

ՄԱԿ-ի զարգացման ծրագիր

Ծրագրի փաստաթղթի ձեկանմուշ ծրագրերի համար
ֆինանսավորվում է ԳԷՀ-ի տարբեր հավատարմագրային հիմնադրամների կողմից

Նախագծի անվանումը: Մեկանա լճի ավազանում հողային ռեսուրսների եվ արժեքավոր էկոհամակարգերի պահպանում եվ կայուն կառավարում ուղղված բազմակի օգուտների		
Երկիր՝ Հայաստան	Իրականացնող գործընկեր (ԳԷՀ-ի գործադիր կազմակերպություն). Հայաստանի Հանրապետության շրջակա միջավայրի նախարարություն	Վատարման եղանակ: Ամբողջական ազգային իրականացում (NIM)
Նպատող Արդյունք՝ ՄԱԿ-ի ԿԶՀ (ՄԱԿ-ի Վայուն զարգացման համագործակցության շրջանակ) Արդյունք 5. <i>Էկոհամակարգերը կառավարվում են կայուն կերպով, և մարդիկ օգտվում են մասնակցային և ձկուն զարգացումից և կլիմայական խելացի լուծումներից:</i>		
ՄԱԶՄ Սոցիալական եվ բնապահպանական գնման կատեգորիա՝ չափավոր	ՄԱԶՄ գեղերային մարկեր՝ 2	
Quantum GEF Award ID: 1145260	Quantum Project/Արդյունք ID՝ 00123413	
UNDP-GEF PIMS ID համարը՝ 6586	GEF Ծրագրի ID համարը՝ 10854	
LPAC հանդիպման ամսաթիվը՝ Ենթակա է որոշման – <i>մինչ գործադիր տնօրենի հաստատման ակնկալվող ամսաթիվը</i>		
ԳԷՀ-ին ներկայացնելու վերջին հնարավոր ամսաթիվը՝ 10 դեկտեմբերի 2022 թ.		
Գործադիր տնօրենի հաստատման վերջին հնարավոր ամսաթիվը՝ 10 հունիսի 2023 թ.		
Ծրագրի տեվողությունը ամիսներով՝ 60 ամիս		
Նախատեսված մեկնարկի ամսաթիվը՝ 01 հոկտեմբեր 2023թ.	Պլանավորված ավարտի ամսաթիվը՝ 30 սեպտեմբեր 2028 թ.	
Միջնաժամկետ վերանայման ակնկալվող ամսաթիվը՝ 01 ապրիլ 2026 թ.	Տերմինալի գնահատման ակնկալվող ամսաթիվը՝ 30 հունիս 2028 թ.	
Ծրագրի համառոտ նկարագրությունը. Ծրագրի նպատակն է խթանել հողերի դեգրադացիայի չեզոքությունը (ՀԴՉ / Land Degradation Neutrality-LDN), վերականգնել և բարելավել Հայաստանի Սևանա լճի ավազանում հողային և ջրային ռեսուրսների օգտագործումը՝ բարելավելու ապրուստի միջոցների ձեռքբերումը, կենսաբազմազանության և համաշխարհային նշանակության էկոհամակարգերի կայունությունն ու դիմացկունությունը: Սրանց ձեռքբերումը հնարավոր կլինի բազմաֆունկցիոնալ ռազմավարության միջոցով, որը ներառում է հինգ փոխկապակցված բաղադրիչներ, որոնք համահունչ են կառավարության ջանքերին ուղղված առաջնահերթությունների քաղաքականությանը և ամրապնդելու Սևանա լճի ավազանի բարելավված կառավարման տեխնիկական կարողություններին: Ծրագիրը կաջակցի Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտում ՀԴՉ-ի խթանմանը համատեղելի կայուն գյուղատնտեսական պրակտիկաների մոդելների ներդրմանը, որոնք նաև կնվազեցնեն/կվերացնեն լճի և հարակից գետային համակարգում գյուղատնտեսության կողմից աղտոտման ցրված աղբյուրները՝ միննույն ժամանակ թույլ տալով էկոհամակարգային կարևորագույն ծառայությունների արդյունավետ պահպանումը «Սևան» ազգային պարկի ներսում և դրանից դուրս: Ծրագրի ակնկալվող արդյունքները կզարգանան Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի երկու մարզերի մակարդակով		

սահմանված հողերի դեգրադացիայի չեզոքության թիրախների շուրջ, ցուցադրելով վեց խոշորացված համայնքներում ինտեգրված տարածքային և հողօգտագործման պլանավորման (ISLUPs) միջոցով, ինչն էլ ակնկալվում է ընդլայնել՝ ընդգրկելով Սևանա լճի ամբողջ ավազանը, փոխգործակցության և բնության մեջ դրական գյուղատնտեսական պրակտիկաներում ներդրումների միջոցով: Հողօգտագործման բարելավված կառավարումն ուղղակիորեն կնպաստի Սևանա լճի ավազանում կենսաբազմազանության ապահով կարգավիճակին: Նախ, «Սևան» ազգային պարկում, որն ընդգրկում է 147,456 հա նշանակալից կենսաբազմազանության տարածք, ինչն ակնկալվում է ամրապնդել ծրագրի աջակցությամբ՝ բարելավելու պարկի անձնակազմի կարողությունները և համայնքների իրազեկումը, համագործակցելով դոնորների և զարգացման գործընկերների կողմից ֆինանսավորվող այլ ծրագրերի հետ: Երկրորդը, «Սևան» ազգային պարկի սահմաններից դուրս գտնվող Կենսաբազմազանության հիմնական տարածքները (ԿՀՏ / KBAs) և կարևոր թռչնաբանական և կենսաբազմազանության տարածքները (ԿԹՏ / IBAs) պետք է քարտեզագրվեն և դրանց տարածքային պահանջները կներառվեն հողօգտագործման պլանավորման մեջ: Բնության նկատմամբ դրական գյուղատնտեսական պրակտիկաները կխթանվեն այս ԿՀՏ/ԿԹՏ-ների շուրջ, որոնք ընդգրկում են մոտավորապես 165,800 հա տարածքներ, որոնք ակնկալվում է, որ կաջակցե էկոհամակարգերի էկոլոգիական ֆունկցիոնալությունը՝ պաշտպանելու բարդ լանդշաֆտները և կապելու մեկուսացված կենսաբազմազանության թեժ կետերը: Ծրագիրը կենտրոնական ուշադրություն կդարձնի տեղական համայնքներին՝ անմիջականորեն օգուտ բերելով մոտ 68,000 մարդու, խրախուսելով նրանց հեռու մնալ վնասաբեր գյուղատնտեսությունից և որսագողությունից և կաջակցի էկոհամակարգերի կապակցվածությանը և վայրի բնության միգրացիային էկոմիջանցքներին, խթանելով էկոտուրիզմը և Սևանի Ռամսարի տարածքի արժեքավորումը:

ՏԻՆԱՆՍԱԿՈՐՄԱՆ ՊԼԱՆ	
GEF Trust Fund դրամաշնորհ	3 598 631 ԱՄՆ դոլար
ՄԱԶԾ ռեսուրսներ	100 000 ԱՄՆ դոլար
Հաստատված կանխիկ համաֆինանսավորում, որը կկառավարվի ՄԱԶԾ-ի կողմից	3 698 631 ԱՄՆ դոլար
(1) Ընդհանուր բյուջեն կկառավարվի ՄԱԶԾ-ի կողմից	3 698 631 ԱՄՆ դոլար
(2) Այս ծրագրի ընդհանուր հաստատված ամաֆինանսավորումը՝ չի կառավարվի ՄԱԶԾ-ի կողմից	29 601 763 ԱՄՆ դոլար
(3) Grand-Total	33 300 394 ԱՄՆ դոլար
Ծրագրի ֆինանսավորում (1) + (2)	

ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.		
Ստորագրություն: Հակոբ Միմիդյան ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարար	Համաձայնեցված է Կառավարության զարգացման համակարգող մարմնի կողմից	Ամսաթիվ/ամիս/տարի.
Ստորագրություն: Հակոբ Միմիդյան ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարար	Համաձայնեցված է իրականացնող գործընկերոջ կողմից	Ամսաթիվ/ամիս/տարի.
Ստորագրություն: Նաթիա Նաթավիշվիլի Հայաստանում ՄԱԶԾ մշտական ներկայացուցիչ	Համաձայնեցված է ՄԱԶԾ-ի կողմից	Ամսաթիվ/ամիս/տարի.

I. ԲՈՎԱՆՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

I. ԲՈՎԱՆՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ.....	3
II. ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐ.....	5
III. ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ.....	15
IV. ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐ ԵՎ ԳՈՐԾԼՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.....	38
V. ԾՐԱԳՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆԱԿ.....	141
VI. ՄՈՆԻՏՈՐԻՆԳԻ ԵՎ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ (ՄԳ) ՊԼԱՆ.....	152
VII. ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՊՅՑՄԱՆԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.....	183
VIII. ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՊԼԱՆԱՎՈՐՈՒՄ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ.....	196
IX. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՅՈՒՋԵՆ ԵՎ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՊԼԱՆԸ.....	200
X. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍ.....	201
XI. ՌԻՍԿԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ.....	201
XII. ՊԱՐՏԱԴԻՐ ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ.....	207
Հավելված 1. ԳԷՀ-ի բյուջեի ձեկանմուշ.....	207
Հավելված 2. PCAT/HACT կարողությունների միկրո գնահատումներ.....	220
Հավելված 3. Ծրագրի քարտեզ եվ տեղամասերի աշխարհատարածական կոորդինատներ.....	221
Հավելված 4. Բազմալյա աշխատանքային պլան.....	222
Հավելված 5. ՄԱԶՕ Սոցիալական եվ բնապահպանական սկրինինգի ընթացակարգ (SESP).....	230
Հավելված 6. ՄԱԶՕ ռիսկերի ռեզիստր.....	231
Հավելված 7. Ծրագրի անձնակազմի եվ տեխնիկական խորհրդատվության ակնարկ.....	Error! Bookmark not defined.
Հավելված 8. Շահագրգիռ կողմերի ներգրավման պլան.....	270
Հավելված 9. Բնապահպանական սոցիալական կառավարման շրջանակ (ESMF) եվ այլ SES շրջանակներ/պլաններ.....	339
Հավելված 10. Գենդերային վերլուծություն եվ գենդերային գործողությունների ծրագիր.....	Error! Bookmark not defined.
Հավելված 11. Գնումների նախնական պլան.....	Error! Bookmark not defined.
Հավելված 12. ԳԷՀ-ի հիմնական ցուցանիշները.....	365
Հավելված 13. ԳԷՀ 7 Տարանոմիա.....	374
Հավելված 14. ԳԷՏ ՄԵՏՏ / METT.....	384
Հավելված 15. EX ACT Ջերմոցային Գազերի հաշվարկներ.....	385
Հավելված 16. Ծրագրի թիրախային լանդշաֆտը.....	386
Հավելված 17. Իրավական եվ ինստիտուցիոնալ շրջանակ.....	410
Հավելված 18. LDN ցուցանիշի քարտեզագրման արդյունքներ եվ տեխնիկատնտեսական հիմնավորում Արդյունք 1-ի համար.....	439
Հավելված 19. Կենսաբազմազանության ելակետային եվ իրագործելիության վերլուծություն Արդյունք 2-ի համար.....	470
Հավելված 20. Գյուղատնտեսության ոլորտի ելակետային եվ տեխնիկատնտեսական հիմնավորում Արդյունք 3-ի համար.....	497
Հավելված 21. Սոցիալ-տնտեսական իրավիճակ, ապրուստի միջոցներ եվ զբոսաշրջություն.....	562
Հավելված 22. Գիտելիքների կառավարման պլան.....	563
Հավելված 23. Վարքագծի փոփոխության ելակետային վերլուծություն.....	595
Հավելված 24. LDN ստուգաթերթ.....	596

Հավելված 25. Համաֆինանսավորման նամակներ 598

Հասցավումների ցանկ

AF	Հարմարվողականության հիմնադրամ / Adaptation Fund
BPPS	Քաղաքականության և ծրագրերի աջակցության բյուրո
CBD	Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիա / Convention on Biodiversity
CPD	Երկրի ծրագրի փաստաթուղթ (ՄԱԶՕ) / Country Programme Document
EO	Երկրի դիտում / Earth Observation
EIA / ՇՄԱԳ	Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատում
ESMF	Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման շրջանակ
FAO	Պարենի և գյուղատնտեսության կազմակերպություն (ՄԱԿ)
FSP	Լիաժամակալ ծրագիր / Full Sized Project
ՀՆԱ / GDP	Համախառն ներքին արդյունք
GEB	Համաշխարհային բնապահպանական օգուտներ / Global Environmental Benefits
GEF / ԳԷՖ	Գլոբալ բնապահպանական հիմնադրամ / Global Environemtnal Facility
GEF SEC	Գլոբալ էկոլոգիական հիմնադրամի քարտուղարություն
GII	Գեոդերային անհավասարության ինդեքս
GIS	Աշխարհագրական տեղեկատվական համակարգ / Geographical Information System
GIZ	Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit
GPS	Գլոբալ Դիրքավորման Համակարգը
HDI	Մարդկային զարգացման ինդեքս / Human Development Index
IBAs	Կարևոր թռչնաբանական և կենսաբազմազանության տարածքներ / ԿԹՏ-ներ
IRH	Istanbul Regional Hub, ՄԱԶՕ տարածաշրջանային գրասենյակ
ISLUP	Համալիր տարածքային և հողօգտագործման պլան / Integrated Spatial and Land Use Plan
IWRM	Ջրային ռեսուրսների համալիր կառավարում / Integrated Water Resources Management
RoI	Ներդրումների վերադարձ / Return of Investment
KBAs	Կենսաբազմազանության հիմնական տարածքներ / Key Biodiversity Areas
LCC	Հողի ծածկույթի փոփոխություն / Land Cover Change
LCML	Հողի ծածկույթի մետա-լեզու / Land Cover Meta Language
LDN	Հողի դեգրադացիայի չեզոքություն
METT	Կառավարման արդյունավետության հետևման գործիք (METT/GEF)
M&E	Մոնիտորինգ և գնահատում
NDVI	Նորմալացված տարբերության բուսականության ինդեքս
NPP	Զուտ առաջնային արտադրողականություն / Net Primary Productivity
PAs	Պահպանվող տարածքներ / Protected Areas
PIF	Ծրագրի նույնականացման ձև / Project Identification Form
PIR	ԳԷՀ Ծրագրի իրականացման հաշվետվություն
POPP	Ծրագրի և գործառնությունների քաղաքականություն և ընթացակարգեր
RTA	Տարածաշրջանային տեխնիկական խորհրդատու
SES	Սոցիալական և բնապահպանական երաշխիքներ
SESA	Ռազմավարական բնապահպանական և սոցիալական գնահատում
SESP	Սոցիալական և բնապահպանական գնման ընթացակարգ (ՄԱԶՕ)
SLM	Հողի կայուն կառավարում
SOC	Հողի օրգանական ածխածին
SRM	Շահագրգիռ կողմերի արձագանքման մեխանիզմ
STAP	ԳԷՀ գիտատեխնիկական խորհրդատվական խումբ
UNDP	ՄԱԿ-ի զարգացման ծրագիր
UNDP-NCE	ՄԱԶՕ Բնության, կլիմայի և էներգետիկայի բաժին

UNCCD	ՄԱԿ-ի անապատացման դեմ պայքարի կոնվենցիա
UNFCCC	ՄԱԿ-ի կլիմայի փոփոխության շրջանակային կոնվենցիա
UNECE	Միավորված ազգերի կազմակերպության Եվրոպայի տնտեսական հանձնաժողով
WB	Համաշխարհային Բանկ
WUAs/ՋՕԸ	Ջրագտագործողների ընկերություններ
WWF	World Wide Fund for Nature

II. ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐ

Զարգացման ընդհանուր համատեքստ եվ մարտահրավեր (սոցիալ-տնտեսական, կայուն զարգացում)

1. Հայաստանի Հանրապետություն, վերին միջին եկամուտ ունեցող երկիր¹ է 29,743 կմ² տարածքով, որը բաժանված է 10 մարզերի և Երևանի (մայրաքաղաքը) վարչական տարածքների, արևելքից և հարավ-արևմուտքից սահմանակից է Ադրբեջանին, հյուսիսից՝ Վրաստանին, հարավից՝ Իրանին և արևմուտքից՝ Թուրքիային: Այն ունի 2,963 միլիոն բնակչություն, որը գտնվում է ժողովրդագրական նվազման միտումների վրա, և մեծ սփյուռք՝ մինչև 10 միլիոն: Տարեկան 24,000 միգրացիայի միջին մակարդակը պայմանավորված է աղքատությամբ, գործազրկությամբ, արժանապատիվ աշխատանքի հնարավորությունների և սոցիալական ներառականության բացակայությամբ: Գյուղաբնակ կանայք, ովքեր կատարում են չվճարվող աշխատանքի մեծ մասը, ներառյալ ընտանեկան հողագործությունը, հատկապես տուժում են աշխատանքային միգրացիայի (սովորաբար արտագաղթում են տղամարդիկ) օրինաչափություններից, ինչը նրանց թողնում է ավելի բարձր մակարդակի տնտեսական կարիքի ներքո:

2. Հայաստանի տնտեսական զարգացման ընդհանուր միտումը մինչև COVID-19 համաճարակը դրական է եղել՝ բարձր տնտեսական աճի տեմպերով, արտահանման կայուն աճով, գործազրկության նվազմամբ և մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի աճով մարզերի մեծ մասում: Վերջին երեք տարիների կայուն աճից հետո, որը շարունակվեց նաև 2020 թվականի առաջին երկու ամիսներին, իրավիճակը փոխվեց COVID-19 համաճարակից հետո: ՀՀ Ազգային վիճակագրական կոմիտեի հրապարակումների համաձայն՝ 2020 թվականին ՀՆԱ-ն 2019 թվականի ՀՆԱ-ի համեմատ նվազել է շուրջ 5.8%-ով: Անժխտելի փաստ է, որ Հայաստանում գյուղատնտեսությունը գյուղական միջավայրի համար կարևորագույն ոլորտ է, ինչպես նաև երկրի համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) մեջ մեծ մասնակցությամբ: Այնուամենայնիվ, համահունչ ՀՆԱ-ի ընդհանուր նվազման միտումին, գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի արժեքը 2020 թվականին նույնպես նվազել է 4%-ով 2019թ.-ի համեմատ: Ընդհանուր առմամբ 2020 թվականին Գյուղատնտեսական համախառն արտադրանքը (ԳՀԱ) կազմել է 1,675 մլն դոլար, բուսաբուծությունը՝ մինչև 47%, անասնաբուծությունը՝ 53%: Անցած տարիների համեմատ տրանսֆերտները նվազման միտում ունեն՝ կազմելով ՀՆԱ-ի 11%-ը (2019թ.): Այնուամենայնիվ, դրանք մնում են եկամտի ստեղծման կարևոր աղբյուր: Հայաստանը պատկանում է մարդկային բարձր զարգացման կատեգորիային² Մարդկային զարգացման ինդեքսի (HDI) 0,760 միավորի շնորհիվ: Չնայած 1991 թվականից ի վեր HDI-ի ավելի քան 20% աճին, 2019 թվականին բնակչության 26.4%-ը դեռևս ապրում էր աղքատության գծից ցածր³,

¹ <https://data.worldbank.org/?locations=XT-AM>

² <http://www.hdr.undp.org/en/countries/profiles/ARM>

³ <https://www.armstat.am/am/?nid=82&id=2323>

2.7%-ը դասակարգվում է որպես բազմաչափ աղքատության խոցելի⁴: Քաղաքային և գյուղական բնակավայրերի միջև եղած անհավասարությունը, գենդերային անհավասարությունը, արտաքին միգրացիան, կլիմայի փոփոխության բարձր ազդեցությունը և բնական ռեսուրսների դեգրադացիան ավելի են ազդում երկրի ճկունության և տնտեսական մրցունակության վրա:

3. Կլիմայի փոփոխությունը և տեղումների նվազումը հետագայում բացասաբար կանդրադառնան տնտեսական արտադրողականության վրա: Վերջին հարյուրամյակի ընթացքում միջին տարեկան ջերմաստիճանը բարձրացել է 1,23 աստիճանով, իսկ տեղումների միջին տարեկան քանակը նվազել է 9%-ով: Աճել են տեղումների տարածական բաշխման անկանոնությունը և եղանակային էքստրեմալ իրադարձությունների ինտենսիվությունը: Անցած տասնամյակում երաշտի ժամանակաշրջանները սկսվում են տարեսկզբից և երկարել են մոտավորապես 30 օրով, մինչդեռ երաշտի գոտու վերին սահմանն ընդլայնվել է՝ ներառելով լեռնային տարածքները: Կանխատեսվում է, որ տարեկան ջերմաստիճանը կբարձրանա մինչև 1,6 աստիճան Ցելսիուսով մինչև 2040 թվականը, 3,3 աստիճանով մինչև 2070 թվականը և 4,7 աստիճանով մինչև 2100 թվականը՝ 1961-1990 թվականների բազային տարեկան միջինի (5,5 աստիճան Ցելսիուս) համեմատ: Կլիմայի կանխատեսվող փոփոխությունները մինչև 2050 թվականը ներառում են. (i) միջին տարեկան ջերմաստիճանի բարձրացում 1,6°C-ից մինչև 2,2°C. (ii) «տաք» օրերի և գիշերների թվի աճ և «ցուրտ» օրերի և գիշերների թվի նվազում. (iii) միջին տարեկան տեղումների անհետևողական փոփոխություններ, սակայն հունիսից սեպտեմբեր տեղումների միջին ամսական -7-ից -10%-ի հավանական նվազում. (iv) անընդմեջ չոր օրերի քանակի ավելացում 7-ից 11 տոկոսով. (v) Ծայրահեղ անձրևների օրերի աճը 22-ից 32 տոկոսով:⁵ Կլիմայի փոփոխությունը բացասական ազդեցություն կունենա երկրի ջրի հասանելիության, էներգետիկայի, գյուղատնտեսության, զբոսաշրջության, էկոհամակարգերի և մարդկանց առողջության վրա: Որպես օրինակ՝ գյուղատնտեսության ոլորտում երաշտի, կարկուտի, հեղեղումների, գարնանային ցրտահարությունների և սելավների հետևանքով տարեկան հաշվարկված տնտեսական կորուստները վերջին տարիներին գնահատվել են մոտ 15-30 մլրդ դրամ:⁶

4. Նախկինում գոյություն ունեցող այս անհավասարությունները և խոցելիությունները ավելի ուժեղացան COVID-19 համաճարակի պատճառով, ինչը հանգեցրեց բիզնեսի լայնածավալ խաթարմանը, եկամուտների անապահովության/կորստի և մարդկանց առողջության և բարեկեցության վատթարացմանը՝ անհամաչափորեն ազդելով կանանց, երեխաների, երիտասարդների, տարեցների վրա, հաշմանդամություն ունեցող անձանց, աղքատության մեջ ապրող մարդկանց, աշխատանքային միգրանտների, ոչ ֆորմալ աշխատողների, ձեռնարկատերերի և դրամական փոխանցումներից կախված տնային տնտեսությունների վրա: Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության գոտում 2020 թվականի լայնածավալ ռազմական գործողությունները (սահմանակից Ադրբեյջանին) առաջացրել են զանգվածային տեղահանումներ Լեռնային Ղարաբաղից Հայաստան: Մոտավորապես 90,000 տեղահանվածների մեջ 88%-ը կանայք և երեխաներ էին, ովքեր տեղավորված էին ընդունող համայնքներում և կոլեկտիվ ապաստարաններում: Չնայած հայ-ադրբեյջանական զինադադարի համաձայնագրին (2020թ. նոյեմբեր), երկու ռազմական ուժերի միջև առկա են ձգձգվող լարվածություն, որը երբեմն հանգեցնում է սահմանին բռնկման՝ խթանելով երկու երկրների միջև խաղաղ բանակցությունների այլ փուլեր: Քաղաքական համատեքստի

⁴ http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/ARM.pdf

⁵ՍՄԸ, Հայաստանի կլիմայական ռիսկի նկարագրություն

⁶UNFCCC-ի չորրորդ ազգային հաղորդագրություն

անկայունության պայմաններում նախագահ Մարգարյանը հրաժարական տվեց 2022 թվականի հունվարի 23-ին՝ պատճառաբանելով Նախագահության սահմանադրական լիազորությունների բացակայությունը⁷, թողնելով պառակտված քաղաքական մթնոլորտը, որը խաթարվում էր իշխող կուսակցության և ընդդիմության միջև շարունակվող լարվածությամբ, որը դանդաղեցրել է զարգացման նախաձեռնությունների ռազմավարական քաղաքական նախաձեռնողականությունը, որոշումների կայացման գործընթացը և առաջընթացը դեպի ԿԶՆ (կայուն զարգացման նպատակներ):

5. Այս բազմաթիվ ցնցումները բացասաբար են ազդել աճի և արտադրողականության վրա: ՀՆԱ-ն 2020 թվականին նվազել է 7.4 տոկոսով, որին հաջորդել է 4.2 տոկոս աճ՝ 2021 թվականին (ՀՀ ԿԲ): Այնուամենայնիվ, աճի մեծ մասը պայմանավորված էր ներմուծումից կախված սպառմամբ և ներդրումներով, մինչդեռ գյուղատնտեսության և արդյունաբերության ոլորտներում տեմպերի դանդաղումը շարունակվել է: Գյուղատնտեսությունը տնտեսության կարևորագույն ճյուղերից է, որտեղ աշխատում է աշխատուժի մոտ 30%-ը: Մասնավոր հատվածը և միջազգային կազմակերպությունները բարելավում են ագրոմշակման արդյունաբերությունը, իսկ կառավարությունը ջանքեր է գործադրում արտադրությունը դիվերսիֆիկացնելու համար: Գյուղատնտեսության ոլորտում զբաղվածությունը 1991-ին 44,69%-ից իջել է մինչև 24,05% 2019-ին, և կան ապացույցներ, որ զբաղվածությունը գյուղատնտեսությունից դեպի ոչ-գյուղատնտեսական հատված է տեղափոխվում:

6. Գյուղատնտեսությունը Սևանա լճի ավազանում տնտեսության առաջատար ճյուղերից է (12.7%)⁸, Գեղարքունիքի մարզում գործում է 3341 փոքր և միջին ձեռնարկություն, իսկ Վայոց ձորի մարզում՝ 1492, և միկրոձեռնարկությունների մոտավորապես 65%-ը ընտանեկան բիզնեսներ են: Գյուղատնտեսության մարդահամարը հայտնում է 345,875 գյուղացիական տնտեսությունների առկայության մասին՝ յուրաքանչյուրը միջինը 1,5 հա գյուղատնտեսական հողատարածքներով: Այդ տնտեսությունների 80 % ունի 2 հա-ից պակաս տարածք: Գյուղացիական տնտեսությունների միայն 1%-ն ունի ավելի քան 10 հա, և այդ գյուղացիական տնտեսություններին բաժին է ընկնում գյուղատնտեսական հողօգտագործման 15%-ը: Գերակշռում են ավանդական, խառը մշակաբույսերի և անասնաբուծական համակարգերը, ընդ որում հողերի մեծ մասն օգտագործվում է չոր հողային հացահատիկի արտադրություն համար՝ սեփական սպառման և անասունների կերակրման համար: Տնային տնտեսությունների խոշոր եղջերավոր անասունների և ոչխարների փոքր նախիրն ապահովում է կաթ և միս սեփական սպառման համար և որոշակի կանխիկ եկամուտ՝ համալրված մրգերից և բանջարեղենից ստացված կանխիկ եկամուտով: Ժամանակակից տեխնոլոգիաների օգտագործումը ցածր է, հետևաբար, բերքի և անասնաբուծության ցածր արտադրողականությամբ: Թիրախային շրջաններում գերակշռում է անասնաբուծությունը, որն ընդգրկում է գյուղական շրջանների ավելի քան 90%-ը, առավել զարգացած ուղղություններն են կաթնամթերքը և մսամթերքը, որին հաջորդում են խոզաբուծությունը, ոչխարաբուծությունը և թռչնաբուծությունը: Տեղական ձեռնարկությունների մեծ մասը փոքր և միջին ձեռնարկություններ են, որոնք զբաղվում են կաթի և կաթնամթերքի, մեղրի արտադրությամբ և չրերի մշակմամբ: Գեղարքունիքի մարզում գործում են փոքր և միջին ձկնորսական ձեռնարկություններ և ձկան վերամշակման ձեռնարկություններ:

7. Չնայած իր ներուժին, Հայաստանի գյուղատնտեսության ոլորտը հիմնականում պայմանավորված է գյուղացիական տնտեսությունների կենսապահովման

⁷2018 թվականի դրությամբ Հայաստանը կիսանախագահականից անցել է խորհրդարանական հանրապետության
⁸ Sevan Basin Management Plan

արտադրողականության բարձրացմամբ, այլ ոչ թե բարելավված տեխնոլոգիաների համատարած կիրառմամբ և դեպի ժամանակակից գյուղատնտեսություն անցումով: Գյուղատնտեսական կոոպերատիվներին մասնակցությունը համատարած չէ, և դրանց կատարողականի մակարդակը գոհացուցիչ չէ ընդհանուր գյուղատնտեսության ոլորտի համար: Ներկայումս Հայաստանում գործող կոոպերատիվ կառույցների մեծ մասը ստեղծվել է դոնորների աջակցության ծրագրերի միջոցով՝ առանց հստակ շուկայի կամ գործառնական նպատակի: Անդամներից շատերը միացել են կոոպերատիվներին միայն դոնորներից որոշ նյութական կամ ոչ նյութական ակտիվներ ստանալու կարճաժամկետ հնարավորության պատճառով: Արդյունքում կան մի քանի կոոպերատիվներ, որոնք տիրապետում են վերամշակման կամ բերքահավաքից հետո մշակման որոշ օբյեկտների: Այնուամենայնիվ, միայն մի քանիսն են շարունակել հաջողությամբ շահագործել դրանք այն ծրագրերի ավարտից հետո, որոնց շրջանակներում նրանք ստեղծվել են: Ընդհանուր առմամբ, Հայաստանում կոոպերատիվներին չեն աջակցում պարտավորված արտադրողները: Նրանց մասնակցությունը շուկային պատահական է և դրանք հեռու են գյուղատնտեսական արժեզրթայի մաս լինելուց⁹: Մատչելի ֆինանսավորումը վճռորոշ գործոն է գյուղատնտեսության ոլորտի հաջողության և փոքր ֆերմերների բարեկեցության համար, քանի որ այն տալիս է մի շարք հնարավորություններ՝ ներդրումներ արդյունավետ տեխնոլոգիաների և նոր ապրանքատեսակների մեջ, մուտք դեպի շուկաներ, ինտեգրվել արժեքային շղթային, ընդլայնել բիզնես և շատ ավելին: Հայաստանում կանանց և տղամարդկանց միջև տնտեսական հնարավորությունների անհամաչափությունը շարունակվում է: Գյուղաբնակ կանայք սովորաբար օգտվում են դոնոր կազմակերպությունների կողմից տրամադրվող միկրովարկային կամ վարկային ծրագրերից, որոնք այդ միջոցները հասանելի են դարձնում կանանց ներգրավվածության որոշակի մակարդակի հիման վրա (քվոտաներ): Այնուամենայնիվ, կանայք դժվարությունների են հանդիպում վարկեր ստանալու հարցում, մասամբ այն պատճառով, որ նրանք չունեն գրավի դիմաց գույք: Այլ անուղղակի բեռներ են կանանց համար անբարյացակամ բիզնես միջավայրը, շարժունակության սահմանափակումները, մեծ շուկաներ մուտքի սահմանափակումները և սոցիալական կապիտալի գենդերային չափումները (այսինքն՝ սոցիալական փոխազդեցությունը և ցանցային կապը) (FAO, 2017b):

8. Զբոսաշրջության ոլորտը 2020 թվականի 80% անկումից հետո դանդաղորեն վերականգնվում է, ինչպես ցույց են տվել նախնական հաշվետվությունները, իսկ զբոսաշրջիկների ժամանումների թիվը կհասնի 2019 թվականի ընդհանուր թվի միայն մեկ երրորդին: Գյուղատնտեսությունը կազմում է ՀՆԱ-ի մոտ 15%-ը, իսկ գյուղատնտեսության մեջ ներգրավված են Հայաստանի աշխատուժի ավելի քան 35%-ը (ընդհանուր) և 65%-ը՝ գյուղական վայրերում: Գյուղատնտեսության ոլորտը 2020 թվականին անկում է ապրել 7 տոկոսով, իսկ վերականգնումը դանդաղ է ընթանում: Ոլորտը ցածր արտադրողականություն ունի՝ պայմանավորված բազմաթիվ գործոններով, ներառյալ ռոտզվող հողերի սահմանափակությունը, հողօգտագործման ոչ համարժեք պլանավորումը և ենթակառուցվածքները, ֆինանսավորման սահմանափակ հասանելիությունը, արդյունավետ տեխնոլոգիաների բացակայությունը, բնական վտանգների նկատմամբ խոցելիությունը և շուկայի թերզարգացած մեխանիզմները: Կառավարության օգնության միջոցառումները, որոնք նախատեսված են COVID-19 համաճարակից առավել տուժածների աջակցելու համար, կազմել են 367 միլիոն ԱՄՆ դոլար (ՀՆԱ-ի 2.6%) տրամադրելով սուբսիդավորվող վարկերի, մասնավորապես, զբոսաշրջության և գյուղատնտեսության համար, դրամաշնորհներ

⁹Ուոուտյակ, 2013ա, Millns, 2013

մասնավոր հատվածին, ՄՓՄՁ-ներին աշխատավարձի ուղղակի սուբսիդավորում և ուժեղացված սոցիալական աջակցության միջոցառումներ¹⁰:

9. Ուկրաինայի պատերազմն ունի բացասական ազդեցություն պարենային անվտանգության վրա տարածաշրջանային և գլոբալ մակարդակներում և ազդեցությունները զգացվում են նաև Հայաստանում՝ աղքատության առանց այն էլ բարձր մակարդակի ֆոնին, որը 2020-2021 թվականներին գնահատվել է 27% (Armstat 2020); պարենային անվտանգության մակարդակը կազմել է 21.4% (ՊՀՄ, 2021թ.), իսկ 2022թ. փետրվարին պարենային ապրանքների գնաճը հասել է անկայուն 11.4%-ի: Պաշտոնական վիճակագրության համաձայն՝ Ռուսաստանը Հայաստանի հիմնական մատակարարն է ցորենի, եգիպտացորենի, գարու, արևածաղկի ձեթի և պարարտանյութերի, ի թիվս այլ ապրանքների, որոնք ունեն Սև ծովով Հայաստան մատակարարման հիմնական ուղիները: Ենթադրելով պարենային ապրանքների գների հետագա բարձրացում 20%-ով և ավելի, Հայաստանում պարենային ընդհանուր անապահովությունը ակնկալվում է 21.4%-ից մինչև 34% և ավելի, իսկ աղքատության միջին մակարդակը 27%-ից մինչև 43%՝ կախված հետևյալի կուտակային ազդեցությունից. Գործոններ. Հայաստանում գյուղատնտեսական ակնկալվող ցածր արտադրությունը (անձրևների նվազման և պարարտանյութերի բարձր գների պատճառով), ինչպես նաև ռազմական գործողությունների ազդեցությունը Ռուսաստանից սննդամթերքի արտահանման հասանելիության վրա; դրամական փոխանցումների կրճատում; հայկական ապրանքների և ծառայությունների նկատմամբ պահանջարկը; և Հայաստանի կառավարության կարողությունը՝ փոխհատուցելու խոցելի տնային տնտեսություններին մոլեգնող գնաճի համար (11.4% 2022թ. փետրվարին): Հայերի ստացած տրանսֆերտների ընդհանուր 7%-ը Ռուսաստանից է: Ռուսական ռուբլու արժեզրկումը և Ռուսաստանում և Ուկրաինայում տնտեսական անկումը կանդրադառնա հայաստանյան տնային տնտեսությունների մոտ 56,000-ի վրա և կհանգեցնի Հայաստանից սեզոնային աշխատողների աշխատանքի կորստի և նրանց տնային տնտեսությունների վրա բացասական ազդեցության:

Բնապահպանական համատեքստ.

10. Հայաստանը գտնվում է Փոքր Կովկասի, Իրանական և Միջերկրածովյան գոտիների կենսաաշխարհագրական գոտիների միացման կետում՝ դրսևորելով բարձրությունների մեծ տատանումներ (375 մ-ից մինչև Արագած լեռան գագաթը 4,095 մ) և կլիմայական գոտիների բազմազանություն, տատանվում է չոր մերձարևադարձայինից մինչև սառը ալպիական: Տարեկան միջին ջերմաստիճանը (1960-2015) 7.6°C է, բարձր լեռնային շրջաններում տատանվում է -8°C-ից մինչև ցածր հովիտներում 12-14°C: Հայաստանի բուսական և կենդանական աշխարհը ներառում են բազմաթիվ տարածաշրջանային էնդեմիկ, ռելիկտային և հազվագյուտ տեսակներ, և երկիրը առանձնահատուկ նշանակություն ունի որպես էնդեմիզմի կենտրոն տնտեսապես կարևոր մշակաբույսերի և անասնաբուծական տեսակների վայրի ազգակիցների համար: Հայաստանի կենսաբազմազանությունն աչքի է ընկնում բարձր էնդեմիզմով. էնդեմիկ են համարվում կենդանական աշխարհի մոտ 500 տեսակ (կենդանական աշխարհի մոտ 3%-ը) և բուսական աշխարհի 144 տեսակ (ընդհանուր ֆլորայի 3.8%-ը): Երկրի Պահպանվող տարածքների համակարգը ներառում է 3 պետական արգելոց, 4 ազգային պարկ, 27 արգելավայր և 232 բնության հուշարձան և զբաղեցնում է մոտավորապես 80,000 հա կամ երկրի տարածքի 13%-ը: Երկրի բուսական և կենդանական տեսակների կազմի 60%-ը գտնվում է պահպանվող տարածքներում: Հայաստանում ապրում են 3,800 տեսակ անոթային բույսեր, 428 տեսակ հողային և ջրային ջրիմուռներ, 399 տեսակ մամուռներ, 4,207 տեսակ սնկեր, 464

¹⁰ՎՁԵԲ-Վնցումային հաշվետվություն 2021-2022 թթ

տեսակ քարաքոսներ, 549 տեսակ ողնաշարավորներ և մոտ 17200 տեսակ անողնաշարավորներ:

11. Ծրագրի ուշադրության կենտրոնում գտնվող տարածաշրջաններում հայտնաբերվել են միջազգային նշանակության մի քանի տարածքներ՝ հազվագյուտ, էնդեմիկ և անհետացող տեսակներով: Գեղարքունիքի մարզը հյուրընկալում է Սևանի ՀԿՏ (հիմնական կենսաբազմազանության տարածք)/ԿԹՏ (կարևոր թռչնաբանական տարած) (171,972 հա) գրեթե ամբողջությամբ ներառված Սևան ազգային պարկում (147,456 հա): Գիհու նոսր անտառների արգելավայրը (3,312 հա) ընդգրկված է Սևանի լեռնաշղթայի ՀԿՏ-ի մեջ և այն ներառում է լեռնային մարգագետիններ և գիհի կրիտիկական նոսր անտառային միջավայր, որը ժամանակին բնակեցված էր բեզոարյան այծով (*Capra aegagrus*), բայց այլևս այստեղ չեն նկատվում ապրելավայրի կորստի, գյուղատնտեսության ոտնձգության և որսագողության պատճառով: Վայոց ձորի մարզում ՀԿՏ/ԿԹՏ-ն ներառում է վայրի բնության մի քանի արգելավայրեր, որոնք ապաստանում են լեռնային սմբակավոր կենդանիների. Ջերմուկ-Եղեգիս արգելավայր (4,200 հա), Հերիերի բաց անտառային արգելավայրը (6,139 հա), Ջերմուկի անտառային արգելավայրը (3,865 հա) և Ջերմուկի ջրաբանական պետական արգելավայրը (17370 հա): Այս ՀԿՏ/ԿԹՏ-ները և վայրի բնության արգելավայրերը մասամբ կամ ամբողջությամբ տեղակայված են Արևելյան Փոքր Կովկասի միջանցքներում՝ Կովկասի էկոտարածաշրջանի (WWF) վայրի բնության գլխավոր միջանցքներից մեկում, որը ներառում է լայնատերև և փշատերև անտառներ և ենթալպյան-ալպյան մարգագետիններ, թփուտային միջավայրեր, նախընտրված լեռնային սմբակավոր կենդանիների կողմից և կովկասյան ընձառյուծի (*Pantera pardus*), և այլ գիշատիչների համար:¹¹ Ջերմուկի տարածքը չափազանց կարևոր կենսամիջավայր է, որը նաև կարևոր է մի քանի կարևոր գիշատիչ թռչունների բազմացման համար, ինչպիսիք են եգիպտական անգղը, մորուքավոր անգղը, ոսկե արծիվը, արծիվը և արծիվը: Գնդասարի ՀԿՏ/ԿԹՏ -ն գտնվում է Վայոց ձորի մարզում, Վարդենիսի լեռնաշղթայի լանջերին, ծածկված թփուտներով, լեռնատափաստաններով, մարգագետիններով և կարևոր միջավայրեր են բարձր լեռնային տեսակների համար, ինչպիսիք են կասայան ձնագեղձը *Tetraogallus caspius*-ը և ճախրող միգրանտները, ինչպիսիք են արագիլներն ու կռունկները: Վայոց ձորի մարզը ներառում է նաև Արփայի ՀԿՏ -ն և Նորավանքի ԿԹՏ-ն, վերջիններս գտնվում են Վայքի լեռների լանջերին՝ որպես բազմացման կարևոր տարածքներ հյուրընկալելով ափամերձ թփերի, տափաստանային և նոսր գիհու անտառների, որոնք պաշտպանում են եգիպտական անգղի, օձակեր արծվի, Ոսկե արծվի, ի թիվս այլ տեսակների, *(կենսաբազմազանության հիմնական արժեքների լրացուցիչ նկարագրությունը Հավելված 19-ում):*

12. Հայաստանը նուրբ հացահատիկային բույսերի բազմազանության Պալեարկտիկական թեժ կետերից մեկն է¹² և մի քանի խոտածածկ էկոհամակարգեր (դրանցից մի քանիսը գտնվում են Արևելյան Փոքր Կովկասի միջանցքի պահպանության տարածքում) նմուշառվել են 2019 թվականին Եվրասիական չոր խոտածածկ խմբի (EDGG) գիտնականների դաշտային առաքելության շրջանակներում՝ եզրակացնելով, որ կենսաբազմազանությամբ հարուստ Պալեարկտիկ Բարձրլեռնային խոտհարքների առանձնահատկությունները տեսակը հանդիպում է Հայաստանի խոտածածկ էկոհամակարգերում¹³. Մոտավորապես 8,500 հա Պալեարկտիկական խոտհարքներ (նվազող կենսաբազմազանությամբ) գտնվում են ծրագրի

¹¹ <https://medwinpublishers.com/IZAB/revision-of-important-bird-and-biodiversity-areas-of-armenia.pdf>

¹² <https://iwllearn.net/resolveuid/6af5017fa3a56bc7b8428f71c100362e>

¹³ https://www.researchgate.net/publication/344142055_High_diversity_in_Armenian_grasslands_EDGG_Field_Workshop_provides_standardized_data_for_the_first_time

առաջնահերթ համայնքներում 3 վայրերում՝ Սելիմ, Հերմոն և Շորժա: Բնական արոտավայրերի և խոտհարքների էկոհամակարգերը տեղակայված են հիմնականում լեռնատափաստանային, լեռնային անտառների, ենթալպյան և ալպյան բարձր լեռնային լանդշաֆտային տարածքներում, որոնք գտնվում են ծովի մակարդակից 1,400-3,500 մ բարձրության վրա: Անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտեի տվյալներով՝ գրանցված գյուղատնտեսական նշանակության հողերի մոտ 57.3%-ը (2.04 մլն հա) բաղկացած է բնական վարելահողերից (1.05 մլն հա արոտավայրեր, 121.098 հա խոտհարքներ): Արոտավայրերի մոտ 97%-ը ներկայացնում է համայնք-պետական սեփականություն, իսկ 3%-ը՝ մասնավոր սեփականություն. Խոտհարքների մոտավորապես 55%-ը համայնք-պետական սեփականություն է, մինչդեռ 45%-ը մասնավոր սեփականություն է: Արոտներն ու խոտհարքերը Հայաստանում հավասարաչափ բաշխված չեն, ավելի քան 45%-ը հանդիպում է Գեղարքունիքի, Վայոց Ձորի (երկու մարզերն էլ ներառված են Սևանի լանդշաֆտի մեջ), Լոռու և Սյունիքի մարզերում: Հայաստանի անտառները զբաղեցնում են 334,100 հա (11,5%-ը՝ պատմական 30% ծածկույթից), որը ներառում է 283,600 հա բնական անտառներ և 50,500 հա պլանտացիոն անտառներ: Պաշտոնական պահպանվող տարածքներից դուրս Հայաստանի անտառները կառավարվում են պետության կողմից՝ Գյուղատնտեսության նախարարության «Հայաստան» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության (ՊՈԱԿ-պետական ձեռնարկություններ) միջոցով: Արևելյան հաճարենին (*Fagus orientalis*), վրացական կաղնին (*Quercus iberica*), արևելյան կաղնին (*Quercus macranthera*), կովկասյան բոխին (*Carpinus caucasica*) և սոճին (*Pinus kochiana*) կազմում են Հայաստանի անտառածածկ տարածքի 97.2%-ը և ընդհանուր անտառային զանգվածի 97.2%-ը: Հայաստանի անտառները ներառում են մի շարք էնդեմիկ և հազվագյուտ տեսակներ¹⁴ (*Արոտավայրերի և անտառային ռեսուրսների հետազոտական կարագրությունը Հավելված 20-ում*):

Իրավական եվ ինստիտուցիոնալ համատեքստ.

13. Կենսաբազմազանության, հողի և ջրային ռեսուրսների հետ կապված օրենքների, քաղաքականության և ծրագրերի ամփոփագիրը ներկայացված է Հավելված 17-ում:

Սպառնալիքները եվ դրանց անմիջական պատճառները

Սևանա լճի ավազանում կենսաբազմազանության և հողային ռեսուրսների հիմնական սպառնալիքները, որոնք թվարկված են ստորև, արմատավորված են 1990-ականների սկզբի ագրարային բարեփոխումների և հողերի սեփականաշնորհման, չզարգացած գյուղատնտեսական շուկաների, տնտեսական ֆոնի և քաղաքականության անհամապատասխանությունների արդյունքում:

14. *Մարդկանց զավթումներ՝ հողերի վերափոխման միջոցով.* Թեև գյուղատնտեսությունը մնում է գյուղական վայրերում տնտեսական ակտիվության հիմնական աղբյուրը, Հայաստանում դեռևս բացակայում է գոյություն ունեցող վարելահողերի կայուն օգտագործման ռացիոնալ մոտեցումը: Հայաստանն ունի հսկայական գյուղատնտեսական ներուժ, սակայն հողերը բաժանված են փոքր հողամասերի, և հողատերերը բավարար գիտելիքներ չունեն մշակության ժամանակակից տեխնոլոգիաների կիրառման հարցում՝ դժվարացնելով ռացիոնալացված մոտեցումը: Համաշխարհային բանկի տվյալներով՝ գրեթե կես միլիոն հեկտար մշակահողեր բաժանված են 350,000 փոքր տնտեսությունների վրա, Հայաստանի

¹⁴Դրանց թվում են *Elymus farctus*, *Myosotis claralaghezica*, *Colchicum goharae*, *Merendera mirzoevae*, *Ribes armenum*, *Cotoneaster armenus*, *Pyrus elata*, *Pyrus hajastana*, *Pyrus sosnowskyi*, *Pyrus tamamschianae*, *Pyrus voronovii*, *Rosa zasnovskyngerus*, Ռոզա սոսնովսկիևա Ռոզուկոզես, ռեզիստի տեսակներ: Հայաստանի Կարմիր գիրք՝ *Ophioglossum vulgatum*, *Pteridium tauricum*, *Galanthus alpines*, *Castanea sativa*, *Tulipa confusa*, *Epipogium aphyllum*:

գյուղատնտեսությունը գտնվում է խաչմերուկում¹⁵։ Զավթումը ակնհայտ է բոլոր բնակավայրերում և տարբեր սիւեմաների միջոցով: Հողատարածքների ավելի քան 60%-ը գտնվում է ակտիվ գյուղատնտեսության ներքո, և ջրի վատնումը հողի դեգրադացիայի և աղակալման հիմնական պատճառն է՝ հնացած ոռոգման ենթակառուցվածքների պատճառով: Մշակահողերի գրեթե 33%-ը չի օգտագործվում իր նպատակին համապատասխան և/կամ լքված են, ինչը սպառնում է հարակից կենսաբազմազանությամբ հարուստ տարածքներին, քանի որ այս տարածքներ ներխուժում են ագրեսիվ մոլախոտերը, որոնք ընդլայնվում են և ազդում շրջակա միջավայրի կենսաբազմազանության վրա: Այլ հողատարածքները փոխվում են շինարարության, բաց հանքարդյունաբերության, հիդրոէներգիայի արտադրության ոլորտի զարգացման, զբոսաշրջության և գյուղատնտեսության համար, ինչը կհանգեցնի արժեքավոր ապրելավայրերի կորստի, կենսաբանական ռեսուրսների գերշահագործմանը և շրջակա միջավայրի աղտոտմանը:¹⁶

15. Վայրի բնության մասնատված պոպուլյացիաների և դրանց կենսամիջավայրի գերշահագործումը և տարածական պահանջները: Կովկասի էկոտարածաշրջանը կենսաբազմազանության համաշխարհային թեժ կետ է: Հայաստանում լավ կայացած պահպանվող տարածքների սահմաններից դուրս վայրի բնության մասին օրենքի կիրարկումը թույլ է և անարդյունավետ: Խոշոր կաթնասունների որսագողությունը, ինչպիսիք են մուֆլոնը և բեզոարյան այծը, սպորտի և սպառման նպատակով մնում են բավականին տարածված: Այս վայրի լեռնային սմբակավորները հաճախ հանդիպում են մասնատված պոպուլյացիաներում, քանի որ դրանք կախված են բարձրության գոտիներից, ինչպիսիք են ավաիական խոտածածկ տարածքները կամ լանդշաֆտային առանձնահատկությունները, ինչպիսիք են Ժայռերը, որոնց վրա նրանք ապավինում են, որպես ապաստան գիշատիչներից: Այս կապակցվածության հետևանքով վայրի սմբակավորներին համեմատաբար հեշտ է գտնել և որսալ: Հետևաբար, դրանց տարածական բաշխման և վայրի բնության միջանցքների ուրվագծումը տարածական և հողօգտագործման պլանավորման մեջ՝ պահպանության հստակ պահանջներով և կիրարկումներով, պետք է առաջնահերթություն դառնա: Ապօրինի ծառահատում վառելիքայտի համար, Անասնաբուծության համար համայնքային խոտհարքների գերօգտագործումն արդեն բացասաբար է անդրադառնում տեղական կենսաբազմազանության և հիմնական տեսակների կենսամիջավայրերի վրա: Կլիմայի փոփոխությունը, հավանաբար, կփոխի տեսակների մեծ մասի տարածական պահանջները, և, հետևաբար, որոշակի ճկունություն և ճշգրտումներ պետք է լինեն լանդշաֆտի շրջանակներում, որը կառավարվում է հատուկ կենսաբազմազանության առավելությունների համար:

16. Անկայուն արածեցման բերք. թերօգտագործում կամ գերօգտագործում. Ամբողջ երկրում լանդշաֆտները բախվում են չափավոր և ծանր գերարածեցման ճնշմանը, որը համապատասխանում է հողի էրոզիայի բարձր տեմպերին, հողի աղիության բարձրացմանը, հողի բերրիության նվազմանը և խոտհարքների կենսաբազմազանության կորստին: Համայնքային արոտավայրերի գերարածեցումն ավարտվում է բուսականության վերին շերտի ոչնչացմամբ և էկոհամակարգերի և բույսերի համայնքների փոփոխությամբ առաջացնելով կենսաբազմազանության հետագա կորուստ: Չնայած ընդարձակ արոտավայրերի առկայությանը, այդ հողատարածքի միայն 19 տոկոսում (այսինքն անասնաբուծական գյուղերից 0-7 կմ մոտ գտնվող հողատարածքներում) չափից դուրս արածեցվում է: Արոտավայրերի մնացած 81 տոկոսը թերօգտագործված է: Մոտակա գյուղերի

¹⁵<https://www.worldbank.org/hy/news/feature/2020/02/03/can-better-land-management-unlock-agricultural-transformation-in-armenia>

¹⁶[NBSAP Հայաստան](#)

արոտավայրերում գերարածեցման և հեռավոր վայրերում թերարածեցման խնդիրը մի կողմից հանգեցրել էր մոտակա արոտավայրերի դեգրադացիայի և էրոզիայի, իսկ մյուս կողմից՝ այլ հեռավոր արոտների թերօգտագործմանը, արդյունքում առաջանում է հողի կեղև և ջրի կլանման նվազում և արոտավայրերի արժեքավոր ֆլորայի աստիճանական փոխարինումը քարաքոսերի կողմից: Հեռավոր արոտավայրերը թերօգտագործված են (հեռավորության և հասանելիության պատճառով), բայց նույնպես ենթակա են դեգրադացիայի. այս դեպքում թփերի, մանր ծառերի և անասունների համար ոչ պիտանի տեսակների զարգացումով¹⁷.

17. Հողի դեգրադացիա անկայուն գյուղատնտեսական պրակտիկաներից և անապատացումից:

Հողերի դեգրադացիայի տարեկան արժեքը գնահատվում է 71 մլն ԱՄՆ դոլար (ՀՆԱ-ի մոտ 4.2%-ը):¹⁸ Հայաստանի 464,300 հա վարելահողերից 20.3 տոկոսը էրոզիայի ենթարկված է: Անհամապատասխան գյուղատնտեսական տեխնիկան և ոռոգման անկայուն լայնածավալ պրակտիկան, հատկապես մարգագետինների և տափաստանային գոտիների զառիթափ լանջերին, որտեղ անտառային գոտիներ չկան, սրում են էրոզիայի խնդիրները: Հայաստանի ոռոգելի տարածքների մոտ 20%-ը տուժում է հողի խիստ և չափավոր աղակալումից՝ ոռոգման համակարգի վատ պահպանման և շահագործման և ոռոգման ոչ համարժեք գործելակերպի պատճառով: Մինչև 2030 թվականը կանխատեսվում է գյուղատնտեսական հիմնական մշակաբույսերի բերքատվության 8-14%, իսկ արոտավայրերի բերքատվության 4-10% անկում: Հողի խոնավությունը կնվազի 10-30%-ով, տարբեր մշակաբույսերի խոնավության պաշարները կնվազեն 7-13%-ով, իսկ հողի ջրի դեֆիցիտը կաճի 25-30%-ով: Հորդառատ անձրևների և ջրհեղեղների ավելի հաճախականությունն ու ինտենսիվությունը կուժեղացնի ջրային էրոզիան, իսկ երաշտներն ու հարավային քամիները կհանգեցնեն հետագա քամու էրոզիայի: Գեղարքունիքի ենթաշրջաններում (Սևան, Մարտունի, Ճամբարակ, Գավառ, Վարդենիս) հողերի էրոզիայի մակարդակի գնահատումը ցույց է տալիս, որ հողերի մոտ 80%-ը փոքր-ինչ էրոզիայի ենթարկված են, իսկ 19%-ը՝ չափավոր/ուժեղ էրոզիայի: Վայոց ձորի մարզում հողի էրոզիայի մակարդակը գնահատվում է 61% թեթև էրոզիայի և 39% չափավոր/ուժեղ էրոզիացված: Վայոց ձորի մարզում ավելի հաճախ են երաշտներն ու ավազամրրիկները:

18. Անկայուն փայտահավաք.

Տեղական անտառահատումները հիմնականում պայմանավորված են անկայուն փայտահավաքով՝ գյուղական բնակչության սոցիալ-տնտեսական անկայուն իրավիճակի պատճառով: Անտառավերականգնման/անտառապատման դանդաղ տեմպերը, անտառային հրդեհները և անտառների կառավարման անբավարար կայուն ծրագրերը, ինչպես նաև անտառների կառավարման ոլորտի ընդհանուր թերֆինանսավորումը լրացուցիչ խթաններ են: Ավելին, անվերահսկելի արածեցումը շարունակում է ամեն տարի ավելի ու ավելի ներխուժել անտառային հողերը՝ վատթարացնելով անտառների առողջությունը, կառուցվածքը, որակը և ածխածնի պահպանման ներուժը: Օրինական և անօրինական փայտահավաքը իրականացվում է այն տարածքներում, որոնք պոտենցիալ որակվում են որպես բարձր պահպանության արժեք ունեցող անտառներ: Անցյալ և ներկա շարունակվող անտառահատումների և անտառների դեգրադացիայի մնացորդային ազդեցությունը, զուգորդված ճանապարհների, խողովակաշարերի և երկաթուղիների կառուցման հետևանքով անտառների շարունակական մասնատման հետ, վտանգ է ներկայացնում կենսաբազմազանության համար:

19. Սևանա լճում ջրի որակի անկում և խախտված ջրային էկոհամակարգ. Կան 28 ներհոսող գետեր և մեկ արտահոսք (Հազդան գետ) կապված Սևանի ջրհավաք ավազանի հետ, որոնց վրա

¹⁷ CARMAC և խազգիծ (ԳԷՖ/ՅԲ)

¹⁸ https://www.unced.int/sites/default/files/inline-files/Armenia_1.pdf

ազդում են Սևանա լճում ջրի որակի վրա ազդող մի քանի ճնշող գործոններ, ինչպիսիք են. չմշակված կեղտաջրեր կենցաղային և արդյունաբերական ոլորտներից, ներառյալ հանքարդյունաբերությունից; գյուղատնտեսության ոլորտի ցրված աղտոտում (բուսաբուծություն և պարարտանյութերի օգտագործում, անասնապահություն և արոտավայրերի գերարածեցում և հողի էրոզիա): Սևանա լճում գտնվող ձկնաբուծարաններն ու խեցգետնային տնտեսությունները նույնպես ազդում են ջրի որակի վրա և հանդիսանում են ազոտի և ֆոսֆորի ներհոսքի աղբյուր: Ձկնաբուծության ազդեցությունը լճերի էվորոֆիկացիայի և ֆոսֆորի հավասարակշռության վրա ինտենսիվ ուսումնասիրված չեն, և այլ տվյալների զգալի բացթողումները, օրինակ՝ Սևանի ավազանի վարելահողերում պարարտանյութերի օգտագործման վերաբերյալ, դժվարացնում են համարժեք կառավարման միջոցառումների մշակումը:¹⁹ Ջրային ռեսուրսների որակի և քանակի և էկոհամակարգերի կարգավիճակի վերաբերյալ մոնիտորինգի տվյալների բացակայությունը մարտահրավեր է Սևանի ավազանում: Թեև զգալի առաջընթաց է ձեռք բերվում Եվրամիության (ԵՄ) և այլ դոնորների աջակցությամբ, դեռևս կան կարևոր բացեր, որոնք պետք է լրացվեն, այդ թվում՝ անհամապատասխան հիդրոոդերևութաբանական և հիդրոերկրաբանական դիտարկումների տվյալներին անդրադառնալը՝ մոնիտորինգի ոչ բավարար վայրերի պատճառով. ջրի օգտագործման փաստացի անբավարար տվյալներ; կենսաբանական մոնիտորինգի տվյալների բացակայություն; անբավարար տվյալներ ձկնաբուծության համար ջրառի և ձկնաբուծարաններից ֆոսֆորի արտանետման վերաբերյալ, ինչպես նաև կեղտաջրերի կազմի և ծավալի վերաբերյալ տվյալներ: Ավելին, Սևանի ավազանում առկա ջրօգտագործումը, ներառյալ Սևանա լճից ջրի գերազանցող փոխանցումները, Սևան-Հրազդան կասկադի ջուրը հիդրոէներգիայի արտադրության և ոռոգման համար համակցված դրդիչներ են: Ջրի ջերմաստիճանի տատանումները (հովացման ջրի, լճում կեղտաջրերի արտանետման, ջրառի պատճառով ջրի լճացման, կլիմայի փոփոխություն և այլն) և օրգանական աղտոտվածության, էվորոֆիկացիայի և ջրիմուռների ծաղկման հետևանքով առկա թթվածնի անկումն ավելի են անհանգստացնում լճի ջրային տարածքը՝ էկոհամակարգը:²⁰

20. Կլիմայի փոփոխություն. Համաձայն UNFCCC-ի չորրորդ ազգային հաղորդագրության, մարդածին ազդեցության տակ Սևանա լճի ջրի մակարդակը վերջին տասնամյակներում նվազել է մոտ 20 մետրով, իսկ ջրի ծավալը ավելի քան 40%-ով, ինչը հանգեցնում է ջերմային ռեժիմի և էկոհամակարգի զգալի փոփոխությունների: Կլիմայի փոփոխությունն ավելի է նպաստում լճերի էկոհամակարգի վիճակի վատթարացմանը: Օդի և ջրի ջերմաստիճանը (12-19.4 աստիճան Ցելսիուսի սահմաններում²¹) բարձրանում է՝ սրելով էվորոֆիկացման պրոցեսները՝ պիկերով ամռանը և աշնանը: Ջերմաստիճանի բարձրացումը բացասաբար կանդրադառնա ձկների պոպուլյացիայի վրա, մասնավորապես էնդեմիկ Salmonidae տեսակների վրա, որոնք, հավանաբար, աստիճանաբար կփոխարինվեն Cyprinidae տեսակներով, որոնք ավելի քիչ զգայուն են ջրի ջերմաստիճանի և լուծված թթվածնի պարունակության նկատմամբ: Տեղումների նվազման արդյունքում ցածր լեռների մակարդակում տեղակայված աղակալած ճահիճները կանցնեն խոտային էկոհամակարգերի, ինչպիսիք են աղի տափաստանները²²: Բուսական և կենդանական տեսակները, ամենայն հավանականությամբ, կշարժվեն դեպի վեր՝ կլիմայական փոփոխությունների, էկոհամակարգի կառուցվածքի, կենսաբազմազանության և էկոհամակարգային

¹⁹ [Սևանի ավազանային կառավարման պլան \(EU Water Initiative Plus\)](#)

²⁰ [EU4Sevan ծրագրի փաստաթուղթ \(CRIS No.ENI/2020/416-204\)](#)

²¹ [2016 թվականի օգոստոս-հոկտեմբեր ամիսներին գրանցված տվյալները](#)

²² https://unfccc.int/sites/default/files/resource/NC4_Armenia_.pdf

ծառայությունների փոփոխման պատճառով: Կանխատեսվում է, որ անտառային հրդեհների վտանգը կավելանա կլիմայի փոփոխության բոլոր սցենարներով, ինչը կազմում է մինչև 1,300 հա կորսված անտառային էկոհամակարգեր մինչև 2030 թվականը: Վայոց ձորի մարզի անտառային էկոհամակարգերը խոցելի են չոր ու ավելի չոր կլիմայի նկատմամբ: Հայաստանի բարձրակարգ բուսատեսակների ավելի քան 15%-ը անհետացման վտանգի տակ է կանխատեսվող կլիմայի փոփոխության պատճառով: Կանխատեսվում է, որ կիսաանապատային և անապատային տարածքները կընդլայնվեն 30%-ով, ինչը կարագացնի անապատացումը: Ավելի հաճախակի ամառային երաշտները և ջրի սթրեսը կնվազեցնեն ծառերի աճի տեմպերը և կբարձրացնեն վնասատուների և հիվանդությունների նկատմամբ զգայունությունը, սա նաև պայմաններ կստեղծի ավելի հաճախակի և ինտենսիվ անտառային հրդեհների համար, որոնք կհանգեցնեն մոտ 14,000-ից մինչև 17,000 հա անտառների կորուստ մինչև 2030 թվականը: Երկու հիմնական տեսակի երաշտ կարող է ազդել Հայաստանի վրա. օդերևութաբանական (սովորաբար կապված տեղումների դեֆիցիտի հետ) և հիդրոլոգիական (սովորաբար կապված մակերևութային և ստորգետնյա ջրերի հոսքի դեֆիցիտի հետ, որը կարող է առաջանալ տարածաշրջանի ավելի լայն գետավազաններից): Ներկայումս Հայաստանին սպառնում է ուժեղ օդերևութաբանական երաշտի տարեկան զգալի հավանականություն:²³

III. ՍՏՐԱՏԵԳԻԱ

21. Ծրագրի ռազմավարությունը հիմնված է վերը նշված համատեքստի և Հայաստանի կենսաբազմազանության գլոբալ նշանակության, անկայուն գյուղատնտեսության վնասակար հետևանքների վրա, որոնք սպառնում են Սևանա լճի լանդշաֆտի կենսաբազմազանությանը և առաջ են բերում շրջակա միջավայրի դեգրադացիա, հայտնաբերված խոչընդոտները, որոնց վրա պետք է կենտրոնանան ապագա ջանքերը և հիմքերը, որոնց վրա կարելի է կառուցել և ամրապնդել կենսական նշանակություն ունեցող էկոհամակարգերի և կենսաբազմազանության պաշտպանությունն ու պահպանությունը, որոնք խարսխում են կենսապահովման միջոցները Սևանի ավազանի լանդշաֆտում:

22. Առանց ԳԷՖ-ի ներդրումների, հավանական է, որ հայտնաբերված ճնշումների և շարժիչ ուժի դեմ ուղղված գործողությունները մասնատված կլինեն և մեծապես կթուլանան հայտնի խոչընդոտների, անբավարար ռեսուրսների և կարողությունների և այլ մրցակցող ազգային առաջնահերթությունների պատճառով: Կենսաբազմազանությամբ հարուստ խոտհարքները կշարունակեն կորցնել իրենց հարուստ տեսակային կազմը: ՊՏ-ների/ՀԿՏ-ների հարևանությամբ գտնվող մասնավոր ձեռնարկությունները (զբոսաշրջություն, գյուղատնտեսություն, անտառային տնտեսություն) չեն ներառի կենսաբազմազանության պահպանումը որպես առաջնահերթություն: Կենսաբազմազանության համար բարենպաստ պրակտիկաներին աջակցելու ոչ մի խթան չի լինի փոքր արտադրության և ծառայությունների բիզնեսներում (զբոսաշրջություն, գյուղատնտեսություն): : «Սևան» ազգային պարկը կմնա անբավարար կարողություններով՝ ԵՄ աջակցությամբ մշակվող կառավարման նոր պլանների իրականացման համար (ՄԱԶԾ EU4Sevan ծրագրի բաղադրիչ): Տեսակների, կենսամիջավայրի վերաբերյալ ինտեգրված մոնիտորինգի տվյալների և իրական ժամանակի տեղեկատվության բացակայությունը, էկոհամակարգերի և դրանց պատճառների փոփոխությունները կշարունակեն խոչընդոտ հանդիսանալ պլանավորման և որոշումների կայացման

---

²³Հայաստանի կլիմայական պրոֆիլը, ԴԲ, 2021թ.

https://climateknowledgeportal.worldbank.org/sites/default/files/2021-06/15765-WB_Armenia%20Country%20Profile-WEB.pdf

գործընթացներին և ավելի լայն լանդշաֆտում կենսաբազմազանության արժեքների ավելի լավ ինտեգրմանը: Որպեսզի ՀԿՏ-ները, ԿԹՏ-ները և կենսաբազմազանության այլ թեժ կետերը արդյունավետ լինեն կենսունակ տեսակների պոպուլյացիաների պահպանման համար, դրանք պետք է համապատասխան կերպով փոխկապակցված լինեն: Ներկայումս, չնայած ակադեմիական և ՀԿ-ների ժամանակավոր ջանքերին, «Սևանա լիճ» ազգային պարկից դուրս կարևոր կենսաբազմազանության վերաբերյալ բավարար տվյալներ չկան, և մոնիտորինգի տեղեկատվության մեծ մասը բաղկացած է լճի ջրի որակի և ձկների պոպուլյացիայի վերաբերյալ տվյալներից և իրավիճակը, ամենայն հավանականությամբ, կպահպանվի: Կենսաբազմազանության կառավարման ոլորտում որոշում կայացնողներից հետազոտողների ներկայիս անջատումը կշարունակվի:

23.ԳԷՀ-ի այլընտրանքային սցենարը հիմնվում է նախորդ ԳԷՀ-ի և այլ փորձից քաղված դասերի վրա կապված լանդշաֆտային ինտեգրված մոտեցումների ցուցադրման հետ և առավելագույնի կհասցնի գոյություն ունեցող ելակետը (նկարագրված է ստորև): Ծրագրի նպատակն է պարադիգմային փոփոխություն իրականացնել հիմնական թիրախային վայրերում արդյունավետ և մասշտաբային լուծումներ տրամադրելու ուղղությամբ LDN-ով (Land Degradation neutrality՝ հողերի դեգրադացիայի չեզոքություն) համատեղելի լանդշաֆտի կառավարման մոտեցումների միջոցով, որոնք հիմնված են տարածական և հողօգտագործման պլանավորման վրա, որը կառաջնորդի տեղական SLM միջոցառումները (Sustainable Land management՝ հողերի կայուն կառավարում)՝ ապահովելու հիմնական կենսամիջավայրերի և գլոբալ բնակչության էկոլոգիական ամբողջականությունը, և կարևոր տեսակները՝ համախմբելով համապատասխան ոլորտները և այլ շահագրգիռ կողմերին ինտեգրված, համակարգված ձևով, որը կստեղծի անհրաժեշտ պայմաններ՝ երկարաժամկետ բնապահպանական կայունության հասնելու համար Սևանի ավազանի ողջ լանդշաֆտում:

Համապատասխանեցում ԳԷՀ-ի ֆոկալ ոլորտների հետ

24.Ծրագիրը ծրագրված է BD-ի կիզակետային տարածքի համար՝ իր Նպատակ 2-ի «Ուղղակի վարորդներին հասցեագրել կենսամիջավայրերը և տեսակները պաշտպանելու համար» և Նպատակ 1 «Հիմնական կենսաբազմազանությունը ոլորտներում, ինչպես նաև լանդշաֆտներ և ծովային լանդշաֆտներ»: Կենսաբազմազանության կորստի անմիջական գործոնները լուծելու հիմնական մուտքային կետը կլինի «Գլոբալ պահպանվող տարածքի ֆինանսական կայունության, արդյունավետ կառավարման և էկոհամակարգի ծածկույթի բարելավումը», որտեղ նախագիծը կնպաստի գլոբալ և տարածաշրջանային նպատակների իրագործմանը թիրախավորված ԳԷՀ 7-ի հիմնական համար: ցուցանիշներ BD կիզակետային տարածքի համար: Ծրագիրը կաշխատի նաև ծրագրի թիրախային տարածքում գտնվող «Սևան» ազգային պարկի կարողությունների հզորացման ուղղությամբ: Ծրագրի ներդրումը Կենսաբազմազանության հիմնական ուղղման մեջ՝ ուղղված 1-ին նպատակին, արտացոլվում է լանդշաֆտային մոտեցման և տարածական և հողօգտագործման պլանավորման վրա՝ ապահովելու համար, որ հողի և ռեսուրսների օգտագործումը պատշաճ կերպով տեղադրվի՝ առավելագույնի հասցնել արտադրությունը՝ առանց կենսաբազմազանությունը խաթարելու, և որ բնական ռեսուրսների տեղական օգտագործողները խրախուսվեն կենսաբազմազանության նկատմամբ: բարեկամական պրակտիկա, որը պահպանում է կենսաբազմազանությունը արտադրական գոտիներում և պահպանում էկոլոգիական միջանցքները վայրի կենդանիների անվտանգ միգրացիայի համար:

25. Ինչ վերաբերում է LD առանցքային ոլորտին, ծրագիրը համահունչ է LD 1-4 «Նվազեցնել ճնշումը բնական ռեսուրսների վրա մրցակցող հողօգտագործումներից և բարձրացնել ճկունությունը ավելի լայն լանդշաֆտում» ծրագրային ուղղությանը, և ունի մի քանի կենտրոնացված միջամտություններ, որոնք բաղկացած են՝ ա) խոցելի գիհու նոսրա անտառների և այլ անտառային էկոհամակարգերի վերականգնում մոտ 2,200 հա դեգրադացված անտառային տարածքում, Հայաստան գործակալության հետ միասին, խրախուսել տեղական համայնքներին հեռու մնալ գիհու անտառի և այլ անտառային էկոհամակարգերի դեմ ոտնձգություն իրականացնող գործողություններից, բ) կլիմայական զգայուն կայուն կառավարման ռեժիմներ 5,800 հա անտառային էկոհամակարգերի համար՝ Հայաստան գործակալության հետ, ներգրավելով տեղական համայնքները, գ) բարելավված արածեցման գործելակերպը 150,000 հա արոտների և խոտհարքների համար, ինչը շահեկան կլինի հողի և կենսաբազմազանության համար՝ 10 Արոտօգտագործողների կոոպերատիվների և արոտավայրերը կառավարող տեղական համայնքների հետ համագործակցությամբ, դ) աջակցություն ՋՕԸ-երի հետ աշխատող ենթակառուցվածքի և անհրաժեշտ աշխատանքների համար միջոցների մոբիլիզացմանը: SLM-ի այս պրակտիկան համահունչ է ՀԴԶ-ի կանխարգելման-նվազեցման-վերականգնման դեգրադացված հողի փիլիսոփայության հետ խարսխելով ISLUP-ները,:

26. Գլոբալ բնապահպանական օգուտներ: Ծրագրի քանակական ներդրումները ԳԷՀ-ի հիմնական ցուցանիշներին ավելի մանրամասն ներկայացված են Հիմնական ցուցանիշների աշխատաթերթում: Սևանի ավազանը խիստ փոխկապակցված է՝ բազմաթիվ էկոհամակարգային ծառայություններով, որոնք կախված են մի քանի ԿԿՏ/ԿԹՏ-ներից և կենսաբազմազանության թեժ կետերից, որոնք խարսխում են ամբողջ լանդշաֆտը, և ծրագրի ինտեգրված մոտեցումը առաջացնում է բազմաթիվ ԳԷԲ-ներ: LD օգուտները գալիս են հողերի դեգրադացիայի նվազեցումից և հողի վիճակի բարելավումից: Ծրագիրը կօժանդակի մոտ 10,000 հա վարելահողերի վրա հողի բարելավմանը, բարելավված ոռոգման մեթոդների և չիլոժող գյուղատնտեսական միջոցառումների միջոցով, որոնք ուղղված կլինեն հողի արտադրողականության բարձրացմանը և սովորական գյուղատնտեսության մեջ օգտագործվող պարարտանյութերի քանակի նվազեցմանը և հողի էրոզիայի նվազեցմանը: Ինչը որոշ չափով կնպաստի աղտոտման առանձին աղբյուրների կրճատմանը և անուղղակիորեն դրական փոփոխությանը՝ Սևանի և Արփայի ավազաններում ջրի որակի բարելավման և ոռոգման նպատակով ջրառի նվազմանը: Ծրագրի կողմից աջակցվող ԳԷԲ-ն արտահայտվելու է նաև որպես 150,000 հա արոտավայրերի համար հողի վիճակի և խոտհարքների կենսաբազմազանության բարելավում և 2,200 հա անտառի վերականգնման և 5,800 հա անտառների կայուն կառավարում: Նպատակային ՀԴԶ համատեղելի SLM միջոցառումները կօգնեն նվազեցնել հողի էրոզիայի ռիսկը մշակաբույսերի դաշտերից և արոտավայրերից, ինչպես նաև քաղցրահամ ջրերի և հողի աղտոտումը հանքային պարարտանյութերով: Ածխածնի օգուտները կհանգեցնեն հողի ածխածնի վերականգնմանը, անտառների, խոտհարքների ու արոտավայրերի վերականգնմանը: Ծրագրի կողմից աջակցվող ԳԷԲ-ն արտահայտվելու է նաև որպես 150,000 հա արոտավայրերի համար հողի վիճակի և խոտհարքների կենսաբազմազանության բարելավում և 2,200 հա անտառի վերականգնման և 5,800 հա անտառների կայուն կառավարում: Նպատակային LDN համատեղելի SLM միջոցառումները կօգնեն նվազեցնել հողի էրոզիայի ռիսկը մշակաբույսերի դաշտերից և արոտավայրերից, ինչպես նաև քաղցրահամ ջրերի և հողի աղտոտումը հանքային պարարտանյութերով: Ածխածնի օգուտները կհանգեցնեն հողի ածխածնի վերականգնմանը, անտառների, խոտհարքների ու արոտավայրերի վերականգնմանը: Ծրագրի կողմից աջակցվող ԳԷԲ-ն արտահայտվելու է նաև որպես 150,000 հա արոտավայրերի համար հողի

վիճակի և խոտհարքների կենսաբազմազանության բարելավում և 2,200 հա անտառի վերականգնման և 5,800 հա անտառների կայուն կառավարում: Նպատակային LDN համատեղելի SLM միջոցառումները կօգնեն նվազեցնել հողի էրոզիայի ռիսկը մշակաբույսերի դաշտերից և արոտավայրերից, ինչպես նաև քաղցրահամ ջրերի և հողի աղտոտումը հանքային պարարտանյութերով: Ածխածնի օգուտները կհանգեցնեն հողի ածխածնի վերականգնմանը, անտառների, խոտհարքների ու արոտավայրերի վերականգնմանը: Նպատակային ՀԴԶ համատեղելի SLM միջոցառումները կօգնեն նվազեցնել հողի էրոզիայի ռիսկը մշակաբույսերի դաշտերից և արոտավայրերից, ինչպես նաև քաղցրահամ ջրերի և հողի աղտոտումը հանքային պարարտանյութերով: Ածխածնի օգուտները կհանգեցնեն հողի ածխածնի վերականգնմանը, անտառների, խոտհարքների ու արոտավայրերի վերականգնմանը: Նպատակային LDN համատեղելի SLM միջոցառումները կօգնեն նվազեցնել հողի էրոզիայի ռիսկը մշակաբույսերի դաշտերից և արոտավայրերից, ինչպես նաև քաղցրահամ ջրերի և հողի աղտոտումը հանքային պարարտանյութերով: Ածխածնի օգուտները կհանգեցնեն հողի ածխածնի վերականգնմանը, անտառների, խոտհարքների ու արոտավայրերի վերականգնմանը:

27. Սևանի ավազանի լանդշաֆտում լճի և քաղցրահամ գետերի կենսավայրերը ապահովում են էկոհամակարգային ծառայություններ, ինչպիսիք են քաղցրահամ ջրի մատակարարումը, կլիմայի կարգավորումը և ջրային հանգիստը: Շրջակա տարածքները ներառում են լեռնային արոտավայրեր և մարգագետիններ, խառը բարեխառն անտառներ և գիհու անտառային էկոհամակարգեր, որոնք պաշտպանում են կարևոր վայրի բնությունը: Միևնույն ժամանակ, այս տարածքների շուրջ կան դեգրադացված հողերի հսկայական տարածքներ, որոնք կարող են վերականգնվել կայուն արտադրության համար: Ծրագիրն անդրադառնում է հողի/ջրի և կենսաբազմազանության ռեսուրսներին LDN-ի հետ համատեղելի լանդշաֆտային մոտեցման միջոցով, որը կիրականացվի Հողօգտագործման և Տարածական պլանների (ISLUPs) և հետագայում ԿԿՏ/ԿԹՏ-ի շուրջ SLM կոնկրետ միջոցառումների միջոցով, և այս ինտեգրված մոտեցումն ինքնին կբերի բազմաթիվ բնապահպանական օգուտներ: . Որպես այդպիսին, այս ԿԿՏ/ԿԹՏ-ների շուրջ դեգրադացված հողերի կայուն արտադրությունը և վերականգնումը, Պահեստները և վայրի բնության արգելավայրերը օրինական պահպանվող տարածքների ներսում և դրսում կնպաստեն Սևանա լճի և հարակից գետերի ու խոնավ տարածքների, ինչպես նաև շրջակա տափաստանային և լեռնային մարգագետինների, անտառների և վարելահողերի էկոլոգիական վիճակի և էկոհամակարգային ծառայությունների բարելավմանը: Դեգրադացված հողերի վերականգնումը կօժանդակի գյուղատնտեսության կարիքներին՝ առանց վայրի բնության միջավայրի նկատմամբ հետագա ոտնձգությունների: Օրինակ, մոտավորապես 2,200 հա անտառի աստիճանական վերականգնումը, որից 588 հա դեգրադացված գիհու նոսր անտառի արգելավայրում շրջակա արոտավայրերի արգելման միջոցով կստեղծի հարմար միջավայր վայրի բնության միգրացիայի և Սևանի ավազանում բեզոարյան այծի հնարավոր վերագաղութացման համար: Արոտավայրերի և խոտհարքների կայուն ռեժիմը 150,000 հեկտար տարածքում, որից մոտավորապես 8,500 հա կենսաբազմազանությամբ հարուստ Պալեարկտիկական խոտհարքներ են, կնպաստի Փոքր Կովկասի հարավ-արևելյան էկոլոգիական միջանցքի էկոլոգիական ամբողջականությանը և վայրի բնության անվտանգ միգրացիոն միջանցքի գործունակությանը:

28. BD-ի զգալի առավելությունները կապված են նաև 147,456 հա Պահպանվող տարածքի (ԿԿՏ/ԿԹՏ) բարելավված կառավարման կարգավիճակի և հիմնական տեսակների պոպուլյացիաների կայուն վիճակի հետ: ԳԷՀ-ի ներդրումը զգալիորեն կնպաստի Պահպանվող տարածքում և դրանից դուրս գործող ԿԿՏ/ԿԹՏ-ի կառավարման արդյունավետության ամրապնդմանը, հետևաբար, կայունացնելով հիմնական տեսակների պոպուլյացիան և

ապահովելով արժեքավոր կենսամիջավայրեր, ինչպիսիք են Հարավարևելյան Փոքր Կովկասի էկոլոգիական միջանցքը և ներուժը: Բեզոարյան այծի (*Capra aegagrus*) խոցելի VU պոպուլյացիայի ընդլայնում Վայոց Ձորից մինչև Գեղարքունիք՝ Գեղարքունիքի մարզի Juniper Open Woodland Wildlife Sanctuary-ում և շրջակայքում նրա նախընտրելի կենսամիջավայրի վերականգնման արդյունքում: Կարևոր Համաշխարհային բնապահպանական օգուտները կբխեն լանդշաֆտի ինտեգրված կառավարման վերաբերյալ ծրագրի աջակցությամբ իրականացվող միջամտություններից, որոնք հիմնված են ԿԲԱ-ների/ԿՏԲ-ների կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն տարածական պլանավորման վրա, որոնք օգնում են պահպանել գլոբալ կարևոր տեսակների պոպուլյացիան: Գեղարքունիքի մարզը ներառում է Սևանի ԿԿՏ/ԿԹՏ (171,972 հա) գրեթե ամբողջությամբ ծածկված Սևան ազգային պարկով (147,456 հա): Գիհու անտառների արգելոցները (3,312 հա) ընդգրկված է Սևանի լեռնաշղթայի ԿԿՏ-ում և այն ընդգրկում է լեռնային մարգագետիններ և նոսրանտառային գիհու կարևոր նոսր անտառային միջավայր, որը ժամանակին բնակեցված էր Բեզոարյան այծով (*Capra aegagrus*), որտեղ ծրագիրը կաջակցի միգրացիոն միջանցքներին, որոնք ժամանակի ընթացքում ակնկալվում է, որ կհանգեցնեն Բեզոարյան այծի վերաբնակեցմանը Սևանի լեռնաշղթայում: Վայոց ձորի մարզում Ջերմուկ-Եղեգիսի ԿԿՏ/ԿԹՏ -ն ներառում է վայրի բնության մի քանի արգելավայրեր, որոնք պատասպարում են լեռնային սմբակավոր կենդանիներին: Այս ԿԿՏ/ԿԹՏ-ները և վայրի բնության արգելավայրերը մասամբ կամ ամբողջությամբ տեղակայված են Արևելյան Փոքր Կովկասի միջանցքներում՝ Կովկասի էկոտարածաշրջանի (WWF) հիմնական վայրի բնության միջանցքներից մեկում:

29. Ծրագիրը կնպաստի Աիչի թիրախներին հասնելու ազգային ջանքերին՝ բնական միջավայրերի կորուստը կանխելու և դեգրադացիայի ու մասնատման նվազեցման ուղղությամբ (Aichi Target 5), ամրապնդելով կանխատեսվող տարածքների կառավարման կարողությունները, ճկունությունը և ֆինանսական կայունությունը (Թիրախ 11): , և հիմնական էկոհամակարգերի և կենսամիջավայրերի վերականգնում և ճկունություն (Թիրախներ 10 և 15): Ծրագիրը նախագծվել է UNCCD LDN ստուգաթերթի միջոցով (Ծրագրի փաստաթղթի հավելված 24): Էկոհամակարգի կառավարման առավելությունները հիմնականում կապված կլինեն Հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորման և LDN-ի իրականացման՝ հարմարեցված հողի կայուն կառավարման (SLM) միջոցով բուֆերային և արտադրական/տնտեսական գոտիներում ՊՏ/ԿԿՏ/ԿԹՏ-ների շրջակա աշխարհագրություններում՝ կենսաբազմազանությանը նպաստելու համար: Սևանի ավազանում լանդշաֆտային մոտեցումը կնպաստի կառավարության և այլ դոնորների ավելի լայն ջանքերին՝ ուղղված Սևան գետավազանային կառավարման միջոցառումների իրականացմանը՝ հողօգտագործման բարելավված պլանավորման և կայուն բնության դրական գյուղատնտեսական պրակտիկաներին աջակցելու առումով, որոնք կնպաստեն հողի էրոզիայի և քիմիական պարարտանյութերի օգտագործման կրճատմանը, ինչպես նաև Սևանա լճի և հարակից գետային համակարգի և ձկների ձվադրման միջավայրերի աղտոտվածության նվազմանը: Աստիճանական բարելավումները կնկատվեն, քանի որ ցուցադրված LDN համատեղելի SLM միջոցառումները կիրականացվեն ավելի լայն մակարդակով Սևանի ավազանում, Գյուղատնտեսության վճարների սխեմայի միջոցով կայուն ֆինանսավորման հոսքի և հողերի օգտագործման և տարածքային պլանավորման համակարգային փոփոխության արդյունքում, որը կներառի LDN սկզբունքը և կներառի կենսաբազմազանության տարածական տարրերը: Նախատեսվող գլոբալ բնապահպանական օգուտները կարտահայտվեն հետևյալ կերպ.

- «Սևան» ազգային պարկից բաղկացած 147,456 հա պահպանվող տարածքներ՝ բարելավված կառավարման և ֆինանսավորման արդյունավետության ներքո (Ցուցանիշ 1.2):

- 2,200 հա վերականգնված անտառային հողատարածք, այդ թվում՝ մոտավորապես 588 հա գիհու նոսր անտառ Juniper Open Woodland Sanctuary-ում (Ցուցանիշ 3.4)
- 150,000 հա արոտներ և խոտհարքներ կայուն կառավարման ներքո, ներառյալ մոտ 8,500 Պալեարկտիկական խոտհարքներ՝ պահպանված կենսաբազմազանությամբ (Ցուցանիշ 4.1)
- 10,000 հա վարելահող ռոտգելի հող՝ կայուն կառավարման և չսպառվող գյուղատնտեսական պրակտիկաների ներքո (Ցուցանիշ 4.3)
- 5,800 հա բնիկ անտառային էկոհամակարգեր կայուն ռեժիմների ներքո՝ կլիմայական զգայուն կառավարման նորացված միջոցառումներով և անտառային հրդեհների կանխարգելման միջոցառումներով հագեցած (Ցուցանիշ 4.3)
- 1,403,851 ընդհանուր CO₂e - կլանված ածխածնի (Ցուցանիշ 6.1), որը հաշվարկվել է FAO-EXACT գործիքի միջոցով՝ հաշվի առնելով 2,200 հա անտառի օժանդակ բնական վերածնունդն ու հողի բարելավված ածխածինը 150,000 հա-ի վրա կայուն կառավարվող արոտավայրերում և խոտհարքներում:

30. Սոցիալ-տնտեսական օգուտներ. Տեղական և ազգային շահագրգիռ կողմերի համար ակնկալվող օգուտները փոխկապակցված կլինեն բնապահպանական օգուտների հետ, որոնք նախատեսված են ծրագրի բնութագրերով (i) ներկառուցված ինտեգրված առավելություններ և սիներգիաներ հիմնական ոլորտների միջև, (ii) որոշումների կայացման ինտեգրված մեխանիզմներ և (iii) լանդշաֆտային դիզայն. միջամտություն: Ծրագիրը խրախուսում է տեղական դերակատարներին զերծ մնալ ապակառուցողական վարքագծից՝ ներգրավելով նրանց կենսաբազմազանության համար բարենպաստ կենսագործունեության մեջ պահպանվող տարածքների շուրջ, ԿԿՏ/ԿԹՏ-ներ, ներգրավելով համայնքի աջակցությունը վայրի բնության անվտանգ միգրացիոն միջանցքների համար: Ծրագիրը կաջակցի գենդերային հավասարությանը և կանանց հզորացմանը՝ բնական ռեսուրսների կառավարման վերաբերյալ որոշումների կայացման գործընթացներում ներառելու, ֆինանսական կառավարման հմտությունների բարելավման կարողությունների զարգացման միջոցով,

31. Ծրագրի գործողությունները շեշտը դնելու են կանանց, երիտասարդների, հաշմանդամություն ունեցող անձանց, պատերազմի փախստականների և այլ խոցելի խմբերի առաջնահերթ ընդգրկմանը: Տեղական տնային տնտեսությունների համար կենսապահովման օգուտներ կստեղծվեն հողի արտադրողականության բարձրացման, հողի և ջրի պահպանման, կենսաբազմազանության պահպանման և բնական ռեսուրսների կայուն օգտագործման համար ցածրարժեք դրամաշնորհային աջակցության հասանելիության, ինչպես նաև կայուն բնության դրական շՆԶ-ին համապատասխան կարողությունների զարգացման հասանելիության միջոցով՝ կիրառելով գյուղատնտեսական պրակտիկաներ, էկոտուրիզմի լավագույն փորձ, կենսաբազմազանության պահպանում և այլընտրանքային կենսամիջոցներ: Իրագեկումը, տեխնիկական գիտելիքները և ֆինանսավորման հասանելիությունը առանցքային դեր կխաղան շահագրգիռ կողմերին, որպեսզի նրանք կարողանան ընդունել և կիրառել նորարարական, շրջակա միջավայրի համար բարենպաստ պրակտիկաներ: Մոտ 65,800 մարդ ուղղակիորեն կօգտվի տարբեր ծրագրերի միջամտություններից: Ծրագրի նպատակն է բարձրացնել պետական հատվածի 200 աշխատակիցների և 100 ՊՏ անձնակազմի կարողությունները, ովքեր կմասնակցեն վերապատրաստման աշխատանքներին: ՊՏ անձնակազմը արդյունքում կունենա կենսաբազմազանության կառավարման և բնապահպանական օրենքի կիրարկման ավելի մեծ գիտելիքներ և կարողություններ:

32. Տեղական իշխանություններին կաջակցեն/կուսուցանվեն համապատասխան առաջարկներ գրելու առկա պետական ծրագրերի շրջանակներում՝ լրացուցիչ

Ֆինանսավորում ներգրավելու կայուն արժույթի և անասնաբուծության կառավարման, հեռավոր արտավայրերի ջրային ենթակառուցվածքների բարելավման, տեղական գյուղական զարգացման և շուկայի հասանելիության և ոռոգման ենթակառուցվածքների վերանորոգման համար՝ հասանելի ազգային և տեղական ֆինանսավորման ծրագրերից համապատասխան ֆինանսավորում ստալու նպատակով: Մինևոյն յամանակ, բնական ռեսուրսների տեղական օգտագործողները կվերապատրաստվեն և նրանց լրացուցիչ աջակցություն կցուցաբերվի համապատասխան ֆինանսավորում ներգրավելու համար SLM միջոցառումներ իրականացնելու նպատակով: Տեղացի զբոսաշրջային ձեռներեցները կվերապատրաստվեն և նրանց լրացուցիչ աջակցություն կցուցաբերվի էկոտուրիզմի գործունեության իրականացման համար: Մոտ 200 տեղական արտադրող/ֆերմերներ կօգտվեն միկրոդրամաշնորհներից և եկամուտների գնահատված աճից առնվազն 20%-ով՝ իրականացվող SLM միջոցառումների արդյունքում: Ստեղծված փորձը կրկնօրինակելի է Սևանի ավազանի լանդշաֆտային մակարդակում, մասնավորապես ուղեցույցների, ձեռնարկների, հողօգտագործման պլանավորման գործիքների, մասնավորապես LUP4LDN ծրագրաշարի միջոցով, ցույց է տալիս փորձը տեղական մակարդակում՝ իրազեկման միջոցառումների և ռադիո/հեռուստատեսային թոք շոուների օգնությամբ: Իրազեկման միջոցառումների և հատուկ ռադիո և հեռուստահաղորդումների միջոցով, որոնք ունկնդրում են տեղական համայնքի մեծ թվով անդամներ, հնարավոր է, որ ծրագրի շահառուների թիվը կարող է ավելի մեծ լինել: Բարելավված տեղեկացվածությունը և տեխնիկական գիտելիքները, ինչպես նաև հասանելի ֆինանսավորման հասանելիությունը կհանգեցնեն կենսամիջոցների ճկունության բարելավմանը, ինչը կհանգեցնի ջրի սակավության հետ կապված տնտեսական կորուստների նվազմանը և գյուղատնտեսության ավելի մեծ արտադրողականությանը, եկամուտների և զբաղվածության հեռանկարների և եկամտի աղբյուրների դիվերսիֆիկացմանը: Ծրագրի միկրոդրամաշնորհային սխեման (համահունչ ՄԱԶԾ-ի ցածրարժեք դրամաշնորհների ընթացակարգերին) ներառում է գենդերային զգայուն և ներառական չափանիշներ, որոնք առաջնահերթություն են տալու միջին և փոքր ֆերմերներին և խոցելի ընտանիքներին, ներառյալ կանանց, երիտասարդներին և խոցելի մարդկանց, այդպիսով առաջնահերթություն տալով շրջակա միջավայրից առավել խոցելի մարդկանց աջակցությունը՝ ապահովելով սոցիալական հեռանկարներ: Ավելի մեծ ճկունությունը կհանգեցնի կլիմայական ցնցումների հետ կապված տնտեսական կորուստների կրճատմանը:

Ելակետային սցենարը և այլ առնչվող ելակետային ծրագրեր

33. Ելակետային սցենարի համաձայն, Հայաստանի կառավարությունը (Կառավարությունը) պարտավորվել է իրականացնել արդյունավետ գործողություններ՝ հասնելու հողերի դեգրադացիայի չեզոքության և միջոցներ ձեռնարկել ՄԱԿ-ի UNCCD-ի ներքո ստանձնած գլոբալ պարտավորությունների կատարման համար՝ նպաստելով ԿՁԼ-ի 15.3 նպատակին՝ մինչև 2030թ. դոնորները ֆինանսավորել են ծրագրեր, որոնք իրականացնում են հողի կայուն կառավարման միջոցառումներ (SLM) և աջակցում են LDN-ի աջակցման շրջանակին (ինչպիսիք են ՀԲ և FAO), Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտում LDN մոտեցումը չի մտնում տեղական և տարածաշրջանային հողօգտագործման պլանավորման մեջ և հիմնականում չկա Հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորում և ոչ տեխնիկական գիտելիքներ և ինստիտուցիոնալ համակարգում LDN-ին համապատասխան հողօգտագործման համալիր պլանավորման իրականացման համար:

34. Հայաստանի Գեղարքունիքում և Վայոց Ձորի մարզերում իրականացվել է մի շարք դեգրադացված արտավայրերի վերականգնում և բարելավում, որոնք շատ լավ արդյունքներ

են գրանցել հատկապես ՀԲ CARMAC I-ի և CARMAC II-ի շրջանակներում, սակայն ներդրումները լուծում չեն տվել առկա խնդիրներին, որոնք կապահովեն արոտավայրերի կայուն կառավարում և հեռավոր արոտավայրերի մատչելիությունը և ակտիվորեն չեն ներառել խոտհարքների կենսաբազմազանության պահպանման միջոցառումները: Գյուղատնտեսության ոլորտում առկա ֆինանսավորման գործիքների ելակետային գնահատումը (նկարագրված է Հավելված 20-ում) ցույց է տվել, որ Հայաստանում և Սևանա լճի ավազանում կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն կայուն գյուղատնտեսական պրակտիկաների և LDN-ի վրա հիմնված հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորման հետ համահունչ SLM միջոցառումների ավելի լայն կիրառման համար սուբսիդիաներ կամ խթաններ չկան: Գյուղատնտեսական խթանների նկատմամբ ազգային մոտեցումը մեծապես ուղղված է արտադրությանը՝ ոչ բավարար ուշադրություն դարձնելով բնական ռեսուրսների վրա, ներառյալ հողի արտադրողականությունը և ջրի սպառումը ռոտզելի տարածքներում: Ֆերմերները ֆինանսապես չեն խրախուսվում իրենց հողերը կառավարելու ինտեգրված ձևով, ինչը կարձանագրի տնտեսական, սոցիալական և բնապահպանական օգուտներ և կընդլայնի հոգատարությունը հողի արտադրողականության, մոտակա կենսաբազմազանության և գյուղական կենսունակության համար: Պետական ներդրումների մեծ մասը կշարունակվի ուղղվել ռոտզման ոլորտի վերականգնմանը, թեև պետական միջոցներից փոխհատուցվող ռոտզելի ենթակառուցվածքների պահպանման բյուջեն անբավարար է, և պետական միջոցները կարող են միայն մասամբ ծածկել հիդրոտեխնիկական վերանորոգման աշխատանքները: Այնուամենայնիվ, LDN-ին համապատասխանող կայուն մշակաբույսերի օգուտները, որոնք չեն սպառում Սևանի ավազանի հողային ռեսուրսները, կշարունակեն հիմնականում չօգտագործված մնալ, քանի որ կայուն գյուղատնտեսության առաջընթացի համար շատ քիչ խթաններ և տեխնիկական գիտելիքներ կան: Միջոլորտային համակարգում, որը թույլ է տալիս ինտեգրված քաղաքականություն մշակել Սևանա լճի ավազանային լանդշաֆտում, անբավարար է Սևանա լճի ավազանում սպառնալիքների և խոչընդոտների համալիր ինտեգրման համար: Կենսաբազմազանության պահպանումն իրականացվել է հիմնականում «դասական» մոտեցումներով՝ պահպանվող տարածքների նշանակման և Սևանա լճի ջրային էկոհամակարգի վրա կենտրոնանալու միջոցով: Սևանա լճի ափամերձ տարածքները շրջապատող կենսաբազմազանությանը և «Սևան» ազգային պարկի ենթակայության տակ գտնվող արգելոցներին և վայրի բնության արգելավայրերին քիչ ուշադրություն է դարձվում:

35. Կենսաբազմազանությամբ հարուստ խոտհարքները և խոտածածկ տարածքների պալեարկտիկ տիպը կշարունակեն կորցնել իրենց հարուստ տեսակային կազմը, քանի որ ՊՏ-ների/ԿԿՏ-ների շրջակայքում գործող մասնավոր բիզնեսը (զբոսաշրջություն, գյուղատնտեսություն, անտառային տնտեսություն) չի ապահովում կենսաբազմազանության պահպանումը ապահովող գործունեություն: Խթաններ չկան կենսաբազմազանությանը նպաստող փոքրածավալ արտադրական և սպասարկման բիզնեսի համար (զբոսաշրջություն, ֆերմերություն): «Սևան» ազգային պարկը չի ունենա բավարար կարողություններ՝ ԵՄ աջակցությամբ մշակվող կառավարման նոր պլանների իրականացման համար (ՄՄԶՕ EU4Sevan ծրագրի բաղադրիչ): Տեսակների, բնակավայրերի, էկոհամակարգերի փոփոխությունների և դրանց պատճառների վերաբերյալ ինտեգրված մոնիթորինգային տվյալների և իրական ժամանակի տեղեկատվության բացակայությունը խոչընդոտներ են հանդիսանում պլանավորման և որոշումների կայացման գործընթացների և կենսաբազմազանության արժեքների ավելի լայն ինտեգրման համար: KBA-ները, ԿԹՏ-ները և կենսաբազմազանության այլ թեժ կետերը իրենց տեսակների պոպուլյացիաների պահպանման և արդյունավետ կենսունակության ապահովման համար պետք է համապատասխան կերպով փոխկապակցվեն: Ներկայումս, բացի ակադեմիական և ՀԿ-ների

ժամանակավոր ջանքերին, «Սևանա լիճ» ազգային պարկից դուրս կարևոր կենսաբազմազանության վերաբերյալ բավարար տվյալներ չկան, և մոնիթորինգի տեղեկատվության մեծ մասը բաղկացած է լճի ջրի որակի և ձկների պոպուլյացիայի վերաբերյալ տվյալներից: Կենսաբազմազանության կառավարման ոլորտում ներկայիս որոշում կայացնողների և հետազոտողների տարրանջատումը կշարունակվի: Ընթացիկ հողօգտագործման պլանավորումը չի ունենա հատուկ դրույթներ, որոնք կսահմանեն կենսաբազմազանության լանդշաֆտի տարրերը և դրանց տարածական պահանջների ակնկալվող փոփոխությունը կլիմայի փոփոխության պատճառով:

Առնչվող ելակետային ծրագրեր

36. Հայաստանի կողմից համաձայնեցված LDN ազգային թիրախը հետևյալն է. «Մինչև 2040 թվականը հողում (ստորգետնյա և վերգետնյա հատվածներում) օրգանական ածխածնի պաշարների ավելացումը՝ 2015 թվականի վիճակի համեմատ 1.5 %-ով»: LDN-ի ազգային թիրախների սահմանման գործընթացը խորհուրդ է տալիս հետևել մի քանի ուղղությունների՝ LDN-ին հասնելու համար, ինչպիսիք են. 1) երկրի տարածքի 2/3-ի վրա ներկայումս ազդող մշակաբույսերի դեգրադացիայի կասեցում՝ օրգանական գյուղատնտեսության միջոցառումների կիրառմամբ, օրգանական պարարտանյութերի օգտագործման վերաբերյալ գիտելիքների և իրազեկվածության բարձրացմամբ.; 2) դեգրադացված հողերի 2/3-ի անտառվերականգնման իրականացում, որն ակնկալվում է իրականացնել Հայաստանի անտառային ծրագրով՝ նպատակ ունենալով ավելացնել անտառածածկ տարածքը մինչև երկրի տարածքի 20%-ը. 3) ազգային տարածքի 100%-ով անտառահատումների դադարեցում և անտառների կառավարման բարելավում. 4) Գերարածեցման դադարեցում և ազգային տարածքի 100%-ի վրա խոտհարքների կառավարման բարելավում: Հողերի դեգրադացիայի չեզոքության ծրագրի պաշտոնական հաստատման մասին կառավարության որոշման նախագիծը ներկայացվել է կառավարության վերանայման (2021 թ.): ՄԱԶՕ/ԳԷՖ նախագիծը կնպաստի ընդհանուր առաջընթացին դեպի ազգային LDN թիրախ՝ (i) կենտրոնանալով Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտում տարածաշրջանային LDN թիրախի սահմանման և իրականացման վրա (ii) ամրապնդելով Սևանա լճի լանդշաֆտային մակարդակում LDN-ի միջոլորտային համակարգումը (iii) սերտորեն համակարգել գոյություն ունեցող նմանատիպ LDN նախաձեռնությունների (FAO) հետ՝ LDN-ի համար մոնիթորինգի և հաշվետվության մեխանիզմներ ստեղծելու և LDN-ի տարածաշրջանային իրականացման և ենթազգային (տարածաշրջանային) մակարդակներից ազգային մակարդակների վերաբերյալ քաղված դասերի և փորձի փոխանակման նպատակով:

37. Ներկայումս չկա անկախ ազգային քաղաքականության շրջանակ, որը բացահայտորեն վերաբերում է արոտավայրերի և խոտհարքների կառավարմանը, այնուամենայնիվ, կան ռազմավարական փաստաթղթեր, որոնք ներառում են համապատասխան դրույթներ: Դրանք ներառում են ՀՀ գյուղի և գյուղատնտեսության կայուն զարգացման ռազմավարությունը 2010-2020 թթ. ՀՀ կենսաբազմազանության պահպանման, օգտագործման և վերարտադրության ռազմավարություն; Գործողությունների պետական ծրագիրը և ՀՀ 2014-2025 թթ. երկարաժամկետ զարգացման ռազմավարությունը (իրավական և քաղաքականության հիմքը ներկայացված է Հավելված 17-ում):

38. Հայաստանի կառավարությունը պարտավորվում է սահմանել և իրականացնել այնպիսի միջոցառումներ, որոնք կհամապատասխանեն LDN-ի գլոբալ պարտավորություններին, նպաստելով ԿԶՆ-ի 15.3-րդ նպատակին՝ հասնելու LDN-ին մինչև 2030թ.: Կառավարության

Գյուղատնտեսության զարգացման ռազմավարությունը (2014-2025) և Կառավարության Կայուն զարգացման ռազմավարությունը (2030) կենտրոնացած են կայուն գյուղատնտեսության վրա՝ խթանելով հողի պահպանման միջոցառումները, որոնք բարելավում են ջրի հավաքագրումը և ոռոգման մեթոդները՝ սահմանափակելով պարարտանյութերի և այլ ագրոքիմիական նյութերի օգտագործումը՝ բարելավելով արոտավայրերի կառավարումը: Սահմանվել են մի շարք օրենքներ՝ գյուղատնտեսական պրակտիկաներում շրջակա միջավայրին անդրադառնալու համար, սակայն սահմանափակ ռեսուրսներ են հատկացվում հողի էրոզիան և պարարտանյութերի օգտագործումը նվազեցնելու կամ ագրոտանտառային տնտեսության միջոցով դեգրադացված հողերի արտադրությունը մեծացնելու, վարելահողերի դեգրադացումը նվազեցնելու համար ապաստարանների տնկման, հանրային ներդրումների դյուրացման համար: հողի կայուն կառավարման միջոցառումներ, որոնցից մի քանիսը լրացնում են ծրագրի նպատակը:

39. ԵՄ-ն եղել է գյուղատնտեսության և գյուղի զարգացման մոտեցումների արդիականացման հիմնական ջատագովներից մեկը: Եվրոպական հարևանության գյուղատնտեսության և գյուղի զարգացման ծրագիրը (ENPARD) Հայաստանում իրականացվել է 2015-2017 թվականներին ԵՄ-ENPARD-ի միջև և խթանել է կայուն և ներառական գյուղատնտեսական մոտեցումները և աջակցել գյուղական զարգացմանը սարքավորումների արդիականացման, գյուղատնտեսական տեխնիկայի և մշակաբույսերի դիվերսիֆիկացման, եկամտի ստեղծման միջոցով: Ծրագիրը հիմնվելու է քաղված դասերի և ստացված գիտելիքների վրա:

40. GIZ-ը 2015-2019 թվականներին իրականացրել է տարածաշրջանային ծրագիր՝ ուղղված Հայաստանին, Ադրբեջանին և Վրաստանին՝ «Կենսաբազմազանության ինտեգրված կառավարում, Հարավային Կովկաս (IBiS) ծրագիր»՝ 22,89 միլիոն ԱՄՆ դոլար ընդհանուր բյուջեով: Ծրագիրը կենտրոնացած էր այս ծրագրի հետ կապված երկու ոլորտների վրա. (i) անտառների կայուն կառավարում ազգային և անտառային ձեռնարկությունների մակարդակներում և (ii) արոտավայրերի կայուն կառավարում ազգային և տեղական մակարդակներում: Անտառային տարածքում ծրագիրը կենտրոնացած էր Անտառների կառավարման ազգային տեղեկատվական համակարգի զարգացման վրա: Արոտավայրում այն աջակցել է արոտավայրերի գործիքակազմի մշակմանը, որը ներառում է արոտավայրերի մոնիթորինգի ձեռնարկ, արոտավայրերի կառավարման ուղեցույցներ և արոտավայրերի վերականգնման ուղեցույցներ: ՄԱԶՕ/ԳԷՀ ծրագիրը կձգտի ներառել և հիմնել այս արդյունքներն ու գործիքները, որոնք մշակվել են արոտավայրերի կառավարման և անտառների մոնիթորինգի համար, ինչպես նաև կօգտագործվեն փորձնական շրջաններում բնական ռեսուրսների մասնակցային կառավարման վերաբերյալ քաղած դասերը:

41. WWF Էկոլոգիական միջանցքների խթանում (2015-2020) ֆինանսավորվում է շրջակա միջավայրի նախարարության և Գերմանիայի կառավարության կողմից՝ KfW զարգացման բանկի միջոցով: Անվտանգ միգրացիոն էկոլոգիական միջանցքների ստեղծումը ներառում էր իրազեկման և կրթական միջոցառումներ՝ ներգրավելով Արարատի, Սյունիքի և Վայոց ձորի 30 գյուղական բնակավայրեր: Ստեղծվել են համայնքի կողմից աջակցվող բնության պահպանության տարածքներ, որոնք ընդգրկում են 37,000 հա և համայնքի կողմից աջակցվող մոնիտորինգի ծրագրեր: Հաբիթաթի քարտեզագրումը և Հայկական մուֆլոնի, բեզոարյան այծի, գորշ արջի տեսակների պոպուլյացիայի գնահատումը հարստացրել է այդ վտանգված տեսակների վերաբերյալ գիտելիքների բազան: Համայնքի աջակցության ենթածրագրերը, որոնք բաղկացած են գյուղատնտեսական տեխնիկայի տրամադրումից, հարակից անտառների վերականգնման գործողությունների ծրագրերում ներդրումներից և էներգաարդյունավետ

լուսավորությունից, իրականացվել են այս տարածքներում՝ որպես փոխհատուցման մեխանիզմներ և ռեսուրսների կայուն կառավարման աջակցություն:

42. ԵՄ-ի կողմից ֆինանսավորվող Գետավազանային կառավարման ծրագիրը (EUWI+) 2016-2021 թվականների ԵՄ Ջրային նախաձեռնություն պլյուս Արևելյան գործընկերության (EUWI+4 EaP) մի մասն աջակցել է Հայաստանի կառավարությանը՝ ջրի մասին օրենսդրությունը մոտեցնելու ԵՄ Ջրի շրջանակային հրահանգին և մշակել է երեք գետավազանային շրջանների կառավարման պլաններ, այդ թվում՝ Սևանի ավազանը: Առաջարկվող ծրագիրն էլ ավելի կուժեղացնի միջոլորտային շահագրգիռ կողմերի համակարգումը, որը կիրառվել է EUWI+ ծրագրի շրջանակներում և իր գործունեության միջոցով կաջակցի կառավարման պլանում ներառված տարբեր գործողությունների իրականացմանը, որոնք ներառված են «Էկոհամակարգերի» գլուխներում, ինչպիսիք են՝ աջակցություն Սևանի ավազանում գյուղատնտեսության բարելավված գործելակերպին, ագրոանտառային տնտեսությունը: անտառային էկոհամակարգի կառավարման միջոցառումներ և բարելավում; աջակցություն Սևանի ավազանի էկոհամակարգերի և տեսակների վերաբերյալ տվյալների առկայությանը՝ ինտեգրված մոնիթորինգ իրականացնելու նպատակով:

43. Շվեյցարիայի զարգացման համագործակցության (SDC) և Ավստրիական զարգացման գործակալության (ADA) ֆինանսավորմամբ «**Անասնաբուծության զարգացումը Հայաստանի հարավում**» և «**Անասնաբուծության զարգացում Հարավ-Հյուսիս**»-ը (ավարտվել է 2021 թվականին) շարունակվել է «Անասնաբուծության զարգացում հարավ-հյուսիս»-ով Սյունիքի, Գեղարքունիքի և Շիրակի մարզերում մինչև 2025 թվականը 2 մլն եվրո բյուջեով:

44. Վերոնշյալ ծրագրերի շրջանակներում, որոնք նպաստել են Վայք, Եղեգիս, Մարտունի և Շոդակաթ համայնքների հեռավոր արոտավայրերի հասանելիության բարձրացմանը, արոտավայրերի կայուն կառավարման գործառույթների հաստատմանը, վերանորոգվել կամ կառուցվել են արոտային ենթակառուցվածքներ, հասկապես հեռավոր արոտավայրերում (արոտ. խոնավ տարածքներ, անասնագոմեր, ապաստարաններ, ճանապարհներ և այլն), մշակվել կամ փոփոխվել են արոտավայրերի կառավարման պլանները: Շարունակական աջակցություն է տրամադրվում կենդանական ծագման մթերքների (կաթ) վերամշակմանը, մթերումների և առաքման շուկաների հասանելիության բարելավմանը և անասնաբուծական ծառայությունների հասանելիության մակարդակի բարձրացմանը: Անտառների կառավարման և անտառների վերականգնման աշխատանքների բարելավման համար որոշակի աջակցություն է ցուցաբերվել ինչպես պետական, այնպես էլ տարբեր միջազգային ծրագրերի կողմից: Նման մոտեցումները որոշակի հնարավորություններ են ստեղծում բնական էկոհամակարգերում հողերի դեգրադացիայի գործընթացը աստիճանաբար նվազեցնելու՝ լուծելով ոլորտային խնդիրները, ինչը զլոբալ խնդիր է՝ երկրի համար լուրջ մարտահրավեր է հանդիսանում: Այնուամենայնիվ, խոչընդոտները պահպանվում են միջամտությունների և համաֆինանսավորման կայունության առումով:

45. Շրջակա միջավայրի նախարարությունը մշակել է **Ազգային անտառային ծրագիր, որի նպատակն է** աջակցել երկրի տարածքի մինչև 20%-ի անտառապատմանն ու անտառվերականգնմանը, որը պետք է իրականացվի ՄԱԿ-ի ԿՓՇԿ-ով Հայաստանի ստանձնած պարտավորությունների համաձայն: 2022 թվականի տարեկան հատկացված բյուջեն կազմում է 413 մլն դրամ (մոտ 848,600 ԱՄՆ դոլար):

46. Կառավարության մի քանի ընթացիկ ներդրումային ծրագրեր և դոնորների կողմից ֆինանսավորվող նախաձեռնություններ հատկապես կարևոր են առաջարկվող ծրագրի համար.

Իրականացնող ազգային կազմակերպություն	Համառոտ նկարագրություն, ժամանակաշրջան, բյուջե եվ համապատասխանություն ծրագրին
<p>Էկոնոմիկայի նախարարություն</p>	<p>Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության ոլորտում տնտեսական զարգացումն ապահովող հիմնական ուղղությունների 2020-2030 թթ. ռազմավարությունը</p> <p>Ռազմավարությունը նախանշում է Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսական քաղաքականության առանցքային առաջնահերթությունները, սահմանում առաջնահերթ խնդիրների շրջանակը, ինչպես նաև Ռազմավարության իրականացման սկզբնական շրջանի գործողությունների ծրագիրը (2020-2022 թթ.): Առաջնահերթությունները ներառում են, ի թիվս այլոց, հողի կառավարման սկզբունքները.</p> <p><i>Միներգիաներ:</i> Առաջարկվող ծրագիրը կաջակցի որոշ միջոցառումների, որոնք կապված են ռազմավարության մեջ թվարկված առաջնահերթ ներդրումների հետ, օրինակ. Բարելաված աշխարհագրական տվյալներ լքված հողերի վերաբերյալ; Տեղական շուկաների զարգացում; Գյուղատնտեսական խորհրդատվական ծառայությունների արդյունավետության բարձրացում; Աջակցություն յուրական կայուն զարգացմանը; Աջակցություն գյուղատնտեսության արդիականացմանը.</p> <p><i>Ընդհանուր բյուջեն՝ 39,8 մլն ԱՄՆ դոլար</i></p>
<p>Էկոնոմիկայի նախարարություն</p>	<p>Էկոնոմիկայի նախարարությունը և Համաշխարհային բանկը իրականացնում են Համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարում եվ մրցունակություն (CARMAC II) ծրագիրը:</p> <p>Ծրագրի հիմնական նպատակն է բարելավել թիրախային համայնքներում արոտավայրերի և անասնաբուծական համակարգերի արտադրողականությունն ու կայունությունը և ավելացնել արտադրված և շուկայահանված արտադրության ծավալները ընտրված բարձրարժեք ագրոպարենային արժեքային շղթաներում: Բաղադրիչներ. Համայնքային արոտավայրերի և անասնաբուծության կառավարման համակարգեր, արժեշղթաների զարգացում, Պետական կարողությունների զարգացում.</p> <p><i>Միներգիաներ.</i> Առաջարկվող ծրագիրը հիմնվելու է այս ծրագրի վերլուծության և արոտավայրերի կառավարման և անասնաբուծական ֆերմերների ներգրավվածության վերաբերյալ քաղված դասերի վրա: ՄԱԶԾ ԳԷՀ ծրագրերի 6 թիրախային տարածաշրջանների 100 ընտրված բնակավայրերից մոտավորապես 26 բնակավայրեր նախկինում մասնակցել են CARMAC ծրագրերում և սույն ծրագիրը հետագայում կհիմնվի CARMAC-ի արդյունքների վրա:</p> <p><i>Ընդհանուր բյուջեն՝ 42 մլն ԱՄՆ դոլար</i></p>

	<p><i>Շամանակաշրջան՝ 2015-2022 թթ</i></p> <p>Բնական ռեսուրսների կառավարում եվ էկոհամակարգային ծառայությունների պահպանում Հարավային Կովկասում գյուղական կայուն զարգացման համար (ECOserve)</p> <p>Ծրագիրն իրականացվում է Հայաստանում, Ադրբեջանում, Վրաստանում՝ նպատակ ունենալով բարելավել բնական ռեսուրսների կայուն և կենսաբազմազանության համար բարենպաստ օգտագործման պայմանները Հարավային Կովկասի հողօգտագործման գերիշխող համակարգերում (արոտավայրեր, գյուղատնտեսություն և անտառներ): Ուշադրության կենտրոնում են հողօգտագործման գերիշխող համակարգերը՝ արոտավայրերը Հայաստանում, գյուղատնտեսությունը՝ Ադրբեջանում և անտառները՝ Վրաստանում: Ծրագրի բաղադրիչներ. Տվյալների հավաքագրում և կառավարում, Կարգավորող դաշտ, Փորձնական գործունեություն, Ուսուցում և հասարակայնություն, արոտավայրերի հարթակի ստեղծում:</p> <p><u>Միներգիաներ:</u> Առաջարկվող ծրագիրը հիմնվելու է GIS վերլուծության, արոտավայրերի և անտառների կառավարման վերաբերյալ տվյալների և քաղված դասերի վրա:</p> <p><i>Ընդհանուր բյուջեն՝ 15 մլն ԱՄՆ դոլար</i></p> <p><i>Շամանակաշրջան՝ 2018-2021 թթ</i></p>
<p>Շրջակա միջավայրի նախարարություն</p>	<p>Հայաստանի անտառների դիմակայունություն, հարմարվողականության և գյուղական համայնքների կանաչ աճի բարելավում մեղմացման միջոցով (FAO/Կանաչ կլիմայի հիմնադրամ)</p> <p>Ծրագրի նպատակն է ուժեղացնել անտառների հսկայական կարողությունները՝ հարմարվել կլիմայի փոփոխությանը, հիմնականում անտառների դեգրադացիայի նվազեցման, նոր անտառների տնկման և գոյություն ունեցողների կառավարման միջոցով՝ կենտրոնանալով անտառ-էներգիա կապի վրա: Կլիմայի փոփոխության նկատմամբ առավել խոցելի են հանրապետության վարչական տարածքներից երկուսը՝ 105 գյուղական համայնք Լոռու մարզի 8 համայնքներում և 102 գյուղական համայնքներ Սյունիքի մարզի 7 համայնքներում:</p> <p><u>Միներգիաներ:</u> Գիտելիքների և լավ փորձի փոխանակում կլիմայի դիմակայունություն անտառտնտեսության միջոցառումներում:</p> <p><i>Ընդհանուր բյուջեն՝ 10 մլն ԱՄՆ դոլար</i></p> <p><i>Շամանակաշրջան՝ 2018-2029 թթ</i></p>
<p>Շրջակա միջավայրի նախարարություն</p>	<p>SEVAMOD2 Սեվանա լճի գիտության վրա հիմնված կառավարման գործիքների ստեղծում</p> <p>Ծրագիրը SEVAMOD-ի շարունակությունն է՝ Սևանա լճի էկոլոգիայի բարելավման և ըմբռնման համար մոդելի մշակում և որպես բնական ռեսուրսների կայուն կառավարման և օգտագործման գործիք (2017-2019 թթ.),</p>

	<p>այն արժեքավոր հետազոտական արդյունքներ է տվել ջրի որակի գնահատման վերաբերյալ, Սևանա լճի և նրա վտակների մասին: SEVAMOD2-ը ֆինանսավորվում է Գերմանիայի կրթության և հետազոտությունների դաշնային նախարարության կողմից և նպատակ ունի Սևանա լճում ջրի ամենամսյա նմուշառումն ու ջրի որակի գնահատումը ֆիզիկա-էկոլոգիական էվտրոֆիկացման մոդելավորման մշակման միջոցով (հաշվի առնելով այնպիսի պարամետրեր, ինչպիսիք են աննդանյութերը, պլանկտոնը, թթվածինը), և տարբեր սցենարների վերլուծություն: Ծրագիրը կմշակի աննդանյութերի կառավարման հայեցակարգ և կուժեղացնի Հայաստանի կարողությունները ջրային մոդելավորման մեջ հեռահար զոնավորման օգտագործման համար:</p> <p><u>Միներգիաներ:</u> ԳԷՀ-ի ծրագիրը կաջակցի «Սևան» ազգային պարկի կառավարման միջոցառումներին և ինտեգրված մոնիտորինգին, ինչպես նաև կուսումնասիրի SEVAMOD հետազոտության արդյունքների և SEVAMOD2-ի առաջարկած Սևանա լճի աննդանյութերի կառավարման հայեցակարգի վրա հիմնվելու հնարավորությունը:</p> <p><i>Շամանակաշրջան՝ 2020-2023 թթ</i></p>
<p>Շրջակա միջավայրի նախարարություն</p>	<p>Հարավային Կովկասի լեռնային համայնքների եվ էկոհամակարգերի կլիմայական կայունության բարձրացում՝ անտառային հրդեհների ռիսկի նվազեցման միջոցով</p> <p>Ծրագիրը ձգտում է բարձրացնել լեռնային համայնքների և անտառային էկոհամակարգերի դիմակայունությունը՝ կլիմայի հետևանքով առաջացած վտանգներին և, մասնավորապես, Հարավային Կովկասի լեռնային շրջաններում անտառային հրդեհների աճող ռիսկին: Դրանով ծրագիրը նպատակ ունի բարելավել անտառից կախված համայնքների անվտանգությունն ու կենսապահովումը, նվազեցնել կենսաբազմազանության կորուստները և շրջակա միջավայրի վրա այլ ազդեցությունները, նվազեցնել անտառային հրդեհների լայնածավալ արձագանքման, կյանքի կորստի և այլ վնասների հետ կապված ծախսերը և առավելագույնի հասցնել օժանդակ օգուտները կապված է անտառների կայուն կառավարման հետ, ներառյալ անտառների դերը որպես ածխածնի կուտակիչ:</p> <p><u>Միներգիաներ:</u> ԳԷՀ-ի ծրագիրը կաջակցի անտառների կայուն կառավարման պլաններին (Արդյունք 3.1.3-ի համաձայն) և կաշխատի ՇՄՆ «Հայանտառ» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության հետ՝ համաձայնեցնելով Հարմարվողականության հիմնադրամի ծրագրի հետ՝ հիմնվելով այս ծրագրի կողմից ստեղծված գիտելիքների և փորձի վրա Վայոց ձորի մարզում անտառային հրդեհների և անտառների կառավարման պլանների և համայնքային մակարդակում ռիսկերի նվազեցման միջոցառումների վրա:</p> <p><i>Ընդհանուր բյուջեն՝ 7,475,650 ԱՄՆ դոլար</i></p> <p><i>Շամանակաշրջան՝ 2020-2025թթ</i></p>
<p>Էկոնոմիկայի նախարարություն</p>	<p>ԵՄ Կանաչ գյուղատնտեսության նախաձեռնությունը Հայաստանում (EU-GAIA)</p>

	<p>Ծրագիրը կաջակցի տեղական մանր ֆերմերներին, արտադրողներին և ընդհանրապես ագրոբիզնեսին զարգացնելու իրենց մրցունակությունը՝ Շիրակի, Լոռու և Տավուշի մարզերում դրամաշնորհային սխեմաների և կանաչ տեխնոլոգիաներում ներդրումների և ֆերմերային տնտեսությունների մակարդակով ցուցադրական գործունեության միջոցով զարգացնելու իրենց մրցունակությունը: Ծրագիրը մասամբ իրականացվում է ՄԱԶԾ-ի կողմից:</p> <p><i>Միներգիաներ:</i> Առաջարկվող ծրագիրը կհիմնվի լավ փորձի վրա և կաջակցի գիտելիքների փոխանակմանը և համատեղ իրազեկման և վերապատրաստման միջոցառումներին:</p> <p><i>Ընդհանուր բյուջեն՝ ԵՄ 9,7 մլն եվրո; Ավստրիական զարգացման գործակալություն՝ 2 մլն եվրո</i></p> <p><i>Ժամանակաշրջան՝ 2020-2024 թթ</i></p>
<p>Շրջակա միջավայրի նախարարություն</p>	<p>EU4Energy Efficiency and Environment/ EU4Sevan</p> <p><i>(Իրականացվում է GIZ-ի և ՄԱԶԾ-ի կողմից)</i></p> <p>Հիմնական նպատակը էներգաարդյունավետության և շրջակա միջավայրի պաշտպանությանն ուղղված նախաձեռնություններին աջակցելն է: Այս ծրագիրը նպատակ ունի բարձրացնելու էներգաարդյունավետությունը գոյություն ունեցող շենքերում, բազմաբնակարան բնակելի շենքերում, ինչպես նաև հասարակական շենքերում, ոչ գազաֆիկացված համայնքներում, ցածր եկամուտ ունեցող տնային տնտեսություններում և նպատակ ունի նվազեցնել ջրի աղտոտվածությունը Հայաստանի ամենամեծ լճում: EU4Sevan ծրագիրը կոչված է բարելավել Սևանա լճի շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը՝ բարելավելով Սևանա լճի ջրբաժանի ջրի մոնիտորինգի և կառավարման կարողությունները: Էկոհամակարգի համար բարենպաստ և ջրապաշտպան հողօգտագործման և մշակության պրակտիկաների իրականացում. կեղտաջրերի մաքրման իրականացման կարողություններ, իրազեկում: Ծրագիրը մշակելու է «Սևան» ազգային պարկի կառավարման պլանը:</p> <p><i>Միներգիաներ:</i> Առաջարկվող ծրագիրն ուղղված է Սևանա լճի լանդշաֆտին և կհամակարգի EU4Sevan ծրագրի հետ՝ աջակցելու «Սևան» ազգային պարկին EU4Sevan-ի շրջանակներում մշակված կառավարման պլանի իրականացման համար:</p> <p><i>Ընդհանուր բյուջեն՝ EU4Energy Efficiency and Environment 9,000,000 եվրո, որից EU4Sevan: 5,000,664 եվրո</i></p> <p><i>Ժամանակաշրջան՝ 2020-2024 թթ</i></p>
<p>Շրջակա միջավայրի նախարարություն</p>	<p>Սևանա լճի շրջակայքում նոր անտառածառերի ստեղծման ծրագիր (2014-2023 թթ.)</p> <p>Ծրագրի հիմնական նպատակն է վերականգնել Սևանա լճի և նրա ջրբաժանի բնապահպանական հավասարակշռությունը անտառածածկ տարածքների ընդլայնման միջոցով: Անտառային արժեքավոր մրգատեսակների տնկումը նպատակ ունի նաև օգուտ բերել տեղական համայնքներին: Ծրագրի</p>

	<p>շրջանակներում 1,113 հա նոր անտառածածկ տարածքների տնկմանն աջակցելու նպատակով կստեղծվի ծառ/պլան տնկարան:</p> <p><i>Միներգիաներ:</i> Առաջարկվող ծրագիրը կաջակցի անտառների կայուն կառավարման պլաններին՝ ինտեգրված անտառտնտեսության բիզնես միավորների և «Սևան» ազգային պարկի վարչակազմի էլքային անտառների կառավարման պլանավորման հետ: Լավ հնարավորություններ կան գիտելիքների փոխանակման և գոյություն ունեցող բույսերի/ծառերի տնկարանների վրա հիմնելու և ենթակառուցվածքներն ուժեղացնելու համար:</p> <p><i>Ընդհանուր բյուջեն՝ 4,8 մլն ԱՄՆ դոլար (ներառյալ՝ 1,8 մլն ԱՄՆ դոլար՝ համայնքային հողերի վրա տնկելու համար)</i></p> <p><i>Շամանակաշրջան՝ 2019-2021 թթ</i></p>
<p>Շրջակա միջավայրի նախարարություն</p>	<p>EU4Climate (Հայաստանի բաղադրիչը իրականացվում է ՄԱԶԾ-ի կողմից)</p> <p>EU4Climate-ն օգնում է ԵՄ Արևելյան գործընկեր վեց երկրների կառավարություններին՝ Հայաստանի, Ադրբեջանի, Բելառուսի, Վրաստանի, Մոլդովայի Հանրապետության և Ուկրաինայի կառավարություններին՝ իրականացնել միջոցառումներ ընդդեմ կլիմայի փոփոխության: Այն աջակցում է երկրներին կլիմայի վերաբերյալ Փարիզի համաձայնագրի իրականացման և կլիմայի քաղաքականության և օրենսդրության բարելավման գործում: Նրա նպատակն է սահմանափակել կլիմայի փոփոխության ազդեցությունը քաղաքացիների կյանքի վրա և նրանց ավելի դիմացկուն դարձնել դրա նկատմամբ:</p> <p><i>Միներգիաներ:</i> Համակարգման ներուժը կախված է առաջարկվող ծրագրի կողմից աջակցվող կենսաբազմազանության համար բարենպաստ և LDN-ին համապատասխանող արդյունքները EU4Climate-ի կողմից աջակցվող հարմարվողականության պլանավորման հետ համապատասխանեցնելու հնարավորության հետ:</p> <p><i>Ընդհանուր բյուջեն՝ 10,3 մլն ԱՄՆ դոլար</i></p> <p><i>Շամանակաշրջան՝ 2019-2022 թթ</i></p>

Մնացած խոչընդոտները, որոնց անդրադառնում է ծրագիրը

47. Հիմնական խոչընդոտներ. Սևանա լճի լանդշաֆտի բնական ռեսուրսների կայուն օգտագործման և հողային ռեսուրսների և բարձրարժեք էկոհամակարգերի պահպանման ճանապարհին հետևյալ հիմնական խոչընդոտներն են՝

Խոչընդոտ 1. Սահմանափակ տեխնիկական կարողություններ և շահագրգիռ կողմերի համակարգում կայուն ինտեգրված տարածական և հողօգտագործման պլանավորման համար, որը հաշվի է առնում Սևանա լճի ավազանում ՀԴԶ-ը և բնության բարձրարժեք ապրելավայրերը

48. Համաձայն Ազգային ՀԴԶ զեկույցի՝ բոլոր գյուղատնտեսական հողերի մոտավորապես երկու երրորդը գտնվում են դեգրադացիայի տարբեր փուլերում: Թեև հողերի դեգրադացիայի հիմքում ընկած պատճառները լավ հասկանալի են, այնուամենայնիվ տեխնիկական և ինստիտուցիոնալ կարողությունները, ներառյալ հողերի դեգրադացիայի դեմ պայքարելու համար միջոցառումները, բավարար չեն: Հայաստանում հիմնականում չկա

հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորում: ՀԴԶ մոտեցումները չեն հանդիսանում ազգային կամ տարածաշրջանային/տեղական մակարդակներում հողօգտագործման պլանավորման, իրավական, քաղաքականության և կարգավորող շրջանակի մաս, և գյուղատնտեսությունից ջրի ցրված աղտոտման աղբյուրները նվազեցնող/վերացնող՝ հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորում և կայուն չսպառող գյուղատնտեսական պրակտիկաներ իրականացնող կարողությունները չափազանց սահմանափակ են: Ավելին՝ ՊՏ-ներից դուրս կենսաբազմազանությունը պահպանելու համար անհրաժեշտություն կա տեղական մակարդակի ինտեգրված հողօգտագործման տարածքային պլանների, որոնք ոչ միայն ամբողջությամբ հաշվի կառնեն կենսաբազմազանության պահպանման նկատառումները, այլև արդյունավետորեն կիրականացվեն և որոնց համապատասխանությունը կկիրարկվի և մոնիտորինգի կենթարկվի: Բնության բարձր արժեք ունեցող գյուղատնտեսական հողերը և խոտհարքները Հայաստանում ամբողջությամբ ընդգրկված չեն գործող որևէ ռազմավարական փաստաթղթում կամ ծրագրում: Կենսաբազմազանության պահպանումը գործնականում հիմնականում հիմնված է տեղում պաշտպանության վրա գոյություն ունեցող պահպանվող տարածքների սահմաններում, որոնք չեն ներառում պահպանման համար կարևոր բոլոր տեսակներն ու ապրելավայրերը, ինչպես, օրինակ, կենսաբազմազանությամբ հարուստ խոտհարքները, որոնք ենթարկվում են տարբեր սպառնալիքների և ճնշումների: Սևանա լճի լանդշաֆտում «Սևան» ազգային պարկի սահմաններից դուրս առկա են մի քանի ՊՏ-ներ և ԿՀՏ/ԿԹՏ-ներ, վայրի կենդանիների արգելավայրեր և կենսաբազմազանության այլ թեժ կետեր, սակայն, տարածաշրջանային և տեղական մակարդակներում կենսաբազմազանության տարածքային ինտեգրումը հողօգտագործման և տարածական պլանավորման մեջ դեռևս չկա:

Խոչընդոտ 2. ՀԴԶ/ՀԿԿ ներդրման և կենսապահովման միջոցների դիվերսիֆիկացման համար սահմանափակ տեխնիկական գիտելիքներ և ֆինանսական խթանների բացակայություն

49. Հողերի դեգրադացիայի չեզոքությունն իրականացվում է տեղական մակարդակում՝ հարմարեցված Հողօգտագործման կայուն կառավարման (ՀԿԿ) միջոցառումների միջոցով, որոնք ուղղված կլինեն հողերի դեգրադացման կանխարգելմանը, նվազեցմանը և վերականգնմանը: Ներկայումս տեղական մակարդակում ՀԴԶ մոտեցումների և ՀԴԶ-ին համապատասխանող ՀԿԿ-ի վերաբերյալ գիտելիքները և տեղեկատվությունը սահմանափակ են: Գոյություն ունեն ՀԿԿ ներդրման հաջողված մոդելներ տարբեր ոլորտներում՝ ԳԷՀ-ի, ՄԱԶԾ-ի և այլ տարբեր բազմակողմ (օրինակ՝ Համաշխարհային բանկ, IFAD) և երկկողմ դոնորների շրջանակներում, որոնք որոշակի հաջողություններով տարիներ շարունակ ներդրումներ են կատարել հողի և ջրի կայուն կառավարման՝ Հայաստանի ազգային կարողությունների զարգացման մեջ: Տեղական մակարդակներում, արոտավայրերի և անտառների կայուն կառավարման միջոցառումների իրականացման, ինչպես նաև ռոտզման և հողային ռեսուրսները չսպառող՝ մշակաբույսերի մշակման արդյունավետ մեթոդների հետ կապված տեխնիկական գիտելիքներում կան զգալի բացեր: Նմանապես, այլընտրանքային եկամուտների պոտենցիալի մասին քիչ են գիտելիքները, և տեղական համայնքների կենսապահովման միջոցների բազմազանեցումը հեշտացնելու և պարենային անվտանգությունը և ճկունությունը բարձրացնելու ուղղությամբ նախնական ներդրումները փոխհատուցելու համար մատչելի ֆինանսավորումը քիչ է կամ բացակայում է:

Խոչընդոտ 3. Առաջնահերթ ոլորտներում բնության վրա դրական ազդեցություն ունեցող գործելակերպերը ներառելու համար քիչ կամ բացակայող ֆինանսական/փոխհատուցման սխեմաներ

50. Թեև ոլորտային քաղաքականության շրջանակային փաստաթղթերում ներառված են կենսաբազմազանության պահպանման որոշակի նկատառումներ, առաջնահերթ ոլորտներում (զբոսաշրջություն, անտառային տնտեսություն, գյուղատնտեսություն) կենսաբազմազանության համար բարենպաստ պրակտիկաների իրականացման համար համարյա ոչինչ նախատեսված չէ: ՊՏ-ների և ԿՀՏ-ների շրջակայքում գտնվող մասնավոր ձեռնարկությունները (զբոսաշրջություն, գյուղատնտեսություն, անտառային տնտեսություն) կենսաբազմազանության պահպանումը առաջնահերթություն չեն համարում: Փոքր արտադրությունների և սպասարկման բիզնեսների համար (զբոսաշրջություն, ֆերմերություն) կենսաբազմազանությանը նպաստող գործելակերպերը խրախուսող խթաններ չկան: Գյուղատնտեսության ոլորտում հեռավոր արոտավայրեր մուտք գործելու և անասնակերի ապահովման բարձր ծախսերը, աշխատուժի սահմանափակ հասանելիության հետ միասին, ավելացրել են ճնշումը գյուղամերձ արոտավայրերի վրա: Անասունների արտադրողականության անկումը դրդել է տնային տնտեսություններին եկամուտներ ստեղծել իրենց անասունների քանակի ավելացման միջոցով՝ ավելացնելով ճնշումը արոտավայրերի վրա: Հեռավոր արոտավայրեր մուտք գործելու համար ֆերմերներին տրվող բավարար ֆինանսական աջակցություն չկա, և չկան փոխհատուցումներ, որոնք կխրախուսեն կենսաբազմազանությամբ հարուստ խոտհարքների համար, ինչպիսիք են ծրագրի տարածքում գտնվող պալեարկտիկական խոտհարքները, օգտակար կայուն կառավարման պրակտիկաների իրականացումը: Բացի դա, ճանապարհորդության և զբոսաշրջության ոլորտում չկան կանոնակարգեր և/կամ հավաստագրման ստանդարտներ, որոնք կխրախուսեն բնության վրա հիմնված, էկոլոգիապես պատասխանատու և կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն գործողությունների կիրառումը:

Խոչընդոտ 4. ՊՏ-ների կառավարման ոլորտում սահմանափակ մարդկային և ֆինանսական ռեսուրսներ

51. Անհատական, ինստիտուցիոնալ և համակարգային մակարդակներում կարողությունների բացակայությունը սահմանափակող գործոն է երկրում կենսաբազմազանության պահպանման և ՊՏ կառավարման գործում: ՊՏ կառավարման խոչընդոտները կապված են կառավարման պլանավորման և ՊՏ կառավարման պլանների իրականացման թերությունների, պարեկության և մոնիտորինգի անբավարար կարողությունների, ինչպես նաև կայուն զբոսաշրջության զարգացման և եկամուտ ստեղծելու չիրացված հնարավորությունների հետ: Համապատասխան կանոնակարգերի ոչ պատշաճ կիրարկումը մնում է կենսաբազմազանության կորստի հիմքում ընկած կարևոր պատճառներից մեկը: ԳԷՀ ՄԱԶԾ 3986 «Հայաստանի պահպանվող տարածքների համակարգի զարգացում» ծրագիրն ընդգծում է ՊՏ-ների կարողությունների մի շարք բացեր, ինչպիսիք են բիզնեսի և կառավարման պլանավորման, զբոսաշրջության կառավարման կարողությունների, համայնքային/մասնակցային կառավարման կարողությունների, ինչպես նաև կենսաբազմազանության մոնիտորինգի կիրարկման բացերը:

52. Փոփոխության տեսությունը. Առաջարկվող ծրագրի փոփոխության տեսությունը հիմնված է սոցիալ-էկոլոգիական կապը խթանող լանդշաֆտային մոտեցման վրա՝ հիմնված այն նախադրյալի վրա, որ հողը, ջուրը և կենսաբազմազանության ռեսուրսները կառավարվում են ինտեգրված ձևով, որը հաշվի է առնում էկոհամակարգային ծառայությունների ողջ շրջանակը: Ծրագրի բաղադրիչները սերտորեն համահունչ են՝ ապահովելու համար Սևանա լճի ավազանում հողի, կենսաբազմազանության և ջրերի կայուն կառավարմանը ինտեգրված

լանդաֆտային մոտեցում, որը կապահովի այն էկոհամակարգային ծառայությունների շարունակականությունը, որոնցից կախված է տեղի բնակիչների ապրուստը: Հետևաբար ծրագիրը թիրախավորում է հողօգտագործման տարբեր տեսակներ՝ արոտավայրեր, անտառային տարածքներ, ոռոգվող գյուղատնտեսական հողեր և կրիտիկական էկոհամակարգեր (պաշտպանված կամ ոչ): Ինտեգրված լանդաֆտային մոտեցման համար պետք է վիզուալիզացնել լանդաֆտի համահունչ և ամբողջական պատկերը, որին պետք է անդրադառնալ կառավարման տարբեր հարակից միջոցառումների միջոցով:

53. Այս համատեքստում ծրագիրը կաջակցի կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն ՀԴԶ-ի վրա հիմնված ինտեգրված տարածական և հողօգտագործման պլաններին (ISLUPs)՝ ներմուծելու տարածքի կառավարման բոլոր այն տարբեր տեսակները, որոնք անհրաժեշտ են լանդաֆտի կառավարման ինտեգրված մոտեցում ցուցաբերելու համար՝ ջրի արդյունավետ կառավարում, վարելահողերի և արոտավայրերի համար կայուն և կենսաբազմազանության համար բարենպաստ հողի կառավարում, անտառների կայուն կառավարում և պահպանվող տարածքների արդյունավետ կառավարում: ՀԴԶ-ին հնարավոր կլինի հասնել ISLUP-ների և ՀԴԶ հետ համատեղելի մասշտաբային ՀԿԿ միջոցառումների իրականացման միջոցով, որոնք ճանապարհ են հարթում ոչ միայն դեպի հողերի դեգրադացիայի չեզոքություն, այլև դեպի գյուղատնտեսությունից և հողի էրոզիայից ջրի աղտոտման նվազեցում ինչպես լճում, այնպես էլ հարակից գետային համակարգերում (որոնք Սևանա լճի հիմնական ձկնատեսակների համար ծառայում են որպես ձվադրավայր), և դեպի ընդհանուր լանդաֆտում կենսաբազմազանության (ՊՏ-ներում և դրանցից դուրս) ավելի լայն ինտեգրում՝ էկոլոգիական կապակցվածություն և վայրի կենդանիների միգրացիայի միջանցք և կենսապահովման միջոցներ ապահովող էկոհամակարգային ծառայությունների շարունակականությունն ապահովելու համար:

54. Թեև լանդաֆտային մոտեցումը պահպանվում է ամբողջ ծրագրի ընթացքում, տեղում աշխատելիս ծրագիրը բաժանվում է մի քանի սերտորեն համահունչ բաղադրիչների: Այսպես, օրինակ, ՀԴԶ-ին և հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորմանը վերաբերող բաղադրիչը (Բաղադրիչ 1) սերտորեն համահունչ է կենսաբազմազանության հիմնական տարածքների հետ կապված աշխատանքներին, որն առանձնացված է Բաղադրիչ 2-ի ներքո (Չեշտը դնելով գործող «Սևան» ազգային պարկի ներսում և դրանից դուրս առկա կենսաբազմազանության վրա), ինչն առանցքային է ամբողջ լանդաֆտի էկոհամակարգերի կայունության պահպանման համար: Մասնավորապես, «Սևան» ազգային պարկի տարածքում կենսաբազմազանության կարևոր արժեքի ապահովման ուղղությամբ աշխատանքը թույլ է տալիս ողջ լանդաֆտով պահպանել էկոհամակարգային ծառայությունների ճկուն մատակարարումը, որոնցից շատերը կարևոր են արտադրողական գոտիներում տնտեսական գործունեության համար, ինչպիսիք են փոշոտումը, էրոզիայի վերահսկողություն, միկրոկլիմայի կարգավորումը և գրունտային ջրերի հորիզոնի պահպանումը: Կենսաբազմազանության հիմնական ոլորտներին աջակցելու միջոցով այս գործառնությունները կպահպանվեն, և տնտեսական գործունեություն ծավալողները կկարողանան օգտվել իրանցից ավելի լայն լանդաֆտում: Միևնույն ժամանակ ՊՏ-ից դուրս տնտեսական լանդաֆտում կատարվող աշխատանքը պետք է ներառի ՀԴԶ սկզբունքները, քանի որ հակառակ դեպքում այդ տարածքները կօգտագործվեն իրենց վերականգնման հնարավորություններից շատ ավել, և միայն պահպանվող տարածքներում գործադրվող պահպանությանն ուղղված ցանկացած ջանք ապարդյուն կլինի:

55. Ծրագրի չորս բաղադրիչները սերտորեն փոխկապակցված են և աջակցում են միմյանց՝ Բաղադրիչ 1-ի շրջանակներում Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերում, որտեղ գտնվում է

Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտը, կստեղծվեն ՀԴԶ թիրախներ, որոնք կուղղորդեն Ինտեգրված տարածական և հողօգտագործման պլանների (ISLUP) ձևավորումը: Հողօգտագործման այս ինտեգրված պլանները այն հիմնական տարրն են, որ իրար են կապում հողօգտագործման բոլոր տեսակները և ծրագրի բաղադրիչները: Բազմաշահառու միջոլորտային համակարգման մեխանիզմը կաջակցի ՊՏ-ների բուֆերային և արտադրական գոտիներում հողի և ջրերի օգտագործման կառավարման տարբեր մոտեցումների ինտեգրմանը:

56. Բաղադրիչ 2-ի շրջանակներում ծրագիրը կհզորացնի «Սևան» ազգային պարկի կառավարումը, որը գրեթե ամբողջությամբ համընկնում է Սևանի ԿՀՏ-ի հետ՝ խարսխելով Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտը, և կաջակցի ՊՏ-ների/ԿՀՏ բուֆերային և տնտեսական գոտիների ավելի լավ ինտեգրմանը ավելի լայն լանդշաֆտում՝ Բաղադրիչ 1-ի ներքո մշակված ISLUP-ների միջոցով: Այս բաղադրիչի շրջանակներում ԿՀՏ-ների և կենսաբազմազանության այլ թեժ կետերի գնահատումները և գույքագրումը կապահովեն, որ Սևան ազգային պարկից դուրս կենսաբազմազանության հիմնական արժեքները քարտեզագրվեն, դրանց պահպանության կարգավիճակը գնահատվի, և կլիմայի նկատմամբ պահպանության տարածքային պահանջները ներառվեն ISLUP-ներում: Մա թույլ է տալիս պահպանել ճկուն էկոհամակարգային ծառայություններ ողջ լանդշաֆտում, որոնցից շատերը կարևոր են տնտեսական գոտիներում տնտեսական գործունեության համար, ինչպիսիք են փոշոտումը, էրոզիայի վերահսկողություն, միկրոկլիմայի կարգավորումը և գրունտային ջրերի հորիզոնի պահպանումը:

57. Բաղադրիչ 3-ի շրջանակներում ծրագիրն արդյունավետորեն ցույց կտա ISLUP-ներում արտացոլված կենսաբազմազանության և հողային ռեսուրսների կայուն օգտագործումը ՊՏ-ների բուֆերային և տնտեսական գոտիներում և ՊՏ-ների, ԿԿՏ-ների և էկոլոգիական միջանցքների շրջակայքում, և կառաջարկի ֆինանսական խթաններ գերակա ոլորտներում կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն ՀԿԿ-ի իրականացման համար: Այս բաղադրիչի շրջանակներում իրականացվող ՀԴԶ-ի հետ համատեղելի ՀԿԿ միջոցառումների նախագծումը (օրինակ՝ արոտավայրերի կայուն կառավարում, անտառների վերականգնում և անտառների կայուն կառավարման միջոցառումներ, ջրերի ինտեգրված կառավարման պլանավորում և ՀԴԶ-ով առաջնորդվող գյուղատնտեսական տեխնոլոգիաներ ոռոգվող հողերում, ագրոանտառային տնտեսություն և այլն), կուղղորդվի Ինտեգրված տարածքային և հողօգտագործման պլանների և ՀԴԶ-ի գնահատումներով, որոնք իրականացվում են մյուս երկու բաղադրիչների շրջանակներում:

58. Ծրագրի փորձը և գիտելիքները կհամակարգվեն և հասանելի հարթակների միջոցով լայնորեն կտարածվեն՝ խրախուսելով կրկնվող ուսուցման գործընթացները՝ նմանատիպ նախաձեռնությունների հետ համակարգմամբ (օրինակ՝ FAO, GIZ): Ծրագրի արդյունքների մոնիտորինգը և գնահատումը կաջակցեն հարմարվողական կառավարմանը և ուսուցմանը: Բաղադրիչ 1-ի շրջանակներում ստեղծված միջոլորտային համակարգման մեխանիզմի աջակցությամբ արդյունքները Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտի մակարդակով կմասշտաբայնացվեն:

59. Ծրագրի հիմնական առանձնահատկությունը դրա ինտեգրված լանդշաֆտային մոտեցումն է, որն աջակցում է Սևան ազգային պարկի արդյունավետ կառավարմանը և միննույն ժամանակ թիրախավորում է ազգային պարկի մերձակայքում գտնվող տարբեր տիպի լանդշաֆտներ, որոնք ընդգրկված են ծրագրի աջակցությամբ իրականացվող ISLUP-ներում,

օրինակ՝ 10,000 հա ռոտզվող գյուղատնտեսական հողեր, 150000 հա արոտավայրեր, 8000 հա անտառային էկոհամակարգեր, ինչպես նաև «Սևան» ազգային պարկից դուրս գտնվող այլ կարևոր էկոհամակարգեր: Առաջարկվող միջամտությունների հաջորդականությունը ներառում է հարմարվողական կառավարման ռազմավարություններ, որոնք ներառում են ինտեգրված և մասնակցային լանդշաֆտային մոտեցումներ, կենսաբազմազանության պահպանության նորարարական մոտեցումներ, գյուղատնտեսության, արոտավայրերի և անտառների կառավարման կայուն մեթոդներ, որոնք կներառվեն փոխակերպման այլընտրանքային ուղիներում և հետևողականորեն կամրապնդվեն ուսուցման և իրազեկման միջոցով, որոնք անհրաժեշտ են առկա խոչընդոտները վերացնելու համար: Ծրագիրը շրջանակ և ռեսուրսները չունի ամբողջ լանդշաֆտում ջրերի արդյունավետ կառավարում և հողերի կայուն կառավարում ամբողջությամբ իրականացնելու համար, բայց Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի գերակա ոլորտներում այս լավ գործելակերպերը ներդնելու, ինչպես նաև կարողությունների հզորացման և պատասխանատու պետական կառույցների հետ միջոլորտային համագործակցության միջոցով ծրագրի արդյունքները կպահպանվեն և կկրկնօրինակվեն Սևանա լճի ամբողջ ավազանի լանդշաֆտում:

60. Փոփոխության շարժիչ ուժերը ներկայացված են՝ (i) ՀԴԶ իրականացնելու և բնապահպանական տեսանկյունից պատասխանատու կառավարում իրականացնելու՝ Կառավարության հանձնառությամբ՝ հաշվի առնելով Սևանա լճի խիստ կարևոր նշանակությունը երկրի համար, (ii) անասնաբուծության վրա հիմնված կայուն բիզնես մոդելներին կառավարության ֆինանսական աջակցությամբ և կլիմայի տեսանկյունից խելացի գյուղատնտեսությունը զարգացնելու համար մատչելի վարկավորման պայմաններով, և (iii) տեխնիկական գիտելիքների և կարողությունների զարգացման հասանելիությամբ:

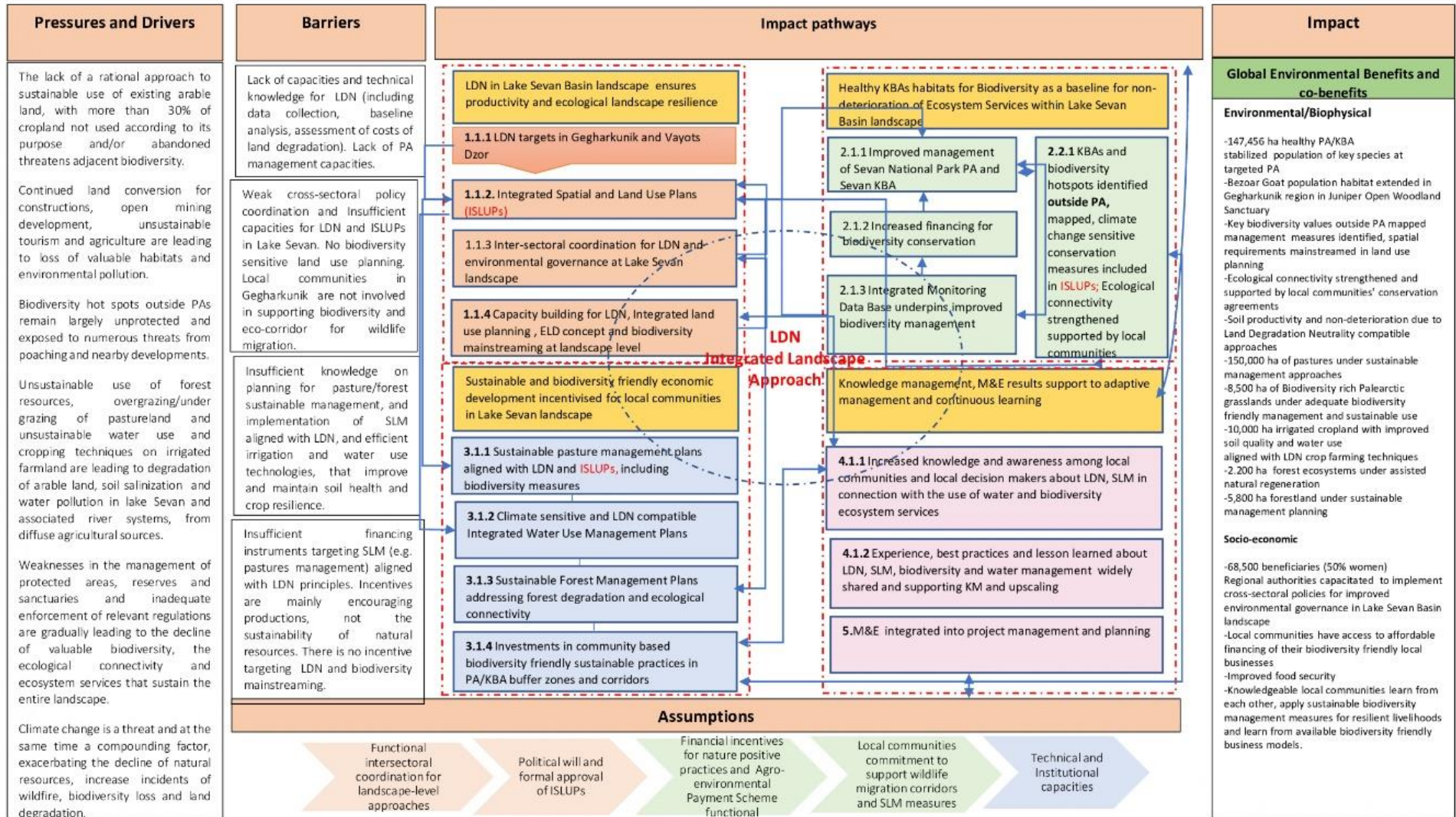
61. Առաջարկվող փոխակերպման ուղիները հիմնված են մի քանի ենթադրությունների վրա, որոնք հետագայում կփորձարկվեն ծրագրի իրականացման ընթացքում.

- Քաղաքական կամք և ինստիտուցիոնալ համակարգում. Ակնկալվում է, որ կա քաղաքական կամք Սևանա լճի ավազանում միջոլորտային համակարգումը խթանելու համար, և ԳԷՀ ծրագրի և ԵՍ-ի կողմից ֆինանսավորվող EU4Sevan ծրագրի համատեղ ջանքերով ստեղծված՝ հզորացված Սևանա լճի ավազանի միջոլորտային կոմիտեն (ենթարդյունք 1.1.3) կհանգեցնի Սևանի գետավազանային կառավարման պլանի և դրան հաջորդող Սևանի գետավազանային շրջանի միջոցառումների պլանի հիմքում ընկած IWRM մոտեցմանը համապատասխանեցված՝ ՀԴԶ/ՀԿԿ ինտեգրված լանդշաֆտային մոտեցման ավելի լավ ինտեգրման կարողությունների հզորացմանը՝ գյուղատնտեսությունից ջրի ցրված աղտոտման աղբյուրները նվազեցնող/վերացնող՝ էկոհամակարգի համար բարենպաստ գյուղատնտեսական պրակտիկաների խթանման տեսանկյունից:
- Պարտավորություն ՀԴԶ-ի նկատմամբ. Ենթադրվում է, որ կառավարությունը կիրականացնի հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորում, որն անհրաժեշտ է ՀԴԶ-ին հասնելու համար, արդյունավետ ջրօգտագործում ռոտզվող գյուղատնտեսական տարածքներում, որը նվազեցնում է պարարտանյութերի օգտագործումը և չի սպառում հողի արտադրողականությունը, և արոտավայրերի/անտառների արդյունավետ կառավարման պլաններ, որոնք համատեղելի են ՀԴԶ-ի նպատակների հետ: Եվ այս համատեքստում ակնկալվում է, որ որոշում կայացնողները պաշտոնապես կհաստատեն առաջարկվող ՀԴԶ-ին համապատասխանող ISLUP-ները, ձեռնարկներն ու ուղեցույցները, որոնք ցուցադրվում են Սևանա լճի գերակա լանդշաֆտում, և արդյունքում ծրագրի փորձը կարող է կրկնօրինակվել՝

ՀԴԶ այլ նախաձեռնությունների հետ համակարգմամբ (FAO)՝ ՀԴԶ ազգային թիրախներին աջակցելու նպատակով:

- Հետաքրքրություն և մասնակցություն. Մեկ այլ ենթադրությունն այն է, որ տեղի ֆերմերների և արտադրողները կունենան արտադրական լանդշաֆտներում կենսաբազմազանության համար բարենպաստ գյուղատնտեսական պրակտիկաներ կիրառելու համար բավարար հետաքրքրություն և պարտավորություն, ինչպես նաև վայրի կենդանիների անվտանգ միգրացիայի համար էկոլոգիական միջանցքներին աջակցելու պարտավորություն:
- Հասանելի ֆինանսավորում. Ակնկալվում է, որ կլինեն ֆինանսական խթաններ ՀԿՑ ագրոբնապահպանական վճարների սխեմայի իրականացման համար, որին կհաջորդի դրա ինտեգրումը գործող պետական ծրագրերին՝ կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն ՀԿԿ մոտեցումների ավելի լայն կիրառման համար:
- Ինստիտուցիոնալ կարողություններ. Ակնկալվում է, որ ազգային հաստատությունները կունենան կենսաբազմազանության արդյունավետ կառավարման կարողություններ, և որ հողօգտագործման կառավարմամբ զբաղվող մարմինները կկարողանան ինտեգրել կենսաբազմազանության տարածական տարրերը և ՀԴԶ/ՀԿԿ մոտեցումները հողօգտագործման իրենց պլանավորման մեջ:

Նկ 1. ՄԱԶՕ Փոփոխության տեսություն / UNDP Theory of Change

IV. ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐ ԵՎ ԳՈՐԾՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

62. Ծրագրի նպատակն է՝ խթանել հողերի դեգրադացիայի չեզոքությունը (ՀԴԶ), վերականգնել և բարելավել Հայաստանի Սևանա լճի ավազանում հողային և ջրային ռեսուրսների օգտագործումը՝ կենսապահովման միջոցների, կենսաբազմազանության և համաշխարհային նշանակություն ունեցող էկոհամակարգերի կայունությունն ու ճկունությունը բարելավելու նպատակով: Ծրագրի ակնկալվող արդյունքները կապված են հողերի դեգրադացիայի չեզոքության թիրախների հետ, որոնք կսահմանվեն երկու՝ Գեդարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի մակարդակով և կիրականացվեն 6 խոշորացված համայնքներում՝ ինտեգրված տարածքային և հողօգտագործման պլանավորման (ISLUP) միջոցով, որոնք ակնկալվում է մասշտաբայնացնել ամբողջ Սևանա լճի ավազանի տարածքում՝ գործընկերության և բնության վրա դրական ազդեցություն ունեցող գյուղատնտեսական պրակտիկաների մեջ ներդրումների միջոցով: Ծրագիրը նպատակ ունի գործարկելու ՀԴԶ սկզբունքները ներառող ՀԿԿ միջոցառումներ և ներառելու կենսաբազմազանության և կլիմայի փոփոխության նկատառումները: Հողօգտագործման բարելավված կառավարումն ուղղակիորեն կնպաստի Սևանա լճի ավազանում կենսաբազմազանության ապահով կարգավիճակին: Նախ՝ ակնկալվում է, որ «Սևան» ազգային պարկը, որն ընդգրկում է 147,456 հա տարածք և ունի զգալի կենսաբազմազանություն, կհզորացվի ծրագրի աջակցության միջոցով՝ բարելավելով այգու անձնակազմի կարողությունները և համայնքի իրազեկումը, որպեսզի համատեղ աշխատեն դոնորների կողմից ֆինանսավորվող այլ ծրագրերի և զարգացման գործընկերների հետ: Երկրորդ՝ Սևան ազգային պարկի սահմաններից դուրս գտնվող Կենսաբազմազանության հիմնական տարածքները (ԿՀՏ) և Թռչունների և կենսաբազմազանության կարևոր տարածքները (ԿԹՏ) կքարտեզագրվեն, և դրանց տարածքային պահանջները կներառվեն ինտեգրված հողօգտագործման պլանավորման մեջ: Կխրախուսվեն բնության վրա դրական ազդեցություն ունեցող գյուղատնտեսական գործելակերպերը այն ԿՀՏ/ԿԹՏ-ների շրջանում, որոնք ակնկալվում է, որ կաջակցեն ապրելավայրերի ավելի լավ կապակցմանը և էկոհամակարգերի էկոլոգիական գործառույթին՝ պաշտպանելու համար բարդ լանդշաֆտները և կապակցելու համար մեկուսացված կենսաբազմազանության թեժ կետերը մոտավորապես 150,000 հա արոտավայրերի և խոտհարքների և 5,800 հա անտառային էկոհամակարգերի, ինչպես նաև 10,000 հա գյուղատնտեսական/մասնակի ոռոգվող տարածքների վրա, որոնք ժամանակի ընթացքում ամբողջությամբ կդրվեն բարելավված կառավարման տակ՝ դրանով իսկ նպաստելով ՀԴԶ ազգային թիրախին հասնելուն: Ծրագիրը շեշտը տեղական համայնքների վրա ուղղակիորեն օգուտ բերելով 68,000 մարդու, խրախուսելով նրանց հեռու մնալ դեստրուկտիվ գյուղատնտեսությունից և որսագողությունից և աջակցել էկոհամակարգերի կապակցվածությանը և վայրի կենդանիների միգրացիոն էկոմիջանցքներին, և խթանելով էկոտուրիզմը և Սևանի Ռամսարի տարածքի արժևորումը:

63. Բաղադրիչ 1. *Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտում հողերի դեգրադացիայի չեզոքության խթանում՝ արտադրողականությունը և էկոլոգիական լանդշաֆտի դիմակայունությունն ապահովելու համար* (ԳԷՀ-ի ֆինանսավորում՝ \$622,525, համաֆինանսավորում՝ \$6,224,662): Այս բաղադրիչը կլրացնի հողերի դեգրադացիայի չեզոքության հասնելու՝ Հայաստանի կառավարության ջանքերը և շեշտը կդնի Սևանա լճի լանդշաֆտում ՀԴԶ-ի կամավոր թիրախների և համատեղելի մոտեցումների խրախուսման վրա երկու թիրախային մարզերում

(մարզերում)՝ Գեղարքունիքում և Վայոց Ձորում՝ հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորման միջոցով, որը կնպաստի հողերի դեգրադացիայի չեզոքությանը և շրջակա լանդշաֆտներում հիմնական կենսաբազմազանության ավելի լավ ինտեգրմանը: ՄԱԶԾ/ԳԷՖ նախագիծը կնպաստի ընդհանուր առաջընթացին դեպի ազգային ՀԴՉ թիրախ՝ 165,800 հա լանդշաֆտ ներառելով Սևանա լճի ավազանում ՀԴՉ-ի հետ համատեղելի հողի կայուն կառավարման պրակտիկաների ներքո՝ հետևյալ միջոցներով. (i) կենտրոնանալով Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտում տարածաշրջանային ՀԴՉ թիրախների սահմանման և իրականացման վրա, (ii) ամրապնդելով Սևանա լճի լանդշաֆտային մակարդակում ՀԴՉ-ի միջոցառումային համակարգումը, (iii) սերտորեն համագործակցելով առկա նմանատիպ ՀԴՉ նախաձեռնությունների հետ՝ ՀԴՉ-ի մոնիտորինգի և հաշվետվության մեխանիզմներ ստեղծելու և ՀԴՉ-ի տարածաշրջանային իրականացման և ենթազգայինից ազգային հաշվետվողականության վերաբերյալ քաղված դասերի ու փորձի փոխանակման նպատակով:

64. Արդյունք 1.1 *Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզերում խրախուսվել է հողերի դեգրադացիայի չեզոքությունը (ՀԴՉ)՝ ինտեգրված բազմոլորտ լանդշաֆտային մոտեցումների միջոցով:* Այս արդյունքը ձեռք կբերվի հողերի դեգրադացիայի միտումների և դրդապատճառների քարտեզագրման միջոցով՝ ներառելով գենդերային տարբերակված վերլուծություն այն մասին, թե ինչպես են անհավասարությունները և գենդերային անհավասարակշռությունը նպաստում հողերի դեգրադացմանը և գնահատելով դրա ծախսերը: Այս աշխատանքը կհետևի UNCCD Լավ պրակտիկայի ուղեցույցի առաջարկություններին²⁴, ինչպես նաև կօգտագործվեն SDG 15.3.1 ենթացուցանիշները՝ որպես ՀԴՉ ազգային թիրախներին կամավոր համապատասխանությունը չափելու և վերահսկելու միջոց: Այս ենթացուցանիշներն են՝ հողի ծածկույթի փոփոխությունը, հողի արտադրողականությունը և հողի օրգանական ածխածինը (SOC՝ համարվում է հողի վրա և հողի տակ ածխածնի պարունակությունը ներկայացնող տվյալն): UNCCD-ի ուղեցույցների համաձայն Հողածածկույթի դասերի սահմանումները պատկանում են 7 պարզեցված դասերին՝ ծառ (ծածկված), խոտհարք, գյուղատնտեսական հողատարածք, գերխոնավ տարածք, արհեստական հողեր, այլ հողեր, և ջրային մարմին, որոնք նույնպես օգտագործվում են ծրագրում: ՀԴՉ հայեցակարգային շրջանակում, որը մշակվել է Orr. և այլոց կողմից (2017), նշված է արդյունքների վավերացման և տեղական գիտելիքների ներդրման անհրաժեշտությունը՝ հեռահար զոնդավորման սխալները փոխհատուցելու և տեղական նպատակներն ու կարիքները հաշվի առնելու համար՝ նախքան ենթացուցանիշների քարտեզագրման արդյունքների հիման վրա որոշումներ կայացնելը: ՀԴՉ քարտեզագրումը (PPG փուլում սկսված) կվավերացվի տեղական մակարդակով, թիրախ լանդշաֆտում Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերում կսահմանվեն ՀԴՉ ելակետային տվյալներ և ՀԴՉ թիրախներ: Այս արդյունքն ունի չորս ենթարդյունք, որոնք կնպաստեն Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտում ՀԴՉ-ին հասնելուն:

65. Ենթարդյունք 1.1.1 *Գնահատվել են հողերի դեգրադացիայի միտումները, Գեղարքունիքի (534,900 հա) և Վայոց Ձորի (230,800 հա) մարզերի համար մշակվել են ՀԴՉ-ի թիրախներ և մոնիտորինգի համակարգը՝ ապահովելով ինտեգրված լանդշաֆտային պլանավորման միջոցով դեգրադացված հողերից խուսափելու, նվազեցնելու և վերականգնելու շրջանակ:*

²⁴ <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1462901118305768>

66. Երկու թիրախ մարզերում ՀԴԶ քարտեզագրման արդյունքում (PPG փուլ) ստացվել են UNCCD-ի կողմից հաստատված Լավ գործելակերպի ուղեցույցի (GPG) ներքո հողերի դեգրադացիայի քարտեզագրման համապատասխան տվյալներ և ընդհանուր մոտեցում, որը մշակվել է սահմանափակ ռեսուրսներով և հնարավորություններով նման դեպքի համար: Քարտեզագրման արդյունքներում նկատվող միտումներից են՝ հողի արտադրողականության բարձրացում, հողի ծածկույթի համեմատաբար կայուն միտումներ, SOC-ի որոշակի կորուստներ՝ LD-ի գրպաններով: Ի հավելումն այս տարածքներում տեղի ունեցող հողերի դեգրադացիայի (LD) տեսակի որոշմանը՝ պետք է ավելի շատ տվյալներ հավաքվեն ծրագրի կոնկրետ տարածքներում տեղի ունեցող LD-ի չափի, տեմպերի և աստիճանի վերաբերյալ: Ըստ FIRMS տվյալների բազայի՝ հրդեհների օգտագործումը կամ անտառային հրդեհները նույնպես ակտիվ են, թեև այս և LD ցուցանիշների միջև կապ չի երևում: Հետագա ուսումնասիրություններ են անհրաժեշտ նաև այն տարածքների վերաբերյալ, որտեղ հողի արդյունավետության կարևոր ձեռքբերումներ են երևում: Առանձնահատուկ նշանակություն ունեն հեռավոր խոտհարքերը, հատկապես ինչ վերաբերում է այն հարցին, թե «Արդյոք այս տարածքներում արտադրողականության աճը կապված է որպես անասնակեր ծառայող բույսերի և բազմամյա խոտաբույսերի, թե ինվազիվ թփերի կամ ծառատեսակների աճի հետ», և այս հարցը տեղում ստուգելու միջոցով պարզաբանելը հատկապես կարևոր է՝ այս ռեսուրսների և նրանց կողմից մատուցվող էկոհամակարգային ծառայությունների պահպանման համար կայուն կառավարման մոտեցումներ հաստատելու համար: ՀԴԶ-ի քարտեզագրումը նաև ցույց է տալիս դեգրադացիայի միտումներ, որոնք հավասարապես տարածված են ծառերի, խոտհարքների և գյուղատնտեսական հողատարածքների միջև, որոնք գտնվում էին գետերի ենթահավաք ավազանների վերին հատվածներում: Թեև որոշ փոփոխություններ կարող են բացատրվել կլիմայի փոփոխությամբ, հաշվի առնելով տեղումների կամ ձյան ծածկույթի ենթադրյալ կրճատումը՝ հողի կառավարման տեսակը նույնպես պետք է դիտարկվի որպես դրա շարժիչ ուժ:

67. Ծրագրի աշխատանքը այս արդյունքի ներքո կներառի մի քանի քայլ (ավելի մանրամասն տես՝ Հավելված 18-ը)

- *Ելակետային տվյալների սահմանում* - կներառի շահագրգիռ կողմերի ներգրավվածությունը հողերի դեգրադացման գնահատականներում: Ծրագիրը յուրաքանչյուր մարզի մարզպետի ենթակայության ներքո կստեղծի *ՀԴԶ-ի շահագրգիռ կողմերի տեխնիկական աշխատանքային խումբ*՝ ՀԴԶ-ի ելակետային տվյալների հավաքագրման, տեխնիկական գնահատման և ՀԴԶ-ի թիրախների սահմանման և վերապատրաստման համար: **ՀԴԶ շահագրգիռ կողմերի աշխատանքային խումբը (ՀԴԶ SWG)** կհամակարգի իր աշխատանքը **ինտեգրված տարածական և հողօգտագործման պլանավորման մարզային կոմիտեի (ISLUP MC)** հետ, որը կստեղծվի ենթարդյունք 1.1.2-ի շրջանակներում: ՀԴԶ SWG-ն և ISLUP MC-ն բաղկացած կլինեն էկոնոմիկայի (գյուղատնտեսության), Շրջակա միջավայրի, Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունների, Անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտեի, Անտառային կոմիտեի և տեղական անտառտնտեսությունների, մարզի ՏԻՄ-երի, տեղական համայնքների, ֆերմերների (անհատ ֆերմերներ և կոոպերատիվների ներկայացուցիչներ), ինչպես նաև կանանց խմբերի ներկայացուցիչներից:
- *Չեզոքության մեխանիզմի ստեղծում* - կներառի տեղական և միջազգային ՀԴԶ փորձագետներից, հողի մասնագետից և ԱՏՀ մասնագետից բաղկացած թիմի

հավաքագրում՝ հողերի դեգրադացիայի տնտեսության մոտեցումներն²⁵ օգտագործելով՝ հողերի դեգրադացիայի միտումների գնահատում և հողի դեգրադացիայի հետևում կանգնած գործոնների և դրա հետ կապված ծախսերի հատկորոշում իրականացնելու գործում ՀԴՉ աշխատանքային խմբերին աջակցելու համար: Բացի այդ, նախագիծը կսահմանի ՀԴՉ թիրախները երկու մարզերում:

- ՀԴՉ պլանավորում և իրականացում - կներառի ՀԴՉ-ի ներառումը հողօգտագործման պլանավորման մեջ և ՀԴՉ-ին հասնելու համար ՀԿԿ միջոցառումների մշակումը (կապված է 3-րդ բաղադրիչի աշխատանքների հետ): Այս փուլը կսահմանի ՀԴՉ-ի հետ համատեղելի հողօգտագործման պլանավորման մոտեցումները՝ տարածաշրջանի մակարդակում ՀԴՉ-ի նպատակներին հասնելու համար: ՀԴՉ տեխնիկական աշխատանքային խումբը, հողի և հողօգտագործման մասնագետների և ԱՏՀ փորձագետների աջակցությամբ, նաև կբացահայտի մի քանի «ՀԴՉ թեժ կետեր», որոնք առաջնահերթ կլինեն Սևանա լճի լանդշաֆտում հետագա գործողությունների համար և որոնց վրա կհիմնվի այլ ենթարդյունքների ներքո աշխատանքը (ենթարդյունք 3.1.1, ենթարդյունք 3.1.2; ենթարդյունք 3.1.3 և ենթարդյունք 3.1.4):
- Հնարավոր դարձնել և վերահսկել չեզոքությունը - կներառի ՀԴՉ-ի հասնելու և ՀԴՉ-ի առաջընթացի մոնիտորինգի ուղղությամբ գործողությունների դյուրացումը: Ծրագիրը կտարածի արդյունքները և ցույց կտա ՀԴՉ-ն օգուտները և կխրախուսի ներդրումները ՀԴՉ-ում՝ օգտագործելով ՀԴՉ-ը որպես ՀԿԿ-ի միջոցառումներն ընդլայնելու և մասշտաբայնացնելու միջոց: Ծրագիրը համակարգում կիրականացնի ԳԷՀ/FAO ՀԴՉ ծրագրի հետ՝ ՀԴՉ ենթազգային թիրախներ սահմանելու, ՀԴՉ մոնիտորինգի ազգային ինստիտուցիոնալ մեխանիզմ գործարկելու մոտեցումները ներդաշնակեցնելու (ինտեգրված հողօգտագործման կադաստրի հետ), ՀԴՉ առաջընթացի մասին ենթազգային մակարդակից ազգային մակարդակ հաշվետվություն ներկայացնելու, գիտելիքներով ու լավ գործելակերպերով կիսվելու, ինչպես նաև տեղական և ազգային իշխանությունների և բնական ռեսուրսների տեղական օգտագործողների համար համատեղ վերապատրաստումներ և իրազեկման բարձրացման միջոցառումներ կազմակերպելու համար:
- Հարավ-Հարավ համագործակցություն - Բացի այդ, ծրագիրը կաջակցի Հարավ-Հարավ համագործակցությանը և գիտելիքի փոխանակմանը նմանատիպ կլիմայական պայմաններում գտնվող տարածաշրջանի երկրների միջև և կքննարկի ենթազգային/տարածաշրջանային մակարդակով ՀԴՉ թիրախներ սահմանելու լավագույն փորձը: Ավելի լայն տարածմանն աջակցելու նպատակով ծրագիրը տարածաշրջանի այլ երկրների հետ կկազմակերպի տարածաշրջանային աշխատաժողով՝ հարթակ ստեղծելով LUP4LDN գործիքի օգտագործմամբ ՀԴՉ-ի հետ համատեղելի ինտեգրված ջրօգտագործման և հողօգտագործման վերաբերյալ ծրագրի արդյունքներն ու մոտեցումները վերլուծելու և կիսելու, ինչպես նաև ենթազգային մակարդակում ՀԴՉ թիրախների սահմանման մարտահրավերները և հնարավորությունները քննարկելու համար՝ ցուցադրելով Հայաստանի փորձը և այլ երկրների փորձը այն ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների առնչությամբ, որոնք կապում են ՀԴՉ-ի մոնիտորինգի և զեկուցման ենթազգային և ազգային մակարդակները SDG-ի ավելի լայն օրակարգի շրջանակներում: Ծրագիրը կօգտագործի ՄԱԾԾ-ի տարածաշրջանային և գլոբալ փորձը և նաև կապ կհաստատի միջազգային ՀԴՉ

²⁵ www.eld-initiative.org

փորձագետներին, UNCCD-ի, Գլոբալ մեխանիզմի և ՀԴԶ Թիրախների սահմանման ծրագրի ներկայացուցիչների հետ, ովքեր կիրավորվեն պրեզենտացիաներ անելու: Ավելին՝ ծրագրի մասնագետները ՀԴԶ միջազգային փորձագետի և Հողօգտագործման պլանավորման միջազգային փորձագետի համակարգմամբ կմշակեն ուղեցույցներով ձեռնարկ՝ ՀԴԶ ենթազգային թիրախներ սահմանելու և այդ թիրախները շրջանների հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորման մեջ ներառելու մասին՝ ներառելով ծրագրի ընթացքում գեներացված գիտելիքները: *Ձեռնարկը* պաշտոնական հաստատման կներկայացվի Տարածքային զարգացման նախարարությանը և Սևանա լճի ավազանի թիրախ մարզերի ՏԻՄ-երին (մարզպետներին) և կներառվի հողօգտագործման ինստիտուցիոնալ պլանավորման ընթացակարգերում: Ակնկալվում է, որ այս ձեռնարկների միջոցով ծրագրի արդյունքները կկրկնօրինակվեն նաև այլ մարզերում:

68. Ենթարդյունք 1.1.2. *ՀԴԶ հետ համատեղելի ինտեգրված տարածական և հողօգտագործման պլաններ (ISLUPs), որտեղ ներառված են կլիմայի փոփոխության խոցելիությունը, հողերի դեգրադացիայի տնտեսագիտությունը (ELD) և կենսաբազմազանության արժեքները գերակա համայնքներում*

69. Այս արդյունքի շրջանակներում ծրագիրը կաջակցի համայնքի մակարդակով տեղական ինքնակառավարման մարմիններին (ՏԻՄ)՝ վեց թիրախ համայնքներում՝ Մարտունի, Վարդենիս, Շողակաթ (Գեղարքունիքի մարզ) և Վայք, Ջերմուկ, Եղեգիս (Վայոց ձորի մարզ) մշակելու ինտեգրված տարածքային հողօգտագործման պլաններ (ISLUPs)՝ հողերի դեգրադացիայից *խուսափել-նվազեցնել-վերականգնելու* ՀԴԶ սկզբունքին համահունչ: Սրանք խոշորացված համայնքներ են, որոնք ձևավորվել են վերջերս տեղի ունեցած համայնքների միավորման գործընթացի արդյունքում՝ համաձայն «Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին» օրենքի 2021 թվականի փոփոխության (ընդունվել է 1995 թվականին), որի շրջանակում նախաձեռնվել էին վարչական բարեփոխումներ՝ ուղղված Հայաստանում տեղական ՏԻՄ համակարգի պարզեցմանը և հզորացմանը: Ծրագրով աջակցություն ստացող համայնքների ընտրությունը մանրամասն ներկայացված է *Հավելված 16-ում՝ Թիրախ ծրագրի լանդշաֆտը*: Ընտրված համայնքների ՏԻՄ ներկայացուցիչները ողջունել են ծրագրի աջակցությունը հողօգտագործման պլանավորման, վերապատրաստումների և հողի կայուն կառավարման պրակտիկայի ուղղորդման հետ կապված, քանի որ դրանք նոր խոշորացված համայնքներ են, որոնք դեռևս չեն սահմանել իրենց տեղական զարգացման և հողօգտագործման պլանավորման ռազմավարությունները:

70. Ծրագիրը կմշակի ISLUP-ները UNCCD-ի կողմից հաստատված [«LUP4LDN»](#) (հողօգտագործման պլանավորում հողի դեգրադացիայի չեզոքության համար) ծրագրային ապահովման աջակցությամբ, որն ինտեգրում է ՀԴԶ-ը հողօգտագործման մասնակցային պլանավորման մեջ մի ինտերֆեյսի միջոցով, որը թույլ է տալիս օգտվողներին գնահատել հողօգտագործման և հողի կառավարման անցումային սցենարները՝ տեսողական և քանակական ձևով ներկայացնելով հողերի դեգրադացիայի օգուտների և կորուստները: LUP4LDN-ն օգնում է օգտատերերին պատասխանել այն հարցերին, թե *որտեղ* է ամենակարևորը կենտրոնացնել հողի վերականգնման ջանքերը և հողի կայուն կառավարման (ՀԿԿ) *որ* միջամտություններն են օպտիմալ և իրագործելի՝ ՀԴԶ-ին հասնելու համար: ՀԴԶ-ն

հողօգտագործման պլանավորման կենտրոնում դնելը կարող է դժվար լինել, ինչպես ներկայացվել է UNCCD Science-Policy Interface (SPI) կողմից²⁶, քանի որ « հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորման արդյունավետ համակարգերի ստեղծման և դրանցում չեզոքության մեխանիզմի ներդրման առումով ազգային առաջընթացը սահմանափակ է»: Ծրագրի կողմից կառաջարկվեն նպատակային դասընթացներ և թվային գործիքների և նոր նորարարական ծրագրակազմի օգտագործում, ինչպիսին է LUP4LDN-ը՝ Հայաստանում ՀԴԶ հետ համատեղելի հողօգտագործմանը և տարածքային պլանավորմանը աջակցելու համար: Կուսումնասիրվեն նաև հեռահար զոնդավորումը ածխածնի մոնիտորինգի և ածխածնի քարտեզների կազմման նպատակով (հիմնված Եվրոպայի համար մշակված գոյություն ունեցող ածխածնային քարտեզների ստուգաճշտման վրա), որոնք կօգտագործվեն LUP4LDN-ի համար: Ենթարդյունք 1.1.1-ի շրջանակներում կազմակերպված Տարածաշրջանային աշխատաժողովը կքննարկի LUP4LDN-ը և կկիսվի LUP4LDN գործիքի աջակցությամբ ՀԴԶ հետ համատեղելի ISLUPS-ների օգտագործման վերաբերյալ Հայաստանի և այլ երկրների փորձով:

71. Ծրագիրը կվարձի տեխնիկական փորձագետներ և մասնագիտացված ընկերություն (USZ վերլուծության և տարածական և հողօգտագործման պլանավորմանն աջակցելու համար)՝ աջակցելու ՏԻՄ-երին՝ վերջերս խոշորացված վեց համայնքներում ինտեգրված տարածքային և հողօգտագործման պլաններ (ISLUPs) մշակելու գործում: Տարածական և հողօգտագործման ինտեգրված պլանները (ISLUPs) ունեն կայուն զարգացման երեք փոխկապակցված հարթություններ՝ տնտեսական, սոցիալական և բնապահպանական, ինտեգրելու ներուժ, և կգործեն որպես համակարգող գործիք ոլորտային շահերի և քաղաքականության միջև: Օրինակ՝ ինտեգրված տարածքային պլանավորման դեպքում տեղական ինքնակառավարման մարմինները կիմանան, թե ինչպես հողը հատկացնել տարբեր օգտագործման համար՝ հիմնվելով ՀԴԶ-ի և կայունության սկզբունքների վրա՝ հաշվի առնելով, որ այս համայնքները նոր են ձևավորվել խոշորացման գործընթացից հետո:

72. Առաջարկվում են հետևյալ քայլերը՝

- Ինտեգրված տարածքային և հողօգտագործման պլանավորման (ISLUP) հանձնաժողովների ստեղծում յուրաքանչյուր համայնքի մակարդակով վեց թիրախ համայնքներում՝ ՏԻՄ-երի, ֆերմերային ասոցիացիաների, Զրօգտագործողների միությունների, տեղական ՀԿ-ների և կանանց խմբերի ներկայացուցիչների, և ծրագրի կողմից ներգրավված փորձագետների (հողօգտագործման տեխնիկական պլանավորում, գյուղատնտեսներ և անտառային ինժեներներ, կենսաբազմազանության, կենսապահովման միջոցների և գենդերային մասնագետներ) մասնակցությամբ: Մարզպետը կամ մարզի ՏԻՄ ներկայացուցիչները ևս կարող են լինել այս ISLUP հանձնաժողովի մաս տեղական համայնքի մակարդակով, որտեղ ծրագիրը կաջակցի ISLUP-ների մշակմանը:
- Ուսուցում ինտեգրված տարածքային պլանավորման և ՀԴԶ-ի, ինչպես նաև հողի կայուն կառավարման (ՀԿԿ) մոտեցումների և ELD հայեցակարգի և ինտեգրված հողօգտագործման պլանավորման մեջ դրա օգտագործման մասին: Այս քայլը կարևոր է տեղական իշխանություններին նախապատրաստելու և նրանց հզորացնելու համար՝ հասկանալու տարածքային և հողօգտագործման պլանավորման սկզբունքները և ինչ է

²⁶https://knowledge.unccd.int/sites/default/files/2019-08/UNCCD_SPI_2019_Report_1.2.pdf

նշանակում Հողի դեգրադացիայի չեզոքությունը (ՀԴՉ) և ինչպես կարող է կիրառվել հողօգտագործման կառավարման մեջ: ՏԻՄ ներկայացուցիչների համար կարողությունների նպատակային զարգացումը կներառի նաև LUP4LDN ծրագրակազմն օգտագործելու առանձին վերապատրաստումներ և ձեռնարկներ: Ծրագիրը նաև կաջակցի ընտրված համայնքների տեղական իշխանություններին՝ ձեռք բերելու անհրաժեշտ սարքավորումներ և հմտություններ LUP4LDN-ի օգտագործման և տարածքային հողօգտագործման պլանավորման համար (վերապատրաստման աշխատանքները ներառված են ենթարդյունք 1.1.4-ում):

- ՀԴՉ սկզբունքներին և ELD հայեցակարգին համահունչ վարելահողերի (ոռոզվող և չոռոզվող հողերի), էկոհամակարգային ծառայությունների և հողերի դեգրադացիայի մակարդակի ու աստիճանի գնահատման մեթոդաբանությունների համալիրի և չափանիշների մշակում:
- Տվյալների հավաքագրում և հողակտորներում հողային և ջրային ռեսուրսների (կլիմա, հողատեսքեր և հողեր, հողածածկույթ, ջրային ռեսուրսներ) հատկորոշում՝ հաշվի առնելով գեոկլիմայական պայմանները, բնական էկոհամակարգերը, բնական և մարդածին գործընթացները (օրինակ՝ դեգրադացիայի, ջրի և քամու, էրոզիայի, հրդեհի ազդեցության, հումուսի պարունակության կորստի և այլնի նկատմամբ խոցելի տարածքներ) և սոցիալ-տնտեսական կողմը (օրինակ՝ բնակչությունը, ներառյալ տարիքային և սեռային բաշխվածությունը, հողօգտագործման տեսակների և կանանց դերերի և պարտականությունների միջև կապի գնահատումը, հողօգտագործման և հողի կառավարման որոշումներում կանանց մասնակցության բացերը, բնակավայրերը և ընթացիկ տնտեսական գործունեությունը, շուկաների հասանելիությունը և այլն): Այս ենթարդյունքի շրջանակում աշխատող ծրագրի փորձագետները կաշխատեն ծրագրի այն մասնագետների հետ, որոնք ենթարդյունք 2.2.1-ի շրջանակներում Սևանա լճից ՊՏ-ից դուրս իրականացնում են բուսական և կենդանական աշխարհի գույքագրումներ՝ «կենսաբազմազանության թեժ կետերը» քարտեզագրելու և ISLUP-ներում անհրաժեշտ պաշտպանության միջոցները ներառելու համար:
- Հողային ներուժի բացահայտում և հողօգտագործման համապատասխան տեսակների և պրակտիկաների տարածական հատկացում՝ օգտագործելով մասնակցային պլանավորման մեթոդները, որոնք հաշվի են առնում բոլոր շահագրգիռ կողմերի կարիքները, տղամարդկանց և կանանց տարբերակված կարիքները և խոցելի խմբերի մասնակցությունը, տեղական գիտելիքները և համայնքներում և գյուղերում զարգացման առաջնահերթությունները: Այս փուլում ծրագրի տարբեր փորձագիտական թիմեր (տարբեր արդյունքների ուղղությամբ աշխատող) միասին կաշխատեն: Փորձագետների բազմաբնույթ խմբերը կգնահատեն կլիմայի փոփոխության տեսանկյունից խոցելիությունը և կիրականացնեն կլիմայական ռիսկի սքրինինգ, հողօգտագործման տարբեր տարբերակների հնարավոր ազդեցությունների ուսումնասիրություն, հողերի դեգրադացիայի միտումների և ինտենսիվության գնահատում յուրաքանչյուր հողօգտագործման տեսակի շրջանակներում շրջանի մակարդակով (օրինակ՝ արոտներ/արոտավայրեր, անտառներ, ոռոգելի տարածքներ) և կբացահայտեն հողօգտագործման յուրաքանչյուր տեսակի շրջանակներում պոտենցիալ հակակշռման միջոցները²⁷: WOCAT տվյալների բազան UNCCD-ի կողմից առաջարկվում է որպես համատեքստին հարմարեցված ՀԿԿ տեխնոլոգիաների և

²⁷ [Պահպանության մոտեցումների և տեխնոլոգիաների համաշխարհային ակնարկ \(WOCAT\)](#)

կառավարման մոտեցումների ամենահարմար աղբյուրը: Հողերի դեգրադացիայի տնտեսագիտության մոտեցումը կօգտագործվի LD-ի ծախսերը և ՀԿԿ-ի օգուտները գնահատելու համար:

- Սահմանված ֆունկցիոնալ գոտիների համապատասխանեցումը տնտեսական առաջնահերթությունների հետ խոշորացված համայնքում և գյուղական բնակավայրերում՝ յուրաքանչյուր հողամասի համար համապատասխան տնտեսական գործունեություն և մասշտաբներ որոշելու համար, որոնք չեն սպառի հողի ռեսուրսները և կպահպանեն էկոհամակարգերի ամբողջականությունը և երկարաժամկետ հեռանկարում կապահովեն գյուղատնտեսական հողերի արտադրողականությունը՝ համատեղելով տարբեր հողերի ու բնական ռեսուրսների կարիքները տարբեր օգտագործողների շրջանում: «Սևան» ազգային պարկի տարածքում գտնվող համայնքների համար ծրագիրը կկազմակերպի Գործընթացի շրջանակ՝ համաձայն ՄԱԶԾ ՄԲՍ պահանջների (Գործընթացի շրջանակի վերաբերյալ լրացուցիչ մանրամասների համար տես՝ Հավելված 8 Շահագրգիռ կողմերի ներգրավման պլանը):
- ՀԴԶ հետ համատեղելի ԱՏՀ-ի վրա հիմնված հողօգտագործման հայեցակարգի մշակումը²⁸ և դրա տարածումը համապատասխան պետական մարմինների շրջանում: Պլանավորման փաստաթուղթը կպարունակի ուղեցույցներ (ներառյալ ԱՏՀ-ի վրա հիմնված քարտեզները) հողօգտագործման պլանավորման տարբեր տեսակների համար՝ ՀԴԶ արձագանքման հիերարխիային համահունչ, շրջանների և տեղական գյուղական բնակավայրերի մակարդակով զարգացման առաջնահերթություններով և էկոհամակարգերի վրա ազդեցության պոտենցիալով: Ուղեցույցը հիմնված կլինի հողերի դեգրադացիայի գնահատման ընթացքում ձեռք բերված փորձի վրա:
- ԱՏՀ-ի աջակցությամբ Տարածական ինտեգրված հողօգտագործման մշակում ծրագրի թիրախ համայնքների համար՝ հիմնված վերը նկարագրված մեթոդաբանությունների և ԱՏՀ հողօգտագործման հայեցակարգի և վերը նշված քայլերի ներքո կատարվող վերլուծությունների վրա: LUP4LDN ծրագրակազմը հնարավորության դեպքում կօգտագործվի ISLUP-ների մշակման համար: LUP4LDN ծրագրակազմի օգտագործումը կօգնի նաև բացահայտել համապատասխան ՀԿԿ միջոցառումները հողօգտագործման յուրաքանչյուր տեսակի համար (օրինակ՝ արոտավայրեր, վարելահողեր, անտառներ), որոնք պետք է իրականացվեն հողերի դեգրադացման չեզոքության հասնելու համար (այսինքն՝ այս ՀԿԿ միջոցառումները կիրականացվեն համաձայն ՀԴԶ այն սկզբունքի/հակակշռման մեխանիզմի, որը թիրախ համայնքի մակարդակով կբացառի ընդհանուր առմամբ հողերի դեգրադացիայի հետագա առաջընթացը):
- Հողօգտագործման պլանավորման արդյունքների ինտեգրումը գյուղական վայրերում հողային ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման սխեմաների մեջ:
- ՀԴԶ-ի սկզբունքների ու քաղված դասերի հետ համապատասխանության գնահատում, ինչը կամփոփվի թիրախ համայնքներում համայնքների և գյուղերի մակարդակով հողօգտագործման պլանավորման հաջորդ փուլը տեղեկատվահեն դարձնելու համար:

²⁸LDN հետ համատեղելի ԱՏՀ-ի վրա հիմնված հողօգտագործման հայեցակարգը կներառի լանդշաֆտային (բնական և մշակութային), հողի, վայրի կենդանիների, բիոմների քարտեզներ: Յուրաքանչյուր քարտեզ կներառի կարևորության կատեգորիաներ (բարձր, միջին, ցածր), ինչպես նաև զգայունության վերլուծություն: Հողօգտագործման հայեցակարգը կհավասարակշռի զարգացման առաջնահերթությունները (տնտեսական և սոցիալական) տարածքի պահպանման նպատակների հետ՝ հաշվի առնելով էկոհամակարգերի ներկայիս կարգավիճակը (ապրելավայրերի կարգավիճակ, դեգրադացիայի և զգայունության աստիճան, հասանելի էկոհամակարգային ծառայություններ):

- ISLUPS-ի և տարածքային և հողօգտագործման պլանավորման մոնիտորինգի և կիրարկման համակարգ կատեղծվի՝ հողային տեսուչներին ՀԴԶ հետ համատեղելի ISLUP-ների մոնիտորինգի համար արձանագրություններ տրամադրելով: Ծրագրի հողօգտագործման փորձագետները կաշխատեն՝ Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության հետ՝ հստակեցնելու տարածքային պլանավորման և կիրարկման մեջ ներգրավված պետական կառույցների դերերն ու պարտականությունները: Համակարգին կցված կլինեն պատժամիջոցներ՝ հիմնված գործող Հողային օրենսգրքի և հողերի օգտագործման և պահպանության վերահսկողության մասին ՀՀ օրենքի և հողերի ռացիոնալ օգտագործման կանոնների վրա, մասնավորապես՝ հողի բերրիության բարձրացման և շրջակա միջավայրի պահպանության և հողօգտագործման անհամապատասխանության բաժնի վրա:
- ISLUP-ների պաշտոնական հաստատումը մարզպետի կողմից և ISLUP-ի կիրարկման որոշման իջեցումը ՏԻՄ-երին: Մա կարևոր քայլ է, որը կապահովի ISLUP-ի գործառնականացումը տեղական համայնքի մակարդակում՝ ավելացնելով ՀԴԶ հետ համատեղելի հողօգտագործման պլանավորումը իրականություն դարձնելու հավանականությունը: ISLUPS-ի հաստատումից հետո պլանները պարտադիր են դառնում բոլոր հողօգտագործողների համար: Ծրագիրը կանցկացնի կարողությունների զարգացման մի շարք սեմինարներ՝ մարզային և տեղական մակարդակներում ՀԴԶ հետ համատեղելի հողօգտագործման պլանավորման, արդյունավետ համակարգման և կիրարկման վերաբերյալ թիրախային խմբերին վերապատրաստելու համար (ենթարդյունք 1.1.4-ի շրջանակում): Ծրագիրը կամփոփի շրջանի մակարդակով նպատակային տարածքային և հողօգտագործման պլանավորման վարժանքների արդյունքները և կպատրաստի «Ուղեցույցներով ձեռնարկ ՀԴԶ հետ համատեղելի ինտեգրված հողօգտագործման պլանավորման վերաբերյալ» կրկնօրինակելու և մասշտաբայնացնելու համար:

73. Ծրագիրը կկիրառի սկրինինգ և թիրախավորված գնահատումներ (ներառյալ կլիմայի հետ կապված ռիսկերն ու խոցելիությունները) և տեղանքին հատուկ սկրինինգ կոնկրետ ընտրված տարածքներում՝ կրիտիկական ապրելավայրերի վրա հնարավոր տնտեսական տեղաշարժը և բացասական ազդեցությունը բացահայտելու, կանխելու և մեղմելու համար: Տարբեր հողօգտագործողների և հողօգտագործողների և էկոհամակարգերի միջև հնարավոր կոնֆլիկտները կգնահատվեն, և պոտենցիալ կամ առկա կոնֆլիկտները մեղմացնելու կամ վերացնելու միջոցառումները կհամաձայնեցվեն շահագրգիռ կողմերի հետ և կներառվեն համապատասխան պլաններում: Հաստատվելու դեպքում տնտեսական տեղաշարժի ռիսկը կկառավարվի Կենսամիջոցների գործողությունների ծրագրի բոլոր տարրերը տվյալ վայրի համապատասխան պլանում ինտեգրելու միջոցով:

74. Ենթարդյունք 1.1.3 *Ամրապնդվել է միջոլորտային համակարգումը՝ տարածաշրջանային LDN թիրախների սահմանումը և իրականացումը, գենդերային զգայուն հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորումը և ուժեղացված բնապահպանական կառավարումը Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտում հսկելու:*

75. Այս արդյունքի ներքո իրականացվող աշխատանքները կուժեղացնեն միջոլորտային համակարգումը ՀԴԶ-ի և ինտեգրված լանդշաֆտային պլանավորման համար առաջին հերթին

մարզի մակարդակով: Երկրորդ՝ ծրագիրը կաջակցի ՏԻՄ մարմիններին թիրախ համայնքներում՝ ՀԴԶ-ի թիրախների սահմանումը և իրականացումը ինտեգրված լանդշաֆտային պլանավորման միջոցով վերահսկելու համար: Եվ վերջապես, ծրագիրը կօժանդակի ինստիտուցիոնալ կարողությունների բարելավմանը միջուկրտային քաղաքականության մշակման և ինստիտուցիոնալ համակարգման և Սևանա լճի ավազանում տարբեր մոտեցումների ինտեգրման համար, ինչպիսին է ՀԴԶ/ՀԿԿ ինտեգրված լանդշաֆտային մոտեցումը գետավազանային կառավարման հետ (IWRM): Աշխատանքը սերտորեն կհամակարգվի զարգացման այլ գործընկերների (FAO, GIZ) նմանատիպ նախաձեռնությունների հետ:

76. Ծրագիրը մտադիր չէ ՀԴԶ-ի և տարածքային/տեղական մակարդակներում հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորման համար նոր համակարգող մեխանիզմ ստեղծել: Փոխարենը այն նպատակ է ունենալու հստակեցնել մանդատները և հզորացնել մարզի գործող կառավարման կառույցի կարողությունները, օրինակ՝ համապատասխան մարզի մարզպետի, ով նպաստում է համակարգման և միջուկրտային քաղաքականության աշխատանքին, Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությանը ենթակա՝ տարածքային մակարդակի ներկայացուցչական կառույցները և Շրջակա միջավայրի նախարարության ենթակայության տակ գտնվող գերատեսչությունները, ներառյալ ՊՏ ղեկավարները, ինչպես նաև թիրախ համայնքներում գործող ՏԻՄ կառույցները: Մարզի մակարդակով վարչական իշխանությունը բխում է ուղղակիորեն պետությունից՝ մարզպետն իրականացնում է կառավարության տարածքային քաղաքականությունը մարզերում և վերահսկում տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեությունը, ապահովում է պետական քաղաքականության և ՏԻՄ քաղաքականության միջև կապը և ապահովում է միջուկրտային քաղաքականության հորիզոնական համակարգումը և աջակցությունը: Այս առումով ծրագիրը կաջակցի մարզպետներին/մարզպետարաններին՝ վերահսկելու Կառավարության թիվ 725 (2021թ. մայիս) որոշման դրույթների կատարումը. որոշումը հաստատում է Հայաստանի համար ՀԴԶ ազգային թիրախը և սահմանում է ՀԴԶ ազգային ծրագիրը: Համաձայն 12-րդ հոդվածի՝ Կառավարության որոշումն ընդգծում է պարտադիր «միջուկրտային համագործակցությունը և ռեսուրսների հոսքը ՀԴԶ-ին հասնելու համար» ներառելով ՀԴԶ-ի նպատակներին հասնելու համար տարբեր ոլորտների ներգրավվածության վերաբերյալ դրույթներ: Հայաստանում անապատացման և ՀԴԶ-ի դեմ պայքարի նպատակին հասնելու համար նշված միջոցառումների իրականացման հիմնական դերն ու պարտականությունները որոշման 19-րդ հոդվածով վերապահվում է Շրջակա միջավայրի, Էկոնոմիկայի, Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների, Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություններին: Արդյունավետ գործելու համար այն պաշտոնյաները, ովքեր պատասխանատու են ՀԴԶ-ի համար, կներգրավվեն Սևանա լճի միջգերատեսչական կոմիտեի կազմում, կամ հակառակ դեպքում անհրաժեշտ կլինի օգտագործել Կոմիտեի և ՀԴԶ-ի պատասխանատու կառույցների միջև սերտ համակարգման մեխանիզմ:

77. Ծրագրի կարողությունների զարգացումը (ենթարդյունք 1.1.4-ի շրջանակում) կուժեղացնի տարածաշրջանային և տեղական իշխանություններին և կուժեղացնի տարածաշրջանային ՀԴԶ թիրախների սահմանման/իրականացման, հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորման, ՀԴԶ մոնիտորինգի և ենթազգայինից մինչև ազգային մակարդակ

հաշվետվության տեխնիկական գիտելիքները, ինչպես նաև կամրապնդի տեխնիկական աջակցության կառավարման, դոնորների հետ համակարգման և ծրագրերի կառավարման հմտությունները: ՄԱԶԾ ծրագիրը նաև դասեր կքաղի Լոռու և Սյունիքի մարզերում ՀԴԶ-ի ներդրման տարածաշրջանային/տեղական համակարգող մեխանիզմների առնչությամբ ՊԳԿ-ի «Հայաստանի ՀԴԶ պարտավորությունների իրականացումը հողերի կայուն կառավարման և դեգրադացված լանդշաֆտների վերականգնման միջոցով» ծրագրից:

78. Երկրորդ՝ ՄԱԶԾ/ԳԷՀ ծրագիրը սերտորեն կհամագործակցի ՄԱԶԾ EU4Sevan ծրագրի հետ՝ Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտում միջոլորտային համակարգման տեխնիկական կարողությունները բարելավելու համար: Ներկայումս EU4Sevan ծրագիրը նպատակ ունի վերականգնելու նախկին Սևանի միջոլորտային կոմիտեն (2018թ.-ից չի գործում): Համաձայն ՀՀ նախագահի 2008 թվականի դեկտեմբերին ընդունված «Սևանա լճի հիմնախնդիրների կոմիտե ստեղծելու մասին» թիվ ՆԿ-234-Ն կարգադրության՝ ժամանակին ՀՀ նախագահի ներքո ստեղծվել էր միջոլորտային կոմիտեն: Հայաստանը մինչև 2018 թվականը կիսանախագահական երկիր էր, իսկ այժմ՝ խորհրդարանական է: Սա է պատճառը, որ քաղաքական փոփոխություններով պայմանավորված՝ վերոնշյալ հրամանը ուժը կորցրել է 2018 թվականի մարտին: Արդյունքում Սևանա լճի միջոլորտային հանձնաժողովը չի գործում:

79. Հանձնաժողովն իր ստեղծման պահին նախագահում էր ՀՀ անտառների վերականգնման և զարգացման հիմնադրամի գործադիր տնօրենը և կազմված էր 23 անդամից, որոնք ներկայացնում էին խորհրդարանի մշտական հանձնաժողովների նախագահները, ճյուղային նախարարությունները (բնապահպանության, գյուղատնտեսության, էներգետիկայի/բնական պաշարների, Տարածքային կառավարման, Արդարադատության, Տրանսպորտի/Կապի, Ֆինանսների, Քաղաքաշինության), Ջրային պետական կոմիտեն, Պետական կադաստրը, Սանիտարական ծառայությունների ղեկավարը, գիտական կառույցներ և ՀԿ-ներ: **Սևանի գիտական փորձագիտական հանձնաժողովը** (որը Սևանա լճի մասին օրենքի համաձայն հանդիսանում էր Սևանի կոմիտեի ենթահանձնաժողովը) շարունակեց իր գործունեությունը որպես քաղցրահամ ջրերի հիմնախնդիրների վրա կենտրոնացած գիտական խորհրդատվական մարմին: Հետևաբար EU4Sevan ծրագիրը նպատակ ունի այս միջոլորտային կոմիտեն կրկին գործի դնելու՝ փոփոխելով Սևանա լիճը կարգավորող համապատասխան իրավական/կարգավորիչ շրջանակը:

80. ՄԱԶԾ ԳԷՀ ծրագիրը կհամագործակցի EU4Sevan ծրագրի հետ, կլրացնի այս ջանքերը և կաջակցի նոր վերստեղծվող **միջոլորտային կոմիտեի** տեխնիկական կարողությունների զարգացմանը գետավազանային մոտեցումներին ներդաշնակեցված ՀԴԶ հետ համատեղելի ինտեգրված մոտեցումների իրականացման համար՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով՝ (i) ՀԴԶ-ին համապատասխանող ինտեգրված տարածական/հողօգտագործման պլանավորման մոտեցմանը և UNCCD պարտավորություններին, (ii) Սևանա լճի ավազանում ջրային ռեսուրսների ինտեգրված կառավարմանը (IWRM), (iii) 2020 թվականից հետո Կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակին (GBF) և NBSAP-ի շրջանակներում ազգային առաջնահերթություններին, (iv) ՄԱԿ-ի ԿՓՇԿ Փարիզյան համաձայնագրով ստանձնած պարտավորություններին և Ազգային որոշված ներդրումների (NDC) և Ազգային հարմարվողականության պլանի (NAP) ներքո ազգային առաջնահերթություններին, (v) Սևանա լճի ավազանում ՀԴԶ հետ համատեղելի, կլիմայական փոփոխությունների նկատմամբ

դիմացկուն, գենդերային հարցերի նկատմամբ զգայուն և ներառական բնության վրա հիմնված լուծումների ինտեգրված քաղաքականության մշակմանը:

81. Սևանի միջճյուղային կոմիտեի կազմում կլինեն հետևյալ կառույցների ներկայացուցիչներ՝ Շրջակա միջավայրի նախարարություն, որն ունի բնական ռեսուրսների պահպանության մանդատ և որտեղ գտնվում են UNCBD, UNCCD, UNFCCC կոնվենցիայի ազգային համակարգողները, էկոնոմիկայի նախարարություն, որը պատասխանատու է գյուղատնտեսության ոլորտի համար, Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություն, որը պատասխանատու է տեղական կառավարման և ենթակառուցվածքների համար, Ջրային կոմիտե՝ որպես տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությանը կից պետական մարմին, որը մշակում և իրականացնում է կառավարության քաղաքականությունը պետական սեփականություն հանդիսացող ջրային ռեսուրսների և դրանց կառավարման համակարգերի կառավարման և օգտագործման վերաբերյալ, Հիդրոոդերևութաբանության և մոնիտորինգի կենտրոն (Շրջակա միջավայրի նախարարության ներքո), Գիտությունների ազգային ակադեմիա, «Սևան» ազգային պարկի ղեկավարություն, Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզպետարան (մարզպետներ), ՀԿ-ներ, Ջրօգտագործողների միություններ և արոտօգտագործողների միություններ, մասնավոր հատված, ինչպիսիք են զբոսաշրջության օպերատորները և այլն:

82. Ենթարդյունք 1.1.4 *ՀԴԶ-ի, ՀԿԿ-ի և ՀԴԷ-ի (հողերի դեգրադացիայի էկոնոմիկա) վրա հիմնված հողօգտագործման պլանավորման մեթոդոլոգիաների վերաբերյալ տարածաշրջանային և տեղական իշխանությունների և բնական ռեսուրսների օգտագործողների համար կարողությունների զարգացման ծրագրեր*

83. Այս ենթարդյունքի շրջանակում ընտրված համայնքներում և գյուղերում պետական հիմնարկների մարզային մասնաճյուղերի և տեղական ինքնակառավարման մարմինների (ՏԻՄ) կարողությունները կհզորացվեն՝ ՀԴԶ-ի և ՀԴԷ-ի վրա հիմնված Ինտեգրված հողօգտագործման պլանավորման, ՀԿԿ-ի և ELD հայեցակարգի, ինչպես նաև ՀԴԶ-ի ելակետային տվյալների համար տվյալների հավաքագրման և ՀԴԶ-ի առաջընթացի մոնիտորինգի մեթոդոլոգիաների վերաբերյալ կարողությունների զարգացման նպատակային մոդուլների մշակման և դասավանդման միջոցով՝ ԳԷՀ ՊԳԿ-ի «Հայաստանի ՀԴԶ պարտավորությունների իրականացում հողերի կայուն կառավարման և դեգրադացված լանդշաֆտների վերականգնման միջոցով» ծրագրի հետ համագործակցությամբ: Վերապատրաստման թեմաները կորոշվեն սկզբնական փուլում իրականացվելի վերապատրաստման կարիքների գնահատմամբ: Կարևոր է նշել, որ ծրագիրը նաև կգնահատի տարբեր մակարդակների կարողությունները՝ զարգացման տարբեր գործակալությունների և դոնորների կողմից տրամադրվող տեխնիկական աջակցությունը ներառելու համար՝ թիրախավորելով կարողությունների բացերը և բարելավելով ծրագրերի կառավարման հմտությունները և միջոլորտային համակարգումը: Վերապատրաստման նյութերը կներառեն գենդերային բաժին, որը կինտեգրի համապատասխան գենդերային չափումները, որոնք ուրվագծված են UNCCD գենդերային արձագանքող հողերի դեգրադացման չեզոքության տրանսֆորմացիոն նախագծերի և ծրագրերի Ձեռնարկում²⁹:

²⁹ [ՄԱԿ-ի կանաչ, UNCCD-ի և IUCN-ի գյուղայ մեխանիզմ: 2019. Ձեռնարկ գենդերային արձագանքող հողերի դեգրադացման չեզոքության տրանսֆորմացիոն նախագծերի և ծրագրերի համար](#)

84. Առաջարկվող թեմաները հետևյալն են.

- Որոշումներ կայացնողների և իրականացնողների համար ՀԴՉ մոդուլի մշակում և տրամադրում, որը հարմարեցված է ՀԴՉ-ին հասնելու կարիքներին՝ կենտրոնանալով ՀԴՉ ազգային թիրախներն ու ցուցանիշները ՀԴՉ հատուկ ենթազգային թիրախների և ցուցիչների ու պահանջների հետ կապելու վրա: Այս գործողությունը կներառի համակարգում ԳԷՀ/FAO ՀԴՉ ծրագրի հետ՝ ռեսուրսները համախմբելու և ՀԴՉ ուսուցում մշակելու և իրականացնելու նպատակով՝ ուսումնական նյութերը ներդաշնակեցնելով այնպիսի թեմաներով, ինչպիսիք են՝ (i) ՀԴՉ թիրախների սահմանում (ՀԴՉ մեթոդաբանություն, ՀԴՉ լոկալայն ցուցանիշներ և լրացուցիչ ցուցանիշներ, ՀԴՉ առաջընթաց՝ մոնիտորինգ և հաշվետվություն), ՀԴՉ-ի իրականացում, ՀԴՉ-ի իրականացման համար անհրաժեշտ միջավայրի ապահովում, ՀԴՉ-ի ինտեգրում հողօգտագործման պլանավորման մեջ, ՀԴՉ չափումներ և ինտեգրում ազգային համակարգին և հաշվետվության մեխանիզմին, Հեռահար գոնդավորման պատկերների վերլուծության ուսուցում ՀԴՉ-ի թիրախների սահմանման համատեքստում՝ հողերի դեգրադացիայի ազգային և տարածաշրջանային գնահատումների նպատակով, Ազգային տվյալների հավաքածուների օգտագործման վերաբերյալ ուսուցում, (ii) ՀԴՉ և միջուրտային քաղաքականության մշակում բազմակողմ բնապահպանական համաձայնագրերի (MEA) ներքո (UNCBD, UNCCD, UNFCCC) և SDG-ի ավելի լայն օրակարգի համատեքստում ստանձնած միջազգային պարտավորությունների շրջանակում, (iii) ՀԴՉ իրականացում տեղում ՀԿԿ-ի միջոցով և ՀԿԿ տարբեր միջոցառումներ՝ ՀԴՉ-ին հասնելու համար:
- UNCCD-ի և SCIO Group-ի (LUP4LDN մշակողն է) աջակցությամբ LUP4LDN ծրագրակազմի օգտագործման ուսուցում³⁰՝ հիմնվելով Թունիսում և Բուրկինա Ֆասոյում LUP4LDN-ի փորձարկումից քաղված դասերի վրա³¹:
- Հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորման և ուսուցման սկզբունքները ELD նախաձեռնության վերաբերյալ³² և հողերի դեգրադացիայի տնտեսագիտության վերլուծության մոտեցումներ (FAO/ՀԴՉ ծրագրի հետ միասին):
- ՀԴՉ-ին համապատասխանող գյուղատնտեսության համար միջոցների հավաքագրման համար ծրագրերի/առաջարկությունների մշակման վերապատրաստում (3.1.1. և 3.1.2 ենթարդյունքների հետ համաձայնեցված):
- Դասընթացներ տեխնիկական աջակցության համակարգման, ծրագրերի կառավարման և դոնորներին ներկայացվող հաշվետվությունների վերաբերյալ:
- Դասընթաց գենդերային հարցերի նկատմամբ զգայուն հողի կայուն կառավարման (ՀԿԿ) միջոցառումների վերաբերյալ՝ ՀԴՉ-ին հասնելու նպատակով (ԳԷՀ FAO/ՀԴՉ ծրագրի և EU4Sevan ծրագրի հետ համատեղ միջոցառումներ):

85. Դասընթացները շեշտը կդնեն կենսաբազմազանությանը/շրջակա միջավայրին առնչվող կառույցների և հողօգտագործման/տարածական պլանավորման հետ կապված կառույցների միջև համակարգման բարելավման վրա, և լսարանը կլինի գենդերայնորեն

³⁰ <https://www.geo-ldn.org/winner>

³¹ <https://www.wocat.net/en/projects-and-countries/projects/land-use-planning-land-degradation-neutrality-lup4ldn>

³² (www.eld-initiative.org)

հավասարակշռված. ծրագիրը կձգտի խրախուսել կանանց առնվազն 50% մասնակցությունը ծրագրի բոլոր գործողություններին: Բացի դա, նախատեսվում են վերապատրաստման մի շարք դասընթացներ բնական ռեսուրսների օգտագործողների համար, ներառյալ ջրօգտագործողների միությունները (ՋՕՄ) տեղական թիրախ համայնքներից, ֆերմերների ասոցիացիաները և կոոպերատիվները, ֆերմերների ազգային միությունը, Գեղարքունիքի մարզի ֆերմերների խորհուրդը, տեղական ՀԿ-ները և կանանց խմբերը (տեղական մակարդակով բնական պաշարների օգտագործողների համար անցկացվող դասընթացները ներառված են ենթարդյունք 4.1.1-ում):

86. Բաղադրիչ 2. *Կենսաբազմազանության և կենսաբազմազանության ծառայությունների համար կարևոր կենսամիջավայրերի ապահովում՝ որպես Սևանա լճի ավազանում էկոհամակարգային ծառայությունների չվատթարացման հիմք* (ԳԷՀ-ի ֆինանսավորում՝ 942,025 ԱՄՆ դոլար, համաֆինանսավորում՝ 13,176,576 ԱՄՆ դոլար): Ծրագիրը շեշտը դնելու է կենսաբազմազանության դեգրադացիայի ուղղակի պատճառների վրա՝ գլոբալ առումով կարևոր կենսաբազմազանությունը, ապրելավայրերը և տեսակները պաշտպանելու համար (լրացուցիչ մանրամասների համար տես՝ Հավելված 19): Այս բաղադրիչն ունի երկկողմնոտեցում՝ (i) Արդյունք 2.1-ի շրջանակում կենտրոնանալ ՊՏ/Սևան ազգային պարկի ներսում առանցքային տեսակների և արժեքավոր ապրելավայրերի էկոլոգիական ամբողջականության ապահովման վրա, և (ii) Արդյունք 2.2-ի շրջանակում կենտրոնանալ ՊՏ մոտակայքում արտադրական լանդշաֆտում կենսաբազմազանության արժեքների վրա և աջակցել դրանց ինտեգրմանը լանդշաֆտի ներսում՝ դրանով իսկ աջակցելով էկոհամակարգային հիմնական ծառայություններին, որոնցից կախված են տեղացիների կենսապահովման միջոցները:

87. Արդյունք 2.1. *«Սևան» ազգային պարկի (147,456 հա) կենսաբազմազանության ապահովված կարգավիճակ՝ Սևանա լճի լանդշաֆտի հիմնական ՊՏ/ԿՀՏ-ում գլոբալ առումով կարևոր տեսակներին և ապրելավայրերին սպառնացող հիմնական վտանգներին ավելի լավ անդրադառնալու՝ ՊՏ կարողությունները հզորացնելու միջոցով*

88. Ենթարդյունք 2.1.1 *«Սևան» ազգային պարկի կառավարման արդյունավետության բարելավում՝ ՊՏ ռեժիմին համապատասխանության և կիրարկման, ՊՏ ենթակառուցվածքների հզորացման, կլիմայի փոփոխության նկատմամբ զգայուն ինտեգրված մոնիտորինգի տվյալների բազայի, շրջակա միջավայրի կանոնակարգման պարեկության և կիրարկման կարողությունների բարելավման, հետազոտությունների և մոնիտորինգի, ինչպես նաև տեսակների վրա կենտրոնացած պահպանության հմտություններն ու կարողությունները հզորացման միջոցով:* ՄԱԶԾ/ԳԷՀ ծրագիրը կհամակարգի իր գործունեությունը ՄԱԶԾ/GIZ EU4Sevan ծրագրի հետ (EU4Sevan ծրագիրն աջակցում է «Սևան» ազգային պարկին՝ մշակելու նոր կառավարման պլան): Շրջակա միջավայրի նախարարության, ՄԱԶԾ-ի, WWF Հայաստանի, GIZ-ի և Սևանի ՊՏ անձնակազմի հետ PPG-ի փուլում տեղի ունեցած խորհրդակցությունները ցույց տվեցին, որ ՄԱԶԾ ԳԷՀ-ի ծրագիրը լավագույնս հարմարեցված է աջակցելու «Սևան» ազգային պարկի կառավարման նոր պլանի իրականացման՝ ՊՏ-ի կարողություններին, ինչպիսիք են՝ պարեկության և ռեժիմին համապատասխանության կարողությունների բարելավում, մոնիտորինգ, պահպանության միջոցառումներ, հրդեհների կանխարգելում/կառավարում և վերապատրաստումներ, համայնքների իրազեկում: Ընդհանուր առմամբ ակնկալվում է, որ այս թիրապային գործողությունները կօժանդակեն

կենսաբազմազանության ավելի լավ մոնիտորինգին և կառավարմանը, ինչը կնպաստի գլոբալ տեսանկյունից կարևոր կենսաբազմազանության պոպուլյացիաներում դրական փոփոխությանը (METT-ի կողմից չափված) և Սևանի Ռամսարի տարածքի ԿՀՏ/ԿԹՏ-ի ավելի լավ կառավարմանը: Բացի դա, ծրագիրը կաջակցի Շրջակա միջավայրի նախարարությանը գնահատելու ազգային պարկի տարածքում դաշտային գրասենյակի բացման հնարավորությունը՝ ինստիտուցիոնալ համակարգումը և շրջակա միջավայրի մոնիտորինգը ուժեղացնելու նպատակով:

Մոնիտորինգ, ռեժիմի համապատասխանություն եվ համայնքի իրազեկում

89. ԳԷՀ-ի ծրագիրը կաջակցի Սևան ազգային պարկի մոնիտորինգի միջոցներին: ԳԷՀ-ի միջոցները կօգտագործվեն կենսաբազմազանության մոնիտորինգի և հետազոտությունների՝ ՊՏ կարողությունների աստիճանական աճին աջակցելու համար. այդ աշխատանքները ներկայումս արտապատվիրված են Հայաստանի Գիտությունների ազգային ակադեմիային, քանի որ ՊՏ-ն չունի համապատասխան տվյալների բազա և բուսական և կենդանական աշխարհի մոնիտորինգի արձանագրություններ: ԳԷՀ-ի ծրագիրը կհամակարգի գործողությունները EU4Sevan ծրագրի հետ (մասնավորապես ՄԱԶԾ-ի կողմից իրականացվող բաղադրիչի հետ, որը շեշտը դնում է «Սևան ազգային պարկի կառավարման նոր պլանի» մշակման վրա) և կօգնի ՊՏ անձնակազմին ստեղծել մոնիտորինգի ինտեգրված տվյալների բազա և անհրաժեշտ ՏՏ սարքավորումներ՝ համալրելով դրանք Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտի տեսակների վերաբերյալ դաշտային ուղեցույցներով, ներառյալ IUCN-ի լավագույն գործելակերպերի/ուղեցույցների վրա հիմնված հրապարակումները և անձնակազմի համապարփակ վերապատրաստման ծրագիրը:

90. Ներկայումս Շրջակա միջավայրի նախարարության «Սևան ազգային պարկ» պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունը (ՊՈԱԿ) Ազգային պարկի էկոհամակարգերի պահպանության համար պատասխանատու մարմինն է: Պարկը շատ սահմանափակ մոնիտորինգային գործունեություն է ծավալում, որը կենտրոնացած է հատկապես Սևանա լճի ջրի որակի և ձկների պոպուլյացիայի վրա: Չկա ինտեգրված մոնիտորինգի ծրագիր և տվյալների բազա, որը կարող է ստեղծել ԱՏՀ-ով աջակցվող ինտեգրված հաշվետվություններ բազմաթիվ փոխկապակցված կենսաբազմազանության, սոցիալ-տնտեսական և կլիմայի փոփոխության ասպեկտների վերաբերյալ՝ կառավարման օպտիմալ որոշումներ կայացնելու համար: Կարողությունների այս սահմանափակումը շտկելու համար ՄԱԶԾ/ԳԷՀ ծրագիրը մասնագիտացված ընկերություն կներգրավի՝ **մոնիտորինգի ինտեգրված տվյալների բազա** մշակելու համար, որը կապահովի մոնիտորինգի հստակ չափումներ, պահպանման թիրախներ և մոնիտորինգի արձանագրություններ՝ փոփոխությունները չափելու համար: Մոնիտորինգի ինտեգրված տվյալների բազայի աջակցությամբ ակնկալվում է, որ մոնիտորինգի ընդհանուր գործունեությունը կառաջնորդվի գիտական սկզբունքներով, որպեսզի տեղեկատվություն տրամադրի աշխատանքի էկոլոգիական գործընթացների վերաբերյալ և ուղղակիորեն մատնանշի, թե երբ և ինչպես կարող է անհրաժեշտ լինել ակտիվ կառավարում կիրառել՝ կենսաբազմազանության կորուստը կանխելու համար: Կառավարման պլանավորման նման հատուկ գործիքների միջոցով ծրագիրը կառաջարկի կոնկրետ կառավարման լուծումներ կլիմայից առաջացած և առաջացող այլ սպառնալիքներին ուղղված ՊՏ կառավարման արձագանքին, որոնք հետագայում կներառվեն մոնիտորինգի ծրագրում և

ՊՏ կառավարման պլանում: Ծրագիրը կօգնի Ազգային պարկի ղեկավարությանը ինտեգրված տվյալները կառավարման որոշումների մեջ ներառելու լրացուցիչ ջանքերով, ներառյալ կլիմայի փոփոխության հարմարվողականության սցենարները և ճկունության միջոցառումները՝ խոցելի գերխոնավ և քաղցրահամ ջրային էկոհամակարգերի համար կլիմայական ռիսկերին, ինչպես նաև անտառների և խոտածածկ տարածքների ապրելավայրերի հրդեհային ռիսկերին անդրադառնալու համար: Բացի այդ ծրագիրը կաջակցի Շրջակա միջավայրի նախարարությանը գնահատելու ազգային պարկի տարածքում դաշտային գրասենյակի բացման հնարավորությունը՝ ինստիտուցիոնալ համակարգումը և շրջակա միջավայրի մոնիտորինգը ուժեղացնելու նպատակով:

91. Ծրագիրն էլ ավելի կհզորացնի ՊՏ-ներում պարեկությունը, նպաստելով «Սևան ազգային պարկ» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության (ՊՈԱԿ) և տեղական ոստիկանության միջև միջգերատեսչական համաձայնագրերի կնքմանը՝ Սևանա լճում ապօրինի ձկնորսության, որսագողության, բնական պաշարների ապօրինի հավաքի (ներառյալ փայտահատումը) և ապօրինի արածեցման հարցերն ավելի համահունչ կերպով լուծելու նպատակով: Ծրագիրը և ՊՏ անձնակազմը կապահովեն, որ նման համաձայնագրերը լիովին համահունչ լինեն մարդու իրավունքների վրա հիմնված մոտեցմանը: Ծրագիրը նաև կօժանդակի ՊՏ անձնակազմին տեղական համայնքների ներկայացուցիչների հետ համագործակցության հնարավորությունների ուսումնասիրման և որսագողության դեմ պայքարի համատեղ ծրագրերում նրանց ներգրավման գործում և պարեկության և ռեժիմին համապատասխանությունը բարելավելու համար կիրականացնի նպատակային ուսուցում և սարքավորումների արդիականացում: Ռեժիմի համապատասխանության կիրարկումը հավանաբար բացասական ազդեցություն կունենա տեղական համայնքների վրա: ԳԷՀ ծրագիրը ՄԱԶԾ ՄԲՄ պահանջների համաձայն կիրականացնի սկրինինգ և գնահատումներ և կմիավորի ջանքերը EU4Sevan ծրագրի հետ՝ տեղական համայնքների հետ պարկի գոտիների, ռեժիմին համապատասխանության և անօրինական գործունեության հետ կապված խորհրդատվություններ անցկացնելու նպատակով: Ծրագիրը կօժանդակի EU4Sevan ծրագրին՝ կիրառելու ՄԱԶԾ ՄԲՄ պահանջներին համահունչ Գործընթացի շրջանակը (տես՝ Հավելված 9 ԲՄԿՇ փաստաթուղթը)՝ տեղական համայնքների լիարժեք մասնակցությունը և Կառավարման պլանի (EU4Sevan-ի կողմից մշակված) պատճառով հնարավոր տնտեսական տեղաշարժի բացահայտումը և ռեժիմին համապատասխանության բարելավումն ապահովելու համար: Եթե տնտեսական տեղաշարժը հաստատվի, EU4Sevan ծրագրի հետ միասին կմշակվի Ապրուստի միջոցների գործողությունների ծրագիր և փոխհատուցման միջոցառումներ:

92. Ծրագիրը կնպաստի պահպանվող տարածքում և դրանից դուրս ՊՏ ղեկավարների, պարեկային անձնակազմի, համայնքների, էկոլոգիական տեսուչների կանոնավոր հանդիպումներին՝ մոնիտորինգի և իրավական համապատասխանության միտումները վերլուծելու և շարունակական սպառնալիքներին համատեղ անդրադառնալու համար: Ծրագրի աջակցությամբ Բաղադրիչ 4-ի ներքո ծավալվող իրազեկության բարձրացման և գիտելիքի կառավարման միջոցառումների միջոցով կմշակվեն և կտարածվեն համատեղ լուծումների մշակման ժամանակ քաղված դասերը և լավագույն գործելակերպերը, որոնք ներառում են տեղական համայնքների լիիրավ մասնակցությունը և ՊՏ-ների ղեկավարների, էկոլոգիական տեսուչների և սահմանապահների միջև միջգերատեսչական համագործակցությունը: Պարբերաբար աշխատանքային հանդիպումներ կկազմակերպվեն

ՊՏ-ի ղեկավարության, Շրջակա միջավայրի, Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունների համապատասխան ստորաբաժանումների, մարզպետարանի և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներկայացուցիչների, տեսուչների, տեղական համայնքների ներկայացուցիչներ և այլ շահագրգիռ կողմերի հետ: Հանդիպումների նպատակն է՝ քննարկել և մտքեր փոխանակել պարեկության արդյունավետության, տեղական բնակչությանը համատեղ պահպանության միջոցառումներում և/կամ մոնիտորինգի աշխատանքներում ներգրավելու հնարավոր ուղիների և ազգային սահմանների կենսաբազմազանության արժեքները անփոփոխ պահելու վերաբերյալ: Շատ կարևոր է, որ պահպանվող տարածքները փոխեն այն մոտեցումը, երբ տեղական համայնքներում պահպանության ջանքերը հիմնականում գործադրվում են իրավապահ գործողությունների միջոցով: Որսագողության, ապօրինի ձկնորսության և ապօրինի արածեցման դեմ պայքարում թերևս ավելի արդյունավետ կլինի կանոնակարգերի կիրարկման և համայնքների եկամուտների այլընտրանքային աղբյուրներին աջակցելու համակցված մոտեցումը: Ծրագիրը կաջակցի ՊՏ-ներին ավելի համագործակցային մոտեցման ընդունման գործում:

93. Ապօրինի արածեցումը հաճախ է հանդիպում ՊՏ այն տարածքներում, որոնք գետնի վրա սահմանազատված չեն, ինչպես, օրինակ, «Լիճք-Արգիճի» արգելոցի, «Գիլի» և «Արտանիշ» արգելոցների դեպքում, որտեղ պարբերաբար արածեցվում են համապատասխանաբար Ծովակ (2300 բնակիչ) և Գեղամասարի (1100 բնակիչ), և Շողակաթ (1100 բնակիչ) և Արտանիշ (760 բնակիչ) գյուղերի խոշոր եղջերավոր անասունները: «Գիհու և կաղնու անտառ» արգելավայրում պարբերաբար արածեցվում են Ջիլ (680 բնակիչ), Ծափաթաղ (360 բնակիչ), Փամբակ (550 բնակիչ) և Դարանակ (190 բնակիչ) գյուղերի մանր եղջերավոր անասունները: Կարգավորիչ կիրարկումն առանձին կարծես թե արդյունավետ չէ: Էլ ավելի խնդրահարույց է ապօրինի ձկնորսությունը. դրանով զբաղվում է ձկնաբուծության (ինչպես օրինական, այնպես էլ ապօրինի) մեջ ուղղակիորեն ներգրավված մոտ հազար մարդ և ձկան բիզնեսով (ձկան ծխեցում, պահածոյացում, փոխադրում, վաճառք-վերավաճառք, արտահանում) զբաղվող մոտ 3-5 հազար մարդ: Բացի ռեժիմին ավելի լավ համապատասխանությունից՝ ծրագիրը նաև կգնահատի տեղական համայնքների համար հողօգտագործման կայուն կառավարման (ՀԿԿ) միջոցառումներից ստացվող եկամուտների այլընտրանքային հոսքերի հասանելիությունը բարելավելու հնարավորությունները՝ կարևոր բնական պաշարների վրա ճնշումը վերացնելու նպատակով: Ծրագիրը կաջակցի դրամաշնորհների միջոցով տեղական ընտանիքներին որոշ այլընտրանքային եկամուտներ բերելու՝ տեղական փոխհատուցման միջոցառումներին (ենթարդյունք 3.1.4-ի շրջանակում):

94. Ծրագիրը կաջակցի համայնքների իրազեկմանը և ներգրավվածությանը կենսաբազմազանության ներառական մոնիտորինգում, ինչը բաղկացած է մոնիտորինգային դպրոցները, տեղական համայնքների ներկայացուցիչներին, ՀԿ-ներին ներառող գործողություններից՝ կարևոր տեսակների և ապրելավայրերի մոնիտորինգի ծրագրերի իրականացմանն աջակցելու նպատակով: Պարկը նվազագույն ներդրումներով կարող է դպրոցներին ներգրավել Սևանա լճի վտակների ջրի որակի մոնիտորինգի մեջ՝ որպես ձվադրման ժամանակահատվածում էնդեմիկ ձկնատեսակների ապրելավայրի ցուցիչ: Մոնիտորինգի միջոցառումները կարող են վերաբերել ստորին անողնաշարավորների օգտագործմամբ ջրի որակի կենսաբանական ցուցմանը, ինչը պարզ մեթոդ է (հաճախ

բավարար է կենդանիների նույնականացումը ընտանիքի մակարդակով) և պատշաճ պատրաստված ուսուցչի դեկլարությամբ այս պարզ մոնիտորինգը կարող է իրականացվել հանրակրթական դպրոցների աշակերտների կողմից: GIZ-ը մշակել և հրապարակել է *Գետային էկոլոգիայի ուսուցիչների վերապատրաստման ձեռնարկ*, այս մեթոդի նկարագրությամբ, որը կարող է օգտագործվել այս առաջարկվող գործողությունների համար: PPG փուլում դաշտային այցելությունների ժամանակ Մարտունի քաղաքի և Շոդակաթ և Ծովակ գյուղերի (Վարդենիս համայնք) դպրոցների տնօրեններն ու ուսուցիչները նման միջոցառումներին մասնակցելու մեծ հետաքրքրություն են ցուցաբերել: Պարկի տեղեկատվական կենտրոնները կաջակցեն «Սևան» ազգային պարկի տարածքի հիմնական տեսակների և ապրելավայրերի նույնականացման վերաբերյալ համայնքային վերապատրաստման ծրագրերին: Ծրագիրը հնարավորության դեպքում կօգտագործի տեսակների նույնականացմանն ու մոնիտորինգին աջակցող այնպիսի տեխնոլոգիաներ, ինչպիսիք են բջջային հավելվածները (օրինակ՝ WWF Հայաստանի կողմից աջակցվող **Earth Beat** հավելվածը): ՊՏ-ի անձնակազմը նաև կուսումնասիրի տեղական համայնքի ներկայացուցիչների հետ գործընկերության և որսագողության դեմ պայքարի համատեղ ծրագրերում նրանց ներգրավվածության հնարավորությունները:

95. Ծրագիրը կօժանդակի այգու ենթակառուցվածքներին և սարքավորումների արդիականացմանը պարեկության և հրդեհների կանխարգելման և կառավարման համար: ԳԷՀ-ի միջոցները կօգտագործվեն ՊՏ ենթակառուցվածքներին աջակցելու համար՝ տարածքի և գոտիավորման համապատասխան ցուցանակների և սահմանազատման միջոցով: Ծրագրի աջակցությամբ համապատասխան վայրերում (որոնք կորոշվեն ծրագրի նախնական փուլում) կտեղադրվի 4 դիտաշտարակ՝ ապահովելու վայրի բնության մոնիտորինգի հիմնական վայրերի առավելագույն ծածկույթը, ինչպես նաև հրդեհի վտանգին հետևելու համար: Ծրագիրը կունենա ՄԲՄ փորձագետներ և կկիրառի տեղանքի հատուկ ՄԱԶԾ ՄԲՄ-ի պահանջներին համահունչ գնահատումներ, ինչպես նաև համապատասխան շրջանակով ՇՄՄԱԳ այն ընտրված վայրերում, որտեղ կանգնեցվեն 4 դիտաշտարակներ՝ կրիտիկական ապրելավայրերի վրա պոտենցիալ բացասական ազդեցությունը բացահայտելու, կանխելու և մեղմելու համար (համաձայն ԲՄԿՇ Հավելված 9-ի):

96. Բացի դա, Ծրագիրն ուղղակիորեն կաջակցի «Սևան» ազգային պարկի տարածքում հրդեհների պատրաստվածությանը, կանխարգելմանը և արձագանքմանն ուղղված գործողություններին: Հրդեհներ առավելապես դիտվում են «Լիճք-Արգիճի» արգելոցում և «Գիհու և կաղնու անտառ» արգելավայրում: «Գիհու և կաղնու անտառի» դեպքում գրիին ինքնին հեշտությամբ այրվում է, բայց «Լիճք-Արգիճի» արգելոցի գոտում և շրջակայքում հրդեհի հիմնական պատճառը մեծ քանակությամբ չորացած ծառերն ու աղբն են, ինչպես նաև, որոնք պարկի տարածքում խորոված անող զբոսաշրջիկների անզգուշությունը: «Լիճք-Արգիճի» արգելոցային գոտում, ինչպես նաև «Գիլի» և «Գավառագետ» արգելավայրերում հրդեհի դեմ պայքարը դժվար է, քանի որ անտառային տնկարկներում հրդեհաշիջման ճանապարհները ծածկված են չիչխանի թփերով, և հրշեջ մեքենաները հաճախ չեն կարողանում մոտենալ հրդեհի տարածքին:

97. Ծրագիրը կաջակցի Անտառկառավարման գործողությունների ծրագրի մշակմանը՝ առաջնահերթ կանխարգելման միջոցառումներով և անտառային հրդեհների կառավարման

կարողությունների զարգացման ամենամյա համաժողովներով: Ծրագիրը հրդեհաշիջման կարողությունների զարգացման վերապատրաստումների ժամանակ կկիրառի ՄԱԶՕ ՄԲՍ պահանջները և կօգտագործի առկա լավագույն գործելակերպերը և կանոնակարգված գործընթացները՝ համաձայն ներպետական օրենսդրության: Հրդեհաշիջման դասընթացները կկազմակերպվեն Արտակարգ իրավիճակների նախարարության հրշեջ-փրկարարական ջոկատի փորձագետների հետ համատեղ: ԳԷՀ-ի միջոցները կօգտագործվեն նաև Ազգային պարկը հրդեհների կանխարգելման/կառավարման ձեռքի գործիքներով զինելու համար, ինչպիսիք են՝ հրդեհաշիջման սարքեր և ուսսպարկ-պոմպեր, որոնք հարմար են հրդեհները մարելու համար, կեռ դանակներ, որոնք նախատեսված են հողի մակերևութին և դրանից բարձր վառվող նյութերը արդյունավետորեն հեռացնելու համար, արագ քանդվող-հավաքվող ջրի բաքեր և օդերևութաբանական սարքեր, որոնք կօգնեն գնահատել եղանակային պայմանները և քանու արագությունը: Տրամադրվելու է նաև հակահրդեհային պաշտպանիչ համազգեստի 10 ամբողջական հավաքածու: Ծրագիրը կնպաստի Շրջակա միջավայրի նախարարության, պարկի ղեկավարության և Արտակարգ իրավիճակների նախարարության միջև միջգերատեսչական համաձայնագրի կնքմանը՝ հրդեհի դեպքում Փրկարար ծառայության մարզային փրկարարական վարչության հրշեջ-փրկարարական ջոկատից հրշեջ ստորաբաժանման արագ ուղարկման, ինչպես նաև ՊՏ անձնակազմի և տեղի կամավորների համար նախատեսված համատեղ դասընթացների կազմակերպման համար:

98. ՊՏ-ի սահմանագատումը տեղում կուղեկցվի պահպանվող տարածքի սահմանների երկայնքով նշանի և տեղեկատվական ցուցատախտակների տեղադրմամբ՝ պարկի բուսական և կենդանական աշխարհի մասին պահանջվող տեղեկատվությամբ: Ծրագիրը կհամագործակցի Գիտությունների ազգային ակադեմիայի Կենդանաբանության ինստիտուտի և ՀԿ-ների հետ՝ և պարկի տարածքում գտնվող ԿՀՏ-ների, ԿԹՏ-ների, բույսերի կարևոր տարածքների, բնական արգելոցների և վայրի կենդանիների արգելվայրերի կենսաբազմազանության հիմնական արժեքների վերաբերյալ տեղեկատախտակներ/ցուցանակներ ստեղծելու և տեղադրելու համար: Հատուկ վայրերում (կորոշվի ծրագրի սկզբում), հատկապես արգելոցների շրջակայքում և այն վայրերում, որտեղ զբոսաշրջիկները վրաններ են տեղադրում և խորոված անում, և այն վայրերում որտեղ տեղական համայնքները բուսական թափոններ են այրում, կտեղադրվեն հրդեհի կանխարգելման ուղեցույցներով հատուկ տեղեկատվական վահանակներ: Տեղեկատվական վահանակները կտարածեն տեղեկատվություն և անվտանգության նախազգուշացումներ պարկի տարածքում և բուֆերային տարածքներում հրդեհի հնարավոր վտանգի և բացասական ազդեցության վերաբերյալ: Տեղական համայնքների հետ իրազեկման և վերապատրաստման լրացուցիչ միջոցառումները ևս կաջակցեն հրդեհների կանխարգելման ջանքերին:

99. ՊՏ-ի անձնակազմը կհամալրվի նաև օպերատիվ ՏՏ սարքավորումներով, ԱՏՀ սարքերով և դաշտային սարքավորումներով (հեռադիտակներ, թակարդ-տեսախցիկներ, շարժական կապի միջոցներ, GPS նավիգատորներ, վայրի բնության մոնիտորինգի համար 2 սովորական դրոն, Սևանի վայրի տեսակների ուղեցույցներ), սնուցման սարքեր, գեներատորներ, պարկի պահակների համար հիմնական դաշտային սարքավորումների ամբողջական հավաքածուներ, ինչպես նաև 2 ATV և 5 արագընթաց նավակ: Արագընթաց նավակները կաջակցեն որսագողության դեմ պայքարի պարեկներին՝ Սևանա լճում մոլեգնող ապօրինի ձկնորսության տարածումը կանխելու համար: Ձկնորսությունը կարգավորող ներկայիս համակարգը թերի է,

և այգու ենթակառուցվածքը հնացած է և բավարար չէ արդյունավետ մոնիտորինգ իրականացնելու համար: PPG փուլում այգու աշխատակիցների հետ քննարկումները ցույց տվեցին, որ անհրաժեշտ է մոնիտորինգի ենթարկել ոչ միայն ձկնորսի կողմից որսված ձկների ծավալն ու չափը, այլ նաև ձկնորսության գործընթացը՝ ցանցերի քանակը, չափսը և տեղակայումը: Ցանցերի պիտակավորումը (ինչպես բացատրում են այգու աշխատակիցները) չափազանց անարդյունավետ է, քանի որ ձկնորսներ շատ անգամ ավելի լավ են պատրաստված, քան այգու պարեկային ստորաբաժանումը:

Դասընթացներ ՊՏ-ի համար

100. Կարողությունների հիմնական սահմանափակումներից մեկը ՊՏ-ի սահմանափակ տեխնիկական կարողություններն է և ուսուցման հնարավորությունների բացակայությունը՝ Սևան ազգային պարկի կազմում ընդգրկված Սևանա լճի և այլ ԿՀՏ/ԿԹՏ-ների և արգելոցների (կենսաբազմազանության համար կարևոր ապրելավայրերի) պատշաճ պաշտպանությունն ու կառավարումն ապահովելու համար: Բացի այդ, պահպանվող տարածքի պլանավորման կառավարման նկատմամբ բիզնես ուղղվածություն ունեցող մոտեցումն առմամբ չկա: «Սևան» ազգային պարկի անձնակազմի կողմից PPG փուլում լրացրած **METT** կարողությունների գնահատականի թերթիկը ցույց է տալիս ուժեղ և թույլ կողմերի որոշ օրինակաչափություններ: Ընդհանուր առմամբ պահպանվող տարածքի իրավական հիմնման, գոտիավորման կանոնավոր աշխատանքային պլանի և ռեսուրսների գույքագրման հետ կապված հարցերը (ինչպես պահպանվող տարածքների մեծ մասում) իրականացվում են ընդունելի մակարդակով (թեև առկա են զգալի բացեր), և համարվում է, որ կատարվում է նվազագույնը պահպանության նպատակին հասնելու համար: «Սևան» ազգային պարկի դեպքում զգալի բացը կապված է կենսաբազմազանության գույքագրման և մոնիտորինգի հետ, ինչը կատարվում է դրսից ներգրավված կազմակերպությունների կողմից: Ազգային պարկի ղեկավարությունը հակված է ավելի շատ կենտրոնանալու հենց Սևանա լճի (լճային էկոհամակարգի) և ավամերձ տարածքի վրա և ավելի քիչ՝ ՊՏ մնացած լանդշաֆտի և վայրի կենդանիների արգելավայրերի և արգելոցների կառավարման վրա (որոնք բոլորն ամբողջությամբ մտնում են Սևանի Ռամսարի տարածքի մեջ): ՊՏ հետազոտությունները և մոնիտորինգը, ինչպես նաև օրենսդրական դրույթների կիրարկմանն առնչվող միջոցառումներն ավելի քիչ են ձեռնարկվում և նաև ավելի քիչ արդյունավետ են՝ հաշվի առնելով «Սևան» ազգային պարկի լանդշաֆտի բարդությունը և կենսաբազմազանությանը սպառնացող վտանգների հետևում կանգնած փոխկապակցված գործոնները:

101. Այս կարողությունների բացերը ծածկելու արձագանքելու համար նախագիծը կներգրավի մասնագիտացված փորձագետներ (ՀԿ կամ կոնստրցիում)՝ պարկի անձնակազմի համար հարմարեցված վերապատրաստման դասընթացներ մշակելու և կազմակերպելու համար՝ բնապահպանական տեսուչների, տեղի ոստիկանության աշխատակիցների և Շրջակա միջավայրի նախարարության և ՏԻՄ-երի համապատասխան աշխատակիցների մասնակցությամբ: Հատուկ դասընթացները կբարելավեն կառավարման պլանն իրականացնելու և դրա մանրատր կատարելու՝ «Սևան» ազգային պարկի կարողությունները: Ծրագիրը հիմնվելու է ԳԷՀ-ի նախորդ նախաձեռնությունների ընթացքում մշակված

վերապատրաստման մոդուլների և քաղված դասերի վրա³³: Հիմնական գործողությունները կներառեն հետևյալը.

- Պարեկների ուսուցման համապարփակ ծրագրի նախագծում, մշակում (ներառյալ ԳԷՀ-ի նախորդ ծրագրերի շրջանակներում մշակված նյութերը) և իրականացում (ներառյալ պարեկության պլանավորում, քարտեզագրում, GPS տեխնոլոգիա, տվյալների հավաքում, կենդանիների և բույսերի նույնականացում, որոնում և ձերբակալում, հրազենի օգտագործում, մարդու իրավունքներ և տեղական համայնքների հետ գործողություններ՝ հաղորդակցություն, առաջին օգնություն, ֆիզիկական ուժ, օրենսդրություն և այլն): Դասընթացը կներառի հատուկ մոդուլ ՊՏ պահակների և «վայրի կենդանիների համայնքի մասին հոգ տանողների» համար (համայնքի ներկայացուցիչները կամովին և մասնակցում են վայրի կենդանիների պարեկությանը և մոնիտորինգին)՝ որպեսզի ամրապնդվի համայնքի իրավունքների և կարիքների վերաբերյալ ըմբռնումը, ինչպես նաև տեղական համայնքներին ներգրավվելու ուղիները, հարգանքը մարդու իրավունքների նկատմամբ և վայրի կենդանիներին և կարևոր ապրելավայրերը կառավարելու և պաշտպանելու համայնքների կարողությունը:
- Ծրագիրը ՊՏ-ի համար կիրականացնի կարողությունների զարգացման 9 միջոցառում (ծրագրի առաջին երկու տարում՝ տարեկան 3 ուսուցում, իսկ հաջորդ 3 տարիներին՝ մեկական ուսուցում)՝ բնապահպանական տեսուչների, ՊՏ պահակների, «վայրի կենդանիների համայնքի խնամակալների» և տեղի ոստիկանության աշխատակիցների համար: Վերապատրաստման թեմաները կորոշվեն վերապատրաստման կարիքների գնահատման հիման վրա: ՊՏ ղեկավարների և ֆինանսական պաշտոնյաների համար վերապատրաստումներում կներառվեն **ՊՏ-ների ֆինանսական կառավարման** և ՊՏ բիզնես հնարավորությունների վերաբերյալ հատուկ մոդուլներ, ներառյալ տեղական համայնքները:
- PPG փուլում WWF Հայաստանի և ՊՏ ղեկավարների հետ անցկացված հանդիպումները ընդգծեցին ՊՏ նպատակային հետազոտությունների և մոնիտորինգի անհրաժեշտությունը, հատկապես ներկայիս անձնակազմի տեխնիկական փորձագիտական գիտելիքների բացակայության և անձնակազմի բարձր հոսունության պատճառով: Այս կարիքին արձագանքելու համար ծրագիրը կօժանդակի անձնակազմի հետազոտական և մոնիտորինգի կարողությունների ամրապնդմանը և կկազմակերպի **կլիմայի փոփոխության նկատմամբ զգայուն կենսաբազմազանության և բուսական և կենդանական աշխարհի մոնիտորինգին նվիրված տարեկան 2 վերապատրաստում**, որպեսզի ապահովվի, որ Սևան ազգային պարկում աշխատող ողջ անձնակազմը լավ է հասկանում տարածքը, դրա գործառնությունները, կենսաբազմազանության պահպանումը և պլանավորումը, կլիմայի փոփոխության ազդեցությունը կենսաբազմազանության և միգրացիայի օրինաչափությունների վրա, համայնքի ներգրավվածությունը և դրա հետ աշխատելու եղանակները, ՊՏ համատեքստայինացումը շրջակա աշխարհագրական տարածքներում և համայնքների աջակցությամբ էկոլոգիական միջանցքների ստեղծումը: Ծրագիրը կապահովի, որ ՊՏ անձնակազմի վայրի կենդանիների համայնքի խնամակալները (որոնք ներգրավված են վայրի բնության մոնիտորինգում) մատչում

³³PIMS 3986 «Հայաստանի պահպանվող տարածքների զարգացում»

ունենան առցանց ուսումնական նյութերին, կթարգմանի հիմնական նյութերը (օրինակ՝ IUCN-ի լավ պրակտիկայի ուղեցույցը) ազգային լեզվով և կապահովի, որ այցելող փորձագետներն ու խորհրդատուները կիսվեն պահպանվող տարածքներում աշխատելու իրենց հմտություններով ու գիտելիքներով: Այգու այն աշխատակիցներին, որոնց հանձնարարված է մոնիտորինգ և հետազոտություն իրականացնել, կտրամադրվեն ԳԷՀ-ի ծրագրի կողմից մշակվելիք ինտեգրված մոնիտորինգի տվյալների բազան օգտագործման հատուկ ձեռնարկ/մոդուլներ, ինչպես նաև մոնիտորինգի չափանիշներ, պահպանման թիրախներ և փոփոխությունները չափելու մոնիտորինգի արձանագրություններ:

Աջակցություն էնդեմիկ ձկների ձվադրավայրերի վերականգնմանն ու պահպանմանը

102. Հիմնվելով այլ ընթացիկ նախաձեռնությունների, մասնավորապես՝ EU4Sevan ծրագրի հետ սիներգիայի վրա և Շրջակա միջավայրի նախարարության և Սևանի իշխանի պաշարների վերականգնման և ձկնաբուծության զարգացման հիմնադրամի հետ համաձայնեցմամբ ծրագիրը նաև կնպաստի այնպիսի էնդեմիկ ձկների տեսակներ ձվադրավայրերի վերականգնման կամ պահպանմանն ուղղված հստակ միջոցառումներին, ինչպիսիք են՝ *Capoeta sevangi* և *Barbus lacerta goktschaicus*, *Salmo ischchan*, *Salmo gegarkuni*, *Salmo danilewskyi*: Ներկայումս «Սևան» ազգային պարկում հանդիպում են հետևյալ հիմնական ձկնատեսակները՝ գեղարքունի (*Salmo ischchan gegarkuni*) (CR), ամառային իշխան (*Salmo ischchan aestivalis*) (CR), սիգ (*Coregonus lavaretus*), *Capoeta sevangi* (VU); *Barbus lacerta goktschaicus* (VU), արծաթափայլ կարաս (*Carassius auratus gibelio*): *Alburnoides eichwaldii*-ը, *Pseudorasbora parva*-ն և *Cyprinus carpio*-ը պարբերաբար հանդիպում են փոքր քանակությամբ:

- Նախ՝ ծրագիրը կաջակցի Սևանա լճում հիմնական ձկնատեսակների ձվադրման վայրեր հանդիսացող՝ Սևանի ավազանի գետերի էկոլոգիական կարգավիճակի գնահատմանը (ներառյալ կլիմայի փոփոխության նկատմամբ խոցելիության գնահատումը): Սևանի իշխան հիմնադրամի առաջարկով կիրականացվի ջրային կուլտուրաներից եկող՝ ինվազիվ տեսակների ռիսկի և իխտիոֆաունայի վրա դրա ազդեցության գնահատում, ինչը կհամալրվի առաջարկություններով և ռիսկերի կառավարման միջոցառումներով: Այս գնահատման եզրակացությունների հիման վրա կբացահայտվեն ձկների կարևոր ձվադրավայրերի և կարևոր գերիտոնավ տարածքների պահպանման/վերականգնման առաջնահերթ միջոցառումները, ինչպես նաև հնարավոր կարգավորիչ փոփոխությունները, որոնք կարող են անհրաժեշտ լինել վերականգնման միջոցառումները հնարավոր դարձնելու համար: Սևանի ավազանի էնդեմիկ ձկնատեսակների ձվադրավայր հանդիսավոր գետերն են (ամենահյուսիսային վտակից ժամսլաքի հակառակ ուղղությամբ)՝ Ձկնագետ, Գավառագետ, Ծակքար, Արգիճի, Լիճք, Վարդենիկ, Կարճաղբյուր-Մաքենիս և Մասրիկ: Դրանք բոլորն էլ կորցրել են իրենց նշանակությունը որպես էնդեմիկ ձկնատեսակների ձվադրավայր աղտոտվածության, անվերահսկելի ջրառի, փոքր հիդրոէլեկտրակայանների (ՓՉԷԿ) և ջրամբարների կառուցման պատճառով: Արդյունքում Սևանի իշխանի պոպուլյացիայի պահպանումը լճում ապահովվում է բացառապես արհեստական վերարտադրության

շնորհիվ է (2021թ. մոտ 17 հազար ձկնիկ՝ նախատեսված 20 միլիոնի փոխարեն³⁴), իսկ այլ էնդեմիկ տեսակների (*Capoeta capoea sevangi* և *Barbus goltchaikus*) պոպուլյացիաները գտնվում են անհետացման եզրին: Սևանա լճի վտակներում ձկադրավայրերի վերականգնումը կախված է ջրի որակի էական բարելավումից, արտահոսքի կարգավորումից և ՓՀԷԿ-ի ձկնուղիների և ջրամբարների կառուցվածքները պահանջվող չափանիշներին լիարժեք համապատասխանեցնելուց:

- Երկրորդ՝ ծրագիրը աջակցություն կտրամադրի «Սևան» ազգային պարկին և Շրջակա միջավայրի նախարարությանը՝ 1-2 գերակա քաղցրահամ ջրերի ապրելավայրերի վերականգնման պլանավորման համար՝ հիմնվելով Սևանի ավազանի գետերի էկոլոգիական կարգավիճակի վերը նշված գնահատմամբ ընդգծված պահպանման և վերականգնման առաջնահերթ միջոցառումների վրա: **ԳԷՀ-ի միջոցները** կօգտագործվեն տեխնիկական փորձագետ ներգրավելու համար՝ քաղցրահամ ջրային ապրելավայրերի վերականգնման կոնկրետ ծրագրեր բացահայտելու և դրանց աջակցություն ցուցաբերելու համար, սակայն վերականգնման միջոցառումների ֆինանսավորումը պետք է լինի պետական բյուջեից (Սևանա լճին հատկացված տարեկան բյուջեի համաձայն): Սևանա լճի շրջակայքում գտնվող խոցելի գերխոնավ տարածքներն են (Ժամսլաքի հակառակ ուղղությամբ)՝ գորտերի լճակ (31 հա, Սևան քաղաքի և Հրազդան գետի բերանի մոտ), Լճաշենի ծովախորշում ջրից դուրս, ջրասույզ և միաձուլված բուսածածկույթներ (16 հա, Լճաշեն գյուղի մոտ), Սևան-Մարտունի մայրուղու ձախ կողմում գտնվող Ժանյակավոր ճահիճ (6 հա, Լճաշենի մոտ), Նորաշենի արգելոցի գոտու ջրից դուրս, ջրասուզված և միաձուլված բուսածածկույթներ (3 տեղ, ընդհանուր 7 հա), լճակ Գավառագետի հին հունի վրա (24 հա), Լիճքի լճակը (25 հա, Լիճքի Արգիճի արգելոցում), Ժանյակավոր ճահիճը Արտանիշի ծովախորշում (26 հա), ինչպես նաև Ձկնագետ, Ծակքար-Լիճք, Արգիճի և Մարիկ գետերի գետաբերանները: Ծրագրի կողմից աջակցվող ճահճային տարածքների վերականգնման թիրախ տարածքի ընտրությունը կկատարվի վերը նշված գնահատման եզրակացությունների հիման վրա՝ GIZ-ի և EU4Sevan ծրագրի (հիմնվելով ջրաճահճային տարածքների վերականգնման նրանց փորձի վրա), WWF Հայաստանի փորձագետների և Շրջակա միջավայրի նախարարության, Գիտությունների ազգային ակադեմիայի և Սևանա լճի գիտական հանձնաժողովի հետ համակարգմամբ, ինչպես նաև հաշվի կառնի շրջակա տարածքների կարևորությունը՝ որպես համաշխարհային նշանակություն ունեցող ջրային թռչունների բնադրման և կերակրման տարածքներ:

Աջակցություն «Մեվան» ազգային պարկի տարածքում գիհու նոսր անտառների և գլոբալ առումով կարելիոր կենսաբազմազանության պահպանման միջոցառումներին

103. Ծրագիրը, WWF Հայաստանի աջակցությամբ, կաջակցի Ազգային պարկին՝ ստեղծելու գլոբալ առումով կարևոր կենսաբազմազանության համակարգված մոնիտորինգի պլան (ստորև բերված տեսակներն ընտրված են որպես ցուցիչ տեսակներ, որոնք պետք է մշտադիտարկվեն METT գնահատականների թերթիկի օգնությամբ), և WWF Հայաստանի և Կենդանաբանության ինստիտուտի (Գիտությունների ազգային ակադեմիա) հետ միասին ծրագիրը կվերապատրաստի պարկի պահակներին և տեղական համայնքի կամավորներին

³⁴Կառավարության 2013 թվականի դեկտեմբերի 13-ի N 1442 որոշման N 1 հավելվածը

(այսինքն՝ «համայնքի խնամակալներին») ՊՏ-ի ներսում և դրանից դուրս մոնիտորինգի արձանագրությունների և պահպանության առանձին միջոցառումների իրականացման վերաբերյալ: Առաջարկվող գործողությունները հետևյալն են.

104. Բեզոարյան այծ (*Capra aegagrus*) VU. Սա գլոբալ և ազգային վտանգված տեսակ է, և ծրագիրը կնպաստի պոպուլյացիայի էկոլոգիական ամբողջականության ուղղությամբ դրական փոփոխությանը՝ նպաստելով նրա ապրելավայրերի ընդլայնմանը Վայոց Ձորից մինչև Գեղարքունիքի մարզ: Սևանի տարածքում պատմականորեն բեզոարյան այծերը բնակվել են արևելյան լանջերին (Արտանիշի թերակղզի և Սևանի լեռնաշղթա – գիհու նոսր անտառներ), սակայն ներկայումս ապրելավայրերի կորստի, մասնատման և որսագողության պատճառով այս տեսակն այլևս չի նկատվում Գեղարքունիքի մարզում: Տեսակը լավ ցուցիչ է ծրագրի շրջանակներում գտնվող հիմնական էկոհամակարգերի համար, ներառյալ լեռնային մարգագետինները և գիհու նոսր անտառները: Այն կարող է հեշտությամբ վերահսկվել կրկնակի դիտարկման մեթոդով՝ պահակների (ՊՏ-ի ներսում) և համայնքների խնամակալների/պահակների կողմից (ՊՏ-ից դուրս): Հիմնվելով իերնց նախկին փորձի և տեխնիկական կարողությունների վրա՝ Բնության համաշխարհային հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակը կաջակցի «Համայնքային խնամակալ» մոտեցման կրկնօրինակմանը և կաջակցի Բեզոարյան այծի մոնիտորինգում ներգրավված պահակների և մասնակից համայնքների խնամակալների խմբի վերապատրաստմանը: Առաջարկվում են հետևյալ գործողությունները.

- Գեղարքունիքի մարզում Բեզոարյան այծի ապրելավայրի (պատմականորեն արձանագրված) և պոտենցիալ հարմար վերագաղութացման ապրելավայրի գնահատում:
- Գնահատման հիման վրա ծրագրի միջամտության համար հիմնական ապրելավայրերի նախանշում:
- Սևան ԱՊ-ի ներսում բեզոարյան այծերի հիմնական ապրելավայրերում համակարգված պարեկության և մոնիտորինգի համակարգի ներդրում (պահակների կողմից): Դա կներառի պարեկության և մոնիտորինգի պլանների մշակում և ՊՏ կողմից հաստատում, պահակների ուսուցում և համապատասխան սարքավորումների տրամադրում:
- Սևանի ՊՏ-ից դուրս բեզոարյան այծերի ապրելավայրերում համակարգված պարեկային համակարգի և մոնիտորինգի համակարգի ներդրում (թիրախ՝ համայնքների խնամակալների/համայնքի պահակների կողմից, մանրամասները՝ ենթարդյունք 2.2.1-ում): Սա կներառի պարեկության և մոնիտորինգի պլանների մշակում և հաստատում (համայնքապետարանի կողմից), պահակների վերապատրաստում, խնամակալներին համապատասխան սարքավորումների տրամադրում:
- Բեզոարյան այծերի ապրելավայրերի վերականգնում գիհու նոսր անտառներում և Արտանիշ թերակղզում: Այս քայլը կներառի ապրելավայրերում արածեցման բացառման սխեմաների ներդրում, հիմնական ապրելավայրերի հարևանությամբ գտնվող համայնքներին պատկանող արոտավայրերում կայուն արածեցման սխեմաների ներդրում, գիհու անտառների բնական վերականգնման միջոցառումների իրականացում, անհրաժեշտության դեպքում գիհու և կաղնու տեսակների տնկում (ենթարդյունք 3.1.1-ի և 3.1.3-ի հետ համակարգմամբ):

Ակնկալվող Արդյունքք. Բեզոարյան այծի պոպուլյացիայի բաշխում և դրա ապրելավայրերի ընդլայնում Վայոց ձորից մինչև Գեղարքունիքի մարզ՝ ՊՏ-ների ներսում և դրանցից դուրս գիհու նոսր անտառների և բարձր լեռնային մարգագետինների բարձրարժեք էկոհամակարգերի արդյունավետ պաշտպանության և վերականգնման շնորհիվ:

105. Տափաստանային իծ (*Vipera (Pelias) eriwanensis*) VU. Սա գլոբալ և ազգային վտանգված տեսակ է, որը լավ ցուցիչ է լեռնային մարգագետինների բարձրարժեք խոտհարքների համար: Ծրագրի տարածքում կայուն արածեցման սխեմաների ներդրումը հատկապես արոտավայրերում (կապված ենթարդյունք 3.1.1-ի հետ) կհանգեցնի տափաստանային իծի պոպուլյացիայի աճին: Փոփոխությունները կարելի է հեշտությամբ վերահսկել՝ այգու պահակների և համայնքների խնամակալների/ինստիտուտը կողմից հատուկ մոնիտորինգի արձանագրությունն օգտագործելով: Կենդանաբանության ինստիտուտը կտրամադրի տեխնիկական աջակցություն ծրագրի իրականացման ընթացքում և դրանից հետո: Առաջարկվում են հետևյալ գործողությունները.

- Գեղարքունիքի մարզում տափաստանային իծի ապրելավայրերի գնահատում:
- Գնահատման հիման վրա ծրագրի միջամտության համար հիմնական ապրելավայրերի նախանշում:
- Սևանի ՊՏ-ի ներսում գտնվող տափաստանային իծի հիմնական ապրելավայրերում համակարգված պարեկության և մոնիտորինգի համակարգի ներդրում (պարկի պահակներ):
- Սևանի ՊՏ -ից դուրս գտնվող տափաստանային իծերի ապրելավայրերում համակարգված պարեկային համակարգի և մոնիտորինգի համակարգի ներդրում (թիրախ համայնքներից խնամակալներ/համայնքային պահակներ):
- Հիմնական ապրելավայրերի շրջակայքում գտնվող համայնքներին պատկանող արոտավայրերում կայուն արածեցման սխեմաների ներդրում:

Ակնկալվող Արդյունքք. Լեռնային մարգագետիններում տափաստանային իծերի պոպուլյացիայի ավելացում կանոնավոր պարեկային համակարգի ներդրման, ինչպես նաև արոտավայրերում կայուն արածեցման սխեմաների ներդրման հաշվին:

106. Եվրոպական ջրասամույր (*Lutra lutra*) NT. Սա գլոբալ և ազգային վտանգված տեսակ է, և ծրագիրը կնպաստի եվրոպական ջրասամույրի պոպուլյացիայի էկոլոգիական ամբողջականության ուղղությամբ դրական փոփոխությանը: Տեսակը լավ ցուցիչ է Սևանի ավազանի քաղցրահամ ջրային էկոհամակարգերի և գետային համակարգի համար: Մոնիտորինգի արձանագրությունները, վերապատրաստումները և տեխնիկական աջակցությունը կապահովի Կենդանաբանության ինստիտուտը: Առաջարկվող գործողությունները հիմնականում նույնն են, ինչ վերը նշվածը, մասնավորապես՝ Եվրոպական ջրասամույրի ապրելավայրի գնահատում, այդ ապրելավայրերի ուրվագծում ԱՏՀ վերլուծության միջոցով, Համակարգված պարեկության և մոնիտորինգի համակարգի ներդրում և համայնքային «խնամակալների» խմբերի ներգրավում: Ակնկալվում է, որ այս գործողությունները կօժանդակեն ջրասամույրների պոպուլյացիայի էկոլոգիական ամբողջականության բարձրացման ուղղությամբ դրական փոփոխությանը՝ մինչև նույն ժամանակ անդրադառնալով նրանց կենսամիջավայրի դեգրադացիայի և պատճառներին և դրան սպառնացող վտանգներին:

107. Սովորական տատրակ (*Streptopelia turtur*) VU. Մա գլոբալ խոցելի և ազգային վտանգված տեսակ է, և ծրագիրը կնպաստի դրա պոպուլյացիայի դրական փոփոխությանը գիհու նոսր անտառներում պահպանության ռեժիմի կիրարկման միջոցով: Տեսակը լավ ցուցիչ է գիհու նոսր անտառային ապրելավայրի համար: Այն կարելի է հեշտությամբ մոնիտորինգի ենթարկել՝ պարկի պահակների և համայնքների խնամակալների/պահակների կողմից հատուկ մոնիտորինգի արձանագրություններ օգտագործելով: Տեխնիկական աջակցությունը կտրամադրվի WWF Հայաստանի կողմից: Միջամտությունները ներառում են հատուկ դաշտային գույքագրում և տարածքում համակարգված մոնիտորինգի և պարեկության ներդրում՝ հիմնված պարեկության հաստատված ծրագրի վրա: Դա կնպաստի գիհու նոսր անտառային կենսավայրերի վերականգնմանը: Ծրագիրը կաջակցի այդ տարածքում իրենց անասուններին արածող տեղական համայնքներին՝ գտնելու գիհու անտառներից դուրս այլընտրանքային արոտավայրեր (ենթարդյունք 3.1.1-ի շրջանակում):

108. Գիհու նոսր անտառներ. Գիհու նոսր անտառները կարևոր կենսավայր են բազմաթիվ վտանգված տեսակների համար, ինչպիսիք են բեզոարյան այծը, գորշ արջը, պարսկական ընձառյուծը, լուսանը և այլն: Այն կլիմայի փոփոխության աճող սպառնալիքի նկատմամբ ամենախոցելի անտառային էկոհամակարգն է, որի վրա բացասական ազդեցություն ունեն մի շարք մարդածին ճնշումներ: Ծրագիրը կաջակցի ՊՏ-ի տարածքում, բեզոարյան այծի ապրելավայրում վերականգնման միջոցառումներին՝ Սևան ազգային պարկում գիհու նոսր անտառների արդյունավետ պաշտպանության և վերականգնման համար, ինչը կնպաստի ընտրված ցուցիչ տեսակի պոպուլյացիայի ավելացմանը: Ապրելավայրի մոնիտորինգը նույնպես ներառված է METT-ում, և ծրագիրը կաջակցի պարկի պահակներին և համայնքների խնամակալներին/պահակներին՝ WWF Հայաստանի ուղղորդման ներքո այս կարևոր ապրելավայրի էկոլոգիական ամբողջականությունը վերահսկելու ուղղությամբ:

109. Ենթարդյունք 2.1.2 «Սևան» ազգային պարկի բիզնես պլան և զբոսաշրջության ենթակառուցվածքների հզորացում, Այգու կենսաբազմազանության արժեքների ֆինանսավորման նորարարական մեխանիզմ, Սևանա լճի բնության արժեքների արժևորման պետություն-մասնավոր հատված համագործակցություն

110. ՄԱԶԾ ԳԷՀ ծրագիրը կմշակի «Սևան» ազգային պարկի ֆինանսական կառավարումը բարելավելու բիզնես պլան: **Շրջակա միջավայրի նախարարության կողմից** հատկացված՝ **պարկի տարեկան ընդհանուր բյուջեն կազմում է 120,300 ԱՄՆ դոլար, գումարած այլ աղբյուրներից ստացված հավելյալ 34,700 ԱՄՆ դոլարը:** PPG-ի փուլում տեղի ունեցած քննարկումներից պարզ դարձավ, որ այգու ներկայումս առկա ֆինանսավորումը կարող է բավարար չլինել կառավարման հիմնական գործառնությունները ծածկելու համար, օրինակ՝ (i) «Սևան ազգային պարկ» ՊՈԱԿ-ի նպատակների կատարումը նկարագրող ներկայումս օգտագործվող ցուցանիշները և բյուջետային տողերի համար նախատեսված ցուցանիշները հստակորեն համահունչ չեն, (ii) պարկի կանխատեսվող ցուցանիշների և ֆինանսական ցուցանիշների միջև կապերը հստակ չեն, հատկապես ինչ վերաբերում է տնտեսական գործունեությունից ստացված հասույթին, ինչը կարող է այդ ռեսուրսների անարդյունավետ օգտագործման պատճառը լինել, (iii) Բնության օգտագործումից ստացված ֆինանսական միջոցների (բնօգտագործման վճարներ, բնապահպանական տուգանքները, տույժեր,

փոխհատուցումներ) մեծ մասը չի վերառողորդվում դեպի պարկի ներսում կատարվող բնապահպանական միջոցառումները՝ պահպանության առաջնահերթությունների և ֆինանսական ցուցանիշների միջև հստակ կապի բացակայության պատճառով:

111. Ծրագիրը կիրականացնի ծախսերի/օգուտների վերլուծություն և կաջակցի ՊՏ-ին արդյունքների վրա հիմնված բյուջետավորում իրականացնելու գործում, ներառյալ՝ գործառնական և կապիտալ կարիքների ծախսերի հաշվարկը և ծախսարդյունավետության գնահատումը, բյուջեի կառավարման միջոցառումներ՝ հասույթի աղբյուրները բացահայտող ՊՏ կառավարման կայուն ֆինանսավորում ապահովելու համար, ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման հետ կապված եկամուտների ստեղծման և բիզնես հնարավորությունների մեխանիզմների մշակում, աշխատակազմի ցուցակների և կառավարման պլանի հարմարեցում այն սցենարին, որտեղ հասույթը օպտիմալ կերպով համապատասխանում է ծախսային կարիքներին և այլն: ----- Ծրագիրը կներգրավի ՊՏ-ի ավագ փորձագետ և բնապահպանական տնտեսագետ՝ եկամուտ ստեղծելու բիզնես հնարավորությունները գնահատելու և բիզնես պլան մշակելու համար՝ ներառելու հասույթի նոր հոսքեր և առկա բյուջետային հատկացումներն ու ֆինանսավորումը ավելի լավ օգտագործելու ծախսարդյունավետ միջոցներ: Բիզնես պլանը հիմնված կլինի լավագույն միջազգային փորձի վրա և կօգնի բացահայտել պոտենցիալ տնտեսական հնարավորությունները, ներդրումային ծախսերի բացվածք տալ, ուսումնասիրել պոտենցիալ շուկաները և կտրամադրի հրահանգներ, թե ինչպես զարգացնել և պահպանել կենսաբազմազանության համար բարենպաստ կայուն բիզնեսներ և ներգրավել տեղի ձեռներեցներին և համայնքներին: ՊՏ-ի ղեկավարության և Շրջակա միջավայրի նախարարության համապատասխան ստորաբաժանումների աշխատակիցների համար կանցկացվեն ֆինանսական կառավարման նպատակային դասընթացներ: Ծրագիրը կօժանդակի ՇՄՆ-ին գնահատելու «Սևանա լիճ» ազգային պարկի տարածքում դաշտային գրասենյակի ստեղծման նպատակահարմարությունը՝ նախարարության և ՊՏ-ի միջև կենսաբազմազանության կառավարման և շրջակա միջավայրի մոնիտորինգի գործողությունների ավելի լավ համակարգման նպատակով: ----- Բիզնես պլանը հիմնված կլինի լավագույն միջազգային փորձի վրա և կօգնի բացահայտել պոտենցիալ տնտեսական հնարավորությունները, բաժանել ներդրումային ծախսերը, ուսումնասիրել պոտենցիալ շուկաները և կտրամադրի հրահանգներ, թե ինչպես զարգացնել և պահպանել կայուն կենսաբազմազանությանը բարենպաստ բիզնեսներ և ներգրավել տեղական ձեռներեցներին և համայնքներին: Կանցկացվեն նպատակային ֆինանսական կառավարման դասընթացներ ՊՏ-ի բարձրագույն ղեկավարության և շրջակա միջավայրի նախարարության համապատասխան ստորաբաժանման համար: Ծրագիրը կաջակցի Շրջակա միջավայրի նախարարությանը գնահատելու Սևանա ազգային պարկի տարածքում դաշտային գրասենյակի բացման նպատակահարմարությունը՝ նախարարության և ՊՏ-ի միջև կենսաբազմազանության կառավարման և շրջակա միջավայրի մոնիտորինգի գործողությունների ավելի լավ համակարգման նպատակով:

112. Բացի այդ, կհզորացվեն այգու առկա ենթակառուցվածքները՝ գրավելու համար զբոսաշրջիկներին (սեզոնից դուրս էքսկուրսիաներ իրականացնելու համար՝ Սևանի Ռամսարի տարածքի և լանդշաֆտի արժևորմանը նպաստելու նպատակով), ինչպես նաև հետազոտողներին՝ Սևանա լճի լանդշաֆտի և Ռամսարի տարածքի կենսաբազմազանության հիմնական արժեքները խթանելու համար: Ծրագիրը կօժանդակի ՊՏ անձնակազմին տեղական

համայնքների հետ Էկոտուրիզմի երթուղիներ մշակելու համար կապ հաստատելու գործում՝ Սևանի Ռամսարի տարածքը արժևորելու նպատակով, ներառյալ ազգային պարկի տարածքում գտնվող արգելոցներն ու արգելավայրերը թռչուններին դիտելու և արշավների համար՝ Նորաշենի արգելոց, Լիճի-Արգիճի արգելոց, Գիլիի, Արտանիշի, Գավառագետի արգելոցներ: Սևանի տարածքում (Սևանա լճի հանգստավայրից դուրս) Էկոտուրիզմի ներուժի արժևորման տարբերակներ կարող են լինել ամառվա վերջում տեղական համայնքի մասնավոր B&B տերերի հետ համատեղ էքսկուրսիաների կազմակերպումը՝ դրանով իսկ երկարաձգելով զբոսաշրջության սեզոնը: Էքսկուրսիաները կարող են կազմակերպվել ավտոբուսներով կամ միկրոավտոբուսներով, կամ էլ արշավների կամ հեծանվային շրջագայությունների տեսքով՝ լճում նավակներով շրջագայությունների հետ, և կարող են ներառել այցելություններ մոտակա վանքեր և մշակութային ժառանգության վայրեր՝ գուգորդված Սևանա լճի շրջակայքի գերիտնավ տարածքներում թռչունների դիտմամբ և/կամ կենսաբազմազանությամբ հարուստ պալեարկտիկական խոտհարքերում և լեռնային մարգագետիններում բուսաբանական էքսկուրսիաներով: Շրջագայությունները կներառեն հանգստի ընդմիջումներ տեղական ռեստորաններում և գինու և ձկան տեղական արտադրողների տնտեսություններում: Այցելությունները կարող են կապված լինել ավանդական տեղական գինու փառատոների կամ տեղական հայկական խոհանոցի հետ (օրինակ՝ Էկոտուրիզմի փառատոն, Լավաշի փառատոն, Մեղրի փառատոն, Մշակութային արվեստի փառատոն, Գաթայի փառատոն և այլն): Ծրագիրը կաջակցի ՊՏ-ին ոչ սեզոնային էքսկուրսիաներ կազմակերպելու գործում՝ ենթարդյունք 3.1.4-ի շրջանակներում դրամաշնորհային միջոցառումների հետ համատեղ (նպատակ ունենալով օգնել տեղական համայնքների մասնակցությանը այս շրջագայություններին): Ծրագիրը կաշխատի WWF Հայաստանի մասնագետների և Էկոտուրիզմով զբաղվող մի շարք հասարակական կազմակերպությունների և ընկերությունների հետ:

113. Այս առումով ծրագիրը կօժանդակի զբոսաշրջային արահետների, զբոսաշրջիկների համար տեղեկատվական վահանակների և Սևան ազգային պարկի այցելուների/տեղեկատվական կենտրոնի հզորացմանը: Ծրագիրը կօգնի բացահայտել ներդրումային հնարավորությունները՝ բիզնես պլանի իրականացումը խթանելու համար և կօգնի սահմանել մուտքավճարները և տուրիստական ծառայությունների վճարները, որպեսզի դրանք համապատասխանեն շուկային և միևնույն ժամանակ առաջացնեն սպասարկումը մասամբ ծածկող զգալի եկամուտ: Կուսումնասիրվեն պետություն-մասնավոր հատված համագործակցությունը քաղաքային զբոսաշրջային կազմակերպությունների, տուրօպերատորների և անհատ ձեռնարկությունների հետ՝ COVID-19-ից հետո զբոսաշրջության վերականգնման միջոցառումներում «Սևան» ազգային պարկի մասնակցության հնարավորությունները բացահայտելու համար:

114. Ծրագրի մշակման ընթացքում PPG թիմը համագործակցել է մի քանի զբոսաշրջային օպերատորների հետ՝ «Սևան» ազգային պարկի (Գեղարքունիքի մարզ) և Վայոց ձորի մարզի համայնքների հետ հետագա համագործակցությունը և հարմարեցված Էկոտուրիստական փաթեթների մշակումը և տեղական համայնքների ներգրավմամբ ԿԿՏ/ԿԹՏ-ների արժևորումն ուսումնասիրելու նպատակով: Իրականացման փուլում ծրագիրը կարող է ուսումնասիրել այլ տեղական տուրօպերատորների ևս: PPG թիմի ուսումնասիրության հիման վրա ստորև բերված են մի քանի առաջարկներ.

- Հյուր սերվիսի³⁵ փոխտնօրեն Մարիամ Քոսակյանը ընդգծված հետաքրքրություն է հայտնել ընդլայնելու իրենց ընկերության գործունեությունը Գեղարքունիքի մարզում և համագործակցելու «Սևան» ազգային պարկի հետ: Հյուր սերվիսի թիմն ունի ավելի քան 100 պրոֆեսիոնալ և նվիրված աշխատակիցներ, ավելի քան 40 բարձրակարգ ավտոբուսներ, միկրոավտոբուսներ և մեքենաներ: 2018 թվականից ի վեր Հյուր սերվիսը տարին 6 անգամ հրատարակում է «I♥Armenia» անվճար երկլեզու տուրիստական ամսագիրը՝ բացառիկ՝ 60 000 օրինակ տպաքանակով: Հյուր սերվիսը TripAdvisor World Tourism Mega Platform-ում Հայաստանի բոլոր նման կազմակերպությունների շարքում զբաղեցնում է 1-ին տեղը :
- One Way Tour-ը³⁶ www.ranks.am-ni/ նշված 24 տուրիստական ընկերությունների շարքում երկրորդն է: One Way Tour-ը, որը հիմնադրվել է 2011 թվականին, արագ զարգացող տուրօպերատոր է, որը կազմակերպում է ամբողջական տուրեր դեպի Հայաստան, Վրաստան և Լեռնային Ղարաբաղ: Ընկերությունը կազմակերպում է դասական, տեսարժան, արկածային, հատուկ և ձմեռային էքսկուրսիաներ, ներառյալ բնության դիտման տարրերը:
- Time Tour-ն առաջարկվում է Վայոց Ձորի տեղական համայնքային էկոտուրիզմին աջակցելու համար: PPG փուլում քննարկումներ են ծավալվել հիմնադիր տնօրեն Շիրակ Միքայելյանի հետ: Time Tour-ն ունի 10 հարմարավետ սենյակներով, կոնֆերանս դահլիճով, ավանդական խոհանոցով ռեստորանով հյուրանոց և բարձրակարգ միկրոավտոբուս: Հյուրանոցը ծառայում է որպես Վայոց ձորի մարզի զբոսաշրջության տեղեկատվական կենտրոն: Տուրօպերատորը շահագրգռված է տեղի բնության և մշակութային ժառանգության հուշարձանների պահպանությամբ և պաշտպանությամբ և պատրաստակամություն է հայտնել մասնակցելու Վայոց ձորում բնության տեսարժան վայրերի և մշակութային ժառանգության հուշարձանների համակցված շրջագայությունների կազմակերպման գործում:
- «Աշխատանք և հայրենիք» տարածքային զարգացման ՀԿ-ն (Ռուզան Ղազարյան) և «Մարտունու կանանց համայնքային խորհուրդը» (Անահիտ Գևորգյան) շահագրգռվածություն են հայտնել աջակցելու տեղական էկոտուրիստական երթուղիներին՝ ներգրավելով «Սևան» ազգային պարկում և Վայոց ձորում ծրագրի թիրախ համայնքներին: Այս ՀԿ-ները աջակցում են ագրո և էկոտուրիզմին, բնապահպանական կրթությանը և WWF Հայաստանին՝ Վայոց ձորում բնապահպանական միջանցքների ստեղծման գործում:

115. «Սևան» ազգային պարկի այցելուների կենտրոնի հետ համագործակցության միջոցով մասնավոր զբոսաշրջային օպերատորը հնարավորություն ունի ընդլայնել և դիվերսիֆիկացնել ստանդարտ զբոսաշրջային փաթեթը և իր հաճախորդներին առաջարկել եզակի փորձ՝ միաժամանակ խթանելով բնապահպանական հարցերի վերաբերյալ իրազեկումն ու հոգատարությունը: Տուրիստական փաթեթը կարող է ներառել էկոտուրիզմի տարբեր տարրեր, արձագանքել հաճախորդների կոնկրետ խնդրանքներին և պահանջներին, առաջարկել մի շարք պահանջարկ ունեցող ապրանքներ: Գոյություն ունեն համագործակցության բազմաթիվ տարբերակներ և մեխանիզմներ. **«Մեվան» ազգային պարկի Ռամսարի տեղանքի** արժեվորումը մի ոլորտ է, որտեղ կարող է իրականացվել մասնավոր հատվածի աջակցությամբ

³⁵ <https://hyurservice.com/en>

³⁶ <https://onewaytour.com/>

իրականացվող ծրագիր՝ Ռամսարի տեղանքի արժեքների և ԿԹՏ/ԿՀՏ-ների արժեքների, ինչպես նաև թռչունների դիտման և վրանային ճամբարների հնարավորության մասին իրազեկվածության բարձրացման համար՝ ուղեցույցների, գրքույկների, այցելուների կենտրոնին աջակցության, հատուկ հարմարեցված էքսկուրսիաների, ուսումնական գործունեության և այլնի միջոցով: Ազգային պարկի ներսում և դրանից դուրս թռչունների դիտումը հրաշալի հնարավորություն կլինի սեզոնից դուրս ճանապարհորդողների համար, և իսկ ոչ սեզոնային զեղչեր առաջարկող հյուրանոցները կարող են նպաստել այս եզակի էկոտուրիստական առաջարկի արժեքի և որակի ավելի լավ գիտակցմանը: Արժևորման ջանքերից կարող են լինել պատասխանատու զբոսաշրջային ձեռնարկությունների և ՊՏ-ի կողմից իրենց վեբկայքերի խաչաձև մարկետինգը՝ բիզնես ճանապարհորդների կարճատև այցելությունների թիվը մեծացնելու համար: Մասնավոր հատվածի գործընկերոջ և ՊՏ-ի համար կարևոր տարրը կլինի մոտակա համայնքի ներգրավվածությունը արժևորման, իրազեկվածության բարձրացման, մաքրման արշավների, էքսկուրսիաների աջակցության և այլնի մեջ (ենթարդյունք 3.1.4-ի հետ համակարգմամբ): Մանրամասները համաձայնեցելուց և կառավարման պայմանավորվածությունները սահմանվելուց հետո մասնավոր օպերատորի հետ համագործակցությամբ տարածքի համար կարող է մշակվել ՊՄԳ մոդել:

116. Բացի այդ, ծրագիրը կօգտագործի ԳԷՀ-ի միջոցները ՄԱԶԾ ընթացակարգերին համապատասխան **նորարարական մարտահրավեր** կազմակերպելու համար՝ «Սևան» ազգային պարկի ֆինանսավորման նորարարական մեխանիզմներ բացահայտելու համար, ներառյալ ՊՏ քրաուդֆանդինգի հարթակի ստեղծման հնարավորությունը: Ծրագիրը մասնավոր հատվածին, բջջային օպերատորներին, ստարտաթերին, ՏՏ ընկերություններին և այլ ընկերություններին կհրավիրի մասնակցելու կենսաբազմազանության արժեքների ֆինանսավորման նորարարական լուծումների նախագծմանը և համաֆինանսավորմանը: Ծրագիրը կաշխատի «Սևան» ազգային պարկի ղեկավարության և WWF Հայաստանի հետ՝ բացահայտելու պոտենցիալ քրաուդֆանդինգ հարթակի միջոցով ֆինանսավորվող պահպանման թիրախները (կարևոր տեսակներ և ապրելավայրեր) և բարձրացնելու իրազեկվածությունը Սևանի տարածքում այս կարևոր տեսակների և ապրելավայրերի կարևորության և պահպանման վերաբերյալ, ինչպես նաև լեռնային սմբակավոր կենդանիների, մասնավորապես՝ բեզոարյան այծի և դրա գիշատիչ կովկասյան ընձառյուծի պահպանման կարիքների ֆինանսավորման վերաբերյալ:

117. Արդյունք 2.2 *Կենսաբազմազանության պահպանման գնահատումներ և առաջարկվող միջոցառումներ Սևանա լճի լանդշաֆտում ՊՏ-ից դուրս գտնվող կենսաբազմազանության թեժ կետերի համար*

118. Ենթարդյունք 2.2.1 *Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտում գտնվող կենսաբազմազանության հիմնական տարածքները (ԿՀՏ-ներ) և կենսաբազմազանության այլ թեժ կետերը, որոնք գտնվում են ՊՏ-ից դուրս, հայտնաբերվել են, քարտեզագրվել, դրանց պահպանության կարգավիճակը՝ գնահատվել, կլիմայի փոփոխության նկատմամբ զգայուն պահպանության միջոցառումները ներառվել են ինտեգրված տարածական և հողօգտագործման պլաններում/ISLUP-ներում (օգտագործվում են որպես ներդրանք ենթարդյունքներ 1.1.2-ում, 3.1.1-ում և 3.1.3-ում) և էկոլոգիական կապակցվածությունը բարելավվել է:*

119. Ենթարդյունք 2.2.1-ի շրջանակներում ծրագիրը նախատեսում է կենսաբազմազանության թեժ կետերի կարգավիճակի քարտեզագրում և գնահատում և պաշտպանության կարգավիճակ չունեցող կենսաբազմազանության հիմնական արժեքների պաշտպանության մեխանիզմների մշակում: Ծրագիրը նպատակաուղղված ռեսուրսներ կտրամադրի Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի Հարավարևելյան Փոքր Կովկասի միջանցքի արժեքավոր և/կամ խոցելի կենսաբազմազանության գոտիների կենսաբազմազանության հիմնական արժեքների հետազոտման, գույքագրման և քարտեզագրման համար՝ լրացնելով WWF Հայաստանի «Հարավային Կովկասում էկոլոգիական միջանցքների ստեղծման աջակցություն, երկրորդ փուլ» ծրագրի ջանքերը: Ծրագիրը շեշտը կդնի լինի պալեարկտիկական խոտհարքների կենսաբազմազանության գույքագրման վրա՝ սահմանելով կոնկրետ տարածական պահանջներ, որոնք կներդրվեն ISLUP-ներում և ՀԿԿ կառավարման միջոցառումներ, որոնք կառաջարկվեն տեղի մակարդակում իրականացնելու համար՝ կենսաբազմազանությունը պահպանելու և նաև ՀԴԶ-ի ուղղությամբ առաջընթացին աջակցելու համար:

ա/ Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի թիրախ երկու մարզերում գտնվող Սևանի ավազանի լանդշաֆտում ընդգրկված ԿԿՏ/ԿԹՏ-ների կարգավիճակի գնահատում

120. Ծրագիրը կներգրավի մասնագետների թիմ՝ կենսաբազմազանության հաշվառումներն ու ԿԿՏ-ների/ԿԹՏ-ների գնահատումներն իրականացնելու և առկա գնահատումները և գույքագրումները թարմացնելու համար: Հիմնական նպատակն է՝ ապահովել, որ ճանաչված կենսաբազմազանության արժեքներ ունեցող պահպանվող և ոչ պահպանվող տարածքները ներառվեն ընտրված համայնքների ISLUP-ներում՝ նախադեպ ստեղծելով տարածքային հողօգտագործման պլանավորման մեջ կենսաբազմազանության ներառման մոտեցումը կրկնօրինակելու համար:

121. Կենսաբազմազանության գնահատումները և գույքագրումները կլրացվեն կլիմայական խոցելիության գնահատումներով, և դրանք կծառայեն որպես ելակետային ուսումնասիրություններ (ներդրանքներ) ինտեգրված տարածքային և հողօգտագործման պլանավորման (ISLUP-ներ) (ենթարդյունք 1.1.2), «Սևան» ազգային պարկի գիտելիքների բազայի ամրապնդման (ենթարդյունք 2.1.3), ինչպես նաև 3-րդ բաղադրիչի շրջանակներում համայնքային գործունեության համար:

122. Հիմնական ԿԿՏ-ները և ԿԹՏ-ները, որոնք որոշ չափով համընկնում են նույնանուն պետական արգելավայրերի հետ, հետևյալն են՝ (i) Սևանա լճի ԿԿՏ/ԿԹՏ և Ռամսարի տարածք (ԿԹՏ չափանիշներ A1, A4i, B1i), (ii) Սևանի լեռնաշղթայի ԿԿՏ; (iii) Գնդասարի ԿԿՏ/ԿԹՏ (ԿԹՏ չափանիշներ B1iv, B2), (iv) Ջերմուկի-Եղեգիսի ԿԿՏ-ն, ներառյալ Ջերմուկի ԿԹՏ (ԿԹՏ չափանիշներ A1, B2, B3), որը համընկնում է Ջերմուկի արգելավայրերի հետ, (v) Արփայի ԿԿՏ, ներառյալ Նորավանքի ԿԹՏ (ԿԹՏ չափանիշներ A1, B2):

123. Ծրագիրը կիրականացնի կենսաբազմազանության քարտեզագրում Սևանի լեռնաշղթայի, Գնդասարի, Ջերմուկ-Եղեգիսի, Արփայի ԿԿՏ-ներում և հարակից ԿԹՏ-ներում և պետական արգելավայրերում (տես՝ Հավելված 19, Կենսաբազմազանության ելակետային տվյալներ):

«Սևան» ազգային պարկում կենսաբազմազանության գույքագրումն իրականացվելու է EU4Sevan ծրագրի կողմից, և հետևաբար սերտ համակարգում է անհրաժեշտ հնարավոր համընկնումներից խուսափելու համար: Ծրագիրը նաև կհիմնվի WWF-ի հայաստանյան գրասենյակի կողմից կատարված՝ կենսաբազմազանության կարևոր տարածքների և Հարավարևելյան Փոքր Կովկասի էկոլոգիական միջանցքի քարտեզագրման աշխատանքների վրա: Կվերլուծվի ԿՀՏ/ԿԹՏ-ների՝ ԱՏՀ-ի օգտագործմամբ քարտեզագրումն ու կարգավիճակի գնահատումը, ինչպես նաև կենսաբազմազանության հիմնական տարածքների (ԿՀՏ) միջազգային արժեքների նկատառումները³⁷:

- կրիտիկական վիճակում գտնվող և/կամ վտանգված տեսակների համար էական նշանակություն ունեցող ապրելավայր
- էնդեմիկ և/կամ սահմանափակ ապրելավայր ունեցող տեսակների համար էական նշանակություն ունեցող ապրելավայր
- չվող տեսակների և/կամ կուտակվող տեսակների՝ համաշխարհային առումով կարևոր կուտակումների ապրելավայր
- խիստ վտանգված և/կամ եզակի էկոհամակարգեր և
- կարևոր էվոլյուցիոն գործընթացների հետ կապված տարածքներ:

124. Կենսաբազմազանության քարտեզագրման և գույքագրման արդյունքում ստացված տեղեկատվությունը հիմք կծառայի գործողությունների պլանավորման համար՝ ապահովելու կենսաբազմազանության այն տարրերի շարունակականությունը, որոնց համար տեղանքը կարևոր է, և նվազագույնի հասցնելու համար տարածքային պլանավորման և զարգացման հետ կապված տնտեսական գործունեության բացասական ազդեցությունները: Ծրագիրը նաև Սևանի ավազանի լանդշաֆտում փորձի հիման վրա կմշակի **Տարածքային և հողօգտագործման պլանավորման մեջ կենսաբազմազանության ինտեգրման ուղեցույցներ և մեթոդիկա**՝ այս մոտեցման (այսինքն՝ ԿԿՏ/ԿԹՏ-ների տարածական տարրերի ինտեգրումը ISLUP-ներում) կրկնօրինակումն ամբողջ երկրում ապահովելու համար: Հիմնական գաղափարն է՝ ընդգծել կենսաբազմազանությամբ հարուստ տարածքները ISLUP-ներում և հետևաբար ապահովել, որ ընտրված համայնքների ընդհանուր տարածքային և հողօգտագործման պլանավորումը պատշաճ կերպով հաշվի առնի պլանավորվող զարգացումները և կենսաբազմազանության պաշտպանությանը: Բացի այդ, ծրագիրը կապահովի, որ այն տարածքների համար, որոնք խոցելի են կլիմայի փոփոխության նկատմամբ և/կամ ենթարկվում են դրա հետևանքներին, կլիմայի ճկունության և հարմարվողականության լուծումները դիտարկվեն տարածքային զարգացման առաջնահերթությունների շրջանակում: Հողօգտագործման գնահատումը հողերի դեգրադացիայի և կենսաբազմազանության հետ կապված պետք է կատարվի կլիմայի փոփոխության ուսպնյակի միջոցով: Օրինակ՝ կլիմայի փոփոխությունը կարող է փոխել տարածական պահանջները որոշ տեսակների համար, որոնք կարող են սկսել չվել, և տարբեր օգտագործողներին հող հատկացնելու վերաբերյալ որոշումներ կայացնելու մեթոդաբանական մշակելիս այդ փոփոխությունները պետք է հաշվի առնվեն:

125. Արդյունք 2.2.1-ի շրջանակներում ծրագրի աշխատանքի կարևոր մասը Գեղարքունիքի մարզում համայնքների աջակցությամբ էկոլոգիական միջանցքների դյուրացումն է՝ հիմնվելով WWF Հայաստանի «Հարավային Կովկասում էկոլոգիական միջանցքների ստեղծման»

³⁷<http://www.keybiodiversityareas.org/>

աջակցություն, առաջին փուլ» ծրագրի՝ համայնքի կողմից աջակցվող էկոլոգիական միջանցքների ապահովման լավագույն փորձի վրա՝ հիմնված «համայնքի խնամակալ» մոտեցման և WWF-ի կողմից մշակված «Պահպանության միջոցառումների ցանկի» (2018 թ.) վրա: Բնության համաշխարհային հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակը միջնորդ էր հանդիսացել էր տեղական համայնքների հետ վայրի կենդանիների միգրացիան հեշտացնելու նպատակով էկոլոգիական միջանցքների ստեղծմանն աջակցող համաձայնագրեր ստորագրելու գործում: ECF ծրագիրը ֆինանսավորվում է Գերմանիայի կառավարության (Գերմանիայի տնտեսական համագործակցության և զարգացման դաշնային նախարարություն, BMZ) կողմից Գերմանական զարգացման բանկի (KfW) միջոցով և WWF Գերմանիայի կողմից և ստեղծել է «Էկո-միջանցք հիմնադրամ Կովկասի համար» (ECF), որը էկոլոգիական միջանցքներում հողօգտագործման կայուն գործելակերպը խթանելու գործիք է բնության պայմանագրային պահպանության միջոցով, որն ըստ էության հիմնականում էկոհամակարգային ծառայությունների վճարման ձև է: ECF-ի տրամադրած ֆինանսական միջոցները աջակցում են կովկասյան ապրելավայրերում ընտրված էկոմիջանցքներում հողերի կայուն օգտագործմանը, իսկ տրամադրվող ֆինանսական ռեսուրսներն օգնում են էկոմիջանցքների տարածքներում ապրող տեղի գյուղական բնակչության իրենց հողերը կառավարել էկոլոգիապես առողջ եղանակով:

բ/ Համայնքի աջակցությամբ էկոլոգիական կապակցվածությունը

126. ԳԷՀ ծրագիրը կլրացնի WWF հայաստանյան գրասենյակի ջանքերը և կկրկնօրինակի այս մոտեցումը Գեղարքունիքի մարզում (իսկ WWF Հայաստան ECF II փուլը կընդգրկի Վայոց ձորի մարզը): ԳԷՀ-ի ծրագիրը կհեշտացնի տեղական համայնքների ներգրավվածությունը՝ հետևելով վերը նկարագրված WWF Հայաստանի ECF մոդելի օրինակին: «Սևան» ազգային պարկի տարածքում գտնվող համայնքների դեպքում համաձայնագրերը կկնքվեն «Սևան ազգային պարկ» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության (ՊՈԱԿ), Շրջակա միջավայրի նախարարություն և համապատասխան համայնքի տեղական ինքնակառավարման մարմնի (ՏԻՄ) միջև: Համայնքի վրա հիմնված պահպանության համաձայնագիրը կարող է հետևել WWF Հայաստանի նախորդ ծրագրերում օգտագործված նմանատիպ պահպանության համաձայնագրերի ձևանմուշին: Այդ դեպքում Համաձայնագիրը կսահմանի հիմնական վտանգված տեսակների և դրանց ապրելավայրերի պաշտպանության և մոնիտորինգի գործում տեղական համայնքների ներգրավվածության կոնկրետ ձևը: Օրինակ՝ համայնքը որոշ ներկայացուցիչներ (կամավորներ) կնշանակի վայրի բնության մոնիտորինգի համար (սովորաբար 1 հոգի/խնամակալ 1000 հա-ի համար). եթե համայնքը հատկացնի 3000 հա տարածք բնական ռեսուրսների կայուն կառավարման սխեմաների համար (ներառյալ ապրելավայրի/արոտավայրերի կառավարումը), դա նշանակում է, որ գյուղից 3 հոգի կգբաղվեն համայնքի պահպանությամբ (կկոչվեն «վայրի բնության խնամակալներ», քանի որ համայնքի պահակների համար օրենսդրական հիմք չկա): Համայնքի այս ներկայացուցիչները կանցնեն պարեկության և մշտադիտարկման դասընթացներ և կզինվեն անհրաժեշտ սարքավորումներով: Բացի դա, մասնակից համայնքին կտրամադրվի աջակցություն՝ դրամաշնորհների միջոցով, որոնք կօգնեն լրացուցիչ եկամուտներ ստեղծել, օրինակ՝ արոտավայրերի կայուն կառավարում և ռոտացիոն արածեցման փոխհատուցման միջոցառումներ, կաթիլային ռոտգման աջակցություն, աջակցություն էկոտուրիզմի արահետների պահպանմանը, օրգանական գյուղատնտեսություն, աջակցություն արևային

էներգիայով աշխատող ջերմատներին և/կամ մրգերի չորանոցներին, տեղական կենսաբանական նյութերի (սերմեր, տնկիւներ) գնումներ և այլն:

127. Ակնկալվում է, որ ծրագիրը կնպաստի 5 համայնքային համաձայնագրերի կնքմանը՝ վայրի բնության միգրացիոն միջանցքներին աջակցելու համար: Համաձայնագրի ճշգրիտ բովանդակությունը և կառավարման պայմանավորվածությունները կորոշվեն իրականացման փուլում: Նախատեսվում է դիտարկել ԿՀՏ/ԿԹՏ արգելոցների և արգելավայրերի շրջակայքում գտնվող այն գյուղերը, որոնք գտնվում են առավել ճնշման տակ (օրինակ՝ գերարածեցում, անվերահսկելի զբոսաշրջություն, որսագողություն): Ծրագիրը սերտորեն կհամագործակցի WWF Հայաստանի անձնակազմի հետ և կուսումնասիրի նաև «**Earthbeat**» կոչվող բջջային հավելվածի օգտագործման հնարավորությունը (որը մշակվել է հայկական ընկերության կողմից WWF Հայաստանի ECF ծրագրի 1-ին փուլի շրջանակներում): Պարկի պահակները և վայրի բնության համայնքային խնամակալները կանցնեն *Earthbeat* հավելվածի օգտագործման վերապատրաստում: Հավելվածն արդեն փորձարկված, և ապացուցված է, որ այն իսկապես լավ գործիք է ոչ միայն վայրի բնության մոնիտորինգի, այլ նաև արոտավայրերի կառավարման, մարդ-վայրի բնության կոնֆլիկտի համար: Օրինակ՝ *Earthbeat* հավելվածը կարող է օգտագործվել Վայոց ձորի գյուղերում, որտեղ գրանցվել է խոշոր եղջերավոր անասունների, թռչունների, բանջարանոցների, խաղողի այգիների և մեղվափեթակների վրա գորշ արջի հարձակման 256 դեպք: Այս դեպքերի մոնիտորինգի հիման վրա ծրագիրը կարող է աջակցել տեղական համայնքներին և աջակցություն տրամադրել փեթակների էլեկտրական ցանկապատման և այգիների պաշտպանության համար:

128. Բաղադրիչ 3. *Նպաստել Սևանա լճի լանդշաֆտի կայուն և կենսաբազմազանությանը համար բարենպաստ տնտեսական զարգացմանը և համայնքների խթանմանը* (ԳԷՀ-ի ֆինանսավորում՝ \$1,420,593, համաֆինանսավորում՝ \$7,000,000): Բաղադրիչ 3-ի շրջանակում ծրագիրը ՊՏ-ների, ԿԹՏ/ԿՀՏ-ների շրջակայքում և Փոքր Կովկասի էկոմիջանցքում գտնվող տարածքներում կնպաստի բնության համար դրական լուծումներին՝ առաջարկելով ֆինանսական խթաններ կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն ՀԿԿ միջոցառումների իրականացման համար՝ ՀԴԶ-ին հասնելու նպատակով: Այս գործողությունները կիրականացվեն Սևանի ավազանի լանդշաֆտի վեց համայնքներ իգերակա ցուցադրական տարածքներում: Ծրագիրը կնախագծի ՀԴԶ-ի հետ համատեղելի ՀԿԿ միջոցառումներ և կաջակցի դրանց իրականացմանը (օրինակ՝ արոտավայրերի կայուն կառավարում, անտառների վերականգնում և անտառների կայուն կառավարման միջոցառումներ, ջրերի և հողերի կառավարման ինտեգրված պլանավորում և ՀԴԶ-ով առաջնորդվող գյուղատնտեսական տեխնիկա, ագրոանտառային տնտեսություն)՝ առաջնորդվելով ինտեգրված տարածական և հողօգտագործման պլաններով (ISLUPs) և Բաղադրիչ 1-ի շրջանակներում իրականացված ՀԴԶ գնահատումներով:

129. Արդյունք 3.1 *Սևանա լճի արտադրական լանդշաֆտում խրախուսվում են կենսաբազմազանության համար բարենպաստ և ՀԴԶ հետ համատեղելի ՀԿԿ պրակտիկաները:* Այս արդյունքի շրջանակում ծրագիրը կցուցադրի ՀԿԿ միջոցառումներ 10000 հա ոռոգվող գյուղատնտեսական հողերի, 150000 հա արոտավայրերի, 8000 հա անտառային էկոհամակարգերի վրա, որոնք կներառվեն ՀԴԶ մոտեցման հետ համատեղելի կայուն կառավարման ռեժիմներում:

130. Հողերի դեգրադացիայի չեզոքության թիրախը սահմանվում է ազգային և մարզային մակարդակներով, սակայն, ՀԴԶ-ին հասնում են դաշտում՝ ISLUP-ների և հողօգտագործման յուրաքանչյուր տեսակի համար՝ լինի դա արոտավայր, վարելահող թե անտառային տարածք, ՀԿԿ-ի պատշաճ միջոցառումների իրականացման միջոցով: Հետևաբար, ծրագրի աջակցությամբ Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերում սահմանված ՀԴԶ թիրախներին (ենթարդյունք 1.1.1-ի շրջանակներում) հնարավոր կլինի հասնել ընտրված համայնքներում ISLUP-ների իրականացմամբ (ենթարդյունք 1.1.2-ի շրջանակում մշակված), ինչը կուղղորդի գյուղերի մակարդակում ՀԿԿ միջոցառումների իրականացմանը՝ հողերի դեգրադացիայի չեզոքության հասնելու համար (ենթարդյունքներ 3.1.1-ի, 3.1.2-ի և 3.1.3-ի շրջանակում): Շնորհիվ այն բանի, որ ISLUP-ները կմշակվեն UNCCD-ի կողմից հաստատված LUP4LDN ծրագրակազմով (ինչը կարող է նաև որոշել ՀԴԶ-ին հասնելու համար անհրաժեշտ ՀԿԿ-ի տեսակը), ավելի հեշտ կլինի հատկորոշել ծրագրի ցուցադրական տարածքներում հողօգտագործման յուրաքանչյուր տեսակի համար (օրինակ՝ արոտավայրեր, անտառներ, վարելահողեր) իրականացվելիք հողի կայուն կառավարման (ՀԿԿ) ամենահարմար միջոցառումները:

131. Այս առումով ծրագրի աշխատանքն այս Արդյունքի շրջանակում նպատակաուղղված կլինի հողերի կայուն կառավարման (ՀԿԿ) մի շարք միջոցառումների իրականացմանը՝ դաշտում հողերի դեգրադացիայի չեզոքության հասնելու համար, ինչպիսիք են՝ արոտավայրերի ռոտացիա, անտառների կայուն կառավարում և վերականգնում, կայուն բուսաբուծություն և կլիմայի տեսանկյունից խելացի ոռոգում, ագրոանտառային տնտեսություն: Ծրագիրը թիրախավորելու է պահպանվող տարածքների, արգելոցների, ԿՀՏ-ների, ԿԹՏ-ների շուրջ տարբեր տեսակի լանդշաֆտներ՝ հողերի դեգրադացումը *կանխելու-նվազեցնելու-վերականգնելու* և ՀԴԶ-ին հասնելու համար: Այս ՀԿԿ միջոցառումները ներառում են կենսաբազմազանության համար բարենպաստ տարբեր գյուղատնտեսական պրակտիկաներ, որոնք չեն սպառում հողային, ջրային ռեսուրսները և արժեքավոր էկոհամակարգերը:

132. Ենթարդյունք 3.1.1 *Արոտավայրերի կայուն կառավարման պլաններ թիրախային գյուղերի մակարդակով, որոնք համահունչ են ՀԴԶ գնահատմանը և Բնտեգրված տարածական և հողօգտագործման պլաններին (ISLUPs), ներառյալ կենսաբազմազանության միջոցառումները խոտհարքների պահպանության համար. արոտօգտագործողների 10 միություններ կարողացել են կիրառել կենսաբազմազանության համար բարենպաստ ՀԿԿ միջոցներ՝ ՀԴԶ-ին հասնելու և ճկուն կենսամիջոցներ ձեռք բերելու համար*

133. Այս արդյունքի շրջանակներում ծրագիրը կաշխատի Տեղական ինքնակառավարման մարմինների (ՏԻՄ) և ընտրված համայնքներում/գյուղերում արոտօգտագործողների 10 միությունների հետ՝ նրանց աջակցելու և ISLUP-ների և ՀԴԶ-ների հետ համահունչ (ենթարդյունք 1.1.2-ի շրջանակում մշակված) արոտավայրերի կայուն կառավարման պլաններ մշակելու նպատակով: ՀԴԶ ցուցիչները կլինեն այն ցուցանիշների շարքում, որոնք կներառվեն արոտավայրերի կառավարման ապագա պլաններում, որոնք վերահսկելու են հողերի «ձեռքբերումները» և «կորուստները» արոտավայրերի մակարդակով՝ համահունչ ՀԴԶ սկզբունքին: Ծրագիրը կաջակցի դեպի ազգային ՀԴԶ թիրախ առաջընթացին: ՀԴԶ ազգային

զեկույցը կարևորում է արոտավայրերի վիճակի բարելավումը և խոտհարքերի կայուն օգտագործումը՝ որպես ՀԴԶ-ին հասնելու անհրաժեշտ միջոցներից մեկը:

134. Թիրախ մարզերում պաշտոնապես գրանցված 216848,9 հա արոտավայրերից և խոտհարքներից (194609,45 հա արոտներ և 22239,45 հա խոտհարքներ) PPG փորձագետներն ընտրել են մոտ 150000 հա արոտավայրեր և խոտածածկ տարածքներ, որոնց մեծ մասը գտնվում է պաշտպանվող տարածքներից դուրս (տես՝ Հավելված 16. Ծրագրի թիրախ լանդշաֆտը, Նկ 4)՝ վեց թիրախ համայնքներից հինգում (Շոգակաթ, Եղեգիս, Մարտունի, Վարդենիս, Վայք): Այս տեղանքների ընտրությունը հիմնված է եղել ՀԴԶ ցուցանիշների քարտեզագրման արդյունքների (հողերի դեգրադացման միտումների գնահատում), Արևելյան Փոքր Կովկասի էկոլոգիական միջանցքում ԿՀՏ/ԿԹՏ-ի մոտության և արոտօգտագործողների միությունների առկայության վրա:

135. Հայաստանում արոտավայրերը և խոտհարքերը պատկանում են համայնքներին (53.6%) և պետությանը (43.6%, որը կառավարման և օգտագործողման իրավունքով փոխանցված է համայնքներին) և գրանցված են տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից կառավարվող համայնքների վարչական տարածքներում: Այդ տարածքների կառավարումը Արոտավայրերի մասին օրենքի համաձայն վստահված է մունիցիպալ տեղական ինքնակառավարմանը (ՏԻՄ):

136. Ընտրված համայնքների վարչական տարածքներում թիրախավորված 150000 հա արոտավայրերից և խոտհարքներից մոտ 15,550 հա-ն ներկայումս կառավարվում է 10 գյուղական բնակավայրերում (Շատին, Աղնջաձոր, Զառիթափ, Կարմրաշեն, Վարդենիկ, Ծովինար, Վաղաշեն, Ախարաձոր, Այրք և Շորժա) գործող 10 արոտօգտագործողների միությունների կողմից: Մնացած 134,500 հա արոտավայրերն ու խոտհարքերը տնօրինվում են ընտրված համայնքների ՏԻՄ-երի կողմից: Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզերի ընտրված համայնքներում կա 97 բնակավայր՝ 93 գյուղ և 4 քաղաք: Հետևաբար, բնակավայրերի/գյուղերի մակարդակի տեղական իշխանությունները վճարող դեր կխաղան իրենց կառավարման տակ գտնվող մնացած 134,000 հա արոտավայրերի կառավարման պլանների մշակման և իրականացման գործում: PPG-ի դաշտային առաքելությունները և քննարկումները ցույց են տվել արոտօգտագործողների միությունների և տեղական իշխանությունների պատրաստակամությունը՝ մասնակցելու ծրագրին և համաֆինանսավորելու ծրագրի կողմից մշակվելիք արոտավայրերի կառավարման պլանների իրականացումը: Ծրագիրը սկզբնական փուլում կվերագնահատի ընտրված արոտավայրերը՝ հաշվի առնելով Ադրբեջանի հետ սահմանին մոտ լինելու ռիսկը: Ակնկալվում է, որ անհրաժեշտության դեպքում Վարդենիսի մոտ գտնվող ընտրված մոտ 30,000 հա արոտավայրերը կարող են փոխարինվել այլ համայնքների նմանատիպ այլ արոտավայրերով և խոտհարքներով:

137. Ծրագիրը կցուցաբերի բազմակողմ մոտեցում՝ ընտրված տարածքներում 150,000 հա արոտավայրերի և խոտհարքների կայուն կառավարման ռեժիմները ապահովելու համար՝

- Նախ՝ ծրագիրը կօգտագործի ԳԷՀ-ի միջոցները 150,000 հա արոտավայրերի ամբողջ տարածքի համար արոտավայրերի կառավարման պլանների մշակման համար՝ (i) ընտրված 10 արոտօգտագործողների միությունների կողմից կառավարվող 15,550 հա արոտներ և (ii) ՏԻՄ-երի կողմից կառավարվող 134,500 հա արոտներ:

- Երկրորդ՝ ծրագիրը կօգնի հավաքագրել անհրաժեշտ ֆինանսավորում՝ ՀԴԶ-ին հասնելու և կենսաբազմազանության հարստությունը ապահովելու նպատակով ծրագրի կողմից աջակցվող արոտավայրերի կայուն կառավարման պլանների փաստացի իրականացման և ՀԿԿ միջոցառումների իրականացման համար՝ հետևյալ միջոցներով.
  - (i) Ագրոբնապահպանական վճարների առաջարկվող սխեմայի ստեղծում, որը կառաջնորդվի մի շարք հիմնական կատարողական ցուցիչներով (ՀԿՑ): Ագրոէկոլոգիական վճարների սխեման հավանաբար սկզբում կկիրառվի 15,550 հա արոտավայրերի և խոտհարքների համար, որոնք կառավարվում են 10 արոտօգտագործողների միությունների կողմից, այնուհետև կընդլայնվի՝ ընդգրկելու մնացած 134,450 հա-ն (և ավելին): Ծրագիրը կօժանդակի ագրովճարների սխեմայի իրականացման համար անհրաժեշտ համակցված ֆինանսավորման հավաքագրման համար վերապատրաստմանը, իրազեկմանը և քարոզչությանը: Քարոզչության ջանքերը կշարունակվեն ծրագրի ողջ ընթացքում՝ նպատակ ունենալով ընդլայնելու ագրովճարների սխեման ի վերջո հնարավորության դեպքում այն ներառելով հատուկ պետական ծրագրում:
  - (ii) Աջակցություն թիրախ գյուղերի/համայնքների ՏԻՄ-երին՝ մնացած 134,500 հա արոտավայրերի կայուն կառավարման պլանների իրականացման համար տարբեր ազգային ծրագրերի շրջանակներում միջոցների հավաքագրման համար ծրագրերի առաջարկներ մշակելու/ներկայացնելու գործում:
  - (iii) Աջակցություն ՏԻՄ-երին կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն արոտավայրերի և խոտհարքների կառավարումը իրենց տեղական զարգացման ռազմավարություններում և դրանց բյուջեում ներառելու գործում՝ տեղի եկամուտները վերաուղղորդելով իրենց տնօրինության տակ գտնվող համայնքային արոտավայրերի/խոտհարքների համար արոտավայրերի կայուն կառավարման պլանների իրականացմանը:
- Երրորդ՝ ծրագիրը ֆերմերների, ՏԻՄ-երի, մասնավոր ձեռներեցների, պետական պաշտոնյաների և մասնավոր հատվածի ներկայացուցիչների, այդ թվում՝ ֆինանսական հաստատությունների համար կկազմակերպի մի շարք թրեյնինգներ՝ նախ և առաջ Հայաստանում պարենային անվտանգության և տեղական տնտեսական զարգացման համար անասնապահության և արոտավայրերի/խոտհարքների կարևորության գիտակցման կրիտիկական զանգված ստեղծելու համար: Ավելին՝ իրադարձությունների ներկայիս տարածաշրջանային դինամիկայի և կլիմայական խոցելիության պայմաններում վերապատրաստումը, իրազեկումը և քարոզչությունը նպատակաուղղված կլինեն հրատապության զգացում սերմանելու պետական և մասնավոր ֆինանսավորման հոսքերը դեպի արոտավայրերի և խոտհարքների կայուն կառավարում (և ընդհանրապես բնության վրա հիմնված լուծումներ) ուղղորդելու համար, ներառյալ ՀԴԶ-ի հետ համատեղելի ՀԿԿ միջոցառումների, ինչպիսիք են արոտավայրերի կայուն կառավարումը, ֆինանսավորման համար պատրաստակամ ֆինանսավորող հաստատություններին աջակցելը՝ հողերի դեգրադացումը դադարեցնելու և կենսաբազմազանության և կենսապահովման միջոցների դիմակայունությունն ապահովելու նպատակով: Հետևաբար նախագիծը կնպաստի և կաջակցի ՄԱԿ-ի Ռիոյի կոնվենցիաների (UNCCD, UNCBD, UNFCCC) շրջանակներում

երկրի միջազգային պարտավորությունների կատարմանն ուղղված կառավարության ջանքերին: Վերապատրաստման այս գործողությունները ներառված են ենթաբաժնի 4.1.1-ում:

- ՏԻՄ-երը կվերապատրաստվեն նախագծային առաջարկներ գրելու գործում և աջակցություն կստանան համապատասխան պետական ֆինանսավորվող ծրագրերի համար նախագծերի առաջարկների մշակման և ներկայացման համար՝ արտավայրերի և խոտհարքների կառավարման համար միջոցներ հավաքագրելու նպատակով: Ծրագրին մասնակցող անհատ ձեռներեցներին, ովքեր ցանկանում են իրականացնել արտավայրերի ռոտացիա և հողերի դեգրադացումը դադարեցնելու այլ ՀԿԿ միջոցառումներ, կստանան տեխնիկական աջակցություն՝ արտավայրերի կառավարման միջոցառումների իրականացման համար պետական ֆինանսավորմամբ արտոնյալ վարկերի համար բանկային հայտեր լրացնելու և ներկայացնելու համար:
- Այնուհետև ծրագիրը կաջակցի կարգավորիչ և ինստիտուցիոնալ շրջանակի փոփոխմանը՝ հեշտացնելու համար Տեղական արտավայրերի կոմիտեների (ՏԻՄ-ի մաս) ստեղծումը, որոնք կգրադվեն արոտների մոնիտորինգով, և կստեղծեն այդ կոմիտեի անդամներին արտավայրերի մոնիտորինգ իրականացնել (ներկայումս ՏԻՄ-երը արտավայրերի կառավարումը վերահսկող գերատեսչություններ կամ աշխատակազմ չունեն):
- Եվ վերջապես, ծրագիրը կաշխատի տեղական ինքնակառավարման մարմինների (ՏԻՄ) հետ ծրագրի թիրախ գյուղերում և համայնքներում և կաջակցի տեղական մակարդակում **Արտավայրերի կառավարման նոր հայեցակարգի** մշակմանը, որը կներառվի տեղական զարգացման ռազմավարություններում, և ՀԿԿ միջոցառումների պատշաճ բյուջետավորմանը իրենց տեղի բյուջեի շրջանակում: Ծրագրի թիրախ համայնքները այն նոր խոշորացված համայնքներից են, որոնք առաջացել են միավորման գործընթացից հետո և իրենց տեղի զարգացման ծրագրերն ու ռազմավարությունները մշակելու և իրենց ինստիտուցիոնալ և մարդկային ռեսուրսների կարողությունները զարգացնելու գործում աջակցության կարիք ունեն:

138. Ագրո-բնապահպանական վճարների սխեման հավանաբար սկզբնական շրջանում կփորձարկվի **15,550 հա** արոտների և խոտհարքների վրա, որոնք կառավարվում են 10 արոտագտագործողների միությունների կողմից: Ծրագիրը կօգնի ՏԻՄ-երին (գյուղերի մակարդակով տեղական ինքնակառավարման մարմիններին) արտավայրերի կայուն կառավարման պլաններ մշակել մնացած 134,500 հա արտավայրերի համար, որոնք գտնվում են իրենց անմիջական կառավարման ներքո, և տեղի մակարդակում կստեղծի Արտավայրերի կառավարման կոմիտեներ: Բացի այդ, տեղական ինքնակառավարման մարմիններին (ՏԻՄ) կաջակցի մասնագիտացված ընկերություն, որը նրանց կվերապատրաստի ՏԻՄ ղեկավարության ներքո գտնվող **134,500 հա** արոտների և խոտհարքների կայուն կառավարում իրականացնելու համար նախագծային առաջարկներ գրելու և միջոցներ հավաքագրելու գործում: Օրինակ՝ «Համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարման և մրցունակության ծրագրի» հիմնական նպատակն է՝ արտավայրերի և անասնաբուժական համակարգերի արտադրողականության և կայունության բարձրացումը հատկապես բարձր լեռնային և սահմանամերձ համայնքներում: Գյուղատնտեսության ոլորտի 2030 թվականի

ռազմավարության մաս կազմող պետական այլ ծրագրեր ևս կարող են հարմար լինել համայնքային տարածքներում արոտավայրերի կայուն կառավարման պլաններում ներառված տարբեր միջոցառումների իրականացման համար անհրաժեշտ ֆինանսավորման հավաքագրման համար: Այս ծրագրերից մի քանիսն ուղղակիորեն կապված են արոտավայրերի և խոտհարքների կայուն կառավարման հետ, թեև դրանք ավելի շուտ տնտեսական ուղղվածություն ունեն, քան բնապահպանական, օրինակ՝ Անասնաբուծության աջակցության ծրագիր, Ոչխարաբուծության աջակցության ծրագիր, Բուսաբուծության աջակցության ծրագիր, Հացահատիկային, հատիկաընդեղեն և կերային մշակաբույսերի սերմնաբուծության զարգացմանն աջակցություն ծրագիր (տես՝ Հավելված 20. Գյուղատնտեսության ոլորտի ելակետային վերլուծություն): Էկոնոմիկայի նախարարությունն իրականացնում է «Գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման» ազգային ծրագիր³⁸, որը նախատեսվում է փոփոխել՝ արոտավայրերի ենթակառուցվածքների բարելավումը որպես գերակա ֆինանսավորման ուղղություն ներառելու համար: Տարածքային կառավարման նախարարությունն իրականացնում է ենթակառուցվածքների բարելավման մի շարք սուբվենցիոն ծրագրեր, որոնց գերակայություններից են դեպի հեռավոր արտոներ տանող ճանապարհները: Ծրագրի տեխնիկական փորձագետները և բնապահպանական ՄԻԳ-ը կաջակցեն իրավական բարեփոխումների փաթեթին՝ հեռավոր արոտավայրերի համար CARMAC ծրագրի մոդելի օգտագործմամբ (որտեղ պետական միջոցներն օգտագործվում էին ոչ միայն դեպի հեռավոր արոտավայրեր տանող ճանապարհներին, այլ նաև հեռավոր արոտավայրերի ջրային (ջրհորեր) և ապաստարանային ենթակառուցվածքներին) միջոցներ հավաքագրելու համար:

139. Ծրագիրը կներգրավի փորձագետների թիվ՝ 10 Արոտօգտագործողների միություններին իրենց կառավարման տակ գտնվող 15550 հա արոտավայրերի համար արոտավայրերի ուսումնասիրություններ իրականացնելու և արոտավայրերի կառավարման պլաններ մշակելու գործում օգնելու համար: Ծրագիրը նաև կներգրավի որակավորված ընկերություն՝ ՏԻՄ-երի անմիջական կառավարման ներքո գտնվող արոտավայրերի համար (մնացած 134,450 հա) գնահատումներ և գույքագրումներ կատարելու և հստակ չափանիշների (ՀԿՑ) հիման վրա արոտավայրերի կայուն կառավարման պլաններ մշակելու համար: Մասնագիտացված ընկերությունը նաև կաջակցի՝

- Սուբվենցիոն ծրագրի և այլ համապատասխան պետական ծրագրերի ֆինանսավորման գերակայությունների շարքում արոտավայրերի/խոտհարքների ընդգրկման համար օրենսդրական փոփոխությունների փաթեթի մշակմանը,
- Թիրախ տեղական համայնքներին՝ առաջարկներ գրելու և արոտավայրերի կայուն կառավարման իրականացման համար ֆինանսավորման հավաքագրման առաջարկների մշակման/ներկայացման վերաբերյալ վերապատրաստման դասընթացներով:

140. Ըստ PPG-ի դաշտային առաքելության քննարկումների՝ տեղական իշխանությունները պատրաստ են հողի վարձակալությունից ստացված տեղական եկամուտների հոսքը վերաուղղորդելու դեպի արոտավայրերի/խոտհարքների կառավարման պլանների

³⁸ <https://mineconomy.am/hy/page/1340>

իրականացումը, թեև ներկայիս թվերը համեստ են: Օրինակ՝ ըստ պաշտոնական վիճակագրության՝ համայնքի և պետական սեփականություն հանդիսացող հողերի վարձակալությունից ստացված վեց թիրախ համայնքների 2022թ. բյուջեն կազմում է մոտ 450,000 ԱՄՆ դոլար: Այդ միջոցները կլրացվեն պետական ծրագրերից (ծրագրի աջակցությամբ մշակվելիք) միջոցների հավաքագրմամբ:

141. Ծրագիրը փորձնական կգործարկի առաջարկվող Ագրո-բնապահպանական վճարների սխեման՝ համագործակցելով ընտրված գյուղերում արոտագտագործողների 10 միությունների հետ (ստեղծվել են ՀԲ-ի աջակցությամբ CARMAC ծրագրի շրջանակներում): Արոտագտագործողների 10 միությունների մասնակից անդամների թիվը ներկայիս պաշտոնական տվյալներով 843 է:

142. Աղյուսակ 1. Կոոպերատիվներն ըստ մարզերի և համայնքների

#	Մարզ	Համայնք	Բնակավայր	Կոոպերատիվ	Անդամների թիվը	Կառավարվող արոտավայրեր հա
1.	Գեղարքունիք	Մարտունի	Վարդենիկ	Վարդենիկ	95	2000
			Վաղաշեն	Վաղաշեն	186	1800
			Ծովինար	Ծովինար	180	2500
		Վարդենիս	Ախարաձոր	Ախարաձորի	47	1900
			Այրք	Այրք	30	1100
			Շողակաթ	Շորժա	90	1700
2.	Վայոց ձոր	Վայք	Զառիթափ	Զառիթափ	64	2000
			Կարմրաշեն	Կարմրաշենի	28	1300
		Եղեգիս	Շատին	Շատին	86	450
			Աղնջաձոր	Աղնջաձորի	37	800
			Ընդամենը		5	10

143. PPG փուլի ընթացքում փորձագիտական թիմը գնահատել է առաջարկվող սխեմայի ծախսարդյունավետությունը՝ դիտարկելով 4 համայնքների առկա տվյալները (հավելված 20): Առաջարկվող Ագրո-բնապահպանական վճարների սխեմայի ծախս-օգուտը հաշվարկելու համար հիմք են հանդիսացել արոտավայրերի և խոտհարքների կարգավիճակի բարելավման արդյունքում ձեռք բերված լրացուցիչ արտադրանքի ցուցանիշները, այսինքն՝ արոտավայրերի կանաչ կեր և խոտ: Արոտավայրի/խոտհարքների բարելավմանն ուղղված ներդրումների հաշվարկված վերադարձը համաչափ է արոտավայրերի/խոտհարքների վիճակի բարելավմանն ուղղված սկզբնական ներդրումների չափին: Ծախսերի և օգուտների վերլուծությունը PPG փուլում ընդգծում է, որ Ագրո-բնապահպանական վճարների սխեման ավելի շահավետ է դառնում խոշոր տնտեսությունների և արոտագտագործողների կոոպերատիվների դեպքում, հատկապես, եթե նրանք ունեն կաթի և կաթնամթերքի ամբողջական արժեքային շղթա, ինչպիսին պանիրն է: Սա կարող է զգալիորեն նվազեցնել վերադարձի ժամանակը: Նախնական գնահատականները ցույց են տալիս, որ պանրի արտադրության դեպքում մարումը կազմում է մոտ 4-5 տարի, իսկ կաթի դեպքում՝ 6-7 տարի: Համայնքային արոտավայրերի և խոտհարքների համար բարելավված արոտների/խոտհարքների վարձակալությունը կարող է շահութաբեր դառնալ 10-րդ տարուց:

144. Այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ չէ իրականացնել ՀԿԿ համալիր միջոցառումներ արոտավայրերի բարելավման համար, և, որպես այդպիսին, ծախսերը կարող են տարբեր լինել, և ներդրումները կարող են շահութաբեր դառնալ ավելի կարճ ժամանակահատվածում: PPG-ի փորձագետները գնահատում են, որ ընտրված տարածքներում հողերի դեգրադացիայի չեզոքություն ձեռք բերելու համար արոտավայրի մոտ 20%-ը կարող է կառավարվել միայն մակերեսային բարելավումներով՝ դեգրադացումը կանխելու համար: Տարածքի 60%-ը կարելի է կառավարել հողերի դեգրադացումը նվազեցնելու նպատակով, իսկ 20%-ը կարելի է կառավարել արոտավայրերի դեգրադացված տարածքների վերականգնման համար: Ընտրված 150,000 հա արոտավայրերի և խոտհարքների հողերի դեգրադացիայի աստիճանը տարբերվում է, և որպես այդպիսին, ՀԿԿ որոշ կանխարգելման միջոցառումներ կատարելու դեպքում ավելի քիչ ծախսատար կլինեն, օրինակ՝ 100,000 դրամ/հա կամ 245 ԱՄՆ դոլար/հա ներդրումից էլ պակաս, մինչդեռ առավելագույն ներդրումը համարվում է 175,000 դրամ/հա կամ 430 ԱՄՆ դոլար/հա ներդրումները, կատարված աշխատանքի որակը և հետագա կառավարման արդյունավետությունը:

145. Առաջարկվող ագրո-բնապահպանական վճարների սխեման հավանաբար կկառուցվի հետևյալ կերպ *(Այս մոտեցման նորության պատճառով ստորև առաջարկվող սխեման, որը քննարկվել է կառավարական գործընկերների հետ PPG փուլում, կարող է հետագայում կատարելագործվել Իրականացնող գործընկերոջ (IP) կողմից ծրագրի մեկնարկից հետո)*.

- Նախաձեռնողներ. Համայնքային տեղական ինքնակառավարում; Արոտագտագործողների կոոպերատիվներ և անասնաբուժական ֆերմերային ձեռնարկություններ. այս կազմակերպությունները կիրականացնեն ՀԿԿ-ի միջոցառումները արոտավայրերի/խոտհարքների վրա համաձայն կանխարգելման-նվազեցման-վերականգնման ՀԴԶ փիլիսոփայության: Ծրագիրը կօգտագործի ԳԷՀ-ի ռեսուրսները, որպեսզի աշխատի ֆերմերների հետ և աջակցի արոտավայրերի գույքագրմանը, հողերի դեգրադացիայի գնահատման, խոտհարքների կենսաբազմազանության գնահատման և արոտների / խոտհարքների կայուն կառավարման պլանների մշակման և ենթակառուցվածքների բարելավման նպատակով:
- Ներդրողներ.
  - Համայնքի տեղական ինքնակառավարումը, համայնքային կառավարման միջոցով, կուղղորդի արոտավայրերի վարձակալության և խոշոր եղջերավոր անասունների արածեցման վճարներից հավաքագրված տեղական եկամուտները SLM միջոցառումների իրականացմանը՝ համաձայն ծրագրի կողմից աջակցվող արոտավայրերի/խոտհարքների կայուն կառավարման պլանների:
  - Տարածքային կառավարման նախարարությունը կնպաստի սուբվենցիոն ծրագրերի միջոցների մոբիլիզացմանը:
  - Էկոնոմիկայի նախարարությունը կնպաստի՝ Գյուղատնտեսության սուբսիդավորման ծրագրի միջոցներն ուղղելով արոտավայրերի բարելավմանը, սուբսիդավորելով վարկերի տոկոսները և այդպիսով ստեղծելով գրավիչ ներդրումային միջավայր:

- Վարկերը կտրամադրեն բանկերն ու միկրովարկային կազմակերպությունները: 2022 թվականի PPG-ի անցկացված հունիսի սեմինարը և մի շարք ֆինանսական հաստատությունների հետ երկկողմանի ներգրավվածությունը տարածք են բացել կանաչ վարկավորման ուսումնասիրության համար: Բաց է արոտավայրեր-խոտհարքների արտոնյալ վարկավորման և առաջարկվող Ագրավճարային սխեմայի ֆինանսավորման համար:
- Մասնավոր ներդրողներ և ներգրավելով հայկական սփյուռքը, օրինակ՝ Հայաստանում կամ սփյուռքում գտնվող հաջողակ ձեռնարկատերեր, ովքեր ցանկանում են ներդրումներ կատարել իրենց տեղական քաղաքներում կամ մարզերում: Կան բազմաթիվ հայկական համայնքներ, որոնք ներգրավված են Հայաստանում տարբեր նպատակների ֆինանսավորման մեջ, և այս ուղղությունը հետագայում կուսումնասիրվի ծրագրի իրականացման ընթացքում:
- Գնահատողներ.
  - Ծրագիրը սկզբում կտրամադրի առանձին փորձագետներ՝ գնահատելու արոտավայրերի/խոտհարքների բարելավման արդյունքները:
  - Ծրագիրը կաջակցի շրջակա միջավայրի նախարարությանը ստեղծելու *Ծառայություններ մատուցող ընկերություն* KPI-ների վրա հիմնված ագրովճարումների սխեմայի արդյունքները գնահատելու համար՝ որպես ծրագրի աջակցությամբ Շրջակա միջավայրի նախարարության կողմից ստեղծված ապագա ինստիտուցիոնալ մոդել:
  - Ներդրողները նաև կխրախուսվեն/կաջակցվեն սեփական գնահատումներն իրականացնելու համար՝ օգտագործելով արբանյակային պատկերներ և թվային այլ գործիքներ և տեղում անցկացնելով ճշտումների ուսումնասիրում:
- Արդյունքի համար վճարող.
  - Շրջակա միջավայրի նախարարությունը կառաջարկի Արդյունքների խրախուսական վճարումներ Ցուցանիշ 1-ի և Ցուցանիշ 2-ի համար (տես ստորև Աղյուսակ 2- առաջարկվող KPI-ները) ՀԴԶ և ԿԲ ձեռք բերած օգուտների համար: Դրանք առաջարկվում է վճարել ՇՄՆ-ի կողմից որպես խրախուսական վճարներ՝ հաշվի առնելով ելակետային և ձեռք բերված առաջընթացի կարգավիճակի տարբերությունը: Որպես այլընտրանք, վճարումը կարող է լինել մասնակի փոխհատուցում՝ որպես արոտավայրերի բարելավման համար սկզբնական պահանջվող կապիտալ ներդրումների տոկոս (վճարման տարբերակները հետագայում կհստակեցվեն ծրագրի մեկնարկից հետո):
  - Վճարումը կկատարվի պայմանագրային համաձայնագրի կետի դիմաց, այն է, որ վճարված գումարը պետք է վերաներդրվի ընտրված արոտավայրերի բարեկարգման մեջ, մինչև կառավարման միջոցառումները կիրականացվեն պայմանագրով նախատեսված ողջ տարածքի/մակերեսի վրա:

146. Առաջարկվող ագրոէկոլոգիական վճարման սխեման քննարկվել է կառավարության և ֆինանսական հաստատությունների ներկայացուցիչների հետ 2022 թվականի հունիսի PPG աշխատաժողովի ժամանակ, որի նպատակն էր տարածք բացել LDN/SLM ֆինանսավորումն

ընդհանրապես, և արոտավայրերը, մասնավորապես, քննարկելու համար: Քննարկումները մատնանշեցին ֆինանսական հատվածի բացությունը արոտավայրերի կայուն կառավարման համար վարկավորման համար՝ առանձնացնելով մի քանի նախադրյալներ, որոնք բանկերը դիտարկում են.

- Արոտավայրերի կառավարման համար նախատեսված լրացուցիչ պետական ռեսուրսների ապահովում.
- Կրթական և իրազեկման միջոցառումներ պոտենցիալ շահառուների համար (իրազեկում ֆինանսավորման արտադրանքի վերաբերյալ);
- Գործընթացին աջակցելու համար տեխնիկական խորհրդատուների ներգրավում և ակտիվ մասնակցություն.
- հաշվետվողականության մեխանիզմների ներառում;
- Պետական երաշխիքների, համաֆինանսավորման, սուբսիդավորման, ապահովագրության և այլ երաշխիքների առկայություն.
- Ռիսկերի գնահատում և ռիսկերի ապահովագրման մեխանիզմների ներդրում;
- Բնական կերային տնտեսությունների կառավարման և վարձակալության մասին օրենսդրության կատարելագործում (վարձակալության պայմաններ, վարձակալության վճարի չափ և այլն);
- Արոտավայրերի կառավարման պլանների մշակում և իրականացում;
- Համայնքներում մասնագիտական կառուցվածքային ստորաբաժանման և մասնագետների հաստիքների ձևավորում (արոտների կառավարման համար).
- Հիմնական կատարողականի ցուցանիշների մշակում և իրականացում:

147. Հետևաբար, նախագիծը կաշխատի Շրջակա միջավայրի և Էկոնոմիկայի նախարարության և ֆինանսական հաստատությունների հետ, որոնք ցանկանում են մասնակցել ծրագրին և աջակցել Ազոնէկոլոգիական վճարումների սխեմայի ֆինանսավորմանը, ինչպիսիք են **որպես ԱԿԲԱ Բանկ; Համաշխարհային վարկ; Ազոն-լիզինգ ՄՊԸ; Հայ-բիզնես Բանկ; Ֆարմ Կրեդիտ Արմենիա, Յունիբանկ.** Ֆինանսական հաստատությունների հետ PPG կլոր սեղանի ժամանակ ընդգծված արոտավայրերի ֆինանսավորման որոշ նախադրյալներ, օրինակ՝ պահանջվող տեխնիկական աջակցությունը, տեղեկացվածությունը, աջակցությունը տեղական ինստիտուցիոնալ խորհրդատվական ծառայություններին և, ավելի կարևոր, արոտավայրերի կառավարման պլանների և KPI-ների մշակումը կապահովվի կազմակերպության կողմից: նախագիծ; Մինչդեռ այլ հարցեր, ինչպիսիք են պետական նպատակային ֆինանսավորումը և հնարավոր պահանջվող պետական երաշխիքները, ռիսկերի ապահովագրման արտադրանքները և այլն, պետք է լուծվեն կառավարության գործընկերների կողմից ծրագրի իրականացման փուլում: Բնության դրական լուծումների համար ֆինանսավորման աղբյուրները բացահայտելու ծրագրի ջանքերը կհամակարգվեն ՄԱԶԾ-ի այլ գլոբալ նախաձեռնությունների հետ (օրինակ՝ ԳԷՀ-ի կողմից ֆինանսավորվող Գլոբալ Ծրագրի Կենսաբազմազանության Ֆինանսավորման Ծրագիրը, որին Հայաստանը կմասնակցի 2023թ.-ից)՝ մշակելու Կենսաբազմազանության ֆինանսավորման պլանը և բնորոշումը ներքին ռեսուրսներ բնության դրական լուծումների համար և կաջակցի կայուն բնության դրական գյուղատնտեսության համար միջոցների հատկացմանը: Ներկայումս Էկոնոմիկայի նախարարությունը նպատակ ունի լրացուցիչ 2.5 մլրդ դրամի ներդրում կատարել՝ ընդլայնելու

Գյուղատնտեսության սուբսիդավորման ծրագիրը՝ ներառյալ արոտավայրերի/խոտհարքների բարելավման համար: Նախարարության ներկայացուցիչների հետ PPG-ի քննարկումները հաստատել են, որ տարեկան հատկացումների մի մասն ուղղվելու է արոտավայրերի կայուն կառավարմանը՝ ի աջակցություն ապագա գյուղատնտեսական վճարումների սխեմայի:

148. ԳԷՀ-ի հավելյալ աջակցությունը կօգտագործվի գենդերային և կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն և կլիմայի նկատմամբ կայուն արոտավայրերի կառավարման պլանների մշակման համար 150,000 հա արոտավայրերի և խոտհարքների համար, որոնք կներառեն հիմնական կատարողականի ցուցանիշները և SLM միջոցառումները, որոնք չեն սպառի հող/ջրային ռեսուրսները և կնպաստի կենսաբազմազանության զարգացմանը: Այս ցուցանիշները կհաստատվեն/խստացվեն իրականացման առաջին տարվա ընթացքում և կներառվեն ծրագրի շրջանակում գտնվող բոլոր արոտավայրերի արոտավայրերի կառավարման պլաններում:

149. Աղյուսակ 2. Արոտավայրերի կառավարման պլանների համաձայն առաջարկվող KPI

Ցուցանիշ		Չափման միավոր	Մեկնաբանություն
1. Հողերի դեգրադացիայի չեզոքություն (ՀԴՉ / LDN)			
1.1.	Հողի բուսապատվածություն	%	Ուտելի կերաբույսերի գերակշռությամբ (կերային նշանակությամբ տեսակներով) արոտավայրերի միավոր մակերեսի (1 հա-ի) բուսապատվածություն
1.2.	Հողի արտադրողականության	կգ/ հա	Զուտ առաջնային արտադրողականություն Արոտավայրերում ձևավորվող բուսածածկի բերքատվություն
1.4.	Հողում օրգանական ածխածնի պարունակություն	Հողի որակի ինդեքս	Հումուսի պարունակությունը ելակետայինի համեմատ (դեգրադացված արոտավայրերի գնահատում միջամտություններից առաջ և հետո)
2. Կենսաբազմազանություն			
2.1.	Անհատ թռչունների քանակը	հատ / հա	Մոխրագույն կաքավ (<i>Perdix perdix</i>)
2.2.	Գիհու նոսրանտառների կարգավիճակը	% կամ հատ	Գիհու տեսակի %-ային ընդգրկվածություն կամ գիհի թփերի/ծառերի/մատաղ նմուշների թիվը մեկ հա-ում
2.3.	Բնական խոտհարքների բուսածածկում բարձրարժեք ուտելի տեսակներ	≥ 65 % կամ կգ/հա	Արոտավայրերի ընդհանուր արտադրողականությունը և բարձրարժեք արոտատեսակների արտադրողականությունը (Բակլազգի և դաշտավլուկազգի առկայություն / <i>Fabaceae</i> և <i>Poaceae</i> տեսակներ)

2.4.	Բնապահպանական և արոտավայրերի կառավարման կանոնակարգերի արձանագրված խախտումների թիվը	#	
3. Կայունություն			
3.1.	Արոտի մեկ հեկտարում արածեցվող ՄԵԿ և ԽԵԿ քանակ	հատ / հա	
3.2.	Զմեռային մսուրային ժամանակահատվածում համայնքներում ՄԵԿ-երի և ԽԵԿ-երի բավարար կերով ապահովածություն	կգ/գլուխ	Դաշտավարական ոլորտից (վարելահողերի մշակությամբ) և բնական խոտհարքներից ծավալային կերի՝ պահեստավորվող խոտի ավելացում
4. Մոցիալ-տնտեսական			
4.1.	Անասնապահությամբ զբաղվող տնտեսվարողների տարեկան եկամուտների ավելացում թիրախ բնակավայրերի մակարդակում	≥ 15%	Կաթի, մսի, խոտի արտադրությունից
5. Արոտավայրերի ենթակառուցվածքներ			
5.1.	Անասնագլխի համար ջրելատեղեր	հատ	Ըստ գործող նորմատիվային պահանջների
5.2.	Հեռագնա արոտներում հովվի կացարան և գիշարակացի մակատեղերի առկայություն	Այո/Ոչ	Ըստ գործող նորմատիվային պահանջների
5.3.	Արոտսպասարկող անհրաժեշտ ճանապարհների բարեկարգված վիճակ	կմ կամ ք.մ.	Ըստ հեռագնա արոտավայրերի հեռավորության
6. Բնաստիտուցիոնալ			
6.1.	Համայնքում արոտավայրերի կառավարման պլանների առկայություն	հատ	
6.2.	ՏԻՄ մարմիններում արոտների և խոտհարքների կառավարման մասնագետի հաստիք (ազրոնում-հանդպաս)	հատ	Զնավորվող բնապահպանության և գյուղատնտեսական բաժիններում հաստիքի առկայությունը կայուն կառավարման գործընթացի կազմակերպման և կառավարման երաշխիք է.
6.3.	Կայուն կառավարվող արոտներ	հա	
7. Կլիմայի փոփոխության խոցելիություն			
7.1.	Միավոր մակերեսի կենսազանգվածի արտադրողականություն	տ/հա	Բերքատու ցուցանիշների հնարավոր փոփոխությունները
7.2.	Հողի խոնավունակության աստիճան	%	Պայմանավորված է տեղումներով, բուսապատվածությամբ և բուսածածկի խտությամբ

150. Ծրագիրը կներգրավի տեխնիկական փորձագետների թիմ՝ ընտրված համայնքներում արոտավայրերի կառավարման պլանների և վերապատրաստումների մշակմանը աջակցելու համար՝ հետևելով ստորև առաջարկվող քայլերին (տեսեք մանրամասն մոտեցումը Հավելված 20-ում՝ Գյուղատնտեսության տեխնիկատնտեսական հիմնավորում Արդյունք 3-ի համար):

- **Թիրախային համայնքների մոբիլիզացիա** Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզերում: Այս քայլը վերաբերում է համայնքային մակարդակով աշխատանքային խմբերի ստեղծմանը (կազմված տեղական ինքնակառավարման մարմիններից, համայնքի մասնագետներից, հողի մշակությամբ և անասնապահությամբ զբաղվող ֆերմերներից, ապահովելով կանանց մինչև 30% ներգրավվածությունը): Աշխատանքային խմբերի և շահագրգիռ կողմերի համար դասընթացների և գործնական սեմինարների անցկացում՝ հողօգտագործման պլանավորման, արոտավայրերի և խոտհարքների կայուն կառավարման, ինչպես նաև արժեշտային հմտությունների զարգացման համար: Կարողությունների զարգացման աշխատանքները պետք է սկսվեն համայնքի մոբիլիզացումից և հովվական ռեսուրսների համայնքային կառավարման կազմակերպման սկզբնական քայլերից հետո: Ծրագիրը հիմնվելու է GIZ-ի «Կենսաբազմազանության կայուն կառավարում, Հարավային Կովկաս» ծրագրի արդյունքների և արոտավայրերի կառավարման վերաբերյալ մշակված նյութերի, ձեռնարկների և ուղեցույցների վրա:
- **Արոտավայրերի և խոտհարքների գույքագրում** ընտրված ծրագրի տեղամասերում արոտավայրերի օգտագործման ձևերի և անասունների սեզոնային բաշխման գնահատում. GIS-ով աջակցվող քարտեզների գծում՝ հիմնվելով հարցումների արդյունքների վրա; (i) Առաջարկվող թիրախային արոտավայրերի վավերացում և ուրվագծում՝ համաձայնեցնելով ISLUP-ների մշակմանը (Արդյունք 1.1.1-ի համաձայն)՝ օգտագործելով հեռահար գոնդավորման տվյալները և հետազոտությունները. GIS աջակցությամբ արոտավայրերի քարտեզագրում; Ընտրված ցուցադրական տարածքների վավերացում (ii) խոտածածկ տարածքների և արոտավայրերի բուսական կազմի բուսաբանական հաշվառում (համաձայնեցված Արդյունք 2.2.1-ի ներքո անցկացված Պալեարկտիկական խոտհարքների գույքագրման հետ) և բուսականության կարգավիճակի գնահատում. (iii) Հիմնական ենթակառուցվածքային խոչընդոտների բացահայտում, ինչպիսիք են ջրային ենթակառուցվածքների բացակայությունը, անասունների համար սովերային ենթակառուցվածքների բացակայությունը. (iv) Հողի վիճակի և բնիկ անտառային ապաստարանների առկայության գնահատում. (v) Մոցիալ-տնտեսական գործոնների գենդերային զգայուն գնահատում (ներառյալ տղամարդկանց և կանանց օգտագործման և բնական ռեսուրսների հասանելիության տարբերակված ձևերը, ընդգծելով կանանց, երիտասարդների և այլ խոցելի խմբերի առջև ծառայած մարտահրավերները) և արոտավայրերի կառավարման մատչելի համապատասխան տեխնոլոգիաների առկայության ստուգում:
- **Զգայուն տարածքների քարտեզագրում** Արոտավայրերի տեղաբաշխման կանոնակարգերի և արոտավայրերի յուրաքանչյուր տեսակի, անասունների և անասնակերի համար կրող հզորությունների նորմերի հստակեցում:

- Համապատասխան արոտավայրերի կրողունակության, մեթոդաբանության ստեղծումը կմշակվի, փորձարկվի և կխթանի թափանցիկ և լավ փաստագրված վերլուծությամբ:
- Արոտավայրերի հերի առաջարկվող միջոցառումների վավերացում և ճշգրտում, որը համահունչ է LDN-ի հետ համատեղելի հողօգտագործման պլանավորմանը Արդյունք 1.1.1 Ծրագրի շրջանակներում ընտրված արոտավայրերը կնպաստեն արոտավայրերի կառավարմանը և արածեցման միջոցառումներին, որոնք կնպաստեն արոտավայրերում դեգրադացիայի կանխարգելմանը և նվազեցմանը:
- Արոտօգտագործողների հետ համաձայնեցված կերային մշակաբույսերի տարեկան բերքահավաքի պլանավորում. ձմեռային կուլտուրաների պլանավորումը պետք է ապահովի ձմեռային կերերի հասանելիությունը և կանխի անասունների արածեցումը հաջորդ գարնանը վաղաժամ.
- Նախագծել և պլանավորել ագրոանտառային միջոցառումները, ինչպիսիք են կենսաբանական միջանցքներում անտառային ապաստարանների և փոխկապակցման տարածքների տնկումը, էկոլոգիական կապի պահպանումը կամ ստեղծումը.
- Անասնաբուժական գոմաղբի բաշխման պլանավորում արոտավայրերի որոշ տարածքներում՝ հողի բերրիությունը բարձրացնելու նպատակով:
- Արոտավայրերի բույսերի և պոտենցիալ սերմերի տնկարանների ստեղծում և պահպանում բնիկ տեսակներով:
- Նախագծել արոտավայրերի մոնիտորինգի սխեման (որը պետք է օգտագործվի արոտների կառավարիչների և օգտագործողների կողմից՝ տեղական Արոտօգտագործողների կոոպերատիվների և տեղական ինքնակառավարման արոտավայրերի վարչությունների աջակցությամբ): (KPI) գյուղատնտեսական վճարումների սխեմայի: Արոտավայրերի մոնիտորինգի ֆայլերը կներառեն նաև բնապահպանական և սոցիալական երաշխիքների համար համապատասխան միջոցառումների մոնիտորինգ, օրինակ. (i) միջոցներ՝ նախատեսված արոտավայրերի կրողունակության պահպանման համար՝ վերականգնված արոտավայրերում անասունների հնարավոր աճին հակադրելու համար. (ii) տեղանքի հատուկ ռիսկի գնահատում ոչ բնիկ կերային բույսերի տեսակների ցանքի դեպքում և արդյունքների խիստ մոնիթորինգ.
- Հավասարեցման/ինտեգրման հեշտացում Արոտօգտագործողների կոոպերատիվների բիզնեսի զարգացման համապատասխան ռազմավարությամբ և տեղական իշխանությունների տեղական զարգացման նպատակներով:
- Բյուջետային ռեսուրսների և աջակցության տրամադրում արոտավայրերի ենթակառուցվածքներին (հորեր, անասունների և հովիվների ապաստարան)՝ այլընտրանքային/հեռավոր արոտավայրերի հասանելիությունն ապահովելու և արոտավայրերի հերթափոխի իրականացման նպատակով:
- Արոտավայրերի մոնիթորինգի համար պատասխանատու տեղական ստորաբաժանումներից մասնագետների վերապատրաստում ՏԻՄ իշխանությունների շրջանակներում՝ արոտավայրերի մոնիթորինգի առաջադրանքներ կատարելու համար:

- Աջակցություն կարգավորող փոփոխությունների մշակմանը տեղական մակարդակով արոտավայրերի կառավարման կոմիտեների ստեղծում; և արոտավայրերի վարձակալության պայմանագրերի փոփոխություններ՝ մոնիթորինգի պարտականությունները և կենսաբազմազանության և կլիմայի խոցելիության հիմնական ցուցիչները ուժեղացնելու նպատակով:
- Իրականացում: ներառում է նպատակաուղղված աջակցություն տեղական ինքնակառավարմանը՝ ֆինանսավորման մոբիլիզացման համար նախագծերի մշակման և ներկայացման և 10 արոտավայրերի ասոցիացիաների, էկոնոմիկայի նախարարության և շրջակա միջավայրի նախարարության և մի շարք ֆինանսական հաստատությունների հետ աշխատելու համար՝ ագրովճարների սխեմայի ստեղծման և գործարկման համար:

151. Ծրագիրը կկիրառի նպատակային տեխնիկատնտեսական հիմնավորումներ/ռիսկի գնահատումներ (ներառյալ կլիմայի հետ կապված ռիսկերը և խոցելիությունը) ծրագրի տարածքներում՝ բացահայտելու, կանխելու և մեղմելու հնարավոր բացասական ազդեցությունները կրիտիկական կենսամիջավայրերի և պոտենցիալ տնտեսական տեղահանման ռիսկերը, որոնք առաջանում են նախագծային արոտավայրերի կառավարման միջոցառումներից (այդպիսիք. որպես մարտավարական արածեցման մեթոդներ): Եթե հաստատվի, իրականացման ընթացքում տեղանքի հատուկ գնման միջոցով, ապա տնտեսական տեղաշարժի ռիսկը կկառավարվի՝ ինտեգրելով Կենսամիջոցների գործողությունների ծրագրի բոլոր տարրերը համապատասխան արոտավայրերի կառավարման պլաններում: Իրականացման ընթացքում կկիրառվի տեղամասի հատուկ գնում՝ պլաններում նկարագրված կառավարման անհրաժեշտ միջոցառումներն իրականացնելու համար (համաձայն SESP-ի և ESMF-ի):

152. Ընդհանուր առմամբ, ծրագիրը կնպաստի էկոհամակարգային մոտեցմանը և հողերի դեգրադացիայի չեզոքության սկզբունքներին ծրագրի տեղամասերում և հողօգտագործման միևնույն տեսակներում (օրինակ՝ արոտավայրերում): Հողօգտագործման տարբեր տեսակների մասնակցային գնահատման միջոցով ծրագիրը կնպաստի արոտօգտագործողների միջև համաձայնությանը և կոնսենսուսին յուրաքանչյուր տարածքի էկոլոգիական վիճակի վերլուծության արդյունքների և, ավելի կարևոր, այն միջոցառումների շուրջ, որոնք պետք է իրականացվեն, որոնք նպաստում են. դեպի «հողերի դեգրադացիայի չեզոքություն», պահպանել առողջ արոտավայրերը և բարելավել այն արոտավայրերը, որոնք տարբեր աստիճանի դեգրադացիա են ցույց տալիս: Համայնքների ներգրավումը կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն «չեզոքության» քննարկմանը թույլ է տալիս նրանց պատկերացնել և հասկանալ, թե ինչպես են էկոհամակարգային ծառայությունները հոսում տարբեր ցամաքային համակարգերով,

153. Արդյունք 3.1.2 *Կլիմայի նկատմամբ զգայուն և LDN-ի հետ համատեղելի Ջրի և հողի կառավարման պլաններ ընտրված համայնքներում, որոնք կհանգեցնեն հողի բարելավմանը նորարարական ոռոգման տեխնոլոգիաների և կլիմայի դիմացկուն մշակաբույսերի մշակման միջոցով, որոնք համահունչ են LDN սկզբունքներին. ՋՕԸ-երի հզորացում՝ կայուն մշակաբույսերի և ագրոանտառային միջոցառումների ցուցադրման համար:*

154. Այս արդյունքի շրջանակներում ծրագիրը կաշխատի Ջրօգտագործողների ասոցիացիաների (ՋՕԸ) և թիրախային համայնքների տեղական համայնքների հետ և կաջակցի ներդրումներին կայուն ռոռզման և գյուղատնտեսական մոտեցումներում, որոնք չեն սպառում հողն ու ջրային ռեսուրսները՝ համահունչ Հայաստանի կառավարության առաջնահերթություններին: հողերի դեգրադացիայի և կլիմայի հետ կապված գյուղատնտեսության զարգացման ռիսկերը մեղմելու նպատակով: Ազգային LDN զեկույցը ընդգծում է վերականգնողական գյուղատնտեսության կարևորությունը և հողի և ջրի օգտագործման բարելավումը բուսաբուծության մեջ՝ ազգային LDN նպատակին հասնելու համար: Հողի արդյունավետ օգտագործումը և ջրային ռեսուրսների պաշտպանությունը երկուսն էլ շատ կարևոր են Հայաստանի համար՝ կապված ջրային ռեսուրսների նվազման և կանխատեսվող ջրի սակավության և հողերի դեգրադացիայի հետ, հետևաբար՝ հող-ջուր ինտեգրված մոտեցման անհրաժեշտությունից ելնելով:

155. Մինչև 2040 թվականը ջերմաստիճանը կբարձրանա 1-1,5%-ով, իսկ տեղումները կնվազեն 5-10%-ով Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի առանձին հատվածներում, ինչի հետևանքով Արփա գետի ավազանում (Վայոց ձորի մարզում) գետերի հոսքը կնվազի 10%-ով: Վայոց ձորի մարզում ծրագիրը կաշխատի Եղեգի և Եղեգեղնագոր համայնքները սպասարկող ՋՕԸ-ի հետ՝ Թառաթումբ գյուղում (Գնդասարի ԿԲԱ/ԳԲԱ-ի հարևանությամբ); Վայք համայնքում ծրագիրը կաշխատի Կապուտ, Գոմք և Ջառիթափ գյուղերում՝ Արփա ԿԲԱ/ԳԲԱ-ի հարևանությամբ: Գեղարքունիքի մարզում ընտրված տարածքների մեծ մասը գտնվում է «Սևան» ազգային պարկի մոտ գտնվող Մասրիկի դաշտում: Ծրագիրը կաշխատի Գեղարքունիք ՋՕԸ-ի և Մարտունի և Վարդենիս համայնքների և ընտրված գյուղերի տեղական ֆերմերների հետ: Գեղարքունիքի մարզի Ջրօգտագործողների ընկերությունների (ՋՕԸ) ենթակայության տակ գտնվող սպասարկվող տարածքներում Մարտունի և Վարդենիս համայնքներում հիմնական մշակաբույսերն են ցորենը, գարին և կարտոֆիլը, ինչպես նաև կերային, խնձորի և տանձի այգիները: Վայոց ձորի մարզի Եղեգիս համայնքում տեղական համայնքներում աճեցնում են հիմնականում ցորեն, գարի, կերային կուլտուրաներ, խնձոր, դեղձ, ծիրան, ընկույզ և խաղող: Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզերի ընտրված համայնքներում ՋՕԸ-երի կողմից սպասարկվող հիդրոտեխնիկական կառույցների 80-90%-ը 55-65 տարեկան են, գրանցելով ջրի զգալի կորուստներ (60-70%): Հնացած ռոռզման ջրանցքները քայքայված բետոնե ջրանցքներ և մաշված խողովակներ (որոնք առաջացնում են ջրի մեծ արտահոսքեր),

156. Ընտրված վարելահողերն ընդգրկում են 10,000 հա գյուղատնտեսական վարելահողեր, որոնցից, ինչպես գնահատվել է դաշտային առաքելությունների ժամանակ, միայն մոտավորապես 50%-ն է փաստացի ռոռզվում, ռոռզման ենթակառուցվածքը հին է և վատ վիճակում: ԳԷՀ-ի ռեսուրսները կօգտագործվեն կլիմայի դիմացկուն և LDN-ին համապատասխան Ջրի/հողերի կառավարման համալիր կառավարման պլանների մշակմանը աջակցելու համար, որն ընդգրկում է 10,000 հա վարելահող ռոռզվող և չոռզվող հող, որը սպասարկվում է ՋՕԸ-երի կողմից, ներառյալ. Մոտավորապես 5,652 հա-ի վրա գոյություն ունեցող ռոռզման ենթակառուցվածքի հիդրոտեխնիկական վերանորոգում և (ii) LDN-ին համապատասխան գյուղատնտեսական տեխնիկա և աջակցություն մինչև 10,000 հա մնացած տարածքի համար կաթիլային ռոռզման ֆերմայում, որը կկանխի, կկրճատի և կվերականգնի դեգրադացված հողերը, որոնք համահունչ են ISLUP-ներին և LDN մոտեցում:

157. Ծրագիրը նաև կվերապատրաստի ՋՕԸ-երին ընտրված տարածքներում՝ մշակելու առաջարկներ Ջրի/հողամասերի համալիր կառավարման պլանների իրականացման համար անհրաժեշտ միջոցների մոբիլիզացման համար՝ մոբիլիզացնելով միջոցներ պետական ծրագրերից (այսինքն՝ սուբվենցիոն ծրագրից): Ծրագիրը կօգնի նաև ՋՕԸ-ներին մշակել և ներկայացնել արտոնյալ վարկերի բանկերի հայտեր՝ այդ աշխատանքների համար անհրաժեշտ ֆինանսավորում ստանալու համար: ՀՀ կառավարության 2019 թվականի մարտի 7-ի «Արդի ոռոգման համակարգերի ներդրման համաֆինանսավորման ծրագիրը հաստատելու մասին» N 212-Լ որոշման համաձայն՝ պետությունն աջակցում է տնտեսվարող սուբյեկտներին և ջրօգտագործողներին՝ ստանալու արտոնյալ վարկեր և ներդրման սուբսիդիաներ: Ոռոգման նոր տեխնոլոգիաներ: Ընտրված տարածքներում հարցված անհատ ձեռներեցները, ֆերմերները և ՋՕԸ-ները պատրաստ են համաֆինանսավորել անհրաժեշտ միջոցառումները մինչև 10%:

158. Ծրագիրը կառաջարկի համաֆինանսավորում ԳԷՀ-ի միջոցներից՝ աջակցելու հիդրոտեխնիկական վերանորոգման աշխատանքների մի մասի և ներդրումների կլիմայական խելացի ոռոգման տեխնիկայի մեջ (ըստ ստորև աղյուսակում ամփոփված տեխնիկատնտեսական հիմնավորման վերլուծության): Հարկ է նշել, սակայն, որ հիդրոտեխնիկական վերանորոգմանն աջակցության համար ԳԷՀ-ի գնահատված միջոցները (այսինքն՝ 349,950 ԱՄՆ դոլար) հասանելի կլինեն միայն Պետական սուբվենցիոն ծրագրի ֆինանսավորումից հետո, ՋՕԸ-երը և անհատ ձեռներեցները մոբիլիզացվեն: Միայն հիմնական ֆինանսավորման աղբյուրների մոբիլիզացումից և Երջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման (ՇՄԱԳ) անհրաժեշտ ուսումնասիրության և տեխնիկական աշխատանքների նախագծումից հետո (համաձայն գործող ազգային օրենսդրության) ԳԷՀ ծրագրի միջոցները հասանելի կլինեն խողովակների վերանորոգման համաֆինանսավորման համար Երջակա միջավայրի և սոցիալական ազդեցության գնահատման (ՇՄԱԳ) իրականացումից հետո միայն՝ համաձայն ՄԱԶԾ SES պահանջների: Ի լրումն, նախագիծը կօգտագործի ԳԷՀ-ի միջոցները տեխնիկական փորձագետների ծախսերը հոգալու համար՝ աջակցելու ջրի և հողի ինտեգրված կառավարման պլանների մշակմանը, ՋՕԸ-երի վերապատրաստման դասընթացներին և ՋՕԸ-ներին ծրագրի առաջարկների մշակման և ներկայացման համար, որպեսզի մոբիլիզացնեն անհրաժեշտ ֆինանսավորումը՝ Ջրի և հողի համալիր կառավարման պլանների և հիդրոտեխնիկական վերանորոգման իրականացման նպատակով:

159. 10,000 հա տարածք ընդգրկող Ջուր/Հողատարածքի Ինտեգրված կառավարման պլանների իրականացման արդյունքում մոտ 58,800 մարդ կշահի 5,652 հա-ի բարելավված ոռոգման ենթակառուցվածքից, կայուն գյուղատնտեսական տեխնիկայից և ոռոգման ժամանակակից համակարգերից: PPG-ի փուլում բացահայտված միջոցառումների ամփոփումը ներկայացված է ստորև և հետագայում նկարագրված է Հավելված 20-ում.

160. Աղյուսակ. Ծրագրի թիրախային համայնքներում Ջրային կառավարման պլաններով առաջարկվող ներդրումների նկարագրությունը

ԳԷՀ ծրագրի շրջանակներում առաջարկվող հիդրոլոգիական աշխատանքների նկարագրությունը	Ընդհանուր արժեքը	գյուղ/մարզ	ԳԷՀ	Ակնկալվող համաֆինանսավորում (ԱՄՆ դոլար)	Միջոցներ, որոնք պետք է մոբիլիզացվեն առաջարկներ գրելու միջոցով (այգեգործության ծրագրի և կառավարության այլ ծրագրերի շրջանակներում)	Շահառուների թիվը (աշխատանքներից շահող մարդկանց թիվը)
40 մ2 մակերեսով պոմպակայանի շենքի վերակառուցում. 200 մմ երկարությամբ 1300 մ պոլիմերային խողովակով ջրամատակարարում: Լողավազանի վերանորոգում. Լողավազանի ծավալը մոտ 7200 մ3 Լողավազանի քայքայված տարածքների բետոն և պոլիմերային ծածկույթ: Վերակառուցման արդյունքում կոռոզվի 52 հա հողատարածք	90,000	Վայոց ձորի մարզ, Եղեգիս համայնք (գ. Թարաթումբ)	12,000	7500- համայնք 7500- ՀԳՄ Եղեգիս	63,000 – Սուբվենցիոն ծրագիր	400
Կապույտ գետից 350 մմ տրամագծով պոլիմերային խողովակներով 10 կմ երկարությամբ խողովակի կառուցում: Յուրաքանչյուր 2,5 կմ-ի վրա ջրատարի վրա տեղադրեք ջրի փականներ: Վերակառուցման արդյունքում ոռոգվելու է 300 հա հողատարածք:	640,000	Վայոց ձորի մարզ, Վայք համայնք (Գոմք և Զառիթափ գյուղեր)	142,000	50000- համայնք	448000 -Սուբվենցիա	1400
Մարտունու բաժանարար ջրանցքի 5,6 կմ հատվածում 500-550 մմ պոլիմերային խողովակով ջրատարի անցկացում. Յուրաքանչյուր 2,5 կմ-ի վրա ջրատարի վրա տեղադրեք ջրի փականներ: Վերակառուցման արդյունքում ոռոգվելու է 600 հա հողատարածք	408,500	Գեղարքունիքի մարզ, Մարտունի համայնք (Մարտունի, Վաղաշեն, Ասթածոր գյուղեր)	52,550	30,000- համայնք 40000- ՋՕԸ Գեղարքունիք	285,950 -Սուբվենցիա	20,500
Մարտունու Մարի Արու ջրանցքի 10,5 կմ-ի վերականգնում. Ջրամատակարարում 300 մմ պոլիմերային խողովակով: Վերակառուցման արդյունքում ոռոգվելու է 2000 հա հողատարածք	638,000	Գեղարքունիքի մարզ, Մարտունի համայնք (Վազաշեն, Ասթածոր Զուլաքար և Վարդենիկ) գյուղեր)	51,400	70,000- համայնք 70.000- ՋՕԸ Գեղարքունիքի	413000 -Սուբվենցիա	16200
Մասրիկի ջրանցքի վրա գեոմեմբրանի տեղադրում և կենդանիների համար պաշտպանիչ փշալարերի անցկացում. Գիլի-Շովակ պոմպակայանի վերակառուցում. Պոմպակայանում 300 մմ երկարությամբ պոլիմերային խողովակի և 2500 մ երկարությամբ D - 360/50	590,000	Գեղարքունիքի մարզ, Վարդենիս համայնք (Վարդենիս, Մեծ Մասրիկ, Փոքր Մասրիկ, Նորակերտ և	57,000	40,000- համայնք 80.000- ՋՕԸ Գեղարքունիք	413000 -Սուբվենցիա	18000

կենտրոնախույս պումպակայանի տեղադրում: Վերակառուցման արդյունքում կոռոզվի 2200 հա հողատարածք:		Գեղամասար գյուղեր)				
Ծովակի թիվ 1 և Ծովակի թիվ 2 ջրանցքների վիճակի գնահատում և վերականգնում. Վերակառուցման արդյունքում կոռոզվի 500 հա հողատարածք:	150,000	Գեղարքունիքի մարզ. Վարդենիս համայնք Ծովակ գյուղ)	35,000	5,000- համայնք 5000-ԶՕԸ Գեղարքունիք	105,000 -Սուրվենցիա	2300
Ընդամենը:	2,516,500	-	349,950	405,000	1,761,550	58,800

161. Ծրագրի կողմից աջակցվող ջրի-հողի կայուն կառավարման պլանների միջոցառումները կներառեն մշակաբույսերի ընտրության, ցանքաշրջանառության տեխնիկայի և ջրի արդյունավետ օգտագործման նորարարական տեխնոլոգիաների ու մեթոդների կիրառումը, ինչպես նաև հողի համար միջմշակույթը: սննդանյութերի հարստացում.Ծրագիրը կաշխատի տեղի ֆերմերների և գյուղմթերք արտադրողների հետ՝ կլիմայական տեսանկյունից խելացի ոռոգման և գյուղատնտեսական տեխնոլոգիաներ օգտագործելու համար, ինչպիսին է կաթիլային ոռոգումը: Դեգրադացիայից *խուսափել-նվազեցնել-վերականգնելու* արձագանքման հիերարխիան կուղղորդի ՀԴԶ/ՀԿԿ միջամտությունների պլանավորումը, իսկ ցուցադրական տարածքների և ՀԿԿ միջամտությունների ընտրությունը կապված կլինի ISLUP-ների և ՀԴԶ-ի ելակետային գնահատումների հետ: Ծրագիրը նաև կօժանդակի մարզինալ և դեգրադացված հողերում, լանջերին և ձորերում գտնվող ագրոանտառային պտղատու ծառերի համակարգերին, որոնք դիմացկուն են ջրի սակավության նկատմամբ: Ագրոանտառային տնտեսության ցուցադրական տարածքները կընտրվեն ծրագրի իրականացման առաջին տարում՝ հիմնվելով ՀԴԶ գնահատումների և ՀԴԶ թեժ կետերի նույնականացման վրա: Ագրոանտառային միջոցառումների ֆինանսավորումը կիրականացվի դրամաշնորհների միջոցով (ենթադրյունք 3.1.4-ի հետ համակարգմամբ): Առաջնահերթությունը կտրվի այն ֆերմերներին, ում հողատարածքները անբարենպաստ վայրերում են՝ հեռու ոռոգման ցանցերից, և որտեղ դեգրադացիան ակնհայտորեն ավելի մեծ է:

162. Ծրագիրը կաշխատի համապատասխանություն ապահովող փորձագետների/ընկերության հետ և ՄԲՍ պահանջներին համապատասխան կիրականացնի բնապահպանական և սոցիալական սկրինինգներ և գնահատումներ այս ենթարդյունքի շրջանակում նախատեսված բոլոր աշխատանքների համար՝ հետևելով գործող ներպետական քաղաքականություններին և օրենսդրությանը և ՄԱԶԾ ՄԲՍ-ի պահանջներին: ԳԷՀ-ի միջոցներով կառուցվող հիդրոտեխնիկական համակարգի վերանորոգման համար ծրագիրը կապահովի, որ գործողությունները համապատասխանեն ՄԱԶԾ/ՄԲՍ պահանջներին: Մյուս կողմից՝ համաֆինանսավորումից վճարվող աշխատանքների համար (միջոցներ, որոնք չեն անցնում ՄԱԶԾ-ի հաշիվներով) ծրագիրը կապահովի համապատասխանություն ՄԱԶԾ/ՄԲՍ պահանջներին, սակայն հիմնական պատասխանատվությունը կընկնի ՏԻՄ-երի և ԶՕՄ-երիի շահառուների վրա: Այս աշխատանքների համար ըստ ՄԱԶԾ/ՄԲՍ պահանջների նախատեսվում է Բնապահպանական և սոցիալական ազդեցության գնահատում (ԲՄԱԳ): Ծրագրի տեխնիկական փորձագետները կաշխատեն համապատասխանություն ապահովող մասնագիտացված փորձագետների/ընկերության հետ և կապահովեն, որ ռիսկերի նվազեցման միջոցառումները համապատասխանեցվեն ՄԱԶԾ Ձեռնարկությունների ռիսկերի

կառավարման քաղաքականությանը և ներպետական օրենսդրությանը, և դրանք ամբողջությամբ կիրականացվեն և մշտադիտարկվեն: Տեղում ռիսկի նվազեցման առաջարկվող որոշ միջոցառումներ կներառվեն երրորդ կողմերի հետկնքված պայմանագրերում, օրինակ՝ (i) տեղում արտադրողների կողմից սարքավորումների պատշաճ տեղադրման ապահովում, (ii) ապահովել, որ մարդիկ հետևեն անվտանգ աշխատանքային պրակտիկաներին՝ հատկապես երբ խոսքը գնում է էլեկտրականության մասին, (iii) ջրանցքների երկայնքով բնակավայրերի կամ տնտեսությունների միջև անվտանգ շրջանցիկ ճանապարհներ աշխատանքների իրականացման համար, (iv) աշխատանքների իրականացման համար ճանապարհները կզգվեն տեղանքին հնարավորինս մոտ և նվազագույն միջամտություններով՝ բնական լանդշաֆտը պահպանելու համար: Ծրագրի մասնագիտացված փորձագետները կաշխատեն կապալառուների հետ՝ ապահովելու համար համապատասխանությունը ազգային աշխատանքային ստանդարտներին (Աշխատանքային օրենսգիրքը), համապատասխան աշխատանքի դիմաց համապատասխան աշխատավարձերի վճարումը, և երեխաների աշխատանքի բացառումը:

163. Ենթարդյունք 3.1.3 *Կայուն անտառկառավարման պլաններ՝ կայուն անտառային միջոցառումների և անտառների բնական վերաճի օժանդակման միջոցով անտառների դեգրադացիայի և էկոլոգիական կապակցվածության հարցերին անդրադառնալու համար*

164. Հայաստանի անտառները զբաղեցնում են 334,100 հա տարածք (11,5%՝ պատմական 30% ծածկույթից), որն ընդգրկում է 283,600 հա բնական անտառներ և 50,500 հա պլանտացիաներ: Պաշտոնական պահպանվող տարածքներից դուրս անտառները կառավարվում են պետության կողմից՝ Գյուղատնտեսության նախարարության «Հայանտառ» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության (ՊՈԱԿ) միջոցով: Սևանա լճի ավազանում ընդգրկված Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի թիրախ վարչական շրջաններում տեղակայված է մոտ 27050 հա անտառ, որը կազմում է ընդհանուր անտառային տարածքի 8.09%-ը:

165. Ծրագիրը թիրախ համայնքներում ընտրել է 8000 հա անտառային էկոհամակարգեր և աշխատելու է «Սևան» ազգային պարկի անձնակազմի (կառավարում է ՊՏ-ի կազմում ընդգրկված անտառային տարածքները) և «Հայանտառ» պետական գործակալության (կառավարում է «Սևան» ազգային պարկից դուրս գտնվող անտառային էկոհամակարգերը) հետ միասին՝ ՊՏ անձնակազմի, անտառապահների, հարակից հողատարածքների սեփականատերերի, տեղական և մարզային ինքնակառավարման մարմինների մասնակցությամբ թիրախ մարզերում մասնակցային մոտեցումների հիման վրա անտառկառավարման պլանները թարմացնելու նպատակով: Ծրագրի աջակցությամբ թարմացված անտառկառավարման պլանները կհատկորոշեն կլիմայի փոփոխության նկատմամբ կայուն անտառկառավարման միջոցառումներ և կօգնեն հաստատել ինստիտուցիոնալ դերերը և պարտականություններ և ապահովել կոնսենսուս մոնիտորինգի մեխանիզմների վերաբերյալ: Հիմնվելով ծրագրի շրջանակներում իրականացված հողերի, դեգրադացիայի, կլիմայի խոցելիության գնահատումների վրա (արդյունք 1-ի շրջանակում)՝ անտառկառավարման պլանները կներառեն ՀԴԶ-ի հետ կապված հողերի դեգրադացիայի գնահատմանը և հողօգտագործման պլանավորմանը համահունչ միջոցառումներ և կներառեն կլիմայական և անտառային հրդեհների ռիսկի նվազեցման միջոցառումներ՝ հիմնվելով

դեգրադացված տարածքների աշխարհագրական քարտեզագրման առաջնահերթությունների վրա:

166. Թիրախ համայնքներում պաշտոնապես գրանցված ընդհանուր անտառային տարածքները կազմում են մոտ 3649 հա Գեղարքունիքում և 9389,1 հա Վայոց Ձորում, որոնցից ծրագրի կողմից ընտրվել է 8000 հա անտառային էկոհամակարգեր՝ կայուն կառավարման տակ դնելու համար:

167. Աղյուսակ. Ծրագրի տեղամասեր-անտառային տարածքներ

#	Համայնք	Վերականգնվելիք անտառային էկոհամակարգեր, հա	Անտառային էկոհամակարգը վերանայված կառավարման պլաններով, հա
1	Շողակաթ	293	1,114.8
2	Մարտունի	0	0
3	Վարդենիս	295.2	1091
4	Եղեգիս	0	2,054.6
5	Ջերմուկ	0	1,546.5
6	Վայք	1,612.3	0
	ԸՆԴԱՄԵՆԸ	2,200.5	5,806.9

168. Շողակաթի (145,8 հա) և Վարդենիսի (442,4 հա) մոտ գտնվող գիհու նստրուտներից և կաղնու անտառներից մի քանիսը մասամբ «Սևան» ազգային պարկի սահմաններում են (տես՝ Հավելված 16, Նկար 9), և որոշ տարածքներ էլ ընտրվել են ՊՏ-ից դուրս՝ Վայոց ձորի մարզի Վայք համայնքում (1612.3 հա), որտեղ կան խառը անտառային էկոհամակարգեր: Այս անտառային տարածքները ենթարկվում են ճնշման անասունների ապօրինի արածեցման (օրինակ՝ գիհու նստրուտների արգելավայրերում և դրանց շրջակայքում) կամ մոտակա արոտավայրերում արածող անասունների կողմից երիտասարդ ծառերը տրորելու և ուտելու պատճառով: Այլ տարածքները ավերվել են կտրատման և այրման գյուղատնտեսական պրակտիկայի հետևանքով, որն առաջացրել է անտառների և հարակից արոտավայրերի դեգրադացիա և անտառային հրդեհներ (օրինակ՝ Վայք համայնքում): Ծրագիրը կաշխատի ՊՏ անձնակազմի և «Հայանտառ» պետական գործակալության պահակների և անտառապահների հետ՝ արգելավայրերի, օրինակ՝ գիհու/կաղնու անտառների շրջակայքում արածեցման արգելքի մասին օրենսդրությունը ավելի լավ կիրարկելու համար, և կաջակցի տեղական ծառատեսակներով տնկարանների ստեղծմանը, ինչպես նաև կաշխատի տեղաի համայնքների հետ՝ խրախուսելու ֆերմերներին հեռու մնալ ապակառուցողական գյուղատնտեսական պրակտիկաներից, ինչպիսիք են կտրատումը և այրումը: Ծրագիրը փոխհատուցող աջակցություն կառաջարկի բնապահպանական օրենսդրության ավելի լավ կիրարկումից տուժած համայնքներին՝ հետևյալ միջոցներով. անտառային էկոհամակարգերին սահմանակից համայնքային տարածքներում ագրոանտառային միջոցառումների տեխնիկական աջակցություն, ագրոանտառային տնտեսությունների կամ գյուղերի տնկարանների համար կենսաբանական նյութերով (սերմերով) աջակցություն և այլ միջոցառումներ դեգրադացված կամ մարզինալ հողերի վերականգնմանն աջակցելու համար, փոքր դրամաշնորհներ այլընտրանքային եկամուտների ստեղծմանն աջակցելու համար,

աջակցություն մեղվանոցների էլեկտրական ցանկապատմանը, հատկապես մարդ-վայրի բնության հակամարտություն ունեցող տարածքներում (օրինակ՝ Վայոց ձորում): Ծրագիրը նաև տեխնիկական աջակցություն և կենսաբանական նյութեր (օրինակ՝ տեղական ծառատեսակների տնկիներ) կտրամադրի «Հայանտառ» գործակալությանը գոյություն ունեցող անտառաշերտը փրկելու և բացակայող ծառերի շարքերը լրացնելու համար: Այլ միջոցառումներից են մուլախոտերի և/կամ խանգարող հանգամանքների (ինչպիսին է գերարածեցումը) վերացումը պտտվող ցանկապատերի կամ կառավարման այլ միջոցառումներ՝ անտառների վերականգնման տարածքներում անասունների արածեցումը կանխելու համար: Ծրագիրը կհիմնվի գիհու անտառի (գիհու նոսր անտառներ) շրջակայքում ապրող տեղական համայնքների հետ կնքված համաձայնագրերի միջոցով համայնքների կողմից հաստատված էկոմիջանցքների խրախուսման WWF-ի փորձի վրա, քանի որ են վայրի սմբակավոր կենդանիները նախընտրում են այս ապրելավայրերը, և ծրագիրը կաշխատի տեղական համայնքների հետ՝ նրանց այլընտրանքային եկամտի ստեղծման գործունեության մեջ ներգրավելու համար՝ կրիտիկական կենսամիջավայրերը պահպանելու նպատակով (ենթարդյունք 2.2.1-ի հետ համակարգմամբ):

169. Ծրագիրը կաջակցի «Հայանտառ» պետական գործակալությանը տեղական համայնքների հետ միասին մոտ 2200 հեկտար տարածքում տարբեր միջոցների համակցությամբ (ակտիվ տնկում և պասիվ վերականգնում) բնական վերաճի օժանդակման միջոցառումների նախագծման գործում՝ անտառի աճի խոչընդոտները վերացնելու նպատակով: Ծրագիրը կօժանդակի անտառների դեգրադացիայի և դրա պատճառների գնահատմանը՝ անտառների բնական վերաճի օժանդակման լավագույն մեթոդները հայտնաբերելու նպատակով: Օրինակ՝ հրդեհաշիջման վայրեր կառուցելը և չոր թափուկը մաքրելը, անասուններին արգելել տնկիները կրծելը (այսինքն՝ անհրաժեշտության դեպքում ցանկապատում կատարել), պլանավորել հեռացնել ինվազիվ թփերը և նպատակով ստորգետնյա արմատային համակարգից նոր ծլմանը, և բացակայող ծառաշարքերի փոխարեն տեղական ծառատեսակները տնկել: Որպես հիմնական ծառատեսակ խորհուրդ է տրվում օգտագործել կաղնու տնկիները, ինչպես նաև թխկու և հացենու տնկիները որպես երկրորդական ծառատեսակ (1 հա-ում միջինը 3000 տնկի): Խորհուրդ է տրվում նաև օգտագործել կաղնու սերմեր որպես հիմնական ծառատեսակ, ինչպես նաև տանձի, խնձորի և սալորի տնկիները երկրորդական ծառատեսակներ (1 հա-ում միջինը 2000 տնկի): Տնկիները կտնկվեն նախապատրաստված հողի մեջ՝ կաշունությունը բարելավելու նպատակով: Աշխատանքների բարձր արդյունավետությունն ապահովելու համար անհրաժեշտ է հողի նախապատրաստման աշխատանքները իրականացնել ծրագրի առաջին տարվա աշնանը, իսկ տնկումը՝ հաջորդ տարվա գարնանը: Բնական վերաճին նպաստելու համար կարող է անհրաժեշտ լինել ցանկապատում:

170. Բացի այդ, ծրագիրը կաջակցի «Հայանտառ» պետական գործակալությանը թարմացնելու ներկայիս անտառկառավարման պլանները մոտ **5,800 հա** անտառային էկոհամակարգի համար՝ Եղեգիս (2054,6 հա), Ջերմուկ (1546,5 հա), Վարդենիս (1011,8 հա) և Շոգակաթ (1194 հա) համայնքներում (համաձայն Հավելված 19-ի Նկ 5-ի): Բնական անտառային էկոհամակարգերի թարմացված անտառկառավարման պլանները կներառեն կլիմայի փոփոխության նկատմամբ դիմացկունություն, հրդեհների կառավարման միջոցառումներ, սահմանափակ/կայուն հողերի սահմանազատում, անտառօգտագործում, էկոհամակարգային ծառայությունների տարածքներ, վայրի կենդանիների գերակա միջանցքներ (ներառյալ Հարավարևելյան Փոքր

Կովկասի էկոլոգիական միջանցքի տարածքները): Անտառկառավարման միջոցառումներից բխող տեղական համայնքի ցանկացած պոտենցիալ տնտեսական տեղաշարժ, որը կարող է սահմանափակել բնական ռեսուրսների հասանելիությունը, ՄԱԶԾ ՄԲՄ պահանջների համաձայն կուղեկցվի անտառկառավարման պլաններում ներառված մեղմացման միջոցառումներով (այսինքն՝ փոխհատուցման միջոցառումներ): Ծրագիրը դրամաշնորհային աջակցություն կտրամադրի 2 թիրախ մարզերի շահառու համայնքներին այլընտրանքային եկամուտ ստեղծող գործունեության համար, ինչպիսիք են ագրոանտառային տնտեսությունը, մեղվաբուծությունը անտառների ոչ փայտանյութային ապրանքների արտադրությունը (հատապտուղներ, սունկ, բուժիչ խոտաբույսեր, թեյախոտեր), որոնք համայնքային մակարդակով կբարելավեն կենսապայմանները և կմեղմեն սոցիալական խնդիրները (ենթարդյունք 3.1.4-ի հետ համակարգմամբ): Ծրագրի շրջանակներում անտառկառավարման և դեգրադացված տարածքների բարելավման աշխատանքներին կմասնակցեն «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ը, «Սևան» ազգային պարկը և թիրախ համայնքների տեղական ինքնակառավարման մարմինները: Համայնքները կլինեն արդյունքների շահառուները և անտառվերականգնման աշխատանքների հիմնական գործընկերները, իսկ անտառկառավարման և անտառտնտեսության գծով փորձագետները կպլանավորեն և անմիջականորեն կվերահսկեն գործողությունները: Անտառային էկոհամակարգերի կայուն կառավարմանը նպաստող թարմացվելիք միջոցառումներից են, օրինակ՝ (i) Ապօրինի անտառահատումների սահմանափակումը և արգելումը, (ii) հավաքչության կարգավորումը և վերահսկումը, (iii) սանիտարական հատումների և անտառների էտումների իրականացումը, (iv) անտառային տարածքներում ընտանի կենդանիների գերաբաժեցման և անկանոն խոտհունձի կանխարգելումը, (v) տերևակեր վնասատուների և հիվանդությունների բռնկումների և տարածման կանխարգելումը, (vi) անտառային տարածքներում հակահրդեհային նշանակության հանքայնացված շերտերի ձևավորումը, (vii) անտառների առողջության համար օրգանական թափուկների կառավարումը, (viii) անտառային տնկարկների հիմնումը, (ix) բնական վերաճի օժանդակման համալիր միջոցառումների իրականացումը, (x) անտառների պաշտպանության աշխատանքները, (xi) անտառներում հիմնական ծառատեսակների աճին և զարգացմանը նպաստող միջոցառումների իրականացումը, (xii) անտառների մոնիտորինգի ժամանակակից համակարգերը, (xiii) սաղարթների կառավարումը, լուսային ռեժիմի կարգավորումը, սերմերի և սածիլներ տնկումը:

171. Անտառկառավարման ոլորտում համապատասխան միջոցների ձեռնարկումը կարող է որոշ չափով նվազեցնել կլիմայի փոփոխության ազդեցության տակ անտառների հնարավոր դեգրադացիայի բնապահպանական և սոցիալ-տնտեսական հետևանքները, ներառյալ անտառային հրդեհները, որոնց հաճախականությունը կարող է աճել: Վայոց Ձորի մարզի մի քանի հատվածներում աճել են անտառային հրդեհների դեպքերը: Հայաստանում չկա հրդեհների համակարգված մոնիտորինգ, իսկ «Հայանտառ» գործակալության և տեղական համայնքների՝ հրդեհների կանխարգելման և կառավարման կարողությունները խիստ սահմանափակ են: Անտառային ճանապարհների ցանցի բարդ ռելիեֆը և դեգրադացված վիճակը, ինչպես նաև տեխնիկական կարողությունների և անտառային հրդեհների դեմ պայքարի սարքավորումների բացակայությունը էական սահմանափակումներ են, որոնք խոչընդոտում են հրդեհի վտանգի դեպքում արագ միջամտությանը:

172. Այս կարողությունների սահմանափակումներին անդրադառնալու համար ծրագիրը կաջակցի «Հայանտառ» պետական գործակալությանը և «Մևան» ազգային պարկին նպատակային ներդրումներ կատարելով հրդեհաշիջման սարքավորումների և սկզբնական հրդեհները ճնշելու գործիքների մեջ՝ հրդեհաշիջման սարքեր և ուսապարկ-պոմպեր, կեռ դանակներ, որոնք նախատեսված են հողի մակերևութին և դրանից բարձր վառվող նյութերը արդյունավետորեն հեռացնելու համար, արագ քանդվող-հավաքվող ջրի բաքեր և օդերևութաբանական սարքեր, որոնք կօգնեն գնահատել եղանակային պայմանները և քամու արագությունը, ինչպես նաև հակահրդեհային պաշտպանիչ համազգեստի ամբողջական հավաքածուներ: Ծրագիրը Արտակարգ իրավիճակների նախարարության հետ համատեղ կկազմակերպի հրդեհների կանխարգելման և կառավարման վերաբերյալ դասընթացներ և կնպաստի Հայանտառի և «Մևան» ազգային պարկի անտառապահների՝ վաղ արձագանքման կարողությունների բարելավմանը (ենթարդյունք 2.1.1-ի հետ համակարգմամբ), այսինքն՝ անտառային հրդեհներին նախապատրաստման պլանավորում և իրականացում, անտառային հրդեհների դեմ պայքարի միջոցառումների, վտանգավոր վառելիքի նվազեցում, լանդշաֆտի վերականգնում, հրդեհների մասին հաշվետվություններ և հաղորդակցման և կրթական գործունեություն: Ծրագիրը (անհրաժեշտության դեպքում) կնպաստի միջգերատեսչական համաձայնագրերի կնքմանը Հայանտառի և Արտակարգ իրավիճակների նախարարության և «Մևան» ազգային պարկի և Արտակարգ իրավիճակների նախարարության միջև՝ արագ միջամտությունների համար:

173. Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզերի համայնքային մակարդակում ծրագրի շրջանակներում կստեղծվեն տեղական արագ արձագանքման համայնքային հակահրդեհային խմբեր, որոնք կարող են գործարկվել տեղական ինքնակառավարման մարմինների (ՏԻՄ) կողմից՝ օգնելու վերահսկել փոքր, տեղայնացված հրդեհների բռնկումը և այդ նպատակով կաշխատեն Հայանտառի անտառապահների հետ: Ծրագիրը կօժանդակի ՏԻՄ-երին հրդեհաշիջման սարքավորումներ տրամադրելով. յուրաքանչյուր համայնք կանցնի ուսուցում և կստանա սարքավորումներ (ուսապարկ-պոմպեր, հրդեհաշիջման սարքեր, դիմակներ, ակնոցներ, սաղավարտներ, ձեռնոցներ, շարժական ջրի պոմպեր, եղանակային պայմանները գնահատող օդերևութաբանական սարքեր): Հրդեհների կանխարգելման ուղեցույցներով տեղեկատվական վահանակներ կտեղադրվեն հատուկ վայրերում (կորոշվի ծրագրի սկզբում), հատկապես՝ ազգային արգելոցներին և արգելավայրերին սահմանակից գյուղերում, ինչպես նաև այն տարածքներում, որտեղ զբոսաշրջիկները վրաններ են տեղադրում և խորոված անում, և այն վայրերում որտեղ տեղական համայնքները բուսական թափոններ են այրում: Տեղեկատվական վահանակները կտարածեն տեղեկատվություն և անվտանգության նախազգուշացումներ հրդեհի հնարավոր վտանգի և համայնքի անվտանգության միջոցառումների վերաբերյալ:

174. Ենթարդյունք 3.1.4 *Ներդրումներ կենսաբազմազանության համար բարենպաստ կայուն օգտագործման համայնքային միջոցառումներում և աջակցություն ՊՏ-ի և ԿՀՏ-ների բուֆերային գոտիներում և միջանցքներում գործող փոքր էկոտուրիզմի օպերատորներին՝ ներառյալ կին ձեռներեցներին, տեղական համայնքներին այլընտրանքային եկամուտ սպասողվելու նպատակով*

175. Ենթարդյունք 3.1.4-ի շրջանակներում ծրագրի աշխատանքը համապատասխանում է մի քանի արդյունքի և նպատակ կունենա դրամաշնորհներ տրամադրել տեղական համայնքներին՝ խրախուսելու այն տեղական նախաձեռնությունները, որոնք ցուցադրում են Սևանի ավազանի լանդշաֆտում կենսաբազմազանության կայուն օգտագործումը՝ նպաստելով համայնքի կողմից աջակցվող էկոմիջանցքներին և բնության հետ ներդաշնակ այլընտրանքային կենսամիջոցներին (ենթարդյունք 2.2.1-ի հետ համակարգվամբ): Դրամաշնորհներ ստացող էկոգրոսաշրջության միջոցառումները պետք է նպաստեն Սևանի Ռամսարի տարածքների և ծրագրի թիրախում գտնվող ԿՀՏ/ԿԹՏ-ների արժևորմանը: Էկոտուրիզմի աջակցության դրամաշնորհները կարող են աջակցել, օրինակ, էկոտուրիզմի արահետների պահպանմանը (հեծանվային արահետներ, արշավային արահետներ, ձիավարության արահետներ, թռչնադիտման կամ Բեգոարյան այծի դիտման տեղական ենթակառուցվածքներ), զբոսաշրջիկների համար տեղեկատվական նյութերի և տեղեկատվական վահանակների տեղադրմանը, ինչպես նաև էքսկուրսիաներին և տեղական փառատոներին մասնակցությանը տեղական B&B-ներում և ռեստորաններում ընդմիջումներով և այլն):

176. Թիրախ համայնքում էկոտուրիզմը դեռ նոր է զարգանում: Բացի այդ, ծրագրի դրամաշնորհները աջակցություն կտրամադրեն ծախսարդյունավետություն և կրկնօրինակման ներուժ ունեցող կայուն ՀԿԿ միջոցառումներին (ենթարդյունքներ 3.1.1, 3.1.2 և 3.1.3): Դրամաշնորհները կարող են աջակցել (մինչև 20%՝ ծրագրի առկա բյուջեի սահմաններում) բնության վրա դրական ազդեցություն ունեցող ներդրումներին, օրինակ՝ ռոտացիոն արածեցմանն աջակցելու փոխհատուցման միջոցներ, ջուր խնայող ռոտզման սարքավորումներ, հողի բերրիությունը բարձրացնող վերականգնողական գյուղատնտեսական միջոցառումներ, ագրոանտառային միջոցառումներ, սերմերի ծախսերը, արոտավայրերում ջրհորերի վերանորոգում կամ կառուցում, դեղաբույսերի վերամշակում, արևային էներգիայով աշխատող ջերմոց, մեղվաբուծություն, տեղական ավանդական արվեստներ և արհեստներ: Այն մասնակից ֆերմերների համար, ովքեր ուզում են ավելի մեծ ներդրումներ կատարել արոտավայրերի կայուն կառավարման, օրգանական գյուղատնտեսության, կլիմայական խելացի ռոտզման կամ էկոտուրիզմի ոլորտում, դրամաշնորհների գումարը լրացնելու համար կառաջարկվի տեխնիկական աջակցություն բանկերի դիմումները լրացնելու համար՝ հողի կայուն կառավարման (ՀԿԿ) միջոցառումների համար արտոնյալ վարկեր ստանալու նպատակով:

177. Առաջին տարվա ընթացքում ծրագիրը թիրախ համայնքներում կկազմակերպի նախապատրաստական վերապատրաստման դասընթացներ և պոտենցիալ շահառուներին կտեղեկացնի դրամաշնորհի մեխանիզմների, առաջարկների ձևաչափի, ֆինանսավորման չափանիշների մասին և տեխնիկական աջակցություն կառաջարկի այդ առաջարկների պատրաստման և ծախսարդյունավետության հաշվարկման համար: Մրցույթները կմեկնարկեն երկրորդ տարվա ընթացքում: Առաջարկները կուսումնասիրվեն ծրագրի տեխնիկական խմբի կողմից, որը բաղկացած է ծրագրի ղեկավարից, 2-րդ բաղադրիչի ղեկավարից, միջազգային տեխնիկական խորհրդատուից, 2-3 համապատասխան փորձագետներից, օրինակ՝ համայնքի իրազեկման մասնագետ, գենդերային փորձագետ, ազգային ագրոկենսաբազմազանության տնտեսագետ և/կամ այլ տեխնիկական խորհրդատուներ ըստ անհրաժեշտության: Գնահատման և որակի ապահովման հաջորդ

մեխանիզմը կապահովվի ծրագրի կողմից ներգրավված կարճաժամկետ միջազգային տնտեսագետի կողմից՝ այս առաջարկները սոցիալ-տնտեսական օգուտների և կայունության տեսանկյունից գնահատելու համար: Ընտրության վերջնական չափորոշիչները կկենտրոնանան օգուտ-ծախս հարաբերակցության (BCR) և վերադարձելիության հավանական ժամկետի (տարի) վրա: Այն միջամտությունները, որոնց BCR-ը 2:1-ից ավելի չի և որոնց վերադարձելիության ժամկետը 10 տարուց պակաս չէ, չեն ֆինանսավորվի: Որպես ընտրության գործընթացի մաս՝ առաջարկները կդասակարգվեն են իրենց տնտեսական վերադարձելիության հիման վրա: Այնուհետև հաղթող առաջարկները կներկայացվեն ծրագրի խորհրդին: Առաջարկները կվերլուծվեն և կհաստատվեն Ծրագրի խորհրդի կողմից:

178. Դրամաշնորհների ֆինանսավորումը հիմնված կլինի ՄԱԶԾ փոքր դրամաշնորհների ընթացակարգերի վրա: Տեխնիկական խմբի կողմից կմշակվի դրամաշնորհների ընտրության ձեռնարկ՝ հստակ չափանիշներով: Դրամաշնորհը բաղկացած կլինի ծրագրի փիլիսոփայությանը համահունչ գործողություններին տրված անկանխիկ աջակցությունից (այսինքն՝ ՀԴԶ-ին և կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն պրակտիկաներին համահունչ ոչ անասնաբուժական գործունեություն): Դրամաշնորհային գործունեությանը մասնակցող թիրախ գյուղերը կընտրվեն ծրագրի իրականացման ընթացքում և կհամակարգվեն ենթարդյունքներ 3.1.1-ի, 3.1.2-ի, 3.1.3-ի և 2.2.1-ի շրջանակում ցուցադրական տարածքներին մասնակցող գյուղերի ընտրության հետ (որոշ տարբերակներ նկարագրված են Հավելված 21-ում՝ Սոցիալ-տնտեսական վերլուծություն): Դրամաշնորհի հաղթողները պայմանագիր կկնքեն Իրականացնող գործընկերոջ/Պատասխանատու կողմի հետ՝ մի շարք չափելի ուղենիշների հիման վրա համաձայնեցված գործողություններ իրականացնելու համար: Հայտերի (դրամաշնորհների) ընտրության համար առաջարկվող չափանիշներն են.

- ✓ Ընտրելի նպատակներ, օրինակ՝ տեղական էկոտուրիզմի աջակցություն, համակցված արշավային արահետներ, որոնք կարող են ներառել բնական արժեքներ (Սևանի Ռամսարի տարածքի և/կամ այլ ԿՀՏ/ԿԹՏ-ների արժևորում) և մշակութային վայրեր (օրինակ՝ հին վանքեր կամ ամրոցներ լեռների ստորոտների), տեղական արվեստներ/արհեստներ (այլընտրանքային եկամուտ), մեղվաբուծություն, բուժիչ բույսերի/մրգերի/բանջարեղենի վերամշակում, արևային էներգիայով աշխատող ջերմոցներ, աջակցություն արոտավայրերի կառավարման/անտառների կառավարման պլանավորմանը, աջակցություն ՀԴԶ-ին համահունչ ագրոանտառային միջոցառումներին, արդյունավետ ոռոգման համակարգեր, աջակցություն ՀԴԶ-ին համապատասխան մշակաբույսերի ոռոտացիային, աջակցություն արջերի (վայրի կենդանիների) դեմ մեղվանոցների էլեկտրական ցանկապատման որոշ նախնական ծախսերի փոխհատուցման համար, տեխնիկական աջակցություն ՀԿԿ գործողությունների իրականացման համար, կենսաբանական նյութեր (սերմեր/տնկիկներ) ագրոանտառային և կայուն արոտավայրերի կառավարման համար և այլն:
- ✓ Առաջարկվող միջոցառումների և էկոլոգիական օգուտների իրագործելիությունը կգնահատվի ծրագրի տեխնիկական թիմի կողմից՝ տեխնիկական (համապատասխանությունը ծրագրի ընդհանուր նպատակին, և իրականացման տեխնոլոգիան), բյուջեի և իրականացման ժամկետների տեսանկյունից:

- ✓ Ծախսարդյունավետություն՝ ծախսերի և օգուտների նախնական վերլուծությունը պետք է ներառվի ֆինանսավորման համար նախատեսված տեղական միջամտությունների առաջարկների մեջ: Ծրագիրը կներգրավի տնտեսագետի, որը կօգնի ֆերմերներին ծախսերի նման վերլուծություն իրականացնել: Սոցիալ-տնտեսական օգուտները (օգուտ-ծախս հարաբերակցություն և վերադարձելիության ժամկետ) ևս պետք է հստակորեն ընդգծվեն:
- ✓ Ծրագրի թիրախ տարածքներում գտնվելու վայրը (ինչպես նկարագրված է ենթարդյունք 1.1.1-ում նշված *ՀԴԶ թեժ կետերով*, ենթարդյունք 3.1.1-ում, 3.1.2-ում և 3.1.3-ում նշված առաջարկվող տարածքներով և ենթարդյունք 2.2.1-ում քարտեզագրված էկոլոգիական միջանցքների շրջակայքում գտնվող տարածքներով):
- ✓ Կայունության չափանիշներ՝ ապացույց, որ միջամտությունների արդյունքները կպահպանվեն ժամանակի ընթացքում՝ ծրագրի ավարտից հետո:
- ✓ Համաֆինանսավորում՝ կներկայացվի առաջարկության մեջ (աշխատանքի կամ այլ ներդրումների տեսքով):
- ✓ Կանանց և այլ խոցելի խմբերը, ինչպիսիք են պատերազմի արդյունքում տեղահանվածները/փախստականները, վետերանները, երիտասարդները և այլն, առաջարկվող միջոցառումների անմիջական շահառուների 30%-ն են:
- ✓ Ցուցադրական վայրերի մատչելիություն՝ լավագույն փորձի փոխանակման համար այցելություններ/շրջագայություններ կազմակերպելու համար:
- ✓ Ծրագրի ավարտից հետո կայունության և հողի կառավարման կայուն միջոցառումների պահպանման պարտավորություն:
- ✓ Հայտատուի ծրագրի դասընթացներին մասնակցելու և ֆերմերների միջև փորձի փոխանակման պատրաստակամություն:

179. Ծրագիրը կապահովի ընտրված ներդրումների միջոցով ֆինանսավորվող ՀԿԿ և էկոտուրիզմի միջոցառումների մոտավորապես հավասար համամասնություն՝ միայն մեկ տեսակի միջամտության ֆինանսավորման հնարավորությունը բացառելու համար: Դրամաշնորհների շնորհման գործընթացում ներառված լինի ՄԱԶԾ-ի բողոքարկման մեխանիզմը՝ բողոքների վաղ հայտնաբերման համար մոնիտորինգի պարտավորությամբ (տես՝ Հավելված 16. Շահագրգիռ կողմերի ներգրավման պլան. կոնֆլիկտների և բողոքարկման մեխանիզմ):

180. Բաղադրիչ 4 *Գիտելիքների կառավարում և ուսուցում* (ԳԷՀ-ի ֆինանսավորում՝ 326,125 ԱՄՆ դոլար, համաֆինանսավորում՝ 1,526,775 ԱՄՆ դոլար): Այս բաղադրիչի շրջանակներում ծրագիրը կմիավորի նմանատիպ նախաձեռնություններից քաղված դասերը և կկենտրոնանա իրազեկվածության բարձրացման, վարքագծի փոփոխության և ՀԴԶ-ին համապատասխան ՀԿԿ միջոցառումների և կենսաբազմազանության արժեքների խթանման և Սևանի ավազանի լանդշաֆտում համապարփակ մոտեցման անհրաժեշտության վերաբերյալ գիտելիքների և լավ գործելակերպերի փոխանակման վրա:

181. Արդյունք 4.1 *Լավագույն գործելակերպերը և դասերը հասանելի են և կիրառվում են երկրի և տարածաշրջանի այլ արտադրական լանդշաֆտներում և միկրո ջրհավաք ավազաններում*

182. Ծրագիրը կհիմնվի առկա նմանատիպ փորձի վրա և կբացահայտի և վերլուծի այն քաղված դասերը որոնք կարող են օգտակար լինել նմանատիպ ապագա ծրագրերի նախագծման և իրականացման ժամանակ (ավելի մանրամասն՝ Հավելված 22-ում՝ Գիտելիքների կառավարման պլանում), ինչպես նաև կկիսվի դրանցով: Ծրագիրը կբացահայտի և անհրաժեշտության դեպքում կներգրավի գիտական, քաղաքականության վրա հիմնված և/կամ ցանկացած այլ ցանցերում, որոնք քաղված դասերի միջոցով կարող են օգտակար լինել ծրագրի իրականացման համար:

183. Ենթադրյունք 4.1.1 *Տեղական համայնքների և որոշում կայացնողների շրջանում գիտելիքների և իրազեկվածության մակարդակի բարձրացում Սևանա լճի ավազանում ՀԴԶ-ի և հիմնական արժեքների վերաբերյալ՝ ջրի և կենսաբազմազանության էկոհամակարգային ծառայությունների օգտագործման առնչությամբ*

184. Ծրագիրը դասեր կքաղի ելակետային ծրագրերից և ցուցադրված լավ գործելակերպերից, օրինակ՝ Հայաստանում արոտավայրերի և խոտհարքների կառավարման վերաբերյալ GIZ-ի «Կենսաբազմազանության կայուն կառավարումը Հարավային Կովկասում» ծրագրից, որը մշակել է մի քանի ձեռնարկներ, որոնք կօգտագործվեն ԳԷՀ-ի ծրագրի կողմից՝ «Արոտավայրերի մոնիտորինգի ձեռնարկ, Հայաստան», «Արոտավայրերի և խոտհարքերի կայուն կառավարման պլանների մշակման և իրականացման ուղեցույց» և «Դեգրադացված բնական արոտավայրերի բարելավման ձեռնարկ», որոնք կարող են հետագայում օգտագործվել ԳԷՀ-ի կողմից արոտօգտագործողների, անասնաբույժ ֆերմերների և անհատ ձեռնարկատերերի համար իրականացվող վերապատրաստման գործողություններում: Ծրագիրը նաև կհիմնվի WWF Հայաստանի տեղական համայնքների հետ աշխատելու և համայնքների կողմից հաստատված էկոմիջանցքների կազմակերպման փորձի վրա, որը հաջողությամբ փորձարկվել է BMZ/WWF Գերմանիայի կողմից ֆինանսավորվող «Հարավային Կովկասում էկոլոգիական միջանցքների ստեղծման աջակցություն, առաջին փուլ» ծրագրի շրջանակում: Ծրագիրը նաև կստվորի և կհամագործակցի GIZ/ՄԱԶԾ EU4Sevan ծրագրի հետ՝ «Սևան» ազգային պարկի կարողությունների հզորացման և Սևանի ավազանի լանդշաֆտում ՀԿԿ միջոցառումները խթանելու համար՝ EU4Sevan ծրագրի GIZ-ի կողմից իրականացվող բաղադրիչների հետ համակարգմամբ: Ծրագիրը նաև կօգտագործի ՊԳԿ-ի կողմից աջակցվող Հայկական հողի տեղեկատվական համակարգը (Arm SIS) Արդյունք 1-ի շրջանակում ՀԴԶ թիրախների սահմանման և հողերի դեգրադացիայի գնահատման համար, ինչպես նաև սերտորեն կհամակարգի ՊԳԿ «Հայաստանի ՀԴԶ պարտավորությունների իրականացումը հողերի կայուն կառավարման և դեգրադացված լանդշաֆտների վերականգնման միջոցով» ծրագրի հետ և դասեր կքաղի Լոռու և Սյունիքի մարզերում ՀԴԶ-ի ներդրման մարզային/տեղական համակարգման մեխանիզմների հետ կապված իրենց փորձից: Այլ ծրագրերի հարուստ փորձը և քաղված դասերը, ինչպես նաև ՄԱԶԾ Հայաստանի նորարարական լաբորատորիայի հետ համատեղ իրականացված վարքագծային փոփոխությունների համառոտ վերլուծության արդյունքները և առաջարկվող գործողությունները, որոնք պետք է իրականացվեն այս Արդյունքի ներքո, մանրամասն ներկայացված են Հավելված 22՝ Գիտելիքների կառավարման պլանում:

185. Ծրագիրը կաջակցի տեղական համայնքի մակարդակով ՀԴԶ-ի հետ համատեղելի ՀԿԿ միջոցառումների նպատակային ուսուցումներին և հասանելի ֆինանսավորման

հայթայթմանը՝ ՊԳԿ «Հայաստանի ՀԴԶ պարտավորությունների իրականացումը հողերի կայուն կառավարման և դեգրադացված լանդշաֆտների վերականգնման միջոցով» ծրագրի հետ համակարգմամբ: Դասընթացը հարմարեցված կլինի տեղական համայնքների ինֆորմացիոն կարիքներին՝ լինի դա տեխնիկական ՀԴԶ և ՀԿԿ ասպեկտներ (FAO-ի հետ), կայուն ձկնորսության/ ջրագործություն, ՀԴԶ-ի համար բարենպաստ արժեշտային (ՊԳԿ-ի հետ համագործակցությամբ), հասանելի ֆինանսավորում և ֆինանսական արտադրանքներ (ֆինանսական հաստատությունների հետ համագործակցությամբ), կլիմայական ռիսկերի դեմ ապահովագրման արտադրանքներ, գյուղական ձեռներեցություն, ֆերմերային բիզնեսի պլանավորում, էկոտուրիզմ և հողօգտագործման և ջրօգտագործման օրենսդրության և ԿԲԲ-ներում և դրանց շրջակայքում և արգելավայրերի (IUCN IV) տարածքում կենսաբազմազանության օգտագործման վերաբերյալ կարգավորող միջոցառումներին առնչվող ասպեկտներ: Դասընթացները կներառեն բացօթյա գործողություններ (պլանավորմանը և արտադրությանն ուղղված) և ֆերմերների միջև փորձի փոխանակում: Բնական ռեսուրսների օգտագործողների համար որոշ դասընթացներ կարող են կազմակերպվել ֆինանսական հաստատությունների հետ համատեղ (օրինակ՝ ACBA Credit Agricole բանկ)՝ առկա ֆինանսական ապրանքների և կիրառման պահանջների մասին իրազեկվածությունը բարձրացնելու, ինչպես նաև ֆերմերային տնտեսության ֆինանսների, կայուն ջրագործություն հասկացությունների, շուկայավարման և գյուղատնտեսական արտադրանքի վաճառքի՝ ֆերմերների հմտությունները բարելավելու նպատակով:

186. WWF Հայաստանի հետ համակարգմամբ ծրագիրն այնուհետև կկազմակերպի կարողությունների բացերին ուղղված իրազեկման և կրթական լայնածավալ գործողություններ՝ տեղական և ազգային որոշում կայացնողների և բնական ռեսուրսների տեղական օգտագործողների մասնակցությամբ՝ նպատակ ունենալով բարձրացնելու հողերի դեգրադացիայի չեզոքության վերաբերյալ իրազեկվածությունը և տեխնիկական գիտելիքները և ճանաչելու խնդիրները և փոխելու վարքագիծը՝ ավելի պատասխանատու վերաբերմունք որդեգրելով հողի, ջրի և կենսաբազմազանության ռեսուրսների օգտագործման նկատմամբ (տես՝ Հավելված 23 Վարքագծի փոփոխության վերլուծություն): Կրիտիկական տեսակների և ապրելավայրերի վերաբերյալ իրազեկման միջոցառումների ժամանակ կօգտագործվեն ծրագրի կողմից իրականացվող գույքագրումների և ուսումնասիրությունների և կենսաբազմազանության քարտեզագրման արդյունքում ստացված նոր գիտելիքները: Ծրագիրն այնպես կանի, որ իրազեկման և վերապատրաստման միջոցառումները հաշվի առնեն գենդերային հարցերը և ընդգծեն տղամարդկանց և կանանց տարբեր դերերը ՀԴԶ-ի իրականացման գործում՝ միաժամանակ խթանելով կանանց ձեռներեցությունը, մասնակցությունը որոշումների կայացմանը և նրանց համար սոցիալ-տնտեսական օգուտների հասանելիությունը: Սևանա լճի և «Սևան» ազգային պարկի կենսաբազմազանության արժեքները հայտնի են, սակայն պահպանվող տարածքներից դուրս գտնվող կենսաբազմազանության թեժ կետերը ավելի քիչ են հայտնի և ուսումնասիրված, և ծրագիրը կնպաստի դրանց կարևորության վերաբերյալ իրազեկվածության բարձրացմանը:

187. Իրազեկման և վերապատրաստման միջոցառումներն առաջարկվում են հետևյալ կերպ.

ա/ Իրազեկման միջոցառումներ

- Ծրագրի մեկնարկ Երևանում և ևս վեց մեկնարկային աշխատաժողով Գեղարքունիքի (Մարտունի, Վարդենիս, Շողակաթ) և Վայոց Ձորի (Վայք, Ջերմուկ և Եղեգիս) ընտրված համայնքներում՝ ծրագրի, դրա նպատակների և թիրախ արդյունքների վերաբերյալ ՏԻՄ-երի և տեղական գյուղերի համայնքների իրազեկվածության մակարդակը բարձրացնելու և տեղի բնակչությանը մոբիլիզացնելու համար:
- Իրազեկության բարձրացման արշավ, որը բաղկացած է առնվազն քսան իրազեկման և կրթական միջոցառումներից (ներառյալ աշխատաժողովներ, սեմինարներ, ռադիո և հեռուստատեսային թոք շոուներ, սոցցանցերի իրադարձություններ, ուղիղ հաղորդագրություններ, տոնավաճառներ և թեմատիկ ցուցահանդեսներ, թիրախ գյուղերում ֆերմերների միջև գիտելիքների փոխանակում, առցանց իրազեկման քարոզարշավ) թիրախ համայնքներում (Մարտունի, Վարդենիս, Շողակաթ, Վայք, Ջերմուկ, Եղեգիս) և ընտրված այլ գյուղերում՝ հիմնվելով PPG փուլում իրականացված վարքագծի փոփոխության վերլուծության վրա (տես՝ Հավելված 23)՝ ի օգուտ ֆերմերների, անասնապահությամբ զբաղվող ձեռներեցների, համայնքի անդամների, գյուղատնտեսության ընդլայնման ծառայության և տեղական իշխանությունների: Քաղաքային բնակավայրերում (Մարտունի, Վարդենիս, Վայք) ընդհանուր ընկալում կա, որ գյուղական համայնքների կառավարումն առաջնահերթ չէ: Հետևաբար ծրագիրը կձգտի փոխել այս ընկալումը՝ օգտագործելով քարոզչության նյութեր և կոչեր, որոնք ընդգծում են բնության հետ ներդաշնակ ապրելու, Էկոտուրիզմի, արոտավայրերի կայուն կառավարման, վերականգնողական գյուղատնտեսության և կենսաբազմազանության կայուն օգտագործման կարևորությունը: Իրազեկման միջոցառումները կարող են (հնարավորության դեպքում) կապված լինել տեղական փառատոների հետ, օրինակ՝ Էկոտուրիզմի փառատոն, լավաշի փառատոն, մեղրի փառատոն, մշակութային փառատոն, գաթայի փառատոն և այլն: Այս միջոցառումները կարող են օգտագործել միավորված ռեսուրսներ, սակայն պետք է նշել, որ ԳԷՀ-ի կողմից իրականացվող իրազեկման միջոցառումները/միջոցառումների հատվածները շեշտը դնելու են ծրագրի համապատասխան թեմաների վրա և ցուցադրելու են ծրագրի արդյունքները՝ (i) հողի դեգրադացիայի չեզոքությանը նվիրված սեմինարներ, (ii) արոտավայրերի և խոտհարքների որպես շրջակա միջավայրի և պարենային անվտանգության ակտիվների կայուն կառավարման կարևորությունը նվիրված սեմինարներ, (iii) կլիմայի փոփոխության կանխատեսված սցենարների դեպքում Հայաստանում ջրի սակավության պայմաններում ջրի և հողի ինտեգրված կառավարմանը նվիրված սեմինարներ, (iv) իրազեկման/կրթական միջոցառումներ կամ սոցցանցեր միջոցառումներ Սևանի Ռամսարի տարածքի, արգելոցներ և արգելավայրերի վերաբերյալ՝ ցուցադրելով ԿՀՏ/ԿԹՏ-ների Էկոլոգիական ամբողջականության կարևորությունը կենսապահովման միջոցներին աջակցող Էկոհամակարգային ծառայությունների պահպանման համար, ներառյալ Էկոտուրիզմի ներուժը, (v) ՊՏ-ների համակարգը և կենսաբազմազանության կառավարումը, կենսաբազմազանության հիմնական արժեքները պահպանելու գործում տեղական համայնքների դերը, (vi) Էկոտուրիզմ, (vii) Անտառային հրդեհների կանխարգելում/իրազեկում և այլն: Այս իրազեկման միջոցառումները կկազմակերպվեն Ծրագրի կողմից (Շրջակա միջավայրի նախարարություն (բնապահպանական

ԾԻԳ)/ՄԱԶԾ/WWF Հայաստան)՝ համագործակցելով այնպիսի լրատվամիջոցների և բնապահպանական լրագրողների հետ, որոնք վերապատրաստվել են բնապահպանական հարցերի լուսաբանման գործում, և հարակից լրատվական հարթակների հետ, ինչպիսիք են՝ Էկոլուր բնապահպանական նորություններ, Էկո-մեդիա, Էկո-Նորություններ, Ազգային ռադիո և ազգային հեռուստատեսություն: Համագործակցություն տարբեր պետական գերատեսչությունների հետ՝ Կենսառեսուրսների կառավարման գործակալություն և Շրջակա միջավայրի մոնիտորինգի և տեղեկատվական կենտրոն (երկուսն էլ՝ Շրջակա միջավայրի նախարարությանը ենթակա), «Հայաստան» ՊՈԱԿ, տարբեր ֆինանսական կառույցներ, Հայաստանի ֆերմերների ազգային միություն, Սևան ազգային պարկ, Կրթության և գիտության նախարարություն, Արտակարգ իրավիճակների նախարարություն, Կապի նախարարություն, Գիտությունների ազգային ակադեմիա, տարբեր բնապահպանական ՀԿ-ներ, Հայկական բնապահպանական ճակատ նախաձեռնություն, Հայկական բնապահպանական ցանց, Երիտասարդ կենսաբանների ասոցիացիա, Հայաստանի կանաչների միություն, Կովկասի բնության հիմնադրամ, Էկո տուն և ճամբար, REC Կովկաս, Շրջակա միջավայրի իրավական պահպանության կենտրոն, ինչպես նաև ՊԳԿ, GIZ, USAID, WB, ADB, EBRD միջազգային կազմակերպություններ, կանանց կազմակերպություններ, ինչպիսիք են Green Lane Agricultural Assistance-ը, Շեն ՀԿ, ESF ՀԿ, Հայ կանայք հանուն առողջության և առողջ շրջակա միջավայրի, և տեղական ՀԿ-ներ, ինչպիսիք են Մարտունու կանանց խորհուրդը ՀԿ (Մարտունիում), «Բլեջան» ՀԿ (Գավառում):

- Համատեղ միջոցառումներ. Ծրագիրը FAO/ՀԴԶ և EU4Sevan ծրագրերի հետ միասին կկազմակերպի առնվազն երկու համատեղ միջոցառում Սևանի ավազանում ՀԴԶ-ի և կենսաբազմազանության արժեքների վերաբերյալ ընդհանուր թեմաներով:
- Ծրագրի ամփոփիչ համաժողովը Երևանում կներկայացնի ծրագրի արդյունքները, տեսանյութ, ձեռք բերված գիտելիքները և լավագույն գործելակերպերը՝ արդյունքների տեսքով: Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզպետները և Սևանի ավազանի բոլոր համայնքների (եթե հնարավոր է) տեղական ինքնակառավարման մարմինները կհրավիրվեն մասնակցելու և սովորելու ծրագրի թիրախ համայնքներում ստացված արդյունքներից գյուղատնտեսական վճարումների սխեմայի հիման վրա փորձարկված բիզնես մոդելները կրկնօրինակելու նպատակով: Ծրագիրը կմշակի և կներկայացնի Մասշտաբայնացման ռազմավարություն և գործողությունների պլան, որը կհաստատվի Ծրագրի խորհրդի կողմից և կներառի ծրագրի իրաանացման ընթացքում գեներացված բոլոր գիտելիքները և գիտելիքային պրոդուկտները, ինչպես նաև առաջարկվող միջոցառումներով, ինստիտուցիոնալ դերերով և պարտականություններով և ներդրումներով Գործողությունների պլան, որն անհրաժեշտ է երկրի այլ մարզերում ծրագրի ցուցադրած լավագույն գործելակերպերը մասշտաբայնացնելու համար:
- Ծրագրի շրջանակներում ստեղծված գիտելիքը կներառի տեղեկատվություն, բրոշյուրներ և ուղեցույցներ, որոնք նկարագրում են ՀԿԿ/ջրի խնայողության միջոցառումների գործնական կիրառումը ֆերմաներում՝ ընդգծելով տարբեր միջոցառումներից բխող տնտեսական և էկոլոգիական օգուտները ----- գյուղացիական տնտեսությունների մակարդակով արոտավայրերի կառավարում, մարզինալ աղակալված հողերի վրա հողերի բարելավման միջոցառումներ, գյուղացիական

տնտեսությունների մակարդակի այլընտրանքային կենսապահովման միջոցներ, գյուղացիական տնտեսությունների մակարդակում բիզնես պլանավորում, գյուղացիական տնտեսությունների մակարդակում ջրի խնայողության տեխնոլոգիաներ և այլն: Բացի դա, Շրջակա միջավայրի նախարարության հասարակայնության հետ կապերի բաժնի հետ համատեղ ծրագիրը կնկարի ծրագրի արդյունքների վերաբերյալ կարճ տեղեկատվական տեսանյութեր և տեղեկատվությունը կտարածի ազգային լրատվամիջոցների միջոցով: Կմշակվի (հնարավորության դեպքում) ծրագրի հատուկ կայք՝ մոդերացվող ֆորումով, որը կկապվի արոտագործողների և ջրօգտագործողների միությունների Telegram սոցիալական ցանցերի հետ: Ծրագիրը կկիսվի հասանելի գիտելիքների հարթակների մասին փորձով, ինչպիսին է «ՀՀ բնական կերհանդակների՝ արոտավայրերի և խոտհարքների կայուն կառավարմանն ուղղված ծրագրերի համակարգման հարթակը», որը ստեղծվել է 2018թ. GIZ-ի, ՀԲ CARMAC նախագծի և SDA ՀԿ-ի կողմից: Բացի դա, կուսումնասիրվի UNCCD-ի և այլ գործընկերների հարթակների միջոցով գիտելիքների փոխանակումը, օրինակ՝ Կովկասի տարածաշրջանային կենտրոն, WWF Հայաստան ցանցեր, ՊԳԿ հարթակներ, Պահպանության մոտեցումների և տեխնոլոգիաների համաշխարհային ակնարկ (WOCAT) հարթակ և այլն:

- Ռադիոյի վրա հիմնված գյուղատնտեսության խորհրդատվական ծառայություն Համագործակցելով Հայաստանի Հանրային հեռուստատեսության և Հանրային ռադիոյի հետ (փոխըմբռնման հուշագրի միջոցով)՝ ծրագիրը կստեղծի հատուկ մշակված ռադիո գյուղատնտեսության խորհրդատվական ծրագիր, որը նպատակային խորհրդատվություն կտրամադրի ֆերմերներին հողի արտադրողականությունը և կենսաբազմազանությունը պահպանող վերականգնողական գյուղատնտեսության վերաբերյալ: Ռադիոն շատ մատչելի տեղեկատվական գործիք է գյուղական վայրերում և օգնում է կապ հաստատել ֆերմերների և տեխնիկական մասնագետների, քաղաքականություն մշակողների, այլ ֆերմերների, մատակարարների կամ գնորդների հետ: Ռադիոհեռարձակումը կուսումնասիրվի ոչ միայն որպես ծրագրի արդյունքների տարածման գործիք, այլ նաև որպես խորհրդատվական ծառայությունների հզորացման ռեսուրս: PR/մեդիա ընկերության աջակցությամբ ծրագիրը կկազմակերպի ֆերմերների համար ռադիոթոք-շոուների կազմակերպում և ներկայացում, ներառյալ կին ֆերմերներին նվիրված հատուկ հատվածներ: Ռադիոհաղորդումների բովանդակությանը կաջակցեն ծրագրի Գիտելիքի կառավարման փորձագետը, հաղորդակցության մասնագետը և ծրագրի մյուս տեխնիկական փորձագետները, ինչպես նաև ծրագրի նախարարությունների, գերատեսչությունների, գիտահետազոտական ինստիտուտների գործընկերները: Հայաստանի Հանրային հեռուստատեսության և հանրային ռադիոյի հետ փոխըմբռնման հուշագրի հիման վրա ծրագիրը կընտրի վստահելի ռադիոկայան, որին լսում է գյուղական ֆերմերների մեծ մասը: Այս փոխըմբռնման հուշագրի շրջանակներում ծրագիրը կնախագծի և կմատուցի 20 ռադիոթոքշոուն՝ անդրադառնալով տարբեր թեմաների, սկսած ծրագրի միջոցով ստեղծված և փորձարկված լավ գործելակերպերի տարածումից մինչև ֆերմերների համար իրենց կոնկրետ խնդիրների վերաբերյալ ռադիոհաղորդումները: Ընտրված լրատվամիջոցն այնուհետև կանցկացնի նպատակային հետազոտություն ֆերմերների նախասիրությունների, կարիքների, կարծիքների և տեղեկատվության պահանջարկի վերաբերյալ, և այս արդյունքները հիմք կծառայեն հարմարեցված բովանդակության

կամ «ըստ պահանջի» ռադիոգրույցների համար: Ծրագիրը նաև կնպաստի ռադիո-երկիրտությանը Էկոնոմիկայի նախարարությունից (Գյուղատնտեսության վարչություն) և այլ ճյուղային նախարարություններից հրավիրված բանախոսների հետ՝ ֆերմերների հարցերի և մտահոգությունների վերաբերյալ: Պիլոտ ռադիոծրագիրը և առկա միջազգային լավագույն գործելակերպերը³⁹ կօգնեն մշակել առաջարկի (նախագծի հայեցակարգ), որն ուղղված է մասնավոր հատվածի հետ գործընկերություն ներգրավելուն և ռադիոյով գյուղատնտեսության խորհրդատվական ծառայության ստեղծման համար միջոցներ հայթայթելուն: Հայեցակարգը հնարավոր ֆինանսավորողներին կներկայացվի Բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության նախարարության, Հայաստանի Հանրային հեռուստատեսության և հանրային ռադիոյի, Շրջակա միջավայրի նախարարության, WWF Հայաստանի, ՄԱԶԾ-ի, Էկոնոմիկայի նախարարության, Հայաստանի ֆերմերների ազգային միության աջակցությամբ: Առաջարկն ակտիվորեն կուղարկվի պոտենցիալ ներդրողներին և ֆինանսավորողներին:

բ/ Վերապատրաստման միջոցառումներ

188. Տեղական մակարդակում բնական ռեսուրսների օգտագործողների վերապատրաստման միջոցառումները կներառեն նպատակային սեմինարներ, որոնք ուղղված են ֆերմերների տեխնիկական գիտելիքների բարձրացմանը մի շարք թեմաների վերաբերյալ, ինչպիսիք են՝ ջրի կառավարում և երաշտադիմացկուն մշակաբույսերի մշակում, Էկոտուրիզմ, գյուղական ձեռներեցություն և հիմնական ֆինանսական հմտություններ՝ գյուղատնտեսական բիզնես ծրագրեր մշակելու և իրականացնելու և արտոնյալ վարկերի համար բանկային դիմումներ գրելու համար, ինչպես նաև վերապատրաստումներ ՏԻՄ-երի և արոսօգտագործողների և ջրօգտագործողների միությունների (ՋՕՄ) համար՝ գյուղատնտեսության ոլորտում պետական աջակցությամբ տարբեր համապատասխան ծրագրերի շրջանակներում միջոցների հավաքագրման նպատակով առաջարկություններ մշակելու համար: Ակնկալվում է, որ շահառուները կլինեն հիմնականում ֆերմերներ, մասնավոր ձեռնարկատեր անասնաբույծներ, Զրօգտագործողների միություններ (ՋՕՄ), ֆերմերների խորհրդատվական ծառայություններ, գյուղաբնակ կանայք/երիտասարդներ և ՏԻՄ-երի ներկայացուցիչներ: Ծրագիրը կազմակերպելու է մի շարք ուսումնական միջոցառումներ: Խորհուրդ է տրվում, որ ՋՕՄ-երի և արոսօգտագործողների միությունների/խորհրդատվական ծառայություններների աշխատակիցները ուսուցումները տևեն առնվազն 3 օր և ներառել տեսական և դաշտային բաղադրիչներ: Տեղական ֆերմերների համար կմշակվեն տեղական լեզվով ուղեցույցներ և ՀԴՉ հետ համատեղելի արտավայրերի և անտառների կառավարման վերաբերյալ բրոշյուրներ, ինչպես նաև Էկոտուրիզմի և ագրոտուրիզմի գյուղական ձեռնարկատիրության ուղեցույցներ: Կիրառելի կանանց մասնակցությունը այս դասընթացներին, և ծրագիրը կապահովի, որ ընդհանուր շահառուների 30%-ը կանայք լինեն, և կներառի կին ձեռներեցների համար նախատեսված հատուկ սեմինարներ: Ծրագիրը տեղական մակարդակով կկազմակերպի հետևյալ դասընթացները՝

³⁹ <https://www.g-fras.org/en/good-practice-notes/using-radio-in-agricultural-extension.html?showall=1>

- 10 ուսուցման դասընթաց արոտագործողների միությունների համար, Գեղարքունիքի (Մարտունի, Վարդենիս, Շողակաթ համայնքներ) և Վայոց Ձորի մարզերի (Եղեգիս և Վայք) ՏԻՄ-եր (հատկապես տեղական արոտավայրերի կառավարման կոմիտեներում աշխատող անձնակազմ) և գյուղատնտեսական խորհրդատվական ծառայության աշխատակիցներ: Ծրագիրը կօգտագործի GIZ ծրագրի շրջանակներում մշակված Արոտավայրերի կառավարման առկա ձեռնարկներն ու ուղեցույցները և կավելացնի վերապատրաստման մոդուլներ արոտավայրերում և խոտհարքներում կենսաբազմազանության ինտեգրման վերաբերյալ և կկենտրոնանան ՀԴԶ-ի վրա: Հնարավոր թեմաներից են՝ (i) Արոտավայրերի և խոտհարքների վիճակի ակնարկ և դեգրադացիայի պատճառների բացատրություն, (ii) Կենսաբազմազանության առավելություններով դեգրադացված արոտների և խոտհարքների բարելավման մեթոդիկա, (iii) Հողերի դեգրադացիայի չեզոքություն և ինչպես հասնել դրան՝ օգտագործելով ճիշտ ՀԿԿ միջոցները արոտավայրերի/խոտհարքների մակարդակում, (iv) Տեղական սերմերի առկայության կարևորությունը: Տնկարանները և սերմերի առկայության խնդիրները և դրանց լուծումները, (v) Արոտավայրերի արտադրություն և վերացանում, վերացանման ժամանակ օգտագործվող խոտի հիմնական տեսակները, հողի նախապատրաստում արոտավայրերի վերականգնման համար, (vi) Արոտավայրերի կրողունակությունը, Արոտավայրերի կառավարման պրակտիկաներ, ներառյալ ՀԴԶ-ը, կենսաբազմազանության նկատառումները, կլիմայի առումով խոցելիությունը և գենդերային հեռանկարը, Պալեարկտիկական խոտհարքներ և խոտհարքների կենսաբազմազանության պահպանման մեթոդոլոգիաները, ներառյալ պարարտացումը, արածեցման և հատումների կառավարումը և այլն, (vii) Գյուղատնտեսական ռիսկերի ապահովագրություն: Այս դասընթացները կարող են կազմակերպվել Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի «Գյուղատնտեսական ծառայությունների կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի մասնագետների հետ համատեղ:
- Գյուղատնտեսության խորհրդատվական ծառայությունների հզորացում. Ծրագիրը նպատակառոտված է լինելու մասնագետների ցանցի ստեղծմանը, որը կուժեղացնի գյուղատնտեսության խորհրդատվական ծառայությունները և կկազմակերպի մի շարք կարճաժամկետ մասնագիտական վերապատրաստման դասընթացներ հետևյալ խմբերի համար՝ (i) թիրախ համայնքների առաջատար ֆերմերներ, (ii) գյուղատնտեսության այլ ուղղություններով մասնագիտացումներով մասնագետներ և (iii) գյուղատնտեսության ոլորտում ակտիվ ՀԿ-ների անդամներ, որպես գյուղատնտեսության խորհրդատվական ծառայություններ մատուցողներ, որոնք լրացնում են Էկոնոմիկայի նախարարության կազմում գործող «Գյուղատնտեսական ծառայությունների կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի կողմից ներկայումս առաջարկվող խորհրդատվական ծառայությունները՝ ՀԴԶ-ի և BD-ի առավելություններին հասնելու համար տեղական համայնքներին ՀԿԿ միջոցառումների վերաբերյալ գյուղատնտեսության խորհրդատվական ծառայություններ մատուցելու նպատակով: Այս գործողությունների համար ծրագիրը կուսումնասիրի ռեսուրսների միավորումը ՊԳԿ/ԳԷՀ ՀԴԶ «Հայաստանի ՀԴԶ պարտավորությունների իրականացում հողի կայուն կառավարման և դեգրադացված լանդշաֆտների վերականգնման միջոցով» ծրագրի և GIZ/ՄԱԶՏ EU4Sevan ծրագրի հետ:

- ՊԳԿ մոդելի վրա հիմնված վեց ֆերմերային դաշտային դպրոցներ յուրաքանչյուր համայնքում՝ մշակաբույսերի կայուն մշակման և կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն արտավայրերի կառավարման, մարտավարական արածեցման և ագրոանտառային տեխնիկաների վերաբերյալ:
- Երեք վերապատրաստում ՋՕՄ-երի և հարակից ֆերմերների համար՝ ջրային կառավարման պլանների իրականացման համար անհրաժեշտ միջոցառումների մասին: Մասնակիցներն առաջին հերթին այս պլաններում ընդգրկված գյուղերից են (օրինակ՝ Թառաթումբ, Գոմք, Զառիթափ, Մարտունի, Վաղաշեն, Աստղածոր, Ջուլաքար, Վարդենիկ, Վարդենիս, Մեծ Մասրիկ, Փոքր Մասրիկ, Նորակերտ, Գեղամասար, Ծովակ): PPG փորձագետների կողմից առաջարկվող թեմաներն ավելի կհստակեցվեն՝ (i) Ջրօգտագործման արդյունավետություն և ջրի կայուն կառավարում, Ջրաչափերի օգտագործման առավելությունները. (ii) IWRB (ջրօգտագործման ինտեգրված կառավարման) սկզբունքը. Նվազագույն բնապահպանական հոսքերի և քաղցրահամ ջրային ռեսուրսների, գերխոնավ տարածքների, ափամերձ տարածքների էկոլոգիական վիճակի պահպանման կարևորությունը. (iii) Ցանքաշրջանառություն, հողի վերականգնման համար տարբեր մշակաբույսերի միաժամանակ մշակում, ՀԴԶ և մշակաբույսերի մշակման մեթոդներ, որոնք կանխում-նվազեցնում-վերականգնում են դեգրադացված հողերը, (iv) Կլիմայի տեսանկյունից խելացի ոռոգման տեխնոլոգիաներ, (vi) բնական էկոլոգիապես մաքուր պարարտանյութերի անցնելու առավելությունները և այլն:
- Վեց վերապատրաստում (յուրաքանչյուր համայնքում մեկական) կկազմակերպվի ՏԻՄ-երի և ֆերմերների համար ծրագրային առաջարկներ մշակելու վերաբերյալ՝ համապատասխան պետական ծրագրերի շրջանակներում միջոցների հավաքագրման և հասանելի ֆինանսական պրոդուկտների համար, ինչպիսիք են արտոնյալ վարկերը: Դասընթացները կներառեն մոդուլներ հողի/ջրի/անտառի կայուն կառավարման և կենսաբազմազանության կայուն օգտագործման միջոցառումների, այդ թվում՝ էկոտուրիզմի և ագրոտուրիզմի ֆինանսավորման առկա մեխանիզմների վերաբերյալ:
- Վեց տեղական վերապատրաստման դասընթացներ. 3 վերապատրաստում Գեղարքունիքի մարզում և 3 վերապատրաստում Վայոց Ձորի մարզում (հնարավորության դեպքում ներգրավելով Գնիշիկ ԷկոՏունը՝ լավագույն փորձի փոխանակման համար)՝ էկոտուրիզմի և ագրոտուրիզմի վերաբերյալ դասընթացներով՝ խրախուսելով կանանց և երիտասարդների ներգրավվածությունը: Այս դասընթացները կարող են կազմակերպվել ՀԿ-ների հետ համագործակցությամբ, ինչպիսիք են՝ Մաչանենց տուրիզմ և արտ, Գյուղական կայուն զարգացման հիմնադրամը և Էկո-տուրիզմի հայկական ասոցիացիա ՀԿ-ն (Ժաննա Գալյան); Armenian Geographic; Երիտասարդ կենսաբանների ասոցիացիա, ինչպես նաև գյուղատնտեսության մեջ կանանց մասնակցությունը խրախուսող ՀԿ-ներ, ինչպիսիք են «Կանաչ արահետ» գյուղատնտեսության աջակցության հասարակական կազմակերպությունը, Շեն ՀԿ-ն, ESF ՀԿ-ն, Հայ կանայք հանուն առողջության և առողջ շրջակա միջավայրի, Մարտունու կանանց խորհուրդ ՀԿ (Մարտունի), «Բլեջան» ՀԿ (Գավառ) և այլն:

189. Ենթադրյունք 4.1.2 ՀԴԶ-ի, ՀԿԿ-ի, կենսաբազմազանության և ջրի կառավարման մասին փորձը, լավագույն գործելակերպերը և քաղված դասերը հավաքվել են, համակարգվել և

տարբեր հարթակների միջոցով հասանելի են դարձվել պետական և մասնավոր շահագրգիռ կողմերի համար՝ երկրի և տարածաշրջանի այլ արտադրական լանդշաֆտներում և ջրհավաք ավազաններում օգտագործելու նպատակով

190. Ծրագրի աշխատանքը այս ենթարդյունքի շրջանակում կապահովի, որ գիտելիքները տարածվեն ծրագրի միջամտության գոտում և դրա սահմաններից դուրս՝ առկա մարզային տեղեկատվության փոխանակման ցանցերի, հարթակների և ֆորումների միջոցով: Գործողությունները ներառում են՝

- Գիտելիքների տարածում հետևյալ միջոցներով՝ վերապատրաստումներ, թեմատիկ ցուցահանդեսներ և տեղական տոնավաճառներ և փառատոններ, ֆերմերների միջև փորձի փոխանակում, սոցիալական ցանցեր, հեռուստատեսային և ռադիո թոքշոուններ (ֆերմերների և գենդերային խմբիների վերաբերյալ առանձին հատվածով):
- Նորարարական ուղղվածություն՝ նոր գիտելիքների ստեղծում, նոր պրոդուկտներ (երաշտադիմացկուն նոր մշակաբույսեր, ռոտացիոն արածեցման տեխնիկա, վայրի կենդանիների մոնիտորինգ ԱՏՀ-ով, նորարարական մարտահրավեր):
- Աճը և փոփոխության շեշտադրում՝ համագործակցություն, կրկնօրինակում, ընդլայնում և մասշտաբայնացում (ներառյալ WOCAT հարթակը, CARMAC հարթակը, ՊԳԿ հարթակները, WWF ցանցերը):
- Գիտելիքի կառավարման ներքին շեշտադրում՝ շարունակաբար դասեր քաղել այլ ծրագրերի փորձից, գնահատող գիտելիքներից, ներքին (մոնիտորինգ և գնահատում), գործառնական և տեխնիկական արդյունավետությունից և արտադրողականությունից:
- Համակարգում ԳԷՀ/ՊԳԿ ՀԴՉ ծրագրի հետ գիտելիքի կառավարման պրոդուկտների մշակման ժամանակ՝ ՊԳԿ-ի փորձից և գիտելիքներից սովորելու և տեղեկատվական նյութերի կրկնօրինակումից խուսափելու համար:
- Համոզվել, որ բոլոր գիտելիքի կառավարման և տեղեկատվական նյութերը ներառում են գենդերային տեսակետը:

191. Գիտելիքի կառավարման մոտեցումը ներառում է Մասշտաբայնացման և կրկնօրինակման ռազմավարության մշակում, որպեսզի ծրագրի իրականացման ընթացքում ստացված արժեքավոր գիտելիքը, որը փաստաթղթավորում է առաջընթացը դեպի ՀԴՉ և հողերի և ջրերի ինտեգրված կառավարումը արտադրական գոտիներում, կկրկնօրինակվի Հայաստանի այլ մարզերում:

192. Ծրագրի ղեկավարը կապահովի ծրագրի բոլոր փորձառությունների և տեղեկատվության հավաքումը: Այս տվյալների բազան այնուհետև հասանելի կդառնա շահագրգիռ կողմերի տարբեր խմբերի համար՝ Հայաստանում կենսաբազմազանության և հողերի կայուն կառավարման տարածման հարցում ավելի լավ որոշումների կայացման գործընթացներին և լավագույն գործելակերպերի ավելի հետևողական ընդունմանը աջակցելու համար (տես՝ Հավելված 22 Գիտելիքների կառավարման պլանը): Ներքին գիտելիքի կառավարման շեշտը կլինի շարունակական ուսուցումը այլ ծրագրերի փորձից, գնահատող գիտելիքներից, ներքին (մոնիտորինգ և գնահատում), գործառնական և տեխնիկական արդյունավետությունից և արտադրողականությունից: Ծրագրի թիմը կիրականացնի Գիտելիքի կառավարման պլանը

ԳԷՀ-ի պահանջներին համապատասխան՝ համապատասխան ծրագրերից և նախաձեռնություններից ու գնահատումներից ուսումնառությունը և գիտելիքի փոխանակումը խթանելու և ծրագրի ընդհանուր ազդեցությանն ու կայունությանը նպաստելու համար:

193. Բաղադրիչ 5 Մոնիտորինգ և գնահատում (ԳԷՀ-ի ֆինանսավորում՝ \$116,000, համաֆինանսավորում՝ \$500,000)

194. Արդյունք 5.1 *Ծրագրի մոնիտորինգի և գնահատման (ՄԳ) համակարգը և Գլոբալ բնապահպանական օգուտների (ԳԲՕ) մոնիտորինգը ապահովում են շարունակական ուսուցում և հարմարվողական կառավարում*

195. Այս արդյունքը ներառում է ծրագրի կողմից ստեղծված գործող ՄԳ համակարգ, գլոբալ բնապահպանական օգուտների և համաօգուտների մոնիտորինգ և գնահատում՝ բաժանված ըստ սեռերի: Այն նաև կներառի միջնաժամկետ և վերջնական գնահատում:

196. Ենթարդյունք 5.1.1 *Իրականացված մոնիտորինգի և գնահատման միջոցառումների շարք: Մոնիտորինգի և գնահատող գիտելիքները համակարգված կերպով ինտեգրվում են ծրագրի կառավարման և պլանավորման մեջ*

197. Ծրագրի իրականացման ընթացքում ԳԷՀ-ի և ՄԱԶԾ-ի ուղեցույցների համաձայն կիրականացվի ՄԳ: ՄԳ պլանի հիմնական խնդիրները ներառում են մեկնարկային սեմինար և հաշվետվություն, ծրագրի արդյունքների շրջանակի ցուցիչների տարեկան մոնիտորինգ, ծրագրի իրականացման տարեկան հաշվետվություններ (PIR), բնապահպանական և սոցիալական ռիսկերի շարունակական մոնիտորինգ և Սոցիալական և բնապահպանական ստանդարտների (ՄԲՍ) պահանջների իրականացում, վերահսկողական առաքելություններ, ԳԷՀ-ի հիմնական ցուցանիշների և METT-ի թարմացում (ծրագրի իրականացման մեջտեղում և ծրագրի ավարտին), Գլոբալ բնապահպանական օգուտների մոնիտորինգ, Շահագրգիռ կողմերի ներգրավվածության պլանի և Գենդերային գործողությունների պլանի շարունակական մոնիտորինգ, Ծրագրի խորհրդի նիստեր, ՄԱԶԾ-NCE թիմի վերահսկողական առաքելություններ, GEF7 հիմնական ցուցանիշները և METT-ի միջնաժամկետ և ավարտական թարմացումները, Անկախ միջնաժամկետ գնահատում, Ծրագրի ավարտական հաշվետվություն, Անկախ վերջնական գնահատում և ծրագրի ավարտական համաժողով:

- Ծրագրի միջնաժամկետ գնահատումը կիրականացվի ընտրված վայրեր դաշտային այցելություններով և տեղական շահագրգիռ կողմերի և ծրագրի ազգային գործընկերների հետ խորհրդակցություններով: Ծրագրի անկախ վերջնական գնահատումը նույնպես կիրականացվի և կներառի ծրագրի հաշվետվությունների և գիտելիքի կառավարման պրոդուկտներ, ներառյալ ինտերնետից վերցված տեղեկատվության ուսումնասիրություն, ինչպես նաև դաշտային այցելությունները ծրագրի ընտրված վայրեր՝ ծրագրի արդյունքների և մարզային ՀԴԶ համակարգի կայունությունն ապահովելու առաջարկություններով: Երկու գնահատումներն էլ կիրականացվեն գենդերային փորձագետ ներառող թիմերի կողմից: Գործողություններից են՝ (i) Ծրագրի միջնաժամկետ գնահատում՝ ծրագրի գենդերային գործողությունների պլանի կատարման մասին հաշվետվությամբ և (ii) Ծրագրի

վերջնական գնահատում՝ Գենդերային գործողությունների ծրագրի կատարման մասին հաշվետվությամբ:

- Ծրագրի ՄԳ համակարգը նաև չափելու է ծրագրի առաջընթացը և ազդեցությունները բազմակի գլոբալ բնապահպանական օգուտների (ԳԲԲ) և սոցիալական և տնտեսական օգուտների տեսանկյունից: Ծրագրի ցուցիչների ելակետերը և թիրախները, անհրաժեշտության դեպքում կհատակեցվեն ծրագրի սկզբում և կօգտագործվեն ծրագրի առաջընթացի և ազդեցությունների մոնիտորինգի համար և ԳԷՀ քարտուղարությանը ծրագրի տարեկան հաշվետվությունների (PIR) միջոցով հաշվետվություններ ներկայացնելու համար, ինչպես նաև բնապահպանական ԾԻԳ-ի կողմից ՄԱԶԾ հայաստանյան գրասենյակին ներկայացված ծրագրի առաջընթացի տարեկան հաշվետվությունների համար: Գործողություններից են՝ (i) ԳԲԲ-ների մոնիտորինգ, ներառյալ ՀԿԿ-ի և ածխածնի օգուտների տակ գտնվող տարածքը, (ii) Սոցիալ-տնտեսական օգուտների մոնիտորինգ ըստ սեռի բաշխված տվյալների օգտագործմամբ, (iii) ԳԲԲ -ների և համաօգուտների՝ ըստ սեռի բաշխված գնահատում՝ ԳԷՀ-ին հաշվետվություններ և միջնաժամկետ և վերջնական գնահատումների համար, (iv) Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերում ՀԴԶ թիրախների ուղղությամբ առաջընթացի մոնիտորինգի համակարգ, որը ինտեգրված է ՏԻՄ-երի/մարզպետարանի կառուցվածքում և ազգային մակարդակով համակարգվում է Շրջակա միջավայրի նախարարության շրջանակներում ՀԴԶ մոնիտորինգի համակարգի հետ:
- Բնապահպանական ԾԻԳ-ի ՄԳ ստորաբաժանումը, որին աջակցում է ՇՄՆ Անտառների մոնիտորինգի կենտրոնը, կնպաստի մոնիտորինգի գործողություններին և գործընթացներին՝ ՇՄՆ-ի անօդայու սարքերի միջոցով հեռահար գոնդավորման և ֆոտովերլուծության շնորհիվ: Աշխարհագրական հղումների, հողի վրա ստուգման, մոնիտորինգի և համայնքների հետ քննարկման և հեռահար գոնդավորման վերլուծության համադրությունը հնարավորություն կտա շահագրգիռ կողմերին, ներառյալ ԳԷՀ-ին, հստակ պատկերացում կազմել ծրագրի արդյունավետության և արտադրողականության և տեղում արդյունքների մասին:

198. Ծրագրի ղեկավարը տեխնիկական թիմի, ՇՄՆ Անտառների մոնիտորինգի կենտրոնի և ծրագրի ՄԳ/ԳԲԲ փորձագետի աջակցությամբ կապահովի, որ բոլոր ՄԳ գործողություններն իրականացվեն ԳԷՀ/ՄԱԶԾ ընթացակարգերի համաձայն, և գնահատող գիտելիքներն ու տեղեկատվությունը փորձարկեն Փոփոխությունների տեսության ենթադրությունները և աջակցեն ծրագրի հարմարվողական կառավարմանը:

Գործընկերություններ:

199. Ծրագիրը կհամակարգի գործողությունները ԳԷՀ ՀԴԶ ներկայումս իրականացվող «Ճայաստանի ՀԴԶ պարտավորությունների իրականացումը հողերի կայուն կառավարման և դեգրադացված լանդշաֆտների վերականգնման միջոցով» ծրագրի հետ: Գործողությունները կհամակարգվեն հատկապես ՄԱԶԾ/ԳԷՀ ծրագրի Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտում մարզային ՀԴԶ թիրախների ուղղությամբ առաջընթացի վերաբերյալ հաշվետվությունների և ՊԳԿ/ԳԷՀ ծրագրի աջակցությամբ ազգային մակարդակի ՀԴԶ հնարավորություն ստեղծող

շրջանակի կապի առնչությամբ, ներառյալ հզորացված UNCCD կոմիտեն և մարզայինից մինչև ազգային մակարդակ չհաշվետվության մեխանիզմը: ՄԱԶԾ ԳԷՀ-ի ծրագիրը կներդաշնակեցնի հողի դեգրադացիայի վերաբերյալ տվյալների հավաքագրման մեթոդաբանները, ինչի համար ՄԱԶԾ ԳԷՀ-ի ծրագիրը կօգտագործի ՊԳԿ-ի կողմից UNCCD-ի հետ համակարգմամբ մշակված Earth Engine ծրագրակազմը, և չհաշվետվող ելակետային գնահատման համար տվյալների հավաքագրման և առաջընթացի մոնիտորինգի համար կհիմնվի Հայաստանում ՊԳԿ-ի փորձի վրա: Երկու ծրագրերն էլ կհամակարգեն աշխատանքը ՏԻՄ-երի և տեղական բնական ռեսուրսների օգտագործողների համար չհաշվետվող և կենսաբազմազանության համար բարենպաստ արժեքային շղթաների հետ կապված կարողությունների զարգացման համատեղ դասընթացներ կազմակերպելու համար, ինչպես նաև կփոխանակվեն լավ գործելակերպերով՝ մարզային (ենթազգային) մակարդակներում չհաշվետվող թիրախներ և չհաշվետվող իրականացման միջոցառումներ ու խրախուսումներ սահմանելու համար: Բացի այդ երկու ծրագրերն էլ կներդաշնակեցնեն չհաշվետվող միջոցառումային համակարգման իրենց մոտեցումները: ՊԳԿ-ի ծրագիրը կաջակցի մարզային մակարդակով (Լոռու և Սյունիքի մարզերում) չհաշվետվող համակարգման մեխանիզմի ստեղծմանը և կներառի չհաշվետվող պահանջները ազգային քաղաքականության շրջանակում: ՊԳԿ-ի ծրագիրը կհզորացնի չհաշվետվող իրականացնելու և չհաշվետվող իրականացումը վերահսկելու՝ UNCCD կոմիտեի կարողությունները և լիազորությունները: Որպես այդպիսին, երկու ծրագրերն էլ կփոխանակվեն չհաշվետվող ենթազգային թիրախներ սահմանելիս և ենթազգայինից մինչև ազգային մակարդակ չհաշվետվող առաջընթացի մոնիտորինգի և զեկուցման ժամանակ քաղված դասերով (ենթաբաժնի 1.1.3):

200. Ծրագիրը նաև կհամակարգի ջանքերը ԵՄ-ի կողմից ֆինանսավորվող EU4Sevan ծրագրի հետ, որը ներկայումս համատեղ իրականացվում է ՄԱԶԾ-ի և GIZ-ի կողմից: Այս ծրագրի հիմնական նպատակն է՝ բարելավել Սևանա լճի շրջակա միջավայրի պահպանությունը՝ բարելավելով Սևանա լճի ջրբաժանի ջրի մոնիտորինգի և կառավարման կարողությունները, իրականացնելով ՀԿԿ և էկոհամակարգի համար բարենպաստ և ջրապաշտպան հողօգտագործման և մշակման գործելակերպեր և հզորացնելով կեղտաջրերի մաքրման և դրա մասին իրազեկման կարողությունները: ՄԱԶԾ/ԳԷՀ ծրագրի համակարգումը EU4Sevan ծրագրի հետ կվերաբերի «Սևան» ազգային պարկի՝ կենսաբազմազանության կառավարման կարողությունների բարելավմանը և ՀԿԿ-ի և կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն գործելակերպերի խրախուսմանը (EU4Sevan ծրագրի Արդյունքներ 5 և 2): PPG փուլում անցկացված քննարկումների շնորհիվ ծրագրի թիրախ տեղամասերի ընտրության համակարգվել է, ինչպես նաև բացահայտվել է, որ ծրագրերի թիրախ համայնքներում կա գիտելիքի և լավ գործելակերպերի փոխանակման լայն պոտենցիալ՝ համատեղ ԿՄ և PR միջոցառումների տեսքով: Բացի այդ, EU4Sevan-ի ՄԱԶԾ բաղադրիչները (ՄԱԶԾ բաղադրիչ) մշակելու են «Սևան» ազգային պարկի կառավարման պլանը, իսկ ՄԱԶԾ/ԳԷՀ ծրագիրն աջակցելու է պարկին՝ բարելավելու EU4Sevan-ի կողմից մշակված կառավարման պլանի իրականացման կարողությունները (օրինակ՝ պարեկություն և կենսաբազմազանության մոնիտորինգ, բիզնեսի հնարավորություններ և բարելավված ֆինանսական կառավարում): Բացի այդ, ՄԱԶԾ/ԳԷՀ ծրագիրը սերտորեն կհամակարգի EU4Sevan ծրագրի GIZ-ի կողմից իրականացվող բաղադրիչի հետ և կփոխանակվի ՀԿԿ միջոցառումների տեսակի վերաբերյալ փորձով և քաղված դասերով (օրինակ՝ քիմիական պարարտանյութերի փոխարինում բնական պարարտանյութերով, հողի բերրիությունը բարձրացնելու նպատակով բազմակի մշակաբույսերի համատեղ աճեցում, ագրոանտառային տնտեսություն և այլն): Բացի այդ,

ՄԱԶԾ/ԳԷՀ ծրագիրը կաջակցի Սևանի գետային համակարգի էկոլոգիական վիճակի գնահատմանը և էվտրոֆիկացման աղբյուրների վերլուծությանը: Այս առումով այն սերտորեն կհամակարգի աշխատանքը GIZ-ի գործողությունների հետ և կփոխանակվի գիտելիքի պրոդուկտներով և գնահատման արդյունքներով՝ ջանքերի կրկնությունից խուսափելու և միմյանցից սովորելու, և որ ավելի կարևոր է՝ որոշում կայացնողների համար համատեղ առաջարկություններով/լուծումներով հանդես գալու նպատակով:

201. Ծրագիրը հիմնվելու է GIZ-ի «Կենսաբազմազանության կայուն կառավարումը Հարավային Կովկասում» ծրագրի արդյունքների և արոտավայրերի կառավարման վերաբերյալ մշակված հարթակների, նյութերի, ձեռնարկների և ուղեցույցների վրա, ներառյալ GIZ-ի կողմից հիմնադրված Արոտավայրերի կայուն կառավարման հարթակը: ԳԷՀ նախագիծը իր քաղած դասերով և ձեռք բերած գիտելիքներով կաջակցի «Արոտավայրերի կայուն կառավարման հարթակին»՝ ՀԴԶ հետ համատեղելի ՀԿԿ պրակտիկաների մասին տեղեկատվություն տարածելու համար: Բացի այդ, ԳԷՀ-ի ծրագիրը GIZ-ի առաջարկով տեղական (խոշորացված) համայնքների ՏԻՄ-որի համար ԱՏՀ-ի վերաբերյալ թրեյնինգներ կկազմակերպի և կվերապատրաստի տեղացի մասնագետների/ինժեներներին (կադաստրի պետական կոմիտեի հետ համագործակցությամբ)՝ հզորացնելու համար տվյալների հավաքագրման և արբանյակային պատկերների վերլուծությունից և GIZ-ի քարտեզներից օգտվելու նրանց կարողությունները, ինչպես նաև կիրականացնի հողերի դեգրադացիայի և հողօգտագործման, արոտավայրերի դեգրադացիայի գնահատումներ և կառավարման միջոցառումների հատկորոշում: Ծրագիրը նաև կհիմնվի ECOServe ծրագրի արդյունքների վրա և կաշխատի GIZ-ի ԱՏՀ վերլուծության տվյալների և էկոնոմիկայի նախարարությանը ներկայացված արոտավայրերի և անտառների կառավարման վերաբերյալ քաղված դասերի հետ: GIZ SEVAMOD ծրագրի շրջանակում առկա են հետազոտական արժեքավոր արդյունքներ, որոնք հաշվի կառնվեն ԳԷՀ-ի ծրագրի կողմից նախատեսված քաղցրահամ ջրերի գնահատումներում, մասնավորապես՝ GIZ-ի կողմից առաջարկված Սևանա լճի սննդանյութերի կառավարման հայեցակարգի առաջարկությունները:

202. Ծրագիրը նաև կհիմնվի WWF Հայաստանի «Հարավային Կովկասում էկոլոգիական միջանցքների ստեղծման աջակցություն, առաջին փուլ» ծրագրի լավագույն փորձի վրա «համայնքի խնամակալ» մոտեցման հիման վրա համայնքի կողմից աջակցվող էկոլոգիական միջանցքներն ապահովելու համար և կօգտագործի է WWF-ի մշակված «Պահպանության միջոցառումների մենյու» ձեռնարկում (2018) նկարագրված մոտեցումը: Այս ծրագրի շրջանակներում WWF-ի հայաստանյան գրասենյակը միջնորդել է համաձայնագրեր ստորագրելու տեղական համայնքների հետ՝ վայրի կենդանիների միգրացիան հեշտացնելու նպատակով էկոլոգիական միջանցքներին աջակցելու համար: ECF ծրագիրը ֆինանսավորվում է Գերմանիայի կառավարության կողմից (Գերմանիայի տնտեսական համագործակցության և զարգացման դաշնային նախարարություն, BMZ) KfW Զարգացման Բանկի միջոցով և WWF Գերմանիայի կողմից և ստեղծել է «Էկո-միջանցք հիմնադրամ Կովկասի համար» (ECF), որը էկոլոգիական միջանցքներում հողօգտագործման կայուն գործելակերպը խթանելու գործիք է բնության պայմանագրային պահպանության միջոցով, որն ըստ էության հիմնականում էկոհամակարգային ծառայությունների վճարման ձև է: ECF-ի տրամադրած ֆինանսական միջոցները աջակցում են կովկասյան ապրելավայրերում ընտրված էկոմիջանցքներում հողերի կայուն օգտագործմանը, իսկ տրամադրվող

Ֆինանսական ռեսուրսներն օգնում են էկոմիջանցքների տարածքներում ապրող տեղի գյուղական բնակչության իրենց հողերը կառավարել էկոլոգիապես առողջ եղանակով: Ծրագիրը սիներգիա կստեղծի WWF Հայաստանի «Հարավային Կովկասում էկոլոգիական միջանցքների ստեղծման աջակցություն, երկրորդ փուլ» ծրագրի հետ: Բնության համաշխարհային հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակի ծրագիրը կենտրոնանալու է Վայոց ձորի մարզի վրա, իսկ ԳԷՀ-ի ծրագիրը՝ Գեղարքունիքի մարզի վրա՝ այդպիսով փոխլրացնելով միմյանց և միավորելով ջանքերը Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերում Հարավարևելյան Փոքր Կովկասի միջանցքի արժեքավոր և/կամ խոցելի կենսաբազմազանության գոտիներում կենսաբազմազանության հիմնական արժեքների քարտեզագրման համար նպատակային ռեսուրսներ տրամադրելու նպատակով:

203. Ծրագիրը սիներգիաներ կստեղծի/դասը կքաղի Հայաստանում ԵՄ Կանաչ գյուղատնտեսական նախաձեռնությունից (EU-GAIA), որը ներկայումս իրականացվում է ՄԱԶԾ-ի կողմից: Այս ծրագիրը թիրախավորում է Շիրակի, Լոռու և Տավուշի մարզերի՝ մեծ բարձրության վրա գտնվող էկոհամակարգերով համայնքներին: Ծրագրերը կփոխանակվեն գիտելիքներով և լավ գործելակերպերով, ինչպես նաև կկազմակերպեն համատեղ իրազեկման և վերապատրաստման միջոցառումներ՝ խթանելու էկոլոգիապես մաքուր ագրոֆիզնեսը և իրավունքների վրա հիմնված մոտեցումները, որոնք օգուտ են բերում տեղական կենսապահովման միջոցներին և արժեքավոր էկոհամակարգերին: Ծրագիրը կուսումնասիրի GEO-ՀԴԶ ցանցի հետ համագործակցության հնարավորությունը՝ UNCCD-ի կողմից հաստատված LUP4LDN ծրագրային ապահովման փորձարկումը հեշտացնելու համար, որը կբարելավի հողօգտագործման կառավարումը և կաջակցի մարզային և համայնքային իշխանություններին՝ ՀԴԶ թիրախների հետ համատեղելի հողօգտագործման պլաններ մշակելու գործում: GEO-ՀԴԶ-ի հետ համագործակցությունը կբարելավի ազգային և մարզային իշխանությունների/ՏԻՄ-երի մատչումը տեխնիկական փորձագիտական գիտելիքին, ԵՕ տվյալների բազաներին, հաշվետվությունների արձանագրություններին և հողի ավելի լավ կառավարման վերլուծական գործիքներին:

204. Ծրագիրը կհամակարգի գործողությունները Հարմարվողականության հիմնադրամի (ՀՀ) «Հարավային Կովկասի լեռնային համայնքների և էկոհամակարգերի կլիմայի դիմակայունության բարձրացում անտառային հրդեհների ռիսկի նվազեցման միջոցով» ծրագրի հետ: Ծրագիրը ձգտում է բարձրացնել լեռնային համայնքների և անտառային էկոհամակարգերի դիմակայունությունը կլիմայական վտանգների և մասնավորապես Հարավային Կովկասի լեռնային շրջաններում անտառային հրդեհների աճող վտանգի նկատմամբ: ԳԷՀ-ի ծրագիրը կաջակցի կայուն անտառկառավարման պլաններին (ենթարդյունք 3.1.3-ի համաձայն) և կաշխատի Գյուղատնտեսության նախարարության «Հայանտառ» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության (ՊՈԱԿ) հետ՝ Հարմարվողականության հիմնադրամի ծրագրի հետ համակարգմամբ՝ հիմնվելով այս ծրագրի կողմից անտառային հրդեհների և անտառկառավարման պլանների և Վայոց ձորի մարզում համայնքային մակարդակում ռիսկերի նվազեցման միջոցառումների առնչությամբ ստեղծված գիտելիքների և փորձի վրա:

205. Ծրագրի հաջող իրականացումը մեծապես կախված կլինի ծրագրի բազմաթիվ շահագրգիռ կողմերի հետ արդյունավետ հաղորդակցությունից և համակարգումից և այդ

շահագրգիռ կողմերի մասնակցությունն ապահովելու մեխանիզմների ներդրումից: Հիմնական ազգային և ենթազգային շահագրգիռ կողմերից են՝ (i) Շրջակա միջավայրի նախարարությունը, որն այս ծրագրի իրականացման գործընկերն է և առաջարկում է ծրագրի համաֆինանսավորում Բաղադրիչ 1-ի (ենթարդյունք 1.1.1), Բաղադրիչ 2-ի (ենթարդյունք 2.2.1) և Բաղադրիչ 3-ի (ենթարդյունք 3.1.1) շրջանակներում և ծրագրի կառավարման շրջանակում, ինչպես նաև սիներգիա է ստեղծում ընթացիկ պետական ծրագրերի հետ, օրինակ՝ «Սևան ազգային պարկի վերականգնում, անտառային էկոհամակարգի պահպանում և քաղցրահամ ջրային ռեսուրսների կառավարում» և «Սևանա լճի շուրջ նոր անտառի հիմնում 2014-2023»: Շրջակա միջավայրի նախարարության ներքո գտնվող գործակալությունները, ինչպիսիք են «Հայաստան» և «Սևան ազգային պարկ» ՊՈԱԿ-ները, առանցքային դեր կունենան ծրագրի Արդյունք 2-ին և Արդյունք 3-ին հասնելու համար: (ii) Էկոնոմիկայի նախարարությունը այս ծրագրի կարևոր գործընկեր է և համաֆինանսավորում կտրամադրի Բաղադրիչ 3-ի շրջանակում իրականացվող գործողությունների համար (ենթարդյունքներ 3.1.1, 3.1.2 և 3.1.3) և կհեշտացնի ծրագրի սիներգիան Հայաստանի գյուղատնտեսության ոլորտում 2020-2023թթ. տնտեսական զարգացումն ապահովող հիմնական ուղղությունների ռազմավարության հետ կապված համապատասխան պետական ծրագրերի հետ: (iii) Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունն այս ծրագրի կարևոր գործընկերն է և կաջակցի ՀԴԶ և ՀԿԿ միջոցառումներին՝ Բաղադրիչ 1-ի և Բաղադրիչ 3-ի շրջանակներում հողերի դեգրադացիայի չեզոքության հասնելու համար: այլ պետական գերատեսչությունների, ինչպես նաև ՀԿ-ների հետ համագործակցությունը հավասարապես կարևոր կլինի ծրագրի արդյունքների հասնելու համար, օրինակ՝ ԶԼՄ-ների և բնապահպանական լրագրողների հետ, որոնք վերապատրաստվել են բնապահպանական հարցերի լուսաբանման գործում, և հարակից լրատվական հարթակների հետ, ինչպիսիք են՝ Էկոլուր բնապահպանական նորություններ, Էկո-մեդիա, Էկո-Նորություններ, Ազգային ռադիո և ազգային հեռուստատեսություն: Համագործակցություն տարբեր պետական գերատեսչությունների հետ՝ Կենսառեսուրսների կառավարման գործակալության և Բնապահպանական մոնիտորինգի և տեղեկատվական կենտրոնի հետ (երկուսն էլ Շրջակա միջավայրի նախարարությանը կից)՝ տվյալների հավաքագրման և գնահատման, ինչպես նաև կրթական և իրազեկման միջոցառումներին աջակցելու համար: Գործընկերություն Հայաստանի ֆերմերների ազգային միության, Կրթության և գիտության նախարարության, Արտակարգ իրավիճակների նախարարության, Կապի նախարարության, Գիտությունների ազգային ակադեմիայի հետ առանցքային կլինի Արդյունք 3-ին հասնելու համար:

206. Արդյունք 4-ի շրջանակներում կրթական և իրազեկման միջոցառումների համար հատկապես ծրագիրը կձգտի գործընկերության և սիներգիայի տարբեր բնապահպանական ՀԿ-ների հետ՝ Հայկական բնապահպանական ճակատ նախաձեռնություն, Հայկական բնապահպանական ցանց, Երիտասարդ կենսաբանների ասոցիացիա, Հայաստանի կանաչների միություն, Կովկասի բնության հիմնադրամ, Էկո տուն և ճամբար, REC Կովկաս, Բնապահպանական հանրային շահերի պաշտպանության կենտրոն, ինչպես նաև ՊԳԿ, GIZ, USAID, WB, ADB, EBRD: Կանանց կազմակերպությունները, ինչպիսիք են «Կանաչ արահետ» գյուղատնտեսության աջակցության հասարակական կազմակերպությունը, Շեն ՀԿ-ն, ESF ՀԿ-ն, Հայ կանայք հանուն առողջության և առողջ շրջակա միջավայրի ՀԿ-ն, և տեղական ՀԿ-ները, ինչպիսիք են Մարտունու կանանց խորհուրդ ՀԿ-ն (Մարտունի), «Բլեջան» ՀԿ-ն (Գավառ), կաջակցեն ծրագրի զենդերային ջատագովությանը և զենդերային ինտեգրմանը: Ազգային

ռադիոյի և հեռուստատեսության ընկերությունների հետ համագործակցությունը կաջակցի ռադիոյի միջոցով գյուղատնտեսական խորհրդատվական ծառայության ստեղծմանը հեռավոր համայնքներին հասնելու համար: Ծրագիրը կձգտի համագործակցել նաև տեղական մասնավոր ձեռնարկատեր անասնաբույծների, ֆերմերների, էկոտուրիզմի ձեռներեցների հետ: Ծրագիրը կաշխատի անմիջականորեն գյուղատնտեսական փոքր արտադրողների հետ, այդ թվում՝ բուսաբուծության և անասնաբուծության ոլորտում արտադրողների: Թիրախ շրջանի հողային և ջրային ռեսուրսների կայուն կառավարումը հնարավոր չէ առանց մասնավոր հատվածի լիարժեք համագործակցության և աջակցության: Ծրագիրն ուղղակիորեն կներգրավի գյուղատնտեսության ոլորտում տեղական փոքր սեփականատերերին, որոնք ծրագրի թիրախ գյուղական համայնքներում հողի կայուն օգտագործման առումով մեծ հաշվով մասնավոր հատվածի հիմնական համապատասխան դերակատարներն են:

207. Ծրագիրը կաշխատի «Գեղարքունիք» ջրօգտագործողների միության և «Եղեգնաձոր» ջրօգտագործողների միության (ՋՕՍ) հետ՝ երկու մարզերում աջակցելու ՀԴԶ-ի հետ համատեղելի ջրի/հողի կառավարման ինտեգրված պլանների մշակմանը և իրականացնելու չսպառող գյուղատնտեսական գործելակերպեր, որոնք համատեղելի են ՀԴԶ-ի հետ և շրջակա միջավայրի վրա ավելի ցածր ազդեցություն ունեն (օրինակ՝ կաթիլային ոռոգում) (ենթարդյունք 3.1.2): Ծրագիրը կհամագործակցի Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզային ֆերմերների խորհրդի և ընտրված համայնքներում արոտօգտագործողների միությունների/անասնաբույծ անհատ ձեռներեցների հետ՝ արոտավայրերի/խոտհարքների կայուն կառավարման պլաններին աջակցելու և ՀԿՑ-ի վրա հիմնված ագրոբնապահպանական վճարումներ իրականացնելու համար (ենթարդյունք 3.1.1): Բացի դա, ծրագիրը կաշխատի «Հայաստան» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության (ՊՈԱԿ) հետ՝ անտառների կայուն կառավարման պլանների մշակման և անտառվերականգնման աշխատանքների կատարման համար (ենթարդյունք 3.1.3), ինչպես նաև կներգրավվի թիրախ տարածքներում բիզնես ասոցիացիաների և զբոսաշրջության փոքր բիզնեսների բնության վրա հիմնված զբոսաշրջության սխեմաներ մշակելու համար: Կիրախուսվի պետական և մասնավոր հատվածների գործընկերությունը, ներառյալ զբոսաշրջության պատասխանատու օպերատորներին ներգրավվելու հնարավորությունը, օրինակ՝ մասնավոր հատվածի հյուրանոցներ/զբոսաշրջային օպերատորներ՝ ուղեցույցների, գրքույկների, այցելուների կենտրոնի, հատուկ հարմարեցված էքսկուրսիաների, ուսուցման միջոցառումների միջոցով Սևանա լճի Ռամսարի տարածքի արժեքների, թռչունների դիտման և արշավների հնարավորությունների մասին իրազեկվածությունը բարձրացնելու նպատակով (ենթարդյունքներ 2.1.2 և 3.1.4): Կուսումնասիրվի նաև բջջային հեռախոսակապի օպերատորների հնարավոր ներգրավվածությունը ՊՏ-ի նորարարական ֆինանսավորման գործում (օրինակ՝ քրաուդֆանդինգ) նորարարության մարտահրավերի միջոցով (ենթարդյունք 2.1.2): Ծրագրի կողմից մասնավոր հատվածի ներգրավումը հետագայում կտարածվի ֆինանսավորող կառույցների, ներդրումային հիմնադրամների և ՀԿ-ների հետ համակարգման վրա՝ պատասխանատու և կայուն գյուղատնտեսությանը աջակցելու, ինչպես նաև բնական ռեսուրսների օգտագործողների համար նպատակային դասընթացների նախագծման և իրականացման համար կանաչ վարկավորումը խթանելու նպատակով (ենթարդյունք 4.1.1), օրինակ՝ ACBA Credit Agricole բանկ, Հայաստանի ազգային ներդրումային հիմնադրամ (ANIF), Հայաստանի զարգացման և ներդրումային համագործակցություն (DICA), Ագրոբիզնեսի և գյուղի զարգացման կենտրոն (CARD), Ագրոբիզնեսի հետազոտությունների և կրթության

միջազգային կենտրոն (ICARE): Մասնավոր հատվածի հետ ծրագրի աշխատանքում կկիրառվի մասնավոր հատվածի հետ գործընկերության և պատշաճ ջանադրության ՄԱԶՕ քաղաքականությունը, հատկապես՝ ծրագրի գործողությունների համար մասնավոր հատվածի համաֆինանսավորման առնչությամբ:

208. Ամբողջական պատշաճ ուսումնասիրության (due diligence) ընթացակարգերի հիմնական կետերը. «նախնական գննման» միջոցով պրոակտիվ իրազեկում, որը ներառում է, որ գործընկերը չի ընկնում բացառման չափանիշների տակ: Այս չափանիշը բավարարելուց հետո պետք է իրականացվի ուսումնասիրության ողջ գործընթացը: Պատշաճ ուսումնասիրության գործընթացը սկսվում է գնահատման մի շարք չափանիշներից, որոնք պետք է պահպանվեն (Պատշաճ ուսումնասիրության գնահատման չափանիշներ, օրինակ՝ պատասխանատու լիդերություն, մարդու իրավունքներ, աշխատանք, համայնքներ, շրջակա միջավայր, կառավարում, արտադրանքի հետ կապված սեփականություն կամ կառավարում): Համընդհանուր ընդունելիության չափանիշները նաև ներառում են ՄԱԶՕ-ի ռիսկերի գնահատման գործիքը մասնավոր հատվածի գործընկերների համար: Ռիսկերի գնահատումը կիրականացվի/ապահովվի Նախաձեռնող բաժնում Ծրագրի համակարգողի կողմից, իսկ ՄԱԶՕ-ի Արդյունքների և Որակի ծրագիրը Ջարգացման Ազդեցության Խմբում BPPS-ում աջակցություն կտրամադրի գործընթացին:

209. Գործընկերության տեսակը և ոլորտը որոշում են, թե ինչ խորությամբ պետք է կատարվեն ստուգումներ: Ըստ ՄԱԶՕ քաղաքականության՝ այն գործընկերությունների համար, որոնք չեն ներառում սերտ ներգրավվածություն (օրինակ՝ շահերի պաշտպանության կամ քաղաքականության երկխոսության միջոցառում կամ ֆինանսական ներդրում մինչև 100,000 ԱՄՆ դոլարի չափով) և որտեղ մասնավոր հատվածի կազմակերպությունը ցածր ռիսկային հատվածից է, կարող է կիրառվել պակաս խորությամբ ուսումնասիրություն: Բավական կլինի գնահատել մասնավոր հատվածի կազմակերպությունը միայն ՄԱԶՕ-ի բացառման չափանիշներով և ստուգել՝ արդյոք մասնավոր հատվածի կազմակերպությունը ներգրավված է որևէ հակասությունների մեջ: Գործընկերոջ հետ համագործակցությունը շարունակելու կամ չշարունակելու մասին որոշումը կընդունվի՝ հիմնվելով ամբողջական պատշաճ ուսումնասիրության վրա, ներառյալ գործընկերության ռիսկերի/օգուտների վերլուծությունը, որը համահունչ է ՄԱԶՕ-ի ռիսկերի հանդուրժողականությանը: Կարևոր է, որ լինի տարանջատում այն աշխատակիցների միջև, որոնք անմիջականորեն մասնակցում են գործընկերության զարգացմանը և առաջարկություն կատարում առաջ գնալու վերաբերյալ, այն աշխատակիցների միջև, որոնք վերջնական որոշում են կայացնում: Բոլոր որոշումները, որոնք կապված են բացառման չափանիշներին ենթարկվող ընկերությունների և էական խնդիրներ ունեցող պոտենցիալ գործընկերների հետ կապված գործընկերության որոշումները պետք է փոխանցվեն ՄԱԶՕ-ի գլխավոր գրասենյակ: ՄԱԿ-ի այլ կազմակերպությունների կողմից ուսումնասիրված պոտենցիալ գործընկերների համար ՄԱԶՕ-ն հիմք կընդունի տվյալ պատշաճ ուսումնասիրությունը և կիրականացնի լրացուցիչ ուսումնասիրություն միայն այն չափանիշների վերաբերյալ, որոնք կարող են ընդգրկված չլինել նման ջանադրության մեջ: ՄԱԶՕ ՄԲՄ-ի պահանջները կիրառելի կլինեն այն բոլոր գործողությունների նկատմամբ (ներառյալ Պատասխանատու կողմի կողմից իրականացվող գործողությունները), որոնք ֆինանսավորվում են ՄԱԶՕ-ի հաշիվների միջոցով տրամադրվող միջոցներից, այն դեպքում, երբ գործողությունները «համապատասխանում են» ՄԱԶՕ ՄԲՄ պահանջներին:

Համաֆինանսավորվող գործողությունների դեպքում ծրագրի թիմը կապահովի համապատասխանությունը ՄԱԶԾ ՄԲՄ պահանջներին: ԳԷՀ/ՄԱԶԾ կողմից ֆինանսավորվող գործողությունների (այսինքն՝ ՄԱԶԾ-ի հաշիվներից կառավարվող միջոցների) և համաֆինանսավորվող գործողությունների (միջոցներ բնեղենով կամ զուգահեռ ֆինանսավորումից, որոնք ծրագրի շրջանակի/արդյունքների մաս են, բայց չեն տրամադրվում ՄԱԶԾ-ի հաշիվների միջոցով) միջև տարբերությունը ՄԱԶԾ ՄԲՄ-ի հետ համապատասխանության առումով այն է, որ «չնայած ՄԱԶԾ-ն չի ապահովում ՄԱԶԾ ՄԲՄ-ի պահանջների պահպանումը ՄԱԶԾ-ի հաշիվներով ֆինանսավորվող գործողություններից անդին, ամբողջ ծրագիրը ստուգվում է ՄԱԶԾ ՄԲՄ-ի պահանջներին համապատասխանելու համար» (ըստ ՄԱԶԾ ՄԲՄ ուղեցույցի):

210. Հիմնական գործընկերների համաֆինանսավորվող արդյունքները համառոտ ներկայացված են ստորև բերված աղյուսակում:

Համաֆինանսավորման աղբյուր	Համաֆինանսավորման տեսակը	Համաֆինանսավորման գումարը	Ներառված է ծրագրի արդյունքների մեջ	Եթե այո, նշեք համապատասխան արդյունքները
Շրջակա միջավայրի նախարարություն	Պետական ներդրումներ/ Հավաքագրված ներդրումներ	23,875,763	Այո: Համաֆինանսավորվող գումարները չեն կառավարվում ՄԱԶԾ հաշիվների միջոցով	<p>Արդյունք 1.1.3. Ներդրումները կապված են միջոլորտային համակարգման դյուրացման, ՀԴՉ օրակարգի առաջնության և Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտում կենսաբազմազանության ինտեգրման հետ</p> <p>Արդյունք 2.1.1. Ներդրումները կապված են «Սևան» ազգային պարկի կառավարման արդյունավետության հետ</p> <p>Արդյունք 2.2.1. Ներդրումները կապված են կենսաբազմազանության գույքագրմանն աջակցելու հետ</p> <p>Արդյունք 3.1.1. Ներդրումները ներառում են միջոցների ուղղորդում Ազրոէկոլոգիական վճարումների սխեմային (արոտավայրերում և խոտհարքներում կենսաբազմազանության պահպանման խթաններ)</p> <p>Արդյունք 3.1.3. Ներդրումները կապված են կայուն անտառկառավարման հետ, ներառյալ Սևանա լճի ԿՀՏ/ԿԹՏ-ի շրջակայքում</p> <p>Արդյունք 4.1.1. Ներդրումները կապված են իրազեկման և կրթական համատեղ միջոցառումների հետ</p> <p>ԾԿ՝ ծրագրի կառավարման գործողությունների համաֆինանսավորում</p>
Էկոնոմիկայի	Պետական ներդրումներ/Հ	2,000,000	Այո:	Արդյունք 1.1.1 Ներդրումները կապված են՝ հողերի դեզրադացիայի գնահատման և

նախարարություն	ավաքագրված ներդրումներ		Համաֆինանսավորվող գումարները չեն կառավարվում ՄԱԶԾ հաշիվների միջոցով	<p>ՀԴԶ մոնիտորինգի աջակցության հետ, Սևանա լճին միացված գետային համակարգերի գնահատման ժամանակ տվյալների հավաքագրման աջակցության հետ՝ նպաստելով GIZ-ի աջակցությամբ իրականացվող ծրագրերի/արդյունքների հետ սիներգիաներին</p> <p>Արդյունք 3.1.1 Ներդրումները կապված են արտոնների/խոտհարքների կայուն կառավարման հետ, ներառյալ ծրագրի կողմից ստեղծվելիք Ագրոէկոլոգիական վճարումների սխեմայի ֆինանսավորման աջակցությունը</p> <p>Արդյունք 3.12/3.1.3 և 3.1.4 ներդրումներ՝ ուղղված պետական համապատասխան ծրագրերի միջոցով ՀԿԿ տարբեր միջոցառումներին աջակցելուն</p>
WWF Հայաստան	Հավաքագրված դրամաշնորհ/ներդրումներ	695,000	Այո: Համաֆինանսավորվող գումարները չեն կառավարվում ՄԱԶԾ հաշիվների միջոցով	<p>Արդյունք 2.1.1 Ներդրումները կապված են կենսաբազմազանության գնահատումների, տվյալների հավաքագրման, վայրի կենդանիների մոնիտորինգի վերաբերյալ ՊՏ անձնակազմի վերապատրաստմանն աջակցելու հետ</p> <p>Արդյունք 2.2.1 և 3.1.4 Վայոց ձորի մարզում կենսաբազմազանության քարտեզագրման համաֆինանսավորման հետ կապված ներդրումներ</p> <p>ԾԿ՝ ծրագրի կառավարման գործողությունների համաֆինանսավորում</p>
ՄԱԶԾ Հայաստան	Հավաքագրված դրամաշնորհ/ներդրումներ	3,031,000	Այո: Համաֆինանսավորվող գումարները չեն կառավարվում ՄԱԶԾ հաշիվների միջոցով	<p>Արդյունք 2.1.1 Ներդրումները են կապված «Սևան» ազգային պարկի կառավարման բարելավված արդյունավետության համաֆինանսավորման հետ</p> <p>Արդյունք 3.1.4 Ներդրումները կապված են հողի կայուն կառավարման միջոցառումներին (ՀՏԿ) աջակցության հետ</p> <p>ԾԿ՝ ծրագրի կառավարման գործողությունների համաֆինանսավորում</p>
ՄԱԶԾ Հայաստան	ՄԱԶԾ TRAC միջոցներ	100,000	Այո: կառավարվում է ՄԱԶԾ հաշիվների միջոցով	ԾԿ՝ ծրագրի կառավարման գործողությունների համաֆինանսավորում

211. Ռիսկերը. ՄԱԶԾ-ի ստանդարտ պահանջների համաձայն ծրագրի ղեկավարը (ՄԳ մասնագետի աջակցությամբ) եռամսյակը մեկ կվերանայի ռիսկերը և կգեկուցի ՄԱԶԾ-ի հայաստանյան գրասենյակին ռիսկերի կարգավիճակի մասին: ՄԱԶԾ հայաստանյան գրասենյակը առաջընթացը կգրանցի ՄԱԶԾ ATLAS-ի ռիսկերի մատյանում: Ռիսկերը համարվում են կրիտիկական, երբ ազդեցությունը և հավանականությունը բարձր են (այսինքն՝ երբ ազդեցությունը գնահատվում է 5, և երբ ազդեցությունը գնահատվում է 4, իսկ հավանականությունը՝ 3 կամ ավելի բարձր): Ղեկավարության արձագանքները կարևոր ռիսկերին, ինչպես նաև բնապահպանական և սոցիալական դժգոհություններին նույնպես կգեկուցվեն ԳԷՀ-ին տարեկան PIR-ում: Ծրագրի ռիսկերի կառավարման մանրամասն ռազմավարությունը ներառված է Հավելված 6-ում՝ ՄԱԶԾ ռիսկերի ռեգիստրում:

212. Գոյություն ունեն երկու հիմնական տեսակի ռիսկեր՝ ա) ծրագրի հաջողությանը սպառնացող արտաքին ռիսկեր, և բ) ծրագրի իրականացման հետ կապված սոցիալական և բնապահպանական ռիսկեր, որոնք կարող են հանգեցնել անցանկալի բացասական հետևանքների: PPG փուլի ընթացքում իրականացվել են ռիսկերի բազմաթիվ վերլուծություններ՝ ծրագրի հետ կապված այս երկու տեսակի ռիսկերը բացահայտելու համար: Ռիսկերի առաջին տեսակի համար առանձնացվել են ինը ռիսկեր, որոնք ամփոփված են ստորև բերված աղյուսակում: Ինչ վերաբերում է կլիմայական ռիսկերին, ապա ավելի ու ավելի չոր և չոր կլիման անտառային էկոհամակարգերը խոցելի է դարձնում անտառային հրդեհների նկատմամբ հատկապես Վայոց ձորի մարզում: Գյուղատնտեսության ոլորտի խոցելիությունը կլիմայի փոփոխության նկատմամբ համեմատաբար բարձր է, և այն զգալիորեն տարբերվում է տարբեր հողատարածքների և մշակաբույսերի միջև: Օրինակ, գյուղատնտեսության խոցելիությունն ավելի զգալի է Հայաստանի ցածր և միջին բարձրության գոտիներում, մինչդեռ բարձրլեռնային լեռնային գոտում կլիմայի փոփոխության հետ կապված ռիսկերը համեմատաբար ավելի քիչ ակնհայտ են: Հայաստանի տարածքի մոտ 80%-ը ենթարկված է տարբեր աստիճանի անապատացման, ինչը ոչ միայն մարդածին գործունեության հետևանք է, այլ նաև հողերի ջրային և քամու էրոզիայի, շոգ չորացման, երաշտի, խոնավության բացակայության, սողանքների, բնական աղակալում և այլն: Կլիմայի փոփոխությունը տարբեր մարդածին երևույթների հետ միասին նպաստում է հողերում օրգանական ածխածնի պաշարների խոցելիությանը: . PPG ռիսկի գնահատման հիման վրա նախագիծը դասվում է միջին կլիմայական ռիսկի կատեգորիային և այն ներառում է կլիմայի նկատմամբ զգայուն՝ SLM միջոցը, ISLUP-ները և կենսաբազմազանության տարածական տարրերը (ներառյալ տեսակների միգրացիայի կամ բուսական ծածկույթի վրա կլիմայի հնարավոր ազդեցության դիտարկումը) որպես կառավարման ռազմավարություն՝ հետագա լուծման համար: /Կլիմայի փոփոխության ինտեգրված ասպեկտները, որոնք մանրամասն ներկայացված են ծրագրի փաստաթղթում՝ տարբեր Արդյունքների և Հավելվածների 16,18 և 20-ում: Կլիմայական պարամետրերը և հողերի համապատասխանության ապագա կանխատեսումները տարբեր գնահատումներում կապահովեն ճկունության նպատակային միջոցառումներ և SLM միջոցառումների և ISLUP-ների կայունություն: Ծրագրի նպատակային գնահատումների շրջանակներում կիրականացվի միջամտության տարածքներում ապրուստի միջոցների խոցելիության գնահատում, ներառյալ բնական աղետները: Ավելին, լրացուցիչ ուշադրություն կդարձվի այն տվյալներին, որոնք ցույց են տալիս կլիմայի փոփոխության ազդեցությունը երկրի հողածածկույթի և հողօգտագործողների վրա և ինչպես կշարունակեն կանխատեսվող ապագա կլիմայի փոփոխությունը ազդել ծրագրի տարածքի վրա: ԷՆ մասնագիտացված

ստորաբաժանումների հետ միասին նախագիծը կուսումնասիրի ծրագրի կողմից ծնված կլիմայական ռիսկերի վերլուծությունը ՀԴԶ-ի նպատակային սահմանման և ISLUP-ների մշակման ընթացքում ՄԱԿ-ի UNFCCC-ի ներքո գտնվող զեկույցներում (օրինակ՝ MRV, NDC, BTR և այլն):

213. Այս արտաքին ռիսկերից երկուսը ավելացվել են վերջին զարգացումների պատճառով: (i) Ռիսկ 1 - Անվտանգության ռիսկ՝ կապված ծրագրի պոտենցիալ ուշացումների հետ՝ կապված դաշտային գործունեության և/կամ առաքելության կասեցման հետ Վարդենիս համայնքի մոտ ընտրված պիլոտային ցուցադրական տարածքներում (արոտավայրեր և խոտհարքներ)՝ Ադրբեջանի հետ սահմանին մոտ, որտեղ ժամանակ առ ժամանակ կարող են բռնկումներ լինել Հայաստանի և Ադրբեջանի զինված ուժերի միջև: Այս ռիսկերը մեղմելու նպատակով PPG-ի ժամանակ ցուցադրական տարածքներն ընտրվել են սահմանից առնվազն 3 կմ հեռավորության վրա: Այնուամենայնիվ, ՄԱԶԾ ՄԲՍ արձանագրությունից բացի հաշվի կառնվեն ՄԱԶԾ-ի հայաստանյան գրասենյակի կանոնները անվտանգության ռիսկի ենթակա տարածքների վերաբերյալ, իսկ կանոնավոր մոնիտորինգը և ռիսկերի գնահատումը ցույց կտան, թե արդյոք այս սահմանի մոտ գտնվող արոտավայրերը (30000-50000 հա) պետք է վերանայել և փոխարինել այլ տարածքներով: PPG փուլում սա անհրաժեշտ չի համարվել, և 2-3 կմ բուֆերային գոտին բավարար է համարվել: Այնուամենայնիվ, ծրագրի իրականացման սկզբնական փուլում ծրագիրը կվերագնահատի Վարդենիսի մերձակայքում ընտրված արոտավայրերի և անտառների ցուցադրական տարածքները՝ անհրաժեշտության դեպքում դրանք անվտանգ տարածքներով փոխարինելու համար: (ii) Ռիսկ 9 - կապված է խոշորացված համայնքներում հնարավոր տեղական սոցիալական բողոքների հետ, որոնք կարող են բացասաբար ազդել ծրագրի գործողությունների վրա: Ռիսկը կմեղմվի սկզբնական փուլում տեղում սոցիալական իրավիճակի (և խոշորացման գործընթացի և փոքր գյուղերի/համայնքների միաձուլման հետևանքով առաջացած հնարավոր դժգոհության) վերագնահատմամբ և ՄԱԶԾ հայաստանյան գրասենյակի աջակցությամբ տեղական երկխոսությունների միջոցով՝ տեղի բնակիչների պատրաստակամությունը և մասնակցությունը ծրագրի գործողություններին պարզելու և ամրապնդելու համար: Հետագայում կիրակացվի ծրագրի ռիսկերի կանոնավոր գնահատում, որը ցույց կտա, թե արդյոք ընտրված պիլոտային համայնքների կարգավիճակում որևէ հեռանկարային փոփոխություն կա՝ կապված դրանց վարչական տարածքի, սահմանների և իրավական այլ փոփոխությունների, որոնք կարող են ազդել ծրագրի գործունեության վրա: Ռիսկերը ավելի մանրամասն նկարագրված են ստորև բերված աղյուսակում.

Հասկոռոշված ռիսկեր եւ կատեգորիա	Ազդեց ություն	Հավանակ անություն	Մեղմացման միջոցառումներ
<p>Ռիսկ 1: Գոյութիւն ունի ծրագրի աշխատանքների ուշացման վտանգ՝ կապված Վարդենիս համայնքի արևելյան սահմանի մոտ (Ադրբեջանի հետ Հայաստանի պետական սահման) գտնվող ընտրված արոտավայրերի և ծրագրի գործողութունների համար դրանց անիրագործելիութան հետ՝ հաշվի առնելով հակամարտութունների բռնկման հավանականութունը (սահմանին): Այս տարածքները Հարավարևելյան Փոքր Կովկասի էկոմիջանցքի Վարդենիսի կողմի մի մասն են:</p>	I=3	L=3 Չափավոր հավանակ	<p>Ծրագիրը կվերագնահատի իրավիճակը իրականացման սկզբնական փուլում: Վարդենիսի տարածքում մոտ 30000 հա արոտավայրեր կարող են փոխարինվել այլ համայնքներում նմանատիպ արոտավայրերով: Ծրագրի ղեկավարը, ՄԱԶԾ հայաստանյան գրասենյակը և ՄԱԶԾ-ի ղեկավարութունը կշարունակեն մշտադիտարկել իրավիճակը սահմանին և կտեղեկացնեն ծրագրային թիմին՝ ՄԱԶԾ քաղաքականութանը և ընթացակարգերին և ՄԱԶԾ հայաստանյան գրասենյակի կորպորատիվ ռիսկերի կառավարման հրահանգների համաձայն իրականացնելով ռիսկերի կառավարման համապատասխան միջոցառումներ:</p>
<p>Ռիսկ 2: Գյուղատնտեսական արտադրութան և կայուն հողօգտագործման հետ կապված կառավարութան հակասող գերակայութունները կարող են հանգեցնել ծրագրի արդյունքներին հասնելու առաջընթացի սահմանափակման և սահմանափակել դեգրադացված հողերի պահպանման և վերականգնման, ինչպես նաև կայուն կենսապահովման միջոցներին աջակցելու նպատակով էկոհամակարգային ծառայութունների երկարաժամկետ մատուցման համար կարևոր ապրելավայրերի պաշտպանութան աշխատանքները:</p>	I=3	L=2 Չափավոր հավանակ	<p>ՄԱԶԾ հայաստանյան գրասենյակը Մշտական ներկայացուցչի գլխավորութամբ կկազմակերպի կանոնավոր եռամսյակային Ռազմավարական ռիսկերի հանդիպումներ՝ ծրագրի ռազմավարական արդյունքների պաշտոնական հաստատման ուղղութամբ առաջընթացը վերահսկելու (ինչպիսիք են ISLUP-ները/Հողօգտագործման ինտեգրված պլանները, Ջրօգտագործման կայուն կառավարման պլանները, ՀԴԶ-ի թիրախները և գործողութունների ծրագրերը, արոտավայրերի մասին օրենքի իրավական փոփոխութունները) և այդ ռազմավարական արդյունքների պաշտոնական հաստատումը չապահովելու ռիսկին անդրադառնալու նպատակով (ինչը կազդի արդյունքների և ռազմավարական նպատակների ուղղութամբ առաջընթացի վրա): Նման ռիսկի դեպքում ՄԱԶԾ հայաստանյան գրասենյակի կողմից կկազմակերպվեն բարձր մակարդակի հանդիպումներ ազգային գործընկերների հետ: Ակնկալվում է, որ այդ բարձր մակարդակի քննարկումները կնվազեցնեն ռիսկը և կապահովեն քաղաքական աջակցութուն և ծրագրի արդյունքների պաշտոնական հաստատում: ՄԱԶԾ-ն կհետևի ռիսկին և անհրաժեշտութան դեպքում դրա</p>

Հասկոռոշված կատեգորիա	Ռիսկեր և	Ազդեց ություն	Հավանակ անություն	Մեղմացման միջոցառումներ
			<p>գնահատականը կփոխվի Բարձրի/Կրիտիկականի: Ռիսկը մեղմվում է տարբեր գործողությունների միջոցով: Ծրագիրը սերտորեն համագործակցելու է կառավարության մի շարք շահագրգիռ կողմերի, գործընկերների, ռեսուրսագործողների և կառավարողների հետ և կազմակերպելու է կրթական և իրազեկման միջոցառումներ (4-րդ բաղադրիչի շրջանակում) հողի արտադրողականությունը չսպասող և կենսաբազմազանության վրա բացասաբար չազդող հողային և ջրային ռեսուրսները ինտեգրված և կայուն կառավարման անհրաժեշտության վերաբերյալ: Շահագրգիռ կողմերի համակարգման հանձնաժողովի հանդիպումների միջոցով (Բաղադրիչ 1/Էնթարդյունք 1.1.3-ի շրջանակում) ծրագիրը կնպաստի շահագրգիռ կողմերի միջոլորտային խորհրդակցություններին, որոնք կբարձրացնեն իրազեկվածությունը ՀԴԶ-ի և ինտեգրված հողագործման պլանների և կենսաբազմազանության արժեքների վերաբերյալ: Բացի դա, մարզային ՀԴԶ-ները և ISLUP-ները և Ջրի/Հողի կայուն կառավարման պլանները կստեղծեն հողի կայուն կառավարման (ՀԿԿ) միջոցառումների շրջանակ և կնպաստեն առաջընթացին դեպի ՀԴԶ և ավելի կայուն ջրագործում: Ավելին՝ ծրագիրը կփորձի բացահայտելու գյուղատնտեսական արտադրության հետ կապված կառավարության քաղաքականության և ռազմավարության ցանկացած կարևոր հակասություն, որը կարող է նվազեցնել ծրագրի նպատակին հասնելու ներուժը:</p>	
<p>Ռիսկ 3: Ծրագիրն կբախվի գործառնական դժվարությունների և ուշացումների՝ կապված իրականացման նոր եղանակի հետ լինելով երկրում ամբողջապես NIM կառավարման կազմակերպական ձևով առաջին ծրագրերից մեկը:</p>	I=3	L=2	<p>Չափավոր հավանակ ան</p>	<p>Թեև Իրականացնող գործընկերոջ հիմնական կարողությունները հիմնավոր են, մարդկային ռեսուրսները սահմանափակ են (նպաստավոր միջավայր և տեխնիկական կարողություններ): Կարողությունների սահմանափակումները, ինչպես նաև լայնածավալ ծրագրերի անմիջական իրականացման ուղղակի փորձի բացակայությունը պահանջում են կարողությունների նպատակային զարգացում: Ռիսկի նվազեցման հիմնական</p>

Հատկորոշված ռիսկեր եւ կատեգորիա	Ազդեցություն	Հավանականություն	Մեղմացման միջոցառումներ
<p>Ռիսկ 4: Ծրագրի ազդեցությունը կենսաբազմազանության և ԿՀՏ-ների կարգավիճակի վրա կարող է սահմանափակվել կլիմայի փոփոխությամբ՝ որպես երկրում կենսավայրերի փոխակերպման և կենսաբազմազանության կորստի անմիջական շարժիչ ուժ:</p>	I=3	L=2 Չափավոր հավանական	<p>միջոց է համարվում մասնավորապես գործնական փորձը և կատարելով սովորելը:</p> <p>Մնանա լճի ավազանի թիրախ ՊՏ-ի և էկոհամակարգերի վրա կլիմայի փոփոխության ազդեցության գնահատումները կներառվեն կառավարման պլանավորման գործիքներում, ինչպիսին է ՊՏ-ի նոր ինտեգրված տվյալների բազան, ներառյալ բազմակի տվյալների գնահատումները, որը մշակվելու են ծրագրի աջակցությամբ: Թիրախ շրջաններում և ՊՏ-ներում և էկոհամակարգերում կլիմայի փոփոխության հետևանքների գնահատումը կներառվի Բնտեգրված տարածական և հողօգտագործման պլաններում (ISLUPs): Ծրագիրը կապահովի, որ տարածական զարգացման սցենարներն արտացոլեն կլիմայի փոփոխության սպառնալիքներն ու ազդեցությունները, և կլիմայի փոփոխության նկատմամբ դիմակայունության և հարմարվողականության լուծումները դիտարկվեն (i) կլիմայի փոփոխության նկատմամբ խոցելի տարածքների համար տարածքային զարգացման առաջնահերթություններում և (ii) ՊՏ/ԿՀՏ-ի հարևանությամբ ընտրված տարածքների համար մշակված արոտավայրերի, անտառների և ջրերի կայուն կառավարման պլաններում:</p>
<p>Ռիսկ 5: Կա վտանգ, որ կենսաբազմազանության ֆինանսավորման կայուն մեխանիզմները (օրինակ՝ Ագրոէկոլոգիական վճարումների սխեման) և կենսաբազմազանությանը նպաստող ոլորտային պրակտիկաների ներդրմանն ուղղված խթանները չեն ապացուցի իրենց ցանկալի ֆինանսական ազդեցությունը, և ֆինանսական կենսունակությունը կարող է բավարար չլինել այդ գործիքները երկարաժամկետ կտրվածքով մասշտաբայնացնելու համար:</p>	I=3	L=3 Չափավոր հավանական	<p>Ի պատասխան այս ռիսկի՝ ծրագիրը կիրականացնի առաջարկվող ֆինանսական հնարավորությունների ծախսերի և օգուտների համապարփակ վերլուծություն և շարունակական քարոզչություն, ինչպես նաև կանոնավոր կերպով կկազմակերպի բարձր մակարդակի հանդիպումներ Մշտական ներկայացուցչի և բարձր մակարդակի որոշում կայացնողների միջև՝ համաֆինանսավորման խոստումների իրականացման և Ագրոբնապահպանական վճարումների սխեմայի ինստիտուցիոնալացմանը նպաստելու համար:</p> <p>Բացի այդ, Հայաստանը կներառվի Կենսաբազմազանության գլոբալ ֆինանսավորման նոր «հովանոցային» ծրագրի երկրների առաջին խմբի մեջ (ՄԱԶԾ/ԳԷՀ): Վերջինս կաջակցի ներքին</p>

Հատկորոշված կատեգորիա	Ռիսկեր և	Ազդեց ություն	Հավանակ անություն	Մեղմացման միջոցառումներ
				<p>ռեսուրսների նոր հոսքերի բացահայտմանը և կմշակի Կենսաբազմազանության զարգացման ծրագիր: Սա ինքնին չի ապահովի Ազրոէկոլոգիական վճարումների սխեմայի ֆինանսավորումը, սակայն կաջակցի որոշում կայացնողներին տեղեկացված որոշումներ կայացնել և բնության վրա դրական ազդեցություն ունեցող լուծումների և ֆինանսավորման մեխանիզմների ուղղությամբ ֆինանսավորման հատկացումներ կատարել:</p>
<p>Ռիսկ 6. Ծրագրի գործողությունները, որոնք ներառում են տեղական/դաշտային միջամտություններ և սերտ համագործակցություն տեղական համայնքների հետ, կարող են ակամա նպաստել COVID-19-ի տարածմանը:</p>		I=3	L=3 Զավաճող հավանակ ան	<p>Ռիսկը կմեղմացվի SESP-ի և համապատասխան երաշխիքների կառավարման միջոցով, ինչպիսիք են՝ (i) հստակ ընթացակարգեր, որոնք գործում են COVID19-ի դեպքում սահմանափակումների վերականգնման դեպքում, որոնք հաստատվել են ծրագրի սկզբնական շրջանում (ii) պաշտպանիչ սարքավորումների օգտագործումը, սոցիալական հեռավորությունը պահպանելը և հեռահար օգտագործումը: հնարավորության դեպքում ներգրավման մեթոդները (iii) եթե համապատասխան երաշխիքներ չեն կարող կիրառվել, տեղական համայնքների սերտ ներգրավվածություն ենթադրող գործողությունները, անհրաժեշտության դեպքում, կդադարեցվեն, և անհրաժեշտության դեպքում աշխատանքային ծրագիրը/բյուջեն կվերանայվի: Հնարավորության դեպքում կօգտագործվեն առցանց հանդիպումների հարթակներ, իսկ ճանապարհորդությունները կկրճատվեն: Ծրագրի բոլոր հանդիպումները կկազմակերպվեն՝ հաշվի առնելով կառավարության կանոնակարգերը և առողջ չափանիշները և այլ համապատասխան երաշխիքները (ներառյալ՝ UNDS-ի): Արդյունք 3.1.4-ի համաձայն՝ նախագիծը կաջակցի COVID-19 անվտանգ զբոսաշրջային արձանագրությունների մշակմանը՝ աշխատելով Զբոսաշրջության ազգային կոմիտեի հետ և կկիրառի/փորձարկի այս անվտանգության արձանագրությունները ծրագրի կողմից աջակցվող զբոսաշրջային երթուղիների/փաթեթների շրջանակներում:</p>

Հատկորոշված ռիսկեր եւ կատեգորիա	Ազդեցություն	Հավանականություն	Մեղմացման միջոցառումներ
<p>Ռիսկ 7: Ծրագրի ուշացումների վտանգ կա՝ COVID 19-ի հետ կապված հնարավոր սահմանափակումների հնարավոր վերականգնման պատճառով:</p>	I=3	L=2 Ցածր հավանական	<p>Միջոցառումներ՝ մեղմելու իրականացման ուշացումները, որոնք կարող են առաջանալ COVID-19-ի հետ կապված սահմանափակումների հնարավոր վերականգնման պատճառով: ՄԱԶԾ-ն թողարկել է կորպորատիվ ուղեցույց «Կորոնավիրուսի դարաշրջանում ծրագրերի կառավարման» վերաբերյալ: Այս ուղեցույցը կներառվեն ծրագրի Կորոնավիրուսի արձագանքման ռազմավարությունում: Այս ռազմավարությունը կներկայացվի և կհաստատվի մեկնարկային սեմինարի ժամանակ՝ հիմնական առողջապահական երաշխիքների հետ միասին, որոնք կկիրառվեն ծրագրի իրականացման ընթացքում՝ մարդկանց և շրջակա միջավայրը պաշտպանելու և վիրուսի տարածումը կանխելու համար (դիմակների օգտագործումը, սոցիալական հեռավորությունը, հնարավորության դեպքում հեռահար հանդիպումները հեռահար դաշտային մոնիտորինգը): Սահմանափակումների հնարավոր վերականգնումից (ճանապարհորդության, լոքդաունի և այլ) նախագծի համար բխող ռիսկը կմեղմացվի մի քանի քայլերի միջոցով, որոնք կարող են ներառել այդ թվում հետևյալը՝ (i) COVID-19-ի սահմանափակումների ազդեցության վերագնահատում տարեկան աշխատանքային պլանի իրականացման վրա, (ii) Ստեղծել/ակտիվացնել շահագրգիռ կողմերի և ծրագրի հիմնական գործընկերների Telegram/Zoom խմբեր և բոլոր հանդիպումներն անցկացնել առցանց, (iii) եթե գործողությունները մի քանի ամսով հետաձգվեն, բայց աշխատանքային պլանը կատարվի ժամանակին և բյուջեի սահմաններում, պաշտոնական վերանայման կարիք չի լինի, (iv) եթե գործողությունները չեն կարող ավարտվել ժամանակին, աշխատանքային պլանը և բյուջեն պետք է վերանայվեն և հաստատվեն խորհրդի առցանց նիստերի միջոցով, (v) եթե տեղում իրականացվող գործողությունները տեղի աշխատակիցների կողմից կարող են շարունակվել, մոնիտորինգը կիրականացվի հեռահար (դաշտի լուսանկարները</p>

Հատկորոշված ռիսկեր եւ կատեգորիա	Ազդեցություն	Հավանականություն	Մեղմացման միջոցառումներ
			<p>օգտագործելով) կամ վիրտուալ մեխանիզմների միջոցով (ծրագիրը կկապվի համայնքի ղեկավարների և ոլորտի հիմնական գործընկերների հետ, ովքեր կարող են համոզվել, որ գործողությունները համահունչ են կարիքներին, և հաշվի կառնեն համայնքի առջև ծառայած սահմանափակումները): Ծրագիրը կապահովի, որ տեղի դաշտային անձնակազմը և համայնքի անդամները ստանան համապատասխան պաշտպանիչ հանդերձանք, և որ պահպանվեն սոցիալական հեռավորությունը և առողջության այլ երաշխիքները: Ֆորսմաժորային իրավիճակի դեպքում ՄԱԶՄ TRAC-ի չժախսված մնացորդը կարող է ուղղվել COVID-19-ի ռիսկի մեղմացմանը:</p>
<p>Ռիսկ 8: Վտանգ կա, որ զբոսաշրջության ոլորտում մասնավոր հատվածի գործընկերների հետ նախատեսվող համագործակցությունները չեն կարող բերել ակնկալվող օգուտները: Հետևյալի դրային ճգնաժամի բացասական հետևանքները կարող են խոչընդոտել մասնավոր հատվածի ներգրավվածությանն ուղղված գործողություններին, հատկապես զբոսաշրջության ոլորտի համար, որն առավել ծանր է տուժել COVID-19 համավարակից:</p>	I=3	L=2 Չափավոր հավանական	<p>Ծրագիրը կիրականացնի կարողությունների զարգացման գործողություններ՝ համոզվելու համար, որ թիրախ զբոսաշրջության օպերատորները կարող են կայուն կերպով դիմել տնտեսության վերականգնման հիմնադրամներին և աջակցություն ստանալ՝ էկոտուրիզմը խթանելու համար: Ծրագրի կողմից տրամադրվող տեխնիկական փորձաքննությունը կօժանդակի «Սևանա լիճ» ազգային պարկի հետ ՊՄԳ-ների դյուրացմանը ցածր ազդեցության էկոտուրիզմի արտադրանքի և Սևանի Ռամսարի տարածքի արժևորման համար: Վերջապես, հուսով ենք, որ ԳԷՀ-ի կողմից տրամադրված ֆինանսավորումը գովազդային գործունեության համար կդառնա ռիսկերի կառավարման հիմնական միջոցներից մեկը և կօգնի մեղմացնել զբոսաշրջության ոլորտի բիզնեսի ներգրավման ճանապարհին առկա խոչընդոտները:</p>
<p>Ռիսկ 9: Ծրագրի թիրախ տեղամասերում կլիմայից առաջացած անտառային հրդեհների հաճախականացումը կարող է</p>	I=3	L=3 Չափավոր հավանական	<p>Գնալով ավելի չոր դարձող կլիմայի անտառային էկոհամակարգերը խոցելի է դարձնում անտառային հրդեհների նկատմամբ հատկապես Վայոց ձորի մարզում: Լրացուցիչ ռիսկի գործոն է զբոսաշրջիկների</p>

Հատկորոշված ռիսկեր եւ կատեգորիա	Ազդեցություն	Հավանականություն	Մեղմացման միջոցառումներ
ազդել դաշտում ծրագրի արդյունքների վրա:			անփութությունը և/կամ կտրելու և այրելու գյուղատնտեսական պրակտիկաները: Ծրագիրը տեղական մակարդակներում իրականացնելու է դասընթացներ և իրազեկվածության բարձրացում: Նաև պլանավորվում է հրդեհաշիջման սարքավորումների բազայի և հրդեհաշիջման կարողությունների հզորացում և ՊՏ անձնակազմի և տեղական համայնքների կամավորների և արագ միջամտության ջոկատների գիտելիքների ամրապնդում: Ծրագրի գործողությունները ներառում են համապատասխան մեղմացման միջոցառումներ, ինչպիսիք են՝ թիրախ համայնքներում կլիմայադիմացկուն անտառկառավարման պլանների մշակումը, համայնքային մակարդակով աղետների ռիսկերի նվազեցման պլանավորումը և կամավորների թիմերի ստեղծմանը աջակցելը, ՊՏ-ի և տեղական համայնքների մակարդակներում հարմարեցված իրազեկվածության բարձրացման և վերապատրաստման գործողություններ և հրդեհաշիջման սարքավորումների բազայի հզորացումը:
Ռիսկ 9: Ծրագրի իրականացման համար պոտենցիալ վտանգ կա տեղական մակարդակում տեղական վարչարարության միավորման գործընթացից հետո հնարավոր դժգոհության պատճառով, ինչը կարող է հետաձգել ծրագրի գործողությունները:	I=3	L=3 Ցածր հավանական	Ռիսկը կմեղմվի սկզբնական փուլում տեղում սոցիալական իրավիճակի և հնարավոր դժգոհության վերագնահատմամբ և ՄԱԶԾ հայաստանյան գրասենյակի, իրականացնող գործընկերոջ և պաստասխանատու գործընկերոջ աջակցությամբ տեղական երկխոսությունների միջոցով՝ տեղի բնակիչների պատրաստակամությունը ծրագրի գործողություններին ամրապնդելու համար: Հետագայում կիրակացվի ծրագրի ռիսկերի կանոնավոր գնահատում, որը ցույց կտա, թե արդյոք ընտրված պիլոտային համայնքների կարգավիճակում որևէ հեռանկարային փոփոխություն կա՝ կապված դրանց վարչական տարածքի, սահմանների և իրավական այլ փոփոխությունների, որոնք կարող են ազդել ծրագրի գործունեության վրա:

Նշում. հավանականությունը գնահատվել է 1-5 սանդղակով (1=Հավանական չէ, 5=Մպաստվում է) և ազդեցությունը գնահատվել է 1-5 սանդղակով (1=Աննշան; 5=Ծայրահեղ): Հիմնվելով

հավանականության և ազդեցության վրա՝ ծրագիրն օգտագործել է ՄԱԶԾ ռիսկի մատրիցը՝ ռիսկի մակարդակը (Բարձր, Էական, չափավոր կամ ցածր) որոշելու համար:

214. Սոցիալական և բնապահպանական երաշխիքներ. Ծրագրի իրականացման հետ կապված սոցիալական և բնապահպանական ռիսկերի առումով, որոնք կարող են հանգեցնել անցանկալի բացասական հետևանքների, PPG փուլում ծրագիրը վերանայվել է ՄԱԶԾ SESP-ի (2021 տարբերակ) համեմատությամբ: Վերլուծությունը բացահայտեց ծրագրի գործունեության հետ կապված 13 հնարավոր սոցիալական և բնապահպանական ազդեցություններ (Ծրագրի փաստաթղթի Հավելված 9):

SES 1. Խոցելի խմբերը (ավելի քիչ հող և հզորություն ունեցող փոքր սեփականատերեր), ներառյալ կանայք և կին ձեռներեցները, կարող են չգբաղվել և/կամ չօգտվել ծրագրի գործողություններից: Ծրագրի գործողությունները կարող են ամբողջությամբ չներառել կամ չարտացոլել կանանց տեսակետները և ապահովել նրանց ներգրավվածության և շահերի համար հավասար հնարավորություններ:

SES 2. Հերթապահներ-Մարզերի (մարզերի) և տեղական հողօգտագործման պլանավորման համար պատասխանատու ազգային և տեղական կառավարման հաստատությունները չունեն համապատասխան տեխնիկական կարողություններ՝ պլանավորելու և մասնակցային ձևով ներդնելու LDN-ի հետ համատեղելի հողօգտագործման պլանավորումը և կենսաբազմազանության նկատառումները տեղական ռազմավարությունների մեջ:

SES 3. ՀԴԶ-ով համատեղելի Հողօգտագործման Ինտեգրված պլանները, արտավայրերի և անտառների կառավարման պլանները՝ ի աջակցություն երկարաժամկետ կայունության, կարող են ազդել հողօգտագործման իրավունքների վրա և կարող են սահմանափակել տեղական համայնքների, այդ թվում՝ աղքատների և կանանց մուտքը բնական ռեսուրսներ:

SES4. Ծրագրի աջակցությամբ իրականացվող ջրի/արտավայրերի/անտառների կառավարման պլանները, կարող են բացասական ազդեցություն ունենալ բնական ռեսուրսների օգտագործման և/կամ կենսաբազմազանության կարևոր կենսամիջավայրերի և տեսակների վրա:

SES 5. Ծրագրի աջակցությամբ իրականացվող LDN համատեղելի SLM միջոցառումների և կենսաբազմազանության պահպանման գործողությունների արդյունքում ակնկալվող ազդեցությունները կարող են զգայուն լինել ապագայում կլիմայական պայմանների փոփոխության նկատմամբ:

SES 6. Անտառների օժանդակ վերականգնման և անտառային էկոհամակարգերի կառավարման բարելավմանն ուղղված միջոցառումներ մշակելիս հնարավոր է, որ լուծումները սխալ ընթանան և ակամա ազդեն տեսակների կամ էկոհամակարգերի վրա:

SES 7. Աջակցվող տեղական փոքր բիզնեսները կարող են ներգրավել երրորդ կողմի ենթակապալառուներին, որոնք կարող են ակամա չհամապատասխանել աշխատանքային միջազգային չափանիշներին, ներառյալ երեխաների աշխատանքին առնչվող չափանիշները և/կամ կարող են ակամա չապահովել աշխատանքի առողջության և անվտանգության չափանիշները:

SES 8. Ծրագիրը կարող է ակամա նպաստել կանանց նկատմամբ խտրականության հնարավոր հավերժացմանը: Կան մշտական տարաձայնություններ տղամարդկանց և կանանց միջև, հատկապես գյուղական վայրերում և որոշ էթնիկ փոքրամասնությունների համայնքների նահապետական մշակույթներում, որոնք կարող են ակամա կրկնօրինակվել:

SES 9. ՊՏ-ների բարելավված կարողությունները պարեկության համար, բնապահպանական կանոնակարգերի ավելի խիստ կիրառումը (նոր Կառավարման պլանի համաձայն բարելավված գոտիավորման շնորհիվ) կարող է ազդել ծրագրի տարածքի մոտակա համայնքների կենսապահովման վրա:

SES 10. Ծրագիրը կարող է դիմել տեղական ոստիկանությանը համագործակցության նպատակով, ինչը կարող է վտանգել տեղական համայնքների հետ հնարավոր վեճերը: Պահպանվող տարածքներում կատարողական/որսագողության դեմ պայքարի բարելավված գործողությունները կարող են ազդեցություն ունենալ տեղական համայնքների և ավանդական կենսագործունեության վրա և վեճերի առիթ դառնալ:

SES 11. Ծրագրի աջակցությամբ ցուցադրական գործողությունները կարող են ակամա իրականացվել մշակութային և պատմական նշանակության վայրերի մոտակայքում և/կամ կարող են պատշաճ կերպով չդիտարկել արժեքավոր մշակութային ժառանգության վայրերի պահպանության գտածոների ընթացակարգերը:

SES 12. Ծրագրի գործողությունները, որոնք ներառում են տեղական/դաշտային միջամտություններ և սերտ ներգրավվածություն տեղական համայնքների հետ, կարող են ակամա նպաստել COVID-19-ի տարածմանը:

SES 13. «Սևան» ազգային պարկի մոնիթորինգի/դիտակետերի և ոռոգման ենթակառուցվածքի աջակցվող փոքրածավալ հիդրոտեխնիկական վերանորոգման հետ կապված փոքրածավալ շինհրապարակը ԿԲԱ/ԿՏՀ-ների շրջակայքում կարող է բացասական ազդեցություն ունենալ կրիտիկական կենսամիջավայրերի և տեսակների վրա:

215. Ելնելով այս առանձին ռիսկերի կարևորությունից՝ նախագծին տրվել է SESP ռիսկերի դասակարգման ընդհանուր վարկանիշը՝ գնահատելով այն չափավոր: Չափավոր ռիսկ. սահմանվում է ՄԱԶԾ SES-ի կողմից⁴⁰ քանի որ «Ծրագրերը, որոնք ներառում են պոտենցիալ անբարենպաստ սոցիալական և բնապահպանական ռիսկեր և ազդեցություններ, որոնք մասշտաբով սահմանափակ են, կարող են որոշվել ողջամիտ որոշակիությամբ և կարող են լուծվել Ծրագրի իրականացման ընթացքում ստանդարտ լավագույն փորձի, մեղմացման միջոցառումների և շահագրգիռ կողմերի ներգրավման միջոցով»: Շրջակա միջավայրի և սոցիալական կառավարման շրջանակը (ESMF) մշակվել է SESP-ի ընթացքում ռիսկերի գնման հիման վրա՝ հստակեցնելու այն գործընթացները, որոնք կիրականացվեն ծրագրի կողմից՝ հնարավոր ազդեցությունների լրացուցիչ գնահատման և ռիսկերի կառավարման համապատասխան միջոցառումների բացահայտման և մշակման համար՝ ՄԱԶԾ-ի Սոցիալական և բնապահպանական չափանիշներին (SES) համապատասխան: Ծրագիրը սերտորեն համագործակցելու է բոլոր շահագրգիռ կողմերի հետ ծրագրի ողջ ընթացքում՝ ապահովելու, որ պահպանվող տարածքների կառավարման հետ կապված հնարավոր ռիսկերը նվազագույնի հասցվեն և մեղմվեն: Ծրագիրը նաև կապահովի, որ Հայաստանում հաշվի առնվեն և պահպանվեն հողային ռեսուրսների կայուն կառավարման,

⁴⁰ՄԱԶԾ SES, էջ 47:

կենսաբազմազանության պահպանման և հողերի վերականգնման հետ կապված բոլոր իրավական քաղաքականությունները և ընթացակարգերը, ինչպես նաև պահպանվող տարածքների կառավարմանը վերաբերող միջազգային նորմերը:

216. COVID-19 համաճարակի ազդեցության հետ կապված ռիսկերը վերահսկվել են PPG փուլում, և առաջարկվող ծրագրի ռազմավարության և գործողությունների համար մեծ ռիսկեր չեն հայտնաբերվել: Սկսելուց հետո նախագիծը կմշակի ընթացակարգեր և երաշխիքներ կանխելու ցանկացած գործողություն, որը կարող է հանգեցնել COVID-19-ի հնարավոր տարածմանը: Դրանք կարող են ներառել հեռավոր մեթոդների օգտագործումը, երբ հնարավոր է, պաշտպանիչ սարքավորումներ, սոցիալական հեռավորության պահպանում և այլ միջոցներ, որոնք առաջարկվում են ԱՀԿ-ի և ազգային իշխանությունների կողմից: Այս երաշխիքները կփոխանցվեն բոլոր գործընկերներին, երրորդ կողմերին և կապալառուներին: Ծրագիրը կստեղծի Բողոքների լուծման մեխանիզմ (Հավելված 8 Շահագրգիռ կողմերի ներգրավման պլան), որպեսզի նրանց, ովքեր կարող են բողոք և/կամ խնդիր ունենալ, կարողանան համապատասխան գործընթացի միջոցով հաղորդել իրենց մտահոգությունները և/կամ բողոքները:.

Շահագրգիռ կողմերի ներգրավվածություն և համագործակցություն

217. Նախագծի դիզայնը ներառում է մի քանի առանձնահատկություններ, որոնք ապահովում են շահագրգիռ կողմերի շարունակական և արդյունավետ մասնակցությունը ծրագրի իրականացմանը: ՄԱԶԾ-ն պարտավորվում է ապահովել շահագրգիռ կողմերի բովանդակալից, արդյունավետ և տեղեկացված մասնակցությունը ՄԱԶԾ ծրագրերի և նախագծերի ձևավորման և իրականացման գործում: Սկզբունքորեն ՄԱԶԾ-ն պահանջում է, որ իր ծրագրերը մշակվեն բոլոր շահագրգիռ կողմերի բովանդակալից և արդյունավետ մասնակցությամբ: Կայուն զարգացման այս հիմնադրամը վստահեցնում է, որ տեղական ժողովուրդները և այլ շահագրգիռ կողմերը առանցքային դեր են խաղում կայուն զարգացման նպատակներին (ԿԶՆ) հասնելու գործում: ՄԱԶԾ-ի հանձնառությունը շահագրգիռ կողմերի ներգրավմանը բխում է ներքին քաղաքականությունից, ընթացակարգերից և ռազմավարական փաստաթղթերից, ինչպես նաև մարդու իրավունքների հիմնական միջազգային փաստաթղթերից, սկզբունքներից և միջազգային մարմինների բազմաթիվ որոշումներից, մասնավորապես, քանի որ դրանք վերաբերում են արտահայտվելու և մասնակցության ազատության հետ կապված քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանությանը: Բացի կանոնավոր խորհրդատվություններից, ծրագրի Շահագրգիռ կողմերի ներգրավման պլանը (Հավելված 8), Գենդերային գործողությունների պլանը (Հավելված 10) և ԿՄ պլանը (Հավելված 22) հիմք են հանդիսանում արդյունավետ հաղորդակցման ուղիների ստեղծման և ծրագրի հաջող իրականացման համար անհրաժեշտ աշխատանքային հարաբերությունների ստեղծման համար՝ սահմանելով տեխնիկական և մշակութային առումով համապատասխան մոտեցում խորհրդակցությունների և բացահայտման համար: Այս պլանները երաշխավորում են, որ բոլոր հիմնական շահագրգիռ կողմերը լիովին ծանոթ են այս ծրագրի բաղադրիչներին, և որ նրանք հավատարիմ մնան և աջակցեն ծրագրի համապատասխան գործողություններին:

218. Ծրագիրը կիրառում է բազմաթիվ ռազմավարություններ՝ ապահովելու շահագրգիռ կողմերի ներգրավվածությունը: Նախ և առաջ, ծրագիրը կազդարարի Ծրագրի մեկնարկը բազմակողմանի սեմինարի միջոցով, որը ևս մեկ հնարավորություն է ընձեռում ամրապնդելու PPG-ի փուլում համաձայնեցված գործընկերությունները և ներկայացնելու ծրագրը և ծրագրի

աշխատանքային պլանի վերաբերյալ ամենաթարմացված տեղեկատվությունը: Երկրորդ՝ Ծրագրի ղեկավար կոմիտե (Ծրագրի խորհուրդ) կստեղծվի՝ ապահովելու բոլոր հիմնական շահերի լայն ներկայացվածությունը ծրագրի իրականացման ընթացքում՝ ներգրավելով ՄԱԶԾ-ի վաղեմի գործընկերներին, ինչպիսիք են Շրջակա միջավայրի նախարարությունը, Էկոնոմիկայի նախարարությունը, Տարածքային կառավարման նախարարությունը, Գիտության ակադեմիան: Ծրագրի թիմը հետագայում կստեղծի և կպահպանի ծրագրի գործընկերությունը: Նրանց մասնակցությունն ապահովելու համար շահագրգիռ կողմերի հետ կհամագործակցի և կներգրավվի՝ օգտագործելով տարբեր ռազմավարություններ և մեթոդներ, որոնք լավագույնս համապատասխանում են ներգրավման ծրագրում նրանց ներդրումներին և շահերին: Ծրագրի իրականացման ընթացքում կուսումնասիրվեն ուսուցման հնարավորությունները և տեխնոլոգիաների փոխանցումը համեմատելի երկրներից: Այլ երկրներում կրկնօրինակման հնարավորություններ ներկայացնելու համար, Ծրագիրը կկիսվի գիտելիքներով և դեպքերի ուսումնասիրություններով հասանելի հարթակների (WWF; FAO; GIZ և ՀԲ աջակցվող ցանցեր) և GEO LDN ցանցի միջոցով նորարար թվային լուծումների փորձարկման և կրկնօրինակման համար, ինչպիսին է UNCCD-ի կողմից հաստատված LUP4LDN-ը՝ ազգային, տարածաշրջանային, տեղական իշխանություններին աջակցելու համար՝ ապահովելով LDN համատեղելի հողօգտագործման պլանավորում և առաջընթաց դեպի Հայաստանի ազգային LDN թիրախները: Բացի այդ, Ծրագրի իրականացման ընթացքում Հարավ-Հարավ համագործակցության հնարավորությունները և տեխնոլոգիաների կիրառման փորձը կփոխառվի համադրելի երկրներից: Փորձի փոխանակումը եռօրյա տարածաշրջանային սեմինարի կազմակերպման միջոցով, հնարավոր կլինի LDN թիրախների վերաբերյալ (Ակտ. 1.1.1), ՄԱԶԾ ԳԷՀ-ի և ՄԱԿ-ի ՃՇՇ փորձագետների մասնակցությամբ, քննարկել ազգային և ենթազգային մակարդակի LDN թիրախներ սահմանելու լավագույն փորձը և ներկայացնել միջազգային լավագույն փորձը հողերի դեգրադացիայի չեզոքության հասնելու համար՝ LDN-ով համատեղելի հողօգտագործման պլանավորման և SLM միջոցառումների ազգային և ենթազգային մակարդակներում:

219. Հիմնական ազգային և տարածաշրջանային շահագրգիռ կողմերը արտացոլված են ստորև բերված աղյուսակում.

հաստատություն	Նկարագրություն/Ղերը և ներգրավվածությունը նախագծում
Շրջակա միջավայրի նախարարություն (ՇՄՆ)	<p>Շրջակա միջավայրի նախարարությունը պատասխանատու է շրջակա միջավայրի պաշտպանության և բնական ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման, օդի, ջրերի, հողի, բուսական և կենդանական աշխարհի, պահպանվող տարածքների և անտառների, խոնավ տարածքների վրա բացասական ազդեցության կանխարգելման կամ նվազեցման համար:</p> <p>ՇՄՆ-ն առաջատար դեր կխաղա Սևանա լճում LDN-ի իրականացման միջոլորտային շահագրգիռ կողմերի համակարգման կոմիտեում (Բաղադրիչ 1; Արդյունք 1.1.3), Կենսաբազմազանության այլընտրանքային ֆինանսավորման աղբյուրների բացահայտման նորարարական մարտահրավերի կազմակերպում, իրազեկման և վերապատրաստման միջոցառումների կազմակերպում:</p>

	<p>ՇՄՆ-ն հանդիսանում է իրականացնող գործընկեր այս ծրագրի համար և առանցքային գործընկերոջ՝ խթանելու/պաշտպանելու քաղաքական միջոցառումների պաշտոնական հաստատումը, որոնք ուղղված են կենսաբազմազանությունը տարածական և հողօգտագործման պլանավորման մեջ ներառելուն և «Սևան» ազգային պարկի կառավարման բարելավմանը:</p>
WWF Հայաստան	<p>Գործելով 2002 թվականից՝ WWF-ն իրականացնում է ծրագրեր՝ ուղղված Հայաստանի էկոլոգիական ցանցի զարգացմանն ու հզորացմանը, պահպանում և Վտանգված տեսակների վերականգնում, անտառային էկոհամակարգերի վրա կլիմայի փոփոխության ազդեցության մեղմացում և հարմարեցում, տեղական համայնքների համար այլընտրանքային կենսապահովման տնտեսական մեխանիզմների ներդրում՝ բնական ռեսուրսների կայուն օգտագործումը խթանելու նպատակով:</p> <p>Բնության համաշխարհային հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակն ընտրվել է Շրջակա միջավայրի նախարարության (ՇՄՆ) կողմից՝ ՄԱԶԾ CO-ի հետ խորհրդակցելով՝ հիմնվելով հետևյալ չափանիշների վրա. ա) Պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության կառավարման երկարատև փորձ. բ) փորձը վայրի բնության բնակչության գնահատման և տեղական համայնքների կողմից աջակցվող միգրացիոն միջանցքների ստեղծման հետ. գ) կենսաբազմազանության համար բարենպաստ գյուղատնտեսական պրակտիկաների բնապահպանական խրախուսումների իրականացման փորձը կենսաբազմազանության հիմնական տարածքների (KBAs) շուրջ. դ) միջազգային դոնորների կողմից ֆինանսավորվող ծրագրերի իրականացման հաջող իրականացում: Այս տեսանկյունից, WWF Հայաստանի համեմատական առավելություններն ու ներքին կարողությունները ճանաչվել են PIF փուլից ի վեր և վավերացվել HACT և PCAT գնահատումների միջոցով: Ծրագրի մեկնարկից հետո ՇՄՆ-ն, որպես այս ծրագրի իրականացնող գործընկեր (IP)՝ իր փոխկապակցված EPIU-ի միջոցով, համաձայնագիր կկնքի WWF Հայաստանի հետ Բաղադրիչ 2-ի և Արդյունք 3.1.4-ի իրականացման համար՝ հիմնվելով վերջնական եզրակացության վրա՝ իրականացնելով բյուջեի վավերացում և ճշգրտում, որը հետագայում կհամաձայնեցվի կողմերի միջև սկզբնական շրջանում:</p>
Էկոնոմիկայի նախարարություն	<p>Էկոնոմիկայի նախարարությունը լիազորված է տնտեսական քաղաքականության մշակման, իրականացման, համակարգման և գնահատման, կառավարության միասնական ազրարային քաղաքականության իրականացման, գյուղատնտեսության ոլորտի տեխնիկական և տեխնոլոգիական սարքավորումների և նորարարական լուծումների ներդրման, օրգանական գյուղատնտեսության խթանման, գյուղատնտեսական համագործակցության զարգացման համար: Էկոնոմիկայի նախարարությունը ծրագրի հիմնական գործընկերն է LDN և SLM միջոցառումների իրականացման գործում:</p>
ՀՀ Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություն	<p>Լիազորված է մարզպետարանների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեության արդյունավետության բարձրացման, միջազգային նորմերին համապատասխան աղբահանության և սանիտարական մաքրման համակարգի ներդրման, էներգետիկայի և տրանսպորտի ոլորտներում պետական քաղաքականության մշակման և իրականացման վերաբերյալ</p>

	առաջարկությունների մշակման գործում: Նախարարությունը հիմնական գործընկերն է LDN-ով առաջնորդվող հողօգտագործման պլանավորման, պլանների վերանայման և հաստատման գործում:
Արտակարգ իրավիճակների նախարարություն (փրկարարական ծառայություն)	Նախարարությունը համակարգում է իր արտակարգ իրավիճակների ծառայությունները օրենքին համապատասխան և ծառայում է քաղաքացիների տարհանմանը արտակարգ իրավիճակների և բնական աղետների ժամանակ: Ծրագիրը կկազմակերպի համատեղ դասընթացներ ՊՏ անձնակազմի և տեղական համայնքների որոշ կամավորական ջոկատների համար Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի անտառային տարածքներում անտառային հրդեհների դեմ պայքարի վերաբերյալ: Հրդեհաշիջման դասընթացները կկազմակերպվեն Արտակարգ իրավիճակների նախարարության հրշեջ-փրկարարական ջոկատի փորձագետների հետ համատեղ:
Զրային կոմիտե	Մա Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությանն առընթեր պետական մարմին է, որը մշակում և իրականացնում է կառավարության քաղաքականությունը պետական սեփականություն հանդիսացող ջրերի կառավարման և օգտագործման վերաբերյալ և կմասնակցի Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտային մակարդակի միջոլորտային համակարգման մեխանիզմին՝ համակարգելով այլ աշխատանքային խմբեր՝ կապված «Սևանա լիճ» ազգային պարկի ինտեգրված մոնիտորինգի տվյալների բազայի մշակման և դասընթացների իրականացման հետ:
Քաղաքաշինության պետական կոմիտե	Լիազորված է «կանաչ քաղաքաշինության» սկզբունքների մշակմամբ՝ ապահովելով բնական և մշակութային լանդշաֆտների ներդաշնակ զարգացումը: Քաղաքաշինության կոմիտեն կմասնակցի LDN-ի և տարածքային և հողօգտագործման պլանավորման հանդիպումներին և աշխատանքային խմբերին, ինչպես նաև դասընթացներին և իրազեկման նիստերին:
Անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտե	Լիազորված է հողօգտագործման տվյալների կառավարման, հողային քաղաքականության մշակման, հողային ռեսուրսների կառավարման սկզբունքների, գեոդեզիայի և քարտեզագրման ծրագրի մշակման և իրականացման համար: Կադաստրի կոմիտեն LUP4LDN-ի և LDN-ի ղեկավարվող հողօգտագործման պլանավորման իրականացման հիմնական գործընկերն է:
ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե	Լիազորված է վիճակագրական ծրագրերի համաձայն պաշտոնական վիճակագրության մշակմամբ, արտադրությամբ և տարածմամբ: Վիճակագրական կոմիտեն կներգրավվի հողօգտագործման պլանավորման, սոցիալ-տնտեսական և կենսաբազմազանության տվյալների հավաքագրման և վերլուծության մեջ:
ՀՀ Շրջակա միջավայրի պահպանության և հանքարդյունաբերության տեսչական մարմին	Լիազորված է բնապահպանության և հանքարդյունաբերության հետ կապված անվտանգության և օրենսդրական պահանջների պահպանման ապահովմամբ: Ներածական դասընթացների և իրազեկման նիստերի շահառուներ:

Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզպետարանները	Լիազորված է Կառավարության տարածքային քաղաքականության իրականացման, երկրի գործադիր հիմնարկների տարածքային ստորաբաժանումների գործունեության համակարգմամբ: Տարածաշրջանային իշխանությունները հիմնական գործընկերներն են LDN թիրախների սահմանման, հաստատման և իրականացման և մոնիտորինգի հարցում: Ներածական դասընթացների և իրազեկման նիստերի շահառուներ
ՀՀ բնապահպանության նախարարության անտառային կոմիտե («Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի ճամբարակի և Վայոց Ձորի մասնաճյուղեր)	Լիազորված է ապահովել պետական անտառների կայուն կառավարում, ներառյալ պահպանությունը, անտառվերականգնումը, անտառապատումը և արդյունավետ օգտագործումը: «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի տեղական մասնաճյուղերը անտառների կայուն կառավարման պլանների մշակման և իրականացման և անտառային էկոհամակարգերի վերականգնման հիմնական գործընկերներն են: Ներածական դասընթացների և իրազեկման նիստերի շահառուներ
«Հիդրոոլոգիաբանության և մոնիտորինգի կենտրոն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն	Լիազորված է շրջակա միջավայրի և հիդրոոլոգիաբանական տվյալների հավաքագրման, վերլուծության և պաշտպանության համար: Կենտրոնը կմասնակցի ծրագրի աշխատանքներին, կլիմայի փոփոխության գնահատումներին և աշխատանքային խմբերին, դասընթացներին:
«Սևան ազգային պարկ» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն	Լիազորված է ջրային և ցամաքային էկոհամակարգերի զարգացման բնականոն գործընթացի ապահովմամբ, Սևանա լճի ավազանի բնական և պատմական հուշարձանների պահպանությամբ: Այգու վարչակազմը կարևոր գործընկեր է ՊՏ-ում և շրջակայքում կենսաբազմազանության հետ կապված գործողությունների իրականացման և համայնքի իրազեկման համար: Վերապատրաստման և իրազեկման դասընթացների շահառու:
Սևանի իշխանի պաշարների վերականգնման և ջրային կուլտուրաների զարգացման հիմնադրամ	Սևանա լճում իշխանի պաշարների վերականգնմամբ, Սևանի իշխանի արտադրության և իրացման արժեշտիքների և հարակից ճյուղերի ստեղծմամբ և զարգացմամբ, Սևանա լճի հիմնախնդիրներով, Հայաստանում ջրային կուլտուրաների արտադրության և վերամշակմամբ, գիտելիքահենք և նորարարական տեխնոլոգիաների զարգացմամբ. . Հիմնադրամը կաջակցի Սևանա լճի իխտիոֆաունայի վերաբերյալ տվյալների հավաքագրմանը և վերլուծությանը, սպառնալիքների և ազդեցության վերլուծությանը և կաջակցի կայուն ձկնորսության/ակվակուլտուրայի կարողությունների զարգացմանը:
Կովկասի բնության հիմնադրամ (CNF)	CNF-ը պահպանության հավատարմագրային հիմնադրամ է, որը ստեղծվել է Կովկասի էկոտարածաշրջանը պաշտպանելու համար՝ կենսաբազմազանության համաշխարհային թեժ կետերից մեկը: Այն տրամադրում է համապատասխան դրամաշնորհներ և տեխնիկական աջակցություն Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի պահպանվող տարածքներին՝ զարգացնելով ապագա սերունդների համար բնական պարկերը պահպանելու կարողություններ: Դասընթացների և իրազեկման միջոցառումների շահառուներ:

Տեղական ինքնակառավարման մարմիններ	Այս տեղական իշխանությունները պատասխանատու են բնապահպանական կանոնակարգերի կատարման մոնիտորինգի համար, ներառյալ բնապահպանական կրթության խթանումը, զբոսաշրջության խթանումը, աղետների ռիսկի նվազեցման միջոցառումների իրականացումը, թափոնների հեռացումը և համայնքներում սանիտարական մաքրումը: Նրանք հիմնական գործընկերներն են արոտավայրերի կառավարման պլանների, անտառների կառավարման պլանների, ագրոանտառային միջոցառումների մշակման և իրականացման գործում: Դասընթացների և իրազեկման միջոցառումների շահառուներ:
Տեղական բնական ռեսուրսների օգտագործողների խմբեր	<ul style="list-style-type: none"> • Ֆերմերների ազգային միություն- մարզային մասնաճյուղեր • Գեղարքունիքի ջրօգտագործողների միավորումներ (Գեղարքունի մարզ) • «Եղեգնաձոր» ջրօգտագործողների միավորում (Վայոց ձոր) • Ծրագրի շահառուներ:
Մասնավոր հատվածի	Ծրագիրը կաշխատի Սևանա լճի ավազանում զբոսաշրջության/հյուրընկալության ոլորտի ներկայացուցիչների հետ: Ծրագիրը կենտրոնանալու է նաև փոքր անասնաբուծական ձեռնարկատերերի և տեղական գյուղատնտեսական արտադրողների, ինչպես նաև թիրախային գյուղերում/համայնքներում զբոսաշրջության այլ տեղական փոքր ձեռնարկատերերի վրա: Նախագիծը կաշխատի ֆինանսական հաստատությունների հետ՝ խրախուսելու/աջակցելու կանաչ վարկավորումը՝ պատասխանատու և կայուն գյուղատնտեսության և զբոսաշրջության բիզնես մոդելներին աջակցություն ցուցաբերելու նպատակով: Ծրագրի շահառուները:
Ֆինանսական հաստատություններ	Ծրագիրը կաշխատի գյուղատնտեսության և զբոսաշրջության ոլորտում պորտֆելներ ունեցող ֆինանսական հաստատությունների (EBRD, ACBA Bank, FinBank, Inecobank) ներկայացուցիչների հետ՝ պարզելու ագրոբնապահպանական վճարումների սխեմայի փորձնական հնարավորությունը և ուսումնասիրելու նման մեխանիզմի գործառնականացման տարբերակներ՝ արոտավայրերի կայուն կառավարման և կենսաբազմազանության համար բարենպաստ գյուղատնտեսական պրակտիկաների ֆինանսավորման նպատակով: Վերապատրաստման և իրազեկման միջոցառումների շահառուները:
ՀՀ ԳԱԱ Էկոլոգանոսֆերային հետազոտությունների կենտրոն	Կենտրոնն իրականացնում է տարբեր գնահատումներ՝ տարածքների էկոլոգիական վիճակի գնահատում, ռիսկերի վերլուծության գիտամեթոդական հիմունքների մշակում, բնական ռեսուրսների կառավարման գործընթացների օպտիմալացում, մարդկային էկոլոգիայի ոլորտի խնդիրների լուծում: Այն կլինի հիմնական գործընկերը LDN-ով կառավարվող հողօգտագործման պլանավորման խթանման, կենսաբազմազանության տարածական տարրերի հողօգտագործման պլանավորման մեջ ներառելու, հողօգտագործման պլանավորման LUP4LDN ծրագրաշարի ներդրման, Սևանա լիճ ազգային պարկի մոնիտորինգի տվյալների բազայի ստեղծման, մոնիթորինգի համար՝ հիմնական տեսակներ, դասընթացներ և տվյալների վերլուծություն իրականացնելու նպատակով:
ՀՀ ԳԱԱ բուսաբանության ինստիտուտ	Ինստիտուտը պատասխանատու է Հայաստանի ֆլորայի, բուսականության և բուսական ռեսուրսների գույքագրման, հիմնական անտառային համակարգերի արդյունավետության բարձրացման սկզբունքների մշակման, բուսականության և բուսական ռեսուրսների ներմուծման և հարմարեցման, Հայաստանի

	բուսականության փոփոխությունների դինամիկայի ուսումնասիրության համար: Ինստիտուտը առանցքային գործընկեր կլինի պալեարկտիկական խոտհարքների տարածքների գնահատման և կառավարման առաջարկությունների, ինչպես նաև գիտելիքների կառավարման, գիտելիքների փոխանակման, նպատակային հետազոտությունների համար:
ՀՀ ԳԱԱ Կենդանաբանության և հիդրոէկոլոգիայի գիտական կենտրոն	Հայաստանի հիդրո և ցամաքային էկոհամակարգերի, կենսաբազմազանության, տաքսոնոմիայի, մորֆոլոգիայի, էկոլոգիայի, էթոլոգիայի, էվոլյուցիայի, գենետիկայի, անողնաշարավորների, ողնաշարավոր կենդանիների և կենդանիների մակաբուծական ֆաունայի կենդանաաշխարհագրությունը: Կենսապաշարների գնահատում, դրանց պահպանման մեթոդների մշակում, վերականգնում և կայուն օգտագործում: Ինստիտուտը կմասնակցի տեսակների հետազոտությանը, կառավարման առաջարկություններին, ինչպես նաև գիտելիքների կառավարմանը, գիտելիքների փոխանակմանը, նպատակային հետազոտություններին:
Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարան	Համալսարանը պատասխանատու է ագրոտեխնոլոգիաների մասնագետների պատրաստման համար, որոնք կարող են իրենց մասնագիտական հմտությունների օգնությամբ և ոլորտի շահագրգիռ կողմերի հետ համագործակցելով զարգացնել սննդի և գյուղատնտեսության համակարգը երկրում: Համալսարանը կմասնակցի հետազոտություններին, կենսաբազմազանության վերլուծությանը և հողերի դեգրադացիայի գնահատմանը:
Գավառի պետական համալսարան	Լիագորված է բարձրագիտույն կրթության, այդ թվում՝ կենսաբանության, բնության պահպանության և օգտագործման, քարտեզագրման և կադաստրի տրամադրմամբ: Համալսարանը կմասնակցի հետազոտություններին, կենսաբազմազանության վերլուծությանը և հողերի դեգրադացիայի գնահատմանը:
ԶԼՄ-ներ	Ծրագրի գործունեության վերաբերյալ իրազեկության բարձրացման կազմակերպման հիմնական գործընկերները:
ՀԿ-ներ	Մասնակցություն խորհրդատվություններին, վերապատրաստման և կարողությունների զարգացմանն ուղղված միջոցառումներին, տեղական գիտելիքների զարգացում, ծրագրին առնչվող միջոցառումների իրականացում:
GIZ Հայաստան	Հայաստանում գործող 2002 թվականից ի վեր GIZ-ի նախաձեռնությունները Հայաստանում Կովկասյան նախաձեռնության շրջանակներում տարածաշրջանային համագործակցությանն աջակցելու ռազմավարական մոտեցման մի մասն են կազմում՝ կայուն տնտեսական զարգացում, ժողովրդավարություն և բնապահպանական կառավարում:
Այլ միջազգային կազմակերպություններ	Սևանա լճի լանդշաֆտի հողային ռեսուրսների և բարձրարժեք էկոհամակարգերի պահպանման և կայուն կառավարման հետ կապված ազգային քաղաքականության համակարգում և աջակցություն:

Գենդերային հավասարություն և կանանց հզորացում:

220. Գենդերային վերլուծությունը և Գենդերային գործողությունների ծրագիրը (տես Հավելված 10) մշակվել են՝ ծրագրի իրականացման ընթացքում գենդերային ինտեգրումը ուղղորդելու և ապահովելու, որ տեղական համայնքներին ուղղված ծրագրի **միջամտությունները կնպաստեն օգուտների հավասար բաշխմանը** և կանանց մասնակցությանը: Գենդերային մոնիտորինգի համար կօգտագործվեն հատուկ գենդերային ցուցիչներ, և գենդերային մասնագետը կլինի Ծրագրի կառավարման բաժնի (ԾԿՄ) մաս՝ գենդերային հավասարության և կանանց հզորացման բարելավմանը նպաստելու համար:

221. Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի (ՀՏՖ) Գենդերային բացության զեկույցում Հայաստանը զբաղեցնում է 98-րդ տեղը 153 երկրներից՝ ցույց տալով գենդերային հավասարության առումով վերջին տարիների կարևոր ձեռքբերումները, հատկապես կրթության ոլորտում: Այնուամենայնիվ, մարտահրավերները մնում են, և գենդերային անհավասարությունները դեռևս սոցիալապես ընդունված կամ հանդուրժելի են, հատկապես գյուղական վայրերում, որտեղ գենդերային անհավասարությունն ավելի արմատացած է, օրինակ՝ գյուղատնտեսության մեջ ոչ ֆորմալ զբաղվածությամբ զբաղվող կանանց տեսակարար կշիռը կազմում է 82%՝ համեմատած տղամարդկանց ոչ ֆորմալ աշխատողների 60%-ի և ավելին, և կան նաև անհավասար հնարավորություններ տղամարդկանց և կանանց համար զբաղվելու գյուղական զբոսաշրջության գործունեությամբ: Գյուղական բնակավայրերում կանայք լայնորեն ներգրավված են ընտանեկան և կենցաղային օգտագործման համար գյուղատնտեսական ապրանքների և ծառայությունների արտադրության հետ կապված աշխատանքներում: Այս աշխատանքը ներառում է բուսաբուծություն և անասունների բուծում տնային տնտեսություններում և ընտանեկան տնտեսություններում. կենցաղային ապրանքների արտադրություն; սննդամթերքի արտադրություն ընտանիքի և ընտանիքի անդամների կողմից սպառման և վաճառքի համար. ջուր բերել և վառելափայտ հավաքել; տնային աշխատանք; խնամել երեխաներին, տարեցներին և ընտանիքի հիվանդ անդամներին. Ընտանեկան տնտեսություններում կամ ձեռնարկություններում ոչ պաշտոնական աշխատող գյուղաբնակ կանայք աշխատանքային օրենսգրքով սահմանված որևէ փոխհատուցում չեն ստանում, քանի որ նրանք համարվում են կամ ինքնազբաղված կամ տնտեսապես ոչ ակտիվ: Աշխատաշուկայում առկա է խիստ ուղղահայաց և հորիզոնական տարանջատում, ինչը հանգեցնում է գենդերային աշխատավարձերի զգալի տարբերությունի՝ կանանց միջին աշխատավարձը կազմում է տղամարդկանց միջին աշխատավարձի 66%-ը:⁴¹

222. Գենդերային վերլուծությունը ցույց է տվել, որ կանայք քիչ են ներկայացված ազգային և տեղական մակարդակներում որոշում կայացնողների շրջանում: Կանանց մուտքը հող և բնական ռեսուրսներ խոչընդոտում են կարծրատիպերը և իրենց իրավունքների մասին նրանց անտեղյակությունը: Գենդերային գործողությունների ծրագիր(GAP)հիմնված է գենդերային վերլուծության վրա և բացահայտում և աջակցում է կանանց ընդգրկելու հնարավորությունները պլանավորման և իրականացման աշխատանքներում, հատկապես բնական ռեսուրսներին առնչվող որոշումների կայացման գործընթացներում աճող մասնակցության և առաջնորդության աջակցության և տղամարդկանց և կանանց միջև

⁴¹Գենդեր, գյուղատնտեսություն և գյուղական զարգացում Հայաստանում, FAO, 2017 թ

տնտեսական օգուտների արդար բաշխումն ապահովելու հնարավորությունների ընձեռման համար:

223. Ծրագիրը կնպաստի այնպիսի միջավայրի, որը կօգնի հաղթահարել գենդերային կողմնակալությունը, իրականացնել կանացի հզորացում և խրախուսում ներառականությունն ու հավասար հնարավորությունները: (GAP) ապահովում է գենդերային նկատառումներով միջոցառումները են Ծրագրի իրականացման մեջ ամբողջությամբ ներառվելու է, և ծրագիրը. (ii) հողօգտագործման և ջրի կառավարման պլանների մշակման և իրականացման գործընթացում ներառել ծրագրի թիրախային տարածքների կանանց և երիտասարդներին. որպես հանձնաժողովների և աշխատանքային խմբերի անդամներ և որպես վերապատրաստվողներ և դասընթացավարներ. (iii) հնարավորություն ընձեռի կանանց և տղամարդկանց լիարժեք թերի խորհրդատվություն և մասնակցություն արտավայրերի և անտառների կառավարման պլանավորման և իրականացման և հողերի վերականգնման աշխատանքների բոլոր փուլերում: (iv) ապահովել բովանդակալից մասնակցություն շահագրգիռ կողմերի խորհրդակցությունների գործընթացին. (v) ապահովել ծրագրի դրամաշնորհային չափանիշները Արդյունք 3.1-ում:

224. Բաղադրիչ 3-ի ներքո Ծրագիրը կաջակցի կանանց իրավունքների հանրային շահերի պաշտպանությանը, ներառյալ գենդերային զգայուն միջոցառումները, որոնք կներառվեն արտավայրերի կառավարման ռազմավարություններում, անտառների կառավարման պլաններում, ագրոանտառային միջոցառումներում և ոռոգելի տարածքների ջրի կայուն կառավարման պլաններում (Արդյունք 3.1.2); Ծրագրի ջանքերը կուղղվեն տեղական կանանց ձեռներեցության ամրապնդմանը և կանանց ուսուցմանը արտավայրերի կառավարման և կայուն գյուղատնտեսական պրակտիկայի և բիզնեսի զարգացմանը (3.1.1): Գենդերային զգայուն կլիմայի դիմացկուն արտավայրերի կառավարման ռազմավարությունների բացահայտումը կապված կլինի ազգային հարմարվողականության պլանավորման գործողությունների հետ, որոնք ներկայումս իրականացվում են ԵՄ-ի կողմից ֆինանսավորվող EU4Climate տարածաշրջանային ծրագրի շրջանակներում, որն իրականացվում է ՄԱԶԾ-ի կողմից: Ծրագրի ընթացքում կբացահայտվեն և կիրականացվեն LDN-ի հետ համատեղելի SLM միջոցառումներում գենդերային արձագանքող մոտեցումները: Նվիրված աջակցությունը կին ֆերմերներին, կին ձեռներեցներին և երիտասարդության մասնակցությանն ու դասընթացներին աջակցությունը կներառվի ծրագրի ռազմավարության մեջ: Ծրագիրը նաև կհավաքի գենդերային բաշխված տվյալներ գնահատման նպատակով և կօգտագործի գենդերային զգայուն ցուցանիշներ (հատկապես շահառուների շուրջ)՝ պլանավորումը, իրականացումը և մոնիտորինգը հեշտացնելու համար: Գենդերային ինտեգրման ապահովման առումով մի քանի գործնական քայլեր կձեռնարկվեն: Գենդերային գործողությունների ծրագիրը կներառի գենդերային գործունեության հստակ ցուցանիշներ և գործողություններ և ժամանակացույց:

Նորարարություն, կայունություն և ընդլայնման ներուժ

225. Ծրագրի նորարարական ռազմավարությունն աստիճանական է նրանով, որ այն օգտագործում է ինտեգրված լանդշաֆտային մոտեցումը և կենսաբազմազանության

հիմնական տարածքները (KBAs/IBAs) ավելի լայն լանդշաֆտի շրջանակներում՝ որպես հողի կայուն օգտագործման ինտեգրված կառավարման առանցքային կետեր՝ կենսաբազմազանության օգուտների հիմնական հոսքից: Ծրագիրը ներառում է նորարարական միջոցառումներ, որոնք իրականացվել են տեղական բնական ռեսուրսների օգտագործողների հետ միասին, որոնք ակնկալվում են փոփոխություններ բերել և աջակցել բնական ռեսուրսների ավելի կայուն օգտագործման անցմանը:

- *Ինտեգրված LDN-ին համապատասխան հողօգտագործման ինտեգրված կառավարում*: Ծրագիրը Սևանա լճի ավազանում գործնականում վերածում է LDN հայեցակարգը և կստեղծի նորարարական մոտեցումներ բազմաճյուղ հողօգտագործման պլանավորման՝ հիմնված հեռահար գոնդավորման տվյալների վրա՝ քարտեզագրման և աշխարհատարածական վերլուծության, փորձարկման և LDN համատեղելի հողօգտագործման պլանավորման Գեղարքունիքում և Վայոց Ձորի մարզերում:
- UNCCD-ի կողմից հաստատված նորարարական առցանց գործիքը՝ LUP4LDN, փորձնական կներդրվի Սևանի ավազանի լանդշաֆտի Վարդենիս, Մարտունի, Շողակաթ, Եղեգիս, Վայք և Ջերմուկ համայնքներում: Նման նորարարական գործիքի օգտագործման արդյունքում ստացված «Չեզոքության քարտեզները» թույլ կտան պատկերացնել և քանակականացնել օգուտները (որտեղ ծրագրվում են միջամտություններ՝ հակադարձելու հողերի նախկին դեգրադացումը), կայուն տարածքները (որտեղ հողի վրա հիմնված բնական կապիտալը կարող է պահպանվել լավ կառավարման միջոցով) և սպասվող կորուստները (որտեղ իրատեսորեն որոշվում է, որ հողերի դեգրադացումը հնարավոր չէ խուսափել): LUP4LDN-ը կօգտագործվի այս վեց թիրախային համայնքներում ինտեգրված տարածքային և հողօգտագործման պլանների մշակման համար: Պաշտոնապես հաստատվելուց հետո այս ծրագրերը դառնում են պարտադիր և կիրականացվեն համայնքներում և գյուղերում տեղական ինքնակառավարման մարմինների (ՏԻՄ) կողմից:
- Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտում կենսաբազմազանությանը բարենպաստ գյուղատնտեսության նորարարական ֆինանսավորում KPI-ի վրա հիմնված ագրոէկոլոգիական վճարումների սխեմայի միջոցով: Սա հեղափոխական քայլ է Հայաստանի գյուղատնտեսության ոլորտում և ի սկզբանե կկիրառվի արոտօգտագործողների 10 ասոցիացիաների հետ ծրագրերի գործընկերության շրջանակներում: Ակնկալվում է, որ KPI-ի վրա հիմնված այս սխեման, ի վերջո, կներառվի ազգային պետական ծրագրում:
- Վերականգնված արոտներ, մշակաբույսեր և բարձրարժեք անտառային էկոհամակարգերի վերականգնում: Նորարարական տարրը բաղկացած կլինի ոռոգվող հողերի, արոտավայրերի և անտառների կառավարման բազմազան միջոցառումների կիրառումից, որոնք համահունչ են LDN-ի «կանխարգելում-նվազեցում-վերականգնում» հիերարխիային՝ հիմնված LDN ելակետային գնահատումների վրա և Կենսաբազմազանության համար բարենպաստ արտադրական պրակտիկաների և էկոլոգիական միջանցքների ու բուֆերային գոտիների ակտիվ խթանում ՊՏ-ների և KBAs/IBA-ների շուրջ:
- Ջրի ինտեգրված կառավարում: Ծրագրի ինտեգրված մոտեցումը համահունչ է IWRM և LDN հայեցակարգերին և կտրամադրի ոռոգելի գյուղատնտեսական տարածքների և

LDN-ին համապատասխանող հողի վրա ինտեգրված ջրային հողի կայուն օգտագործման կոնկրետ ցուցադրություն թիրախային տեղական համայնքներում, այն կաջակցի ոռոգման նորարարական տեխնոլոգիաների (օրինակ՝ կաթիլային ոռոգման) կիրառմանը: Առաջարկվող ծրագիրը կհամակարգի Սևանա լճի ջրհավաք ավազանի կայուն կառավարումն իրականացնող դոնորների կողմից ֆինանսավորվող այլ նախաձեռնությունների հետ՝ հիմնվելով և աջակցելով Սևանա գետավազանային կառավարման պլանի և դրա Միջոցառումների ծրագրի (ՊՄ) և Սևանա լիճ ազգային պարկի կառավարման պլանի շրջանակներում տարբեր միջոցառումների վրա:

- ՄԱԶԾ-ի աջակցությամբ իրականացվող Innovation Challenge-ը կկազմակերպվի Impact Hub Social Innovation Development Foundation-ի հետ համատեղ և կնպաստի նորարարական բիզնեսին՝ լուծումներ, նորարարական տեխնոլոգիաներ, քաղաքականություն, կանոնակարգեր և ֆինանսական գործիքներ, որոնք ուղղված են «Սևանա լիճ» ազգային պարկի և կենսաբազմազանության այլ թեժ կետերի ֆինանսավորման այլընտրանքային լուծումների բացահայտմանը:
- Կենսաբազմազանության նորարարական մոնիթորինգ, որը ներառում է «Սևանա լիճ» ազգային պարկի համագործակցությունը տեղական համայնքների «կանաչ պարեկների» հետ, ուղղորդված մոնիթորինգային գործողություններ դպրոցների և ակադեմիայի ներկայացուցիչների հետ, որոնք կաջակցեն տեղական համայնքների ավելի լավ ներգրավվածությանը ՊՏ-ների կենսաբազմազանության մոնիթորինգում:

226. Կայունություն: Ինստիտուցիոնալ կայունությունը կապահովվի Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտի մակարդակում միջոլորտային համակարգման կոմիտեի միջոցով (Արդյունք 1.1.3) ուժեղացված միջոլորտային համակարգման միջոցով: Ծրագիրը սերտորեն կհամակարգի EU4Sevan ծրագրի հետ և կաջակցի միջոլորտային կոմիտեի կարողությունների հզորացմանը, որը կստեղծվի (վերագործարկվի) EU4Sevan Ծրագրի կողմից: Այս Կոմիտեի հիմնական դերը կլինի խորհուրդ տալ և աջակցել Սևանա լճի ավազանում ոլորտային քաղաքականության համակարգմանը, և ԳԷՀ-ի ծրագրի աջակցությամբ այս կոմիտեին մասնակցող անդամները/հաստատությունները ավելի լավ հնարավորություն կունենան ապահովելու LDN-ի ներդրման ինտեգրումը ընթացիկ և ապագա պարտավորությունների հետ՝ կենսաբազմազանությունը, հողերի դեգրադացումը և կլիմայի փոփոխությունը և կնպաստեն UNCCD-ի LDN հայեցակարգին, UNCBD-ի և UNFCCC-ի օրակարգը, ինչպես նաև համակարգումը ԵՄ ՁՇԴ-ի և IWRM սկզբունքների հետ սիներգիկ ձևով: Առաջարկվող նախագծով կիրառվող մասնակցային մոտեցումները նպատակաուղղված կլինեն բազմակի զարգացման շահաբաժիններին, հզորացած գյուղական համայնքներին, բնական ռեսուրսների բարեխիղճ և արդյունավետ կառավարիչներին, իրենց հողերը կառավարելու, ֆինանսավորման հասանելիության և իրենց ապրուստի միջոցները բարձրացնելու կարողություններով: Մոցիալ-տնտեսական կայունությունը կբարելավվի տեղական համայնքների կենսամիջոցների բարելավմամբ՝ հողային ռեսուրսների վերականգնման և արոտավայրերի կառավարման բարելավման և էկոհամակարգային ծառայությունների ապահովման միջոցով (Բաղադրիչ 3): Ծրագիրը կաշխատի տեղական կառավարման կառույցների միջոցով՝ ներառյալ արոտօգտագործողների խմբի, կոոպերատիվների, կանանց խմբերի և ֆերմերների միջև փորձի փոխանակման ուժեղացման՝ բնական ռեսուրսների օգտագործողների և ինչպես

նան պետության մարզպետարանների և տեղական ինքնակառավարման մարմիններ և սեփականատերերի միջև կապի բարելավման և համագործակցության հզորացման նպատակով: Բնապահպանական կայունությունը կբարելավվի LDN-ով համատեղելի հողօգտագործման պլանավորման (ISLUPs) կողմից ընտրված համայնքներում, ուղղորդում է կոնկրետ LDN-ի հետ համատեղելի SLM միջոցառումների իրականացումը, ինչը հանգեցնում է հողի և կենսաբազմազանության բարելավմանը և նպաստում է գյուղատնտեսությունից եկող ջրերի աղտոտվածության աղբյուրների նվազման առաջընթացին: Ֆինանսական կայունությունը կապահովվի նորարարական ագրոբնապահպանական վճարումների միջոցով (Արդյունք 3.1.1), որոնք կխրախուսեն Սևանա լճի արտադրողական լանդշաֆտում կենսաբազմազանության համար բարենպաստ գործելաոճը: Ագրոբնապահպանական վճարների սխեման փորձարկվելու է արոտավայրերի կայուն կառավարման ֆինանսավորման պետական ծրագրերում ագրոբնապահպանական վճարողներ ներառելու նպատակով: Ավելին, միջուրտային համակարգման «Սևան» կոմիտեի (Արդյունք 1.1.3) և «Սևան» ազգային պարկի (արդյունք 2.1.1.) անդամների ինստիտուցիոնալ կարողություններն ուժեղացնելով և բազմուրոտ շահագրգիռ կողմերի ներգրավվածությունը շահագրգիռ կողմերի մակարդակով: Սևանա լճի ավազանում ծրագրերը կստեղծի բարենպաստ միջավայր, որը նվազեցնում է ներդրումային ռիսկերը, պայմաններ կստեղծի դրամաշնորհներով ֆինանսավորվող նախաձեռնություններից կախվածության նվազեցման համար ներգրավելով մասնավոր ֆինանսներ: Ծրագրի հայեցակարգը համահունչ է STAP ուղեցույցին (GEF/STAP/C.56/Inf.04) կայուն արդյունքների հասնելու վերաբերյալ, ներառյալ հետևյալ մոտեցումները. և խրախուսել հիմնական դերակատարներին Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտի կայուն կառավարման համար (ii) Փոփոխության տեսության ուրվագծում, որը ճանաչում է ինտեգրված և մասնակցային մոտեցումների անհրաժեշտությունը և ընդգծում է բազմազանությունն ու հարմարվողական ուսուցումը: Ծրագրի ուսումնական նյութերը կներառվեն համալսարանական դասընթացներում: Այս առումով նախագիծը կաշխատի Գավառի համալսարանի հետ՝ թարմացնելու առկա ուսումնական ծրագրերի երկու դասընթաց՝ ներառելով ծրագրի աջակցության փորձը, ձեռնարկները և ուղեցույցները:

227. Ընդլայնում. Ծրագիրն իր նախագծով նորարարական է և մասշտաբային և կկիրառի արդյունքների հիմնական ուղղում, կրկնօրինակում և կապում ընթացիկ ազգային նախաձեռնությունների հետ՝ ավելի մեծ ազդեցության հասնելու համար: Դրա նպատակն է բացահայտել LDN թիրախները և աջակցել դրանց իրականացմանը ընտրված համայնքներում և տրամադրել կրկնվող մոդելներ, որոնք կարող են անմիջապես ընդլայնվել մինչև ամբողջ Սևանա լճի ավազանը: Ուղեցույցներն ու ձեռնարկները, որոնք արտացոլում են LDN-ին համապատասխան հողօգտագործման կառավարումը, տեղեկացված ELD հայեցակարգի և կենսաբազմազանության նկատառումներից, ինչպես նաև SLM-ի ստեղծած փորձից, ինստիտուցիոնալացվելու են և, հետևաբար, կարող են կրկնօրինակվել այլ համայնքներում և/կամ մարզերում՝ UNCCD-ի կողմից հաստատված LUP4LDN ծրագրային ապահովման նոր նորարարական գործիքը փորձնական կկիրառվի և կցուցադրվի թիրախային համայնքների մակարդակով, որոնք տրամադրում են գիտելիքներ և փորձ՝ միջամտությունների կրկնօրինակման և կայունության համար: Ակնկալվում է, որ ծրագրի վրա աջակցվող KPI-ի վրա հիմնված Ագրավճարների սխեմայի (Արդյունք 3.1.1) ինստիտուցիոնալացում (ընդունված/ներառված ազգային պետական

ծրագրում) և ֆերմերներին խրախուսելու է գյուղատնտեսական ապակառուցողական գործելակերպից և աջակցել կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն արոտավայրերին և խոտհարքների կառավարում և հեռավոր արոտավայրերի օգտագործում: Ակնկալվում է, որ իրազեկման և կարողությունների զարգացման լայն միջոցառումները կհանգեցնեն LDN/SLM-ի և կենսաբազմազանության համար բարենպաստ պրակտիկայի ավելի լայն կիրառմանը: Ծրագիրը սերտորեն կհամակարգի այլ ընթացիկ միջամտությունների հետ, մասնավորապես ԳԷՀ/ՊԳԿ-ի հետ «*Հայաստանի LDN պարտավորությունների իրականացումը հողերի կայուն կառավարման և դեգրադացված լանդշաֆտի վերականգնման միջոցով*»։ «Սևանա լճի ավազանում առաջարկվող LDN մոտեցումները կապելով ազգային LDN պլատֆորմի և հաշվետվության մեխանիզմի հետ՝ նկատի ունենալով LDN-ի ցուցադրված ներդրումը ենթազգային մակարդակներում: LDN Տարածաշրջանային Սեմինարը նախատեսված է Արդյունք 1.1.1. և ծրագրի կողմից աջակցվող երկրները կմիավորեն տարածաշրջանի երկրները և նմանատիպ կլիմայական պայմաններ ունեցող երկրները՝ կիսելու քաղված դասերը և ընդլայնելու լավ փորձը ենթազգային մակարդակով թիրախների ստեղծման և LDN հաշվետվությունների և LDN-ի իրականացման առաջընթացի մոնիթորինգի համար:

V. ԾՐԱԳՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆԱԿ

Այս ծրագիրը կնպաստի Կայուն զարգացման հետևյալ նպատակներին.
 Նպատակ 1. Վերջ աղբատությանը իր բոլոր ձևերով ամենուր. Նպատակ 5. Հասնել գենդերային հավասարության և հզորացնել բոլոր կանանց և աղջիկներին; Նպատակ 8. Արժանապատիվ աշխատանք և տնտեսական աճ; և Նպատակ 15. Անտառների կայուն կառավարում, անապատացման դեմ պայքար, հողերի դեգրադացիայի դադարեցում և հակադարձում, կենսաբազմազանության կորստի կասեցում:

Այս ծրագիրը կնպաստի երկրի հետևյալ արդյունքին (UNDAF/CPD, RPD, GPD).
 ՄԱԿ-ի Կայուն զարգացման համագործակցության շրջանակ 2021-2025; ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ ՄԱԶԾ թիվ 2 ընդգրկող. UNSDCF Արդյունք 5. Էկոհամակարգերը կառավարվում են կայուն կերպով, և մարդիկ օգտվում են մասնակցային և ճկուն զարգացումից և կլիմայական խելացի լուծումներից: Կառավարության 2019-2023թթ. ծրագիր և գործողությունների ծրագիր, Բաժին 5. Հայաստանի վերափոխման ռազմավարություն 2050թ. ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ԿԱՍ ՆՊԱՍԱԿ. ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ ՆԵՐԱՌՅԱԼ ՄԱԶԾ #2. ՄԱԿ ԿԶՀԱ (UNSDCF) Արդյունք 5. Էկոհամակարգերը կառավարվում են կայուն կերպով, և մարդիկ օգտվում են մասնակցային և ճկուն զարգացումից և կլիմայական խելացի լուծումներից:

	Նպատակը և արդյունքի ցուցիչները	Ելակետ ⁴²	Միջնաժամկետ թիրախ ⁴³	Ծրագրի ավարտի թիրախ
Ծրագրի նպատակը	Խթանել հողերի դեգրադացիայի չեզոքությունը, վերականգնել և բարելավել Հայաստանի Սևանա լճի ավազանում հողային և ջրային ռեսուրսների օգտագործումը՝ բարձրացնելու կենսամիջոցների, կենսաբազմազանության և համաշխարհային նշանակության էկոհամակարգերի կայունությունն ու ճկունությունը:			
Խթանել հողերի դեգրադացիայի չեզոքությունը, վերականգնել և բարելավել Հայաստանի Սևանա լճի ավազանում հողային և ջրային ռեսուրսների օգտագործումը՝ բարձրացնելու կենսամիջոցների, կենսաբազմազանության և համաշխարհային նշանակության էկոհամակարգերի	Ցուցանիշ 1. (GEF 7 հիմնական ցուցիչ 11) Ուղղակի շահառուների թիվը՝ ըստ սեռի բաշխված, որպես ԳԷՀ-ի ներդրումների համաօգուտ. Հանրային հատվածի աշխատողների # LDN, SLM, ինտեգրված հողօգտագործման կարողություններով բարելավված կարողություններ	N/A (զրո շահառուներ)	<i>Ընդհանուր՝ 3,500 (1,750 կին և 1,750 տղամարդ)</i> <i>Հանրային հատվածի աշխատող՝ Պետական հատվածի 100 աշխատող ազգային և տեղական մակարդակներում, որոնցից առնվազն 50%-ը կանայք (50 կին և 50 տղամարդ)</i> <i>Տեղական ռեսուրսներ օգտագործողներ և գյուղմթերք արտադրողներ. Ընդհանուր 3,000 (1,500 կին և 1,500 տղամարդ)</i> <i>Միկրոդրամաշնորհային սխեմայի շահառուներ:</i> N/A (շատ վաղ է կուտակված նպաստների համար)	<i>Ընդամենը: 65,800</i> <i>Հանրային հատվածի աշխատող Պետական հատվածի 200 աշխատող ազգային և տեղական մակարդակներում, որոնցից առնվազն 50%-ը կանայք (100 կին, 100 տղամարդ)</i> <i>Տեղական ռեսուրսներ օգտագործողներ և գյուղմթերք արտադրողներ. Ընդհանուր 6,500 (3,250 կին, 3,250 տղամարդ)</i>

⁴²Ծրագրի նպատակային մակարդակների ելակետային, միջնաժամկետ և ավարտի մակարդակները պետք է արտահայտվեն վերլուծության նույն չեզոք միավորում, ինչ համապատասխան ցուցանիշը: Ելակետը ներկայիս/սկզբնական կարգավիճակն է կամ պայմանը և պետք է քանակականացվի: Ելակետային գիծը կարող է գրոյական լինել, երբ տեղին է, քանի որ նախագիծը չի սկսվել: Ելակետը պետք է սահմանվի նախքան ծրագրի փաստաթուղթը ԳԷՀ-ին վերջնական հաստատման համար ներկայացնելը: Ելակետային արժեքները կօգտագործվեն ծրագրի հաջողությունը չափելու համար իրականացման մոնիտորինգի և գնահատման միջոցով:
⁴³Թիրախը ելակետային արժեքի փոփոխությունն է, որը ձեռք կբերվի միջնաժամկետ վերանայման և այնուհետև կրկին տերմինալի գնահատման արդյունքում:

<p>կայունությունն ու դիմակայունությունը</p>	<p>Քանակ / # տեղական ռեսուրսներից օգտվողների և գյուղատնտեսական արտադրողների, որոնք ունեն բարելավված իրազեկություն և տեխնիկական գիտելիքներ LDN, SLM և կայուն ջրօգտագործման, այլընտրանքային կենսամիջոցների վերաբերյալ, օգուտներ են քաղում ծրագրի գործողություններից:</p> <p><u>Միկրոդրամաշնորհային ծրագրի շահառուների քանակ / #</u></p> <p>Կենսաբազմազանության պահպանման և կայուն կառավարման, օրենսդրության կիրարկման և պարեկության ոլորտում ՊՏ-ների անձնակազմի/բնապահպանության ոլորտի պաշտոնյաների քանակ / #.</p> <p>ՀԿԿ միջոցառումների շահառուների քանակ / #</p>	<p>ՊՏ անձնակազմ/բնապահպանական պաշտոնյաներ.</p> <p>50 ՊՏ անձնակազմ՝ ուժեղացված կարողություններով (25 կին և 25 տղամարդ)</p> <p>N/A</p>	<p><u>Միկրոդրամաշնորհային ծրագրի շահառուները</u></p> <p>Ընդհանուր՝ 200 դրամաշնորհառու (100 կին; 100 տղամարդ), որից 30%-ը (60 դրամաշնորհառու) պատերազմի միզրանտներ և ծայրահեղ խոցելի տնային տնտեսություններ:</p> <p><u>ՊՏ անձնակազմ/բնապահպանության պատասխանատուներ</u></p> <p>100 ՊՏ անձնակազմ ուժեղացված կարողություններով (50 կին և 50 տղամարդ)</p> <p>58 800 ռոտզման ենթակառուցվածքում ներդրումների շահառուներ</p>
<p>Ցուցանիշ 2. (GEF 7 հիմնական ցուցիչ 1.2) Ցամաքային պահպանվող տարածքներ ստեղծված կամ բարելավված կառավարման ներքո՝ պահպանման և կայուն օգտագործման համար (հա)</p>	<p><i>0 հա</i></p>	<p>Անհրաժեշտ տեսակների և կենսավայրերի քարտեզագրում, բուսական և կենդանական աշխարհի մոնիտորինգ և GIS վերլուծություն՝ առաջընթաց փուլում նախապատրաստական աշխատանքների համար</p> <p>Վերապատրաստման կարիքների գնահատումը (training needs assessment / TNA) ավարտվել է Գնահատված միջանկյալ առաջընթացը- METT գնահատականներ</p>	<p><i>147,456 հա</i></p>

	Ցուցանիշ 3. (ԳԷՖ 7 հիմնական ցուցիչ 4) Լանդշաֆտների տարածքը բարելավված պրակտիկայով (հեկտարներ, բացառությամբ ՊՏ-ների) (Ցուցանիշ 12; Ցուցանիշ 13 և Ցուցանիշ 15-ի հանրագումար՝ ստորև)	0 հա	Ելակետային մեթոդաբանությունները համաձայնեցված են: Ավարտված նախապատրաստական աշխատանքների համար անհրաժեշտ կենսաբազմազանության և հողային ռեսուրսների փորձագիտական քարտեզագրում. GIS վերլուծությունն ավարտված է:	165,800 հա
	Ցուցանիշ 4. (GEF 7 հիմնական ցուցիչ 6.1) ԶԳ արտանետումները նվազեցված (tCO ₂ -eq)	N/A (ծրագրի գործողությունները չեն իրականացվում)	Ոչ մի փոփոխություն (ծրագրի արդյունքները և ազդեցությունները դեռ այն փուլում չեն, երբ ԶԳ-երի արտանետումը խուսափել են/կլանվել է)	1,403,851
Ծրագրի Բաղադրիչ 1	Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտում հողերի դեգրադացիայի չեզոքության խթանում՝ արտադրողականություն և էկոլոգիական լանդշաֆտի դիմակայունությունը ապահովելու համար			
Ծրագրի Ելք 4.1.1 Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերում հողերի դեգրադացիայի չեզոքությունը խթանվել է բազմաճյուղ լանդշաֆտային ինտեգրված մոտեցումների միջոցով.	Ցուցանիշ 5. Իրավասություններ Սևանի ավազանում տարածաշրջանային կամավոր ՀԴՉ թիրախներով, գործողությունների ծրագրերով և մոնիտորինգի համակարգերով	Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի ՀԴՉ ելակետը գնահատվել է PPG փուլում	ՀԴՉ ելակետային և հողերի դեգրադացիայի միտումները վավերացված են թիրախային շրջաններում/մարզերում տարածաշրջանային ՀԴՉ նպատակային սահմանման համար	2 (Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերում սահմանվել են ՀԴՉ տարածաշրջանային թիրախներ)
	Ցուցանիշ 6. ՀԴՉ համատեղելի ինտեգրված տարածական և հողօգտագործման պլանավորման կարգավիճակը Սևանի ավազանի լանդշաֆտում	Չկա ՀԴՉ -ով համատեղելի տարածքային և հողօգտագործման պլանավորում	Գնահատումներ և մեթոդաբանություն մշակված՝ (i) ՀԴՉ-ին համապատասխանող հողերի դեգրադացիայի գնահատումներ (ii) թիրախային մարզերում դեգրադացված հողերի ՀԴՉ-ին համապատասխան քարտեզագրում, (iii) առաջնահերթ հողերի և անտառների վերականգնման գոտիների բացահայտում ըստ ՀԴՉ սկզբունքի և - Տարածական տարրերի նույնականացում, որոնք պահանջվում են ըստ տեսակների և կենսամիջավայրերի ԿԲԱ/ԿՏԲ-ների	6 ՀԴՉ -ին համատեղելի ինտեգրված տարածքային և հողօգտագործման պլաններ (ISLUPs) ավարտված, ընդունված և Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի թիրախային շրջանների համար

⁴⁴Արդյունքները միջնաժամկետ արդյունքներ են, որոնցում ծրագիրը ներդրում է կատարում, և որոնք նախատեսված են օգնելու հասնել ավելի երկարաժամկետ նպատակին: Արդյունքների ձեռքբերման վրա կազդեն ինչպես ծրագրի արդյունքները, այնպես էլ լրացուցիչ գործոններ, որոնք կարող են դուրս լինել ծրագրի անմիջական վերահսկողությունից:

			<ul style="list-style-type: none"> - Հողի դեգրադացիայի էկոնոմիկա (ELD), վերլուծություն և ՀԴՉ սկզբունք (կանխարգելում-նվազեցնում-վերականգնում) և ՀԴՉ թիրախներ - Ստեղծվել և գործարկել է Սևանա լճում միջոլորտային համակարգման մեխանիզմը (աշխատանքային խումբը): 	
Արդյունքներ՝ Ելք 1-ին հասնելու համար	<p>Արդյունք 1.1.1 Գնահատվել են հողերի դեգրադացիայի միտումները, ՀԴՉ թիրախները որոշված են և մոնիտորինգի համակարգը մշակվել է Գեդարբունիքի (534,900 հա) և Վայոց Ձորի (230,800 հա) մարզերի համար՝ ապահովելով դեգրադացված հողերի ինտեգրված պլանավորման միջոցով խուսափելու, նվազեցնելու և վերականգնելու շրջանակ:</p> <p>Արդյունք 1.1.2 ՀԴՉ համատեղելի Տարածական և հողօգտագործման պլաններ (ISLUPs)՝ տեղեկացված կլիմայի փոփոխության խոցելիության, հողերի դեգրադացիայի էկոնոմիկայի (ELD) և կենսաբազմազանության արժեքների վրա ընտրված համայնքներում</p> <p>Արդյունք 1.1.3 Ամրապնդվել է միջոլորտային համակարգումը՝ վերահսկելու տարածաշրջանային ՀԴՉ թիրախների ահմանումը և իրականացումը, հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորումը և ուժեղացված բնապահպանական կառավարումը Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտում:</p> <p>Արդյունք 1.1.4 Կարողությունների զարգացման ծրագիր տարածաշրջանային և տեղական իշխանությունների, բնական ռեսուրսների օգտագործողների համար ՀԴՉ-ի, ՀԿԿ-ի և հողօգտագործման պլանավորման մեթոդոլոգիաների վերաբերյալ տեղեկացված ՀԴԷ հայեցակարգով</p>			
Ծրագրի Բաղադրիչ 2	Բաղադրիչ 2. Կենսաբազմազանության և կարևոր կենսամիջավայրերի ապահովում Կենսաբազմազանության ծառայությունների համար որպես հիմք Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտում էկոհամակարգային ծառայությունների չվատթարացման համար			
Ելք 2.1. Կենսաբազմազանության ապահովված կարգավիճակ «Սևան» ազգային պարկում (147,456 հա ուժեղացված ՊՏ կարոցություններով՝ Սևանա լճի լանդշաֆտի հիմնական ՊՏ/ԿԲԱ	Ցուցանիշ 7: Հիմնական Պահպանվող տարածքների կառավարման կարողությունների փոփոխություն՝ կենսաբազմազանության պահպանման և կայուն կառավարման արդյունավետ միջոցառումներ իրականացնելու համար	Սևան ազգային պարկ METT միավոր՝ 37	Սևան ազգային պարկ METT միավոր՝ 39	Սևան ազգային պարկ METT միավոր: 44

<p>խարսխված գլոբալ նշանակալից տեսակների և կենսամիջավայրերի հիմնական սպառնալիքներին ավելի լավ արձագանքելու համար:</p>	<p>Ցուցանիշ 8: «Սևան» ազգային պարկի գլոբալ նշանակության կենսաբազմազանության պոպուլյացիայի կայուն կամ դրական փոփոխություններ</p> <p>Բեզուարյան այծ (Capra aegagrus aegagrus) Եվրոպական ջրասամույր (Lutra lutra) NT Կարմրագլուխ սուզաբադ (Aythya ferina) VU; Եվրոպական տատրակ (Streptopelia turtur) VU; Մեծ ձկնկուլ (Phalacrocorax carbo); Հայկական տափաստանային իծ (Vipera eriwanensi) VU</p>	<p>Ելակետ. ինչպես նշված է METT գնահատականներում</p>	<p>Միջնաժամկետ թիրախային փոփոխություններ. Ինչպես նշված է METT գնահատականներում</p>	<p>Ավարտել ծրագրի նպատակային փոփոխությունները, Ինչպես նշված է METT գնահատականներում</p>
	<p>Ցուցանիշ 9: Սևանա լճի կենսաբազմազանության արժեքները խրախուսող պետական և մասնավոր հատվածի համագործակցության դեպքերի քանակ / #</p>	<p>Գնահատվել է ՊՄԳ ներուժը</p>	<p>ՊՄԳ ներուժը վավերացված է Կազմակերպվել է Innovation Challenge</p>	<p>2 Հանրային-մասնավոր համագործակցություն Սևանա լճի կենսաբազմազանության արժեքների խթանում Բնութագրվել և ներդրվել է ՊՏ-ի ֆինանսավորման նորարարական մեխանիզմ</p>
<p>Ելք 2.1-ին հասնելու Արդյունքներ</p>	<p>Արդյունք 2.1.1 «Սևան» ազգային պարկի կառավարման արդյունավետության բարելավում ՊՏ ռեժիմի համապատասխանության և կիրարկման միջոցով, ուժեղացված ՊՏ ենթակառուցվածք, Կլիմայի փոփոխության նկատմամբ զգայուն ինտեգրված մոնիտորինգի տվյալների բազա, բարելավված պարեկային ծառայություն և ուժեղացված բնապահպանական կանոնակարգում, հետազոտությունների և մոնիտորինգի կարողությունները, ինչպես նաև տեսակների վրա կենտրոնացած պահպանության հմտությունների ու կարողությունների ուժեղացում:</p> <p>Արդյունք 2.1.2 «Սևան» ազգային պարկի բիզնես պլան և զբոսաշրջության ենթակառուցվածքների ուժեղացում; Այգու կենսաբազմազանության արժեքների ֆինանսավորման նորարարական մեխանիզմ; Սևանա լճի բնության արժեքների արժևորման պետական մասնավոր համագործակցություն:</p>			
<p>Ելք 2.2. Կենսաբազմազանության պահպանման գնահատումներ և առաջարկվող միջոցառումներ</p>	<p>Ցուցանիշ 10: ՊՏ-ներից դուրս գտնվող կենսաբազմազանության թեժ կետերին ուղղված պահպանության միջոցառումների</p>	<p>Հնոգտագործման պլանավորման մեջ սահմանափակ/ կենսաբազմազանության պահպանության</p>	<p>Ավարտվել են Սևանի ավազանի լանդշաֆտի KBA/IBA-ների, Վայրի բնության արգելավայրերի դաշտային ուսումնասիրությունները և քարտեզագրումը Անցկացվել են պալեարկտիկական խոտհարքների դաշտային նմուշառումներ</p>	<p>3 Գնահատումներ</p> <ul style="list-style-type: none"> Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտի ընտրված տարածքներում KBA/IBA-ի Վայրի բնության արգելավայրերի կարգավիճակի գնահատումն ավարտվել է

<p>Սևանա լճի լանդշաֆտում ՊՏ-ից դուրս կենսաբազմազանության թեժ կետերի համար:</p>	<p>համապարփակ գնահատումների քանակ, հիմնավորված են պաշտպանության համար</p>	<p>ուղղված ոչ մի ասպեկտ ներառված չէ</p>	<p>Ավարտվել է Հարավ-Արևելյան Փոքր Կովկասի էկոլոգիական միջանցքի պահպանության տարածքի քարտեզագրումը (<i>WWF Հայաստանի հետ համատեղ</i>)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Համաշխարհային նշանակության տեսակների և վայրի բնության կենսամիջավայրերի քարտեզագրում Արևելյան Փոքր Կովկասյան միջանցքում (<i>Գեղարքունիքի մարզ</i>) ավարտված և պահպանության միջոցառումներ և կենսաբազմազանության տարածական պահանջներ բացահայտված • Խոտհարքների, ներառյալ Պալեարկտիկական խոտհարքների գնահատում. կենսաբազմազանության կարգավիճակը Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզերի առաջնահերթություն ունեցող համայնքներում
	<p><u>Ցուցանիշ 11.</u> <i>Կենսաբազմազանության պահպանման նկատառումների և տարածքային տարրերի առկայություն՝ հողօգտագործման պլանավորման մեջ</i></p>	<p>Նման մեթոդաբանություն գոյություն չունի</p>	<p>Մշակվել է մեթոդաբանության նախագիծ՝ կենսաբազմազանության պահպանման պահանջները տարածքային պլանավորման և հողօգտագործման կառավարման մեջ ներառելու համար՝ պատշաճ նկատի ունենալով.</p> <p>(i) հիմնական տեսակները և կարևոր կենսամիջավայրերը (KBAs/IBAs) և դրանց տարածական բաշխվածությունը/տարրերը, և</p> <p>(ii) ՊՏ-ներից դուրս արժեքավոր կենսաբազմազանության պահպանման համայնքի աջակցությամբ և վայրի բնության էկոլոգիական միջանցքների կապի բարելավման կոնկրետ լուծումները:</p> <p>(iii) կլիմայի փոփոխության հետևանքով առաջացած հիմնական տեսակների և բնակավայրերի տարածական պահանջների փոփոխությունները:</p> <p>(iv) խոտածածկ տարածքների, մասնավորապես Պալեարկտիկական խոտհարքների կենսաբազմազանության պահպանում.</p>	<p>Մեթոդաբանությունը Կենսաբազմազանությունը հողօգտագործման պլանավորման մեջ ներառելու և վայրի բնության միգրացիայի համար բնական էկոհամակարգերի կապի բարելավման համար, պաշտոնապես հաստատված և իրականացման փուլում է</p>
<p>Ելք 2.2-ին հասնելու Արդյունքներ</p>	<p>Արդյունք 2.2.1 Կենսաբազմազանության հիմնական տարածքները (KBAs) և կենսաբազմազանության այլ թեժ կետերը Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտում, որոնք գտնվում են ՊՏ-ից դուրս, հայտնաբերված, քարտեզագրված, գնահատված պահպանության կարգավիճակը և կլիմայական</p>			

	զգայուն պահպանման միջոցառումները ներառված են Տարածական և հողօգտագործման ինտեգրված պլաններում/ISLUP-ներում (օգտագործվում են որպես ներդրում Արդյունքներ 1.1.2, 3.1.1 և 3.1.3):			
Օրագրի Բաղադրիչ 3	Բաղադրիչ 3. Սևանա լճի լանդշաֆտի կայուն և կենսաբազմազանության համար բարենպաստ տնտեսական զարգացման և տեղական համայնքների խթանմանը նպաստում			
Ելք 3. Սևանա լճի արտադրության լանդշաֆտում խրախուսվում են կենսաբազմազանության համար բարենպաստ և ՀԴԶ համատեղելի ՀԿԿ պրակտիկաներ:	<u>Ցուցանիշ 12. (ԳԷՀ ցուցանիշ 4.1)</u> Կայուն արտադրության (հա) ռեժիմների տարածք	0 հա	Արտադրության/խոտհարքների գույքագրումն ավարտված է GIS վերլուծությունն ավարտված է Մշակվել են 7,5000 հա արտադրության և խոտհարքների կայուն կառավարման պլաններ.	150,000 հա արտադրություն և խոտհարքներ ընտրված տարածքներում արտօգտագործողների ասոցիացիաների աջակցությամբ կայուն կառավարման ներքո
	<u>Ցուցանիշ 13. (GEF ցուցիչ 4.3)</u> Ոռոգվող վարելահողերի տարածք (հա)՝ կայուն ջրի և հողի կառավարման պլանների ներքո	0 հա	Վերլուծվել են հողերի դեգրադացիայի և ջրօգտագործման օրինաչափությունները GIS-ի աջակցությամբ վերլուծությունն ավարտված է Նախաձեռնվել է նպատակային վարելահողերի կայուն կառավարման պլանների մշակում	10,000 հա
	<u>Ցուցանիշ 14. (GEF ցուցիչ 3.2)</u> Վերականգնվել է դեգրադացված անտառի տարածք (հա):	0 հա	Անտառների դեգրադացիայի օրինաչափությունները վերլուծվել են Գնահատվել են անտառների կառավարման պլանները (Հայանտառ) և մշակվել են առաջարկություններ/թարմացումներ (այսինքն՝ ներառել կլիմայական զգայուն անտառների վերականգնման միջոցառումներ) GIS-ի աջակցությամբ վերլուծությունն ավարտված է Մշակվել է անտառների վերականգնման մեթոդիկա	2,200 հա
	<u>Ցուցանիշ 15 (GEF ցուցիչ 4.3)</u> Անտառային էկոհամակարգերի կլիմայի փոփոխության նկատմամբ զգայուն կայուն անտառների կառավարման պլանների ներքո տարածք (հա)	0 հա	Անտառների դեգրադացիայի օրինաչափությունները վերլուծվել են Գնահատված Անտառների կառավարման գոյություն ունեցող պլանները (Հայանտառ) Մշակված առաջարկություններ/թարմացումներ (այսինքն՝ ներառել կլիմայական զգայուն անտառների կայուն կառավարման միջոցառումները, որոնք պետք է ներառվեն գործող ծրագրերում) GIS-ի աջակցությամբ վերլուծությունը ավարտված է	5,800 հա

	<p><u>Ցուցանիշ 16.</u> Տեղական համայնքների հետ պայմանագրերի թիվ, ապահովելու կենսաբազմազանության պահպանությունը և վայրի բնության անվտանգ միգրացիան Արևելյան Փոքր Կովկասի միջանցքում:</p>	<p>6 Համաձայնագիր, որը նպաստել է WWF Հայաստանի կողմից Կովկասի էկոմիջանցքի հիմնադրամի աջակցությամբ</p>	<p>Ավարտվել է տեղական համայնքների նույնականացումը</p> <p>Բացահայտված և տեղական համայնքների հետ համաձայնեցված պահպանության միջոցառումներ</p> <p>Բնապահպանական համաձայնագրերի խթանումը առաջընթաց փուլումում է</p>	<p>5 Պահպանության համաձայնագրեր</p>
	<p><u>Ցուցանիշ 17.</u> Փոքր ֆերմերական տնտեսությունների (դրամաշնորհառուների) զուտ եկամուտը (տարբերակված ըստ սեռի) կայուն գործելակերպից (անասնաբուծություն, խոտ, սերմեր, չրեր, բուժիչ բույսեր, արհեստներ, էկոտուրիզմ) ստացված կենսաբազմազանության համար բարենպաստ գյուղատնտեսական պրակտիկաներից ՊՏ և KBAs/IBAs բուֆերային և արտադրական գոտիներում, Արևելյան Փոքր Կովկասի միջանցքում</p>	<p>Ելակետային ծավալները պետք է որոշվեն ծրագրի իրականացման առաջին տարում:</p> <p>Զուտ եկամուտ տղամարդիկ՝ \$ X</p> <p>Զուտ եկամուտ կանայք՝ \$ X</p> <p>Մասնակից դրամաշնորհառուի (տղամարդ/կին) առնվազն 80%-ի զուտ եկամուտը փաստաթղթավորված ծրագրի սկզբում (1-ին տարի)</p>	<p>Զուտ եկամուտ տղամարդիկ՝ \$X + 10%</p> <p>Զուտ եկամուտ կանայք՝ \$X + 10%</p> <p>Մասնակից ֆերմերները/տնտեսությունները ցույց են տալիս առնվազն 10% աճ՝ էլեկտրոլ առաջին տարվա գնահատականից:</p>	<p>Զուտ եկամուտ տղամարդիկ՝ \$X + 20%</p> <p>Զուտ եկամուտ կանայք՝ \$X + 20%</p> <p>Մասնակից ֆերմերները ցույց են տալիս 20% աճ՝ էլեկտրոլ 1-ին տարվա գնահատականից:</p>
	<p><u>Ցուցանիշ 18.</u> Կենսաբազմազանության համար արոտավայրերի կայուն կառավարման ֆինանսական մեխանիզմի առկայություն</p>	<p>Նման մեխանիզմ գոյություն չունի</p>	<p>Ազրո-բնապահպանական վճարների համակարգի KPI-ները բնորոշված և համաձայնեցված են համայնքային մակարդակով պաշտոնական իշխանությունների և արոտագտագործողների ասոցիացիաների հետ:</p> <p>Ավարտվել են արոտագտագործողների միավորումների դասընթացները</p> <p>Ստորագրվել են համաձայնագրեր արոտագտագործողների միավորումների հետ</p>	<p>Հիմնական կատարողականի ցուցանիշների (KPI) վրա հիմնված Ազրո-բնապահպանական վճարների սխեման գործում է</p>

<p>Ելք 3-ին հասնելու Արդյունքներ</p>	<p>Արդյունք 3.1.1 Արոտավայրերի կայուն կառավարման պլաններ թիրախային գյուղերի մակարդակով, որոնք համահունչ են ՀԴԶ-ի գնահատմանը և Տարածական և հողօգտագործման ինտեգրված պլաններին (ISLUPs), ներառյալ կենսաբազմազանության միջոցառումները պալեարկտիկական խոտհարքների պահպանման համար. Արոտօգտագործողների 10 ասոցիացիաներ կարողացել են կիրառել կենսաբազմազանության համար բարենպաստ ՀԿԿ միջոցներ՝ ՀԴԶ և դիմակայուն կենսամիջոցների հասնելու համար:</p> <p>Արդյունք 3.1.2 Կլիմայի նկատմամբ զգայուն և ՀԴԶ -ի հետ համատեղելի Ջրերի կառավարման համալիր պլաններ ընտրված համայնքներում, որոնք կհանգեցնեն հողի բարելավմանը նորարարական ռոտզման տեխնոլոգիաների և կլիմայի դիմակայուն մշակաբույսերի մշակման միջոցով՝ համահունչ ՀԴԶ սկզբունքներին. ՋՕԸ-երի հզորացում՝ կայուն մշակաբույսերի և ագրոանտառային միջոցառումների ցուցադրման համար:</p> <p>Արդյունք 3.1.3 Անտառների կայուն կառավարման պլաններ, որոնք վերաբերում են անտառների դեգրադացմանը և շրջակա միջավայրի հետ կապված կապերին՝ անտառների կայուն կառավարման և աջակցող վերականգնման միջոցով:</p> <p>Արդյունք 3.1.4 Ներդրումներ համայնքի վրա հիմնված կենսաբազմազանության համար բարենպաստ կայուն օգտագործման միջոցառումներում աջակցություն ՊՏ-ի, KBA-ների բուֆերային գոտիներում և միջանցքներում էկոտուրիզմի փոքր օպերատորներին՝ նպատակ ունենալով այլընտրանքային եկամուտ ապահովել տեղական համայնքներին:</p>			
<p>Ծրագրի Բաղադրիչ 4</p>	<p>Բաղադրիչ 4. Գիտելիքների կառավարում և ուսուցում</p>			
<p>Ելք 4.1 Լավագույն փորձը և դասերը հասանելի են և կիրառվում են երկրի և տարածաշրջանի այլ արտադրական լանդշաֆտներում և միկրո-տարածքներում:</p>	<p><u>Ցուցանիշ 19.</u> Սևանա լճի ավազանում ՀԿԿ կարողությունների զարգացման միջոցառումների քանակը, ծրագրի իրագրության բարձրացման միջոցառումները և նպատակային ԳԿ արդյունքները հողերի դեգրադացիայի և կենսաբազմազանության խնդիրների վերաբերյալ: Ծրագրի գիտելիքների արտադրանքը ներառում է, որտեղ դա հնարավոր է, գենդերային հավասարության/հզորացման վերլուծություն՝ կապված կոնկրետ գիտելիքի թեմայի հետ:</p>	<p>Սևանա լճի ավազանում կլիմայի նկատմամբ զգայուն կայուն և ինտեգրված կենսաբազմազանությու ուն-հող-ջրային ռեսուրսների կառավարման վերաբերյալ իրագրության սահմանափակ մակարդակի բարձրացում</p>	<p>Վերապատրաստման կարիքների գնահատումն ավարտված է: Նախագծված վերապատրաստման մոդուլներ. Վարքագծի փոփոխության վրա հիմնված Փորձարկման փուլը նախատեսված է (ֆերմերների վարքագծի ցանկալի/ընտրված փոփոխության համար): Մշակվել է իրազեկման և հաղորդակցման պլան: Իրականացվել է 15 թրեյնինգ: Իրականացվել է իրազեկման 10 միջոցառում.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 10 վերապատրաստման սեմինար արոտօգտագործողների ասոցիացիաների համար ՀԿԿ միջոցառումների և կլիմայական կայուն գյուղատնտեսական պրակտիկայի և գյուղական ձեռներեցության վերաբերյալ • 3 վերապատրաստման սեմինար Ջրօգտագործողների ասոցիացիաների համար (ՋՕԸ)՝ կայուն ՀԴԶ համատեղելի գյուղատնտեսության և կլիմայի խելացի ռոտզման վերաբերյալ • Թիրախային համայնքների 6 ֆերմերների դաշտային դպրոցներ, որոնք կլիսում են սովորած դասերը և ՀԿԿ-ի լավ պրակտիկաները • 6 վերապատրաստման դասընթաց Տեղական իշխանությունների և տեղական բնական ռեսուրսների օգտագործողների համար Ծրագիր/Առաջարկ գրելու մասին • 6 տեղական թրեյնինգ էկոտուրիզմի վերաբերյալ

				<ul style="list-style-type: none"> • ՀԴԶ տարածաշրջանային սեմինար՝ կիսելու փորձը, գեներացված գիտելիքները, մարտահրավերները և հնարավորությունները ՀԴԶ տարածաշրջանային թիրախներ ձևավորելու համար: • Ստեղծվել է գյուղատնտեսության ընդլայնման ծառայություններ մատուցողների գործուն ցանց: • 20 գենդերային զգայունության իրազեկման բարձրացման իրադարձություններ • 20 ռադիո թոք շոուներ կին ֆերմերների համար • Հասանելի գենդերային զգայուն ՀԴԶ/ՀԿԿ/կենսաբազմազանության ուսուցման/տեղեկատվական նյութեր և երկրի հատուկ գիտելիքների փոխանակում UNCCD/WOCAT հարթակում; FAO հարթակում; CARMAC հարթակում; Հարմարվողականության հիմնադրամի ծրագրի հարթակ • Ծրագրի-վիդեո վավերագրում • Ծրագրի կայք և սոցիալական մեդիա հարթակներ
	<p>Ցուցանիշ 20. Կենսաբազմազանության հետ համատեղելի տարածքային և հողօգտագործման պլանավորման ուղեցույցների, մեթոդոլոգիաների և գործիքների առկայություն թիրախային համայնքներում՝ համաձայն ՀԴԶ սկզբունքների. Կենսաբազմազանության նկատառումների; ELD հայեցակարգին նպաստող նախագծային փորձի</p>	<p>Մահմանափակ տեխնիկական/վերլուծական ուղեցույցներ, մեթոդաբանություններ և վարքագծով տեղեկացված ուսումնասիրություններ հողի և կենսաբազմազանության կառավարման մանդատ ունեցող հաստատությունների համար</p>	<p>Ավարտվել են ՀԴԶ-ի և ինտեգրված հողօգտագործման պլանավորման դաշտային գնահատումները, հողերի դեգրադացիայի և կենսաբազմազանության գնահատումները: Ազգային գործընկերների հետ քննարկված և համաձայնեցված ձեռնարկներ և ուղեցույցներ:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ձեռնարկ ՀԴԶ համատեղելի և կենսաբազմազանության համար բարենպաստ ինտեգրված տարածքային հողօգտագործման պլանավորման մասին՝ կլիմայի դիմացկուն էկոհամակարգերի և կենսամիջոցների համար • Ծրագրի կայունության և կրկնօրինակման ռազմավարություն ներկայացված և հաստատված ծրագրի խորհրդի և շրջակա միջավայրի նախարարության կողմից • Տեխնիկական գնահատականներ ՊՏ-ներից դուրս

	ընդլայնում կրկնօրինակում:	և		<p>կենսաբազմազանության և էկոհամակարգերի փոխկապակցման բարձրացման նպատակով պահպանության միջոցառումներ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Առաջարկություններ վարքագծով տեղեկացված հանրային քաղաքականության համար Սևանա լճի ավազանում կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն SLM միջոցառումներն ավելի լայն ընդունելու և հողերի դեգրադացիայի չեզոքության ուղղությամբ առաջընթացի համար
Ելք 4-ին հասնելու Արդյունքներ	<p>Արդյունք 4.1.1 Տեղական համայնքների և որոշում կայացնողների գիտելիքների և իրազեկության բարձրացում Սևանա լճի ավազանի ՀԴԶ-ի և հիմնական արժեքների վերաբերյալ՝ կապված ջրի և կենսաբազմազանության էկոհամակարգի ծառայությունների օգտագործման հետ:</p> <p>Արդյունք 4.1.2 Փորձը, լավագույն պրակտիկաները և քաղված դասերը ՀԴԶ-ի, ՀԿԿ-ի, կենսաբազմազանության և ջրի կառավարման վերաբերյալ, որոնք հավաքվել, համակարգվել և հասանելի են դարձել տարբեր հարթակների միջոցով պետական և մասնավոր շահագրգիռ կողմերի համար՝ երկրի և տարածաշրջանի այլ արտադրական լանդշաֆտներում և ջրհավաք ավազաններում օգտագործելու համար.</p>			
Օրագրի Բաղադրիչ 5	Բաղադրիչ 5. Մոնիտորինգ և գնահատում			
Ելք 5.1	Ցուցանիշ 21: Ստեղծվել է ՄԳ համակարգի և ԳԷՕ-ի մոնիտորինգի և համաօգուտների մոնիտորինգ Ստեղծվել է M&E գորառնական համակարգ և հիմնվել է ԳԷՕ-ի և համաօգուտների մոնիտորինգ	N/A	Միջանկյալ գնահատման հաշվետվություն M&E գործողություններ	<ul style="list-style-type: none"> • Զեկույցներ մշտադիտարկված և գնահատված ծրագրի արդյունքներով (ԳԷՀ միջանկյալ և վերջնական հաշվետվություններ) • Եռամսյակային մոնիտորինգ գործողություններ (ՄԱԶՕ) • Ազրոէկոլոգիական վճարումների սխեմայում և դրամաշնորհների պայմանագրերում ներառված GEB մոնիտորինգ չափանիշներ:
Ելք 5-ին հասնելու Արդյունքներ	<p>Արդյունք 5.1.1. Մոնիտորինգի և գնահատման գործողությունների համալիր</p> <p>Իրականացված մոնիտորինգի և գնահատման միջոցառումների շարք: Օրագրի կառավարման և պլանավորման մեջ համակարգված կերպով ինտեգրված մոնիտորինգ և գնահատող գիտելիքներ:</p>			

VI. ՄՈՆԻՏՈՐԻՆԳԻ և ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ (ՄԳ) ՊԼԱՆ

228. Ծրագրի մակարդակով մշտադիտարկումը և գնահատումը կիրականացվեն՝ համաձայն ՄԱԶԾ պահանջների, ինչպես նշված է ՄԱԶԾ POPP(ներառյալ ուղեցույցը ԳԷՀ-ի նախագծերի վերանայումների վերաբերյալ) և ՄԱԶԾ-ի գնահատման քաղաքականությունն ՄԱԶԾ-ի Երկրի գրասենյակը պատասխանատու է ՄԱԶԾ ծրագրի բոլոր ՄԳ պահանջների լիարժեք համապատասխանության ապահովման համար, ներառյալ ծրագրի մոնիտորինգը, ՄԱԶԾ որակի ապահովման պահանջները, եռամսյակային ռիսկերի կառավարումը և գնահատման պահանջները:

229. ԳԷՀ-ին հատուկ ՄԳ-ի լրացուցիչ պահանջներ կձեռնարկվեն՝ համաձայն ԳԷՀ մոնիտորինգի քաղաքականությունն եւ ԳԷՀ-ի գնահատման քաղաքականությունն և այլ համապատասխան ԳԷՀ քաղաքականությունը⁴⁵: Ստորև ներառված ՄԳ պլանը և բյուջեն կուղղորդեն ԳԷՀ-ի հատուկ ՄԳ գործողությունները, որոնք պետք է ձեռնարկվեն այս ծրագրի կողմից: Ի հավելումն ՄԱԶԾ-ի և ԳԷՀ-ի ՄԳ-ի այս պարտադիր պահանջներին, այլ ՄԳ գործողություններ, որոնք անհրաժեշտ կհամարվեն ծրագրի մակարդակով հարմարվողական կառավարմանն աջակցելու համար, կհամաձայնեցվեն, ներառյալ Ծրագրի մեկնարկային սեմինարի ընթացքում, և մանրամասն կներկայացվեն Մեկնարկային զեկույցում:

Ծրագրի մոնիտորինգի և հաշվետվության նվազագույն պահանջները, ինչպես պահանջվում է ԳԷՀ-ի կողմից.

230. Մեկնարկային սեմինար և հաշվետվություն: Ծրագրի մեկնարկային սեմինար կանցկացվի առաջին հատկացման օրվանից 2 ամսվա ընթացքում՝ նպատակ ունենալով.

ա/ Ծանոթացնել հիմնական շահագրգիռ կողմերին ծրագրի մանրամասն ռազմավարությանը և քննարկել բոլոր փոփոխությունները, որոնք կարող են տեղի ունենալ ընդհանուր համատեքստում, քանի որ ծրագրի գաղափարն ի սկզբանե հայեցակարգվել է, ինչը կարող է ազդել դրա ռազմավարության և իրականացման վրա:

բ/ Քննարկել ծրագրի թիմի դերերն ու պարտականությունները, ներառյալ հաշվետվությունների ուղղվածությունները, շահագրգիռ կողմերի ներգրավման ռազմավարությունները և հակամարտությունների կարգավորման մեխանիզմները:

գ/ Վերանայել արդյունքների շրջանակը և մոնիթորինգի պլանը:

դ/ Քննարկել հաշվետվության, մոնիթորինգի և գնահատման դերերն ու պարտականությունները և վերջնական տեսքի բերել ՄԳ բյուջեն՝ բացահայտել ազգային/տարածաշրջանային ինստիտուտները, որոնք կներգրավվեն ծրագրի մակարդակով ՄԳ-ում; քննարկել GEF OFP-ի և այլ շահագրգիռ կողմերի դերը ծրագրի մակարդակի ՄԳ-ում:

ե/ Թարմացնել և վերանայել ծրագրի ռազմավարությունների մոնիթորինգի պարտականությունները, ներառյալ ռիսկերի գրանցամատյանը; SESP հաշվետվություն, Սոցիալական և բնապահպանական կառավարման շրջանակ (եթե անհրաժեշտ է) և այլ

---

⁴⁵Տեսնել https://www.thegef.org/gef/policies_guidelines

պաշտպանական պահանջներ. նախագծի բողոքարկման մեխանիզմներ; գենդերային ռազմավարություն; գիտելիքների կառավարման ռազմավարություն և այլ համապատասխան կառավարման ռազմավարություններ:

- զ/ Վերանայել ֆինանսական հաշվետվությունների ընթացակարգերը և բյուջեի մոնիթորինգը և այլ պարտադիր պահանջները և համաձայնեցնել տարեկան աուդիտի միջոցառումները:
- է/ Պլանավորել և ժամանակացույցույցով ամրագրել Ծրագրի խորհրդի նիստերը և վերջնականացնել առաջին տարվա տարեկան աշխատանքային ծրագիրը: Ամփոփել Ծրագրի խորհրդի TOR-ը:
- ը/ Պաշտոնապետ մեկնարկել Ծրագիրը:

231. GEF Ծրագրի իրականացման հաշվետվություն (PIR). Հուլիս (նախորդ տարի) մինչև հունիս (ընթացիկ տարի) հաշվետու ժամանակաշրջանը ընդգրկող ԳԷՀ-ի տարեկան PIR-ը կավարտվի ծրագրի իրականացման յուրաքանչյուր տարվա համար: ՄԱԶԾ-ն կվերահսկի PIR-ի որակի ապահովումը նախքան ԳԷՀ-ին ներկայացնելը: ԳԷՀ-ին ներկայացված PIR-ը կփոխանցվի նաև Ծրագրի խորհրդին: ՄԱԶԾ-ն կիրականացնի PIR-ի որակի վերանայում, և որակի այս վերանայումը և տված արձագանքը կօգտագործվի հետագա տարեկան PIR-ի պատրաստման համար:

232. GEF և/կամ LDCE/SCCF հիմնական ցուցիչներ: GEF և/կամ LDCE/SCCF հիմնական ցուցիչները, որոնք ներառված են որպես Հավելված 12, կօգտագործվեն գլոբալ բնապահպանական օգուտները մշտադիտարկելու համար և կթարմացվեն ԳԷՀ-ին զեկուցելու համար նախքան MTR-ը և TE-ը: Նշենք, որ ծրագրի թիմը պատասխանատու է ցուցիչի կարգավիճակի թարմացման համար: Մոնիտորինգի թարմացված տվյալները պետք է փոխանցվեն MTR/TE խորհրդատուներին նախքան պահանջվող գնահատման առաքելությունները, որպեսզի դրանք օգտագործվեն տեղում հետագա ստուգման համար: Տվյալների հավաքագրման համար կիրառվող մեթոդաբանությունները սահմանվել են ԳԷՀ-ի կողմից և հասանելի են ԳԷՀ-ի կայքում:

233. Անկախ միջնաժամկետ վերանայում (MTR): Տեխնիկական պայմանները, վերանայման գործընթացը և վերջնական MTR զեկույցը կհետևեն ՄԱԶԾ-ի ստանդարտ ձևանմուշներին և ՄԱԶԾ-ի ուղեցույցներին ԳԷՀ-ի կողմից ֆինանսավորվող ծրագրերի համար, որոնք հասանելի են կայքում ՄԱԶԾ գնահատման ռեսուրս կենտրոն(ERC): Գնահատումը կլինի անկախ, անաչառ և խիստ: Գնահատողները, որոնց ՄԱԶԾ-ն կվարձի հանձնարարությունը ստանձնելու համար, անկախ կլինեն այն կազմակերպություններից, որոնք ներգրավված են եղել նախագծման, իրականացման կամ գնահատման ենթակա ծրագրի վերաբերյալ խորհրդատվության մեջ: Հարկ է նշել, որ գնահատողները հավասարապես չպետք է գտնվեն այնպիսի վիճակում, որտեղ հնարավոր լինի ապագա պայմանագրեր կնքել վերանայվող ծրագրի վերաբերյալ: ԳԷՀ-ի գործառնական կենտրոնական կետը և այլ շահագրգիռ կողմերը ակտիվորեն կներգրավվեն և կխորհրդակցվեն գնահատման գործընթացում: Որակի ապահովման լրացուցիչ աջակցությունը հասանելի է BPPS/NCE-VF տնօրինությունից: Վերջնական MTR հաշվետվությունը և MTR TOR-ը հանրությանը

հասանելի կլինեն անգլերենով և կտեղադրվեն ՄԱԶԾ ERC-ում մինչև 2025թ. դեկտեմբերի 31-ը: Կառավարության պատասխանը MTR-ի առաջարկություններին կտեղադրվի ERC-ում MTR-ի զեկույցի ավարտից վեց շաբաթվա ընթացքում:

234. Վերջնական գնահատում (TE) Անկախ վերջնական գնահատում (TE) տեղի կունենա ծրագրի բոլոր հիմնական արդյունքների և գործողությունների ավարտից հետո: Տեխնիկական պայմանները, գնահատման գործընթացը և TE վերջնական հաշվետվությունը կհետևեն ԳԷՀ-ի կողմից ֆինանսավորվող ծրագրերի ստանդարտ ձևանմուշներին և ուղեցույցներին, որոնք հասանելի են ՄԱԶԾ գնահատման ռեսուրս կենտրոն։ TE-ը պետք է ավարտվի գործառնական փակման ամսաթվից 3 ամիս առաջ՝ սահմանված ProDoc-ի ստորագրությունից և համաձայն ծրագրի տևողության: Պետք է դրություններ ձեռնարկվեն՝ TE-ը ժամանակին ավարտելու համար՝ ծրագրի փակման հետաձգումից խուսափելու համար: Հետևաբար, TE-ը պետք է սկսի ոչ ուշ, քան 6 ամսից մինչև TE-ի ավարտի ակնկալվող ամսաթիվը (կամ 9 ամիս առաջ գործառնական փակման ակնկալվող ամսաթվից):

235. Գնահատումը կլինի «անկախ, անաչառ և խիստ»: Գնահատողները, որոնց ՄԱԶԾ-ն կվարձի հանձնարարությունը ստանձնելու համար, անկախ կլինեն այն կազմակերպություններից, որոնք ներգրավված են եղել նախագծման, իրականացման կամ գնահատման ենթակա ծրագրի վերաբերյալ խորհրդատվության մեջ: Անգամ գնահատողները չպետք է գտնվեն այնպիսի վիճակում, որտեղ հնարավոր լինի ապագա պայմանագրերի հնարավորություն՝ կապված գնահատվող նախագծի հետ: ԳԷՀ-ի գործառնական կենտրոնական կետը և այլ շահագրգիռ կողմերը ակտիվորեն կներգրավվեն և կխորհրդակցվեն տերմինալի գնահատման գործընթացում: Որակի ապահովման լրացուցիչ աջակցությունը հասանելի է BPPS/NCE-VF տնօրինությունից: Վերջնական TE հաշվետվությունը և TE TOR-ը հանրությանը հասանելի կլինեն անգլերենով և կտեղադրվեն ՄԱԶԾ ERC-ում մինչև 2028 թվականի մարտի 31-ը: TE-ի առաջարկությունների վերաբերյալ ղեկավարության պատասխանը կհրապարակվի ERC-ին TE զեկույցի ավարտից հետո վեց շաբաթվա ընթացքում:

236. Վերջնական հաշվետվություն Ծրագրի տերմինալ GEF PIR-ը, ինչպես նաև տերմինալի գնահատման (TE) զեկույցը և համապատասխան կառավարման պատասխանը կծառայեն որպես ծրագրի վերջնական հաշվետվության փաթեթ: Ծրագրի վերջնական հաշվետվության փաթեթը պետք է քննարկվի Ծրագրի խորհրդի հետ ծրագրի ավարտի վերանայման հանդիպման ժամանակ՝ քննարկելու քաղաժ դասը և հնարավորությունները մեծացնելու և ծրագրի էլքի ռազմավարությունը հաստատելու համար: Վերջնական հաշվետվությունը, մոնիտորինգի և գնահատման գիտելիքները, ինչպես նաև էլքի ռազմավարության իրականացման դերերն ու պարտականությունները կներկայացվեն շահագրգիռ կողմերին և ծրագրի հիմնական գործընկերներին ծրագրի վերջնական աշխատաժողովի ընթացքում:

237. Համաձայնագիր մտավոր սեփականության իրավունքների և ծրագրի արդյունքների վերաբերյալ տարբերանշանի օգտագործման և տեղեկատվության բացահայտման վերաբերյալ: Որպեսզի ԳԷՀ-ը պատշաճ կերպով ճանաչվի որպես դրամաշնորհային

Ֆինանսավորում տրամադրող, ԳԷՀ-ի լոգոն ՄԱԶԾ-ի պատկերանշանի հետ միասին կցուցադրվի բոլոր գովազդային նյութերի, այլ տպագիր նյութերի, ինչպիսիք են ծրագրի կողմից մշակված հրապարակումները և ծրագրի սարքավորումները: ԳԷՀ-ի կողմից ֆինանսավորվող ծրագրերի վերաբերյալ հրապարակումների ցանկացած հիշատակում նույնպես ճանաչվում է ԳԷՀ-ի կողմից: Տեղեկատվությունը կհրապարակվի համապատասխան քաղաքականության, մասնավորապես ՄԱԶԾ-ի տեղեկատվության բացահայտման քաղաքականության և ԳԷՀ-ի հանրային մասնակցության քաղաքականության համաձայն:

Մոնիտորինգի պլան. Ծրագրի արդյունքները, համապատասխան ցուցիչները և ծրագրի արդյունքների շրջանակներում ծրագրի միջնաժամկետ և վերջնական թիրախները տարեկան մշտադիտարկվելու են Ծրագրի կառավարման բաժնի կողմից և ամեն տարի կզեկուցվեն ԳԷՀ-ի PIR-ում և պարբերաբար կգնահատվեն ծրագրի ընթացքում: Իրականացումը: Եթե արդյունքների որոշ ցուցանիշների ելակետային տվյալները դեռ հասանելի չեն, ապա դրանք կհավաքվեն ծրագրի իրականացման առաջին տարվա ընթացքում: Ծրագրի ռիսկերը, ինչպես նշված է ռիսկերի ռեգիստրում, մշտադիտարկվելու են եռամսյակը մեկ:

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Ստուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
<p>Ծրագրի նպատակը</p> <p>Խթանել հողերի դեգրադացիայի չեզոքությունը, վերականգնել և բարելավել Հայաստանի Սևանա լճի ավազանում հողային և ջրային ռեսուրսների օգտագործումը՝ բարձրացնելու կենսամիջոցների, կենսաբազմազանության և համաշխարհային նշանակության էկոհամակարգերի կայունությունն ու դիմակայունությունը</p>	<p>Ցուցանիշ 1 (GEF 7 հիմնական ցուցիչ 11) Ուղղակի շահառուների թիվը՝ ըստ սեռի բաշխված, որպես ԳԷՀ-ի ներդրումների համաօգուտ.</p>	<p><i>Միջնաժամկետ. Հնդհանուր՝ 3,500 (1,750 կին և 1,750 տղամարդ) Ծրագրի ավարտ (EoP) Հնդհանուր՝ 65,800</i></p>	<p>Ցուցանիշներն արտացոլում են.</p> <p>(i) հիմնական գործընկեր հաստատությունների պետական հատվածի աշխատողների թիվը, որոնք շահում են ծրագրի գործողություններից</p> <p>(ii) տեղական ռեսուրսների օգտագործողների թիվը, որոնք մասնակցում են օգուտներ քաղելով ծրագրի գործողություններից (ծրագրի ցուցադրություններ, դրամաշնորհներ, Ագրոբնապահպանական վճարումների սխեման, ծրագրի դասընթացներ և իրազեկման</p>	<p>Ծրագրի տարեկան թիմային վերլուծություն այն մարդկանց թվի, ովքեր ուղղակիորեն օգտվում են ծրագրի գործողություններից:</p> <p>Ազգային վիճակագրություն. Ծրագրի ներքին աղբյուրները, ինչպիսիք են՝ վերապատրաստման մասնակիցների ցուցակը և KM արտադրանքի բաշխման ցուցակները, կվերլուծվեն որպես տվյալների աղբյուրներ/ Ծրագրի շահառու հաստատությունների և կղիմավորեն տվյալների հավաքագրմանը</p>	<p>Տարեկան կտրվածքով</p> <p>Հաղորդվում է GEF PIR-ի Զարգացման Նպատակ (Development Objective) ներդիրում</p>	<p>Ծրագրի ղեկավար և առաջադրանքների ղեկավարներ</p> <p>ՄԱԶԾ հայաստանյան գրասենյակ</p> <p>M&E խորհրդատու</p>	<p>Ծրագրի հաշվետվությունները վավերացված են ԳԷՀ-ի միջանկյալ և տերմինալ գնահատմամբ:</p> <p>Հանրային միջոցառումներ ի պաշտոնական գրառումները; Պաշտոնական ազգային և տեղական իշխանությունները, որոնք անմիջականորեն մասնակցում են ծրագրի գործունեությանը/օգտվում են դրանցից. Ֆերմերների և տնային տնտեսությունների հարցումներ;</p>	<p>Ռիսկերը. Մասնակից հաստատություններում և գործակալություններում անձնակազմի լայնածավալ հոսք: Մասնաճակատ օգուտներ արտադրողների համար, ովքեր ընդունել են էկոլոգիապես մաքուր գործելակերպ: Կանանց մասնակցությունը խոչընդոտվում է սոցիալական և մշակութային նախապատվություններով, որոնք կանայք ունեն տնային տնտեսություն պահելու համար:</p> <p>Ենթադրություններ: Ծրագրի հիմնական գործընկերների տեղական ռեսուրսների օգտագործողները և պետական պաշտոնյաները</p>

⁴⁶Տվյալների հավաքագրման մեթոդները պետք է նախանշեն հատուկ գործիքներ, որոնք օգտագործվում են տվյալների հավաքագրման և լրացուցիչ տեղեկությունների հավաքագրման համար, որոնք անհրաժեշտ են մոնիտորինգին աջակցելու համար: PIR-ը չի կարող օգտագործվել որպես ստուգման աղբյուր:

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Մտուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
			<p>միջոցառումներ, ուժեղացված ընդլայնում ծառայություններ); Թիվը ներկայացնում է թիրախային շրջաններում գյուղատնտեսության մեջ զբաղված ընդհանուր տեղական բնակչության պահպանողական գնահատականը, որն ակնկալվում է ընդունել/շահել SLM-ի պրակտիկայից:</p> <p>(iii) դասընթացներին մասնակցող ՊՏ անձնակազմի թիվը (բոլոր նախնական ՊՏ-ները [որոնք ի սկզբանե դիտարկվել են PIF փուլում] կշահեն վերապատրաստումներին):</p> <p>(iv) զբոսաշրջիկների թիվը, որոնք օգտվում են ծրագրի աջակցությամբ էկոտուրիզմի գործունեությունից և Ռամսարի տեղանքի արժեքավորման</p>	<p>նպաստելու համար, ինչպիսիք են՝</p> <p>(i) ջուրը, հողը, կենսաբազմազանության ռեսուրսների կառավարիչները (մարմինները) վերապատրաստման դասընթացներում և/կամ իրազեկման միջոցառումների ժամանակ.</p> <p>(ii) տեղական համայնքների բնական ռեսուրսների օգտագործողներ, ովքեր մասնակցում են ծրագրի միջոցառումներին</p> <p>(iii) ՊՏ անձնակազմը, որը մասնակցում է ծրագրի կարողությունների զարգացմանը և գիտելիքների արտադրանքի զարգացմանը.</p> <p>(iv) ՊՏ-ների ստորաբաժանումների անձնակազմը, որը թիրախ է վերապատրաստման և իրազեկման միջոցառումների. հետազոտողները,</p>			<p>Հարցազրույցներ հիմնական շահագրգիռ կողմերի հետ; հանրությանը հասանելի ռադիո/հեռուստատեսային թոք շոուների ձայնագրություններ. այլ KM ապրանքներ, որոնք հասանելի են հանրությանը:</p>	<p>ակտիվորեն ներգրավված են ծրագրի գործունեության մեջ: Կառավարության տարբեր ծրագրերով ֆինանսավորման մոբիլիզացման համար ներկայացված առաջարկները հաջողված են:</p>

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Ստուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
			<p>Էկոտուրիզմի առաջարկներից:</p> <p>(v) Արդյունք 3.1.2-ի շրջանակներում ոռոգման ենթակառուցվածքում ներդրումների շահառուների թիվը.</p>	<p>որոնք օգտվում են ՊՏ-ների ուժեղացված ենթակառուցվածքից</p> <p>(v) հետազոտական հաստատությունները, ՀԿ-ները, որոնք զբաղվում են կենսաբազմազանության գնահատմամբ, արոտավայրերի գույքագրում, անտառտնտեսության կառավարման միջոցառումներ, գյուղատնտեսական քաղաքականություն մշակողներ;</p> <p>(vi) բարելավված արոտավայրերից և անտառներից ուղղակիորեն օգտվող տեղական համայնքների ներկայացուցիչները</p> <p>(vii) միկրոդրամաշնորհների ծրագրի շահառուները (և նրանց ընտանիքի անդամներին, ովքեր օգտվում են բարելավված կենսամիջոցներից):</p> <p>(viii) ռադիո/հեռուստատեսային թոք շոուների ձայնագրություններ</p>				

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Ստուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
				<p>ը հանրությանը հասանելի.</p> <p>(ix) ընդլայնման ծառայությունների կողմից աջակցվող մարդկանց պաշտոնական գրառումները, որոնք իրենք աջակցվել են/վերապատրաստվել են ծրագրի կողմից.</p> <p>(x) Ծրագրի կողմից աջակցված տեղական էկոտուրիզմի շահառուներ, ԶՕԸ-ներ.</p>				
	<p>Ցուցանիշ 2 (GEF 7 հիմնական ցուցիչ 1.2) Ցամաքային պահպանվող տարածքներ ստեղծված կամ բարելավված կառավարման ներքո պահպանման և կայուն օգտագործման համար (հա)</p>	<p><i>Միջնաժամկետ.</i> Կենսաբազմազանության քարտեզագրում և GIS վերլուծություն Վերապատրաստման կարիքների գնահատում (TNA) ավարտվել է Գնահատված միջանկյալ առաջընթացը- METT գնահատականներ <i>EoP 147,456 hu</i></p>	<p>Այս ցուցանիշը հիմնված է համաշխարհային մակարդակի համապատասխան GEF 7 ցուցանիշների վրա: Ծրագրի այս ցուցիչը նախատեսված է այս գլոբալ մակարդակի հաշվետվությունների և համապատասխանեցնելու և ներդրելու համար:</p>	<p>Ելակետային տվյալներ ըստ NBSAP-ի; ՇՄԼ տվյալները; WWF զեկույց; Ազգային զեկույցներ</p>	<p>Տարեկան կտրվածքով Հաղորդվում է GEF PIR-ի ԶԼ-ի ներդիրում</p>	<p>ՇՄԼ/ՄԻԳ Ծրագրի ղեկավար ՄԱԶԾ հայաստանյան գրասենյակ M&E խորհրդատու</p>	<p>Ծրագրի տեխնիկական հաշվետվություններ, METT գնահատականներ, որոնք վավերացված են ծրագրի վերջնական գնահատմամբ:</p>	<p>Ռիսկերը. Ծրագրի թիմը չի կարողանում ապահովել նոր ՊՏ-ների պաշտոնական նշանակման համար անհրաժեշտ պաշտոնական հաստատումը. քաղաքական աջակցության բացակայություն; Covid-19-ի պատճառով կառավարության առաջնահերթությունների փոփոխություններ. Ենթադրություններ: Կենտրոնական կառավարության, մասնավոր</p>

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Մտուզման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
	<p>Ցուցանիշ 3 (ԳԷՀ 7 հիմնական ցուցիչ 4) Լանդշաֆտների տարածքը բարելավված պրակտիկայով (հեկտարներ, բացառությամբ ՊՏ-ների) (Ցուցանիշ 12; Ցուցանիշ 13 և Ցուցանիշ 15-ի հանրագումար ստորև)</p>	<p>Միջնաժամկետ. ելակետային մեթոդաբանությունները համաձայնեցված են: Ավարտված նախապատրաստական աշխատանքների համար անհրաժեշտ կենսաբազմազանության և հողային ռեսուրսների փորձագիտական քարտեզագրում. GIS վերլուծությունն ավարտված է:</p> <p>ԲՕՔ:</p> <p>165,800 հա</p>	<p>Այս ցուցանիշը հիմնված է համաշխարհային մակարդակի համապատասխան GEF 7 ցուցանիշների վրա: Ծրագրի այս ցուցիչը նախատեսված է այս գլոբալ մակարդակի հաշվետվությունների և համապատասխանեց նելու և սնվելու համար:</p> <p>Թիրախը ներկայացնում է 150,000 հա արոտավայրերի գումարը (Արդյունք 3.1.1); 10,000 հա ռոտգելի հող (Արդյունք 3.1.2); 5800 հա անտառ (Արդյունք 3.1.3)</p>	<p>Պաշտոնական տվյալներ՝ տեղական ինքնակառավարման մարմիններից (ՏԻՄ), Արոտագտագործողների կոոպերատիվներից (PUC), Ջրօգտագործողների ասոցիացիաներից (ՋՕԸ) և Հայանտառ պետական գործակալությունից; Պաշտոնական համաձայնագրեր ԷՆ-ի հետ; Էկոնոմիկայի նախարարության գրառումները; WWF-ի գրառումները; Պաշտոնական տվյալներ ԷՆ-ից.</p>	<p>Տարեկան կտրվածքով</p> <p>Հաղորդվում է GEF PIR-ի ՋՆ-ի ներդիրում</p>	<p>ՇՄՆ/ՕԻԳ</p> <p>Ծրագրի ղեկավար/Առաջադրանքների ղեկավարներ</p> <p>ՄԱԶԾ հայաստանյան գրասենյակ</p> <p>M&E խորհրդատու</p>	<p>Ծրագրի հաշվետվություններ և փաստաթղթեր, օրինակ տարեկան հաշվետվություն և PIR-ում; Գրավոր համաձայնագրեր PUC-ների, ՋՕԸ-երի, մասնավոր ֆերմերների և տեղական իշխանությունների հետ, ներառյալ մոնիտորինգի պլաններ. Ծրագրի համապատասխան բաղադրիչների համար ծրագրի գործողություն</p>	<p>հատվածների և ֆերմերների հետաքրքրությունը կենսաբազմազանության պահպանման նկատմամբ. Չկան լուրջ բացասական ազդեցություններ (օրինակ՝ Covid-19) նոր և գործող ՊՏ-ների պաշտպանության և կառավարման համար պետական բյուջեի առկայության վրա:</p> <p>Ռիսկերը. Շահագրգիռ կողմերը դժկամությամբ են ընդունում ՀԿԿ միջոցառումները և բարելավված պրակտիկաները՝ ավելի ամուր հնարավորությունների շրջանակի և բավարար խթանների բացակայության պատճառով:</p> <p>Ենթադրություններ: Շրջակա միջավայրի/կլիմայի փոփոխականությունը նորմալ սահմաններում: Հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորման և LDN պարտադիր ուղեցույցների միջոցով խրախուսվում է SLM պրակտիկաների ընդունում: Տեղական</p>

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Մտուզման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
	<p>Ցուցանիշ 4 (ԳԷՀ 7 հիմնական ցուցիչ 6.1) ՋԳ արտանետումները նվազեցված (tCO₂-eq)</p>	<p><i>Միջնաժամկետ:</i> Ոչ մի փոփոխություն. Ծրագրի արդյունքներն ու ազդեցությունները դեռ այն փուլում չեն, երբ ՋԳ-երը խուսափվել են/կլանվել են</p> <p><i>EoP:1,403,851</i></p>	<p>Այս ցուցանիշը հիմնված է համաշխարհային մակարդակի համապատասխան GEF 7 ցուցանիշների վրա: Ծրագրի այս ցուցիչը նախատեսված է այս մակարդակի հաշվետվությունների և համապատասխանեցնելու և սնելու համար:</p> <p>Ցուցանիշը ներկայացնում է ջերմոցային գազերի արտանետումները, որոնք խուսափվել են արտավայրերի/խտ</p>	<p>FAO EX-ACT գործիքի հաշվարկների հիման վրա:</p>	<p>Վերջնական PIR</p>	<p>Ծրագրի ղեկավար</p>	<p>Դաշտային/ հետազոտություններ. Ծրագրի հաշվետվություններ. Թարմացված GEF7 Core Ցուցանիշ 4; վավերացված ԳԷՖ-ի վերջնական գնահատմամբ:</p>	<p>երի հաջող ավարտը, ինչպես հաստատվել է MTR-ի և TE-ի կողմից:</p> <p>համայնքների կողմից առկա շահագրգռվածություն՝ մասնակցելու ծրագրի գործողություններին և շարունակելու կայունության ուղին: ըմբռնման կրիտիկական զանգված առկա է իրազեկվածություն, որպեսզի ստիպեն տեղական բնական ռեսուրսների օգտագործողներին ընդունել SLM ցուցադրված միջոցները:</p> <p>Ռիսկերը. Ծրագիրը կարող է չներգրավել հիմնական գործընկերներին նախատեսված միջոցառումների իրականացմանը, որոնք կհանգեցնեն ՋԳ արտանետումների նվազեցմանը: կրճատմանը:</p> <p>Ենթադրություններ: Ըստ EX-ACT գործիքի ենթադրությունների</p> <p>Ծրագրի գործողություններն իրականացվում են նախատեսված կարգով՝ նախատեսված տարածքներում:</p>

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Մտուցման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
			տհարքների վիճակի բարելավման (150,000 հա) և վերականգնված անտառների 2,200 հա-ի արդյունքում: Ելակետային վիճակը N/A է (քանի որ ծրագրի իրականացումը դեռ չի սկսվել): Միջնաժամկետ թիրախը 0-ն է, քանի որ ծրագրի գործողությունները դեռ այն փուլում չեն, որտեղ հնարավոր լինի դիտարկել ԶԳ-ից խուսափելու/առգրավվածը: Թիրախը հաշվարկվում է FAO EX-ACT գործիքի միջոցով:					
<p>Ծրագրի Ելք 1. Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտում հողերի դեգրադացիայի չեզոքության խթանումը՝ արտադրողականության և էկոլոգիական լանդշաֆտի դիմակայունությունը ապահովելու համար</p>	<p>Ցուցանիշ 5. Իրավասություններ Սևանի ավազանում տարածաշրջանային կամավոր ՀՂԶ թիրախներով, գործողությունների ծրագրերով և մոնիտորինգի համակարգերը</p>	<p><i>Միջնաժամկետ: ՀՂԶ ելակետային կարգավիճակը վավերացված է</i></p> <p><i>EoP:</i></p> <p>2 (Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերում/մարզերում սահմանվել են ՀՂԶ</p>	<p>Ցուցանիշը կենտրոնացած է Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերում ՀՂԶ ենթազգային մակարդակով (մարզի մակարդակով) (Արդյունք 1.1.1):</p> <p>Նպատակը Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի ՀՂԶ տարածաշրջանային թիրախների</p>	<p>ՇՄՆ ազգային զեկույցները՝ համաձայն կոնվենցիաների; հարցազրույցներ UNCCD ազգային համակարգողի հետ; տարածաշրջանային վիճակագրություն; Մարզպետի հաշվետվություններ</p>	<p>Տարեկան զեկույցվում է GEF PIR-ի ԶՆ-ի ներդիրում</p>	<p>Ծրագրի ղեկավար; ՀՂԶ/Հողի մասնագետներ, Ծրագրի առաջադրանքների ղեկավարներ; արտավայրերի/անտառների մասնագետներ ՄԳ փորձագետ.</p>	<p>Մարզի մակարդակով առկա պաշտոնական տեղեկատվություն; Հարցազրույցներ շահագրգիռ կողմերի և տարածաշրջանային իշխանությունների հետ; MTR և վերջնական գնահատման հաշվետվություն</p>	<p>Ռիսկերը. Ազգային իշխանությունները կարող են պաշտոնապես չհաստատել ՀՂԶ թիրախները, գործողությունների պլանները և մոնիտորինգի միջոցառումները: Սահմանակում է, որ ՀՂԶ թիրախները չեն կարող իրականացվել, զեկույցվել,</p>

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Ստուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
		տարածաշրջանային թիրախներ)	բնորոշումն է, պաշտոնապես հաստատումը, ՀԴԶ մոնիտորինգը և ՀԴԶ-ի առաջընթացի հաշվետվությունը ենթազգային մակարդակից ազգային մակարդակի ստեղծում:				նների վավերացում:	հետևողականորեն չվերահսկվել: Ենթադրություններ. Տեղական/տարածաշրջանային և կենտրոնական կառավարության, մասնավոր հատվածների և ֆերմերների շահագրգռվածությունը հողերի դեգրադացիայի չեզոքության հասնելու հարցում հողի կայուն կառավարման (ՀԿԿ) միջոցառումների համակցության միջոցով:
	Ցուցանիշ 6. ՀԴԶ համատեղելի ինտեգրված տարածական և հողօգտագործման պլանավորման կարգավիճակը Սևանի ավազանի լանդշաֆտում.	<i>Միջնաժամկետ:</i> LUP4LDN-ը գործում է և օգտագործվում է տեղական իշխանությունների կողմից ISLPU-ների զարգացման համար Տեղական իշխանությունների համար անցկացվել են LUP4LDN-ի վերաբերյալ դասընթացներ Համաձայնեցված ISLPU-ների մշակման մեթոդաբանություն. ELD վերլուծությունն ավարտված է <i>EoP</i> 6 ՀԴԶ-ին համատեղելի ինտեգրված տարածքային	Այս ցուցանիշը կենտրոնացած է հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորման վրա՝ որպես հողերի դեգրադացիայի չեզոքության (ՀԴԶ) և բարելավված հողի/ջրի կառավարման միջոց Սևանի ավազանի KBA/IBA ՊՏ բուֆերային գոտիներում և արտադրողական գոտիներում: Թիրախը ներկայացված է հետևյալով. Թիրախային	Տեղական իշխանությունների պաշտոնական գրառումները թիրախային համայնքներում 6 Հողօգտագործման ինտեգրված պլանների առկայության մասին	Տարեկան զեկուցվում է GEF PIR-ի ՋՆ-ի ներդիրում	Ծրագրի ղեկավար; Առաջադրանքների ղեկավար Արդյունք 1, ՀԴԶ/Հողի մասնագետներ, M&E փորձագետ:	Մարզի մակարդակով առկա պաշտոնական տեղեկատվություն և իրականացվող տարածքային հողօգտագործման պլաններ. ինտեգրված կառավարման պլանի քարտեզների GIS վերլուծություն, որը վավերացված է վերջնական գնահատմամբ; Հարցազրույցներ	Ռիսկերը. Ծրագիրը կարող է չապահովել տեղական/ազգային իշխանությունների ներգրավվածությունը տարածքային հողօգտագործման պլանավորման մեջ. Ազգային իշխանությունները կարող են պաշտոնապես չհաստատել ISLPU-ները. կարող են բացակայել տեխնիկական կարողություններն ու քաղաքական կամքը: Ենթադրություններ Հողերի դեգրադացիան

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Ստուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
		<p>և հողօգտագործման պլաններ (ISLUPs) ավարտված, ընդունված և Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի թիրախային շրջանների համար</p>	<p>համայնքներում պաշտոնապես հաստատված 6 Ինտեգրված ՀԴՉ կենտրոնացված տարածքային և հողօգտագործման պլաններ, որոնք աջակցվում են թիրախային համայնքներում LUP4LDN ավտոմատացված ծրագրով:</p>				<p>ը շահագրգիռ կողմերի և մարզային (մարզային) իշխանությունների հետ; MTR և վերջնական գնահատման հաշվետվություններ;</p>	<p>տեղական/տարածաշրջանային առաջնահերթությունների շարքում բարձր է. առկա իրազեկվածություն և գիտակցում ՀԴՉ-ին համապատասխան հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորման կարևորության վերաբերյալ. ազգային և համայնքային մակարդակի իշխանությունների շահագրգռվածությունը՝ իրականացնելու տարածքային օգտագործման միասնական պլանավորում, որը կդառնա պարտադիր և կհանգեցնի մարզերի մակարդակով հողերի դեգրադացիայի չեզոքության թիրախների հասնելուն. տեղական ինքնակառավարումը կարող է օգտագործել LUP4LDN-ը:</p>
<p>Ծրագրի արդյունք 2.1</p>	<p>Ցուցանիշ 7: Հիմնական Պահպանվող տարածքների կարողություններ ի փոփոխություն կենսաբազմազան</p>	<p><i>Միջնաժամկետ:</i> <i>Սևան ազգային պարկ</i> <i>METT միավոր՝ 39</i> <i>EoP</i> <i>METT միավոր = 44</i></p>	<p>Թիրախային արժեքները նախագծվել են՝ հիմնվելով «Սևան» ազգային պարկի (ՊՏ) METT միավորների թույլ կողմերի վերլուծության վրա՝</p>	<p>Դաշտային դիտարկումներ; ՊՏ-ի պաշտոնական հաշվետվությունները; հայտնում է WWF-ը:</p>	<p>Նախագծի սկիզբ, միջնաժամկետ, ավարտ</p>	<p>Ծրագրի ղեկավար; ՊՏ մասնագետներ ՄԳ փորձագետ/նախագծի</p>	<p>Ծրագրի հաշվետվությունները և METT-ը վավերացված են MTR-ով և վերջնական</p>	<p>Ռիսկերը. ՊՏ-ների կառավարման արդյունավետության ակնկալվող աճը չի ասպառակվում անձնակազմի շրջանառության և ՊՏ-ների</p>

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Ստուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
	<p>ության պահպանման և կայուն կառավարման արդյունավետ միջոցառումներ իրականացնելու համար</p>		<p>հիմնվելով METT միավորների անհատական հարցի վերլուծության վրա: Առնվազն 20% աճ նախատեսվում է EoP-ի կողմից մի քանի մակարդակներում ցուցաբերվող ծրագրի աջակցության շնորհիվ: Կան որոշ թույլ ոլորտներ, որոնց վրա ծրագիրը քիչ կամ ընդհանրապես չի ազդի, մինչդեռ կան այլ ոլորտներ, որտեղ ծրագիրը պետք է ողջամտորեն բարելավի ՊՏ-ի METT</p> <p>գնահատականները (Կենսաբազմազանության մոնիտորինգ և հետազոտական կարողություններ, տեխնիկական գիտելիքներ դասընթացների միջոցով, պարեկային կարողություններ և համայնք:</p> <p>Հրդեհաշիջում և կենսաբազմազանության կլիմայական զգայուն կառավարում, օրենսդրության պարեկություն և</p>			պատասխանատու	գնահատումներով:	<p>Ենթակառուցվածքում ներդրումների նվազման պատճառով:</p> <p>Ենթադրություններ: Կենտրոնական կառավարության, մասնավոր հատվածների և ֆերմերների հետաքրքրությունը կենսաբազմազանության պահպանման նկատմամբ. Չկան լուրջ բացասական ազդեցություններ (օրինակ Covid-19) առկա ՊՏ-ների պաշտպանության և կառավարման համար պետական բյուջեի առկայության վրա:</p>

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Ստուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
			կիրարկում, միջոցների մոբիլիզացում և էկոտուրիզմի խթանում՝ հիմնված Սևանի Ռամսարի տարածքի արժեքավորման վրա: METT միավորները պետք է տարեկան վերագնահատվեն ⁴⁷ և վավերացվել միջանկյալ և վերջնական գնահատման ընթացքում:					
	<p>Ցուցանիշ 8:</p> <p>«Սևան» ազգային պարկի գլոբալ նշանակալի կենսաբազմազանության պոպուլյացիայի կայուն կամ դրական փոփոխությունները</p> <p>Բեգոարյան այծ (Capra aegagrus aegagrus) Եվրոպական ջրասամույր (Lutra lutra) NT</p>	<p>Միջնաժամկետ թիրախային փոփոխություններ. Ինչպես նշված է METT գնահատականներում</p> <p>Ավարտել ծրագրի նպատակային փոփոխությունները Ինչպես նշված է METT գնահատականներում</p>	<p>Այս տեսակները ընտրվել են որպես ցուցանիշներ՝ հիմնված մի քանի նկատառումների վրա. (i) դրանք վրա դրական ազդեցություն կունենան ծրագրի միջամտությունները. (ii) համարվում են հիմնական տեսակներ, որպեսզի տեսակների պոպուլյացիայի դրական փոփոխությունն արտացոլի շրջակա</p>	<p>Դաշտային դիտարկումներ; ԷՆ/ՊՏ-ների պաշտոնական հաշվետվությունները; հայտնում է WWF-ը:</p>	<p>Տարեկան զեկուցվում է GEF PIR-ի DO ներդիրում</p>	<p>Ծրագրի ղեկավար; ՊՏ մասնագետներ ՄԳ փորձագետ/սա խագծի պատասխանատու</p>	<p>Ծրագրի հաշվետվությունները և METT-ը վավերացված են MTR-ով և վերջնական գնահատումներով:</p>	<p>Ռիսկերը.</p> <p>Կառավարության առաջնահերթությունների հիմնական վերադասավորումները՝ հաշվի առնելով Covid 19-ը, կարող են ուշադրությունն ու ռեսուրսները վերահղել ՊՏ-ների համակարգի ուժեղացումից (ինչպես նշված է NBSAP-ում):</p> <p>Ենթադրություններ:</p> <p>Ծրագրի ժամկետը բավարար է ազդեցությունների և առաջացման</p>

⁴⁷Ծրագրի իրականացման ընթացքում առաջարկվում է տարվա վերջում վերանայել այս METT միավորները, և գնահատումը պետք է կատարվի հնարավորինս իրատեսորեն (օրինակ, թուլությունը պետք է ընդգծվի՝ ծրագրի աջակցության կենտրոնացումը սրելու համար): GEF-ի գնահատումները կհաստատեն METT միավորները:

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Ստուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
	<p>Սովորական պաշար (Aythya ferina) VU; Եվրոպական կրիա-աղավնի (Streptopelia turtur) VU; Մեծ կորմորան (Phalacrocorax carbo); Տափաստանային իծ (Vipera erivanensi) VU</p>		<p>միջավայրի դրական փոփոխությունը. (iii) բնակչությունը կարող է ողջամտորեն վերահսկվել մի քանի տարիների ընթացքում, և (iv) կան համաշխարհային կամ ազգային Կարմիր ցուցակում կամ անհետացման եզրին գտնվող տեսակներ կամ էնդեմիկ կամ «պատկերանշան» երկրի կամ տարածաշրջանի համար: Ծրագիրը նպատակաուղղված է նվազագույնի հասցնելու ՊՏ-ին սպառնացող վտանգները, և եթե սպառնալիքները նվազագույնի են հասցվում, ապա ցուցիչ տեսակների պոպուլյացիայի հնարավոր դրական փոփոխությունը կարող է փաստագրվել մի քանի տարվա ընթացքում, և, հետևաբար, ծրագրի թիրախը նախատեսված է ծրագրի</p>					<p>մոնիտորինգի հնարավորություն տալու համար. Նոր սպառնալիքներ չեն ի հայտ գալիս.</p>

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Ստուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
			հավակնությունները սահմանելու համար: թիրախային ցուցիչ տեսակների պոպուլյացիայի ավելացում:					
	Ցուցանիշ 9: Սևանա լճի կենսաբազմազան ության արժեքները խրախուսող պետական և մասնավոր հատվածի # համագործակցություն	<p><i>Միջնաժամկետ:</i> ՊՄԳ ներուժը վավերացված է Կազմակերպվել Innovation Challenge</p> <p><i>ԵօՔ2 Հանրային-մասնավոր համագործակցություն</i> Սևանա լճի կենսաբազմազանության արժեքների խթանում Հայտնաբերվել և ներդրվել է ՊՄ-ի ֆինանսավորման նորարարական մեխանիզմ</p>	Այս թիրախը կենտրոնացած է «Սևան» ազգային պարկի համար միջոցների մոբիլիզացման վրա՝ մասնավոր զբոսաշրջության/Էկո տուրիզմի օպերատորների հետ ՊՊ-ների դուրացման և ՊՍ ֆինանսավորման նորարարական գործիքների խթանման միջոցով:	ԷՆ/ՊՏ-ների պաշտոնական հաշվետվությունները; WWF-ը հաղորդում է մասնավոր հատվածի (ՊՄԳ) ներկայացուցիչների խթանման նյութեր.	Տարեկան զեկուցվում է GEF PIR-ի DO ներդիրում	Ծրագրի ղեկավար; ՊՏ մասնագետներ ՄԳ փորձագետ/նախագծի պատասխանատու	Ծրագրի հաշվետվությունները և METT-ը վավերացված են MTR-ով և վերջնական գնահատումներով:	<p>Ռիսկերը. Covid 19-ի սահմանափակումների վերականգնում; սահմանափակ հետաքրքրություն զբոսաշրջության ոլորտների կողմից բնության վրա հիմնված էկոտուրիզմի տեսակի նկատմամբ, որը խթանվում է ՊՏ-ի կողմից և աջակցվում է ծրագրի կողմից:</p> <p>Ենթադրություններ: Հանրային առողջության նոր կամ այլ տեսակի ռիսկեր/վտանգներ չեն ի հայտ գալիս:</p>
Ծրագրի արդյունք 2.2	Ցուցանիշ 10: Թիվ համապարփակ գնահատականների հետ Պահպանման միջոցառումներ ուղղված կենսաբազմազան ության թեժ կետերին, հայտնաբերված ՊՏ-ներից դուրս, որոնք հիմնավորված են	<p><i>Միջնաժամկետ:</i> Ավարտվել են Սևանի ավազանի լանդշաֆտի KBAs/IBAs վայրի բնության արգելավայրերի դաշտային ուսումնասիրությունները և քարտեզագրումը Անցկացվել են պալեարկտիկական խոտհարքների դաշտային նմուշներ</p>	Թիրախները կենտրոնացած են ՊՏ-ներից դուրս բուսական, կենդանական և կենսամիջավայրերի վերաբերյալ տվյալների հասանելիության բարելավման և Պալեարկտիկական խոտհարքների կենսաբազմազանության ավելի	WWF-ի հաշվետվություններ և ԷՆ հաշվետվություններ և տվյալների բազա; CBD ազգային հաղորդակցություն;	Տարեկան զեկուցվում է GEF PIR-ի DO ներդիրում	Ծրագրի ղեկավար; ՊՏ մասնագետներ ՄԳ փորձագետ/նախագծի պատասխանատու	Ծրագրի հաշվետվությունները և METT-ը վավերացված են MTR-ով և վերջնական գնահատումներով:	<p>Ռիսկերը. Տեղական իշխանությունների և ներկայացուցիչներ նախարարությունների, կադաստրային գրասենյակների, մասնավոր հատվածի կողմից սահմանափակ հետաքրքրվածություն կա դիտարկել կենսաբազմազանությունը հողօգտագործման</p>

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Ստուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
	պաշտպանության համար	<p>Զատիկի փոքր կովկասյան էկոլոգիական միջանցքի քարտեզագրում</p> <p><i>EoP:</i></p> <p>3Գնահատականներ</p> <p>(Գնահատում Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտի առաջնահերթ վայրերում Վայրի բնության արգելավայրերի կարգավիճակն ավարտվել է KBA/IBA-ի</p> <p>Համաշխարհային նշանակության տեսակների և վայրի բնության կենսամիջավայրերի քարտեզագրում Արևելյան Փոքր Կովկասյան միջանցքում (մ <i>Գեղարքունիքի մարզ</i>) ավարտված և պահպանության միջոցառումներ և կենսաբազմազանության տարածական պահանջներ բացահայտված</p> <p>Խոտհարքների, ներառյալ Պալեարկտիկական խոտհարքների գնահատում. կենսաբազմազանության կարգավիճակը Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզերի</p>	<p>մանրամասն գնահատման վրա: Կլիմայի փոփոխության նկատառումները կքննարկվեն: Կբացահայտվեն կենսաբազմազանության տարածքային պահանջները (տեսակներ, աճելավայրեր): Նպատակը տեղական մակարդակներում հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորման շրջանակներում արժեքավոր կենսաբազմազանության (հիմնական կենսաբազմազանության) տարածական պահանջներն ի վերջո ներառելն է:</p>					<p>պլանավորման մեջ ներառելու հարցը:</p> <p>Ենթադրություններ: Կա կենսաբազմազանության տարածական պահանջները հողօգտագործման մեջ ներառելու պատրաստակամության կրիտիկական զանգված և դրա համար անհրաժեշտ կարողություններ: Կա Հայաստանի կենսաբազմազանության կարևորության և վնասակար պրակտիկայի, քառասյին զարգացման, թունավոր հանքարդյունաբերության և ճանապարհների զարգացման կենսամիջավայրի մասնատման վրա ազդեցության բացասական հետևանքների գիտակցման կրիտիկական զանգված:</p>

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Մտուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
	<p>Ցուցանիշ 11 Մեթոդաբանության առկայությունը համար Կենսաբազմազանության պահպանման նկատառումները և տարածքային տարրերը ներառված են հողօգտագործման պլանավորման մեջ</p>	<p>առաջնահերթություն ունեցող համայնքներում</p> <p><i>Միջնաժամկետ:</i> Մեթոդաբանության նախագիծը մշակվել է և Մշակվել է կենսաբազմազանության պահպանման պահանջների ներդրում տարածքային պլանավորման և հողօգտագործման կառավարման մեջ: EoP: Մեթոդաբանությունը Կենսաբազմազանությունը հողօգտագործման պլանավորման մեջ ներառելու և վայրի բնության միգրացիայի համար բնական էկոհամակարգերի կապի բարելավման համար, պաշտոնապես հաստատված և իրականացման փուլում է</p>	<p>Թիրախները կենտրոնանում են մեթոդաբանության և կարողությունների առկայության վրա՝ հողօգտագործման պլանավորման գործընթացներում արժեքավոր ֆլորայի, ֆաունայի և բնակավայրերի տարածական պահանջները ՊՏ-ներից դուրս:</p>	<p>WWF-ի հաշվետվություններ և էՆ հաշվետվություններ և տվյալների բազա; CBD ազգային հաղորդակցություն</p>	<p>Տարեկան զեկուցվում է GEF PIR-ի DO ներդիրում</p>	<p>Ծրագրի ղեկավար; ՊՏ մասնագետներ ՄԳ փորձագետ/նախագծի պատասխանատու</p>	<p>Ծրագրի հաշվետվությունները և METT-ը վավերացված են MTR-ով և վերջնական գնահատումներով</p>	<p>Ռիսկերը. Մայնսթրիմինգի մեթոդաբանության մշակման սահմանափակ կարողություններ. Տեղական իշխանությունների և ներկայացուցիչների նախարարությունների, կադաստրային գրասենյակների, մասնավոր հատվածի շահագրգռվածությունը դիտարկել կենսաբազմազանության հիմնական ուղղությունը հողօգտագործման պլանավորման մեջ:</p> <p>Ենթադրություններ: Ակադեմիայից կա շահագրգռվածություն մասնակցելու ծրագրին և աջակցելու գույքագրումների և մեթոդաբանության մշակմանը, որպեսզի կենսաբազմազանությունը ներառվի հողօգտագործման պլանավորման մեջ: Կա Հայաստանի կենսաբազմազանության կարևորության և վնասակար</p>

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Ստուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
								պրակտիկայի, քառասյին զարգացման, թունավոր հանքարդյունաբերության և ճանապարհների զարգացման կենսամիջավայրի մասնատման վրա ազդեցության բացասական հետևանքների գիտակցման կրիտիկական զանգված:
Ծրագրի արդյունք 3	Ցուցանիշ 12 (ԳԷՀ <u>ցուցանիշ 4.1</u>) Տարածք (հա) կայուն արտավայրերի ռեժիմների	միջնաժամկետ Արտավայրերի/խոտհարքների գույքագրումն ավարտված է GIS վերլուծությունն ավարտված է Մշակվել են 75000 հա արտավայրերի և խոտհարքների կայուն կառավարման պլաններ. ԵօՔ150,000 հա արտավայրեր և խոտհարքներ կայուն կառավարման ներքո՝ թիրախային տարածքներում Արոսօգտագործողների ասոցիացիաների աջակցությամբ	Այս ցուցանիշը հիմնված է համաշխարհային մակարդակի համապատասխան GEF 7 ցուցանիշների վրա: Այն սնվում է Ծրագրի արդյունքների շրջանակում գտնվող Ցուցանիշների մեջ:	Ծրագրի աջակցությամբ փորձագիտական քարտեզագրում ըստ LDN-ի խուսափել/նվազեցնել/վերականգնել հիերարխիան: Անտառային ձեռնարկությունների/միավորների հաշվետվությունները և վերահսկվող ցուցանիշները Շրջակա միջավայրի նախարարության (անտառտնտեսության ստորաբաժանում) և էկոնոմիկայի նախարարության պաշտոնական տվյալներ	Տարեկան զեկուցվում է GEF PIR-ի DO ներդրում	Ծրագրի ղեկավար, Առաջադրանքի ղեկավար Բաղադրիչ 2 Դաշտային համակարգողներ IP/RP ՄԱԶՄ հայաստանյան գրասենյակ	Դաշտային ստուգման հաշվետվություններ (հիմնվելով պլանների մեջ ներառված համաձայնեցված մոնիտորինգի սխեմայի վրա) վավերացված Ծրագրի տերմինալի գնահատման զեկուցով.	Ռիսկերը. Ծրագիրը կարող է չներգրավել հիմնական գործընկերներին և տեղական համայնքներին ծրագրի կողմից նախագծված SLM միջոցառումների իրականացման մեջ նրանց ֆինանսավորման և հետաքրքրության բացակայության պատճառով: Ենթադրություններ: Շրջակա միջավայրի/կլիմայի փոփոխականությունը նորմալ սահմաններում: SLM-ի կիրառումը և հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորումը օպտիմալ են. Ծրագրի գործողություններին

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Մտուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
	<p>Ցուցանիշ 13 (GEF ցուցիչ 4.3) Տարածք (հա) ոռոգվող/վարելա հողերի՝ կայուն ջրի և հողի կառավարման պլանների ներքո</p>	<p>Միջնաժամկետ: Մշակվել են ելակետային գնահատումներ և մեթոդաբանություններ: Վերլուծվել են հողերի դեգրադացիայի և ջրօգտագործման օրինաչափությունները:</p> <p>GIS-ի աջակցությամբ վերլուծությունը ավարտված է Ռոտզման ենթակառուցվածքների վերանորոգման նպատակով համաֆինանսավորման մոբիլիզացման համար ներկայացված առաջարկություններ.</p> <p>EoP՝ 10,000 հա</p>	<p>Միջնաժամկետ թիրախը ներկայացնում է Արդյունքների լիարժեք իրականացման համար անհրաժեշտ նվազագույն առաջընթացը:</p> <p>Ծրագրի թիրախների ավարտը ներկայացնում է PPG փորձագետների գնահատականները դրական փոփոխությունների վերաբերյալ, որոնք հնարավոր է հասնել ոռոգման ենթակառուցվածքների վերանորոգման միջոցով:</p>	<p>Ջրային կոմիտեի հողի և ջրի օգտագործման տվյալները. ՋՕԸ-ի պաշտոնական գրառումները; տեղական իշխանությունների տվյալները.</p> <p>Փորձագիտական քարտեզագրում ըստ LDN-ի խուսափել/նվազեցնել/ վերականգնել հիերարխիան</p> <p>GIS-ով ապահովված տվյալներ ընտրված գյուղատնտեսական տարածքներում:</p>	<p>Տարեկան զեկուցվում է GEF PIR-ի DO ներդիրում</p>	<p>Ծրագրի ղեկավար/Առաջադրանքի ղեկավար Բաղադրիչ 1 և դաշտային համակարգողներ</p> <p>IP/RP</p> <p>ՄԱԶԾ հայաստանյան գրասենյակ</p>	<p>Դաշտային մոնիտորինգ (օգտագործելով մոնիտորինգի սխեման, որը ներառված է այս պլաններում): ԳԷՀ-ի գնահատման ծրագրի միջնաժամկետ և վերջնական հաշվետվություններ:</p>	<p>մասնակցելու համար տեղական համայնքների կողմից առկա շահագրգռվածություն՝ ցույց տրված սոցիալ-տնտեսական օգուտների և դրանց ըմբռնման պատճառով: ճկուն էկոհամակարգերի կարևորությունը.</p> <p>Ռիսկերը. Կառավարության առաջնահերթությունների փոփոխություն; ՋՕԸ-ների (ծրագրի աջակցությամբ) առաջարկները չեն հաստատվել. Համաֆինանսավորում Կայուն Ջուր/Հողային ծրագրերի իրականացման համար, որոնք լիովին ապահովված չեն.</p> <p>Ենթադրություններ: Ջրի/հողի ինտեգրված կառավարման պլաններ պաշտոնապես կհաստատվի և կիրականացվի կառավարության ֆինանսավորմամբ</p> <p>Կառավարությունը մեծ շահագրգռվածություն ունի աջակցելու</p>

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Ստուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
								երաշտի և սակավաջրության ազդեցության տակ գտնվող հեռավոր և աղքատ գյուղերին՝ բարեփոխելու ջրային հատվածը, նվազեցնել ջրի թափոնները և օգտագործել Սևանի ավազանում պարարտանյութեր:
	<p>Ցուցանիշ 14: (GEF ցուցիչ 3.2) Վերականգնվել է դեգրադացված անտառի տարածք(հա):</p>	<p>Միջնաժամկետ: Անտառների դեգրադացիայի օրինաչափությունները վերլուծվել են Գնահատվել են անտառների կառավարման պլանները (Հայանտառ) և մշակվել առաջարկություններ (այսինքն կլիմայական զգայուն անտառների վերականգնման միջոցառումներ) GIS-ի աջակցությամբ վերլուծությունը ավարտված է Մշակվել է անտառների վերականգնման մեթոդիկա EoP: 2200 հա</p>	<p>Այս ցուցանիշը հիմնված է համաշխարհային մակարդակի համապատասխան GEF 7 ցուցանիշների վրա: Ծրագրի այս ցուցիչը նախատեսված է ծրագրի 4-րդ ցուցիչին համապատասխանեց նելու և սնելու համար:</p>	<p>Պաշտոնական տվյալներ տեղական ինքնակառավարման մարմիններից (ՏԻՄ), Արոսօգտագործողներ ի կոոպերատիվներից (PUC), Ջրօգտագործողների ստացիացիաներից (ՋՕԸ) և Հայանտառ պետական գործակալությունից; Պաշտոնական համաձայնագրեր ԷՆ-ի հետ; Էկոնոմիկայի նախարարության գրառումները; WWF-ի գրառումները; Պաշտոնական տվյալներ ԷՆ-ից.</p>	<p>Տարեկան կտրվածքով Հաղորդվում է GEF PIR-ի DO ներդիրում</p>	<p>ԷՆ/ՕԻԳ Ծրագրի ղեկավար/Առաջադրանքների ղեկավարներ ՄԱԶԾ հայաստանյան գրասենյակ M&E խորհրդատու</p>	<p>Ծրագրի հաշվետվություններ և փաստաթղթեր, օրինակ տարեկան հաշվետվություն PIR-ում; Գրավոր համաձայնագրեր PUC-ների, ՋՕԸ-երի, մասնավոր ֆերմերների և տեղական իշխանությունների հետ, ներառյալ մոնիտորինգի սխեման. Ծրագրի համապատասխան բաղադրիչների համար ծրագրի գործողությունների հաջող ավարտը, ինչպես</p>	<p>- Ծրագրի ռիսկերի կառավարման ռազմավարությունը կարևոր նշանակություն ունի այն ռիսկերի կառավարման համար, որոնք խաթարում են իրականացումը - Ելակետային ոլորտային քաղաքականության (անտառտնտեսություն և գյուղատնտեսություն, քանի որ համապատասխան է ծրագրին) մշակումը չի խոչընդոտում ծրագրի վերահսկողությունից դուրս գործընթացներով և ռիսկերով:</p>

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Ստուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
	<p>Ցուցանիշներ 15: (GEF ցուցիչ 4.3) Տարածք (հա) անտառային էկոհամակարգերի կլիմայի փոփոխության նկատմամբ զգայուն կայուն անտառների կառավարման պլանների ներքո</p>	<p>Միջնաժամկետ թիրախ. Անտառների դեգրադացիայի օրինաչափությունները վերլուծվել են Գնահատված Անտառների կառավարման գոյություն ունեցող պլանները (Հայանտառ) Մշակված առաջարկություններ/թարմացումներ (այսինքն՝ ներառյալ կլիմայական զգայուն անտառների կայուն կառավարման միջոցառումները, որոնք ներառված են գործող ծրագրերում) GIS-ի աջակցությամբ վերլուծությունը ավարտված է: ԵօՔ:5800 հա</p>	<p>Այս ցուցանիշը հիմնված է համաշխարհային մակարդակի համապատասխան GEF 7 ցուցանիշների վրա: Ծրագրի այս ցուցիչը նախատեսված է Project Indicator 2-ին համապատասխանեցնելու և սնվելու համար:</p>	<p>Ծրագրի աջակցությամբ փորձագիտական քարտեզագրում ըստ LDN-ի խուսափել/նվազեցնել/վերականգնել հիերարխիան: Անտառային տնտեսության ձեռնարկությունների կողմից մշակված և ներկայացված պաշտոնական հաշվետվություններ: Շրջակա միջավայրի նախարարություն; Հայանտառ գործակալություն; Էկոնոմիկայի նախարարության պաշտոնական տվյալներ.</p>	<p>Տարեկան զեկուցվում է GEF PIR-ի DO ներդիրում</p>	<p>Ծրագրի ղեկավար M&E/GEF փորձագետ Առաջադրանքի ղեկավար Բաղադրիչ 3 ՄԱԶԾ հայաստանյան գրասենյակ</p>	<p>հաստատվել է MTR-ի և TE-ի կողմից: Դաշտային ստուգման հաշվետվություններ (հիմնվելով պլանների մեջ ներառված համաձայնեցված մոնիտորինգի սխեմայի վրա) վավերացված Ծրագրի տերմինալի գնահատման զեկուցով. Անտառների կառավարման թարմացված պլանները ինտեգրված Հայանտառ գործակալության և անտառային պլանների հետ:</p>	<p>Ռիսկերը. Ծրագիրը կարող է չներգրավել հիմնական գործընկերներին և սեղական համայնքներին ծրագրի կողմից նախագծված կայուն անտառային միջոցառումների և SLM այլ միջոցառումների իրականացմանը (անտառների վրա ճնշումը մեղմելու համար) և ֆինանսավորման և հետաքրքրության բացակայության պատճառով: Ենթադրություններ: Շրջակա միջավայրի/կլիմայի փոփոխականությունը նորմալ սահմաններում: SLM-ի կիրառումը և հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորումը օպտիմալ են. Տեղական համայնքների կողմից ծրագրի գործողություններին մասնակցելու առկա շահագրգռվածություն շնորհիվ ցուցադրված սոցիալ-տնտեսական</p>

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Ստուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
								օգուտների և ճկուն էկոհամակարգերի կարևորության գիտակցման:
	<p>Ցուցանիշ 16</p> <p>1-ի հետ պայմանագրերի թիվը տեղական համայնքներին, ապահովել կենսաբազմազան ության պահպանությունը և վայրի բնության անվտանգ միգրացիան Արևելյան Փոքր Կովկասի միջանցքում:</p>	<p>Միջնաժամկետ:</p> <p>Ավարտվել է տեղական համայնքների նույնականացումը Բացահայտված և տեղական համայնքների հետ համաձայնեցված պահպանության միջոցառումներ</p> <p>Պահպանման պայմանագրերի դյուրացումն առաջադեմ է</p> <p>ԵօՔ5 Պահպանության համաձայնագրեր</p>	<p>Թիրախը կենտրոնացած է պահպանության միջոցառումներում տեղական համայնքների հաջող ներգրավման վրա, որը ներկայացված է վայրի բնության անվտանգ անցման և նրանց կերակրման բազայի ընդլայնման էկոլոգիական միջանցքների վերաբերյալ համաձայնագրերով (հիմնված WWF Հայաստանի փորձի վրա Խնամողների ցանցի հետ):</p>	<p>Շրջակա միջավայրի նախարարությունը և WWF Հայաստանը հաշվետվություններ/ պաշտոնական տվյալներ. տեղական հարցազրույցներ.</p>	<p>Տարեկան զեկուցվում է GEF PIR-ի DO ներդիրում</p>	<p>Ծրագրի ղեկավար, առաջադրանքների ղեկավար Բաղդարիչ 2 և 3.1.4, ՊՏ մասնագետներ</p>	<p>Մոնիտորինգ տարեկան ծրագրի հաշվետվության և (PIRs) ստուգման միջոցով MTR-ում և ծրագրի վերջնական գնահատում; ծրագրի հաշվետվություններ; սեմինարի վարույթ.</p>	<p>Ռիսկերը. Ծրագիրը կարող է չներգրավել տեղական համայնքներին ՊՏ-ների կառավարմանը:</p> <p>Ենթադրություններ</p> <p>:Տեղական համայնքները տեղյակ են կենսաբազմազանության արժեքներին և շահագրգռված են աջակցել կենսաբազմազանությանը բարենպաստ գյուղատնտեսական պրակտիկաներին և աջակցել էկոլոգիական կապին և վայրի բնության անվտանգ անցմանը:</p>
	<p>Ցուցանիշ 17</p> <p>Փոքր դրամաշնորհներ ի (դրամաշնորհառուների) զուտ եկամուտը (տարբերակված ըստ սեռի) կայուն գործելակերպից (անասնաբուծություն, խոտ, սերմեր, չրեր,</p>	<p>Միջնաժամկետ:</p> <p>Զուտ եկամուտ տղամարդիկ՝ \$X + 10%</p> <p>Զուտ եկամուտ կանայք՝ \$X + 10%</p> <p>Մասնակից ֆերմերները/տնտեսությունները ցույց են տալիս առնվազն 10% աճ՝ էլեկտրոլ գնահատականից:</p> <p>ԵօՔ:</p>	<p>Այս ցուցանիշը սնվում է Ցուցանիշ 1-ում:</p> <p>Այն գնահատում է դրամաշնորհառուների եկամուտների աճը (դրամաշնորհառուները նրանք են, ովքեր օգտվում են ծրագրի դրամաշնորհային մեխանիզմից Արդյունք 3.1.4-ում.</p>	<p>Տեղական ինքնակառավարման (ՏԻՄ) պաշտոնական գրառումները. Հարցումներ; երկկողմանի հարցազրույցներ. UNCCD/WOCAT գիտելիքի հարթակ ծրագրի ներդրում (գրանցված սոցիալ-տնտեսական օգուտներ);</p>	<p>Ծրագրի սկզբում, միջնաժամկետ և վերջում:</p>	<p>Ծրագրի ղեկավար, առաջադրանքների ղեկավարներ (բոլորը), դաշտային համակարգողներ Արտավաչյերի/Անտառների և ՊՏ-ների մասնագետներ</p>	<p>Մոնիտորինգ տարեկան ծրագրի հաշվետվության և (PIRs) ստուգման միջոցով MTR-ում և ծրագրի վերջնական գնահատում; ծրագրի հաշվետվություն</p>	<p>Ռիսկերը. Սոցիալ-տնտեսական օգուտները կարող են չկատարվել SLM-ի համապատասխան ներդրման բացակայության պատճառով:</p> <p>Ենթադրություններ: Ծրագրի գործունեության համար մեծ ռիսկեր չեն առաջանում. կլիմայի</p>

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Ստուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
	բուժիչ բույսեր, արհեստներ, էկոտուրիզմ) րստացված կենսաբազմազան ության համար բարենպաստ գյուղատնտեսական պրակտիկաների ց ՊՏ և KBAs/IBAs բու.ֆերային և արտադրական գոտիներում, Արևելյան Փոքր Կովկասի միջանցքում	Ձուտ եկամուտ տղամարդիկ՝ \$X + 20% Ձուտ եկամուտ կանայք՝ \$X + 20% Մասնակից ֆերմերները ցույց են տալիս 20% աճ էլնելով 1 տարվա գնահատականից:	այս դրամաշնորհները աջակցում են SLM-ի մի շարք պրակտիկաների և կենտրոնացած են ծրագրի ընտրված տարածքների շուրջ տեղական համայնքների վրա (արոտներ, անտառներ): , վարելահողեր, դեգրադացված հողեր)			(խորհրդատուներ); Ծրագրի տնտեսագետներ; M&E/GEF փորձագետ; SES փորձագետներ; Գենդերային փորձագետ.	ններ; սեմինարի վարույթ.	փոփոխությունը կանխատեսելիի սահմաններում պարամետրեր; համաֆինանսավորման կայուն.
	Ցուցանիշ 18 Գենսաբազմազանության համար արոտավայրերի կայուն կառավարման ֆինանսական մեխանիզմի առկայությունը	Միջնաժամկետ: Ազդավճարների համակարգի KPI-ն բացահայտեց և համաձայնեցվեց համայնքային մակարդակով պաշտոնական իշխանությունների և արոտագործողների ասոցիացիաների հետ: Ավարտվել են արոտագործողների միավորումների դասընթացները Ստորագրվել են համաձայնագրեր արոտագործողների միավորումների հետ ԵօՔ: Հիմնական կատարողականի ցուցանիշների (KPI) վրա	Թիրախները ներկայացնում են Արդյունքի հասնելու համար անհրաժեշտ նվազագույն արդյունքները	Շրջակա միջավայրի նախարարություն և էկոնոմիկայի նախարարություն; PUC/PUAs գրառումներ; Ծրագրի դաշտային մոնիտորինգի ֆայլեր:	Ծրագրի սկզբում, միջնաժամկետ և վերջում:	Ծրագրի ղեկավար, առաջադրանքների ղեկավարներ (բոլորը), դաշտային համակարգողներ Արոտավայրերի/Անտառների և ՊՏ-ների մասնագետներ (խորհրդատուներ); Ծրագրի տնտեսագետներ; M&E/GEF փորձագետ; SES փորձագետներ; Գենդերային փորձագետ.	Մոնիտորինգ տարեկան ծրագրի հաշվետվության (PIRs) ստուգման միջոցով MTR-ում և ծրագրի վերջնական գնահատում; ծրագրի հաշվետվություններ; սեմինարի վարույթ.	Ռիսկ: Ծրագիրը կարող է չհասնել տեղական շահագրգիռ կողմերի և բնական ռեսուրսների օգտագործողների մեծամասնությանը: Ենթադրություններ: Ջրի և հողի ինտեգրված կառավարման, LDN/SLM էկոլոգիական և տնտեսական օգուտների վերաբերյալ գիտելիքների արտադրանքի արդյունավետ տարածում:

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Մտուզման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
		հիմնված Ագրոէկոլոգիական վճարումների սխեման գործում է						
Բաղադրիչ 4	<p><u>Ցուցանիշ 19</u></p> <p>Սևանա լճի ավազանում SLM կարողություններ ի զարգացման միջոցառումների քանակը, ծրագրի իրագրության բարձրացման միջոցառումները և նպատակային KM արտադրանքները LD և BD խնդիրների վերաբերյալ: Ծրագրի գիտելիքների արտադրանքը ներառում է, որտեղ դա հնարավոր է, գենդերային հավասարության /հզորացման վերլուծություն՝ կապված կոնկրետ գիտելիքի թեմայի հետ:</p>	<p>Միջնաժամկետ:</p> <p>Վերապատրաստման կարիքների գնահատումն ավարտված է: Նախագծված վերապատրաստման մոդուլներ. Վարքագծի փոփոխության վրա հիմնված Փորձարկման փուլը նախատեսված է (\$երմերների վարքագծի ցանկալի/ընտրված փոփոխության համար): Մշակվել է իրագրելի և հաղորդակցման պլան: Իրականացվել է 15 թրեյնինգ: Իրականացվել է իրագրելի միջոցառում.</p> <p>• ԵօՔ: Արոտօգտագործողների ասոցիացիաներ SLM միջոցառումների և կլիմայի դիմացկուն կայուն գյուղատնտեսական պրակտիկաների և գյուղական ձեռներեցության վերաբերյալ</p> <p>• 3 վերապատրաստման սեմինար Զրօգտագործողների</p>	<p>Այս ցուցանիշը կենտրոնացած է ծրագրի թեմատիկ ոլորտների վերաբերյալ տեղեկացվածության և ընդհանուր մակարդակի բարելավման վրա, ինչը նպաստում է վարքագծային ցանկալի փոփոխությանը:</p> <p>Ցուցանիշը նախատեսված է որպես արդյունքի մակարդակի ցուցիչ, որը հետևում է արդյունքների Արդյունք 4.1-ում: Թիրախները սահմանվել են ողջամիտ թվով, որոնք հասանելի են համարվում առկա ռեսուրսներով:</p>	<p>Հարցաթերթիկներ/ հարցումներ</p> <p>Ծրագրի հաշվետվություններ</p>	<p>Տարեկան զեկուցվում է GEF PIR-ի DO ներդիրում</p>	<p>Ծրագրի ղեկավար</p> <p>Առաջադրանքի ղեկավար Բաղադրիչ 4, Դաշտային համակարգողն էր,</p> <p>KM խորհրդատու</p> <p>ՄԱԶՇ CO</p>	<p>Ծրագրի առցանց գիտելիքների շտեմարան:</p> <p>Հարցաթերթիկներ MTR-ով վավերացված արդյունքներով և ծրագրի վերջնական գնահատմամբ:</p>	<p>Ռիսկերը. Ծրագիրը կարող է չհասնել տեղական շահագրգիռ կողմերի և բնական ռեսուրսների օգտագործողների մեծամասնությանը:</p> <p>Ենթադրություններ: Զրի և հողի ինտեգրված կառավարման, LDN/SLM էկոլոգիական և տնտեսական օգուտների վերաբերյալ գիտելիքների արտադրանքի արդյունավետ տարածում և օգտագործում: Վերապատրաստման սեմինարներ և ֆերմերների դաշտային դպրոցներ, որոնք տալիս են գիտելիքներ, որոնք օգտակար և կիրառական են ոլորտում:</p>

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Մտուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
		<p>ասոցիացիաների համար (ՋՕԸ)՝ կայուն LDN համատեղելի գյուղատնտեսության և կլիմայի խելացի ոռոգման վերաբերյալ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Թիրախային համայնքների 6 ֆերմերների դաշտային դայրոցներ, որոնք կիսում են սովորած դասերը և SLM-ի լավ պրակտիկաները • 6 Մարզումներ Տեղական իշխանությունների և տեղական բնական ռեսուրսների օգտագործողների համար Ծրագրի/Առաջարկային գրելու մասին • 6 տեղական թրեյնինգ էկոտուրիզմի վերաբերյալ • LDN տարածաշրջանային սեմինար կիսել փորձը, գեներացված գիտելիքները, մարտահրավերները և հնարավորությունները LDN տարածաշրջանային թիրախային սահմաններում: • Ֆունկցիոնալ ցանց ստեղծվել են գյուղատնտեսության 						

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Մտուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
		<p>ընդլայնման մատակարարներ</p> <ul style="list-style-type: none"> • 20 գենդերային զգայունության իրազեկման բարձրացում իրադարձություններ • 20 ռադիո թույլ շոուներ կին ֆերմերների համար հատված ունեցող ֆերմերների համար • Հասանելի գենդերային զգայուն LDN/SLM/կենսաբազմազանության ուսուցման/տեղեկատվական նյութեր և երկրի հատուկ գիտելիքների փոխանակում UNCCD/WOCAT հարթակում; FAO հարթակ; CARMAC հարթակ; Հարմարվողականության հիմնադրամի ծրագրի հարթակ • Նախագիծ-վիդեո վավերագրական Ծրագրի կայք և սոցիալական մեդիա հարթակներ 						
	Ցուցանիշ 20: Թիրախային համայնքներում LDN-ի հետ համատեղելի կենսաբազմազանության նկատմամբ	Միջնաժամկետ: Ավարտվել են LDN-ի և ինտեգրված հողօգտագործման պլանավորման դաշտային գնահատումները, հողերի դեգրադացիայի և	Ցուցանիշն արտացոլում է այն միջոցները, որոնք թույլ կտան հողի կայուն կառավարման միջոցառումները, որոնք համահունչ են	Հողի/ջրի/կենսաբազմազանության ռեսուրսների կառավարման լիազորված պատասխանատու գերատեսչությունների	Տարեկան զեկուցվում է GEF PIR-ի DO ներդիրում	Ծրագրի ղեկավար/Առաջադրանքների ղեկավարներ IP/RP	Դաշտային մոնիտորինգ, ԳԷՀ-ի գնահատման ծրագրի միջնաժամկետ և վերջնական	Ռիսկերը. Ծրագրի կողմից մշակված օրենսդրական փոփոխությունները, գործիքներն ու մեթոդաբանությունները պաշտոնապես չեն ընդունվել և չեն

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Մտուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
	<p>զգայուն տարածական և հողօգտագործման պլանավորման ուղեցույցների, մեթոդաբանական և գործիքների առկայություն համաձայն LDN սկզբունքների. Կենսաբազմազանության նկատառումներ; ELD հայեցակարգին նպաստող նախագծային փորձի ընդլայնում և կրկնօրինակում:</p>	<p>կենսաբազմազանության գնահատումները Ազգային գործընկերների հետ քննարկված և համաձայնեցված ձեռնարկներ և ուղեցույցներ</p> <p>ԵօՔ:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ձեռնարկ LDN համատեղելի և կենսաբազմազանության համար բարենպաստ ինտեգրված տարածքային հողօգտագործման պլանավորման մասին՝ կլիմայի դիմացկուն էկոհամակարգերի և կենսամիջոցների համար • Օրագրի կայունության և կրկնօրինակման ռազմավարություններ կայացված և հաստատված ծրագրի խորհրդի և շրջակա միջավայրի նախարարության կողմից • Տեխնիկական գնահատականներՊՏ-ներից դուրս կենսաբազմազանության և էկոհամակարգերի փոխկապակցման բարձրացման նպատակով պահպանության միջոցառումներ • Առաջարկություններ վարքագծով 	<p>LDN-ին և ներառյալ կենսաբազմազանության դիտարկումը:</p>	<p>պաշտոնական գրառումները.</p>		<p>ՄԱԶԾ հայաստանյան գրասենյակ</p>	<p>հաշվետվություններ</p>	<p>իրականացվում: Օրագիրը կարող է պատշաճ կերպով չտեղեկացնել և/կամ ներգրավել շահագրգիռ կողմերին:</p> <p>Ենթադրություններ: Բնության դրական լուծումների և այդ գործիքների ու մեթոդաբանական ինստիտուցիոնալացման նկատմամբ կա կառավարության հայտարարված և հստակ շահագրգռվածություն:</p>

Արդյունքների մոնիտորինգ	Ցուցանիշներ	Թիրախներ	Ցուցանիշների և թիրախների նկարագրությունը	Տվյալների աղբյուր/հավաքման մեթոդներ ⁴⁶	Հաճախակա նություն	Տվյալների հավաքման համար պատասխանատու	Ստուգման միջոցներ	Ռիսկեր/Ենթադրու թյուններ
		<p>տեղեկացված հանրային քաղաքականության համար Մևանա լճի ավազանում կենսաբազմազանության և նկատմամբ զգայուն SLM միջոցառումներն ավելի լայն ընդունելու և հողերի դեգրադացիայի չեզոքության ուղղությամբ առաջընթացի համար</p>						
Բաղադրիչ 5	<p>Ցուցանիշ 21: Ստեղծվել է ՄԳ համակարգի և ԳԷԲ-ների մոնիտորինգի և համաօգուտների մոնիտորինգ</p>	<p>Միջնաժամկետ: Միջանկյալ գնահատման հաշվետվություն M&E գործունեությունը EoP: -Զեկույցներ մշտադիտարկված և գնահատված ծրագրի արդյունքներով (ԳԷՀ միջանկյալ և վերջնական հաշվետվություններ) -Նռամսյակային մոնիտորինգ գործունեություն (ՄԱԶՕ) - GEB մոնիտորինգ Ագրոէկոլոգիական վճարումների սխեմայում և դրամաշնորհների պայմանագրերում ներառված չափանիշները:</p>	<p>Համաձայն ՄԱԶՕ/ԳԷՀ կանոնների</p>	<p>Ծրագրի հաշվետվություններ և ազգային/տեղական շահագրգիռ կողմերի հետ հանդիպումների արձանագրություններ գնահատող գիտելիքներ հաղորդելու համար.</p>	<p>Միջնաժամկետ Նախագծի ավարտը Տարեկան</p>	<p>Ծրագրի ղեկավար M&E/GEF խորհրդատու Գենդերային խորհրդատու</p>	<p>Մոնիտորինգ PIR-ների (տարեկան ծրագրի հաշվետվությունների) միջոցով վավերացված MTR-ի և վերջնական գնահատման միջոցով:</p>	<p>Համապատասխան շահագրգիռ կողմերի աջակցությունը համապատասխանում է ծրագրի կողմից ձեռնարկված գենդերային մենսյորի մինգի ջանքերին: Ծրագրի գործունեության համար մեծ ռիսկեր չկան.</p>

Ծրագրի իրականացման մոնիտորինգ և գնահատման բյուջե.		
ԳԷՀ ՄԳ պահանջները, որոնք պետք է ձեռնարկվեն Ծրագրի կառավարման գրասենյակի կողմից (ՄԻԳ)	Ինդիկատիվ ծախսեր (ԱՄՆ դոլար)	Ժամկետային շրջանակ
Մեկնարկային սեմինար և հաշվետվություն	5,000	Մեկնարկային սեմինար: Առաջին հատկացումից 2 ամսվա ընթացքում
ՄԳ-ն պետք է զեկուցի ԳԷՀ-ի հիմնական ցուցանիշներին և ծրագրի արդյունքների շրջանակում ներառված ծրագրի արդյունքներին հասնելու առաջընթացի մասին:	50,000 (M&E փորձագետի ծախսերը)	Մոնիտորինգը շարունակվելու է. Հաղորդվում է տարեկան և միջին և փակման ժամանակ
ԳԷՀ Ծրագրի իրականացման տարեկան հաշվետվության (PIR) պատրաստում	Ոչ ոք	Տարեկան սովորաբար հունիս-օգոստոս ընկած ժամանակահատվածում
SESP-ի և ESMF-ի մոնիտորինգ	Ոչ ոք (Ծախսերը ներառված են BL 10, BL 25, BL 49)	Ընթացիկ.
Վերահսկիչ առաքելություններ	Ոչ ոք	Տարեկան
Ուսումնական առաքելություններ	Ոչ ոք	Ըստ անհրաժեշտության
Անկախ միջնաժամկետ վերանայում (MTR)	28000 ⁴⁸	1 ապրիլ 2026 թ.
Անկախ ավրտական գնահատում (TE)	28000 ⁴⁹	30 հունիս 2028 թ.
Ծրագրի վերջնական սեմինար (M&E և ելքի ռազմավարություն)	5000	Ծրագրի ավարտը նախատեսվում է մինչև 2028 թվականի հունիսի 30-ը
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ցուցիչ ՕԱԽ	116,000 (ԳԷՀ-ի դրամաշնորհի 3.2%-ը)	

⁴⁸Գումարը՝ \$21,000 Միջազգային խորհրդատու+ \$2,000 Ազգային խորհրդատու+ \$5000 ճանապարհորդություն

⁴⁹Նույնը, ինչ վերևում

VII. ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Բաժին 1. Ընդհանուր դերերն ու պարտականությունները ծրագրի կառավարման մեխանիզմում

238. Իրականացնող գործընկեր. Այս ծրագրի իրականացնող գործընկերը Շրջակա միջավայրի նախարարությունն է (ՇՄՆ)՝ իր Բնապահպանական ծրագրերի իրականացման գրասենյակի (ԲԾԻԳ) միջոցով: Իրականացնող գործընկերն այն կազմակերպությունն է, որին ՄԱԶԾ-ի ադմինիստրատորը վստահել է ՄԱԶԾ-ի աջակցության իրականացումը, որը նշված է սույն ստորագրված ծրագրի փաստաթղթում, ինչպես նաև ստանձնելով ՄԱԶԾ-ի ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման և արդյունքների մատուցման համար ամբողջական պատասխանատվություն և հաշվետվողականություն, ինչպես սահմանված է այս փաստաթուղթը:

239. ՀՀ կառավարությունը 2010թ.-ին ՀՀ կառավարության թիվ 1191-Ն որոշմամբ ստեղծեց Բնապահպանական ծրագրերի իրականացման գրասենյակը (ԲԾԻԳ)՝ նախկինում գործող «Բնապահպանական ծրագրերի կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի հիման վրա, որը իրավահաջորդն էր պետական հիմնարկ «Բնական պաշարների կառավարում և աղքատության հաղթահարում» ԾԻԳ: «Բնապահպանական ծրագրերի իրականացման գրասենյակ» ՊՀ-ն Շրջակա միջավայրի նախարարության կառուցվածքի մի մասն է, և սույն կառույցն է իրավասու իրականացնել պետական ֆինանսավորմամբ և դոնորների կողմից ֆինանսավորվող ծրագրերը ՇՄՆ-ի անունից: ԲԾԻԳ-ը գործում է ՇՄՆ-ի մանդատի ներքո, որը պատասխանատու է կոնկրետ ծրագրերի միջոցով քաղաքականության իրականացմանը նպաստելու համար: ԲԾԻԳ-ի կառավարումն ու վերահսկողությունն իրականացնում են հիմնադիրը (Հայաստանի կառավարությունը) և լիազոր մարմինը (Շրջակա միջավայրի նախարարություն): ԲԾԻԳ-ը լիազորված է իրականացնել տարբեր բազմակողմ դոնորների կողմից աջակցվող ծրագրեր (օրինակ՝ FAO, WB) և երկկողմանի դոնորների կողմից ֆինանսավորվող նախաձեռնություններ: ԲԾԻԳ-ն իրավասու է իրականացնել ֆինանսական գործարքներ և կառավարել առանձին գանձապետական հաշիվներ շրջակա միջավայրի նախարարությանը աջակցելու նպատակով՝ արդյունավետորեն իրականացնելու արտաքին և ներքին ֆինանսական և տեխնիկական աջակցության ծրագրերը՝ համաձայն ազգային նորմատիվ ակտերի դրույթների՝ միջազգային կոնվենցիաների պահանջները և շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում միջազգային չափանիշներին համապատասխան:

240. ՄԱԶԾ Գործընկերների կարողությունների գնահատման գործիքը (PCAT) հաստատել է, որ Շրջակա միջավայրի նախարարությունը (ՇՄՆ)/ԲԾԻԳ-ը ունի ինստիտուցիոնալ մանդատ այն ոլորտում, որը համապատասխանում է ծրագրին և համապատասխանում է հիմնական ծրագրային չափանիշներին, ունենալով կարողություններ ապահովելու որակյալ ծրագրերի կառավարում, ապահովելու սիներգիաներ, կրկնօրինակելու և ընդլայնելու ծրագրի արդյունքները, մոբիլիզացնելու զարգացման գործընկերներին և ապահովելու ազգային մակարդակի համաֆինանսավորում նախագծի շրջանակներում: ԿԳՆ-ն ունի փորձ և տեխնիկական կարողություններ՝ վերահսկելու, մոնիթորինգի իրականացման և հարմարվողական կառավարում ապահովելու ինչպես նաև հետևել ռիսկերի արձագանքը ծրագրի արդյունքների իրականացման համար: ՇՄՆ-ն կաշակցի ԲԾԻԳ-ին այս ծրագրի

իրականացման համար: Այս տեսանկյունից և համաձայն այս պայմանավորվածության, ՇՄՆ-ն կունենա էական վերահսկողական, առաջնորդական և ռազմավարական պլանավորման գործառնություններ և դերեր, մինչդեռ ծրագրի վարչարարության պարտականություններն ու գործառնությունները (պայմանագրի կնքում, անձնակազմի և փորձագետների հավաքագրում, ֆինանսական վարչարարություն և ծրագրի գործընթացներին վարչական աջակցություն) կիրականացվի ԲԾԻԳ-ի կողմից՝ ՇՄՆ ղեկավարությամբ:

241. Իրականացնող գործընկերը (ՀՀ ՇՄՆ-ն/ԲԾԻԳ) պատասխանատու է այս ծրագրի իրականացման համար: Հիմնական գործառնությունները ներառում են.

- Ծրագրի պլանավորում, համակարգում, կառավարում, մոնիթորինգ, գնահատում և հաշվետվություն: Սա ներառում է բոլոր անհրաժեշտ տեղեկատվության և տվյալների տրամադրումը, որոնք անհրաժեշտ են ժամանակին, համապարփակ և ապացույցների վրա հիմնված ծրագրի հաշվետվությունների համար, ներառյալ արդյունքները և ֆինանսական տվյալները, ըստ անհրաժեշտության: Իրականացնող գործընկերը կձգտի երաշխավորել, որ ծրագրի մակարդակի ՄԳ-ն իրականացվի ազգային ինստիտուտների կողմից և համապատասխանեցվի ազգային համակարգերին, որպեսզի ծրագրի կողմից օգտագործվող և ստեղծվող տվյալները աջակցեն ազգային համակարգերին:
- Ծրագրի խորհրդի նիստերի նախագահում:
- Ռազմավարական մակարդակով ծրագրի առաջընթացի մոնիթորինգ՝ զարգացման արդյունքների հասնելու ուղղությամբ:
- Ռիսկերի և երաշխիքների արդյունավետ կառավարման ապահովում, ինչպես նշված է սույն Ծրագրի փաստաթղթում և նոր ռիսկերի կառավարում, որոնք կարող են առաջանալ ծրագրի իրականացման ընթացքում:
- Ծրագրի գործընկերների կողմից խոստացված համաֆինանսավորման ապահովումը:
- Ապահովել, որ կա ծրագրի կազմակերպչական համակարգված կառուցվածք և աշխատանքային պլանների տրամաբանական փաթեթ:
- Սահմանեք հանդուրժողականություններ AWP-ում և այլ պլաններում, ինչպես պահանջվում է Ծրագրի ղեկավարի համար:
- Ֆինանսական կառավարում, ներառյալ ծրագրի բյուջեների նկատմամբ ֆինանսական ծախսերի վերահսկումը:
- Բազմամյա աշխատանքային պլանի հաստատում և ստորագրում.
- Տարեվերջին համատեղ հաշվետվության հաստատում և ստորագրում. և,
- Ֆինանսական հաշվետվության կամ ֆինանսավորման թույլտվության և ծախսերի նախահաշվի ստորագրում.

242. ԲԾԻԳ-ի HACT միկրո գնահատման ռիսկի ընդհանուր վարկանիշը «ցածր» է: HACT միկրո գնահատման ներքո աուդիտորների երկու որակավորված բացահայտումները վերաբերում են ֆինանսական և գնումների կարողություններին, մասնավորապես. 1) ԲԾԻԳ-ի ֆինանսական անձնակազմի զգալի շրջանառությունը (Ցածր ռիսկ) և 2) տեխնիկական վերահսկողության բացակայությունը, երբ տրվել է հայտի պաշտոնական հրավեր և խորհրդակցություններից հետո (չափավոր ռիսկ): Հաշվի առնելով, որ այս սահմանափակումները կարող են պոտենցիալ խոչընդոտել կամ հետաձգել ծրագրի իրականացումը, Ծրագրի սկզբնական փուլում և Շրջակա միջավայրի նախարարության և EPIU-ի հետ խորհրդակցելով, ՄԱԶԾ NIM/Ծրագրի կառավարում և նպատակային գնումների և պայմանագրերի կառավարման հետ կապված կարողությունների զարգացման մի շարք

միջոցառումներ կիրականացվեն HACT միկրո գնահատումների միջոցով ընդգծված կարողություններացերը վերացնելու նպատակով: Կարողությունների զարգացման հետագա գործողությունները կբացահայտվեն պլանավորման ընթացքում ստուգումների և մոնիտորինգի այլ գործողությունների ընթացքում՝ որպես ՄԱԶԾ վերահսկողական գործառնայթի մաս: ՄԱԶԾ-ի TRAC-ի համապատասխան ռետուրսները ֆինանսավորվել են (արտացոլված է TBWP-ում) ՄՍ/ԲԾԻԳ-ի նպատակային ՆԻՄ և Ծրագրի կառավարման կենտրոնացված դասընթացների համար:

243. ԲԾԻԳ-ը ինտեգրված է ՇՄՆ-ի կառուցվածքում և հաշվետու է լինելու ՇՄՆ-ին ԲԾԻԳ-ի կանոնադրությամբ և Կառավարության թիվ 1191-Ն որոշմամբ սահմանված պարտականությունների և պարտավորությունների համաձայ ԲԾԻԳ-ի կատարողական գործառնայթները կներառեն.

- Ծրագրի ամենօրյա կառավարում.
- Ծրագրի համար ապրանքների, ծառայությունների և աշխատանքների գնումների համար պայմանագրերի կնքում և պայմանագրերի կառավարում:
- Պայմանագրի կատարման և ապրանքների և ծառայությունների ընդունման հավաստագիր՝ համաձայն Ծրագրի գնումների պլանի:
- Ֆինանսական կառավարում, ներառյալ ազգային խորհրդատուների ներգրավմամբ ապրանքների և ծառայությունների դիմաց վճարումները, որոնք կատարվում են ազգային արժույթով:
- Երկրի ներսում լոգիստիկ աջակցություն, ներառյալ ծրագրի անձնակազմի և խորհրդատուների ուղևորությունների հետ կապված հարցերում, ծրագրի միջոցառումների կառավարում:
- Սարքավորումների և ակտիվների կառավարման ծառայություններ, ներառյալ SS սարքավորումների սպասարկում, լիցենզիաներ և S2S աջակցություն ծրագրի թիմի և ծրագրի գործունեության համար:
- Վարչական աջակցություն ծրագրի շրջանակներում.

244. ԲԾԻԳ -ն մինչ օրս իրականացնում է հետևյալ ծրագրերը.

- «Արթիկ քաղաքի փակված քարհանքի թափոնների և ջրհեղեղների կառավարում» դրամաշնորհային ծրագիր
Տևողությունը՝ 2019 հուլիս – 2022 հուլիս
Ընթացքի մեջ է՝ 99% ավարտված է
- «Հայաստանի բնության հատուկ պահպանվող տարածքներին հարակից էկոհամակարգերի և համայնքների հարմարվողականության կարողությունների ամրապնդում» դրամաշնորհային ծրագիր
Տևողությունը՝ 2019 սեպտեմբեր – 2023 սեպտեմբեր
Ընթացքի մեջ է՝ 50% ավարտված
- «Ապագա առաջնորդների ներգրավում, երիտասարդների համար հարմարվողականության հիմնախնդիրների և լավագույն փորձի վերաբերյալ թվային կրթական մոդուլի ստեղծում» դրամաշնորհային ծրագիր
Տևողությունը՝ 2020 նոյեմբեր – 2023 մայիս
Ընթացքի մեջ է՝ 99% ավարտված է
- «Անցում էլեկտրական շարժունակությանը Հայաստանում» դրամաշնորհային ծրագր

Տնողությունը՝ 2021 հոկտեմբեր – 2024 սեպտեմբեր

Ընթացքի մեջ է՝ 20% ավարտված

- «Հայաստանի անտառների կայունություն, հարմարվողականության և գյուղական զարգացման բարելավում մեղմման միջոցով» դրամաշնորհային ծրագիր Տնողությունը՝ 2022 հունվար – 2029 նոյեմբեր
Ընթացքի մեջ է՝ 5% ավարտված
- «Շենքերի էներգաարդյունավետ արդիականացմանն ուղղված ներդրումների ռիսկերի նվազեցում» դրամաշնորհային ծրագիր
Տնողությունը՝ 2021 հոկտեմբեր – 2023 հունիս
Ընթացքի մեջ է՝ 18% ավարտված է
- «Օժանդակություն ինստիտուցիոնալ կարողությունների զարգացմանը՝ հանքարդյունաբերության ոլորտում բնապահպանական կառավարումը, ներառումը և թափանցիկությունն ապահովելու նպատակով» դրամաշնորհային ծրագիր
Տնողությունը՝ 2022 սեպտեմբեր – 2024 դեկտեմբեր
Ընթացքի մեջ է. Ծրագրի համաձայնագիրը ստորագրվել է սեպտեմբերի սկզբին

245. ԲԾԻԳ-ն ունի հետևյալ կադրային անձնակազմը՝ Վարչական և սպասարկող անձնակազմ, Ծրագրերի իրականացման և մոնիթորինգի վարչություն, դոնորների հետ համագործակցության վարչություն, վարչական գործերի և գնումների բաժին: Ներկայումս ԲԾԻԳ-ն ունի 26 աշխատակից, ներառյալ դաշտային գրասենյակի աշխատակիցները: ԲԾԻԳ-ը կստանա կանխիկ կանխավճարներ: HACT-ի միկրոգնահատումը ցույց է տվել, որ մինչ օրս ԲԾԻԳ-ը ստացել է կանխիկ կանխավճարներ Շրջակա միջավայրի նախարարության անունից մի շարք դոնորներից, և այդ ռեսուրսների կառավարման հետ կապված որևէ դժվարություն չի առաջացել/արձանագրվել, բացի կարողությունների սահմանափակումներից և գնումներից: ընդգծված Գտածո No. 2 HACT միկրո գնահատման ներքո, որը կլուծվի ծրագրի իրականացման ընթացքում նպատակային վերապատրաստումների միջոցով՝ սկսած սկզբնական փուլից: ԲԾԻԳ-ը կաջակցի ծրագրի գործողությունների իրականացմանը՝ համաձայն Տարեկան աշխատանքային պլանի, գնումների պլանի և բյուջեի՝ համաձայնեցված Շրջակա միջավայրի նախարարության և ՄԱԶԾ-ի հետ: ԲԾԻԳ-ը խորհրդում կներկայացնի ԲԾԻԳ ՊՀ-ի տնօրեն Արմեն Եսոյանը:

246. Պատասխանատու կողմեր: Այս ծրագրի համար առաջարկվող պատասխանատու կողմը WWF Հայաստանն է: Բնության համաշխարհային հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակն ընտրվել է ԻԳ-ի (ՇՄՆ/ԲԾԻԳ) կողմից՝ խորհրդակցելով ՄԱԶԾ CO-ի հետ՝ հիմնվելով հետևյալ չափանիշների վրա. ա) Պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության կառավարման երկարատև փորձ. բ) փորձը վայրի բնության բնակչության գնահատման և տեղական համայնքների կողմից աջակցվող միգրացիոն միջանցքների ստեղծման հետ. գ) կենսաբազմազանության համար բարենպաստ գյուղատնտեսական պրակտիկաների բնապահպանական խրախուսումների իրականացման փորձը կենսաբազմազանության հիմնական տարածքների (KBAs) շուրջ. դ) միջազգային դոնորների կողմից ֆինանսավորվող ծրագրերի իրականացման հաջող փորձի արձանագրում: Այս տեսանկյունից, WWF Հայաստանի համեմատական առավելություններն ու ներքին կարողությունները ճանաչվել են PIF փուլից ի վեր և վավերացվել HACT և PCAT գնահատումների միջոցով: Ծրագրի մեկնարկից հետո ՇՄՆ/ԲԾԻԳ-ը որպես այս ծրագրի

Իրականացնող գործընկեր (IP) համաձայնագիր կկնքի WWF Հայաստանի հետ Բաղադրիչ 2-ի և Արդյունք 3.1.4-ի իրականացման համար՝ հիմնվելով վերջնական վավերացման և բյուջեի ճշգրտում, որը հետագայում կհամաձայնեցվի կողմերի միջև սկզբնական շրջանում:

247. 245. WWF Հայաստանի HACT և PCAT գնահատումների արդյունքները ցույց են տալիս, որ WWF Հայաստանն ունի ծրագրեր իրականացնելու կարողություն և հարուստ փորձ ունի կենսաբազմազանության և ՊՏՏ հիմնախնդիրների, տեղական համայնքների և կայուն գյուղատնտեսական պրակտիկայի առաջնորդման հետ կապված: PA KBAs / IBAs մոտիկությունը. ՄԱԶԾ CO-ի մասնակցությամբ ՇՄՆ/ԲԾԻԳ-ի կողմից անցկացված խորհրդակցությունները ցույց են տվել, որ WWF Հայաստանն ամենահարմար կազմակերպությունն է Բաղադրիչ 2-ը (ՊՏ և կենսաբազմազանություն) իրականացնելու և Բաղադրիչ 3-ի ներքո (առաջարկվող արդյունք3.1.4) արդյունքները ապահովելու առումով, հատկապես՝ հաշվի առնելով փոխլրացումը WWF Հայաստանի հետ «Էկոմիջանցքների խթանում Հարավային Կովկասում I և II փուլերում» նախագիծ,և WWF Հայաստանի փորձը տեղական համայնքների հետ աշխատելու և տեղական գործընկերությունների և համայնքի կողմից հաստատված էկոմիջանցքների ձևավորման գործում:

248. WWF-ը Հայաստանում գործում է 2002 թվականից՝ իր երկրի գրասենյակի միջոցով: 2002 թվականից WWF-ն իրականացրել է տարբեր ծրագրեր՝ ուղղված ՊՏ-ների ստեղծմանը/ընդլայնմանը (օրինակ՝ Արփի լիճ ազգային պարկ, «Արևիկ» ազգային պարկ, Զանգեզուր արգելավայր), Հայաստանի էկոլոգիական ցանցի զարգացմանն ու ամրապնդմանը, պահպանում և Վտանգված տեսակների վերականգնում, անտառային էկոհամակարգերի վրա կլիմայի փոփոխության ազդեցության մեղմացում և հարմարեցում, տեղական համայնքների համար այլընտրանքային կենսապահովման տնտեսական մեխանիզմների ներդրում՝ բնական ռեսուրսների կայուն օգտագործումը խթանելու նպատակով: Բնության համաշխարհային հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակը նախկինում աջակցել է ՄԱԶԾ-ի ծրագրերի շրջանակում առանձին բաղադրիչների իրականացմանը, ինչպիսիք են ԳԷՀ/ՄԱԶԾ ծրագրի «Կարողությունների զարգացման և կառավարման ռեժիմի բարելավումը». թերթ. Ընդհանուր առմամբ, WWF Հայաստանը նպաստել է ՊՏ-ների ծածկույթի բարձրացմանը՝ 10%-ից մինչև 13,1%: WWF երկրի գրասենյակը ներկայումս իրականացնում է հետևյալ ծրագրերը.

1. Ընձառյուծի պահպանությունը Հայաստանում (258 817 ԱՄՆ դոլար).
2. Կենդանի լանդշաֆտներ Հայաստանի շուկայի զարգացման համար (4,795,665 ԱՄՆ դոլար).
3. Էկոմիջանցքների խթանում Հայաստանում, փուլ 2 (4,076,500 ԱՄՆ դոլար):
4. Կովկասյան կարմիր եղնիկի վերաներդրումը Հայաստանում (429354 ԱՄՆ դոլար).

249. Ի լրումն առկա ծրագրերի, WWF հայաստանյան գրասենյակը վերջերս հաջողությամբ կառավարել է երկու նմանատիպ նախաձեռնություններ, օրինակ՝ «Էկոմիջանցքների խթանում Հայաստանում, փուլ 1» (2,108,160 ԱՄՆ դոլար) և «Անդրսահմանային համատեղ քարտուղարության 3-րդ փուլ» (1,182,088 ԱՄՆ դոլար): Ի լրումն նախորդ համագործակցությունների, այդ թվում՝ շրջակա միջավայրի նախարարության հետ նախկին գործընկերության, WWF Հայաստանն ունի տեղական համայնքների հետ աշխատելու հարուստ փորձ: Հայաստանի երեք հարավային մարզերի վեց համայնքներում լավ

հաստատված գործընկերության շնորհիվ վերջերս ստեղծված Համայնքային պահպանվող տարածքները (ՀՊՏ) ընդգրկում են ավելի քան 35,000 հա: Այսօր բոլոր ՀԿԿ-ները կառավարվում են համապատասխան ՀԿԿ-ների կողմից: Այս համաձայնագրերը ներկայացնում են առաջին նորարարական մոտեցումները, որոնք տեղական համայնքներին ներգրավում են գլոբալ կարևոր կենսամիջավայրերի և տեսակների մոնիտորինգի և պաշտպանության մեջ, օրինակ՝ ընձառյուծ, մուֆլոնը, բեգոարյան այծը, գորշ արջը CCA-ներում ներկայացված են WWF Հայաստանի կողմից իր էկոմիջանցքի ծրագրի միջոցով:

250. HACT-ը և PCAT-ը երկուսն էլ ընդգծել են, որ WWF հայաստանյան գրասենյակում առկա են համապատասխան կարողություններ՝ ծրագրի համաձայնեցված արդյունքներն իրականացնելու համար: Ծրագրի կառավարման մեջ ներգրավված ստորաբաժանումներն են Պահպանությունը և F&A, ներառյալ նախագծերում ներգրավված մի շարք տեխնիկական անձնակազմ: Հետևելով HACT միկրո գնահատման առաջարկություններին, WWF Հայաստանը վարձել է լրացուցիչ ֆինանսական հաշվապահական անձնակազմ՝ ապահովելու բավարար հաշվապահական կարողություններ և ներքին ֆինանսական հոսքերի ներքո պարտականությունների տարանջատում: Որպես Պատասխանատու կողմ՝ WWF Հայաստանը կներգրավվի ծրագրի իրականացմանը և, հետևաբար, չի կարող լինել Ծրագրի խորհրդի մաս՝ շահերի բախումից խուսափելու համար:

251. ՄԱԶԾ. ՄԱԶԾ-ն հաշվետու է ԳԷՀ-ին այս ծրագրի իրականացման համար: Սա ներառում է Իրականացնող գործընկերոջ կողմից ձեռնարկված ծրագրի կատարման վերահսկումը՝ ապահովելու, որ ծրագիրն իրականացվում է ՄԱԶԾ-ի և ԳԷՀ-ի քաղաքականության և ընթացակարգերի համաձայն, ինչպես նաև այս ծրագրի համար լիազորությունների պատվիրակության (DOA) նամակում նշված չափանիշներին ու դրույթներին: ՄԱԶԾ-NCE գործադիր համակարգողը, խորհրդակցելով ՄԱԶԾ Բյուրոյի և Իրականացնող գործընկերոջ հետ, պահպանում է ծրագրի DOA-ն չեղյալ համարելու, կասեցնելու կամ չեղարկելու իրավունքը: ՄԱԶԾ-ն պատասխանատու է Ծրագրի ապահովման գործառույթի համար ծրագրի կառավարման կառուցվածքում և ներկայացնում է Ծրագրի խորհրդին և մասնակցում Ծրագրի խորհրդի նիստերին որպես քվեարկության իրավունք չունեցող անդամ:

Ծրագրի շահագրգիռ կողմերը և թիրախային խմբերը:

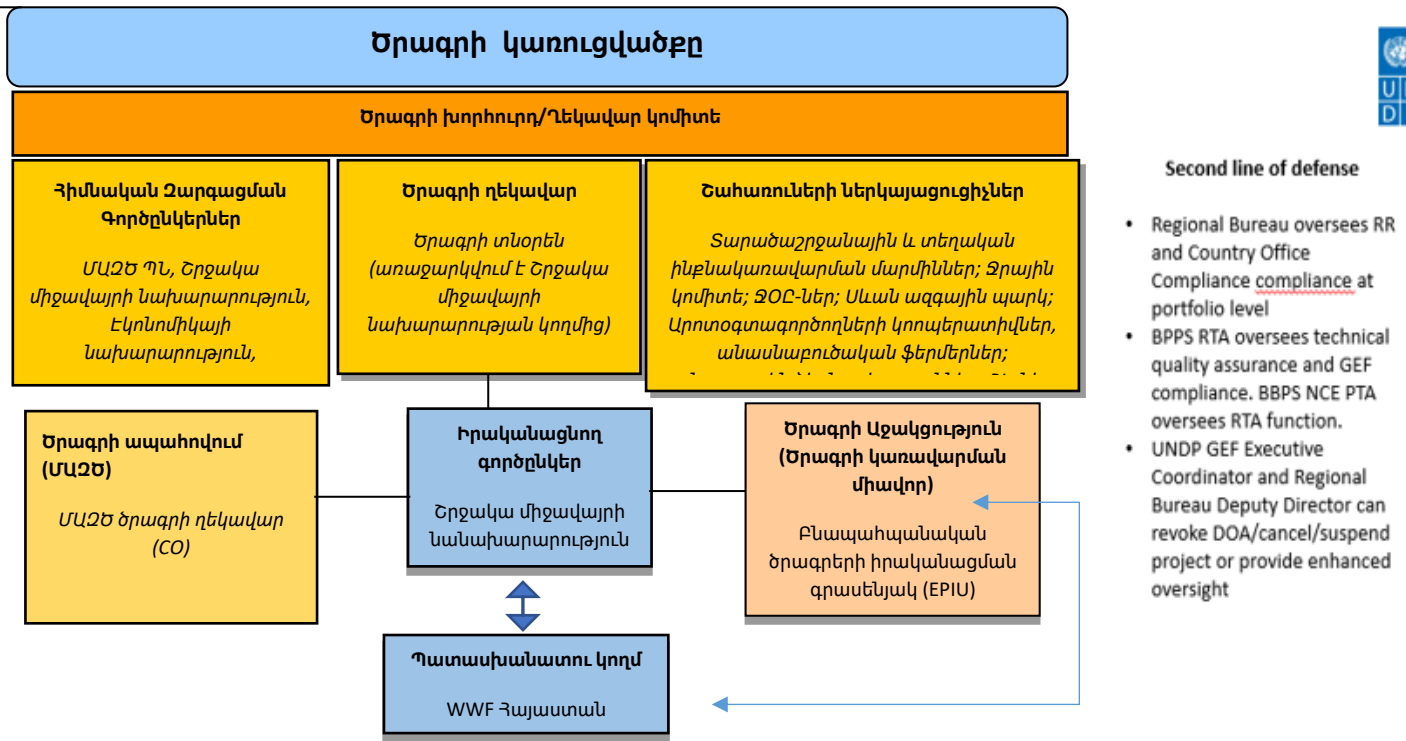
252. Շահագրգիռ կողմերի և հիմնական թիրախային խմբերի մասնակցությունն ու ներդրումը կարևոր է ծրագրի հաջողության համար, ինչպես ազգային, այնպես էլ տեղական մակարդակներում շահագրգիռ կողմերի համար: Ծրագիրը կիրառում է մասնակցային մոտեցումներ՝ ապահովելու կառավարության սեփականությունը և շահագրգիռ կողմերի լիարժեք ներգրավվածությունը ծրագրի յուրաքանչյուր բաղադրիչի շրջանակներում: Ծրագրի խորհուրդը կամ Ղեկավար կոմիտեն ներառում է այնպիսի ձևավորում, որը ապահովում է բոլոր հիմնական շահերի լայն ներկայացվածությունը ծրագրի իրականացման ընթացքում՝ ներգրավելով ՄԱԶԾ-ի վաղեմի գործընկերներին, ինչպիսիք են շրջակա միջավայրի նախարարությունը, էկոնոմիկայի նախարարությունը, տարածքային կառավարման նախարարությունը, գիտության ակադեմիան և այ գործընկերներ: Ծրագրի թիմը հետազայում կստեղծի և կպահպանի ծրագրի գործընկերությունը: Նրանց մասնակցությունն ապահովելու համար շահագրգիռ կողմերի հետ կկապվի և կներգրավվի՝ օգտագործելով տարբեր

ռազմավարություններ և մեթոդներ, որոնք լավագույնս համապատասխանում են նախագծում նրանց ներդրումներին և շահերին:

253. Ծրագիրը կաջակցի **Տեղական խորհրդատվական խմբերի** ստեղծմանը՝ (LAG) հեշտացնելու շահագրգիռ կողմերի խորհրդատվությունները ընտրված 6 համայնքներից յուրաքանչյուրում՝ միջոցառումների իրականացման և ծրագրի արդյունքների որակի համար առաջարկվող տեխնիկական լուծումների ներդրում տրամադրելու և դրանց հաստատման համար: Այս խմբերը կազմված կլինեն Գյուղատնտեսության և շրջակա միջավայրի համար պատասխանատու համայնքապետարանի, Արոտավայրերի կառավարման կոոպերատիվի, խոշոր և փոքր ֆերմերների, մասնավոր հատվածի/անհատ ձեռնարկատերերի, ակադեմիական/կրթական հաստատությունների, թիրախային համայնքների, քաղաքացիական հասարակության և դպրոցների ներկայացուցիչներից՝ ուղղորդում և տեխնիկական ուղղություններ տրամադրելու համ խորհրդատվություն ծրագրի նախաձեռնությունների վերաբերյալ: Այս խմբերի անդամները կտեղեկացվեն և անհրաժեշտության դեպքում կխորհրդակցվեն բոլոր ծրագրված միջոցառումների, ազդեցությունների և համայնքի մակարդակով ակնկալվող արդյունքների վերաբերյալ:

Բաժին 2: Ծրագրի կառավարման կառուցվածքը

254. Առաջարկվող ծրագրի կառավարումը ներկայացված է ստորև.

255. ՄԱԶԾ-ի մշտական ներկայացուցիչը ստանձնում է լիարժեք պատասխանատվություն և հաշվետվողականություն վերահսկողության և որակի ապահովման համար այս Ծրագիրը և ապահովում է դրա ժամանակին իրականացումը ԳԷՀ-ի հատուկ պահանջներին և ՄԱԶԾ-ի Ծրագրի և Գործառնությունների Քաղաքականություններին և ընթացակարգերին (POPP), Ֆինանսական կանոնակարգերին և կանոններին և Ներքին վերահսկողության շրջանակին համապատասխան: ՄԱԶԾ Երկրի գրասենյակի ներկայացուցիչը կստանձնի հավաստիացման դերը և հավաստիացման արդյունքները կներկայացնի Ծրագրի խորհրդին և հետևաբար կասնակցի Ծրագրի խորհրդի նիստերին որպես քվեարկության իրավունք չունեցող անդամ:

Բաժին 3: Պարտականությունների և պաշտպանական գործառնությունների տարանջատում ՄԱԶԾ-ի ներկայացուցչության նկատմամբ ծրագրի խորհրդում.

256. Ինչպես նշվում է Նվազագույն ֆիդուցիար ստանդարտներ ԳԷՖ-ի գործընկեր գործակալությունների համար, այն դեպքերում, երբ ԳԷՀ-ի գործընկեր գործակալությունը (այսինքն՝ ՄԱԶԾ) իրականացնում է ծրագրի իրականացում և իրականացման վերահսկողությունը, ԳԷՀ-ի գործընկեր գործակալությունը (այսինքն՝ ՄԱԶԾ) պետք է առանձնացնի իր ծրագրի իրականացման վերահսկողության և կատարման պարտականությունները և նկարագրի համապատասխան նախագծում. փաստաթուղթ ա. 1) ԳԷՀ Գործընկեր գործակալության տարբեր ստորաբաժանումներում իրականացման

վերահսկողության և կատարողական գործառույթների տարանջատման համար բավարար ինստիտուցիոնալ պայմանավորվածություն. և 2) ԳԷՀ-ի գործընկեր գործակալության շրջանակներում պատասխանատվության, հաշվետվության և հաշվետվողականության հստակ գծեր՝ ծրագրի իրականացման վերահսկողության և կատարման գործառույթների միջև: Այս դեպքում ՄԱԶԾ-ն իրականացնում է միայն իրականացման վերահսկիչ դեր ծրագրում ի տարբերություն ՄԱԶԾ-ի դերի ծրագրի խորհրդում և ծրագրի երաշխավորման գործառույթում, հետևաբար ապահովվել է ծրագրի իրականացման վերահսկողության և կատարման պարտականությունների ամբողջական տարանջատում:

Բաժին 4. Ծրագրի կազմակերպման կառուցվածքի դերերն ու պարտականությունները.

257. Ծրագրի խորհուրդ. ՄԱԶԾ-ի բոլոր ծրագրերը պետք է կառավարվեն բազմաշահառուների խորհրդի կամ կոմիտեի կողմից, որը ստեղծվել է մոնիտորինգի և գնահատման հիման վրա կատարողականը վերանայելու և իրականացման խնդիրները՝ արդյունքների որակյալ առաքումն ապահովելու համար: Ծրագրի խորհուրդը (նաև կոչվում է Ծրագրի Ղեկավար կոմիտե) ծրագրի ամենաավագ, նվիրված վերահսկող մարմինն է: Ծրագրի խորհրդի երկու հիմնական (պարտադիր) դերերը հետևյալն են.

- 1) **Ծրագրի կատարման բարձր մակարդակի վերահսկողություն իրականացնող գործընկերոջ կողմից** (ինչպես բացատրվում է «Տրամադրել վերահսկողություն»-ի հատվածը POPP): Սա ծրագրի խորհրդի առաջնային գործառույթն է և ներառում է տարեկան (և ըստ անհրաժեշտության) ծրագրին սպառնացող ցանկացած հիմնական ռիսկի գնահատում, ինչպես նաև որոշումներ/համաձայնություններ կառավարման ցանկացած գործողությունների կամ դրանց արդյունավետ լուծման համար ուղղիչ միջոցառումների վերաբերյալ: Ծրագրի խորհուրդը դիտարկում է ծրագրի կատարողականի ապացույցները՝ հիմնված մոնիթորինգի, գնահատման և հաշվետվությունների վրա, ներառյալ առաջընթացի հաշվետվությունները, գնահատումները, ռիսկերի մատյանները և համակցված առաքման հաշվետվությունը: Ծրագրի խորհուրդը պատասխանատու է անհրաժեշտության դեպքում ուղղիչ գործողություններ ձեռնարկելու համար՝ ապահովելու համար, որ ծրագիրը հասնի ցանկալի արդյունքներին:
- 2) **Իրականացնող գործընկերոջ ռազմավարական ծրագրի կատարման որոշումների հաստատում**՝ Նպատակ ունենալով գնահատել և կառավարել ռիսկերը, վերահսկել և ապահովել կանխատեսվող արդյունքների և ազդեցությունների ընդհանուր ձեռքբերումը և ապահովել իրականացնող գործընկերոջ ծրագրի կատարման որոշումների երկարաժամկետ կայունությունը (ինչպես բացատրված է «Կառավարել վիճակի խտությունը» POPP-ի բաժինը):

258. Ծրագրի խորհրդում մասնակցելու պահանջները: (ընդգրկվելու է ԾԽ-ի TOR-ում)

- ✓ Համաձայնել Խորհրդի լիազորություններին և արձանագրությունների, քվորումի և արձանագրությունների կանոններին:
- ✓ Հանդիպել տարեկան կտրվածքով գոնե մեկ անգամ.
- ✓ Ծրագրի խորհրդի անդամի գործառույթներն իրականացնելիս շահերի ցանկացած բախումից խուսափել կամ իրականացնել համապատասխան գործողություններ՝

շահերի իրական կամ ենթադրյալ բախումներից խուսափելու համար: Այս բացահայտումը պետք է փաստաթղթավորվի և պահվի ՄԱԶԾ-ի կողմից:

- ✓ Իրականացնել Ծրագրի խորհրդի գործառույթները՝ համաձայն ՄԱԶԾ քաղաքականության և ընթացակարգերի:
- ✓ Ապահովել թափանցիկության ամենաբարձր մակարդակը և ապահովել Ծրագրի խորհրդի նիստերի արձանագրությունները և դրանք կիսվել ծրագրի շահագրգիռ կողմերի հետ:

259. Ծրագրի խորհրդի պարտականությունները: (ընդգրկվելու է ԾԽ-ի TOR-ում)

- ✓ Կոնսենսուսային որոշումների կայացում.
  - Ծրագրի խորհուրդը ընդհանուր ուղեցույց և ուղղություն է տրամադրում ծրագրին, ապահովելով, որ այն մնա որոշակի սահմանափակումների մեջ և ապահովելով ծրագրի իրականացման ընդհանուր վերահսկողությունը:
  - Վերանայել ծրագրի կատարողականը մոնիթորինգի, գնահատման և հաշվետվությունների հիման վրա, ներառյալ առաջընթացի հաշվետվությունները, ռիսկերի մատյանները և համակցված առաքման հաշվետվությունը:
  - Ծրագրի խորհուրդը պատասխանատու է կոնսենսուսով կառավարման որոշումներ կայացնելու համար:
  - ՄԱԶԾ-ի վերջնական հաշվետվողականությունն ապահովելու համար Ծրագրի խորհրդի որոշումները պետք է ընդունվեն չափանիշներին համապատասխան, որոնք պետք է ապահովեն զարգացման արդյունքների կառավարում, գին որակակ լավագույն հարաբերակցություն, արդարություն, ազնվություն, թափանցիկություն և արդյունավետ միջազգային մրցակցություն:
  - Այն դեպքում, երբ Խորհրդում հնարավոր չէ հասնել կոնսենսուսի, ՄԱԶԾ-ի ներկայացուցիչը խորհրդում կմիջնորդի կոնսենսուս գտնելու համար, և եթե դա հնարավոր չլինի գտնել, վերջնական որոշում կկայացնի՝ ապահովելու համար, որ ծրագրի իրականացումն անտեղի չհետաձգվի:
- ✓ Վերահսկել նախագծի իրականացումը.
  - Ծրագրի փաստաթղթում նշված պարամետրերի շրջանակներում համաձայնեցնել ծրագրի ղեկավարի թույլատրելիությունը, ինչպես պահանջվում է, և տրամադրել ուղղություն և խորհրդատվություն բացառիկ իրավիճակների համար, երբ գերազանցվում են ծրագրի ղեկավարի հանդուրժողականությունը:
  - Գնահատել Ծրագրի իրականացման գործընկերոջ կողմից պատրաստված տարեկան աշխատանքային պլանները. Դիտարկել առաքման համակցված հաշվետվությունները մինչև իրականացնող գործընկերոջ կողմից հավաստագրումը:
  - Անդրադառնալ ծրագրի ղեկավարի կողմից բարձրացված ցանկացած բարձր մակարդակի ծրագրի խնդրին և ծրագրի երաշխավորմանը:
  - ՄԱԶԾ-ի և դոնորի կողմից սահմանված պարամետրերի շրջանակներում ծրագրի հիմնական և աննշան փոփոխությունների վերաբերյալ խորհուրդ տալ և նման առաջարկվող հիմնական և փոքր փոփոխությունները փոխանցել ՄԱԶԾ BPPS Բնության, Կլիմայի և Էներգետիկայի գործադիր համակարգողին (և ԳԷՀ-ին, ինչպես պահանջվում է ԳԷՖ-ի քաղաքականությամբ):

- Բարձր մակարդակի ուղղություն և առաջարկություններ տրամադրել ծրագրի կառավարման ստորաբաժանմանը, որպեսզի համոզվեք, որ համաձայնեցված արտադրանքները արտադրվում են բավարար չափով և պլանների համաձայն:
- Հետևել և վերահսկել այս ծրագրի համաֆինանսավորվող գործողությունները և համաֆինանսավորման գումարների իրականացմանը:
- Հաստատել մեկնարկային հաշվետվությունը, ԳԷՀ-ի տարեկան ծրագրի իրականացման հաշվետվությունները, միջնաժամկետ վերանայման և տերմինալի գնահատման հաշվետվությունները:
- Ապահովել մարդկային ռեսուրսների հանձնառությունը՝ աջակցելու ծրագրի իրականացմանը՝ իրավարարելով ծրագրի շրջանակներում ցանկացած խնդիր:
- ✓ Ռիսկի կառավարում:
  - Տրամադրել ուղեցույց՝ զարգացող կամ նյութականացված ծրագրի ռիսկերի վերաբերյալ և համաձայնեցնել հնարավոր մեղմացման և կառավարման գործողությունների մասին՝ կոնկրետ ռիսկերը լուծելու համար:
  - Վերանայել և թարմացնել ծրագրի ռիսկերի ռեզիստորը և դրա հետ կապված կառավարման պլանները՝ հիմնվելով իրականացնող գործընկերոջ կողմից պատրաստված տեղեկատվության վրա: Մա ներառում է ռիսկեր, որոնք կարող են ուղղակիորեն կառավարվել այս ծրագրի կողմից, ինչպես նաև ենթատեքստային ռիսկեր, որոնք կարող են ազդել ծրագրի իրականացման վրա կամ ՄԱԶԾ-ի շարունակական համապատասխանության և հեղինակության վրա, բայց դուրս են ծրագրի վերահսկողությունից: Օրինակ՝ սոցիալական և բնապահպանական ռիսկերը՝ կապված համաֆինանսավորվող գործունեության կամ ծրագրի ազդեցության գոտում կատարվող գործողությունների հետ, որոնք ազդեցություն ունեն ծրագրի վրա:
  - Անդրադարձ ծրագրի մակարդակի բողոքներին:
  - Համակարգում:
  - Ապահովել համակարգումը տարբեր դոնորների և կառավարության կողմից ֆինանսավորվող նախագծերի և ծրագրերի միջև:
  - Ապահովել համակարգումը տարբեր պետական մարմինների հետ և նրանց մասնակցությունը ծրագրի գործունեությանը:

260. Ծրագրի կառավարման խորհրդի կազմը Ծրագրի խորհրդի կազմը պետք է ներառի նշանակված անձանց հետևյալ երեք դերերը.

- **Ծրագրի ղեկավար.** Սա անհատ է, ով ներկայացնում է նախագծի սեփականությունը և նախագահում (կամ համանախագահում է) Ծրագրի խորհուրդը: Գործադիրը սովորաբար ազգային մակարդակով իրականացվող ծրագրերի ավագ ազգային գործընկերն է (սովորաբար նույն կազմակերպությունից, ինչ Իրականացնող գործընկերը: Բացառիկ դեպքերում, տարբեր կազմակերպություններից երկու անհատներ կարող են համատեղ կիսել այս դերը և/կամ համանախագահել Ծրագրի խորհուրդը: Եթե ծրագրի գործադիրը համանախագահում է ծրագրի խորհուրդը մեկ այլ կատեգորիայի ներկայացուցիչների հետ, սովորաբար դա անում է զարգացման գործընկերոջ ներկայացուցիչի հետ: Ծրագրի գործադիրը Շրջակա միջավայրի նախարարությունն է (ՇՄՆ):
- **Շահառու ներկայացուցիչ(ներ).** Անհատներ կամ խմբեր, որոնք ներկայացնում են շահագրգիռ կողմերի այն խմբերի շահերը, ովքեր, ի վերջո, կշահեն ծրագրից: Խորհրդի

շրջանակներում նրանց առաջնային գործառույթն է ապահովել ծրագրի արդյունքների իրականացումը ծրագրի շահառուների տեսանկյունից: Հաճախ քաղաքացիական հասարակության, արդյունաբերական ասոցիացիաների կամ ծրագրից շահող այլ պետական կառույցների ներկայացուցիչներ կարող են կատարել այս դերը: Ծրագրի խորհրդում կարող են լինել մի քանի շահառու ներկայացուցիչներ: Շահառուների ներկայացուցիչներն են. Տարածաշրջանային և տեղական ինքնակառավարման մարմինները, ջրօգտագործողների ասոցիացիաները. Սևան ազգային պարկ; Արոտօգտագործողների կոոպերատիվներ; անասնաբուժական ֆերմերներ; անտառային ձեռնարկություններ; ՀԿ-ներ.

- **Զարգացման գործընկեր(ներ):** Անհատներ կամ խմբեր, որոնք ներկայացնում են շահագրգիռ կողմերի շահերը, որոնք ապահովում են ծրագրին ֆինանսավորում, ռազմավարական ուղղորդում և/կամ տեխնիկական փորձաքննություն: Զարգացման գործընկերներն են ՄԱԶԾ-ի մշտական ներկայացուցիչները/կամ մշտական ներկայացուցչի տեղակալները. Էկոնոմիկայի նախարարություն; Շրջակա միջավայրի նախարարություն Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություն; Գիտությունների ակադեմիա. Ինչպես նշվեց, Պատասխանատու կողմի ներկայացուցիչը չի կարող աշխատել Խորհրդում՝ շահերի բախումից խուսափելու համար:

261. Ա) Ծրագրի երաշխիք. Ծրագրի երաշխավորումը ծրագրի խորհրդի յուրաքանչյուր անդամի պարտականությունն է. Այնուամենայնիվ, ՄԱԶԾ-ն ունի հստակ երաշխիքային դեր ՄԱԶԾ-ի բոլոր ծրագրերի համար՝ օբյեկտիվ և անկախ ծրագրերի վերահսկողության և մոնիթորինգի գործառույթներ իրականացնելիս: ՄԱԶԾ-ն իրականացնում է որակի ապահովում և աջակցում է Ծրագրի խորհրդին (և Ծրագրի կառավարման միավորին)՝ իրականացնելով ծրագրի օբյեկտիվ և անկախ վերահսկողության և մոնիթորինգի գործառույթներ, ներառյալ համապատասխանեցնելով ՄԱԶԾ-ի ռիսկերի կառավարմանը և սոցիալական և բնապահպանական չափանիշներին: Ծրագրի խորհուրդը չի կարող պատվիրակել իր որակի ապահովման որևէ պարտականություն Ծրագրի կառավարչին: Ծրագրի երաշխիքը լիովին անկախ է ծրագրի իրականացումից: Ակնկալվում է, որ ՄԱԶԾ-ի նշանակված ներկայացուցիչը, որը կատարում է ծրագրի երաշխավորման դերը, ներկա կլինի խորհրդի բոլոր նիստերին և կաջակցի խորհրդի գործընթացներին՝ որպես քվեարկության իրավունք չունեցող ներկայացուցիչ: Պետք է նշել, որ թեև որոշ դեպքերում ՄԱԶԾ-ի ծրագրերի ապահովման դերը ծրագրում կարող է ներառել մի քանի մակարդակներում կատարվող գործողություններ (օրինակ՝ գլոբալ, տարածաշրջանային), այդ գործառույթը կատարող առնվազն մեկ ՄԱԶԾ ներկայացուցիչ պետք է, որպես իրենց պարտականությունների մաս, հատուկ մասնակցի խորհրդի: նիստը և խորհրդի անդամներին տրամադրել իրենց պարտականությունները կատարելու համար անհրաժեշտ փաստաթղթերը: ՄԱԶԾ-ի ներկայացուցիչը, որը կատարում է ծրագրի երաշխավորման հիմնական գործառույթը, ՄԱԶԾ CO ծրագրի վերլուծաբանն է/Կլիմայի, բնության, էներգետիկայի հարցերով թիմի ղեկավարը:

262. Բ) Ծրագրի կառավարում – Ծրագրի իրականացում. Ծրագրի ղեկավարը (PM) (նաև կոչվում է ծրագրի համակարգող) Ծրագրի կառավարման միավորի (PMU) ավագ ներկայացուցիչն է և պատասխանատու է ծրագրի ընդհանուր ամենօրյա կառավարման համար Իրականացնող գործընկերոջ անունից, ներառյալ մոբիլիզացիան: Ծրագրի բոլոր ներդրումների, ծրագրի անձնակազմի, պատասխանատու կողմերի, խորհրդատուների և

ենթակապալառուների նկատմամբ վերահսկողություն: Ծրագրի ղեկավարը, որպես կանոն, խորհրդին ներկայացնում է հիմնական արդյունքները և փաստաթղթերը նրանց վերանայման և հաստատման համար, ներառյալ առաջընթացի հաշվետվությունները, տարեկան աշխատանքային պլանները, հանդուրժողականության մակարդակների ճշգրտումները և ռիսկերի գրանցամատյանները: ԲԾԻԳ-ի անդամների դերերն ու պարտականությունները մանրամասն ներկայացված են Հավելված 7-ում՝ նշելով, որ ԲԾԻԳ-ը չի կարող տեղակայվել ՄԱԶԾ-ի երկրի գրասենյակում: Ակնկալվում է, որ ԲԾԻԳ-ի նշանակված ներկայացուցիչը կմասնակցի խորհրդի բոլոր նիստերին և կաջակցի խորհրդի գործընթացներին՝ որպես քվեարկության իրավունք չունեցող ներկայացուցիչ:

263. Ծրագրի կառավարման գրասենյակ. Ծրագրի կառավարման ծառայությունները, ներառյալ երաշխիքների մոնիտորինգը, կտրամադրվեն Ծրագրի կառավարման գրասենյակի (ԾԻԳ) կողմից, որը կհյուրընկալվի ԲԾԻԳ-ի կողմից Շրջակա միջավայրի նախարարության մանդատի ներքո և կաշխատի հետևյալ կազմով.

- Ծրագրի կառավարիչը (ԾԿ) կլինի ԾԻԳ-ի կողմից ներգրավված ծրագրի կառավարման բաժնի մասը և կլինի իրավասու իրականացնել ծրագիրն ի դեմս Իրականացնող գործընկերոջ անունից և ներկա կլինի Ծրագրի խորհրդի նիստերին՝ զեկուցելու ծրագրի առաջընթացի և ռազմավարական ուղղությունների մասին: Ծրագրի կառավարիչը պատասխանատու է ծրագրի ամենօրյա կառավարման և որոշումների կայացման համար, ներառյալ ծրագրի բոլոր ներդրումների մոբիլիզացումը, ծրագրի անձնակազմի, խորհրդատուների և ենթակապալառուների նկատմամբ վերահսկողությունը: Ծրագրի ղեկավարի հիմնական պարտականությունն է ապահովել, որ նախագիծն ապահովի նախագծային փաստաթղթում նշված արդյունքները, որակի պահանջվող չափորոշիչներին համապատասխան և սահմանված ժամանակի և ծախսերի սահմաններում: Ծրագրի ղեկավարը կվերահսկի բնապահպանական և սոցիալական երաշխիքների իրականացումը և SESP-ի թարմացումները՝ բարձրացնելով իրազեկվածությունը ծրագրի մակարդակով Բողոքների և փոխհատուցման մեխանիզմի (BRM) վերաբերյալ:
- Ծրագրի ղեկավարին կաջակցեն Ծրագրի ֆինանսական և վարչական օգնականը և Ծրագրի գնումների օգնականը, որը կօգնի ծրագրի պլանավորմանը այդ թվում՝ վերանայումներ և բյուջեի կատարման փաստաթղթեր, ազգային/տեղական, միջազգային խորհրդատուների և ծրագրի ողջ անձնակազմի հետ պայմանագրերի կնքում, ընթացակարգերին համապատասխան (UNDP POPP): Բացի այդ, կլինեն երեք առաջադրանքների ղեկավարներ, որոնք կաջակցեն տեխնիկական բաղադրիչներին (Բաղադրիչներ 1, 2 և 3), Հաղորդակցման և KM-ի ավագ խորհրդատուները (Բաղադրիչ 4), ՄԳ փորձագետը (Բաղադրիչ 5), որը կտրամադրի տեխնիկական աջակցության ծառայություններ ծրագրի և մոնիտորինգի վերաբերյալ երաշխիքների համաձայն: Ծրագրի գենդերային և SESP փորձագետները կիրականացնեն Գենդերային գործողությունների ծրագիրը և կվերահսկեն համապատասխանաբար պաշտպանական և ռիսկերի կառավարման միջոցառումները: Ծրագրի ղեկավարին հետագայում կաջակցեն կարճաժամկետ տեխնիկական ազգային փորձագետները, հետազոտական ինստիտուտները և ՀԿ-ները: (Ծրագրի փաստաթղթի Հավելված 7. Ծրագրի անձնակազմի և տեխնիկական խորհրդատվության ակնարկ):

VIII. ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՊԼԱՆԱՎՈՐՈՒՄ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

264. Ծրագրի ընդհանուր արժեքը կազմում է 33,300,394 ԱՄՆ դոլար: Այն ֆինանսավորվում է ԳԷՀ-ի 3,598,631 ԱՄՆ դոլարի և 100,000 ԱՄՆ դոլարի կանխիկ համաֆինանսավորման միջոցով, որը կկառավարվի ՄԱԶԾ-ի կողմից, ինչպես նաև 29,601,763 ԱՄՆ դոլար այլ համաֆինանսավորմամբ: ՄԱԶԾ-ն, որպես ԳԷՀ-ի Իրականացնող Գործակալություն, պատասխանատու է ԳԷՀ-ի ռեսուրսների և միայն ՄԱԶԾ բանկային հաշվին փոխանցված կանխիկ համաֆինանսավորման վերահսկողության համար:

265. Համաֆինանսավորում. Ծրագրի համաֆինանսավորման գումարների փաստացի իրականացումը կվերահսկվի ՄԱԶԾ Երկրի գրասենյակի և ԾԻԳ-ի կողմից տարեկան կտրվածքով ԳԷՀ PIF-ում և կզեկուցվի ԳԷՀ-ին միջնաժամկետ վերանայման և վերջնական գնահատման գործընթացում հետևյալ կերպ.

Համաֆինանսավորման աղբյուրները	Համաֆինանսավորողի անվանումը	Համաֆինանսավորման տեսակը	Ներդրումներ Մոբիլիզացված	Գումարը (\$)
Ստացող երկրի կառավարություն	Շրջակա միջավայրի նախարարություն	Հանրային ներդրումներ	Ներդրումները մոբիլիզացվել են	23,875,763
ԳԷՀ գործակալություն	ՄԱԶԾ	Դրամաշնորհ	Ներդրումները մոբիլիզացվել են	3,031,000
Ստացող երկրի կառավարություն	Էկոնոմիկայի նախարարություն	Հանրային ներդրումներ	Ներդրումները մոբիլիզացվել են	2,000,000
Հասարակական կազմակերպություն	WWF Հայաստան	Դրամաշնորհ	Ներդրումները մոբիլիզացվել են	695000
ԳԷՖ գործակալություն	ՄԱԶԾ - TRAC	Դրամաշնորհ	Ներդրումները մոբիլիզացվել են	100000
Ընդհանուր համաֆինանսավորում				29,701,763

266. Բյուջեի վերանայում և հանդուրժողականություն. Ըստ ՄԱԶԾ POPP-ի, ծրագրի խորհուրդը կարող է համաձայնեցնել ծրագրի ղեկավարի հետ հանդուրժողականության մակարդակը յուրաքանչյուր մանրուք՝ ընդհանուր բազմամյա աշխատանքային պլանի ներքո: Համաձայնեցված հանդուրժողականությունը պետք է ամրագրվի ծրագրի փաստաթղթում կամ հաստատված ծրագրի խորհրդի նիստի արձանագրության մեջ: Այն սովորաբար չպետք է գերազանցի համաձայնեցված տարեկան բյուջեի 10 տոկոսը՝ հաստատված բազմամյա աշխատանքային ծրագրի շրջանակներում: Համաձայնեցված թույլատրելի սահմաններում

փոփոխություններ իրականացնելիս ծրագրի ղեկավարը կարող է գործել առանց ծրագրի կորիորդի միջամտության: Սահմանափակումները կիրառվում են հետևյալ դեպքում: Շեղումների ի հայտ գալու դեպքում, Ծրագրի ղեկավարը/IP-ն ՄԱԶԾ-ի Երկրի գրասենյակի միջոցով կպահանջի BPPS/NCE-VF թիմի հաստատումը՝ ԳԷՀ-ին ճշգրիտ հաշվետվություն տրամադրելու համար:

- a) Բյուջեի վերաբաշխումները պետք է ճշգրիտ ապացուցի, որ բյուջեում առաջարկվող փոփոխությունները չեն հանգեցնի ծրագրով ձեռք բերվող արդյունքների էական փոփոխության: Հստակ հիմնավորում է պահանջվում, որը կհաստատվի բացառիկ հիմունքներով: Բյուջեի վերաբաշխումներ հաստատված Ընդհանուր բյուջեի և աշխատանքային պլանների (TBWP) բաղադրիչների (ներառյալ PMC) միջև, որոնք ներկայացնում են ԳԷՀ-ի ընդհանուր դրամաշնորհի 10%-ից ավելի գումար:
- b) Նոր արդյունքների/գործունեության բացատրություն (այսինքն՝ բյուջեի հոդվածներ) որոնք չեն եղել համաձայնեցված ծրագրի փաստաթղթի և TBWP-ի մաս, որոնք ներկայացնում են ԳԷՀ-ի ընդհանուր դրամաշնորհի 5%-ից ավելի չափը: Բյուջեի նոր հոդվածները պետք է համապատասխանեն ըստ սույն օրենքի ԳԷՀ-ի և ՄԱԶԾ-ի քաղաքականությանը (GEF and UNDP policies).
- c) Ծրագրի կառավարչական ծախսեր (PMC). PMC բաղադրիչի բյուջեն սահմանափակ է և չի կարող ավելացվել:

267. ԳԷՀ-ի հասանելի դրամաշնորհի չափից ավելի կատարվող ցանկացած ավելորդ ծախս պետք է իրականացվի ոչ ԳԷՀ-ի միջոցներով (օրինակ՝ ՄԱԶԾ TRAC կամ կանխիկ համաֆինանսավորում):

268. Ծրագրի երկարացում: ՄԱԶԾ-BPPS-NCE թիմի գործադիր համակարգողը պետք է հաստատի Ծրագրի Ավարտման Ամսաթվի երկարաձգման և այլ կարևոր ժամկետների երկարաձգման բոլոր հայտերը՝ խիստ ժամկետներով: Բոլոր երկարաձգումները պահանջում են լրացուցիչ ժամանակի և ծախսերի բեռ բոլոր մակարդակներում, և ԳԷՀ-ի ծրագրի բյուջեն չի կարող ավելացվել իր սկզբնական հաստատված գումարից ավելի: Մեկ երկարաձգումը կարող է տրվել բացառիկ հիմունքներով՝ ՄԱԶԾ POPP-ով սահմանված պայմաններով և առավելագույն տևողությամբ: Ծրագրի կառավարման ծախսերը երկարաձգման ժամանակահատվածում պետք է մնան սկզբնապես հաստատված գումարի սահմաններում, և PMC-ի ծախսերի ցանկացած ավելացում կկատարվի ոչ ԳԷՀ-ի ռեսուրսների հաշվին: ՄԱԶԾ-ի վերահսկողության լրացուցիչ ծախսերը երկարաձգման ժամանակահատվածում պետք է ծածկվեն ոչ ԳԷՀ-ի ռեսուրսներով՝ համաձայն ՄԱԶԾ-ի ուղեցույցի, որը սահմանված է ՄԱԶԾ POPP-ում:

Երկարաձգման ցանկացած խնդրանքի դեպքում ՄԱԶԾ երկրի գրասենյակը և IP-ն կխորհրդակցեն և համատեղ կներկայացնեն հստակ ծրագիր, որը ցույց կտա, թե ինչպես և կոնկրետ որ արդյունքներից են ՄԱԶԾ-ի կողմից կրելու լրացուցիչ վերահսկողության ծախսերը երկարացված ժամանակահատվածում ծածկվելու: BPPS-NCE-ի գործադիր համակարգողը կխորհրդակցի Տարածաշրջանային բյուրոների հետ (RBX) և կարող է մերժել երկարաձգման հայտը, եթե հնարավոր չէ (IP-ի կողմից արտաքին համաֆինանսավորում կամ ՄԱԶԾ CO-ի ներքին ռեսուրսներ):

Երկարաձգման բոլոր հայտերը, ինչպես նաև բոլոր օժանդակ փաստաթղթերը, IP-ի կողմից պետք է ներկայացվեն ՄԱԶԾ երկրի գրասենյակին՝ համաձայն պահանջների և ՄԱԶԾ քաղաքականության մեջ սահմանված ժամկետների:

269. Աուդիտ. Ծրագիրը կենթարկվի աուդիտի՝ համաձայն ՄԱԶԾ-ի ֆինանսական կանոնակարգերի և կանոնների և կիրառելի աուդիտի քաղաքականության: Աուդիտի ժամանակացույցը և գործընթացը պետք է քննարկվեն մեկնարկային աշխատաժողովի ընթացքում: IP-նը պետք է համակարգի աուդիտի գործընթացը ՄԱԶԾ-ի հետ դրա բոլոր փուլերում:

270. Ակտիվների փոխանցում կամ օտարում. Խորհրդակցելով Իրականացնող գործընկերոջ/IP և ծրագրի այլ կողմերի հետ՝ ՄԱԶԾ-ն պատասխանատու է ակտիվների փոխանցման կամ այլ օտարման վերաբերյալ որոշման համար: Ակտիվների փոխանցումը կամ օտարումը խորհուրդ է տրվում վերանայել և հաստատել ծրագրի խորհրդի կողմից՝ հետևելով ՄԱԶԾ-ի կանոններին և կանոնակարգերին: Ակտիվները կարող են փոխանցվել կառավարությանը ծրագրի գործունեության համար, որը կառավարվում է ազգային հաստատության կողմից ծրագրի գործողության ընթացքում ցանկացած ժամանակ, պետք է դա կատարել մինչև գործառնական փակման ամսաթիվը: Փոխանցման բոլոր դեպքերում պետք է կազմվի փոխանցման փաստաթուղթ և պահվի թղթապանակում⁵⁰. Փոխանցումը պետք է կատարվի նախքան Ծրագրի կառավարման միավորը կավարտի իրենց հանձնարարությունները:

271. Ավարտման ամսաթիվ. Ծրագրի ավարտի ամսաթիվը Ծրագրի փաստաթղթի ստորագրման ամսաթիվն է՝ գումարած ծրագրի տևողությունը: Այս ամսաթիվը կարող է երկարաձգվել միայն երկարաձգման պաշտոնական հայտի միջոցով: Մինչև ավարտի ամսաթիվը, ՄԱԶԾ-ի կողմից ֆինանսավորվող բոլոր միջոցները պետք է տրամադրվեն և ծրագրի հետ կապված գործողություններն ավարտվեն: Ոչ մի գործողություն, բացառությամբ տերմինալ գնահատման հաշվետվության վերջնական հաստատման և համապատասխան ղեկավարության պատասխանի և ծրագրի ավարտի վերանայման Ծրագրի խորհրդի նիստի, չպետք է տեղի ունենա Ավարտման ամսաթվից հետո:

272. Ծրագրի փակում. Ծրագրի փակումը կիրականացվի ՄԱԶԾ-ի պահանջներին համապատասխան, որոնք նշված են ՄԱԶԾ POPP-ում: Ծրագիրը փակելու համար կատարված բոլորը ծախսերը պետք է ներառվեն ծրագրի փակման բյուջեում և ներկայացվեն որպես ծրագրի վերջնական պարտավորություններ, որոնք ներկայացվում են Ծրագրի խորհրդին ծրագրի վերջնական վերանայման ժամանակ: Միակ ծախսերը, որոնք նախագիծը կարող է ունենալ ծրագրի վերջնական վերանայումից հետո, այն ծախսերն են, որոնք ներառված են ծրագրի փակման բյուջեում:

273. Գործառնական ավարտ. Գործառնական փակումը պետք է տեղի ունենա ծրագրի ավարտի օրվանից 9 ամսվա ընթացքում: Նախքան գործառնական փակումը, ավարտական գնահատումը (ԱԳ) պետք է ներկայացվի, և ԱԳ-ին ղեկավարության համապատասխան

---

⁵⁰Տեսնե՛ք [https://popp.undp.org/ layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/UNDP_POPP_DOCUMENT_LIBRARY/Public/PPM_Pr oject%20Management_Closing.docx&action=default](https://popp.undp.org/layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/UNDP_POPP_DOCUMENT_LIBRARY/Public/PPM_Pr oject%20Management_Closing.docx&action=default).

պատասխանը և ծրագրի ավարտի վերանայման Ծրագրի խորհրդի նիստը պետք է ավարտված լինեն: Իրականացնող գործընկերը Ծրագրի խորհրդի որոշման միջոցով կտեղեկացնի ՄԱԶԾ-ի Երկրի գրասենյակին, երբ ավարտվի գործառնական փակումը: Նախքան գործառնական փակումը, ծրագիրը պետք է ավարտած լինի ցանկացած սարքավորումների տեղափոխումը կամ հեռացումը, որը դեռևս ՄԱԶԾ-ի սեփականությունն է:

274. Ֆինանսական ավարտ (փակում). Ֆինանսական փակումը պետք է տեղի ունենա գործառնական փակումից հետո 6 ամսվա ընթացքում կամ չեղարկման օրվանից հետո: Ծրագիրը ֆինանսապես կփակվի, երբ կատարվեն հետևյալ պայմանները. ա) նախագիծը գործառնական ավարտված է կամ չեղյալ է հայտարարվել. բ) Իրականացնող գործընկերը բոլոր ֆինանսական գործարքների մասին զեկուցել է ՄԱԶԾ-ին. գ) ՄԱԶԾ-ն փակել է ծրագրի հաշիվները. դ) ՄԱԶԾ-ն և իրականացնող գործընկերը վավերացրել են Համակցված կատարողականի վերջնական հաշվետվությունը (որը ծառայում է որպես բյուջեի վերջնական վերանայում):

Գործառնական և ֆինանսական փակման միջև ընկած ժամանակահատվածում իրականացնող գործընկերը կբացահայտի և կլուծի բոլոր ֆինանսական պարտավորությունները և կպատրաստի վերջնական ծախսերի հաշվետվություն: ՄԱԶԾ-ի Երկրի գրասենյակը վերջնական ստորագրված փակման փաստաթղթերը, ներառյալ վերջնական կուտակային ծախսերի և չծախսված մնացորդի հաստատումը, կուղարկի BPPS/NCE հաստատման համար, նախքան ՄԱԶԾ-ի Երկրի գրասենյակի կողմից նախագիծը Քվանտում համակարգում ֆինանսապես կփակվի:

275. Չեղարկում և կասեցում. Բոլոր այն ծրագրերը, որոնք քննարկում են չեղարկումը կամ կասեցումը, պետք է հետևեն ՄԱԶԾ-ի և ԳԷՖ-ի պահանջներին: Ուղեցույցը կարելի է գտնել ՄԱԶԾ-ի POPP-ում (Ուղղահայաց հիմնադրամի ծրագրերի կառավարման գործողությունների SOP-ները ներկայացվել են գործադիր համակարգողին և ԳԷՀ-ի ծրագրերի վերանայման ուղեցույց):

276. ԳԷՀ-ին գումարի վերադարձ. Եթե անհրաժեշտ լինի ԳԷՀ-ին չծախսված միջոցների վերադարձը, այն կկառավարվի անմիջապես Նյու Յորքի BPPS տնօրինության կողմից: ՄԱԶԾ-ի Երկրի գրասենյակի կողմից ոչ մի գործողություն չի պահանջվում ՄԱԶԾ-ի ծրագրից ԳԷՀ-ի հոգաբարձուին իրական փոխհատուցման վերաբերյալ: Ծրագրի չծախսված մնացորդը չի թույլատրվում փոխանցվել որևէ այլ ծրագրի:

IX. ԸՆԴՀԱՄԵՆԸ ԲՅՈՒՋԵ ԵՎ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՊԼԱՆ

ԸՆԴՀԱՄԵՆԸ` ԲՅՈՒՋԵ ԵՎ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՊԼԱՆ			
Քվանտում հատկացման ID:	1145260	Քվանտում Ծրագրի ID:	00123413
Քվանտում հատկացման անվանումը.	Սևանա լճի ավազանում հողային ռեսուրսների և բարձրարժեք էկոհամակարգերի պահպանում և կայուն կառավարում հանուն բազմաթիվ օգուտների.		
Քվանտում Բիզնես միավոր.	UNDP-ARM		
Քվանտում էլբային ծրագրի անվանումը.	Սևանա լճի ավազանում հողային ռեսուրսների և բարձրարժեք էկոհամակարգերի պահպանում և կայուն կառավարում հանուն բազմաթիվ օգուտների.		
UNDP-GEF PIMS No.	6586		
Իրականացնող գործընկեր.	Շրջակա միջավայրի նախարարություն		
Պատասխանատու գործընկեր.	Բնության համաշխարհային հիմնադրամ (WWF Հայաստան)		

Ֆոնդերի ամփոփ

Ծրագրի ընդհանուր ֆինանսավորում	Գումարը Տարի 1	Գումարը Տարի 2	Գումարը Տարի 3	Գումարը Տարի 4	Գումարը Տարի 5	Ընդամենը
ԳԷՀ	417,675	1,284,543	1,177,300	465,675	253,438	3,598,631
UNDP-TRAC	23,900	23,400	17900	17,400	17,400	100000
ՄԱԶԾ (դրամաշնորհ)	600000	800000	1,000,000	600000	31000	3,031,000
Շրջակա միջավայրի նախարարություն	6,000,000	5,000,000	3,000,000	5,000,000	4,875,763	23,875,763
Էկոնոմիկայի նախարարություն	100000	200000	1,000,000	700000	0	2,000,000
WWF Հայաստան	100000	200000	200000	100000	95000	695000
ԸՆԴՀԱՄԵՆԸ	7,241,575	7,507,943	6,395,200	6,883,075	5,272,601	33,300,394

X. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍ

277. Այս նախագծային փաստաթուղթը պետք է լինի 1993 թվականի ապրիլին ստորագրված Հայաստանի կառավարության և ՄԱԶԾ-ի միջև Ստանդարտ Հիմնական աջակցության համաձայնագրի (SBAA) 1-ին հոդվածում նշված գործիքը SBAA-ում «Կատարող գործակալություն» բոլոր հղումները վերաբերվում են «Իրականացնող գործընկերոջը»:

278. Այս ծրագիրը կիրականացվի Շրջակա միջավայրի նախարարության («Իրականացնող գործընկեր») կողմից՝ համաձայն իր ֆինանսական կանոնակարգերի, կանոնների, գործելակերպի և ընթացակարգերի միայն այնքանով, որքանով դրանք չեն հակասում ՄԱԶԾ-ի ֆինանսական կանոնակարգերի և կանոնների սկզբունքներին: Այն դեպքում, երբ Իրականացնող գործընկերոջ ֆինանսական կառավարումը չի տրամադրում անհրաժեշտ ուղեցույցը փողի համար լավագույն արժեքը, արդարությունը, ամբողջականությունը, թափանցիկությունը և արդյունավետ միջազգային մրցակցությունը ապահովելու համար, կիրառվում է ՄԱԶԾ-ի ֆինանսական կառավարումը:

XI. ՌԻՍԿԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

279. Համաձայն SBAA-ի III հոդվածի [կամ Ծրագրի փաստաթղթի լրացուցիչ դրույթների]՝ Իրականացնող գործընկերոջ և նրա անձնակազմի ու գույքի, ինչպես նաև ՄԱԶԾ-ի գույքի համար պատասխանատվությունը կրում է Իրականացնող Գործընկեր: Այդ նպատակով իրականացնող գործընկերը պետք է.

- a) մշակել անվտանգության համապատասխան պլան և պահպանել անվտանգության պլանը՝ հաշվի առնելով երկրի անվտանգության իրավիճակը, որտեղ իրականացվում է նախագիծը:
- b) ստանձնել բոլոր ռիսկերն ու պարտավորությունները՝ կապված Իրականացնող գործընկերոջ անվտանգության և անվտանգության պլանի ամբողջական իրականացման հետ:

280. ՄԱԶԾ-ն իրեն իրավունք է վերապահում ստուգելու, թե արդյոք նման պլան գոյություն ունի, և անհրաժեշտության դեպքում առաջարկի փոփոխություններ կատարել պլանում: Անվտանգության համապատասխան պլան չպահպանելը և չկատարելը, ինչպես պահանջվում է սույնով, համարվում է սույն Ծրագրի փաստաթղթի շրջանակներում Իրականացնող գործընկերոջ պարտավորությունների խախտում:

281. Իրականացնող գործընկերը համաձայնում է ձեռնարկել բոլոր ողջամիտ ջանքերը՝ ապահովելու համար, որ ՄԱԶԾ-ի կողմից Ծրագրի փաստաթղթի համաձայն ստացված միջոցները չօգտագործվեն ահաբեկչության հետ առնչություն ունեցող անձանց կամ կազմակերպություններին աջակցություն տրամադրելու համար, և որ ՄԱԶԾ-ի կողմից սույնով նախատեսված ցանկացած գումարի ստացողները չհայտնվեն ցանկում՝ պահպանվում է 1267 (1999) բանաձևի համաձայն ստեղծված Անվտանգության խորհրդի կոմիտեի կողմից: Ցուցակը հասանելի է ստորև՝ http://www.un.org/sc/committees/1267/aq_sanctions_list.shtml.

282. Իրականացնող Գործընկերը ընդունում և համաձայնում է, որ ՄԱԶԾ-ն չի հանդուրժի սեռական ոտնձգությունները և սեռական շահագործումը և չարաշահումը իրականացնող գործընկերոջ և նրա յուրաքանչյուր պատասխանատու կողմերի, նրանց համապատասխան ենթակապալառուների և Ծրագրի իրականացման մեջ ներգրավված այլ կազմակերպությունների կողմից՝ որպես կապալառու կամ ենթակապալառու: և նրանց անձնակազմը, և ցանկացած անհատ, որը նրանց համար ծառայություններ է մատուցում

Ծրագրի փաստաթղթի ներքո:

(ա) Սույն Ծրագրի փաստաթղթով նախատեսված գործողություններն իրականացնելիս Իրականացնող գործընկերը և վերը նշված նրա ենթահանձնաժողովը պետք է համապատասխանեն Գլխավոր քարտուղարի ST/SGB/2003/13 տեղեկագրում սահմանված վարքագծի չափանիշներին՝ հոկտեմբերի 9-ի «Սեռական շահագործումից և սեռական բռնությունից պաշտպանվելու հատուկ միջոցառումների» («SEA») վերաբերյալ:

(բ) Ավելին, և առանց սահմանափակման այլ կանոնակարգերի, կանոնների, քաղաքականության և ընթացակարգերի կիրառման, որոնք առնչվում են սույն Ծրագրի փաստաթղթով նախատեսված գործողությունների կատարմանը, գործողությունների իրականացման ընթացքում, Իրականացնող Գործընկերը և նրա յուրաքանչյուր ենթահանձնակատարը նշված է. վերևում, չպետք է ներգրավվի սեռական ոտնձգության որևէ ձևի («SH»): SH-ն սահմանվում է որպես սեռական բնույթի ցանկացած անցանկալի վարքագիծ, որը կարող է ողջամտորեն ակնկալվել կամ ընկալվել որպես վիրավորանք կամ նվաստացում, երբ նման վարքագիծը խանգարում է աշխատանքին, դառնում է աշխատանքի պայման կամ ստեղծում է վախեցնող, թշնամական կամ վիրավորական աշխատանքային միջավայր:

283. ա) Սույն Ծրագրի փաստաթղթով նախատեսված գործողությունների կատարման ժամանակ Իրականացնող գործընկերը (իր սեփական գործունեության առնչությամբ) և 4-րդ պարբերությունում նշված իր ենթակողմերից (իրենց գործունեության առնչությամբ) պետք է պահանջի, որ նրանք ունենան նվազագույնը. գործող չափորոշիչներ և ընթացակարգեր, կամ պլան՝ մշակելու և/կամ բարելավելու այդպիսի չափորոշիչներն ու ընթացակարգերը, որպեսզի կարողանանք արդյունավետ կանխարգելիչ և հետաքննական գործողություններ ձեռնարկել: Դրանք պետք է ներառեն սեռական ոտնձգությունների և սեռական շահագործման ու չարաշահումների վերաբերյալ քաղաքականությունը. ազդարարման քաղաքականություն/վրեժխնդրությունից պաշտպանություն. և բողոքներ, կարգապահական և հետաքննության մեխանիզմներ: Դրան համապատասխան, Իրականացնող Գործընկերը պետք է և կպահանջի, որ նման ենթակետերը ձեռնարկեն բոլոր համապատասխան միջոցները՝

- i. Կանխել իր աշխատակիցներին, գործակալներին կամ որևէ այլ անձի, որը ներգրավված է սույն Ծրագրի փաստաթղթի ներքո որևէ ծառայություններ իրականացնելու համար, որպեսզի չներգրավվեն SH կամ SEA-ով.
- ii. Աշխատակիցներին և հարակից անձնակազմին առաջարկել վերապատրաստում ՇՀ-ի և ՌԲԳ-ի կանխարգելման և արձագանքման վերաբերյալ, եթե Իրականացնող Գործընկերը և նրա ենթահանձնակատարները, որոնք նշված են պարագրաֆ 4-ում, չեն իրականացրել

իր սեփական ուսուցումը ՇՀ-ի և ՌԲԳ-ի կանխարգելման վերաբերյալ, Իրականացնող գործընկերը և նրա Ենթակողները կարող են օգտագործել ՄԱԶԾ-ում առկա ուսումնական նյութը.

- iii. Ձեկուցել և վերահսկել SH-ի և SEA-ի պնդումները, որոնց մասին Իրականացնող գործընկերը և նրա ենթահանձնակատարները, որոնք նշված են պարագրաֆ 4-ում, տեղեկացվել են կամ այլ կերպ են իմացել, և դրանց կարգավիճակը.
- iv. Ուղարկել SH-ի և SEA-ի գոհերին/վերապրածներին անվտանգ և գաղտնի տուժածների օգնությանը
- v. Անմիջապես և գաղտնի կերպով գրանցեք և հետաքննեք ցանկացած մեղադրանք, որը բավականաչափ արժանահավատ է, որպեսզի երաշխավորի SH-ի կամ SEA-ի հետաքննությունը: Իրականացնող գործընկերը պետք է տեղեկացնի ՄԱԶԾ-ին իր կամ 4-րդ պարագրաֆում նշված ցանկացած ենթախմբի կողմից ստացված ցանկացած նման պնդումների և իրականացվող հետաքննությունների մասին՝ կապված Ծրագրի փաստաթղթի ներքո իրենց գործունեության հետ, և ՄԱԶԾ-ին տեղեկացնում է իր կողմից հետաքննության ընթացքում կամ նման ենթակետերից որևէ մեկին այնքանով, որքանով նման ծանուցումը (i) չի վտանգում հետաքննության անցկացումը, ներառյալ, բայց չսահմանափակվում է անձանց անվտանգությամբ կամ անվտանգությամբ, և (ii) չի հակասում որևէ օրենքի. դրա նկատմամբ կիրառելի: Հետաքննությունից հետո Իրականացնող գործընկերը պետք է տեղեկացնի ՄԱԶԾ-ին իր կամ որևէ այլ սուբյեկտի կողմից հետաքննության ընթացքում ձեռնարկված ցանկացած գործողությունների մասին:
- b) Իրականացնող գործընկերը պետք է հաստատի, որ նա կատարել է վերը նշվածը, ի գոհունակություն ՄԱԶԾ-ին, երբ ՄԱԶԾ-ն կամ նրա անունից հանդես եկող որևէ կողմ խնդրեն նման հաստատում տրամադրել: Իրականացնող գործընկերոջ և 4-րդ պարագրաֆում նշված նրա յուրաքանչյուր ենթահանձնաժողովի կողմից վերը նշվածը չկատարելը, ինչպես որոշվել է ՄԱԶԾ-ի կողմից, համարվում է Ծրագրի կասեցման կամ դադարեցման հիմք:

284. Սոցիալական և բնապահպանական կայունությունը կբարելավվի ՄԱԶԾ-ի Սոցիալական և բնապահպանական ստանդարտների (<http://www.undp.org/ses>) և հարակից հաշվետվողականության մեխանիզմի (<http://www.undp.org/secu-srm>) կիրառման միջոցով:

285. Իրականացնող գործընկերը պետք է. գ) կառուցողական և ժամանակին ներգրավվել հաշվետվողականության մեխանիզմի միջոցով բարձրացված ցանկացած մտահոգության և բողոքի լուծման համար: ՄԱԶԾ կձգտի ապահովել, որ համայնքները և ծրագրի այլ շահագրգիռ կողմերը տեղեկացված լինեն և հասանելի լինեն հաշվետվողականության մեխանիզմին:

286. Ծրագրի փաստաթղթի բոլոր ստորագրողները պետք է բարեխղճորեն համագործակցեն ծրագրի կամ ծրագրի հետ կապված պարտավորությունների կամ ՄԱԶԾ-ի սոցիալական և բնապահպանական չափանիշներին համապատասխանության ցանկացած գնահատման հարցում: Սա ներառում է ծրագրի վայրերի, համապատասխան անձնակազմի, տեղեկատվության և փաստաթղթերի հասանելիության ապահովում:

287. Իրականացնող գործընկերը կձեռնարկի համապատասխան քայլեր՝ կանխելու իր պաշտոնյաների, խորհրդատուների, պատասխանատու կողմերի, ենթակապալառուների և ենթաստացողների կողմից ֆինանսական միջոցների չարաշահումը, խարդախությունը կամ կոռուպցիան՝ ծրագրի իրականացման կամ ՄԱԶԾ-ի միջոցներն օգտագործելու համար: Իրականացնող գործընկերը կապահովի, որ իր ֆինանսական կառավարման, հակակոռուպցիոն և խարդախության դեմ ուղղված քաղաքականությունները լինեն և կիրառվեն ՄԱԶԾ-ից կամ միջոցով ստացված բոլոր ֆինանսավորման համար:

288. Սույն Ծրագրի փաստաթղթով նախատեսված գործողություններն իրականացնելիս ՄԱԶԾ-ն ողջամտորեն ապավինում է Իրականացնող գործընկերոջը, որպեսզի նա կիրառի իր օրենքները, կանոնակարգերը և գործընթացները, ինչպես նաև կիրառելի միջազգային օրենքները փողերի լվացման և ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի վերաբերյալ՝ ապահովելու հետևողականությունը այն ժամանակ գործող ՄԱԶԾ-ի՝ փողերի լվացման և ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի քաղաքականության սկզբունքները:

289. Իրականացնող գործընկերը կապահովի, որ իր ֆինանսական կառավարումը, հակակոռուպցիոն, խարդախության և փողերի լվացման դեմ պայքարը և ահաբեկչության ֆինանսավորմանը հակադրող քաղաքականությունները լինեն և կիրառվեն ՄԱԶԾ-ից կամ միջոցով ստացված բոլոր ֆինանսավորման համար:

290. Հետևյալ փաստաթղթերի պահանջները, որոնք ուժի մեջ են մտնում Ծրագրի փաստաթղթի ստորագրման պահին, կիրառվում են իրականացնող գործընկերոջ նկատմամբ: Իրականացնող գործընկերը համաձայնում է վերը նշված փաստաթղթերի պահանջներին, որոնք սույն Ծրագրի փաստաթղթի անբաժանելի մասն են և հասանելի են առցանց www.undp.org:

291. Հետաքննություն անհրաժեշտության դեպքում, ՄԱԶԾ-ն պարտավոր է հետաքննություն իրականացնել ՄԱԶԾ-ի նախագծերի և ծրագրերի ցանկացած ասպեկտի հետ՝ համաձայն ՄԱԶԾ-ի կանոնակարգերի, կանոնների, քաղաքականության և ընթացակարգերի: Իրականացնող գործընկերը պետք է ապահովի իր լիարժեք համագործակցությունը, ներառյալ անձնակազմը, համապատասխան փաստաթղթերը և հասանելի դարձնելը Իրականացնող գործընկերոջը: (և նրա խորհրդատուների, պատասխանատու կողմերի, ենթակապալառուների և ենթասպառողների) տարածքները՝ ողջամիտ ժամանակներում և ողջամիտ պայմաններով, որոնք կարող են պահանջվել հետաքննության նպատակով: Եթե այս պարտավորության կատարման սահմանափակում լինի, ՄԱԶԾ-ն պետք է խորհրդակցի Իրականացնող գործընկերոջ հետ՝ լուծում գտնելու համար:

292. Սույն Ծրագրի փաստաթղթի ստորագրողներն անհապաղ կտեղեկացնեն միմյանց ֆինանսական միջոցների ոչ պատշաճ օգտագործման կամ խարդախության կամ կոռուպցիայի վերաբերյալ հավաստի պնդումների դեպքում՝ պատշաճ գաղտնիությամբ:

293. Եթե Իրականացնող Գործընկերը իմանա, որ ՄԱԶԾ-ի նախագիծը կամ գործողությունը, ամբողջությամբ կամ մասամբ, գտնվում է ենթադրյալ խարդախության/կոռուպցիայի հետաքննության կենտրոնում, իրականացնող գործընկերը կտեղեկացնի ՄԱԶԾ-ի մշտական

ներկայացուցին/գրասենյակի ղեկավարին, որն անհապաղ կտեղեկացնի ՄԱԶԾ-ի գրասենյակին: Աուդիտի և հետաքննությունների (OAI): Իրականացնող գործընկերը պետք է պարբերաբար թարմացումներ տրամադրի երկրում ՄԱԶԾ-ի ղեկավարին և OAI-ին նման հետաքննության կարգավիճակի և դրա հետ կապված գործողությունների վերաբերյալ:

294. ՄԱԶԾ-ն Իրականացնող գործընկերոջից իրավունք ունի վերադարձնելու ցանկացած միջոցներ, որոնք օգտագործվել են ոչ պատշաճ կերպով, ներառյալ խարդախության կամ կոռուպցիայի միջոցով, կամ վճարվել են այլ կերպ, որոնք համահունչ չեն Ծրագրի փաստաթղթի պահանջներին և պայմաններին: Նման գումարը ՄԱԶԾ-ի կողմից կարող է առգրավվել սույն կամ որևէ այլ համաձայնագրի շրջանակներում Իրականացնող գործընկերոջը տրված ցանկացած վճարից: ՄԱԶԾ-ի կողմից նման գումարի վերականգնումը չպետք է նվազեցնի կամ կրճատի Իրականացնող գործընկերոջ պարտավորությունները սույն Ծրագրի փաստաթղթով:

295. Եթե նման միջոցները չեն վերադարձվել ՄԱԶԾ-ին, իրականացնող գործընկերը համաձայնում է, որ ՄԱԶԾ-ի դոնորները (ներառյալ կառավարությունը), որոնց ֆինանսավորումն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն հանդիսանում է սույն Ծրագրի փաստաթղթով նախատեսված գործունեության համար նախատեսված միջոցների աղբյուրը, կարող են դիմել Իրականացնող գործընկեր ՄԱԶԾ-ի կողմից որոշված ցանկացած միջոցների վերականգնման համար, որոնք օգտագործվել են ոչ պատշաճ կերպով, ներառյալ խարդախության կամ կոռուպցիայի միջոցով, կամ վճարվել են այլ կերպ, որոնք չեն համապատասխանում Ծրագրի փաստաթղթի պահանջներին և պայմաններին:

296. *Նշում:* «Ծրագրի փաստաթուղթ» տերմինը, ինչպես օգտագործվում է սույն կետում, համարվում է, որ ներառում է Ծրագրի փաստաթղթին հաջորդող ցանկացած համապատասխան օժանդակ համաձայնագիր, ներառյալ պատասխանատու կողմերի, ենթակապալառուների և ենթասպառողների հետ:

297. Սույն Ծրագրի փաստաթղթի հետ կապված Իրականացնող գործընկերոջ կողմից թողարկված յուրաքանչյուր պայմանագիր պետք է ներառի դրույթ, որը ցույց է տալիս, որ ոչ մի վճար, հավելավճար, գեղչ, նվեր, միջնորդավճար կամ այլ վճարում, բացի առաջարկում նշվածներից, չի տրվել, չի ստացել կամ խոստացվել՝ կապված ընտրության գործընթացի կամ պայմանագրի կատարման հետ, և որ Իրականացնող գործընկերոջ կողմից միջոցների ստացողը պետք է համագործակցի բոլոր հետաքննությունների և հետվճարային աուդիտների հետ:

298. Եթե ՄԱԶԾ-ն դիմի համապատասխան ազգային մարմիններին՝ ծրագրի հետ կապված որևէ ենթադրյալ ապօրինի գործողություն ստանալու համար, Կառավարությունը կապահովի, որ համապատասխան ազգային մարմինները ակտիվորեն կհետաքննեն նույնը և համապատասխան իրավական գործողություններ կձեռնարկեն բոլոր այն անձանց դեմ, ովքեր մասնակցել են օրինախախտմանը՝ ՄԱԶԾ-ի միջոցները վերականգնելու կամ վերադարձնելու նպատակով:

299. Իրականացնող գործընկերը պետք է ապահովի, որ «Ռիսկերի կառավարում» վերնագրված սույն բաժնում սահմանված իր բոլոր պարտավորությունները փոխանցվեն յուրաքանչյուր

պատասխանատու կողմին, ենթակապալառուին և ենթասպառողին, և որ այս բաժնի բոլոր դրույթները ներառվեն «Ռիսկերի կառավարման ստանդարտ դրույթներ» վերնագրով: , mutatis mutandis, բոլոր ենթապայմանագրերում կամ ենթահամաձայնագրերում, որոնք կնքվել են սույն Ծրագրի փաստաթղթից հետո:

XII. ՊԱՐՏԱԴԻՐ ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

Հավելված 1. ԳԷՀ-ի բյուջեի ձևանմուշ

Ծախսերի կատեգորիա	Մանրամասն նկարագրություն	Բաղադրիչ (USDeq.)							Ընդհանուր (USDeq.)	Պատասխանատու անձ (ԳԷՏ գործակալությունից միջոցներ ստացող կատարող անձ)[1]
		Բաղադրիչ 1	Բաղադրիչ 2	Բաղադրիչ 3	Բաղադրիչ 4	Ենթածախս	M&E	PMC		
		Ենթաբաղադրիչ 1.1	Ենթաբաղադրիչ 2.1	Ենթաբաղադրիչ 3.1	Ենթաբաղադրիչ 4.1					
Սարքավորումներ	Ներառում է. i) ՊՏ սահմանազատման և էկոտուրիզմի երթուղիների տեղեկատվական վահանակների ծախսերը: Ընդհանուր արժեքը՝ \$5000; (ii) աջակցություն 5 տեղական համայնքներին, որոնք պարտավորվել են պահպանել Պահպանման համաձայնագրերը (Արդյունք 2.2.1), այլընտրանքային ոչ անասնաբուժական կենսամիջոցների համար, որոնք համահունչ են LDN-ին և կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն անկանխիկ ձևով: Ընդհանուր արժեքը՝ 25000\$:		30000			30000			30000	NIM / RP
Սարքավորումներ	Ներառում է SS սարքավորումների ծախսերը ՊՏ-ի և ուսումնական գործունեության համար: Ընդհանուր արժեքը՝ 30000\$		30000			30000			30000	NIM / RP
Սարքավորումներ	Ներառում է՝ (i) Բջջային հեռախոսի պայմանագրերը և առաջադրանքների ղեկավարի գանգերի ծախսերը՝ ի աջակցություն Արդյունք 2-ի և Արդյունք 3.1.4-ի (ՎՊ-ի կատարման ներքո): Ընդհանուր արժեքը՝ 2500 դոլար:		2500			2500			2500	NIM / RP
Սարքավորումներ	(i) նյութերի և ապրանքների (օրինակ՝ խոտի սերմերի պաշար, ցանկապատման նյութեր, պարարտանյութ, անասնակեր, գաբիոններ և այլն) տեղական կառավարման ներքո գտնվող համայնքային արտավայրերի ցուցադրական հողամասերում դեգրադացված արտոնների վերականգնմանը/վերականգնմանը աջակցելու համար: լիազորություններ Արդյունք 3.1.1. Ընդհանուր արժեքը՝ \$45,000 (ii) նյութեր և ապրանքներ բնիկ տեսակներով ծառերի տնկարանների համար (սերմեր, ցանկապատման նյութեր, պարարտանյութ, էտող մկրատ, արմատային պաշար և այլն) ըստ Արդյունք 3.1.3-ի: Ընդհանուր արժեքը՝ 45000\$:			90000		90000			90000	NIM / IP + RP
Սարքավորումներ	Ներառում է՝ տեսահամաժողովի տեսախցիկի ծախսերը՝ բարձրալուս, պրոյեկտոր և պրոյեկտորի էկրան՝ Zoom-ի հանդիպումներին աջակցելու համար: Ընդհանուր արժեքը՝ 8000\$:				8000	8000			8000	NIM / IP

<p>Մարքավորումներ</p>	<p>(i) Ծրագրի ղեկավարի, Ծրագրի օգնականների համար ֆիքսված և բջջային հեռախոսների արժեքը. (ii) Հեռավոր աշխատանքի համար նախատեսված աուդիո-վիզուալ սարքավորումների և վիդեո կոնֆերանսի սարքավորումների ծախսերը՝ ի աջակցություն ծրագրի կառավարման հեռավոր աշխատանքի (էկրան, խոսափող և տեսախցիկներ, բարձրախոսներ, կոնֆերանսի հեռախոս, ինտերնետ կապ): Ընդհանուր ծախսերը՝ 15000\$:</p>						15000	15000	NIM / IP
<p>Մարքավորումներ - տրանսպորտային միջոց</p>	<p>Ներառում է՝ (i) դաշտային և մոնիտորինգի և ստուգման սարքավորումների ծախսերը (Արդյունք 2.1.1). գործառնական սարքավորումներ GIS սարքեր և դաշտային սարքավորումներ (հեռադիտակներ, տեսախցիկների թակարդներ, անօդաչու սարքեր, շարժական կապի սարքեր, GPS նավիգատորներ, էներգիայի աղբյուրներ, գեներատորներ, դաշտային համազգեստ և հանդերձանք; Ընդհանուր արժեքը՝ \$150,500; (ii) հակահրդեհային սարքավորումներ՝ հրդեհաշիջման սարքեր և ուսապարկի հրշեջ պոմպեր, վրձինների կեղիկներ, արագ հավաքվող և փլվող ջրի բաքեր և եղանակային հաշվիչներ, պաշտպանիչ հակահրդեհային համազգեստների 10 ամբողջական հավաքածու: Ընդհանուր արժեքը՝ 50,000 (iii) Բուսական և կենդանական աշխարհի դաշտային ուղեցույցներ նպատակային ՊՏ-ի համար Ընդհանուր ծախսերը՝ \$2,000, (iv) 5 արտաքին մոտորանավակ՝ Սևանա լճի տարածքում պարեկելու համար, Ընդհանուր արժեքը՝ \$75,000 (5x15,000\$):</p>	277500			277500			277500	NIM / RP
<p>Մարքավորում - տրանսպորտային միջոց</p>	<p>(i) սարքավորումների արժեքը, որն անհրաժեշտ է հայրենի տեսակների ծառերի տնկարանների ստեղծման համար (ոռոգում լակի, տրակտորների, տնկարկների, սրկիչների վարձակալում և այլն) (Արդյունք 3.1.3): Ընդհանուր արժեքը. \$50,000; (ii) Տեղական ինքնակառավարման և կամավորական թիմերի համար հակահրդեհային սարքավորումների արժեքը. խոզանակների կեղիկներ, արագ հավաքվող և փլվող ջրի տանկեր և եղանակի հաշվիչներ; Պաշտպանիչ հակահրդեհային համազգեստի 10 ամբողջական հավաքածու. Ընդհանուր արժեքը՝ \$50,000; (iii) Տեսախցիկ, պայուսակ, եռոտանի: Ընդհանուր արժեքը՝ \$4000; (iv) Դաշտային աշխատանքներին օժանդակող սարքավորումներ (վրան, քնապարկեր, պոլիէթիլենային թաղանթ, ճոպաններ տրանսեկտների համար, պարկեր հողի և բույսերի նմուշների համար, լապտերներ, ջրի բաք (40 լ), դաշտային խոհանոցային պարագաներ): Ընդհանուր արժեքը 50000\$:</p>		154000		154000			154000	NIM / IP + RP
<p>Մարքավորում - տրանսպորտային միջոց</p>					-			-	

<p>Դրամաշնորհներ</p>	<p>Ներառում է դրամաշնորհների արժեքը (հիմնված ՄԱԶՕ ցածր արժեքի դրամաշնորհների ընթացակարգերի վրա)՝ ծրագրի մրցակցային տեխնիկական ներդրումային ծրագիր Սևանա լճի ավազանի Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի ՊՏ-ների/ԿԲԱ-ների/ԿՏՀ-ների համայնքների համար (ընտրված համայնքներում) Արդյունք 3.1.4-ում: . Մրցակցային դրամաշնորհային ծրագիրը կաջակցի համայնքների համար այլընտրանքային եկամուտների ստեղծմանը և կկազմակերպվի այնպես, որ բոլոր թիրախային համայնքների տեղական մակարդակի շահագրգիռ կողմերը կներկայացնեն տեխնիկական աջակցության առաջարկներ, որոնք կվերանայվեն տեխնիկական փորձագետների օբյեկտիվ խմբի միջոցով: Ընտրվելուց հետո նախագիծը կտրամադրի տեխնիկական աջակցություն սարքավորումների, նյութերի տեսքով, որոնք պահանջվում են աջակցելու կայուն, ոչ անասնաբուծության վրա հիմնված կենսամիջոցներին, որոնք համահունչ են հողօգտագործման կառավարման պլաններին, որոնք հիմնավորում են կենսաբազմազանությունը: Այս գործողությունը կիրականացվի ՄԱԶՕ POPP-ի շրջանակներում ցածր արժեքի դրամաշնորհային քաղաքականությանը լիովին համապատասխան (Արդյունք 3.1.4): Ընդհանուր արժեքը՝ 300.000\$:</p>			300000		300000		300000	NIM / IP + RP
<p>Պայմանագրային ծառայություններ – Անհատ</p>	<p>Ներառում է գումարը՝ (i) Ծրագրի ղեկավարի աշխատավարձի 10%-ի արժեքը (\$1500/ամսականx5 տարի) Ընդհանուր արժեքը \$9,000; (ii) Առաջադրանքի ղեկավարի Արդյունք 1-ի արժեքը (\$1200/ամսականx5 տարի): Ընդհանուր արժեքը՝ \$72,000.; (iii) Բաղադրիչ 1-ի ներքո ԵԾԻԳ դաշտային գործողություններին աջակցելու տեղական անձնակազմի ծախսերը: Ընդհանուր արժեքը \$10,000:</p>	91000			91000		91000	NIM / IP	
<p>Պայմանագրային ծառայություններ – Անհատ</p>	<p>Ներառում է գումարը՝ (i) Ծրագրի ղեկավարի աշխատավարձի 10%-ի արժեքը (\$1500/ամսականx5 տարի) Ընդհանուր արժեքը \$9,000; (ii) Առաջադրանքի ղեկավարի Արդյունք 2-ի արժեքը (\$1200/ամսականx5 տարի): Ընդհանուր արժեքը՝ 72000\$; (iii) Բաղադրիչ 1-ի ներքո ԵԾԻԳ դաշտային գործողություններին աջակցելու տեղական անձնակազմի ծախսերը: Ընդհանուր արժեքը \$10,000:</p>	91000			91000		91000	NIM / RP	
<p>Պայմանագրային ծառայություններ – Անհատ</p>	<p>Costs of Innovation Challenge մրցանակ (Ընդհանուր արժեքը՝ \$40,000)</p>		40000			40000		40000	NIM / RP
<p>Պայմանագրային ծառայություններ – Անհատ</p>	<p>Ներառում է գումարը՝ (i) Ծրագրի ղեկավարի աշխատավարձի 10%-ի արժեքը (\$1500/ամսականx5 տարի) Ընդհանուր արժեքը \$9,000; (ii) Առաջադրանքի ղեկավարի Արդյունք 3-ի արժեքը (\$1200/ամսականx5 տարի): Ընդհանուր արժեքը՝ \$72,000 (iii) Բաղադրիչ 1-ի ներքո ԵԾԻԳ դաշտային գործողություններին աջակցելու տեղական անձնակազմի ծախսերը: Ընդհանուր արժեքը \$10,000:</p>			91000		91000		91000	NIM / IP + RP

Պայմանագրային ծառայություններ – Անհատ	Ներառում է Ծրագրի ղեկավարի աշխատավարձի 10%-ի արժեքը (\$1500/ամսականx5 տարի): Ընդհանուր արժեքը \$9,000; (iii) Բաղադրիչ 1-ի ներքո ԵՄԻԳ դաշտային գործողություններին աջակցելու տեղական անձնակազմի ծախսերը: Ընդհանուր արժեքը \$10,000:				19000	19000		19000	19000	NIM / IP
Պայմանագրային ծառայություններ – Անհատ	Ներառում է ա) Ծրագրի ղեկավարի աշխատավարձի մասնակի արժեքը (30%): Ընդհանուր արժեքը \$27,000 (30% \$1500/ամսականx12 ամիսx5 տարի); բ) Ծրագրի ֆինանսական և վարչական օգնականի ամբողջական արժեքը: Ընդհանուր արժեքը՝ \$48,000 (\$800x12 ամիսx5 տարի); գ) Գնումների օգնականի ամբողջական արժեքը: Ընդհանուր արժեքը՝ \$48,000 (\$800x12 ամիսx5 տարի):						123000	123000	123000	NIM / IP
Պայմանագրային ծառայություններ – Ընկերություն	(i) Մասնագիտացված ընկերության ծախսերը՝ ազգային/տարածաշրջանային/տեղական իշխանությունների նպատակային վերապատրաստման մոդուլներ մշակելու և տրամադրելու հողերի ինտեգրված և տարածական պլանավորման, ELD հայեցակարգի և օգտագործման հողօգտագործման պլանավորման, կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն տարածական և հողօգտագործման պլանավորման վերաբերյալ (Արդյունք 1.1.4.) Ընդհանուր արժեքը՝ 10000\$: (ii) Տեխնիկական կարողությունների զարգացման ծախսերը, որոնք ուղղված են հատուկ LUP4LDN ծրագրաշարի օգտագործմանը (Արդյունք 1.1.3): Ընդհանուր արժեքը 15000\$: (iii) մասնագիտացված GIS և տարածքային օգտագործման պլանավորման ընկերության ծախսերը GIS-ով աջակցվող ISLUP-ներ մշակելու և համապատասխան տվյալների բազա ստեղծելու փորձնական 6 միավորվող/խոշորացված համայնքներում. Բացի այդ, ընկերությունը դասընթացներ կանցկացնի տեղական 6 իշխանությունների տեխնիկական անձնակազմի համար GIS-ով ապահովված քարտեզների և տվյալների բազայի օգտագործման վերաբերյալ: Ընդհանուր արժեքը՝ 200000\$ (iii) մասնագիտացված ընկերության ծախսերը՝ կազմակերպելու LDN միջազգային սեմինար կիսելու փորձը LDN ենթազգային թիրախներ սահմանելու համար. ISLUP և SLM չափումներ և LUP4LDN-ի օգտագործում, ներառյալ տարբեր բարձրախոսների վճարները (Արդյունք 1.1.1; 1.1.2): Ընդհանուր արժեքը՝ 80000\$:	305000				305000		305000	305000	NIM / IP

<p>Պայմանագրային ծառայություններ – Ընկերություն</p>	<p>Ներառում է պայմանագրային ծառայությունների ծախսերը՝ օժանդակելու Բաղադրիչ 2-ի և Արդյունք 3.1.4-ի արդյունքներին, որոնք իրականացվում են ՎՊ-ի կողմից (WWF Հայաստան) հետևյալ կերպ. 1). Ընդհանուր արժեքը՝ \$50,000; (ii) Շինարարական ընկերությունը «Սևան» ազգային պարկում տեղադրելու է 4 դիտաշտարակ (արդյունք 2.1.1) և տեղադրելու տեղեկատվական վահանակներ և ցուցանակներ: Ընդհանուր արժեքը՝ 45000\$; (iii) ՀԿ/կոնստրեկցիոնալ նախագծելու և անցկացնելու նպատակային վերապատրաստման դասընթացներ ՊՏ անձնակազմի և տեղական համայնքների համար, ներառյալ ֆինանսական դասընթացները, առաջարկների պատրաստումը և հատուկ վերապատրաստման դասընթացներ կենսաբազմազանության մոնիտորինգի և պահպանման միջոցառումների վերաբերյալ (ներառյալ՝ ծրագրի կողմից բացահայտված հիմնական ցուցիչ տեսակները), որպես ըստ TNA-ի և արձագանքելով METT հզորությունների բացերին (Արդյունք 2.1.1): Ընդհանուր արժեքը՝ 15000\$; (iv) Խորհրդատվական ընկերություն կամ ՀԿ/կոնստրեկցիոնալ զբոսաշրջային ծրագրի տեխնիկական փորձագետի հետ աշխատելու և զբոսաշրջային օպերատորների հետ կապ հաստատելու և Սևանա լիճ ազգային պարկի հետ ՊՄԳ մշակելու համար Ռամսարի տեղանքի արժեքների/KBAs/IBAs արժեքավորելու համար. իրականացնել միջոցառումներ ՊՏ-ներում և շրջակայքում էկոտուրիզմը զարգացնելու համար, KBAs/IBAs; կազմակերպել տեղական համայնքների էկոտուրիզմի կարողությունների զարգացում, իրականացնել մարքեթինգ, անցկացնել մի քանի սեմինարներ Գեղարքունիք և Վայոց Ձոր համայնքներում էկոտուրիզմի ոլորտում կայացած տեղական ձեռներեցների հետ լավ փորձի փոխանակման համար և այլն: Ընդհանուր արժեքը՝ \$20,000: (v) Բեզոսային այծի կենսամիջավայրում գիհու անտառի աջակցության վերականգնման համար մասնագիտացված ընկերություն (արդյունք 2-ի համաձայն), ներառյալ տեխնիկական նախագիծը և նյութերի արժեքը (տնկիներ, ցանկապատեր): Ընդհանուր արժեքը՝ 25000\$; (vi) Մասնագիտացված պաշտպանական ընկերություն՝ աջակցելու տեղանքի հատուկ գնահատումներին և SESP/ESMF-ի հետ համահունչ այլ պաշտպանական միջոցառումների իրականացմանը՝ Արդյունք 2.1.1., 2.2.1, 3.1.4. Ընդհանուր արժեքը՝ \$10,000; (vii) Ուղղաթիռների վարձակալության ծախսեր՝ աջակցելու վայրի սմբակավոր կենդանիների լայնածավալ օդային հետազոտություններին սկզբնական փուլում և ծրագրի ավարտին Ընդհանուր արժեքը՝ \$20,000;</p>	185000		185000		185000	NIM / RP
--	---	--------	--	--------	--	--------	----------

<p>Պայմանագրային ծառայություններ – Ընկերություն</p>	<p>Ներառում է՝ (i) ընկերության պայմանագրային ծառայությունների ծախսերը՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների համար (ՏԲՄ) կայուն արտավայրերի կառավարման պլաններ մշակելու և տեղական ինքնակառավարման համար առաջարկներ գրելու համար, որոնք ներկայացվելու են կառավարության տարբեր ֆինանսավորմամբ այս կայուն արտոնների կառավարման ֆինանսավորման համար: պլաններ (Արդյունք 3.1.1): Ընդհանուր արժեքը՝ 20000\$: (ii) ընկերության պայմանագրային ծառայությունների ծախսերը՝ ծրագրի տեխնիկական փորձագետների հետ աշխատելու և թիրախային համայնքներում նոր տեղական ինքնակառավարման մարմիններին (ՏԲՄ) աջակցելու համար՝ մշակելու Ջր-հող ինտեգրված կառավարման պլաններ և գրելու մի քանի առաջարկներ ՋՕԸ-ների և ՏԲՄ-երի համար՝ մոբիլիզացիայի համար: Ռոռզման ենթակառուցվածքների վերանորոգման պետական սուբվենցիոն ծրագրով նախատեսված միջոցները (Արդյունք 3.1.2): Ընդհանուր արժեքը՝ 15000\$: (iii) մասնագիտացված ընկերության արժեքը հեռավոր արտավայրերում 4-5 ջրհորների և հովիվների/անասնաբուծական կացարանների կառուցման համար (Արդյունք 3.1.1): Ընդհանուր ծախսերը՝ \$189,468; (iv) մի քանի ֆերմերային տարածքների ոռոգման ենթակառուցվածքների վերանորոգման, թիրախային գյուղերում փորձնական ոռոգվող հողերի վերականգնման համար մասնագիտացված ընկերությունների ծառայությունների արժեքը: Արդյունք 3.1.2 (նկարագրված է Հավելված 20-ում): Ընդհանուր արժեքը՝ \$350,000 (v) ՇՄԱԳ/ՌԲԳ և SES ընկերության մասնագիտացված ծառայությունների արժեքը՝ Արդյունք 3.1.1-ի ներքո արտավայրերի և տնտեսությունների մակարդակով շինարարական աշխատանքների հետ կապված պաշտպանական միջոցառումների իրականացմանն աջակցելու համար: 3.1.2; 3.1.3. 3.1.4 Ընդհանուր արժեքը՝ \$10,000: 2 (նկարագրված է Հավելված 20-ում): Ընդհանուր արժեքը՝ \$350,000 (v) ՇՄԱԳ/ՌԲԳ և SES ընկերության մասնագիտացված ծառայությունների արժեքը՝ Արդյունք 3.1.1-ի ներքո արտավայրերի և տնտեսությունների մակարդակով շինարարական աշխատանքների հետ կապված պաշտպանական միջոցառումների իրականացմանն աջակցելու համար: 3.1.2; 3.1.3. 3.1.4 Ընդհանուր արժեքը՝ \$10,000: 2 (նկարագրված է Հավելված 20-ում): Ընդհանուր արժեքը՝ \$350,000 (v) ՇՄԱԳ/ՌԲԳ և SES ընկերության մասնագիտացված ծառայությունների արժեքը՝ Արդյունք 3.1.1-ի ներքո արտավայրերի և տնտեսությունների մակարդակով շինարարական աշխատանքների հետ կապված պաշտպանական միջոցառումների իրականացմանն աջակցելու համար: 3.1.2; 3.1.3. 3.1.4 Ընդհանուր արժեքը՝ \$10,000:</p>			584,468		584,468		584,468	NIM / IP + RP
--	---	--	--	---------	--	---------	--	---------	---------------

<p>Պայմանագրային ծառայություններ – Ընկերություն</p>	<p>Ներառում է PR/մեդիա ընկերության պայմանագրային ծառայությունների ծախսերը՝ իրազեկման բարձրացման քարտզարշավի և մեդիա միջոցառումների իրականացման համար (իրազեկման 20 միջոցառում, ՄԱԿ-ի այլ գործակալությունների հետ համատեղ միջոցառումներ, ծրագրի մեկնարկ և եզրափակիչ կոնֆերանսներ, գիտելիքի փոխանակման միջոցառումներ, ռադիոյի վրա հիմնված գյուղատնտեսություն ընդլայնման ծառայություն): Արդյունք 4.1.1.-Իրազեկվածություն. Ընդհանուր արժեքը՝ \$100,000; բ) Ներառում է մասնագիտացված կարողությունների զարգացման ֆիրմայի ծախսերը՝ մասնագիտացված վերապատրաստման գործողություններ իրականացնելու համար. 10 ուսուցում արտոգտագործողների կոռպերատիվների համար (համաձայնեցված Ագրոբնապահպանական վճարումների սխեմայի հետ կապված դասընթացների և Արդյունք 3.1.1-ի դրամաշնորհային ծրագրի հետ). գյուղատնտեսության ընդլայնման աշխատակիցների ցանցի ստեղծման և վերապատրաստման ծախսերը. 6 ֆերմերների դաշտային դպրոցների կազմակերպում; ՋՕԸ-ների համար 3 դասընթացների անցկացում ինտեգրված ջրի/հողի վրա, որը համահունչ է LDN-ին. 6 դասընթացների անցկացում տեղական տարածքային իշխանությունների և մասնավոր ձեռներեցների համար առաջարկներ գրելու/ռեսուրսների մոբիլիզացման վերաբերյալ տարբեր կառավարական ծրագրերի շրջանակներում (համաձայնեցված Բաղադրիչ 3-ի ներքո անցկացվող դասընթացների և միջոցառումների հետ՝ համընկնումներից խուսափելու համար). Էկոտուրիզմի վերաբերյալ թրեյնինգների անցկացում Հայաստանի տարբեր մասերում գործող նման նախաձեռնությունների Էկոտուրիզմի լավագույն փորձի ցուցադրմամբ (Արդյունք 4.1.1): Ընդհանուր արժեքը՝ 80000\$:</p>				180000	180000			180000	NIM / IP
<p>Միջազգային խորհրդատուներ</p>	<p>Ներառում է. (i) Միջազգային տեխնիկական խորհրդատուի համամասնական ծախսերը (25%) (\$750/օր x 150 օր) տեխնիկական արդյունքների հետ կապված տեխնիկական ներդրումների հետ: Ընդհանուր արժեքը՝ \$28,125; (ii) Միջազգային LDN խորհրդատուի արժեքը՝ \$750/օր x50 օր): Ընդհանուր արժեքը՝ \$37,500; (iii) Հնոգտագործման պլանավորման միջազգային խորհրդատուի արժեքը՝ \$750/օր x50 օր): Ընդհանուր արժեքը՝ 37,500 դոլար:</p>	103,125				103,125			103,125	NIM / IP
<p>Միջազգային խորհրդատուներ</p>	<p>Ներառում է միջազգային տեխնիկական խորհրդատուի համամասնական արժեքը: Ընդհանուր արժեքը՝ \$28,125</p>		28,125			28,125			28,125	NIM / RP
<p>Միջազգային խորհրդատուներ</p>	<p>Ներառում է միջազգային տեխնիկական խորհրդատուի համամասնական արժեքը: Ընդհանուր արժեքը՝ \$28,125</p>			28,125		28,125			28,125	NIM / IP + RP
<p>Միջազգային խորհրդատուներ</p>	<p>Ներառում է միջազգային տեխնիկական խորհրդատուի համամասնական արժեքը: Ընդհանուր արժեքը՝ \$28,125</p>				28,125	28,125			28,125	NIM / IP

Միջազգային խորհրդատուներ	Ներառում է ԳԷՀ ծրագրի 2 միջազգային գնահատողների արժեքը՝ ԳԷՀ-ի միջնաժամկետ և ԳԷՀ-ի տերմինալ գնահատմանն աջակցելու համար: Ընդհանուր արժեքը՝ \$42000 (2x30 օր/700\$/օր):					42000		42000	NIM / IP
Տեղական խորհրդատուներ	Տեղական փորձագետների թիմի պայմանագրային նշանակում՝ Բաղադրիչ 1-ով նախատեսված գործողություններին մասնագիտական, տեխնիկական և գիտական աջակցություն ցուցաբերելու համար. ա) Հողօգտագործման փորձագետ (Արդյունք 1.1.1/1.1.2.): Ընդհանուր արժեքը՝ \$10,000 (100 օր/100\$/օր); բ) GIS մասնագետ (Արդյունք 1.1.1/1.1.2/3.1.1/3.1.2/3.1.3) Ընդհանուր արժեքը՝ \$30,000 (200 օր/150\$/օր) ; գ) հողի մասնագետ (Արդյունք 1.1.1/1.1.2/3.1.1/3.1.2). Ընդհանուր արժեքը՝ \$10,000 (100օր/100\$/օր); դ) 2xԱրտոսավայրերի և անտառների փորձագետներ (Արդյունք 1.1.1/1.1.2/3.1.1): Ընդհանուր արժեքը՝ \$12000 (2 x 60 օր/100\$/օր); ե) Ոռոգման և մշակաբույսերի ջրի պահանջների մասնագետ (Արդյունք 1.1.1/Ակտ.1.1.2; 3.1.3): Ընդհանուր արժեքը՝ \$6000 (60 օր/100\$/օր); զ) Տնտեսագետ/Հողերի դեգրադացիայի փորձագետ (Արդյունք 1.1.1/1.1.2). Ընդհանուր ծախսեր՝ \$8000 (80 օր/100\$/օր)	76000			76000			76000	NIM / IP
Տեղական խորհրդատուներ	Տեղական փորձագետներից կազմված թիմի պայմանագրային նշանակում՝ Բաղադրիչ 2-ով նախատեսված գործողություններին մասնագիտական, տեխնիկական և գիտական աջակցություն ցուցաբերելու համար. ա) GIS փորձագետ ՊՏ աշխատանքի համար (Արդյունք 2.1.1/2.2.1): Ընդհանուր արժեքը՝ 18000\$ (120օր/150\$/օր); բ) Կենդանաբան (Ելք 2.1.1/2.2.1/3.1.4). Ընդհանուր արժեքը՝ \$ 16,000 (160 օր / \$ 100 / օր); գ) Թռչնաբան (Արդյունք 2.1.1/2.2.1/3.1.4) Ընդհանուր արժեքը՝ \$16000 (160 օր/100\$/օր); դ) հերպետոլոգ (Ելք 2.1.1/2.2.1/3.1.4): Ընդհանուր արժեքը՝ \$6000 (60 օր/100\$/օր);ե)Բուսաբան (Արդյունք 2.1.1/2.2.1/3/1/4): Ընդհանուր արժեքը՝ 14000\$ (140օր/100\$/օր); զ) անտառտնտեսության փորձագետ (Արդյունք 2.1.1/2.2.1/3.1.4). Ընդհանուր արժեքը՝ \$6000 (60 օր/100\$/օր); է) քաղցրահամ ջրային էկոհամակարգերի մասնագետ (Արդյունք 2.1.1/2.2.1) Ընդհանուր արժեքը՝ \$16,000 (160 օր/100\$/օր); ը) Ջրային տնտեսության մասնագետ (Արդյունք 2.1.1). Ընդհանուր արժեքը՝ \$8, 000 (80 օր/100\$/օր) i)Բնապահպան տնտեսագետ (Արդյունք 2.1.2) Ընդհանուր արժեքը՝ \$10,000 (100 օր/100\$/օր); ժ) Էկոտուրիզմի փորձագետ (Արդյունք 2.1.1/2.1.2/3.1.4) Ընդհանուր արժեքը՝ \$8000 (80 օր/100\$/օր); ժա) Կարողությունների մշակման ՊՏ մասնագետ (TNA) (Արդյունք 2.1.1): Ընդհանուր արժեքը՝ \$3000 (30 օր/100\$/օր); ժբ) ՊՏ տեսչական և պարեկային փորձագետ (Արդյունք 2.1.1/3.1.4): Ընդհանուր արժեքը՝ 8000\$ (80 օր/100\$/օր; մ) Համայնքի իրազեկման մասնագետ (Արդյունք 3.1.4) Ընդհանուր արժեքը՝ \$15,000 (150 օր/100\$/օր); ն) Հաղորդակցության ավագ մասնագետ (Բաղադրիչ 2+Արդյունք 3.1.4) Ընդհանուր արժեքը՝ \$30,000 (\$ 6,000/տարեկան):	174000			174000			174000	NIM / RP

Տեղական խորհրդատուներ	<p>Տեղական փորձագետների թիմի պայմանագրային նշանակում՝ 3-րդ Բաղադրիչով նախատեսված գործողություններին մասնագիտական, տեխնիկական և գիտական աջակցություն ցուցաբերելու համար, հետևյալ կերպ.) Բուսաբան (Արդյունք 3.1.1./3.1.4): Ընդհանուր արժեքը՝ \$9000 (90 օր/100\$/օր); գ) Գենդանաբան (Ելք 3.1.1./3.1.4). Ընդհանուր արժեքը՝ \$9,000 (90 օր/\$100/օր); դ) Անտառաբուծության փորձագետ (Արդյունք 3.1.3/3.1.4): Ընդհանուր արժեքը՝ \$10,000 (100 օր/\$100/օր); ե) Արտավայրերի կառավարման անկախ գնահատող (Արդյունք 3.1.1). Ընդհանուր արժեքը՝ \$6000 (60 օր/100\$/օր); զ) Հիդրոլոգ (Արդյունք 3.1.2) Ընդհանուր արժեքը՝ \$12,000 (120 օր/\$100/օր); է) Ռոռգման և մշակաբույսերի ջրի պահանջների փորձագետ (Արդյունք 3.1.2): Ընդհանուր արժեքը՝ \$10,000 (100 օր/100\$/օր.); ը) բնապահպան տնտեսագետ փորձագետ (Արդյունք 3.1.4). Ընդհանուր արժեքը՝ \$4000 (40 օր/100\$/օր);</p>			110000		110000		110000	NIM / IP + RP
Տեղական խորհրդատուներ	<p>Ներառում է. ա) կապի ավագ մասնագետի ծախսերը. Ընդհանուր արժեքը՝ 30000\$: բ) Գիտելիքների կառավարման ավագ փորձագետ. Ընդհանուր արժեքը՝ \$24,000;</p>			54000		54000		54000	NIM / IP
Տեղական խորհրդատուներ	<p>Ներառում է՝ ա) տեղական ԳԷԲ/ՄԳ փորձագետի ծախսերը. Ընդհանուր արժեքը՝ \$50,000 (\$10,000/տարեկան); բ) երկու ազգային գնահատման փորձագետների ծախսերը՝ ԳԷՀ-ի միջնաժամկետ և տերմինալային գնահատումներին աջակցելու համար: Ընդհանուր արժեքը՝ 4000\$:</p>						54000	54000	NIM / IP
Դասընթացներ, սեմինարներ, հանդիպումներ	<p>Ներառում է. ա) LDN-ի և SLM-ի վերաբերյալ սեմինարների կազմակերպման ծախսերը, մեթոդաբանությունը, ընթացակարգերը, LDN մոնիտորինգի մեխանիզմը (Արդյունք 1.1.1./1.1.2) և տարածաշրջանային և տեղական իշխանությունների նպատակային վերապատրաստումները (Արդյունք 1.1.4): Ընդհանուր ծախսերը՝ \$12000 (2 սեմինար x 6 համայնք x 1000\$); բ) LDN մոնիտորինգի և ազգային մակարդակով հաշվետվությունների վերաբերյալ տեղական (կլոր սեղանների և դասընթացների) ծախսերը: Ընդհանուր արժեքը՝ 2000\$:</p>	14000				14000		14000	NIM / IP
Դասընթացներ, սեմինարներ, հանդիպումներ	<p>Ներառում է ա) ՊՏ անձնակազմի վերապատրաստման միջոցառումների կազմակերպման ծախսերը. Ընդհանուր արժեքը՝ 7000; բ) տեղական մակարդակով կլոր սեղանների և տեղական համայնքների հետ երկխոսության ծախսերը: Ընդհանուր արժեքը՝ 9000\$:</p>		16000			16000		16000	NIM / RP

<p>Դասընթացներ, սեմինարներ, հանդիպումներ</p>	<p>Բաղադրիչ 3-ին աջակցելու համար տեղական սեմինարների և հանդիպումների կազմակերպման հետ կապված ծախսեր. (i) Ազդեցության պահպանման վճարների սխեմայի արդյունքները բացատրելու/գնահատելու համար վերապատրաստման դասընթացներ, որոնք օգուտ են բերում արոտօգտագործողների 10 ասոցիացիաներին և տեղական իշխանություններին և այլ ֆերմերներին: Ընդհանուր արժեքը՝ 10000\$: (ii) 6 թրեյնինգ՝ աջակցելու գյուղական համայնքներին դրամաշնորհային ֆինանսավորման աջակցության համար հայտեր պատրաստելու համար. Գյուղատնտեսության և անտառային տնտեսության ընդլայնման աջակցության ծառայությունների տրամադրում համայնքներին առաջարկների գրավոր (պատվիրված նախապատրաստական հանդիպումներ՝ տեխնիկական փորձագետների գլխավորությամբ՝ ֆերմերներին նախապատրաստվելու համար մասնակցելու Արդյունք 3.4.1 ծրագրի դրամաշնորհային ծրագրին) և ծրագրի դրամաշնորհներին մասնակցող ֆերմերների ծախսերի և օգուտների վերլուծության ուսուցում: . Ընդհանուր արժեքը՝ 6000\$: (iii) ՋՕԸ-երի և տեղի գյուղերի բնակիչների հետ ոռոգման ենթակառուցվածքների և ջրի արդյունավետության վերաբերյալ կլոր սեղան քննարկումների կազմակերպման ծախսերը: Ընդհանուր արժեքը՝ 2000\$: (iii) ֆինանսական հատվածի (բանկերի, միկրովարկային հաստատությունների) հետ դասընթացների սեմինարների և կլոր սեղանի հանդիպումների ծախսերը բարձրացնելու իրազեկությունը բնության դրական լուծումների և LDN ֆինանսավորման վերաբերյալ, քննարկելու ներքին ռեսուրսների մոբիլիզացումը շրջակա միջավայրի համար զգայուն գյուղատնտեսական պրակտիկաների և իրավական և վարչական շրջանակ ստեղծելու համար: - համաձայնեցնելով ՄԱԶՕ Կենսաբազմազանության ֆինանսավորման համաշխարհային ծրագրի հետ (Արդյունք 3.1.1); Ընդհանուր արժեքը՝ 10000\$: միկրովարկային հաստատություններ) բարձրացնել իրազեկությունը բնության դրական լուծումների և LDN ֆինանսավորման ֆինանսավորման վերաբերյալ, քննարկել ներքին ռեսուրսների մոբիլիզացումը շրջակա միջավայրի համար զգայուն գյուղատնտեսական պրակտիկաների և իրավական և վարչական շրջանակի ստեղծման համար՝ համաձայն ՄԱԶՕ Կենսաբազմազանության գլոբալ ֆինանսավորման ծրագրի (Արդյունք 3.1.1). Ընդհանուր արժեքը՝ 10000\$: միկրովարկային հաստատություններ) բարձրացնել իրազեկությունը բնության դրական լուծումների և LDN ֆինանսավորման ֆինանսավորման վերաբերյալ, քննարկել ներքին ռեսուրսների մոբիլիզացումը շրջակա միջավայրի համար զգայուն գյուղատնտեսական պրակտիկաների և իրավական և վարչական շրջանակի ստեղծման համար՝ համաձայն ՄԱԶՕ Կենսաբազմազանության գլոբալ ֆինանսավորման ծրագրի (Արդյունք 3.1.1). Ընդհանուր արժեքը՝ 10000\$:</p>	28000	28000	28000	NIM / IP + RP
---	---	-------	-------	-------	---------------

Դասընթացներ, սեմինարներ, հանդիպումներ	Ներառում է իրազեկության բարձրացման սեմինարների և տեղական կլոր սեղան-հանդիպումների ծախսերը, որոնք կազմակերպվում են դոնորների կողմից ֆինանսավորվող այլ ծրագրերի հետ նպատակային տարածքներում, ինչպես նաև տեղական և ազգային իրազեկման միջոցառումների կազմակերպում: Ընդհանուր ծախսերը՝ 12000\$:			12000	12000			12000	NIM / IP
Դասընթացներ, սեմինարներ, հանդիպումներ	Ներառում է ծրագրի մեկնարկային և վերջնական կոնֆերանսների ծախսերը: Ընդհանուր արժեքը՝ 10000\$:					10000		10000	NIM / IP
Ճամփորդություն	Ներառում է՝ ա) փորձագետների տեղական դաշտային առաքելությունների հետ կապված ճանապարհորդության ծախսերը և տեղական համայնքների հետ կապը 1-ին Արդյունքների արդյունքներին աջակցելու համար: Ընդհանուր արժեքը՝ \$12,000 (10 փորձագետ x 15 առաքելության օր x 80 դոլար/օր): բ) Միջազգային LDN փորձագետի ճանապարհածախսը (ներառյալ DSA և տրանսպորտը) (Արդյունք 1.1/1.2): Ընդհանուր արժեքը՝ \$8200 (\$220 x 10 առաքելության օր + \$6000 թռիչքների արժեքը): գ) Հոգստագործման միջազգային փորձագետի ճանապարհածախսը (ներառյալ DSA և տրանսպորտը) (Արդյունք 1.2): Ընդհանուր արժեքը՝ \$8200 (\$220 x 10 առաքելության օր + \$6000 թռիչքների արժեքը): դ) Միջազգային տեխնիկական խորհրդատուի, ծրագրի ղեկավարի, առաջադրանքի ղեկավարի ճանապարհածախսը Բաղադրիչ 1-ի իրականացմանն աջակցելու համար: Ընդհանուր արժեքը՝ \$5,000:	33,400			33,400			33,400	NIM / IP
Ճամփորդություն	Ներառում է՝ ա) ծրագրի փորձագետների/աշխատակազմի ճանապարհորդական ծախսերը դեպի թիրախային տարածքներ 2.1 և 2.2 արդյունքների համաձայն տվյալների հավաքագրման և մշակման համար: և Արդյունք 3.1.4 Ընդհանուր արժեքը՝ \$22,400 (14 փորձագետ և ծրագրի անձնակազմ x20 դաշտային առաքելությունների օր x \$80/օր); բ) Միջազգային տեխնիկական խորհրդատուի, ծրագրի ղեկավարի, առաջադրանքի ղեկավարի ճանապարհածախսը՝ Բաղադրիչ 2-ի իրականացմանն աջակցելու համար: Ընդհանուր արժեքը՝ 8000\$:	30,400			30,400			30,400	NIM / RP
Ճամփորդություն	Ներառում է ճամփորդական ծախսերը՝ կապված փորձագետների տեղական դաշտային առաքելությունների հետ և տեղական համայնքների հետ կապի ծախսերը՝ 3-րդ Արդյունքների արդյունքների աջակցության համար: Ընդհանուր արժեքը՝ \$12,000 (10 փորձագետ x 15 առաքելության օր x 80 դոլար/օր); բ) Միջազգային տեխնիկական խորհրդատուի, ծրագրի ղեկավարի, առաջադրանքների ղեկավարների ճանապարհածախսը Բաղադրիչ 3-ի իրականացմանն աջակցելու համար: Ընդհանուր արժեքը՝ \$8,000:			20000	20000			20000	NIM / IP + RP
Ճամփորդություն	Ներառում է ճանապարհածախսը դեպի ծրագրի վայրեր՝ կապված իրազեկման միջոցառումների և տեղական համայնքների հետ խորհրդակցությունների հետ: Ընդհանուր ծախսերը՝ 7000\$:			7000	7000			7000	NIM / IP

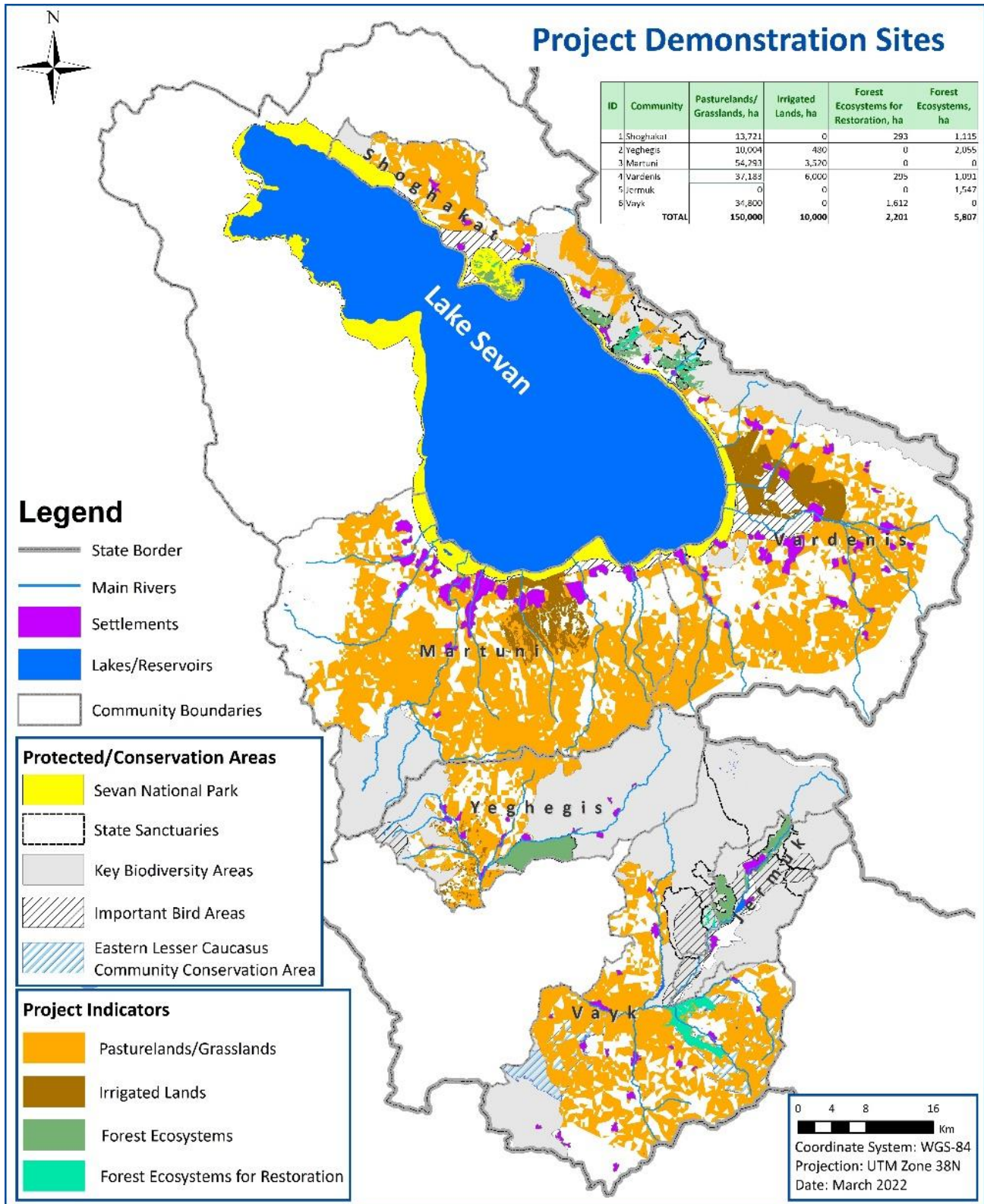
Ճամփորդություն	Ներառում է. (i) ճանապարհածախսը և M&E խորհրդատուների DSA (M&E) միջնաժամկետ և վերջնական գնահատման ժամանակ: Ընդհանուր արժեքը 10000\$:						10000		10000	NIM / IP
Ճամփորդություն	Ներառում է PM թիմի ճանապարհածախսը (Ընդհանուր արժեքը՝ \$8,000)							8000	8000	NIM / IP
Գրասենյակային պարագաներ	Ներառում է. Բաղադրիչ 2-ի շրջանակներում իրականացվող գործողություններին աջակցելու համար մատակարարումների արժեքը: Ընդհանուր արժեքը՝ \$5,000:		5000			5000			5000	NIM / RP
Գրասենյակային պարագաներ	Գրասենյակային պարագաների ծախսերը՝ ի աջակցություն մարզչական/թրեյնինգների, տեղեկացվածության, ներառյալ KM-ի գործողությունները բաղադրիչների միջև (Ընդհանուր արժեքը՝ \$10,000)				10000	10000			10000	NIM / IP
Այլ գործառնական ծախսեր	Ներառում է՝ (i) ծախսերը՝ կապված աշխարհագրական թվային օդային լուսանկարչության և արբանյակային պատկերների գնման հետ: Ընդհանուր արժեքը՝ 5000\$; (ii) աուդիո և վիզուալ նյութերի արտադրության ծախսերը՝ աջակցելու համայնքի վրա հիմնված զբոսաշրջային փաթեթների (արդյունք 2.1.2) և համայնքի աջակցությամբ էկոմիջանցքների (Արդյունք 2.2.1) զարգացմանը: Ընդհանուր ծախսեր՝ \$20000; (iii) «Սևանա լիճ» ազգային պարկի բիզնես պլանի նախագծման/տպագրման արժեքը (Արդյունք 2.1.2); Տարածական և հողօգտագործման պլանավորման մեջ կենսաբազմազանության ինտեգրման ուղեցույցներ և մեթոդաբանություն (Արդյունք 2.2.1) և ԿԲԱ/ԿՏԳ-ների գնահատման այլ արդյունքներ (Արդյունք 2.2.1): Ընդհանուր արժեքը՝ 5000\$:		30000			30000			30000	NIM / RP
Այլ գործառնական ծախսեր	Ներառում է. Տարբեր ծախսեր, ներառյալ բանկային վճարները: Ընդհանուր արժեքը 2500\$		2500			2500			2500	NIM / RP
Այլ գործառնական ծախսեր	Ներառում է. (i) աշխարհագրական թվային օդային լուսանկարչության և արբանյակային պատկերների գնման ծախսերը: Ընդհանուր արժեքը՝ \$5000; (ii) Ձեռնարկների, Ուղեցույցների, Տեխնիկական մեթոդոլոգիաների, Արտավայրերի և անտառների կայուն կառավարման պլանավորման վերաբերյալ գրքույկների նախագծման, դասավորության և/կամ տպագրության ծախսերը, որոնք համահունչ են LDN-ին, ֆերմերների համար: Ընդհանուր արժեքը 10000\$:			15000		15000			15000	NIM / IP + RP

Այլ գործառնական ծախսեր	Ներառում է ա) հետևյալ KM արտադրանքների արտադրության, նախագծման և տպագրության ծախսերը. ii) ՊՏ-ներից դուրս կենսաբազմազանության տեխնիկական գնահատումներ և էկոհամակարգերի փոխկապակցվածության բարձրացման պահպանման միջոցառումներ. (iii) Առաջարկություններ վարքագծով տեղեկացված հանրային քաղաքականության համար՝ SLM միջոցառումների ավելի լայն կիրառման և Սևանա լճի ավազանում հողերի դեգրադացիայի չեզոքության ուղղությամբ: Ընդհանուր արժեքը. 8000 դոլար				8000	8000			8000	NIM / IP
Այլ գործառնական ծախսեր	Ներառում է NIM աուդիտի մասնագիտական ծախսերը՝ \$25,363							25,363	25,363	NIM / IP
Գրանդ տոտալ		622,525	942,025	1,420,593	326,125	3,311,268	116000	171,363	3,598,631	

Հավելված 2. PCAT/HACT կարողությունների միկրո գնահատումներ

(Խնդրում ենք տեսնել առանձին հաշվետվություններ)

Հավելված 3. Ծրագրի քարտեզ և նախագծային տեղամասերի աշխարհատարածական կոորդինատներ

Հավելված 4. Բազմամյա աշխատանքային պլան

	Արդյունքներ	Արդյունքներ	Տարի 1				Տարի 2				Տարի 3				Տարի 4				Տարի 5					
			Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4		
1	Արդյունք 1.1.	Արդյունք 1.1.1																						
		Ելակետի սահմանում. (i) Շահագրգիռ կողմերի ներգրավվածություն և (ii) Հողի դեգրադացիայի չեզոքության ելակետի սահմանում (հիմնական LDN ցուցանիշների վավերացում)																						
		Չեզոքության մեխանիզմի ստեղծում. (i) Հողի դեգրադացիայի գնահատում; Հողերի դեգրադացիայի պատճառների բացահայտում. (ii) Տարածաշրջանային կամավոր LDN թիրախների սահմանում.																						
		LDN պլանավորում և իրականացում. (i) LDN-ի ինտեգրում հողօգտագործման պլանավորման մեջ (ii) LDN նպատակներին հասնելու միջոցառումներ.																						
		Միացնել և վերահսկել չեզոքությունը. (i) Հողերի դեգրադացիայի չեզոքության ուղղությամբ գործողությունների խթանում (ii) LDN-ի առաջընթացի մոնիտորինգի մեխանիզմի ստեղծում (iii) LDN-ի օգուտների մասին հաշվետվության մեխանիզմի ստեղծում. Տարածաշրջանի մակարդակով LDN թիրախների սահմանման ձեռնարկ (մշակված և հաստատված): Սկսվում է LDN-ի մոնիտորինգը.																						
		Հարավ-Հարավ համագործակցություն. Տարածաշրջանային LDN սեմինար																						
		Արդյունք 1.1.2																						
		Տարածքային մակարդակի միջոլորտային համակարգման մեխանիզմի ստեղծում. Տարածական և հողօգտագործման պլանավորման համալիր կոմիտե																						

	-և մարզումներ:																			
	Վարելահողերի (ոռոզվող և չոռոզվող հողերի), էկոհամակարգային ծառայությունների և հողերի դեգրադացիայի մակարդակի ու աստիճանի գնահատման մեթոդաբանության և չափորոշիչների մի շարք մշակում՝ LDN սկզբունքներին համապատասխան:																			
	Հողային ներուժի բացահայտում և հողօգտագործման համապատասխան տեսակների և պրակտիկաների տարածական հատկացում՝ մասնակցային պլանավորման մեթոդների կիրառմամբ																			
	Մահմանված ֆունկցիոնալ գոտիների համապատասխանեցում բնակավայրերի տնտեսական առաջնահերթություններին																			
	Տարբեր հողօգտագործողների և հողօգտագործողների և էկոհամակարգերի միջև առկա և պոտենցիալ հակամարտությունների բացահայտում և նման պոտենցիալ կամ առկա հակամարտությունների վերացմանն ուղղված միջոցառումների մշակում.																			
	LDN համատեղելի GIS-ի վրա հիմնված հողօգտագործման հայեցակարգի մշակում ⁵¹ և դրա տարածումը համապատասխան պետական մարմիններին																			
	Թիրախային համայնքների համար GIS-ով աջակցվող Տարածական ինտեգրված հողօգտագործման պլանների մշակում՝ հիմնված մեթոդաբանությունների և GIS																			

⁵¹LDN համատեղելի GIS-ի վրա հիմնված հողօգտագործման հայեցակարգը կներառի լանդշաֆտի (բնական և մշակութային), հողի, վայրի բնության, կենսաբանական քարտեզներ: Յուրաքանչյուր քարտեզ կներառի կարևորության կատեգորիաներ (բարձր, միջին, ցածր արժեք), ինչպես նաև զգայունության վերլուծություն: Հողօգտագործման հայեցակարգը կհամակշռի զարգացման առաջնահերթությունները (տնտեսական և սոցիալական) տարածքի պահպանման նպատակների հետ՝ հաշվի առնելով էկոհամակարգերի ներկայիս կարգավիճակը (բնակավայրերի կարգավիճակ, դեգրադացիայի և զգայունության աստիճան, հասանելի էկոհամակարգային ծառայություններ):

<p>հողօգտագործման հայեցակարգի և վերը նշված քայլերի ներքո կատարվող վերլուծությունների վրա: LUP4LDN ծրագրակազմը կօգտագործվի (եթե հնարավոր է) ISLUP-ների մշակման համար: Դասընթացներ LUP4LDN-ի օգտագործման վերաբերյալ:</p>																			
<p>LDN սկզբունքների և քաղված դասերի հետ համապատասխանության գնահատում, որն ամփոփված է թիրախային տարածքներում շրջանային և տեղական մակարդակներում հողօգտագործման պլանավորման հաջորդ փուլին տեղեկացնելու համար</p>																			
<p>Տարածական և հողօգտագործման պլանավորման մոնիտորինգի և կիրարկման համակարգ կներդրվի՝ հողային տեսուչներին տրամադրելով արձանագրություններ՝ LDN համատեղելի ISLUP-ների մոնիտորինգի համար:</p>																			
<p>ISLUP-ների պաշտոնական հաստատումը տարածաշրջանային/տեղական իշխանությունների կողմից: Իրականացումը սկսվում է.</p>																			
<p>Արդյունք 1.1.3</p>																			
<p>Մանդատների հստակեցում գործող տարածաշրջանի/մարզի կառավարման կառույցի, այսինքն՝ համապատասխան մարզի նահանգապետի, ով կնպաստի LDN-ի թիրախների և իրականացման համար քաղաքականության համակարգման և միջոլորտային քաղաքականության աշխատանքներին: Ապահովել, որ LDN-ի իրականացումը և մոնիտորինգը ներառված են յուրաքանչյուր մակարդակի մանդատներում:</p>																			
<p>Սևանա լճի ավազանի միջոլորտային կոմիտեի համակարգման աշխատանքների մանդատում LDN/Կլիմայի</p>																			

		փոփոխություն/Գենսաբազմազանության հարթության ընդգրկում: Աշխատեք EU4Sevan նախագծի հետ:																		
		Արդյունք 1.1.4																		
		Կառավարության ազգային/տարածաշրջանային/տեղական կարողությունների համառոտ գնահատում (հարցաթերթիկներ) կոնկրետ ծրագրի թեմաներով: Վերապատրաստման մոդուլների ձևավորում.																		
		Վերապատրաստման աշխատանքների առաքում:																		
2	Արդյունք 2.1	Արդյունք 2.1.1.																		
		Բնտեղրված տվյալների բազայի մշակում և օգտագործման վերաբերյալ ուսուցում																		
		Թրեյնինգներ																		
		ՊՏ ենթակառուցվածքի արդիականացում																		
		Աջակցություն խոնավ տարածքների և քաղցրահամ ջրային միջավայրերի վերականգնման աշխատանքներին (1) Գնահատականներ (2) Խոցելի խոնավ տարածքների բացահայտում (3) Աջակցություն վերականգնմանը (տեխնիկական ուղղորդում) վերականգնման աշխատանքների համար միջոցների մոբիլիզացման համար:																		
		Հիմնական տեսակների պահպանման միջոցառումներ և մոնիտորինգ. (1) Ապրելավայրերի և տեսակների գնահատումներ (2) Պահպանման միջոցառումների բացահայտում																		

	Ագրոէկոլոգիական վճարների սխեմայի հաստատման/գործարկմանն ուղղված քայլերը:																			
	Աջակցել թիրախային գյուղերի/համայնքների տեղական իշխանություններին (Ինքնակառավարման ՏԻՄ)՝ մշակել/ներկայացնել ծրագրերի առաջարկներ՝ տարբեր ազգային ծրագրերի շրջանակներում միջոցների մոբիլիզացման համար																			
	Աջակցել տեղական/տարածաշրջանային իշխանություններին (Տեղական ինքնակառավարմանը)՝ իրենց տեղական զարգացման ռազմավարությունների շրջանակում կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն կայուն արտավայրերի և խոտհարքների կառավարումն իրականացնելու գործում																			
	Ֆերմերների, տեղական իշխանությունների, մասնավոր ձեռներեցների և պետական պաշտոնյաների և մասնավոր հատվածի ներկայացուցիչների, ներառյալ ֆինանսական հաստատությունների ներկայացուցիչների վերապատրաստումներ.																			
	Կարգավորող և ինստիտուցիոնալ դաշտի փոփոխությունների մշակում, որպեսզի դրանք համարձակվեն Տեղական արտավայրերի կոմիտեների ստեղծումը (Տեղական ինքնակառավարման մաս)																			
	Արտավայրերի կառավարման նոր հայեցակարգի մշակում տեղական մակարդակում, որը կներառվի տեղական զարգացման ռազմավարություններում և SLM միջոցառումների համարժեք բյուջետավորումը իրենց տեղական բյուջեի միջոցառումների շրջանակներում:																			
	Արդյունք 3.1.2																			

	<p>ՋՕԸ-երի ուսուցումը ընտրված տարածքներում՝ առաջարկներ մշակելու ջրային/հողերի ինտեգրված կառավարման պլանների իրականացման համար անհրաժեշտ միջոցների մոբիլիզացման համար՝ պետական ծրագրերից (այսինքն՝ սուբվենցիոն ծրագրի) միջոցների մոբիլիզացման համար:</p>																			
	<p>Ջրի օգտագործման օրինաչափությունների, հողերի դեգրադացիայի և ենթակառուցվածքների կարգավիճակի գնահատումներ</p>																			
	<p>Ջրի/հողի ինտեգրված կառավարման պլանների մշակում</p>																			
	<p>Լավագույն փորձի կիրառում ցանքաշրջանառության և ցանքաշրջանառության, ագրոանտառային տնտեսության, կաթիլային ոռոգման ոլորտներում (Արդյունք 3.1.4-ի դրամաշնորհային մեխանիզմի աջակցությամբ)</p>																			
	<p>Ոռոգման կառուցվածքի վերանորոգման իրականացում</p>																			
	<p>Արդյունք 3.1.3</p>																			
	<p>Կլիմայի փոփոխության ազդեցության, անտառների դեգրադացիայի ձևերի և հրդեհների վտանգի գնահատումներ</p>																			
	<p>Հայանտառի անտառների կառավարման պլանների թարմացում. Պլանների հաստատում.</p>																			
	<p>Նախագծվել և սկսվել են անտառների վերականգնման միջոցառումները:</p>																			
	<p>Դասընթացներ (ներառյալ անտառային հրդեհների կառավարում)</p>																			
	<p>Արդյունք 3.1.4</p>																			
	<p>Դասընթացներ առաջարկների գրման վերաբերյալ</p>																			

		Դրամաշնորհների հաստատում																				
		գործունեության իրականացում և արդյունքների մոնիտորինգ																				
4	Արդյունք 4.1	Արդյունք 4.1.1																				
		Իրազեկման բարձրացման միջոցառումների իրականացում (ինչպես նկարագրված է հիմնական տեքստում)																				
		Վերապատրաստման աշխատանքների իրականացում (ինչպես նկարագրված է ծրագրի փաստաթղթի հիմնական տեքստում)																				
		Արդյունք 4.1.2																				
		Իրականացնել ծրագրի փորձի համակարգում՝ սկսած միջին կետից և գիտելիքների փոխանակումից																				
5	Արդյունք 5.1	Արդյունք 5.1.1.																				
		Ծրագրի մոնիտորինգ/գնահատված արդյունքները և գնահատող գիտելիքները ներառված են ծրագրի հարմարվողական կառավարման մեջ																				

Հավելված 5. ՄԱԶԾ Սոցիալական և բնապահպանական գնման ընթացակարգ (SESP)-ին պատկանող ենթ տեսնել առանձին հաշվետվություններ

Հավելված 6. ՄԱԶՕ ռիսկերի ռեգիստր

#	Նկարագրություն	Ռիսկի կատեգորիա	Ազդեցություն & Հավանականություն	Ռիսկերի բուժում / Կառավարման միջոցառումներ	Ռիսկի սեփականատեր
1	Գոյություն ունի ծրագրի ձգձգումների վտանգ՝ կապված Վարդենիս համայնքի արևելյան սահմանի մոտ գտնվող ընտրված արտավայրերի (Հայաստանի պետական սահմաններ Ադրբեջանի հետ) հարևանության և ծրագրի գործունեության համար դրանց անիրագործելիության հետ՝ հաշվի առնելով հակամարտության բռնկման հավանականությունը: - ups (սահմանին): Այս տարածքները Հարավարևելյան Փոքր Կովկասի էկոմիջանցքի Վարդենիսի կողմի մի մասն են:	Քաղաքական Գործառնական	L=3 I=3 Չափավոր Հակամարտությունների ամենավերջին բռնկումները տեղի են ունեցել 2022 թվականի սեպտեմբերի կեսերին: Այս իրադարձությունների պատճառով սահմանամերձ տարածքում գտնվող մեծ արտավայրերը բնակիչների կողմից լքվեցին: Այս իրադարձությունների հետևանքով արգելվել են ծրագրային բոլոր գործողությունները դաշտում, որը գտնվում է սահմանի մոտակայքում: Հետևաբար, ընտրված վայրերի սահմանին մոտ լինելը կազդի ծրագրի առաջընթացի վրա, եթե այդ բախումները շարունակեն բռնկվել:	Ծրագիրը կվերագնահատի PPG ընտրված տեղամասերի վիճակը սկզբնական փուլում: Վարդենիսի տարածքում մոտ 30000 հա արտավայրերը կարող են փոխարինվել այլ համայնքներում նմանատիպ արտավայրերով: Ծրագրի ղեկավարը, ՄԱԶՕ CO-ն և ՄԱԶՕ-ի ավագ ղեկավարությունը կշարունակեն մշտադիտարկել իրավիճակը սահմանին և կտեղեկացնեն ծրագրի թիմին՝ իրականացնելով ռիսկերի կառավարման համապատասխան միջոցառումներ՝ համաձայն ՄԱԶՕ քաղաքականության և ընթացակարգերի և ՄԱԶՕ CO կորպորատիվ ռիսկերի կառավարման հրահանգների:	ՄԱԶՕ RR/ԱՌՆ RP / IP Ծրագրի խորհուրդ Ծրագրի ղեկավար M&E խորհրդատու
2	Գյուղատնտեսական արտադրության և կայուն հողօգտագործման հետ կապված կառավարության առաջնահերթությունները կարող են հանգեցնել սահմանափակ առաջընթացի՝ ծրագրի նախատեսված արդյունքներին հասնելու և դեգրադացված հողերի պահպանման և վերականգնման, ինչպես նաև	Քաղաքական,	I=3 L=2 Չափավոր Շրջակա միջավայրի և տնտեսության այլ ոլորտների, օրինակ՝ գյուղատնտեսության, պատմական հակասական առաջնահերթությունների պատճառով, առկա քաղաքականության/կարգավորիչ բացերի պատճառով, և որոշում	ՄԱԶՕ CO-ն կկազմակերպի կանոնավոր եռամսյակային Ռազմավարական ռիսկերի հանդիպումներ, որոնք կգլխավորի RR-ն՝ վերահսկելու առաջընթացը ռազմավարական ծրագրի արդյունքների պաշտոնական հաստատման ուղղությամբ (ինչպիսիք են ISLUP-ները/Հողօգտագործման ինտեգրված պլանները, Կայուն ջրի կառավարման պլանները, LDN-ի թիրախները և գործողությունների ծրագրերը, իրավական փոփոխությունները: արտավայրերի մասին օրենքին) և լուծել այս ռազմավարական արդյունքների պաշտոնական/ձևային հաստատումը չապահովելու ռիսկը, ինչը կազդի արդյունքների և ռազմավարական նպատակների ուղղությամբ առաջընթացի վրա: Նման ռիսկի դեպքում ՄԱԶՕ CO-ի կողմից կկազմակերպվեն բարձր մակարդակի հանդիպումներ ազգային	ՄԱԶՕ RR/ԱՌՆ RP / IP Ծրագրի խորհուրդ Ծրագրի ղեկավար M&E խորհրդատու

	<p>էկոհամակարգային ծառայությունների երկարաժամկետ պահպանման համար կարևոր կենսամիջավայրերի պաշտպանության սահմանափակ արդյունքների: աջակցել կայուն կենսամիջոցներին:</p>		<p>կայացնողների տեղեկացվածության և բավարար տեղեկատվության բացակայության պատճառով բնական ռեսուրսների վրա կլիմայի փոփոխության բացասական ազդեցության և ջրի/հողի և կենսաբազմազանության ռեսուրսների անկայուն օգտագործման հետևանքների մասին, կա չափավոր ռիսկ, որ ծրագրի ռազմավարական արդյունքները պաշտոնապես չեն լինի: հաստատված և հետևաբար չի իրականացվել:</p>	<p>գործընկերների հետ, և այդ բարձր մակարդակի քննարկումները ակնկալվում են նվազեցնելու ռիսկը և ապահովելու քաղաքական աջակցություն և ծրագրի արդյունքների պաշտոնական հաստատում:</p> <p>Ռիսկը ուշադիր կհետևի ՄԱԶԾ-ի կողմից և անհրաժեշտության դեպքում դրա վարկանիշը կփոխվի Բարձր/Կրիտիկականի:</p> <p>Ռիսկը մեղմվում է տարբեր գործողությունների միջոցով: Ծրագիրը սերտորեն համագործակցելու է մի շարք կառավարության շահագրգիռ կողմերի, գործընկերների, ռեսուրսների օգտագործողների և կառավարիչների հետ և կկազմակերպի կրթական և իրազեկման միջոցառումներ (4-րդ բաղադրիչի ներքո) հողային և ջրային ռեսուրսները ինտեգրված և կայուն եղանակով կառավարելու անհրաժեշտության վերաբերյալ, որը չի սպառում է հողի արտադրողականությունը և բացասաբար չի ազդի կենսաբազմազանության վրա: Շահագրգիռ կողմերի համակարգող հանձնաժողովի հանդիպումների միջոցով (Բաղադրիչ 1/Արդյունք 1.1.3-ի ներքո) ծրագիրը կնպաստի շահագրգիռ կողմերի միջոցառումային խորհրդակցություններին, որոնք ակնկալվում են բարձրացնել իրազեկությունը և գիտելիքները LDN-ի և ինտեգրված հողօգտագործման պլանների և կենսաբազմազանության արժեքների վերաբերյալ: Ի հավելումն, Տարածաշրջանային LDN-ը և ILUP-ները և Ջրի Կայուն կառավարման պլանները կստեղծեն հողի կայուն կառավարման (SLM) միջոցառումների շրջանակ և առաջընթաց դեպի LDN և ավելի կայուն ջրօգտագործում: Ավելին, նախագիծը կաշխատի բացահայտելու գյուղատնտեսական արտադրության հետ կապված կառավարության քաղաքականության և ռազմավարության ցանկացած կարևոր հակամարտություն, որը կարող է նվազեցնել ծրագրի նպատակին հասնելու ներուժը:</p>	
3	<p>Նախագիծը, ամենայն հավանականությամբ, կբախվի գործառնական դժվարությունների և հետաձգումների՝ կապված նոր կատարման եղանակի հետ՝ լինելով երկրում NIM կառավարման ամբողջական</p>	Գործառնական	<p>I = 3; L = 2 Չափավոր</p> <p>Ծրագրի իրականացումը չի համապատասխանում ԳԷՀ-ի չափանիշներին և ծրագրի ռիսկերի չեղարկումը</p>	<p>Թեև Իրականացնող գործընկերոջ հիմնական կարողությունները հիմնավոր են, մարդկային ռեսուրսները սահմանափակ են (հնարավոր միջավայր և տեխնիկական կարողություններ): Կարողությունների սահմանափակումները, ինչպես նաև լայնածավալ ծրագրերի անմիջական իրականացման ուղղակի փորձի բացակայությունը, պահանջում են նպատակային կարողությունների զարգացում (մասնավորապես գործնական փորձ և սովորում կատարելով) համարվում է ռիսկի նվազեցման հիմնական միջոց:</p>	Ծրագրի թիմ, IP, ՄԱԶԾ

	պայմանավորվածություններով առաջին նախագծերից մեկը:				
4	Ծրագրի ազդեցությունը կենսաբազմազանության և KBA-ների կարգավիճակի վրա կարող է սահմանափակվել կլիմայի փոփոխությամբ՝ որպես երկրում աճելավայրերի փոխակերպման և կենսաբազմազանության կորստի անմիջական շարժիչ ուժ:	Բնապահպանական	L=2, I=3 Չափավոր Արժեքավոր կենսաբազմազանության կորուստ՝ վերացնելով ծրագրի արդյունքների համապատասխանությունը:	Սևանա լճի ավազանի թիրախային ՊՏ-ի և էկոհամակարգերի շրջանակներում կլիմայի փոփոխության հետևանքների գնահատումները կներառվեն կառավարման առաջադեմ պլանավորման գործիքներում, ինչպիսին է ՊՏ նոր ինտեգրված տվյալների բազան, ներառյալ բազմակի տվյալների գնահատումները, որոնք մշակվելու են ծրագրի աջակցությամբ: Թիրախային շրջաններում և ՊՏ-ներում և էկոհամակարգերում կլիմայի փոփոխության հետևանքների գնահատումը կներառվի Տարածական և հողօգտագործման համալիր պլաններում (ISLUPS): Ծրագիրը համոզվելու է, որ տարածական զարգացման սցենարներն արտացոլում են կլիմայի փոփոխության սպառնալիքներն ու ազդեցությունները, և կլիմայի դիմացկունությունը և հարմարվողականության լուծումները դիտարկվում են (i) տարածքային զարգացման առաջնահերթությունների շրջանակում այն տարածքների համար, որոնք խոցելի են և/կամ ազդեցության են ենթարկվում կլիմայի փոփոխության նկատմամբ: ազդեցությունները և (ii) կայուն արոտավայրերի իրազեկումը,	IP, RP, Շրջակա միջավայրի նախարարություն և ենթակա գործակալություններ, ՊՏ ղեկավար, ծրագրի թիմ
5	Կա վտանգ, որ կենսաբազմազանության ֆինանսավորման կայուն մեխանիզմները (օրինակ՝ Ագրոէկոլոգիական վճարումների սխեման) և կենսաբազմազանությանը նպաստող հիմնական ոլորտային պրակտիկաներին ուղղված խթանները չեն ապացուցի իրենց ցանկալի ֆինանսական ազդեցությունը, և ֆինանսական կենսունակությունը կարող է բավարար չլինել այդ գործիքները բարձրացնելու համար: երկարաժամկետ.	Ռազմավարական ֆինանսական	L=3, I=3 Չափավոր Ներդրված ծրագրերի միջոցները չեն ապահովում նախատեսված արդյունքները կենսաբազմազանության պահպանման, մասնավոր հատվածի ռեսուրսների մոբիլիզացման համատեքստում:	Ի պատասխան այս ռիսկի՝ նախագիծը կիրականացնի առաջարկվող ֆինանսական հնարավորությունների համապարփակ ծախս-օգուտ վերլուծություն և շարունակական քարոզչություն և կազմակերպում է կանոնավոր բարձր մակարդակի հանդիպումներ RR-ի և բարձր մակարդակի որոշում կայացնողների միջև՝ համաֆինանսավորման խոստումների իրականացման համար և նախագծերի կողմից ցուցադրվող ագրոէկոլոգիական վճարների սխեմայի ինստիտուցիոնալացման օգտին հանդես գալու համար Բացի այդ, Հայաստանը կներառվի երկրների առաջին խմբի մեջ «Հովանոց» ծրագրի շրջանակներում (UNDP/GEF): Վերջինս կաջակցի ներքին ռեսուրսների նոր հոսքերի բացահայտմանը և կմշակի Կենսաբազմազանության զարգացման ծրագիր: Միայն սա չի ապահովում Ագրոէկոլոգիական վճարումների սխեմայի ֆինանսավորումը. Այնուամենայնիվ, այն աջակցում է որոշում կայացնողներին տեղեկացված որոշումներ կայացնելու և ֆինանսավորման հատկացումները բնության դրական լուծումների և ֆինանսավորման մեխանիզմների ուղղությամբ:	IP, RP ոլորտային նախարարություններ, ՊՏ կառավարում, ծրագրի թիմ

6	<p>Վտանգ կա, որ զբոսաշրջության ոլորտում մասնավոր հատվածի գործընկերների հետ նախատեսվող համագործակցությունները չեն կարող բերել ակնկալվող օգուտները: ՀետCOVID 19-ի անկման բացասական հետևանքները կարող են խոչընդոտել մասնավոր հատվածի ներգրավվածությանն ուղղված նախագծերի ծրագրերին, հատկապես այն զբոսաշրջության ոլորտի համար, որն առավել ծանր է տուժել COVID-19 համաճարակից:</p>	<p>Ռազմավարական Ֆինանսական</p>	<p>$I = 3; L = 2$ Չափավոր</p> <p>Ներդրված ծրագրի միջոցները չեն ապահովում նախատեսված արդյունքները կենսաբազմազանության պահպանման, մասնավոր հատվածի ռեսուրսների մոբիլիզացման համատեքստում (Արդյունք 2.1.2):</p>	<p>Ծրագիրը կիրականացնի կարողությունների զարգացման գործողություններ համոզվելու համար, որ թիրախային զբոսաշրջիկների ձեռնարկատերերը կարող են կայուն կերպով դիմել տնտեսության վերականգնման ֆոնդերին և աջակցություն ստանալ խթանելու էկոտուրիզմի արտադրանքը: Ծրագրի կողմից տրամադրվող տեխնիկական փորձաքննությունը կօժանդակի «Սևանա լիճ» ազգային պարկի հետ ՊՄԳ-ների դյուրացմանը ցածր ազդեցության էկոտուրիզմի արտադրանքի և Սևանի Ռամսարի տեղանքի արժեքավորման համար: Վերջապես, ԳԷՀ-ի աճը խթանող գործունեության համար, հուսով ենք, կդառնա ռիսկերի կառավարման հիմնական միջոցներից մեկը և կօգնի մեղմացնել զբոսաշրջության ոլորտի բիզնեսի ներգրավման ճանապարհին առկա խոչընդոտները:</p>	<p>IP, RP ոլորտային նախարարություններ, նախագծային թիմ.</p>
7	<p>Նախագծի հետաձգումներ՝ COVID 19-ի վերականգնված սահմանափակումների պատճառով</p>	<p>Գործառնական</p>	<p>Ծրագրի իրականացման վրա կարող են ազդել ձգձգումները, ինչպես եղավ այլ նախագծերի դեպքում, որոնք ազդել են Covid-19-ի բռնկումից ի վեր իրականացված սահմանափակող միջոցների վրա:</p> <p>$P = 2$ $C_u = 3$ Չափավոր</p>	<p>Միջոցառումներ՝ մեղմելու իրականացման հետաձգումները, որոնք կարող են առաջանալ COVID-19-ի հետ կապված սահմանափակումների հնարավոր վերականգնման պատճառով: ՄԱԶԾ-ն թողարկել է կորպորատիվ ուղեցույց «Կովիդ-19-ի դարաշրջանում ծրագրերի և նախագծերի կառավարում»: Այս ուղեցույցները կներառվեն Ծրագրի COVID-19 արձագանքման ռազմավարությունում: Այս ռազմավարությունը կներկայացվի և կհաստատվի մեկնարկային սեմինարի ժամանակ, ինչպես նաև հիմնական առողջապահական երաշխիքները, որոնք կիրականացվեն իրականացման ընթացքում՝ պաշտպանելու մարդկանց և շրջակա միջավայրը և կանխելու վիրուսի տարածումը (այսինքն՝ դիմակների օգտագործումը, սոցիալական հեռավորությունը, հեռահար հանդիպումները, երբ հնարավոր է, հեռահար դաշտային մոնիտորինգ: Ինչքան հնարավոր է շատ) Ծրագիրը կապահովի, որ համապատասխան պաշտպանիչ հանդերձանք կհանձնվի տեղի դաշտային</p>	<p>IP, RP ոլորտային նախարարություններ, նախագծային թիմ.</p>

				անձնակազմին և համայնքի անդամներին, և որ սոցիալական հեռավորությունը և առողջության այլ երաշխիքներ լինեն: ՄԱԶԾ TRAC-ի չձախսված մնացորդը կարող է վերափոխվել COVID-19-ի՝ ֆորսմաժորային իրավիճակի դեպքում: Օրագիրը կապահովի, որ համապատասխան պաշտպանիչ հանդերձանք կհանձնվի տեղի դաշտային անձնակազմին և համայնքի անդամներին, և որ սոցիալական հեռավորությունը և առողջության այլ երաշխիքներ լինեն: ՄԱԶԾ TRAC-ի չձախսված մնացորդը կարող է վերափոխվել COVID-19-ի՝ ֆորսմաժորային իրավիճակի դեպքում:	
8	Օրագրի թիրախային տեղամասերում կլիմայից առաջացած անտառային հրդեհների հաճախականությունը կարող է ազդել ոլորտում ծրագրի արդյունքների վրա:	Բնապահպանական	Օրագրի իրականացման վրա կարող են ազդել ձգձգումները, ինչպես եղավ այլ նախագծերի դեպքում, որոնք ազդել են Covid-19-ի բռնկումից ի վեր իրականացված սահմանափակող միջոցների վրա: P = 2 Ես = 3 Չափավոր	Գնալով ավելի չոր և չոր կլիման անտառային էկոհամակարգերը խոցելի է դարձնում անտառային հրդեհների նկատմամբ հատկապես Վայոց ձորի մարզում: Լրացուցիչ ռիսկի գործոն է զբոսաշրջիկների անփութությունը և/կամ կրճատել և այրել գյուղատնտեսական պրակտիկաները: Օրագիրը ներառում է դասընթացներ և իրազեկման բարձրացում տեղական մակարդակներում: ՊՏ անձնակազմի և տեղական համայնքներում գործող կամավորների և արագ միջամտության ջոկատների հակահրդեհային սարքավորումների բազայի և հակահրդեհային կարողությունների և գիտելիքների ամրապնդում: Օրագրի գործողությունները ներառում են համապատասխան մեղմացումներ, ինչպիսիք են. թիրախային համայնքներում կլիմայի դիմացկուն անտառտնտեսության կառավարման պլանների մշակում; համայնքային մակարդակով աղետների ռիսկերի նվազեցման պլանավորման մշակմանը և կամավորների թիմերի ստեղծմանը աջակցելը. հարմարեցված իրազեկման և վերապատրաստման միջոցառումների և հրդեհաշիջման սարքավորումների հզորացում ՊՏ և տեղական համայնքների մակարդակներում:	
9	Օրագրի իրականացման համար պոտենցիալ վտանգ կա տեղական մակարդակում տեղական միավորման գործընթացից հետո հնարավոր դժգոհության պատճառով, ինչը կարող է հետաձգել ծրագրի գործունեությունը:	Գործառնական	Տեղական միավորման գործընթացը և նոր խոշորացված համայնքների ի հայտ գալը հանգեցրել են որոշակի դժգոհության և սոցիալական անկարգությունների որոշ գյուղերում/համայնքներում, որոնք ընտրվել են PPG-ի փուլում ծրագրի գործունեությանը մասնակցելու համար:	Ռիսկը կլուծվի սկզբնական փուլում տեղական սոցիալական իրավիճակի (և հնարավոր դժգոհության) վերագնահատման միջոցով, ինչպես նաև IP-ի, RP-ի և ՄԱԶԾ CO-ի կողմից օժանդակվող տեղական երկխոսությունների միջոցով պարզելու և ամրապնդելու տեղական հանձնառությունը ծրագրի գործունեությանը մասնակցելու համար: . Օրագրի հետագա կանոնավոր ռիսկերի գնահատումը կգործադրվի և ցույց կտա, թե արդյոք ընտրված փորձնական համայնքի կարգավիճակում որևէ հեռանկարային փոփոխություն կա	IP, RP, ծրագրի թիմ, ՄԱԶԾ CO

			P = 2 Ես = 3 Չափավոր	կապված դրանց վարչական տարածքի, սահմանների և իրավական այլ փոփոխությունների, որոնք կարող են ազդել ծրագրի գործունեության վրա:	
10 (SESP ռիսկ 1)	Խոցելի խմբերը (ավելի քիչ հող և հզորություն ունեցող փոքր սեփականատերեր), ներառյալ կանայք և կին ձեռներեցները, կարող են չգբաղվել և/կամ օգտվել ծրագրի գործողություններից: Ծրագրի գործողությունները կարող են ամբողջությամբ չներառել կամ չարտացոլել կանանց տեսակետները և ապահովել նրանց ներգրավվածության և շահերի համար հավասար հնարավորություններ:	Բնապահպանական Հասարակական	I = 3 L=3 Չափավոր	Ռիսկը կառավարվում է ծրագրի ռազմավարության միջոցով , որն իր մեջ ներառում է մասնակցային մոտեցումներ, հավասարակշռված ներկայացում և բովանդակային մասնակցություն կանանց, երիտասարդների և տեղական թերներկայացված խմբերի, հետևաբար ապահովելով ծրագրի գործողություններից օգուտ քաղելու հավասար հնարավորություններ: Ծրագիրը կապահովի, որ բոլոր շահագրգիռ կողմերը համարժեք խորհրդատվություն ստանան, ներառվեն, հատկապես այն ընտանիքները և անհատները, որոնք տուժել են վերջին հակամարտությունից: Ծրագրի աշխատանքային խմբերը, աշխատանքային խմբերը, տարբեր բաղադրիչների ներքո ստեղծված կոմիտեները կներառեն տեղական համայնքների ներկայացուցիչներ, ներառյալ ավելի աղքատ և խոցելի ներկայացուցիչները: Ծրագրի Ազդեցնապահպանական վճարների սխեման (Արդյունք 3.1.1) և ծրագրի կողմից աջակցվող դրամաշնորհները կներառեն համապատասխան սոցիալ-տնտեսական չափանիշներ՝ ծրագրի ուշադրության կենտրոնում գտնվող այս համայնքների ամենաաղքատ ներկայացուցիչներին հասնելու համար: Ծրագրի նպատակային ներդրումները, օրինակ՝ ոռոգման ենթակառուցվածքների վերանորոգման համար (Արդյունք 3.1.2) ընտրվել են PPG-ի փուլում այնպես, որ օգուտ բերեն ամենաաղքատ և հեռավոր համայնքներին, որոնք չունեն տեղական զարգացման բազմաթիվ հնարավորություններ: Ծրագրի արդյունքների շրջանակը ներառում է մի քանի ցուցիչներ, որոնք արտացոլում են իրավունքների վրա հիմնված, գենդերային նկատառումները (Ցուցանիշ 1; Ցուցանիշ 16; Ցուցանիշ 17; Ցուցանիշ 18, Ցուցանիշ 19, Ցուցանիշ 20): Գենդերային մասով մշակվել է Գենդերային գործողությունների ծրագիր՝ հատուկ գործողություններով, որոնք ուղղված են ծրագրի արդյունքների մեջ գենդերային ուղղության ընդգրկմանը: Գենդերային առնչվող խնդիրներն ու պարտականությունները ներառված են Գենդերային	IP, RP, ծրագրի թիմ, ՄԱԶՕ CO

				փորձագետի, Ծրագրի մենեջերի և Ծրագրի առաջադրանքների ղեկավարների և ՄԳ փորձագետի գործառույթներում: Ծրագիրը կպաշտպանի կանանց և աղջիկներին ծրագրի գործողություններին մասնակցելու և դրանցից օգտվելու հավասար հնարավորություններ առաջարկելու համար: Խոցելի խմբերի և համայնքի այլ հիմնական շահագրգիռ կողմերի ներգրավվածությունը մանրամասն ներկայացված է Շահագրգիռ կողմերի ներգրավման համապարփակ պլանում և գենդերային պլանում՝ համաձայն ՄԱԶԾ-ի ընթացիկ ուղեցույցի:	
11 (SESP ռիսկ 2)	Հերթապահներ-Մարզերի (մարզերի) և տեղական հողօգտագործման պլանավորման համար պատասխանատու ազգային և տեղական կառավարման հաստատությունները չունեն համապատասխան տեխնիկական կարողություններ՝ պլանավորելու և մասնակցային ձևով ներդնելու LDN-ի հետ համատեղելի հողօգտագործման պլանավորումը և կենսաբազմազանության նկատառումները տեղական ռազմավարությունների մեջ:	Բնապահպանական Հասարակական	I=3 L=3 Չափավոր Տարածաշրջանների, համայնքների և բնակավայրերի/գյուղերի մակարդակներում ցածր կարողությունները շատ անգամ հանգեցնում են հողի կայուն և ինտեգրված օգտագործման պլանավորման, արոտավայրերի և անտառների կայուն կառավարման և ոչ համարժեք մոնիտորինգի ցուցումների կամ դրանց բացակայությանը:	Ռիսկը մեղմացվում է ծրագրի ռազմավարության միջոցով, որը հիմնականում ներառված է Արդյունք 1-ում (Արդյունք 1.1.4) և Արդյունք 4-ում: Ծրագիրը ներառում է կոնկրետ միջոցառումներ՝ հզորացնելու և ընդլայնելու հիմնական հաստատությունների ներկայիս հնարավորությունները, որոնք պատասխանատու են հողօգտագործման պլանավորման, կենսաբազմազանության կառավարման և զարգացման համար: Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի թիրախային երկու մարզերում մարզերի/քաղաքապետարանների և տեղական մակարդակներում պլանավորում: Ծրագիրը կիրականացնի կարողությունների զարգացման մի շարք միջոցառումներ՝ հարմարեցված ազգային և տեղական շահագրգիռ կողմերին՝ լուծելու հիմնական կարողությունների բացերը, որոնք խոչընդոտում են կայուն հողօգտագործմանը, LDN-ին և կենսաբազմազանության կառավարմանը:	IP, RP, ծրագրի թիմ, ՄԱԶԾ CO
12 (SESP ռիսկ 3)	LDN-ով համատեղելի Հողօգտագործման Ինտեգրված պլանները, արոտավայրերի և անտառների կառավարման պլանները՝ ի աջակցություն երկարաժամկետ կայունության, կարող են ազդել	Բնապահպանական Հասարակական	I=3 L=3 Չափավոր Ռեսուրսների օգտագործման և կառավարման ռեժիմների փոփոխությունները կարող են ազդել թիրախային տարածքում ռեսուրսների օգտագործողների կարճաժամկետ կարճաժամկետ օգուտներից օգտվելու	Ռիսկերը կկառավարվեն SESP/-ի և ESMF-ի իրականացման միջոցով, որոնք նկարագրում են տեղանքի գնումները/նպատակային գնահատումները՝ ըստ անհրաժեշտության (տես ԲՄԿՀ/Ծրագրի փաստաթղթի Հավելված 9), որոնք կիրառվել են այս պլանների պատրաստման ժամանակ: Ծրագիրը կմշակի այս պլանները՝ կիրառելով նպատակային տեխնիկատնտեսական հիմնավորումներ/ռիսկի	IP, RP, ծրագրի թիմ, ՄԱԶԾ CO

	<p>հողօգտագործման իրավունքների վրա և կարող են սահմանափակել տեղական համայնքների, այդ թվում՝ գյուղական աղքատների և կանանց մուտքը բնական ռեսուրսներ:</p>		<p>վրա: Վերջիններս հիմնականում տեղակայված են գործազուրկների և աղքատների բարձր տոկոս ունեցող գյուղական վայրերում. կանայք փոքր սեփականատերերի զգալի մասն են կազմում. Վտանգ կա, որ այս խմբերի վրա բացասաբար կանդրադառնա բնական ռեսուրսների սահմանափակ հասանելիությունը, որակը և հասանելիությունը:</p>	<p>գնահատումներ (ներառյալ կլիմայի հետ կապված ռիսկերն ու խոցելիությունները) և տեղանքին հատուկ զննում ծրագրի տարածքներում՝ բացահայտելու, կանխելու և մեղմելու հնարավոր տնտեսական տեղաշարժը և բացասական ազդեցությունը կրիտիկական կենսամիջավայրերի վրա և բնական ռեսուրսների օգտագործումը. Կմշակվեն և կներառվեն այս ծրագրերում տեղանքի հատուկ միջոցառումներ՝ ուղղված ցանկացած հնարավոր ռիսկի:</p> <p>Ակնկալվում է, որ հողօգտագործման պլանները, արոտավայրերի կառավարման պլանները, ինչպես նաև անտառների կառավարման պլանները կապահովեն կենսամակարդակի բարելավում և շրջակա միջավայրի կայունություն ծրագրի ընթացքում և դրանից հետո: Եթե պլանների իրականացման ընթացքում հաստատվի տեղանքի հատուկ զննման միջոցով, ապա տնտեսական տեղաշարժի ռիսկը կկառավարվի՝ ինտեգրելով Կենսամիջոցների գործողությունների ծրագրի բոլոր տարրերը տվյալ տեղանքի համապատասխան պլանի մեջ:</p> <p>Գենդերային առումով ռիսկը կառավարվում է Գենդերային գործողությունների ծրագրի կողմից: Ծրագիրը վարձելու է գենդերային փորձագետի, որը կվերահսկի Գենդերային գործողությունների ծրագրի իրականացումը:</p> <p>Կստեղծվի և կիրառարակվի ծրագրի մակարդակով Բողոքների և փոխհատուցման մեխանիզմ (BRM), որպեսզի բոլոր շահագրգիռ կողմերը, ներառյալ հեռավոր համայնքները, տեղյակ լինեն դրա գոյության մասին:</p> <p>Ռիսկը կարող է մեղմացվել նաև Գործընթացի շրջանակի միջոցով. Արոտավայրերի և անտառների կառավարման պլանների պատրաստման ժամանակ, որոնք ուղղված են Պահպանվող տարածքի տեղական համայնքներին, ծրագիրը կտեղակայի Գործընթացի շրջանակը Արդյունք 1.1.2-ի ներքո (EU4Sevan Ծրագրի հետ համագործակցությամբ:) տեղական խորհրդատվություններ անցկացնելու և տարբեր հողօգտագործողների և հողօգտագործողների և էկոհամակարգերի միջև հնարավոր հակամարտությունները</p>
--	---	--	--	---

				գնահատելու/վերացնելու նպատակով՝ համապատասխան պլաններում ներառվելիք ընդհանուր համաձայնեցված լուծումներ հայտնաբերելու միջոցով:	
13 (SESP ռիսկ 4)	Ծրագրի աջակցությամբ իրականացվող ջրի/արոտավայրերի/անտառների կառավարման պլանները, երբ իրականացվեն, կարող են բացասական ազդեցություն ունենալ բնական ռեսուրսների օգտագործման և/կամ կենսաբազմազանության կարևոր կենսամիջավայրերի և տեսակների վրա:	Բնապահպանական Հասարակական	I=3 L=3 Չափավոր Այստեղ դիտարկվող ռիսկերը կապված են ջրի և SLM-ի միջոցառումների պոտենցիալ անբավարար նախագծման և իրականացման հետ, օրինակ՝ չնայած ջրի կառավարման պլանավորումը ցույց կտա կիրառվող տեխնոլոգիան և կառաջարկի SLM պրակտիկա (օրինակ՝ ցանքաշրջանառություն, ագրոանտառային միջոցառումներ)՝ ջրի վատնումը նվազեցնելու համար: և ռեսուրսների արդյունավետության բարձրացումը, վտանգ կա, որ այս միջոցառումները կհանգեցնեն բնական պաշարների ավելացմանը (օրինակ՝ ջրի ռոտզման տեխնոլոգիայի ընտրությունը կհանգեցնի ջրի սպառման ավելացմանը): Մեկ այլ օրինակ կարող է լինել անտառների վերականգնման ոչ համարժեք պլանավորումը, որը կարող է վնասել հազվագյուտ կամ անհետացման եզրին գտնվող տեսակների բնադրման/անման տարածքներին: Արոտավայրերի կառավարման պլանները կարող են ակամա պլանավորել ինվազիվ տեսակների ցանքս և այլն	Ռիսկերը կառավարվելու են ESMF-ի միջոցով՝ նկարագրելով տեղանքի հատուկ գնումը և հնարավոր նպատակային գնահատումները (այսինքն՝ ջրի օգտագործումը, կլիմայական ռիսկերը) և երաշխիքների իրականացումը, որոնք արդեն ներառված են այս պլաններում (այսինքն՝ տեղանքի հատուկ ռիսկերի կառավարման միջոցառումները, որոնք բացահայտված և ներառված այս պլաններում): Ջրի, արոտավայրերի և անտառների և հողօգտագործման կառավարման պլանները ներառում են կառավարման միջոցառումներ, որոնք բացահայտվել են այս պլանների մշակման ընթացքում ընտրված տեղանքների մակարդակով նպատակային գնահատումների միջոցով: Այս պլանների իրականացման ընթացքում ծրագրի ցուցադրական վայրերը (ընտրված են տարբեր ծրագրով աջակցվող ջրի, արոտավայրերի, անտառների կառավարման գործողությունների համար) առանձին-առանձին կուսումնասիրվեն ՄՊԳԾ-ի հետ և այդ արդյունքների հիման վրա՝ տեղանքի մակարդակի համապատասխան գնահատում (օրինակ՝ պոտենցիալ շրջանակի ՇՄՍԱԳ): պետք է իրականացվի՝ բացահայտելու, կանխելու և մեղմելու հնարավոր բացասական ազդեցությունները կրիտիկական կենսամիջավայրերի և/կամ բնական ռեսուրսների օգտագործման վրա: Այս գնահատումները չեն հանգեցնի ԲՄԿՊ-ին, քանի որ Ջրի/Արոտավայրերի/Անտառների և հողօգտագործման պլաններն արդեն կներառեն անհրաժեշտ մեղմացման միջոցառումները և կգործեն որպես ԲՄԿՊ: Մրցակցային ցածրարժեք դրամաշնորհներ կտրամադրվեն տեղի ձեռներեցներին և փոքր ու միջին ֆերմերներին՝ աջակցելու նրանց այս ծրագրերի իրականացմանը: Ընտրության գործընթացում կներդրվի գնման մեխանիզմ՝ ապահովելու պատշաճ ջանասիրություն մասնավոր հատվածի գործընկերության և ծրագրի կողմից աջակցվող բիզնեսների	IP, RP, ծրագրի թիմ, ՄԱԶԾ CO

				<p>համար (Արդյունք 3.1.4): Ծրագրի որակյալ մասնագետների (հիդրոլոգներ, արոտավայրերի ագրոնոմներ, պահպանության կենսաբան ինժեներներ, պաշտպանական մասնագետներ/ընկերություն և այլն) տեղակայումը կապահովի, որ (սկսած նախագծման/մշակման փուլից) այս ծրագրերը կներառեն լավագույն փորձը և ուղեցույցներն ու բնութագրերը ամենաարդյունավետ ոռոգման համար: տեխնոլոգիան և գիտականորեն աջակցվող SLM միջոցառումները, որոնք ոչ մի վնաս չեն հասցնում շրջակա միջավայրին և ծախսերի արդյունավետ, ռեսուրսների արդյունավետ և կլիմայական զգայուն են:</p>	
14 (SESP ռիսկ 5)	<p>Ծրագրի կողմից աջակցվող LDN-ի հետ համատեղելի SLM միջոցառումների և կենսաբազմազանության պահպանման միջոցառումներից բխող ակնկալվող ազդեցությունները կարող են զգայուն լինել ապագայում կլիմայական պայմանների փոփոխության նկատմամբ:</p>	<p>Բնապահպանական Հասարակական</p>	<p>I=3 L=3 Չափավոր Կլիմայի փոփոխությունն ազդում է Հայաստանի բնական էկոհամակարգերի վրա և Սևանա լճի լանդշաֆտը ազդում է կլիմայական ծայրահեղ իրադարձություններից, ինչպիսիք են երաշտը, կարկուտը, հեղեղումները: Հողի էրոզիան և բուսական ծածկույթի կորուստը սրվում են կլիմայի փոփոխության պատճառով:</p>	<p>Կառավարման միջոցառումները կիրականացվեն միջոցով ծրագրի գործունեությունը. Ծրագրի տարբեր գնահատականները կտեղեկացվեն գոյություն ունեցող կլիմայական ռիսկի պրոֆիլից/ուսումնասիրություններից (մշակված այլ նախագծերի շրջանակներում) և ծրագրի սեփական հողի/ջրի և կլիմայի ռիսկերի գնահատումների միջոցով (Արդյունք 2.2.1; Արդյունք 3.1.1; 3.1.2): 3.1.3): Կլիմայական ռիսկերի գնահատումները կներառվեն նախատեսվող պլանների և SLM միջոցառումների նախապատրաստման մեջ: Ծրագրի բոլոր ասպեկտներում ուշադրություն է դարձվել կլիմայի փոփոխության ներկա և հնարավոր ազդեցություններին: Ծրագրի աշխատանքը կկապի ծրագրով խրախուսվող կլիմայի դիմացկուն ինտեգրված լանդշաֆտային մոտեցումը ավագանային մոտեցման (IWRM) հետ, որը խթանվում է ԵՄ կողմից ֆինանսավորվող Սևանա լճի կառավարման աջակցությամբ՝ ուժեղացնելով Սևանի միջուրտային քաղաքականության մշակման կոմիտեն (Արդյունք 1.1.3): Մասնագետների բազմամասնագիտական մեծ թիւը կկատարի Ապահովել, որ գործընկերները և շահագրգիռ կողմերը կկիրառեն Հայաստանի Սևանի ավագանի համար կլիմայի փոփոխության կանխատեսումների լավագույն հասանելի տվյալները և կապահովեն, որ ծրագրի բոլոր գործողություններն ու պլանները հաշվի կառնեն ապագա կլիմայական ազդեցությունները:</p>	<p>IP, RP, ծրագրի թիմ, ՄԱԶՄ CO</p>

				Ծրագրի ռազմավարությունը խարսխված է արոտավայրերի/խոտհարքների, անտառների և վարելահողերի կայուն կառավարման շրջանակով, ինչպես նաև կենսաբազմազանության ինտեգրման և կենսաբազմազանության պահպանման միջոցառումներով, որոնք հիմնված են գիտական սկզբունքների և մասնակցային մեթոդների մեխանիզմների վրա, որոնք շահագրգիռ կողմերին հնարավորություն կտան հարմարեցնել հողերի և արոտավայրերի կայուն կառավարումը: ցանկացած տվյալ համատեքստի և սպառնալիքների նկատմամբ:	
15 (SESP ռիսկ 6)	Անտառների օժանդակ վերականգնման և անտառային էկոհամակարգերի կառավարման բարելավմանն ուղղված միջոցառումներ մշակելիս հնարավոր է, որ լուծումները սխալ ընթանան և ակամա ազդեն տեսակների կամ էկոհամակարգերի վրա:	Բնապահպանական Հասարակական	I=3 L=3 Չափավոր Արդյունք 3.1.3-ի շրջանակներում ծրագիրը նախատեսում է միջոցառումներ 5800 անտառային էկոհամակարգերի կայուն կառավարման համար. որից մոտ. 2200 հա տարածքում կանցկացվեն անտառների վերականգնման միջոցառումների ցուցադրական աշխատանքներ:	Ռիսկը կմեղմացվի ցուցադրական տեղամասի գնման և նպատակային գնահատման միջոցով (անհրաժեշտության դեպքում), որը կանցկացվի մինչև անտառվերականգնման աշխատանքների մեկնարկը (տես ԲՄԿՀ Հավելված 9): Մեթոդաբանությունները և առաջարկվող ծառատեսակները կհաստատվեն ծրագրի փորձագետների, Շրջակա միջավայրի նախարարության և «Հայանտառ» գործակալության կողմից: Ծրագրի նախապատրաստումը ներառում էր խորհրդատվություն անտառտնտեսության մասնագետների հետ՝ ծրագրի ռազմավարության մեջ ներառված վերականգնման համապատասխան միջոցառումները բացահայտելու նպատակով: Ծրագրի ռազմավարությունը հիմնված է «Աջակցված բնական անտառների վերականգնման» վրա, բնական էկոհամակարգերի վրա նվազագույն ազդեցությամբ բնական աճի կառավարման վրա: Նոր ծառատունկի պոտենցիալ անհրաժեշտությունը (բացակայող ծառերի շարքերը կարկատելու համար) բացահայտվել է PPG-ի փուլում և ներառվել ծրագրի փաստաթղթում: Անհրաժեշտության դեպքում ծրագրի իրականացման ընթացքում կիրականացվեն հետագա գնում/գնահատումներ: Ցանկացած պոտենցիալ տնտեսական տեղաշարժ կլուծվի ՄԱԶԾ SES պահանջներին համապատասխան և հիմնված կլինի համապատասխան շրջանակների/նպատակային գնահատումների վրա: Այս գնահատումների հիման վրա	IP, RP, ծրագրի թիմ, ՄԱԶԾ CO

				մեղմացման միջոցառումները կներառվեն անտառների կառավարման պլաններում:	
16 (SESP ռիսկ 7)	Աջակցվող տեղական փոքր բիզնեսները կարող են ներգրավել երրորդ կողմի ենթակապալառուներին, որոնք կարող են ակամա չհամապատասխանել աշխատանքային միջազգային չափանիշներին, ներառյալ երեխաների աշխատանքին առնչվող չափանիշները և/կամ կարող են ակամա չապահովել աշխատանքի առողջության և անվտանգության չափանիշները:	Բնապահպանական Հասարակական	I=3 L=3 Չափավոր Ծրագիրը կաջակցի փոքր սեփականատերերին և գյուղական փոքր մասնավոր ձեռներեցներին (փոքր զբոսաշրջային օպերատորներ, ֆերմերային ասոցիացիաներ) կանաչապատելու իրենց ներդրումները: և ստանալ ֆինանսավորում՝ իրականացնելու տեղական նախաձեռնություններ, ինչպիսիք են խոտհարքների կայուն կառավարումը և այլ այլընտրանքային եկամուտներ ստեղծող գործողություններ, որոնք կխթանեն նրանց ապրուստը: Աշխատանքի և աշխատանքային պայմանների, հատկապես երեխաների աշխատանքի վերաբերյալ ՄԱԿ-ի չափանիշներին և քաղաքականությանը չհամապատասխանելու հավանականությունը դիտարկվել է նաև գոյություն ունեցող որոշ զեկույցների հիման վրա. https://www.dol.gov/agencies/ilab/resources/reports/child-labor/armenia	Կառավարման միջոցառումները կմշակվեն յուրաքանչյուր դեպքում՝ ըստ ԲՄԿՀ-ում նկարագրված ընթացակարգերի: Ծրագիրը կապահովի, որ աշխատանքային ազգային ստանդարտները (Աշխատանքային օրենսգիրքը) պահպանվեն ծրագրի բոլոր գործողությունների համար: Սույն ստանդարտի պահանջները պետք է կիրառվեն համապատասխան մասշտաբով՝ հիմնվելով ծրագրի բնույթի և մասշտաբի, դրա հատուկ գործողությունների, ծրագրի հետ կապված սոցիալական և բնապահպանական ռիսկերի և ազդեցությունների, ինչպես նաև ծրագրի աշխատողների հետ պայմանագրային հարաբերությունների տեսակի վրա:	IP, RP, ծրագրի թիմ, ՄԱԶՕ CO
17 (SESP ռիսկ 8)	Ծրագիրը կարող է ակամա նպաստել կանանց նկատմամբ խտրականության հնարավոր հավերժացմանը: Կան մշտական	Բնապահպանական Հասարակական	I=3 L=3 Չափավոր Ծրագիրը կարող է պոտենցիալ կերպով շարունակել կանանց նկատմամբ խտրականությունը՝ հիմնված սեռի վրա, հատկապես կապված տարբեր	Ռիսկը կմեղմացվի Գենդերային գործողությունների ծրագրի իրականացման միջոցով: Ծրագրի թիմը կներառի գենդերային փորձագետ, ով կաջակցի Գենդերային գործողությունների ծրագրի իրականացմանը: Ծրագրի գործողությունները հետևողականորեն կհիմնավորեն	IP, RP, ծրագրի թիմ, ՄԱԶՕ CO

	տարածայնություններ տղամարդկանց և կանանց միջև, հատկապես գյուղական վայրերում և որոշ էթնիկ փոքրամասնությունների համայնքների նահապետական մշակույթներում, որոնք կարող են ակամա կրկնօրինակվել:		ուսուցողական միջոցառումների իրականացմանը մասնակցության, SLM-ի ֆինանսավորման գործիքների հասանելիության կամ ծրագրի կողմից աջակցվող այլ հնարավորությունների հասանելիության հետ:	գենդերային զգայուն մոտեցումները և հնարավորությունները կատեղծեն կանանց կարիքները լուծելու համար և կանդիդատների տղամարդկանց և կանանց բնական ռեսուրսների օգտագործման տարբերակված ձևերին:	
18 (SESP ռիսկ 9)	ՊՏ-ների բարելավված կարողությունները պարեկության համար, բնապահպանական կանոնակարգերի ավելի խիստ կիրառումը (նոր Կառավարման պլանի համաձայն բարելավված գոտիավորման շնորհիվ) կարող է ազդել ծրագրի տարածքի մոտակա համայնքների կենսապահովման վրա:	Բնապահպանական Հասարակական	I=3 L=3 Չափավոր EU4Sevan Project-ը մշակում է «Սևան» ազգային պարկի կառավարման նոր պլանը: Ընդլայնված պաշտպանության ռեժիմը և ՊՏ-ների հիմնական և բուֆերային տարածքների ավելի լավ գոտիավորումն ու ուրվագծումը (աջակցվում է EU4Sevan ծրագրի կողմից)՝ զուգորդված պարեկության ավելացման հետ (ԳԷՖ Ծրագրի աջակցությամբ), կարող է առաջացնել սահմանափակումների/սահմանափակման հնարավոր ռիսկեր: Բնական ռեսուրսների օգտագործումը, որը կարող է հակասել նախագծային տարածքներում տեղական համայնքների ներկայիս գյուղատնտեսական փորձին: Դրա հետ է կապված այն ռիսկը, որ ծրագրի տեղամասերում բնական ռեսուրսների ոչ բոլոր հիմնական օգտագործողների խմբերն են խորհրդատվություն ստանում ծրագրի նախագծման և իրականացման ժամանակ, և նրանց վրա կազդեն	ԳԷՀ նախագիծը սերտորեն կհամակարգի EU4Sevan ծրագրի հետ՝ այս ռիսկը մեղմելու նպատակով: Ռիսկը մեղմվում է Գործընթացի շրջանակի միջոցով, որը կազմակերպվելու է EU4Sevan ծրագրի հետ միասին (վերջինս մշակում է «Սևան» ազգային պարկի կառավարման պլանը): ԳԷՖ Ծրագիրը կաջակցի Գործընթացի շրջանակի կազմակերպմանը և համայնքի ներգրավվածության դյուրացմանը: Գործընթացի շրջանակը նաև կանդիդատնա պոտենցիալ տնտեսական տեղաշարժին, որը կարող է առաջանալ ԳԷՀ-ի տարբեր ծրագրերի գործողությունների արդյունքում (օրինակ՝ ՊՏ-ի շրջակայքում գտնվող գյուղերի համար ջրի/անտառի/արոտավայրերի կառավարման պլանների մշակումը): Ծրագրի ռազմավարությունը ներառում է սոցիալական և բնապահպանական և մարդու իրավունքների հիմնական սկզբունքները, որոնք աջակցում են ՊՏ ռեյնջերների և ոստիկանների կարողությունների զարգացմանը՝ տեղական համայնքի իրավունքները հասկանալու և համագործակցային մոտեցումը խթանելու համար: Գործողությունները, ինչպիսիք են մարդու իրավունքների վրա հիմնված պարեկությունը/բնապահպանական կանոնակարգերի կիրարկումը և ներգրավվածությունը տեղական համայնքների հետ, կներառվեն ՊՏ կառավարման պլանում՝ առաջնորդելու մարդու իրավունքների վրա հիմնված միջոցառումներ/գործողություններ ՊՏ ռեյնջերների համար՝ նպատակ ունենալով խթանել տեղական համայնքների հետ համագործակցային մոտեցումները: Ռիսկը հետագայում մեղմացվում է Շահագրգիռ կողմերի ներգրավման ծրագրի և Գենդերային գործողությունների ծրագրի միջոցով, որոնք	IP, RP, ծրագրի թիմ, ՄԱԶՄ CO

			բնական ռեսուրսների օգտագործման սահմանափակումները:	հետագայում կաջակցեն շահագրգիռ կողմերի բովանդակալից մասնակցությանը:	
19 (SESP ռիսկ 10)	Ծրագիրը կարող է դիմել տեղական ուստիկանության և ժանդարմներիայի հետ համագործակցության, ինչը կարող է վտանգել տեղական համայնքների հետ հնարավոր վեճերը: Պահպանվող տարածքներում կատարողական/որսագողության դեմ պայքարի բարելավված գործողությունները կարող են ազդեցություն ունենալ տեղական համայնքների և ավանդական կենսագործունեության վրա և/կամ ստեղծել հակամարտություն:	Բնապահպանական Հասարակական	I=3 L=3 Չափավոր Ծրագիրը կարող է նպաստել տեղական ուստիկանության հետ ինստիտուցիոնալ համաձայնություններին, որպեսզի պայքարեն ապօրինի գործողությունների դեմ, ինչպիսիք են որսագողությունը և ապօրինի ծառահատումները թիրախ ՊՏ-ներում: Բնապահպանական կանոնակարգերի կիրարկման հետ կապված խնդիրները կարող են հանգեցնել ՊՏ ռեյնջերի և տեղական համայնքի միջև հակասությունների:	Արդյունք 2.1.1-ի համաձայն՝ ՊՏ ռեյնջերի, տեղական ուստիկանության, «տեղական համայնքի խնամակալների» և բնապահպանական տեսուչների համար նախատեսված հատուկ դասընթացները՝ պարեկության և տուգանքների կիրառման, խուզարկության և ձերբակալման և տեղական համայնքների հետ փոխգործակցության վերաբերյալ, նպատակաուղղված կլինեն համագործակցային մոտեցումների խթանմանը: Վերապատրաստման սեմինարների ընթացքում շեշտը դրվելու է մարդու իրավունքների սկզբունքների վրա (ՄԱԶԾ SES-ի համաձայն): Վերապատրաստման մոդուլներից մի քանիսը նվիրված կլինեն համայնքի հետ կապված հատուկ թեմաների թիրախավորմանը, ինչպես նաև անօրինական գործողություններին/որսագողությանը: Դասընթացը կներառի հատուկ մոդուլ ռեյնջերների և տեղական ուստիկանության համար՝ Տեղական համայնքների և մշակույթի վերաբերյալ՝ համայնքների իրավունքների և կարիքների վերաբերյալ ըմբռնումն ամրապնդելու նպատակով: հարգանք մարդու իրավունքների նկատմամբ և համայնքներին կառավարելու և պաշտպանելու վայրի բնությունը և կարևոր կենսամիջավայրերը: Ծրագիրը կնպաստի ՊՏ ղեկավարների, ռեյնջերների/պարեկային անձնակազմի, համայնքների, էկոլոգիական տեսուչների և «համայնքի խնամողների» միջև կանոնավոր հանդիպումներին՝ մոնիտորինգի և իրավական համապատասխանության միտումները վերլուծելու և շարունակական սպառնալիքները համատեղ լուծելու համար: Ծրագրի աջակցությամբ կկազմակերպվեն ՊՏ ղեկավարի և շրջակա միջավայրի, տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության, մարզպետարանի և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներկայացուցիչների, տեսուչների, տեղական համայնքների ներկայացուցիչների և այլ շահագրգիռ մարմինների միջև աշխատանքային հանդիպումներ՝ նպատակ ունենալով քննարկել և մտքերի փոխանակում պարեկության մեթոդների արդյունավետության, տեղական բնակչությանը համատեղ	IP, RP, ծրագրի թիմ, ՄԱԶԾ CO

				<p>պահպանության և/կամ մոնիտորինգի գործողություններում ներգրավելու հնարավոր ուղիների և ազգային ՊՏ/ԿԲԱ/ԿԲԱ կենսաբազմազանության արժեքների պահպանման վերաբերյալ: Շատ կարևոր է, որ պահպանվող տարածքները հեռանան այն մոտեցումից, որտեղ տեղական համայնքները հիմնականում պահպանության ջանքեր են գործադրում իրավապահ գործողությունների միջոցով: Կանոնակարգերի կիրառման և համայնքների եկամուտների այլընտրանքային աղբյուրներին աջակցության ավելի շուտ համակցված մոտեցումը, հավանաբար, ավելի արդյունավետ կլինի վայրի բնության որսագողության, ապօրինի ձկնորսության և ապօրինի արածեցման դեմ պայքարում: Ծրագիրը կաջակցի ՊՏ-ներին ավելի համագործակցային մոտեցման ընդունմանը:</p>	
20 (SESP ռիսկ 11)	<p>Ծրագրի աջակցությամբ ցուցադրական գործողությունները կարող են ակամա իրականացվել մշակութային և պատմական նշանակության վայրերի մոտակայքում և/կամ կարող են պատշաճ կերպով չդիտարկել արժեքավոր մշակութային ժառանգության վայրերի պատահական գտածոների ընթացակարգերը:</p>	Բնապահպանական Հասարակական	<p>I=3 L=3 Չափավոր Թիրախային քաղաքապետարանները և ցուցադրական վայրերը խնամքով ընտրվել են: Այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով Հայաստանի հարուստ մշակութային ժառանգությունը, ռիսկը առկա է, և այն գնահատվում է որպես չափավոր:</p>	<p>Ռիսկը կառավարվում է SESP-ի միջոցով: Ծրագրի ռազմավարությունը ներառում է մի քանի ընտրված տարածքներ, որոնք մանրակրկիտ դիտարկվել են մշակութային ժառանգության վայրերի վրա ազդելու հնարավորությունը կանխելու/նվազագույնի հասցնելու նպատակով: Այնուամենայնիվ, SESP-ը կրկին կկիրառվի նախքան ցուցադրական գործողությունների մեկնարկը: Կդիտարկվի լրացուցիչ տեղանքին հատուկ գնում այն վայրերի համար, որոնք ամբողջությամբ սահմանված չեն՝ համոզվելով, որ ներառել չափանիշներ, որոնք կանխում/նվազեցնում են մշակութային որևէ նշանակալի վայրին մոտ ցուցադրական տարածքներ ընտրելու հնարավորությունը: Եթե SESP-ի կիրառումը համապատասխան համարի, ապա մշակութային ժառանգության կառավարման առանձին պլան կմշակվի և կիրականացվի: Ծրագրի թիմը (մասնավորապես՝ երաշխիքների և ՄԳ փորձագետի) կապահովի, որ պատահական գտնելու ընթացակարգերը ներառվեն բոլոր պլաններում և պայմանագրերում, որոնք վերաբերում են ծրագրի հետ կապված վերականգնման աշխատանքներին, շինարարությանը, ներառյալ պեղումները, քանդումները, հողի տեղաշարժը, ջրհեղեղը կամ ֆիզիկական այլ փոփոխություններ: Չրջակա միջավայր; Նման ընթացակարգերը սահմանում են, թե ինչպես պետք է կառավարվեն նյութական մշակութային ժառանգության</p>	IP, RP, ծրագրի թիմ, ՄԱԶՄ CO

				պատահական գտածոները, ներառյալ համապատասխան մարմինների և շահագրգիռ կողմերի ծանուցումը, հետագա խանգարումներից կամ վնասներից խուսափելը, համապատասխան տեխնիկական փորձագետների կողմից հայտնաբերված օբյեկտների փաստաթղթավորումը և գնահատումը:	
21 (SESP դիակ 12)	Ծրագրի գործողությունները, որոնք ներառում են տեղական/դաշտային միջամտություններ և սերտ ներգրավվածություն տեղական համայնքների հետ, կարող են ակամա նպաստել COVID-19-ի տարածմանը:	Բնապահպանական Հասարակական	I=3 L=3 Չափավոր Ծրագրի գործունեությունը տեղական մակարդակում հիմնված է մասնակցային մոտեցումների վրա, և շատ դեպքերում կներառեն հանդիպումներ և տեղական խորհրդակցություններ: Կլինեն մի շարք վերապատրաստման սեմինարներ և իրազեկման միջոցառումներ, կլոր սեղան հանդիպումներ և այլն:	Ռիսկը կմեղմացվի SESP-ի և համապատասխան երաշխիքների կառավարման միջոցով, ինչպիսիք են՝ (i) հստակ ընթացակարգեր, որոնք գործում են COVID19-ի դեպքում սահմանափակումների վերականգնման դեպքում, որոնք հաստատվել են ծրագրի սկզբնական շրջանում (ii) պաշտպանիչ սարքավորումների օգտագործումը, սոցիալական հեռավորությունը պահպանելը և հեռահար օգտագործումը: հնարավորության դեպքում ներգրավման մեթոդները (iii) եթե չկարողանան կիրառվել համապատասխան երաշխիքներ, անհրաժեշտության դեպքում գործողությունները, որոնք ենթադրում են սերտ տեղական համայնքների ներգրավվածություն, կդադարեցվեն, և անհրաժեշտության դեպքում աշխատանքային ծրագիրը/բյուջեն կվերանայվի: Հնարավորության դեպքում կօգտագործվեն առցանց հանդիպումների հարթակներ, իսկ ճանապարհորդությունները կկրճատվեն: Բոլորը Ծրագրի հանդիպումները կկազմակերպվեն՝ հաշվի առնելով կառավարության կանոնակարգերը և առողջ չափանիշները և այլ համապատասխան երաշխիքները (ներառյալ՝ UNDS-ի): Արդյունք 3.1.4-ի համաձայն՝ ծրագիրը կաջակցի COVID-19 անվտանգ զբոսաշրջային արձանագրությունների մշակմանը՝ աշխատելով Զբոսաշրջության ազգային կոմիտեի հետ և կկիրառի/փորձարկի այս անվտանգության արձանագրությունները ծրագրի կողմից աջակցվող զբոսաշրջային երթուղիների/փաթեթների շրջանակներում:	IP, RP, ծրագրի թիմ, ՄԱԶՏ CO
22 (SESP դիակ 13)	«Սևան» ազգային պարկի մոնիթորինգի/դիտակետերի և ոռոգման ենթակառուցվածքի աջակցվող փոքրածավալ հիդրոտեխնիկական	Բնապահպանական	I=3 L=3 Չափավոր Արդյունք 2.1.1-ում նախագիծը կաջակցի թռչունների և ցանկացած հրդեհային վտանգի մոնիտորինգի	Ռիսկը մեղմվում է ESMF-ի նկարագրված SESP-ի և տեղանքի գնման արդյունքում Արդյունք 2.1.1-ի (դիտակետերի տեղադրում) և ֆերմայում հիդրոտեխնիկական աշխատանքների փոքր մասշտաբի վերանորոգման (արդյունք 3.1.2) գործողությունների համար, և եթե անհրաժեշտ է և նվազ	IP, RP, ծրագրի թիմ, ՄԱԶՏ CO

	<p>վերանորոգման հետ կապված փոքրածավալ շինհրապարակը ԿԲԱ/ԿՏՀ-ների շրջակայքում կարող է բացասական ազդեցություն ունենալ կրիտիկական կենսամիջավայրերի և տեսակների վրա:</p>	<p>Հասարակական</p>	<p>համար դիտաշտարակների կառուցում, որոնք թույլ կտան արագ միջամտություններ: Տեղանքում կա աճելավայրերի խախտման սահմանափակ վտանգ:</p> <p>Արդյունք 3.1.3-ի շրջանակներում ծրագիրը կաջակցի մի քանի փոքր հիդրոտեխնիկական վերանորոգման ընտրված գյուղերում, որոնք գտնվում են ՊՏ-ից դուրս: Որոշ գյուղեր գտնվում են ԿԲԱ/ԿՏՀ-ների մոտակայքում, սակայն զգալի հեռավորության վրա գտնվող թռչունների ցանկացած գաղութներից: Հետևաբար, այս ռիսկի հավանականությունը գնահատվում է 2:</p>	<p>Է գնման միջոցով, Համապատասխան շրջանակներով ԲՄԱԳ-ը կարող է շահագործման հանձնվել (ESMF հավելված 9) ենթակառուցվածքների զարգացման/վերանորոգման համար՝ շինարարության գործընթացի կամ շարունակական օգտագործման միջոցով էկոլոգիապես զգայուն բնակավայրերի վրա հնարավոր ազդեցությունները բացահայտելու, կանխելու և մեղմելու նպատակով: Ռիսկերը կմեղմացվեն տեղանքի մակարդակով ընթացակարգերի միջոցով՝ համաձայն SES պահանջների և ՇՄԱԳ-ի ազգային օրենսդրության: Այն դեպքերում, երբ հնարավոր չէ խուսափել ռիսկերից, կառավարման միջոցառումները կիրականացվեն մինչև համապատասխան գործողությունների մեկնարկը: Ծրագրի թիմը (Ծրագրի մենեջեր և երաշխիքներ/ՄԳ փորձագետ) կապահովի, որ ենթակառուցվածքի զարգացումը նախագծվի էկոլոգիապես զգայուն ձևով և կիրառի լավագույն փորձը ցածր ազդեցության, էկոլոգիապես զգայուն նախագծման և շինարարության մեջ: Ավելին, ծրագրի ենթակառուցվածքը կմշակվի/ծավալվի հատուկ ազգային օրենսդրության և նորմերի համաձայն:</p> <p>Որպես նախազգուշական միջոց, պայմանագրային պայմանները (համապատասխանեցված SES-ի պահանջներին) ամբողջությամբ կներառեն շինարարության յուրաքանչյուր փուլի կանոնավոր քայլ առ քայլ մոնիտորինգը և կանցնեն հաջորդ փուլ միայն այն դեպքում, երբ որևէ վնաս չհաստատվի: Այն դեպքում, երբ կապալառուի գործողություններից որևէ մեկը շեղվի, պայմանագրերը կունենան կետ, որով ենթակապալառուն պետք է ուղղի (իր հաշվին) ցանկացած շեղում նպատակային արդյունքից, որը նախատեսում է TOR-ը:</p>	
--	---	--------------------	---	--	--

Հավելված 7. Ծրագրի անձնակազմի և տեխնիկական խորհրդատուների բնութագիր

<p>Խորհրդատու (Հաշվարկված խորհրդատվական վճար)</p>	<p>Ժամկետ</p>	<p>Ակնկալվող պարտականությունների/արդյունքների համառոտ նկարագրությունը</p>
<p>Ծրագրի կառավարում (Տես նաև ստորև բերված աղյուսակը Բ՝ մանրամասներով Ծրագրի անձնակազմի դերերն ու պարտականությունները)</p>		
<p>Տեղական / Ազգային պայմանագրեր</p>		
<p>Ծրագրի ղեկավար Դրույքաչափ՝ \$1500/ամսական</p>	<p>60 ամիս / ավելի քան 5 տարի</p>	<p>Պարտականություններ. Ծրագրի ընդհանուր կառավարում, ներառյալ ծրագրի բոլոր ներդրումների մոբիլիզացումը, ծրագրի անձնակազմի, խորհրդատուների և ենթակապալառուների նկատմամբ վերահսկողության իրականացում: Ղեկավարում է Ծրագրի կառավարման ստորաբաժանումը (PMU) և պատասխանատու է ծրագրի գործունեության ամենօրյա կառավարման և դրա արդյունքների և գործընկերությունների մատուցման համար: Աջակցում և զեկուցում է Ծրագրի խորհրդին և համակարգում է բոլոր գործընկերների, անձնակազմի և խորհրդատուների գործունեությունը, քանի որ դրանք վերաբերում են ծրագրի իրականացմանը: Մշակում է տարեկան աշխատանքային պլաններ և բյուջե; անձնակազմի տեխնիկական առաջադրանքներն և գործողությունների պլանը և մոնիտորինգի հաշվետվությունները; եռամսյակային հաշվետվություններ և ֆինանսական հաշվետվություններ խորհրդատուի գործունեության, բոլոր շահագրգիռ կողմերի աշխատանքի և առաջընթացի վերաբերյալ. տարեկան PIR/AWP; նախագծի հարմարվողական կառավարում: Մշտադիտարկում է SESP-ի և ESMF-ի պարբերական իրականացմանը:</p>
<p>Ծրագրի ֆինանսական, վարչական օգնական Դրույքաչափ՝ \$800/ամսական</p>	<p>60 ամիս / ավելի քան 5 տարի</p>	<p>Պարտականություններ. Ծրագրի գործունեության ֆինանսական և վարչական կառավարում և օժանդակում ՄԱԶԾ-ի կողմից վերանայման և մոնիտորինգի համար եռամսյակային և տարեկան աշխատանքային պլանների և առաջընթացի հաշվետվությունների պատրաստմանը: Աջակցում է՝ պլանավորման, նախապատրաստման, վերանայման և բյուջեի կատարման փաստաթղթերի. ազգային/տեղական խորհրդատուների և ծրագրի ողջ անձնակազմի պայմանագրերը՝ ՄԱԶԾ ընթացակարգերին համապատասխան և ազգային օրենսդրության պահանջներին համապատասխան. ֆինանսական խնդիրների վերաբերյալ ծրագրի առաջընթացի եռամսյակային և տարեկան հաշվետվություններ կազմման և ներկայացման գործընթացում:</p>
<p>Ծրագրի գնումների օգնական Դրույքաչափ՝ \$800/ամսական</p>	<p>60 ամիս / ավելի քան 5 տարի</p>	<p>Պարտականություններ՝ Աջակցել տեխնիկական առաջադրանքների մշակմանը և իրականացնել բոլոր գնումներն ու պայմանագրերը ծրագրի շրջանակներում, ներառյալ՝ գովազդի և մրցույթի հրավերների. մրցութային հանդիպումների կազմակերպում; մրցութների հայտարարում; հայտերի պատրաստում; արձանագրությունների պատրաստում; անմիջական մասնակցություն հայտերի պատրաստման գործընթացի և աջակցել հայտերի/առաջարկների/հայտատուների գնահատմանը. ապահովել, որ ծրագրի գնումների/պայմանագրի հետ կապված բոլոր օժանդակ փաստաթղթերը, որոնք ներկայացվում են Ծրագրի ղեկավարի հաստատմանը, պատրաստված են պատշաճ կերպով AWP-ների և ամբողջական NIM կանոնների ու կանոնակարգերի համաձայն և համահունչ են պետական գնումների կանոններին և կանոնակարգերին:</p>

<p>Ծրագրի Սոցիալական և Բնապահպանական երաշխիքներ Փորձագետ/խորհրդատու</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$100/օր</p>	<p>150 օր / ավելի քան 5 տարի</p>	<p>Պարտականություններ (ընդհանուր արդյունքներով)։ Ապահովում է, որ ծրագրի գործողությունների արդյունքում ստացված գիտելիքները արտացոլվում են SESP պարբերական վերանայմանը :Մշտադիտարկում է ESMF ծրագրի իրականացման առաջընթացը և SESP միջոցառումներ, համագործակցում է ՇՄԱԳ/ՌԲԳ և պաշտպանական ընկերությունների հետ ապահովելով, որ ՄԱԶԾ-ի SES-ի քաղաքականությունը լիովին բավարարված է և հաշվետվության բոլոր պահանջները կատարվում են։ Վերահսկել/մշակել/համակարգել պաշտպանության հետ կապված բոլոր պլանների իրականացումը։ Ապահովել, որ սոցիալական և բնապահպանական բողոքները կառավարվեն արդյունավետ և թափանցիկ։ Վերանայել SESP-ն ամեն տարի և թարմացնել և վերանայել համապատասխան ռիսկերի մատյան։ անհրաժեշտության դեպքում մեղմացման/կառավարման պլանները։ Ապահովել լիարժեք բացահայտում շահագրգիռ կողմերի հետ։ Ծրագրի իրականացման ընթացքում ապահովել բնապահպանական և սոցիալական ռիսկերի բացահայտումը, դրանցից խուսափումը, մեղմացումը և կառավարումը։ Աշխատել M&E աշխատակցի հետ/փորձագետ, ապահովել, որ հաշվետվությունները, մոնիտորինգը և գնահատումը լիովին լուծեն ծրագրի պաշտպանական խնդիրները։</p>
<p>Գենդերային փորձագետ</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$6000/տարեկան</p>	<p>5 տարի</p>	<p>Պարտականություններ (ընդհանուր արդյունքներով)։ Ապահովել, որ գենդերը ներառված լինի գիտելիքի բարձրագույն բոլոր բաղադրիչներում և խրախուսել ծրագրի արդյունքներում գենդերային ինտեգրման, գենդերային ինտեգրման մոնիտորինգի իրականացմանը։ Համակարգել Գենդերային գործողությունների ծրագրի իրականացումը, ներառյալ SESP փորձագետի հետ աշխատանքը և համակարգել գենդերային առնչվող գործողություններն ու երաշխիքները։ Ապահովել և տրամադրել գենդերային ինտեգրման և Գենդերային գործողությունների ծրագրով սահմանված ցուցանիշների վերաբերյալ փաստաթղթեր։</p>
<p>Միջազգային պայմանագրեր</p>		
<p>Միջազգային տեխնիկական խորհրդատու</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$750/օր</p>	<p>150 օր / ավելի քան 5 տարի</p>	<p>Պարտականություններ (կոմպոնենտների միջև)։ Տրամադրում է ընդհանուր տեխնիկական ռազմավարական խորհրդատվություն ծրագրի բաղադրիչների միջև և տեխնիկական աջակցություն Ծրագրի ղեկավարին, Առաջադրանքների ղեկավարներին և ազգային և միջազգային փորձագետների թիմին՝ աջակցելու յուրաքանչյուր բաղադրիչի ներքո Ծրագրի արդյունքների իրականացմանը, նպաստում ծրագրի հարմարվողական կառավարման ռազմավարությանը։ Տրամադրում է ռազմավարական տեխնիկական ուղեցույց ռիսկերի մոնիտորինգի համար և ուղղորդում է ESMF-ի և SESP-ի միջոցառումների իրականացումը (խորհուրդ տալով տեխնիկական տեսանկյունից) և աշխատելով Ծրագրի երաշխիքներին համահունչ/SES ընկերության (կամ փորձագետների) հետ։ Ներկայացնել Ծրագրի ընդլայնման և կրկնօրինակման ռազմավարությունը (ծրագրի մյուս մասնագետների և KM և PR փորձագետների աջակցությամբ), որը կներկայացվի Ծրագրի խորհրդին ծրագրի եզրափակիչ համաժողովների ժամանակ։</p>
<p>Տեխնիկական խորհրդատվություն</p>		
<p>Բաղադրիչ 1. LDN և ISLUPs</p>		
<p>Տեղական / Ազգային պայմանագրեր</p>		
<p>Առաջադրանքի ղեկավար Արդյունք 1/Հողի կառավարման մասնագետ</p>	<p>Տարի 1-5</p>	<p>- Առաջնային պարտականություններ (Բաղադրիչ 1-ի ներքո ներառված բոլոր արդյունքները)։ Համակարգում է բոլոր գործողությունները այս արդյունքներին հասնելու համար։ Աշխատում է ազգային և միջազգային LDN խորհրդատուների, հողի մասնագետի և հողօգտագործման պլանավորման մասնագետի հետ՝ աջակցելու LDN ելակետային նույնականացմանը և LDN թիրախներին երկու թիրախային տարածաշրջաններում։ Ապահովում է աջակցություն «LDN թեժ կետերի» բացահայտմանը, գնահատումներ և</p>

<p>(համակարգող Արդյունքները 1.1.1; 1.1.2; 1.1.3; 1.1.4)</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$1200/ամսական</p>		<p>առաջարկություններ է անում արոտավայրերում և անտառներում հողի բերրիության բարելավման նպատակով: Գնահատում և ապահովում է ծրագրի միջամտությունների ծախսարդյունավետությունը տեղում (աշխատելով փորձագետ տնտեսագետների հետ):</p> <p>- Երկրորդական պարտականություններ (Արդյունք 3.1.1; 3.1.2; 3.1.3): Տրամադրում է խորհրդատվություն և աջակցություն Առաջադրանքի ղեկավարին Բաղադրիչ 2-ին և 3.1.4-ին և տրամադրում ուղեցույց՝ կապված LDN-ի հետ համատեղելի SLM միջոցառումների հետ: Անհրաժեշտության դեպքում խորհրդատվություն է տրամադրում տեխնիկական միջոցներ դաշտային առաքելությունների, հաշվետվությունների, ուսումնասիրությունների, տեխնիկական Պարտականությունների և այլնի համար:</p>
<p>Հողօգտագործման փորձագետ</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$100/օր</p>	<p>100 օր. Տարի 1-2</p>	<p>Պարտականություններ (Արդյունք 1.1.1 և 1.1.2). Տրամադրել տեխնիկական աջակցություն հողերի դեգրադացիայի և հողօգտագործման պլանավորման գնահատման համար՝ հողօգտագործման յուրաքանչյուր տեսակի համար LDN թիրախների և LDN SLM միջոցառումների սահմանման համար: Աջակցել հողօգտագործման հիմնական տեսակների և հողի ծածկույթի նույնականացմանն ու տարածական բաշխմանը, ինչպես նաև գնահատել հողերի դեգրադացիայի միտումները, աջակցել հողօգտագործման սցենարների մոդելավորմանը, սահմանել և հաստատել LDN-ի ելակետը և ստեղծել չեզոքության, թիրախների և մոնիտորինգի համակարգի մեխանիզմ, տրամադրել առաջարկություններ հողօգտագործման որոշումները տեղական իշխանություններին և տեխնիկական աջակցություն տրամադրել ծրագրի գիտելիքների մեջ՝ Պահպանության մոտեցումների համաշխարհային ակնարկի փորձառությունը կիրառելու միջոցով (WOCATSupport ծրագրի բազմաշահառուների ներգրավվածությունը հողօգտագործման պլանավորման ժամանակ):</p>
<p>GIS մասնագետ (ջրային/ցամաքային ռեսուրսներ)</p> <p>Դրույքաչափ՝ 150/օր</p>	<p>200 օր Տարի 1-5</p>	<p>Պարտականություններ (Արդյունք 1.1.1; 1.1.2; 3.1.1; 3.1.2; 3.1.3): Աշխատել ծրագրի ղեկավարի և այլ փորձագետների հետ և տրամադրել GIS վերլուծություն և արբանյակային պատկերների վերլուծություն LDN-ի և ISLUP-ների, արոտավայրերի, անտառների և ջրի/հողի կառավարման պլանավորման աշխատանքների իրականացման համար.</p>
<p>Հողի մասնագետ (հողագետ)</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$100/օր</p>	<p>100 օր/տարի 1-2</p>	<p>Պարտականություններ (Արդյունք 1.1.1; 1.1.2; 3.1.1; 3.1.2) Աջակցում է LDN թիրախների սահմանմանը և խորհրդատվություն տրամադրում LDN կենտրոնացած ISLUP-ների վերաբերյալ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - LDN չափորոշիչ. Հողի քիմիական վերլուծության գնահատման ազգային և միջազգային ստանդարտների վերանայում: Ազգային ստանդարտների բարելավման վերաբերյալ առաջարկություններ և լուծումներ՝ LDN ցուցանիշների մոնիտորինգի նպատակով: - Աջակցություն թիրախային շրջաններում հողի օրգանական ածխածնի (SOC) ելակետի սահմանմանը, շողի նմուշառում թիրախային շրջաններում և LDN SOC ցուցանիշի վավերացում: խորհրդատվություն գյուղատնտեսական հողերում հողի հումուսի մոնիտորինգի վերաբերյալ GOST մեթոդաբանության (Հողեր. Օրգանական նյութերի պարունակության լաբորատոր որոշման մեթոդներ) կամ Հայաստանում կիրառվող այլ մեթոդաբանության, Խորհրդատվություն հումուսի պարունակության ցուցիչի վերահաշվարկի մեթոդների վերաբերյալ՝ ըստ SOC ցուցիչի. Գործնական խորհրդատվության տրամադրում դաշտային հետազոտությունների և վերլուծությունների իրականացման մեթոդաբանության վերաբերյալ՝ ի աջակցություն LDN-ի ելակետային և թիրախային սահմանման: Հողի քիմիական կազմի վերլուծություն և առաջարկվող մեթոդաբանություն՝ նպատակային տարածքներում ոռոգվող/չոռոգվող վարելահողերի հողի արտադրողականության և դեգրադացիայի միտումները գնահատելու համար. աջակցություն «LDN թեժ կետերի» նույնականացմանը. - Ծրագրի պիլոտային տարածքներում հողի որակի մոնիտորինգի համակարգի ստեղծման վերաբերյալ առաջարկություններ (և Հայաստանում չափվող լրացուցիչ ցուցիչներ՝ լրացնելու LDN լռելյայն ցուցանիշները), որը տեղեկատվություն կտրամադրի և կընդգծի դեգրադացված գյուղատնտեսական հողերի գտնվելու վայրը:

<p>2x արտավայրերի և անտառների փորձագետներ</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$100/օր</p>	<p>60 օր/ տարի 1-2</p>	<p>Պարտականություններ (Արդյունքներ 1.1.1 և 1.1.2 և 3.1.1): Աջակցում է LDN-ի ելակետային վավերացմանը և LDN-ի թիրախների սահմանմանը: Տրամադրում է հողի արտադրողականության գնահատումներ, բացահայտում է արտավայրերի արտադրողականության դինամիկայի միտումները և աջակցում է հողօգտագործման տեսակի և հողի ծածկույթի գնահատմանը, վերլուծում է հողօգտագործման տարբեր սցենարներ, սահմանում և հաստատում է Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի LDN ելակետն ու թիրախները և օգնում է այլ փորձագետների՝ անհրաժեշտ է ընտրված համայնքներում/գյուղերում հողօգտագործման տիպի ենթախմբերի համար LDN թիրախներ սահմանելու համար (օրինակ՝ արոտներ/խտտհարքներ և անտառներ): Ապահովում է տեխնիկական տեղեկատվություն և ներկայացնում շնորհանդեսներ տարբեր իրազեկման և վերապատրաստման միջոցառումների համար:</p>
<p>Ռոռզման և մշակաբույսերի ջրի պահանջների փորձագետ</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$100/օր</p>	<p>60 օր/տարի 1-2</p>	<p>Պարտականություններ (Արդյունք 1.1.1 և 1.1.2; և մուտքեր 3.1.3): Աջակցում է LDN թիրախների սահմանմանը և խորհուրդներ է տալիս LDN կենտրոնացած ISLUP-ների վերաբերյալ: Գնահատել ռոռզման առկա նորմերը և դրանց կիրարկումը (ջրի օգտագործման ներկայիս գործելակերպը), թիրախային շրջաններում ռոռզման ծավալներն ու ժամկետները, ռոռզվող գյուղատնտեսության համար առկա ջրային ծրագրերը: Գնահատել հողի վիճակը (հողի փորձագետների, LDN փորձագետի և ծրագրի այլ փորձագետների հետ համաձայնեցված) թիրախային շրջաններում՝ օգտագործելով առկա տվյալները/տեղեկատվական գնահատման հաշվետվությունը և նոր վերլուծություն և հողի նմուշառում կատարել ընտրված տարածքներում (ըստ հողի դեգրադացիայի գնահատումների) երկու թիրախային շրջաններից: Տրամադրում է տեխնիկական աջակցություն և պատրաստում շնորհանդեսներ տարբեր իրազեկման և վերապատրաստման միջոցառումների համար:</p>
<p>Տնտեսագետ/ Հողերի դեգրադացիայի փորձագետ</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$100/օր</p>	<p>80 օր/ 1-2</p>	<p>Պարտականություններ (Արդյունք 1.1.1 և 1.1.2): Տրամադրում է նախագծային տարածքներում հողերի դեգրադացիայի վերլուծություն և տնտեսական գնահատումներ՝ Տեղեկացնելու համար LDN-ի նպատակային սահմանումը և հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորումը (ISLUPs) և ծրագրի պլանավորված միջամտությունների ծախսարդյունավետությունը: Տրամադրում է տեխնիկական շնորհանդեսներ և ուսուցում թիրախային տարածքների տեղական համայնքներում՝ ֆինանսավորման առաջարկները գրելու վերաբերյալ (դրամաշնորհային մեխանիզմի ներքո); աջակցում է դրամաշնորհային մեխանիզմի շրջանակներում ֆինանսավորվելիք SLM միջոցառումների ծախսարդյունավետության գնահատմանը:</p>
<p>Միջազգային պայմանագրեր</p>		
<p>Միջազգային LDN փորձագետ</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$750/օր</p>	<p>50 օր; 1-3 տարի</p>	<p>Պարտականություններ (էլք 1.1.1/1.1.4): Ղեկավարում է Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի LDN տարածաշրջանային թիրախների սահմանումը: Չնայած LDN փորձագետը տեխնիկական փորձաքննություն կտրամադրի հիմնականում ծրագրի աշխատանքին Արդյունք 1.1.1-ի շրջանակներում և կանցկացնի նպատակային ուսուցում LDN-ի վերաբերյալ Արդյունք 1.1.4-ի ներքո, նրա տեխնիկական խորհրդատվությունը կտրամադրվի բոլոր արդյունքների համար: Հիմնական խնդիրներն են ղեկավարել Գեղարքունիքում և Վայոց Ձորում LDN-ի ելակետային նույնականացման և LDN տարածաշրջանային թիրախների, ինչպես նաև LDN-ին համապատասխան հողօգտագործման պլանավորման վերաբերյալ խորհրդատվություն: Ի լրումն, տրամադրում է տեխնիկական աջակցություն երկու տարածաշրջաններում հողերի դեգրադացիայի միտումների վերլուծությանը, տեխնիկական առաջարկություններ է տրամադրում LDN</p>

		<p>հիմնական թիրախներին հողօգտագործման պլանավորման մեջ: Աջակցում է LDN Համատեղելի GIS-ի վրա հիմնված հողօգտագործման հայեցակարգի մշակմանը⁵²:</p> <p>Աշխատում է LUP4LDN փորձագետների հետ: Ղեկավարում է հողօգտագործման պլանավորման փորձագետներին և արտավարների/ագրոնոմիային LDN սկզբունքների և հակակշռման միջոցառումների վերաբերյալ: Տրամադրում է տեխնիկական միջոցներ տեղեկատվության և ուսումնական նյութերի մեջ՝ բացատրելով LDN բովանդակությունը: Մասնակցում է աշխատառողովների և սեմինարների (կամ անձամբ և/կամ առցանց), ներկայացնում է շնորհանդեսներ՝ բացատրելու, թե ինչ է նշանակում LDN, բացատրում է LDN թիրախների սահմանման գործընթացը ազգային և տեղական մակարդակներում, քայլերը, պահանջվող մեթոդաբանությունը և շահագրգիռ կողմերի ներգրավվածությունը: Մարզում է ծրագրի փորձագետների թիմը LDN հարցերով: Աջակցում է ծրագրի բազմաթիվ շահագրգիռ կողմերի ներգրավմանը LDN-ի թիրախային սահմանման ժամանակ: Մշակել է Բնտեգրված LDN համատեղելի Հողօգտագործման պլանավորման ձեռնարկ և առաջարկություններ տեղական իշխանությունների համար ծրագրի նպատակային տարածքներում (Հողօգտագործման պլանավորման փորձագետի հետ համաձայնեցված) Լրացուցիչ Պարտականություններ: Ներկայացնում է շնորհանդեսներ կրթության և իրազեկման սեմինարների և LDN տարածաշրջանային սեմինարի ժամանակ (Արդյունք 1.1.1):</p>
<p>Հողօգտագործման միջազգային պլանավորում</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$750/օր</p>	<p>50 օր; 1-3 տարի</p>	<p>Պարտականություններ (Արդյունք 1.1.2/Արդյունք 1.1.4): Առաջնորդում է թիրախային համայնքներում և հողօգտագործման ազգային փորձագետների ինտեգրված տարածքային և հողօգտագործման պլանավորման մշակումը և մշակում մեթոդաբանություններ և մոտեցումներ, որոնք LDN-ն կմիացնեն հողօգտագործման պլանավորման գործընթացներում: Աջակցում է նպատակային վերապատրաստման դասընթացներին Արդյունք 1.1.4-ի ներքո, ներկայացնելով շնորհանդեսներ՝ ինտեգրված LDN-ի և հողօգտագործման պլանավորման վերաբերյալ: Տրամադրում է ռազմավարական խորհրդատվություն և տեխնիկական ներդրում՝ պիլոտային շրջաններում տեղական մակարդակով հողօգտագործման պլանավորման կարիքների բացահայտմանը աջակցելու համար և մշակում է մեխանիզմներ՝ հողօգտագործման կայունությունը ինտեգրված հողօգտագործման պլաններում՝ LDN փիլիսոփայությանը համահունչ: Վերահսկում և տեխնիկական աջակցություն է տրամադրում հողօգտագործման պլանավորման տարբեր փուլերին՝ համաձայն Արդյունք 1.1-ի: 2 և ղեկավարում է LDN-ի համատեղելի Տարածական և հողօգտագործման պլանների մշակումը համայնքային մակարդակով թիրախային շրջաններում և աշխատում է ազգային և տեղական իշխանությունների հետ՝ այլ փորձագետների աջակցությամբ: Աշխատում է LUP4LDN փորձագետների հետ: Աշխատում է միջազգային LDN փորձագետի հետ համակարգված): Մշակում է Բնտեգրված LDN համատեղելի Հողօգտագործման պլանավորման ձեռնարկը և LDN Համատեղելի GIS-ի վրա հիմնված հողօգտագործման հայեցակարգը (աջակցվում է GIS փորձագետների և LUP4LDN-ի փորձագետների կողմից՝ հնարավորության դեպքում) և առաջարկություններ տեղական շրջանային իշխանությունների համար նպատակային ծրագրի տարածքներում: Միջազգային LDN փորձագետի հետ միասին ռազմավարական ուղղորդում է տրամադրում փորձագետների թիմին, որոնք աշխատում են 3-րդ բաղադրիչների ներքո տարբեր արդյունքների վրա:</p>

⁵²LDN համատեղելի GIS-ի վրա հիմնված հողօգտագործման հայեցակարգը կներառի հղումներ լանդշաֆտի (բնական և մշակութային), հողի, վայրի բնության, կենսաբանական բարոտեզների: Յուրաքանչյուր բարոտեզ կներառի կարևորության կատեգորիաներ (բարձր, միջին, ցածր արժեք), ինչպես նաև զգայունության վերլուծություն: Հողօգտագործման հայեցակարգը կհամակշռի զարգացման առաջնահերթությունները (տնտեսական և սոցիալական) տարածքի պահպանման նպատակների հետ՝ հաշվի առնելով Էկոհամակարգերի ներկայիս կարգավիճակը (բնակավայրերի կարգավիճակ, դեգրադացիայի և զգայունության աստիճան, հասանելի Էկոհամակարգային ծառայություններ):

LUP4LDN փորձագետներ (կամ ընկերություն)	30 օր (2-3 տարի)	LUP4LDN-ը UNCCD-ի կողմից հաստատված ծրագիր է, որը հասանելի է անվճար https://www.wocat.net/en/projects-and-countries/projects/land-use-planning-land-degradation-neutrality-lup4ldn LUP4LDN ծրագրաշարի օգտագործումը կարող է պահանջել տեխնիկական աջակցություն և ուսուցում, ինչպես նաև համապատասխան ուսումնական ձեռնարկների անհրաժեշտության հետ համատեղ: Այս դեպքում, LUP4LDN ծրագիրը մշակված ընկերությանը (որը կոչվում է SCIO), կարող է կապվել տեխնիկական աջակցության համար (վերապատրաստումների և քունչինգի միջոցով): https://scio.systems/lup4ldn/
--	------------------	--

Տեխնիկական խորհրդատվություններ

Բաղադրիչ 2

Տեղական/ազգային պայմանագրեր

<p>Առաջադրանքի ղեկավար բաղադրիչ 2+Արդյունք</p> <p>3.1.4/Պահպանվող տարածքների ծրագրի ավագ մասնագետ (համակարգող արդյունքները 2.1.1; 2.1.2; 2.1.3; 2.2.1 և 3.1.4)</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$1200/ամսական</p>	60 ամիս/տարի 1-5	<p>Պարտականություններ (Արդյունքներ 2.1.1; 2.1.2; 2.1.3; 2.2.1; 3.1.4): Նա պատասխանատու է Բաղադրիչ 2-ի իրականացման և բոլոր արդյունքների և ցուցանիշների ձեռքբերման համար: Պարտականությունների օրինակ. Աշխատելով տեխնիկական ազգային փորձագետների հետ՝ առաջադրանքի ղեկավարը Բաղադրիչ 2-ի համապատասխան համակարգում է պահպանվող տարածքները/կենսաբազմազանության հետ կապված տեխնիկական արդյունքները և աջակցում է Բաղադրիչ 2-ին աջակցող գործողությունների իրականացմանը: Նա աշխատում է այլ առաջադրանքների ղեկավարների հետ (այլ ծրագրի բաղադրիչներ) ՊՏ-ի և կենսաբազմազանության (BD) վերաբերյալ աշխատանքները LD/LDN-ի և հողօգտագործման պլանավորման և բուֆերային և արտադրական գոտիներում հողի և ջրային ռեսուրսների կայուն կառավարման հետ կապված աշխատանքները ինտեգրելու նպատակով: Կապ է հաստատում ազգային գործընկերների հետ (համապատասխան գերատեսչություններում և գործակալություններում, որոնք ներգրավված են ծրագրի գործունեության մեջ) և տրամադրում է փորձագետների ազգային թիմի կողմից կազմված կենսաբազմազանության գնահատման և այլ հարակից գեկույցների տեխնիկական տվյալները և վերանայումները. աջակցել «Սևան ազգային պարկի» բիզնես պլանի պատրաստման տարբեր փուլերին և ղեկավարել համայնքի իրագրական միջոցառումները, աջակցելով կլոր սեղանի հանդիպումներին և քննարկումներին՝ բուֆերային և արտադրական տարածքներում էկոլոգիական միջանցքների և կենսաբազմազանության համար բարենպաստ գյուղատնտեսական պրակտիկաների շուրջ տեղական գործընկերությունների և կոնսենսուսի կնքման նպատակով (նպաստում է 5 Համաձայնագրի ստորագրմանը՝ հիմնված WWF հայաստանյան լավ փորձի վրա, Արդյունք 3.1.4-ի ներքո): Վերահսկում է Գեղարքունիքում ստեղծված վերակացու ցանցը/ Caretaker network: Նպաստում է փորձի փոխանակմանը Վայոց ձորի համայնքների «Վերակացուների» և Գեղարքունիքի ապագա «խնամողների» միջև: Հեշտացնում և աջակցում է փորձագետների դաշտային առաքելություններին և մասնակցում վայրի սմբակավոր կենդանիների և տեսակների պահպանման աշխատանքների մոնիտորինգին. ազգային փորձագետների և նախարարության գործընկերների, Գիտությունների ակադեմիայի ինստիտուտների և տարբեր ՀԿ-ների հետ համատեղ ծրագրում է տեսակների վրա հիմնված պահպանության գործողություններ՝ կենտրոնացած հատկապես կենսաբազմազանության հիմնական տեսակների վրա. վերահսկում է Բաղադրիչ 2-ի և Բաղադրիչ 3-ի Արդյունք 3.1.4-ի շրջանակներում տարբեր Արդյունքների աջակցության գործողությունները. նախագծային տարածքներում KBAs/IBA-ների գնահատում և ISLUP-ներում կենսաբազմազանության (տեսակներ և աճելավայրեր, KBAs, IBAs բնության արգելոցներ, արգելավայրեր և այլն) տարածական պահանջների հիմնական ուղղման հիմնավորումների պատրաստում. ապահովում է համակարգումը և կանոնավոր հանդիպումները նախարարության գործընկերների հետ և նպաստում է շահագրգիռ կողմերի մասնակցային մոտեցումներին և կանանց ու երիտասարդներին և այլ խոցելի խմբերի մասնակցությանը ծրագրի գործունեությանը: Համակարգում է նախարարության գործընկերների հետ և ապահովում վերապատրաստման աշխատանքների իրականացումը աշխատանքային պլանի համաձայն. վերահսկում է ՊՏ-ների համար ուսուցման մշակման մոդուլները՝ ապահովելով ՊՏ-ների անձնակազմի պաշտոնների պահանջներին հարմարեցված ուսուցման նոր և բազմազան մոտեցումների ընդունումը. ապահովում է IUCN-ի լավ փորձի ուղեցույցների թարգմանությունը ՊՏ-ների կառավարման</p>
--	------------------	--

		<p>ուղորտում տեղական լեզուներով և աջակցում է «Սևան» ազգային պարկի բուսական և կենդանական աշխարհի նույնականացման դաշտային գրպանային ուղեցույցների ձեռքբերմանը: վերահսկում է ՊՏ-ների համար ուսուցման մշակման մոդուլները՝ ապահովելով ՊՏ-ների անձնակազմի պաշտոնների պահանջներին հարմարեցված ուսուցման նոր և բազմազան մոտեցումների ընդունումը. ապահովում է IUCN-ի լավ փորձի ուղեցույցների թարգմանությունը ՊՏ-ների կառավարման ոլորտում տեղական լեզուներով և աջակցում է «Սևան» ազգային պարկի բուսական և կենդանական աշխարհի նույնականացման դաշտային գրպանային ուղեցույցների ձեռքբերմանը: վերահսկում է ՊՏ-ների համար ուսուցման մշակման մոդուլները՝ ապահովելով ՊՏ-ների անձնակազմի պաշտոնների պահանջներին հարմարեցված ուսուցման նոր և բազմազան մոտեցումների ընդունումը. ապահովում է IUCN-ի լավ փորձի ուղեցույցների թարգմանությունը ՊՏ-ների կառավարման ոլորտում տեղական լեզուներով և աջակցում է «Սևան» ազգային պարկի բուսական և կենդանական աշխարհի նույնականացման դաշտային գրպանային ուղեցույցների ձեռքբերմանը: Ապահովում է METT թարմացումները: Դիտարկում է ցուցիչները: Նպաստում է Սևանի այգու համայնքի իրազեկմանը և դպրոցների հետ տեղական մոնիտորինգի իրականացմանը: Նպաստում է նորարարության մարտահրավերին (մրցույթ): Աջակցում է ուսումնական նյութերի տեխնիկական ներդրումներին (Արդյունք 2.1.1), ներկայացնում է շնորհանդեսներ վերապատրաստման դասընթացների ընթացքում և մասնակցում իրազեկման և տեղեկատվական նյութերի մշակմանը (Արդյունք 4.1.1/4.1.2):</p>
<p>GIS մասնագետ (Պահպանվող տարածքներ) Դրույքաչափ՝ \$150/օրը</p>	<p>120 օր/ Տարի 1-3</p>	<p>Պարտականություններ (Արդյունք 2.1.1; 2.2.1) Աշխատում է փորձագետների թիմի և առաջադրանքների ղեկավարների հետ՝ աջակցելու կենսամիջավայրերի քարտեզագրմանը և նախապատրաստական աշխատանքներին թիրախավորված ՊՏ/ԿԲԱ/ԿԲԱ-ների տեսակների և բնակավայրերի գույքագրման, տարածքային պահանջների հիմնական ուղղման համար հիմնավորման փաստաթղթերի պատրաստման համար: ISLUPS-ում կենսաբազմազանության (տեսակների և սովորույթների) մասին և աջակցում է բուֆերային տարածքների գոտիավորման և սահմանազատման համար:</p>
<p>Կենդանաբան (Վայրի բնության մասնագետ սմբակավոր կենդանիներ և գիշատիչներ) Դրույքաչափ՝ \$100/օր</p>	<p>160 օր/տարի 1-4</p>	<p>Պարտականություններ (Արդյունք հիմնականում 2.1.1; 2.2.1). Կատարում է կաթնասունների գույքագրում, ներառյալ թռչնազգրիայի գրառումները. հիմնական ցուցանիշների տեսակների և մոնիտորինգի արձանագրությունների սահմանում և ծրագրի շրջանակներում KBA/IBA-ների տեխնիկատնտեսական հիմնավորումների պատրաստում: Աջակցել «Սևան» ազգային պարկի աշխատակազմին՝ սահմանելու հիմնական տեսակների մոնիտորինգի արձանագրություններ: Մարզում և մարզում է ՊՏ անձնակազմին: Բեզոարյան այծի գիտական տեղեկատվության և քարտեզագրման պատրաստում և խորհրդատվություն վերադառնալուց տարբերակների և աճելավայրերի ընդլայնման վերաբերյալ Գեղարքունիքի մարզ: Աջակցում է ուսումնական նյութերի տեխնիկական ներածություններին (Արդյունք 2.1.1), ներկայացնում է շնորհանդեսներ վերապատրաստման դասընթացների ընթացքում և տրամադրում մուտքեր իրազեկման և տեղեկատվական նյութերի մեջ (Արդյունք 4.1.1/4.1.2):</p>
<p>Թռչնաբան Դրույքաչափ՝ \$100/օր</p>	<p>160 օր/տարի 1-4</p>	<p>Պարտականություններ (Արդյունք 2.1.1 2.2.1 4.1.1. 4.1.2, 3.1.1). Կատարում է թռչնաֆաունայի գույքագրում և ԿԲԱ-ների, բնական արգելոցների ուսումնասիրությունների նախապատրաստում, կայուն կառավարման գործողություններ, հիմնական ցուցիչ տեսակների և մոնիտորինգի արձանագրությունների կազմում: Լրացուցիչ Պարտականություններ. Տրամադրում է տեխնիկական միջոցներ ՊՏ-ների կառավարման պլաններում, աջակցում է ՊՏ-ների գոտիավորման որոշումներին: Աջակցել «Սևան» ազգային պարկի աշխատակազմին՝ սահմանելու հիմնական տեսակների մոնիտորինգի արձանագրություններ: Կրթում և մարզում է ՊՏ անձնակազմին: PA/KBA/IBA գիտական տեղեկատվական նյութի պատրաստում; ՊՏ-ների/KBA/IBA-ի համար բացասական մարդածին ազդեցությունների նվազեցման մեթոդների մշակում Նպաստում է ուսումնական նյութերի տեխնիկական ներդրմանը (Արդյունք 2.1.1), ներկայացնում է շնորհանդեսներ վերապատրաստման դասընթացների ընթացքում և տրամադրում է տեղեկատվություն իրազեկման և տեղեկատվական նյութերի մեջ (Արդյունք 4.1.1/4.1. 2)</p>

<p>Հերպետոլոգ Դրույքաչափ՝ \$100/օր</p>	<p>60 օր/տարի 2-3</p>	<p>Պարտականություններ (Արդյունք 2.1, 2.2, 2.3, 3.1.4). Իրականացնում է հերպետոֆաունայի գույքագրումներ և մոնիտորինգի արձանագրություններ պատրաստում հիմնական տեսակների համար, մարզում և մարզում է ՊՏ անձնակազմին՝ դաշտում տեսակների մոնիտորինգ և նույնականացում իրականացնելու համար: Տրամադրում է տեխնիկական միջոցներ ՊՏ-ների Բիզնես կառավարման պլանում, ըստ անհրաժեշտության: ՊՏ-ների համար գիտական տեղեկատվական նյութի պատրաստում; PA/KBAs/IBA-ների համար բացասական մարդածին ազդեցությունների նվազեցման մեթոդների մշակում: Աջակցում է ուսումնական նյութերի տեխնիկական ներդրումներին (Արդյունք 2.1.1), ներկայացնում է շնորհանդեսներ վերապատրաստման դասընթացների ընթացքում և տրամադրում մուտքեր իրազեկման և տեղեկատվական նյութերի մեջ (Արդյունք 4.1.1/4.1.2):</p>
<p>Բուսաբան (ֆլորայի գույքագրում, արոտավայրերի գույքագրում) Դրույքաչափ՝ \$100/օրը</p>	<p>140 օր/ տարի 1-2</p>	<p>Պարտականություններ (Արդյունք 2.1, 2.2, 2.3, 3.1.4). Անցկացնում է անոթային բույսերի և բուսականության բուսաբանական հաշվառումներ և կազմում է հաշվառումներ և հաշվետվություններ կենսաբազմազանության վերաբերյալ KBA/IBA-ում, Պալեարկտիկական խոտածածկ տարածքներում, բնության արգելոցներում, վայրի բնության արգելավայրերի հիմնական ցուցիչներից և առաջարկվող տեսակներից: առաջարկվող մոնիտորինգի արձանագրություններ; առաջարկում է կենսաբազմազանության տարածական պահանջներ և հարակից կառավարման միջոցառումներ, որոնք պետք է ներառվեն (հաշվի առնեն) հողօգտագործման պլաններում (ISLUPs). Տեխնիկական ներդրում է կատարում ուսումնական նյութերում (Արդյունք 2.1.1), ներկայացնում է շնորհանդեսներ վերապատրաստման դասընթացների ընթացքում և ցույց տալիս արդյունքներ իրազեկման և տեղեկատվական նյութերի մեջ (Արդյունք 4.1.1/4.1.2):</p>
<p>Անտառաբուծության փորձագետ Դրույքաչափ՝ \$100/օրը</p>	<p>60 օր/տարի 2-3</p>	<p>Պարտականություններ (Արդյունք 2.2.1 3.1.3 3.1.4). Աջակցել PA-ի հիմնական անտառային էկոհամակարգերի քարտեզագրմանը՝ KBA IBA, բնության արգելոցներ, վայրի բնության արգելավայրեր ծրագրի շրջանակներում: Տրամադրում է տեխնիկական խորհրդատվություն անտառների կայուն կառավարման վերաբերյալ ՊՏ-ներում և ԿԲԱ-ներում/ԿԲԱ-ներում և շրջանակներում; և առաջարկում է անտառների վերականգնման ռազմավարություններ, առաջարկում է մոնիտորինգի ցուցիչներ անտառային էկոհամակարգերի վերականգնման գնահատման համար, աջակցում է գիտական անտառային էկոհամակարգերի վերականգնման միջոցառումների բացահայտմանը. Ներկայացնում է Անտառների կառավարման գործողությունների ծրագիր՝ հրդեհների կանխարգելման/կառավարման առաջնահերթ միջոցառումներով (կինտեգրվի Հայաստան անտառների կառավարման պլանների հետ): Տրամադրում է տեխնիկական առաջարկություններ էկոլոգիական միջանցքային տարածքների ուրվագծման և անտառային էկոհամակարգերի լանդշաֆտի ինտեգրման համար. առաջարկություններ է ներկայացնում անտառների ապօրինի/ոչ կայուն օգտագործումը կանխելու համար: Աջակցում է տեղական համայնքների իրազեկմանը, խորհրդատվություն տրամադրում հողի կայուն կառավարման SLM միջոցառումների վերաբերյալ, որոնք պետք է իրականացվեն տեղական համայնքների կողմից ՊՏ/ԿԲԱ/ԿԲԱ-ների մոտակայքում, արտադրական գոտիներում: Տեխնիկական աջակցություն է ցուցաբերում ուսումնական նյութերի ներդրումն գործում (Արդյունք 2.1.1), ներկայացնում է շնորհանդեսներ վերապատրաստման դասընթացների ընթացքում և ապահովում ներդրում իրազեկման և տեղեկատվական նյութերի մեջ (Արդյունք 4.1.1/4.1.2):</p>
<p>Քաղցրահամ ջրային էկոհամակարգերի մասնագետ/լիմնոլոգ Դրույքաչափ՝ \$100/օրը</p>	<p>160 օր/տարի 1-4</p>	<p>Պարտականություններ(Արդյունք 2.1.1, 2.2.1). Գնահատում է Սևանի ավազանի լանդշաֆտի լճերում/ջրային մարմիններում ջրի որակի ֆիզիկական, քիմիական, կենսաբանական վիճակը (նմուշառում և վերլուծություն) գրում է ջրի որակի վերաբերյալ հաշվետվություններ և գնահատումներ՝ տրամադրելով նախնական դիտարկումներ և առաջարկություններ. պահպանել ջրային էկոհամակարգերի էկոլոգիական ամբողջականությունը: Տրամադրում է առաջարկություններ ջրի որակի հիմնական կենսաբանական և աբիոտիկ ցուցանիշների և մոնիտորինգի արձանագրությունների համար:(Ելք 2.1.1 2.2.1): Աշխատում է ջրի մասնագետի հետ և ընտրում է 1-2 առաջնահերթ ճահճային տարածքներ քաղցրահամ ջրային միջավայրերի վերականգնման համար, պատրաստում հիմնավորում և առաջարկում վերականգնման միջոցառումներ:</p>

<p>Ջրային տնտեսության մասնագետ</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$100/օրը</p>	<p>80 օր/տարի 2-3</p>	<p>Պարտականություններ՝ Արդյունք 2.1.1. Աշխատում է Լիմնոլոգի և այլ փորձագետների հետ և մշակում է Սևանի ավազանային գետերի և խոնավ տարածքների էկոլոգիական կարգավիճակի գնահատում (ներառյալ կլիմայի փոփոխության խոցելիության գնահատումը), որոնք ներկայացնում են Սևանա լճի հիմնական ձկնատեսակների ձվադրման վայրերը: Այս գնահատման եզրակացությունների հիման վրա կբացահայտվեն կարևոր ձկների ձվադրավայրերի և կրիտիկական ճահճային տարածքների պահպանման/վերականգնման առաջնահերթ միջոցառումները, ինչպես նաև հնարավոր կարգավորող փոփոխությունները, որոնք կարող են անհրաժեշտ լինել վերականգնման միջոցառումները հնարավոր դարձնելու համար: Ներառում է նաև Ձկնաբուծության ոլորտում գործող ջրային մարմինների գնահատում, ձկնորսության լիցենզիաների և ձկնորսական ձեռնարկությունների կողմից օգտագործվող լճերի և ջրային մարմինների բնապահպանական վիճակի գնահատում. ապահովել անկայուն հիդրոլոգիական ռեժիմի հետևանքով ձկնաբուծական ռեսուրսների կորուստների տեխնիկական գնահատում և նախնական առաջարկություններ: Աշխատում է Լիմնոլոգի հետ և աջակցում է Շրջակա միջավայրի նախարարությանը քաղցրահամ ջրերի կենսամիջավայրերի վերականգնման համար 1-2 առաջնահերթ ճահճային տարածքների ընտրության հարցում, պատրաստում է հիմնավորում և առաջարկում վերականգնման միջոցառումներ:</p>
<p>Բնապահպանական տնտեսագետ (մասնագիտացած կենսաբազմազանության գծով/PA)</p> <p>Rate ?</p>	<p>100 օր/տարի 2-4</p>	<p>Պարտականություններ (Արդյունք 2.1.1): Աշխատում է առաջադրանքի ղեկավարի և էկոտուրիզմի ավագ փորձագետի և այլ փորձագետների հետ և զարգացնում. (i) «Սևան ազգային պարկ» ծախսերի/օգուտների վերլուծություն, որն աջակցում է այգին արդյունքների վրա հիմնված բյուջետավորում իրականացնելու համար, ներառյալ՝ գործառնական և կապիտալ կարիքների ծախսերի հաշվարկը և ծախսարդյունավետության գնահատումը. բյուջեի կառավարման միջոցառումներ՝ ապահովելու ՊՏ կառավարման կայուն ֆինանսավորում, որը բացահայտում է եկամուտների աղբյուրները. եկամուտների ստեղծման և ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման հետ կապված բիզնես հնարավորությունների մեխանիզմների մշակում. Աշխատակազմի աղյուսակները և կառավարման պլանը հարմարեցնելով այն սցենարին, որտեղ եկամուտները օպտիմալ կերպով կհամապատասխանեն ծախսերի կարիքներին և այլն: Բացի այդ, ՊՏ-ի եկամուտների ստեղծման բիզնես հնարավորությունների գնահատում և բիզնես պլանի մշակում, որը ներառում է եկամուտների նոր հոսքեր, բայց նաև ծախսարդյունավետ միջոցներ՝ ավելի լավ օգտագործելու առկա բյուջետային հատկացումները և ֆինանսավորումը: Բիզնես պլանը հիմնված կլինի լավագույն միջազգային փորձի վրա, և դա կօգնի բացահայտել պոտենցիալ տնտեսական հնարավորությունները, բաժանել ներդրումային ծախսերը, ուսումնասիրել պոտենցիալ շուկաները և կտրամադրի հրահանգներ, թե ինչպես զարգացնել և պահպանել կայուն կենսաբազմազանությանը բարենպաստ բիզնեսներ և ներգրավել տեղական ձեռներեցներին և համայնքներին: Տվյալ մասնագետը պետք է Նպաստի «Սևան» ազգային պարկ ՊՈԱԿ-ի և զբոսաշրջային օպերատորների միջև 2 ՊՄԳ-ի ստեղծմանը՝ Սևանի կենսաբազմազանության արժեքները խթանելու նպատակով:</p>
<p>Էկոտուրիզմի փորձագետ</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$100/օրը</p>	<p>80 օր/տարի 2-4</p>	<p>Պարտականություններ (Ելք 2.1.1, 2.1.2; 3.1.4) Բնապահպանական տնտեսագետի հետ միասին տրամադրում է՝ (i) առկա էկոտուրիզմի ուղղությունների և տեղական ենթակառուցվածքների քարտեզագրումը, առկա և անհրաժեշտ զբոսաշրջային ներդրումների պլանը (որը կնպաստի բնության-մշակութային ժառանգության նպատակներին) ծրագրի տարածքում և կօգնի բարձրացնել տեղական համայնքի իրազեկությունը, հետաքրքրությունը և մասնակցությունը էկոտուրիզմի նախաձեռնություններին; (ii) երկու թիրախային մարզերում կմշակի (Գեղարքունիք և Վայոց Ձոր) էկոտուրիզմի ներուժի գնահատման հաշվետվություն: Ջեկույցը կներառի տեղական իշխանությունների կողմից անհրաժեշտ գործողությունների վերաբերյալ գործնական առաջարկություններ, ինչպես նաև ցանկացած հնարավոր քաղաքականության և կանոնակարգային փոփոխություններ, որոնք անհրաժեշտ են էկոտուրիզմը խթանելու և Սևանի Ռամսարի տեղանքի և Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի KBA/IBA-ի արժեքավորումը խթանելու համար: ներդրումներ ծրագրի տարածքում էկոտուրիզմի ենթակառուցվածքների զարգացման համար, որոնք նպաստում են Սևանի Ռամսարի տեղանքի և Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի KBA/IBA-ների արժեքավորմանը, ինչպես նաև առաջարկություններ՝ ներառելու էկոտուրիզմի բացահայտված հիմնական</p>

		երթուղիները ավելի լայն զբոսաշրջային շրջաններում. ներառում է թիրախային տարածքներում անվտանգ զբոսաշրջության վերաբերյալ առաջարկություններ՝ համաձայն երկրում գործող անվտանգության ստանդարտների, նորմերի և կանոնակարգերի: Չեկույցը հետագայում կներառի առաջարկվող միջոցառումների իրականացման և մասնավոր հատվածի և տեղական ՀԿ-ների ներգրավման ճանապարհային քարտեզ: Էկոտուրիզմի փորձագետը կմշակի և կտրամադրի համապատասխան ուսուցման մոդուլներ տեղական համայնքների համար ծրագրի PA/KBAs/IBAs տարածքում և կանցկացնի դասընթացներ (Արդյունք 3.1-ի համաձայն):
ՊՏ (պահպանվող տարածքներ) փորձագետների կարողությունների զարգացում (TNA) Դրույքաչափ՝ \$100/օրը	30 օր/ տարի 1-2	Պարտականություններ (Արդյունք 2.1.1). Իրականացնում է վերապատրաստման կարիքների գնահատում ՊՏ անձնակազմի համար (Սևան ազգային պարկ); պատրաստել TNA-ի հաշվետվություն կոնկրետ վերապատրաստման առաջարկություններով/թեմայով և մշակել ՊՏ անձնակազմի վերապատրաստման ծրագիր: Այլ փորձագետների հետ համատեղ հանդես գալ նաև դասընթացի թեմաներով և զեկուցումներով: Աշխատել այլ փորձագետների և մասնագիտացված ընկերության/ՀԿ-ի հետ (որը կվարձվի վերապատրաստման մոդուլները մշակելու և մատուցելու համար):
ՊՏ-ների տեսչության և պարեկության փորձագետ Դրույքաչափ՝ \$100/օրը	80 օր/տարի 2-5	Պարտականություններ (Արդյունք 2.1.1, 3.1.4). Մշակում և տրամադրում է վերապատրաստման մոդուլներ Էկոլոգիական տեսուչներին, ՊՏ ռեյնջերին, ոստիկանությանը, անտառապահներին. մշակում է աշխատանքային պլան թիրախային արգելոցների և արգելավայրերի KBA/IBA-ների համար՝ հակազդելու ապօրինի գործողություններին, որսագողությանը և բնական ռեսուրսների անկայուն բերքահավաքին. աջակցում է համայնքի իրազեկմանն ու կլոր սեղանի քննարկումներին Էկոլոգիական տեսուչների և տեղական ոստիկանության հետ՝ կենսաբազմազանության վրա ազդող անօրինական գործողությունները վերացնելու անհրաժեշտության ուղղությամբ:
Համայնքի իրազեկման մասնագետ Դրույքաչափ՝ 100\$/օր	150 օր/տարի 2-5	Պարտականություններ (Արդյունք 3.1.4). Աջակցում է առաջադրանքի ղեկավարին Բաղադրիչ 2-ի և Արդյունք 3.1.4-ի համար՝ բացահայտելու տեղական կամավորներին և համայնքի ղեկավարներին, որոնք կխթանեն Էկոլոգիական միջանցքները և Խնամակալների ցանցը (Caretakers Network): Աջակցում է 5 Համայնքային համաձայնագրերի վերջնական ձևակերպմանը և տեղական այլընտրանքային եկամտի գործունեության և ծրագրի կողմից օժանդակվող միջոցառումների բացահայտմանը:
Հասարակության հետ կապերի ավագ մասնագետ (ՀՊ) Դրույքաչափ՝ 6000 ԱՄՆ դոլար /տարեկան	5 տարի (կես դրույքով)	Պարտականություններ՝ (Բաղադրիչ 2; Արդյունք 3.1.4; Արդյունք 4.1.1, 4.1.2) Պատասխանատու է հաղորդակցման և իրազեկման միջոցառումների իրականացման և իրականացված Բաղադրիչ 2-ի և Արդյունք 3.1.4-ի հետ կապված Հաղորդակցության պլանի/ԿՄ պլանի իրականացման համար: WWF Հայաստանի (RP) կողմից: Աջակցում է Ծրագրի ղեկավարին իրազեկման արշավների և իրագործելի միջոցառումների իրականացման գործում, որոնք առաջարկվում են վարքագծի փոփոխության վերլուծության կողմից PPG փուլում:

Տեխնիկական խորհրդատվություններ

Բաղադրիչ 3

<p>SLM միջոցառումների Առաջադրանքի ղեկավար (Արդյունքներ 3.1.1/3.1.2/3.1.3)</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$1200/ամսական</p>	<p>60 ամիս/տարի 1-5</p>	<p>Պարտականություններ՝ (Արդյունքներ 3.1.1.; 3.1.2; 3.1.3): Տվյալ մասնագետը պատասխանատու է 3.1.1 Արդյունքների իրականացման; 3.1.2; 3.1.3 և բոլոր ցուցանիշների ձեռքբերման համար: Պարտականությունների օրինակ՝ աշխատելով այլ տեխնիկական ազգային փորձագետների հետ՝ SLM-ի ղեկավարը համակարգում է Ագրո-բնապահպանական վճարումների սխեմայի և SLM-ի աշխատանքները ծրագրի տարածքներում արոտավայրերի, ջրի և անտառային տարածքների ներքո:</p> <p>Տվյալ մասնագետը մշտական կապի մեջ պիտի լինի ազգային գործընկերների հետ (համապատասխան գերատեսչություններում և գերատեսչություններում, որոնք ներգրավված են ծրագրի գործունեության մեջ) ինչպես նաև տեխնիկական ներդրումներ և գնահատումներ տրամադրի արոտավայրերի/անտառների/ջրային ռեսուրսների և ծրագրի ազգային փորձագետների թիմ կողմից պատրաստված այլ փոխկապակցված հաշվետվությունների վերաբերյալ:</p> <p>Հեշտացնում և աջակցում է փորձագետների դաշտային առաքելություններին և մասնակցում արոտավայրերի/ջրային/անտառային ռեսուրսների գույքագրմանը և LDN ցուցանիշներին համապատասխան SLM-ի համապատասխան միջոցառումների բացահայտմանը. այլ ազգային փորձագետների և նախարարության գործընկերների և Գիտությունների ակադեմիայի ինստիտուտների հետ համատեղ խթանում է կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն արոտավայրերի և խոտհարքների կառավարումը և LDN-ի վրա հիմնված SLM միջոցառումները կայուն արոտների և անտառների և ջրերի կառավարման նպատակով. ապահովում է համակարգումը՝ կանոնավոր հանդիպումները իրականացնելով նախարարության գործընկերների հետ և նպաստում է շահագրգիռ կողմերի մասնակցային մոտեցումներին և կանանց ու երիտասարդներին և այլ խոցելի խմբերի մասնակցությանը ծրագրի գործունեությանը:</p> <p>Համագործակցում է նախարարության գործընկերների հետ և ապահովում, որ տեղական բնական ռեսուրսների օգտագործողների (ֆերմերներ, ԶՕԸ, ՔՀԿ-ներ տեղական ՀԿ) վերապատրաստման աշխատանքները իրականացվեն աշխատանքային պլանի համաձայն: Դիտարկում է ցուցիչները: Նպաստում է Սևանի ազգային պարկի համայնքի իրազեկմանը և դպրոցների հետ տեղական մոնիտորինգի իրականացմանը: Նպաստում է նորարարության մարտահրավերին (մրցույթ): Աջակցում է ուսումնական նյութերի պատրաստմանը (Արդյունք 2.1.1), ներկայացնում է շնորհանդեսներ վերապատրաստման դասընթացների ընթացքում և կատարում իր ներդրումը իրազեկման և տեղեկատվական նյութերի մեջ (Արդյունք 4.1.1/4.1.2):</p> <p>Ապահովում է ռիսկերի կառավարման միջոցառումների իրականացումը և ռիսկերի շարունակական մոնիտորինգը, աջակցում է SESA-ի զարգացմանը և ապահովում է ESMF-ի և ESMP-ի իրականացումը՝ կապված ռիսկերի կառավարման միջոցառումների հետ, որոնք վերաբերում են ջրի և հողօգտագործման պլանավորման ռիսկերին, ծրագրի տարածքներում բնական ռեսուրսների կառավարման արդյունավետ միջոցառումների ցուցադրում: (Հավելված 6, SESP): Աջակցում է SESP թարմացումներին/վերանայմանը և անհրաժեշտության դեպքում նաև ռիսկերի դասակարգմանը:</p>
<p>Արոտավայրի գյուղատնտես</p>	<p>250 օր/տարի 1-5</p>	<p>Պարտականություններ՝ (Արդյունք 3.1.1). Տրամադրում է տեխնիկական աջակցություն թիրախային տարածքներում արոտավայրերի պաշարների հայտնաբերման գործում: Տրամադրում է արոտավայրերի վիճակի դինամիկայի, արոտավայրերի արտադրողականության, արոտավայրերի դեգրադացիայի միտումների վերլուծություն: Ղեկավարում է արոտավայրերի կառավարման զարգացումը: Տրամադրում է</p>

<p>(2)</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$100/օրը</p>		<p>է ռազմավարական խորհրդատվություն և առաջարկություններ Ագրոէկոլոգիական վճարումների սխեմայի ցուցանիշների վավերացման, հողերի կայուն կառավարման SLM միջոցառումների և կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն գործողությունների և ռիսկերի կառավարման միջոցառումների ինտեգրման համար Արտավայրերի կառավարման պլաններում: Տրամադրում է խորհրդատվության և առաջարկությունների նախագծեր՝ գործող օբեկտիվային դաշտը փոփոխելու՝ SLM միջոցներ կիրառող ֆերմերների համար սուբսիդիաներ սահմանելու նպատակով: Մասնակցում է SLM Innovation Challenge-ի առաջարկների գնահատմանը և աջակցում է հողատարածքների վերականգնման նորարարական աշխատանքներին, որոնք խրախուսվում են ծրագրի աջակցությամբ իրականացվող տարբեր միջոցառումների միջոցով: Աշխատում է արտոգտագործողների կոմիտեների հետ, տեխնիկական ուղեցույց է տրամադրում ծրագրի թիմին և տեղական դաշտային համակարգմանը՝ աջակցելով Արտավայրերի կառավարման պլանների իրականացմանը ծրագրի ողջ ընթացքում: Աջակցում է ուսումնական նյութերի ներածությունների տրամադրման գործում, ներկայացնում է շնորհանդեսներ վերապատրաստման դասընթացների ընթացքում՝ մեծ ներդրում ունենալով տեղեկատվական նյութերի մեջ տրամադրման գործում (Արդյունք 4.1.1/4.1.2):</p>
<p>Բուսաբան</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$100/օրը</p>	<p>90 օր/տարի 1-3</p>	<p>Պարտականություններ՝ (Արդյունք 3.1.1; 3.1.4) Աշխատում է Արդյունք 2-ի ներքո գտնվող գույքագրման մեջ ներգրավված գիտնականների թիմի հետ համակարգված: Տեխնիկական աջակցություն է տրամադրում արտավայրերի և խոտհարքների բույսերի կենսաբազմազանության գույքագրման գործում: Աջակցում է Ագրոէկոլոգիական վճարումների սխեմայում ներառված ցուցանիշների վավերացմանը, հատկապես կենսաբազմազանության հետ կապված: Աջակցում է ուսումնական նյութերի ներածությունների տրամադրման գործում, ներկայացնում է շնորհանդեսներ վերապատրաստման դասընթացների ընթացքում՝ իր ներդրումն ունենալով տեղեկատվական նյութերի տրամադրման գործում (Արդյունք 4.1.1/4.1.2):</p>
<p>Կենդանաբան</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$100/օրը</p>	<p>90 օր/տարի 1-3</p>	<p>Պարտականություններ՝ (Արդյունք 3.1.1; 3.1.3; 3.1.4) Աշխատում է համագործակցելով Գիտնականների թիմի հետ, որը ներգրավված է Արդյունք 2-ի շրջանակներում գույքագրումներ իրականացնելու նպատակով: Տեխնիկական աջակցություն է տրամադրում արտավայրերի և խոտհարքների բույսերի կենսաբազմազանության գույքագրմանը: Աջակցում է Ագրոէկոլոգիական վճարումների սխեմայում ներառված ցուցանիշների վավերացմանը, մասնավորապես, կապված կենսաբազմազանության հետ: Աջակցում է ծրագրի շրջանակներում արտավայրերի և անտառային տարածքների հիմնական տեսակների հայտնաբերմանը: Աջակցում է ուսումնական նյութերի ներածությունների տրամադրման գործում, ներկայացնում է շնորհանդեսներ վերապատրաստման դասընթացների ընթացքում՝ իր ներդրումն ունենալով տեղեկատվական նյութերի տրամադրման գործում (Արդյունք 4.1.1/4.1.2):</p>
<p>Անտառաբուծության փորձագետ</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$100/օրը</p>	<p>100 օր/տարի 1-3</p>	<p>Պարտականություններ՝ (Արդյունք 3.1.3; 3.1.4). Աջակցում է հիմնական անտառային էկոհամակարգերի քարտեզագրմանը պիլոտային անտառային տարածքներում՝ ծրագրի շրջանակներում: Տրամադրում է տեխնիկական խորհրդատվություն անտառների կայուն կառավարման վերաբերյալ, աջակցում է անտառների կառավարման պլանների թարմացմանը՝ Արդյունք 3.1.3-ի ներքո; առաջարկում է անտառների վերականգնման ռազմավարություններ Արդյունք 3.1.3-ում, առաջարկում է մոնիտորինգի ցուցիչներ անտառային էկոհամակարգերի վերականգնման գնահատման համար, աջակցում է գիտնական անտառային էկոհամակարգերի վերականգնման միջոցառումների բացահայտմանը. ապահովում է տեխնիկական ներդրում անտառների կառավարման պլանների թարմացման համար՝ արդյունավետ/ժամանակակից հրդեհների կանխարգելման/կառավարման միջոցառումներով (որը պետք է ներառվի Հայաստան անտառային կառավարման ստորաբաժանումների կողմից իրենց գործող ծրագրերում): Աջակցում է ուսումնական նյութերի ներածությունների տրամադրման գործում, ներկայացնում է շնորհանդեսներ վերապատրաստման դասընթացների ընթացքում:</p>

Արտավայրերի կառավարման անկախ գնահատող Դրույքաչափ՝ \$100/օրը	60 օր 3-5 տարի	Պարտականություններ՝ Արդյունք 3.1.1 Աջակցում է Շրջակա միջավայրի նախարարությանը և Ագրովճարային Սխեմայի մեջ ներդրողներին գնահատելու ներդրումների վերադարձը և տրամադրում է անկախ գնահատում գյուղատնտեսության վճարային սխեմայի ոլորտում ձեռք բերված արդյունքների վերաբերյալ:
Հիդրոլոգ Դրույքաչափ՝ \$100/օրը	120 օր 1-3 տարի	Պարտականություններ (Արդյունք 3.1.2). վերանայել ծրագրի փորձնական համայնքներում հիդրոտեխնիկական օբյեկտների և ռոզման ցանցի վիճակը, անհրաժեշտության դեպքում իրականացնել դաշտային և գրասենյակային ուսումնասիրություններ՝ ընթացիկ գործառնական պայմանների ընդհանուր գնահատական տալու նպատակով, վերանայել հիդրոտեխնիկական օբյեկտների ներդրումների և պահպանման աշխատանքների պլանները և առաջարկություններ տրամադրել տեղական մակարդակում ջրի նոր պահեստային հզորություններում ներդրումների համար (և/կամ գոյություն ունեցողների վերանորոգման), հիդրոտեխնիկական օբյեկտների (ջրամբարներ, ռոզման համակարգ) բարելավում և արդիականացում: Աջակցել նպատակային WUAs-ներին՝ գրելու ծրագրերի առաջարկներ և ապահովել համաֆինանսավորում տեղական ռոզման ենթակառուցվածքների անհրաժեշտ վերանորոգման համար:
Ռոզման և մշակաբույսերի ջրի պահանջների փորձագետ Դրույքաչափ՝ \$100/օր	100 օր Տարի 1-3	Պարտականություններ՝ (Արդյունք 3.1.2). Աշխատել հիդրոլոգի հետ միասին (Առաջադրանք 3.1.2-ում): Գնահատել ռոզման առկա նորմերը և դրանց կիրարկումը (ջրի օգտագործման ներկայիս գործելակերպը), թիրախային համայնքներում ռոզման ծավալներն ու ժամկետները, ռոզման գյուղատնտեսության համար առկա ջրի պլանները և մշակել գնահատման հաշվետվություն և առաջարկություններ ջրի օգտագործման արդյունավետությունը բարելավելու համար՝ առաջարկելով օպտիմալացնել ռոզման պահանջներն ու ժամկետները: Մշակել գիտականորեն հիմնավորված ռոզման պահանջները և ջրի բացթողման ժամկետները՝ հաշվի առնելով կանխատեսվող կլիմայով պայմանավորված ջրի պակասը. գնահատել հողի վիճակը (համաձայնեցվելով ծրագրի այլ փորձագետների հետ): Աջակցել կայուն գյուղատնտեսական միջոցառումների նախագծմանը, ներառյալ ցանքաշրջանառությունը և փոխարտադրությունը, առաջարկելով պարարտանյութերի կիրառումը սահմանափակելու կամ օրգանական պարարտանյութերի կիրառումը, հաշվի առնելով հողի աղակալումը:
Բնապահպան տնտեսագետ փորձագետ Դրույքաչափ՝ \$100/օրը	40 օր 2-3 տարի	Պարտականություններ՝ Արդյունք 3.1.4. Հիմնական խնդիրն է լինելու աջակցել ծրագրի դրամաշնորհներին և գնահատել այդ առաջարկները սոցիալ-տնտեսական օգուտների և կայունության տեսանկյունից: Գնահատման տրամադրում, որը կենտրոնացած է օգուտ-ծախս հարաբերակցության (BCR) և միջամտությունների վերադարձման հավանական ժամանակահատվածի (տարի) վրա: Այն միջամտությունները, որոնք չեն կարող ցույց տալ BCR-ը 2:1-ից ավելի և 10 տարուց պակաս վերադարձի ժամկետ, չեն ֆինանսավորվի: Աջակցել առաջարկների դասակարգմանը դրանց տնտեսական եկամտաբերության հիման վրա՝ որպես ընտրության գործընթացի մաս: Մասնակցել տեղական համայնքների վերապատրաստմանը՝ մշակելով այս առաջարկների ծախսերի և օգուտների հարաբերակցությունը:
Բաղադրիչ 4/ KM		
Տեղական/Ազգային պայմանագրային		
Հաղորդակցության ավագ մասնագետ (IP)	5 տարի (կես դրույքով)	Պարտականություններ՝ (Արդյունք 4.1.1/4.1.2). Աջակցում է Ծրագրի ղեկավարին նաև պատասխանատու է հաղորդակցության և իրազեկման գործողությունների իրականացման և Հաղորդակցության պլանի/ԿՄ պլանի իրականացման համար: Մերտորեն համագործակցում է WWF Հայաստանի (ՎՀՀ) հաղորդակցման մասնագետի հետ՝ իրականացնելու իրազեկման և հասարակայնության հետ կապերի ներդաշնակեցված միջոցառումներ և արշավներ IP և RP-ի կողմից իրականացվող բաղադրիչների միջև: Աջակցում է Ծրագրի

Դրույքաչափ՝ 6000 ԱՄՆ դոլար /տարեկան		ղեկավարին իրազեկման արշավների և իրագործելի միջոցառումների իրականացման գործում, որոնք առաջարկվում են վարքագծի փոփոխության վերլուծության կողմից PPG փուլում:
Գիտելիքների կառավարման ավագ խորհրդատու Դրույքաչափ՝ 6000 ԱՄՆ դոլար /տարեկան	4 տարի (2-5 տարի)	Պարտականություններ՝ (Արդյունք 4). Պատասխանատու է իրագործելի միջոցառումների իրականացման համար (կապված իրազեկման և գիտելիքների փոխանակման հետ), որոնք առաջարկվել են PPG-ի վարքագծի վերլուծության կողմից և ձեռնարկում է ծրագրի կողմից ստացված գիտելիքների համակարգում (սկսած 3-րդ տարուց): Աջակցում է Ծրագրի մենեջերին՝ մշակելու Ծրագրի ընդլայնման և վերօրինակման ռազմավարությունը: Աջակցում է Գիտելիքների կառավարման պլանի իրականացմանը: Տրամադրում է խորհուրդներ Առաջադրանքների ղեկավարներին և ծրագրի համապատասխան փորձագետներին՝ կապված ենթարդյունքների և արդյունքների հասնելու համար մոնիտորինգի և գնահատման գիտելիքների օգտագործման նպատակով:

Բաղադրիչ 5/ M&E

Տեղական / Ազգային պայմանագրեր

M&E ծրագրի մոնիտորինգի փորձագետ (GEB) Դրույքաչափ՝ 10,000 ԱՄՆ դոլար/տարեկան	5 տարի (1-5 տարի)	Պարտականություններ՝ (Արդյունք 5.1.2). Աջակցում է Ծրագրի ղեկավարին և հետևում է առաջընթացին դեպի GEB (Գլոբալ բնապահպանական առավելություններ); տարբեր Բաղադրիչների համակարգողներից իրականացնում է արդյունքների հավաքագրում և արդյունքների շրջանակի ցուցիչների մոնիտորինգ; վերահսկում է ԳԷՀ-ի հիմնական ցուցիչները, գործող թարմացումները և վերահսկում այլ գործողությունները՝ համաձայն M&E պլանի: Իրականացնում է Բնապահպանական և սոցիալական ռիսկերի մոնիտորինգ: Առաջադրանքների ղեկավարներին, դաշտային համակարգողներին և ծրագրի համապատասխան փորձագետներին խորհրդատվություն է տրամադրում՝ կապված GEB-ի, M&E-ի առաջընթացի և KM-ի հետ համակարգման վերաբերյալ՝ աջակցելով ծրագրի հարմարվողական կառավարմանը:
Ազգային M&E փորձագետի միջնաժամկետ գնահատում Դրույքաչափ՝ \$100/օր	20 օր (տարի 3)	Պարտականություններ՝ իրականացնել ծրագրի միջնաժամկետ վերանայում՝ միջազգային M&E փորձագետի հետ համատեղ, հետևելով ՄԱԶԾ-ի և ԳԷՀ-ի ուղեցույցներին: Հիմնական կատարողականներ. Ծրագրի միջնաժամկետ հաշվետվության պատրաստում:
Ազգային M&E փորձագետի վերջնական գնահատում Դրույքաչափ՝ \$100/օր	20 օր / (տարի 5)	Պարտականություններ. իրականացնել տերմինալի ծրագրի գնահատումը Միջազգային M&E փորձագետի հետ համատեղ և հետևելով ՄԱԶԾ-ի և ԳԷՀ-ի ուղեցույցներին: Հիմնական կատարողականներ. Ծրագրի եռամսյակային հաշվետվության պատրաստում:

Միջազգային պայմանագրեր

M&E փորձագետ Դրույքաչափ՝ \$700/օրը	30 օր (տարի 3)	Պարտականություններ՝ իրականացնել ծրագրի միջնաժամկետ վերանայում ազգային M&E փորձագետի հետ համատեղ՝ հետևելով ՄԱԶԾ-ի և ԳԷՀ-ի ուղեցույցներին: Հիմնական կատարողականներ. ծրագրի միջնաժամկետ վերանայման հաշվետվություն; կառավարման պատասխանատուների արձագանքման փաստաթուղթ:
M&E փորձագետ Դրույքաչափ՝ \$700/օրը	30 օր (տարի 5)	Պարտականություններ. իրականացնել ծրագրի եռամսյակային գնահատումը ազգային M&E փորձագետի հետ համատեղ՝ հետևելով ՄԱԶԾ-ի և ԳԷՀ-ի ուղեցույցներին: Հիմնական կատարողականներ. նախագծի եռամսյակային գնահատման հաշվետվություն պատրաստում; կառավարման պատասխանների արձագանքման փաստաթուղթ:

Մաս Բ. Ծրագրի հիմնական պաշտոնների դերերն ու պարտականությունները

Անձնակազմ / խորհրդատու Ժամանակի մուտքագրում	Պարտականություններ, արդյունքներ և ենթարդյունքներ
Տեղական / Ազգային պայմանագրեր	
Ծրագրի ղեկավար / համակարգող <i>Դրույքաչափ՝ \$1,500/ամսական 60 ամիս / ավելի քան 5 տարի</i>	<p>Ծրագրի ղեկավարը պատասխանատու կլինի Ծրագրի ընդհանուր կառավարման համար, ներառյալ ծրագրի բոլոր ներդրումների մոբիլիզացումը, ծրագրի անձնակազմի, խորհրդատուների և ենթակապալառուների նկատմամբ վերահսկողության իրականացման համար:</p> <p>Ծրագրի ղեկավարի առաջնահերթ պարտականությունն է ապահովել, որ ծրագիրն արձանագրի Ծրագրային փաստաթղթում նշված արդյունքները, որակի պահանջվող չափորոշիչներին և ժամանակի և ծախսերի սահմանված սահմանափակումներին համապատասխան: Ծրագրի ղեկավարը կտեղեկացնի Ծրագրի խորհրդին և Ծրագրի երաշխիքային դերերի ցանկացած ուշացումների կամ դժվարությունների մասին, որոնք առաջանում են իրականացման ընթացքում՝ համապատասխան աջակցություն և ուղղիչ միջոցներ ձեռնարկելու նպատակով:</p> <p><u>Պարտականություններ և պարտավորություններ</u></p> <ul style="list-style-type: none"> Կառավարել ծրագրի ընդհանուր իրականացումը; Պլանավորել ծրագրի գործունեությունը և վերահսկել առաջընթացին՝ համաձայն հաստատված աշխատանքային պլանի: Իրականացնել գործունեությունը անձնակազմի, ապրանքների և ծառայությունների կառավարմամբ, վերապատրաստման և փոքր դրամաշնորհների միջոցով, ներառյալ տեխնիկական պայմանների և աշխատանքի բնութագրերի մշակումը, միևնույն ժամանակ վերահսկել կապալառուների աշխատանքը: Վերահսկել իրադարձությունները, ինչպես սահմանված է ծրագրի մոնիտորինգի պլանում, և անհրաժեշտության դեպքում թարմացնել պլանը: Մշտադիտարկել ESMF և SESP միջոցառումների իրականացումը: Աջակցություն տրամադրել ՄԱԶԾ-ի կողմից պահանջվող գնահատումների ավարտին, տեղում իրականացվող ստուգումներին և աուդիտներին: Կառավարել ՄԱԶԾ-ի ֆինանսական ռեսուրսների տրամադրման հարցումները ֆինանսավորման կանխավճարների, ուղղակի վճարումների կամ փոխհատուցման միջոցով՝ օգտագործելով FACE ձևաթուղթը:

Անձնակազմ / խորհրդատու Ժամանակի մուտքագրում	Պարտականություններ, արդյունքներ և ենթարդյունքներ
	<ul style="list-style-type: none"> • Վերահսկել ֆինանսական ռեսուրսները և հաշվապահական հաշվառումը՝ ապահովելու ֆինանսական հաշվետվությունների ճշգրտությունն ու հուսալիությունը: Վերահսկել համաֆինանսավորումը և կանխատեսված ռիսկերը: • Դիտարկել ծրագրի առաջընթացը, հետևել պլանի շեղումներին և անհրաժեշտության դեպքում կատարել ընթացիկ ուղղումներ՝ արդյունքների հասնելու համար համաձայնեցնելով ծրագրի Կառավարման խորհրդի հետ՝ թույլատրելի սահմաններում: • Համոզվել, որ փոփոխությունները վերահսկվում են, և խնդիրները լուծվում են: • Ներկայացնել կանոնավոր առաջընթացի մասին հաշվետվություններ ծրագրի կառավարման խորհրդին՝ նախապես Ծրագրի կառավարման խորհրդի հետ համաձայնեցված կարգի համաձայն՝ ներառելով մարտահրավերների և հնարավորությունների լուծման միջոցառումները: • Եռամսյակային կտրվածքով պատրաստել ՄԱԶԾ-ին ներկայացվող ֆինանսական հաշվետվություններ: • Կառավարել և վերահսկել ծրագրի ռիսկերը, ներառյալ սոցիալական և բնապահպանական ռիսկերը, որոնք ի սկզբանե բացահայտվել են և ծրագրի իրականացման ընթացքում բացահայտված նոր ռիսկերը ներկայացնել Ծրագրի խորհրդի քննարկմանն և անհրաժեշտության դեպքում համապատասխան գործողությունների որոշում կայացնելու նպատակով, ինչպես նաև թարմացնել այս ռիսկերի կարգավիճակը՝ պատշաճ վարելով ծրագրի ռիսկերի մատյանը: • Կիրառել ծրագրի իրականացման ընթացքում քաղաք դասերը և կառավարել KM-ի գործողությունները (KM/PR փորձագետների աջակցությամբ): • Ապահովել GEB-ի ձեռքբերումը և պատասխանատու լինել GEB-ի առաջընթացի մոնիտորինգի համար (աջակցում է M&E/GEB փորձագետը) և ապահովել, որ մոնիտորինգի և գնահատման գիտելիքները տեղեկացնեն հարմարվողական դեկավարությանը՝ ապահովելով ռիսկերի և երաշխիքների մոնիտորինգ և համապատասխան միջոցառումների իրականացում՝ համաձայն ՄԱԶԾ SES պահանջների (աջակցությամբ SES փորձագետների): • Անհրաժեշտության դեպքում նախապատրաստել բազմամյա աշխատանքային պլանի վերանայումներ, ինչպես նաև տարեկան և եռամսյակային պլաններ: • Իրականացնել տեխնիկական ներդրումներ և խմբագրումներ ծրագրի տեխնիկական հաշվետվությունների և գնահատումների մեջ: • Պատրաստել մեկնարկային հաշվետվությունը մեկնարկային սեմինարից ոչ ուշ, քան մեկ ամիս հետո. • Համոզվել, որ ծրագրի արդյունքների շրջանակում ներառված ցուցիչները մշտադիտարկվեն ամեն տարի նախքան GEF PIR-ի ներկայացման վերջնաժամկետը, որպեսզի առաջընթացը հնարավոր լինի զեկուցել GEF PIR-ում: • Պատրաստել GEF PIR; • Գնահատել ծրագրի հիմնական և փոքր փոփոխությունները ՄԱԶԾ-ԳԷՀ-ի կողմից սահմանված պարամետրերի շրջանակներում. • Մշտադիտարկել իրականացման պլանները, ներառյալ գեղեցիկ գործողությունների ծրագիրը, շահագրգիռ կողմերի ներգրավման պլանը և բնապահպանական և սոցիալական կառավարման ցանկացած պլան. • Վերահսկել և հետևել առաջընթացին ԳԷՀ-ի հիմնական ցուցանիշների համեմատ: • Աջակցել միջնաժամկետ վերանայման և ավարտական գնահատման գործընթացին: <p>Հետևյալ գործողությունների հետ կապված տեխնիկական աջաջողրանքներ: (i) Հողերի դեգրադացիայի գնահատման մեթոդաբանների մշակում և ուսումնասիրություն (Արդյունք 1.1; և 1.2) (ii) Աջակցություն արոտավայրերի գույքագրմանը և դեգրադացիայի գնահատման գործում. 1.2, 2.2.1 (iv) Ստացվելիք արդյունքի ներքո մշակված ուղեցույցների և ձեռնարկների տեխնիկական նյութերի խմբագրում (Արդյունք 2.1.2) (v) Վերապատրաստման մոդուլների և իրազեկության բարձրացման նյութերի պատրաստում (Արդյունք 4.1.1; 3.1.1; 3.1.2; 3.1.3. 3.1.4) (vi) Ծրագրի կայունության և կրկնօրինակման ռազմավարության տեխնիկական ներդրում. (vi) Տեխնիկական ներդրում դրամաշնորհային առաջարկների վերանայման մեջ (3.1.4); (vii) տեխնիկական ներդրում աջակցություն վարքագծով տեղեկացված քաղաքականության վերաբերյալ առաջարկությունների (ընդհանուր արդյունքների):</p>

<p>Անձնակազմ / խորհրդատու Ժամանակի մուտքագրում</p>	<p>Պարտականություններ, արդյունքներ և ենթարդյունքներ</p>
	<p><u>Պահանջվող որակավորումներ.</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Բնական ռեսուրսների կառավարման կամ բնապահպանական գիտությունների կամ հողի կայուն կառավարման (SLM) հետ կապված առարկայի համալսարանական աստիճան (մագիստրոս կամ ասպիրանտ): • Բնական ռեսուրսների կառավարման ոլորտում առնվազն 10 տարվա փորձ • Առնվազն 5 տարվա ցուցադրվող նախագծերի/ծրագրերի կառավարման փորձ: • Առնվազն 5 տարվա աշխատանքային փորձ նախարարությունների, ազգային կամ տեղական մակարդակի հաստատությունների հետ, որոնք զբաղվում են բնական ռեսուրսների և/կամ բնապահպանական կառավարմամբ: <p><u>Կարողություններ</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Ուժեղ առաջնորդության, կառավարչական և համակարգման հմտություններ՝ մեծ բազմաշահառու նախագծերի իրականացումն արդյունավետ համակարգելու, ներառյալ ֆինանսական և տեխնիկական ասպեկտները, ցուցադրված ունակությամբ: • Տեխնիկական և ադմինիստրատիվ թիմերը արդյունավետ կառավարելու, տարբեր ոլորտներում և բոլոր մակարդակներում շահագրգիռ կողմերի լայն շրջանակի հետ աշխատելու, համագործակցող գործակալությունների հետ երկարատև գործընկերություն զարգացնելու կարողություն: • Բյուջեները տնօրինելու, վերապատրաստելու և արդյունավետ աշխատելու ունակություն բոլոր մակարդակների գործընկեր անձնակազմի և նախագծում ներգրավված բոլոր խմբերի հետ: • Ծրագրի իրականացման բազմաթիվ ստորաբաժանումներին համակարգելու և վերահսկելու կարողություն՝ իրենց տեխնիկական գործողությունների իրականացման համար՝ համագործակցելով տարբեր ենթազգային շահագրգիռ կողմերի խմբերի, ներառյալ համայնքի և կառավարության հետ: • Նախագծման, ներկայացման և հաշվետվությունների պատրաստման հմտություններ: • Հաղորդակցման ուժեղ հմտություններ, հատկապես էլ. նամակներին ժամանակին և ճշգրիտ պատասխաններում: • Համակարգչային լավ հմտություններ, մասնավորապես MS Office փաթեթի բոլոր հավելվածների տիրապետում և ինտերնետ որոնում: • Հայաստանի պահպանվող տարածքների համակարգի, կենսաբազմազանության պահպանման և ազգային և ենթազգային մակարդակներում օրենքի կիրարկման հետ կապված քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական համատեքստի լավ իմացություն: • Անգլերենի և տեղական լեզուների գերազանց իմացություն:
<p>Ծրագրի ֆինանսական և վարչական օգնական</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$800/ամսական</p> <p>60 ամիս / ավելի քան տարի 1-5</p>	<p>Ծրագրի ղեկավարի գլխավորությամբ և հսկողությամբ Ծրագրի ֆինանսական և վարչական օգնականը կիրականացնի հետևյալ առաջադրանքները.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Աջակցել Ծրագրի ղեկավարին ծրագրի գործունեության ամենօրյա կառավարման և վերահսկման գործում. • Արձանագրել ծրագրի միջոցների և ծախսերի գրառումները և համոզվել, որ ծրագրին առնչվող բոլոր ֆինանսական փաստաթղթերը լավ պահպանված են և մատչելի օգտագործման համար ցանկաված պահի դրությամբ է Ծրագրի ղեկավարի պահանջով. • Վերանայել ծրագրի ծախսերը և ապահովել, որ ծրագրի միջոցներն օգտագործվում են Ծրագրի փաստաթղթի և ՀՀ օրենսդրության ու ընթացակարգերի համաձայն. • Վավերացնել և հաստատել FACE ձևաթղթերը ՄԱԶԾ-ին ներկայացնելուց առաջ. • Տրամադրել անհրաժեշտ ֆինանսական տեղեկատվություն, ըստ պահանջի և կարգի՝ ծրագրի կառավարման որոշումների կայացման համար. • Ծրագրի ստուգումների/աուդիտների ընթացքում տրամադրել անհրաժեշտ ֆինանսական տեղեկատվություն. • Վերանայել տարեկան բյուջեները և ծրագրի ծախսերի հաշվետվությունները և եթե ի հայտ գան անհամապատասխանություններ կամ խնդիրներ՝ տեղեկացնել Ծրագրի ղեկավարին;

Անձնակազմ / խորհրդատու Ժամանակի մուտքագրում	Պարտականություններ, արդյունքներ և ենթարդյունքներ
	<ul style="list-style-type: none"> • Համախմբել ծրագրի գործունեության իրականացման համար պատասխանատու կողմերի կողմից ներկայացված ֆինանսական առաջընթացի հաշվետվությունները. • Կապ հաստատել և հետևել պատասխանատու կողմերի հետ ծրագրի գործունեության իրականացման համար՝ ծրագրի ֆոնդերի և ֆինանսական առաջընթացի հաշվետվությունների հետ կապված հարցերում. • Աջակցել M&E և Երաշխիքների ներկայացուցչին M&E և գիտելիքի ռեսուրսների կառավարման հետ կապված հարցերում. • Աջակցել առաջընթացի հաշվետվությունների պատրաստմանը; • Ապահովել, որ ծրագրի բոլոր փաստաթղթերը (առաջընթացի հաշվետվությունները, խորհրդատվական և այլ տեխնիկական հաշվետվությունները, հանդիպումների արձանագրությունները և այլն) պատշաճ կերպով պահպանվեն թղթային և էլեկտրոնային տարբերակներով և ցանկացած պահի լինեն հասանելի տրամադրման Ծրագրի խորհրդի, ՄԱԶԾ-ի, ծրագրի խորհրդատուների կամ ԲԾԲ-ի անձնակազմի այլ աշխատակիցների պահանջով; • Տրամադրել ԲԾԲ-ի հետ առնչվող վարչական և նյութատեխնիկական աջակցություն: • Աջակցել առաջընթացի հաշվետվությունների պատրաստմանը: <p><u>Պահանջվող որակավորումներ.</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Բակալավրի աստիճան կամ համապատասխան դիպլոմ հաշվապահական/ֆինանսական կառավարման ոլորտում; • Առնվազն հինգ տարվա համապատասխան աշխատանքային փորձ, նախընտրելի է ծրագրի իրականացման միջավայրում, որը ներառում է բազմակողմ/միջազգային ֆինանսավորող գործակալություն: Նախկին փորձը ՄԱԿ-ի ծրագրի հետ կոլիտարկվի որպես առավելություն. • Համակարգչային ծրագրերի, մասնավորապես MS Excel-ի օգտագործման իմացություն; • Անգլերեն լեզվի գերազանց իմացություն (գրել, խոսել և կարդալ): • Միջանձնային հմտությունների տիրապետում; • Համակարգչային ծրագրային հավելվածների, հատկապես MS Word և MS Excel ծրագրերի օգտագործման իմացություն: • Անգլերենի (գրելու, խոսելու և կարդալու) և տեղական լեզուների գերազանց իմացություն
<p>Ծրագրի գնումների օգնական</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$800/ամսական</p> <p>60 ամիս / ավելի քան տարի 1-5</p>	<p>Ծրագրի ղեկավարի ընդհանուր հսկողության և առաջնորդության ներքո գործող թեկնածուն կունենա հետևյալ կոնկրետ պարտականությունները.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Մշակել գնումների տարեկան պլաններ՝ հիմնվելով Ծրագրի տարեկան աշխատանքային պլանների վրա (AWPs); Գնումների պլանների իրականացման առաջընթացի մոնիտորինգ; • Ապահովել գնումների գործողությունների ամբողջական համապատասխանությունը ՄԱԶԾ NIM կանոններին՝ պետական գնումների կանոններին և ընթացակարգերին համապատասխան. • Աջակցել TOR-երի մշակմանը և իրականացնել բոլոր գնումներն ու պայմանագրերը ծրագրի շրջանակներում, ներառյալ՝ գովազդը և մրցույթի հրավերը. մրցութային հանդիպումների կազմակերպում; մրցութային հաստատում; հայտերի պատրաստում; արձանագրությունների պատրաստում; մասնակցել հայտերի ընտրության և նպաստել հայտերի/առաջարկների/հայտերի գնահատման գործընթացին. ապահովել, որ ծրագրի գնումների/պայմանագրի հետ կապված բոլոր օժանդակ փաստաթղթերը, որոնք ներկայացվում են Ծրագրի ղեկավարի հաստատմանը, պատրաստված լինեն AWP-ների և NIM-ի կանոնների և կանոնակարգերի համաձայն՝ պետական գնումների կանոններին և կանոնակարգերին համահունչ. • Պայմանագրերի կառավարում, ապրանքների մոնիտորինգ և վճարման հանձնարարագրերի վճարում. • Փաստաթղթերի էլեկտրոնային լրացման կարգի վերաբերյալ ֆինանսական և վարչական օգնականին խորհրդատվություն տրամադրել թղթային կամ էլեկտրոնային ձևով.

Անձնակազմ / խորհրդատու Ժամանակի մուտքագրում	Պարտականություններ, արդյունքներ և ենթարդյունքներ
	<ul style="list-style-type: none"> • Ծրագրի անձնակազմին խորհրդատվության տրամադրում NIM-ի շրջանակներում գնումների կանոնների և վարչական ընթացակարգերի վերաբերյալ կանխիկ դրամական փոխանցումով. • Աշխատեք M&E աշխատակցի հետ և տրամադրել ցանկացած անհրաժեշտ ներդրում մոնիտորինգի և գնահատման գործում. • Աջակցել NIM-ի ամբողջական աուդիտի իրականացմանը՝ աուդիտի նպատակների համար ապահովելով կանոնավոր փաստաթղթերի և օժանդակ փաստաթղթեր ներկայացում. <p><u>Պահանջվող որակավորում և փորձ.</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Բակլավրի կոչում բիզնեսի կառավարման, հանրային կառավարման, ֆինանսների, տնտեսագիտության, հաշվապահության կամ հարակից ոլորտներում; Գնումների վերաբերյալ լրացուցիչ հավաստագրի առկայությունը կդիտարկվի որպես առավելություն. • Գնումների և պայմանագրերի կառավարման ոլորտում առնվազն 3 տարվա փորձը պարտադիր է. Ծրագրի կառավարման իմացությունը կդատարկվի որպես առավելություն . • Պետական գերատեսչությունների կառավարման ստորաբաժանումներում կամ բիզնես ոլորտում աշխատելու նախկին փորձ. • Համակարգիչների և գրասենյակային ծրագրերի փաթեթների (MS Word, Excel և այլն) օգտագործման փորձ; • Անգլերենի իմացություն աշխատանքային մակարդակում; • Տեղական լեզուների իմացություն (գրել, խոսել և կարդալ):
<p>Ծրագրի առաջադրանքի ղեկավար(Բաղադրիչի համակարգող)</p> <p>3 դրույք</p> <p>Դրույքաչափ՝ 1200 ԱՄՆ դոլար/ամսական</p> <p>Ժամանակը՝ 60 ամիս / 5 տարուց ավելի</p>	<p>Ծրագրի ղեկավարի ընդհանուր հսկողության և ղեկավարության ներքո և միջազգային տեխնիկական խորհրդատուի հետ սերտ համակարգմամբ՝ Ծրագրի առաջադրանքի ղեկավարը (խնդրում ենք նկատի ունենալ 2-րդ արդյունքի բաղադրիչի համակարգողը նաև վերահսկելու է Արդյունք 3.1.4) արդյունքները ղեկավարելու պատասխանատվությունը: Ծրագրի համապատասխան բաղադրիչի շրջանակներում նախագծել և պլանավորել նախագծային գործողությունների իրականացումը, որոնք կհանգեցնեն այդ արդյունքներին, ապահովեն այդ արդյունքների իրականացման տեխնիկական հետախուզում և մոնիտորինգ: Առաջադրանքի ղեկավարի (Բաղադրիչի համակարգողի) հիմնական պարտականություններն ու պարտավորություններն են.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Մասնակցել ծրագրի բաղադրիչի գործողությունների պլանավորմանը, առաջնահերթությունների սահմանմանը և հաջորդականությանը՝ Ծրագրի թիմի հետ սերտ համակարգմամբ • Մշակել և թարմացնել ծրագրի բաղադրիչի իրականացման մանրամասն պլանները Ծրագրի ղեկավարի և միջազգային տեխնիկական խորհրդատուի ղեկավարությամբ և դաշտային համակարգողների և ծրագրի այլ անձնակազմի հետ սերտ խորհրդակցությամբ և ապահովել իր բաղադրիչի հետ կապված գործողությունների իրականացումը: <ul style="list-style-type: none"> • Համակարգել և վերահսկել բաղադրիչի գործունեության նախագծման, մշակման և իրականացման հետ կապված տեխնիկական միջոցները: Մա կներառի TOR-երի և ենթապայմանագրի մրցույթային փաստաթղթերի պատրաստում և խորհրդատուի/կապալառուի արդյունքների որակի գնահատում; • Պատրաստել և/կամ խմբագրել և վերահսկել հանձնարարված բաղադրիչին համապատասխան գիտելիքի կառավարման արտադրանքի պատրաստումը.

Անձնակազմ / խորհրդատու Ժամանակի մուտքագրում	Պարտականություններ, արդյունքներ և ենթարդյունքներ
	<ul style="list-style-type: none"> • Պարբերաբար հանդիպել տեղական փորձագետների հետ ծրագրի նպատակային վայրերում, ծրագրի գործընկերների հետ, որոնք պատասխանատու են բաղադրիչի գործողությունների իրականացման համար՝ քննարկելու առաջընթացի արդյունքները՝ որ ծրագիրը ճիշտ ուղղությամբ է ընթանում; • Ծրագրի ղեկավարի և միջազգային տեխնիկական խորհրդատուի ղեկավարությամբ մշտադիտարկել, վերանայել, գնահատել և զեկուցել ծրագրի բաղադրիչի գործունեության իրականացման բոլոր չափումների վերաբերյալ գործողությունները: • Պատրաստել տարեկան աշխատանքային պլանի համապատասխան բոլոր անհրաժեշտ հաշվետվությունները և կանոնավոր առաջընթացի վերաբերյալ հաշվետվությունները՝ (ներառյալ տարեկան APR/PIR-ները և եռամսյակային առաջընթացի հաշվետվությունները) կապված ծրագրի արդյունքների և իր բաղադրիչի հետ . • Աջակցել Ծրագրի մենեջերին և միջազգային տեխնիկական խորհրդատուին ծրագրի բաղադրիչի աշխատանքային պլանների և բյուջեի թարմացման հարցում, ինչպես նաև հետևել ծրագրի կատարողականի և ծախսերի տեմպերին՝ իր վերաբերող բաղադրիչի հետ կապված . • Սերտորեն համագործակցել ծրագրի համապատասխան բաղադրիչի անձնակազմի հետ՝ զարգացնելու նրանց կարողությունները բոլոր ոլորտներում, որոնք կապված են հանձնարարված բաղադրիչի կառավարման և կանոնավոր մոնիտորինգի հետ. <p><u>Պահանջվող որակավորումներ.</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Համալսարանական կրթություն այն ոլորտներում, որոնք վերաբերում են Ծրագրի կոնկրետ բաղադրիչին (օրինակ՝ Բաղադրիչ 1-ի համակարգող կունենա հոդօգտագործման տեխնիկական նախապատմություն, Բաղադրիչ 2+Արդյունք 3.1.4 Համակարգողը կունենա կենսաբազմազանության և կենսամիջոցների վերաբերյալ տեխնիկական գիտելիքներ, իսկ Բաղադրիչ 3-ը կունենա գիտելիքներ բնական ռեսուրսների կառավարում) • Բնական ռեսուրսների կառավարման և ապրուստի միջոցների վրա կենտրոնացած նախագծերի վրա աշխատելու առնվազն 10 տարվա ամուր փորձ. • Դոնորների կողմից աջակցվող ծրագրերի հետ աշխատելու նախկին փորձը՝ ՄԱԿ-ի կամ այլ միջազգային կազմակերպությունների համար, առավելություն է. • Համակարգիչների և գրասենյակային ծրագրային փաթեթների (MS Word, Excel և այլն) օգտագործման փորձ: • Տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաներ օգտագործելու համար պրոֆեսիոնալ աշխատանքային կարողություններ, մասնավորապես, ներառյալ վեբ կայքերի ձևավորումը և գրասենյակի լավագույն հրատարակչական ծրագրերը • Վայրի բնության ապօրինի առևտրի, կենսաբազմազանության պահպանման, կայուն կենսամիջոցների և հարակից խնդիրների իմացություն. • Շատ լավ միջանձնային հմտություններ • Անգլերենի (գրելու, խոսելու և կարդալու) և տեղական լեզուների գերազանց իմացություն
<p>Ծրագրի գենդերային պատասխանատու 1 (փորձագետ)</p> <p>Դրույքաչափ՝ \$6000/տարեկան</p>	<p>Ծրագրի ղեկավարի ընդհանուր հսկողության և առաջնորդության ներքո գործող ղեկավարը կունենա հետևյալ հատուկ պարտականությունները.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Հետևել ծրագրի Գենդերային գործողությունների ծրագրի իրականացման առաջընթացին՝ համոզվելով, որ թիրախները լիովին ապահովված են, և հաշվետվության պահանջները կատարվում են. • Վերահսկել/մշակել/համակարգել գենդերին առնչվող բոլոր աշխատանքների իրականացումը. • Տարեկան վերանայել Գենդերային գործողությունների ծրագիրը և անհրաժեշտության դեպքում թարմացնել և վերանայել համապատասխան կառավարման պլանները.

<p>Անձնակազմ / խորհրդատու Ժամանակի մուտքագրում</p>	<p>Պարտականություններ, արդյունքներ և ենթարդյունքներ</p>
<p>1-5 տարի</p>	<ul style="list-style-type: none"> Աշխատեք M&E Օրագրի փորձագետի հետ՝ հավաստիանալով, որ հաշվետվությունները, մոնիտորինգը և գնահատումը լիովին լուծեն ծրագրի գենդերային խնդիրները: Աշխատեք SES փորձագետի և KM փորձագետի հետ՝ ապահովելու գործողությունների համակարգումը և գենդերին առնչվող պաշտպանական միջոցառումների իրականացումը: <p><u>Պահանջվող որակավորումներ.</u></p> <ul style="list-style-type: none"> Մագիստրոսի կոչում գենդերային ուսումնասիրությունների, գենդերային և զարգացման, շրջակա միջավայրի, կայուն զարգացման կամ սերտ հարակից ոլորտներում: Գենդերային և կայուն զարգացման հետ կապված խնդիրների ցուցադրված ըմբռնում: Հայաստանում գենդերային ինտեգրման, կանանց հզորացման և կայուն զարգացման ոլորտում առնվազն 5 տարվա գործնական աշխատանքային փորձ Հայաստանում գենդերային խնդիրների լուծման փորձ ՄԱԿ-ի նախագծերի հետ կապված նախկին փորձը կոչիտարկվի որպես առավելություն. Կայուն զարգացման, սոցիալական և գենդերային խնդիրների միջև կապերի ակներև ըմբռնում: Գենդերային պատասխանատվության կարողությունների զարգացման փորձ: Օրագրի մշակման և արդյունքների վրա հիմնված կառավարման մեթոդալոգիաների հետ կապված փորձը շատ ցանկալի/պահանջվում է: Գերազանց վերլուծական, գրելու, շահերի պաշտպանության, ներկայացման և հաղորդակցման հմտություններ: Անգլերենի (գրելու, խոսելու և կարդալու) և տեղական լեզուների գերազանց իմացություն:
<p>Միջազգային / Տարածաշրջանային և գլոբալ պայմանագրեր</p>	
<p>Գլխավոր տեխնիկական խորհրդական Դրույքաչափ՝ 750 ԱՄՆ դոլար/օր 150 օր/5 տարուց ավելի</p>	<p>Գլխավոր տեխնիկական խորհրդականը (CTA) պատասխանատու կլինի Օրագրի ղեկավարին ընդհանուր ռազմավարական խորհրդատվություն տրամադրելու և Առաջադրանքների ղեկավարներին, դաշտային համակարգողներին և ազգային և միջազգային փորձագետների թիմին տրամադրելու տեխնիկական աջակցություն՝ յուրաքանչյուր բաղադրիչի ներքո Օրագրի արդյունքների իրականացմանն աջակցելու նպատակով: նպաստելով ծրագրի հարմարվողական կառավարման ռազմավարությանը: SF-ն կաջակցի անհրաժեշտ տեխնիկական միջոցների տրամադրմանը, տեխնիկական Պարտականությունների վերանայմանը և պատրաստմանը, ինչպես նաև խորհրդատուների և այլ ենթակապալառուների արդյունքների վերանայմանը:</p> <p><u>Պարտականություններ և պարտավորություններ</u></p> <ul style="list-style-type: none"> Տրամադրել տեխնիկական աջակցություն Առաջադրանքների ղեկավարներին, դաշտային համակարգողներին և ծրագրի ղեկավարին և կառավարության այլ գործընկերներին բնական ռեսուրսների կառավարման ոլորտներում (ծրագրի տիրույթներում). աջակցել աշխատանքի պլանավորման, ներառյալ տեղանքի գործողությունների, մոնիտորինգի և ազդեցության գնահատման գործում. Աջակցել Օրագրի ղեկավարին խորհրդատուների և ենթակապալառուների համար տեխնիկական Պարտականությունների պատրաստման հարցում, Աջակցում է ազգային և միջազգային խորհրդատուների թիմի կողմից ներկայացված տեխնիկական հաշվետվությունների վերանայմանը. Աշխատել առաջատար խորհրդատուների հետ՝ ապահովելով, որ գեկույցները ներառեն գործնական առաջարկություններ ազգային գործընկերների համար. Աջակցել ծրագրի ղեկավարին բոլոր խորհրդատուների և ենթակապալառուների աշխատանքը համակարգելու հարցում՝ ապահովելով, որ ակնկալվող արդյունքները հասցվեն ժամանակին և ապահովվեն արդյունավետ սիներգիա տարբեր ենթապայմանագրային գործողությունների միջև.

Անձնակազմ / խորհրդատու Ժամանակի մուտքագրում	Պարտականություններ, արդյունքներ և ենթարդյունքներ
	<ul style="list-style-type: none"> • Աջակցում է/խորհուրդ է տալիս Առաջադրանքների ղեկավարներին և Ծրագրի ղեկավարին Ծրագրի իրականացման վերանայման/Տարեկան Ծրագրի հաշվետվության (PIR/APR), մեկնարկային հաշվետվության, տեխնիկական հաշվետվությունների, եռամսյակային ֆինանսական հաշվետվությունների պատրաստման հարցում՝ ՄԱԶԾ-ին, ԳԷՀ-ին, այլ դոնորներին և Կառավարական վարչություններին ներկայացնելու համար, ըստ պահանջի; • Աջակցել/խորհրդատվություն տրամադրել առաջադրանքների ղեկավարներին և ծրագրի ղեկավարին ծրագրի գործընկերների, դոնոր կազմակերպությունների, ՀԿ-ների և այլ խմբերի հետ կապի մեջ ապահովելու ծրագրի գործողությունների արդյունավետ համակարգումը. • Աջակցել Ծրագրի ղեկավարին ծրագրի իրականացումից քաղած դասերը փաստաթղթավորելու հարցում և առաջարկություններ ներկայացնել Ղեկավար կոմիտեին՝ ծրագրի գործողությունների առավել արդյունավետ իրականացման և համակարգման համար. • Աջակցում է/խորհրդատվություն է տրամադրում տեխնիկական տեսանկյունից ESMF-ի և SESF-ի իրականացմանը՝ ՄԱԶԾ SES քաղաքականությանն ու ընթացակարգերին համապատասխան. • Պատրաստել Ծրագրի ընդլայնման և կրկնօրինակման ռազմավարությունը (մյուս ծրագրի մասնագետների աջակցությամբ)՝ ներկայացնելու Ծրագրի խորհրդին և ծրագրի եզրափակիչ համաժողովների ժամանակ: • Այլ պարտականություններ՝ Ծրագրի ազգային համակարգողի և Ծրագրի ղեկավարի կողմից պահանջվող: <p><u>Որակավորումներ</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Համալսարանական կրթություն (մագիստրոս կամ ասպիրանտուրա) բնապահպանական գիտությունների ոլորտում՝ հողի կայուն կառավարման (SLM) ոլորտում հատուկ փորձառությամբ. • Առնվազն 15 տարվա մասնագիտական փորձ բնական ռեսուրսների կառավարման և գյուղական ձեռներեցության/գյուղական կենսագործունեության ոլորտում. • ԳԷՀ-ի համարժեք կամ այլ բազմակողմ դոնորների կողմից ֆինանսավորվող ծրագրերի իրականացման ցուցադրական փորձ. • Արդյունավետ բանակցային հմտություններ՝ բանավոր և ներկայացման գերազանց հմտություններով; • Ցանկալի է բնական ռեսուրսների կառավարման պլանավորման միջազգային լավագույն փորձի լավ աշխատանքային իմացություն; • Գրելու գերազանց հմտություններ; և • Այս առաջադրանքի համար անհրաժեշտ է անգլերենի գերազանց իմացություն:

Հավելված 8. Շահագրգիռ կողմերի ներգրավման պլան

Ծրագրի նախապատրաստման փուլում իրականացվել է շահագրգիռ կողմերի վերլուծություն՝ բացահայտելու հիմնական շահագրգիռ կողմերին, գնահատելու նրանց շահերը ծրագրում և սահմանելու նրանց դերերն ու պարտականությունները ծրագրի իրականացման մեջ: Հիմնական շահագրգիռ կողմերի պաշտոնական մանդատները նկարագրված են Ծրագրի փաստաթղթի Հավելված 17-ում՝ օրենսդրական և ինստիտուցիոնալ շրջանակի գնահատման ներքո: Վերլուծությունը բացահայտեց ծրագրի հիմնական շահագրգիռ կողմերին՝ էլնելով նրանց համապատասխան շահերից, արտադրական կարողություններից, կառավարման կառուցվածքից, ակադեմիական նպատակաուղղումից, հանրային մանդատներից կամ ազգային քաղաքականության հրահանգներից: Համաձայն ՄԱԶԾ-ի նախագիծ ուղեցույցի ծանոթագրություն 80-ի շահագրգիռ կողմեր համարվում են հետևյալները. անձինք. խմբեր, կամ հաստատություններ, որոնք հետաքրքրված են ծրագրով կամ կարող են ազդել ծրագրի արդյունքների վրա՝ դրական կամ բացասական: Շահագրգիռ կողմերը կարող են ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն ազդվել ծրագրի կողմից: Պոտենցիալ շահագրգիռ կողմերի շրջանակը բազմազան է և կարող է ներառել թիրախային շահառու խմբեր, տեղական ազդեցության ենթակա համայնքներ կամ անհատներ, ազգային և տեղական ինքնակառավարման մարմիններ, ոչ կառավարական կազմակերպություններ (ՀԿ-ներ) (ինչպես տեղական, այնպես էլ երբեմն միջազգային), քաղաքական գործիչներ, ակադեմիական համայնք, մասնավոր հատված,, այլ հատուկ շահերի խմբեր, ՄԱԿ-ի գործակալություններ և դոնորներ.

Շահագրգիռ կողմերի ներգրավման մասնակցության մոտեցում

Շահագրգիռ կողմերի ներգրավումը կիրականացվի հետևյալ սկզբունքների համաձայն, որոնք ՄԱԶԾ-ի շահագրգիռ կողմերի ներգրավման ուղեցույցների հիման վրա ճանաչվել են որպես կարևոր.

Սկզբունք	Շահագրգիռ կողմերի մասնակցությունը կլինի.
Արժեքի ավելացում	Ծրագրին արժեք ավելացնելու էական միջոց:
Ներառականություն	Բոլոր համապատասխան շահագրգիռ կողմերի ներառում:
Մատչելիություն և հասանելիություն	Մատչելի և նպաստի գործընթացի հասանելիությունը:
Թափանցիկություն	Հիմնված լինել թափանցիկության և տեղեկատվության արդար հասանելիության վրա:
Արդարություն	Ապահովել, որ բոլոր շահագրգիռ կողմերին վերաբերվեն արդար և անաչառ ձևով:
Պատասխանատվություն	Հիմնված լինել բոլոր շահագրգիռ կողմերի հաշվետվողականության հանձնառության վրա:
Կառուցողական	Զգտել կառավարել անհամաձայնությունները և նպաստել հանրային շահերին:
Վերականգնում	Զգտել շտկել անարդարությունը:

Սկզբունք	Շահագրգիռ կողմերի մասնակցությունը կլինի.
Հգորացնող	Զգտել զարգացնել բոլոր շահագրգիռ կողմերի կարողությունները:
Կարիքների հիմնված վրա	Հիմնված լինել բոլոր շահագրգիռ կողմերի կարիքների վրա:
Ճկուն	Նախագծված լինի և իրականացվի ճկուն ձևով:
Ռացիոնալ և համակարգված	Ռացիոնալ պլանավորված և համակարգված, այլ ոչ թե ժամանակավոր:
Գերազանցություն	Ենթարկվել շարունակական ընտրության և պարտավորության:

ՇԱՀԱԳՐԳԻՌ ԿՈՂՄԵՐԻ ՆԵՐԳՐԱՎՎՄԱՆ ՄԱԶՕ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՊԱՀԱՆՁՆԵՐ

ՄԱԶՕ-ն հավատարիմ է շահագրգիռ կողմերի բովանդակալից, արդյունավետ և տեղեկացված մասնակցությանը ՄԱԶՕ-ի բոլոր ծրագրերի նախագծմանը և իրականացմանը: [ՄԱԶՕ-ի հանձնառությունը շահագրգիռ կողմերի ներգրավմանը](#) բխում է ներքին քաղաքականությունից, ընթացակարգերից և ռազմավարական փաստաթղթերից, ինչպես նաև մարդու իրավունքների հիմնական միջազգային փաստաթղթերից, սկզբունքներից և միջազգային մարմինների բազմաթիվ որոշումներից, հատկապես՝ արտահայտվելու և մասնակցության ազատության քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանության հետ կապված:

ՄԱԶՕ-ն նաև հավատարիմ է ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների վրա հիմնված մոտեցումների վերաբերյալ ՄԱԿ-ի ընդհանուր փոխըմբռնման հայտարարությանը, որը նախատեսում է «Յուրաքանչյուր մարդ և բոլոր ժողովուրդներն ունեն ակտիվ, ազատ և բովանդակալից մասնակցության, քաղաքացիական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային և քաղաքական զարգացման մեջ ներդրում ունենալու և վայելելու իրավունք, որում կարող են իրացվել մարդու իրավունքները և հիմնարար ազատությունները»:

Միջոցներ ձեռնարկել՝ ապահովելու շահագրգիռ կողմերի արդյունավետ ներգրավվածությունը, որտեղ առկա են ներառական մասնակցության պայմանները (տես SESP և ESMF՝ կից Ծրագրի փաստաթղթին): ՄԱԶՕ SES-ի շահագրգիռ կողմերի ներգրավման հիմնական պահանջներն են.

- Ապահովել շահագրգիռ կողմերի բովանդակալից, արդյունավետ, տեղեկացված մասնակցությունը ՄԱԶՕ-ի ծրագրերի և նախագծերի ձևավորման և իրականացման գործում՝ շահագրգիռ կողմերին հնարավորություն տալով արտահայտել իրենց տեսակետները ծրագրի որոշումների կայացման գործընթացի բոլոր կետերում իրենց վրա ազդող հարցերի վերաբերյալ (SES, Մաս Գ, պարբ. 18, 20)
- Իրականացնել շահագրգիռ կողմերի վերլուծություն և ներգրավվածություն գենդերային, մշակութային զգայուն, ոչ խտրական և ներառական ձևով՝ բացահայտելով պոտենցիալ ազդեցության ենթարկված խոցելի և մարզինալացված խմբերը և նրանց մասնակցելու հնարավորություններ տրամադրելով (SES, Մաս Գ, պարբ. 18):
- Մշակել համապատասխան մասշտաբային շահագրգիռ կողմերի ներգրավման պլաններ՝ ներգրավվածության մակարդակով և հաճախականությամբ, որոնք արտացոլում են

գործունեության բնույթը, պոտենցիալ ռիսկերի և բացասական ազդեցությունների մեծությունը և ազդակիր համայնքների կողմից բարձրացված մտահոգությունները (SES, Մաս Գ, պար. 21):

- Իմաստալից, արդյունավետ և տեղեկացված խորհրդատվական գործընթացները պետք է լինեն անվճար և համապատասխանեն սահմանված չափանիշներին, ներառյալ՝ գերծ վախից և արտաքին շահարկումներից. սկսված վաղ և կրկնվող; ներառական; սեռին և տարիքին արձագանքող; մշակութային առումով համապատասխան և հարմարեցված լեզվական նախասիրություններին. և հիմնվելով ծրագրի, դրա սոցիալական և բնապահպանական ռիսկերի և ազդեցությունների վերաբերյալ համապատասխան, մատչելի տեղեկատվության ժամանակին բացահայտման վրա (SES, Մաս Գ, պար. 20)
- Ներառել տարբերակված միջոցներ՝ թույլ տալու անապահով կամ խոցելի խմբերին, ներառյալ հաշմանդամություն ունեցող անձանց արդյունավետ մասնակցությունը (SES, Մաս Գ, պար. 20):
- Միջոցներ ձեռնարկել՝ ապահովելու շահագրգիռ կողմերի արդյունավետ ներգրավվածությունը, որտեղ ներառական մասնակցության պայմաններն անբարենպաստ են (SES, Մաս Գ, պար. 18):
- Փաստաթղթավորեք խորհրդակցությունները և դրանք հասանելի ձևով զեկուցեք մասնակիցներին և հանրությանը (Մաս Գ, պարբերություններ 20, 28)
- Ապահովել շահագրգիռ կողմերի վաղ և կրկնվող բովանդակալից ներգրավվածությունը պոտենցիալ սոցիալական և բնապահպանական ռիսկերի և ազդեցությունների գնահատման և կառավարման ողջ ընթացքում (SES, Մաս Գ, պար. 16):
- Ապահովել, որ շահագրգիռ կողմերը, որոնց վրա կարող է բացասաբար ազդել ծրագիրը, կարող են մտահոգություններն ու դժգոհությունները փոխանցել տարբեր մուտքի կետերի միջոցով, ներառյալ, երբ անհրաժեշտ է, ծրագրի մակարդակով բողոքարկման արդյունավետ մեխանիզմը, ինչպես նաև ՄԱԶԾ-ի Շահագրգիռ կողմերի արձագանքման մեխանիզմը և սոցիալական և բնապահպանական համապատասխանության բաժինը (Մաս Գ. 23-26, 37)
- Այն ծրագրերի համար, որոնք ազդում են բնիկ ժողովուրդների իրավունքների, հողերի, տարածքների, ռեսուրսների և ավանդական կենսամիջոցների վրա, ապահովել բովանդակալից խորհրդակցություններ և անվճար, նախնական տեղեկացված համաձայնություն (FPIC) (Մաս Գ, պար. 22; Ստանդարտ 6, պար. 10):
- Ծրագրերի համար, որոնք կարող են ներառել ֆիզիկական կամ տնտեսական տեղաշարժ, համոզվեք, որ գործողությունները պլանավորվեն և իրականացվեն համատեղ՝ ազդեցության ենթարկվածների իմաստալից և տեղեկացված մասնակցությամբ (SES, Ստանդարտ 5):
- Տրամադրել շարունակական հաշվետվություն ազդակիր համայնքներին և անհատներին էական անբարենպաստ սոցիալական և բնապահպանական ազդեցություն ունեցող ծրագրերի համար (SES, Մաս Գ, պար. 34)
- Փորձեք բացահայտել, նվազեցնել և լուծել վրեժխնդրության և հաշվեհարդարի վտանգը այն մարդկանց դեմ, ովքեր կարող են տեղեկատվություն փնտրել և մասնակցել ծրագրի գործողություններին, արտահայտել մտահոգություններ և/կամ մուտք գործել ծրագրի մակարդակով բողոքների լուծման գործընթացներ/մեխանիզմներ կամ ՄԱԶԾ-ի

շահագրգիռ կողմերի արձագանքման մեխանիզմը կամ սոցիալական և բնապահպանական համապատասխանությունը: Միավոր (SES, Մաս Գ, պար. 27)

- Ապահովել, որ շահագրգիռ կողմերի վերլուծությունը և ներգրավվածությունն իրականացվեն գենդերային, մշակութային զգայուն, ոչ խտրական և ներառական եղանակով՝ բացահայտելով պոտենցիալ ազդեցության ենթարկված խոցելի և մարզինալացված խմբերը և նրանց հնարավորություն տալով մասնակցել: (SES, Մաս Գ, պար. 18):

Նշում. Ծրագրի մակարդակի տարբեր SES ստանդարտներ ներառում են շահագրգիռ կողմերի ներգրավման այլ հատուկ պահանջներ:

1. Շահագրգիռ կողմերի լիարժեք և արդյունավետ ներգրավվածությունը SES քաղաքականության 6 գերակա նպատակներից մեկն է և ձգտում է.
  - ✓ ապահովել զարգացման գործընթացներում երկխոսության և որոշումների կայացման իմաստավից հասանելիություն
  - ✓ ամրապնդել զարգացման արդյունքները արդյունավետ գործընկերության միջոցով բացահայտել շահագրգիռ կողմերի առաջնահերթությունները՝ ծրագրի գործողությունները, հնարավորություններն ու օգուտները ավելի լավ հարմարեցնելու համար
  - ✓ ձգտել ապահովել, որ ոչ ոք դուրս չմնա, և ծրագրի անապահով և խոցելի շահագրգիռ կողմերը ձայն ունենան ծրագրի մշակման և իրականացման գործում
  - ✓ բացահայտել հնարավոր սահմանափակումները և հակամարտությունները, որոնք կարող են ազդել ծրագրի արդյունավետության վրա
  - ✓ թափանցիկության, հաշվետվողականության և ամբողջականության ապահովում
  - ✓ սովորել և ներառել տեղական գիտելիքները՝ ծրագրի նախագծումը բարելավելու և ծրագրի հետ կապված ռիսկերն ու ազդեցությունները խուսափելու և մեղմելու համար
  - ✓ ապահովել հետադարձ կապի և մոնիտորինգի մեխանիզմ՝ համոզվելու համար, որ ծրագիրը հասնում է իր նախատեսված արդյունքներին և բացահայտում է հնարավոր անցանկալի հետևանքները

ԳԷՋ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՇԱՀԱԳՐԳԻՌ ԿՈՂՄԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Շահագրգիռ կողմերի ներգրավման [ԳԷՋ քաղաքականության](#) նպատակն է նպաստել շահագրգիռ կողմերի ներառական և բովանդակալից մասնակցությանը ԳԷՋ-ի մանդատին՝ պաշտպանելու գլոբալ միջավայրը: Այն սահմանում է ԳԷՋ-ի կառավարման և գործունեության մեջ շահագրգիռ կողմերի ներգրավման հիմնական սկզբունքներն ու պարտադիր պահանջները՝ նպատակ ունենալով խթանել թափանցիկությունը, հաշվետվողականությունը, արդարությունը, արդյունավետ մասնակցությունը և ընդգրկվածությունը ԳԷՋ-ի կողմից ֆինանսավորվող ծրագրերում: Քաղաքականությունը վերահաստատում և գործառնականացնում է ԳԷՋ-ի հանձնառությունը՝ կապված ԳԷՋ-ի կողմից ֆինանսավորվող գործողությունների հետ՝ «ողջ ոչ գաղտնի տեղեկատվության ամբողջական բացահայտումը և ծրագրի ցիկլի ընթացքում խոշոր խմբերի և տեղական համայնքների հետ խորհրդակցելը և անհրաժեշտության դեպքում մասնակցությունը»: Բացի այդ, շահագրգիռ կողմերի արդյունավետ ներգրավումը նպաստում է երկրի

սեփականությանը՝ ավելի ամուր գործընկերային հարաբերություններ հաստատելով, մասնավորապես քաղաքացիական հասարակության, բնիկ ժողովուրդների հետ, համայնքները և մասնավոր հատվածի հետ, ինչպես նաև՝ օգտագործելով ազդեցության ենթարկված և շահագրգիռ անհատների/խմբերի գիտելիքները, փորձը և կարողությունները:

ԲՈՂՈՔՆԵՐԻ ՀԱՍՑԵԱԳՐՄԱՆ ԵՎ ՇԱՀԱԳՐԳԻՌ ԿՈՂՄԵՐԻՆ ԱՐՁԱԳԱՆՔՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄ (GRM/SRM)

Ծրագրի մշակման և իրականացման փուլերում ՄԱԶԾ ծրագրի թիմերը պարտավոր են ներգրավել հնարավորինս շատ շահագրգիռ կողմերի՝ նախատեսվող կամ իրականացվող ծրագրի նախաձեռնությունների վերաբերյալ նրանց հետ խորհրդակցությունների համար: Շահագրգիռ կողմերի ներգրավվածությունը ծրագրի նախագծման վաղ փուլերից սկսելը և դրա մշակման ու իրականացման միջոցով կրկնելը թույլ է տալիս կիսվել և ստանալ գաղափարներ, դիտարկել տեղական բնակչության փորձը, գիտելիքը, առաջարկները, որոնք մի կողմից կլինեն ծրագրի շահառուներ կամ մյուս կողմից կարող են հայտնվել որպես ծրագրի գործողությունների ազդեցության տակ գտնվող մարդիկ: Երկու իրավիճակներում էլ կարևոր է, որ ծրագրի վերաբերյալ տեղեկատվությունը բացահայտվի շահագրգիռ կողմերին, հատկապես ազդեցության ենթարկվածներին, եթե ծրագրի աջակցությամբ իրականացվող նախաձեռնությունները կարող են որևէ սոցիալական կամ բնապահպանական ազդեցություն ունենալ նրանց վրա: Ռիսկերի խուսափում, նվազեցում կամ փոխհատուցման միջոցները, ինչպես նշված է SESP փաստաթղթերում, պետք է ներկայացվեն շահագրգիռ կողմերին: Որոշ մարդիկ կարող են չմասնակցել ընթացիկ խորհրդակցություններին, սակայն նրանց իրավունքները պետք է պաշտպանվեն, եթե որևէ անբարենպաստ ազդեցություն կարող է առաջանալ: Հաշվի առնելով նման իրավիճակները, ՄԱԶԾ-ն ստեղծել 1 կորպորատիվ բողոքների կամ վեճերի լուծման մեխանիզմ, որը կոչվում է [Շահագրգիռ կողմերին արձագանքման մեխանիզմ](#) (SRM), որը շահագրգիռ կողմերի համար լրացուցիչ պաշտոնական ուղի կապահովի ՄԱԶԾ-ի հետ՝ արտահայտելու իրենց մտահոգությունները կամ դժգոհությունները: Մեխանիզմը ուղղորդվում է ոչ միայն բողոքներն արտահայտելու, այլ պատասխաններ և լուծումներ տրամադրելու/ստանալու համար: ՄԱԶԾ-ն ջանքեր կգործադրի առկա մտահոգությունները լուծելու համար, որպեսզի գոհ լինեն բոլոր կողմերը և կփաստաթղթավորի արդյունքները՝ ապահովելու և խթանելու հաշվետվողականությունը: Ծրագրի նախապատրաստական փուլի (PPG) շահագրգիռ կողմերի ներգրավման ջանքերի ընթացքում PPG-ի թիմը մշակել էր SES-ի և SRM-ի երկու էջանոց ամփոփագիր՝ տրամադրելով հղումներ՝ մուտք գործելու համապատասխան փաստաթղթեր և վեբ էջեր, որտեղ ավելի մանրամասն տեղեկություններ կան: Տրված են նաև բողոքների ներկայացման ուղիները: Խորհրդակցական հանդիպումների ավարտին տեղեկատվությունը կիսվել է շահագրգիռ կողմերի հետ, բացատրելով իրենց տեղեկացվածության կարևորությունը նման պաշտոնական ուղու առկայության վերաբերյալ՝ արտահայտելու և պաշտպանելու ցանկացած անհատի կամ մարդկանց խմբի իրավունքները, որոնց վրա կարող են նույնիսկ ակամա ազդել ծրագրի գործողությունները:

ՇԱՀԱԳՐԳԻՌ ԿՈՂՄԵՐԻ ՆԵՐԳՐԱՎՈՒՄ ԵՎ ԽՈՐՀՐԴԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ծրագրի հայեցակարգի նախագծման փուլից սկսած՝ ՄԱԶԾ ծրագրի մշակման թիմը լայն խորհրդատվություններ էր նախաձեռնել բազմաթիվ շահագրգիռ կողմերի հետ՝ ներկայացնելու ծրագրի փիլիսոփայությունը, դրա հիմնական նպատակը և հիմնական միջամտությունները: Շրջակա միջավայրի նախարարության բոլոր գծային

ստորաբաժանումները խորհրդակցվել են հայեցակարգի ուրվագծման շատ վաղ փուլերից, կրկնվել են PIF-ի նախագծման ընթացքում և ավելի պաշտոնական և ինտենսիվ շարունակվել են PPG-ի փուլում: PPG փուլի ընթացքում անցկացված ամենակարևոր խորհրդատվական հանդիպումները/միջոցառումները արտացոլված են ստորև:

Ծրագրերում շահառուների և խոցելի խմբերի առավել արդյունավետ և անշահախնդիր ներգրավման համար ծրագրի թիմը կուսումնասիրի Վայոց ձորի և Գեղարքունիքի մարզերում ծրագրերի իրականացմանը ներգրավված մարզային միավորների ստեղծումը, որտեղ թիրախ բնակավայրերի ակտիվ բնակիչները և կազմակերպությունները ներկայացնում են խոցելի խմբերի, տեղական ինքնակառավարման մարմինների և տարածքային կառավարման մարմինների, պետական կառույցների, ՔՀԿ-ների, բիզնես ոլորտի ներկայացուցիչների շահերը: Ծրագրի թիմը նաև կաջակցի թիրախային համայնքներից յուրաքանչյուրում Տեղական խորհրդատվական խմբերի (ՏԽԽ) ստեղծմանը՝ ծրագրի գործողություններին աջակցելու համար:

Տեղեկատվություն, տարածում, խորհրդատվություն և նմանատիպ գործողություններ, որոնք տեղի են ունեցել PIF և PPG փուլերում

Ծրագրի հայեցակարգն առաջին անգամ ներկայացվել է ԳԷՀ-ին 2020 թվականի հուլիսին Շրջակա միջավայրի նախարարության և ԳԷՀ-ի քարտուղարության միջև ԳԷՀ-ի Ազգային երկխոսության միջոցառմանը: «Սևանա լճի ավազանում հողային ռեսուրսների և բարձրարժեք էկոհամակարգերի պահպանում և կայուն կառավարում հանուն բազմաթիվ օգուտների» ծրագրի շատ համապարփակ և ամբողջական հայեցակարգը մշակվել է ՄԱԶԾ հայաստանյան գրասենյակի կողմից ի սկզբանե մշակվել է ծրագրի հիմնական գաղափարը հարելով ազգային առաջնահերթություններին և դարձնելով այ: գրավիչ ԳԷՀ-ի համար: Հետագա մի քանի խորհրդակցական հանդիպումներ են անցկացվել շահագրգիռ կողմերի հետ՝ քննարկելու և համաձայնեցնելու համար սահմանված նպատակին հասնելու հնարավոր ուղիները, մասնավորապես. խթանել հողերի դեգրադացիայի չեզոքությունը, վերականգնել և բարելավել Հայաստանի Սևանա լճի ավազանում հողային և ջրային ռեսուրսների օգտագործումը՝ բարձրացնելու կենսամիջոցների հայթայթումը, կենսաբազմազանության և համաշխարհային նշանակության էկոհամակարգերի կայունությունն ու ճկունությունը, ինչպես նաև արդյունքները, ինչպես արտացոլված են Ծրագրի փաստաթղթում, և սովորել հնարավոր խոչընդոտների մասին: Կառավարությունը հետագա խորհրդակցություններ է ունեցել ԳԷՀ-ի քարտուղարության հետ, և ընտրվել է ՄԱԶԾ-ի գաղափարը և ընդունվել է ՄԱԶԾ-ի հայտը շարունակելու որոշումը: Ծրագիրը կհիմնվի և կլրացնի ԵՄ-ի կողմից ֆինանսավորվող «EU4Sevan» էկոհամակարգերի վերականգնման ծրագիրը (2020-2024) և ԳԷՀ-ի կողմից ֆինանսավորվող ՊԳԿ/FAO-ի «Աջակցություն Հայաստանի LDN պարտավորությունների իրականացմանը» (2021-2024) ծրագրի վրա:

Սկսած PIF փուլից, ՄԱԶԾ թիմը նախաձեռնեց լայն խորհրդակցություններ բազմաթիվ շահագրգիռ կողմերի հետ՝ ներկայացնելու ծրագրի գաղափարախոսությունը, հիմնական նպատակը և հիմնական միջամտությունների ուղղությունը: Շրջակա միջավայրի նախարարության բոլոր գծային ստորաբաժանումները խորհրդակցվել են հայեցակարգի շատ վաղ փուլերից, կրկնվել են PIF-ի նախագծման ընթացքում և ավելի պաշտոնական և հաճախակի՝ PPG փուլում:

Ծրագրի նկատմամբ երկրի պատասխանատվությունը և շահագրգիռ կողմերի ներգրավման պահանջների համապատասխանությունը՝ ՄԱԶԾ-ի [Սոցիալական և բնապահպանական](#)

[ստանդարտներին](#) (SES), [SES ուղեցույց Շահագրգիռ կողմերի ներգրավման](#) և [ԳԷՖ-ի Շահագրգիռ կողմերի ներգրավման քաղաքականության իրականացման ուղեցույցներին և ԳԷՀ-ի գենդերային հավասարության քաղաքականությանը](#), ապահովելու նպատակով լայնորեն իրականացվել են ծրագրի տարրերի մշակումը և, ի վերջո, ԳԷՀ-ի PPG-ի փուլում մշակված Ծրագրի փաստաթղթերը, լայն խորհրդակցություններ և սերտ համագործակցություն բազմաթիվ պետական հաստատությունների, տեղական համայնքների, ՔՀԿ-ների, մասնավոր բիզնեսի և ձեռնարկությունների ներկայացուցիչների և այլ համապատասխան շահագրգիռ կողմերի հետ, մասնավորապես նրանց, ովքեր կլինեն շահառու և անմիջականորեն ներգրավված կլինել ծրագրի իրականացման մեջ (այսինքն՝ ծրագրի անմիջական շահառուները) և նրանք, ում վրա կարող է ազդեցություն ունենալ (դրական կամ բացասական) ծրագիրը:

PPG փուլ Շահագրգիռ կողմերի խորհրդակցություններ

Ծրագրի PPG փորձագիտական թիմը ստեղծվել է 2022 թվականի հունվարի կեսերին և անմիջապես սկսել է խորհրդակցություններ ծրագրի տեղամասերի ընտրության վերաբերյալ Հայաստանի երկու մարզերում՝ Գեղարքունիքում և Վայոց Ձորում: Հաշվի առնելով, որ ծրագիրը մշակված է բազմաֆունկցիոնալ ծրագրավորման ուղղություններով, որոնք համապատասխանում են Կենսաբազմազանության և հողերի դեգրադացիայի ԳԷՀ-ի ֆոկալ ոլորտներին, քննարկումների և տեղանքի ընտրության վարժության հիմնական տրամաբանությունն էր բացահայտել խճանկարային լանդշաֆտների և դրանց օգտագործման տարբեր տեսակներով տարածքներում/համայնքներում, որտեղ կան հողերի դեգրադացիայի զգալի աստիճաններ արտադրական գոտիներում, կրիտիկական կենսամիջավայրերի մոտակայքում (KBAs/IBAs, PA, Էկոլոգիական միջանցքներ) և, հետևաբար, LDN-ով համատեղելի SLM-ի և հողերի վերականգնման ներուժի ավելի բարձր աստիճաններ, ինչին ակնկալվում է հասնել որպես Կենսաբազմազանությանը և հողի արտադրողականությանը նպաստող ցուցադրական գործողությունների արդյունք: Օրինակ հողի վիճակի բարելավում և առաջընթաց դեպի հողերի դեգրադացիայի չեզոքություն, արոտավայրերի/խոտհարքների և անտառների կայուն կառավարում, վարելահողերի վրա ջրային և հողային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործում և վայրի բնության միգրացիայի համար կենսաբազմազանության կարևորագույն կապի բարելավում և կենսաբազմազանության կարգավիճակի բարելավում Սևանի պահպանվող տարածքում և դրանից դուրս:

Տեղանքի ընտրության վարժությունը PPG փուլում իրականացվել է բազմաբնույթ մասնագետների թիմի, ներառյալ արտոնների/խոտհարքների, LDN-ի, անտառների, կենսաբազմազանության և ՊՏ-ների/KBA/IBA-ների, ջրաբանի, տնտեսագետի, GIS-ի, գենդերային, էկոտուրիզմի և վարքագծի փոփոխության փորձագետների ներգրավմամբ, ինչպես նաև WWF Հայաստանի և Շրջակա միջավայրի նախարարության մասնագետներ (GEF OFP; UNCCD, UNCBD, UNFCCC համակարգողների) մասակցությամբ: Գյուղատնտեսության և հողի կառավարման պորտֆելներ կրող այլ ճյուղային նախարարություններից ստացվել է արձագանք և ինտեգրվել է քննարկումների մեջ (համապատասխանաբար՝ էկոնոմիկայի և տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություն):

Ծրագրի տեղանքների ընտրության համար անցկացվել են մի քանի նիստեր: Բովանդակային քննարկումների համար նախնական նախապատրաստական փուլը կառավարական և ոչ

կառավարական պաշտոնական աղբյուրներից GIS-ի կառուցվածքային տվյալների հավաքածուների ձեռքբերումն էր և շեյփ ֆայլերի ստեղծման ամբողջական տվյալների բազայի մշակումը: GIS քարտեզագրումը և վերլուծությունը ստեղծել են տարբեր պրոֆիլային քարտեզներ (Հողերի դեգրադացման միտումները ներկայացնող LDN ցուցիչի քարտեզագրման արդյունքներ, KBA/IBA, ոռոգելի հողեր և այլն), որոնք վերանայվել են յուրաքանչյուր գերակա տարածաշրջանում (մարզ)՝ դիտարկելով խոշորացված համայնքները (այսինքն՝ ձևավորվել են ավելի մեծ վարչական կառույցներ տեղական միավորման գործընթացի արդյունքում), այնուհետև անհրաժեշտության դեպքում տվյալների բազայի վերագրվող տվյալները ստուգվել են պաշտոնական պետական կարգավորող աղբյուրների վիճակագրության հետ (օրինակ՝ որոշումներ): Քննարկումները հանգեցրին 6 խոշորացված համայնքների առաջնահերթություններին, որոնք կներգրավեն ծրագրի գործունեության մեջ: Գեղարքունիքի մարզում առաջարկվել է 3 խոշորացված համայնք՝ Մարտունի, Վարդենիս և Շողակաթ: Վայոց ձորի մարզում առաջարկվել է ևս 3 խոշորացված համայնք՝ Վայք, Ջերմուկ և Եղեգիս: Բոլոր 6 խոշորացված համայնքները աշխարհագրորեն սահմանակից են միմյանց (թիրախային լանդշաֆտի նկարագրությունը Հավելված 16-ում):

Համայնքային/Տեղական խորհրդատվական խմբեր - շարունակելու նպաստել շահագրգիռ կողմերի ներգրավմանը ծրագրի իրականացման ընթացքում

Հիմնվելով տեղական մակարդակում PPG-ի քննարկումների վրա՝ ծրագիրը գնահատել է յուրաքանչյուր համայնքի տեղական ներկայացուցիչների հետաքրքրությունը ծրագրի գործունեությանը մասնակցելու և տեղեկացված լինելու/խորհրդակցվելու համար:

Հիմնվելով ընդհանուր դրական արձագանքների վրա և հաշվի առնելով ծրագրի դաշտային/ցուցադրական աշխատանքները, խիստ խորհուրդ է տրվում, որ ծրագիրը կստեղծի երկրորդ մակարդակի շահագրգիռ կողմերի համակարգում՝ Տեղական խորհրդատվական խմբերի, (ՏԽԽ) ստեղծումը յուրաքանչյուր համայնքի մակարդակում, ինչը կհեշտացնի տեղական լայն մասնակցությունը և ծրագրի նկատմամբ պատասխանատվությունը, ներդրում կունենա և կհաստատի գործողությունների իրականացման և ծրագրի արդյունքների որակի համար առաջարկվող տեխնիկական լուծումները: Այս խմբերը կարող են ներառել

համայնքապետարանի՝ գյուղատնտեսության և շրջակա միջավայրի համար պատասխանատու, Արտավայրերի կառավարման կոոպերատիվի ներկայացուցիչ, խոշոր և փոքր ֆերմերներ, մասնավոր հատված, ակադեմիական/կրթական հաստատություններ, թիրախային համայնքների ներկայացուցիչներ, քաղաքացիական հասարակության և դպրոցների ներկայացուցիչներ՝ ծրագրի նախաձեռնությունների վերաբերյալ ուղղորդում և տեխնիկական խորհրդատվություն տրամադրելու համար: Լանդշաֆտային մոտեցումը կօգնի հեշտացնել բազմաշահառու հարթակները, որտեղ բոլոր այս տարբեր շահագրգիռ կողմերը և իրավատերերը կարող են հավաքվել և խոսել իրենց ընդհանուր նպատակների մասին, կամ որտեղ կարող են լինել փոխզիջումներ: «Տարբեր ոլորտներում սիներգիաներ»

գտնելը, ինչպես նաև շահագրգիռ կողմերի միջև ընդհանուր լեզու գտնելը շատ կարևոր է բազմաթիվ արդյունքների հասնելու համար:

Ծրագրի տարածքը ներառում է 6 խոշորացված համայնքներ՝ Շողակաթ, Վարդենիս, Մարտունի, Եղեգիս, Վայք և Ջերմուկ երկու մարզերում Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մեջ՝ ընդգրկելով Սևանա լճի ջրբաժանը և շրջակա լանդշաֆտը (նկ.1): Եղեգնաձոր համայնքը կդիտարկվի է ծրագրի-ի իրականացման մեկնարկային փուլում:

Ընտրված համայնքների անդամները պետք է կազմեն խորհրդատվական համայնքային խմբեր և ներգրավվեն ծրագրի գործունեության մեջ: Հանրային իրազեկման և կրթության բաղադրիչի շրջանակներում նախատեսվում է թիրախավորել ինչպես լայն հասարակության, այնպես էլ հասարակության առանձին խմբերի, ներառյալ ընտրված համայնքները, երիտասարդ կանայնց տեղական ինքնակառավարման մարմինները, հասարակական կազմակերպությունները, լրատվամիջոցները, կրթական հաստատությունները: Ծրագրի մեկնարկային փուլում ծրագիրը կիրականացնի լայնածավալ մասնակցային խորհրդատվություններ բոլոր թիրախային համայնքներում, ներառելով համայնքների խոցելի անդամներին, ՔՀԿ-ները/ՀԿ-ները և տեղական ինքնակառավարման մարմինները, և կնպաստի Տեղական խորհրդատվական խմբերի ստեղծմանը և ծրագրում նրանց խորհրդատվական դերի պարզաբանմանը:

Խոցելի խմբերի կարիքների հասցեագրում եվ լուծում

Ծրագրի բոլոր միջոցառումներն ուղղված են Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերը ընդգրկող Սևանա լճի ավազանի կենսաբազմազանության, ջրային և հողային ռեսուրսների պահպանմանն ու կայուն կառավարմանը, մասնակցային և ընդգրկուն ձևով բարձրացնելու էկոհամակարգերի և կենսամիջոցների ճկունությունը:

[Բնապահպանական և սոցիալական պաշտպանության վերաբերյալ ԳԷՀ-ի քաղաքականության ուղեցույցը հստակ բնորոշում է «անբարենպաստ կամ խոցելի խմբեր կամ անհատներ նշանակում են այն անհատները կամ խմբերը, ովքեր, օրինակ, իրենց տարիքի, սեռի, էթնիկ պատկանելության, կրոնի, ֆիզիկական, մտավոր կամ այլ հաշմանդամության, սոցիալական, քաղաքացիական կամ առողջական վիճակի, սեռական կողմնորոշման ուժով, գենդերային ինքնության, տնտեսական դժվարությունների կամ եզակի բնական ռեսուրսներից կախվածության հետևանքով ավելի հավանական է, որ բացասական ազդեցություն ունենան ծրագրի կամ ծրագրի ազդեցությունից և/կամ ավելի սահմանափակ, քան մյուսները՝ օգտվելու դրա առավելություններից»:](#)

PPG փորձագետները նշել են հետևյալ խոցելի և/կամ անբարենպաստ բնակչության խմբերը/անհատները, որոնց պետք է ավելի մեծ ուշադրություն դարձվի՝ ավելի ակտիվ ջանքեր գործադրելու և ծրագրից օգտվելու համար: Այդ ընտանիքները կարելի է դասակարգել ըստ հետևյալի՝.

- a) Ունեն պատերազմի զոհեր և վիրավորներ
- b) Ունեն շատ երեխաներ (մինչև 8-10)
- c) Չունեն եկամուտ և ապրում են չնչին նպաստներով
- d) Ունեն հաշմանդամ անդամ
- e) Կան միայնակ ծերեր
- f) Կանայք ղեկավարում են տնային տնտեսությունը

- g) 2020 թվականի ռազմական գործողություններից հետո Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված փախստականները

Տեղական խորհրդատվական խմբերը կարող են նպաստել/խորհուրդ տալ իրենց համայնքի/բնակավայրի սոցիալապես անապահով մարդկանց ընդգրկման վերաբերյալ: Բացի այդ, տեղական քաղաքապետարանի և այս տեղական տարածքներում աշխատող ՀԿ-ների աշխատակիցները քաջաձանոթ են իրենց թաղամասի կամ նույնիսկ ավելի մեծ տարածքի սոցիալապես անապահով բնակչությանը, հատկապես այն ՀԿ-ներին, որոնք իրականացնում են սոցիալական աջակցության ծրագրեր: ՀԿ-ների ներկայացուցիչների ներկայությունը ՏԽԽ-ի կառուցվածքում կհակակշռի և միննույն ժամանակ կլրացնի քաղաքապետարանի կարողությունները և ծրագրի գործողությունների ուղղորդման ընտրությունը՝ որպես այդպիսին բարձրացնելով թափանցիկությունն ու հաշվետվողականությունը: Ծրագրի շրջանակներում անապահով և խոցելի անհատների և խմբերի համար իրազեկման, վերապատրաստման և շահագրգիռ կողմերի ներգրավման միջոցառումները հաշվի կառնեն այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են խմբային կամ անհատական հարցերի զգայունությունը, ավելի լավ ձևակերպել ծրագրային գործողությունները, որոնք կարող են պահանջել հատուկ խոցելիության իրականացման համար: Ծրագրի իրականացման ընթացքում կհստակեցվեն և կճշգրտվեն ծրագրի շահառու բնակչության խոցելիության ասպեկտները հաշվի առնելու չափանիշները:

ՇԱՀԱԳՐԳԻՌ ԿՈՂՄԵՐԻ ԴԵՐԸ ԾՐԱԳՐՈՒՄ ԵՎ ՆԵՐԳՐԱՎՈՐՄԱՆ ՁԵՎԱԶԱՓԸ

Ծրագրի ներդրման ընթացքում շահագրգիռ կողմերի ներգրավման պլան

Շահագրգիռ կողմերի ներգրավման պլանի նպատակն է.

- Զարգացնել գործընկերային հարաբերություններ շահագրգիռ կողմերի հետ
- Շահագրգիռ կողմերին տրամադրել ծրագրի վերաբերյալ թարմացումներ
- Ստեղծել ուղիներ շահագրգիռ կողմերի հետադարձ կապի և գիտելիքների փոխանակման համար
- Կատարել ԳԷՀ-ի, ՄԱԶԾ-ի և Ազգային կառավարության պահանջները
- Օգնել զարգացնել գիտելիքներ և կարողություններ շահագրգիռ կողմերի խմբերում՝ արդյունավետորեն աջակցելու ծրագրի ներդրմանը
- Տրամադրել ներգրավման գործողությունների ժամանակացույց և պարզել, թե ով է պատասխանատու դրանց իրականացման համար:
- Կազմակերպել շահագրգիռ կողմերի ներգրավումը որոշումների կայացման մեջ, ապահովել խորհրդատվական ներգրավվածություն

Բազմազան ներգրավման մեթոդներ (և տեխնոլոգիաներ) կկիրառվեն որպես ներգրավման պլանի մաս, ներառյալ, բայց չսահմանափակվելով հետևյալով.

- ▲ Ծրագրի կառավարման կոմիտեի/PMB կանոնավոր և ըստ անհրաժեշտության հանդիպումներ

- ▲ Համայնքային խորհրդակցություններ ՏՄՄ-ների և այլ կառույցների կանոնավոր և ըստ անհրաժեշտության հանդիպումների միջոցով
- ▲ Խորհրդատվություն, սեմինարներ, աշխատանքային խմբեր և այլն
- ▲ Ծրագրի իրականացման հաշվետվությունների, նշումների, ամփոփագրերի և այլնի փոխանակում:
- ▲ Աուդիո-վիդեո նյութերի, ներառյալ տեսանյութերի, հոդվածների, բլոգների, տեղեկագրերի, խորհրդի նիստերիի արձանագրությունների, հաստատված այլ փաստաթղթերի տարածում
- ▲ Twitter @UNDP-GEF Սևանա լիճ,
- ▲ Ֆեյսբուք
- ▲ Ծրագրի ռեսուրսներ/նյութեր, ինչպիսիք են պաստառները, գովազդային վահանակները, բրոշյուրները, շնորհանդեսները, պատրաստում և տարածում
- ▲ Մամլո հաղորդագրություններ, հեռուստատեսային և ռադիոհաղորդումներ

Հաստատություն	Նկարագրություն/Դերը եվ ներգրավվածությունը ծրագրում
<p>Հայաստանի Հանրապետության շրջակա միջավայրի նախարարություն (ՀՀ ՇՄՆ)</p>	<p>Շրջակա միջավայրի նախարարությունը պատասխանատու է շրջակա միջավայրի պաշտպանության և բնական ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման, օդի, ջրերի, հողի, բուսական և կենդանական աշխարհի, պահպանվող տարածքների և անտառների, խոնավ տարածքների վրա բացասական ազդեցության կանխարգելման կամ նվազեցման համար:</p> <p>ՇՄՆ-ն առաջատար դեր կխաղա Սևանա լճի ավազանում LDN-ի իրականացման միջոցառումների շահագրգիռ կողմերի համակարգման կոմիտեում (Բաղադրիչ 1; Արդյունք 1.1.3), Կենսաբազմազանության այլընտրանքային ֆինանսավորման աղբյուրների բացահայտման նորարարական մարտահրավերի կազմակերպման, իրազեկման և վերապատրաստման միջոցառումների կազմակերպման գործում:</p> <p>ՇՄՆ-ն այս ծրագրի համար իրականացնող գործընկերն է և առանցքային գործընկեր է խթանելու/պաշտպանելու քաղաքականության միջոցառումների պաշտոնական հաստատումը, որոնք ուղղված են կենսաբազմազանությունը տարածական և հողօգտագործման պլանավորման մեջ ներառելուն և «Սևան» ազգային պարկի կառավարման բարելավմանը:</p>
<p>WWF Հայաստան</p>	<p>Գործելով 2002 թվականից՝ WWF-ն իրականացնում է ծրագրեր՝ ուղղված Հայաստանի էկոլոգիական ցանցի զարգացմանն ու հզորացմանը, վտանգված տեսակների պահպանմանը և վերականգնմանը, անտառային էկոհամակարգերի վրա կլիմայի փոփոխության ազդեցության մեղմմանը և հարմարեցմանը, տեղական համայնքների համար այլընտրանքային կենսապահովման տնտեսական մեխանիզմների ներդրմանը՝ բնական ռեսուրսների կայուն օգտագործումը խթանելու նպատակով:</p> <p>Բնության համաշխարհային հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակն ընտրվել է Շրջակա միջավայրի նախարարության (ՇՄՆ)</p>

	<p>կողմից՝ ՄԱԶԾ CO-ի հետ խորհրդակցելով՝ հիմնվելով հետևյալ չափանիշների վրա. ա) Պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության կառավարման երկարատև փորձ. բ) փորձը վայրի բնության ներկայացուցիչների գնահատման և տեղական համայնքների կողմից աջակցվող միգրացիոն միջանցքների ստեղծման հետ. գ) կենսաբազմազանության համար բարենպաստ գյուղատնտեսական պրակտիկաների բնապահպանական խրախուսումների իրականացման փորձը կենսաբազմազանության հիմնական տարածքների (KBAs) շուրջ. դ) միջազգային դոնորների կողմից ֆինանսավորվող ծրագրերի հաջող իրականացման արձանագրում: Այս տեսանկյունից, WWF Հայաստանի համեմատական առավելություններն ու ներքին կարողությունները ճանաչվել են PIF փուլից ի վեր և վավերացվել HACT և PCAT գնահատումների միջոցով:</p> <p>Ծրագրի մեկնարկից հետո ՇՄՆ-ն, որպես այս ծրագրի Իրականացնող գործընկեր (IP)՝ իր փոխկապակցված EPIU-ի միջոցով, համաձայնագիր կկնքի WWF Հայաստանի հետ Բաղադրիչ 2-ի և Արդյունք 3.1.4-ի իրականացման համար՝ հիմնվելով վերջնական եզրակացության վրա և հաշվի առնելով բյուջեի վերջնական ճշգրտումը և վավերացումը, որը հետագայում կհամաձայնեցվի կողմերի միջև ծրագրի մեկնարկային փուլում:</p>
<p>Հայաստանի Հանրապետության Էկոնոմիկայի նախարարություն</p>	<p>Էկոնոմիկայի նախարարության հանձնառությունն է տնտեսական քաղաքականության մշակումը, իրականացումը, համակարգումը և գնահատումը, կառավարության միասնական ագրարային քաղաքականության իրականացումը, գյուղատնտեսության ոլորտի տեխնիկական և տեխնոլոգիական սարքավորումների և նորարարական լուծումների ներդրումը, օրգանական գյուղատնտեսության խթանումը, գյուղատնտեսական համագործակցության զարգացում: Էկոնոմիկայի նախարարությունը ծրագրի հիմնական գործընկերն է LDN և SLM միջոցառումների իրականացման գործում:</p>
<p>Հայաստանի Հանրապետության տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություն</p>	<p>Մանդատն է մարզպետարանների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեության արդյունավետության բարձրացման, միջազգային նորմերին համապատասխան աղբահանության և սանիտարական մաքրման համակարգի ներդրման, էներգետիկայի և տրանսպորտի ոլորտներում պետական քաղաքականության մշակման և իրականացման վերաբերյալ առաջարկությունների մշակումը: Նախարարությունը հիմնական գործընկերն է LDN-ով առաջնորդվող հողօգտագործման պլանավորման, պլանների վերանայման և հաստատման գործում:</p>
<p>Հայաստանի Հանրապետության արտակարգ իրավիճակների</p>	<p>Նախարարությունը համակարգում է իր արտակարգ իրավիճակների ծառայությունները օրենքին համապատասխան և ծառայում է քաղաքացիների տարհանմանը արտակարգ իրավիճակների և բնական աղետների ժամանակ: Ծրագիրը կկազմակերպի համատեղ</p>

<p>նախարարություն (փրկարարական ծառայություն)</p>	<p>դասընթացներ ՊՏ անձնակազմի և տեղական համայնքների որոշ կամավորական ջոկատների համար, Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի անտառային տարածքներում անտառային հրդեհների դեմ պայքարի վերաբերյալ: Հրդեհաշիջման դասընթացները կկազմակերպվեն Արտակարգ իրավիճակների նախարարության հրշեջ-փրկարարական ջոկատի փորձագետների հետ համատեղ:</p>
<p>Ջրային կոմիտե</p>	<p>Սա տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությանն առընթեր հանրային գերատեսչություն է, որը մշակում և իրականացնում է կառավարության քաղաքականությունը պետական սեփականություն հանդիսացող ջրային տնտեսության կառավարման և օգտագործման վերաբերյալ և կմասնակցի Սևանա լճի ավազանի միջուկորտային լանդշաֆտային մակարդակի համակարգման մեխանիզմին, այլ աշխատանքային խմբերի՝ կապված «Սևանա լիճ» ազգային պարկի ինտեգրված մոնիտորինգի տվյալների բազայի մշակման և դասընթացների հետ:</p>
<p>Քաղաքաշինության պետական կոմիտե</p>	<p>Մանդատն է «կանաչ քաղաքաշինության» սկզբունքների մշակմամբ՝ ապահովել բնական և մշակութային լանդշաֆտների ներդաշնակ զարգացումը: Քաղաքաշինության կոմիտեն կմասնակցի LDN-ի և տարածքային և հողօգտագործման պլանավորման հանդիպումներին և աշխատանքային խմբերին, ինչպես նաև դասընթացներին և իրազեկման նիստերին:</p>
<p>Անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտե</p>	<p>Ունի հողօգտագործման տվյալների կառավարման, հողային քաղաքականության մշակման, հողային ռեսուրսների կառավարման սկզբունքների, գեոդեզիայի և քարտեզագրման ծրագրի մշակման և իրականացման մանդատ: Կադաստրի կոմիտեն LUP4LDN-ով և LDN-ով ուղղորդվող հողօգտագործման պլանավորման իրականացման հիմնական գործընկերն է:</p>
<p>Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե</p>	<p>Ունի վիճակագրական ծրագրերի համաձայն պաշտոնական վիճակագրության մշակման, թողարկման և տարածմամ մանդատ: Վիճակագրական կոմիտեն կներգրավվի հողօգտագործման պլանավորման, սոցիալ-տնտեսական և կենսաբազմազանության տվյալների հավաքագրման և վերլուծության մեջ:</p>
<p>Հայաստանի Հանրապետության շրջակա միջավայրի պահպանության և հանքարդյունաբերության տեսչական մարմին</p>	<p>Պատասխանատու է բնապահպանության և հանքարդյունաբերության հետ կապված անվտանգության և օրենսդրական պահանջների պահպանման ապահովման համար: Կլինեն կրթական և իրազեկման դասընթացների շահառուներ:</p>
<p>Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզպետարաններ</p>	<p>Օժտված են Կառավարության տարածքային քաղաքականության իրականացման, երկրի գործադիր հիմնարկների տարածքային ստորաբաժանումների գործունեության համակարգման հանձնարարությամբ: Տարածաշրջանային իշխանությունները հիմնական գործընկերներն են LDN թիրախների սահմանման,</p>

	հաստատման և իրականացման և մոնիտորինգի հարցում: Կլինեն կրթական և իրազեկման դասընթացների շահառուներ:
ՀՀ բնապահպանության նախարարության անտառային կոմիտե («Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի Ճամբարակի և Վայոց Ձորի մասնաճյուղեր)	Պատասխանատու են ապահովել պետական անտառների կայուն կառավարում, ներառյալ պահպանությունը, անտառվերականգնումը, անտառապատումը և արդյունավետ օգտագործումը: «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի տեղական մասնաճյուղերը անտառների կայուն կառավարման պլանների մշակման և իրականացման և անտառային էկոհամակարգերի վերականգնման հիմնական գործընկերներն են: Կլինեն կրթական և իրազեկման դասընթացների շահառուներ:
«Հիդրոոլոթաբանության և մոնիտորինգի կենտրոն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն	Պատասխանատու է շրջակա միջավայրի և հիդրոոլոթաբանական տվյալների հավաքագրման, վերլուծության և պաշտպանության համար: Կենտրոնը կմասնակցի ծրագրի աշխատանքներին, կլիմայի փոփոխության գնահատումներին և աշխատանքային խմբերին, դասընթացներին:
«Սևան ազգային պարկ» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն	Պատասխանատու է ջրային և ցամաքային էկոհամակարգերի զարգացման բնականոն գործընթացի ապահովման համար, Սևանա լճի ավազանի բնական և պատմական հուշարձանների պահպանությամբ: Պարկի վարչակազմը կարևոր գործընկեր է ՊՏ-ում և շրջակայքում կենսաբազմազանության հետ կապված գործողությունների իրականացման և համայնքի իրազեկման համար: Կլինեն կրթական և իրազեկման դասընթացների շահառուներ:
Սևանի իշխանի պաշարների վերականգնման և ջրային կուլտուրաների զարգացման հիմնադրամ	Պատասխանատու են Սևանա լճում իշխանի պաշարների վերականգնմամբ, Սևանի իշխանի արտադրության և իրացման արժեշրջանների և հարակից ճյուղերի ստեղծմամբ և զարգացմամբ, Սևանա լճի հիմնախնդիրներով, Հայաստանում ջրային կուլտուրաների արտադրության և վերամշակմամբ, գիտելիքահենք և նորարարական տեխնոլոգիաների զարգացմամբ: Հիմնադրամը կաջակցի Սևանա լճի իխտիոֆաունայի վերաբերյալ տվյալների հավաքագրմանը և վերլուծությանը, սպառնալիքների և ազդեցության վերլուծությանը և կաջակցի կայուն ձկնորսության/ակվակուլտուրայի կարողությունների զարգացմանը:
Կովկասի բնության հիմնադրամ (CNF)	CNF-ը պահպանության հավատարմագրային հիմնադրամ է, որը ստեղծվել է Կովկասի էկոտարածաշրջանը պաշտպանելու համար՝ կենսաբազմազանության համաշխարհային թեժ կետերից մեկը: Այն տրամադրում է համապատասխան դրամաշնորհներ և տեխնիկական աջակցություն Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի պահպանվող տարածքներին՝ զարգացնելով ապագա սերունդների համար բնական պարկերը պահպանելու կարողությունները: Դասընթացների և իրազեկման միջոցառումների շահառուներ:
Տեղական ինքնակառավարման մարմիններ	Այս տեղական իշխանությունները պատասխանատու են բնապահպանական կանոնակարգերի կատարման մոնիտորինգի համար, ներառյալ բնապահպանական կրթության խթանումը, զբոսաշրջության խթանումը, աղետների ռիսկի նվազեցման միջոցառումների իրականացումը, թափոնների հեռացումը և

	<p>համայնքներում սանիտարական մաքրումը: Նրանք հիմնական գործընկերներն են արոտավայրերի կառավարման պլանների, անտառների կառավարման պլանների, ագրոանտառային միջոցառումների մշակման և իրականացման գործում: Դասընթացների և իրազեկման միջոցառումների շահառուներ.</p>
<p>Տեղական բնական ռեսուրսների օգտագործողների խմբեր</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ֆերմերների ազգային միություն- մարզային մասնաճյուղեր • Գեղարքունիքի ջրօգտագործողների միավորումներ (Գեղարքունիքի մարզ) • «Եղեգնաձոր» ջրօգտագործողների միավորում (Վայոց ձոր) • Ծրագրի շահառուները.
<p>Մասնավոր հատված</p>	<p>Ծրագիրը կաշխատի Սևանա լճի ավազանում զբոսաշրջության/հյուրընկալության ոլորտի ներկայացուցիչների հետ: Ծրագիրը կենտրոնանալու է նաև փոքր անասնաբուծական ձեռնարկատերերի և տեղական գյուղատնտեսական արտադրողների, ինչպես նաև թիրախային գյուղերում/համայնքներում զբոսաշրջության այլ տեղական փոքր ձեռնարկատերերի վրա: Ծրագիրը կաշխատի ֆինանսական հաստատությունների հետ՝ նպաստելու խրախուսել կանաչ վարկավորումը՝ աջակցելու պատասխանատու և կայուն գյուղատնտեսության և զբոսաշրջության բիզնես մոդելներին:</p> <p>Ծրագրի շահառուները.</p>
<p>Ֆինանսական հաստատություններ</p>	<p>Ծրագիրը կաշխատի գյուղատնտեսության և զբոսաշրջության ոլորտում պորտֆելներ ունեցող ֆինանսական հաստատությունների (EBRD, ACBA Bank, FinBank, Inecobank) ներկայացուցիչների հետ՝ պարզելու ագրոբնապահպանական վճարումների սխեմայի փորձնական հնարավորությունը և ուսումնասիրելու նման մեխանիզմի գործառնականացման տարբերակները արոտավայրերի կայուն կառավարման և կենսաբազմազանության համար բարենպաստ գյուղատնտեսական պրակտիկաների ֆինանսավորման համար:</p> <p>Վերապատրաստման և իրազեկման միջոցառումների շահառուներ.</p>
<p>ՀՀ ԳԱԱ Էկոլոգիանոսֆերային հետազոտությունների կենտրոն</p>	<p>Կենտրոնն իրականացնում է տարբեր գնահատումներ՝ տարածքների էկոլոգիական վիճակի գնահատում, ռիսկերի վերլուծության գիտամեթոդական հիմունքների մշակում, բնական ռեսուրսների կառավարման գործընթացների օպտիմալացում, մարդկային էկոլոգիայի ոլորտի խնդիրների լուծում: Այն կլինի հիմնական գործընկերը LDN-ով կառավարվող հողօգտագործման պլանավորման խթանման, կենսաբազմազանության տարածական տարրերի հողօգտագործման պլանավորման մեջ ներառելու, հողօգտագործման պլանավորման LUP4LDN ծրագրաշարի ներդրման, Սևանա լիճ ազգային պարկի մոնիտորինգի տվյալների բազայի ստեղծման, հիմնական տեսակների մոնիտորինգի համար: Վերապատրաստման և իրազեկման միջոցառումների շահառուներ.</p>

<p>ՀՀ ԳԱԱ բուսաբանության ինստիտուտ</p>	<p>Ինստիտուտը պատասխանատու է և ներգրավված է Հայաստանի ֆլորայի, բուսականության և բուսական ռեսուրսների գույքագրման, հիմնական անտառային համակարգերի արդյունավետության բարձրացման սկզբունքների մշակման, բուսականության և բուսական ռեսուրսների ներմուծման և հարմարեցման, Հայաստանի բուսականության փոփոխությունների դինամիկայի ուսումնասիրության աշխատանքներում: Ինստիտուտը առանցքային գործընկեր կլինի պալեարկտիկական խոտհարքների տարածքների գնահատման և կառավարման առաջարկությունների, ինչպես նաև գիտելիքների կառավարման, գիտելիքների փոխանակման, նպատակային հետազոտությունների հարցում:</p>
<p>ՀՀ ԳԱԱ Կենդանաբանության և հիդրոէկոլոգիայի գիտական կենտրոն</p>	<p>Ներգրավված է Հայաստանի հիդրո և ցամաքային էկոհամակարգերի, կենսաբազմազանության, տաքսոնոմիայի, մորֆոլոգիայի, էկոլոգիայի, էթոլոգիայի, էվոլյուցիայի, գենետիկայի, անողնաշարավորների, ողնաշարավոր կենդանիների և կենդանիների մակաբուծական ֆաունայի կենդանաաշխարհագրության ուսումնասիրմանը: Իրականացնում է կենսապաշարների գնահատում, դրանց պահպանման մեթոդների մշակում, վերականգնում և կայուն օգտագործում: Ինստիտուտը կմասնակցի տեսակների հետազոտությանը, կառավարման առաջարկություններին, ինչպես նաև գիտելիքների կառավարմանը, գիտելիքների փոխանակմանը, նպատակային հետազոտություններին:</p>
<p>Հայաստանի ազգային ազրարային համալսարան</p>	<p>Համալսարանը պատասխանատու է ագրոտեխնոլոգիաների մասնագետների պատրաստման համար, որոնք կարող են իրենց մասնագիտական հմտությունների օգնությամբ և ոլորտի շահագրգիռ կողմերի հետ համագործակցելով զարգացնել սննդի և գյուղատնտեսության համակարգը երկրում: Համալսարանը կմասնակցի հետազոտություններին, կենսաբազմազանության վերլուծությանը և հողերի դեգրադացիայի գնահատմանը:</p>
<p>Գավառի պետական համալսարան</p>	<p>Ներգրավված է բարձրագույն կրթության, այդ թվում՝ կենսաբանության, բնության պահպանության և օգտագործման, քարտեզագրման և կադաստրային չափագրման ոլորտներում: Համալսարանը կմասնակցի հետազոտություններին, կենսաբազմազանության վերլուծությանը և հողերի դեգրադացիայի գնահատմանը:</p>
<p>Մեղիա</p>	<p>Ծրագրի գործունեության վերաբերյալ իրագրության բարձրացման կազմակերպման հիմնական գործընկերները:</p>
<p>ՀԿ-ներ</p>	<p>Մասնակցություն խորհրդատվություններին, վերապատրաստման և կարողությունների զարգացմանն ուղղված միջոցառումներին, տեղական գիտելիքների զարգացում, ծրագրին առնչվող միջոցառումների իրականացում:</p>
<p>GIZ Հայաստան</p>	<p>Հայաստանում գործող 2002 թվականից ի վեր GIZ-ի նախաձեռնությունները Հայաստանում Կովկասյան նախաձեռնության շրջանակներում տարածաշրջանային համագործակցությանն աջակցելու ռազմավարական մոտեցման մի մասն են կազմում՝ կայուն</p>

	տնտեսական զարգացում, ժողովրդավարություն և բնապահպանական կառավարում:
Այլ միջազգային կազմակերպություններ	Սևանա լճի լանդշաֆտի հողային ռեսուրսների և բարձրարժեք էկոհամակարգերի պահպանման և կայուն կառավարման հետ կապված ազգային քաղաքականության համակարգում և աջակցություն:

PPG ՓՈՒԼ ԽՈՐՀՐԴԱՏՎԱԿԱՆ ՀԱՆՐԻՊՈՒՄՆԵՐ ԳՈՐԾԸՆԿԵՐՆԵՐԻ ԵՎ ՇԱՀԱԳՐԳԻՈՒ ԿՈՂՄԵՐԻ ՀԵՏ

PPG-ն իր գործունեությունը սկսեց 2022 թվականի հունվարի կեսին: Առաջին թիմային հանդիպումները նվիրված էին առաջադրանքի յուրաքանչյուր ուղղությամբ խնդիրների լավ ըմբռնմանը, խաչվող հարցերի հստակեցմանը, թիմային աշխատանքի վերաբերյալ պայմանավորվածությունների ձևակերպմանը: Ինչպես նաև, սկզբնական շրջանում աշխատանքն ուղղված էր անհրաժեշտ տվյալների ձևակերպմանը: Ծրագրի թիրախային տվյալները, ներառյալ՝ կարևոր կենսաբազմազանության տարածքները, կարևոր թռչնաբանական տարածքներ, բնության հատուկ պահպանվող տարածքներ, դեգրադացիայի միտում ունեցող հողեր, արոտավայրեր և խոտհարքեր, անտառներ, առողջապահ հողատարածքներ, ձեռք են բերվել թե՛ պետական հաստատված աղբյուրներից (օր. համապատասխան ՀՀ կառավարության որոշումներից, համապատասխան կոմիտեներից), թե՛ պետական կառույցների (Ջրային Կոմիտե, Պետական Կադաստր) և միջազգային գործընկեր կազմակերպությունների (WWF Հայաստան) աշխարհագրական տեղեկատվական բազաներից (GIS):

2022 փետրվար ամսվա ընթացքում մեծ թվով zoom պլատֆորմով անցկացված քննարկումների արդյունքում GIS քարտեզների գեներացմամբ ընտրվեցին ծրագրի թիրախ տարածքներն ու համապատասխան համայնքները: Ընտրության ընթացքի վերաբերյալ տեղեկատվության տրամադրման և կարծիքների ստացման միջանկյալ հանդիպումներ են անցկացվել ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարության համապատասխան կոնվենցիաների համակարգողների հետ՝ կենսաբազմազանության կոնվենցիայի համակարգող փոխնախարար տիկին Աննա Մազմանյանի, Անապատացման դեմ պայքարի կոնվենցիայի համակարգող տիկին Նարինե Հակոբյանի, Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության քաղաքականության վարչության պետ տիկին Ոսկեհատ Գրիգորյանի, և այլ մասնագետների հետ: Ծրագրի թիրախ համայնքների ընտրության հաջորդական տրամաբանական քայլերը և արդյունքը գրավոր ներկայացվել է ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարության (ՇՄՆ) դիտարկմանն ու հաստատմանը:

Գրության ուղարկելուց անմիջապես հետո՝ մարտի 9-ին, հետևեց հանդիպում-քննարկում նորանշանակ նախարարի տեղակալ պարոն Մեյմարյանի հետ, ում ՄԱԶԾ թիմը ներկայացրեց ծրագրի հիմնական բովանդակությունը, նպատակները, ակնկալվող համագործակցությունը, ինչպես նաև ներկայացվեց ծրագրի թիրախ համայնքների ընտրության տրամաբանությունն ու արդյունքը: Հանդիպմանը մասնակցում էին նաև Անապատացման դեմ պայքարի կոնվենցիայի համակարգողը, Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության քաղաքականության վարչության պետը:

ՄԱԶԾ կլիմայի, շրջակա միջավայրի, դիմադրողականության պորտֆելի ղեկավարը և ԾՆՓ-ի համակարգողը մարտի 30-ին հանդիպեցին ՀՀ ՇՄՆ Բնապահպանական ծրագրերի իրականացման գրասենյակի տնօրենի, փոխտնօրենի, Ծրագրերի իրականացման և մոնիթորինգի բաժնի պետի, Դոնորների հետ համագործակցության բաժնի պետի հետ: Հանդիպման ընթացքում ԾԻԳ-ի անձնակազմի համար մասնրամասնվեց ծրագրի նպատակները, ներկայացվեցին ընտրված թիրախ համայնքները, քննարկվեց ԳԷՀ կողմից ծրագրի ազգային իրականացման ձևաչափը:

Ի պատասխան համայնքների ընտրության վերաբերյալ ներկայացված ՄԱԶԾ-ի արձանագրությանը ՀՀ ՇՄՆ-ից մարտի 31-ին ստացված գրությամբ ծրագիրը տեղեկացվեց, որ նախարարության կողմից ընտրության վերաբերյալ առարկություններ չկան: Նույն օրը ՄԱԶԾ ներկայացուցիչները հանդիպում ունեցան ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տեղական ինքնակառավարման քաղաքականության վարչության պետ պարոն Աշոտ Գիլոյանի և վարչության մասնագետ Եղիազար Դավթյանի հետ: Նույնպես ներկայացվեցին ծրագրի նպատակները, քննարկվեց ծրագրի թիրախային համայնքների ընտրության նպատակահարմարությունը, համագործակցությունը:

ՄԱԶԾ թիմը բոլոր հանդիպումներից օրեր առաջ գործընկերներին էլեկտրոնային տրամադրել էր ծրագրի վերաբերյալ, համայնքների ընտրության վերաբերյալ արձանագրության տեղեկատվական նյութեր, ինչպես նաև Ծրագրի հայեցակարգի (PIF) հաստատված փաստաթուղթը: Սրա շնորհիվ հանդիպումները անցնում էին ավելի կառուցողական և առարկայական: Հաճախ տրվող հարցը վերաբերում էր յուրաքանչյուր համայնքում իրականացվելիք միջոցառումներին, ինչը մեկնաբանվում էր, որ մանրամասները ըստ համայնքների դեռ պետք է ճշտվեն համայնքների, տարբեր մասնագետների, բնակչության հետ առաջիկայում իրականացվելիք հանդիպումների արդյունքում: Վերը ներկայացված քննարկումների այս փուլն ամփոփվեցին ՀՀ ՇՄՆ-ում ապրիլի 6-ին անցկացված համաժողովով: Հնդիպման մանրամասները ներկայացված են ստորև` Հանդիպում 2-ի դետալային նկարագրում: Մարտ ամսվա ընթացքում իրականացված բոլոր հանդիպումները հանգեցրեցին փոխըմբռնման և համաձայնության համայնքների ընտրության վերաբերյալ: ԾՆՓ թիմը գուգահեռ այս հանդիպումներին սկսեց նաև հանդիպումներ շահագրգիռ կառույցների հետ մարզերում: Ստորև մանրամասն ներկայացվում են բոլոր հիմնական խորհրդատվական հանդիպումները, դրանց ընթացքում քննարկված հարցերը, փոխադարձ պայմանավորվածությունները, առաջարկները:

Ստորև մանրամասն ներկայացված են բոլոր հիմնական խորհրդատվական հանդիպումները, այդ թվում` ազգային և այլ ինստիտուցիոնալ մակարդակով, դրանց ընթացքում քննարկված հարցերը, փոխադարձ պայմանավորվածությունները, ստացված մտքերն ու մեկնաբանությունները: Մարզեր/համայնքներ/բնակավայրեր կատարած 14 առաքելության այցելություններից այստեղ ներկայացված են միայն չորս հիմնական հանդիպումներ/խորհրդակցություններ: Ստորև ներկայացված արձանագրությունները ներկայացնում են PPG-ի ընթացքում անցկացված հիմնական հանդիպումները տարբեր շահագրգիռ կողմերի լայն ներգրավվածությամբ: Բազմաթիվ էլեկտրոնային և հեռախոսային հաղորդակցություններ չեն արձանագրվել:

Աշխատաժողով «Սևան» ազգային պարկի (ՄԱՊ) անձնակազմի հետ

Ամսաթիվ	11 մարտի, 2022 թ	
Օրակարգ	✓ Ծրագրի ներկայացում ✓ Քննարկել METT գնահատման գործիքը (Management Effectiveness Tracking Tool - Կառավարման արդյունավետության հետևման գործիք) և լրացնել այն ՄԱՊ անձնակազմի հետ	
Անցկացման վայրը	«Սևան» ազգային պարկ	
Մասնակիցներ	1. Արման Աբելյան	«Սևան» ազգային պարկի տնօրեն
	2. Արտակ Մարգարյան	Արագ արձագանքման բաժնի ավագ տեսուչ
	3. Հերբերտ Վարդանյան	Հիդրոէկոլոգ
	4. Արայիկ Հունանյան	Գիտության, մոնիտ. և կադաստրի վարչ. պետ
	5. Սասուն Գալստյան	Ավագ անտառապահ
	6. Կարեն Ծենտերեճյան	ՄԱԶԾ փորձագետ
	7. Գայանե Ղարազեբակյան	ՄԱԶԾ, ազգային թիմի ղեկավար
Խորհրդակցության նպատակը.	ՄԱԶԾ-ի կողմից ՄԱՊ-ի անձնակազմին ներկայացվեց ծրագրի հիմնական նպատակները, ակնկալվող արդյունքները, ծրագրի հինգ տարիների ընթացքում նախատեսվող միջոցառումների ուրվագիծը: Այնուհետև ՄԱՊ-ի անձնակազմի հետ միասին կետ-առ-կետ քննարկվեց և լրացվեց METT ինքնագնահատման գործիքը:	
Խորհրդակցության արդյունքը.	1) «Սևան» ազգային պարկի անձնակազմը տեղեկացավ ծրագրի հիմնական շեշտադրումներին 2) Լրացված METT-ով «Սևան» ազգային պարկի գնահատման ընդհանուր ցուցանիշն է 37 միավոր 3) Ըտրված կենդանատեսակներ մոնիթորինգի համար	

Մարտի 11-ի հանդիպմանը նախորդել էին հեռախոսային խոսակցություն-քննարկումների շարք պարոն Արայիկ Հունանյանի հետ (ով համակարգում էր այս հաղորդակցության փոխանցումը ՄԱՊ-ի այլ անձնակազմին), որոնց ընթացքում

ներկայացվել էր ծրագրի բովանդակությունը, առնչությունը ՄԱՊ-ին, համագործակցության շրջանակը: Ներկայացվել էր METT գործիքը, որով գնահատվում է բնության պահպանվող տարածքի կառավարման արդյունավետությունը, և տալիս հնարավորություն հետևել առջընթացը: Նախապես, էլեկտրոնային կապով պարոն Հունանյանին էր ուղարկվել METT գործիքը, ինչպես նաև ծրագրի համառոտ նկարագիրը, և ծրագրի նախապատրաստական թիմի (ՄՆԹ) կողմից

նախնական ընտրված բուսա- և կենդանատեսակների ցանկ, որոնց քննարկմամբ անհրաժեշտ էր ընտրել այն տեսակները, որոնք կձառայեն, որպես կենսաբազմազանության մոնիթորինգի ծրագրի հիմնական ցուցանիշներ:

Համապատասխան նյութերի նախապես տրամադրելը և հեռակա քննարկումները նպաստեցին, որ այս մեկ հանդիպման ընթացքում հնարավոր եղավ լրացնել METT գործիքը, և մանրամասն քննարկել ցուցանիշները: Հանդիպումից հետո վերջիններս կրկին քննարկվել էին ՄԱՊ-ի անձնակազմի կողմից, և իրենց կողմից ընդունելի վերջնական ցուցանիշների ցանկը տրամադրվեց ծրագրին:

Աշխատաժողով ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարությունում (ՀՀ ՇՄՆ)

Ամսաթիվ	6 ապրիլի, 2022 թ	
Օրակարգ	✓ Ծրագրի, ծրագրի թիրախ համայնքների ընտրության ներկայացում հարց ու պատասխան ✓ Առաջարկների և կարծիքների ստացում	
Անցկացման վայրը	ՀՀ բնապահպանության նախարարության սրահ և առցանց միացում	
Մասնակիցներ	1. Սերգո Աթանեսյան	Անտառային կոմիտեի նախագահի առաջին տեղակալ
	2. Վարդան Քարյան	Հողի, ստորին նստվածքի և հիդրոկենսաբանական մոնիտորինգի վարչության պետ
	3. Հայկ Մինասյան	Հիդրոմետոլոգի ավագ մասնագետ
	4. Արման Շահնուբարյան	Ջրային ռեսուրսների կառավարման վարչության պետի տեղակալ
	5. Անի Խաչատրյան	Հողի և ընդերքի քաղաքականության վարչություն
	6. Լիանա Ալիխանյան	Ջրային քաղաքականության վարչություն
	7. Ինեսա Ջարգարյան	Անտառային քաղաքականության վարչություն
	8. Ոսկեհատ Գրիգորյան	Հատուկ պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության քաղաքականության վարչության պետ
	9. Լուսինե Ավետիսյան	Ռազմավարական քաղաքականության վարչության պետ
	10. Արփինե Փանոյան	Իրավաբանական խորհրդատու
	11. Նոնա Բաղդոսյան	Կլիմայական քաղաքականության վարչության պետ
	12. Անի Խաչատրյան	Միջազգային համագործակցության վարչության ավագ մասնագետ
	13. Արթուր Գևորգյան	Անտառային քաղաքակ. վարչության ավագ մասնագետ
	14. Եղիազար Դավթյան	ՏԿԵՆ տեղական ինքնակառավարման վարչության ավագ մասնագետ
	15. Հարություն Դավեյան	Էկոնոմիկայի նախարարություն
	Եվս 10 հոգի միացել էին zoon հարթակով՝ ԾԻԳ, WWF Հայաստան, ՄԱԶԾ համակարգողներ և փորձագետներ	
Խորհրդակցության նպատակը	PPG թիմի փորձագետները ներկայացրել են ծրագրի հիմնական նպատակներն ու ուղղությունները, ընտրված համայնքները և ակնկալվող համագործակցությունը: Կարևորվեց SLM համատեղելի LDN միջոցառումները, ինտեգրված և տարածական լանդշաֆտային մոտեցումը: ✓ Որպես առաջնահերթ խնդիր՝ Ազգային գիտատեխնիկական կենտրոնի փորձագետները մասնակիցների ուշադրությունը հրավիրեցին կենսաբազմազանության, էկոհամակարգերի և ընդհանրապես բնական ռեսուրսների բացասական միտումների վրա՝ մարդու գործունեության և կլիմայի փոփոխության, բույսերի և բույսերի կրճատման հետևանքով: կենդանիների տեսակները, իսկ որոշ դեպքերում՝ դրանց վերացումը: Հատուկ ընդգծվել է ողնաշարի դեգրադացիայի միտումը: Խնդրի օբյեկտիվ պատկերացման համար ներկայացվել են քարտեզներ, որոնք ցույց են տալիս հողերի դեգրադացիայի վայրերը, որոնք առաջացել են թիմի GIS մասնագետի կողմից:	

	<p>✓ Ընդգծվեց, որ ծրագրի նպատակն է բարելավել գյուղատնտեսական պրակտիկան՝ բնական ռեսուրսների կայուն կառավարմամբ և որոշ դեպքերում այլընտրանքային գործունեության նոր մոդելների ներդրմամբ (հատկապես պահպանվող տարածքներին հարող տարածքներում՝ մարդկային ճնշումը նվազեցնելու նպատակով: բնության վրա), որը պետք է աջակցի և նպաստի էկոհամակարգերի և կենսաբազմազանության պահպանմանը: Ներկայացված մտքերը ողջունվեցին մասնակիցների կողմից, միաժամանակ ներկայացվեց, որ անցումը նոր պրակտիկաների, որքան էլ այն գրավիչ լինի, կպահանջի մեծ ջանք, ժամանակ, գիտելիք, ֆինանսական ռեսուրսներ, համապատասխան կառավարման լծակներ:</p> <p>PPG փորձագետներից գրեթե յուրաքանչյուրը ներկայացնելիս իրենց թեմատիկ մասը ընդգծեցին, որ ծրագրում առաջին հերթին շեշտադրվելու է բնակչության խոցելի խմբերի ներառումը՝ հաշմանդամներ, միայնակ կանայք, կորած կամ վիրավոր զինվորներով ընտանիքներ, Լեռնային Ղարաբաղից ժամանակավորապես վերաբնակվածներ: , և այլք՝ որպես ծրագրի գործունեության շահառուներ:</p>
<p>Խորհրդակցության արդյունքը</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) Հանդիպման մասնակիցները ողջունեցին ծրագրի նպատակներն ու խնդիրները: 2) Որոշ մասնակիցներ տեղյակ չեն եղել համայնքների ընտրության մանրամասներին, տրվել է լրացուցիչ պարզաբանում 3) Նրանք խնդրեցին նորից տրամադրել ծրագրի հայեցակարգային փաստաթուղթը (PIF) և շարունակել տեղեկատվություն տրամադրել համայնքներ կատարած այցելությունների արդյունքների վերաբերյալ: 4) Գործընկերներն առաջարկեցին, որ ճյուղային նախարարությունների անձնակազմը նույնպես մասնակցի փաստահավաքին և շահագրգիռ կողմերի խորհրդակցություններին/ներգրավման այցելություններին մարզեր և համայնքներ:

Այցելություն Վայոց ձորի մարզ, հանդիպումներ մարզպետարանում եվ Եղեգիս համայնքի Շատին վարչական կենտրոնում

<p>Ամսաթիվ</p>	<p>15 ապրիլի, 2022 թ</p>	
<p>Օրակարգ</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▲ Ծրագրի ներկայացում ▲ Առաջարկությունների և կարծիքների ստացում 	
<p>Անցկացման վայրը</p>	<p>Վայոց ձորի մարզպետարանը և Եղեգիս համայնքի Շատին վարչական կենտրոնը</p>	
<p>Մասնակիցներ</p>	<p>1. Արարատ Գրիգորյան</p>	<p>Վայոց ձորի մարզպետ/մարզպետ</p>
	<p>2. Դավիթ Մարգարյանը</p>	<p>Վայոց ձորի փոխմարզպետ</p>
	<p>3. Արսեն Կարապետյան</p>	<p>Վայոց ձորի մարզպետարանի գլխավոր քարտուղար</p>
	<p>4. Արմեն Դավթյան</p>	<p>Մարզպետի խորհրդական</p>
	<p>5. Գեղամ Մարգարյան</p>	<p>Վայոց ձորի մարզպետարան՝ գյուղատնտեսության և շրջակա միջավայրի պահպանության վարչության պետ</p>
	<p>6. Աշոտ Ղազարյան</p>	<p>Վայոց ձորի անտառտնտեսություն</p>

7. Միեր Նիկողոսյան	Վայոց ձորի անտառտնտեսություն
8. Գոհար Խաչատրյան	Վայոց ձորի մարզպետարան
9. Աննա Սիմոնյան	Վայոց ձորի մարզպետարան
10. Հասմիկ Ավետիսյան	Վայոց ձորի մարզպետարան
11. Գառնիկ Գեորգյան	Վայք համայնքի գյուղատնտեսության և շրջակա միջավայրի պահպանության վարչության պետ
12. Հայկ Ավագյան	Վայք համայնքի ղեկավարի առաջին տեղակալ
13. Հագարապետ Նազարյան	«Եղեգնաձոր» ՋՕԸ (Ջրօգտագործողների ասոցիացիա) տնօրեն.
14. Վարդան Ավագյան	Եղեգնաձոր համայնքի ղեկավարի առաջին տեղակալ
15. Գառնիկ Խաչատրյան	Եղեգնաձոր համայնքի ղեկավարի օգնական
16. Դավիթ Օհանյան	Եղեգիս համայնք
17. Մամիկո Սմբատյան	Շատին կոոպերատիվի նախագահ
18. Բագրատ Սիմոնյան	Ռինդ բնակավայր (Արտօգտագործողների միավորում սպառողական կոոպերատիվ - ԱՄՄԿ)
19. Ռոման Առաքելյան	Կարմրաշեն համայնքի
20. Արմեն Հակոբյան	Վայոց ձորի մարզում CARMAC II ծրագրի համակարգող
21. Տիգրան Գասպարյան	Սարավան բնակավայրի ԱՄՄԿ
22. Արման Հարությունյան	Արենի բնակավայրի ԱՄՄԿ
23. Ահարոն Գաբրիելյան	Աղնջաձոր բնակավայրի ԱՄՄԿ
24. Նաիրի Սարոյան	Վայոց ձորի մարզպետարան
25. Սերգեյ Խլիաթյան	Վայոց ձորի մարզպետարան
26. Արամ Սիմոնյան	Եղեգիս համայնք
27. Գեորգ Մանասերյան	Վայոց ձորի մարզպետարան
28. Հրաչյա Հովհաննիսյան	Վայոց ձորի մարզպետարան
Շատին	
29. Մարտին Սարգսյան	Սալի բնակավայրի վարչակազմի ղեկավար
30. Սիմակ Խուրդյան	Աղնջաձոր բնակավայրի վարչական ղեկավար
31. Աննա Դանիելյան	Եղեգիսի քաղաքապետի վարչական օգնական
32. Մանվել Աբրահամյան	Քարագլուխ բնակավայրի վարչական ղեկավար
33. Ռուբեն Ոսկանյան	Եղեգիսի հաշվապահ
34. Արտաշ Արտաշյան	Եղեգիսի վարչակազմի առաջատար մասնագետ
35. Անդրեաս Մարտիրոսյան	Եղեգիս համայնքի քաղաքային աղբահանության պատասխանատուն
36. Լուսինե Հախվերյան	Եղեգիսի քաղաքապետարանի գործավար

	37. Արամ Միմոնյան	Եղեգիս բնակավայրի գյուղատնտեսության մասնագետ
	38. Գեղամ Մարգարյան	Վայոց ձորի մարզպետարանի գյուղատնտեսության և շրջակա միջավայրի պահպանության վարչության պետ
	39. Վարդանուշ Եղոյան	Սալի համայնքի երկրորդ դասարանի մասնագետ
Խորհրդակցության նպատակը.⁵³	<p>PPG փորձագետները ներկայացրեցին ծրագրի հիմնական նպատակները, ուղղությունները, ընտրված համայնքները, ակնկալվող համագործակցության պայմանավորվածությունները: Կարևորվեց SLM համատեղելի LDN չափորոշիչների կարևորությունը, ինտեգրված լանդշաֆտային մոտեցումը:</p> <p>1. ԾՆՓ փորձագետները որպես առաջնահերթ հարց մասնակիցների ուշադրություն հրավիրեցին Հայաստանում և, մասնավորապես Վայոց Ձորի մարզում, կենսաբազմազանության, էկոհամակարգերի, և առհասարակ բնական ռեսուրսների կարգվիճակում մարդկային գործունեության և բնակլիմայական փոփոխության արդյունքում դիտվող բացասական միտումները, բուսական և կենդանական տեսակների նվազումը, որոշ դեպքերում վերացումը: Հատուկ ընդգծվեց հողերի դեգրադացման տենդենցը: Թիմի GIS մասնագետի զենեքացված հողի դեգրադացիայի վայրեր ցուցադրող քարտեզները ներկայացվեցին, խնդրի առարկայական պատկերացման համար:</p> <p>2. Ընդգծվեց, որ ծրագրի թիրախ են գյուղատնտեսական պրակտիկաների բարելավումը՝ բնական ռեսուրսների կայուն կառավարման և որոշ դեպքերում այլընտրանքային գործունեության նոր մոդելների ներդրումը (մասնավորապես պահպանվող տարածքների հարակից վայրերում մարդու կողմից բնության նկատմամբ ճնշման նվազեցման նպատակով), ինչը պետք է օժանդակի և նպաստի էկոհամակարգերի և կենսաբազմազանության պահպանմանը: Ներկայացված գաղափարները ողջունվում էին մասնակիցների կողմից, միաժամանակ ներկայացվում էր, որ անցումը նոր պրակտիկաների՝ որքանով էլ, որ հրապուրիչ լինի կպահանջի մեծ ջանքեր, ժամանակ, գիտելիք, ֆինանսական միջոցներ, համապատասխան կառավարման լծակներ:</p> <p>3. PPG փորձագետներից գրեթե յուրաքանչյուրը իր թեմատիկ մասնը ներկայացնելիս, ընդգծում էր, որ ծրագիրը առաջնահերթորեն շեշտադրելու է բնակչության խոցելի խավերի՝ հաշմանդամներ, միայնակ կանայք, զինվոր կորցրած կամ վիրավոր զինվոր ունեցող ընտանիքներ, Լեռնային Ղարաբաղից ժամանակավոր վեաբնակեցված անձինք, և այլ, ընդգրկումը ծրագրի միջոցառումներում որպես շահառուներ:</p>	
Խորհրդակցության արդյունքը.	<p>1) Բոլոր մասնակիցները ողջունեցին ծրագրի նպատակը և հայտնաբերված խնդիրների հաղթահարման լուծումը, պատրաստակամություն հայտնեցին աջակցել և մասնակցել ծրագրի միջամտություններին:</p> <p>2) Վայոց ձորի մարզը հարուստ է ջրային ռեսուրսներով, միևնույն ժամանակ իր խոցելի էկոհամակարգերի և չոր կլիմայի պատճառով առավել զգայուն է կլիմայի փոփոխության ազդեցության նկատմամբ: Ներկաներից շատերն</p>	

⁵³Նախագծի նույն կառուցվածքով և բովանդակությամբ ներկայացումը կատարվել է բոլոր ընդհանուր ժողովների ներածական մասում, և այսուհետ նույնը չի կրկնվի մյուս ժողովներում, այլ անդրադարձ կտրվի այս ժողովին:

ընդգծեցին ջրային ռեսուրսների անարդյունավետ օգտագործումը և անարդյունավետ շահագործման կամ կանխարգելման գործողությունների բացակայության հետևանքով առաջացած մեծ ծավալային կորուստները:

- 3) Կարևորվել է բազմաթիվ գետերի վրա կառուցված ՀԷԿ-երի շահագործման հետևանքով ջրային մարմինների եւ հարակից տարածքների էկոհամակարգերին հասցված մեծ վնասը:
- 4) Մարդ-վայրի բնություն հակամարտությունը բարձրացվեց՝ նկատի ունենալով բազմաթիվ դեպքեր, երբ գորշ արջերը վնասել կամ նույնիսկ հարձակվել են մարդկանց, ընտանի կենդանիների, գյուղատնտեսական օբյեկտների՝ այգիների, մեղվի փեթակների վրա և մեծ վնաս պատճառել:
- 5) Կարևորվեց է արոտավայրերի մեծ տարածքների անբարենպաստ վիճակն ու բարելավման աշխատանքների անհրաժեշտությունը

ՄԱԶԾ ԾՆՓ-ի փորձագետների խմբին Վայոց Ձորի մարզպետարանում ընդունեց մարզպետը, իր տեղակալի և անձնակազմի այլ պաշտոնյաների և մասնագետների մասնակցությամբ: ՄԱԶԾ թիմի կողմից Նախապես տրամադրված նյութերը բաժանվել

մանրամասն դիտարկվել էին մարզպետարանի աշխատակիցների կողմից:

Հանդիպումը շարունակվեց մարզպետարանի մեծ դահլիճում, ուր ներկա էին մարզպետարանի, մարզի տարբեր համայնքների և տարբեր ոլորտների ներկայացուցիչներ: Քննարկումը բացեց մարզպետը, ներկայացրեց ծրագրի հիմնական նպատակն ու անելիքները, ողջունեց նման ծրագրի իրագործումը և կարևորությունը բնապահպանական մարտահրավերները օրակարգային հարց դարձնելու և լուծումներ տալու նոր հնարավորությունը:

Տպավորիչ էր, որ ելույթ ունեղոց բոլոր մասնակիցները շատ լավ էին տիրապետում իրենց կողմից վերհանված հարցերին առնչվող իրավիճակը, ստատիստիկ հիմքերը: Մասնավորապես, կարևոր էր մարզպետարանի գյուղատնտեսության և բնապահպանության վարչության պետի մարզում առկա խնդիրների քաջատեղյակ լինելը: Նա հանդես կգա որպես ծրագրի իրականացման հիմնական շահագրգիռ կողմ:

էին
և

"Conservation and sustainable management of land resources and high value ecosystems in Lake Sevan Basin for multiple benefits"

Stakeholder consultation meeting at Vayots Dzor marzpetaran on GEF Lake Sevan project measures

15 April 2022

Participants:

	Name, Surname	Organization	Signature
1	Ասատուրյան Նիկոլ	«Վայոց Ձոր տնտեսություն»	[Signature]
2	Չիբուկյան Կարեն	«Վայոց Ձոր տնտեսություն»	[Signature]
3	Գրիգորյան Կարապետ	«Վայոց Ձոր Ծառայություն»	[Signature]
4	Սեդրա Վրեժյան	Վայոց Ձոր Ծառայություն	[Signature]
5	Կասյան Թեոֆիլոսյան	Գ.Ն. Վայոց Ձոր Ծառայություն	[Signature]
6	Գրիգորյան Գևորգյան	Վայոց Ձոր Ծառայություն	[Signature]
7	Հայկ Թեոֆիլոսյան	Վայոց Ձոր Ծառայություն	[Signature]
8	Ասատուրյան Կարապետ	«Վայոց Ձոր Ծառայություն»	[Signature]
9	Գրիգորյան Կարապետ	«Վայոց Ձոր Ծառայություն»	[Signature]
10	Գրիգորյան Կարապետ	«Վայոց Ձոր Ծառայություն»	[Signature]
11	Գրիգորյան Կարապետ	«Վայոց Ձոր Ծառայություն»	[Signature]
12	Կասյան Թեոֆիլոսյան	Վայոց Ձոր Ծառայություն	[Signature]
13	Սեդրա Վրեժյան	Վայոց Ձոր Ծառայություն	[Signature]
14	Սեդրա Վրեժյան	Վայոց Ձոր Ծառայություն	[Signature]
15	Կասյան Թեոֆիլոսյան	Վայոց Ձոր Ծառայություն	[Signature]
16	Գրիգորյան Կարապետ	Վայոց Ձոր Ծառայություն	[Signature]
17	Սեդրա Վրեժյան	Վայոց Ձոր Ծառայություն	[Signature]
18	Կասյան Թեոֆիլոսյան	Վայոց Ձոր Ծառայություն	[Signature]
19	Կասյան Թեոֆիլոսյան	Վայոց Ձոր Ծառայություն	[Signature]
20	Սեդրա Վրեժյան	Վայոց Ձոր Ծառայություն	[Signature]
21	Սեդրա Վրեժյան	Վայոց Ձոր Ծառայություն	[Signature]
22	Սեդրա Վրեժյան	Վայոց Ձոր Ծառայություն	[Signature]
23	Սեդրա Վրեժյան	Վայոց Ձոր Ծառայություն	[Signature]
4			

Համայնքների միավորում. ծրագրի ուժեղ եվ թույլ կողմերը. Անդրադարձ կատարվեց որպես մեկ վարչական միավոր գործող խոշորացված համայնքում բնակավայրերի (գյուղերի և քաղաքների) միավորման շարունակական գործընթացին: Վերջինս առաջարկում է և՛ դրական լուծումներ, և՛ նոր մարտահրավերներ, որոնք դեռևս հստակեցման և արդյունավետ լուծումների կարիք ունեն: Կան խնդիրներ, որոնք դեռ հստակեցված չեն թե՛ խոշորացված համայնքների, թե՛ մարզպետարանի մակարդակով, թե ինչպես պետք է իրականացվի նոր կառավարումը, գործառույթների բաշխումը և այլն: Սա ծրագրին մի կողմից տալիս է լավ հնարավորություն ինտեգրված լանդշաֆտային լուծումներ առաջարկելու համար, սակայն չի բացառում նաև գործընթացների դանդաղումը: Իրավիճակը կախված կլինի, թե երբ է տվյալ համայնքի խոշորացումն իրականացվել, և արդյո՞ք կառավարման և վարչարարական ապարատը, ֆունկցիաները արդեն հստակ գործարկվում են: Այնուամենայնիվ, քանի որ ծրագրի միջոցառումները ենթադրում են առավելագույն համակարգում, ինտեգրված լուծումներ, անկախ բնակավայրերի վարչական սահմաններից, ապա խոշորացված համայնքները առավել նպաստավոր կառուցվածք են ԲՀՊՏ-ների, արոտավայրերի, անտառների, ջրային ռեսուրսների արդյունավետ և ինտեգրված կառավարման մոդելների համար:

Նույն օրը Սալի բնակավայրում տեղի ունեցած քննարկման հաջորդ փուլը ընդգծեց մարզպետարանում բարձրացված նմանատիպ խնդիրների առկայությունը խոշորացված Եղեգիս համայնքի մաս կազմող 12 բնակավայրերում: Հատկանշական է, որ արջերի պատճառած վնասը հատկապես դրսևորվել է այս համայնքում: Խնդիրը մասնագիտական գնահատման և լուծումների առաջարկի կարիք ունի՝ ինչպես կանխել

դեպքերը, իսկ եթե դրանք տեղի ունենան՝ ինչպես փոխհատուցել տուժողներին: Եղեգիս համայնքն ավելի կարևոր է ծրագրի համար՝ ներառելով Հորս, Սալի, Քարագլուխ, Աղնջաձոր տարածքները, որոնք հանդիսանում են Հարավարևելյան Փոքր Կովկասի էկոմիջանցքի Վայոց ձորի հատվածը:

Առաջարկություններ.

Արոտավայրեր. Մարզպետարանի գյուղատնտեսության և բնապահպանության վարչության պետը առաջարկեց ծրագրում արոտավայրերի կայուն կառավարման ռեժիմի ներդրման շրջանակում ներգրավել Եղեգիս և Վայք համայնքների միջև ընկած լրացուցիչ տարածք Եղեգնաձոր համայնքից՝ ստորև նշված կարմիր շրջանով: Իրականում Եղեգիս և Վայք համայնքների միջև այս հատվածում տարածական անընդհատության ապահովման տեսակետից առաջարկը հիմնավոր էր:

Միաժամանակ հաշվի առնելով, որ ծրագրի բոլոր թիրախները, և հատկապես՝ արոտավայրերի կայուն կառավարման ռեժիմ ներմուծման 150,000 հեկտար ցուցանիշը արդեն իսկ շատ հավակնոտ ցուցանիշ է, ծրագիրը առաջարկեց ընդունել առաջարկը, պայմանով, որ այն կդիտարկվի լիաժամադրված ծրագրի ներդրման սկզբում՝ գնահատումներ իրականացնելիս գուցե դիտարկվի Վարդենիս համայնքի որոշ սահմանամերձ արոտավայրերի և խոտհարքերի հատվածներ (որոնք ՄՆՓ-ի ժամանակահատվածում գտնվում էին հարևան երկրի գորամիավորների կրակային հեռավորության հսկողության տակ) չեղարկվեն, և փոխարենը ծրագրի մեջ ներառվի 5,000 – 7,000 հա տարածք Եղեգնաձոր համայնքում՝ ըստ նկարում ընդգծված հատվածի:

1) Ոռոգում. Հանդիպման մասնակիցները նշեցին կլիմայի փոփոխության ընդգծված ազդեցությունը մարզում՝ մասնավորապես անտառային հրդեհների ավելացումը: Դեռ 2017 թվականի օգոստոսին Վայքի Արտավան բնակավայրի հարակից սարերում հրդեհվել է մոտ 670 հա տարածք, որից 320 հա անտառածածկ էր: Քննարկման մասնակիցները առաջակցեցին ծրագրի ներքո անտառների վերականգման աշխատանքների շրջանակում դիտարկել Արտավանի անտառի այլված հատվածը: Անտառտնտեսության ներկայացուցիչը տեղեկացրեց, որ այդ ուղղությամբ իրականացվում են պետական ծրագրեր, սակայն ծրագրի մասնակցությունը այդ միջոցառմանը մեծապես կաջակցի շոշափելի արդյունքի ստացմանը այդ կենսաբազմազանության իմաստով հարուստ հատվածում, ինչպես նաև ոռոգման ջրի առկայության դեպքում կընդլայնվեն մշակահողերի ծավալները, կավելանա բնակչության եկամտի նոր աղբյուրը և զբաղվածությունը:

2) Կանանց ներգրավում. PPG թիմը Վայոց Ձորի վերը նշված հանդիպումները նախապատրաստելիս տեղեկատվական գրությամբ խնդրել էր, որ ապահովվի կանանց հնարավոր ակտիվ մասնակցություն: Ափսոսանքով նշում ենք, որ այս երկու հանդիպումներում մեծ թվով մասնակիցների մեջ՝ 39 հոգուց, ընդամենը 6 կին մասնակցեցին քննարկումներին: Ճիշտ է, երկու հանդիպումների ընթացքում էլ կային ակտիվ ելույթ ունեցող կանայք, այնուամենայնիվ այս և հաջորդող մյուս համայնքների հանդիպումները հաստատեցին, որ ծրագիրը առանձնահատուկ ուշադրություն պետք է դարձնի կանանց դերի բարձրացմանը, մասնակցայնությանը ծրագրի հարցերի վերաբերյալ թե՛ որոշում կայացնելու, թե՛ միջոցառումների իրականացմանը որպես շահառու մասնակցելու տեսակետից:

Այս դիտարկված հարցի լուծումը PPG թիմը տեսնում է ոչ կառավարական կազմակերպությունների (ՀԿ-ների) և համայնքային դպրոցների ակտիվ ներգրավվածությունը ծրագրերի իրականացման տարբեր գործընթացներում, ներառյալ որոշումների կայացման, համակարգման և այլն: Այս երկու կազմակերպություններում/հիմնարկներում էլ նրանք ունեն իրազեկման բարձր ներուժ իրենց համայնքների/բնակչության կարիքների, շրջակա միջավայրի, ռեսուրսների մասին, որոնք նրանք ավելի հաճախ օգտագործում են տնային տնտեսությունների կարիքների համար: Հիմնականում կանայք գերակա դեր ունեն, և նրանք մեծ պատրաստակամություն ունեն ակտիվ դերակատարություն ունենալ համայնքին և բնակչությանը վերաբերող հարցերում իրենց մանդատի շրջանակներում: Հաշվի առնելով այս ներուժը՝ առաջարկվեց համայնքային մակարդակով համակարգող խորհրդատվական խմբերում ընդգրկել հասարակական կազմակերպությունների և դպրոցների ներկայացուցիչներ:

Այցելություն Գեղարքունիքի մարզ, հանդիպումներ մարզպետարանում եվ Մարտունի համայնքում

Ամսաթիվ	21 ապրիլի, 2022 թ	
Օրակարգ	<ul style="list-style-type: none"> ▲ Ծրագրի ներկայացում ▲ Առաջարկությունների և հետադարձ կապի ընդունում 	
Անցկացման վայրը	Գեղարքունիքի մարզպետարան և Մարտունի համայնք	
Մասնակիցներ	1. Մարտին Պետրոսյան	Գեղարքունիքի մարզպետարանի գյուղատնտեսության և շրջակա միջավայրի պահպանության վարչության պետ
	2. Մարատ Ղուրշուդյանը	Գեղարքունիքի մարզպետարանի հողաշինության և հողօգտագործման վարչության պետ
	Մարտունի համայնք	
	3. Վահագն Դավթյան	Մարտունի համայնքի ղեկավարի առաջին տեղակալ
	4. Մարզպետունի Մանուկյան	Մարտունի համայնքի ղեկավարի խորհրդական
	5. Հարություն Հարությունյան	Մարտունու վարչակազմի գյուղատնտեսության և շրջակա միջավայրի պահպանության վարչության պետ
	6. Պապին Սիրականյան	«Վարդաձոր» անասնաբուժական ֆերմայի համասեփականատեր
	7. Արմենակ Սիրականյան	«Վարդաձոր» անասնաբուժական ֆերմայի համասեփականատեր
	8. Հրաչ Մկրտչյան	Գեղարքունիք ԶՕԸ-ի պատասխանատու
	9. Հակոբ Մնացականյան	Մարտունու վարչակազմի քաղաքաշինության և հողաշինության վարչության պետ
10. Թաթուլ Դավթյան	Մարտունու վարչակազմի ֆինանսական բաժնի պետ	
Խորհրդակցության նպատակը	<p>PPG փորձագետները ներկայացրեցին ծրագրի հիմնական նպատակներն ու ուղղությունները, ընտրված համայնքները և ակնկալվող համագործակցությունը: Կարևորվեց SLM համատեղելի LDN միջոցառումների կարևորությունը, ինտեգրված լանդշաֆտային մոտեցումը:</p> <p>Ծրագրի ներկայացման մանրամասները նույնն են, ինչ Վայոց ձորի ապրիլի 15-ի հանդիպման պատմությունը.</p>	
Խորհրդակցության արդյունքը.	<ol style="list-style-type: none"> 1) Բոլոր մասնակիցները ողջունեցին ծրագրի նպատակները և առաջարկեցին խնդիրների լուծումներ, պատրաստակամություն հայտնեցին աջակցել և մասնակցել ծրագրի միջամտություններին: 2) Մարզպետարանի գյուղատնտեսության և շրջակա միջավայրի պահպանության վարչության պետը որպես առաջնահերթ խնդիր նշեց Վարդենիս համայնքի սահմանամերձ տարածքների արոտավայրերի և խոտհարքների օգտագործման անհնարիությունը՝ կապված գյուղի բնակչության անվտանգության խախտման հետ՝ արոտներն ու խոտհարքները անասունների համար օգտագործելու հետ: 3) Նշվել է «Սևան» ազգային պարկի նպատակային և արդյունավետ կառավարման կարևորությունը: 	

Քննարկման հիմնական թեմաները

Սահմանային տարածքներ և ռիսկեր. Հարկ է համարվել հատուկ ուշադրություն դարձնել ցուցադրական գործունեության համար ընտրված արտոտավայրերին և խոտհարքներին, որոնք հարում են Վարդենիս համայնքի արևելյան սահմանին (Հայաստանի պետական սահմաններ Ադրբեջանի հետ)՝ հաշվի առնելով Ադրբեջանի ն հարող սահմանին ռազմական բռնկումները: Այս ընտրված տարածքները համընկնում են Հարավարևելյան Փոքր Կովկասի էկոմիջանցքի Վարդենիսի տարածքի հետ: Բոլոր շահագրգիռ կողմերը

համաձայնեցին, որ ծրագրի թիմը կվերագնահատի իրավիճակը ծրագրի մեկնարկի պահին, և համապատասխան որոշում կկայացվի մոտ 30,000 հա արտոտավայրերի և խոտհարքների կառավարման վերաբերյալ, որոնք նախկինում օգտագործվել են հարակից համայնքների բնակչության կողմից, իսկ այժմ լքված է հակամարտության գոտում մոտ լինելու պատճառով: Նմանատիպ տարածքներ անհրաժեշտ կլինի ընտրել սահմանից ավելի հեռու այլ վայրերում:

Բնակչության եկամտի աղբյուրները. Բնակչության սոցիալ-տնտեսական վիճակը, զբաղվածությունը, վաստակելու հնարավորությունները կարևոր նախապայման են մարդկային գործունեությամբ պայմանավորված բնական ռեսուրսների վրա մեծ ճնշման համար: Նախկինում (դեռ խորհրդային տարիներին) Գեղարքունիքի մարզի շատ համայնքներ ունեին արտադրական հզորություններ, որոնցից գրեթե բոլորն արդեն գոյություն չունեն: Նախորդ տարիներին բնական ռեսուրսների անարդյունավետ կառավարումն ու սպառումը սրեցին բնապահպանական և կենսաբազմազանության խնդիրները: Սեւանա լճի ձկնային պաշարների վրա մեծ ճնշում կա: Պետությունը որոշակի կարգավորումներ է մտցրել, սակայն որսագողության խնդիրը դեռևս չունի համալիր և վերջնական լուծում:

Հողերի դեգրադացիա. Ծրագրով ընտրված Մարտունի և Վարդենիս համայնքներում հողերի դեգրադացիայի միտումներն արդեն բավականին զգալի են: Համայնքային արտոտավայրերի շատ տարածքներ չեն համապատասխանում արտոտավայրերի պահանջվող չափանիշներին: Հիդրոտեխնիկական կառույցների մաշվածության պատճառով մշակովի մեծ հողատարածքներ զրկված են ոռոգման ջրից:

Սևանա լճի հիմնախնդիրները. Սևանա լճի մարդածին և կլիմայական բնապահպանական խնդիրները սրվել են. Բնակչության իրազեկվածության բարձրացումը շրջակա միջավայրի և բնական ռեսուրսների խելացի օգտագործման վերաբերյալ չափազանց կարևորվեց:

Սևան ազգային պարկ. «Սևան» ազգային պարկի հնարավորությունների կատարելագործումը կնպաստի Սեւանա լճի հիմնախնդիրների առավել արդյունավետ լուծմանը:

Հանդիպում Մարտունու քաղաքապետարանում.

Մարզպետի աշխատակազմում կայացած հանդիպմանը հաջորդեց խորհրդակցությունը Մարտունու համայնքապետարանում: Շատ հետաքրքիր և կարևոր քննարկում տեղի ունեցավ տեղի խոշոր անասնաբուժական ֆերմայի սեփականատերերի հետ: PPG թիմը ներկայացրեց Ագրովճարների սխեմայի գաղափարախոսությունը: Այն համարվում էր ընդունելի մոտեցում, պայմանով, որ եթե իրականացման մեխանիզմը փորձարկվի, արդյունքում սխեմայի բոլոր տարրերը լավ զարգացած լինեն, քանի որ շատ կողմեր կարևոր դերակատարներ կլինեն սխեմայի և դրա օժանդակ մեխանիզմներում:

Մեմբերականության նախարարությունում (MinEconomy)

Ամսաթիվ	2022 թվականի մայիսի 19	
Օրակարգ	▲ Ազրոբնապահպանական վճարների սխեման և մեխանիզմներ	
Անցկացման վայրը	Հայաստանի Հանրապետության Էկոնոմիկայի նախարարության դահլիճ	
Մասնակիցներ	1. Իռա Փանոսյան	Գյուղ. ծրագրերի զարգացման, ռեսուրսների օգտագործման և համագործակց. վարչության պետ
	2. Հարություն Դավեյան	Գյուղատնտեսական ծրագրերի մշակման, ռեսուրսների օգտագործման և համագործակցության վարչության ավագ մասնագետ
	3. Եհիազար Դավթյան	Տեղական ինքնակառավարման վարչության ավագ մասնագետ / Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություն - ՏԿԱԻՆ
	4. Աշոտ Խոյեցյան	Նախարարի խորհրդական / ՏԿԱԻՆ
	5. Հակոբ Մարտիրոսյան	Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության քաղաքականության վարչության ավագ մասնագետ / ՇՄՆ
	6. Հովհաննես Ղազարյան	ՄԱԶԾ CER պորտֆելի ղեկավար
	7. Գայանե Ղարազեբակյան	PPG ազգային թիմի ղեկավար
	8. Գագիկ Թովմասյան	PPG փորձագետ
	9. Անաստաս Աղազարյան	PPG փորձագետ
Խորհրդատվության նպատակը	Հանդիպման նպատակն էր քննարկել հայաստանյան պայմաններում ազրոբնապահպանական վճարների սխեման, թե ինչպես կարելի է այն գործարկել և ներդնել, ինչ դեր կարող է ունենալ ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարությունը այս սխեմայում:	
Խորհրդակցության արդյունքը	<p>1) Էկոնոմիկայի նախարարության ներկայացուցիչն առաջարկեց շարունակել քննարկումները՝ նկատի ունենալով, որ արտավայրերի համար պատասխանատու են համայնքները, ուստի նրանք նույնպես պետք է համարվեն դեգրադացված արտոնների բարելավման պատասխանատու և ներդրող կողմ:</p> <p>2) Գործող ծրագրերի շրջանակներում Էկոնոմիկայի/գյուղատնտեսության նախարարությունը չունի արտավայրերի կայուն կառավարմանն ու օգտագործմանն աջակցող ծրագրեր:</p>	

Առաջարկվել է շարունակել խորհրդակցությունները Էկոնոմիկայի նախարարության եվ այլ շահագրգիռ կողմերի հետ, նախ՝

- ավելի լավ հասկանալու առաջարկվող ագրոբնապահպանական վճարների սխեմայի բոլոր տարրերը
- դրանում տարբեր կողմերի դերը, փոխկապակցվածությունը, ժամկետները, մասշտաբները և այլն
- անհրաժեշտություն համարվեց մշակել գնահատման գործիքի, որի միջոցով հասկացվում է, թե արտավայրերի բարեկարգման համար կատարված ներդրումները տնտեսական և բնապահպանական ինչ արդյունքներ կարող են ունենալ:

ՄԱԶԾ-ն ընդգծել է, որ «Ներդրողի» դերով Էկոնոմիկայի նախարարության մասնակցությունը սխեմային շատ կարեւոր է, եվ դա կապահովի.

- ✓ Ցույց տալ գյուղատնտեսական նշանակության հողերի 57%-ը կազմող արտավայրերի վիճակի բարելավման անհրաժեշտությունը՝ որպես ազգային քաղաքականության գերակայություն, այդպիսով.
- ✓ Կիսթանի մասնավոր կապիտալ ներդրումների ներգրավման հնարավորությունը
- ✓ Այն կաջակցի համայնքներին և խոշոր անասնաբուծական ձեռնարկատերերին պլանավորելու, կազմակերպելու և իրականացնելու ապացույցների վրա հիմնված գիտականորեն ապացուցված միջամտություններ/գործողություններ՝ երաշխավորելով ավելի լավ արդյունքներ և նվազագույնի հասցնելով ռիսկերը
- ✓ Դիտարկել արտավայրերի/խոտհարքների կարգավիճակի բարելավմանն ուղղված միջոցառումները՝ արտավայրերի համընդհանուր կայուն կառավարման համատեքստում
- ✓ Առաջարկվել է, որ Էկոնոմիկայի նախարարության ներքին կարգով քննարկի գյուղատնտեսության զարգացմանն աջակցող սուբսիդավորման ծրագրերի երկարաձգման հնարավորությունը՝ ներառելով նաև արտավայրերի բարելավման հողվածներ:

Մեմինար բանկերի եվ միկրովարկային կազմակերպությունների հետ

Ամսաթիվ	22 հունիսի, 2022 թ	
Օրակարգ	▲ Ազրոբնապահպանական վճարների սխեման, մեխանիզմներ, վարկավորման հնարավորություններ	
Անցկացման վայրը	ՄԱԶԾ նիստերի դահլիճ	
Մասնակիցներ	1. Իռա Փանոսյան	Գյուղատնտեսական ծրագրերի զարգացման, ռեսուրսների օգտագործման և համագործակցության վարչության պետ
	2. Նարինե Հակոբյան	Հողային և ստորգետնյա ռեսուրսների քաղաքականության վարչության ավագ մասնագետ, CCD ազգային կենտրոնական կետ / Շրջակա միջավայրի նախարարություն/ԷՆ
	3. Հակոբ Մարտիրոսյան	Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության քաղաքականության վարչության ավագ մասնագետ / Շրջակա միջավայրի նախարարություն
	4. Մերի Հարությունյան	Ռազմավարական քաղաքականության վարչության ավագ մասնագետ / ԷՆ
	5. Եհիազար Դավթյան	Տեղական ինքնակառավարման վարչության ավագ մասնագետ / ՏԿԱԻՆ
	6. Գագիկ Իսրայելյան	«Կոնվերս բանկ» ՓԲԸ
	7. Արամ Մխիթարյան	Ազրոլիզինգ LVC ՍՊԸ
	8. Վաչիկ Դանիելյան	«Հայկական տնտեսություն» ԲԲԸ
	9. Հայկ Բազրատունի	Հայկական Բիզնես Բանկ ՓԲԸ / «Ազրո-Կրեդիտ»
	10. Մարինե Աֆյան	Հայկական Բիզնես Բանկ ՓԲԸ / «Ազրո-Կրեդիտ»
	11. Կարեն Պետրոսյան	Credit Concept
	12. Արամ Ղուկասյան	«ԳԼՈԲԱԼ ԿՐԵԴԻՏ» ՍՎԸ ՓԲԸ
	13. Սերգեյ Գասպարյան	FAST CREDIT CAPITAL ՍՎԸ ՓԲԸ
	14. Սոնա Սուվարյան	FAST CREDIT CAPITAL ՍՎԸ ՓԲԸ
	15. Մուշեղ Պետրոսյան	Ֆարմ Կրեդիտ Արմենիա ՍՎԸ ԲԲԸ
	16. Դավիթ Շուշանյան	Յունիբանկ
	17. Վարդան Սարգսյան	ACBA բանկ
	18. Մխիթար Ազատյան	Ազրո-վարկային քարտ
	19. Էդգար Գալստյան	ԱՆԻՎ
	20. Լիլիթ Ղարայան	ADWISE խորհրդատվական ընկերություն
	21. Հովհաննես Ղազարյան	ՄԱԶԾ CER պորտֆելի ղեկավար
	22. Գայանե Ղարազեբակյան	PPG ազգային թիմի ղեկավար
	23. Գագիկ Թովմասյան	PPG փորձագետ

	24. Վահագն Ոսկանյան	ՄԱԶԾ տնտեսագետ
	25. Կարեն Ջենտերեճյան	PPG փորձագետ
	26. Նունե Սաքանյան	PPG փորձագետ
Խորհրդակցության նպատակը	Քննարկվել է ծրագրի նախաձեռնությունների և ֆինանսական կազմակերպությունների համագործակցության հնարավորությունը և նրանց մասնակցությունը Ագրոբնապահպանական վճարների նոր սխեմային: Առաջարկվեցին, քննարկվեցին ձևաչափը, անհրաժեշտ պայմաններն ու նախադրյալները, առկա խոչընդոտներն ու դրանց հաղթահարման ուղիները և առաջարկվեցին հնարավոր լուծումներ:	
Խորհրդակցության արդյունքը	Բոլոր մասնակից կազմակերպությունները գյուղատնտեսական ծրագրերի իրականացման փորձ ունենին: Նրանք թվարկեցին մի շարք նախապայմաններ, որոնց առկայության դեպքում նրանք գործնականում շահագրգռված կլինեն մասնակցել արոտավայրերի պայմանների բարելավմանն ուղղված ագրոբնապահպանական վճարների սխեմային:	

Մասնակիցները նշեցին վարկավորման համար անհրաժեշտ մի շարք նախապայմաններ, ինչպիսիք են.

- Սույն ծրագրի գործունեության շրջանակներում պետության կողմից հատկացվող լրացուցիչ նպատակային վարկային միջոցների տրամադրում
- Շահառուների համար վերապատրաստման և իրազեկության բարձրացման աշխատանքներ

- Մասնագիտական-խորհրդատվական կառույցների կամ փորձագետ-խորհրդատուների ներգրավում և ակտիվ մասնակցություն
- Հաշվետվության մեխանիզմների ներառում համայնքներին, արոտագոտագործողների կոոպերատիվներին կամ արոտավայրերի բարեկարգման աշխատանքների ցանկացած այլ նախաձեռնողի տրամադրվող խորհրդատվության դեպքում
- Պետական վարկ-երաշխիքների, համաֆինանսավորման, սուբսիդավորման, ապահովագրության և այլ երաշխիքների առկայություն
- Ռիսկերի գնահատում և ռիսկերի ապահովագրման մեխանիզմների ներդրում
- Բնական կերային տնտեսությունների կառավարման և վարձակալության մասին օրենսդրության կատարելագործում (վարձակալության պայմաններ, վարձակալության վճարի դրույքաչափ և այլն)
- Արոտավայրերի կառավարման պլանների մշակում և իրականացում

- Համայնքներում մասնագիտական կառուցվածքային ստորաբաժանման և մասնագետների հաստիքների ձևավորում.
- Կատարողական արդյունքների հիմնական ցուցիչների (ինդիկատորների) մշակում և ներդրում:

Ֆինանսական ոլորտի հետ հանդիպման մանրամասն արձանագրությունը՝ ստորև.

Արձանագրություն

Ֆինանսական հաստատությունների (բանկերի և վարկային կազմակերպությունների) և բնապահպանության, տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների և էկոնոմիկայի նախարարությունների, ինչպես նաև «Հողային ռեսուրսների և բարձրարժեք էկոհամակարգերի պահպանության և կայուն կառավարման» փորձագիտական թիմի հետ հանդիպման ժամանակ: Մեւանա լճի ավազանում բազմակի օգուտների համար» ՄԱԶԾ/ԳԷՖ PPG (նախապատրաստական) փուլի ծրագիր

Հանդիպման օրը եվ վայրը. Հանդիպումը տեղի է ունեցել 2022 թվականի հունիսի 22-ին ՄԱԶԾ գրասենյակում

Հանդիպման նպատակը

Ծրագրի շրջանակներում նախատեսվում է ներդնել գյուղատնտեսական վճարների նոր սխեման՝ աջակցելու ֆերմերներին մատչելի ֆինանսական ռեսուրսների հասանելիություն՝ արտավայրերի և խոտհարքների կայուն կառավարման համար: Հանդիպման մասնակիցները քննարկեցին Ծրագրի և ֆինանսական հաստատությունների միջև համագործակցության հնարավորությունները և դրանց մասնակցությունը գյուղատնտեսական վճարների նոր սխեմային, ինչպես նաև մասնակցության ձևաչափը, անհրաժեշտ պայմաններն ու նախադրյալները, առկա խոչընդոտները և դրանց հաղթահարման ուղիները:

Մասնակիցներ (ցանկը կցվում է).

Կազմակերպություն	մասնակիցների թիվ
Բանկեր եվ վարկային կազմակերպություններ	14
Խորհրդատվական ընկերություն	1
ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարություն	3
ՀՀ տարածքային կառավարման եվ ենթակառուցվածքների նախարարություն	1
ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարություն	1
Ծրագրի համակարգողներ եվ փորձագետներ	6

Նիստի օրակարգ / քննարկված հարցեր

1. «Մեւանա լճի ավազանում հողային ռեսուրսների և բարձրարժեք էկոհամակարգերի պահպանում և կայուն կառավարում հանուն բազմակի օգուտների» ծրագրի շնորհանդես.
2. Գյուղատնտեսական-բնապահպանական վճարների ներկայացում որպես ծրագրի շրջանակներում նախատեսված/մշակված ֆինանսավորման նոր սխեմա.
3. Ֆինանսական հաստատությունների հետ համագործակցության հնարավորությունների քննարկում.
4. Հարցեր եւ պատասխաններ

Ներկայացումներ՝ ՄԱԶԾ CER պորտֆելի մենեջեր Հովհաննես Ղազարյանը հակիրճ ներկայացրեց «Սևանա լճի ավազանում հողային ռեսուրսների և բարձրարժեք էկոհամակարգերի պահպանում և կայուն կառավարում բազմաթիվ օգուտների համար» ՄԱԶԾ/ԳԷՖ ծրագրի կառուցվածքը, հիմնական նպատակը և պլանավորված գործողությունները: Ծրագրի PPG փուլի Ազգային թիմի ղեկավար Գայանե Ղարազեբակյանը մանրամասնեց Հայաստանում արոտավայրերի ծրագրի և կայուն կառավարման, ինչպես նաև դեգրադացված արոտների բարելավմանն ուղղված ագրոբնապահպանական վճարումների պլանավորված սխեմայի մասին: Ծրագրի խորհրդատու Գագիկ Թովմասյանը փորձագիտական տեղեկատվություն է տվել արոտավայրերի ներկա վիճակի և առաջարկվող գործունեության մասին:

Ծրագրի մասին՝ Բանախոսները ներկայացրեցին ծրագրի հիմնական գործունեությունը, նպատակները, թիրախները, բնական արոտավայրերի ներկա վիճակը և ծրագրի ակնկալվող արդյունքները:

Խոսվել է, մասնավորապես, Հայաստանի արոտավայրերի տնտեսական, սոցիալական և բնապահպանական նշանակության, դրանց փաստացի վիճակի և դեգրադացիայի միտումների/աստիճանների և պատճառների, ինչպես նաև ծրագրի շրջանակներում Սևանա լճի ավազանի և թիրախային համայնքների ընտրության նախադրյալների ու չափանիշների մասին:

Նրանք ընդգծեցին բնական արոտավայրերի քայքայման կանխարգելման հրատապ անհրաժեշտությունը, ինչը հնարավոր է արդյունավետ կառավարման, բարելավումների և հիմնովին վերականգնման միջոցով:

Այնուհետև պարզաբանվեց Ծրագրի և ֆինանսական հաստատությունների միջև համագործակցության անհրաժեշտությունը, ինչը պայմանավորված է արոտավայրերի կառավարման և անասնաբուծության ներկա վիճակից և ֆինանսական ռեսուրսների բացակայությունից:

Մի կողմից՝ պետությունը և համայնքները ներկայումս չունեն բավարար միջոցներ բնական արոտավայրերի վերականգնման և կայուն կառավարման համար: Մյուս կողմից, անասնաբուծությունը դեռևս ձեռնտու չէ տնային տնտեսությունների համար, ինչը բացատրում է, թե ինչու Հայաստանի տարբեր մարզերում հետանկախության ողջ ընթացքում փորձեր արվեցին միջազգային դրամաշնորհային/աջակցության ծրագրերով լուծել արոտավայրերի խնդիրները: Անասնաբուծության ոչ եկամտաբերությունը բացատրվում է անասնաբուծության տեսակային կազմով, անասնաբուծական արտադրողականությամբ (կաթ և մսի բերքատվություն և այլն), կերային պաշարներով և վաճառքի գներով:

Պարոն Թովմասյանը կարևորեց ֆինանսական կառույցների հետ համագործակցությունը, որը ոչ միայն հսկայական աջակցություն կհանդիսանա ծրագրի իրականացմանը, այլև կստեղծի նոր բիզնես մշակույթ՝ Պետություն-մասնավոր համագործակցության ոլորտում:

1 - ին հարց. Որքա՞ն ներդրումներ են անհրաժեշտ:

Պատասխան. 1 հա տարածքի բարեկարգման աշխատանքների համար միջինում անհրաժեշտ է մինչև 200,000 դրամ՝ կախված դեգրադացիայի աստիճանից:

Բիզնես մոդել. ՄԱԶԾ-ի տնտեսագետ Վահագն Ոսկանյանը ներկայացրեց ծրագրի ֆինանսական նոր սխեմայի բիզնես մոդելը:

Նա ներկայացրեց դեգրադացված տարածքի մեկ միավորի չափը, բարեկարգման աշխատանքները, անհրաժեշտ ներդրումները:

Առաջարկվել է երեք արժեշղթա՝ պարզից (կերային կուլտուրաների մշակում) մինչև բարդ (անասունների գլխաքանակի ավելացում, կաթնատվության բարձրացում և կաթի որակի բարելավում), պանրի արտադրության և իրացման արժեշղթա:

Յուրաքանչյուր արժեշղթայի համար փորձագետը ներկայացրեց ներդրումները, վերադարձման ժամկետը, ընդհանուր եկամտաբերությունը և շահութաբերությունը 1 հա-ի համար, ինչպես նաև վարկի տրամադրման և վարկի վերադարձման գործընթացը:

Եզրափակելով՝ նա ևս մեկ անգամ շեշտեց, որ ֆինանսավորման նոր սխեմայի ծախսարդյունավետության մոդելը հիմնված է դեգրադացված տարածքների բարելավման, լրացուցիչ շահույթի և բիզնեսի շարունակականության ապահովման միջոցով արժեք ավելացնելու սկզբունքների վրա:

Քննարկում

Մոդերատորն առաջարկեց քննարկումը սկսել՝ դիտարկելով առաջարկվող ֆինանսավորման սխեման որպես բիզնես գործ և քննարկել, թե ով կարող է լինել վարկառու:

Agro-Credit Card

1. Իսկապես, հիմնական խնդիրն այն է, թե ով է լինելու վարկառու: Ընկերությունն ունի Արոտավայր օգտագործողների կոոպերատիվների հետ աշխատելու նախկին փորձ, և նրանք գոհ չեն: Կոոպերատիվները համախմբում են մեկ անձի շուրջ հավաքված մարդկանց, իսկ հողի տերը համայնքն է: Կոոպերատիվը հողը վարձակալության է վերցնում համայնքից, ուրեմն՝ ո՞ւմ հետ է կնքվելու վարկային պայմանագիրը:
2. Համայնքների հետ համագործակցելու և փոխառելու նախկին փորձ չունեն: Նրանք կարծում են, որ համայնքներին վարկ տրամադրելը իրատեսական չէ և դրական արդյունք չի տա:
3. Նախընտրելի է գործ ունենալ արոտօգտագործողների գործող կոոպերատիվների հետ, որոնք հողը վարձակալում են համայնքից և շահագրգռված են ծրագրի դրական ելքով:
4. Շահառուն պետք է լինի այն ձեռնարկությունը, որն իրական տնտեսական շահագրգռվածություն ունի հողի բարելավման հարցում: Շատ կարևոր է բիզնես շահերի հստակ սահմանումը:

Կոնվերս բանկ

1. Նրանք նախկինում ունեցել են անհատ ֆերմերին վարկ տրամադրելու փորձ, ով խոստովանել է, որ տարիներ շարունակ չի կարողացել բարելավել սեփական արոտավայրերը՝ չնայած տարբեր փորձագետների ներգրավմանը: Ֆերմերը փոխել է իր բիզնեսի ուղղությունը և սկսել է հիդրոպոնիկ անասնակեր արտադրել և բավականին գոհ է գործունեության նոր գծի արդյունքներից: Այս դեպքով բանախոսն առաջարկեց քննարկել նաև արոտավայրերի բարելավումից դեպի հիդրոպոնիկ կերերի արտադրության ուղղությունը փոխելը:
2. Պարոն Թովմասյանը պատասխանեց, որ չենք կարող ընդհանրացնել արոտավայրերի բարելավման անհնարիությունը՝ ելնելով միայն մեկ դեպքից և մեկ ֆերմերից: Բացի այդ, նա հավելեց, որ հիդրոպոնիկ անասնակերի արտադրությունն ունի իր ռիսկերը:

«Անիվ» վարկային կազմակերպություն

1. Նրանք երբեք չեն զբաղվել արոտավայրերի բարելավման համար վարկ տրամադրելու հարցով: Նրանց տպավորությունն այնպիսին է, որ պետությունն ու համայնքը չեն

կարողանում կատարել սեփականատերերի իրենց գործառույթները, փոխարենն առաջարկում են ֆինանսական հաստատություններին աշխատել իրենց փոխարեն:

2. Փորձագետները պարզաբանեցին, որ տպավորությունը ճիշտ չէ, և ոչ ոք նպատակ չունի կատարել պետության գործառույթները: Ծրագրի նպատակն է աջակցել ֆերմերներին՝ ավելի արդյունավետ օգտագործելու արոտավայրերը: Ծրագիրն ունի կարևոր ուսումնական բաղադրիչ և կողմերին կտվորեցնի իրենց հետագա գործունեությունը հիմնել գիտական մոտեցման վրա:

Վարկային կազմակերպություն՝ Կարծիք հնչեց, որ փորձառությամբ և պրոֆեսիոնալիզմով միանգամայն տարբեր է նաև մասնագետ գյուղատնտեսների վերաբերմունքն ու օգնությունը, որոնց դիմում են ֆերմերները: Ոչ մի գյուղատնտես պատասխանատվություն չի կրում իր խորհուրդների և ցուցումների արդյունքների համար: Արոտավայրերի կառավարումն ու բարելավումը խիստ մասնագիտական գործունեություն է, և ֆերմերների կրթումն ու վերապատրաստումը շատ կարևոր է: Միննույն ժամանակ, կարևոր է ունենալ մասնագիտացված գործակալություն, որը պատասխանատու կլինի աջակցության, խորհրդատվության և հրահանգների համար: Առավել ողջունելի է ծրագրի կրթական բաղադրիչը:

Էկոնոմիկայի նախարարության ներկայացուցիչ՝ Արոտավայրերի բարելավման և կայուն կառավարման ծրագիրը շատ կարևոր է և ողջունելի: Ծրագրի իրականացումը իրատեսական է, քանի որ նախագիծը հատում է պետական քաղաքականության մի շարք գործողություններ: Օրինակ՝ մեկնարկում է անասնաբուծության սուբսիդավորման նոր ծրագիր, որի շրջանակներում պետությունը փոխհատուցելու է 40%-ը՝ օգտագործելով 2,5 մլրդ դրամ (մոտ 5,5 մլն ԱՄՆ դոլար) ներդրումները գյուղատնտեսության մեջ: Անասնաբուծության զարգացման ծրագրի մեկնարկը լրացուցիչ խթան կհանդիսանա արոտավայրերի բարելավման և կայուն կառավարման ծրագրի իրականացման համար, քանի որ այս երկուսը պետք է իրականացվեն զուգահեռ: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ բավականին մեծ գումարների դիմումներ են ստացվել, նրանք կարծում են, որ իրավիճակը բավականին շահավետ է Ծրագրի հաջող մեկնարկի և իրականացման համար:

Արոտավայրերի բարելավման և կայուն կառավարման ծրագիրը կարող է զուգակցվել տոհմային անասնապահության, ոչխարաբուծության և պետության կողմից սուբսիդավորվող այլ ծրագրերի հետ: Պետական սուբսիդիաները և ծախսերի մի մասի փոխհատուցումը կարող են լրացուցիչ խթան և երաշխիք հանդիսանալ ֆինանսական հաստատությունների համար, որպեսզի նրանք վարկ տրամադրեն Ծրագրում ընդգրկված շահառուներին: Պետական երաշխիքներն ու սուբսիդիաները նույնպես որոշակիորեն նվազեցնում են վարկային ռիսկերը:

Վահագն Ոսկանյան, Գագիկ Թովմասյան՝ Պետք է հաշվի առնել այն փաստը, որ արոտավայրերը համայնքային և պետական սեփականություն են, և մարդկանց դժվար է համոզել ներդրումներ կատարել այն բիզնեսներում, որտեղ սեփականություն չունեն: Ըստ օրենքի՝ հողերը տրվում են վարձակալության 3 տարով, ենթակա են փոփոխման: Երեք տարին շատ քիչ է նման ներդրում կատարելու և ռիսկ պարունակող աշխատանք կատարելու համար: Ուստի արոտավայրերի կառավարման նոր հայեցակարգով և այլ իրավական նախաձեռնություններով առաջարկվում է թարմացնել ոչ միայն վարձակալության ժամկետը, այլև վարձակալության այլ պայմանները:

Պարոն Թովմասյանն ավելի առարկայական խոսեց համայնքի համար արոտավայրերի բարելավման դրական արդյունքների և համայնքի ղեկավարի շահագրգռվածության մասին՝ իր համայնքի վարչական տարածքում գտնվող արոտավայրերի բարելավման հարցում: Դա պայմանավորված է այն պարզ փաստով, որ պոտենցիալ վարձակալը նախընտրում է

բարձրորակ արոտավայրը վարձակալել ավելի բարձր գնով, քան դեգրադացված արոտն ավելի ցածր գնով:

Պարոն Թովմասյանը նշեց, որ սա բոլորովին նոր մոդել և նոր մշակույթ է հայ իրականության մեջ, թեև եվրոպական երկրներում արդեն իսկ տարածված է: Նորույթի շնորհիվ մոդելը դեռևս այնքան էլ հասկանալի չէ կողմերի համար, սակայն կիրառման մեկնարկից հետո մոդելի արդյունքներն ու առավելություններն ակնհայտ կլինեն: ՀՀ Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզերի թիրախային համայնքներն ունեն մոդելի արդյունավետ կիրառման բոլոր նախադրյալները, և շղթայի միակ բացակայող օղակը ագրո-բնապահպանական վճարումների սխեմային մասնակցելու պետության/համայնքի համաձայնությունն ու պարտավորությունն է: Միեման նախատեսում է պետության և համայնքի կողմից ծախսերի մի մասի կամ ամբողջության փոխհատուցում՝ կատարողականի վրա հիմնված վճարումների սկզբունքով:

Էկոնոմիկայի նախարարության ներկայացուցիչը նշեց, որ առկա է բանկերի կողմից համայնքներին և անհատ ֆերմերներին վարկավորելու հաջող պրակտիկա, օրինակ՝ թանկարժեք ագրոմեքենաների ձեռքբերում: Օրինակ՝ ԱԿԲԱ Կրեդիտ Ագրիկոլ բանկն իրականացրել է լիզինգի նման ծրագրեր (նաև համայնքներին վարկավորման փորձ ունեն):

Fast Credit-ի ներկայացուցիչը առաջարկեց տարբերակել անհատ ֆերմերին և խոշոր ֆերմերային բիզնեսի սեփականատերերին: Նախընտրելի է գործ ունենալ խոշոր ձեռնարկությունների հետ, որոնք ունեն բիզնեսը կառավարելու համար անհրաժեշտ գիտելիքներ և հմտություններ և հստակ պատկերացում ունեն ներդրումների շահութաբերության մասին:

Հարց 2.

Այնուհետև Սողեբատորը քննարկման ներկայացրեց երկրորդ հարցը՝ դրամաշնորհային բաղադրիչը: Որքանով դա կնպաստի Ծրագրին ֆինանսական հաստատությունների մասնակցության ապահովմանը: Առաջարկվել է ներկայացնել բոլոր այն պայմաններն ու նախադրյալները, որոնք հնարավոր կդարձնեն այս մասնակցությունը:

Պատասխան 1. Լրացուցիչ վարկային ռեսուրսների առկայություն, քանի որ վարկային կազմակերպությունները միշտ ունեն վարկային ռեսուրսների պակաս:

«Ագրոլիզինգ» վարկային ընկերություն՝ Ո՞վ է մեր հաճախորդը: Մենք ունենք վարկերի հաջողության պատմություններ և վարկերի ձախողումներ: Ո՞ւմ հետ ենք մենք աշխատելու և ո՞ւմ ենք վարկ տալու: Մենք նախընտրում ենք աշխատել գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների հետ: Պետք է հստակեցնել՝ դա միկրո, միջին, թե խոշոր բիզնես է: Արդյունքները սովորաբար բավականին բազմազան են:

Սողեբատոր. Այս հանդիպման նպատակն է պարզաբանել, թե իրականում ում հետ են նախընտրում աշխատել ֆինանսական հաստատությունները:

Պարոն Թովմասյան. կարծում է, որ նախընտրելի է համագործակցել համայնքի հետ, ոչ թե բիզնեսի, քանի որ հողը համայնքային սեփականություն է, իսկ համայնքը հստակ շահագրգռված է և պարտավորված: Հիմնական շահառուն, ըստ պարոն Թովմասյանի, տեղական ինքնակառավարման մարմինն է:

Ֆինանսական կառույցների ներկայացուցիչները խնդրել են արոտավայրերի բարելավման աշխատանքների համար հաշվարկված ծախսերի կառուցվածքն ու բովանդակությունը: Պարոն Թովմասյանը ներկայացրեց ծախսերի մանրամասն բաշխումը և ուղղությունները:

Հարց 3

Երրորդ հարցը վերաբերում էր 1 հա-ի համար ներդրումային արդյունքներին, ներդրման վերադարձման ժամկետին և հետագա նոր ներդրումներին:

Պարոն Թովմասյանը տեղեկացրեց, որ բարելավման հաջորդ առաջին տարում արոտավայրը չի օգտագործվում: Երկրորդ տարին համարվում է բարելավման 1 տարի: Հետագա ներդրումների կարիք չկա տարածքում, քանի որ կայուն կառավարվող արոտավայրը հետագա բարելավման կարիք չունի: Նա բերեց Սյունիքի մարզի երկու համայնքների արդյունավետ կառավարման օրինակը, որտեղ տարածքը բարեկարգումից հետո նույնիսկ յոթերորդ տարում գտնվում է լավ վիճակում և բավականին արդյունավետ օգտագործվում:

Մոդերատորն առաջարկեց շարունակել ներկայացնել պայմաններն ու նախադրյալները

Պատասխան 1. Հանրության մասնակցությունը կազմակերպչական առումով կարևոր նախապայման է: Պետք է մշակվի բարելավման ենթակա տարածքների գույքագրում, ստեղծվի տվյալների բազա, բնակչությանը տրվի հասանելիություն վարձակալության ենթակա տարածքների վերաբերյալ մանրամասն տվյալներին՝ ըստ իրենց կարգավիճակի և վիճակի (բարելավման կարիք ունեցող, որքանով և այլն):

Պետությունը նույնպես պետք է մասնակցի՝ տալով համաֆինանսավորում, սուբսիդիաներ, երաշխիքներ, ապահովագրություն և այլն:

Երրորդ գործառույթը կրթությունն է, տեղեկացվածության բարձրացումը և տեղեկատվության փոխանցումը:

Պատասխան 2. Ֆասթ Կրեդիտը կարևոր է համարում որոշ ռիսկերից ապահովագրվելու պետության պարտավորությունը: Համայնքներին պետք է վերապահել վերահսկողական գործառույթներ:

Պատասխան 3. Արդյո՞ք հողօգտագործման ձևաչափը սահմանափակ է, թե՞ վարձակալն ազատ է որևէ գործունեություն իրականացնելու համար: Ազատության աստիճանը որոշում է բիզնեսից շահույթ ստանալու շրջանակը: Եթե վարձակալը սահմանափակված է, ապա անհրաժեշտ են պետության կողմից սուբսիդիաներ, ապահովագրություն կամ ռիսկերի բաշխում՝ հստակ երաշխիքներով:

Պատասխան 4. Երաշխիքային վերադարձը պետք է կազմակերպվի միայն այն դեպքում, երբ նախատեսված արդյունքները ձեռք բերվեն: Արդյունքների գնահատման հստակ չափանիշներ պետք է լինեն:

Պարոն Թովմասյանն ընդգծեց, որ այս ուղղությամբ ցանկացած բիզնես ծրագիր քննարկելիս չպետք է մոռանալ, որ խոսքը ազգային հարստության մասին է, և շատ կարևոր է տեղական ինքնակառավարման և պետության մասնակցության և պատասխանատվության հարցը:

Ֆինանսական կառույցների ներկայացուցիչներն ընդգծեցին համայնքի ղեկավարի սուբյեկտիվ դերը, որը կարող է հսկայական ազդեցություն ունենալ ծրագրի հաջող իրականացման վրա:

Մեկ այլ ներկայացուցիչ էլ նշեց, որ համայնքների խոշորացումից հետո համայնքի ղեկավարի դերը նվազել է, ավագանին ավելի է աչքի ընկել: Ուստի նոր հանգամանքներում համայնքի ղեկավարի ազդեցությունն էապես կնվազի, իսկ ավագանու դերն ավելի որոշիչ կլինի:

Պարոն Թովմասյանը նշեց, որ խոշորացված համայնքների աշխատակազմում նախատեսվում է ստեղծել գյուղատնտեսական-բնապահպանական մասնագիտացված բաժիններ, ինչը լուրջ քայլ կլինի համայնքի կողմից վերահսկողություն և մոնիտորինգ ապահովելու առումով:

Մեկ այլ ներկայացուցիչ առաջարկեց Ծրագիրը սկսել փոքր պիլոտով՝ դիտարկելու և գնահատելու նոր սխեմայի բոլոր բաղադրիչների գործառնություններն ու դերերը: Տեսանելի և փաստացի արդյունքների ազդեցությունը շատ ավելի ուժեղ է, քան տեսական քննարկումները: Որպես այլընտրանք, առաջարկվել է օգտագործել արոտավայրերի բարելավման արդյունքները և ծախսարդյունավետությունը այլ ծրագրերի շրջանակներում:

Եզրափակելով քննարկումը, պարոն Թովմասյանն առաջարկեց կենսաբազմազանությունը և տնտեսական բաղադրիչները դիտարկել որպես ամբողջություն՝ առաջնահերթություն տալով բնապահպանական և կենսաբազմազանության բաղադրիչին:

Առաջարկվել է մոդելում քննարկել մասշտաբի էֆեկտը և որոշել նվազագույն տարածքը, որը կարող է լինել բարելավման համար տնտեսապես շահավետ: Պարոն Թովմասյանը նշեց, որ դա կարող է լինել 5 հա տարածքը:

Եզրափակելով՝ մասնակիցներն առաջարկեցին կամ բացահայտեցին հետևյալ կետերը.

1. Վարկավորման նախադրյալներ

- a) Ծրագրի շրջանակներում պետության կողմից լրացուցիչ նպատակային վարկային ռեսուրսների տրամադրում
- b) Կրթական և իրազեկման արշավներ շահառուների համար
- c) Մասնագիտական խորհրդատվական ընկերությունների կամ մասնագետ խորհրդատուների ներգրավում և ակտիվ մասնակցություն
- d) Խորհրդատվության համար հաշվետվողականության մեխանիզմների մշակում
- e) Պետության կողմից երաշխիքներ, համաֆինանսավորում, սուբսիդիաներ, ապահովագրություն և այլ երաշխիքներ
- f) Ռիսկերի գնահատման և ռիսկերի ապահովագրման մեխանիզմների ներդրում
- g) Բնական արոտավայրերի կառավարումը և վարձակալությունը կարգավորող օրենսդրական դաշտի կատարելագործում (վարձակալության ժամկետ, վարձակալության վճար և այլն)
- h) Արոտավայրերի կառավարման պլանների մշակում և ներդրում
- i) Մասնագիտացված կառուցվածքային ստորաբաժանման ստեղծում և մասնագետների հաստիքների ստեղծում համայնքներում
- j) Հիմնական կատարողականի ցուցանիշների մշակում և ներդրում

2. Աջակցող լրացուցիչ պայմաններ եվ նախադրյալներ. պետության կողմից իրականացվող եվ պլանավորված ծրագրեր, որոնք խաչվում են այս ծրագրի հետ եվ կարող են ապահովել բարենպաստ միջավայր, մասնավորապես.

- ա/ Պետության կողմից իրականացվող անասնաբուժության, տոհմային անասնապահության և ոչխարաբուժության ոլորտում իրականացվող ծրագրերը, որոնք հատվում են նոր սխեմայի հետ և կարող են բարենպաստ միջավայր ապահովել:
- բ/ ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության կողմից նոր մեկնարկած ծրագիր, որի շրջանակներում պետությունը փոխհատուցում է գյուղատնտեսության մեջ 2.5 մլրդ դրամի ներդրումների 40%-ը:
- գ/ Պետության կողմից սուբսիդավորվող գյուղատնտեսության ոլորտում լիզինգային ծրագրեր, որոնք կարող են կիրառվել նաև նոր սխեմայով:

3. Կառավարությունից լրացուցիչ գործողություններ են անհրաժեշտ

ա/ Գույքագրել բարելավման ենթակա տարածքները, գնահատել հողի փաստացի վիճակը, կատարել քարտեզագրում, հաշվարկել յուրաքանչյուր տարածքի համար անհրաժեշտ ծախսերը և ստեղծել ֆինանսական հաստատությունների համար հասանելի տվյալների բազա: Տվյալների բազան անհրաժեշտ է վարկերի յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում ռիսկերը գնահատելու համար; Պետության և/կամ տեղական ինքնակառավարման վերահսկողության լիազորությունների, երաշխիքների և հաշվետվողականության համար:

բ/ Պետության և/կամ տեղական ինքնակառավարման հաշվետվողականությունը

**UNDP workshop with banks and micro-credit organizations
on Agri-Environmental Scheme (AES) with Performance-Based-Payment (PBP) mechanism**

Date: June 22, 16:00 – 18:00 / Location: Armenia UN office

Participant	Position	Organization	Signature
1 Gagik Israelyan	Manager of Corporate Finance Division of Agribusiness Financing Department	CONVERSE BANK CJSC	
2 Aram Mkhitarian	Executive Director of Agroleasing LCO Company	AGROLEASING LLC	
3 Vachik Danielyan	Senior Specialist of agricultural loans	ARMECONOMBANK OJSC	
4 Hayk Bagratuni	Head of Energy and Agriculture Department financing	ARMBUSINESSBANK CJSC "AGRO-CREDIT"	
5 Marine Afyan	Head of Corporate Customer Service and Business Development Department	ARMBUSINESSBANK CJSC "AGRO-CREDIT"	
6 Karen Petrosyan	Chief Executive Officer	CREDIT CONCEPT UCO	
7 Aram Ghukasyan	Deputy Executive Director	GLOBAL CREDIT CJSC	
8 Sergey Gasparyan	Business Management Director	FAST CREDIT CAPITAL UCO	
9 Sona Suvaryan	Head of Department for Cooperation with Financial Inst.	FAST CREDIT CAPITAL UCO	
10 Mushegh Petrosyan	Deputy GGT / Operations Director	FARM CREDIT ARMENIA UCO	
11 David Shushanyan	Corporate Business Development and Sales Director	UNIBANK	
12 Vardan Sargsyan	Senior Specialist on SME and agricultural business	ACBA BANK	
13 Mkhitar Azatyan	Executive Director	AGRO-CREDIT CARD	
14 Edgar Galstyan	Executive Director	ANIV UCO LLC	
15 Lilit Garayan	Co-founder and CEO	ADWISE CONSULTING	
16 Ira Panosyan	Head of Agricultural Programs Elaboration, Resource Use and Cooperative Development Department	Ministry of Economy	
17 Narine Hakobyan	UNCCD National Focal Point, Land and Underground Resources Policy Department	Ministry of Environment	
18 Hakob Martirosyan	Senior Specialist, Specially Protected Areas of Nature and Biodiversity Policy Department	Ministry of Environment	
19 Meri Harutyunyan	Senior Specialist, Strategic Policy Department	Ministry of Environment	
20 Yeghiazar Davtyan	Senior Specialist, Local Self-Government Dpt.	Ministry of Territorial Administration and Infrastructures	
21 Ashot Khoetsyan	Adviser to the Minister	Ministry of Territorial Administration and Infrastructures	-
22 Rubik Shahazizyan	Head of Program Impl. and Monitoring Department	ENVIRONMENTAL PIU	-
23 Armen Shaghbazyan	Eco-corridor project coordinator	WWF Armenia	-
24 Hovhannes Ghazaryan	CER portfolio Manager	UNDP	
25 Gayane Gharagebakyan	National Team Leader / GEF Lake Sevan PPG	UNDP	
26 Vahagn Voskanyan	Impact Investment Adviser	UNDP	
27 Garik Khachikyan	Policy Advisor	UNDP	
28 Gagik Tovmasyan	Expert / GEF Lake Sevan PPG project	UNDP	
29 Georgi Fayvush	Expert / GEF Lake Sevan PPG project	UNDP	
30 Karen Jenderedjian	Expert / GEF Lake Sevan PPG project	UNDP	
31 Nune Sakanyan	Expert / GEF Lake Sevan PPG project	UNDP	

Աշխատանքային քննարկում Շրջակա միջավայրի նախարարությունում

Ամսաթիվ	14 հուլիսի, 2022 թ	
Օրակարգ	Հիմնական ցուցանիշները, որոնք պետք է օգտագործվեն Ագրո-բնապահպանական վճարների սխեմայում	
Անցկացման վայրը	Շրջակա միջավայրի նախարարություն	
Մասնակիցներ	1. Տիգրան Գաբրիելյան	Շրջակա միջավայրի նախարարի տեղակալ
	2. Ոսկեհատ Գրիգորյան	Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության քաղաքականության վարչության պետ
	3. Լուսինե Ավետիսյան	Ռազմավարական քաղաքականության վարչության պետ
	4. Ատոմ Մխիթարյան	Ռազմավարական քաղաքականության վարչության ավագ մասնագետ
Խորհրդակցության նպատակը	<p>1) PPG ազգային թիմի ղեկավարը Շրջակա միջավայրի նախարարության գործընկերներին ներկայացրեց թիմի մշակած հիմնական ցուցանիշների ցանկը, որոնք առաջարկվում են դեգրադացված վիճակից արոտավայրերի բարելավման գործողությունները գնահատելու, ինչպես նաև արոտավայրերի կայուն կառավարման ակնկալվող արդյունքները գնահատելու համար:</p> <p>2) Շրջակա միջավայրի նախարարության համաֆինանսավորման պետական հոդվածների կառուցվածքը և առանձին հոդվածների համար նախատեսված միջոցների չափը կրկին քննարկվել է մինչև ՇՄՆ համաֆինանսավորման հանձնառության տրամադրումը:</p>	
Խորհրդակցության արդյունքը	Շրջակա միջավայրի նախարարության գործընկերները կարևորել են ցուցանիշների առկայությունը, դրանք համարել ընդհանուր առմամբ ընդունելի: Նախարարի տեղակալը (նշանակվել է վերջերս. Էկոնոմիկայի փոխնախարարի պաշտոնից տեղափոխվել է ՇՄՆ) կարևորել է ագրոբնապահպանական վճարների սխեմայի էական դերը և հատկապես դրա միջոցով հողերի դեգրադացիայի վերացման/կանխման մեծ ներուժը:	

PPG թիմը մշակել է Ագրո-բնապահպանական վճարների սխեման հիմնական կատարողականի ցուցիչներով (KPIs) – տես ստորև կցված յոթ հիմնական խմբերի համար, որոնք հետևյալն են.

1. Հողերի դեգրադացիայի չեզոքություն/LDN	(3)
2. Կենսաբազմազանություն	(4)
3. Կայունություն	(2)
4. Սոցիալ-տնտեսական	(1)
5. Արոտավայրերի ենթակառուցվածքներ	(3)
6. Ինստիտուցիոնալ	(3)
7. Կլիմայի փոփոխության նկատմամբ խոցելիություն	(2)

Ընդհանուր առմամբ, այս յոթ խմբերի համար մշակվել են 18 ցուցանիշներ, որոնց վերլուծությամբ հնարավոր կլինի գնահատել, թե ինչպիսին է եղել առկա նախնական կարգավիճակը և ինչ արդյունք կարելի է ձեռք բերել տվյալ արոտավայրի տարածքում նախատեսվող բարելավման աշխատանքների իրականացման արդյունքում: Շրջակա միջավայրի նախարարության գործընկերներին տեղեկացվել է, որ այս ցուցանիշները մշակվել են որպես նախնական տարբերակ՝ ՇՄՆ-ի ընտրության համար, իսկ միգուցե՝ նաև Էկոնոմիկայի նախարարության և ՏԿԵՆ-ի կողմից: ՄԱԶԾ-ն KPI-ները պաշտոնապես տրամադրել է ՇՄՆ-ին կողմից դիտարկման և ծրագրի իրականացման ընթացքում դրանց հետագա օգտագործման համար:

Ագրոբնապահպանական վճարների սխեման – համառոտ նկարագրություն

Ինչպես նախատեսվում էր, «Սևանա լճի ավազանում հողային ռեսուրսների և արժեքավոր էկոհամակարգերի պահպանում և կայուն կառավարում» ՄԱԶԾ-ԳԷՖ ծրագրի PPG փուլի փորձագիտական խումբը մշակել է ագրո-բնապահպանական վճարների սխեման (ԱԲՎՍ), որը կիրականացվի ծրագրի Բաղադրիչ 3.1-ի շրջանակներում, կկատարելագործվի և փորձարկվի Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի մի շարք համայնքներում: Այս փուլում նախատեսվում է կիրառել բնական կերհանդակների (արոտավայրերի և խոտհարքների) բարելավմանն ու կայուն կառավարմանն ուղղված ԱԲՎՍ բնության նկատմամբ դրական և ինտեգրված բնապահպանական մոտեցումների շրջանակներում: Արոտավայրերի համար այս սխեմայի հաջող փորձարկման դեպքում դրա փոփոխված մոդելը կարող է կիրառվել նաև այլ բնական ռեսուրսների (անտառներ, գյուղատնտեսական հողեր, ջրային ռեսուրսներ) բարելավման և կայուն կառավարման համար:

Ծրագիրը սերտորեն կհամագործակցի սխեմայի բոլոր մասնակից կողմերի, այդ թվում՝ ՀՀ ՇՄՆ, Էկոնոմիկայի, ՏԿԵՆ և Ֆինանսների նախարարությունների, համայնքների, ֆինանսական և վարկային կազմակերպությունների հետ՝ նպաստելով սխեմայի բոլոր կարևոր մեխանիզմների համաժամանակյա աշխատանքին: Ստորև ներկայացված են սխեմայի կարևոր տարրերը.

Ագրո-բնապահպանական վճարների սխեմա - համառոտ նկարագրություն.

ՆԱԽԱԶԵՆՈՒԽՄ. Համայնքների և/կամ արոտօգտագործողների կոոպերատիվների և/կամ խոշոր անասնաբուծական տնտեսությունների նախաձեռնությամբ կգնահատվի նրանց տնօրինության տակ օգտագործվող բնական կերհանդակների վիճակը, դեգրադացիայի աստիճանը և դրա հիման վրա կկազմվեն արոտավայրերի բարելավման և կայուն կառավարման պլաններ: Նախաձեռնողները կտրամադրեն հաշվարկ, կապահովեն պլանավորումը և անհրաժեշտ ռեսուրսների առկայությունը:

ԱՐՈՏՆԵՐԻ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄ ԵՎ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ. Կընտրվեն բարելավման ենթակա ոլորտները, կիրականացվի տարածքների նախնական գնահատում, գույքագրում և քարտեզագրում, անձնակազմի հավաքագրում, վերապատրաստում, բարելավման աշխատանքներ, բարելավման արդյունքների գնահատում (համաձայն հիմնական կատարողականի ցուցանիշների/KPI-ների), կայուն կառավարում, մոնիտորինգ, վերահսկում, հաշվետվությունների կազմում: Բարելավման աշխատանքները կիրականացվեն նախաձեռնողների կամ մասնագիտացված կառույցի կողմից: Էկոնոմիկայի նախարարությունը և ՏԿԵՆ-ը կներկայացնեն համապատասխան սուբսիդավորման և սուբվենցիոն ծրագրեր՝ աջակցելով գյուղատնտեսության զարգացմանը: Այս ծրագրերից բխող ներդրումների,

համայնքային (օրինակ՝ արոտօգտագործման վճարներ), մասնավոր (հնարավոր է նաև վարկային) աղբյուրների միջոցով կիրականացվեն կերհանդակների բարելավման աշխատանքները:

ԱՐՈՏՆԵՐԻ ՄԿՁԲՆԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄ ԵՎ ԲԱՐԵԼԱՎՈՒՄ. Այն կիրականացվի մասնագիտացված կառույցի, փորձագետ(ների), ՏԻՄ մասնագետների կողմից: Վերջնական արդյունքների գնահատումը կիրականացվի մասնագիտական կառույցի կողմից՝ հավաքելով և վերլուծելով KPI-ների համար սահմանված տվյալները: Ձեռք բերված արդյունքի հիման վրա կկատարվի խրախուսական վճար:

ԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆԻ/ԱՐԴՑՈՒՆՔԻ ՀԱՄԱՐ ՎՃԱՐՈՒՄ. Վճարումը հիմնված կլինի հիմնական ցուցանիշների ձեռքբերման վրա՝ ներկայացնելով հողերի դեգրադացիայի չեզոքության (LDN) և կենսաբազմազանության պահպանման արդյունքները: Մնացած ցուցանիշները (ըստ կից ցանկի) կօգտագործվեն շարունակական մոնիտորինգի և միջոցառումների պլանավորման թարմացման համար: Վճարը կունենա խրախուսական նշանակություն, այն կարող է համապատասխանել կատարված ծախսերի որոշակի տոկոսի (օրինակ՝ 30%): Այս գումարը կներդրվի դեգրադացված տարածքների այլ հատվածների բարելավման գործընթացում: Շրջակա միջավայրի նախարարությունը հանդես կգա որպես վճարող բարելավման և վերականգնման արդյունքների համար, ի վերջո, LDN-ի և կենսաբազմազանության պահպանման համար (հնարավոր է ԲԾԻԳ-ի միջոցով):

Աշխատանքային քննարկում ֆինանսների նախարարությունում

Ամսաթիվ	20 հուլիսի, 2022 թ	
Օրակարգ	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ագրոբնապահպանական վճարների սխեման ✓ Վճարման մեխանիզմներ ձեռք բերված արդյունքների համար 	
Անցկացման վայրը	ՀՀ ֆինանսների նախարարություն	
Մասնակիցներ	Վահե Հովհաննիսյան	Ֆինանսների նախարարի տեղակալ
	Ռուզաննա Գաբրիելյան	Բյուջետային գործընթացի կազմակերպման վարչության պետի պաշտոնակատար
	Թամարա Ղալայան	Օտարերկրյա պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների հետ համագործակցության համակարգման վարչության պետ
	Նաթիա Նատվիշվիլի	ՄԱԶԾ մշտական ներկայացուցիչ Հայաստանում
	Հովհաննես Ղազարյան	ՄԱԶԾ-ի կլիմայի, շրջակա միջավայրի, ճկունության թիմի ղեկավար
	Գայանե Ղարազեբակյան	PPG ազգային թիմի ղեկավար
	Դիանա Հարությունյան	ՄԱԶԾ-ի կլիմայական ծրագրերի ղեկավար
	Տաթևիկ Քոլոյան	ՄԱԶԾ-ի նորարարության և SDG ֆինանսական պորտֆելի ղեկավար

Խորհրդակցության նպատակը	Այս հանդիպման և քննարկման օրակարգի երկրորդ հարցը վերաբերում էր ա/ Հայաստանում ագրո-բնապահպանական վճարների սխեմայի ներդրմանը, որի նպատակն է խթանել արտավայրերի դեգրադացումը կանխելու և դրանց կարգավիճակի բարելավմանն ուղղված աշխատանքները՝ ըստ որոշված ցուցանիշների; բ/ Ֆինանսների նախարարության կարծիքին՝ նման մեխանիզմի ներդրմանը:
Խորհրդակցության արդյունքը	ՀՀ ֆինանսների նախարարությունը ողջունում է ցանկացած ոլորտում կատարված աշխատանքների արդյունքների գնահատման վրա հիմնված ֆինանսավորման մեխանիզմի գործարկումը և պատրաստ է ստանձնել իր դերը նման մեխանիզմում, եթե խոսքը վերաբերում է պետական միջոցներով միջոցառումների իրականացմանը:

Ներկայացվեց. ՀՀ ֆինանսների նախարարի տեղակալին և թիմի անդամներին ներկայացվել են PPG թիմի կողմից մշակված Ագրո-բնապահպանական վճարների սխեմայի հայկական մոդելի մանրամասները, որը սահմանում է հետևյալ կողմերը՝ ըստ արտավայրերի բարելավման և կայուն կառավարման աշխատանքների հիմնական դերերի.

1) Նախաձեռնող	2) Գնահատող
3) Ներդրող	4) Արդյունքի/արդյունքի համար վճարող

ՄԱԶԾ-ն առաջարկել էր, որ Ագրո-բնապահպանական վճարների սխեմայի իրականացումը ներկա և գալիք պայմաններում հնարավոր է պետական նշանակալի մասնակցությամբ, ինչպես համապատասխան միջոցների տրամադրման, այնպես էլ ծառայությունների կազմակերպման և ծառայությունների առաջարկի տեսանկյունից: ՄԱԶԾ թիմը տեղեկացրեց նաև, որ իրենք արդեն մշակել են հիմնական ցուցանիշներ (KPIs), որոնք կծառայեն արդյունքի գնահատմանը: Ընդգծվել է, որ հնարավոր և ցանկալի է պետական միջոցները/ֆինանսավորումը հատկացնել ինչպես ներդրումային կապիտալի, այնպես էլ ձեռք բերված արդյունքի համար խրախուսական վճարի տեսքով: Ներդրումների առումով սխեման հաշվի է առնում նաև համայնքի բյուջեի մասնակցությունը, ինչպես նաև մասնավոր կապիտալի ներհոսքը, ինչը կարող է ավելի իրատեսական լինել սխեմայի նախնական մոդելի գործարկումից հետո՝ պետական կառույցների մասնակցությամբ՝ երբ կցուցադրվի սխեմայի արդյունավետությունը:

ՀՀ ֆինանսների նախարարության արձագանքը. Ֆինանսների նախարարի տեղակալը տեղեկացրեց, որ ընդհանուր առմամբ իրենց դիրքորոշումն է հնարավորինս շատ ֆինանսավորում ուղղորդել գնահատված արդյունքներին հետևելու համար, այլ ոչ թե պլանավորված գործողությունները ֆինանսավորել՝ առանց արդյունքները չափելու, այդ թվում՝ որևէ ոլորտում: Իսկ այն ծրագրերը, որոնք ոլորտային նախարարությունները որպես ոլորտային առաջնահերթություն կներկայացնեն ֆինանսների նախարարությանը, կարդարացնեն դրանց կարևորությունը, ակնկալվող արդյունավետությունը, ապա կողմ են գյուղատնտեսության ոլորտում այնպիսի սխեմայի գործարկմանը, որը կցուցաբերի նաև բնապահպանական ձեռքբերումներ:

ՄԱԶԾ եզրակացություն. Շարունակել աշխատել Շրջակա միջավայրի նախարարության հետ:

Ծրագրի վավերացման սեմինար

Ամսաթիվ	22 հուլիսի, 2022 թ
Օրակարգ	ՄԱԶԾ-ԳԷՀ ծրագրի վավերացում՝ շահագրգիռ կողմերի ներգրավմամբ
Անցկացման վայրը	ՄԱԿ-ի գրասենյակ, կոնֆերանսների դահլիճ Zoom հղում. https://undp.zoom.us/j/85391406012?pwd=b2RhVzNveWVWTUERVUkvT0ROVUlkUT09

Մասնակիցներ:

UNDP-GEF project
Conservation and Sustainable Management of Land Resources and High Value Ecosystems in
Lake Sevan Basin for Multiple Benefits

Participants of 22 July Validation Workshop

	Name	Position / Organization	Signature
1	Aram Meymaryan	Deputy Minister of Environment / CBD Focal Point	
2	Voskehat Grigoryan	Head of Specially Protected Areas of Nature and Biodiversity Policy Dpt. / MoE	
3	Lusine Avetisyan	Head of the Strategic Policy Department / MoE	
4	Narine Hakobyan	Chief specialist - Land and Underground Resources Department, CCD country focal point / MoE	
5	Ashot Giloyan	Head of Local Self-Government Dpt., / MTAI	zoom
6	Yeghiazar Davtyan	Senior Specialist of Local Self-Government Dpt., / MTAI	zoom
7	Karen Manvelyan	Director / WWF Armenia	
8	Ira Panosyan	Head of Department of Agricultural Programs Elaboration, Resource Use and Cooperative Development / Ministry of Economy	
9	Harutyun Daveyan	Head of Division of Agricultural Resource Use / Ministry of Economy	
10	Margarita Gasparyan	Head of Department of Cooperation with Donors / EPIU	
11	Meri Martirosyan	Leading specialist - Project Implementation and Monitoring Dpt./ EPIU	
12	Aram Gugarats	Deputy Head of Cadastre Committee	
13	Karen Mnacakanyan	Director of Sevan National Park (SNP) / a.i.	
14	Arayik Hunanyan	Head of Scientific Study, Monitoring and Cadaster Processing / SNP	
15	Anna Torosyan	"Hayantar" / Assistant to Director	
16	Gayane Shahnazaryan	Deputy Director HMC SNCO / MoE	
17	Vardan Karyan	Head of Soil, Bottom Sediment, Hydro-Biological Monitoring Service / HMC	zoom
18	Rima Avetisyan	Senior Specialist, Bottom Sediment, Hydro-Biological Monitoring Service / HMC	
19	Anna Zatikyan	Head of Information Analysis Service / HMC	
20	Marine Danielyan	Senior Specialist, Information Analysis Service / HMC	
21	Armine Arsenyan	Mapping Analyst, Information Analysis Service / HMC	
22	Martin Petrosyan	Head of Agriculture and Nature Protection Dpt. / Gegharkunik	
23	Tatevik Boyakhchyan	Senior Specialist – Irrigation/Collector Drainage System Dpt. - Water Committee	zoom
24	Garnik Gevorgyan	Head of Agriculture and Nature Protection Division / Vayk Municipality	zoom
25	Vahan Amirkhanyan	FAO	
26	Antonin Kusbach	FAO	
27	Inga Zarafyan	President / Ecolur NGO	
28	Levon Movsisyan	GIZ (ECOserve)	
29	Hovik Sayadyan	GIZ (EU4Sevan)	zoom
25	Aram Mkhitarian	Executive Director of Agroleasing Leasing Credit Company	
26	Hovhannes Ghazaryan	CER Portfolio Manager / UNDP	
27	Gayane Gharagebakyan	National Team Leader / UNDP	
28	Tatevik Koloyan	Innovation and SDG Finance Portfolio Lead / UNDP	zoom
29	Svetlana Harutyunyan	SGP National Coordinator / UNDP	
30	Astghik Danielyan	EU4Sevan Project Coordinator / UNDP	
31	Vahagn Voskanyan	Impact Investment Advisor / UNDP	

ԿԴ. Arman Torosyan City Planning Committee of Republic of Armenia

1

ՎԱՎԵՐԱՑՄԱՆ ՍԵՄԻՆԱՐԻ ՆՊԱՏԱԿԸ

Վավերացման սեմինարն անցկացվել է շահագրգիռ կողմերի հետ լայն խորհրդակցությունները ավարտելու համար, որոնք ուղղված են եղել վավերացնելու, արդյոք ծրագրի նախագծումն արտացոլում է ազգային առաջնահերթությունները, շահագրգիռ կողմերի տեսակետները և ստանալ վերջնական արձագանքներ ծրագրի նախագծման հիմնական տարրերի վերաբերյալ և ապահովելու համաձայնություն և աջակցություն ԳԷՀ-ի լայնածավալ ծրագրին, որը կոչվում է «Սևանա լճի ավազանում հողային ռեսուրսների և արժեքավոր էկոհամակարգերի պահպանում և կայուն կառավարում ուղղված բազմակի օգուտների»՝ նպաստելու ինտեգրված լանդշաֆտային մոտեցմանը և հողերի դեգրադացիայի չեզոքությանը (LDN) Սևանա լճի ավազանում պահպանվող տարածքների (ՊՏ) և կենսաբազմազանության այլ հիմնական տարածքների մոտակայքում (KBAs), ինտեգրված և տարածական հողօգտագործման պլանավորման միջոցով, ներառյալ արոտների և անտառների խելամիտ օգտագործումը և վարելահողերի վրա ջրի արդյունավետ օգտագործումը, ինչպես նաև կենսաբազմազանության պաշտպանությունը «Սևան» ազգային պարկի ներսում և դրսում:

Հանդիպումը բացեց ՄԱԶԾ բնապահպանական պորտֆելի ղեկավար պարոն Հովհաննես Ղազարյանը, ով ողջունեց և շնորհակալություն հայտնեց հանդիպմանը ներկա բոլոր գործընկերներին, որոնք միացել էին հեռակա՝ zoom հարթակի միջոցով տարբեր ազգային, տարածաշրջանային/համայնքային և միջազգային կազմակերպություններից: Նա տեղեկացրեց աշխատաժողովի նպատակի մասին, ներկայացրեց աշխատաժողովի ձևաչափն ու օրակարգը և դրա կարևորությունը ծրագրի նախագծման վերաբերյալ շահագրգիռ կողմերի հետադարձ կապի ապահովման գործում:

Այնուհետև ողջունի և սեմինարի բացման խոսքը փոխանցվեց Շրջակա միջավայրի նախարարի տեղակալ Արամ Մայմարյանին, ով ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարության անունից ողջունեց բոլորին: Նա նշեց, որ կարող է վստահորեն տեղեկացնել, որ ՀՀ ՇՄՆ-ն մեծ նշանակություն է տալիս Սևանա լճի հիմնախնդիրներին, որոնք շատ բարդ են: Չնայած այն հանգամանքին, որ Սևանի հիմնախնդիրները բազմառոտային բնույթ են կրում, նախարարությունը իրականում հանդես է գալիս որպես առաջատար ղեկավար մարմին, որը մի կողմից պատվաբեր է, մյուս կողմից՝ շատ պարտավորեցնող: Նրա խոսքում ընդգծվեցին հետևյալ կարևոր ասպեկտները.

ա/ Սևանա լճի ջրի ինտենսիվ և անխոհեմ օգտագործման արդյունքում խախտվել է լճի հավասարակշռությունը՝ հանգեցնելով մի շարք կարևոր գործընթացների և էկոհամակարգերի ամբողջականության խաթարմանը: Ուստի, հաշվի առնելով Սևանա լճի էկոլոգիական վիճակի բարելավման հրատապությունը, նման ծրագրերը շատ կարևոր են, և այս ծրագիրը կլինի ևս մեկը, որն իր կոնկրետ մոտեցումներով կանդրադառնա Սևանա լճի առկա խնդիրներին:

բ/ Կարևոր առանձնահատկություն է, որ այս ծրագիրը կանդրադառնա Սևանի ավազանում հողերի դեգրադացիայի/անապատացման դեմ պայքարի և կենսաբազմազանության պահպանման հիմնախնդիրներին, ներառյալ Գեղարքունիք և Վայոց Ձոր 6 համայնքներում: ՇՄՆ-ն պատասխանատու է Հայաստանում անապատացման դեմ պայքարի և կենսաբազմազանության պահպանմանն ուղղված առաջատար քաղաքականության և միջոցառումների համար: Այս ծրագրում որդեգրված մոտեցումները համապատասխանում են ԳԷՀ-ի մանդատին՝ աջակցել երկրներին

կոնվենցիաներով ստանձնած պարտավորությունների կատարմանը, և Հայաստանի կառավարությունը շատ անելիքներ ունի այս ոլորտում:

զ/ Եթե Սևանին առնչվող այլ ծրագրերը հիմնականում հասցեագրում են լճի ջրային միջավայրի խնդիրները, ապա այս ծրագրի հիմնական թիրախն են լիճը շրջապատող բնական ռեսուրսների՝ անտառների, արոտավայրերի, մշակահողերի, ցամաքային ջրային ռեսուրսների (ռոտզման համակարգերի) կայուն կառավարումն ու օգտագործումը՝ մասնավորապես հասցեագրելով գյուղատնտեսական պրակտիկաներում և տնային տնտեսությունների կողմից կիրառվող մարդկային գործունեության վնասակար ազդեցությունների հնարավոր մեղմումը, ինչպես նաև՝ դիտարկելով կլիմայի ուժգնացող ազդեցության հետևանքները մեր բնական ռեսուրսների կայունության վրա:

դ/ Ծրագիրն առանձնահատուկ հասցեագրում է Սևանի ավազանում ինչպես պահպանվող տարածքների (ԲՀՊՏ-ներ՝ Սևան ազգային պարկ, Գիհու նոսրանտառային արգելավայր՝ Արեգունի-Դարանակ-Ծափաթաղ, Ջերմուկի անտառային արգելավայր, Հարավ-Արևելյան Փոքր Կովկասի էկոմիջանցք), այնպես էլ այդ տարածքներից դուրս մեր կենսաբազմազանության բնական հարստությունների պահպանման խնդիրները: Ակնկալվում է, որ և՛ այս նախապատրաստական փուլում, և՛ ծրագրի իրականացման ընթացքում լայն մասնակցային համագործակցություն և աջակցություն թե կառավարման, թե քաղաքացիական հասարակության, գիտական, կրթական, ծառայություններ մատուցողների (օրինակ՝ ջրօգտագործողների ասոցիացիաներ, արոտօգտագործողների կոոպերատիվներ համայնքներում գործող մասնավոր բիզնեսների, ֆինանսական, զբոսաշրջությանն աջակցող և այլ կառույցներ ներգրավմամբ:

ե/ Եվ յուրաքանչյուր ծրագիր, որն իր իրականացման ակնկալվող արդյունքներով լրացնում է ՀՀ կառավարության ջանքերը և իրականացվում է բարեփոխումների տրամաբանության շրջանակներում, միանշանակ արժանանում է ՇՄՆ-ի աջակցությանը:

Վավերացման սեմինարի արձանագրություն

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
<p>Լևոն Մովսիսյան – <i>GIZ Ecoserve</i> <i>ծրագրի</i> <i>խորհրդատու</i></p>	<p>Ողջունվեց հավակնոտ ցուցանիշներով նախագծված այս հրաշալի ծրագիրը: GIZ-ը ստեղծել և հանդիսանում է Արոտավայրերի Կայուն կառավարման պլատֆորմի համահիմնադիրը, և անհրաժեշտ է միանալ և արդյունավետորեն համակարգել երկու ծրագրերի ջանքերն այս ուղղությամբ: Ընդգծվեց արոտավայրերի կառավարման՝ որպես ռիսկի գործոնի օրենսդրական կարգավորումների անկատարությունը: GIZ-ի աջակցությամբ մշակվել և էկոնոմիկայի նախարարություն է ներկայացվել արոտավայրերի կառավարման հայեցակարգային փաստաթուղթ: Բացի այդ, մշակվել են «Տեղական ինքնակառավարման մասին» և այլ օրենքներում որոշակի իրավական փոփոխություններ, որոնք տրամադրվել են տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությանը:</p>	<p>Հովհաննես Ղազարյան - Արոտավայրերի կառավարման օրենսդրական կարգավորումներում բարելավումների և փոփոխությունների կարիքն ընդունելի է, և դա դիտարկվել է որպես ծրագրի առանցքային ուղղություն, որը շարունակելու է սերտ համագործակցությունը GIZ-ի նախաձեռնությունների հետ:</p> <p>Գագիկ Թովմասյան. Հաստատեց, որ հարթակի տրամաբանության շրջանակներում նախատեսված և իրականացված արոտավայրերի կառավարման հետ կապված գործողությունները դիտարկվել և արտացոլված են Ծրագրի փաստաթղթում: Տեղեկացրեց, որ Արոտավայրերի կառավարման հայեցակարգը շրջանառության մեջ է դրվում էկոնոմիկայի նախարարությունում և շուտով կներկայացվի կառավարության հաստատմանը: Իրոք, տարբեր գործընկերների միջև սերտ համակարգումը ողջունելի է հարթակի տրամաբանության ներքո՝ կոնկրետ լուծումների հասնելու համար:</p>	<p>Չի պահանջվում:</p>
<p>Արամ Գուգարաց – <i>Կադաստրի</i> <i>կոմիտեի</i> <i>նախագահի</i> <i>տեղակալ</i></p>	<p>ա/ Արդյո՞ք նախատեսվում է այս հարթակի ինտեգրում ազգային աշխարհագրական պորտալի հետ և ինչպես է կազմակերպվելու տվյալների ելակետային հավաքագրումը, ինչ միջոցներով են հավաքվելու տվյալները:</p>	<p>Գագիկ Թովմասյան. Շնորհակալություն կարևոր հարցի համար: Սերտորեն կապված և շատ համապատասխան գործողություններ են իրականացվել GIZ-ICARE համատեղ «Բնական ռեսուրսների կառավարում և էկոհամակարգային ծառայությունների պահպանում հանուն կայուն գյուղական զարգացման Հարավային Կովկասում» (ECOserve) ծրագրի շրջանակներում, և նրանք մշակել են քարտեզագրման շերտեր արոտավայրերի և խոտհարքների համար տվյալների հավաքագրման, մոնիտորինգի, կայուն օգտագործման և որոշումների կայացման համար: Մա շատ լավ գործիք է, որը անպայման կօգտագործվի ծրագրի նպատակների համար՝ արոտավայրերի և</p>	<p>Չի պահանջվում:</p>

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
	<p>բ/ Նշվեց էլեկտրոնային քարտեզագրման կամ տվյալների շտեմարանների մշակման ժամանակ համակարգման կարևորությունը դրանց համատեղելիության համար՝ կապակցված ազգային աջակցությամբ ավելի մեծ տվյալների շտեմարանների հետ տվյալների փոխանակման հնարավորության համար:</p> <p>Ընդգծվեց համայնքների տեղական ինքնակառավարման/ՏԻՄ կառույցներում որպես համակարգի օգտագործողների կադրեր GIS-ի մասնագետների պատրաստման կարևորությունը: Հաշվի առնելով, որ ծրագրերի հիմնական գործունեությունը տեղի է ունենալու համայնքներում, կարևոր է, որ ՏԻՄ-երն ունենան իրենց մասնագետները, որոնք կմասնակցեն տվյալների հավաքման, վերլուծության գործընթացին, այլ ոչ թե նախարարություններից ուղարկվածները՝ ծրագրեր մշակելու և իրականացնելու և այլն:</p> <p>գ/ Տեղեկացվեց, որ ներկայումս մշակվում են GIS համակարգերի տարբեր շերտերի ստանդարտները՝ դրանք համապատասխանեցնելու ազգային գեոպորտալի հայեցակարգին, և որը պահանջում է համագործակցություն կապակցված տվյալների օգտվողների միջև: Գեոպորտալը ներկայումս գործում է և շուտով</p>	<p>խոտհարքների հետ կապված տվյալների հավաքագրման, մշակման և պահպանման համար՝ միջոցառումների արդյունավետ պլանավորման և 150,000 հեկտար ծրագրի կողմից թիրախավորված շատ մեծ տարածքների կառավարման համար:</p> <p>Ի լրումն, ծրագիրը համագործակցություն կհաստատի Կադաստրի պետական կոմիտեի հետ, քանի որ առաջնային տվյալների հավաքման համար անհրաժեշտություն կա կիրառել ստանդարտացված հեռահար գոտիավորման զննում: Տվյալների հավաքումը պետք է համապատասխանի տվյալների տեսակների առկա ստանդարտներին, ինչպես նաև՝ տվյալների հավաքման գործընթացներին: Կարևոր է նաև նկատի ունենալ, որ Հայաստանը գործարկել է նոր արբանյակ, որը կարող է հնարավորություններ տրամադրել Կադաստրի պետական կոմիտեին և ստացված տվյալների այլ օգտագործողներին: հեռահար զոնավորման տեխնոլոգիայով, ինչպես նաև դաշտային մոնիտորինգի տվյալների հավաքում՝ կառավարման նորմերի, պլանների, գնահատման գործիքների մշակման համար:</p> <p>Քազիկ Թովմասյան. GIZ ծրագրի շրջանակներում Ազգային ագրարային համալսարանի և Էկոնոմիկայի նախարարության մասնագետների թիմը վերապատրաստվել է տվյալների կուտակման, վերլուծության այս գործիքն օգտագործելու համար:</p> <p>Այս ծրագիրն ունի կարողությունների զարգացման էական բաղադրիչ, և տեղական մասնագետները լավ հնարավորություն կունենան վերապատրաստվելու արտավայրերի/խոտհարքների կառավարման տեխնիկական ասպեկտների, ինչպես նաև GIS համակարգերի օգտագործման, վերլուծության, մեկնաբանման և հեռահար զոնավորման տեխնոլոգիայով ստացված տվյալների</p>	

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
	այն հասանելի կլինի հանրությանը: Բմ խնդրանքն է այն դարձնել գործնական, որպեսզի դրանք մեր դարակներում պահելու բան չլինեն:	վերաբերյալ, օգտագործելով համապատասխան պետական մարմինների կողմից ստեղծված այլ տվյալների բազաներ, ինչպիսիք են Կադաստրի պետական կոմիտեի բազան է: Կադաստրի պետական կոմիտեն ծրագրի հիմնական շահագրգիռ կողմերից է, և նախատեսվում է սերտ համակարգում տարբեր նպատակներով:	
Գայանե Շահնագարյան – ՇՄՆ <i>հիդրոոդերեկուլիտի քանության և մոնիտորինգի կենտրոն ՊՈԱԿ-ի փոխտնօրեն</i>	Արոտավայրերի և խոտհարքների արդյունավետ կառավարման ներքո ծրագիրը հաշվի է առել ենթակառուցվածքների/կայանների անհրաժեշտությունը խոշոր եղջերավոր անասունների ջրելու համար, քանի որ երբ այդ նպատակով օգտագործվում են փոքր առուների և առուների վերին հոսքերը, դա շատ վատ պայմաններ է ստեղծում և խանգարում/խաթարում է և մոնիտորինգի գործողությունները ինչպես նաև ջրային էկոհամակարգի կենսաբազմազանության պահպանումը:	Գագիկ Թովմասյան. Մա շատ կարևոր թեմա է: Մինչ այս ծրագիրը, Հայաստանում բարձրացված այս խնդրին պատշաճ ուշադրություն է դարձվել դեռևս 2010թ.-ից Համաշխարհային բանկի կողմից ֆինանսավորվող CARMAC ծրագրի շրջանակներում արոտավայրերի/խոտհարքների առաջնային ենթակառուցվածքների բարելավման նախաձեռնություններում գերակայություն է տրվել խոշոր եղջերավոր անասունների ջրարբիացման համակարգերին: Վերջին 50 տարիների ընթացքում շատ բնական ջրի աղբյուրներ (հորեր, առուներ) ժամանակի ընթացքում կորցրել են ջրի ծավալը կամ նույնիսկ չորացել, ինչը նշանակում է, որ կլիմայի փոփոխության ազդեցությունն արդեն ակնհայտ է, ինչը հրատապ գործոն է արոտավայրերի մակերևութային արտահոսքի կառավարումը բարելավելու համար: Այս ծրագրի շրջանակներում արոտավայրերի կառավարման համատեքստում ենթակառուցվածքի ցանցի բարելավումը կարևոր և պարտադիր տարր է:	Չի պահանջվում:
Արամ Մխիթարյան. <i>Ագրոլիզինգ վարկային ընկերության տնօրեն</i>	ա/ Այս ծրագրի կարևոր արդյունքը կլինի այն, որ գյուղացիները կարողանան դեգրադացված արոտավայրերը նորմալացնել: Վերջին 20 տարիների ընթացքում ընկերությունը մասնակցել է բազմաթիվ նման ծրագրերի, որոնք իրականացվել են USDA-ի,	Գայանե Ղարազեբակյան. Հարցն ուղղակիորեն կապված է արոտավայրերի և խոտհարքների բարելավմանն ուղղված Ագրո-բնապահպանական վճարների նախագծված և առաջարկվող սխեմայի հետ: Որքան հնարավոր էր այս կարճ ժամանակահատվածում, PPG թիմը բազմաթիվ քննարկումներ է անցկացրել	Չի պահանջվում:

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
	<p>IFAD-ի, Դանիայի Թագավորության և այլ դոնորների աջակցությամբ: Ելնելով մեր նախկին փորձից՝ շատ կարևոր է ճիշտ թիրախավորել, թե ովքեր են լինելու ծրագրի շահառուները և ինչպես խրախուսել/դրանց մոտիվացնել, որպեսզի նրանք պատշաճ կերպով մասնակցեն, և օգտվեն ծրագրի աջակցությունից, այսինքն՝ տեխնիկական աջակցությունից, խթանների տրամադրումից, գուցե տրամադրվեն դրամաշնորհներ կամ արտոնյալ վարկեր (ցածր տոկոսադրույքներով), սուբսիդիաներ լավ արդյունքների ցուցադրման համար:</p>	<p>ագրոբնապահպանական վճարների վերաբերյալ բոլոր համապատասխան շահագրգիռ կողմերի հետ (ներառյալ Էկոնոմիկայի, ֆինանսների և շրջակա միջավայրի նախարարությունները, տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունները, ինչպես նաև համայնքները, արոտօգտագործողների կոոպերատիվները) իրենց գործառական լիազորություններին համապատասխան և ստացել են նախնական համաձայնություն: Նրանք բոլորն արտահայտել են լավ գիտակցում սխեմայի կարևորությունը և ներգրավվելու պատրաստակամությունը: Մասնավորապես, Էկոնոմիկայի նախարարությունը շահագրգռված է ընդլայնել գյուղատնտեսության զարգացման սուբսիդավորման ծրագրերը՝ ի նպաստ արոտավայրերի բարելավման: Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունն արդեն մի քանի նոր հողվածներ է մտցրել սուբվենցիոն ծրագրերում՝ ի նպաստ հեռավոր արոտավայրերի օգտագործմանը: Բացի այդ, Ֆինանսների նախարարությունը պատրաստակամություն է հայտնել աջակցել Հայաստանում արդյունքների վրա հիմնված վճարային համակարգերին: PPG-ի փուլում իրատեսական չէր արդեն բոլոր տարրերն ու մեխանիզմները ունենալ, հաշվի առնելով, որ սխեման նախատեսում է պետական բյուջեի աջակցության ծրագրերի (մշակման և հաստատման ցիկլով) գործարկումը, որը պետք է մշակվի և արտացոլվի հաջորդ տարվա պետական բյուջեում: Նկարագրված են արոտավայրերի բարելավմանն ուղղված ագրոբնապահպանական վճարների սխեմայի բոլոր անհրաժեշտ տարրերը և բացահայտված գործառնական կապերը պոտենցիալ պատասխանատու մասնակից կողմերի հետ: Կազմված է նաև արոտավայրերի կարգավիճակի գնահատման հիմնական ցուցանիշների</p>	

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
	<p>բ/ Բացի տվյալ նախաձեռնության մեջ ներգրավված շահառուների խմբերի ճիշտ նույնականացումից, կարևոր է, որ թիրախավորված շահառուները տեղեկացված լինեն առաջարկվող ծրագրի առավելությունների, հաջողության գործոնների, ինչպես նաև հնարավոր ռիսկերի մասին: Սա նշանակում է, որ ծրագրին անհրաժեշտ կլինի բարձրացնել շահառուների իրազեկությունը, ծանոթացնել նրանց լավ փորձին, բարենպաստ քիզնես մոդելներին և այլն:</p>	<p>ցանկը. քննարկվել է շրջակա միջավայրի նախարարության հետ: Ներկայումս առաջարկվող սխեման վերաբերում է արոտավայրերին, նման մոտեցումը կարող է կիրառվել նաև գյուղատնտեսական, վարելահողերի համար: Կատարված բարելավման աշխատանքների արդյունքները կգնահատվեն կոնկրետ և չափելի ցուցանիշների հիման վրա: Նման գնահատականների հիման վրա վճարումները դեռ քննարկման առարկա են:</p> <p>Հովհաննես Ղազարյան. Կարողությունների զարգացման միջոցառումները բավականին առարկայական են, համապարփակ և արտացոլված են Ծրագրի փաստաթղթում: Ծրագիրը կենտրոնանալու է տարբեր տեխնիկական ոլորտներում փորձաքննության տրամադրման և զարգացման վրա:</p> <p>Շատ կարևոր է դիտարկել ռիսկային գործոնները, որոնք կամ կապված են շահառուների ներգրավվածության և նրանց կարողությունների ձևավորման հետ՝ առավելագույնի հասցնելու իրենց շահույթը, կամ համապատասխան փորձագիտական/խորհրդատվական աջակցության տրամադրումը շատ կարևոր է, և երկուսն էլ կլինեն ծրագրի ուշադրության կենտրոնում:</p>	
<p>Վարդան Մամիկոնյան – <i>Սևանի իշխանի պաշարների վերականգնման և ջրային կուլտուրաների զարգացման հիմնադրամի գործադիր տնօրեն</i></p>	<p>ա/ Հիմնադրամի նպատակները որոշ չափով կապված են ծրագրի նպատակների հետ: Հարց բարձրացվեց արդյո՞ք հնարավորություն կա, որ ծրագիրը աջակցի հիմնադրամի կողմից իրականացվող ձկնաբուծությանը: Սևանա լիճ թափվող գետերում տեղի է ունենում անկանոն ձկնաբուծություն, որը երբեմն ռիսկեր է պարունակում և կարող է հանգեցնել էկոլոգիական խնդիրների, մասնավորապես կապված այս էկոհամակարգերին օտար ձկների, ինչպես նաև</p>	<p>Հովհաննես Ղազարյան. Երկրի համար բավականին կարևոր խնդիր է արձարծվում. ԳԷՀ-ը ֆինանսավորման մեխանիզմ է, որն ուղղված է կոնկրետ կոնվենցիաներով ստանձնած պարտավորություններին աջակցող միջոցառումների իրականացմանը: Այս ծրագրի համար հասանելի միջոցները կաջակցեն հողերի դեգրադացիայի կանխարգելմանը/նվազեցմանը և կենսաբազմազանության պահպանմանը: Ծրագրի գործունեությունը անմիջապես կապված չէ ջրային էկոհամակարգերի հետ, փոխարենը կենտրոնանալու է լանդշաֆտային գործունեության</p>	<p>Ծրագիրը կգնահատի ակվակուլտուրայից առաջացող ինվազիվ օտար տեսակների ռիսկը և կմշակի առաջարկություններ և ռիսկերի կառավարման միջոցառումներ (ծրագիր 89-րդ կետ):</p>

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
	<p>ձկների հիվանդությունների հետ: Եթե նման գետերի մոտ հիմնադրամի հետ համագործակցության արդյունքում և համապատասխան մասնագետների կողմից կառավարվող խելացի ձկնաբուծարաններ հնարավոր լինի ստեղծել, ապա նման ռիսկը կարող է նվազագույնի հասցնել:</p> <p>բ/ Բարձրացված հարցին տրվել է պարզաբանում՝ նշելով, որ հիմնադրամն աջակցություն է հայցում վտանգված ձկնատեսակների պահպանման համար: Հարցի երկրորդ մասը վերաբերում էր օտար ձկնատեսակների ներխուժման հետ կապված ռիսկերին և ինչպես կանխել էկոհամակարգերի խանգարումը:</p> <p>a) Հիմնադրամն ունի որոշակի կադրային կարողություններ և ֆիզիկական պայմաններ, ինչպես նաև Կապուետա/կողակ ձկնատեսակների փոքր քանակություն, ինչը հնարավոր է դարձնում բարելավել և ավելացնել ծնողական պոպուլյացիան, հատկապես Սևանից որսի միջոցով:</p>	<p>միջոցով մեղմացնող միջոցառումների վրա, որոնք նույնպես ազդում են ջրային միջավայրի վրա:</p> <p>Մոնիկա Մոլդովան. Սա շատ արժեքավոր դիտարկում է, և մտահոգությունը վերաբերում է օտար տեսակներին: Իրոք, ծրագիրը չի կարող աջակցել ուղղակի միջոցառումներին, որոնք կվերաբերեն օտար կամ ինվազիվ տեսակներին. Այնուամենայնիվ, ծրագիրը նպատակ ունի աջակցել Շրջակա միջավայրի նախարարությանը և գնահատել Սևանա լճի էկոլոգիական կարգավիճակը, ներառյալ կլիմայի փոփոխության խոցելիության գնահատումը, և այն կարող է ներառել գնահատում, որը կպատասխանի օտար ինվազիվ տեսակների վերաբերյալ բարձրացված մտահոգությանը: Ծրագիրը կարող է իրականացնել գնահատում և տրամադրել տեղեկացված առաջարկություններ ուղղված ավազանային գետերի էկոլոգիական կարգավիճակում ազդեսիվ ինվազիվ օտար տեսակներին, որոնք հանդիսանում են Սևանա լճի հիմնական ձկնատեսակների ձվադրավայր:</p> <p>Երկու բաղադրիչի շրջանակներում ծրագիրը կարող է աջակցել Սևանի ավազանային գետերի էկոլոգիական կարգավիճակի գնահատմանը, որոնք հանդիսանում են հիմնական ձկնատեսակների ձվադրավայրը, և երկրորդը, շրջակա միջավայրի նախարարության և հիմնադրամի հետ համատեղ կաջակցի մեկ կամ երկու կենսամիջավայրի վերականգնմանը (կախված բյուջեի առկայությունից) վերը նշված քաղցրահամ ջրերի գնահատման հիման վրա: Միգուցե, որոշ առաջնահերթ պահպանության և վերականգնման միջոցառումներ կարող են գնահատել բարձրացված կոնկրետ մտահոգությունը, սակայն դա պետք է հստակեցվի և այնուհետև համաձայնեցվի նաև Շրջակա միջավայրի նախարարության հետ:</p>	

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
	<p>Այսպիսով, արհեստական ավազանային պայմաններում հնարավոր կլինի դրանք հավաքել, աճեցնել, եթե վերջիններիս պայմանները բարելավվեն:</p>	<p>Արամ Մեյմարյան. Հավելյալ պարզաբանեց, եթե պարոն Մամիկոնյանի բարձրացրած հարցերը ակնկալիքներ էին նախագծից աջակցելու Capoeta Sevangi ձկնային պաշարների արհեստական վիճակում վերականգնմանը: Կա՞ն արդյոք բավարար մայրական տեսակներ այդ նպատակով:</p>	
<p>Անտոնին Կուսբախ – <i>Անտառային տնտեսության միջազգային խորհրդատու FAO-GCF ծրագրերի շրջանակներում</i></p>	<p>ա/ Խոսելով Սևանա լճի ավազանի մասին, այնքան էլ տրամաբանական չէ, թե ինչու է ծրագրում ընդգրկված հարավային շրջանը հաշվի առնելով ջրի արտահոսքի ուղղվածությունը:</p> <p>բ/ Հաջորդ հարցը վերաբերում էր դեգրադացված անտառներին, որոնց թիրախում էին գիհու նոսր անտառները: Եթե ծրագիրը կանդրադառնա զանգվածաբար դեգրադացված անտառի մյուս հատվածին, նկատի ունենալով սովետական ժամանակաշրջանի սոճու մենաբույսը, ապա դա մեծ խնդիր է Հայաստանում ամենուր, և մինչ օրս ոչ ոք իրականում չի զբաղվել մոնոմշակույթի խնդրով:</p> <p>գ/ Ծրագրի տեղամասերի քարտեզի վրա կան կանաչ գծանշված տարածքներ, որոնք</p>	<p>Սոնիկա Մուղովան. Ծրագրի փորձագետները խորհուրդ տվեցին, որ ծրագիրը կկենտրոնանա և՛ Գեղարքունիքի, և՛ Վայոց Ձորի վրա, քանի որ երկու Որոտան և Արփա գետերի ավազանները «Սևանա լճի մասին» օրենքով համարվում են, որ պատկանում են Սևանա լճի ավազանին:</p> <p>Սոնիկա Մուղովան. Ծրագիրը հիմնականում կենտրոնանալու է բնական էկոհամակարգերի վրա, որոնք արժեքավոր են կենսաբազմազանության տեսանկյունից, բնիկ տեսակներ, որոնք ներառում են համաշխարհային նշանակության հարուստ տեսակներ: Ծրագիրը ոչ միայն կենտրոնանում է գիհու էկոհամակարգերի վրա, որոնցից մի քանիսը նախընտրում են լեռնային սմբակավորները, այլ նաև այլ բնիկ անտառային էկոհամակարգեր, սակայն ավելի քիչ մոնոմշակույթի վրա:</p> <p>Կարեն Մանվելյան. Բնության համաշխարհային հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակը շրջակա միջավայրի նախարարության հետ մի քանի տարի առաջ իրականացրեց նման ծրագրեր մոնոմշակույթային վերափոխման վերաբերյալ, որն ավելի դիմացկուն է կլիմայի փոփոխության նկատմամբ և ավելի լավ պատրաստված կենսաբազմազանության համար, սակայն այս ծրագիրն ավելի շատ կենտրոնացած է տեղական լայնատերև անտառների, ինչպես նաև գիհու նոսր անտառների վրա, որոնք գտնվում են</p>	<p>Չի պահանջվում:</p>

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
	<p>կոչվում են կենսաբազմազանության հիմնական տարածքներ, ինչ վիճակում է այդ հողը: Դա խոտհարք է, դա անտառ է, ինչ է դա:</p> <p>Բացատրությունն ընդունված է, համարվում է խճանկարային բնապատկեր:</p>	<p>երկու մարզերում և հանդիսանում են վտանգված կենդանատեսակների ապրելավայր:</p> <p>Մոնիկա Մոլդովան: Շնորհակալություն. Մա շատ լավ հարց է: Կենսաբազմազանության հիմնական տարածքները գլոբալ ճանաչված կենսաբազմազանության կարևոր տարածքներ են, որոնք նպաստում են գլոբալ կարևոր տեսակների կայունությանը: ԳԷՀ-ի մանդատը կենտրոնացած է կենսաբազմազանության այս գլոբալ առանցքային ոլորտների վրա, որոնք համարվում են կարևոր և առաջնահերթություն ԳԷՀ-ի ծրագրում: Այսպիսով, կենսաբազմազանության հիմնական տարածքներն այն տարածքներն են, որոնք համապատասխան երկրի կողմից համարվում են կարևոր տեղական կենսաբազմազանության պահպանավայրեր և նպաստում են տեսակների կարևոր պոպուլյացիայի պահպանմանը գլոբալ մակարդակում:</p> <p>Կարեն Մանվելյան. Ավելացնեմ, որ այս KBA-ները ներառում են նաև բոլոր տեսակի լանդշաֆտներ և բնակավայրեր, որոնք պարտադիր չէ, որ լինեն անտառային կամ այլ լանդշաֆտային տեսակ:</p> <p>Այո, բացարձակապես, դա կախված է ազգային և գլոբալ վտանգված տեսակների առկայությունից: Որքան խիտ են այդ տեսակները տարածքում, ապա այն ուրվագծվում է որպես KBA բարձր արժեք:</p> <p>Մոնիկա Մոլդովան. Փաստորեն, այս KBA-ները ազգային կենսաբազմազանության ներկայացուցիչներ են, շատ երկրներում տվյալները բացակայում են, ուստի գոնե այս գլոբալ KBA-ների տվյալների բազան պատկերացում է տալիս յուրաքանչյուր երկրի կենսաբազմազանության մասին, և դրանք օգտագործվում են որպես պրոքսի նաև ՄԱԶԾ/ԳԷՀ ծրագրերում:</p>	
Նարինե Հակոբյան –	ա/ Ընթերցելով Ծրագրի փաստաթղթի նախագիծը՝	Գագիկ Թովմասյան. Հասանելի տվյալների նախնական գնահատման և	Չի պահանջվում:

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
<p><i>Անապատացման դեմ պայքարի CCD կոնվենցիայի ազգային կենտրոնական կետ / ԷՆ</i></p>	<p>ծրագրի բյուջեի մի մասն ուղղվում է հողերի վերականգնմանը, սակայն փաստաթուղթը նաև առաջարկում է, որ հողի ինտեգրված պլանավորում, պլանավորումն առաջարկվում է բազմաձյուղ լանդշաֆտային մոտեցումների միջոցով, որոնք ուղղված են հողերի վերականգնմանը և կայուն հողօգտագործմանը: Կուզենայի իմանալ՝ սրանք գուտ մեխանիզմներ են լինելու, թե կան որոշակի բարելավման աշխատանքներ, այսինքն՝ դաշտային գործնական աշխատանքներ:</p> <p>Արդյո՞ք հողի բարելավմանն ուղղված կոնկրետ գործողություններ կան, թե՞ միջոցներն ուղղվում են միայն բարեկարգման մեխանիզմների և ծրագրերի նախագծմանը:</p>	<p>տարբեր աղբյուրներից ստացված տվյալների խաչաձև ստուգման հիման վրա գնահատվել են այն տարածքները, որտեղ նկատվում են հողերի դեգրադացիայի միտումներ և դեգրադացիայի մակարդակ՝ ըստ PPG գնահատման 150,000 հեկտար արոտավայրերից և խոտհարքներից մոտ 15,000-16,000 հա. Հատկապես դեգրադացված արոտներ և խոտհարքներ, որոշ տարածքներ կարիք ունեն բարելավման միջոցառումների՝ կախված փաստացի կարգավիճակից: Հատկապես դա կարող է կապված լինել հողի օդափոխության կարգավորման, ջրային ռեժիմի կարգավորման, սննդի սնուցման ռեժիմի հետ կապված, ինչպես նաև կենսաբազմազանության տեսակների աճի պայմանների ընդհանուր բարելավման և տեսակների հարստացման, մասնավորապես լրացուցիչ խոտի, խոտի ցանքի հետ՝ հաշվի առնելով լանդշաֆտի տեսակներն ու առկայությունը: միավորներ. Այսինքն՝ լանդշաֆտների հետ կապված նորամուծություններ չենք պատրաստվում անել. հիմնականում մենք հարստացնելու ենք բոլոր այն տեսակները, որոնք արդեն գոյություն ունեն: Սահմանված տարածքներում կիրականացվեն վերականգնողական միջոցառումներ:</p> <p>Զուգահեռաբար, ծրագրի կայունությունն ապահովելու համար նախատեսվում են նաև ՏԻՄ անձնակազմի, ֆերմերների համար կարողությունների զարգացման դասընթացներ և այլն:</p> <p>Մոնիկա Մուրովան. ԳԷՀ-ի միջոցները, ինչպես ճիշտ նշվեց, շատ սահմանափակ են և կաջակցեն կամ կվճարեն տեխնիկական խորհրդատուների, որոնք կաջակցեն հողերի դեգրադացիայի գնահատմանը և հողօգտագործման այս պլանների մշակմանը: LDN թիրախները կհաստատվեն և կհաստատվեն, այնուհետև տեխնիկական խորհրդատուները կաջակցեն տեղական իշխանություններին՝ մշակելու հողի օգտագործման կայուն</p>	

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
	<p>բ/ Առաջին հարցի պատասխանը շատ ընդգրկուն է, և այն վերաբերում էր նաև երկրորդ հարցին, որ վերաբերում էր նշված 10,000 հեկտար ոռոգելի տարածքներում ջրային ռեսուրսների կայուն կառավարման ծրագրերին, այն է՝ ինչ միջոցառումներ են նախատեսվում այդ բաղադրիչում:</p>	<p>կառավարման պլաններ LDN թիրախների շուրջ, կբացահայտեն, թե ինչպիսի կայուն հողօգտագործման կառավարման միջոցառումներ են անհրաժեշտ այդ ծրագրերն իրականացնելու համար: Այնուհետև, բացի սրանից, ծրագիրը կաջակցի տեղական իշխանություններին և ֆերմերներին՝ մոբիլիզացնելու ռեսուրսներ միջոցներ ձեռք բերելու տարբեր պետական ծրագրերի շրջանակներում՝ իրականացնելու դաշտային աշխատանքները, որոնք ներառված են հողի կայուն կառավարման պլաններում:</p> <p>Դաշտային աշխատանքները կիրականացվեն պետական կառավարման ծրագրերի և բանկերի և միկրոֆինանսական հաստատությունների տարբեր արտոնյալ վարկերի միջոցներով: Այնուամենայնիվ, ծրագիրը կունենա մոտավորապես 300-400,000 դոլար դրամաշնորհներ տեղական համայնքներին, որոնք կաջակցեն նրանց իրականացնելու որոշ ցուցադրական միջոցառումներ, ինչպիսիք են արոտավայրերի բարելավումը, հերթավոխային արածեցումը կամ ագրոանտառային միջոցառումները կամ համատեղ մշակումը: Ծրագիրը տեղական համայնքներին կաջակցի նաև սերմերով և տնկիներով: Բացի դրամաշնորհային մեխանիզմից, ծրագիրը կօգտագործի ԳԷՀ-ի ներդրումը ոռոգման անհրաժեշտ վերանորոգման համաֆինանսավորման համար, ծրագրից մինչև 350,000 դոլար, աջակցելու ՋՕԸ-ներին և մի քանի գյուղերի վերանորոգելու հիդրոտեխնիկական ոռոգման ենթակառուցվածքները և խթանելու կաթիլային ոռոգումը Գեդարբունիքում և Գեդարբունիքում: Վայոց ձորի ընտրված գյուղերը: Այնուամենայնիվ, Այս աջակցությունը դաշտային ենթակառուցվածքներին հիմնականում զուգակցվելու է սուբվենցիոն կամ սուբսիդավորման պետական</p>	

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
		<p>ծրագրերից միջոցների մոբիլիզացման հետ: Բացի այդ, վերապատրաստման բաղադրիչը նույնպես կարևոր է, քանի որ այն պետք է վերապատրաստի ֆերմերներին և ջրօգտագործողների ասոցիացիաներին, մարզպետներին ոչ թե ջրի կառավարման գործնական տեխնիկական ասպեկտների վերաբերյալ, այլ նաև նախագիծը կօգնի և կսովորեցնի նրանց ծրագրի առաջարկը գրելու համար՝ օգնելով նրանց: միջոցներ մոբիլիզացնելու համար: Այսպիսով, ծրագրի դաշտային աշխատանքները իսկապես սահմանափակ են, բայց ունեն գործիքային և ռազմավարական դիրքեր՝ խթանելու ավելի մեծ ներդրումներ և աջակցելու ֆերմերներին և տեղական իշխանություններին՝ մոբիլիզացնելու ավելի շատ միջոցներ, որոնք անհրաժեշտ են ջրի/հողօգտագործման այս բոլոր ծրագրերի իրականացման համար: մարզպետները ոչ թե գործնականում ջրի կառավարման տեխնիկական ասպեկտների վերաբերյալ, այլ նաև նախագիծը կաջակցի և կսովորեցնի նրանց ծրագրի առաջարկը գրելու համար՝ օգնելով նրանց մոբիլիզացնել միջոցները: Այսպիսով, ծրագրի դաշտային աշխատանքները իսկապես սահմանափակ են, բայց ունեն գործիքային և ռազմավարական դիրքեր՝ խթանելու ավելի մեծ ներդրումներ և աջակցելու ֆերմերներին և տեղական իշխանություններին՝ մոբիլիզացնելու ավելի շատ միջոցներ, որոնք անհրաժեշտ են ջրի/հողօգտագործման այս բոլոր ծրագրերի իրականացման համար: մարզպետները ոչ թե գործնականում ջրի կառավարման տեխնիկական ասպեկտների վերաբերյալ, այլ նաև նախագիծը կաջակցի և կսովորեցնի նրանց ծրագրի առաջարկը գրելու համար՝ օգնելով նրանց մոբիլիզացնել միջոցները: Այսպիսով, ծրագրի դաշտային աշխատանքները իսկապես սահմանափակ են, բայց ունեն</p>	

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
		գործիքային և ռազմավարական դիրքեր՝ խթանելու ավելի մեծ ներդրումներ և աջակցելու ֆերմերներին և տեղական իշխանություններին՝ մոբիլիզացնելու ավելի շատ միջոցներ, որոնք անհրաժեշտ են ջրի/հողօգտագործման այս բոլոր ծրագրերի իրականացման համար:	
<p>Մարտին Պետրոսյան - Գեղարքունիքի մարզպետարանի գյուղատնտեսության և բնապահպանության վարչության պետ</p>	<p>Հարցը արտահայտված է որպես մեկնաբանություն/կարծիք Պարենային անվտանգության առումով արոտավայրերի և խոտհարքների կայուն կառավարումը չափազանց կարևոր է: Գեղարքունիքի մարզում կան կենսաբազմազանության թեժ կետեր, եթե նման ծրագիր մեկնարկեր 10-15 տարի շուտ, հողերի այս աստիճան դեգրադացիա չէր լինի, հատկապես Շոգակաթի, Վարդենիսի և Մարտունու շատ ճիշտ ընտրված արոտավայրերում. թեքվել են դեպի հարավ և ունեն ջրի զգալի սակավություն:</p> <p>Ծրագիրը կհանդիպի ավելի շատ մարտահրավերների մարդկանց համոզելու օգտվել կենսաբազմազանության վտանգված վայրերից, որպեսզի ապագայում բարձր եկամտաբերություն ունենան կամ գոնե ունենան միջին եկամտաբերությամբ գյուղատնտեսական գրավիչ հատված: Սա կլինի ծրագրի ամենամեծ հաջողությունը, և դրաներ կայությունը Գեղարքունիքի մարզի ընտրված տարածքներում շատ ողջունելի է:</p>	<p>Հովհաննես Ղազարյան. Ծնորհակալություն հայտնեց պարոն Պետրոսյանին և գնահատեց մարզպետարանում և համայնքներում ՊՊԳ այցելությունների և խորհրդակցությունների ընթացքում ցուցաբերած աջակցության համար: Ծրագիրը չի կարող հասնել իր նպատակին առանց տեղական ուժեղ աջակցության:</p>	Չի պահանջվում:
<p>Գեղամ Մարգարյան – Վայոց ձորի մարզպետարանի գյուղատնտեսության և բնապահպանության</p>	<p>Նա շատ ողջունեց երկու մարզեր ներգրավելու նախագիծը: Վայոց ձորը համարվում է Սևանի ավազանի զգալի ռեսուրս, որն անպայման պետք է պահպանվի: Ինչ վերաբերում է արոտավայրերին, ապա վերջին</p>	<p>Մոնիկա Մոլոդյան. PPG ծրագրի գործընկերները, փորձագետները, որոնք ներգրավված են եղել տեղական իշխանությունների հետ, ինչպես նաև ֆերմերները, տեղեկատվություն են տրամադրել մարդ-վայրի բնության կոնֆլիկտի մասին: Արջերը</p>	Չի պահանջվում:

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
ան վարչության պետ	<p>30 տարիների ընթացքում արոտավայրերի համար ոչինչ չի արվել, որոշ բնակավայրերի հարևանությամբ դեգրադացվել են, ինչպես նաև հեռավոր արոտները արոյունավետ չեն օգտագործվել և տարբեր աստիճանի դեգրադացվել են: Նախագիծը շատ ողջունելի է, կարևոր և ժամանակին: Դրա կարևորությունն այն է, որ մենք հավաքում ենք հսկայական քանակությամբ տվյալներ՝ մեր հետագա գործողությունների վերաբերյալ որոշ հիմնական պատկերացում ունենալու համար: Մենք մի քանի հանդիպումներ և քննարկումներ ունեցանք ՊՊԳ թիմի ներկայացուցիչների հետ, պարտավորվել ենք աջակցել այս ծրագրի իրականացմանը:</p> <p>Վերջին 4 տարիների ընթացքում CARMAC ծրագրի շրջանակներում ընտրվել են մարզում ութ բնակավայրեր և կառուցվել հեռավոր արոտավայրերում ախոռով հովվանոց: Սակայն դա բավարար չէ, և դեռ մեծ աշխատանք է պետք կատարել:</p> <p>Մարզում անասնապահությունն աստիճանաբար նվազում է, և մենք վերջին 15 տարիների ընթացքում ականատես ենք եղել անասնապահության ոլորտում լուրջ խնդիրների, մասնավորապես՝ դիտարկելով արոտավայրերի արածեցում ամբողջ տարվա ընթացքում նույնիսկ այն տարածքներում, որոնք չեն կարող ծառայել արոտավայրերի համար: Վայոց ձորի նախկին Եղեգնաձոր և Վայք համայնքները բուծել են ավելի քան 120.000 պետական և 20.000-25.000 սեփական մանր եղջյուրավոր խոշոր եղջերավոր անասուն: Ներկայումս մենք ունենք 14000 մանր եղջյուրավոր</p>	<p>հարձակվում կամ ոտնձգություն են անում և վնասում են տեղի ապրուստի միջոցները: Այս հաղորդված տեղեկատվության հիման վրա ծրագրային փաստաթղթում ներառված է դրույթ, որը ենթադրում է, որ մարդ-վայրի բնության հակամարտությունը կլինի այն միջոցառումների շարքում, որոնց ծրագիրը կլուծի աջակցող դրամաշնորհների միջոցով: Օրինակ, ծրագրի դրամաշնորհները կարող են վճարել որոշ ցանկապատերի համար, որտեղ անհրաժեշտ է, հատկապես մեղուներ պահող ընտանիքների համար, քանի որ եղել են հաղորդումներ տեղական մեղվանոցների վրա արջերի հարձակումների մասին:</p>	

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
	<p>խոշոր եղջերավոր անասուն: Հավելել, որ Արարատի և Արմավիրի մարզերից բերված 18000-20,000 մանր եղջուրավոր անասուն ենք ժամանակավորապես տեղակայել: Սա նշանակում է, որ մենք օգտագործում ենք արոտավայրերի 22-23%-ը այն դեպքում, երբ Վայոց ձորի մարզի արոտավայրերը կազմում են 92,000 հա գյուղատնտեսական նշանակության հողեր, ինչը մեր ցածր արդյունավետությունը ցույց տալու համար կազմում է արոտավայրերի 50%-ից ավելին: Մեր խնդրանքն է ունենալ տեղեկատվություն արոտավայրերի կայուն կառավարման պլանների մասին,</p> <p>Կենսաբազմազանության վերաբերյալ տեղեկացվել է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում գոյություն ունեցող 465 կենդանատեսակներից 224-ը Վայոց ձորի մարզում բնակվող են:</p> <p>Գորշ արջերի ներխուժումը մարդկանց բնակավայր վերջին 6-7 տարիների ընթացքում վնաս է հասցրել ժողովրդին: Նա հարցադրում արեց, թե ինչ քայլեր կարելի է ձեռնարկել, որպեսզի կանխվի կենսաբազմազանության վնասը գյուղի այն տնային տնտեսություններին, որտեղ տարեկան 10-12 մլն հայկական դրամի (մինչև 25000 դոլար) վնաս ենք ունենում:</p>		
<p>Արամ Մեյմարյան – <i>Շրջակա միջավայրի փոխնախարար</i></p>	<p>Կրկին ուզում եմ անդրադառնալ կենսաբազմազանության բաղադրիչին, հատկապես անհետացող ջրային տեսակներին: Հավանաբար, սա կարող է հնչել որպես համառ կրկնություն, բայց ես ուզում եմ հստակություն ունենալ, թե արդյոք հնարավոր կլինի որևէ համագործակցություն Մևանա</p>	<p>Մոնիկա Մուրովան. Ծրագիրը կարող է որոշակի միջոցներ հատկացնել ուսումնասիրության համար, գնահատում, որը բավականին կարևոր է և շատ անհրաժեշտ Մևանի ավագանը ձևավորող հիմնական գետերի էկոլոգիական վիճակի համար, և ուսումնասիրությունը կենտրոնանալու է առանցքային ձկների ձվադրավայրերի էկոլոգիական ամբողջականության</p>	<p>Ծրագրի փաստաթուղթ Արդյունք 2.1.1.</p>

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
	լճի էնդեմիկ և վտանգված Կապոետա /կողակ ձկան վերականգնման համար:	գնահատման վրա: Նման ուսումնասիրությունը կարող է ներառել առաջարկություններ հետագա գործողությունների համար, և վերականգնման համար անհրաժեշտ միջոցները կարող են գնահատվել և հիմնավորվել, որ հավանաբար տրամադրվում են Շրջակա միջավայրի նախարարության բյուջեից:	
Հովիկ Սայադյան – <i>GIZ/EU4Sevan նախագծի փորձագետ</i>	ա/ Ի՞նչ կապ կա ագրոբնապահպանական վճարների և էկոհամակարգային ծառայությունների վճարների միջև: Արդյո՞ք դա կարգավորվում է օրենքով:	Ոսկեհատ Գրիգորյան: Ինչ վերաբերում է էկոհամակարգային ծառայությունների դիմաց վճարումներին, նախարարությունը ձեռնարկել է մի շարք միջոցառումներ՝ հասկանալու համար, թե որքանով են այդ վճարումները հասկանալի մեր հասարակության համար, և արդյոք մարդիկ պատրաստ են վճարել նման էկոհամակարգային ծառայությունների համար: Այդ նպատակով քննարկմանը կամավոր ներգրավվածությամբ փոքր նախագիծ է իրականացվել Օսդկաձորում՝ տնտեսվարող սուբյեկտների շրջանում: Նախնական վերլուծության արդյունքներով մարդիկ որոշ չափով պատրաստ են արձագանքել էկոհամակարգերի պաշտպանությանը այն վայրերում, որտեղ իրենք տնտեսական գործունեություն են իրականացնում, սակայն դա հիմնված էր կամավորության վրա, ոչ թե պարտադիր վճարման սկզբունքի: Օրենսդրական կարգավորումներում դրանք ամփոփել ենք բնապահպանական վճարների, հողի հարկի և քաղաքացիներից գանձվող այլ պետական տուրքերի մեջ: Մյուս կողմից, մենք մեր օրենսդրական կարգավորումների մեկ այլ խնդրի առաջ ենք՝ եթե այն պարտադիր համարվի, հետևաբար կարծում էինք, որ դա պետք է կիրառվի կամավոր: Այսպիսի կամավոր մասնակցության սկզբունքը փորձարկելով մենք ականատես եղանք մի արդյունքի, որ կան մարդիկ, ովքեր ցանկանում են նպաստել էկոհամակարգի պահպանմանը այն տարածքներում, որտեղ նրանք բիզնես են անում:	Չի պահանջվում:

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
	<p>բ/ Բարձրացված հարցի վերաբերյալ ավելի հստակություն է տրվել նշելով, որ պարզապես անհրաժեշտ է հասկանալ էկոհամակարգային ծառայությունների համար վճարների և ագրոբնապահպանական վճարների միջև տարբերությունը, դա միայն կամավոր ասպեկտ է, որ տարբերակում է դրանք, թե՞ կան այլ էական տարբերություններ:</p>	<p>Մոնիկա Մուրդվան. Հայաստանում չկա էկոհամակարգային ծառայությունների դիմաց վճարման գործող օրինակ: Այնուամենայնիվ, ծրագիրը կաջակցի Սևան Ազգային պարկին՝ մշակելու բիզնես պլան և բացահայտելու բիզնես հնարավորությունները՝ հնարավոր է հեշտացնելով գուցե 1 կամ 2 վճարումներ էկոհամակարգային ծառայությունների համար՝ հաշվի առնելով, որ կան մասնավոր հատվածի ներկայացուցիչներ, որոնք բաց են վճարելու էկոհամակարգային ծառայությունների համար: Հավանաբար ավելի ու ավելի շատ նման օրինակների միջոցով կբացվի տարածք քննարկելու համար, թե ինչպես մոտենալ էկոհամակարգային ծառայությունների վճարմանը համակարգային մակարդակով, քանի որ 1 կամ 2 առանձին օրինակները շատ բան չեն փոխի: Ապագայում էկոհամակարգային ծառայությունների համար վճարումները կարգավորելու համար անհրաժեշտ կլինի իրավական թույլատրող շրջանակ և համակարգային մոտեցում:</p> <p>Մոնիկա Մուրդվան. Հիմնարար տարբերությունն այն է, որ ագրոբնապահպանական վճարների սխեման հիմնված է հիմնական կատարողականի ցուցանիշների վրա՝ հիմնված վճարման վրա, ուստի վճարումը պայմանավորվելու է KPI-ների ձեռքբերմամբ: Ֆերմերները նույնպես կամավոր հիմունքներով կմտնեն այս սխեմայի մեջ: Այնուամենայնիվ, այն կկիրառի վճարման մեխանիզմ՝ հիմնված որոշ ցուցանիշների վրա, որոնք համաձայնեցված են Շրջակա միջավայրի նախարարության և այլ նախարարությունների հետ, որոնք նպաստում են սխեմայի ֆինանսավորմանը: Ծրագրի փաստաթղթի նախագծում նախագծված է և առաջարկվում է ագրոբնապահպանական վճարների սխեման, այնպես որ, երբ իրականացվի, այն ցույց կտա, որ ունի բազմաթիվ</p>	

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
		<p>կառույցներ, ինչպիսիք են նախաձեռնողները, որոնք համայնքն են կամ արտոգտագործողների կողպերատիվները: Այն ունի ներդրողներ, ինչպիսիք են, օրինակ, համայնքային ինքնակառավարումը նույնպես ներդրող է, քանի որ կարող է և կհատկացնի արտավայրերի վարձակալությունից ստացվող միջոցները կուղղորդի արտավայրերի կայուն կառավարմանը, և մեկ այլ ներդրող կարող է լինել Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունը, որն ունի պետական սուբվենցիոն ծրագրեր, որոնք միջոցներ են հատկացնում ենթակառուցվածքների համար: Ներգրավվելու է էկոնոմիկայի նախարարությունը, բանկերն ու միկրոֆինանսական հաստատությունները, ներդրող է նաև ՇՄՆ-ն: Այնուհետև արտավայրերի գնահատողը, որը հանդես կգա որպես անկախ սուբյեկտ, որը, հավանաբար, ի վերջո կինտեգրվի ՇՄՆ-ին կամ այս ազդոբնապահպանական վճարման սխեմայի մեջ, գնահատողը կգա և կգնահատի, թե արդյոք կատարողականի ցուցանիշները ձեռք են բերվել և միայն այն բանից հետո, երբ գնահատողը տալիս է դրական արձագանք, ապա վճարումը տեղի կունենա: Եվ հետո երբ ունենք արդյունքը, այն սուբյեկտը, որը կվճարի որոշակի ցուցանիշների համար, որոնք ձեռք են բերվել, Օրինակ, ՇՄՆ-ն կարող է առաջարկել խրախուսական վճարումներ արտավայրերի կենսաբազմազանության հետ կապված ցուցանիշների համար: Այսպիսով, դա բարդ սխեմա է, այն ներկայացնում է միախառնված ֆինանսական մեխանիզմ, սա ևս մեկ տարբերություն է էկոհամակարգային ծառայությունների կամավոր վճարման միջև, որը կարող է լինել շատ պարզ կամավոր սխեման:</p> <p>Անաստաս Աղազարյան: Երկո դեպքում էլ ընդհանուր հիմքը «վճարում» տերմինն է, բայց բովանդակությունը սկզբունքորեն տարբեր է:</p>	

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
		<p>Էկոհամակարգային ծառայությունների դիմաց վճարը վճարում է տնտեսվարող սուբյեկտը՝ օգտվելով Էկոհամակարգերից: Ծրագրի մշակված սխեմայով արոտն օգտագործող անասնաբուծական ֆերմերը կվճարի այն օգտագործելու համար, և դա կդառնա Էկոհամակարգային ծառայությունների վճար: Մյուս կողմից, ագրոբնապահպանական վճարը վճարվում է պետության կողմից՝ որպես Էկոհամակարգի վերականգնման համար կատարված ծախսերի փոխհատուցում: Այս երկուսի միջև իսկապես գեղեցիկ կապը հնարավոր է, եթե ըստ Էկոհամակարգային ծառայությունների հայեցակարգի, արոտավայրերի օգտագործման կամ վարձակալության վճարը կսահմանվի համայնք կամ պետական բյուջե դառնալու նպատակային ծախս, իսկ միջոցները հատկացվեն գյուղատնտեսությանը:</p> <p>բնապահպանական վճարումներ այս մոբիլիզացված աղբյուրից:</p> <p>Փայանե Ղարազերակյան: Փաստորեն, արոտավայրերի օգտագործման համար վճարներ ներկայումս գոյություն ունեն, և արոտավայրերի կառավարման նոր հայեցակարգի նախագիծը, ըստ էության, հիմնվում է դրա վրա: Եթե այդ վճարները հաշվարկվելու են առաջարկվող բանաձևերի հիման վրա՝ որոշակի տրամաբանությամբ, և վճարը հաշվարկվելու է համակարգված մոտեցմամբ, այլ ոչ թե տարեկան 1000 դրամ գանձվում է անհասկանալի կամ առանց հիմնավորման: Այսինքն՝ Էկոծառայությունների վճարումն արդեն ներառված է ագրոբնապահպանական վճարման մոդելում, սակայն այն կոչվում է ոչ թե Էկոհամակարգային ծառայությունների վճար, այլ «արոտօգտագործման վճար», այստեղ անհրաժեշտություն կա տերմինաբանության մեջ հստակություն մտցնել: Ի վերջո, եթե արոտավայրերի բարելավման համար այս ագրոբնապահպանական վճարային համակարգը հաջողությամբ գործարկվի/ներդրվի, այն կարող է</p>	

Շահագրգիռ կողմ	Մեկնաբանություն	PPG թիմի արձագանքը	Ծրագրային փաստաթղթի ճշգրտումներ
		կրկնօրինակվել և ծառայել որպես նախատիպ այլ բնական ռեսուրսների օգտագործման համար:	
<p>Սվետլանա Հովհաննիսյան - Գեղարքունիքի մարզ, Մարտունու քաղաքապետարան</p>	<p>Խոսելով դեգրադացված հողերի մասին, այս ծրագրի շահառուները լինելու են տնտեսապես ակտիվ սուբյեկտները, հիմնականում խոշոր ֆերմերները: Արդյո՞ք ծրագրում դիտարկվում է գյուղացիների մասնակցությունը, քանի որ այն ուղղված է սոցիալական բավականին լուրջ խնդրի լուծմանը: Ես հասկանում եմ, որ դրա համար հսկայական ջանքեր և էներգիա կպահանջվեն՝ սկսած իրազեկումից, ճիշտ շահառուների ընտրությունից, բայց կուզենայի իմանալ՝ արդյո՞ք նախագիծը կներգրավի այն գյուղացիներին, ովքեր գրանցված չեն որպես իրավաբանական անձ:</p>	<p>Գայանե Ղարազեբակյան. Գյուղացիներին հավաքականորեն ներկայացնող հիմնական գործիքը արոտօգտագործողների կոոպերատիվներն են: Ցավոք, ոչ բոլոր գյուղերում կան կոոպերատիվներ կամ գոյություն ունեցողները միշտ չէ, որ ակտիվ են, ինչպես ենթադրվում է: Հաշվի առնելով, որ ծրագիրը չի կարող մեկ գյուղացու օգնությամբ հազարավոր հեկտարներ կառավարել, ծրագիրը կխրախուսի նրանց ստեղծել կոոպերատիվներ կամ ակտիվացնել գործող կոոպերատիվները:</p> <p>Մոնիկա Մուրովան. ՄԱԶԾ-ի հիմնական առաքելությունն է աջակցել և իրականացնել մարդու իրավունքների վրա հիմնված նախագծեր և ծրագրեր: Այսպիսով, ՄԱԶԾ-ի բոլոր ծրագրերը հիմնված են մարդու իրավունքների վրա, և դա նշանակում է, որ գործողությունները կապահովեն ներառական և մասնակցային մոտեցում, և տեղական համայնքը կմասնակցի, իհարկե ոչ միայն ֆերմերները, այլև պարզ գյուղացիները, բոլորը օգուտ կունենան մասնակցելու ծրագրի գործողությունները տարբեր ձևերով՝ կախված դրանց հետաքրքրություններից և շրջանակներից:</p>	<p>Չի պահանջվում:</p>

Քննարկում համայնքի ղեկավարության և արտոգտագործողների կոոպերատիվների հետ

Ամսաթիվ	05 օգոստոսի, 2022 թ		
Օրակարգ	Ագրոբնապահպանական վճարների սխեման / Վճարման մեխանիզմներ ձեռք բերված արդյունքների համար		
Անցկացման վայրը	Եղեգնաձորի CARMAC II գրասենյակ և Գեղարքունիքի Մարտունի համայնքի Վարդենիկ բնակավայրի վարչական գրասենյակ		
Մասնակիցներ	Վատոց ձորի մարզ		
	1. Ահարոն Գաբրիելյան	Աղնջաձոր/Եղեգիս արտոգտագործողների կոոպերատիվի ղեկավար	
	2. Մանվել Հարությունյան	Զառիթափ/Վայք արտոգտագործողների կոոպերատիվի ղեկավար	
	3. Մամիկոն Սմբատյան	Շատին/Եղեգիս արտոգտագործողների կոոպերատիվի ղեկավար	
	4. Ռոման Առաքելյան	Կարնրաշեն/Վայք արտոգտագործողների կոոպերատիվի ղեկավար	
	5. Արմեն Հակոբյան	CARMAC II համակարգող Վայոց ձորի մարզում	
	Գեղարքունիքի մարզ		
	1. Աբգար Հարությունյան	Ախպրաձոր/Վարդենիսի արտոգտագործողների կոոպ. ղեկավար	
	2. Կամո Ղազարյան	Այրք/Վարդենիսի արտոգտագործողների կոոպերատիվի ղեկավար	
	3. Արմեն Ավետիսյան	Վերդենիկ/Մարտունու վարչակազմի ղեկավար	
	4. Մանվել Մելքոնյան	Վարդենիկ արտավայր օգտագործողների կոոպերատիվի անդամ, Վարդենիկ վարչակազմի առաջատար մասնագետ	
	5. Մանվել Բադալյան	Վարդենիկ արտոգտագործողների կոոպերատիվի անդամ, Վարդենիկի վարչակազմի կոմունալ բաժնի մասնագետ	
	6. Արմեն Շահինյան	Վաղաշեն/Մարտունու վարչակազմի ղեկավար	
	7. Հայկարամ Թովիչյան	Ծովինար/Մարտունու վարչակազմի ղեկավար	
	8. Արման Ավայան	Շողակաթի վարչակազմի ղեկավարի օգնական	
	9. Ալբերտ Խաչատրյան	Մարտունու վարչակազմ	
	10. Խորեն Բադալյան	CARMAC II համակարգող Գեղարքունիքի մարզում	
		Գայանե Ղարազեբակյան	PPG ազգային հավաքականի առաջատար
		Գագիկ Թովմասյան	PPG փորձագետ
	Անաստաս Աղազարյան	PPG փորձագետ	
	Մերի Մարտիրոսյան	EPIU-ի առաջատար մասնագետ	
	Եղիազար Դավթյան	ՏԿԵՆ տեղական ինքնակառավարման վարչության ավագ մասնագետ	
Խորհրդակցության նպատակը	Վայոց ձորի և Գեղարքունի մարզերի աղմինիստրատորների/բնակավայրերի ղեկավարների և արտոգտագործողների կոոպերատիվների/ՀՄԿ-ների հետ հանդիպումները նվիրված էին ագրոբնապահպանական վճարների սխեմայի, ֆինանսական մեխանիզմների, արտավայրերի բարելավումից առաջ և հետո գնահատումների և KPI-ների վերաբերյալ բացատրություններին, արդյունքի գնահատմանը և հետադարձ կապ ստանալ սխեմայի այս պոտենցիալ իրականացնողներից:		
Խորհրդակցության արդյունքը	Արտոգտագործողների կոոպերատիվների և բնակավայրերի ղեկավարների կողմից ստորագրվել են 10 պարտավորագրեր. տե՛ս ստորև:		

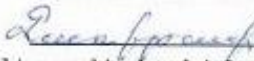
Հարցեր բարձրացվեցին արոտավայրերի համայնքային և պետական պատկանելիության իրավական կարգավիճակի վերաբերյալ (վերջինիս կողմից իր ենթակայության տակ գտնվող արոտները տրվել են համայնքի տնօրինությանը) և ինչպե՞ս են լինելու այս երկու տեսակի գույքի պայմանավորվածությունները/պայմանագրերը, ո՞ր արոտավայրերը են ենթակա են բարելավման, ո՞վ է որոշելու, որո՞նք են լինելու բարելավման միջոցառումները, ինչպե՞ս է դա ամրագրվելու և այնուհետև վերահսկվելու, ո՞վ կգնահատի/պլանավորի բարելավման ծախսերը և այլն: Այս բոլոր հարցերը լեզիտիմ են, պետք է պատասխան տրվեն իրականացման ընթացքում: Տարբերակված մոդելները կարող են կիրառվել՝ կախված տեղային իրավիճակների համակցությունից:

Համայնք՝

Առարկա՝ ՄԱԶԵ-ԳԵԳ «Սեվանա լճի ավազանում հողային ռեսուրսների եվ արժեքավոր
Էկոհամակարգերի պահպանում եվ կայուն կառավարում ուղղված բազմակի օգուտների»
ծրագրի նախաձեռնություններին մասնակցություն

Հանձնառության գրություն

Հարգելի տիկին Նաթիա Նացվիշվիլի,

 բնակավայրի Արոտօգտագործողների սպառողական կոոպերատիվի
անունից ցանկանում եմ մեր լիակատար աջակցությունը հայտնել ՄԱԶԵ-ԳԵԳ ծրագրի կողմից
նախագծված նոր ագրո-բնապահպանական վճարի սխեմայի ներդրմանը: Ծրագրի փորձագետների
հետ քննարկել ենք սխեմայի մոտեցումները և դրա շրջանակում նախատեսված մեխանիզմները,
մասնավորապես՝ բնական խոտհարքների կայուն կառավարմանն ու դեգրադացված տարածքների
բարելավմանն ուղղված անհրաժեշտ գործողությունները, և ստացված արդյունքի գնահատման
ցուցանիշները:

Շահագրգիռ ենք հնարավոր բոլոր միջոցներով աջակցել այս սխեմայի կայացմանն ու
ընդլայնմանը՝ ի նպաստ մեր բնակավայրերը շրջապատող էկոհամակարգերի և
կենսաբազմազանության բարելավմանն ու պահպանմանը, ինչպես նաև՝ տնտեսական օգուտի
ավելացմանը: Ակնկալում ենք համապատասխան լիազոր մարմինների մասնակցությունն ու
աջակցությունն այս ծավալուն և համապատասխան հմտություններ պահանջող խնդրի լուծմանը:
Պատրաստ ենք ակտիվ համագործակցել բոլոր մասնակից կողմերի հետ:

Լիահույս ենք, որ ծրագիրը կհաստատվի ԳԵԳ-ի կողմից և պատրաստ ենք շարունակական
համագործակցության:

Community Vayk

Subject: Participation in initiatives of the UNDP-GEF project "Conservation and Sustainable Management of Land Resources and High Value Ecosystems in Lake Sevan Basin for Multiple Benefits"

Commitment letter

Dear Ms. Natia Natsvlishvili,

On behalf of the Pasture Users Consumer Cooperative of Zaritap settlement, I would like to
express our full support for the implementation of the new agri-environmental payment scheme designed by
the UNDP-GEF project. We discussed with the project experts the approaches of the scheme, the mechanisms
planned within its framework, in particular, the necessary actions aimed at the sustainable management of
pastures and the improvement of degraded areas, as well as the KPIs to assess the achieved results/outcomes.

We are interested in supporting the establishment and expansion of this scheme by our available possible
means for the benefit of improving and preserving the ecosystems and biodiversity surrounding our
settlements, also for increase of economic advantages. We expect the participation and support of the
relevant authorized bodies in solving this rather bulky initiative requiring appropriate skills. We are ready to
actively cooperate with all participating parties.

We hope that the project will be approved by the GEF, and we look forward to continued cooperation.

Ատորագրություն / Signature:

Ամսաթիվ / Date: 05/08/2022

Գ ՓՈՒԼԻ ԾՐԱԳՐԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑՎԱԾ ՇԱՀԱԳՐԳԻՌ ԿՈՂՄԵՐԻ ՑԱՆԿ

Մեկնա լճի ավազանում հողային ռեսուրսների եվ բարձրաժեք էկոհամակարգերի պահպանում եվ կայուն կառավարում՝ հանուն բազմաթիվ օգուտների ծրագիր

Ամսաթիվ. 2022 թ	Շահագրգիռ կողմի անունը / պաշտոնը	Հանդիպման նպատակը / մեկնաբանություն
25 հունվարի	<p>Կարեն Մանվելյան - WWF Հայաստանի տնօրեն</p> <p>Արման Կանդարյան - GIS մասնագետ, WWF Հայաստանում</p>	<p>Հանդիպում Ծրագրի RP-ի հետ՝ համաձայնեցնելու շահագրգիռ կողմերի հետ խորհրդակցությունների ձևաչափը</p>
28 հունվարի	<p>Աննա Մազմանյան - Շրջակա միջավայրի նախարարի տեղակալ / կենսաբազմազանության կոնվենցիայի երկրի համակարգող</p> <p>Մարգարիտա Գասպարյան - Դոնորների հետ համագործակցության վարչության պետ / Բնապահպանական ծրագրերի իրականացման գրասենյակ</p>	<p>Հանդիպում Ծրագրի IP-ի հետ՝ համաձայնեցնելու շահագրգիռ կողմերի հետ խորհրդակցությունների ձևաչափը</p>
մարտի 2-7	<p>Աննա Մազմանյան - Շրջակա միջավայրի նախարարի տեղակալ</p> <p>Ռսկեհատ Գրիգորյան - Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության քաղաքականության վարչության պետ / ՀՀ ՇՄՆ</p> <p>Լուսինե Ավետիսյան - Ռազմավարական քաղաքականության վարչության պետ / ՀՀ ՇՄՆ</p> <p>Ռուզաննա Գրիգորյան - Միջազգային հարաբերությունների վարչության պետ / ՀՀ ՇՄՆ</p> <p>Նարինե Հակոբյան - Հողային և ստորգետնյա ռեսուրսների վարչության գլխավոր մասնագետ, CCD երկրի համակարգող / ՀՀ ՇՄՆ</p>	<p>Մարտի սկզբից PPG-ի ազգային թիմի ղեկավարը սկսել է հանդիպումները Շրջակա միջավայրի նախարարության համապատասխան անձնակազմի հետ՝ հիմնականում տեղեկացնելու ծրագրի նպատակին, նախաձեռնության հիմնական ուղղությունները, ինչպես նաև համաձայնեցնելու PPG-ի խորհրդակցությունների ընթացքում իրենց ներգրավվածության, ոլորտում բարձրաստիճան պաշտոնյաների ներգրավման առավել արդյունավետ ձևաչափը:</p>
9 մարտի	<p>Արամ Մեյմարյան - Շրջակա միջավայրի նախարարի տեղակալ</p> <p>Ռսկեհատ Գրիգորյան- Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության քաղաքականության վարչության պետ / ՀՀ ՇՄՆ</p> <p>Նարինե Հակոբյան- Հողային և ստորգետնյա պաշարների վարչության գլխավոր մասնագետ</p>	<p>ՊՏ-ների, կենսաբազմազանության, անտառների, հողերի և այլնի հարցերով պատասխանատու, նոր նշանակված փոխնախարարին ներկայացնել ծրագրի նպատակն ու հիմնական ուղղությունները:</p> <p>Նաև տեղեկացնել նախագծի տեղամասերի ընտրության մասին:</p>
10 մարտի	<p>Ռսկեհատ Գրիգորյան - Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության քաղաքականության վարչության պետ / ՀՀ ՇՄՆ</p> <p>Լուսինե Ավետիսյան - Ռազմավարական քաղաքականության վարչության պետ / ՀՀ ՇՄՆ</p>	<p>PPG փորձագետների թիմի կողմից ծրագրի տեղամասի ընտրության գործընթացի և արդյունքների վերաբերյալ լրացուցիչ մանրամասներ տրամադրելու համար:</p> <p>Քննարկել PIF-ի փուլում տրամադրված ՇՄՆ համաֆինանսավորումը և այն</p>

	Ատոմ Միիթարյան - Ռազմավարական քաղաքականության վարչության ավագ մասնագետ / ՀՀ ՇՄՆ	Թարմացնելու անհրաժեշտությունը՝ ըստ PPG-ի ժամանակաշրջանի իրողությունների՝ առաջիկա հինգ տարիների կանխատեսմամբ:
11 մարտի	Արման Աբելյան - «Սևան» ազգային պարկի / ՄԱՊ տնօրեն Արտակ Սարգսյան - Արտակարգ իրավիճակների արձագանքման ավագ տեսուչ / ՄԱՊ Հերբերտ Վարդանյան - Հիդրոէկոլոգ / ՄԱՊ Արայիկ Հունամյան - Գիտահետազոտական, մոնիտորինգի և կադաստրի բաժնի պետ / ՄԱՊ Մասուն Գալստյան - Ավագ անտառապահ / ՄԱՊ	Ծրագրի նպատակն ու հիմնական ուղղությունները ներկայացնելու համար կարևորվեց «Սևան» ազգային պարկին ուղղված բաղադրիչ 2-ը: METT գործիքը (համօգտագործվել է էլեկտրոնային եղանակով և առցանց քննարկվել հանդիպումից առաջ) քննարկվել և լրացվել է «Սևան» ազգային պարկի անձնակազմի հետ միասին:
22 մարտի	Հովիկ Սայադյան – GIZ-ի փորձագետ Աղասի Մնացյան – GIZ-ի փորձագետ	Ներդաշնակեցնել GIZ ծրագրերին:
30 մարտի	Արմեն Եսոյան - Շրջակա միջավայրի նախարարության բնապահպանական ծրագրերի իրականացման գրասենյակ / EPIU-ի տնօրեն Արմեն Խոջոյանը - EPIU-ի փոխտնօրեն Ռուբիկ Շահազիզյան - Ծրագրերի իրականացման և մոնիտորինգի բաժնի պետ Մարգարիտա Գասպարյան - Դոնորների հետ համագործակցության բաժնի պետ	Ներկայացնել ծրագրի հիմնական ուղղությունները. օրակարգ մտցնել ՄԱԶԾ-ի համագործակցությունը որպես Վերահսկող և EPIU-ի՝ որպես իրականացնող գործընկեր/IP-ի, և WWF-ի՝ որպես Պատասխանատու գործընկեր/ՎՊ-ի դերակատարների համագործակցությունը լիաձավալ Ծրագրում:
31 մարտի	Աշոտ Գիլոյան - Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տեղական ինքնակառավարման վարչության պետ / ՏԿԵՆ Եղիազար Դավթյան - ՏԿԵՆ տեղական ինքնակառավարման վարչության ավագ մասնագետ	Ներկայացված Ծրագրի նպատակը, կիրառվելիք հիմնական ուղղությունները և մոտեցումները, ընտրված վայրերը/համայնքները մանրամասն քննարկվեցին: Շոշափվել են սահմանամերձ արոտավայրերի և խոտհարքների հետ կապված ռիսկերը, հատկապես Վարդենիս համայնքի արևելքում, որտեղ օտարերկրյա զինվորականները խախտել են Հայաստանի ինքնիշխան սահմանները՝ վտանգի տակ դնելով արոտավայրերի զգալի տարածքների օգտագործումը:
6 ապրիլի	Մերգո Աթանեսյան - Անտառային կոմիտեի նախագահի առաջին տեղակալ Վարդան Քառյան - Հիդրոմետի կենտրոնի / ՀԲԿ պետ Հայկ Մինասյան - Ավագ մասնագետ – ՀՄԿ Արման Շահնուբարյան – Ջրային ռեսուրսների կառավարման վարչության պետի տեղակալ / ՀՀ ՇՄՆ	Այս հիբրիդային (ֆիզիկական և zoom առցանց) հանդիպման ժամանակ PPG Ծրագրի զարգացման խորհրդատուն ՇՄՆ-ին (և ենթակա գործակալություններին, հաստատություններին), ՏԿԵՆ-ի, Էկոնոմիկայի նախարարության աշխատակիցներին ներկայացրեց Ծրագրի մոտեցումների վերաբերյալ լրացուցիչ մանրամասներ (LDN համատեղելի SLM, ISLUP և այլն), ակնկալվող արդյունքները,

	<p>Անի Խաչատրյան - Հոդային և ստորգետնյա ռեսուրսների քաղաքականության վարչություն / ՀՀ ՇՄՆ</p> <p>Լիանա Ալիխանյան - Ջրային քաղաքականության վարչություն / ՀՀ ՇՄՆ</p> <p>Ինեսա Ջարգարյան - Անտառային քաղաքականության վարչության ավագ մասնագետ / ՀՀ ՇՄՆ</p> <p>Արթուր Գևորգյան - Անտառային քաղաքականության վարչության ավագ մասնագետ / ՀՀ ՇՄՆ</p> <p>Ոսկեհատ Գրիգորյան - Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության քաղաքականության վարչության պետ / ՀՀ ՇՄՆ</p> <p>Լուսինե Ավետիսյան - Ռազմավարական քաղաքականության վարչության պետ / ՀՀ ՇՄՆ</p> <p>Արփինե Փանոյան – Իրավաբանական խորհրդատու / ՀՀ ՇՄՆ</p> <p>Նոննա Բուդոյան - Կլիմայական քաղաքականության վարչության պետ</p> <p>Անի Խաչատրյան – Գլխավոր մասնագետ, Միջազգային հարաբերությունների վարչությունը / ՀՀ ՇՄՆ</p> <p>Եղիշար Դավթյան - Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տեղական ինքնակառավարման վարչության գլխավոր մասնագետ / ՀՀ ՏԿԵՆ</p> <p>Արայիկ Հունանյան – Գիտահետազոտական, մոնիտորինգի և կադաստրի բաժնի վարիչ / ՍԱՊ (zoom-ի միջոցով)</p> <p>Ռուբիկ Շահագիզյան - Ծրագրի իրականացման և մոնիտորինգի բաժնի պետ (zoom-ի միջոցով)</p> <p>Հարություն Դավեյան – ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության գյուղատնտեսական ծրագրերի մշակման, ռեսուրսների օգտագործման և համագործակցության զարգացման վարչության գլխավոր մասնագետ (zoom-ի միջոցով)</p> <p>Կարեն Մանվելյան - WWF Հայաստանի տնօրեն (zoom-ի միջոցով)</p>	<p>փոփոխության շրջանակի տեսությունը, և այլն:</p> <p>Ի լրումն, շահագրգիռ կողմերին ներկայացվեցին Ծրագրի տեղամասի ընտրության քայլերը և ընտրված համայնքները, որոնք կապված են ՊՏ-ների, ԿԲԱ-ների, դեգրադացված հողերի, անտառների, ռոռզման տարածքների հետ:</p> <p>Պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց, որ ծրագրի միջոցառումների նախագծման մեջ ավելի սերտ ներգրավվածության համար ազգային մակարդակի շահագրգիռ կողմերը կարող են մասնակցել նաև մարզեր այցելություններին:</p>
<p>12 ապրիլի</p>	<p>Հասմիկ Խուրշուդյան - Անտառային տնտեսության և ագրոէկոլոգիայի ամբիոնի դոցենտներ / Ազգային ագրարային համալսարան</p> <p>Արթուր Ալավերդյան - Անտառային տնտեսության և ագրոէկոլոգիայի ամբիոնի</p>	<p>Ներկայացվեց Ծրագրի նպատակը, իրականացման ռազմավարություններն ու մոտեցումները, քննարկվեցին գործունեության համադրման ոլորտները և ինչպես Ագրարային համալսարանը</p>

	<p>դոցենտներ / Ազգային ագրարային համալսարան</p> <p>Արեգ Կարապետյան - Անտառային տնտեսության և ագրոէկոլոգիայի ամբիոնի դոցենտներ / Ազգային ագրարային համալսարան</p>	<p>կարող է մասնակցել և որևէ աջակցություն ցուցաբերել:</p>
<p>13 ապրիլի</p>	<p>Իռա Փանոսյան - ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության (միավորում է նաև գյուղատնտեսությունը) գյուղատնտեսական ծրագրերի մշակման, ռեսուրսների օգտագործման և համագործակցության զարգացման վարչության պետ</p>	<p>Ծրագրի նպատակը ներկայացնելու համար մշակել ակնարկ արոտավայրերի և խոտհարքների համար ագրոբնապահպանական վճարների սխեմայի վերաբերյալ:</p>
<p>15 ապրիլի</p>	<p>PPG թիմի հանդիպում Վայոց ձորի մարզպետարանում</p> <p>Արարատ Գրիգորյան – Վայոց ձորի մարզպետ</p> <p>Դավիթ Մարգարյան – Մարզպետի տեղակալ</p> <p>Արսեն Կարապետյան - Մարզպետարանի աշխատակազմի ղեկավար</p> <p>Արմեն Դավթյան – Մարզպետի խորհրդական</p> <p>Գեղամ Մարգարյան – Բնապահպանության և գյուղատնտեսության վարչության պետ / Մարզպետարան</p> <p>Աշոտ Ղազարյան – Վայոց ձորի անտառտնտեսություն</p> <p>Մհեր Նիկիտչյան - Վայոց ձորի անտառտնտեսություն</p> <p>Գոհար Խաչատրյան – Վայոց ձորի մարզպետարանի վարչակազմ</p> <p>Աննա Միմոնյան - Վայոց ձորի մարզպետարանի վարչակազմ</p> <p>Հասմիկ Ավետիսյան - Վայոց ձորի մարզպետարանի վարչակազմ</p> <p>Գառնիկ Գեվորգյան - Վայոց համայնք՝ բնապահպանության և գյուղատնտեսության վարչության պետ</p> <p>Հայկ Ավագյան – Վայոց համայնքի ղեկավարի առաջին տեղակալ</p> <p>Հազարապետ Նազարյան – Եղեգնաձորի ջրօգտագործողների ասոցիացիայի տնօրեն</p> <p>Վարդան Ավագյան - Եղեգնաձոր համայնքի ղեկավարի առաջին տեղակալ</p> <p>Գառնիկ Խաչատրյան – Եղեգնաձոր համայնքի ղեկավարի օգնական</p> <p>Դավիթ Օհանյան – Եղեգիս համայնքի վարչակազմ</p> <p>Մամիկոն Սմբատյան – Շատին ֆերմերային կոոպերատիվի ղեկավար</p> <p>Բագրատ Միմոնյան - Ռինդ բնակավայրի արոտօգտագործողների կոոպերատիվ (ՍՕԿ)</p>	<p>PPG փորձագետները ներկայացրել են ծրագրի հիմնական նպատակներն ու ուղղությունները, ընտրված համայնքները, ակնկալվող համագործակցությունը:</p> <p>Իրենց թեմաները ներկայացնելիս PPG փորձագետներից յուրաքանչյուրն ընդգծեց, որ ծրագիրն առաջին հերթին շեշտը դնելու է բնակչության խոցելի խմբերի՝ հաշմանդամների, միայնակ կանանց, կորցրած կամ վիրավոր զինվորներով ընտանիքների, Լեռնային Ղարաբաղից ժամանակավորապես վերաբնակվածների ներառման վրա՝ որպես ծրագրի շահառուներ: Ներկայացվեց ծրագրի գենդերային ուղղվածությունը:</p> <p>Ներկայացվեց Ծրագրի նպատակն ու մոտեցումները տեղամասի ընտրության հարցում՝ բացատրելով կենսաբազմազանության պահպանության ազգային քաղաքականությանն ու առաջնահերթություններին օժանդակող միջոցառումներին համայնքի ներգրավվածությունը, հողերի դեգրադացիայի չեզոքության կանխարգելում-նվազեցում-վերականգնում սկզբունքը:</p> <p>Լրացուցիչ մանրամասները արտացոլված են ապրիլի 15-ի աշխատաժողովի պատմության մեջ:</p>

	<p>Ռոման Առաքելյան – Կարմրաշեն բնակավայրի (ՍՕԿ)</p> <p>Արմեն Հակոբյան - CARMAC II ծրագրի համակարգող Վայոց ձորի մարզում</p> <p>Տիգրան Գասպարյան - Սարավան բնակավայրի (ՍՕԿ)</p> <p>Արման Հարությունյան - Արին բնակավայրի (ՍՕԿ)</p> <p>Ահարոն Գաբրիելյան - Աղնջաձոր բնակավայրի (ՍՕԿ)</p> <p>Նաիրի Սարոյան – Վայոց ձորի մարզպետարան</p> <p>Մերգեյ Խլղաթյան – Վայոց ձորի մարզպետարան</p> <p>Արամ Միմոնյան – Եղեգիս բնակավայր</p> <p>Գեորգ Մանասերյան – Վայոց ձորի մարզպետարան</p> <p>Հրաչյա Հովհաննիսյան – Վայոց ձորի մարզպետարան</p> <p><i>Հաջորդ հանդիպումը Վայոց ձորի մարզի Եղեգիս համայնքի Շատին վարչական կենտրոնում</i></p> <p>Մարտին Սարգսյան - Սալլի բնակավայրի վարչակազմի ղեկավար</p> <p>Միմակ Խուրոյան - Աղնջաձորի վարչական ղեկավար</p> <p>Աննա Դանիելյան - Եղեգիսի վարչական ղեկավարի օգնական</p> <p>Մանվել Աբրահամյան - Քարազլուխ բնակավայրի վարչակազմի ղեկավար</p> <p>Ռուբեն Ոսկանյան – Եղեգիսի վարչակազմի հաշվապահ</p> <p>Արտաշ Արտաշյան - Եղեգիսի քաղաքապետարանի առաջատար մասնագետ</p> <p>Անդրեաս Մարտիրոսյան - Եղեգիս համայնքի քաղաքային աղբահանության պատասխանատուն</p> <p>Լուսինե Հախվերդյան - Եղեգիսի քաղաքապետարանի գործավար</p> <p>Արամ Միմոնյան - Եղեգիսի քաղաքապետարանի գյուղատնտեսության մասնագետ</p> <p>Գեղամ Մարգարյան - Բնապահպանության և գյուղատնտեսության վարչության պետ / Մարզպետարան</p> <p>Վարդանուշ Եղոյան - Սալլի բնակավայրի աղմինիստրազիայի առաջատար մասնագետ</p>	
--	---	--

19 ապրիլի	<p>Դավիթ Մեջումյան - CARMAC II ծրագրի ղեկավար</p> <p>Կարեն Թորոսյան – CARMAC II Ծրագրի բաղադրիչի համակարգող</p>	<p>Տեղեկացվեցին Ծրագրի նպատակի և իրականացման մոտեցումների մասին: Քննարկվեց CARMAC II ծրագրի կարգավիճակը և ծրագրից ստացված դասերը:</p>
20 ապրիլի	<p>«Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի աշխատակազմ</p>	<p>Տեղեկացվեցին Ծրագրի նպատակի և իրականացման մոտեցումների մասին: Քննարկվեցին են համագործակցության հնարավորությունները:</p>
21 ապրիլի	<p>ՊՊԳ թիմի հանդիպում Գեղարքունիքի մարզպետարանում</p> <p>Մարտին Պետրոսյան – Գեղարքունիքի մարզպետարանի բնապահպանության և գյուղատնտեսության վարչության պետ</p> <p>Մեսակ Խղաթյան– Գեղարքունիքի մարզպետարանի աշխատակազմի ղեկավար</p> <p>Վահագն Դավթյան – Մարտունու քաղաքապետի տեղակալ</p> <p>Մարատ Ղուրջուդյան - Գեղարքունիքի մարզպետարանի հողաշինության և հողօգտագործման բաժնի պետ</p> <p>Հերթական հանդիպումը Գեղարքունիքի Մարտունի վարչական կենտրոնում</p> <p>Վահագն Դավթյան – Մարտունու քաղաքապետի առաջին տեղակալ</p> <p>Մարգարետունի Մանուկյան - Մարտունի համայնքի ղեկավարի խորհրդական</p> <p>Հարություն Հարությունյան - Մարտունու վարչակազմի բնապահպանության և գյուղատնտեսության վարչության պետ</p> <p>Պապին Սիրականյան – Վարդաձորի տնտեսության սեփականատեր</p> <p>Արմենակ Սիրականյան - Վարդաձորի տնտեսության սեփականատեր</p> <p>Հրաչ Մկրտչյան – Գեղարքունիքի ՀԳՄ պետ</p> <p>Հակոբ Մնացականյան - Քաղաքաշինության և հողաշինության վարչության պետ</p> <p>Թաթուլ Դավթյան - Ֆինանսական վարչության պետ</p>	<p>PPG փորձագետները ներկայացրել են ծրագրի հիմնական նպատակներն ու ուղղությունները, ընտրված համայնքները և ակնկալվող համագործակցությունը՝ բացատրելով համայնքի ներգրավվածությունը կենսաբազմազանության պաշտպանության ազգային քաղաքականությանն ու առաջնահերթություններին աջակցող միջոցառումներին, հողերի դեգրադացիայի չեզոքության կանխարգելմանը՝ նվազեցմանը՝ վերականգնմանը, կլիմայական պայմաններին, խոցելիության և հարմարվողականության միջոցառումներ:</p> <p>Իր թեմատիկ թեմաները ներկայացնելիս PPG փորձագետներից յուրաքանչյուրն ընդգծեց, որ ծրագիրն առաջին հերթին կենտրոնանալու է բնակչության խոցելի խմբերի ներառման վրա՝ հաշմանդամներ, միայնակ կանայք, կորած կամ վիրավոր զինվորներով ընտանիքներ, Լեռնային Ղարաբաղից ժամանակավորապես վերաբնակված մարդիկ, և այլք՝ որպես ծրագրի շահառուներ:</p> <p>Ներկայացվեց ծրագրի գենդերային հարթությունը, քննարկվեցին որոշումների կայացման գործընթացում անհավասար մասնակցության կամ բնական ռեսուրսների նկատմամբ հասանելիության/վերահսկողության հետ կապված հարցեր:</p>
22 ապրիլի	<p>Հագարապետ Նագարյան - Եղեգնաձորի ՋՕԸ-ի տնօրեն</p> <p>Մարտին Ռուբենյան - Եղեգնաձոր ՋՕԸ-ի փոխտնօրեն</p> <p>Մարկոսյան Վահան - Եղեգիսի Թառաթումբ ավանի պետ</p> <p>Արիս Կիրակոսյան - Թառաթումբ բնակավայրի բնակիչ</p>	<p>Հանդիպումներ ՋՕԸ-ի և համայնքների ղեկավարների, ինչպես նաև ֆերմերների հետ՝ քննարկելու ռոռզման տարածքների և ռոռզման ջրամատակարարման համակարգերի հիդրոտեխնիկական կառույցների պայմանների վերաբերյալ մանրամասներ:</p>

<p>26 ապրիլի</p>	<p>Հրաչ Մարկոսյանը - «Գեղարքունիք» ջրօգտագործողների միության Մարտունու մասնաճյուղի ինժեներ / ՋՕԸ</p> <p>Լեվոն Նիկողոսյան – «Գեղարքունիք» ՋՕԸ Վարդենիսի մասնաճյուղի գլխավոր մասնագետ</p> <p>Վահե Բաղայան - Վարդենիսի մասնաճյուղի ճարտարագետ /«Գեղարքունիք» ՋՕԸ</p> <p>Մհեր Կիրակոսյանը – Սևանի ԱՊ-ի Շողակաթ մասնաճյուղի տնօրեն</p> <p>Մելանյա Օսեփյանը - Շողակաթ դպրոցի տնօրեն</p> <p>Գայանե Բաղդասարյանց - Շողակաթի դպրոցի կենսաբանության ուսուցչուհի</p> <p>Ռուզան Հովհաննիսյան - Ծովակի միջնակարգ դպրոցի տնօրեն + դպրոցի աշխատակազմ (ընդամենը մոտ 40 հոգի)</p> <p>Թաթուլ Բաղդասարյան – Սևանի ԱՊ Մարտունու մասնաճյուղի տնօրեն</p> <p>Համլետ Խիմոյանը - Սևանի ԱՊ Մարտունու մասնաճյուղի նախկին անտառապետ</p> <p>Մարիամ Քոսակյան - Hyur սպասարկման բաժնի տնօրեն</p>	<p>Հանդիպում է կայացել Գեղարքունիքի ՋՕԸ-ի Վարդենիսի և Մարտունու մասնաճյուղերի աշխատակիցների հետ, քննարկվել են ոռոգման խնդիրները, հիդրոտեխնիկական կառույցների վիճակն ու կարիքները:</p> <p>Անդրադարձ է կատարվել Արտանիշ արգելոցի ապօրինի արածեցման խնդրին, զբոսաշրջությանը Սևանի ԱՊ-ում:</p> <p>Շողակաթում և Ծովակում քննարկվել է դպրոցների մասնակցությունը հոսող ջրերի կենսացուցմանը: Ծովակում քննարկվել է Սևանի ԱՊ-ի հարակից տարածքում ջրի թռչունների ապօրինի որսի դեպքերը:</p> <p>Արգիշի-Լիճք արգելոցում ապօրինի արածեցման խնդիրներ, անտառային հրդեհներ, արոտավայրեր, հրդեհաշիջման մաքրում, անտառի վերականգնում.</p>
<p>29 ապրիլի</p>	<p>Արման Խոջոյան - Էկոնոմիկայի նախարարի տեղակալ</p> <p>Իռա Փանոսյան - ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարության գյուղատնտեսական ծրագրերի մշակման, ռեսուրսների օգտագործման և համագործակցության զարգացման վարչության պետ</p>	<p>Ծրագրի նպատակը ներկայացնելու համար մշակել ակնարկ արոտավայրերի և խոտհարքների ագրո-բնապահպանական վճարների սխեմայի վերաբերյալ և համաձայնեցնել սխեմայի տարրերի վերաբերյալ անհրաժեշտ քննարկումների ձևաչափը:</p>

<p>04 մայիսի</p> <p>Առանձին հանդիպումներ դպրոցի, ՀԿ-ի տնօրինության, ՋՕԸ աշխատակիցների հետ Մարտունի, Վարդենիս և Շողակաթ համայնքներում.</p>	<p>ՀԿ -ներ - «Մարտունու կանանց խորհուրդ»</p> <p>Մանան Մխիթարյան – Համայնքային մոբիլիզացիայի մասնագետ</p> <p>Արմեն Հայրապետյան – Ծրագրերի համակարգող / Հաշվապահ</p> <p>Մերուժան Գալստյան - Փորձագետ</p> <p>Մարտունու թիվ 2 դպրոց</p> <p>Խանում Ղազարյանը – Մարտունու թիվ 2 դպրոցի տնօրեն</p> <p>Աննա Մնացականյան – Մարտունու թիվ 2 դպրոցում կենսաբանության ուսուցչուհի</p> <p>Մարտունու և Վարդենիսի ջրօգտագործողների միություններ</p> <p>Նորիկ Ադապյան – Մարտունու ՋՕԸ պատասխանատու</p> <p>Լեւոն Նիկողոսյան – Վարդենիս համայնքի ՋՕԸ աշխատակազմ</p> <p>Վահե Բադալյանը - Վարդենիս համայնքի ՋՕԸ աշխատակազմ</p> <p>Մարտիկ Հակոբյանը - Վարդենիս համայնքի ՋՕԸ աշխատակազմ</p> <p>Մեսրոպ Ասատրյանը - Վարդենիս համայնքի ՋՕԸ աշխատակազմ</p> <p>Մարտունու համայնքապետարան</p> <p>Գարեն Մխիթարյան – Վարդենիսի քաղաքապետի առաջին տեղակալ</p> <p>Արթուր Զանոյանը- Վարդենիսի քաղաքապետարանի աշխատակազմի ղեկավար</p> <p>Հովհաննես Հովեյանը - Մարտունի համայնքի ղեկավար</p> <p>Հրաչ Մարկոսյանը - «Գեղարքունիք» ՋՕԸ-ի Մարտունու տեղամասի ճարտարագետ Հրաչ Մարկոսյան</p> <p>Շողակաթ համայնքապետարան</p> <p>Սուլիկո Շուշանյանին – Շողակաթ համայնքի ղեկավար / համայնքապետ</p>	<p>PPG թիմի անդամները ներկայացրեցին Ծրագրի նպատակը, Ծրագրի մոտեցումները տեղամասերի ընտրության հարցում՝ բացատրելով համայնքի անդամների ներգրավվածությունը՝ ներառյալ դպրոցական երեխաները, ուսուցիչները, ՀԿ աշխատակիցները, քննարկեցին նրանց կարողությունները և բարելավման անհրաժեշտությունը, նրանց պարտականությունները և ակնկալվող գործողությունները բնական միջավայրի ռեսուրսների պաշտպանության համար, մասնավորապես՝ «Սևան» ազգային պարկի հարակից պահպանվող տարածքի համար:</p> <p>ՋՕԸ-ի աշխատակիցների հետ քննարկվել են պետական սահմանին մոտ գտնվող 36 բնակավայրեր/գյուղեր միավորող Վարդենիս համայնքի ոռոգման տարածքների և ոռոգման ջրամատակարարման համակարգերի հիդրոտեխնիկական պայմանների մանրամասները և 2020 թվականի ռազմական գործողություններից հետո բազմաթիվ փախստականներ ընդունել Լեռնային Ղարաբաղից:</p> <p>PPG թիմը ներկայացրել է ակնկալվող համագործակցության մասին՝ բացատրելով համայնքի ներգրավվածությունը կենսաբազմազանության պաշտպանության ազգային քաղաքականությանն ու առաջնահերթություններին աջակցող միջոցառումներին, հողերի դեգրադացիայի չեզոքության կանխարգելման-նվազեցման-վերականգնման, կլիմայի խոցելիության և հարմարվողականության միջոցառումներին:</p>
---	--	---

<p>5 մայիսի</p>	<p>Եղեգնաձոր համայնք Վարչակազմ</p> <p>Դավիթ Հարությունյան – Եղեգնաձոր համայնքի քաղաքապետ / Վայոց ձորի մարզ</p> <p>Հրայր Վարդանյան – Եղեգնաձոր համայնքի ղեկավարի տեղակալ</p> <p>Գեղամ Մարգարյան – Բնապահպանության և գյուղատնտեսության վարչության պետ / Մարգպետարան</p> <p>Վարդան Ավագյան – Եղեգնաձորի քաղաքապետի առաջին տեղակալ</p> <p>Վարդան Հարությունյան - Ֆերմեր</p> <p>Վայքի համայնքապետարան</p> <p>Հայկ Ավագյան – Վայք համայնքի ղեկավարի տեղակալ</p> <p>Գառնիկ Գեորգյան - Վայքի համայնքապետարանի բնապահպանության և գյուղատնտեսության վարչության պետ / քաղաքապետարան</p> <p>Ֆելիքս Մուրադյան – Բնապահպանության և գյուղատնտեսության բաժնի ավագ մասնագետ / Վայք համայնք</p> <p>Գարիկ Գեորգյան – Վայքի համայնքապետարանի բնապահպանության մասնագետ</p> <p>Մանվել Գեորգյան – Արտավան ԶՕԸ օպերատոր</p> <p>Աշոտ Ղազարյան – Ավագ անտառապետ Վայքի մասնաճյուղում / Պետական անտառտնտեսություն</p> <p>Նորայր Հովակիմյան – Զարգացման ծրագրերի ղեկավար</p> <p>Վաչիկ Կարապետյան - Գյուղատնտես Զատիթափ գյուղից</p> <p>Տուր- Օպերատոր Վայքում</p> <p>Շիրակ Միքայելյան – Ֆինանսավորման տնօրեն – Time Tour ՀԿ Վայքում</p> <p>Ռուզան Ղազարյան – «Աշխատանք և հայրենիք» տարածքային զարգացում ՀԿ նախագահ</p> <p>Եղեգիսի համայնքապետարան</p> <p>Դավիթ Օհանյան – Եղեգիս համայնքի փոխքաղաքապետ</p> <p>Արամ Միմոնյան – Եղեգիսի համայնքապետարանի բնապահպանության և գյուղատնտեսության վարչության պետ</p>	<p>Ծրագրի նպատակը, Օրագրի մոտեցումները տեղանքի ընտրության հարցում՝ բացատրելով համայնքի ներգրավվածությունը կենսաբազմազանության պաշտպանության ազգային քաղաքականությանն առաջնահերթություններին աջակցող միջոցառումներին, հողերի դեգրադացիայի չեզոքության կանխարգելման-նվազեցման-վերականգնման, կլիմայի խոցելիության և հարմարվողականության միջոցառումներին: Ա</p> <p>րտավանի խոշոր անտառային հրդեհը (2019թ.) շոշափվել է և խնդրել աջակցել վերականգնողական միջոցառումներով և հասանելի դարձնել ոռոգման ջուրը հողերի, ծաղկաբուծության հարմարեցման համար:</p> <p>Քննարկվել է ջրային ռեսուրսների մեծ կորուստը և նորարարական ոռոգման (որտեղ առկա է ջրամատակարարում) անցնելու անհրաժեշտությունը:</p> <p>Բարձրացվել է Զատիթափ համայնքում արջերի կողմից տեղի բնակիչների ունեցվածքին հասցված վնասը:</p> <p>Քննարկվել են զբոսաշրջության հետ կապված հարցեր, հեռանկարներ:</p> <p>ՄԱԶԾ/ԳԷՖ ծրագրի ներդրում, քննարկումներ այն մասին, թե ինչպես ՀԿ-ն և ՄՊԸ-ն կարող են ներդրում ունենալ ծրագրի նպատակներին հասնելու գործում:</p> <p>Ծրագրի նպատակը, պլանավորված միջոցառումները, կլիմայի ազդեցությունը, անտառների գերօգտագործումը և այլն: քննարկվել են:</p>
<p>06 մայիսի</p>	<p>Գեղամ Մարգարյան – Բնապահպանության և գյուղատնտեսության վարչության պետ / Մարգպետարան</p>	<p>Ծրագրի նպատակը ներկայացվեց համայնքի ներկայացուցիչներին, քննարկվեցին նրանց ներկայիս</p>

	<p>Նորայր Հովակիմյան – Զարգացման ծրագրերի ղեկավար / Մարգպետարան</p> <p>Ֆելիքս Մուրադյան – Բնապահպանության և գյուղատնտեսության բաժնի ավագ մասնագետ / Վայք համայնք</p> <p>Գարիկ Գեորգյան – Վայք համայնքի բնապահպանության մասնագետ</p> <p>Վարդան Հարությունյան - Ֆերմեր</p>	<p>կենսապահովման մոդելները և պոտենցիալ բնության դրական այլընտրանքները, գյուղատնտեսության և զբոսաշրջության հետ կապված այլընտրանքային պրակտիկաներին աջակցելու ծրագրի հիմնական ուղղությունները:</p>
06 մայիսի	<p>Մերի Սահակյան – Ծրագրերի համակարգող / FAO</p> <p>Անտոնին Կուսբախ - Անտառների դիմակայունության և կլիմայի փոփոխության մեղմացման միջազգային խորհրդատու / FAO</p>	<p>Շոշափվեցին NIM ծրագրի իրականացման ամբողջական կառավարման և գործառնական պայմանավորվածությունները:</p>
13 մայիսի	<p>Հայկ Ավագյան - Վայք համայնքի ղեկավարի առաջին տեղակալ</p> <p>Գառնիկ Գեորգյան - Վայք համայնքի գյուղատնտեսության և շրջակա միջավայրի պահպանության վարչության պետ</p> <p>Շմավոն Ազատյան – Վայք համայնքի գյուղատնտեսության և շրջակա միջավայրի պահպանության բաժնի գյուղատնտես</p>	<p>Վայք/Արտավան/Գոմք բնակավայրերի/գյուղերի ներկայացուցիչների հետ հանդիպման ժամանակ քննարկվել են ջրային ռեսուրսները, ոռոգման համակարգերը, հիդրոտեխնիկական վիճակը և սահմանամերձ այս համայնքների համար այլընտրանքային ավելի արդյունավետ մատակարարման համակարգի վերականգնման և տեղադրման անհրաժեշտությունը:</p>
մայիսի 16-17	<p>Վայոց ձորի համայնքներ</p> <p>Մխիթար Մաթևոսյան - Վայք համայնքի ղեկավար</p> <p>Հայկ Ավագյան - Վայք համայնքի ղեկավարի առաջին տեղակալ</p> <p>Գառնիկ Գեորգյան - Վայք համայնքի աշխատակազմի գյուղատնտեսության և շրջակա միջավայրի պահպանության վարչության պետ</p> <p>Նորայր Հովակիմյան - Վայք համայնքի աշխատակազմի զարգացման ծրագրերի, սոցիալական աջակցության և առողջապահության հարցերի բաժնի պետ</p> <p>Հունան Օհանյան - Խնձորուտ բնակավայրի վարչական ղեկավար</p> <p>Արսեն Ալեքսանյան - Բաժրունի բնակավայրի վարչական ղեկավար</p> <p>Խալաթ Սողոմոնյան - Մարտիրոս բնակավայրի վարչական ղեկավար</p> <p>Դավիթ Օհանյան - Եղեգիս համայնքի ղեկավարի տեղակալ</p> <p>Աննա Դանիելյան - Եղեգիս համայնքի աշխատակազմի քարտուղար</p>	<p>Ներկայացվեց ծրագրի նպատակը, մոտեցումները տեղանքի ընտրության հարցում՝ բացատրելով համայնքի ներգրավվածությունը կենսաբազմազանության պաշտպանության ազգային քաղաքականությանն ու առաջնահերթություններին աջակցող միջոցառումներին, հողերի դեգրադացիայի չեզոքության կանխարգելման-նվազեցման-վերականգնման, կլիմայի խոցելիության և հարմարվողականության միջոցառումներին:</p>

	<p>Մուրադ Օհանյան - Եղեգիս համայնքի աշխատակազմի առաջատար մասնագետ</p> <p>Շուշանիկ Դանիելյան - պատասխանատու է Եղեգիս համայնքի զբոսաշրջության և տնտեսական զարգացման համար</p> <p>Արթուր Քարամյան - Հորբատեղ բնակավայրի վարչական ղեկավար</p> <p>Արմեն Մեղրակյան - Արտաբույնք բնակավայրի վարչական ղեկավար</p> <p>Արմեն Հակոբյան - Եղեգիս բնակավայրի վարչական ղեկավար</p>	
18 մայիսի	<p>Վարդենիսի համայնքապետարան</p> <p>Ահարոն Խաչատրյան – Վարդենիս համայնքի ղեկավար</p> <p>Կարեն Մկրտվիյան– Վարդենիս համայնքապետի տեղակալ</p> <p>Խորեն Բադալյան – Գաղարքունիքի CARMAC II գրասենյակի ղեկավար</p> <p>Արտակ Մարգարյան – Վարդենիս համայնքի բնապահպանության և գյուղատնտեսության վարչության ավագ մասնագետ</p> <p>Մանվել Գեորգյան - Վարդենիս համայնքի բնապահպանության և գյուղատնտեսության վարչության պետ</p> <p>Արամ Երանոսյան – Ֆերմեր Վարդենիս համայնքում</p> <p>Խաժակ Մկրտչյան – Վարդենիսի քաղաքապետի խորհրդական</p> <p>Մարտունու համայնքապետարան</p> <p>Հովիկ Հովեյան - Մարտունի համայնքի ղեկավար</p>	
մայիսի 19-20	<p>Գեղարքունիք համայնքներ</p> <p>Մարտին Պետրոսյան – Բնապահպանության և գյուղատնտեսության վարչության պետ</p> <p>Միրաս Օհանյան - Գեղարքունիքի մարզպետարանի բնապահպանության բաժնի պետ</p> <p>Մուկիկո Շուշանյան - Շողակաթ համայնքի ղեկավար</p> <p>Ռոբերտ Շուշանյան - Արտանիշ բնակավայրի վարչական ղեկավար</p> <p>Մուրեն Դեմիրճյան - Շողակաթ համայնքի աշխատակազմի առաջին կարգի մասնագետ</p> <p>Աննա Վարդանյան - Շողակաթ համայնքի աշխատակազմի գլխավոր մասնագետ</p> <p>Ռամելլա Ղուլյան - Շողակաթ համայնքի աշխատակազմի քարտուղար</p>	<p>Ծրագրի նպատակը ներկայացվեց համայնքի ներկայացուցիչներին, քննարկվեցին նրանց ներկայիս կենսապահովման մոդելները և պոտենցիալ բնության դրական այլընտրանքները, գյուղատնտեսության և զբոսաշրջության հետ կապված այլընտրանքային պրակտիկաներին աջակցելու ծրագրի հիմնական ուղղությունները:</p>

	<p>Կարեն Մկրտչյան - Վարդենիս համայնքի ղեկավարի առաջին տեղակալ</p> <p>Արտակ Հունանյան - Վարդենիսի քաղաքապետարանի գյուղատնտեսության եւ շրջակա միջավայրի պահպանության վարչության գլխավոր մասնագետ</p> <p>Արտյոմ Մկրտչյան - Վարդենիսի քաղաքապետարանի գնումների, զարգացման ծրագրերի և զբոսաշրջության վարչության պետ</p> <p>Բախշի Ալավերդյան - Փամբակ բնակավայրի վարչական ղեկավար</p> <p>Հայկ Ազարյան - Փամբակ բնակավայրի աշխատակազմի առաջատար մասնագետ</p> <p>Արմեն Ավետյան - Գեղամասար բնակավայրի վարչական ղեկավար</p> <p>Վահագն Դավթյան – Մարտունի համայնքի ղեկավարի առաջին տեղակալ</p> <p>Ռուբիկ Միրականյան - Արծվանիստ ավանի վարչական ղեկավար</p> <p>Մխիթար Ալեքսանյան - Աստղաձոր բնակավայրի վարչական ղեկավար</p> <p>Ռուբեն Զուլոյան - Ներքին Գետաշեն բնակավայրի վարչական ղեկավար</p> <p>Տիգրան Սուրադյան – Վերին Գետաշեն բնակավայրի վարչական ղեկավար</p>	
<p>19 մայիսի</p>	<p>Իրա Փանոսյան - ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարության գյուղատնտեսական ծրագրերի մշակման, ռեսուրսների օգտագործման և համագործակցության զարգացման վարչություն պետ</p> <p>Հարություն Դավեյան - ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարության գյուղատնտեսական ծրագրերի մշակման, ռեսուրսների օգտագործման և համագործակցության զարգացման վարչության ավագ մասնագետ.</p> <p>Եղիազար Դավթյան -Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տեղական ինքնակառավարման վարչության ավագ մասնագետ / ՏԿԵՆ</p> <p>Աշոտ Խոյեցյան – ՀՀ ՏԿԵՆ նախարարի խորհրդական</p> <p>Հակոբ Մարտիրոսյան - Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության քաղաքականության վարչության ավագ մասնագետ / ՇՄՆ</p>	<p>Քննարկվել է տարբեր կառավարման մարմինների՝ նախարարությունների, համայնքների, ֆինանսական կառույցների, գիտության և այլնի դերը ագրոբնապահպանական վճարների սխեմայում: Էկոնոմիկայի նախարարության (ԷՆ) դիրքորոշումն այն էր, որ ծրագիրը պետք է ներդրվի և աջակցվի համայնքային մակարդակով:</p> <p>Մի քանի այլ քննարկումներից հետո ԷՆ աշխատակազմի, մասնավորապես նախարարի հետ (ծրագրի աջակցությամբ իրականացվող այլ միջոցառման ժամանակ) վերոնշյալ դիրքորոշումը փոխվեց՝ հոգուտ արոտավայրերը գյուղատնտեսության զարգացման պետական սուբսիդավորման ծրագրերում ընդգրկելու:</p>
<p>1 հունիսի</p>	<p>Բարդուխ Գաբրիելյան – Հայաստանի ԳԱԱ Կենդանաբանության և հիդրոէկոլոգիայի գիտական կենտրոնի տնօրեն</p>	<p>Քննարկվել է Սևանա լճի համակարգող միջոլորտային հանձնաժողովը ամփոփելով, որ փոխվարչապետի</p>

		մակարդակով նախագահությունն ամենաարդիական կարգավիճակն է:
2-3 հունիսի	<p>Կարեն Մնացականյան – «Սևան» ազգային պարկի տնօրեն պաշտոնակատար</p> <p>Արայիկ Հունանյան– Գիտահետազոտական, մոնիտորինգի և կադաստրի բաժնի պետ / ՄԱՊ</p> <p>Արտակ Սարգսյան - Արտակարգ իրավիճակների արձագանքման ավագ սպա, «Սևան» ազգային պարկի հերթափոխի աշխատակից</p> <p>Հուսիկ Հակոբյան - «Սևան» ազգային պարկի Նորատուս մասնաճյուղի ղեկավար</p> <p>Ձկնորս Նորատուսում</p> <p>ՄԱՊ պարեկություն Գավառում</p> <p>Ձկնորսներ Նորատուսում</p> <p>Ձկան վերավաճառող Նորատուսում</p> <p>Թաթուլ Բաղդասարյան – «Սևան» ազգային պարկի Նորատուս մասնաճյուղի ղեկավար</p> <p>Օլեգ Դադիկյան – Բերդկունք համայնքի նախկին համայնքապետ և ձկնորս + 2 որդի-ձկնորս</p> <p>Վիրաբ Առաքելյան – Ձկնորս Մարտունիում (բնակվում է Նորատուսում)</p> <p>Կամսար Մելքոնյան– Ձկնորս Մարտունիում (բնակվում է Նորատուսում)</p> <p>Ժակ Սարգսյան - «Սևան» ազգային պարկի Վարդենիսի մասնաճյուղի ղեկավար</p> <p>Ռադո Պողոսյան - Ձկնորս Վարդենիսում</p> <p>Գրիգոր Խաչատրյան - Ձկնորս և հողագործ Ծովակում /Վարդենիս</p>	Քննարկվել են ապօրինի ձկնորսության հարցերը, թե որո՞նք են առավել նպատակահարմար միջոցները ապօրինի ձկնորսության վերացման շուրջ կոնսենսուսի հասնելու համար:
8 հունիսի	<p>Լուսինե Ավետիսյան - Ռազմավարական քաղաքականության վարչության պետ / ՇՄՆ</p> <p>Ոսկեհատ Գրիգորյան - Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության քաղաքականության վարչության պետ / ՇՄՆ</p> <p>Արթուր Ղավալյան - Ռազմավարական քաղաքականության վարչության պետի տեղակալ / ՇՄՆ</p> <p>Արսեն Նիկոյան - Միջազգային կապերի վարչության պետի տեղակալ / ՇՄՆ</p>	Ազրո-բնապահպանական վճարների սխեման, ՇՄՆ-ի դերը որպես վճարողի՝ ձեռք բերված KPI-ի արդյունքների համար:
9 հունիսի	<p>Աշոտ Գիլոյան - ՏԿԵՆ տեղական ինքնակառավարման վարչության պետ</p>	ՏԿԵՆ սուբվենցիոն ծրագրեր, աջակցություն արոտավայրերի դեգրադացիայի կանխարգելման-նվազեցման-վերականգնման միջոցառումներին

14 հունիսի	<p>Կարեն Պետրոսյան – CEO Credit Concept UCO</p> <p>Մանուկ Պետրոսյան – Վարկային կոնցեպտ գործադիր տնօրենի տեղակալ</p>	
15-16 հունիսի	<p>Ստեփան Վարդանյան – Ջերմուկի քաղաքապետարանի գլխավոր մասնագետ, տնտեսական զարգացման պատասխանատու</p> <p>Արտակ Բագրատյան - Ջերմուկ համայնքի Կեչուտ գյուղի վարչական ղեկավար</p> <p>Մխիթար Սաթեղոսյան – Վայք համայնքի ղեկավար</p> <p>Աննա Դանիելյան – Եղեգիս համայնքի աշխատակազմի քարտուղար/Եղեգիսի քաղաքապետարանի աշխատակազմի ղեկավար</p> <p>Վահագն Դավթյան – Մարտունու քաղաքապետի առաջին տեղակալ</p> <p>Հարություն Հարությունյան - Մարտունու վարչակազմի բնապահպանության և գյուղատնտեսության վարչության պետ / քաղաքապետարան</p> <p>Վարդան Մանուկյանը եվ բաժնի աշխատակիցները. Վարդենիսի վարչակազմի բնապահպանության և գյուղատնտեսության վարչության պետ</p> <p>Սուլիկո Շուշանյան – Շողակաթ համայնքի ղեկավար / քաղաքապետ</p>	<p>Գենդերային վերլուծություն, գենդերային նորմեր և դերեր, բնական ռեսուրսների հասանելիություն և վերահսկում, բնապահպանական պլանավորման և կառավարման որոշումների կայացմանը մասնակցություն, սոցիալական և տնտեսական օգուտների և ծառայությունների հասանելիություն, տեղեկատվության բաշխման ուղիներ:</p> <p>Գործող ՀԿ-ներ, կոոպերատիվներ, ֆերմերային տնտեսություններ և այլն:</p> <p>Հանդիպումների ընթացքում քննարկվել են առկա խոչընդոտները հաղթահարելու հնարավոր գործողությունները:</p>
22 հունիսի	<p>Գագիկ Իսրայելյան - Ագրոբիզնեսի ֆինանսավորման վարչության կորպորատիվ ֆինանսների բաժնի ղեկավար / ԿՈՆՎԵՐՍ ԲԱՆԿ ՓԲԸ</p> <p>Արամ Մխիթարյան - Ագրոլիզինգ LCO ընկերության գործադիր տնօրեն</p> <p>Վաչիկ Դանիելյան - Գյուղատնտեսական վարկերի ավագ մասնագետ / ՀԱՅԷԿՈՆՈՄԲԱՆԿ ԲԲԸ</p> <p>Հայկ Բագրատունի - Էներգետիկայի և գյուղատնտեսության ֆինանսավորման վարչության պետ / ՀԱՅԲԻԶՆԵՍԲԱՆԿ «ԱԳՐՈ-ԿՐԵԴԻՏ» ՓԲԸ</p> <p>Մարինե Աֆյան - Կորպորատիվ հաճախորդների սպասարկման և բիզնեսի զարգացման վարչության պետ / ՀԱՅԲԻԶՆԵՍԲԱՆԿ «ԱԳՐՈ-ԿՐԵԴԻՏ» ՓԲԸ</p> <p>Կարեն Պետրոսյան - Գլխավոր գործադիր տնօրեն / CREDIT CONCEPT UCO</p> <p>Արամ Դուկասյան - Գործադիր տնօրենի տեղակալ / ԳԼՈԲԱԼ ԿՐԵԴԻՏ ՓԲԸ</p> <p>Սերգեյ Գասպարյան – Բիզնեսի կառավարման տնօրեն / FAST CREDIT CAPITAL UCO</p>	<p>Մեմինարը նվիրված էր ֆինանսական հաստատություններին ագրոբնապահպանական վճարների սխեմայում որպես պոտենցիալ ներդրողներ ներգրավելուն:</p> <p>Մեմինարի արձանագրությունը կցվում է սույն փաստաթղթի Հավելված 2-ին:</p>

	<p>Սոնա Սուվարյան – Ֆինանսական ինստիտուտի հետ համագործակցության բաժնի պետ. / FAST CREDIT CAPITAL</p> <p>Սուշեղ Պետրոսյան – GGT-ի տեղակալ / գործառնական տնօրեն / FARM CREDIT ARMENIA UCO</p> <p>Դավիթ Շուշանյան – Կորպորատիվ բիզնեսի զարգացման և վաճառքի տնօրեն / ՅՈՒՆԻԲԱՆԿ</p> <p>Վարդան Սարգսյան - ՓՄՁ և գյուղատնտեսական բիզնեսի ավագ մասնագետ / ԱԿԲԱ ԲԱՆԿ</p> <p>Մխիթար Ազատյան – Գործադիր տնօրեն / ԱԳՐՈ-ՎԱՐԿԱՅԻՆ ՔԱՐՏ</p> <p>Էդգար Գալստյան – Գործադիր տնօրեն / ԱՆԻՎ ՈՒՎԿ ՍՊԸ</p> <p>Լիլիթ Գարայան - Համահիմնադիր և գործադիր տնօրեն / ADWISE CONSULTING</p> <p>Իռա Փանոսյան – ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության գյուղատնտեսական ծրագրերի մշակման, ռեսուրսների օգտագործման և համագործակցության զարգացման վարչության պետ</p> <p>Նարինե Հակոբյան – Հողային և ստորգետնյա ռեսուրսների վարչության գլխավոր մասնագետ, CCD ազգային կենտրոնական կետ / ՇՄՆ</p> <p>Հակոբ Մարտիրոսյան– Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության քաղաքականության վարչության ավագ մասնագետ / ՇՄՆ</p> <p>Մերի Հարությունյան – Ռազմավարական քաղաքականության դեպարտամենտի առաջատար մասնագետ / ՇՄՆ</p> <p>Եղիազար Դավթյան - Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տեղական ինքնակառավարման վարչության ավագ մասնագետ / ՏԿԵՆ</p>	
27 հունիսի	Անահիտ Նավասարդյան – «Շեն» ՀԿ	Քննարկվել է որոշումների կայացման, բնական ռեսուրսների կառավարման, կոոպերատիվների ստեղծման, կանանց հզորացման, նրանց կողմից իրականացվող ծրագրերի գենդերային չափումների և այլնի վերաբերյալ կազմակերպության փորձի մասին:
28 հունիսի	Դշխուհի Սահակյան - REC Caucasus Աստղինե Փաստյան – Էներգախնայողության հիմնադրամի տնօրեն	Գենդերային խնդիրներ՝ կապված բնական ռեսուրսների կառավարման, արևային էներգիայի օգտագործման և գյուղական վայրերում էներգաարդյունավետության

		միջոցառումների հետ: Խորհրդակցվել է կանանց համար էներգետիկ վերանորոգման կարևորության և դրա ազդեցության վերաբերյալ:
1 հուլիսի	Կարեն Մուխայան – Տարածքային զարգացման և բնապահպանական հարցերի վարչության պետ	Խորհրդակցվել է Սևանի միջուրտային համակարգման վերաբերյալ, առնչվում է ասպեկտներին: Արտահայտված տեսլականը կենտրոնանում է այն բանի վրա, որ միջուրտային թագադրման մարմինը/հանձնաժողովը պետք է նախագահվի փոխվարչապետի մակարդակով:
3-8 հուլիսի	Կարեն Աղաբաբյան - ՇՄՆ իրավախորհրդատու, ՀԿ նախագահ	Քննարկումներ ցուցիչ տեսակների, հիմնականում թռչունների, ծրագրի ցուցիչ տեսակների, արոտավայրերի ցուցիչ տեսակների, գետի ցուցիչ տեսակների, ձկների ցուցիչ տեսակների վերաբերյալ
6 հուլիսի	Նունե Սարուխանյան - Green Lane Agricultural Assistance ՀԿ նախագահ	Քննարկվել է որոշումների կայացման մեջ կանանց ներգրավման, բնական ռեսուրսների կառավարման, կոոպերատիվների ստեղծման, կանանց հզորացման, կանանց խմբերի հետ աշխատելու կազմակերպության փորձի մասին, նրանց իրականացվող ծրագրերի գենդերային չափումները և այլն:
13 հուլիսի	Անահիտ Գևորգյան - «Մարտունու կանանց քաղաքապետարանի» նախագահ Տաթևիկ Գրիգորյան - Մարտունու սպորտի և մշակույթի ՀԿ Լիանա Ասոյան - «Բլեջան» բնապահպանական, սոցիալական, բիզնեսի աջակցության ՀԿ Անի Եղիազարյան - Աշխատանք և հայրենիք ՀԿ Լուսինե Թովլադացյան - Մախարովի կենտրոն, Գեղարքունիքի մասնաճյուղ Տաթևիկ Վարդանյան – Կանայք կլիմայի և էներգետիկայի ոլորտում ՀԿ Վահրամ Հովեյն – «Բայազետ կենտրոն» ՀԿ	Հանդիպումը նվիրված էր քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններին ծրագրին ծանոթացնելուն, ծրագրում նրանց հնարավոր դերի մասին: Բոլոր ՀԿ-ները ունեն բնության և գյուղատնտեսության հետ կապված թեմաներով ուսուցում անցկացնելու մեծ փորձ, կարող են ներգրավվել բնական ռեսուրսների օգտագործման մոնիտորինգում, նրանք կարող են կարևոր դեր ունենալ համայնքի/բնակավայրերի մակարդակում որոշումների կայացման գործում՝ լինելով Խորհրդատվական կոմիտեներում: ստեղծվելու է Համայնքի մակարդակով: ՀԿ-ները շատ լավ տեղյակ են իրենց մյուս ծրագրերից սոցիալապես անապահով մարդկանց մասին, հմուտ են կանանց հզորացնելու գործում և շատ լավ գիտեն նրանց բնակչության սովորույթները, ավանդույթները:
14 հուլիսի	Ոսկեհատ Գրիգորյան - Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության քաղաքականության վարչության պետ / ՇՄՆ	Շրջակա միջավայրի նախարարության տարբեր մակարդակի աշխատակիցների հետ անցկացվել է տեխնիկական քննարկում ազդեցության պահպանական

	<p>Լուսինե Ավետիսյան - Ռազմավարական քաղաքականության վարչության պետ / ՇՄՆ</p> <p>Աստու Մխիթարյան - Ռազմավարական քաղաքականության վարչության ավագ մասնագետ / ՇՄՆ</p> <p>Տիգրան Գաբրիելյան – Շրջակա միջավայրի նախարարի տեղակալ</p>	<p>վճարների սխեմայի և այդ ծրագրում ՇՄՆ դերի վերաբերյալ:</p> <p>Քննարկվել են գնահատված արդյունքների և ձեռք բերված արդյունքների համաձայն վճարումների KPI-ն, ինչպես նաև գյուղատնտեսական բնապահպանական վճարների բյուջեն արտացոլող ԷՆ բյուջեի կառուցվածքները:</p>
<p>22 հուլիսի</p>	<p>PPG վավերացման սեմինար</p> <p>Մասնակցել են ընդհանուր 47 անձ հիմնարկներից, այդ թվում՝ ՀՀ ՇՄՆ, Էկոնոմիկայի, տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություններից, կադաստրի կոմիտեից, ջրային կոմիտեից, «Հայանտառից», «Հիդրոտեխնոլոգիայի և մոնիտորինգի կենտրոնից», «Սևան» ազգային պարկից, Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզպետարաններից, Վայքի ադմինիստրացիայից, Շողակաթ, Մարտունու, Վարդենիսի տեղական ինքնակառավարման մարմիններից, WWF Հայաստանը, FAO, GIZ, «Մարտունու կանանց խորհուրդը», Մարտունու մարզամշակութային ՀԿ-ները և այլ ներկայացուցիչներ անձամբ և zoom-ի միջոցով:</p>	<p>Վավերացման աշխատաժողովի մանրամասն արձանագրությունը կցվում է Շրագրի փաստաթղթին:</p>
<p>05 օգոստոսի</p>	<p>Հանդիպումներ արտոգտագործողների կոոպերատիվների հետ</p> <p>Վայոց ձորի համայնքներ</p> <p>Ահարոն Գաբրիելյան – Աղնջաձոր/Եղեգիս արտոգտագործողների կոոպերատիվի/ԱՕԿ ղեկավար</p> <p>Մամվել Հարությունյան– Զառիթափ /Վայքի ԱՕԿ պետ</p> <p>Մամիկոն Սմբատյան -Շատին/Եղեգիս ԱՕԿ պետ</p> <p>Ռոման Առաքելյան -Կարնրաշենի/Վայքի ԱՕԿ պետ</p> <p>Արմեն Հակոբյան – CARMAC II համակարգող Վայոց ձորի մարզում</p> <p>Գեղարքունիք համայնքներ</p> <p>Արգար Հարությունյան - Ախալքաձոր/Վարդենիսի ԱՕԿ ղեկավար</p> <p>Կամո Ղազարյան - Այրք/Վարդենիսի ԱՕԿ ղեկավար</p> <p>Արմեն Ավետիսյան - Վերդենիկ/Մարտունու վարչակազմի ղեկավար</p>	<p>Վայոց ձորի և Գեղարքունի մարզերի ադմինիստրատորների/բնակավայրերի և արտոգտագործողների կոոպերատիվների ղեկավարների հետ հանդիպումները նվիրված էին ազդեցության պահպանական վճարների սխեմայի, ֆինանսական մեխանիզմների, արտավայրերի բարելավումից առաջ և հետո գնահատումների և չափման ենթակա KPI-ների վերաբերյալ դրանց բացատրությանը:</p>

	<p>Մանվել Մելքոնյան – Վարդենիկ ԱՕԿ անդամ, Վարդենիկի վարչակազմի առաջատար մասնագետ</p> <p>Մանվել Բաղայան - Վարդենիկի ՀՎԿ անդամ, Վարդենիկի վարչակազմի կոմունալ բաժնի մասնագետ</p> <p>Արմեն Շահինյան - Վաղաշեն/Մարտունու վարչակազմի ղեկավար</p> <p>Հայկարամ Թովչյան - Ծովինար/Մարտունու վարչակազմի ղեկավար</p> <p>Արման Ավայան – Շողակաթի վարչակազմի ղեկավարի օգնական:</p> <p>Ալբերտ Խաչատրյան – Մարտունու վարչակազմ</p> <p>Խորեն Բաղայան - CARMAC II համակարգող Գեղարքունիքի մարզում</p>	
<p>ապրիլ-մայիս ընթացքում</p>	<p>340 + 44 վարքագծի փոփոխության ուսումնասիրության շրջանակներում</p>	<p>Հետազոտության նպատակն էր ուսումնասիրել շահագրգիռ կողմերի (խոշոր և փոքր տնտեսությունների ներկայացուցիչներ, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներկայացուցիչներ, փորձագետներ և այլն) փորձը և ընդունված գործելակերպերը թիրախ համայնքներում հողի, ջրի, արոտավայրերի, անտառների և կենսաբազմազանության ռեսուրսների օգտագործման վերաբերյալ: , վերացնել ռեսուրսների օգտագործման նկատմամբ արոտօգտագործողների ավելի պատասխանատու վարքագծի ցանկալի մոդելների ձևավորման խոչընդոտները:</p>
<p>մայիս - հունիս ընթացքում</p>	<p>388 + 89-հարցվող (գենդերային ինտեգրման և կանանց հզորացման վերաբերյալ) թիրախային համայնքներից, որոնցից կանայք՝ 60%, տղամարդիկ՝ 40% և երիտասարդներ՝ 30%:</p>	<p>Նրանք պատասխանեցին հարցաշարի 5 բլոկ հարցերով.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) պատասխանողի ընդհանուր բնութագրերը (սեռ, տարիք, բնակության շրջան, կրթություն, աշխատանք, նյութական հարստություն և այլն) 2) հիմնական սոցիալ-տնտեսական ու 3) բնապահպանական ասպեկտներ, որոնք ազդում են մարդկանց կյանքի վրա 4) մարդկանց ազդեցությունը շրջակա միջավայրի վրա անհրաժեշտ գործողությունների վերաբերյալ առաջարկություններ <p>առաջարկություններ անհրաժեշտ գործողությունների վերաբերյալ</p>
<p>Ընդհանուր առմամբ, PPG-ի փուլում խորհրդակցվել է մինչև 477 անձի հետ:</p>		

Հավելված 9. Բնապահպանական սոցիալական կառավարման շրջանակ (ESMF) և այլ SES շրջանակներ/պլաններ
(Խնդրում ենք տեսնել առանձին զեկույց)

Հավելված 9. Գենդերային վերլուծություն և գենդերային գործողությունների ծրագիր
(Խնդրում ենք տեսնել առանձին զեկույց)

Հավելված 11. Գնումների նախնական պլան

Գնումներ/HR	Արդյունք	Q1	Q2	Q3	Q4	Մոտավոր բյուջե / ամբողջական պայմանագիր (ԱՄՆ դոլար)
Ծրագրի կառավարում (HR) կվարձվի IP-ի և RP-ի կողմից						
Ծրագրի ղեկավար (աշխատավարձը բաժանված է բոլոր բաղադրիչների վրա)	Բոլորը	x				90000
Տեխնիկական, ֆինանսական և վարչական օգնական (Աշխատավարձը ադմին. բյուջեից)	Բոլորը	x				48000
Գնումների օգնական (Աշխատավարձը ադմին. բյուջեից)	Բոլորը	x				48000
3 x Առաջադրանքների ղեկավարներ (3 պաշտոն)	Կոմպ 1,2,3	x				3x72,000 (216,000)
Բաղադրիչ 1 (խորհրդատուներ, որոնք պետք է վարձվեն IP-ի կողմից)						
Հողօգտագործման փորձագետ	Արդյունք 1.1.1 /Ելք 1.1.2		x			10000
GIS մասնագետ	Արդյունք 1.1.1/Ելք 1.1.2		x			15000
Հողի մասնագետ	Արդյունք 1.1.1/1.1.2/3.1.1/3.1.2		x			10000
2x արտավայրերի և անտառների փորձագետներ (2 պաշտոն)	Արդյունք 1.1.1/1.1.2/3.1.1		x			12000
Ռոտման և մշակաբույսերի ջրի պահանջների մասնագետ	Արդյունք 1.1.1/1.1.2/3/1/3)		x			6000
Տնտեսագետ/Հողերի դեգրադացիայի փորձագետ	Արդյունք 1.1.1/1.1.2			x		8000
Միջազգային LDN փորձագետ	Արդյունք 1.1. /1.1.2			x		37500
Հողօգտագործման պլանավորման միջազգային փորձագետ	Արդյունք 1.1.2			x		37500
Բաղադրիչ 2 + Արդյունք 3.1.4 (վարձել է RP)						
GIS մասնագետ	Արդյունք 2.1.1/2.2.1		x			15000
Կենդանաբան	Արդյունք 2.1.1/2.2.1/4.1.2/3.1.1/3.1.4		x			16000
Թռչնաբան	Արդյունք 2.1.1/2.2.1/4.1.1/3.1.1; 3.1.4		x			16000
Բուսաբան	Արդյունք 2.1/2.2/2.3/3.1.1.3.1.4; 3.1.4					14000
Քաղցրահամ ջրերի էկոհամակարգի մասնագետ	Արդյունք 2.1.1/3.1.2		x			16000
Կարողությունների զարգացման մասնագետ PA (TNA)	Արդյունք 2.2		x			3000
Հաղորդակցության/PR ավագ մասնագետ	Արդյունքներ 2.1.1-2.2.1/ 3.1.4		x			30000
Բաղադրիչ 3						
Տնտեսագետ/Տեխնիկական փորձագետ գյուղական կենսապահովման հարցերով	Արդյունք 3.1.1	x				4500
Զբոսաշրջության ավագ փորձագետ/գյուղական կանաչ տուրիզմի փորձագետ	Արդյունք 3.1.2 / 2.1.2					4500
Բաղադրիչ 3 (վարձել է IP-ի կողմից)						
2 x Արտավայրի գյուղատնտես	Արդյունք 3.1.1;		x	x		2x 25000 (50000)
Բուսաբան (արոտների կենսաբազմազանության ցուցանիշների AgriEnvPayment Scheme)	Արդյունք 3.1.1;			x		9000
Կենդանաբան (արոտների համար կենսաբազմազանության ցուցանիշներ AgriEnvPayment Scheme)	Արդյունք 3.1.1;			x		9000

Անտառաբուծության փորձագետ	Արդյունք 3.1.3			x		10000
հիդրոլոգ	Արդյունք 3.1.2		x			12000
Ոռոգման և մշակաբույսերի ջրի պահանջների փորձագետ	Արդյունք 3.1.2		x			10000
Բաղադրիչ 4 (վարձել է IP-ի կողմից)						
PR/Հաղորդակցության ավագ մասնագետ	Արդյունք 4.1.1/4.1.2	x				30000
Գենդերային փորձագետ	Արդյունքների միջով			x		30000
Բաղադրիչ 5 (վարձել է IP-ի կողմից)						
M&E և GEB փորձագետ	Արդյունք 5.1/5.2 և ելքերով			x		50000
Տեխնիկական խորհրդատվություն արդյունքների վերաբերյալ (վարձել է IP-ի կողմից, բայց նաև աջակցում է RP-ին)						
Միջազգային տեխնիկական խորհրդատու	Արդյունքների միջով		x			112,500

Հավելված 12. ԳԷՀ-ի հիմնական ցուցանիշները

Հիմնական ցուցիչ 1	Պահպանման եվ կայուն օգտագործման նպատակով ստեղծված կամ բարելավված կառավարման տակ գտնվող ցամաքային պահպանվող տարածքներ				<i>(հեկտար)</i>		
	<i>հա (1.1+1.2)</i>						
	<i>Ակնկալվում է</i>				<i>Ձեռք բերված</i>		
		PIF փուլ	հաստատում	MTR	TE		
		<i>147,456</i>	<i>147,456</i>				
Ցուցանիշ 1.1	Նորաստեղծ ցամաքային պահպանվող տարածքներ						
Պահպանվող տարածքի անվանումը	WDPA ID	IUCN կատեգորիա	հեկտարներ				
			Ակնկալվում է		Ձեռք բերված		
			PIF փուլ	հաստատում	MTR	TE	
		(select)					
		(select)					
		Գումար					
Ցուցանիշ 1.2	Ցամաքային պահպանվող տարածքները բարելավված կառավարման արդյունավետության ներքո						
Պահպանվող տարածքի անվանումը	WDPA ID	IUCN կատեգորիա	հեկտարներ	METT միավոր			
				Ելակետ		Ձեռք բերված	
					հաստատում	MTR	TE
<i>Սևան ազգային պարկ</i>		II National Park	<i>147,456</i>		<i>37</i>		
		Գումար	<i>147,456</i>				
Հիմնական ցուցիչ 2	Ծովային պահպանվող տարածքներ, որոնք ստեղծվել են կամ բարելավված կառավարման տակ են՝ պահպանման եվ կայուն օգտագործման համար					<i>(հեկտար)</i>	
	<i>հա (2.1+2.2)</i>						
	<i>Ակնկալվում է</i>				<i>Ձեռք բերված</i>		
		PIF փուլ	հաստատում	MTR	<i>TE</i>		

Ցուցանիշ 2.1	Ծովային պահպանվող նորաստեղծ տարածքներ						
Պահպանվող տարածքի անվանումը	WDPA ID	IUCN կատեգորիա	հեկտարներ				
			Ակնկալվում է		Ձեռք բերված		
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE	
		(select)					
		(select)					
		Գումար					
Ցուցանիշ 2.2	Ծովային պահպանվող տարածքները բարելավված կառավարման արդյունավետության ներքո						
Պահպանվող տարածքի անվանումը	WDPA ID	IUCN կատեգորիա	հեկտարներ	METT միավոր			
				Ելակետ		Ձեռք բերված	
				PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
		(select)					
		(select)					
		Գումար					
Հիմնական ցուցիչ 3	Վերականգնված հողատարածք <i>(հեկտար)</i>						
	հա (3.1+3.2+3.3+3.4)						
	Ակնկալվում է				Ձեռք բերված		
		PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE		
		2200	2200				
Ցուցանիշ 3.1	Վերականգնվել է դեգրադացված գյուղատնտեսական նշանակության հողերի տարածքը						
			հեկտարներ				
			Ակնկալվում է		Ձեռք բերված		
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE	
Ցուցանիշ 3.2	Վերականգնվել է անտառ և անտառային հողատարածք						
			հեկտարներ				
			Ակնկալվում է		Ձեռք բերված		

			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
			2200	2200		
Ցուցանիշ 3.3	Վերականգնվել է բնական խոտածածկ և թփուտների տարածք					
			հեկտարներ			
			Ակնկալվում է		Ձեռք բերված	
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
Ցուցանիշ 3.4	Վերականգնվել է ջրաճահճային տարածքները (ներառյալ գետաբերանները, մանգրովներ):					
			հեկտարներ			
			Ակնկալվում է		Ձեռք բերված	
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
Հիմնական ցուցիչ 4	Լանդշաֆտների տարածքը բարելավված պրակտիկայով (հեկտարներ, բացառությամբ պահպանվող տարածքների)					<i>(հեկտար)</i>
			հեկտար (4.1+4.2+4.3+4.4)			
			Ակնկալվում է		Ակնկալվում է	
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
			165,800	165,800		
Ցուցանիշ 4.1	Լանդշաֆտների տարածքը բարելավված կառավարման ներքո՝ կենսաբազմազանությանը նպաստելու համար					
			հեկտարներ			
			Ակնկալվում է		Ձեռք բերված	
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
			150000	150000		

Ցուցանիշ 4.2	Լանդշաֆտների տարածք, որը համապատասխանում է ազգային կամ միջազգային երրորդ կողմի հավաստագրմանը, որը ներառում է կենսաբազմազանության նկատառումներ				
Երրորդ կողմի հավաստագրում(ներ).		հեկտարներ			
		Ակնկալվում է		Ձեռք բերված	
		PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
Ցուցանիշ 4.3	Լանդշաֆտների տարածքը հողի կայուն կառավարման ներքո արտադրական համակարգերում				
		հեկտարներ			
		Ակնկալվում է		Ձեռք բերված	
		PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
		<i>15800</i>	<i>15800</i>		
Ցուցանիշ 4.4	Խուսափվել է բարձր պահպանողական արժեք ունեցող անտառի (ԲՊԱ կորուստի տարածքը				
Ներառեք փաստաթղթեր, որոնք հիմնավորում են ԲՊԱ-ն		հեկտարներ			
		Ակնկալվում է		Ձեռք բերված	
		PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
Հիմնական ցուցիչ 5	Կենսաբազմազանությանն օգուտ բերելու համար ծովային կենսամիջավայրի տարածքը բարելավված գործելակերպի ներքո				<i>(հեկտար)</i>
Ցուցանիշ 5.1	Ձկնորսությունների թիվը, որոնք համապատասխանում են ազգային կամ միջազգային երրորդ կողմի հավաստագրմանը, որը ներառում է կենսաբազմազանության նկատառումներ				
Երրորդ կողմի հավաստագրում(ներ).		Թիվ			
		Ակնկալվում է		Ձեռք բերված	
		PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE

Ցուցանիշ 5.2	Նվազեցված աղտոտվածությամբ և հիպոքսիայով խոշոր ծովային էկոհամակարգերի (LMEs) թիվը				
			Թիվ		
			Ակնկալվում է		Ձեռք բերված
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR TE
Ցուցանիշ 5.3	Խուսափված ծովային աղբի քանակը				
			Մետրիկ տոննա		
			Ակնկալվում է		Ձեռք բերված
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR TE
Հիմնական ցուցիչ 6	Ջերմոցային գազերի արտանետումները մեղմվել են				<i>(մետրային տոննա CO₂e)</i>
			Սպասվող մետրային տոննա CO₂e(6.1+6.2)		
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR TE
		Սպասվող CO ₂ e (ուղիղ)	<i>1,403,851</i>	<i>1,403,851</i>	
		Սպասվող CO ₂ e (անուղղակի)			
Ցուցանիշ 6.1	Ածխածնի առգրավված կամ խուսափած արտանետումներից AFOLU հատվածում				
			Սպասվող մետրային տոննա CO₂e		
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR TE
		Սպասվող CO ₂ e (ուղղակի)	<i>1,403,851</i>	<i>1,403,851</i>	
		Սպասվող CO ₂ e (անուղղակի)			
		հաշվառման ակնկալվող մեկնարկային տարի	<i>2021 թ</i>	<i>2022 թ</i>	
		հաշվառման տևողությունը	<i>20</i>	<i>20</i>	
Ցուցանիշ 6.2	Արտանետումները խուսափել են AFOLU դրսում				
			Սպասվող մետրային տոննա CO₂e		

			Ակնկալվում է		Ձեռք բերված		
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE	
		Սպասվող CO2e (ուղիղ)					
		Սպասվող CO2e (անուղղակի)					
		հաշվառման ակնկալվող մեկնարկային տարի					
		հաշվառման տևողությունը					
Ցուցանիշ 6.3	Էներգիա խնայված						
			ՄՁ				
			Ակնկալվում է		Ձեռք բերված		
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE	
Ցուցանիշ 6.4	Տեղադրված վերականգնվող էներգիայի հզորության ավելացում ըստ տեխնոլոգիայի						
		Տեխնոլոգիա	Հզորությունը (ՄՎտ)				
			Ակնկալվում է		Ձեռք բերված		
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE	
		(select)					
		(select)					
Հիմնական ցուցիչ 7	Համօգտագործվող ջրային էկոհամակարգերի քանակը (թարմ կամ ծովային) նոր կամ բարելավված կոոպերատիվ կառավարման ներքո						(Թիվ)
Ցուցանիշ 7.1	Անդրսահմանային ախտորոշման վերլուծության և ռազմավարական գործողությունների ծրագրի (TDA/SAP) ձևակերպման և իրականացման մակարդակ						
		Ընդհանուր ջրային էկոհամակարգ	Վարկանիշ (1-4 սանդղակ)				
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE	
Ցուցանիշ 7.2	Տարածաշրջանային իրավական համաձայնագրերի և տարածաշրջանային կառավարման հաստատությունների մակարդակը՝ դրա իրականացմանն աջակցելու համար						

		Ընդհանուր ջրային էկոհամակարգ	Վարկանիշ (1-4 սանդղակ)			
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
Ցուցանիշ 7.3	Ազգային/Տեղական բարեփոխումների մակարդակ և միջգերատեսչական կոմիտեների ակտիվ մասնակցություն					
		Ընդհանուր ջրային էկոհամակարգ	Վարկանիշ (1-4 սանդղակ)			
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
Ցուցանիշ 7.4	IWLEARN-ում ներգրավվածության մակարդակը հիմնական ապրանքների մասնակցության և առաքման միջոցով					
		Ընդհանուր ջրային էկոհամակարգ	Վարկանիշ (1-4 սանդղակ)			
			Վարկանիշ		Վարկանիշ	
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
Հիմնական ցուցիչ 8	Գլոբալ չափից ավելի շահագործվող ձկնորսությունը տեղափոխվել է ավելի կայուն մակարդակների					<i>(մետրիկ տոննա)</i>
Ձկնորսության մանրամասները			Մետրիկ տոննա			
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
Հիմնական ցուցիչ 9	Համաշխարհային մտահոգություն առաջացնող քիմիական նյութերի եվ դրանց թափոնների կրճատում, հեռացում/ոչնչացում, աստիճանական հեռացում, վերացում եվ խուսափում շրջակա միջավայրում եվ գործընթացներում, նյութերում եվ արտադրանքներում					<i>(մետրիկ տոննա)</i>
			Մետրիկ տոննա (9.1+9.2+9.3)			
			Ակնկալվում է		Ձեռք բերված	
			PIF փուլ	PIF փուլ	MTR	TE
Ցուցանիշ 9.1	Պինդ և հեղուկ կայուն օրգանական աղտոտիչներ (POPs) հեռացվել կամ ոչնչացվել են (POPs տեսակ)					

POP-ների տեսակը			Մետրիկ տոննա			
			Ակնկալվում է		Ձեռք բերված	
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
(select)	(select)	(select)				
(select)	(select)	(select)				
(select)	(select)	(select)				
Ցուցանիշ 9.2	Մնդիկի քանակությունը կրճատվել է					
			Մետրիկ տոննա			
			Ակնկալվում է		Ձեռք բերված	
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
Ցուցանիշ 9.3	Hydrochlorofluorocarbons (HCFC) Նվազեցված/հեռացված					
			Մետրիկ տոննա			
			Ակնկալվում է		Ձեռք բերված	
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
Ցուցանիշ 9.4	Քիմիական նյութերի և թափոնների վերահսկման համար իրականացվող օրենսդրություն և քաղաքականություն ունեցող երկրների թիվը					
			Երկրների թիվը			
			Ակնկալվում է		Ձեռք բերված	
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
Ցուցանիշ 9.5	Ցածր քիմիական/ոչ քիմիական համակարգերի քանակը, որոնք կիրառվել են հատկապես սննդի արտադրության, և քաղաքներում					
Տեխնոլոգիա			Թիվ			
			Ակնկալվում է		Ձեռք բերված	
			PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
Ցուցանիշ 9.6	POPs-երի/սնդիկ պարունակող նյութերի և արտադրանքի քանակն ուղղակիորեն խուսափել է					

		Մետրիկ տոննա			
		Ակնկալվում է		Ձեռք բերված	
		PIF փուլ	Հավանություն	PIF փուլ	Հավանություն
Հիմնական ցուցիչ 10	ԿՕԱ-ների օդ արտանետումների կրճատում, խուսափում կետային եվ ոչ կետային աղբյուրներից				<i>(գրավ թունավոր համարժեք gTEQ)</i>
Ցուցանիշ 10.1	Երկրների թիվը, որոնց օրենսդրությունը և քաղաքականությունը իրականացվել է օդում ԿՕԱ-ների արտանետումները վերահսկելու համար				
		Երկրների թիվը			
		Ակնկալվում է		Ձեռք բերված	
		PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
Ցուցանիշ 10.2	Իրականացված արտանետումների վերահսկման տեխնոլոգիաների/պրակտիկաների քանակը				
		Թիվ			
		Ակնկալվում է		Ձեռք բերված	
		PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
Հիմնական ցուցիչ 11	Ուղղակի շահառուների թիվը՝ ըստ սեռի բաժանված, որպես ԳԷՀ-ի ներդրումների համաօգուտ				<i>(Թիվ)</i>
		Թիվ			
		Ակնկալվում է		Ձեռք բերված	
		PIF փուլ	Հավանություն	MTR	TE
	իգական	2130	32900		
	Արական	4970	32.900		
	Ընդամենը	7100	65,800		

Հավելված 13. ԳԷՀ 7 Տարանոմիա

Մակարդակ 1	Մակարդակ 2	Մակարդակ 3	Մակարդակ 4
☒ Ազդեցության մոդելներ			
	☐ Փոխակերպել քաղաքականության և կարգավորող միջավայրերը		
	☒ Ամրապնդել ինստիտուցիոնալ կարողությունները և որոշումներ կայացնելը		
	☒ Գումարել բազմակողմ դաշինքներ		
	☒ Ցուցադրել նորարարական մոտեցումներ		
	☒ Ներդնել նորարարական ֆինանսական գործիքներ		
☒ Շահագրգիռ կողմերի			
	☐ Բնիկ ժողովուրդներ		
	☒ Մասնավոր հատվածի		
		☐ Կապիտալ մատակարարներ	
		☐ Ֆինանսական միջնորդներ և շուկայի միջնորդներ	
		☐ Խոշոր կորպորացիաներ	
		☒ ՓՄՁ-ներ	
		☒ Անհատներ/Ձեռնարկատերեր	
		☐ Ոչ դրամաշնորհային պիլոտ	

		☐ Ծրագրի վերամշակում	
	☒ Շահառուներ		
	☒ Տեղական համայնքներ		
	☒ Քաղաքացիական հասարակություն		
		☒ Համայնքային կազմակերպություն	
		☒ Հասարակական կազմակերպություն	
		☒ Ակադեմիա	
		☒ Արհմիություններ և աշխատավորների արհմիություններ	
	☒ Ներգրավման տեսակը		
		☒ Տեղեկատվության տարածում	
		☒ Գործընկերություն	
		☒ Խորհրդակցություն	
		☒ Մասնակցություն	
	☒ Հաղորդակցություններ		
		☒ Իրազեկման բարձրացում	
		☒ Կրթություն	
		☒ Հասարակական քարոզարշավներ	
		☒ Վարքագծի փոփոխություն	
☒ Կարողություններ, գիտելիք և հետազոտություն			
	☐ Գործունեության ակտիվացում		
	☒ Կարողությունների զարգացում		

	☒ Գիտելիքի գեներացում և փոխանակում		
	☒ Նպատակային հետազոտություն		
	☒ Ուսուցում		
		☒ Փոփոխության տեսություն	
		☒ Հարմարվողական կառավարում	
		☒ Փոփոխությունը չափելու ցուցիչներ	
	☒ Նորարարություն		
	☒ Գիտելիք և ուսուցում		
		☒ Գիտելիքի կառավարում	
		☒ Նորարարություն	
		☒ Կարողությունների զարգացում	
		☒ Ուսուցում	
	☒ Շահագրգիռ կողմերի ներգրավման պլան		
☒ Գենդերային հավասարություն			
	☒ Գենդերային ինտեգրում		
		☒ Շահառուներ	
		☒ Կանանց խմբեր	
		☒ Ըստ սեռի բաժանված ցուցանիշներ	
		☒ Գենդերային զգայուն ցուցանիշներ	
	☒ Գենդերային արդյունքների ոլորտները		
		☐ Բնական ռեսուրսների	

		հասանելիություն և վերահսկողություն	
		☒ Մասնակցություն և առաջնորդություն	
		☒ Նպաստների և ծառայությունների հասանելիություն	
		☒ Կարողությունների զարգացում	
		☒ Իրազեկման բարձրացում	
		☒ Գիտելիքի զենեքացում	
☒ Ֆոկալ ոլորտներ/թեմաներ			
	☒ Կենսաբազմազանություն		
		☒ Պահպանվող տարածքներ և լանդշաֆտներ	
			☒ Ցամաքային պահպանվող տարածքներ
			☐ Ափամերձ և ծովային պահպանվող տարածքներ
			☒ Արդյունավետ լանդշաֆտներ
			☐ Արդյունավետ ծովային տարածքներ
			☒ Համայնքի վրա հիմնված բնական ռեսուրսների կառավարում
		☒ Ուղղորդում	
			☐ Արդյունահանող արդյունաբերություն (նավթ, գազ, հանքարդյունաբերություն)

			☒ Անտառային տնտեսություն (ներառյալ HCVF և REDD+)
			☒ Զբոսաշրջություն
			☒ Գյուղատնտեսություն և ագրոկենսաբազմազանություն
			☐ Ձկնորսություն
			☐ Ենթակառուցվածք
			☐ Հավաստագրում (ազգային ստանդարտներ)
			☐ Հավաստագրում (միջազգային ստանդարտներ)
		☒ Տեսակներ	
			☐ Վայրի բնության ապօրինի Առևտուր
			☒ Վտանգված տեսակներ
			☐ Վայրի բնությունը հանուն կայուն զարգացման
			☐ Մշակարույսերի վայրի հարազատներին
			☐ Բույսերի գենետիկական ռեսուրսներ
			☐ Կենդանիների գենետիկական ռեսուրսներ
			☐ Անասնաբուծություն՝ Վայրի հարազատներ
			☐ Ինվազիվ օտար տեսակներ (IAS)
		☒ Բիոմներ	
			☐ Մանգրովներ
			☐ Կորալային խութեր

			☐ Օովային խոտեր
			☒ Ճահճային տարածքներ
			☐ Գետեր
			☒ Լճեր
			☐ Արևադարձային անձրևային անտառներ
			☐ Արևադարձային չոր անտառներ
			☒ Բարեխառն անտառներ
			☒ Խոտհարքներ
			☐ Պարամո
			☐ Անապատ
		☐ Ֆինանսական և հաշվապահական հաշվառում	
			☐ Էկոհամակարգային ծառայությունների վճարում
			☐ Բնական կապիտալի գնահատում և հաշվառում
			☐ Պահպանության հավատարմագրային հիմնադրամներ
			☐ Պահպանության Ֆինանսներ
		☐ CBD-ի լրացուցիչ արձանագրություն	
			☐ Կենսաանվտանգություն
			☐ Գենետիկական ռեսուրսների օգուտների բաշխման հասանելիություն
	☐ Անտառներ		
		☐ Անտառների և լանդշաֆտի վերականգնում	

		☐ REDD/REDD+
	☐ Անտառ	
		☐ Amazon
		☐ Կոնգո
		☐ Զորահողեր
	☒ Հողերի դեգրադացիա	
	☒ Հողի կայուն կառավարում	
		☒ ղեգրադացված հողերի վերականգնում
		☒ Էկոհամակարգային մոտեցում
		☒ Ինտեգրված և միջոլորտային մոտեցում
		☒ Համայնքի վրա հիմնված NRM
		☒ Կայուն ապրելու միջոցներ
		☒ Եկամուտ ստեղծող գործունեություն
		☒ Կայուն գյուղատնտեսություն
		☒ Արտավայրերի կայուն կառավարում
		☒ Անտառների/ անտառատարածքների կայուն կառավարում
		☒ Հողի և ջրերի կառավարման բարելավված տեխնիկա
		☒ Հրդեհների կայուն կառավարում
		☐ Երաշտի մեղմացում/վաղ նախազգուշացում

		☒ Հողի դեգրադացիայի չեզոքություն	
			☒ Հողի արտադրողականություն
			☒ Հողածածկ և հողի ծածկույթի փոփոխություն
			☒ Ածխածնի պաշարներ գետնի վերևում կամ ներքևում
		☐ Սննդի անվտանգություն	
	☒ Կլիմայի փոփոխություն		
		☒ Կլիմայի փոփոխության հարմարվողականությու ն	
			☐ Կլիմայի ֆինանսներ
			☐ Ամենաքիչ զարգացած երկրները
			☐ Փոքր կղզիների զարգացող պետություններ
			☐ Աղետների ռիսկի կառավարում
			☐ Ծովի մակարդակի բարձրացում
			☒ Կլիմայի դիմացկունություն
			☐ Կլիմայի մասին տեղեկատվություն
			☐ Էկոհամակարգի վրա հիմնված հարմարվողականությու ն
			☐ Adaptation Tech Transfer
			☐ Գործողությունների ազգային

			հարմարվողականության ծրագիր
			☐ Ազգային հարմարվողականության պլան
			☐ Mainstreaming ադապտացիա
			☐ Մասնավոր հատվածի
			☐ Նորարարություն
			☐ Կոմպլեմենտարություն
			☐ Համայնքի վրա հիմնված հարմարվողականություն
			☒ Ապրուստի միջոցներ
		☒ Կլիմայի փոփոխության մեղմացում	
			☒ Գյուղատնտեսություն, անտառային տնտեսություն և այլ հողօգտագործում
			☐ Էներգաարդյունավետության
			☐ Կայուն քաղաքային համակարգեր և տրանսպորտ
			☐ Տեխնոլոգիաների փոխանցում
			☐ Վերականգնվող էներգիա
			☐ Ֆինանսավորում
			☐ Գործունեության ակտիվացում
		☐ Տեխնոլոգիաների փոխանցում	

			☐ Պոզանի տեխնոլոգիաների փոխանցման ռազմավարական ծրագիր
			☐ Կլիմայի տեխնոլոգիաների կենտրոն և ցանց (CTCN)
			☐ Էնդոգեն տեխնոլոգիա
			☐ Տեխնոլոգիաների կարիքների գնահատում
			☐ Adaptation Tech Transfer
		☐ Միավորված ազգերի կազմակերպության կլիմայի փոփոխության շրջանակը	
			☐ Ազգային որոշված ներդրում
Rio Marker Adaptation` 1 Rio Marker-ի մեղմացում` 1			

Հավելված 14. ԳԷՀ ՄԵՏՏ

(Կցված է առանձին փաստաթուղթով)

Հավելված 15. EX ACT ՋԳ հաշվարկներ

(Կցված է առանձին փաստաթուղթով)

Հավելված 16. Ծրագրի թիրախային լանդշաֆտը

(մարզերի սոցիալ-տնտեսական համատեքստի ամբողջական նկարագրությունը ներկայացված է Հավելված 21-ում)

Ծրագրի տարածքը ներառում է երկու մարզեր Գեղարքունիքը և Վայոց Ձորը, որոնք ներառում են Սևանա լճի ջրբաժանը (ներառյալ ջրի տեղափոխման տարածքը - Նկ. 1 ստորև) և շրջակա լանդշաֆտը (նկ.2):

Նկ. 1. Սևանա լճի ջրբաժանը (ներառյալ ջրատարը)

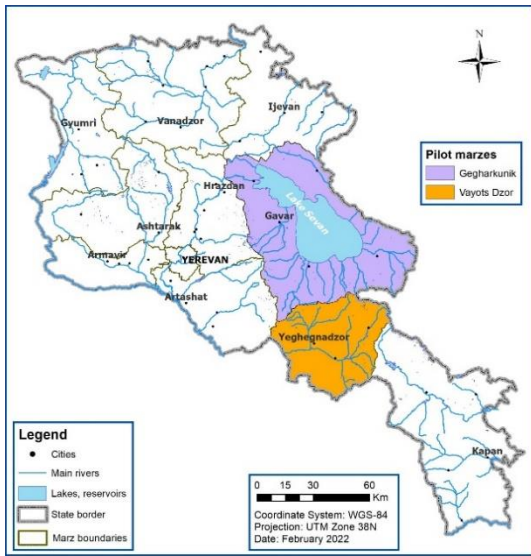
Նկար 1-ում ներկայացված քարտեզը ցույց է տալիս 22 կմ երկարությամբ Որոտան-Արփա թունելը, որը Սպանդարյանի ջրամբարից լրացուցիչ ջուր է բերում Արփա, իսկ այնտեղից՝ Սևանա լիճ: «Սևանա լճի մասին» օրենքի համաձայն՝ Արփա և Որոտան գետերի ջրհավաք ավազանները նույնպես համարվում են Սևանա լճի ջրբաժանների մաս, քանի որ ջուրը Արփա-Սևան թունելով հասնում է Սևանա լիճ:⁵⁴

Աղյուսակ 1. Ստորև ներկայացված է Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի թիրախային երկու մարզերի ընդհանուր տեղեկատվության ամփոփում (պաշտոնական տվյալներ ArmStat).

Ցուցանիշ	Գեղարքունիք	Վայոց ձոր
Զբաղեցրած տարածք ք.կմ.	5352	2310 թ
Մարզի տարածքի տեսակարար կշիռը ՀՀ տարածքում,%	18	7.8
Համայնքների թիվը տարեսկզբի դրությամբ 2022թ	6	5
Քաղաքներ	5	3
Գյուղեր.	93	52
Մշտական բնակչությունը, հազար մարդ 01.01.2021թ դրությամբ	227.3	48.1
այդ թվում՝		
Քաղաքային (հազար մարդ)	66.2	16.8
Գյուղական (հազար մարդ)	161.1	31.3
Քաղաքային բնակչության տեսակարար կշիռը,%	29.1	34.9
Գյուղական բնակչության տեսակարար կշիռը, %	70.9	65.1
Բնակչության խտություն, մարդ / քառ	42.5	20.8
Գյուղատնտեսական նշանակության հողեր, հա	345,260.0	189,556.8
այդ թվում վարելահողերը	81,453.6	15,787.7

⁵⁴Սևանի ավազանի կառավարման պլան (ԵՄ նախագիծ EUWI+)

Նկ. 2. Թիրախային մարզեր

Խոշորագված/միավորված համայնքների նախապատմություն, տեղական միավորման գործընթաց

Նախապատմություն. 2011 թվականին ՀՀ կառավարության N° 44 արձանագրային որոշմամբ հաստատվել է մոտակա գտնվող համայնքների /գյուղերի միավորման և միջհամայնքային միավորումների ձևավորման հայեցակարգը: Ըստ այդմ, հազարից պակաս բնակչություն ունեցող գյուղ-քաղաքային բնակավայրերը պետք է միավորվեն մեկ վարչատարածքային միավորի մեջ: Վարչական բարեփոխումների ծրագրի նախաձեռնողները օրինագծի անհրաժեշտությունը հիմնավորեցին՝ ցույց տալով, որ առկա վարչական բաժանումը լուրջ խոչընդոտ է համայնքների կարողությունների հզորացման և տեղական ինքնակառավարման (ՏԻՄ) համակարգի հզորացման համար: Փաստարկն այն էր, որ Հայաստանում ՏԻՄ համակարգը պատրաստ չէ ապակենտրոնացման հետագա խորացմանը, ինչը առաջին հերթին պետք է ենթադրի ՏԻՄ մարմիններին լրացուցիչ լիազորությունների տրամադրում: Համայնքների մեծ մասում համարվում են ոչ բավականաչափ ուժեղ՝ ապահովելու և կառավարելու համար. (i) որակյալ ծառայություններ. (ii) ֆինանսներ և բյուջե. (iii) բնական և մարդկային ռեսուրսներ. (iv) ենթակառուցվածքներ: Համայնքների միավորումը տեղի չի ունեցել որպես միանվագ գործընթաց, այլ միաձուլումն իրականացվել է «Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին» օրենքում (ընդունված 7.11.95թ.) փոփոխությունների մի քանի փուլով: Վերջին փոփոխությունը եղել է 24/09/2021թ., երբ **Վարդենիս, Մարտունի, Ջերմուկ եվ Վայք** ստեղծվել են միաձուլված համայնքներ: **Շողակաթ եվ Եղեգիս** միաձուլումները ձևավորվել են 09.06.2017թ. փոփոխությամբ: [https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=59732:](https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=59732)

Հայաստանի գյուղական բնակավայրերը կառուցված են որպես կոմպակտ գյուղեր, որոնց բնակչությունը տատանվում է շուրջ 300-ից մինչև 6-7000, թեև ավելի հաճախ 3000-ից ցածր բնակչությամբ: 915 համայնքներից/բնակավայրերից 442-ը կամ 48%-ն ունեն 1000-ից պակաս բնակչություն՝ նախորդ չմիավորված կարգավիճակում բերելով տեղական ինքնակառավարման համակարգի մասնատվածության բարձր աստիճանի, նաև ռեսուրսների մասնատման:

Հայաստանի տեղական ինքնակառավարման համակարգը դասակարգվում է որպես քաղաքապետ-ավագանու տիպ՝ հզոր քաղաքապետի լիազորություններով: Ավագանին

ներկայացուցչական մարմինն է, իսկ համայնքի ղեկավար-քաղաքապետը գործադիր մարմինն է:Յուրաքանչյուր բնակավայր/գյուղ ուներ իր տեղական ինքնակառավարման մարմինը՝ ընտրովի քաղաքապետը և ավագանին, որոնք լիազորված էին համայնքի անունից որոշումներ կայացնելն որպես իրավաբանական անձ, տիրապետեն և տնօրինեն համայնքի գույքն ու ռեսուրսները, պլանավորեն և իրականացնեն ծրագրեր՝ հաշվետու լինելով մարզպետարաններին: Փոքր գյուղերի միավորման անհրաժեշտությունը մեկ միավորվող համայնքում՝ որպես վարչական միավորում, հիմնավորվում էր այն պատճառաբանությամբ, որ փոքր համայնքների բնակիչների վճարած հարկերը բավարար չեն որակյալ հանրային ծառայություններ՝ ճանապարհաշինություն, մանկապարտեզների և մշակութային օջախների վերանորոգում, աղբահանություն և այլն մատուցելու համար:

Գեղարքունիքի մարզ. Հայաստանի ամենամեծ մարզն է՝ զբաղեցնելով 5349 կմ² տարածք (ներառյալ Սևանա լճի հայելային տարածքը, որը կազմում է 1270 կմ²): Գտնվում է երկրի արևելյան մասում՝ 1900-3500 բարձրությունների վրա:մ ծովի մակարդակից: Մարզը սահմանակից է Տավուշի, Լոռու (հյուսիս), Կոտայքի, Արարատի (արևմուտք), Վայոց Ձորի (հարավ), ինչպես նաև Ադրբեջանի Հանրապետության (արևելք) մարզերին:Զբաղեցնում է Հայաստանի Հանրապետության տարածքի 18%-ը՝ ներառյալ Գավառի, Ճամբարակի, Մարտունու, Սևանի, Վարդենիսի տարածաշրջանները:Այն ներառում է 5 քաղաքային բնակավայրեր՝ Գավառ, Ճամբարակ, Մարտունի, Սևան, Վարդենիս և 93 գյուղական բնակավայրեր, որոնց միավորմամբ ներկայումս ձևավորվել են 6 խոշորացված համայնքներ՝ ըստ մարզերի՝ Գավառ, Ճամբարակ, Շողակաթ, Մարտունի, Սևան, Վարդենիս:Մարզը սահմանակից է Գեղամա, Վարդենիսի, Արեգունու, Սևանի, Փամբակի լեռնաշղթաներով: ԱՕ1.07.2020թ-ի հաստատված հողային հաշվեկշռի համաձայն մարզի վարչական տարածքում կա 81453.6 հա վարելահող, 181610.1 հա արոտավայր, 35657.3 հա բնական խոտածածկ տարածք, իսկ 11.6 հա 20181 հեկտար հողատարածք: .2019 թվականի տվյալներով մարզն ունի 28300 բնակչություն, որոնց 84%-ը բնակվում է գյուղական բնակավայրերում, որտեղ աղքատության մակարդակը բարձր է միջին հանրապետականից:Աշխատանքային հնարավորությունների բացակայության պատճառով միգրացիան բարձր է, հատկապես երիտասարդ սեզոնային միգրանտ աշխատողների շրջանում: Մարզի բնակչության մեծ մասը զբաղվում է, մասնավորապես, գյուղատնտեսական գործունեությամբանասուն(այդ թվում՝ մեղվաբուծություն), բուսաբուծություն (վարելահողերի մշակում), իսկ որոշ բնակավայրերում, որտեղ բնակլիմայական պայմանները բարենպաստ են, զբաղվում են պտղաբուծությամբ:Գեղարքունիքի մարզն առաջատար է գյուղատնտեսության զարգացման, մասնավորապես անասնաբուծության և անասնաբուծական մթերքների առումով:Զարգացած է նաև հացահատիկի և կարտոֆիլի արտադրությունը: Մարզը հանրապետության ձկան հիմնական մատակարարն է: Գեղարքունիքի մարզը հյուրընկալում է Սևանա լիճը՝ Հայաստանի ամենամեծ ջրային ավազանը, որն ունի բարձր տնտեսական, բնապահպանական և մշակութային արժեք (այն մեկն է: աշխարհի ամենաբարձր քաղցրահամ լճերից՝ 1900 մ ծովի մակարդակից):Ափամերձ գոտում լճի էկոհամակարգը պահպանելու նպատակով 1898-3597 մ բարձրության վրա ստեղծվել է «Սևան» ազգային պարկը (տարածքը՝ 147,456 հա), որն իր մեջ ներառում է բուն լիճը և շրջակա 24,800 հեկտար ավազաններձ հողատարածք, այդ թվում՝ Ռամսարի տեղամասը:Մարզը հարուստ է պատմաճարտարապետական, ազգագրական-հնագիտական հուշարձաններով, գրանցված և գրանցված 5270 հուշարձաններով: Հայտնի են Սանավանքը, Հայրավանքը, Լճաշեն հնավայրերը, Նորատուսի խաչքարերը և այլն: Լճաշենի, Գավառի, Ծովակի, Ծովինար տարածքներում պահպանվել են ուրարտական ժամանակաշրջանի ամրոցներ (սեպագիր արձանագրություններ, Արտաշեսյան եզրաքարեր և այլն):

Գեղարքունիքի մարզում ընտրված խոշորացված համայնքներ

Մարտունի համայնք. Մարտունի համայնքը գտնվում է Գեղարքունիքի մարզի հարավ-արևմտյան մասում, Սևանի ավազանի հարավարևելյան մասում՝ Գեղամա լեռնաշղթայի հարավային և Վարդենիսի լեռնաշղթայի հյուսիսային լեռների միջև, ծովի մակարդակից 1970մ միջին բարձրության վրա: Տարածքով հոսում են Արգիճի, Ծակքար, Մարտունի և այլ գետեր: Համայնքային կենտրոնը Մարտունի քաղաքն է, որի մշտական բնակչությունը կազմում է 11428 մարդ (01.01.2021թ.), հեռավորությունը մայրաքաղաքից կազմում է 127 կմ է, իսկ մարզկենտրոնից 35 կմ: Համայնքի տարածքով են անցնում Սելիմի և Երևան-Սոտք-Ստեփանակերտ միջպետական ավտոմայրուղիները: Մարտունի խոշորացված համայնքը ձևավորվել է 2021թ. դեկտեմբերի 5-ին և իր կազմում ընդգրկում է 19 բնակավայր, որից մեկը քաղաքային: 18 գյուղական բնակավայրերից 16-ը բավականին խոշոր գյուղեր են և ունեն 1.000-ից 10.000 բնակիչ, Լեռնակերտն ունի մոտ 300 բնակիչ, իսկ Նշխարք համայնքում չկա մշտական բնակչություն: Մարտունի միավորված համայնքը և՛ բնակչությամբ, և՛ զբաղեցրած տարածքով Գեղարքունիքի մարզի ամենամեծ համայնքն է: Մարտունի համայնքի ավազանին ունի 27 անդամ:

Վարդենիս համայնք. Վարդենիս միավորված համայնքը տեղակայված է Գեղարքունիքի մարզի և Սևանի ավազանի հարավարևելյան մասում՝ Սևանի, Արևելյան Սևանի և Վարդենիսի լեռնաշղթաների միջև: Գերակշռում է լեռնային մակերևույթը, ունի 1900-3522 մ (Վարդենիս լեռ) բարձրություն: Հիմնական լանդշաֆտները լեռնատափաստանային և լեռնամարգագետնային են, բայց տարածքն ընդգրկում է Մասրիկի դաշտավայրը: Տարածքով հոսում են Մասրիկ, Փամբակ, Դարա և այլ գետեր: Առկա են ոսկու, շինանյութերի, տորֆի հանքավայրեր: Համայնքային կենտրոնը Վարդենիս քաղաքն է, որի հեռավորությունը մայրաքաղաքից կազմում է 170 կմ, իսկ մարզկենտրոնից 75 կմ: Վարդենիս քաղաքի մշտական բնակչությունը կազմում է 12363 մարդ (01.01.2021թ): Վարդենիս խոշորացված համայնքը ձևավորվել է 2021թ. դեկտեմբերի 5-ին և իր կազմում ընդգրկում է 36 բնակավայր, որից մեկը՝ քաղաքային: Գյուղական բնակավայրերի գերակշիռ մասը փոքր գյուղեր են. 35 գյուղական բնակավայրերից 28-ը ունեն 0-ից 1.000 բնակիչ, իսկ 7-ը՝ 1000-4000 բնակիչ: Համայնքի ավազանին ունի 27 անդամ:

Շողակաթ համայնք. Համայնքը տեղակայված է Արեգունի լեռների հարավ-արևելյան մասից դեպի Արտանիշի թերակղզին իջնող մասում, Սևանա լճի հյուսիս-արևմուտքում, Սևանի լեռների լճահայաց լանջերին, ծովի մակարդակից 1930-2150 մետր բարձրությունների վրա: Տարածքով հոսում են Տանձուտ, Դրախտիկ, Զիլ և այլ գետակներ: Շողակաթ միավորված համայնքը ձևավորվել է 2017թ. նոյեմբերի 5-ին, վեց գյուղական բնակավայրերի՝ Ադբերք, Շողակաթ, Արտանիշ, Դրախտիկ, Ծափաթաղ և Զիլ, միավորման արդյունքում: Համայնքի կենտրոնը Շողակաթ գյուղն է, որի հեռավորությունը Երևանից կազմում է 110 կմ, իսկ մարզկենտրոն Գավառից՝ 85 կմ: Գեղարքունիքի մարզի ամենափոքր միավորված համայնքն է, որը հիմնականում բնակեցված է 1989-1992թթ. Ադրբեջանից բռնագաղթված հայերով: Շողակաթ խոշորացված համայնքի մեջ մտնող գյուղական բնակավայրերը հիմնականում փոքր գյուղեր են, որոնք ունեն մինչև 1.000 բնակիչ: Համայնքի ավազանին ունի 7 անդամ:

Վայոց ձորի մարզ. գտնվում է Հայաստանի Հանրապետության հարավ-արևելյան մասում: Տարածքով միջին տեղ է զբաղեցնում ՀՀ մարզերի մեջ, իսկ բնակչությամբ ամենափոքր մարզն է: Մարզը զբաղեցնում է տարածք: 2308 քառակուսի կիլոմետր, հյուսիսից՝ սահմանակից է Գեղարքունիքի մարզին, հյուսիս-արևելքից՝ ԼՂՀ-ին, հարավ-արևելքից՝ Սյունիքին, հարավից՝ Նախիջևանի հանրապետությանը (Ադրբեջան), արևմուտքից՝

Արարատի մարզին: Այն բոլոր կողմերից լեռներով շրջապատված փորվածք է: Բարդ, խիստ մասնատված մակերեսով: Բարձրությունը տատանվում է 850 մ-ից (Արենի) մինչև 3522 մ (Վարդենիս լեռ): Համաձայն 01.07.2020թ. հաստատված հողային հաշվեկշռի, մարզի վարչական տարածքում կան 15787.7 հա վարելահող, 92204.8 հա արոտավայրեր, 5058.1 հա բնական խոտածածկ տարածքներ և 13687.6 հա հողատարածքներ, որոնցից ամենաակտիվ անտառային տարածքները: կազմում են 10155,9 հա: 2021 թվականի տվյալներով մարզի բնակչությունը կազմում է 59871 մարդ, որից շուրջ 67%-ը գյուղացիներ են: Նախկինում մարզն ուներ 3 քաղաքային և 44 գյուղական համայնք, որոնց միավորմամբ ձևավորվել են 5 խոշորացված համայնքներ՝ Արենի, Եղեգնաձոր, Եղեգիս, Վայք և Ջերմուկ: Մարզում բնակչության հիմնական զբաղմունքը գյուղատնտեսությունն է, որտեղ բնակվում են մարդիկ: հիմնականում կենտրոնացած է անասնապահության, այգեգործության և բանջարեղենի աճեցման վրա: Այս տարածաշրջանը բնութագրվում է լանդշաֆտների բազմազանությամբ, ռելիեֆի գոտիականությամբ և մասնատվածությամբ, ինչը պայմանավորված է բուսական և կենդանական աշխարհի բազմազանությամբ: Մարզի վարչական տարածքում կա 3 ենթաշրջան՝ Արփայի գոգավորություն, Վայքի ծալքավոր լեռնաշղթա (ձգվում է հարավում), Վարդենիսի հրաբխային սարահարթ (ձգվում է դեպի հյուսիս): Տարածաշրջանը բնութագրվում է բնական պայմանների մեծ հակադրություններով, ինչը պայմանավորված է մակերևույթի բարձրությունների մեծ տարբերությամբ, որը կազմում է ավելի քան 2500 մ: Մարզի վարչական տարածքում ստեղծվել են չորս արգելավայրեր՝ Եղեգնաձոր, Հերիերի բաց անտառ, Ջերմուկի անտառ և Ջերմուկ: Հիդրոլոգիական. Տարածաշրջանը հարուստ է բնությամբ, ինչպես նաև պատմամշակութային, ազգագրական-հնագիտական հուշարձաններով, բազմաթիվ բնապատմական համալիրներով-աշխարհագրական հուշարձաններով: Վայքի ծալքավոր լեռնաշղթան (ձգվում է հարավում), Վարդենիսի հրաբխային սարահարթը (ձգվում է դեպի հյուսիս): Տարածաշրջանը բնութագրվում է բնական պայմանների մեծ հակադրություններով, ինչը պայմանավորված է մակերևույթի բարձրությունների մեծ տարբերությամբ, որն ավելի քան 2500 մ է: Չորս արգելավայրեր: ստեղծվել են մարզի վարչական տարածքում՝ Եղեգնաձոր, Հերիերի բաց անտառ, Ջերմուկի անտառ և Ջերմուկի ջրաբանական: Տարածաշրջանը հարուստ է բնությամբ, ինչպես նաև պատմամշակութային, ազգագրական-հնագիտական հուշարձաններով, բազմաթիվ բնապատմական համալիրներով-աշխարհագրական հուշարձաններով: Վայքի ծալքավոր լեռնաշղթան (ձգվում է հարավում), Վարդենիսի հրաբխային սարահարթը (ձգվում է դեպի հյուսիս): Տարածաշրջանը բնութագրվում է բնական պայմանների մեծ հակադրություններով, ինչը պայմանավորված է մակերևույթի բարձրությունների մեծ տարբերությամբ, որն ավելի քան 2500 մ է: Չորս արգելավայրեր: ստեղծվել են մարզի վարչական տարածքում՝ Եղեգնաձոր, Հերիերի բաց անտառ, Ջերմուկի անտառ և Ջերմուկի ջրաբանական: Տարածաշրջանը հարուստ է բնությամբ, ինչպես նաև պատմամշակութային, ազգագրական-հնագիտական հուշարձաններով, բազմաթիվ բնապատմական համալիրներով-աշխարհագրական հուշարձաններով: Մարզի վարչական տարածքում ստեղծվել է չորս արգելավայր՝ Եղեգնաձոր, Հերիերի բաց անտառ, Ջերմուկի անտառ և Ջերմուկի ջրաբանական: Տարածաշրջանը հարուստ է բնությամբ, ինչպես նաև պատմամշակութային, ազգագրական-հնագիտական հուշարձաններով, բազմաթիվ բնապատմական համալիրներով-աշխարհագրական հուշարձաններով:

Վայոց ձորի մարզում ընտրված խոշորացված համայնքներ

Վայք համայնք. Վայք միավորված համայնքի տարածքը զբաղեցնում է Արփա գետի վերին ավազանը, հյուսիս-արևմուտքում Թեքսարն է, արևմուտքում՝ Վայոցսար հանգած հրաբուխը, արևելքում՝ Զանգեզուրի, հարավում՝ Վայքի լեռնաշղթաներն են: Մակերևույթը հիմնականում լեռնային է, լանդշաֆտների մեծ բազմազանությամբ: Վայք միավորված համայնքը Վայոց Ձորի մարզի ամենաընդարձակ տարածք ունեցող միավորված համայնքն է, որը զբաղեցնում է մարզի տարածքի ավելի քան 41%-ը: Տարածքով անցնում է Երևան-Մեղրի միջպետական ճանապարհը: Համայնքի տարածքում կան հանքային հանածոներ, շինարարական քար՝ գրանիտ, տրավերտին, բազմամետաղային հանքավայրեր և այլն: Համայնքային կենտրոնը Վայք քաղաքն է, որի հեռավորությունը մայրաքաղաքից կազմում է 140 կմ, իսկ մարզկենտրոնից 18 կմ: Վայք քաղաքի մշտական բնակչությունը կազմում է 5508 մարդ (01.01.2021թ): Վայք խոշորացված համայնքը ներկայիս կազմով ձևավորվել է 2021թ. դեկտեմբերի 5-ին և իր կազմում ընդգրկում է 20 բնակավայր, որից մեկը՝ քաղաքային: Գյուղական բնակավայրերի գերակշիռ մասը փոքր գյուղեր են. 19 գյուղական բնակավայրերից 18-ը ունեն 0-ից 1.000 բնակիչ, իսկ Զառիթափ բնակավայրն ունի 1379 բնակիչ: Համայնքի ավազանին ունի 15 անդամ:

Ջերմուկ համայնք. Ջերմուկ միավորված համայնքը գտնվում է Վայոց ձորի մարզի արևելյան հատվածում, արևելքից սահմանակից է Ադրբեջանին, իսկ մյուս բոլոր կողմերից՝ Վայք միավորված համայնքին: Ջերմուկ համայնքը տեղակայված է Արփա գետի վերին հոսանքում և երկու մասի է բաժանվում Արփա գետի գեղատեսիլ կիրճով: Տարածքի ռելիեֆը գերազանցապես լեռնային է, անտառապատ և գտնվում է ծովի մակերևույթից 1750 - 3000 մ բարձրության վրա: Համայնքի տարածքը շատ հարուստ է ջրային ռեսուրսներով, ինչպես նաև հիդրոկարբոնատային հանքային ջրերով: Համայնքային կենտրոնը Ջերմուկ քաղաքն է, որը գտնվում է ծովի մակարդակից 2080մ բարձրության վրա և ունի 4070 մշտական բնակչություն (01.01.2021թ): Հառավորությունը մարզկենտրոնից կազմում է 48 կմ, իսկ Երևանից 173 կմ: Ջերմուկ միավորված համայնքը ձևավորվել է դեռևս 2017թ. նոյեմբերի 5-ին, հինգ բնակավայրերի՝ ք.Ջերմուկ, Կեչուտ, Գնդեվազ, Հերիեր և Կարմրաշեն, միավորման արդյունքում, բայց 2021թ. դեկտեմբերի 5-ին համայնքի կազմից դուրս են բերվել Հերիեր և Կարմրաշեն բնակավայրերը, որոնք միացել են Վայք համայնքին: Ներկայումս Ջերմուկ խոշորացված համայնքի կազմում գտնվում են՝ Ջերմուկ քաղաքը, Կեչուտ և Գնդեվազ գյուղերը: Գյուղական համայնքները մեծ չեն բնակչությունը կազմում է մինչև 1000 մարդ: Ջերմուկ համայնքի ավազանին ունի 15 անդամ:

Եղեգիս համայնք. Եղեգիս համայնքը տեղադրված է Արփա գետի վտակներ Եղեգիս և Աղնջաձոր գետերի գետահովիտներում, որոնք հիմնականում կիրճանման են և ունեն լեռնային կտրտված տեղադիրք: Եղեգիս գետն սկիզբ է առնում Վարդենիս լեռան հարավային լանջերից՝ 3200 մ բարձրության վրա: Եղեգիս համայնքի ծովի մակարդակից միջին բարձրությունը կազմում է 1650-1690 մ: Համայնքի տարածքում կան հանքային հանածոներ՝ գրանիտ, տրավերտին, բազալտներ և այլն: Համայնքի գետերը բավականին արագահոս են և ունեն հիդրոէներգետիկ բարձր ներուժ: Եղեգիս գետի վրա կառուցված է 17 փոքր հիդրոէլեկտրակայան (ՓՀԷԿ): Եղեգիս միավորված համայնքը կազմավորվել է 2017թ. նոյեմբերի 5-ին, տասնվեց գյուղական բնակավայրերի միավորման արդյունքում: Միավորված համայնքի կազմում գտնվող 16 բնակավայրերից միայն երկուսի բնակչությունն է կազմում 1000-ից 2000 մարդ, մյուս համայնքներից 11-ը ունեն 100-ից մինչև 1000 մարդ, Սևաժայռն, ունի ընդամենը 24 բնակիչ, իսկ 3- բնակավայր չունի մշտական բնակչություն: Համայնքի կենտրոնը Շատին բնակավայրն է, որը տեղակայված է ծովի մակարդակից 1270 մ բարձրության վրա և ունի 1792 մշտական բնակիչ (01.01.2021թ.): Հառավորությունը մարզկենտրոնից կազմում է 13,5 կմ, իսկ Երևանից 132 կմ: Եղեգիս համայնքի ավազանին ունի 11 անդամ:

Համայնքների եվ ծրագրի ցուցադրական տարածքների ընտրության գործընթացը. PPG-ի ընթացքում ծրագրի տեղամասի ընտրությունն իրականացվել է բազմամասնագիտական թիմի ներգրավմամբ՝ ներառյալ արոտավայրերի/խոտհարքների, LDN-ի, անտառների, կենսաբազմազանության և ՊՏ-ների/KBA/IBAs, ջրաբան, տնտեսագետ, GIS, գենդերային, էկոտուրիզմի, վարքագծի փոփոխության և գենդերային հարցերի փորձագետներ, ինչպես նաև WWF Հայաստանի և Շրջակա միջավայրի նախարարության մասնագետներ (GEF OFP; UNCCD, UNCBD, UNFCCC համակարգողներ): Քննարկումներում ինտեգրվել են գյուղատնտեսության և հողի կառավարման պորտֆելներ կրող այլ ճյուղային նախարարությունների ներկայացուցիչների տեսակետները (համապատասխանաբար՝ էկոնոմիկայի և տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություն): Ծրագրի տեղամասերի ընտրության համար անցկացվել են մի քանի նիստեր: Նախնական նախապատրաստական փուլը ներառում էր GIS-ի կառուցվածքային տվյալների հավաքածուների ստացում կառավարական և ոչ կառավարական պաշտոնական աղբյուրներից և ինտեգրալ տվյալների բազայի մշակում շեյփ ֆայլերի ստեղծման համար: GIS քարտեզագրման և վերլուծության արդյունքում ստացվել են տարբեր պրոֆիլային քարտեզներ (Հողերի դեգրադացիայի միտումները ներկայացնող LDN ցուցիչի քարտեզագրման արդյունքներ, KBA/IBA, ոռոգելի հողեր և այլն), որոնք վերանայվել են յուրաքանչյուր առաջնահերթ տարածաշրջանի (մարզի) համար՝ դիտարկելով խոշորացված համայնքները (այսինքն ձևավորվել են նոր ավելի մեծ վարչական կառույցներ տեղական միաձուլման գործընթացի արդյունքում), այնուհետև անհրաժեշտության դեպքում տվյալների բազայի վերագրվող տվյալները ստուգվել են պաշտոնական պետական կարգավորող աղբյուրների վիճակագրության հետ (օրինակ՝ որոշումներ): Քննարկումները հանգեցրին 6 խոշորացված համայնքների գերակա դիտարկելուն, որոնք կներգրավեն ծրագրի գործունեության մեջ: Գեղարքունիքի մարզում առաջարկվել է ընտրել 3 համայնք՝ Մարտունի, Վարդենիս և Շողակաթ: Վայոց ձորի մարզում առաջարկվել է ընտրել ևս 3 համայնք՝ Վայք, Ջերմուկ և Եղեգիս: Ընտրված բոլոր 6 խոշորացված համայնքները աշխարհագրորեն սահմանակից են միմյանց:

Դիտարկված չափորոշիչներ. Հ աշվի են առնվել մի քանի չափանիշներ: ԳԷՀ ցուցանիշներ; KBA/IBA-ի առկայությունը և մոտիկությունը (KBAs/IBAs, PA, էկոլոգիական միջանցքներ); LDN քարտեզագրման արդյունքներ (հողերի դեգրադացիայի միտումներ); հողօգտագործման տարբեր տեսակների ընտրություն, որոնք ներկայացնում են առաջարկվող ծրագրի գործողությունները և ծրագրի լանդշաֆտային մոտեցումը, համայնքների միավորման պաշտոնական արդյունքները (ապակենտրոնացման գործընթացի մաս), որի արդյունքում խոշորացված համայնքներ են առաջացել:

Ընտրության առաջին քայլ. KBAs/IBA-ների և այլ կարևոր կենսաբազմազանության տարածքների նույնականացում՝ որպես կենսաբազմազանության հղման կետեր (Կենսաբազմազանությունը Սևանա լճի ավազանում՝ օգտագործելով առկա տվյալների աջակցվող կենսաբազմազանության կարևոր արժեքների քարտեզագրումը (PAs/KBAs/IBAs). Սևան ազգային պարկ (ՊՏ) և վայրի բնության արգելավայրեր, ինչպես Ջերմուկի անտառային արգելավայրը և Ջերմուկի հիդրոլոգիական արգելավայրը, Հերիերի նոսր անտառային արգելավայրը, Գնդասարի ԿԲԱ-ն և 3 ԿԹԿ-ները, Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի կարևոր անտառային էկոհամակարգերը, նախկինում հետազոտված Պալեարկտիկական խոտածածկ տարածքները, WWF Հայաստանի աջակցությամբ Հարավարևելյան Փոքր Կովկասի էկոմիջանցքը:

Երկրորդ քայլ. Հաշվի են առնվել այլ չափանիշներ, ինչպիսիք են LDN ցուցանիշների քարտեզագրման արդյունքները, արոտավայրերի /խոտհարքների, անտառների, հողերի դեգրադացիայի միտումները, ոռոգվող հողերը և ջրային ռեսուրսները: Տարբեր աստիճանի

դեգրադացիայի տակ գտնվող հողօգտագործման այս բոլոր տեսակները ներկայացված են ընտրված համայնքներում:

Խոշորացված համայնքների վրա կենտրոնանալու առավելությունն այն է, որ ընտրված տարածքները ներառում են ավելի բազմազան լանդշաֆտ և, հետևաբար, ավելի հարմար են ծրագրի լանդշաֆտային մոտեցմանը: Այնուամենայնիվ, վտանգ կա նաև խոշորացված նոր համայնքների հետ կապված, քանի որ դրանք նոր ձևավորված վարչական միավորներ են, որոնք կարող են գործառույթային առումով դեռ դերերի բաշխման անցումային գործընթացում լինել՝ պարտականությունները դեռ վերջնական չեն հստակեցված: Խոշորացման գործընթացում ներգրավված որոշ բնակավայրերի ադմինիստրացիան, որոնք գրկվել են նախկին կառավարչական լծակներից, դիմադրեն խոշորացման հետևանքով փոփոխություններին: Այսպիսով, ծրագիրը կվավերացնի և կվերագնահատի 6 համայնքների ընտրությունը ծրագրի մեկնարկին՝ ստուգելով ծրագրի գործունեությանը մասնակցելու պատրաստականությունը, քանի որ ենթադրվում է, որ որոշ (տարածքային/վարչական) տեղաշարժեր ընտրված խոշորացված համայնքներում դեռ կարող են տեղի ունենալ:

Երրորդ քայլը Ծրագրի տեղանքների ընտրությունը նպատակային տարածքների վերաբերյալ վիճակագրական տվյալների դիտարկումն ու վերլուծությունն էր՝ նպատակաուղղված հողօգտագործման հիմնական տեսակների մակերեսների ավելի հստակ հասկանալու համար (անտառային տարածքներ, վարելահողեր, արոտավայրեր, խոտհարքներ)՝ ԳԷՀ-ի պահանջվող ցուցանիշները հաստատելու նպատակով: Ստորև բերված աղյուսակը արտացոլում է ամփոփ տվյալներ ընտրված տարածքների վերաբերյալ, որոնք ձևավորում են ծրագրի հիմնական ցուցանիշները:

Աղյուսակ 2. Համայնքի հողային եվ ջրային ռեսուրսների վերաբերյալ տվյալներ (կազմված է PPG թիմի ներկայացրած պաշտոնական աղբյուրներից)

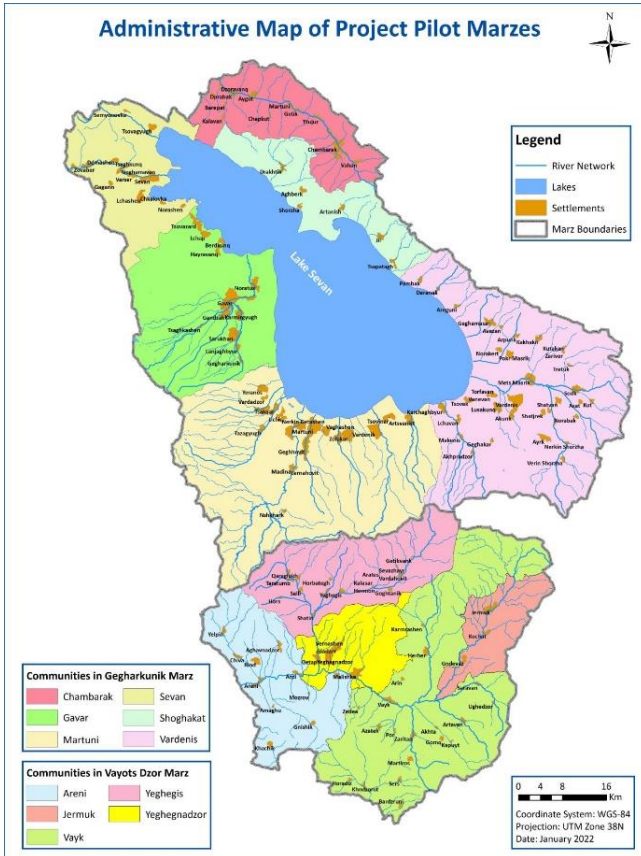
#	Համայնք /բնակավայրերի #	Արոտավայրեր եվ խոտհարքներ / հա	Ռոզգելի տարածքներ / հա	Անտառածածկ / հա
1	Շողակաթ / 6	14,813.1	0.0	1,477.3
2	Վարդենիս / 36	63,972.7	29,639.8	1,801.8
3	Մարտունի / 19	72,537.0	34,497.9	2,529.3
4	Եղեգիս / 16	29,263.6	7,180.3	1,645.1
5	Վայք / 20	63,838.8	16,574.1	3,805.1
6	Ջերմուկ / 3	13,396.0	1079.1	2,596.4
	ԸՆԴԱՄԵՆԸ	257,821.3	88,971.2	13,855.0
	Որից ցուցադրական տարածքներ	150,000	10,000	5,800+2,200

Չորրորդ քայլը. Ընտրված խոշորացված համայնքային կլաստերների նույնականացումն էր բնական ռեսուրսների օգտագործման համակցությամբ, ինչը լավագույնս կհամապատասխանի ծրագրի լանդշաֆտային մոտեցմանը և ծրագրի նպատակին, որն անհրաժեշտ է ծրագրի հիմնական ցուցանիշներին հասնելու, ինչպես նաև որպես «դեպքի ուսումնասիրություն» ծառայելու համար: Հետևաբար, տարբեր ֆունկցիոնալ տիպի հողատարածքների GIS աջակցվող շերտերի լավագույն համակցությունը (KBA/IBA-ի առկայություն, անտառ, հողերի դեգրադացիայի միտում, ոռոգվող տարածք կամ ջրային

ռեսուրս) եղել է տարբեր տեսակի հողօգտագործման համապատասխան կլաստերների պատկերացման և ընտրության կենտրոնում:

Ընտրված խոշորացված համայնքներում այս գոման քայլը հանգեցրեց մոտ 150,000 հա արոտավայրերի/խոտհարքների ցուցադրական տարածքների, 10,000 հա ռոտզվող/գյուղատնտեսական տարածքների, 8,000 հա անտառային տարածքների (որից 2,200 հա դեգրադացված գիհու ցողունի) GIS քարտեզավորման վերլուծության միջոցով առավել ճշգրիտ թիրախավորմանը:

Քննարկված կարևոր կետ էր անվտանգության հարցը՝ հաշվի առնելով, որ ընտրված

ցուցադրական տարածքների որոշ հատվածներ գտնվում են Ադրբեջանի հետ սահմանի մերձակայքում՝ ներկայումս նրանց գորքերի ռազմական վերահսկողության տակ, և այս տարածքներ մուտքը սահմանափակ է: Որպես նախազգուշական միջոց, որոշ ցուցադրական տարածքների արոտավայրերի/խոտհարքների 15-20%, դիտարկվել է սահմանից մի քանի կմ հեռավորության վրա: Այս տեղամասերը կվերագնահատվեն ծրագրի սկզբում և մշտապես մշտադիտարկման կենթարկվեն՝ համաձայն ՄԱԶԾ SES ընթացակարգի: Այս նախազգուշական միջոցը համարվում է անհրաժեշտ, քանի որ ժամանակ առ ժամանակ արձանագրվել են բախումներ սահմանին զինվորական ուժերի միջև՝ չնայած Լեռնային Ղարաբաղի հրադադարի մասին համաձայնագրին (2020թ. նոյեմբերին):

Նկ. 3. Ընտրված համայնքներ

Հինգերորդ քայլը Երջակա միջավայրի նախարարության (ՇՄՆ) կողմից առաջարկվող համայնքների պաշտոնական հաստատումն էր՝ որպես գլխավոր պատասխանատու մարմինը, որն իրականացնում է UNCCD, CBD, UNFCCC կոնվոնցիաների պահանջների և GEF ազգային համակարգումը, և համապատասխան պաշտոնյաներ պատասխանատու են բնական ռեսուրսների ընդհանուր պլանավորման, կառավարման և վերահսկման համար: ՇՄՆ-ն խնդրել է մեկնաբանություններ/արձագանք մյուս պատասխանատու համապատասխան մարմիններից (ճյուղային նախարարություններ), օրինակ՝ էկոնոմիկայի նախարարությունից, որը ներկայումս պատասխանատու է գյուղատնտեսության ոլորտում և տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունից՝ հողօգտագործման պլանավորման համար: Համայնքների ընտրության գործընթացի արձանագրության մեջ արտացոլված ավելի մանրամասն տեղեկատվությունը և ցուցադրական քարտեզները օգտագործվել են տարբեր հանդիպումների ժամանակ, շահագրգիռ կողմերի ներգրավման գործընթացում, ստանալով դրական արձագանք հիմնական շահագրգիռ կողմերից խոշորացված ընտրված համայնքների և հատուկ նպատակային ցուցադրական տարածքների և բնակավայրերի վերաբերյալ: Եզրափակելով, առաջարկվում է հետևյալ խոշորացված/միաձուլվող

համայնքները՝ աջակցելու ՄԱԶԾ-ԳԷՖ լայնածավալ ծրագրի շրջանակներում ցուցադրական աշխատանքներին. Գեղարքունիքի մարզում՝ Մարտունի, Վարդենիս, Շողակաթ և Վայոց ձորի մարզում՝ Վայք, Ջերմուկ, Եղեգիս:

Թիրախային վեց համայնքներում առկա են 100 բնակավայրեր, որոնցից 4-ը քաղաքային են, 96-ը՝ գյուղական: Գեղարքունիքի մարզը հիմնականում ագրարային է. տարածաշրջանի գյուղատնտեսությունը էական նշանակություն ունի երկրի ագրոպարենային համակարգի համար: Հանրապետությունում արտադրվող ամբողջ հացահատիկի մոտ 15-20%-ն արտադրվում է մարզում՝ կարտոֆիլի ավելի քան 40%-ը: Գյուղատնտեսության առաջատար ուղղություններն են անասնապահությունը, մեղվաբուծությունը, կերային հացահատիկային կուլտուրաները՝ կարտոֆիլագործությունը, իսկ շատ փոքր չափով՝ պտղաբուծությունը: Անասնապահության հիմնական ուղղությունը կաթի և մսամթերքի արտադրությունն է: Մարզում աշխատատեղերի մոտ 68%-ն ապահովում է գյուղատնտեսությունը: Վայոց Ձորը տնտեսության մեջ ևս ընդհանուր արտադրանքի մեջ ամենամեծ տեսակարար կշիռն ունի գյուղատնտեսությունը: Ֆերմաները հիմնականում մասնագիտացած են անասնաբուծության մեջ, իսկ բուսաբուծության առաջնային ուղղություններն են պտղաբուծությունն ու խաղողագործությունը: Գյուղատնտեսության ոլորտն ապահովում է մարզի աշխատատեղերի զգալի մասը:

Աղյուսակ 3. Ընտրված խոշորացված համայնքներ, սոցիալ-տնտեսական տվյալներ

Մարզ/շրջկենտրոն	Միավորվող համայնքներ	Բնակավայրեր	Քաղաքային	Վարչական տարածք, հա	Բնակչություն 01.01.2021թ	Բնակչության խտություն Մարդ/քառ. կմ
Գեղարքունիք, Գավառ	Մարտունի	19 (1) ⁵⁵	1	118,045.95	88,751	75.18
	Վարդենիս	36 (2)	1	111,658.6	33,139	29.68
	Շողակաթ	6	0	31,954.8	3,328 թ	10.41
	Ընդամենը	61(3)	2	261,659.4	125,218	47.86
Վայոց ձոր, Եղեգնաձոր	Վայք	20(4)	1	95,016.76	11,166	11.75
	Ջերմուկ	3	1	20,158.39	5,726	28.41
	Եղեգիս	16(4)	0	47,663.46	6,208	13.02
	Ընդամենը	39 (8)	2	162,838.6	23,100	14.19
ԸՆԴԱՄԵՆԸ ԲՈՂՈՐ ԹԻՐԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐՈՒՄ		100 (11)	4	424,498.0	148,318	34.94

PPG փուլում իրականացվել է թիրախային համայնքների SWOT վերլուծություն՝ հաշվի առնելով բնական ռեսուրսները և սոցիալ-տնտեսական պայմանները տեղական զարգացման ներուժի նկատմամբ.

Ուժեղ կողմեր	Թույլ կողմեր
<ol style="list-style-type: none"> Հարուստ կենսաբազմազանությունը, բնական էկոհամակարգերի զեղատեսիլ և բազմազան բնական լանդշաֆտների առկայությունը, Տարածաշրջանը սիրող և նվիրված, զարգացման տրամաբանություն և ցանկություն 	<ol style="list-style-type: none"> Համեմատաբար խիստ բնակլիմայական պայմանները և կլիմայի փոփոխության հարմարվողականության ցածր մակարդակը,

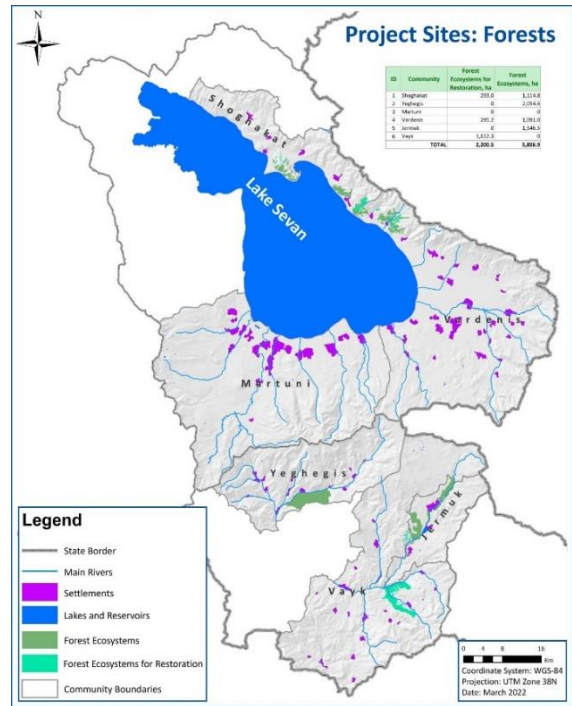
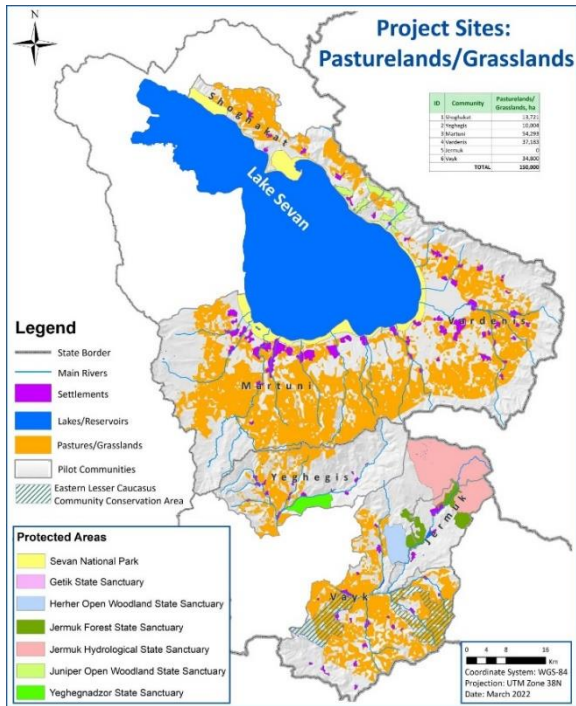
⁵⁵Փակագծերում պատկերված են համայնքների ոչ մշտական կամ նոսր բնակեցված բնակավայրերը.

<p>ունեցող աշխատունակ բնակչության առկայությունը,</p> <p>3. Գյուղատնտեսական նշանակության բավականին ընդարձակ հողային ռեսուրսների առկայությունը,</p> <p>4. Խմելու և ոռոգման համար բավարար քանակի և որակի ջրային պաշարների առկայությունը,</p> <p>5. Կայուն և օրգանական գյուղատնտեսության զարգացման համար նպաստավոր բնակլիմայական պայմանների առկայությունը,</p> <p>6. Էկոլոգիապես մաքուր ալպյան մարգագետինները, բավարար քանակությամբ արոտավայրերի և խոտհարքների առկայությունը,</p> <p>7. Անասնապահության վարման երկարամյա մշակույթը և կենդանական ծագման մթերքների արտադրության մեծ ծավալները,</p> <p>8. Հարուստ կենսաբազմազանությունը և «Մևանա լիճ» ազգային պարկի առկայությունը,</p> <p>9. Տարածաշրջանում բնության և պատմաճարտարապետական հուշարձանների, կոթողների, հնագույն բնակատեղիների, կիկլոպյան ամրոցների և այլ մշակութային վայրերի առկայությունը,</p> <p>10. Հանքահումքային պաշարների առկայությունը,</p> <p>11. Բնակավայրերում համայնքապատկան տարածքների և շինությունների առկայությունը,</p> <p>12. Զբոսաշրջության տարբեր ուղղությունների զարգացման համար անհրաժեշտ բազային ռեսուրսների և հնարավորությունների առկայությունը,</p> <p>13. Միջպետական նշանակության ճանապարհին մոտ գտնվելը,</p> <p>14. Գյուղատնտեսական մթերքի համամետաբար մոտ գտնվող սպառման շուկայի առկայությունը,</p> <p>15. Վերականգնվող էներգետիկայի զարգացման համար նպաստավոր պայմանները, արեզակնային ճառագայթման բարձր ներուժը և կենսազանգվածի մեծ հնարավորությունները:</p>	<p>2. Համայնքներում կենսապայմանների ցածր մակարդակը և բնակչության շարունակական արտագաղթը,</p> <p>3. Համայնքային իշխանությունների կողմից իրավիճակի ոչ ճիշտ գնահատումը, զարգացման ոչ արդյունավետ ծրագրերի առկայությունը և դրանց իրականացման արհեստավարժ աշխատակազմերի և գործուն մեխանիզմների բացակայությունը,</p> <p>4. Համայնքային ռեսուրսների և բյուջեների միջոցների ոչ արդյունավետ օգտագործումը,</p> <p>5. Համայնքների կառավարման գործընթացներում բնակչության ցածր ներգրավվածությունը, որոշումների կայացման գործընթացներին մասնակցելու մոտիվացիայի պակասը,</p> <p>6. Բնակչության զբաղվածության և սոցիալական ապահովության ցածր մակարդակը,</p> <p>7. Համայնքային ենթակայության հասարակական նշանակության կառույցներում բնակչությունը մինիմալ պայմաններով ապահովվածության պակասը և տարվա ցուրտ հատվածում դրանց գործարկման դժվարությունները,</p> <p>8. Խմելու ջրի ջրամատակարարման ենթակառուցվածքների ոչ բարվոք վիճակը, ջրահեռացման կենտրոնացված համակարգերի և մաքրման կայանքների բացակայությունը,</p> <p>9. Ճանապարհային և փողոցային ցանցերի անբարեկարգ վիճակը և հասարակական տրանսպորտի հասանելիության դժվարությունները,</p> <p>10. Բնակավայրերում հասարակական և մշակութային կյանքը լիարժեք կազմակերպելու համար համապատասխան վայրերի և ենթակառուցվածքների բացակայությունը,</p> <p>11. Աղբահանության բացակայությունը կամ կազմակերպման փոքր ծավալներն ու ցածր մակարդակը,</p> <p>12. Կայուն գյուղատնտեսության վարման փոքր կարողությունները և գիտելիքների ցածր մակարդակը,</p> <p>13. Ոռոգման ցանցի, ներհամայնքային ու ներբնակավայրային ոռոգման ենթակառուցվածքների բացակայությունը,</p> <p>14. Գյուղատնտեսական տեխնիկայի պակասը, առկա տեխնիկայի մաշվածությունը,</p> <p>15. Զբոսաշրջային ենթակառուցվածքների պակասը և այդ ուղղությամբ բնակչության թույլ կարողությունները:</p>
--	---

Հնարավորություններ	Սպառնալիքներ
<ol style="list-style-type: none"> 1. Բարձրացնել համայնքների և տեղական ՔՀԿ-ների, արտաքին աշխարհի հետ նոր կապեր ու համագործակցություն ստեղծելու և հարաբերություններ կառուցելու կարողությունները, 2. Համախմբել առկա մարդկային, գույքային ու ֆինանսական ռեսուրսները, ճիշտ գնահատել առկա իրավիճակը, մշակել ու իրականացնել համայնքի զարգացման արդյունավետ ծրագրեր, 3. Զարգացնել համայնքի արդյունավետ ծրագրեր մշակելու կարողությունները, ներգրավել անկախ փորձագետներ և հնարավորինս մեծացնել պետական աղբյուրներից, միջազգային և տեղական կազմակերպություններից համայնքի զարգացման համար ներգրավվող միջոցները, 4. ներդնել համայնքի տարածքում տնտեսական գործունեության (հատկապես՝ զբոսաշրջություն, գյուղատնտեսություն, փոքր և միջին արտադրություններ և այլն) խրախուսմանն ուղղված տարբեր մեխանիզմներ, բարձրացնելով համայնքի սեփական ռեսուրսների և ֆինանսական ներդրումների ծավալները, 5. Նպաստել համայնքի մեջ մտնող բնակավայրերի համաչափ զարգացմանը և համայնքի սոցիալ-տնտեսական մրցունակության ու գրավչության մակարդակի բարձրացմանը 6. նպաստել համայնքների ավագանիների կազմերում երիտասարդների և կանանց ներգրավվածության մեծացմանը և կառավարման արդյունավետության բարձրացմանը, 7. Տարածաշրջանում խթանել կայուն և օրգանական գյուղատնտեսության զարգացումը, նոր տեխնոլոգիաների կիրառությունը և էկոլոգիապես անվտանգ սննդամթերքների արտադրությունը 8. Նպաստել համայնքում բնակչության էներգետիկ կայունության և անվտանգության մակարդակի բարձրացմանը, խթանելով էներգիայի և էներգակիրների տեղական աղբյուրների օգտագործումը: 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Համայնքի երիտասարդների արտագաղթը և արտագնա աշխատանքը բնակչության եկամուտների հիմնական աղբյուր դիտարկելու վտանգավոր գործելակերպը, 2. Փոքր բնակավայրերից բնակիչների արտահոսքը դեպի համայնքի կենտրոն կամ այլ բնակավայրեր, 3. Համայնքային կենտրոնների զարգացմանը մեծ ուշադրություն և միջոցներ տրամադրելը, ի հաշիվ համայնքի ավելի փոքր բնակավայրերի, 4. Համայնքի բնակիչների անվստահությունը և թերահավատությունը ՏԻՄ-երի գործունեության նկատմամբ, առավել վատ դեպքերում հիասթափությունը և անտարբերությունը, 5. Տարբեր բնական աղետները, կլիմայական բացասական դրսևորումները և համայնքի դիմակայունության ցածր մակարդակը, 6. Կլիմայի փոփոխության արդյունքում ջերմաստիճանի բարձրացումը, հողերի դեգրադացիան, ջրային պաշարների նվազումը, անտառային և դաշտային հրդեհների հաճախացումը, կարկտահարության, ցրտահարության, հեղեղումների դեպքերի աճը, ուժեղ քամիները և համայնքների ԿՓ հարմարավորականության կարողությունների ցածր մակարդակը, 7. Տնտեսության տարբեր ճյուղերի զարգացման արդյունքում բնության ու շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցությունների ավելացումը և համայնքի դրանց մեղմման կարողությունների ցածր մակարդակը, 8. Գյուղատնտեսության ոլորտի զարգացման արդիական տեխնոլոգիաների ներդրման հապաղումը, ոլորտի տնտեսական արդյունավետության նվազումը և գյուղատնտեսական հողերի զանգվածային օտարումները, 9. Զբոսաշրջության զարգացմանը խոչընդոտող տարբեր միտումները՝ համաճարակ, պատերազմ և այլն:

Ծրագրի ցուցադրական տարածքներ.

(ՊՏ-ները/ԿԿՏ-ները/ԿԹՏ-ները և ծրագրի թիրախավորված այլ կենսամիջավայրերը ներկայացված են Հավելված 19-ում)

Նկ. 4. Թիրախային համայնքներում ընտրված արտավայրեր եվ խոտհարքների տարածքներ

Նկ. 5. Ընտրված անտառային տարածքներ թիրախային համայնքներում

Արտավայրեր, խոտհարքներ եվ անտառային ցուցադրական տարածքներ

Ծրագրում ընդգրկված մարզերում թիրախավորված վեց համայնքներից հինգում (Շոգակաթ, Եղեգիս, Մարտունի, Վարդենիս, Վայք) պաշտոնապես գրանցված 216,848,9 հա արտավայրերից և խոտհարքներից (առավել ՊՏ-ներից դուրս տարածքներում՝ 194,609,45 հա արտոներ և 22,239,45 հա խոտհարքներ - Նկար 4) PPG փորձագետներն ընտրել են մոտ 150,000 հա արտավայրերի և խոտհարքների տարածքներ՝ Արդյունք 3.1.1-ի շրջանակներում ցուցադրական աշխատանքների իրականացման նպատակով: Այս տեղանքների ընտրությունը հիմնված է LDN ցուցանիշների քարտեզագրման արդյունքների վրա (հողերի դեգրադացիայի միտումների գնահատում) և դիտարկվել է Արևելյան Փոքր Կովկասի էկոլոգիական միջանցքի և համայնքների պոտենցիալ պահպանության տարածքի KBA/IBA-ին և ՊՏ-ներին մոտիկությանը: Օրինակ՝ Շորգա գյուղի մոտ գտնվող արտավայրերն ընտրվել են արտավայրերի կայուն կառավարման պլանների մշակման համար, Արդանիշ թերակղզու բարձր կենսաբազմազանությունը պաշտպանելու նպատակով: Արտանիշ թերակղզու Ծափաթաղ (Շոգակաթ համայնք), Փամբակ և Դարանակ (Վարդենիս համայնք) գյուղական բնակավայրերի (մոտ 6929 հա) արտավայրերը հարում են նոսր գիծու և կաղնու անտառային արգելավայրին (նկար 9), որտեղ տեղական համայնքներն ապօրինի արածեցնում են իրենց անասունները՝ վնասելով նոսր գիծի և կաղնու անտառային էկոհամակարգերը, ինչը բեզոարյան այծի նախընտրած կրիտիկական միջավայրն է: Կայուն արտավայրերի ռեժիմները կուժեղացնեն վայրի բնության միգրացիոն միջանցքը և կաջակցեն բեզոարյան այծերի կենսամիջավայրի

ընդլայնմանը Վայոց Ձորից մինչև Գեղարքունիքի մարզ, հաշվի առնելով, որ Գեղարքունիքում պատմականորեն բեզոարյան այծի պոպուլյացիաներ են եղել:

Նմանապես, Արդյունք 3.1.3-ով նախատեսված գործողությունների համար թիրախային համայնքներում պաշտոնապես գրանցված ընդհանուր անտառային տարածքներից (3,649 հա Գեղարքունիքում և 9,389.1 հա Վայոց ձորում) PPG փորձագետներն ընտրել են 8,000 հա անտառային էկոհամակարգեր, որից մոտ 2,200 հա անտառային էկոհամակարգերն ընտրվել են օժանդակվող բնական վերականգնման ցուցադրման համար, ընտրված տեղանքները մասամբ ներկայացնում են նոսր գիհու և կաղնու անտառներ Շոգակաթում (145.8 հա) և Վարդենիսում (442.4 հա)՝ (ըստ ստորև բերված նկար 9-ի) և Վայոց ձորի Վայք համայնքում (1,612.3 հա)՝ ընտրված են խառը անտառներ են: Այս անտառային տարածքները (օրինակ՝ գիհու նոսր անտառների արգելավայրերում և շրջակայքում) ենթարկվում են անասունների ապօրինի արածեցման երիտասարդ ծառերը տրորելու և ուտելու ճնշման, ինչպես նաև անտառների դեգրադացման պատճառ դարձած հարակից արոտավայրերի այրման գյուղատնտեսական գործելառճից ու անտառային հրդեհների (օրինակ՝ Վայք համայնքում) վնասմանը: Ծրագիրն ընտրել է այս տարածքները և աշխատելու է գործող Արոտօգտագործողների կոոպերատիվների և անտառների կառավարման մարմինների (Հայանտառ) հետ՝ աջակցելով հերթափոխային արածեցման միջոցառումներին (ներառյալ արգելավայրերի շուրջ արածեցման արգելքը, օրինակ՝ գիհու/կաղնու անտառները) և խրախուսելով ֆերմերներին դադարեցնել գյուղատնտեսական տարածքների այրման կործանարար վարքագծից:

Բացի այդ, Եղեգիս (2,054.6 հա), Ջերմուկ (1,546.5 հա), Վարդենիս (1,011.8 հա) և Շոգակաթ (1,194 հա) համայնքներում (Նկար 5) կառավարման մարմինների (Հայանտառ) և տեղական համայնքների հետ համատեղ անտառային կայուն կառավարման պլանների մշակման համար ընտրվել են մոտ 5,800 հա անտառային էկոհամակարգեր: Այս տարածքներում իրավիճակը կրիտիկական է հատկապես Վայք համայնքի Արտավան բնակավայրին հարող անտառներում, որտեղ 2017 թվականին անտառային հրդեհը զգալի վնաս է հասցրել գիհու նոսր անտառներին: Եղեգիս համայնքի Վարդահովիտ բնակավայրի հարակից անտառների վրա լուրջ խնդիրներ են ստեղծվել՝ կապված 2020 թվականին վնասատուների բռնկման հետ, որոնք հսկայական վնաս են հասցրել ծառերին:

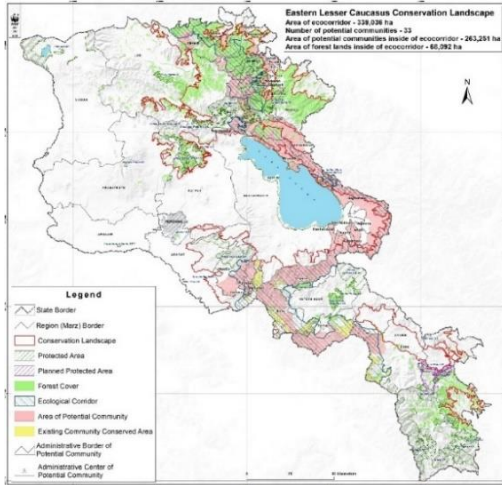
Նկար 6. Այրված անտառներ Վայոց ձորի մարզում Արտավան ել Սարավան գյուղերի մոտ (լուսանկարը՝ WWF Հայաստանի)

Բացի անտառային հրդեհների հետևանքով առաջացած վնասների, անտառային տարածքներին հարող արոտավայրերի անկանոն օգտագործումը խոչընդոտում է անտառի եզրին գտնվող երիտասարդ ծառերի բնական ինքնավերականգնման հնարավորությունը:

Անտառային էկոհամակարգերի այս տարածքները գտնվում են (ամբողջովին կամ մասնակի) Արևելյան Փոքր Կովկասի էկոլոգիական միջանցքի պոտենցիալ համայնքային պահպանության տարածքների և վայրի բնության արգելավայրերի, ԿԿՏ/ԿԹՏ-ների ներսում կամ անմիջական հարևանությամբ:

Նկար 7. ԿԿՏ-ները եվ առաջնահերթ պահպանության լանդշաֆտը (ըստ WWF Հայաստանի)

Ընտրությունը հիմնված էր դեգրադացիայի միտումների գնահատման վրա՝ հիմնված անտառների գնահատման վերագրվող տվյալների վրա, ինչպիսիք են ամբողջականությունը և բռնիտատը: Ընտրության ժամանակ հաշվի է առնվել նաև նոսր անտառի առկայությունը (այրված տարածքներում): Թիրախային 6 համայնքների 100 բնակավայրերից 26-ը մասնակցել են CARMAC II ծրագրին, որն աջակցել է Արոսոգտագործողների կոոպերատիվների ստեղծմանը: ԳԷՀ-ի այս ծրագիրը կաշխատի գործող արոտավայրերի օգտագործողների կոոպերատիվների հետ և կհենվի CARMAC II-ի արդյունքների վրա:

Մոտ 8,500 հա խոտհարքները (ընտրված 150,000 հա-ից) պալեարկտիկական կենսաբազմազանությամբ հարուստ խոտհարքներ են, որոնք հայտնաբերված են առնվազն 3 վայրերում՝ Սելիմում, Հարմոնում և Շորժայում, որոնցից մի քանիսը նախկինում նմուշառվել և հետազոտվել են 2020 թ. Եվրասիական չոր խոտհարքների խմբի (EDGG) հետազոտողների կողմից 13-րդ աշխատաժողովի և դաշտային դիտարկման շրջանակներում: Ամենահարուստ խոտածածկ կենսաբազմազանությունը հայտնաբերվել է Արտանիշ թերակղզում (Սևանա լճի մոտ):

Նկ. 8. Սելվանա լճի մերձակայքում կենսաբազմազանությամբ հարուստ կիսաչոր խոտհարքների նմուշառում.⁵⁶

Ընտրված տարածքների արոտավայրերի, խոտհարքների և անտառային էկոհամակարգերի համառոտ գնահատում (հատված Արոտների և անտառների ռեսուրսների վերաբերյալ PPG-ի ամբողջական գեկույզից).

⁵⁶https://www.researchgate.net/publication/344142055_High_diversity_in_Armenian_grasslands_EDGG_Field_Workshop_provides_standardized_data_for_the_first_time

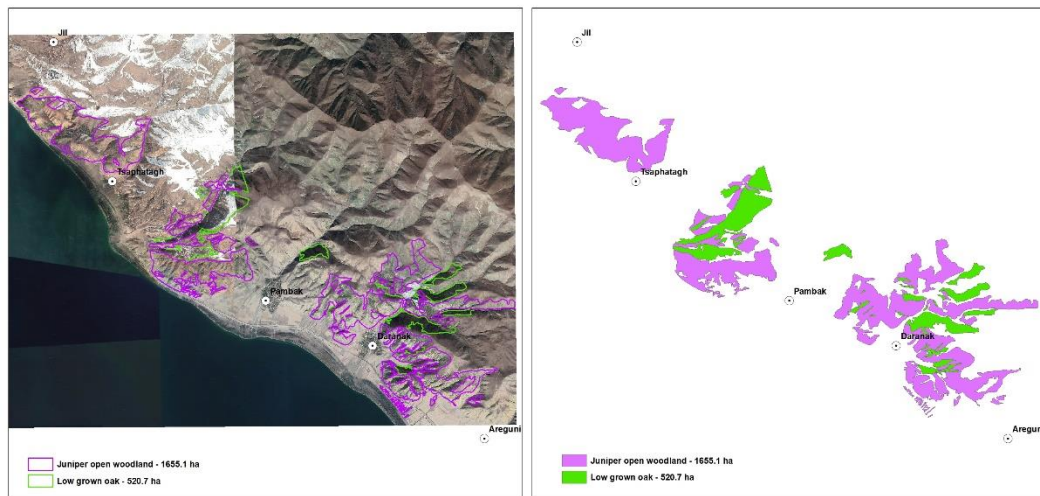
Գեղարքունիքի մարզի ընտրված խոշորացված համայնքներում: Վարդենիս, Մարտունի և Շողակաթ, շուրջ 61 գյուղական բնակավայրերի ընդհանուր հողային ֆոնդը (ընդհանուր վարչական տարածքը) կազմում է 262,525.5 հա, որից 124,948.3 հա արոտավայրեր, 18,151.2 հա բնական խոտհարքներ, 3,649.2 հա անտառային տարածքներ: Երեք թիրախային համայնքների ընդհանուր վարչական տարածքը կազմում է Գեղարքունիքի մարզի ընդհանուր տարածքի մոտ 49.5%-ը: Բնական էկոհամակարգերը հիմնականում պատկանում են ենթալպյան և ալպյան բարձր լեռնային լանդշաֆտային գոտիների տափաստանային (լեռնատափաստանային) էկոհամակարգին, որտեղ լանդշաֆտը ներկայացված է տափաստանների, մարգագետնատափաստանների, ալպյան մարգագետինների և ենթալպյան մարգագետինների (ալպյան գորգերի) հարուստ տարածաշրջանային բազմազանությամբ, որտեղ, որպես կանոն, գերակշռում են Poaceae և Fabaceae ընտանիքների ներկայացուցիչները: Պալեարկտիկական լեռնաշխարհի խոտածածկ տարածքների էկոլոգիական կարգավիճակը նվազում է անկանոն բերքահավաքի պատճառով, ինչը թույլ չի տալիս ապահովել սերմերի բողբոջումը և ինքնավերականգնումը, որն էլ, ի վերջո, հանգեցնում է խոտհարքների՝ որտեղ գերակշռում է Faceae-ն գերակշռող ընտանիքի խոտածածկը, կենսաբազմազանության նվազմանը և բուսականության աստիճանական անցմանը Fabaceae ընտանիքի տեսակներին: Իսկ որոշ տարածքներում տարածված են մոլախոտերի տեսակները: Կանոնավոր պահպանման բացակայության պատճառով նկատվել է թփերի ներխուժում, որն էլ ավելի է նվազեցնում համեղ տեսակների առկայությունը:

Գեղարքունիքի մարզում WWF Հայաստանը գրանցել և քարտեզագրել է ընդհանուր համայնքային տարածք՝ 51,127.3 հա ԿԲԱ, 21,216.2 հա ԿԲՏ և 15,935.2 հա պահպանվող տարածք, ինչպես նաև 55,285.2 էկոմիջանցք (Փոքր Կովկասի արևելյան պահպանության լանդշաֆտ)՝ տեղակայված «Սևան» ազգային պարկի (ՊՏ) ներսում և դրսում: Այս տարածքները կենսական նշանակություն ունեն Սևանի ավազանի լանդշաֆտի կենսաբազմազանության պահպանման և կայուն զարգացման համար: Թիրախային համայնքներում անասնագլխաքանակին համապատասխան ներկայիս կերը հիմնականում պայմանավորված է համայնքների վարչական տարածքներում առկա արոտներով և խոտհարքերով (համայնքային տարածքներ), որոնք ապահովում են գոյություն ունեցող անասունների տարեկան անհրաժեշտ կերի շուրջ 75-80%-ը: Ներկայումս հեռավոր արոտավայրերի դժվարամատչելիության պատճառով (հեռավորություն, տեխնիկա-տնտեսական-սոցիալական խնդիրներ. խարխուլ վիճակ կամ երկարաժամկետ կայուն վարքագծի համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների բացակայություն), այս տարածքում արոտավայրերի օգտագործումը մասամբ իրականացվում է հիմնականում խոշոր տնտեսությունների կողմից, որոնք ունեն բավարար ռեսուրսներ և հնարավորություններ երկարաժամկետ կայուն վարքագիծ կազմակերպելու համար: Արդյունքում, թիրախ համայնքների անասունների մեծ մասը ամբողջ արոտավայրերի ընթացքում արածում է գյուղական տարածքներին հարող արոտավայրերում՝ անկանոն արածեցման վարքագծով, որտեղ անասունների բավականին բարձր խտությունը անխուսափելի է դարձնում արոտավայրերի գերարածեցումը և, նաև՝ ծանր տրորումը: Գերարածեցումը հանգեցրել է բուսատեսակների կազմի փոփոխության՝ նվազեցնելով արժեքավոր անասնակեր բույսերի պոպուլյացիաների քանակը և մոլախոտերի և թունավոր տեսակների տարածումը (ինչպիսիք են *Ranunculus sp.*, *Alchagi pseudoalchagi*, *Euphorbia sp.*, *Astragalus sp.* և այլն): Ի հավելումս, Բնական արոտավայրերից սննդային և բուժիչ խոտաբույսերի որոշ տեսակների չափից ավելի բերքահավաքը

մարդկանց սպառման համար կանգնեցրել է որոշ բույսերի անհետացման եզրին: Տարբեր գնահատականներով, երեք թիրախային համայնքների արոտավայրերի և խոտհարքների մոտ 50%-ը տարբեր աստիճանի դեգրադացված է, որից 13%-ը (հիմնականում արոտավայրերը) խիստ դեգրադացված են: Տարիներ շարունակ խոտաբույսերի զարգացման և հասունացման միևնույն փուլերում իրականացված խոտի հավաքումը, առանց խոտի շրջանառության և հանգստի սահմանումների (ինքնավերականգնման ապահովելու համար), հանգեցրել է բազմաթիվ արժեքավոր տեսակների ոչնչացմանը, որոնք բազմաճանաչ են սերմերով, ինչի պատճառով փոխվել է բուսականության որակը:

Սևանա լճի ավազանում ընտրված երեք համայնքների անտառների ընդհանուր մակերեսը կազմում է մոտ 3,649.2 հա: Անտառների հիմնական մասը զբաղեցնում են սոճու, բարդի, կեչու, կաղնու, գիհու, ուռենու և հացենի ծառերը, որոնցից անտառաշերտերի հիմնական մասը (ափամերձ հատվածները) արհեստական ծագում ունեն: Ոչ համակարգված/ոչ կայուն հատումների արդյունքում ազգային պարկի անտառների ամբողջականությունը զգալիորեն նվազել է: Ամբողջականությունը նվազեցնելու միտումն առավել ընդգծված է սոճիների, բարդիների, կնձուների և կաղնու ծառերի մոտ, որոնք հիմնականում օգտագործվում են բնակչության կողմից: Անտառածածկ տարածքների ներկայիս վիճակը բավականին վատ է, ինչը պայմանավորված է խնամքի և վերականգնողական միջոցառումների ցածր մակարդակով: Սևանա լճի մոտ գտնվող «Բաց անտառ» արգելավայրի նոսր անտառային էկոհամակարգերին սպառնում է հարակից արոտավայրերի ապօրինի արածեցումը:

Նկ. 9. Գիհու նոսր անտառային արգելավայր (Հղում՝ WWF Հայաստան)

Անտառային տարածքների վրա անտրոպոգեն ճնշումը դեռևս զգալի է, մասնավորապես անատառաեզրերին հարող արոտավայրերի անկանոն օգտագործումը կանխում է անտառային էկոհամակարգի բնական ինքնավերականգնման հնարավորությունը: Տարբեր վնասատուների և հիվանդությունների բռնկումները զգալի են եղել վերջին տարիներին, առաջինների դեմ ինտեգրված հսկողության բացակայությունը հանգեցրել է այս տարածքներում ծառերի և թփերի վերացմանը: Լճի ափամերձ տարածքի երկայնքով անտառային էկոհամակարգերը զգալիորեն տուժել են լճի մակարդակի բարձրացումից, ինչը հանգեցրել է խոշոր ափամերձ տարածքների հարկադիր հատումների, ջրով ծածկված ծառերի և թփերի արմատախիլմանը, որպեսզի օգնեն պահպանել լճի էկոհամակարգը և նվազեցնել էվտրոֆիկացումը:

Վայոց ձորի մարզի առաջնահերթ խոշորացված համայնքներում. Եղեգիս, Վայք և Ջերմուկ (ներառյալ շուրջ 37 գյուղական և 2 քաղաքային բնակավայրեր) ընդհանուր հողային ֆոնդը (ըստ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի նոյեմբերի 3-ի հաստատած հողային հաշվեկշռի) կազմում է 162,838.61 հա, որտեղ 69,661.2 հա արոտավայրեր են, 4,088.37 հա բնական խոտհարքներ են, 9,389.1 հա անտառային տարածքներ: Երեք թիրախային համայնքների ընդհանուր վարչական տարածքը կազմում է Վայոց ձորի մարզի ընդհանուր տարածքի մոտ 70.7%-ը և հիմնականում ընդգրկված է չոր լեռնատափաստանային, լեռնաանտառային, ենթալպյան և ալպյան բարձր լեռնային լանդշաֆտային գոտիներ: Ստորին հարթավայրերի տափաստաններում գերակշռում են ֆրիգանտիդ բուսականությունը, լեռնաշխարհում գերակշռում են քսերոֆիտ և մեզոֆիտ տեսակները, որոնցից գերակշռում են Poaceae-ը: Բարձրադիր լեռնային լանդշաֆտներում, հատկապես հետանտառային և ենթալպյան լանդշաֆտներում, ձևավորվել են բարձր խոտածածկ մարգագետիններ՝ բազմաբաղադրիչ բուսականությամբ, պալեարկտիկական խոտհարքներ՝ հարուստ տեսակներով և կենսաբազմազանությամբ: WWF Հայաստանը Ընդհանուր Համայնքային Տարածքում գրանցել և քարտեզագրել է մոտ 84,693.4 հա ԿԲԱ, 10,424.2 հա ԿԲՏ և 26,275.2 հեկտար պահպանվող տարածքներ, ինչպես նաև 81,182.9 հա էկոմիջանցքային տարածքներ: Այս պահպանվող տարածքները ներառված են Արևելյան Փոքր Կովկասի էկոմիջանցքներում, որը հանդիսանում է Կովկասի էկոշրջանի հիմնական էկոլոգիական միջանցքներից մեկը (ECP, 2020, WWF), որը ներառում է լայնատերև և փշատերև անտառներ, ենթալպյան և ալպյան մարգագետիններ և թփուտներ: Թիրախային համայնքների գյուղական վայրերում հիմնական գործունեությունը անասնապահությունն ու բուսաբուծությունն է, իսկ որոշ բնակավայրերում՝ պտղաբուծությունը:

Անասնաբուծության ոլորտում հիմնական ուղղությունը արոտային անասնապահությունն է: Ընդհանուր առմամբ, գյուղական վայրերում դաշտային կերերի մշակումը շատ քիչ է: Ցածր չորային համայնքների գյուղական վայրերում ոռոգվող գյուղատնտեսությունն արդարացված չէ: Միջին և բարձր լեռների չոր վարելահողերում շատ քիչ հացահատիկային կուլտուրաներ են աճեցնում, հիմնականում՝ գարի և ցորեն: Բազմամյա խոտաբույսերի սահմանափակ տարածքից առվույտը (*Medicago sativa*) աճեցվում է հիմնականում ոռոգելի վարելահողերում, իսկ արսափոր (*Onobrychis viciifolia*)՝ չորային վայրերում: Թիրախային 3 համայնքներում, մարզի մնացած մասով, վարելահողերի սահմանափակ մշակումը (ընդհանուր տարածքի մինչև 25-27%-ը) կամ ոչ համակարգված մշակումը տեղի է ունենում հիմնականում վարելահողերի մասնատման, անբավարար տեխնիկական միջոցների, համայնքների ֆերմերների սոցիալ-տնտեսական խնդիրների պատճառով (սերմացուի, պարարտանյութեր, վառելիք և այլնի համար ֆինանսական միջոցների անբավարարություն): Այս հանգամանքներով պայմանավորված՝ համայնքներում անասնազվաքանակի ներկայիս կերը հիմնականում պայմանավորված է համայնքների վարչական տարածքներում առկա արոտավայրերով և խոտհարքներով, որոնք ապահովում են գոյություն ունեցող անասուններին տարեկան անհրաժեշտ կերի շուրջ 85%-ը:

Թիրախային համայնքների բարդ ռելիեֆի և արոտավայրերի լանդշաֆտային գոտիավորման շնորհիվ գյուղական համայնքներում հիմնականում նկատվում է արոտավայրերի երկգոտի վարքագիծ՝ համայնքային արոտների ժամանակավոր օգտագործում և հեռավոր արոտավայրերի օգտագործում: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ որոշ համայնքների՝ Վայքի և Եղեգիսի վարչական տարածքների ստորին

հատվածները հիմնականում չորային են, ծածկված են անորակ կերային բուսածածկով, այս տարածքներում արածեցումը կարճատև է: Ներկայումս հեռավոր արոտավայրերի դժվար հասանելիության պատճառով (հեռավորություն, տեխնիկա-տնտեսական-սոցիալական խնդիրներ, քայքայված վիճակ կամ երկարաժամկետ կայուն վարքագծի համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների բացակայություն) այս տարածքում արոտավայրերի օգտագործումը հիմնականում իրականացվում է մասամբ՝ խոշոր տնտեսությունների կողմից: Որոշ գյուղական վայրերում համայնքի փոքր և միջին գյուղացիական տնտեսությունները միացրել են հոտերին և ուղարկվել են հեռավոր արոտավայրեր բարձրլեռնային գոտում: Փոքր տնային տնտեսությունները հիմնականում արածեցնում են իրենց անասունները բնակավայրերի շրջակայքում՝ գերազանցելով համայնքային արոտավայրերի կրողունակությունը, ինչը հանգեցնում է արոտավայրերի գերարածեցման և դեգրադացիայի: Լանդշաֆտային բուսականության տեսակային կազմի վրա էապես ազդել է նաև սպառման անկանոն հավաքումը, հատկապես Ջերմուկ և Եղեգիս համայնքներում, խոտհարքներից, արոտավայրերից մեծ քանակությամբ ուտելի բույսերի, համեմունքների, խոտաբույսերի և թելի տարբեր բույսերի հավաքումը նույնպես զգալիորեն կրճատել է բազմաթիվ տեսակների տարածման տարածքները և գրեթե վերացրեց դրանցից մի քանիսը: Կլիմայի փոփոխությունը նույնպես էական ազդեցություն ունի այս գործընթացի վրա, քանի որ Վայոց ձորի մարզը համարվում է Հայաստանի ամենախոցելի հատվածներից մեկը, որտեղ տեղումների նվազումը և ջերմաստիճանի բարձրացումը բնական լանդշաֆտներն ավելի խոցելի են դարձնում՝ նպաստելով դեգրադացիայի և հողի էրոզիայի զարգացմանը: Ընդհանուր առմամբ, բոլոր երեք թիրախային համայնքներում հողային ռեսուրսների դեգրադացիայի աստիճանը բավականին բարձր է՝ մինչև 58% (LDN վերլուծություն): Ըստ տարբեր գնահատականների, երեք թիրախային համայնքների վարչական տարածքներում ավելի դեգրադացված են արոտավայրերը և բնական խոտհարքերը, օրինակ՝ արոտների մոտ 9-10%-ը (հիմնականում գյուղական վայրերը) խիստ դեգրադացված են: Վայոց ձորի երեք թիրախային համայնքներում ընդհանուր անտառային տարածքները կազմում են մոտ 9,389.1 հա, հիմնականում ներկայացված գիհի, կաղնու, տանձի, կեչի, եղևնի, ուռենի, ալոճենի ծառերով: Գործող անտառների կառավարման պլանները ցույց են տալիս ցածր ամբողջականություն Վայք և Եղեգիս համայնքներում, իսկ ավելի բարձր՝ Ջերմուկում: Ցածր միջին ամբողջականությունը հիմնականում պայմանավորված է ոչ համակարգված անտառահատումներով և անտառային հրդեհներով:

Ընտրված ոռոգելի/վարելահող տարածքներ

PPG-ի փորձագետներն ընտրել են մոտ 10,000 հա վարելահող/ոռոգելի հողատարածք՝ Արդյունք 3.1.2-ի շրջանակներում ցուցադրական գործողությունների համար (նկ. 9-ը ստորև): Ոռոգելի տարածքներն ընտրվել են Գեղարքունիքի մարզի Մարտունի, Վարդենիս և Վայոց ձորի մարզի Եղեգիս համայնքներում՝ ելնելով LDN քարտեզագրման արդյունքներից և տեղական պայմաններից: Ընտրությունը դժվար էր հատկապես Վայոց ձորում, որտեղ ոռոգելի/վարելահողերը սակավ են՝ առկա տեղագրության պատճառով:

Աղյուսակ 4. Վարելահողերը ընտրված համայնքներում

մարզ	Գեղարքունիք		Վայոց Ձոր
	Վարդենիս	Մարտունի	Եղեգիս
Ընդհանուր հող (հա)	115,008.22	114,153.34	47,663.46:
Վարելահող (հա)	33,082,27	15669,27	1,957.89:
Ոռոգելի հող (հա)	2,349.6	6,304.8	963.1:
Տարեկան հացահատիկային մշակաբույսեր (հա)	8,250.0	3,025.0	528.6:
Բանջարեղեն կամ այլ (հա)	3500	2,460.0	85.0:
Պտղատու ծառ (հա)	0	19.37	10.95:
արոտավայրեր (հա)	48,423,85	59,937,67	24,853.95:
Անասնաբուծություն:	Խոշոր եղջերավոր անասուն՝ 20750 Մանր եղջերավոր անասուն՝ 4.078	Խոշոր եղջերավոր անասուն՝ 26969 Մանր եղջերավոր անասուններ՝ 11327	Խոշոր եղջերավոր անասուն՝ 4097 մանր եղջերավոր անասուն՝ 2264
Մեղվափեթակներ:	21659	5415	15, 431
Անտառ (հա)	1899.1	282.49	2,465.29:
Դեգրադացված վարելահողի կարգավիճակ (հա) (օրինակ՝ դեգրադացված կամ չափավոր դեգրադացված; Աղակալման խնդիր; և այլն)	6780,5 <i>դեգրադացված</i>	2,507.0 <i>չափավոր դեգրադացված</i>	391.6 <i>չափավոր դեգրադացված</i>
Ոռոգման ենթակառուցվածքների կարգավիճակը. (Առկա՝ այո/ոչ; Ֆունկցիոնալ; փլուզված; ավանդական/հին; ժամանակակից և այլն)	Առկա: այո <i>ավանդական / հին</i>	Առկա: այո <i>ավանդական / հին</i>	Առկա: այո <i>ավանդական / հին</i>

Ընտրված ոռոգելի տարածքների համառոտ գնահատում (հատված Ջրային ռեսուրսների վերաբերյալ PPG զեկուլցից)

Գեղարքունիք

Վարդենիս համայնք. գտնվում է ՀՀ Գեղարքունիքի մարզում: Խոշորացված համայնքը ձևավորվել է «Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին» ՀՀ օրենքում 2021 թվականի սեպտեմբերի 24-ին Գեղարքունիքի մարզի Վարդենիսի տարածաշրջանի 36 բնակավայրերի ընդգրկմամբ, ներառյալ, Ագատ, Ախպրաձոր, Ակունք, Այրք, Ավազան, Արեգունի, Արփունք, Գեղամաբակ, Գեղամասար, Գեղաքար, Դարանակ, Ջառիվեր, Լճավան, Լուսակունք, Խաչաղբյուր, Ծովակ, Կախակն, Կարճաղբյուր, Կուտ, Կուտական, Մակենիս, Մեծ Մասրիկ, Ներքին Շորժա, Նորաբակ, Նորակերտ, Շատջրեկ, Շատվան, Ջաղացաձոր, Թավաղացորվ, Սոթք, Փամբակ, Փոքր Մասրիկ բնակավայրերի միավորումից: Համայնքում ապրում է 13,917 բնակիչ: Համայնքի կենտրոնը Վարդենիս բնակավայրն է:

Վարդենիս համայնքում ոռոգելի հողատարածքները կազմում են ընդամենը 29,639.8 հա, որից 6,000 հեկտարն ընտրվել է ծրագրի Արդյունք 3.1.2. շրջանակում գործողությունների համար:

Ընտրված հողակտորները կոմպակտ են և տարածված են Մասրիկ գետի ավազանի ստորին հատվածներում, տես նկար 9: Համայնքի 16,044.6 հա հողերը դեգրադացված են: Ընտրված վարելահողերի վրա կան դեգրադացված հատվածներ: Համայնքում և Մասրիկի ստորերկրյա ջրային ավազանում առկա են մակերևութային ջրային ռեսուրսներ: Մակերևութային ջրերի հիմնական ռեսուրսը Մասրիկ գետն է՝ իր վտակներով: Մասրիկ գետի տարեկան բազմամյա միջին հոսքը 104,4 մլն. մ³, իսկ Մասրիկի ստորգետնյա

ավազանի օգտակար պաշարները կազմում են մոտ 51,4 մլն. մ³. Ոռոգման ենթակառուցվածքը ներկայացված է Մասրիկի ջրանցքով, երկարությունը 31.5 կմ է, ջրատարողությունը՝ առավելագույնը 2.0 մ³/վրկ: Մասրիկի ջրանցքը օգտագործվում է գյուղատնտեսական նպատակներով և սպասարկում է որպես ոռոգելի հողատարածքներ ընտրված տարածքը: Ե՛վ ընտրված ոռոգելի տարածքները, և՛ Մասրիկի ջրանցքը գտնվում են Գեղարքունիքի ջրօգտագործողների ասոցիացիայի սպասարկման ներքո: Ոռոգման ենթակառուցվածքների վատ վիճակի պատճառով ցանցում ջրի կորուստները ներկայումս կազմում են մինչև 50%: Մայր ջրանցքը բետոնից է և գտնվում է անմխիթար վիճակում, որի արդյունքում ջրի կորուստը կազմում է 50%: Իսկ ոռոգելի հողերը սնուցող ջրանցքները հողային են, ինչի պատճառով ջրի կորուստները նույնպես մեծ են: Կլիմայի փոփոխությունը ցույց է տալիս, որ համայնքում վերջին 60 տարիների ընթացքում ջերմաստիճանը բարձրացել է 1.2-1.5°C, տեղումների աննշան աճ է գրանցվել: Իսկ ոռոգելի հողերը սնուցող ջրանցքները հողային են, ինչի պատճառով ջրի կորուստները նույնպես մեծ են:

Կլիմայական կանխատեսումների արդյունքները ցույց են տալիս, որ Մասրիկ գետի ավազանում 2040 թվականին կանխատեսվում է գետերի հոսքի 3%, իսկ 2100 թվականին՝ 11% աճ: Գերակշռում է անասնապահությունը: Հիմնական կուլտուրաներն են կարտոֆիլը, ցորենը, գարին: Որպես կերային կուլտուրա աճեցնում են բազմամյա խոտաբույսեր, ինչպիսիք են առվույտը և կարոբը: Հողի դեգրադացիայի և ջրային ռեսուրսների նվազումը հիմնական դրայվերները սոցիալ-տնտեսական անկայուն վիճակն է, հողերի մասնատվածություն, որակյալ սերմացուի բացակայություն և դժվարամատչելի շուկաները, որը չի նպաստում գյուղատնտեսության մեջ ներդրումներին: Սարքավորումների բացակայության պատճառով ոռոգման հնարավորությունները սահմանափակ են, ներկայումս մշակվում է վարելահողերի միայն 30-35%-ը: Անասնաբուծության ոլորտում հիմնականում զարգացած է արոտային անասնապահությունը, մասնավորապես՝ կաթնատու անասունները, իսկ որոշ բնակավայրերում՝ ոչխարաբուծությունը: Վարդենիս համայնքում գյուղատնտեսության զարգացման վրա ազդող հիմնական խնդիրներն են՝ ոռոգման տեխնոլոգիաների վատ վիճակը կամ բացակայությունը և գյուղմթերք վերամշակող ձեռնարկությունների թույլ ներկայությունը, հանգեցնելով ցածր եկամուտների և հողերի դեգրադացիայի:

Մարտունի համայնք. գտնվում է ՀՀ Գեղարքունիքի մարզում՝ «Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին» ՀՀ օրենքում սեպտեմբերի 24.2021.19-ին կատարված փոփոխության արդյունքում ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի Մարտունու տարածաշրջանի բնակավայրերի ընդգրկմամբ՝ Մարտունի, Աստղաձոր, Արծվանիստ, Գեղահովիտ, Երանոս, Զուլաքար, Լեռնակերտ, Լիճք, Ծակքար, Ծովասար, Ծովինար, Զորագյուղ, Մադինա, Ներքին Գետաշեն, Նշարք, Վաղաշեն, Վարդաձոր, Վարդենիկ և Վերին Գետաշեն: Մարտունի համայնքի ընդհանուր մակերեսը կազմում է 114,153 հա: Համայնքում կա 6,068.3 հա ԿԹՏ-ներ (IBA, AM005՝ Սևանա լիճ), որը հիմնականում բաշխված է համայնքի և «Սևան» ազգային պարկի տարածքների միջև, իսկ կենսաբազմազանության հիմնական տարածքները (KBA, 179: Gndasar) գտնվում են Արգիճի գետի ավազանի վերին հոսանքում՝ Գնդասարի առանցքային կենսաբազմազանության տարածքի մի մասում՝ զբաղեցնելով 15,923 հա տարածք: Հատուկ պահպանվող տարածքը զբաղեցնում է 4,643,5 հա: Համայնքում էկոմիջանցքները փոքր տարածքներ են՝ 384,6 հա, տարածվում է դեպի Վարդենիսի լեռնաշղթաների վրա՝ գազաթային և մերձգազաթային հատվածներում:

Մարտունի համայնքում ոռոգելի հողատարածքները կազմում են ընդամենը 34,497.9 հա, որից 3,520 հեկտարն ընտրվել է Արդյունք 3.1.2 աշխատանքների համար:

Ընտրված հողերը տարածված են Մարտունու ստորին հատվածներում, Զուլաքարում և Վարդենիկ գետերի միջև (նկ.9): Մոտ 15,311.1 հա վարելահող դեգրադացված է: Համայնքի

մակերևութային ջրային ռեսուրսները ցածր հոսանքի գետեր են, և ստորերկրյա ջրային ավազան չկա: Հիմնական մակերևութային ջրային ռեսուրսը Աստղաձոր գետն է՝ իր վտակներով: Մասրիկ գետի տարեկան բազմամյա միջին հոսքը 21.5 մլն մ³ է: Մանասի ռոռզման ենթակառուցվածքներից (երկարությունը՝ 19.3 կմ) և Ջուլաքարի (երկարությունը՝ 4.4 կմ) ջրանցքները՝ 5.3 կմ, առավելագույն ջրատարողությունը՝ 0.4 մ³/վրկ: Ջրանցքները օգտագործվում են գյուղատնտեսական նպատակներով, սպասարկում են ռոռզման ջրի համար ընտրված տարածքը, գտնվում են Գեղարքունիքի ջրօգտագործողների ասոցիացիայի ծառայության տակ: Ռոռզման ենթակառուցվածքների վատ վիճակի պատճառով ցանցում ջրի կորուստները ներկայումս կազմում են մինչև 45%: Ջրանցքը բետոնից է, և դրանք գտնվում են անմխիթար վիճակում, այդ իսկ պատճառով ջրի կորուստները հասնում են մինչև 40%-ի: Ռոռզելի հողերը սնուցող ջրանցքները հողային են, ինչի պատճառով ջրի կորուստները նույնպես մեծ են:

Կլիմայի փոփոխության սցենարի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ վերջին 60 տարիների ընթացքում համայնքում ջերմաստիճանը բարձրացել է 1.3-1.5°C-ով, տեղումների աննշան աճ է գրանցվել: Կլիմայական կանխատեսումների արդյունքները ցույց են տալիս, որ 2040 թվականին Մարտունի համայնքի տարածքում գետերի հոսքի 3 տոկոս աճ է կանխատեսվում, իսկ 2100 թվականին՝ 11 տոկոս աճ: Գերակշռում են անասնապահությունը, կարտոֆիլի և հացահատիկային կուլտուրաները: Համայնքային տարածքներում առկա սոցիալ-տնտեսական և հողի հետ կապված այլ խնդիրների պատճառով ներկայումս մշակվում է վարելահողերի միայն 28-30%-ը: Անասնաբուծության ոլորտում հիմնականում մասնագիտացած են կաթնատու անասնապահությամբ, որոշ բնակավայրերում զբաղվում են նաև ոչխարաբուծությամբ: Մարտունի համայնքում գյուղատնտեսության զարգացման վրա ազդող հիմնական խնդիրներն են՝ ռոռզման տեխնոլոգիաների վատ վիճակը կամ բացակայությունը և գյուղմթերք վերամշակող ձեռնարկությունների թույլ ներկայությունը, ինչը հանգեցնում է ցածր եկամուտների և հողերի դեգրադացիայի/հողերի խնդիրների:

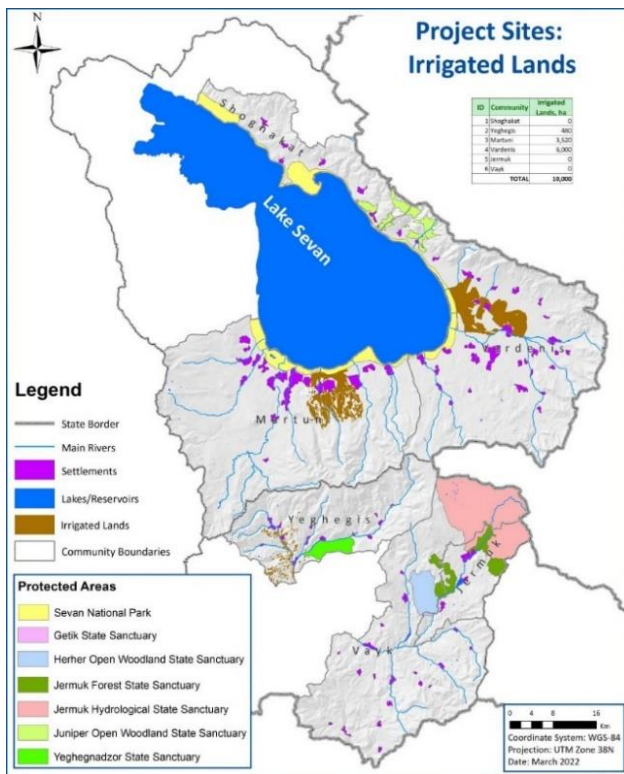
Վայոց ձոր

Եղեգիս համայնք. Գտնվում է ՀՀ Վայոց ձորի մարզում: Խոշորացված համայնքը ձևավորվել է 2017 թվականի հունիսի 9-ին «Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին» ՀՀ օրենքում կատարված փոփոխության արդյունքում՝ Աղնջաձոր, Արտաբույնք, Գողթանիկ, Եղեգիս, Թառաթումբ, Հերմոն, Հորբատեղ, Հորս, Շատին, Սալլի, Վարդահովիտ և Քարազուլիս գյուղական բնակավայրերի միավորումով: Համայնքում բնակվում է 6431 բնակիչ: Համայնքի կենտրոնը Շատին բնակավայրն է: Համայնքի վարչական տարածքը կազմում է 47,663.46 հա, որից 43,393.97 հա գյուղատնտեսական նշանակության հողեր: Համայնքի գյուղական բնակավայրերի հիմնական զբաղմունքը գյուղատնտեսությունն է (անասնապահություն և վարելագործություն որոշ բնակավայրերում մասամբ զբաղվում են այգեգործությամբ և պտղաբուծությամբ): Ներկայումս մշակվում է վարելահողերի միայն 25-27%-ը: Վարելահողերի վատ մշակումը հիմնականում պայմանավորված է հողերի մասնատվածությամբ, որակյալ սերմացուի բացակայությամբ, սարքավորումների բացակայությամբ, ռոռզման սահմանափակ հնարավորություններով, ինչպես նաև գյուղական բնակավայրերի սոցիալ-տնտեսական խնդիրներով: Եղեգիս համայնքի զարգացման վրա ազդող հիմնական խնդիրներն են՝ ռոռզման տեխնոլոգիաների վատ վիճակը կամ բացակայությունը և գյուղատնտեսական վերամշակող ձեռնարկությունների թույլ ներկայությունը, ինչը հանգեցնում է ցածր եկամուտների և հողերի դեգրադացիայի/հողերի խնդիրների: Եղեգիս համայնքի ընդհանուր մակերեսը կազմում է 48,198.3 հա:

Համայնքում գտնվող ԿՀՏ հեկտարները կազմում է 999.9 հա (IBA, AM013՝ Գնդասար), որը գտնվում է հիմնականում համայնքի արևմտյան մասում: Կենսաբազմազանության առանցքային տարածքները (ԿԲԱ, 179. Գնդասար և 180. Ջերմուկ-Եղեգիս) գտնվում են համայնքի արևելյան և արևմտյան հատվածներում և զբաղեցնում են 30,814 հա տարածք: Համայնքում հատուկ պահպանվող տարածքը կազմում է ընդամենը 2,042.6 հա՝ Եղեգնաձորի պետական արգելոց: Համայնքում ձգվում են էկոմիջանցքները: Այն 40,299.4 հա է և ընդգրկում է համայնքի գրեթե ողջ տարածքը: Եղեգիս համայնքում ոռոգելի հողատարածքները կազմում են ընդամենը 7,180.3 հա: Համայնքի հողերը ցրված են և հայտնվում են փոքր հողակտորների տեսքով (նկար 9): Հողատարածքների տարանջատման հիմնական պատճառն այն է, որ տարածքը լեռնային է, ռելիեֆն ունի բովանդակային թեքություններ:

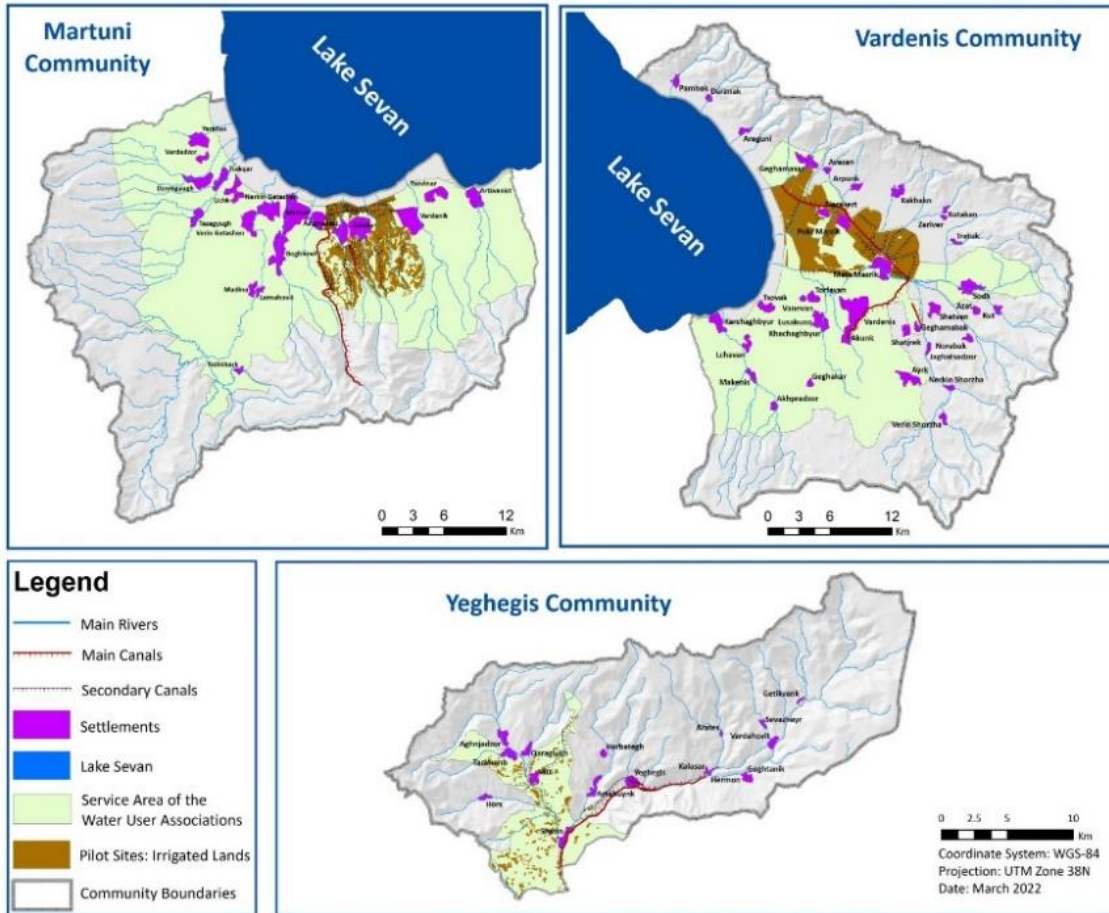
Նկ 10. Ոռոգվող/վարելահողերի ցուցադրական տարածքներ

Եղեգիս համայնքում ընտրվել է ընդամենը 480 հա ոռոգելի հողատարածք, որը գտնվում են Եղեգնաձորի ջրօգտագործողների ընկերության սպասարկման տարածքում: Ընտրված ոռոգելի հողատարածքը գտնվում է Եղեգիս գետի վտակ Սալիի ավազանում (նկ.10): Համայնքի 2,622.1 հա հողերը դեգրադացված են: Համայնքում առկա մակերևութային ջրային ռեսուրսներն են Եղեգիս գետը: Իսկ ստորգետնյա ջրատարը բացակայում է: Եղեգիսի տարեկան բազմամյա միջին հոսքը կազմում է մոտ 154.0 մլն մ³: Ոռոգման ենթակառուցվածքով անցնում է Հերմոն-Ելփին ինքնահոս խողովակաշարը՝ 25 կմ երկարությամբ, թողունակությունը 1,4 մ³/վրկ: Ջրատարը օգտագործվում է գյուղատնտեսական նպատակներով, սպասարկում է ոռոգելի

հողատարածքների համար ընտրված տարածքը, գտնվում է Եղեգնաձորի ջրօգտագործողների ընկերության սպասարկման տակ: Ոռոգման ենթակառուցվածքների վիճակը բավարար է՝ ցանցում ջրի կորուստները կազմում են մինչև 30%, իսկ ոռոգվող հողերը սնուցող ջրանցքները հողային են: **Կլիմայի փոփոխության** համապատասխան սցենարի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ վերջին 60 տարիների ընթացքում Եղեգիս գետի ավազանում համայնքում գետի հոսքն աճել է 1.5-4.5%-ով, հիմնականում պայմանավորված այս տարածքներում անտառների առկայությամբ՝ ավելի քիչ գոլորշիացմամբ: Կլիմայական կանխատեսումների արդյունքները ցույց են տալիս, որ մինչև 2040 թվականը Եղեգիս համայնքում գետի հոսքի նվազում է սպասվում 17 %-ով, իսկ մինչև 2100 թվականը՝ 30 %-ով:

Նկար 11 Ընտրված տարածքներում ոռոգվող հողատարածք և հիմնական ոռոգման ջրանցք

✓ Արտավայրեր եվ անտառային ռեսուրսներ

Ամսաթիվ	Օրենքի կամ կանոնակարգի անվանումը	Օրենքի կարգավորման ոլորտ
2011 թ.	ՀՀ կառավարության N 1192-Ն որոշում	Որոշումը սահմանում է արդյունաբերական եղանակով աղտոտված հողերի մոնիտորինգի մեթոդաբանությունը:
2012 թ.	ՀՀ հանքարդյունաբերության օրենսգիրք	Օրենսգիրքը նախատեսում է մի շարք դրույթներ, որոնք վերաբերում են հողային հարաբերությունների պաշտպանությանը և ներառում է «վերամշակման» հայեցակարգը, որը ենթադրում է վերականգնման միջոցառումներ՝ ուղղված խախտված հողերի վերականգնմանը և դրանք անվտանգ վիճակի բերելուն՝ տնտեսական օգտագործման և պահպանման համար կենսունակ լինելու համար և օգտակար հանածոների արդյունահանման կամ երկրաբանական հետախուզման ծրագրով նախատեսված միջավայրը.
2008 թ.	Հողերի օգտագործման և պահպանության նկատմամբ վերահսկողության մասին ՀՀ օրենքը	Օրենքը սահմանում է հողերի արդյունավետ օգտագործման և պահպանության, հողային օրենսդրության պահանջների պահպանման նկատմամբ վերահսկողությունը, ձևերը, վերահսկող մարմինները, տեսուչների և տեսուչների իրավունքներն ու պարտականությունները, ստուգումների կարգը: Վերահսկում է «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված մասնագիտական վերահսկողության բարձրագույն մարմնի կողմից համապատասխան իրավասության ներքո գտնվող հողերի պահպանությունն ու օգտագործումը. մարզպետներն ու համայնքների ղեկավարները:
2014 թ.	Սննդամթերքի անվտանգության մասին N 135-Ն ՀՀ օրենքը	Մույն օրենքը կարգավորում է սննդամթերքի, սննդի շղթաների և առևտրի և հանրային սննդի հետ կապված սննդամթերքի անվտանգության հարաբերությունները և գործունեությունը, ինչպես նաև նախատեսում է մարդու առողջության համար պետական երաշխիքներ՝ կապված սննդամթերքի վնասակար նյութերի և վտանգավոր հետևանքների հետ: Այն կարգավորում է սննդամթերքի անվտանգության պետական վերահսկողության հիմնական սկզբունքներն ու առանձնահատկությունները, անասնաբուժական և բուսասանիտարական իրավունքներն ու պարտականությունները, պետական վերահսկողների պարտականությունները, ինչպես նաև պետական վերահսկողության հետ կապված այլ հարաբերություններ:
2014 թ.	Բուսասանիտարիայի մասին ՀՀ N 140-Ն օրենքը	Օրենքը կարգավորում է Հայաստանում բուսասանիտարական ոլորտը: Այն ապահովում է կառավարման հարաբերություններ, ամրագրում է պարտադիր բուսասանիտարական պահանջները և բուսասանիտարական գործընթացի հիմնական սկզբունքները բույսերի, բուսական արտադրանքի և այլ կարգավորվող ապրանքների մշակման, պահպանման, փոխադրման կամ շուկայավարման ժամանակ, ինչպես նաև հողի մշակությամբ զբաղվող ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց պարտավորությունները: .
2008 թ.	Օրգանական գյուղատնտեսության մասին ՀՀ օրենքը	Օրենքը կարգավորում է գյուղատնտեսական մթերքների և նյութերի արտադրությունը, պահպանումը, վերամշակումը, փոխադրումը և վաճառքը, ինչպես նաև վայրի բույսերի պահպանումը, սահմանվում են օրգանական գյուղատնտեսության կառավարման սկզբունքներն ու իրավական հիմքերը, դրա հիմնական շրջանառության պահանջները, պետության ուղղությունները: աջակցություն և լիազոր մարմնի պարտականությունները: Սահմանված սկզբունքներից մեկը վերաբերում

		է հողի բնական, ֆիզիկական, քիմիական և կենսաբանական վիճակի բարելավմանը և բերրիության բարձրացմանը:
2011 թ.	ՀՀ կառավարության N 256-Ն որոշումը ՀՀ-ում օգտագործման թույլատրելի թունաքիմիկատների և ագրոքիմիկատների ցանկը հաստատելու մասին.	Հրամանագիրը տեղեկատվություն է տրամադրում ավելի քան 1400 նյութերի և նյութերի մասին 12 վերնագրերի տակ, ինչպիսիք են թունաքիմիկատները, ֆունգիցիդները, կրծողներ, կենսաբանորեն ակտիվ նյութերը և այլն:
2011 թ.	«Հողի բերրի շերտի օգտագործումը կարգավորելու մասին» ՀՀ կառավարության N1396-Ն որոշումը	Օրենքը կարգավորում է հողի բերրի շերտի արդյունավետ և նպատակային օգտագործման հետ կապված հարաբերությունները, մասնավորապես՝ հողատերերի և հողօգտագործողների պարտականությունները, համայնքների ղեկավարների և մարզպետների իրավասությունները, բերրի շերտի հեռացման, պահպանման, փոխադրման և օգտագործման վերաբերյալ տվյալների հաշվառումն ու գրանցումը:
2006 թ.	Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին ՀՀ օրենքը	Օրենքը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանական, տնտեսական, սոցիալական, գիտական, պատմամշակութային էկոհամակարգերի, բնության համալիրների և առանձնացված օբյեկտների կայուն զարգացման, վերականգնման, պահպանման և օգտագործման պետական քաղաքականության իրավական սկզբունքները, գեղագիտական, առողջապահական, կլիմայական կարգավորող, հանգստի և հոգևոր արժեքներ: Հոդված 4-ը սահմանում է, որ ՀՀ-ում հատուկ պահպանվող բնական տարածքները պետական սեփականություն են: Արգելվում է հատուկ պահպանվող բնական տարածքների պետական սեփականություն հանդիսացող հողերը հանձնել մասնավոր սեփականությանը: Հոդված 4-ը սահմանում է, որ բնության հատուկ պահպանվող տարածքները հաշվի են առնվում տնտեսական և սոցիալական զարգացման ծրագրերի, տարածքային պլանավորման նախագծերի, հողերի գոտիավորման և օգտագործման սխեմաների, հողերի,
1995 թ.	«Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման մասին» ՀՀ օրենք	Օրենքը սահմանում է, որ շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման նպատակները հետևյալն են. - նախատեսված գործունեության, հասկացությունների և դրանց այլընտրանքների և նպատակահարմարության հնարավորության վերլուծություն հաշվի առնելով բոլոր էկոլոգիական սահմանափակումները. - նախատեսված գործունեության, հայեցակարգի և դրանց այլընտրանքների հնարավոր ազդեցության և դրանց վտանգավորության աստիճանի գնահատում. - նախատեսվող գործունեության, հայեցակարգերի հնարավոր էկոլոգիական ազդեցության աստիճանի և դրանց այլընտրանքների հնարավորության ստուգում. հետևանքների վերլուծության ամբողջականությունը և ճշգրտությունը. շահագործման և իրականացման գործընթացներում, ինչպես նաև արտակարգ իրավիճակներում հետևանքների մոնիտորինգի, կանխարգելման, վերացման կամ նվազագույնի հասցնելու միջոցառումների համարժեքությունը. - բնական ռեսուրսների արդյունավետ և ողջամիտ օգտագործման ապահովում.

		<p>- ցանկացած նախատեսվող գործունեության արգելում, որը կարող է անդառնալի վտանգավոր ազդեցություն ունենալ շրջակա միջավայրի վրա, եթե այլ բան նախատեսված չէ Հայաստանի օրենսդրությամբ. - գնահատման բոլոր փուլերում հանրության մասնակցության և ներգրավվածության ապահովում.</p> <p>Այն նաև սահմանում է գնահատման ենթակա նախատեսված գործողությունները, գնահատման շրջանակները և ծանուցման ընթացակարգերը հողամասի չափը, որն անհրաժեշտ է նախատեսված գործունեության համար, էներգիայի, ջրի և հումքի պահանջները. գ) ազդակիր համայնքի որոշումը հողատեղամասի մասին):</p>
	Բնապահպանության և բնօգտագործման վճարների մասին ՀՀ օրենքը	Օրենքը սահմանում է պարտադիր վճար պետական կամ համայնքային բյուջե պետական սեփականություն համարվող բնության պահպանության միջոցառումների իրականացման, օգտագործման և (կամ) իրացման համար: Օրենքի համաձայն, բնօգտագործման վճարը պետական սեփականություն համարվող բնական ռեսուրսների արդյունավետ, համալիր օգտագործման համար պետական բյուջե վճարում է կամ փոխհատուցում այդ բնական ռեսուրսների օգտագործման և (կամ) իրացման համար:
2005 թ.	ՀՀ անտառային օրենսգիրք	Կարգավորում է Հայաստանի Հանրապետության անտառների կայուն կառավարման, պահպանման, պաշտպանության, վերականգնման, անտառապատման, անտառների արդյունավետ օգտագործման, ինչպես նաև անտառային հողերի հաշվառման, մոնիտորինգի, վերահսկողության հետ կապված հարաբերությունները:
2006 թ.	Պահպանվող տարածքների մասին օրենքը	Մույն օրենքը կարգավորում է Հայաստանի Հանրապետության հատուկ պահպանվող տարածքները՝ էկոլոգիական, տնտեսական, սոցիալական, գիտական, կրթական, պատմամշակութային, գեղագիտական, առողջապահական, ռեկրեացիոն էկոհամակարգերը, Բնության համալիրների և առանձին օբյեկտների վերականգնման, պաշտպանության, վերարտադրության և օգտագործման բնականոն զարգացման պետական քաղաքականության իրավական հիմքերը:
2014 թ.	Հայաստանի Հանրապետության կառավարության N1059 որոշումը	Հայաստանի Հանրապետության պահպանվող տարածքների ռազմավարությունը, «օգտագործման և պահպանության բնագավառի պետական ծրագրերը և դրա հաստատմանն ուղղված միջոցառումները:
2018 թ.	ՀՀ կառավարության N 182 որոշում	ՀՀ բնապահպանության նախարարության անտառային պետական կոմիտեի պետական կառավարման մարմնի աշխատակազմի ստեղծում:

Հայաստանի Հանրապետության կողմից առաջ մղվող այլ կարևոր փաստաթղթեր կամ նորամուծություններ՝ արոտավայրերի և լայնածավալ անասնաբուծության կառավարման վրա ուղղակի հղումներով և ազդեցություններով, դրանք են.

- ՀՀ կառավարության N 389-Ն որոշում, որը սահմանում է արոտավայրերի և արոտավայրերի օգտագործման կարգը (2011 թ.). Իրավական ակտը սահմանում է արոտավայրերի արդյունավետ օգտագործման, արոտավայրերի կառավարման պայմանները:
- Արոտավայրերի և արոտավայրերի օգտագործման կարգ սահմանելու մասին ՀՀ կառավարության N 1477-Ն որոշում (2010 թ.). Համաձայն «Իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 14-րդ հոդվածի 3-րդ մասի, ՀՀ կառավարությունը. որոշում է որոշել արոտավայրերի օգտագործման համար վճարի չափը, որը հավասար է տվյալ արոտավայրի հողամասի հողի հարկի դրույքաչափին:

- Հողերի դեգրադացիայի չեզոքության ռազմավարություն և գործողությունների ծրագիր, 2015թ. ՀՀ կառավարությունը մշակել է հողերի դեգրադացիայի չեզոքության ռազմավարությունը, որը ներառում է չորս կամավոր նպատակներ. 1) Դադարեցնել մշակահողերի դեգրադացիան և խթանել ագրոէկոլոգիան (պահպանություն և ժամանակակից «օրգանական» տեխնոլոգիա; 2) դեգրադացված հողի 2/3-ը անտառապատել և/կամ վերականգնել; 3) Դադարեցնել անտառահատումը և բարելավել անտառների կառավարումը ազգային տարածքի 100%-ում; 4) Դադարեցնել գերարածեցումը և բարելավել խոտհարքների կառավարումը ազգային տարածքի 100%-ում:
- Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության ոլորտում տնտեսական զարգացումն ապահովող հիմնական ուղղությունների 2020-2030 թվականների ռազմավարությունը. Մասնավորապես, այն նախատեսում է հողերի արդիականացված և ճշգրիտ գրանցում, հողային նորացված օրենսդրության ընդունում և լքված հողերի կրճատման տեխնիկական միջոցների մշակում: Հիմնական նպատակն է արագորեն բարելավել հողի արտադրողականությունը հողի արագ համախմբման միջոցով՝ կենտրոնանալով ինչպես հողերի վարձակալության, այնպես էլ վաճառքի շուկաների վրա:
- ՀՀ կառավարության 2014-2025 թվականների ռազմավարական զարգացման ծրագիր՝ կցված ՀՀ կառավարության N 442-Ն որոշմանը (2014 թ.). Ծրագիրը համապարփակ է և արտացոլում է կառավարության հիմնական ուղղություններն ու առաջնահերթությունները՝ աշխատատեղերի ստեղծում, արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական քաղաքականության իրականացում, փոքր և միջինի ձեռնարկությունները՝ զարգացում: Այն ներառում է գյուղատնտեսության և գյուղական հեռանկարային զարգացման տեսլականներ, ինչպիսիք են բարձր ավելացված արժեք ունեցող գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության գերակայությունը բուսաբուծության և անասնաբուծության ներձյուղային կառուցվածքում, բարելավել գյուղատնտեսական տեխնիկայի սպասարկումը, պետական աջակցությամբ արտավայրերի ռոտման ծրագրերի իրականացումը, հեռագնա արտավայրերի մատչելիության ապահովումը, «արտօգտագործողների կոոպերատիվների» ստեղծման խթանումը և նրանց գործունեության աջակցությունը, գյուղատնտեսական արտադրության և տեխնիկական ծառայությունների լուծմանն ուղղված գործունեությունը և այլն:
- Ազգային անտառային քաղաքականության և ռազմավարության փաստաթուղթ (2004 թ.). ՀՀ անտառային ազգային քաղաքականության և ռազմավարության հիմնական նպատակն է ապահովել դեգրադացված անտառային էկոհամակարգերի վերականգնումը, անտառների օգտակար հատկությունների կայուն օգտագործումը և զարգացումը: Այն ընդգծում է անտառների կայուն կառավարման երկարաժամկետ և գիտականորեն հիմնավորված պահպանման, անտառների կայուն կառավարմանն աջակցելու համար ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարեփոխումների իրականացման, անտառների կայուն կառավարման միջազգային ցուցանիշների և անտառների հավաստագրման և գնահատման որակի չափանիշների կիրառման անհրաժեշտությունը: Քաղաքականության ռազմավարական նպատակներից է գիտականորեն ապացուցված անտառների կառավարման պլանների մշակումը (երկարաժամկետ և կարճաժամկետ)՝ ապահովելու անտառների կայուն կառավարումը և բարելավել անտառների կայուն կառավարմանը նպաստող օրենսդրական հիմքերը:

- ՀՀ կառավարության 2017-2022 թթ Ծրագիրը ներկայացնում է ՀՀ կառավարության գործունեությունը, որը կերաշխավորի երկրի կայուն զարգացումը 2017-2022 թվականներին հողային և ընդերքի ռեսուրսների պահպանության նպատակով:

✓ **Հողի դեգրադացիայի չեզոքություն**

Օրենքի կամ անոնակարգի անվանումը	Ոլորտների / օրենքի կարգավորումը կիրառվում է
Անտառային օրենսգիրք	<p>ՀՀ անտառային ազգային քաղաքականության ռազմավարական նպատակներին հասնելու նպատակով մշակվել է Անտառային օրենսգիրք (2005թ.), որը կարգավորում է ոլորտում իրավահարաբերությունները: Օրենսգրքով Հայաստանի անտառները պետական սեփականություն են (թեև հնարավոր է ունենալ համայնքային և մասնավոր անտառներ, հոդված 4) և դրանք կառավարվում են պետական կառույցների կողմից:</p> <p>Անտառային օրենսգիրքը հստակեցնում է անտառների կայուն կառավարման ոլորտում ՀՀ կառավարության, պետական լիազոր մարմինների, պետական կառավարման տարածքային և տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավասությունները:</p>
Հողային օրենսգիրք	<p>Հողային օրենսգիրքը ներառում է հողային ռեսուրսների կառավարման, սեփականության և օգտագործման իրավահարաբերությունների պետական կարգավորումը և պետական քաղաքականությունը: ՀՕ-ը սահմանում է անտառային հողերի կազմը, անտառային հողերի դասակարգումը և անտառային հողերի օգտագործման ընդհանուր պայմանները: Սա նշանակում է, որ Հողային օրենսգիրքը և Անտառային օրենսգիրքը հավասար իրավաբանական ուժ ունեցող ակտեր են, բայց դա ՀՀ օրենքների հիմնարար կարգավորում է ողջ բնական պաշարների համար:</p> <p>Հողային օրենսգիրքն առանձնահատուկ նշանակություն ունի բնապահպանության ոլորտի համար: Այն հողամասերը դասակարգում է ըստ տարբեր կատեգորիաների, ըստ նշանակության և օգտագործման նպատակների, ինչպես նաև սահմանում է պետական կառավարման մարմինների և հողօգտագործողների (բնօգտագործողների) իրավասությունները, հողի պահպանության գործառնությունները, պետական հողային կադաստրի կարգավիճակն ու կառուցվածքը և այլն: .</p>
ՀՀ կառավարության N 1192-Ն որոշումը	Մույն օրենքը նախանշում է արդյունաբերական եղանակով աղտոտված հողերի մոնիտորինգի մեթոդաբանությունը:
ՀՀ հանքարդյունաբերության օրենսգիրք	Օրենսգիրքը նախատեսում է մի շարք դրույթներ, որոնք վերաբերում են հողային հարաբերությունների պաշտպանությանը և ներառում է «վերամշակման» հայեցակարգը, որը ենթադրում է վերականգնման միջոցառումներ՝ ուղղված խախտված հողերի վերականգնմանը և դրանք անվտանգ վիճակի բերելուն՝ տնտեսական օգտագործման և պահպանման համար կենսունակ լինելու համար՝ օգտակար հանածոների արդյունահանման կամ երկրաբանական հետախուզման ծրագրով նախատեսված ծրագրերի իրականացման նպատակով:
Հողամասերի օգտագործման և պահպանության նկատմամբ վերահսկողության մասին	Օրենքը սահմանում է հողերի արդյունավետ օգտագործման և պահպանության, հողային օրենսդրության պահանջների պահպանման նկատմամբ վերահսկողությունը, ձևերը, վերահսկող մարմինները, տեսուչների և տեսուչների իրավունքներն ու պարտականությունները, ստուգումների կարգը: Վերահսկում է «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված

ՀՀ օրենքը	մասնագիտական վերահսկողության բարձրագույն մարմնի կողմից համապատասխան իրավասության ներքո գտնվող հողերի պահպանությունն ու օգտագործումը (մարզպետներն ու համայնքների ղեկավարները):
Սննդամթերքի անվտանգության մասին N 135-Ն ՀՀ օրենքը	Մույն օրենքը կարգավորում է սննդամթերքի, սննդի շղթաների և առևտրի և հանրային սննդի հետ կապված սննդամթերքի անվտանգության հարաբերությունները և գործունեությունը, ինչպես նաև նախատեսում է մարդու առողջության համար պետական երաշխիքներ՝ կապված սննդամթերքի և սննդամթերքի վնասակար նյութերի և վտանգավոր հետևանքների հետ: Այն կարգավորում է սննդամթերքի անվտանգության պետական վերահսկողության հիմնական սկզբունքներն ու առանձնահատկությունները, անասնաբուժական և բուսասանիտարական իրավունքներն ու պարտականությունները, պետական վերահսկողների պարտականությունները, ինչպես նաև պետական վերահսկողության հետ կապված այլ հարաբերություններ:
Բուսասանիտարիայի մասին ՀՀ օրենքը N 140-Ն	Օրենքը կարգավորում է Հայաստանում բուսասանիտարական ոլորտը: Այն ապահովում է կառավարման հարաբերություններ, ամրագրում է պարտադիր բուսասանիտարական պահանջները և բուսասանիտարական գործընթացի հիմնական սկզբունքները բույսերի, բուսական արտադրանքի և այլ կարգավորվող ապրանքների մշակման, պահպանման, փոխադրման կամ շուկայավարման ժամանակ, ինչպես նաև հողի մշակությամբ զբաղվող ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց պարտավորությունները: .
Օրգանական գյուղատնտեսության մասին ՀՀ օրենքը	Օրենքը կարգավորում է գյուղատնտեսական մթերքների և նյութերի արտադրությունը, պահպանումը, վերամշակումը, փոխադրումը և վաճառքը, ինչպես նաև վայրի բույսերի պահպանումը, սահմանվում են օրգանական գյուղատնտեսության կառավարման սկզբունքներն ու իրավական հիմքերը, դրա հիմնական շրջանառության պահանջները, պետության պարտականությունները: Սահմանված սկզբունքներից մեկը վերաբերում է հողի բնական, ֆիզիկական, քիմիական և կենսաբանական վիճակի բարելավմանը և բերրիության բարձրացմանը:
ՀՀ կառավարության N 256-Ն որոշումը ՀՀ-ում օգտագործման թույլատրելի թունաքիմիկատների և ազոտքիմիկատների ցանկը հաստատելու մասին.	Հրամանագիրը տեղեկատվություն է տրամադրում ավելի քան 1400 նյութերի և բաղադրանյութերի մասին 12 վերնագրերի դասակարգման տակ, ինչպիսիք են թունաքիմիկատները, ֆունգիցիդները, կրծողներ, կենսաբանորեն ակտիվ նյութերը և այլն:
ՀՀ կառավարության N1396-Ն որոշումը հողի բերրի շերտի օգտագործումը կարգավորելու մասին	Օրենքը կարգավորում է հողի բերրի շերտի արդյունավետ և նպատակային օգտագործման հետ կապված հարաբերությունները, մասնավորապես՝ հողատերերի և հողօգտագործողների պարտականությունները, համայնքների ղեկավարների և մարզպետների իրավասությունները, հողից բերրի շերտի հեռացման, պահպանման, փոխադրման և օգտագործման վերաբերյալ տվյալների հաշվառումն ու գրանցումը:
Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին ՀՀ օրենքը	Օրենքը նպատակ ունի սահմանել Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանական, տնտեսական, սոցիալական, գիտական, պատմական, էկոհամակարգերի, բնության համալիրների և առանձնացված օբյեկտների կայուն զարգացման, վերականգնման, պահպանման և օգտագործման պետական քաղաքականության իրավական սկզբունքները, ինչպես նաև մշակութային, գեղագիտական,

	<p>առողջապահական, կլիմայի կարգավորման, հանգստի և հոգևոր արժեքները: Հոդված 4-ը սահմանում է, որ ՀՀ-ում հատուկ պահպանվող բնական տարածքները պետական սեփականություն են: Արգելվում է բնության հատուկ պահպանվող տարածքների պետական սեփականության հողերը հանձնել մասնավոր սեփականությանը: Հոդված 4-ը սահմանում է, որ հատուկ պահպանվող բնական տարածքները հաշվի են առնվում տնտեսական և սոցիալական զարգացման ծրագրերի, տարածքային պլանավորման նախագծերի, հողերի գոտիավորման և օգտագործման սխեմաների, հողերի, անտառների և քաղաքաշինական նախագծային փաստաթղթերի մշակման և վարչական միավորների սահմանների որոշման համար:</p>
<p>«Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման մասին» ՀՀ օրենք (1995 թ.)</p>	<p>Օրենքը սահմանում է, որ շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման նպատակները հետևյալն են.</p> <ul style="list-style-type: none"> - նախատեսված գործունեության, հայեցակարգերի և դրանց այլընտրանքների և նպատակահարմարության հնարավորության վերլուծություն՝ հաշվի առնելով բոլոր էկոլոգիական սահմանափակումները: - նախատեսված գործունեության, հայեցակարգի և դրանց այլընտրանքների հնարավոր ազդեցության և դրանց վտանգավորության աստիճանի գնահատում. - նախատեսվող գործունեության, հայեցակարգերի հնարավոր էկոլոգիական ազդեցության աստիճանի և դրանց այլընտրանքների հնարավորության ստուգում. <p>Հետևանքների վերլուծության ամբողջականությունը և ճշգրտությունը. շահագործման և իրականացման գործընթացներում, ինչպես նաև արտակարգ իրավիճակներում հետևանքների մոնիտորինգի, կանխարգելման, վերացման կամ նվազագույնի հասցնելու միջոցառումների համարժեքությունը.</p> <ul style="list-style-type: none"> - բնական ռեսուրսների արդյունավետ և ողջամիտ օգտագործման ապահովում. - ցանկացած նախատեսվող գործունեության արգելում, որը կարող է անդառնալի վտանգավոր ազդեցություն ունենալ շրջակա միջավայրի վրա, եթե այլ բան նախատեսված չէ Հայաստանի օրենսդրությամբ. - գնահատման բոլոր փուլերում հանրության մասնակցության և ներգրավվածության ապահովում. <p>Այն նաև սահմանում է գնահատման ենթակա նախատեսված գործողությունները, գնահատման շրջանակները և ծանուցման ընթացակարգերը (ներառյալ ... ք) հողամասի չափը, որն անհրաժեշտ է նախատեսված գործունեության համար, էներգիայի, ջրի և հումքի պահանջները. գ) ազդակիր համայնքի որոշումը հողատկացման մասին):</p>
<p>Բնապահպանության և բնօգտագործման վճարների մասին ՀՀ օրենքը</p>	<p>Օրենքը ապահովում է պարտադիր վճարների մուտքը պետական կամ համայնքային բյուջե՝ պետական սեփականություն համարվող բնության պահպանության միջոցառումների իրականացման, օգտագործման և (կամ) իրացման համար: Օրենքի համաձայն, բնօգտագործման վճարը պետական սեփականություն համարվող բնական ռեսուրսների արդյունավետ, համալիր օգտագործման համար պետական բյուջե վճարում է կամ փոխհատուցում այդ բնական ռեսուրսների օգտագործման և (կամ) իրացման համար:</p>

Հայաստանի Հանրապետության կողմից խրախուսվում են այլ կարևոր փաստաթղթեր կամ գործողություններ, որոնք անմիջական կապ ունեն և ազդեցություն ունեն հողօգտագործման և կառավարման վրա՝ LD-ի հետ կապված հետևյալն են.

- Հողերի դեգրադացիայի չեզոքության ռազմավարություն և գործողությունների ծրագիր, 2015թ.. ՀՀ կառավարությունը մշակել է իր հողերի դեգրադացիայի չեզոքության ռազմավարությունը, որը ներառում է չորս կամավոր թիրախներ. 2) դեգրադացված հողի 2/3-ը անտառապատել և/կամ վերականգնել. (3) Դադարեցնել անտառահատումը և բարելավել անտառների կառավարումը ազգային տարածքի 100%-ում. (4) Դադարեցնել գերարածեցումը և բարելավել խոտհարքների կառավարումը ազգային տարածքի 100%-ում:
- Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության ոլորտում տնտեսական զարգացումն ապահովող հիմնական ուղղությունների 2020-2030 թվականների ռազմավարությունը. Մասնավորապես, այն նախատեսում է հողերի արդիականացված և ճշգրիտ գրանցում, հողային նորացված օրենսդրության ընդունում և լրված հողերի կրճատման տեխնիկական միջոցների մշակում: Հիմնական նպատակն է արագորեն բարելավել հողի արտադրողականությունը հողի արագ համախմբման միջոցով՝ կենտրոնանալով ինչպես հողերի վարձակալության, այնպես էլ վաճառքի շուկաների վրա:
- ՀՀ կառավարության 2014-2025 թվականների ռազմավարական զարգացման ծրագիր՝ կցված ՀՀ կառավարության N 442-Ն որոշմանը (2014 թ.). Ծրագիրը համապարփակ է և արտացոլում է կառավարության հիմնական ուղղություններն ու առաջնահերթությունները՝ աշխատատեղերի ստեղծում, արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական քաղաքականության իրականացում, փոքր և միջինի ձեռնարկություններ զարգացում: Այն ներառում է գյուղատնտեսության և գյուղական հեռանկարային զարգացման տեսլականներ, ինչպիսիք են բարձր ավելացված արժեքով գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության գերակայությունը բուսաբուծության և անասնաբուծության ներձյուղային կառուցվածքում. բարելավել գյուղատնտեսական տեխնիկայի սպասարկումը, պետական աջակցությամբ արոտավայրերի ոռոգման ծրագրերի իրականացումը, արոտավայրերից մուտքի ապահովումը և արոտավայրերից մուտքի ապահովումը, «արոտօգտագործողների կոոպերատիվների» ստեղծման խթանումը և նրանց գործունեության աջակցությունը, գյուղատնտեսական արտադրության և տեխնիկական ծառայությունների լուծմանն ուղղված գործունեությունը և այլն:
- Ազգային անտառային քաղաքականության և ռազմավարության փաստաթուղթ (2004 թ.). ՀՀ անտառային ազգային քաղաքականության և ռազմավարության հիմնական նպատակն է ապահովել դեգրադացված անտառային էկոհամակարգերի վերականգնումը, անտառների օգտակար հատկությունների կայուն օգտագործումը և զարգացումը: Այն ընդգծում է անտառների կայուն կառավարման երկարաժամկետ և գիտականորեն հիմնավորված պահպանման, անտառների կայուն կառավարմանն աջակցելու համար ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարեփոխումների իրականացման, անտառների կայուն կառավարման միջազգային ցուցանիշների և անտառների հավաստագրման և գնահատման որակի չափանիշների կիրառման անհրաժեշտությունը: Քաղաքականության ռազմավարական նպատակներից է գիտականորեն ապացուցված անտառների կառավարման պլանների մշակումը (երկարաժամկետ

և կարճաժամկետ՝ ապահովելու անտառների կայուն կառավարումը և բարելավել անտառների կայուն կառավարմանը նպաստող օրենսդրական հիմքերը,

- ՀՀ անտառային ազգային ծրագիր (ՀՀ կառավարության 21.7.2005թ., N 1232-Ն որոշում). Անտառների օգտագործման, պաշտպանության, վերականգնման միջոցառումների ծրագիր.
- ՀՀ կառավարության 2017-2022 թթ: Ծրագիրը ներկայացնում է ՀՀ կառավարության գործունեությունը, որը կերաշխավորի երկրի կայուն զարգացումը 2017-2022 թվականներին: Հողային և ընդերքի ռեսուրսների պահպանության նպատակով ՀՀ կառավարությունը նախատեսում է՝ (1) մինչև 2017թ. բարելավել շրջակա միջավայրի մոնիտորինգի և ընդերքօգտագործողների կողմից հաշվետվողականության վերաբերյալ օրենսդրությունը՝ ներդնելով մոնիտորինգի գործող համակարգ. 2) մինչև 2017 թվականի վերջ ընդունել ռեկուլտիվացիոն ֆոնդի կառավարման հայեցակարգ՝ ընդերքօգտագործողների կողմից շրջակա միջավայրի պահպանության ֆոնդին (վերականգնողական ֆոնդին) հատկացված միջոցների նպատակային օգտագործման և դեգրադացված հողերի վերականգնման նպատակով. (3) 2018-2020 թվականների ընթացքում ներդնել հայեցակարգային փաստաթղթի դրույթների իրականացումն ապահովող մեխանիզմներ:
- ՀՀ կառավարության 2011 թվականի օգոստոսի 18-ին ընդունված Կառավարության N 1192-Ն որոշմամբ սահմանվել է արդյունաբերական ճանապարհով աղտոտված հողերի մոնիտորինգի մեթոդաբանությունը:
- ՀՀ կառավարության N 387 որոշումը ՀՀ բնապահպանության նախարարության ազգային անվտանգության ռազմավարության ապահովմանն ուղղված գործունեության հիմնական ուղղությունները հաստատվել են 2010 թվականի ապրիլի 8-ին: Համաձայն վերոնշյալ որոշման՝ ներքին սպառնալիքները ներառում են անտառների և հողերի դեգրադացիա, անապատացում, հասարակության բնապահպանական կրթության մակարդակի ոչ պատշաճ մայարդակ և իրազեկվածության պակաս:
- ՀՀ կառավարության 2011 թվականի N 1918-Ն որոշումը (դեկտեմբերի 29), Հողօգտագործման ժամանակավոր սխեմայի սահմանման կարգը. Հողօգտագործման ժամանակավոր սխեման կազմվում է կադաստրային քարտեզների, տեղագրական ուսումնասիրությունների, իսկ եթե ոչ՝ հողօգտագործման պլանների հիման վրա: Հողօգտագործման ժամանակավոր սխեման նախատեսված է հողօգտագործման նպատակը փոխելու համար:
- ՀՀ Կառավարության N 389 որոշումը, ընդունվել է 2011 թվականի ապրիլի 14-ին՝ արոտավայրերի և խոտհարքների օգտագործման կարգի սահմանման նպատակով:

✓ **Հողային ռեսուրսների եվ ՀԴԶ իրականացման համար համապատասխան ինստիտուցիոնալ շրջանակ**

Շահագրգիռ կողմ (խումբ)	Մանդատ (կամ գործունեություն)	Հնարավոր դերը Ծրագրում
Շրջակա միջավայրի նախարարություն	Նախարարությունը UNCCD-ի, UNFCCC-ի և CBD-ի կենտրոնական կետն է և գտնվում է պատասխանատու է Հայաստանում հողերի դեգրադացման չեզոքության մոնիտորինգի և իրականացման համար:	Տրամադրել համաֆինանսավորում, տեխնիկական և նյութատեխնիկական աջակցություն ծրագրի իրականացման համար, աջակցել ցուցադրական վայրերի բացահայտմանը, օգտվել կարողությունների զարգացման գործողություններից: Հիմնական կայուն կառավարում և դեգրադացված խոտհարքների լանդշաֆտների վերականգնում NBSAP-ում
ՀՀ ՇՄՆ Բնապահպանական և ծրագրերի իրականացման գրասենյակ,	Այն շրջակա միջավայրի նախարարության գործակալությունն է, որը պատասխանատու է տարբեր ոլորտների պետական մարմինների հետ կապի համար: Այն կվերահսկի պահպանության միջոցառումների և մոնիտորինգի համակարգի ինտեգրումը Անտառների և հողօգտագործման միասնական պլաններում և տարեկան աշխատանքային պլաններում և կնպաստի շահագրգիռ կողմերի (պետական/մասնավոր/համայնք) կարողությունների զարգացմանը:	Պատասխանատու է ծրագրի իրականացման համար: Ղեկավարել համակարգումը կառավարական շահագրգիռ կողմերի միջև և աջակցել համակարգման մեխանիզմների իրականացմանը ինչպես ազգային, այնպես էլ տեղական մակարդակներում
Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություն	Գործադիր իշխանության կենտրոնական մարմինն է, որը մշակում և իրականացնում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության քաղաքականությունը տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների կառավարման ոլորտում:	Պատասխանատու է տեղական ինքնակառավարման մարմինների (Գեղարքունիքի, Վայոց ձորի մարզեր) հետ համակարգելու և ծրագրի կողմից մշակված LDN համատեղելի ISLUP-ների և աջակցող միջոլորտային քաղաքականության/իրավական դաշտի և ենթազգային մակարդակում LDN-ի իրականացմանն աջակցելու համար (հիմնվելով UNCCD մեխանիզմի վրա):) և օգուտ քաղել կարողությունների զարգացման գործողություններից
Էկոնոմիկայի նախարարություն (որպես վարչություն ներառում է նախկին գյուղատնտեսության նախարարությունը)	Գյուղատնտեսության ոլորտում այն պատասխանատու է երկրի ագրարային քաղաքականության, գյուղական համայնքների ընդլայնման ծառայության և սննդամթերքի արտադրության, վերամշակման և արժեշղթայի հետ կապված բոլոր գործողությունների համար:	Աջակցել և համաֆինանսավորել գյուղատնտեսության հետ կապված գործողությունների իրականացմանը, ինչպես նաև պատասխանատու է նախագծով կամ անհրաժեշտության դեպքում մշակված տարբեր ծրագրերի, ձեռնարկների և ուղեցույցների վերանայման և հաստատման համար, որոնք կհեշտացնեն LDN սկզբունքների ներդրումը գյուղատնտեսության մեջ. Նախարարությունը կշահի

		կարողությունների և զարգացման աշխատանքներից:
Անտառային կոմիտե (Շրջակա միջավայրի նախարարություն)	Պատասխանատու է պետական անտառների պահպանման, պաշտպանության, վերականգնման, անտառապատման և արդյունավետ օգտագործման համար. անտառների կայուն կառավարման ապահովում, պետական անտառների արտադրողականության բարձրացմանն ուղղված միջոցառումների իրականացում. պետական անտառների կենսաբազմազանության պաշտպանությունը. պետական անտառների բնապահպանական, սոցիալական և տնտեսական ներուժի արդյունավետ օգտագործումը. անտառային հողերի և անտառների վերաբերյալ ամբողջական և հավաստի տեղեկատվության տրամադրում	Աջակցեք ծրագրի իրականացմանը և անտառների կառավարման, վերականգնման և նոր պրակտիկաների հետ կապված բոլոր գործողություններին, ինչպես նաև Անտառային կոմիտեն ներգրավված կլինի քաղաքականության վերանայման գործընթացում և կլինի միջոցառումների համակարգման մեխանիզմի կարևոր շահագրգիռ կողմը:
Անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտե	Այն վարում է անշարժ գույքի պետական ռեգիստրը և աշխարհատարածական տեղեկատվական համակարգերը, նպաստում է անշարժ գույքի շուկայի զարգացմանը, ինչպես նաև հողային քաղաքականության մշակմանը և իրականացմանը:	Պատասխանատու է LDN թիրախների մոնիտորինգի համակարգի ներդրման համար:
Հայաստանի Ազգային Ագրարային Համալսարան	Երևանում գործող պետական համալսարան և բարձրագույն ուսումնական հաստատություն: Համալսարանը կրթում և պատրաստում է մասնագետներ գյուղատնտեսության ոլորտի համար:	Ագրարային համալսարանը կնպաստի ծրագրի գիտելիքի ստեղծմանը և գիտելիքների փոխանցմանը, ներառյալ գիտելիքի արտադրանքի մշակումը և վերապատրաստման բովանդակությունը
Տեղական ինքնակառավարման մարմիններ (Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզեր)	Նրանք պատասխանատու են ISLUP-ների մշակման և իրականացման համար յուրաքանչյուր մարզում և համայնքում: Նրանք նաև պատասխանատու են ինքնակառավարման մարմինների իրավասության ներքո գտնվող տարածքներում հողօգտագործման պրակտիկայի մոնիտորինգի համար:	Մարզպետները կաջակցեն Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտում LDN-ի և BD-ի և IWRM օրակարգի միջոցառումների համակարգմանը, աջակցելով LDN-ի նպատակների իրականացմանը տարածաշրջանային մակարդակներում, զեկուցելով դեպի LDN առաջընթացը մարզային և ազգային մակարդակներից և կլինեն համակարգման մեխանիզմների մաս (շինություն UNCCD մեխանիզմի վերաբերյալ) ազգային մակարդակի և տեղական որոշում կայացնողների միջև, ինչպես նաև ֆերմերային խմբերի հետ համակարգման մեխանիզմ/ընդլայնումը: Նրանք կմասնակցեն և կներկայացնեն ISLUP-ները:

✓ **Կենսաբազմազանություն եվ պահպանվող տարածքներ**

Հայաստանի Հանրապետությունը 1991 թվականից ընդունել է մի շարք օրենքներ և կանոնակարգեր, որոնք վերաբերում են կենդանական և բուսական աշխարհի պաշտպանությանը: Հայաստանի Հանրապետության «Բուսական աշխարհի մասին» (23.11.1999թ.) և «Կենդանական աշխարհի մասին» (03.04.2000թ.) օրենքները, որոնք սահմանում են բուսական և կենդանական աշխարհի գիտականորեն հիմնավորված պահպանման, պաշտպանության և կայուն օգտագործման ազգային քաղաքականությունը: 2006 թվականին հաստատվել է Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին օրենքը (Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին) (2006թ. նոյեմբերի 27-ի թիվ 211-Ն որոշում)՝ ներառելով մի շարք օրենսդրական ակտեր:

- ա/ «ԲՀՊՏ-ների մոնիտորինգի կազմակերպման և կատարման կարգը» (2007թ. օգոստոսի 30-ի № 1044-Ն որոշում)
- բ/ « ԲՀՊՏ-ների » պետական կադաստրի վարման կարգ» (20.03.2008թ. թիվ 259-Ն որոշում):
- գ/ « ԲՀՊՏ-ների ստեղծման հրաման» (22.01.2009թ. N2 72-Ն որոշում)
- դ/ Բնապահպանության նախարարի 27.10.2008թ N2 364-Ա որոշմամբ « ԲՀՊՏ-ների կառավարման պլանի մեթոդական ուղեցույցի» հաստատում
- ե/ Հաստատում է ՀՀ բնապահպանության նախարարի 12.02.2008թ. «Իրավաբանական անձանց, անվտանգության աշխատակիցների համազգեստի պահպանության, կրելու պայմանների և կարգի մասին» N 60-Ա հրամանը:

Պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության կառավարում. Շրջակա միջավայրի նախարարությունը (ՇՄՆ) գլխավորապես պատասխանատու է բնական ռեսուրսների կառավարման և կենսաբազմազանության պահպանման համար: ՇՄՆ-ում տեղակայված են UNCBD-ի, UNFCCC-ի և UNCCD-ի առանցքային կետերը և վերահսկում է հարակից ինդիկատորների իրականացումը: Հայաստանի օրենսդրությունը ՇՄՆ-ին տալիս է Պահպանվող տարածքների բոլոր չորս տեսակների (արգելոցներ, ազգային պարկեր, բնական հուշարձաններ և արգելավայրեր) կառավարման վերջնական լիազորություն: ՇՄՆ-ն ներկայումս տնօրինում է ութ արգելավայր: Գյուղատնտեսության նախարարությունը տնօրինում է Հայաստանի բոլոր անտառածածկ հողերը Հայանտառի (Հայաստանի անտառտնտեսություն) միջոցով: «Հայանտառ»-ը ներկայումս ստանձնում է տասներեք սրբավայրերի պատասխանատվությունը:

Կենսաբազմազանության մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիան (հոդված 8) ներկայացնում է տեղում պահպանումը որպես կենսաբազմազանության պահպանման ռազմավարական առաջնային ուղղություն, որն ամբողջությամբ արտացոլված է պահպանվող տարածքներում (Հատուկ պահպանվող բնության տարածքներ (SPNA): Բնության պահպանության միջազգային միության (IUCN) ստանդարտներով առանձնանում են պահպանվող տարածքների 6 կատեգորիաներ, որոնցից 4-ը իրավաբանորեն կարգավորվում են Հայաստանի Հանրապետությունում: «Պահպանվող լանդշաֆտ» նոր կատեգորիայի 5-ը նախատեսվում է ներառել ԲՀՊՏ-ների մասին նոր օրինագծում:

CBD-ով ստանձնած միջազգային պարտավորություններին արձագանքելու համար Հայաստանն ընդունել է Հայաստանի Հանրապետության 2014 թվականի սեպտեմբերի 25-ի թիվ 1059 որոշումը և «Հայաստանի Հանրապետության բնության հատուկ պահպանվող տարածքների ռազմավարությունը և դրանց օգտագործման պետական ծրագիրը և պահպանում» (ԲԲՊՏ) և «Հայաստանի բնության հատուկ պահպանվող տարածքների 2014-

2020 թվականների պահպանության և օգտագործման պետական ծրագիրն ու միջոցառումները, որոնց շրջանակներում սահմանվել են Հայաստանի հատուկ պահպանվող տարածքների (ՀԲՊՏ) զարգացման հետևյալ ռազմավարական նպատակները.

- Բնապահպանական կայունության և երկրի համար առողջ և բարենպաստ միջավայրի ապահովում ԲՀՊՏ-ների համակարգի զարգացման և կատարելագործման միջոցով:
- Պահպանվող տարածքների էկոլոգիական, սոցիալ-տնտեսական, գիտական, կրթական, ռեկրեացիոն և հոգևոր արժեքների պաշտպանություն, որը պետք է իրականացվի էկոհամակարգերի, գենետիկական ռեսուրսների, կենսաբանական և լանդշաֆտային բազմազանության պահպանման, վերականգնման և երկարաժամկետ օգտագործման միջոցով:

Ավելին, ՀՀ կառավարության 2015 թվականի դեկտեմբերի 10-ի N54 արձանագրային որոշման N 1 հավելվածի միջոցով ընդունվել է «Հայաստանի Հանրապետության կենսաբազմազանության պահպանման, պաշտպանության, վերարտադրման և օգտագործման ռազմավարական ծրագիրը». հաստատված և «Հայաստանի Հանրապետության կենսաբազմազանության պաշտպանության մասին» N 2 հավելվածով կառավարությունը հաստատել է Հայաստանի Հանրապետության կենսաբազմազանության պաշտպանության, վերարտադրության և օգտագործման բնագավառում կենսաբազմազանության 2016-2020 թթ. Սահմանված են կենսաբազմազանության պահպանման և օգտագործման հետևյալ առաջնահերթ ռազմավարական ուղին.

- Կենսաբազմազանության օրենսդրության և կառավարման համակարգի կատարելագործում.
- Կենսաբազմազանության բարելավում և տուժած բնակավայրերի էկոհամակարգերի պահպանում և վերականգնում:
- Կենսաբազմազանության վրա ուղղակի ճնշման նվազեցում և կայուն օգտագործման խթանում.
- Կենսաբազմազանության կորստի հիմնական պատճառների վերացում միջոլորտային հարաբերությունների կարգավորման և հանրային իրազեկվածության բարձրացման միջոցով:
- Կենսաբազմազանության պահպանման և բնական ռեսուրսների կայուն օգտագործման բնագավառում գիտական հետազոտությունների, գիտելիքների կառավարման և կարողությունների զարգացման խթանում:

✓ **Պահպանվող տարածքների իրականացման, կենսաբազմազանության կառավարման եվ ոլորտային ինտեգրման եվ հողային եվ ջրային ռեսուրսների հետ ինտեգրման ինստիտուցիոնալ շրջանակ**

հաստատություն	Նկարագրություն/Դերը նախագծում
Շրջակա միջավայրի նախարարություն (ՇՄՆ)	Շրջակա միջավայրի նախարարությունը պատասխանատու է շրջակա միջավայրի պաշտպանություն և բնական ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործում, օդի, ջրերի, հողի, բուսական և կենդանական աշխարհի, պահպանվող տարածքների և անտառների, խոնավ տարածքների վրա բացասական ազդեցության կանխարգելում կամ նվազեցում: ՇՄՆ-ն առաջատար դեր կխաղա Սևանա լճում LDN-ի իրականացման միջոլորտային շահագրգիռ կողմերի համակարգման կոմիտեում (Բաղադրիչ 1;

	<p>Արդյունք 1.1.3), Կենսաբազմազանության այլընտրանքային ֆինանսավորման աղբյուրների բացահայտման նորարարական մարտահրավերի կազմակերպում, իրազեկման և վերապատրաստման միջոցառումների կազմակերպում:</p> <p>ՇՄՆ-ն այս ծրագրի իրականացնող գործընկերն է և հիմնական գործընկերը քաղաքականության միջոցառումների պաշտոնական հաստատման խթանման/պաշտպանության համար, որոնք ուղղված են կենսաբազմազանությունը տարածական և հողօգտագործման պլանավորման մեջ ներառելու և «Սևան» ազգային պարկի կառավարման բարելավմանը:</p> <p>ՇՄՆ-ն կապահովի ծրագրով փորձարկված Ագրոբնապահպանական վճարների սխեմայի կայունությունը՝ ներառելով այս սխեման արոտների կառավարման ֆինանսավորման պետական ծրագրերում:</p>
<p>WWF Հայաստան</p>	<p>Գործելով 2002 թվականից՝ WWF-ն իրականացնում է ծրագրեր՝ ուղղված Հայաստանի էկոլոգիական ցանցի զարգացմանն ու հզորացմանը, պահպանում և Վտանգված տեսակների վերականգնում, անտառային էկոհամակարգերի վրա կլիմայի փոփոխության ազդեցության մեղմացում և հարմարեցում, տեղական համայնքների համար այլընտրանքային կենսապահովման տնտեսական մեխանիզմների ներդրում՝ բնական ռեսուրսների կայուն օգտագործումը խթանելու նպատակով:</p> <p>Բնության համաշխարհային հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակն ընտրվել է Շրջակա միջավայրի նախարարության (ՇՄՆ) կողմից՝ ՄԱԶԾ CO-ի հետ խորհրդակցելով՝ հիմնվելով հետևյալ չափանիշների վրա. ա) Պահպանվող տարածքների և կենսաբազմազանության կառավարման երկարատև փորձ. բ) փորձը վայրի բնության բնակչության գնահատման և տեղական համայնքների կողմից աջակցվող միզանցքների ստեղծման հետ. գ) կենսաբազմազանության համար բարենպաստ գյուղատնտեսական պրակտիկաների բնապահպանական խրախուսումների իրականացման փորձը կենսաբազմազանության հիմնական տարածքների (KBAs) շուրջ. դ) միջազգային դոնորների կողմից ֆինանսավորվող ծրագրերի իրականացման հաջող գրանցում: Այս տեսանկյունից, WWF Հայաստանի համեմատական առավելություններն ու ներքին կարողությունները ճանաչվել են PIF փուլից ի վեր և վավերացվել HACT և PCAT գնահատումների միջոցով:</p> <p>Ծրագրի մեկնարկից հետո ՇՄՆ-ն, որպես այս ծրագրի Իրականացնող գործընկեր (IP)՝ իր փոխկապակցված EPIU-ի միջոցով, համաձայնագիր կկնքի WWF Հայաստանի հետ Բաղադրիչ 2-ի և Արդյունք 3.1.4-ի իրականացման համար՝ հիմնվելով վերջնական եզրակացության վրա՝ վավերացում և բյուջեի ճշգրտում, որը հետագայում կհամաձայնեցվի կողմերի միջև սկզբնական շրջանում:</p>
<p>Էկոնոմիկայի նախարարություն</p>	<p>Էկոնոմիկայի նախարարությունը պատասխանատու է տնտեսական քաղաքականության մշակման իրականացումը, համակարգման և գնահատման, կառավարության միասնական ազդարարային քաղաքականության իրականացման, գյուղատնտեսության ոլորտի տեխնիկական և տեխնոլոգիական սարքավորումների և նորարարական լուծումների ներդրման, օրգանական գյուղատնտեսության խթանման, գյուղատնտեսական համագործակցության զարգացման համար: Էկոնոմիկայի նախարարությունը ծրագրի առանցքային գործընկերն է LDN և SLM միջոցառումների իրականացման և ծրագրի կողմից փորձարկված Ագրոբնապահպանական վճարումների սխեմայի կայունության ապահովման</p>

	գործում՝ այս սխեման ներառելով արոտների կառավարման ֆինանսավորման պետական ծրագրերում:
Հայաստանի Հանրապետության տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություն	Պատասխանատու է մարզպետարանների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեության արդյունավետության բարձրացման, միջազգային նորմերին համապատասխան աղբահանության և սանիտարական մաքրման համակարգի ներդրման, էներգետիկայի և տրանսպորտի ոլորտներում պետական քաղաքականության մշակման և իրականացման վերաբերյալ առաջարկությունների մշակման համար: Նախարարությունը հիմնական գործընկերն է LDN-ով առաջնորդվող հողօգտագործման պլանավորման, կենսաբազմազանության նկատմամբ զգայուն և կլիմայի նկատմամբ զգայուն ISLUP-ների վերանայման և հաստատման գործում: Նախարարությունը կներգրավվի բուֆերային և արտադրողական տարածքներում էկոհամակարգերի կապակցման և կենսաբազմազանության մեյսթրիմինգի հետ կապված բոլոր քննարկումներում:
Ջրային կոմիտե	Մա տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությանն առընթեր պետական մարմին է, որը մշակում և իրականացնում է կառավարության քաղաքականությունը պետական սեփականություն հանդիսացող ջրերի կառավարման և օգտագործման վերաբերյալ և կմասնակցի Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտային մակարդակի միջոլորտային համակարգման մեխանիզմին, նաև ներառում է այլ աշխատանքային խմբեր՝ կապված «Սևանա լիճ» ազգային պարկի ինտեգրված մոնիտորինգի տվյալների բազայի մշակման և դասընթացների իրականացման հետհետ:
Քաղաքաշինության պետական կոմիտե	Պատասխանատու է «կանաչ քաղաքաշինության» սկզբունքների մշակման համար՝ ապահովելով բնական և մշակութային լանդշաֆտների ներդաշնակ զարգացումը: Քաղաքաշինության կոմիտեն կմասնակցի LDN-ի և տարածքային և հողօգտագործման պլանավորման հանդիպումներին և աշխատանքային խմբերին, ինչպես նաև դասընթացներին և իրազեկման նիստերին:
Անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտե	Պատասխանատու է հողօգտագործման տվյալների կառավարման, հողային քաղաքականության մշակման, հողային ռեսուրսների կառավարման սկզբունքների, գեոդեզիայի և քարտեզագրման ծրագրի մշակման և իրականացման համար: Կադաստրի կոմիտեն LUP4LDN-ի և LDN-ի ղեկավարվող հողօգտագործման պլանավորման իրականացման հիմնական գործընկերն է:
Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե	Պատասխանատու է վիճակագրական ծրագրերի համաձայն պաշտոնական վիճակագրության մշակմամբ, արտադրությամբ և տարածմամբ: Վիճակագրական կոմիտեն կներգրավվի հողօգտագործման պլանավորման, սոցիալ-տնտեսական և կենսաբազմազանության տվյալների հավաքագրման և վերլուծության մեջ:
Հայաստանի Հանրապետության շրջակա միջավայրի պահպանության և	Պատասխանատու է բնապահպանության և հանքարդյունաբերության հետ կապված անվտանգության և օրենսդրական պահանջների պահպանման և ապահովման համար: Դասընթացների և իրազեկման դասընթացների շահառուներ:

հանքարդյունաբերության տեսչական մարմին	
Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզպետարանները	Պատասխանատու են կառավարության տարածքային քաղաքականության իրականացման, երկրի գործադիր հիմնարկների տարածքային ստորաբաժանումների գործունեության համակարգման համար: Տարածաշրջանային իշխանությունները հիմնական գործընկերներն են LDN թիրախների սահմանման, հաստատման և իրականացման և մոնիտորինգի հարցում: Դասընթացների և իրազեկման դասընթացների շահառուներ:
ՀՀ բնապահպանության նախարարության անտառային կոմիտե («Հայաստա» ՊՈԱԿ-ի ճամբարակի և Վայոց Ձորի մասնաճյուղեր)	Պատասխանատու է պետական անտառների կայուն կառավարման, ներառյալ պահպանության, անտառվերականգնման, անտառապատման և արդյունավետ օգտագործման համար: «Հայաստա» ՊՈԱԿ-ի տեղական մասնաճյուղերը անտառների կայուն կառավարման պլանների մշակման և իրականացման և անտառային էկոհամակարգերի վերականգնման հիմնական գործընկերներն են: Դասընթացների և իրազեկման շահառուներ:
«Հիդրոոդոլոգիայի և մոնիտորինգի կենտրոն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն	Պատասխանատու է շրջակա միջավայրի և հիդրոոդոլոգիայի վերականգնման և պաշտպանության համար: Կենտրոնը կմասնակցի ծրագրի աշխատանքներին, կլիմայի փոփոխության գնահատումներին և աշխատանքային խմբերին, դասընթացներին:
«Սևան ազգային պարկ» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն	Պատասխանատու է ջրային և ցամաքային էկոհամակարգերի զարգացման բնականոն գործընթացի ապահովման, Սևանա լճի ավազանի բնական և պատմական հուշարձանների պահպանության համար: Այգու վարչակազմը կարևոր գործընկեր է ՊՏ-ում և շրջակայքում կենսաբազմազանության հետ կապված գործողությունների իրականացման և համայնքի իրազեկման համար: Վերապատրաստման և իրազեկման նիստերի, պահպանման և հետազոտական գործունեության շահառու:
Սևանի իշխանի պաշարների վերականգնման և ջրային կուլտուրաների զարգացման հիմնադրամ	Զբաղվում է Սևանա լճում իշխանի պաշարների վերականգնմամբ, Սևանի իշխանի արտադրության և իրացման արժեզրեցումների և հարակից ճյուղերի ստեղծմամբ և զարգացմամբ, Սևանա լճի հիմնախնդիրներով, Հայաստանում ջրային կուլտուրաների արտադրության և վերամշակմամբ, գիտելիքահենք և նորարարական տեխնոլոգիաների զարգացմամբ: . Հիմնադրամը կաջակցի Սևանա լճի իխտիոֆաունայի վերաբերյալ տվյալների հավաքագրմանը և վերլուծությանը, սպառնալիքների և ազդեցության վերլուծությանը և կաջակցի կայուն ձկնորսության/ակվակուլտուրայի կարողությունների զարգացմանը:
Կովկասի բնության հիմնադրամ (CNF)	CNF-ը պահպանության հավատարմագրային հիմնադրամ է, որը ստեղծվել է Կովկասի էկոտարածաշրջանը պաշտպանելու համար՝ կենսաբազմազանության համաշխարհային թեժ կետերից մեկը: Այն տրամադրում է համապատասխան դրամաշնորհներ և տեխնիկական աջակցություն Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի պահպանվող տարածքներին՝ զարգացնելով ապագա սերունդների համար բնական պարկերը պահպանելու կարողությունները: Սկզբնապես ստեղծվել է 2007 թվականին Գերմանիայի կառավարության (MBZ), Conservation International-ի և WWF-ի կողմից, այսօր Caucasus Nature Fund-ը բազմաշահառու կազմակերպություն է:

	Դասընթացների և իրազեկման միջոցառումների շահառուներ. Համատեղ միջոցառումների կազմակերպման և գիտելիքների կառավարման գործընկերներ:
Տեղական ինքնակառավարման մարմիններ	Այս տեղական իշխանությունները պատասխանատու են բնապահպանական կանոնակարգերի կատարման մոնիտորինգի համար, ներառյալ բնապահպանական կրթության խթանումը, զբոսաշրջության խթանումը, աղետների ռիսկի նվազեցման միջոցառումների իրականացումը, թափոնների հեռացումը և համայնքներում սանիտարական մաքրումը: Նրանք հիմնական գործընկերներն են արտավայրերի կառավարման պլանների, անտառների կառավարման պլանների, ագրոանտառային միջոցառումների մշակման և իրականացման գործում: Դասընթացների և իրազեկման միջոցառումների շահառուներ.
Տեղական բնական ռեսուրսների օգտագործողների խմբեր	<ul style="list-style-type: none"> • Ֆերմերների ազգային միություն- մարզային մասնաճյուղեր • Գեղարքունիքի ջրօգտագործողների միավորումներ (Գեղարքունիքի մարզ) • «Եղեգնաձոր» ջրօգտագործողների միավորում (Վայոց ձոր) Ծրագրի շահառուները.
Մասնավոր հատված	Ծրագիրը կաշխատի Սևանա լճի ավազանում զբոսաշրջության/հյուրընկալության ոլորտի ներկայացուցիչների հետ: Ծրագիրը կենտրոնանալու է նաև փոքր անասնաբուծական ձեռնարկատերերի և տեղական գյուղատնտեսական արտադրողների, ինչպես նաև թիրախային գյուղերում/համայնքներում զբոսաշրջության այլ տեղական փոքր ձեռնարկատերերի վրա: Ծրագիրը կաշխատի ֆինանսական հաստատությունների հետ՝ խրախուսելու/զարգացնելու կանաչ վարկավորումը՝ աջակցելու պատասխանատու և կայուն գյուղատնտեսության և զբոսաշրջության բիզնես մոդելներին: Ծրագրի շահառուները.
Ֆինանսական հաստատություններ	Ծրագիրը կաշխատի գյուղատնտեսության և զբոսաշրջության ոլորտում պորտֆելներ ունեցող ֆինանսական հաստատությունների (EBRD, ACBA Bank, FinBank, Inecobank) ներկայացուցիչների հետ՝ պարզելու ագրոբնապահպանական վճարումների սխեմայի փորձնական հնարավորությունը և ուսումնասիրելու նման մեխանիզմի գործառնականացման տարբերակները՝ արտավայրերի կայուն կառավարման և կենսաբազմազանության համար բարենպաստ գյուղատնտեսական պրակտիկաների ֆինանսավորման համար: Վերապատրաստման և իրազեկման միջոցառումների շահառուները.
ՀՀ ԳԱԱ Էկոլոգիայի և հետազոտությունների կենտրոն	Կենտրոնն իրականացնում է տարբեր գնահատումներ՝ տարածքների էկոլոգիական վիճակի գնահատում, ռիսկերի վերլուծության գիտամեթոդական հիմունքների մշակում, բնական ռեսուրսների կառավարման գործընթացների օպտիմալացում, մարդկային էկոլոգիայի ոլորտի խնդիրների լուծում: Այն կլինի հիմնական գործընկերը LDN-ով կառավարվող հողօգտագործման պլանավորման խթանման, կենսաբազմազանության տարածական տարրերի հողօգտագործման պլանավորման մեջ ներառելու, հողօգտագործման պլանավորման LUP4LDN ծրագրաշարի ներդրման, Սևանա լիճ ազգային պարկի մոնիտորինգի տվյալների բազայի ստեղծման, մոնիտորինգի համար՝ հիմնական տեսակներ, դասընթացներ և տվյալների վերլուծություն:

<p>ՀՀ ԳԱԱ բուսաբանության ինստիտուտ</p>	<p>Ինստիտուտը պատասխանատու է Հայաստանի ֆլորայի, բուսականության և բուսական ռեսուրսների գույքագրման, հիմնական անտառային համակարգերի արդյունավետության բարձրացման սկզբունքների մշակման, բուսականության և բուսական ռեսուրսների ներմուծման և հարմարեցման, Հայաստանի բուսականության փոփոխությունների դինամիկայի ուսումնասիրության համար: Ինստիտուտը առանցքային գործընկեր կլինի պալեարկտիկական խոտհարքների տարածքների գնահատման և կառավարման առաջարկությունների, ինչպես նաև գիտելիքների կառավարման, գիտելիքների փոխանակման, նպատակային հետազոտությունների հարցում:</p>
<p>ՀՀ ԳԱԱ Կենդանաբանության և հիդրոէկոլոգիայի գիտական կենտրոն</p>	<p>Ուսումնասիրում է Հայաստանի հիդրո և ցամաքային էկոհամակարգերի, կենսաբազմազանության, տաքսոնոմիայի, մորֆոլոգիայի, էկոլոգիայի, էթոլոգիայի, էվոլյուցիայի, գենետիկայի, անողնաշարավորների, ողնաշարավոր կենդանիների և հիդրոբիոտոնների կենդանաբանական աշխարհագրությունը, կենդանիների մակաբուծական ֆաունան:</p> <p>Կենսապաշարների գնահատում, դրանց պահպանման մեթոդների մշակում, վերականգնում և կայուն օգտագործում: Ինստիտուտը կմասնակցի տեսակների հետազոտությանը, կառավարման առաջարկություններին, ինչպես նաև գիտելիքների կառավարմանը, գիտելիքների փոխանակմանը, նպատակային հետազոտություններին:</p>
<p>Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարան</p>	<p>Համալսարանը պատասխանատու է ագրոտեխնոլոգիաների մասնագետների պատրաստմամբ, որոնք կարող են իրենց մասնագիտական հմտությունների օգնությամբ և ոլորտի շահագրգիռ կողմերի հետ համագործակցելով զարգացնել պարենային և գյուղատնտեսական համակարգը երկրում: Համալսարանը կմասնակցի հետազոտություններին, կենսաբազմազանության վերլուծությանը և հողերի դեգրադացիայի գնահատմանը:</p>
<p>Գավառի պետական համալսարան</p>	<p>Լիազորված է բարձրագույն կրթության, այդ թվում՝ կենսաբանության, բնության պահպանության և օգտագործման, քարտեզագրման և կադաստրի տրամադրմամբ: Համալսարանը կմասնակցի հետազոտություններին, կենսաբազմազանության վերլուծությանը և հողերի դեգրադացիայի գնահատմանը:</p>
<p>Մեղիա</p>	<p>Ծրագրի գործունեության վերաբերյալ իրազեկության բարձրացման կազմակերպման հիմնական գործընկերները:</p>
<p>ՀԿ-ներ</p>	<p>Մասնակցություն խորհրդատվություններին, վերապատրաստման և կարողությունների զարգացմանն ուղղված միջոցառումներին, տեղական գիտելիքների զարգացում, ծրագրին առնչվող միջոցառումների իրականացում:</p>
<p>GIZ Հայաստան</p>	<p>2002 թվականից ի վեր Հայաստանում գործող GIZ-ի նախաձեռնությունները Հայաստանում Կովկասյան նախաձեռնության շրջանակներում տարածաշրջանային համագործակցությանն աջակցելու ռազմավարական մոտեցման մի մասն են կազմում՝ կայուն տնտեսական զարգացում, ժողովրդավարություն և բնապահպանական կառավարում: GIZ-ի կողմից աջակցվող նախաձեռնությունների արդյունքները կվերլուծվեն, և նախագիծը սերտ համակարգում կապահովվի GIZ-ի կողմից աջակցվող ընթացիկ միջոցառումների հետ:</p>

Այլ միջազգային կազմակերպություններ	Սևանա լճի լանդշաֆտի հողային ռեսուրսների և բարձրաժեք էկոհամակարգերի պահպանման և կայուն կառավարման հետ կապված ազգային քաղաքականության համակարգում և աջակցություն:
------------------------------------	---

✓ **Ջրային ռեսուրսներ**

№	Իրավական ակտի անվանումը	Որոշման համարը եվ ընդունման ամսաթիվը	Ոլորտների / օրենքի կարգավորումը կիրառվում է
Փաստաթղթեր ջրային ռեսուրսների կառավարման վերաբերյալ			
1	«Ջրային տնտեսության կառավարման համակարգի բարեփոխումների մասին» որոշումը.	ՀՀ կառավարության N-92 Փետրվարի 9, 2001	Ջրային տնտեսության համակարգի ընկերությունների ֆինանսական վերականգնում; այդ ընկերությունների սպասարկման որակի բարելավում, սակագնային քաղաքականության բարելավում և ջրային ոլորտում տնտեսական բարեփոխումների իրականացում:
2	«Ստորգետնյա ջրերի շահագործական պաշարների և կանխատեսումային ռեսուրսների դասակարգումը հաստատելու մասին» որոշումը.	ՀՀ կառավարություն, N 94, 2 փետրվարի, 2002 թ	Ստորգետնյա քաղցրահամ ջրի շահագործվող հանքավայրերի և կանխատեսվող պաշարների դասակարգում.
3	«ՀՀ Բնապահպանության նախարարության աշխատակազմի ջրային ռեսուրսների կառավարման գործակալության կանոնադրությունը և կառուցվածքը հաստատելու մասին» որոշումը.	ՀՀ կառավարության 649 -Ն, 14 մայիսի, 2004	Հայաստանի բնապահպանության նախարարության ջրային ռեսուրսների կառավարման գործակալության նպատակների, խնդիրների, գործառույթների, աշխատանքների կազմակերպման սահմանում և կանոնակարգում:
4	ՀՀ ջրային օրենսգիրք.	ՀՀ Ազգային ժողովի ՀՕ - 373 - Ն. 4 հունիսի, 2002 թ	Գետավազանային համալիր կառավարում; Ջրային ռեսուրսների բաշխումն ըստ առաջարկի, այլ ոչ թե պահանջարկի. Մոնիտորինգի տվյալների հիման վրա ջրօգտագործման թույլտվությունների տրամադրում. Տնտեսական գործիքների օգտագործումը կառավարման և ծախսերի փոխհատուցման մեջ. ջրային ռեսուրսներ.
5	«Ջրօգտագործողների ընկերությունների և ջրօգտագործողների ընկերությունների	ՀՀ Ազգային ժողովի ՀՕ-374-Ն. 4 հունիսի, 2002 թ	Օրենքի նպատակն է սահմանել Ջրօգտագործող ընկերությունների և նրանց միավորումների գործունեության շրջանակը, դրանց ստեղծման և դադարեցման կարգը, ինչպես նաև հանրային և այլ մարմինների հետ հարաբերությունների սկզբունքները: Այս

	միությունների մասին» օրենքը.		հաստատությունների գործունեությունը ուղղված է Հայաստանի Հանրապետությունում ոռոգման համակարգի արդյունավետության բարձրացմանը: Մևանի ՋԿ-ի կազմում նախկինում գործող երեք ՋՕԸ («Վարդենիս», «Մարտունի» և «Գավառ» միավորված են մեկին՝ «Գեղարքունիք» ՋՕԸ-ին:
6	«Ջրօգտագործման թույլտվության օրինակելի ձևաթուղթը և ջրօգտագործման թույլտվության ձևերը հաստատելու մասին» որոշումը.	ՀՀ կառավարության 218-Ն. 7 մարտի, 2003 թ	Ջրօգտագործման թույլտվության ձևաթուղթ, և ջրօգտագործման թույլտվության ձևեր:
7	«Ջրային ռեսուրսներից ջրօգտագործողներին հատկացվողներին հատկացվող ջրառի չափաքանակների և ռեժիմի որոշման կարգը հաստատելու մասին որոշում»	ՀՀ կառավարության 354 - Ն. 13 մարտի, 2003 թ	Սահմանում է ջրառների քանակի և ռեժիմների սկզբունքները և հիմնավորումը ջրառի ռեսուրսների օգտագործումից՝ ըստ ջրօգտագործման նպատակի:
8	«Ջրերի հաշվառման այլընտրանքային կարգը հաստատելու մասին» որոշումը:	ՀՀ կառավարության N 499 - Ն. 3 ապրիլի, 2003 թ	Կարգավորում է ջրառի քանակի հաշվարկման մեթոդոլոգիան Հայաստանի տարածքում հիդրոլոգիական մոնիթորինգի կետի բացակայության դեպքում:
9	«Դրենաժային ջրերի օգտագործման կարգը հաստատելու մասին» որոշումը.	ՀՀ կառավարության 461-Ն. 17 ապրիլի, 2003 թ	Կարգավորում է դրենաժային ջրերի օգտագործման կարգը՝ հաշվի առնելով պետական կառավարման, ինքնակառավարման մարմինների և իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց հարաբերությունները.
10	«Անդրսահմանային ջրային ռեսուրսների մասիմ տեղեկատվության տրամադրման կարգը հաստատելու մասին» որոշումը.	ՀՀ կառավարության 612-Ն 8 մայիսի 2003թ.	Փաստաթուղթը կարգավորում է Հայաստանի Հանրապետության անդրսահմանային ջրային ռեսուրսների որակական և քանակական ցուցանիշների, ինչպես նաև դրանց օգտագործման պայմանների, անդրսահմանային հետևանքների կանխարգելման, սահմանափակման և նվազեցման, ջրօգտագործման ու պահպանման համակարգի վերաբերյալ տեղեկատվության հրապարակումը:
11	«Ջրային օբյեկտ-բնության հուշարձանների կարգավիճակի, կազմի, օգտագործման և պահպանության առանձնահատկությունները սահմանելու մասին» որոշումը:	ՀՀ կառավարության 620 - Ն. 22 մայիսի, 2003 թ	Լճերին, գետերին, լճակներին, գեյզերներին, ջերմային և հանքային ջրերի աղբյուրներին և սառցադաշտերին բնական հուշարձանների կարգավիճակի շնորհում, դրանց կազմի պահպանությունը և օգտագործման առանձնահատկությունները.
12	Ջրային ռեսուրսների մոնիթորինգի իրականացման և դրանց հաշվետվությունների	ՀՀ կառավարության 639 - Ն. 22 մայիսի, 2003 թ	Ջրային ռեսուրսների մոնիտորինգի օպերատիվ տվյալների հավաքագրման, գրանցման, մշակման ամփոփման և հաշվետվությունների ներկայացման կարգը:

	գրանցման կարգը հաստատելու մասին.		
13	«Ջրօգտագործման թույլտվություն այլ անձանց փոխանցելու և պայմանագրով տրամադրելու կարգը հաստատելու մասին» որոշումը:	ՀՀ կառավարության 702-Ն. 22 մայիսի, 2003 թ	Ջրօգտագործման թույլտվության կամ թույլտվության իրավունքի մի մասի փոխանցումը, ներառյալ՝ մի սեփականատիրոջից այլ սուբյեկտին վաճառելը:
14	«Ձկնայի տնտեսության կարիքների համար ջրային ռեսուրսների օգտագործման կարգը հաստատելու մասին » որոշումը.	ՀՀ կառավարության 703 - Ն. 22 մայիսի, 2003 թ	Փաստաթուղթը կարգավորում է ջրային ռեսուրսների օգտագործումը ձկնաբուծության նպատակների համար՝ գյուղատնտեսական կարիքներից ելնելով.
15	«Բնական բուժիչ ջրային ռեսուրսների օգտագործման կարգը հաստատելու մասին» որոշումը.	ՀՀ կառավարության 812-Ն. 22 մայիսի, 2003 թ	Բնական բուժիչ ջրերի օգտագործման կանոններ.
16	«Անվճար ջրօգտագործման կարգը հաստատելու մասին» որոշումը.	ՀՀ կառավարության 816-Ն. Հունիսի 5, 2003	Անվճար ջրօգտագործման հետ կապված իրավական հարաբերություններ.
17	«Դրենաժային ջրերի, օգտագործված հանքերի և բաց հանքերի օգտագործման կարգը հաստատելու և ներծծող հորերի շեղման թույլտվության մասին» հրամանագիրը:	ՀՀ կառավարության 982-Ն. 10 հուլիսի 2003 թ	Հանքարդյունաբերությունից դրենաժային կեղտաջրերը կլանող հորերի ջրօգտագործման և բացթողման թույլտվության տրամադրման կարգը.
18	«Ջրային պետական կադաստրում փոստաթղթերի գրանցման և տեղեկատվության տրամադրման կարգը հաստատելու մասին	ՀՀ կառավարության 1060-Ն. Հուլիսի 22, 2003	Ջրային պետական կադաստրում փաստաթղթաշրջանառության, տեղեկատվության հավաքագրման և տրամադրման կանոնները և լիազոր մարմնի համապատասխան իրավասությունը.
19	«Ջրի ազգային քաղաքականության հիմնադրույթների մասին» ՀՀ օրենքը.	ՀՀ Ազգային ժողով, ՀՕ - 96, 3 մայիսի, 2005 թ	Ջրային ռեսուրսների և ջրային համակարգերի ռազմավարական օգտագործման և պաշտպանության հեռանկարային զարգացում, Ջրային ռեսուրսների մատչելիության գնահատում, ազգային ջրային պաշարի բնութագրում, ջրային ռեսուրսների առաջարկի և պահանջարկի ձևավորում, Ջրային ռեսուրսների օգտագործման առաջնահերթություններ, Գետավազանային կառավարման և պլանավորման սկզբունքներ,

20	«Ջրի ազգային ծրագրի մասին» ՀՀ օրենքը.	ՀՀ Ազգային ժողով, ՀՕ - 232, Նոյեմբերի 27, 2006	Ազգային ջրային պաշար, Ռազմավարական ջրային պաշար, Օգտակար ջրային ռեսուրսներ, Ջրամատակարարում և պահանջարկ, ջրային ոլորտի պահպանություն և զարգացում, Ջրային ազգային ծրագրի միջոցառումների իրականացում, հայեցակարգերի ստեղծում.
21	Կախված տեղանքի առանձնահատկություններից յուրաքանչյուր ջրավազանային կառավարման տարածքի ջրի արակի ապահովման նորմերը սահմանելու մասին» օրենքը:	ՀՀ կառավարության 75 - Ն. Հունվարի 27, 2011	Սահմանում է մակերևութային ջրերի որակի դասեր՝ ըստ ջրօգտագործման նպատակի՝ հաշվի առնելով որակի հետևյալ ցուցանիշները՝ ջերմաստիճան, Ph, ավելի քան 30 քիմիական տարրերի և միացությունների բաղադրությունը, կենսաբանական և այլ աղտոտումներ: Նաև ջրի որակի նորմերը սահմանվում են տարբերակված ձևով, այսինքն՝ կախված գետավազանային կառավարման շրջանի առանձնահատկություններից:
22	«Ջրավազանային կառավարման մոդելային պլանի ջրավազային կառավարման պլանի միջոցառումների ծրագրի մասին» որոշումը	ՀՀ կառավարության 4. Փետրվարի 3, 2011 Թարմացվել է՝ 45-6, 26 հոկտեմբերի, 2017թ	Օրենքը նախանշում է գետավազանային կառավարման պլանի մոդելը և 6 ջրավազանային կառավարման պլանների տեխնիկական բնութագրերի մշակումը:
23	Ըստ ՀՀ ջրավազանային տարածքների՝ խմելու կենցաղային, գյուղատնտեսական և ատակներով ջրի պահանջարկի, ինչպես նաև բնապահպանական թողքերի գնահատումները սահմանելու մասին որոշումը»:	ՀՀ կառավարության 927 - N : Հունիսի 30, 2011	Կարգավորում է ջրային ռեսուրսների էկոլոգիական հավասարակշռության ապահովումը, ազգային ջրային պաշարների պահպանությունը և ջրային ռեսուրսների կառավարման արդյունավետ կազմակերպումը:
24	Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագիր (CEPA)	ԵՄ / Հայաստան, 24 նոյեմբերի, 2017թ	Եվրամիությունը և Հայաստանը ստորագրել են հարաբերությունների էական խորացմանն ուղղված համաձայնագիր ուրբաթ օրը Բրյուսելում Արևելյան գործընկերության գազաթնաժողովի շրջանակներում տեղի ունեցած արարողության ժամանակ: Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագիրը (CEPA) վերնագրված փաստաթղթին ստորագրել են Եվրոպական միության արտաքին գործերի և անվտանգության քաղաքականության գերագույն ներկայացուցիչ Ֆեդերիկա Մոգերինին և այդ ժամանակահատվածի արտգործնախարար Էդվարդ Նալբանդյանը: Նոր համաձայնագրով, ի թիվս այլ բաների, Հայաստանը պարտավորություններ է ստանձնելու իր օրենսդրությունը ԵՄ ակտերին և միջազգային փաստաթղթերին մոտեցնելու համար: Ջրի որակի և ռեսուրսների կառավարման ոլորտում այս մոտարկումը կներառի 5 հրահանգ՝ Ջրի շրջանակային հրահանգ, ջրհեղեղների հրահանգ, քաղաքային

			կեղտաջրերի մասին հրահանգ, խմելու ջրի հրահանգ և նիտրատների հրահանգ:
Այլ համապատասխան ռազմավարական փաստաթղթեր.			
1	«Մթնոլորտային օդի պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը.	ՀՀ Ազգային ժողովի ՀՕ-121, Նոյեմբերի 1, 1994 թ	Խնդիրներն են մթնոլորտային օդի մաքրության պահպանումը և որակի բարելավումը, մթնոլորտային օդի վիճակի վրա քիմիական, ֆիզիկական, կենսաբանական և այլ վնասակար ազդեցությունների նվազեցումն ու կանխումը, հասարակական կապերի կարգավորումը, ինչպես նաև այս ոլորտում օրինականության ամրապնդումը:
2	ՀՀ բուսական աշխարհի մասին օրենսգիրք.	ՀՀ Ազգային ժողովի ՀՕ-22, 27 դեկտեմբերի, 1999 թ	Բուսական աշխարհի մասին օրենքը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության պետական քաղաքականությունը բնական բուսական աշխարհի գիտականորեն հիմնավորված պաշտպանության, պահպանման, վերարտադրության և օգտագործման վերաբերյալ:
3	ՀՀ կենդանական աշխարհի մասին օրենսգիրք.	ՀՀ Ազգային ժողովի ՀՕ-52, մայիսի 12, 2000 թ	Կենդանական աշխարհի մասին օրենքը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետությունում կենդանական աշխարհի վայրի տեսակների պաշտպանության, պահպանման, վերարտադրության և օգտագործման պետական քաղաքականությունը:
4	ՀՀ հողային օրենսգիրք.	ՀՀ Ազգային ժողովի ՀՕ-185, 2 մայիսի, 2001 թ	Սահմանում և կարգավորում է հողային հարաբերությունների, հողային տնտեսության տարբեր կազմակերպչական և իրավական ձևերի զարգացման, հողի բերրիության, հողօգտագործման արդյունավետության բարձրացման, մարդու կենսունակության և առողջության համար բարենպաստ միջավայրի պաշտպանության և բարելավման հիմնական ուղղությունները. հողի վրա իրավունքների պաշտպանության իրավական դաշտը:
5	«Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքը.	ՀՀ Ազգային ժողովի ՀՕ-11-Ն. Մեպտեմբեր 23, 2003:	Կարգավորում է տեղեկատվության ազատության հետ կապված հարաբերությունները, սահմանում տեղեկատվություն տնօրինող (տիրապետող) անձանց լիազորությունները, ինչպես նաև տեղեկատվություն ստանալու ընթացակարգերը, եղանակներն ու պայմանները:
6	ՀՀ անտառային օրենսգիրք.	ՀՀ Ազգային ժողովի ՀՕ-211-Ն. 24 հոկտեմբերի, 2005 թ	Կարգավորում է անտառների կայուն կառավարման` Հայաստանի Հանրապետության անտառների և անտառային հողերի պահպանության, պահպանության վերականգնման, անտառապատման և ռացիոնալ օգտագործման, ինչպես նաև անտառների հաշվառման, մոնիթորինգի, վերահսկողության և անտառային հողերի հետ կապված հարաբերությունները.
7	«Հատուկ պահպանվող տարածքների մասին» ՀՀ օրենքը.	ՀՀ Ազգային ժողովի ՀՕ-211-Ն. Նոյեմբերի 27, 2006	Կարգավորում է Հայաստանի Հանրապետության էկոլոգիական համակարգերի, բնական համալիրների և առանձնացված օբյեկտների զարգացման, վերականգնման, պաշտպանության, վերարտադրման և օգտագործման պետական քաղաքականությունը, որոնք ներկայացնում են Հայաստանի Հանրապետության հատուկ պահպանվող բնական տարածքները` էկոլոգիական, տնտեսական, սոցիալական, գիտական, կրթական, պատմամշակութային, գեղագիտական. , առողջապահական, հանգստի արժեքի իրավական հիմքերը.

8	ՀՀ հանքարդյունաբերության օրենսգիրք.	ՀՀ Ազգային ժողովի ՀՕ-280-Ն. 28 դեկտեմբերի, 2012 թ	Մահմանում է ՀՀ ողջ տարածքում հանքարդյունաբերության սկզբունքներն ու կարգը, կարգավորում է վնասակար ազդեցություններից բնության և շրջակա միջավայրի պաշտպանության հետ կապված հարաբերությունները, ապահովում է հանքարդյունաբերության ընթացքում աշխատանքների անվտանգությունը, ինչպես նաև հանքարդյունաբերության ժամանակ պետության և անհատների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը.
9	«Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքը.	ՀՀ Ազգային ժողովի ՀՕ-110-Ն. Հունիսի 21, 2014	Կարգավորում է Հայաստանի Հանրապետությունում շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման հետ կապված հասարակայնության հետ կապերը, ներառյալ անդրասահմանային և շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման պետական փորձաքննությունը:
10	Հայաստանի Հանրապետության հեռանկարային զարգացման ռազմավարական 2014-2025 թթ. ծրագիր	ՀՀ կառավարության N 442 - Ն, 27.03.2014թ	Հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագրում առանձնացված են նպատակների երեք խումբ. 1. 2008-2021 թվականների ընթացքում նյութական աղքատության նվազեցումն այն աստիճանի, որ այն դադարի լինել էրկրի տնտեսական զարգացման առանցքային խնդիրը, իսկ ծայրահեղ աղքատությունը ընդհանրապես վերացվում է որպես սոցիալապես նշանակալի երևույթ: 2. Մարդկային աղքատության վերացում և մարդկային առաջանցիկ զարգացում, որի արդյունքում երկիրը մարդկային չափավոր զարգացում ունեցող երկրների խմբից պետք է տեղափոխվեր մարդկային բարձր զարգացում ունեցող երկրների խումբ: 3. Տնտեսական զարգացման անհամամասնությունների զսպում և հետամնաց տարածքների առաջանցիկ աճի ապահովում՝ համապատասխան տարածաշրջանային քաղաքականության մշակման և իրականացման միջոցով:
11	Երկրորդ ազգային բնապահպանական գործողությունների ծրագիր.	ՀՀ կառավարության 2008թ	NEAP – 2-ը մշակվել է շրջակա միջավայրի պահպանությունն ավելի արդյունավետ դարձնելու նպատակով: Այն ապահովում է բնապահպանական քաղաքականության գործիքների համակարգված փաթեթ՝ բնական միջավայրի վրա ճնշումը նվազագույնի հասցնելու համար: NEAP – 2-ը պետք է ավելի համակարգված դարձնի բնապահպանական ոլորտում ընթացիկ և առաջիկա ոլորտային ռազմավարությունները և գործողությունների ծրագրերը. այն պետք է վերաբերի ինչպես հայտնի, այնպես էլ նոր բացահայտված բնապահպանական խնդիրների լուծմանը, ինչպես նաև հաշվի առնի բնապահպանական ոլորտում ՀՀ միջազգային պարտավորությունները:
12	Էներգաարդյունավետության ազգային գործողությունների ծրագիր.	ՀՀ կառավարությունը . 21 հուլիսի, 2010 թ	Էներգաարդյունավետության գործողությունների ծրագրի հիմնական նպատակն է նպաստել Հայաստանի ապագա էներգետիկ քաղաքականության ձևավորմանը և դրա իրականացման կոնկրետ քայլերի սահմանմանը: Էներգետիկայի ոլորտում ազգային քաղաքականության հիմնական նպատակներից մեկը սահմանվում է էներգաարդյունավետության բարձրացումը և վերականգնվող էներգիայի աղբյուրների օգտագործման հետագա զարգացումը:

13	Գլխմայի փոփոխության վերաբերյալ երրորդ ազգային հաղորդագրություն.	ՀՀ կառավարության 2015թ	Հայաստանի Հանրապետության (Հայաստան) Գլխմայի փոփոխության վերաբերյալ երրորդ ազգային հաղորդագրությունը (ՀՀՀ) մշակվել է ՄԱԿ-ի Գլխմայի փոփոխության մասին շրջանակային կոնվենցիայի (ՄԱԿԿԾԿ) 4.1-րդ և 12.1-րդ հոդվածների և Հավելված I-ում չհանդիսացող Կողմերի ազգային հաղորդագրությունների ուղեցույցների համաձայն: Կոնվենցիային (UNFCCC 2003 թ.):
----	---	------------------------	---

✓ **Դիտարկված իրավական փաստաթղթեր՝ կապված Սյանա լճի հետ.**

№	Իրավական ակտի անվանումը	Թիվ որոշմամբ և ընդունման ամսաթվով ընդունված	Ոլորտների / օրենքի կարգավորումը կիրառվում է
1	«Սևանա լճի բնական պաշարների պահպանման և օգտագործման կարգավորման առաջնահերթ միջոցառումների մասին» որոշումը.	ՀՀ կառավարության 261 22 ապրիլի, 1999 թ	Մույն որոշմամբ սահմանվում են Սևանա լճի վիճակի բարելավման նորմերն ու խնդիրները էներգետիկ նպատակներով ոռոգման և ջրառի և լճի մակարդակի կտրուկ անկման հետևանքով լճի ավազանում ջրի անվերահսկելի օգտագործման և դրա էկոլոգիական վիճակի հետևանքով առաջացած խնդիրների վերացմանն ուղղված գործողությունները:
2	Սևանա լճի մասին ՀՀ օրենքը.	ՀՀ Ազգային ժողովի ՀՕ-190, 04 հուլիսի, 2001 թ	Մույն օրենքը սահմանում է Սևանա լճի բնական ռեսուրսների վերականգնման, վերարտադրման, պահպանության և օգտագործման պետական քաղաքականության իրավական և ծրագրային շրջանակը՝ որպես ռազմավարական նշանակություն ունեցող և տնտեսական, սոցիալական, գիտական, պատմամշակութային, գեղագիտական, ռեկրեացիոն և հոգևոր նշանակություն ունեցող էկոհամակարգ՝ մեծ արժեք ներկայացնելով ՀՀ-ն համար.
3	«Սևանա լճի էկոհամակարգի վերականգնման, պահպանման, վերարտադրման, բնական զարգացման և օգտագործման բնագավառում բնապահպանության պետական կառավարման մարմին լիազորելու մասին ՀՀ բնապահպանության նախարարությանը» որոշումը.	ՀՀ կառավարության 809 05 սեպտեմբերի, 2001 թ	Որոշմամբ սահմանվում է Սևանա լճի էկոհամակարգի պահպանության, վերականգնման, վերարտադրության, բնական զարգացման և օգտագործման բնագավառում լիազորված ՀՀ բնապահպանության նախարարության լիազորությունները:
4	«Սևանա լճի էկոհամակարգի օգտագործման, պաշտպանության, վերականգնման և վերարտադրման միջոցառումների տարեկան և	ՀՀ Ազգային ժողովի ՀՕ-276, 14 դեկտեմբերի, 2001 թ	Ծրագրի հիմնական նպատակն է պահպանել Սևանա լիճը որպես քաղցրահամ ջրի ազգային և տարածաշրջանային պաշար, վերականգնել էկոլոգիական հավասարակշռությունը և ապահովել Սևանա լճի ավազանային

	համալիր ծրագրերի ընդունման մասին» ՀՀ օրենքը.		Էկոհամակարգի ներդաշնակ զարգացումն ու կայուն օգտագործումը:
5	«Սևանա լճի էկոհամակարգի վրա բացասական ազդեցություն ունեցող նյութերի, կենսազեն տարրերի, ծանր մետաղների կամ դրանց միացությունների ցանկը հաստատելու մասին» որոշումը.	ՀՀ կառավարության 57. 24 հունվարի, 2002 թ	Մույն որոշմամբ սահմանվում է այն նյութերի ցանկը (օրինակ՝ ծանր մետաղներ կամ դրանց միացություններ և այլն), որոնք բացասաբար են ազդում Սևանա լճի էկոհամակարգերի, կենսական տարրերի վրա:
6	«Սևանի Ազգային պարկ» պետական հիմնարկի վերակազմակերպման, «Սևան ազգային պարկի» և «Սևան ազգային պարկի» «Պետական ոչ առևտրային կազմակերպության» կանոնադրությունը հաստատելու մասին որոշումը:	ՀՀ կառավարության 927-Ն. մայիսի 30, 2002	Մույն որոշմամբ սահմանվում է «Սևան ազգային պարկ» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության վերակազմակերպումը:
7	«Սևանա լճի ջրհավաք ավազանի տարածքային հատակագծման նախագիծը հաստատելու մասին» որոշումը.	ՀՀ կառավարության 1787-Ն. 11 դեկտեմբերի, 2003 թ	Մույն որոշմամբ Սեւանա լճի ավազանի տարածքը սահմանվում է որպես քաղաքաշինական գործունեության հատուկ կարգավորման օբյեկտ: Այս նախագիծը հաստատված է Սևանա լճի ավազանի զարգացման տարածքային պլանով:
8	«Սևանա լճի վերականգնման, պահպանման և զարգացման հիմնադրամ ստեղծելու մասին» որոշումը.	ՀՀ կառավարության 517-Ն. 28 ապրիլի, 2011 թ	Ստեղծվել է Սևանա լճի վերականգնման, պահպանության և զարգացման հիմնադրամ, հաստատված հիմնադրամի կանոնադրություն:
9	«ՀՀ նախագահին առընթեր Սևանա լճի հիմնախնդիրների հանձնաժողովի մշակած «Սևանա լճի էկոհամակարգային և հիդրոլոգիական մոնիտորինգի իրականացման միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» որոշումը.	ՀՀ կառավարության 987-Ն. 14 հուլիսի, 2011 թ	Բանաձևը սահմանում է Սևանա լճի էկոհամակարգի և հիդրոլոգիական մոնիտորինգի միջոցառումների ծրագիրը, որը մշակվել է Նախագահի Սևանա լճի հիմնահարցերի հանձնաժողովի կողմից:
10	«Սևանա լճում և նրա ջրբաժանում մոնիտորինգի տվյալների հիման վրա միասնական էլեկտրոնային տվյալների բազա ստեղծելու, տեղեկատվության հավաքագրման, գրանցման, մշակման և տրամադրման կարգը հաստատելու մասին» որոշումը:	ՀՀ կառավարության 947-Ն. 04 սեպտեմբերի, 2014թ	Մույն որոշմամբ սահմանվում է Սևանա լճի և նրա ավազանի վերաբերյալ տեղեկատվության միասնական և կենտրոնացված էլեկտրոնային բազայի մշակման և տվյալների հավաքագրման, գրանցման, ամփոփման և հանրությանը տեղեկատվության տրամադրման կարգը:

11	«Սևանա լճի էկոհամակարգի վերականգնման, պաշտպանության, բնական զարգացման և օգտագործման 2018 թվականի միջոցառումների տարեկան ծրագրի մասին» որոշումը.	ՀՀ կառավարության 1187-Ն. 28 սեպտեմբերի, 2017թ	Մույն որոշմամբ սահմանվում է Սևանա լճի էկոհամակարգերի վերականգնման, պաշտպանության, վերարտադրության, բնական զարգացման և օգտագործման տարեկան (2018թ.) ծրագիրը:
----	---	---	---

Ջրային ոլորտին առնչվող ինստիտուցիոնալ շրջանակը.

№	Հաստատության անվանումը	Ամսաթիվ / համարը	Կառավարումը վերաբերում է
1	Սևանա լճի հիմնահարցերով նախագահական հանձնաժողով.	Կ-234-Ն 25.12.2008թ	«Սևանա լճի հիմնահարցերի հանձնաժողովը» ստեղծվել է Սևանա լճի և նրա ջրհավաք ավազանի ջրային ռեսուրսների պահպանման, վերականգնման և օգտագործման համար պատասխանատու որոշումներ ընդունելու, կենդանական աշխարհի, բուսական աշխարհի և էկոլոգիական ենթահամակարգերի բնական զարգացման վերաբերյալ առաջարկություններ ներկայացնելու նպատակով:
2	Ջրային ռեսուրսների կառավարման գործակալություն՝ ՀՀ բնապահպանության նախարարության.	N 82: 30.01.2002թ	Բնապահպանության նախարարությանն առընթեր ջրային ռեսուրսների կառավարման գործակալությունը պատասխանատու է ՀՀ ջրային օրենսգրքով (2002 թ.) համաձայն օտարերկրյա ջրային ռեսուրսների կառավարման և պահպանության գործառնությունների (և մակերևութային և ստորերկրյա ջրերի համար) իրականացման համար: Սա ներառում է ջրի առկայության և օգտագործման գնահատականների ապահովում, ջրօգտագործման կարգավորում և տեղաբաշխում, ջրօգտագործման թույլտվությունների տրամադրում, մոնիթորինգ, գետավազանային կառավարման պլանների մշակում, ջրի բնապահպանական կարիքների բավարարման ապահովում և ջրային կառույցների դասակարգում:
3	ՀՀ բնապահպանության նախարարության ՋԿԿ Սևանի ավազանային կառավարման գրասենյակ.	2010 թ	Սևանի ավազանային կառավարման գրասենյակը (ԲՄԿ) ստեղծվել է գետավազանային ապակենտրոնացված ինտեգրված կառավարման իրականացման համար: Սևանի ավազանում ջրային ռեսուրսների կառավարման համար լիազորված BMO-ն, ներառյալ ջրօգտագործման թույլտվությունների տրամադրումը, ջրային ռեսուրսների պահպանությունը՝ հիմնված ջրավազանային ինտեգրված կառավարման սկզբունքների վրա, սահմանում է ջրային ռեսուրսների կառավարման լիազորությունները:
4	ՀՀ բնապահպանության նախարարության կենսառեսուրսների կառավարման գործակալություն.	1236-Ն 8.08.2002թ	Բնապահպանության նախարարության կենսառեսուրսների կառավարման գործակալությունը Բուսական և կենդանական աշխարհի կադաստրների, ինչպես նաև Պահպանվող տարածքների կադաստրի կառավարման պետական լիազոր մարմինն է: Այնուամենայնիվ, այդ կադաստրները ստեղծված են միայն թղթի վրա, չկան տեխնիկական գործիքներ/տեղեկատվական համակարգեր՝ պետական բյուջեից հատկացումների բացակայության պատճառով:

5	Ջրային համակարգերի պետական կոմիտե. (SCWS)	N 92: 09.02.2001թ	<p>Ջրային տնտեսության պետական կոմիտեն ստեղծվել է 2001 թվականին (ՀՀ կառավարության 2001 թվականի փետրվարի 9-ի «Ջրային տնտեսության կառավարման համակարգի բարեփոխումների մասին» N 92 որոշմամբ, 2001 թվականի փետրվարի 9-ի N 92 հրամանագրով, կետ 2):</p> <p>Կառավարության 2002 թվականի հոկտեմբերի 17-ի N 1653 որոշմամբ Կոմիտեն ճանաչվել է ՀՀ ջրային օրենսգրքով նախատեսված ջրային համակարգի կառավարման լիազոր մարմին:</p> <p>2005 թվականից (Կառավարության 2005թ. մայիսի 19-ի N633 որոշում) ՀՀ տարածքային կառավարման նախարարությանը կից գործում է Ջրային տնտեսության պետական կոմիտեն՝ որպես նախարարության կառավարման ոլորտի պետական մարմին:</p> <p>Կոմիտեի պարտականություններն ու խնդիրներն են.</p> <p>ա) պետական սեփականություն հանդիսացող ջրամատակարարման և ոչ մրցակցային ջրամատակարարման համակարգերի կառավարման և անվտանգ օգտագործման ապահովում.</p> <p>բ) Ջրի ազգային ծրագրի ապահովումն իր իրավասության շրջանակներում.</p> <p>գ) ջրային համակարգերի ներդրումային քաղաքականության մշակումն ու իրականացումը, ինչպես նաև ներդրումային ծրագրերի գնահատման կազմակերպումը.</p>
6	Գյուղատնտեսության նախարարություն		Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարությունը հանրապետական մարմին է, որը մշակում և իրականացնում է գյուղատնտեսության, անտառային տնտեսության, բուսաբուծության, անասնապահության, ռոտզման ոլորտներում միջպետական համագործակցության և հողի արտադրողականությունը բարձրացնող ծրագրեր:
7	ՀՀ Առողջապահության նախարարություն		ՀՀ առողջապահության նախարարությունը պետական մարմին է, որը մշակում և իրականացնում է առողջապահության ոլորտում ՀՀ կառավարության քաղաքականությունը, այդ թվում՝ խմելու ջրի և բնական այլ պաշարների որակի ապահովման խնդիրները:
8	Գեղարքունիքի մարզպետարան		Մարզպետարանն իրականացնում է արտաքին տարածքային քաղաքականությունը և համակարգում հանրապետական գործադիր մարմինների տարածքային մարմինների գործունեությունը:
9	Սևանա լճի պահպանության փորձագիտական հանձնաժողով (ՀՀ ԳԱ)	ՀՕ-190 04.07.2001թ	Սևանա լճի պահպանության փորձագիտական կոմիտեն ստեղծվել է պետական լիազոր մարմինների և տարեկան ծրագրերի (հաշվետվությունների), ինչպես նաև դրանց իրականացման համար պատասխանատու լիազոր մարմինների կողմից մշակված փաստաթղթերի անկախ և մասնագիտական փորձաքննության համար: Փորձագիտական հանձնաժողովը գտնվում է ՀՀ ԳԱԱ-ի կազմում:
10	«Սևան ազգային պարկ» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն.	Հայկական ԽՍՀ Կենտկոմի և Մինիստրների կոլեգիայի 1978 թվականի մարտի 14-ի N	«Սևան» ազգային պարկ ՊՈԱԿ-ն իրականացնում է բնական էկոհամակարգերի, լանդշաֆտների տեսակների և կենսաբազմազանության պահպանում, բնական ժառանգության գիտական հետազոտություն, պահպանություն, վերածնունդ, վերականգնում, գույքագրում, դիտարկում և բնական ռեսուրսների օգտագործում: Այն շահույթ չհետապնդող

		125 հրամանագիրը.	<p>Էկոլոգիական գիտահետազոտական և ճանաչողական կազմակերպություն է և ունի իրավաբանական անձի կարգավիճակ, որը գործում է համաձայն ՀՀ սահմանադրության, «Հատուկ պահպանվող տարածքների մասին» և «Պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասին» և օրենքով: «Սևան» ազգային պարկ ՊՈԱԿ-ի կանոնադրությանը և այլ իրավական ակտերին: Համաձայն «Սևանա լճի մասին» ՀՀ օրենքի՝ ազգային պարկի տարածքն ամբողջությամբ ներառվել է Սևանի էկոհամակարգի կենտրոնական գոտում և սահմանվել է որպես քաղաքաշինական գործունեության կարգավորման հատուկ օբյեկտ:</p>
--	--	---------------------	--

Հավելված 18. LDN ցուցանիշի քարտեզագրման արդյունքներ և 1-ին արդյունքի տեխնիկատնտեսական հիմնավորում

(Քաղված LDN քարտեզագրման հաշվետվությունից)

ԿԶՆ 15.3.1 Ենթացուցանիշները և Լավ պրակտիկայի ուղեցույց (GAP)

Հետևելով UNCCD-ի առաջարկություններին՝ կայունացնել կամ նվազեցնել ազգային տարածքների հողերի դեգրադացիայի աստիճանը, լավ փորձի ուղեցույցը⁵⁷ (Good Practice Guidance - GPG) խրախուսում է ԿԶՆ 15.3.1 ենթացուցանիշների կիրառումը որպես միջոց՝ չափելու և մոնիտորինգի ենթարկելու ԿԶՆ ազգային նպատակներին համապատասխանությունը: Այս ենթացուցանիշներն են՝ հողի ծածկույթի փոփոխությունը, հողի արտադրողականությունը և հողում օրգանական ածխածնի պարունակությունը (SOC): ղիտվում է որպես ածխածնի պաշարների գնահատման միջնորդավորված ցուցանիշ՝ գետնի վրա և տակ առկայության վերաբերյալ):

UNCCD ուղեցույցի համաձայն Հողածածկույթի դասերի սահմանումները պատկանում են 7 պարզեցված դասերի՝ «Օտո (ծածկված), խոտհարք, մշակահող, խոնավ տարածք, արհեստական հող, այլ հող, ջրային մարմին»: Չափումները սովորաբար կատարվում են՝ օգտագործելով առկա հողերի ծածկույթի տվյալների հավաքածուներից մեկը և արդյունքները դասակարգելով՝ հիմնվելով UNCCD Հողի ծածկույթի սահմանումների վրա: Հողի արտադրողականությունը սովորաբար հիմնվում է գնահատումների և զուտ առաջնային արտադրողականության (Net Primary Productivity - NPP) միտումների վրա՝ էկոլոգիական անհավասարակշռության տարածքները գտնելու համար: SOC չափումները ընդգրկում են հողի վերին 30 սմ-ը, թեև GPG-ում առաջարկված մեթոդները տվել են վիճելի արդյունքներ և չեն կարողացել ցույց տալ միտումներ, երբ կիրառվում են տարբեր գլոբալ սցենարներում: Այս հաշվետվության մշակման ժամանակ օգտագործվել են հեռահար գոնդավորման այլ մեթոդներ և տվյալների բազաներ, և դրանց քարտեզագրման մեթոդները համառոտ ներկայացվում են ծրագրի իրականացման ընթացքում հետագա քարտեզագրման կամ վերլուծության համար:

Հետևելով հեռահար գոնդավորման վերլուծությանը, ենթացուցանիշները հաշվարկվում են առանձին հողատարածքների համար՝ արդյունքները բաժանելով 3 կատեգորիաների՝ «դեգրադացված, կայուն, բարելավող»: Եթե 3 ենթացուցանիշներից մեկը արդյունքում տալիս է «դեգրադացված», ապա ամբողջ տարածքը պետք է համարվի դեգրադացված՝ համաձայն GPG-ի «մեկը բոլորից» (1OAO one-out-all-out) սկզբունքի: Հաշվի առնելով «Լավ պրակտիկայի ուղեցույցի» (GPG) «մեկը բոլորից» մոտեցման հետ կապված վերջին մտահոգությունները, ըստ որի տարածքը ճանաչվում է որպես դեգրադացված, եթե ենթացուցանիշներից որևէ մեկը կամ մի քանիսը ցույց են տալիս դեգրադացիա, ի լրումն կեղծ պոզիտիվներով շարունակվող խնդիրների, GAP ուղեցույցի հեղինակների կողմից վերջին հրապարակումը⁵⁸ ուրվագծել է մեկնաբանման մատրիցը՝ LD սահմանումը տեղական համատեքստերին ավելի լավ հարմարեցնելու համար: Սա կլինի հետագա և անհրաժեշտ քայլ՝ արդյունքները մեկնաբանելու և ՀՀ-ի համար LD մոնիտորինգի համակարգ ստեղծելու համար:

⁵⁷<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1462901118305768>

⁵⁸Սիմսը և այլք 2020թ., Հողերի դեգրադացիայի մեկնաբանման մատրիցա ՄԱԿ-ի ԿԶՆ 15.3.1 ցուցիչի և հողերի դեգրադացիայի չեզոքության վերաբերյալ հաշվետվությունների համար, Բնապահպանական գիտություն և քաղաքականություն, հատոր 114, դեկտեմբեր 2020թ., էջեր 1-6

LDN հայեցակարգային շրջանակը, որը մշակվել է Orr. և այլ կողմից (2017) նշել են արդյունքների վավերացման և տեղական գիտելիքների ներդրման անհրաժեշտությունը՝ հեռահար զոնդավորման սխալները փոխհատուցելու և տեղական նպատակներն ու կարիքները հաշվի առնելու համար՝ նախքան որոշումները ենթացուցանիշների քարտեզագրման արդյունքների վրա հիմնելը: Այս առաջարկություններին համապատասխանելու համար կան մի քանի մոտեցումներ հիմնավորված ճշմարտության ըմբռնման համար: LADA-ի վրա հիմնված մոտեցումը (FAO) կարող է կիրառվել՝ գնահատելու LD մակարդակների և չափի վերաբերյալ տվյալները, ինչպես նաև շահագրգիռ կողմերի հետադարձ կապը և ներգրավվածությունը՝ նվազեցնելու դեգրադացված տարածքները և բարելավելու էկոհամակարգային ծառայությունները:

Հողերի դեգրադացիայի (LD) և հողօգտագործման պլանավորման ազգային համատեքստը և կարգավիճակը Հայաստանում

Նախկին Խորհրդային Միությունից անկախանալուց հետո Հայաստանում ստեղծվել է սոցիալ-տնտեսական շատ ծանր իրավիճակ: Էներգակիրների բարձր արժեքը բնակչությանը ստիպում է ինտենսիվորեն օգտագործել անտառային ռեսուրսները որպես էներգիայի աղբյուր: Ենթակառուցվածքների ոչնչացման պատճառով անասունները հիմնականում օգտագործում էին բնակավայրերի մոտ արոտավայրերը, ինչը հանգեցրել է դրանց դեգրադացմանը գերարածեցման հետևանքով, իսկ հեռավոր արոտների բուսական կազմը փոխվել է արոտավայրերի բավարար բեռի բացակայության պատճառով: Հողերի սեփականաշնորհման ժամանակ տեղի ունեցած սխալները հանգեցրել են նրան, որ վարելահողերի զգալի տարածքները չեն օգտագործվում իրենց նախանշված նպատակներով: Համապատասխան գյուղատնտեսական տեխնոլոգիաների և մշակաբույսերի գիտականորեն հիմնավորված գոտիավորման բացակայությունը հանգեցնում է հողերի դեգրադացման: Հանքարդյունաբերության ինտենսիվ զարգացումը հանգեցնում է ինչպես բաց հանքերի, այնպես էլ պոչամբարների զբաղեցրած մեծ տարածքների դեգրադացմանը: Հայաստանի կառավարությունը վերջին տարիներին որոշակի փորձեր է անում շտկելու ստեղծված իրավիճակը՝ կայացնելով անհրաժեշտ որոշումներ, ներգրավելով միջազգային տարբեր կազմակերպությունների օգնությունը և իրականացնելով միջազգային ծրագրեր: Բայց ընդհանուր առմամբ հողերի դեգրադացիայի հետ կապված իրավիճակը դեռևս բավականին դժվարին և բարդ է:

«Հայաստանի Հանրապետությունում անապատացման դեմ պայքարի ազգային ռազմավարության և գործողությունների ծրագրում» (2015 թ.) անապատացման գործոնները բաժանվում են երկու խմբի՝ բնական և մարդածին: Բնական գործոններից են երաշտները, որոնք հաճախակի են Արարատյան դաշտում և Վայոց Ձորի և Սյունիքի մարզերի որոշ տարածքներում: Արարատյան դաշտում, Վայոց Ձորում և Սյունիքի մարզերում հաճախ են նկատվում ավազային փոթորիկներ; սեզոնային և տարածաշրջանային տեղումների անհավասար բաշխման հետևանքով առաջացած խոնավության դեֆիցիտ; Գետնորֆոլոգիական առանձնահատկություններ; Սողանքային գործընթացներ; Ջրհեղեղներ; Բնականորեն առաջացող աղակալում: Անթրոպոգեն գործոնները ներառում են քաղաքաշինությունը; Գյուղատնտեսական պրակտիկաները՝ հերկի կանոնների խախտմամբ, ցանքաշրջանառության մեթոդների բացակայության կամ ոչ պատշաճ կիրառման, ոռոգման ջրի և սննդանյութերի անարդյունավետ օգտագործման, արոտավայրերի գերարածեցման հետ; Ճանապարհաշինությունը; Ապօրինի ծառահատումները; Հանքարդյունաբերությունը՝ հատկապես բաց եղանակով; Արտեզյան ջրային ռեսուրսների չարաշահումը; Հողի աղտոտումը:

Հայաստանում կրիտիկական գործընթացները բավականին ինտենսիվ են: Ըստ ՀՀ կառավարության տվյալների⁵⁹ տարբեր փուլերի ջրային էրոզիա է գրանցված Հայաստանի բոլոր անտառային շրջանների տարածքների գրեթե կեսի վրա (186,200 հա): Նմանապես, այն գրանցված է հանրապետության բոլոր մարզերի մշահահողերի գրեթե կեսում (220,000 հա), բացառությամբ պտղատու և խաղողի այգիների: Արարատյան դաշտի փոքր ցանքատարածությունների վրա (22,000 հա) նկատվում է հողմային էրոզիա: Քամու էրոզիայի հետևանքով էրոզիայի ենթարկված հողերի ընդհանուր մակերեսը 2000-2010 թվականներին ավելացել է 20,000 հա-ով: Մշակված հողատարածքները նույնպես ավելացել են 27,230-ով և այժմ կազմում են Հայաստանի ընդհանուր տարածքի մոտ 3,5%-ը:

Քիմիական աղտոտում գրանցված է 272,000 հա-ի վրա, աղտոտված է տարբեր աղերով՝ 300,200 հա, ընդ որում հողերի մեծ մասն աղտոտված է գյուղատնտեսության մեջ օգտագործվող հանքային նյութերով, իսկ քաղաքային բնակավայրերում՝ քիմիական նյութերով: Բիոցիդ աղտոտվածությունը փոքր-ինչ արտահայտված է (4700 հա): Քիմիական աղտոտվածության տարածքը գործնականում չի ավելացել՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ վերջին տարիներին Հայաստանում քիմիական արդյունաբերությունը փլուզվել է: Հանքանյութերով աղտոտվածությունն ավելացել է համեմատաբար ցածր գների և քիմիական պարարտանյութերի, հատկապես նիտրատի ոչ ճիշտ կիրառման պատճառով: Աղտոտված հողերի տարածքի ավելացում տեղի է ունենում հանրապետության բոլոր գյուղական վայրերում:

Թթվայնացման գործընթացը Հայաստանում չի ինտենսիվացել և հիմնականում կապված է հողի բնական հատկությունների հետ: Վերջին տարիներին հատկապես ակտիվացել է աղակալումը: Մասնավորապես երկրորդային աղակալում է տեղի ունենում Արարատյան դաշտում, որտեղ արտեզյան ջուրն առատորեն օգտագործվում է ոռոգման համար: Ներկայումս երկրորդային աղակալման տարածքը հասել է 27,000 հա-ի: Գյուղատնտեսական տեխնիկայի ոչ պատշաճ օգտագործումը ոռոգման ոչ պատշաճ մեթոդներով հանգեցրել է հսկայական տարածքներում հողի սեղմման/խտացման գործընթացների առաջացմանը. գյուղատնտեսական հողերի գրեթե կեսը ներկայումս գտնվում է խտացման տարբեր փուլերում: Այս տարածքները դանդաղ, բայց անշեղորեն ավելանում են (Արարատյան դաշտում 2000-2010 թթ.-ին գրանցվել է տարածքի 2,000 հա աճ): Գերարածեցման հակված տարածքները վերջին տարիներին չեն աճել, սակայն նախկինում գերարածեցման հետևանքները չեն վերացվել, իսկ նման հողատարածքը այժմ կազմում է մոտ 170,000 հեկտար: Ըստ ազգային փորձագետների, արոտավայրերի թերարածեցում, մասնավորապես հեռավոր գյուղերի մոտակայքում, նույնպես առկա է մոտ 20,000 հա-ի տարածքի վրա: Անտառահատումների գործընթացները վերջին տարիներին գործնականում կանգ են առել, հակառակը, հետագայում նախատեսվում է տարեկան առնվազն 200-300 հա տարածքով ոչ անտառային տարածքների անտառվերականգնում և անտառապատում մինչև 2030 թվականը: Հայաստանը 2005թ. ուներ որոշում, ըստ որի Հայաստանի անտառածածկը պետք է մեծացվի մինչև հանրապետության ողջ տարածքի 20.1%-ը: Ինչպես նաև 2019 թվականին որոշում է կայացվել, որ 1 տարում Հայաստանում պետք է տնկվի 10 մլն ծառ (այս որոշման կատարումը հետաձգվել է Covid19 համաճարակի պատճառով): Այսպիսով, մեր հաշվարկներով մինչև 2030 թվականը այն պետք է անտառապատվի և անտառվերականգնվի տարեկան 8500 հա-ով:

⁵⁹Ինչպես ներկայացված է Հայաստանի LDN զեկույցում

Հողօգտագործման պլանավորման կարգավիճակը Հայաստանում

Հայաստանում հողօգտագործման պլանավորումը գործնականում բացակայում է ազգային կամ տարածաշրջանային մակարդակներում: Չկա կենտրոնական կամ ինտեգրված պլանավորում և չկան այդ հարցերով զբաղվող մասնագիտացված կազմակերպություններ և հաստատություններ: Տեղական մակարդակում, պետական կառույցների ներգրավմամբ, լուծվում են միայն հողօգտագործման փոփոխության հետ կապված հարցերը (օրինակ՝ գյուղատնտեսական նշանակության հողերի կարգավիճակը արդյունաբերական հողի փոխելը և այլն): Որոշ մարզերում փորձեր են արվել լանդշաֆտային պլանավորման ուղղությամբ, սակայն գործընթացը չի անցել պլանների մշակումից այն կողմ, պլանները չեն իրականացվել: Դրա պատճառները կարող են լինել իրավական դաշտի թերզարգացածությունը, օգտագործման վերլուծության բացակայությունը և հողօգտագործման մեջ որևէ բան փոխելու ցանկության բացակայությունը:

LDN-ի և տարածքային հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորման (ISLUP) ազգային խոչընդոտներ

Շահագրգիռ կողմերի խորհրդատվությունները և գրականության ակնարկները ցույց են տվել, որ հետևյալ խոչընդոտները կարող են արգելք հանդիսանալ LD-ի չեզոքության և ISLUP-ի հասնելու համար.

- Հողերի կառավարման համակարգային մտածողության և ամբողջական մոտեցումների բացակայություն. լանդշաֆտային մասշտաբի հայեցակարգային համատեքստ ավելի մեծ տնտեսական և էկոլոգիական պլանի շրջանակներում հողի կառավարման տարբերակների փորձարկման, ներդրման և հարմարեցման համար ներկայումս գոյություն չունի, ինչը թույլ չի տալիս կայացնել արագ, առանձին կարիքների և կարճաժամկետ տնտեսական օգուտների վրա հիմնված որոշումներ: Սա հատկապես վերաբերում է ընդհանուր կառավարվող ռեսուրսներին, ինչպիսիք են արոտավայրերը, անտառները կամ ջուրը.
- Հնացած քաղաքականություն և LD մոտեցումներ. քաղաքականության փաստաթղթերից և ծրագրերից շատերը մշակվել են 2004 և 2005 թվականներին և չեն արտացոլում LDN-ի վերաբերյալ ներկայիս պատկերացումներն ու մոտեցումները, ներառյալ LDN հայեցակարգային շրջանակներում ուրվագծված սկզբունքները.
- ՀՀ ծրագրերի և քաղաքականության իրականացման կամ մշակման համար ազգային և ենթազգային մակարդակներում ֆինանսավորման և ներդրումների բացակայություն: Օրինակ, ՀՀ օրենսդրությունը պահանջում է անտառների կառավարման պլանների (ԱԿՊ) մշակում անտառօգտագործողների տեղական խմբերի կամ համայնքային կազմակերպությունների համար, «արտոնյալ կառավարում» վերահսկելու և օգուտ քաղելու բարելավված ազգային ռեսուրսների կառավարումից. դրամաշնորհները երբեք չեն ներդրվել կամ գորշողությունները դադարել են ծրագրի աջակցության դադարեցումից հետո.
- Հատուկ LD-ի մեղմացմանը կամ հողի վերականգնման աշխատանքներին ուղղված պետական կամ ռեզիոնալ բյուջետավորման և ֆինանսավորման բացակայություն: Ազգային հաստատություններում աշխատակազմերը բավարա չեն, բյուջեն թերի է կամ բացակայում է հիմնական ոլորտներում: ՏԻՄ-երը նույնպես չունեն կարողություն՝ ստեղծելու կամ համապատասխան միջոցներ ներդնելու կենսամիջոցները և հնարավորությունները մեծացնելու համար: Ներկայումս LD կամ շրջակա միջավայրի պահպանման միջոցառումների համար միջոցների մեծ մասը ստացվում է միջազգային ծրագրերից և դրամաշնորհներից: Ֆինանսավորման բացակայությունը նաև խնդիր է, երբ

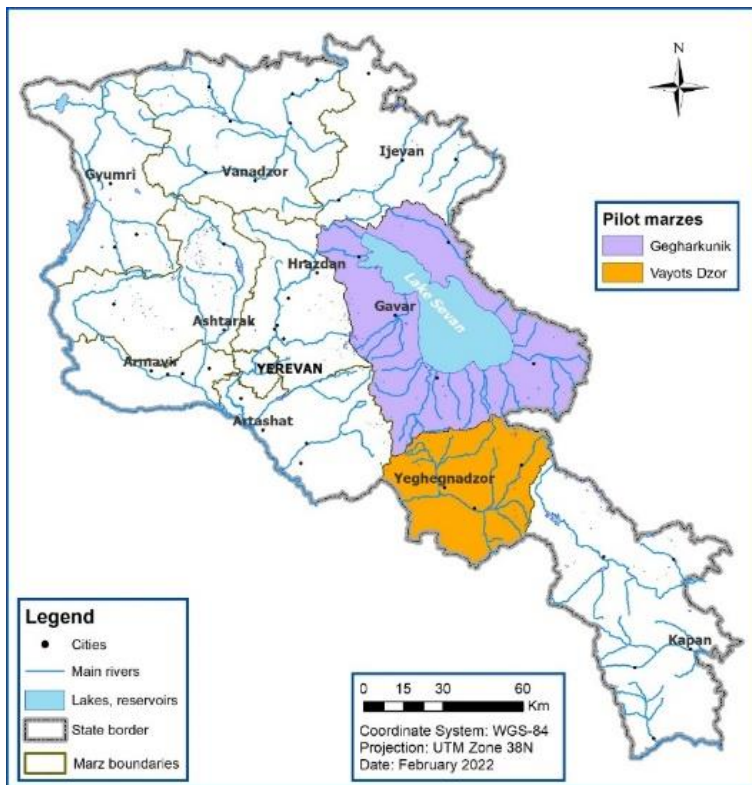
քննարկվում է ՀՀ ազգային և ենթազգային LDN մոնիտորինգի համակարգերի կարողությունների բարելավումն ու զարգացումը, ինչպես նաև LDN հիմնախնդիրներին ինքնուրույն արձագանքը, երբ ծրագիրը ավարտվի:

- Հողի և այլ բնական ռեսուրսների վիճակի վերաբերյալ իրական ժամանակային տվյալների բացակայություն. տվյալների անհամապատասխանությունները տարածված են և չեն արտացոլում իրականությունը: Տվյալների միասնական, ազգային արձանագրությունների և տվյալների շտեմարանների բացակայությունը նույնպես չի կարող ցույց տալ ազգային և տարածաշրջանային միտումներն ու շեմերը հողածածկույթի տարբեր տեսակների և լանդշաֆտային տարածքներում.
- Գյուղացիական ֆերմերների հետ կենսապահովման գյուղատնտեսության ֆոկուսը փոխելու ֆինանսական պլանավորման մեխանիզմների բացակայություն: Այս մասշտաբով ֆինանսական կառավարումը և պլանավորումը սահմանափակում են ծրագրի ազդեցությունը և նպատակներին հասնելու կարողությունները.
- Գյուղացիական տնտեսությունների սահմանափակ չափը և արտադրողականության արդյունավետությունը բարելավելու կարողությունները. գյուղացիական տնտեսությունները սովորաբար փոքր են և մասնատված՝ միջինը մեկ միավորը տիրապետում է 1,4 հեկտար: Երբ ֆինանսական կարողությունները կամ ծառայությունները առկա են, գործառնությունների մասշտաբը սահմանափակվում է հողի չափերի սահմանափակումներով.
- Գյուղական համայնքներում փոփոխությունների ռիսկերի նկատմամբ հակակրանք. Հաշվի առնելով, որ գյուղատնտեսությունը միշտ էլ բարձր ռիսկեր է ունեցել, արտադրողները հաճախ մեծ ջանքեր են գործադրում ռիսկերը նվազեցնելու համար և ժամանակի ընթացքում դառնում են ռիսկի անընկալունակ: Նույնիսկ երբ արտադրողները տեղյակ են, թե ինչպես է իրենց հողի կառավարման գործելակերպը ազդում բնական ռեսուրսների վրա, հաճախ իրենց պրակտիկական փոխելու ընկալվող ռիսկը համարվում է չափազանց բարձր: Նրանց համոզելը՝ փոխել երկարաժամկետ պրակտիկան, կարող է նշանակալից խոչընդոտ հանդիսանալ SLM-ի կամ այլ նորարարությունների ներդրման համար, հատկապես ավագ սերունդների շրջանում:
- Անհրաժեշտություն կա՛մ բնական լանդշաֆտներում, կա՛մ գյուղատնտեսական արտադրական համակարգերում անցնել բարելավված պլանավորման և լքված գյուղատնտեսական հողերին, որոնք կապահովեն ներդրումներին համարժեք եկամուտ: Ցանքատարածքների լքումը և անվերահսկելի հաջորդականության գործընթացները հաճախ հանգեցնում են ծառերի մոլախոտերի և ինվազիվ տեսակների առաջացմանը: Սա մեծացնում է հողը մշակելի վիճակի վերադարձնելու ծախսերը և չի ապահովում անասունների համար համապատասխան անասնակեր.
- LD և LDN ներդրումների համար ավելի պարզ վարչական մոտեցման անհրաժեշտություն. Առանձնահատուկ նշանակություն ունեն բյուրոկրատական ձգձգումները և խնդիրները, որոնք անցյալում վնասել են ծրագրերին և հանգեցրել են գյուղական մասնակից համայնքների հիասթափության: Շահագրգիռ կողմերը հատկապես բարձրաձայնել են այս խնդիրների մասին: Այս խոչընդոտն ավելի է բարդանում ներկայիս համաճարակային իրավիճակի պատճառով և վտանգ է ներկայացնում ծրագրի հաջողության համար.
- Անտառների վերականգնման էժան, արդյունավետ մեթոդի բացակայությունը 20% ազգային անտառածածկույթի LDN-ի թիրախը լուծելու համար. մինչև 2030 թվականը տարեկան 8,500 հա հաջողությամբ անտառվերականգնելու անհրաժեշտությունը՝ ՀՀ հաստատված 20% թիրախին հասնելու համար կպահանջի տեխնոլոգիա, որը ոչ միայն կբավարարի նոր անտառների բողբոջման և գոյատևման տեմպերը, բայց դա կլինի

ծախսարդյունավետ տարբեր էկոլոգիական համատեքստերում: Անտառավերականգնման արշավների մեծ մասը կախված է նաև սահմանափակ թվով տեսակներից և կարող է հանգեցնել կենսաբազմազանության նվազմանը և կլիմայի փոփոխության պայմաններում հիվանդությունների ավելացմանը՝ անտառների գենետիկական բազմազանության բացակայության պատճառով.

- Հողօգտագործման միասնական և տարածքային պլանավորման հատուկ պետական հաստատության կամ կազմակերպության բացակայություն. շահագրգիռ կողմերը կարող են պետական մարմիններից թույլտվություն խնդրել հողօգտագործման կատեգորիան փոխելու համար, և պետական կադաստրը դա կամագրի: Կառավարության մակարդակով հողի կառավարման համակարգային մտածողության և ամբողջական մոտեցումներ չկան.
- Մարզպետարաններում առկա են մասնագետների, տեխնիկական գիտելիքների և նույնիսկ ISLUP-ը պարտադրելու իրավունքների բացակայություն:

Միջամտության ոլորտներ՝ Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզեր

Նկ. 1 Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի թիրախային մարզերը

Գեղարքունիքի մարզ. զբաղեցնում է 5,352 կմ² կիլոմետր տարածք կամ ՀՀ ընդհանուր տարածքի 18%-ը և գտնվում է երկրի արևելյան մասում՝ շրջապատելով Սևանա լիճը և սահմանակից է Ադրբեջանին: Այն լեռնային շրջան է, որը բաղկացած է ավելի քան 5 հիմնական լեռնաշղթաներից, որոնցից ամենաբարձր կետը Աժդահակ լեռն է՝ 3,597 մետր (Գեղամա լեռնաշղթա), իսկ ամենացածր կետը (1,325 մ) գտնվում է Գետիկ գետի կիրճում (Ձորավանք գյուղ) Տավուշի

մարզի հետ սահմանին: Գեղարքունիքի մարզի կլիման տաք խոնավ ցամաքային է՝ միջին ջերմաստիճանը 5.2°C, տարեկան տեղումները՝ 1,015 մմ (Köppen-Geiger Dfb&Dfc): Սևանա լիճը Հայաստանի ամենամեծ լիճն է (1,279.46 կմ², բարձրությունը ծովի մակարդակից՝ 1,900.6 մ): Այն Հարավային Կովկասի քաղցրահամ ջրի ամենամեծ ավազանն է: Լիճը կենսական ազդեցություն ունի ոչ միայն շրջակա միջավայրի պահպանության հավասարակշռության, այլև ողջ մարզի տնտեսության վրա: Ըստ 2021 թվականի մարդահամարի տվյալների Գեղարքունիքի մարզի ընդհանուր բնակչությունը կազմում է 227,300 մարդ կամ երկրի ընդհանուր բնակչության 7.7%-ը, որից 70.1%-ը գյուղաբնակ են: Տարածաշրջանի գյուղատնտեսական արտադրանքը կազմում է ՀՀ գյուղատնտեսության ընդհանուր արտադրանքի 11.9%-ը և գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատում է մարզում

բնակվող մոտ 55,400 մարդ (Արմատատ): Հիմնական մշակաբույսերը ներառում են հացահատիկ, կարտոֆիլ և այլ բանջարեղեն: Անասնաբուծության և կաթի արտադրության համար խոշոր եղջերավոր անասունների և ոչխարաբուծությունը անասնաբուծության հետ կապված հիմնական գործունեությունն է, թեև փոքր ֆերմաների մեծ մասը և տնային տնտեսությունները նաև պահպանում են փոքր քանակությամբ կթող կենդանիներ և թռչնաբուծություն ամենօրյա տնային սպառման համար: Տարածքի բնակեցման և գյուղատնտեսության ինտենսիվացման պատմությունը պարզեցրել և մասնատել է սկզբնական էկոհամակարգերը, որոնք այսօր ապահովում են մշակաբույսերի, քաղաքային կենտրոնների, խոտհարքների, արհեստական փայտի տնկարկների խճանկարը հիմնականում Սևանա լճի շրջակայքում, ինչպես նաև անտառների փոքր հատվածների և չոր գիհու նոսր հատվածների:

Գեղարքունիքի LD-ն առաջանում է մարզում ինչպես արդյունաբերական (հանքարդյունաբերական), այնպես էլ գյուղատնտեսական և «ավելի բնական» միջավայրերում բնական և մարդածին պատճառներով: Զառիթափ տեղանքը հանգեցնում է ինչպես բնական, այնպես էլ մարդու կողմից առաջացած էրոզիայի գործընթացների, և սողանքները և ջրհեղեղները կրկնվում են, գերարածեցումը հանգեցնում է արոտների էրոզիայի և ֆլորիստիկական կազմի փոփոխության և այլն: Կառավարության սահմանած հողի ծածկույթի դասերը ներկայացված են Աղյուսակ 1-ում իրենց ընդհանուր մակերեսով և յուրաքանչյուր դասի դեգրադացիայի տոկոսով մարզային մակարդակով:

Աղյուսակ 1: Հողի ծածկույթի դասերը, դրանց աստիճանը և դեգրադացիայի տոկոսը՝ ըստ պաշտոնական վիճակագրության.

ՀՈՂԱԾԱԾԿԻ ԴԱՍ	ԸՆԴԱՄԵՆԸ հա	ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԱՐԱԾՔԻ %
Վարելահողեր	81,453.6	15.2
Բազմամյա տնկարկներ	104.4	0.02
Խոտհարքների	35,657.3	6.7
Արոտավայրեր	181,610.1	33.9
Քաղաքային հողատարածք	21,568.6	4.0
Արդյունաբերություն, տրանսպորտ, էներգիա, հող	5,531.3	1.0
Բնության հատուկ պահպանվող տարածք	148,590.7	27.8
Անտառային հող	11,981.0	2.2
Զրային հող	1,320.6	0.24
Պահեստային հող	620.0	0.11
Հատուկ նշանակության հողեր	259.6	0.05
Այլ	46,434.6	8.7
Ընդամենը	535,131.8	100

Վայոց ձորի մարզը զբաղեցնում է 2,310 քառակուսի կիլոմետր տարածք կամ ՀՀ ընդհանուր տարածքի 7.8%-ը և գտնվում է երկրի հարավային հատվածում, սահմանակից է Նախիջևանի, Գեղարքունիքի մարզին, Մյունիքի և Արարատի մարզերին և Արցախին: Վայոց ձորը շրջապատված է բարձր լեռներով, ջրերով անջատված լեռնաշղթաներով, որոնք եղել են նախնական բնական սահմանագծերը մարզի և հարակից տարածքների միջև: Այն լեռնային շրջան է, որը բաղկացած է 3 հիմնական լեռնաշղթայից, որոնցից ամենաբարձր կետերն են Վարդենիս լեռը 3,522 մետր (Վարդենիսի լեռնաշղթա), Մարծալի (Վարդենիսի

լեռնաշղթա՝ 3433 մետր և Գոգի լեռը (Վայքի լեռնաշղթա)՝ 3113 մետր; Նախիջևանի սահմանին գտնվող Արփա գետի կիրճում (Արենի գյուղ) ամենացածր կետը (970 մ): Վայոց ձորի մարզի կլիման շատ տարբեր է՝ կախված բարձրությունից և աշխարհագրական դիրքից, այն տատանվում է տաք խոնավ մայրցամաքային և տաք խոնավ մայրցամաքայինից մինչև սառը կիսաչորային միջակայքում (Köppen-Geiger Dfb&Dfc): Օդի առավելագույն հնարավոր ջերմաստիճանը հարավային շրջաններում հասնում է +41°C, իսկ բացառիկ նվազագույն ջերմաստիճանը հասնում է -35°C-ի: Տեղումները կազմում են 300-800 մմ: Ըստ 2021 թվականի մարդահամարի տվյալների Վայոց ձորի մարզի ընդհանուր բնակչությունը կազմում է 48,100 մարդ կամ երկրի ընդհանուր բնակչության 1.6%-ը, որից 65.1%-ը գյուղաբնակ են: Մարզից գյուղատնտեսական արտադրանքը կազմում է ՀՀ գյուղատնտեսության ընդհանուր արտադրանքի 2.6%-ը: Հիմնական մշակաբույսերը ներառում են մրգեր և խաղող, հացահատիկներ և բանջարեղեն: Մսի և կաթի արտադրության համար խոշոր եղջերավոր անասնաբուծությունը և ոչխարաբուծությունը անասնաբուծության հետ կապված հիմնական գործունեությունն է, թեև փոքր ֆերմաների մեծ մասը փոքր քանակությամբ կթող կենդանիներ և թռչնաբուծություն է պահում ամենօրյա տնային սպառման համար:

Տարածքի բնակեցման և գյուղատնտեսության ինտենսիվացման պատմությունը պարզեցրել և մասնատել է սկզբնական էկոհամակարգերը, որոնք այսօր ապահովում են մշակաբույսերի, քաղաքային կենտրոնների, խոտհարքների և անտառների խճանկարը՝ 13,240.1 հա (5.7%) և չոր բաց անտառներ: Հողերի դեգրադացիան Վայոց ձորի մարզում առկա է և՛ արդյունաբերական (հանքարդյունաբերական), և՛ գյուղատնտեսական, և՛ «ավելի բնական» միջավայրերում՝ բնական և մարդկային գործունեության պատճառներով: Զառիթափ տեղանքը հանգեցնում է ինչպես բնական, այնպես էլ մարդու կողմից առաջացած էրոզիայի գործընթացների, և սողանքները և ջրհեղեղները կրկնվում են, գերարածեցումը հանգեցնում է արոտավայրերի էրոզիայի և ֆլորիստիկական կազմի փոփոխության և այլն: Կառավարության սահմանած հողի ծածկույթի դասերը ներկայացված են Աղյուսակ 2-ում իրենց ընդհանուր մակերեսով և յուրաքանչյուր դասի դեգրադացիայի տոկոսով մարզային մակարդակով:

Աղյուսակ 2. Հողածածկույթի դասերը, դրանց աստիճանը և դեգրադացիայի տոկոսը՝ ըստ պաշտոնական վիճակագրության.

ՀՈՂԱԾԱԾԿԻ ԴԱՍ	ԸՆԴԱՄԵՆԸ հա	ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԱՐԱԾՔԻ %
Վարելահողեր	15,787.7	6.8
Բազմամյա տնկարկներ	2,029.1	0.87
Խոտհարքների	5,058.1	2.2
Արոտավայրեր	92,204.8	39.9
Քաղաքային հողատարածք	5,058.2	2.2
Արդյունաբերություն, տրանսպորտ, էներգիա, հող	3,485.1	1.5
Բնության հատուկ պահպանվող տարածք	18,169.6	7.9
Անտառային հող	13,687.6	5.9
Ջրային հող	1,026.0	0.44
Պահեստային հող	0	0
Հատուկ նշանակության հողեր	29.8	0.01
Այլ	74,477.1	32.2
Ընդամենը	231,013.0	100

Արդյունքների քարտեզագրում ընտրված ցուցիչների հեռահար գնդավորման միջոցով

Աղյուսակ 3. Քարտեզի մասշտաբի, տեսակի և նկարագրության ամփոփում

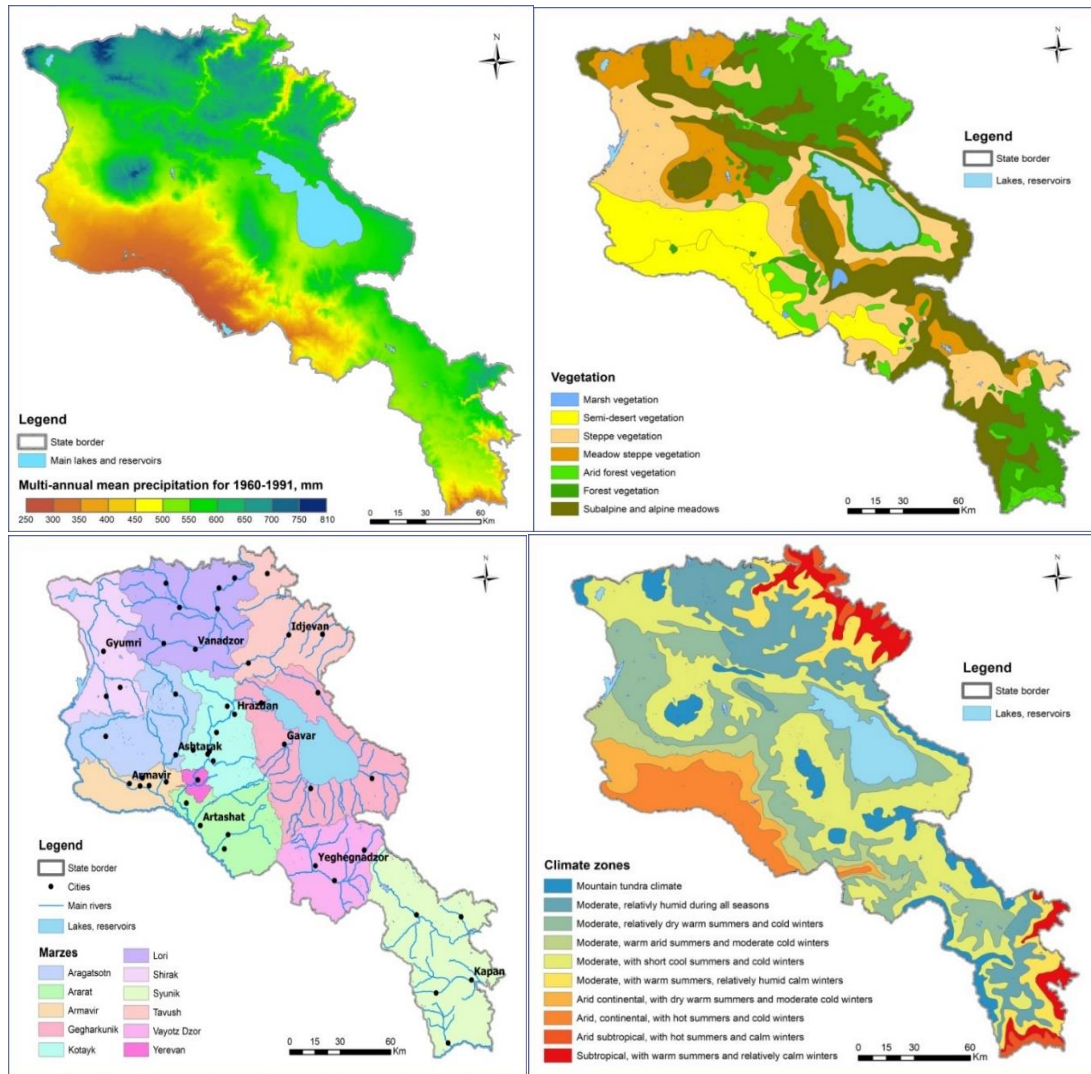
ՑՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ԿԱԶՄ	ՔԱՐՏԵԶԻ ՏԵՍԱԿԸ	ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
Ազգային համատեքստ	Ազգային քարտեզ, որը ցույց է տալիս ընտրված մարզերը	Քարտեզում ներկայացված են Հայաստանի ազգային սահմանները և առաջին մակարդակի վարչական սահմանները (մարզեր)
	Ցանկացած այլ ազգային քարտեզ... էկոշրջաններ, ջրի հիմնական աղբյուրներ և այլն	Գեոարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի վարչական բաժանումը համայնքային մակարդակով ընդգրկելու համար մշակվել են երկու քարտեզ: Բացի այդ, Հայաստանի ազգային ատլասի հիման վրա (2011) կառուցվել են Հայաստանի բուսականության և կլիմայական գոտիների երկու քարտեզներ:
Հողածածկ	Հողի ծածկույթի ազգային քարտեզ՝ օգտագործելով ESA աղբյուրները	Քարտեզը ցույց է տալիս ESA-ի գլոբալ թեմատիկ հողի ծածկույթի դասերը 2015 թվականի համար՝ օգտագործելով 5 տարբեր արբանյակային առաքելությունների տվյալները՝ 300 մ լուծաչափով:
	Հողի ծածկույթի ազգային քարտեզ՝ օգտագործելով UNCCD սահմանումները	ESA-ի հողածածկույթի 37 կատեգորիաները դասակարգվել են՝ օգտագործելով IPCC և UNCCD դասակարգման ստանդարտ չափանիշները (Trends.Earth)՝ 2015թ.-ի համար Հողի ծածկույթի հիմնական կատեգորիաների քարտեզը կազմելու համար:
Հողի Արտադրողականություն	Հողի արտադրողականությունը տարբեր մոդելների և ժամանակային լուծումների ներքո	<p>Հողի արտադրողականության միտումները բնութագրելու տարբեր մեթոդոլոգիաները համեմատելու նպատակով կիրառվել են հետևյալ այլընտրանքային մեթոդները՝ հիմնված MODIS 16-օր գլոբալ 250մմ-ապատկերի NDVI շերտի վրա.</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ LTT. NDVI տարեկան միջին երկարաժամկետ միտում ✓ LTT՝ երկարաժամկետ միտում NDVI-ի էկոհամակարգային ծառայությունների արտադրողականության ամենամյա ինդեքսի (ESPI); ✓ SWATI. Աստիճանական մոտեցման միտումների ինդեքս NDVI տարեկան միջինի համար ✓ SWATI. Աստիճանական մոտեցման միտումների ինդեքս NDVI-ի տարեկան էկոհամակարգային ծառայությունների արտադրողականության ինդեքսի համար (ESPI) ✓ SSWATI. Աստիճանական միտումի ինդեքս տարեկան միջին NDVI-ի համար ✓ SSWATI. Աստիճանական միտումի ինդեքս NDVI-ի տարեկան էկոհամակարգային ծառայությունների արտադրողականության ինդեքսի համար (ESPI)
	Հողի արտադրողականության ազգային կոնսենսուս քարտեզ	NDVI միջինի քարտեզը 2000-2018 թվականների համար կառուցվել է MODIS 16-օրյա գլոբալ 250 մ պատկերի NDVI ժապավենի հիման վրա
	Հողի արտադրողականության ազգային միտումներ. Երկրի քարտեզ	Հողի արտադրողականության դինամիկայի վերաբերյալ երկու քարտեզ է կառուցվել՝ օգտագործելով FAO-ի Համատեղ հետազոտական հանձնաժողովի (JRC) պարզեցված մոդելը և Trends.Earth գործիքը (http://trends.earth) աջակցվում է UNCCD-ի կողմից որպես QGIS միացում, որը թույլ է տալիս օգտվողներին պարզ հաշվարկել SDG 15.3.1 ցուցիչը մի շարք տարբերակներով և տվյալների աղբյուրներով
Հողի օրգանական ածխածին	Հողի օրգանական ածխածնի քարտեզ (տոննա/հա 2018 թվականի համար)	2018 թվականի համար կառուցվել է SOC գույքագրման քարտեզ՝ օգտագործելով UNCCD ուղեցույցները
	Հողի օրգանական ածխածնի քայքայման/տենդենցների քարտեզ	2001-2018 թվականների համար հողի օրգանական ածխածնի քայքայման/տենդենցների քարտեզը կառուցվել է UNCCD ուղեցույցներով

ՑՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ԿԱԶՄ	ՔԱՐՏԵԶԻ ՏԵՍԱԿԸ	ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
Կլիմայի միտումները	Տեղումների միտումները վերջին 20 տարվա քարտեզի վրա	WorldClim V1-ի միջոցով կառուցվել է 1960-1991 թվականների տարեկան տեղումների ընդհանուր քարտեզ
	Տեղումների միտումները 1999-2019թ.թ.	<p>1999-2019 թվականների ընթացքում տեղումների միտումների վերաբերյալ երեք քարտեզ է կառուցվել՝ օգտագործելով.</p> <ul style="list-style-type: none"> • CHIRPS տեղումների միտում. Climate Hazards Group Ինֆրակարմիր տեղումներ կայանի տվյալներով (տարբերակ 2.0 վերջնական) • PERSIANN-CDR. Տեղումների գնահատում հեռահար զոնդավորման տեղեկատվության միջոցով՝ օգտագործելով արհեստական նեյրոնային ցանցեր-Կլիմայի տվյալների գրանցում • TRMM տեղումների միտում. այս տվյալների բազան ալգորիթմորեն միաձուլում է միկրոալիքային տվյալները բազմաթիվ արբանյակներից, ներառյալ SSM/I, SSMIS, MHS, AMSU-B և AMSR-E, որոնցից յուրաքանչյուրը փոխկապակցված է TRMM համակցված գործիքի հետ
Հողերի դեգրադացիա	Հողերի դեգրադացիայի քարտեզ	Հողերի դեգրադացիայի միտումի վերաբերյալ քարտեզը կառուցվել է Trends.Earth-ի կողմից ստեղծված քարտեզներից դասերի համախմբման միջոցով
	Ազգային հրդեհային քարտեզ 2019 թ	2019 թվականին Հայաստանում հրդեհների դեպքերի վերաբերյալ քարտեզը կառուցվել է FIRMS տվյալների բազայի միջոցով
	Ազգային հրդեհի 5-ամյա հաճախականության քարտեզներ	Հայաստանի համար 2014-2019 թվականների հրդեհների հաճախականության քարտեզը կառուցվել է FIRMS տվյալների բազայի միջոցով
Գեղարքունիքի մարզ/մարզ	Գեղարքունիքի մարզի քարտեզ LD միտումները և համայնքների սահմանները	Գեղարքունիքի մարզի քարտեզը, որը ցույց է տալիս ընտրված համայնքների սահմանները, ընդգծված են տարածաշրջանային հողերի դեգրադացիայի միտումները ծրագրի փորձնական համայնքներով
	Համայնքի քարտեզ, որը ցույց է տալիս համայնքի սահմանները և LD միտումները	Շրջանի քարտեզ, որը ցույց է տալիս կապերը LD և UNCCD հողածածկույթի դասերի միջև
Վայոց ձորի մարզ/մարզ	Վայոց ձորի մարզի քարտեզ LD միտումները և համայնքների սահմանները	Վայոց ձորի մարզի քարտեզը, որը ցույց է տալիս ընտրված համայնքների սահմանները, ընդգծված են տարածաշրջանային հողերի դեգրադացիայի միտումները ծրագրի փորձնական համայնքներով
	Համայնքի քարտեզ, որը ցույց է տալիս համայնքի սահմանները և LD միտումները	Շրջանի քարտեզ, որը ցույց է տալիս կապերը LD և UNCCD հողածածկույթի դասերի միջև

LDN ցուցանիշների քարտեզագրման արդյունքներ ազգային մակարդակով

Ստորև քարտեզները ներկայացնում են ազգային մասշտաբով գոյություն ունեցող վարչական, կլիմայական և բուսականության հիմնական պատկերը: Դրանք ընդհանուր ենթատեքստ են տալիս հետագա ազգային մասշտաբի քարտեզների դիտարկման համար: Այս քարտեզագրման հավաքածուից են քարտեզները, որոնք ցույց են տալիս վարչական սահմանները, կլիմայական գոտիները և բուսական ծածկույթը:

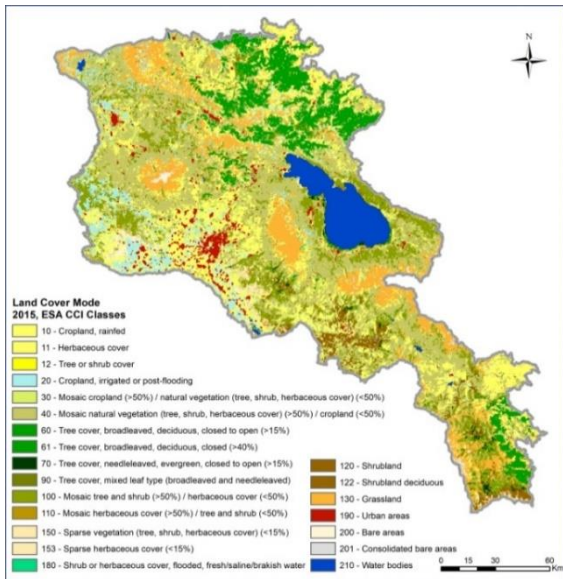
Նկար 2: Հայաստանի վարչական բաժանումը և կլիմայական գոտիները, Հայաստանի բուսական ծածկույթը և տեղումների միտումները 2000-2019թթ.

Հողածածկ

Գծապատկեր 3-ը ցույց է տալիս ESA-ի գլոբալ թեմատիկ հողի ծածկույթի դասերը ըստ 2015 թվականի: Այս քարտեզների շարքը կազմվել է տարեկան 1992-ից 2018 թվականների ընթացքում՝ օգտագործելով 5 տարբեր արբանյակային տվյալները 300 մ լուծաչափով: Հողածածկույթը սահմանվում է որպես ֆիզիկական նյութ, որը գտնվում է երկրի մակերեսին: Հողածածկը ներառում է խոտ, ծառեր, մերկ հող, ջուր և այլն: Ընդհանուր առմամբ սահմանվել է 37 դաս, ներառյալ հողի ծածկույթի դասերի լայն շրջանակը, որը հստակ ցույց է տալիս Հայաստանի տարբեր կլիմայական գոտիների միջև եղած շեմերը և բարձրության ազդեցությունը կլիմայի և դրանից կախված հողի ծածկույթի տեսակի վրա:

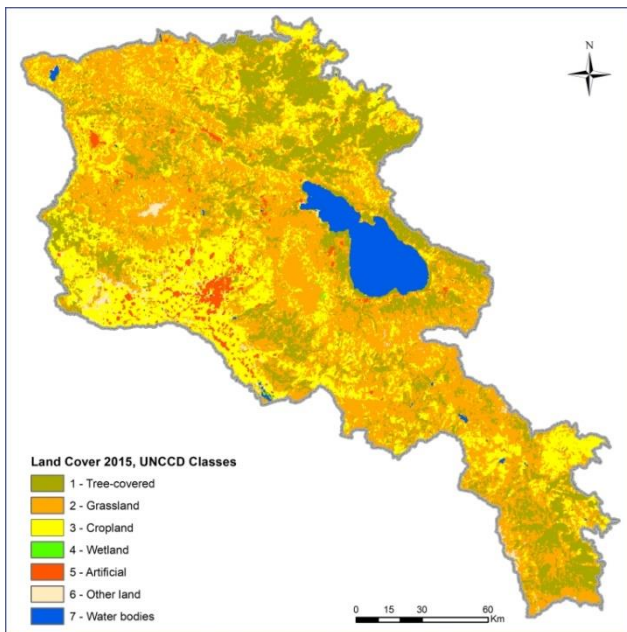
Քարտեզը տրամադրվում է նաև GPG քարտեզագրման արձանագրությունների ներքո Հողի ծածկույթի UNCCD սահմանումների հակադրությունը ցույց տալու համար:

Նկ. 3. Հողի ծածկույթն ըստ ESA տվյալների աղբյուրների (FAO2020)

Այնուհետև ESA-ի 37 կատեգորիաները վերադասակարգվեցին՝ օգտագործելով IPCC և UNCCD վերադասակարգման ստանդարտ չափանիշները (Trends.Earth)՝ ստեղծելու հողի ծածկույթի հիմնական կատեգորիաների քարտեզը (Նկար 4):

Նկ. 4. Հողի ծածկույթի դասեր՝ հետևելով UNCCD-ի սահմանումներին (FAO 2020):

Յուրաքանչյուր մարզում հողերի դասերի բաշխվածությունը ավելի լավ հասկանալու համար տրվել է աղյուսակ. Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի հողածածկույթի վիճակագրությունը ընդգծված է դեղինով, քանի որ դրանք ծրագրի գործունեության առանցքային կետն են:

Աղյուսակ 4. UNCCD հողաձածկույթի դասակարգման արդյունքների բաշխումն ըստ մարզերի (հա) ՀՀ-ի համար.

մարզեր	ծառ	խոտհարք	մշակահող	ձահճուտ	արհեստական	այլ	ջուր
Վայոցձոր	30,876	150,681	47,893	0	831	1,194	245
Տավուշ	119,632	64,938	85,542	0	1,741	184	485
Սյունիք	115,007	232,580	93,448	0	402	6,835	1,596
Շիրակ	26,619	161,645	69,334	11	6,254	1,585	2,477
Լոռի	99,485	182,422	92,254	0	5,306	647 թ	262
Կոտայք	20,281	101,008	78,027	0	8,810	1,071	100
Գեղարքունիք	95,976	240,096	61,194	870	5,189	1,557	126,076
Արմավիր	6,784	11,399	80,845	78	10,712	12,894	156
Արարատ	41,014	80,504	72,180	273	9,970	3,465	1,428
Արագածոտն	46,822	128,749	86,809	0	5,646	6,963	245
Երևան	586	2,466	5,747	0	11,689	1,663	50
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	603,082	1,356,488	773,274	1,233	66,550	38,057	133,123

Այնուհետև այս արդյունքները կարելի է համեմատել հողօգտագործման պաշտոնապես ճանաչված դասակարգումների և դրանց չափի հետ, ինչպես երևում է ստորև ներկայացված Աղյուսակ 4-ում:

Աղյուսակ 5. Հայաստանի Հանրապետության հողօգտագործման պաշտոնական դասերը

ՀՈՂԱԾԱԾԿԻ ԴԱՍ	ԸՆԴԱՄԵՆ Ը հա	ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԱՐԱԾՔԻ %
Վարելահողեր	445,600	14.98%
Բազմամյա տնկարկներ	35,300	1.19%
Խոտհարքների	121,100	4.07%
Արոտավայրեր	1,051,600	35.36%
Քաղաքային հողատարածք	151,900	5.11%
Արդյունաբերություն, տրանսպորտ, էներգիա և այլ հողեր	51,400	1.73%
Բնության հատուկ պահպանվող տարածք	335,600	11.28%
Անտառային հող	334,000	11.23%
Ջրային հող	25,800	0.87%
Պահեստային հող	600	0.02%
Այլ	421,500	14.17%
Ընդհանուր	2,974,400	100%

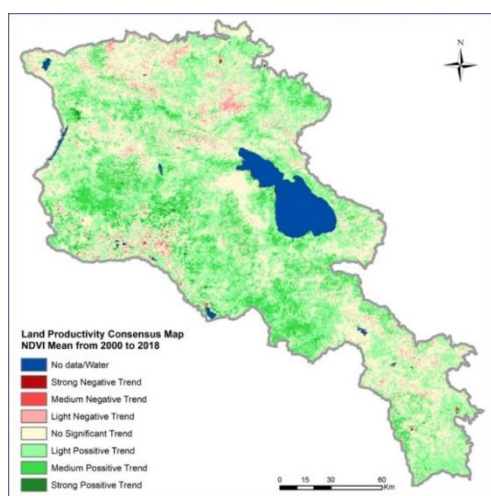
Պարզվել է, որ հողի ծածկույթի փոփոխությունը մարդու միջամտության և հողերի դեգրադացիայի ցուցիչ է, ինչպես սահմանված է UNCCD-ի կողմից: Մասնագետների հետ վերջին գրույցներում Ուրուգվայում, Վրաստանում և Անգոլայում LDN մոտեցումները վկայում են դրա կարևորության մասին՝ որպես առաջատար ցուցիչ՝ հեռահար

զոնդավորման գործողությունների միջոցով մարդու պատճառած ազդեցությունը հայտնաբերելու համար: Այնուամենայնիվ, դա չի կրկնվում որոշ այլ երկրներում, ինչպիսիք են Արգենտինան, Թուրքիան և Ղրղզստանը Կենտրոնական Ասիայում, որտեղ հողի ծածկույթը կայուն է մնացել վերջին երկու տասնամյակների ընթացքում: Այս դեպքերում այլ ցուցիչներն ավելի կարևոր են այդ կայուն ծածկույթների փոփոխությունները հայտնաբերելու համար, ներառյալ հողի արտադրողականությունը, որը սովորաբար ավելի մեծ փոփոխականություն է ներկայացնում որպես տարածական ցուցանիշ: Թեև հողի ծածկույթի փոփոխությունը, ըստ երևույթին, ծավալուն չէ՝ հաշվի առնելով քարտեզի բացահայտման ժամանակը, այն լայն տարածում ունի: Հողածածկույթի մեկ դասից մյուսը փոփոխության տեսակները քննարկվում են ստորև՝ թիրախային համայնքների բաժիններում:

Հողի արտադրողականություն

Հողի արտադրողականությունը (ՀԱ) բավականին հաճախ ԿԶՆ երեք 15.3.1 ցուցիչների ժամանակի և տարածության մեջ ամենափոփոխականն է, և, հետևաբար, կարող է ընդգծված ազդեցություն ունենալ «դեգրադացված/չդեգրադացված» քարտեզագրման արդյունքների դասակարգման վրա: Բարդություններ կարող են առաջանալ նաև ՀԱ-ի տարբերությունները դիտարկելիս՝ հաշվի առնելով այն ազդեցությունները, որոնք կարող են ունենալ անասնաբուծության կամ հողի կառավարման պրակտիկան կարճաժամկետ և երկարաժամկետ միտումների վրա՝ ինչպես պոտենցիալ, այնպես էլ իրական կենսազանգվածի աճի վրա: 60 Օպտիմալ էկոլոգիական արտահայտությունը, ինչպիսին է «Հողային ներուժի» նկարագրությունը, որը խթանվում է LDN-ի կողմից, դժվար է չափել, երբ կառավարման պրակտիկաները վերականգնում կամ կանխում են իրավահաջորդությունը: Տատանումները կարելի է տեսնել նաև այն բանում, թե ինչպես են մշակվում ցուցանիշները կամ տվյալների հավաքածուները և կարող են հանգեցնել քարտեզագրման արդյունքների կարևոր տարբերությունների: Այնուամենայնիվ, LD-ը կենսական ցուցանիշ է և թույլ է տալիս, որ երկարաժամկետ միտումները ակնհայտ դառնան նույնիսկ սեզոնային տատանումների դեպքում:

Ստորև բերված քարտեզը (Սկար 5) ցույց է տալիս կոնսենսուսային քարտեզ (FAO 2020), որը ներկայացնում է համաձայնություն հողի արտադրողականության միտման տարբեր մոդելների միջև՝ համադրելով տարբեր միտումների մոդելներ (որոշները զգայուն չեն սեզոնայնության նկատմամբ, մինչդեռ մյուսները զգայուն են ցածր NDVI տարածքներում նույնիսկ փոքր փոփոխությունների նկատմամբ):

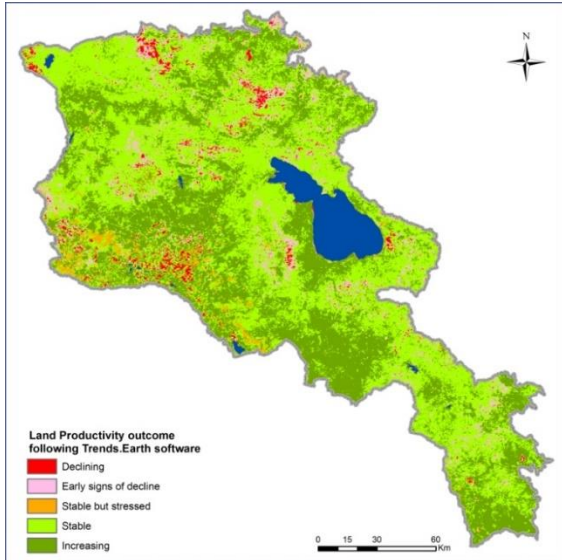
Սկ. 5. Հողի արտադրողականության կոնսենսուսային քարտեզ (FAO 2020)

Կոնսենսուսային քարտեզի արդյունքները ցույց են տալիս մտահոգիչ կամ բացասական միտումների թեժ կետեր Լոռու, Տավուշի, Արարատի և Սյունիքի մարզերում: Միաժամանակ ՀԱ-ի աճ է նկատվում Կոտայքում, Վայոց Ձորում և Արագածոտնում, ինչպես նաև առկա է բոլոր մարզերում: Հասանելի են նաև հողի արտադրողականության դինամիկ այլ մոդելներ: Թերևս ամենաճանաչված մոդելը Trends.Earth Conservation International-ի գործիքի կողմից թողարկված մոդելն է (<http://trends.earth>):

⁶⁰(Wessels et al. 2008 and Teich et al. 2019)

Այս գործիքը խրախուսվում է UNCCD-ի կողմից որպես QGIS plug-in, որը թույլ է տալիս օգտվողներին պարզ հաշվարկել SDG 15.3.1 ցուցիչը մի շարք տարբերակներով և տվյալների աղբյուրներով:

Օգտագործելով նաև Trends.Earth մոտեցումը 2019 թվականին MODIS-ի նույն տվյալների հիման վրա, ինչպես նախկինում կարող էր տարբեր քարտեզ կազմել (Նկար 6):

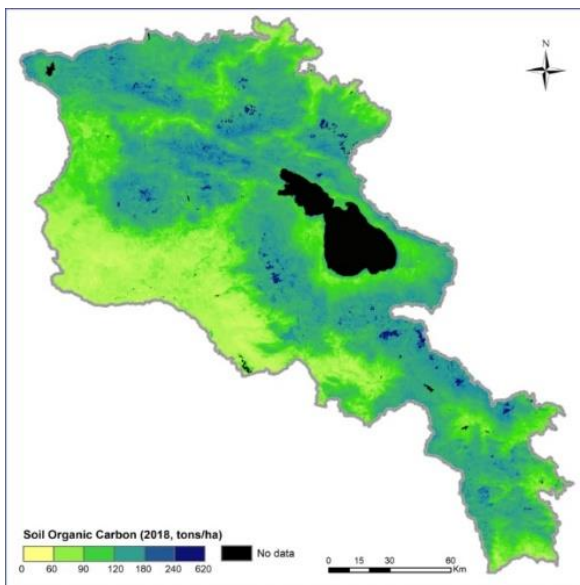

Նկ. 6. Հողի արտադրողականության արդյունքը՝ օգտագործելով Trends.Earth (FAO 2020)

Trends.Earth մոտեցումը լավ փոխկապակցված է այլ մոդելների և համաձայնեցված քարտեզի հետ:

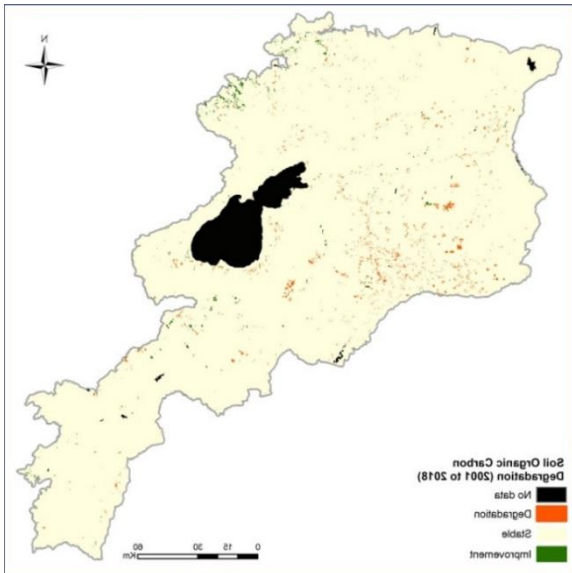
Հողի օրգանական ածխածին

Որպես ԿՁՆ 15.3.1-ի երեք ցուցանիշների բաղադրիչներից մեկը և հաշվի առնելով դրա կարևորությունը էկոլոգիական ուղիներում, Հողի օրգանական ածխածինը (SOC) համարվում էր ուղղորդող ցուցանիշ: SOC-ի քարտեզագրման արդյունքները UNCCD ուղեցույցների ներքո կարելի է տեսնել ստորև բերված Նկար 7-ում.

Նկ. 7. Հողի օրգանական ածխածնի մակարդակը ՀՀ-ի համար ՄԱԿ-ի UNCCD ուղեցույցների համաձայն (FAO 2020).

Արդյունքները ցույց են տալիս SOC-ի ավելացում ավելի ցուրտ, ավելի մեծ բարձրություններում և այն վայրերում, որտեղ ավելի շատ տեղումներ են, ինչպես և պետք էր սպասել: Երբ SOC-ի միտումները քարտեզագրվեցին 2001-ից մինչև 2018 թվականներն ընկած ժամանակահատվածի համար, նկատվեցին բացասական և դրական միտումների որոշ ոլորտներ, սակայն ընդհանուր առմամբ կայունություն են ցույց տալիս՝ համաձայն այս քարտեզագրման արդյունքների (Նկար 8):

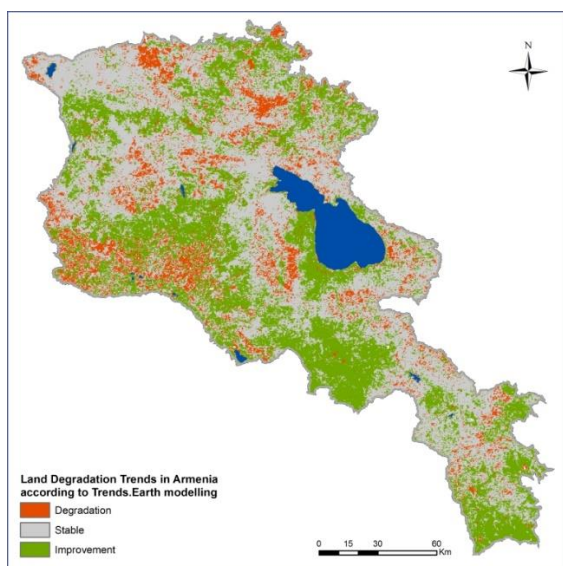

Նկ. 8. Հողի օրգանական ածխածնի միտումները ՀՀ-ում՝ ՄԱԿ-ի UNCCD ուղեցույցների համաձայն (FAO 2020).

Հողերի դեգրադացիա

Trends.Earth-ի կողմից թողարկված նախորդ քարտեզների դասերի համախմբումը ամենատուրդակի մեթոդն է հաշվարկելու ԿՁՆ 15.3.1. «Դեգրադացված հողերի տոկոս» ցուցանիշը»:

Նկ. 9. Հողերի դեգրադացիան Trends.Earth մոդելավորման ներքո (FAO 2020)

Ստորև բերված աղյուսակը ներկայացնում է դեգրադացված հողերի բաշխվածությունը մարզերում:

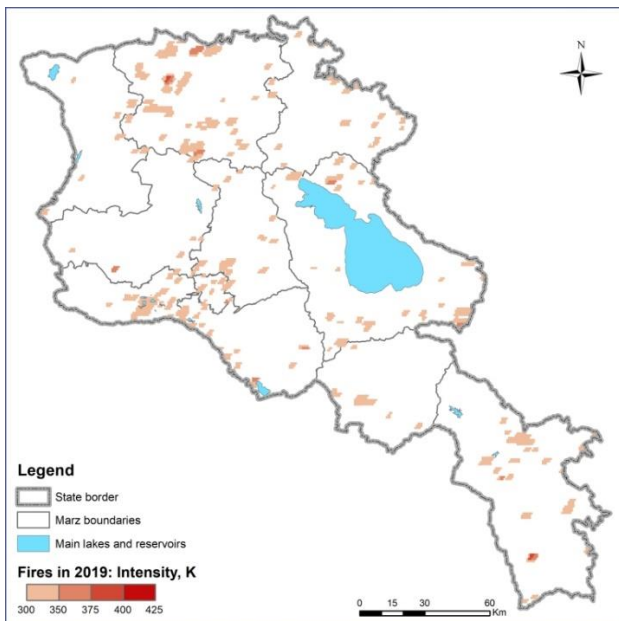
Աղյուսակ 6: Դեգրադացված, կայուն և բարելավող հողերի բաշխումն ըստ մարզերի (հա) Trends.Earth-ի մոդալովրմամբ.

ՄԱՐԶԵՐ	Ընդամենը հա	Ջուր/Տվյալներ չկան	Դեգրադացված	Կայուն	Բարելավում
Վայոց ձոր	231,703	193	8,342	80,372	142,796
Տավուշ	272,412	367	45,532	135,757	90,756
Սյունիք	449,652	1,646	33,889	240,868	173,249
Շիրակ	267,926	2,553	21,745	179,019	64,610
Լոռի	380,492	283	53,294	227,455	99,460
Կոտայք	209,339	109	24,867	104,635	79,728
Գեղարքունիք	530,836	126,082	52,198	253,934	98,622
Արմավիր	122,850	124	35,787	46,498	40,441
Արարատ	208,818	1,373	25,492	88,838	93,115
Արագածոտն	275,237	248	46,478	133,958	94,553
Երևան	22,295	74	10,126	6,102	5,993

Թեև այս մոդելավորման համակարգի ներքո գտնվող հողերի մեծ մասը գտնվում է կայուն կամ բարելավող կատեգորիաների ներքո, ակնհայտորեն դեգրադացիա ցույց տվող հողատարածքների աստիճանի աճ կա՝ համեմատած յուրաքանչյուր ԿԶՆ 15.3.1 ցուցանիշների անհատական քարտեզագրման և միտումների հետ:

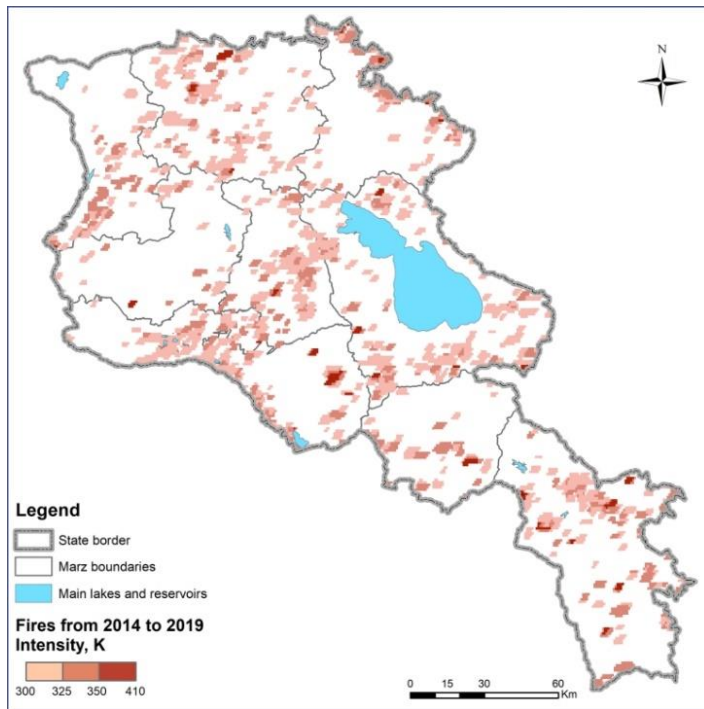
Ի լրումն «դեգրադացիայի քարտեզի», հրդեհների դեպքերը ինչպես 2019 թվականին, այնպես էլ վերջին 5 տարիների ընթացքում քարտեզագրվել են՝ օգտագործելով այժմ հայտնի FIRMS տվյալների բազան: Արդյունքները ներկայացված են ստորև 6-րդ և 7-րդ նկարներում:

Նկ. 10. Հրդեհի դեպքերը 2019 թվականին ՀՀ-ում՝ օգտագործելով FIRMS տվյալների բազան (FAO 2020).

Նկ. 11. Հրդեհների հաճախականությունը վերջին 5 տարիների ընթացքում (2014-2019) (FAO 2020).

Այս տվյալների բազաների ճշգրտությունը կարող է տարբեր լինել: Եթե հաստատվի, ապա հրդեհային ակտիվության առկայությունը թույլ է տալիս պատկերացում կազմել տեղական բնական ռեսուրսների կառավարման վերաբերյալ: Թեև դրա օգտագործումը և արժեքը որպես գործիք վիճելի են, փորձագետների մեծ մասը համաձայն է, որ հետևողական, սեզոնային օգտագործումը վնասակար է էկոհամակարգի երկարաժամկետ առողջության համար: 61 Դա նաև նշանակում է, որ կորցնում են կենսազանգվածն ավելի արդյունավետ միջոցներով օգտագործելու հնարավորությունները: Եթե խոզանն այրվում է, հասանելի կերային ռեսուրսը կորչում է, արժեքավոր սննդանյութերը հեռացվում են տեղական համակարգից և արտադրվում են ՋԳ արտանետումները: Եթե հին, չոր, օքսիդացված արոտավայրերը հովիվների կողմից այրվում են «կանաչ քաղ» ստեղծելու համար, ապա դա նշանակում է, որ արածեցման ձևերը չեն օպտիմիզացված կամ պլանավորված լանդշաֆտային մակարդակով: Ըստ առկա վերջին տվյալների 62 FAO-ի կողմից վերլուծված և Հայաստանի Արտակարգ իրավիճակների նախարարության տվյալների հետ համադրվելով՝ 2010-2018 թվականներին այրված ընդհանուր տարածքը (անտառ, գյուղատնտեսություն և այլ հողեր) համարժեք է ավելի քան 340,000 հեկտարի, ինչը համապատասխանում է Հայաստանի մոտ 11.5%-ին: Սա կկապակցվի տրամադրված քարտեզներում երևացող հրդեհի օգտագործման առկայության և չափի հետ: Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզերում գրանցված հրդեհները մի փոքր այլ բնույթ ունեն. Գեղարքունիքի մարզում դրանք հիմնականում խոտածածկ տարածքների հրդեհներ են, որոնք հաճախ առաջանում են տեղի բնակչության հատուկ հրկիզման հետևանքով, նրանց կարծիքով, «արոտավայրերը բարելավելու» նպատակով, թեև դա արգելված է ՀՀ օրենսդրությամբ: Վայոց ձորի մարզում ամենավտանգավոր հրդեհները գրանցվում են գիհու բաց անտառներում, ինչը լուրջ վնաս է հասցնում էկոհամակարգերին:

⁶¹DeBano, LF 1990, Հրդեհի ազդեցությունը հողի հատկությունների վրա, ԱՄՆ անտառային ծառայություն:

⁶²[MCD64A1. MODIS/Terra and Aqua Burned Area ամսական L3 Ֆամաշխառհային 500 մ SIN Տանգ V006](#)

LDN ցուցանիշների քարտեզագրման արդյունքներ տարածաշրջանային մակարդակով թիրախային համայնքներում

Վերոհիշյալ քարտեզագրման արդյունքները, հասկապես Trends.Earth-ի մոդելավորումը՝ համաձայն GPG ուղեցույցների, կարող են մասշտաբավորվել և՛ տարածաշրջանային, և՛ համայնքային ռեսուրսների կարգավիճակը որոշելու և տեղական շահագրգիռ կողմերի հետ LDN-ի հիպոթետիկ շրջանակային մոտեցման ներքո LD կամ ՀԱ թեժ կետերը հայտնաբերելու համար: Այս ծրագրի համար ընտրված ծրագրային համայնքներն են Շողակաթը, Վարդենիսը, Մարտունին Գեղարքունիքի մարզում և Վայքում, Ջերմուկում և Եղեգիսում Վայոց Ձորի մարզում: Ներկայացվել են այս համայնքների քարտեզագրման արդյունքները՝ համեմատության համար հարակից համայնքների արդյունքների հետ միասին:

Հողածածկը ըստ ESA-ի ներկայացված է քարտեզում (նկ. 24): Հողածածկույթը ըստ UNCCD դասակարգման ներկայացված է Գծապատկեր 25-ում: Նկար 26-ում ներկայացված են 6 փորձնական համայնքների հողածածկույթի դասակարգման քարտեզները, ներառյալ երեք համայնքներ Գեղարքունիքի մարզում և 3 համայնքներ Վայոց ձորի մարզում:

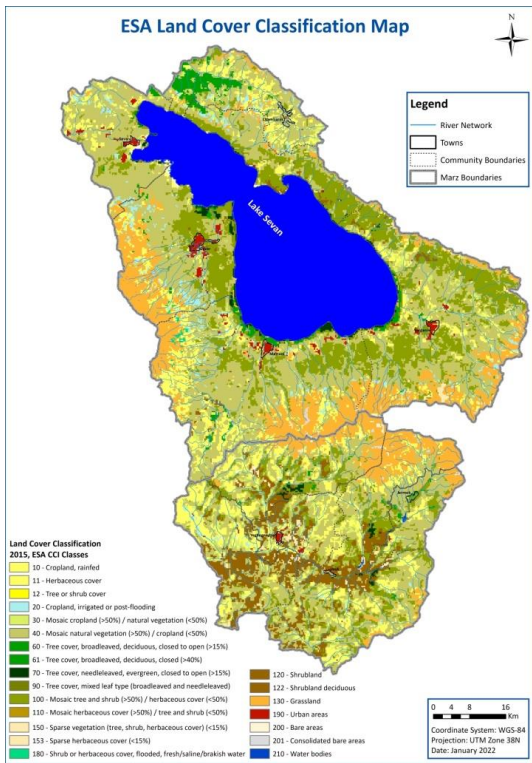
Հողածածկույթի յուրաքանչյուր դասի համար հողատարածքների վիճակագրությունը ներկայացված է ստորև Աղյուսակ 6-ում.

Աղյուսակ 7. Գեղարքունիքի եվ Վայոց Ձորի մարզերի հողածածկույթի դասի մակերեսը եվ դեգրադացիան ըստ դասի.

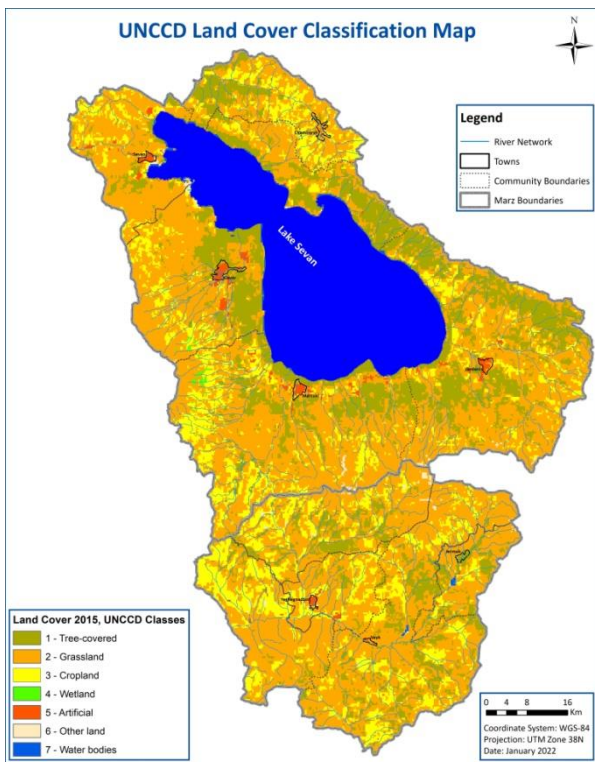
ID	անուն	Օտառ- ծածկ է	խոտհարք	մշակահող	ճահճուտ	արհեստա- կան	այլ	ընդ
Գեղարքունիքի մարզ								
1	Շողակաթ	13,792.1	14813.1	2,756.2	0.0	44.6	61.4	652.8
2	Մարտունի	20,593.3	72,537.0	22,373.2	457.5	1,539.9	463.1	173.0
3	Վարդենիս	35,138.7	63,972.7	11,471.1	0.0	948.5	290.1	357.1
	Ճամբարակ	7,375.9	19,661.6	10,729.1	0.0	39.1	5.6	44.6
	Սևան	3,693.5	27,707.0	6,388.3	39.1	920.6	401.7	468.7
	Գավառ	15,253.9	40,645.5	7,721.8	256.6	1,595.7	256.6	513.3
		95,847.4	239,336.9	61,439.7	753.2	5,088.4	1,478.5	2,209.5
Վայոց ձորի մարզ								
4	Եղեգիս	8,067.7	29,263.6	10,148.8	0.0	11.2	764.4	0.0
5	Ջերմուկ	4,491.4	13,396.0	1,751.9	0.0	33.5	100.4	150.6
6	Վայք	14,260.8	63,838.8	17,379.6	0.0	83.7	173.0	94.8
	Արենի	2,209.4	27,952.5	13,446.2	0.0	189.7	139.5	0.0
	Եղեգնաձոր	1,735.2	15,968.1	5,506.8	0.0	541.2	83.7	0.0
		30,764.5	150,419	48,233.3	0.0	859.3	1,261.0	245.4

Հողածածկույթի դասակարգման քարտեզներ Գեղարքունիքում և Վայոց Ձորում

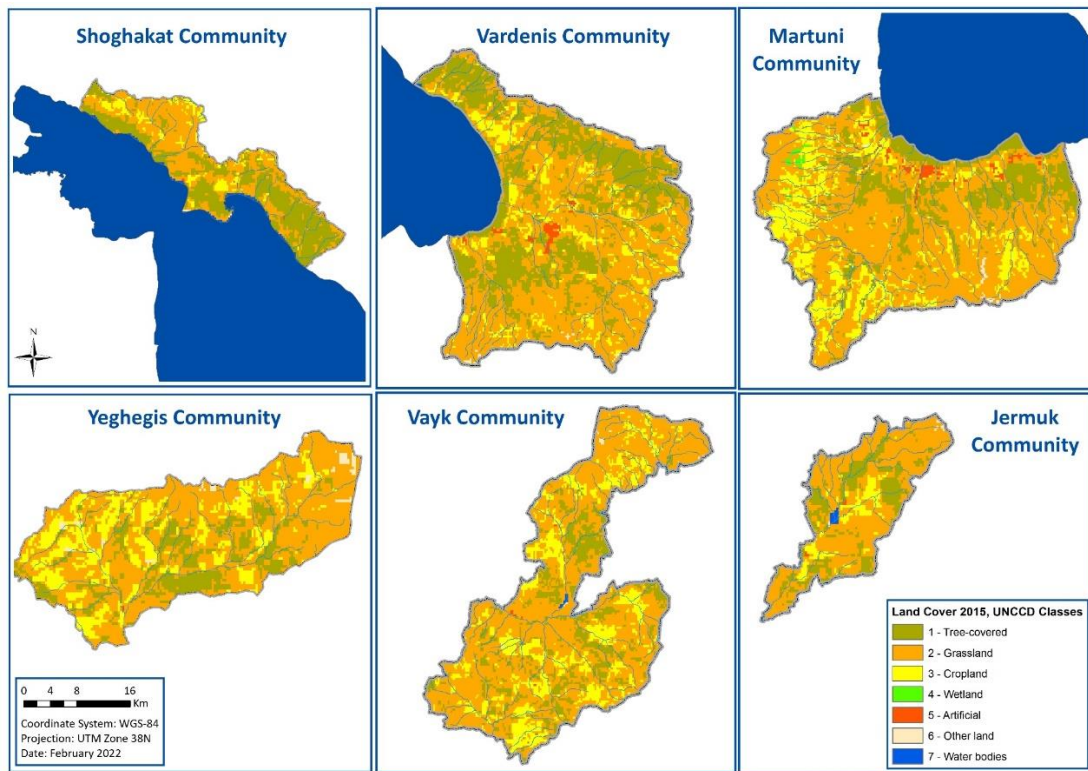
Նկ. 12. ESA Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի հողածածկույթի դասակարգման քարտեզ

Նկ. 13. UNCCD Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի հողածածկույթի դասակարգման քարտեզ

Նկ. 14. Ծրագրի համայնքների UNCCD հողածածկույթի դասակարգման քարտեզ

Հողերի դեգրադացիա թիրախային շրջաններում՝ ըստ Trends.Earth-ի

Վերևում նկար 13-ում ներկայացված են Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերում հողերի դեգրադացիայի միտումների քարտեզագրման արդյունքները, որոնց նպատակային արժեքները ներկայացված են ստորև աղյուսակային ձևով ընտրված համայնքների համար:

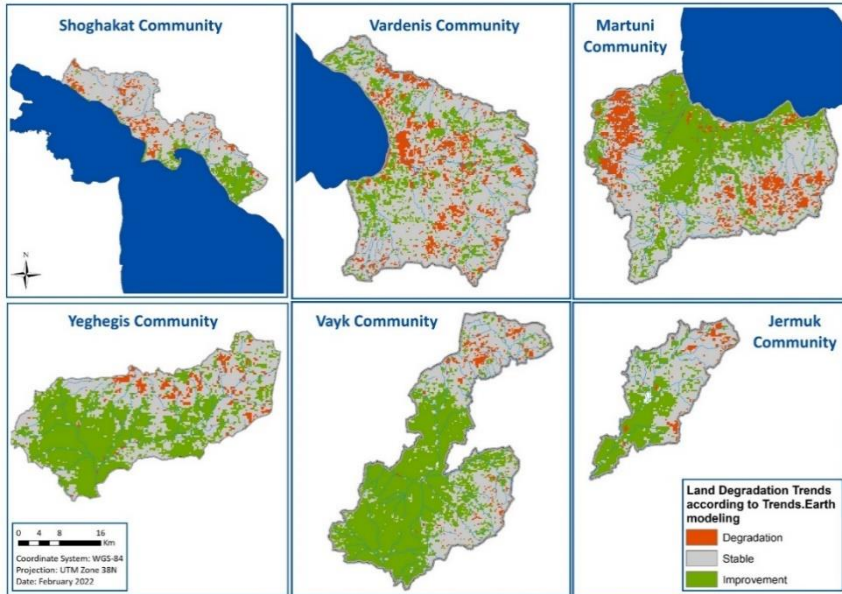
Աղյուսակ 8. Հողերի դեգրադացիայի միտումները ծրագրի համայնքներում

ID	անուն	դեգրադացված	կայուն	բարելավում
1	Շողակաթ	3,370.5	22,874.9	5,293.7
2	Մարտունի	15,311.1	59,573.9	42,666.8
3	Վարդենիս	16,044.6	76,718.9	19,172.3
	Ճամբարակ	6,889.7	28,302.4	2,577.5
	Սևան	2,384.1	32,168.6	4,837.7
	Գավառ	7,930.6	34,052.1	24,029.8
	Ընդհանուր	51,930.6	253,690.8	98,577.8
4	Եղեգիս	2,622.1	21,665.5	23,896.0
5	Զերմուկ	1,140.0	10,790.6	7,856.3
5	Վայք	3,544.0	36,634.5	55,524.3
	Արենի	292.4	7,063.2	36,589.9
	Եղեգնաձոր	604.7	3,881.1	19,435.0
	Ընդհանուր	8,203.2	80,024.9	143,301.5

Հողերի դեգրադացիայի միտումները արտացոլում են Գեղարքունիքի մարզում հողային ռեսուրսների գերակշռող կայուն վիճակը, մինչդեռ Վայոց ձորի մարզում գերակշռում են հողային ռեսուրսների բարելավող վիճակը (բացառությամբ Ջերմուկ համայնքի): Ստորև նկար 11-ում ներկայացված են ծրագրի 6 համայնքների՝ Գեղարքունիքի մարզի երեք և Վայոց Ձորի մարզի 3 համայնքների LD/հողի դեգրադացիայի միտումների քարտեզները:

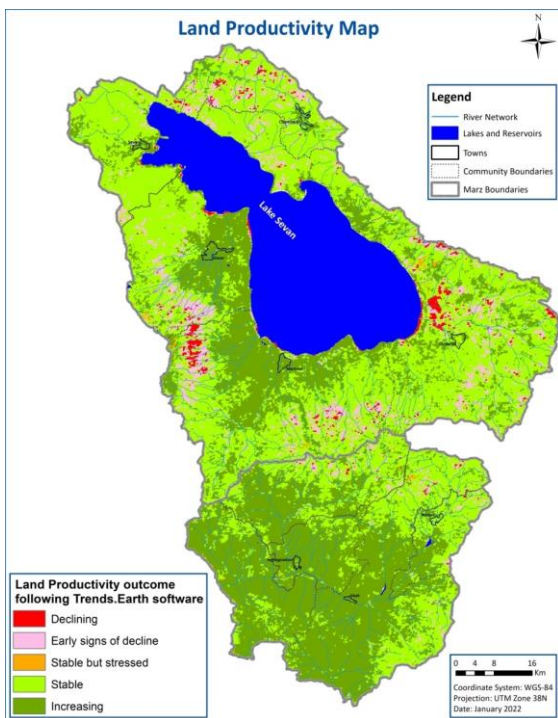
Նկ. 15. LD միտումների քարտեզներ ծրագրի վեց համայնքների համար

Հողի

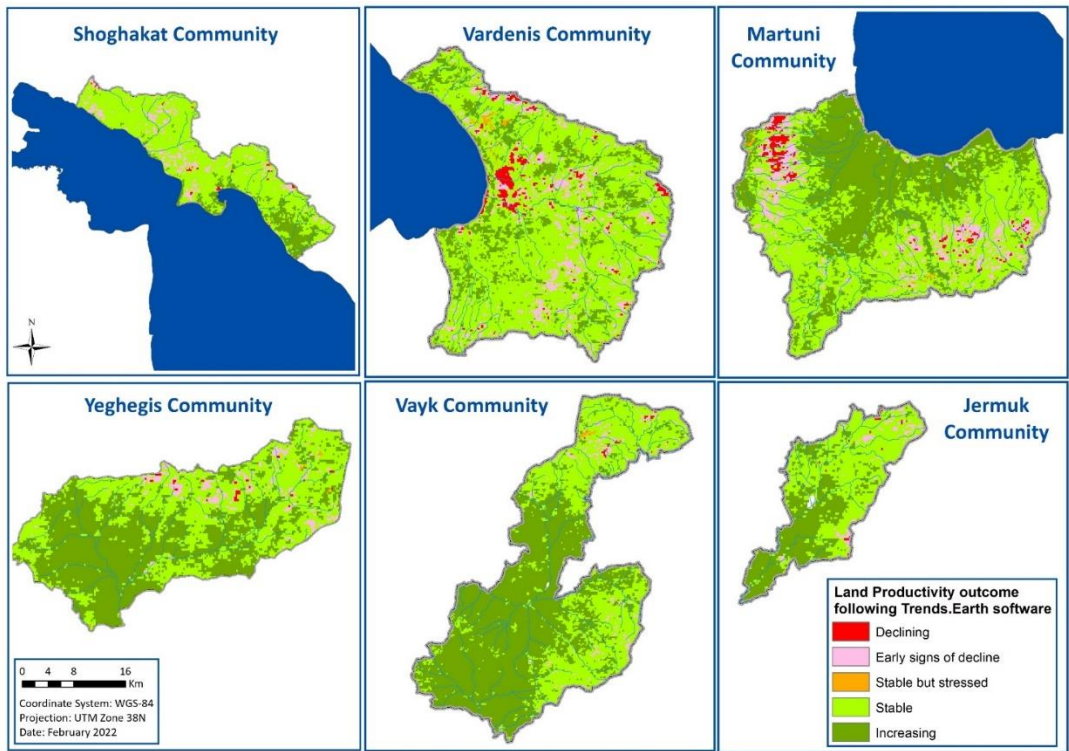

արտադրողականությունը Գեղարքունիքում և Վայոց Ձորում

Նկ. 16. Հողի արտադրողականության միտումները Գեղարքունիքում և Վայոց Ձորում

Նկ. 17. Հողի արտադրողականության միտումները ծրագրի համայնքներում

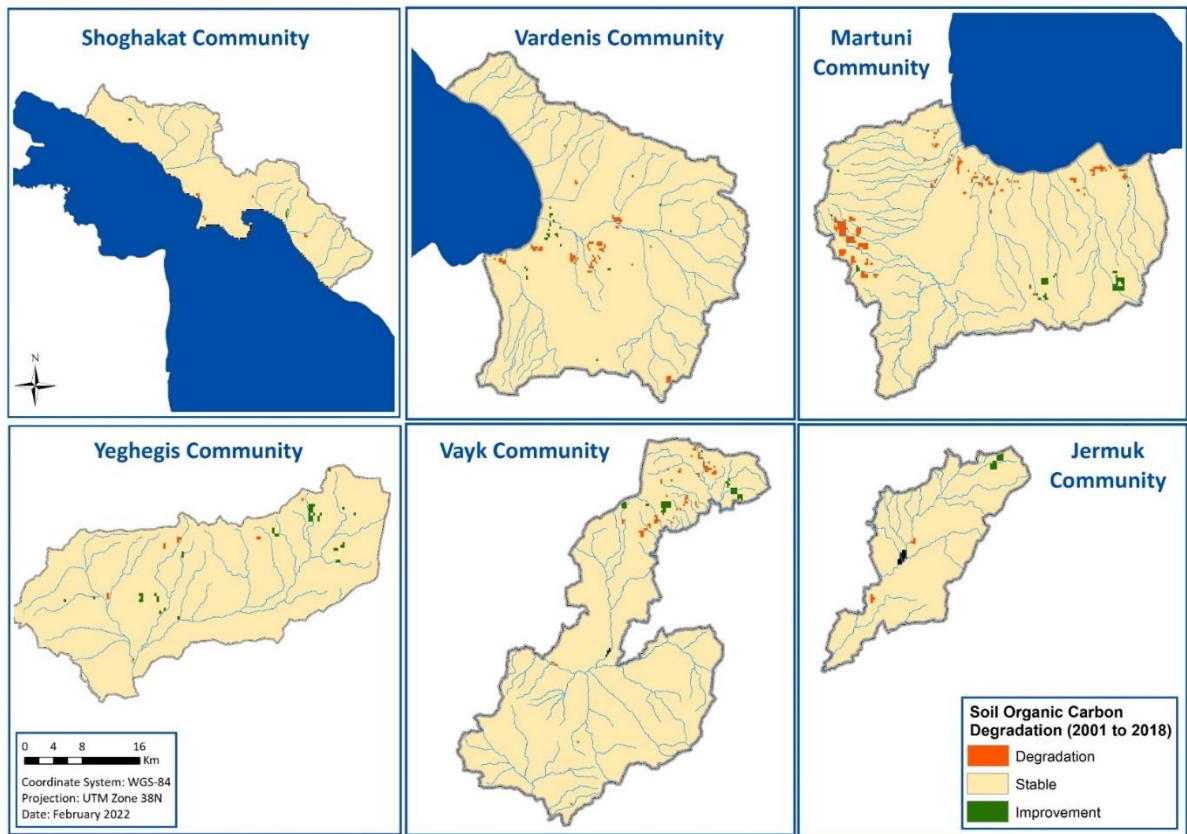

Հողի օրգանական ածխածնի միտումները Գեղարքունիքում և Վայոց Ձորում

Նկ. 18. Հողի օրգանական ածխածնի դեգրադացիայի միտումները Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերում.

Նկ. 19. Հողի օրգանական ածխածնի միտումները ծրագրի համայնքներում

Քարտեզագրման արդյունքների ընդհանուր դիտարկում

Քարտեզները և LDN քարտեզագրման արդյունքները կարևոր քայլ են համապատասխան տեղեկատվության հասանելիությունը հեշտացնելու, հիմքում ընկած միտումները բացահայտելու և LDN մոնիտորինգին և թիրախներին աջակցելու համար տվյալների տրամադրման համար: Այս առումով, PPG-ի փուլը տրամադրել է տվյալներ և ընդհանուր մոտեցում հողերի դեգրադացիայի քարտեզագրման համար՝ ՄԱԿ-ի UNCCD-ի կողմից հաստատված GPG-ի ներքո, որը մշակվել է սահմանափակ ռեսուրսներով և հնարավորություններով նման դեպքի համար: Այնուամենայնիվ, այն պետք է հետազայում աջակցվի շահագրգիռ կողմերի մասնակցությամբ, այցելություններով և դաշտային հարցումներով: Այս գնահատումը հիմնված է FAO/ԳԷՀ «Հայաստանի LDN պարտավորությունների կատարումը հողերի կայուն կառավարման և դեգրադացված լանդշաֆտների վերականգնման միջոցով» ծրագրի PPG փուլում ստացված ազգային LDN քարտեզագրման արդյունքների վրա՝ ավելացնելով մասշտաբային քարտեզագրման արդյունքներ ՄԱԶՕ/ԳԷՀ ծրագրի թիրախային շրջանների և համայնքների համար: Քարտեզագրման արդյունքներում նկատված միտումները ներառում են հողի արտադրողականության բարձրացում, հողի ծածկույթի համեմատաբար կայուն միտումներ, SOC-ի որոշակի կորուստներ, LD-ի օջախներով: Ի հավելումն, այս տարածքներում հայտնաբերված LD-ի տեսակը որոշելուն, պետք է ավելի շատ տվյալներ հավաքվեն թե՛ կետերում ընտրված տարածքներում առաջացող LD-ի տարածման, արագության և աստիճանի վերաբերյալ: Հրդեհների օգտագործումը կամ անտառային

հրդեհները նույնպես ակտիվ են՝ ըստ FIRMS տվյալների բազայի, թեև այս և LD ցուցանիշների միջև կապ չի երևում: Հետագա հետազոտություն է անհրաժեշտ նաև այն տարածքների վերաբերյալ, որոնք ցույց են տալիս հողի արտադրողականության կարևոր ձեռքբերումները:

Առանձնահատուկ նշանակություն ունեն հեռավոր խոտհարքները: Հատկապես, քանի որ այն վերաբերում է «այդ տարածքներում արտադրողականության աճը կապված է համեղ բույսերի և բազմամյա խոտերի աճի հետ, կամ ինվազիվ թփերի կամ փայտային տեսակների աճի հետ» հարցին, հատկապես կարևոր է ապահովելու այս ռեսուրսները և էկոհամակարգային ծառայությունները պահպանելու համար: Քարտեզները, թվում է, նաև ցույց են տալիս դեգրադացիայի միտումներ, որոնք հավասարապես տարածված են ծառերի, խոտհարքների և ցանքատարածությունների հողածածկույթների միջև՝ թե՛ կետերում գտնվող տարածքներում, որոնք գտնվում էին գետերի ենթահավաք ավազանների վերին հատվածներում: Թեև կլիմայի փոփոխությունը կարող է բացատրել դիտարկված որոշ փոփոխություններ՝ հաշվի առնելով տեղումների կամ ձյան ծածկույթի հիպոթետիկ կրճատումը, կառավարումը նույնպես պետք է դիտարկվի որպես դրայվեր: Հեռազննման դիտարկումները ցույց են տալիս, որ հողերի դեգրադացիայի միտումներն այն են, որ Գեղարքունիքի մարզում կայուն վիճակում գտնվող հողերը գերակշռում են բարելավվող և դեգրադացված, իսկ Վայոց ձորի մարզում՝ բարելավվող հողերը գերակշռում են մնացած բոլոր տեսակների վրա (բացի Ջերմուկ համայնքից): Հողի արտադրողականության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ բոլոր 6 համայնքներում հողերի մեծ մասը կայուն վիճակում է: Հողի արտադրողականության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ բոլոր 6 համայնքներում հողերի մեծ մասը կայուն վիճակում է: Անկումը (և անկման վաղ նշանները) առավել ցայտուն է Վարդենիս և Մարտունի համայնքներում: Ավելին, հողի արտադրողականությունը աճող պայմաններում լավագույնս արտահայտված է Վայոց ձորի մարզի բոլոր 3 համայնքներում և Մարտունի համայնքում, սակայն բավականին մեծ տարածքներ է զբաղեցնում Գեղարքունիքի մարզի մյուս երկու համայնքներում: Հողի օրգանական ածխածնի դեգրադացիայի միտումների գնահատումը ցույց է տալիս, որ բոլոր 6 համայնքներում կայուն վիճակ է դեգրադացիայի և բարելավման առումով: Նշենք, որ առավել վատ վիճակ է Մարտունի և Վարդենիս, իսկ լավագույնը՝ Վայոց ձորի մարզի համայնքներում:

Առաջարկություններ ծրագրի նախագծման համար
ԱՌԱՋԱՐԿՎԱԾ ՔԱՅԼԵՐ ԱՐԴՅՈՒՆՔ 1.1.1-ի և 1.1.2-ի համար

Արդյունք 1.1:

Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերում հողերի դեգրադացիայի չեզոքությունը խթանվել է բազմաոլորտ լանդշաֆտային մոտեցումների միջոցով:

Արդյունք 1.1.1. Գնահատվել են հողերի դեգրադացիայի միտումները, մշակվել է ՀԴՉ թիրախների և մոնիտորինգի համակարգ Գեղարքունիքի (534,900 հա) և Վայոց Ձորի (230,800 հա) մարզերի համար՝ ապահովելով դեգրադացված հողերից խուսափելու, նվազեցնելու և վերականգնելու ինտեգրված լանդշաֆտային պլանավորման շրջանակը:

ՀԴՉ թիրախների սահմանում

Ծրագրի իրականացման առաջին քայլը պետք է լինի **տարածաշրջանային մակարդակով ՀԴՉ աշխատանքային խմբերի ստեղծումը**: Այս գործունեությունը պետք է վերահսկվի Շրջակա միջավայրի նախարարության (EPIU) կողմից: Երկու մարզերի մարզպետարանների գյուղատնտեսության և բնապահպանության վարչությունների ներկայացուցիչները պետք է դառնան ՀԴՉ-ի վերաբերյալ բոլոր աշխատանքների համակարգողները: Աշխատանքային խմբում պետք է ներառվեն նաև Հողօգտագործման հանձնաժողովի և մարզպետարանի ճարտարապետության և հողօգտագործման վարչության ներկայացուցիչներ: Խմբում պետք է ներառվեն նաև խոշորացված համայնքների ներկայացուցիչներ: Այս խմբերը պետք է բացահայտեն բոլոր համապատասխան շահագրգիռ կողմերին մարզային և համայնքային մակարդակով Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերում և ստեղծեն «ՀԴՉ շահագրգիռ կողմերի աշխատանքային խումբ», որին կհետևեն մի շարք կլոր սեղան հանդիպումներ և բազմաշահառու ներգրավվածություն: Նախնական տեղեկատվություն և կրթություն այն մասին, թե ինչ է նշանակում Հողի դեգրադացիայի չեզոքությունը, կկազմակերպվի ծրագրի կողմից (LDN Inception Workshop), որը կբացատրի և կպարզաբանի «առանց գուտ կորուստների» մոտեցումը: Հետևելու են ՀԴՉ-ի ուսուցման հատուկ միջոցառումներ: ՀԴՉ շահագրգիռ կողմերի աշխատանքային խումբը (LDN SWG) կհամակարգի իր աշխատանքը Տարածական և հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորման մարզային կոմիտեի (ISLUP MC) հետ, որը կստեղծվի Արդյունք 1.1.2-ի շրջանակներում: ՀԴՉ աշխատանքային խումբը և ISLUP մարզային կոմիտեն բաղկացած կլինեն Էկոնոմիկայի (գյուղատնտեսության), Շրջակա միջավայրի նախարարությունից, Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունից, Անշարժ գույքի, Կադաստրի պետական կոմիտեի, Անտառային կոմիտեի և Տեղական անտառտնտեսություն, մարզային իշխանությունների, տեղական համայնքների ներկայացուցիչներից, ֆերմերներից (անհատ ֆերմերներ և կոոպերատիվների ներկայացուցիչներ), կանանց խմբերից:

Հաջորդ քայլը՝ **հողերի դեգրադացիայի գնահատումն** է: Այս քայլը կներառի հողերի դեգրադացիայի և անապատացման միտումների հետահայաց գնահատում, որպեսզի հիմքեր ներկայացվեն ՀԴՉ-ի իրատեսական թիրախներ սահմանելու և հակակշռող միջոցառումների վերաբերյալ որոշումներ կայացնելու և առաջնահերթ դեգրադացիա ունեցող տարածքներում ջանքերի առաջնահերթության համար: Դրա համար կան անհրաժեշտ նյութեր (այդ թվում՝ քարտեզներ) պատրաստված PPG փուլի ընթացքում: Երեք ՀԴՉ ցուցանիշները կհամալրվեն, ըստ անհրաժեշտության, երկրում մոնիտորինգի ենթարկված այլ ցուցանիշներով, որոնք վավերացված են Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի համար՝ գնահատելով յուրաքանչյուր ցուցանիշի միջին արժեքը 10-15 տարվա

գնահատման ժամանակահատվածում մինչև ներկա վիճակը (այսինքն 2000 թ. – 2015 թ.): Կրացահայտվեն հողերի դեգրադացիայի մի քանի «թեժ կետեր», և վերականգնողական գործողություններն ու ներդրումները առաջնահերթություն կստանան այդ տարածքները հասցեագրելու համար (համաձայն Արդյունք 1.1.2-ի և Արդյունք 3.1-ի): Այս փուլում պետք է բացահայտվեն հողերի դեգրադացիայի պատճառները: Կրացահայտվեն և կվերլուծվեն անմիջական տեղական դրայվերները/պատճառները և հիմքում ընկած (ազգային մակարդակ) այլ դրայվերները (ներառյալ ազգային իրավական դաշտի անբավարարությունները), ինչպես նաև սոցիալ-քաղաքական հանգամանքները՝ խնդիրների համատեքստը հստակ դարձնելու համար:

ՀԴՉ երեք հիմնական ցուցանիշների համար պետք է սահմանվեն տարածաշրջանային կամավոր ՀԴՉ թիրախները՝ համալրված լրացուցիչ ցուցանիշներով: Բացի այդ, Միջազգային ՀԴՉ փորձագետի աջակցությամբ ծրագիրը կհեշտացնի ՀԴՉ արձագանքման հիերարխիայի ներդրումը մարզային մակարդակի պլանավորման գործընթացում (Արդյունք 1.1.2-ի համաձայն):

Վերոնշյալ բոլոր գործողությունները պետք է ուղեկցվեն սեմինարներով և թրեյնինգներով տեղական համայնքներում՝ հնարավորինս շատ մասնակիցների ներգրավելով և հավասար հնարավորություններ ապահովելով կանանց և տղամարդկանց մասնակցության համար: Ցավոք սրտի, երկու մարզերի 2017-2025 թվականների զարգացման առկա ռազմավարություններում և ընթացիկ ու նախատեսվող ծրագրերում բացակայում է ՀԴՉ հայեցակարգը: Աշխատանքային խմբերը պետք է որոշեն, թե ինչ փոփոխություններ և լրացումներ պետք է կատարվեն այս ռազմավարություններում և ծրագրերում: UNCCD-ի ազգային համակարգողը պետք է ներգրավված լինի այս աշխատանքում:

Հաջորդ քայլը - ՀԴՉ պլանավորումը և իրականացումն է: Այս փուլը կհաստատի ՀԴՉ -ի համատեղելի հոդօգտագործման պլանավորման մոտեցումները՝ մարզի և համայնքի մակարդակով ՀԴՉ-ի նպատակներին հասնելու համար: Հիմնվելով հողերի դեգրադացիայի բացահայտված թեժ կետերի վրա՝ ծրագրի կողմից վարձված ՀԴՉ միջազգային փորձագետը կկազմի հիերարխիա՝ դեգրադացված հողերը խուսափելու-նվազեցնելու-վերականգնելու և բոլոր թիրախային համայնքներում դրա ծախսերը որոշելու համար (օգտագործելով հողի դեգրադացիայի էկոնոմիկայի / ELD մոտեցումը): Սա պետք է հաշվի առնի ինչպես հողերի դեգրադացիայի միտումները, այնպես էլ դրդապատճառները, և թե ինչպես են գենդերային տարբերություններն ու անհավասարությունները նպաստում հողերի դեգրադացմանը: Այս փուլում անհրաժեշտ է նաև ընտրել ՀԴՉ-ին համապատասխան SLM միջոցառումների կիրառման տարածքներ և մեթոդներ, որոնք թույլ կտան խուսափել-մեղմացնել-վերականգնել դեգրադացված հողերը: Այս ծրագրերը պաշտոնապես կհաստատվեն մարզային իշխանությունների կողմից:

Հաջորդ քայլը – Մոնիտորինգ և ՀԴՉ թիրախներին հասնելու միջոցառումների բնորոշում: Այս քայլը կբացահայտի կոնկրետ միջոցառումները, որոնք պետք է իրականացվեն տեղում, որոնք բաղկացած կլինեն հողի կայուն կառավարման (SLM) հնարավոր միջամտություններից: Հոդօգտագործման որոշումները մշտադիտարկվելու են, և դրանց կուտակային ազդեցությունները կգնահատվեն այնպես, որ բացասական ազդեցությունները հավասարակշռվեն՝ շրջելով նույն տեսակի հողերի դեգրադացումը այլ վայրերում:

Ներկայումս ազգային մակարդակով ՀԴՉ կամավոր թիրախների կամ ուղեցույցների գնահատման կամ մոնիտորինգի համաձայնեցված մեթոդ չկա: Ազգային

ռազմավարություններ գոյություն ունեն, բայց չունեն իրավասություն, ինքնավարություն կամ ֆինանսավորում ինքնակազմակերպվելու և գործելու լանդշաֆտային կամ տարածաշրջանային մասշտաբներով՝ փորձելով նվազեցնել ՀԴ-ի չափն ու մակարդակը: ՀԴ-ն պետք է ինտեգրվի, օրինակ, Հայաստանի հողի տեղեկատվական համակարգին (ArmSIS: <http://armsis.cas.am/>): Ծրագրի աջակցությամբ մարզային մակարդակում կստեղծվի և կիրականացվի ՀԴ մոնիտորինգի համակարգ՝ օգնելու գնահատել հողային որոշումների հաջողությունը և բացահայտված միջամտությունների շարքը՝ դիտարկելով հողի կարգավիճակի փոփոխությունները, յուրաքանչյուր ՀԴ ցուցանիշի առանձին մոնիտորինգի միջոցով: Բոլոր երեք ցուցանիշների արժեքները պետք է մնան կայուն կամ բարելավվեն, որպեսզի ՀԴ-ն ձեռք բերվի: Առաջընթացը դեպի տարածաշրջանային ՀԴ նպատակը կնպաստի ՀԴ ազգային կամավոր նպատակի իրականացմանը՝ ուժեղացնելով Հայաստանում հողերի կառավարման գործընթացը: ռազընթացի հաշվետվությունները պետք է ներառեն տարածքներ և մեթոդներ, որոնք օգտագործվել են դեգրադացված հողերի համար դրանց վերականգնման, ինչպես նաև հողի դեգրադացիայի նվազեցման և խուսափելու համար: Հաջորդ 2-3 տարիների ընթացքում իրականացվելուց հետո պետք է կազմակերպվի այս տարածքների նոր գնահատումը և ստացվի տվյալներ՝ համեմատած առաջինների հետ:

GEF/FAO ՀԴ ծրագիրը կազմակերպում, համակարգում և իրականացնում է նմանատիպ ՀԴ մոտեցումներ Հայաստանի Լոռու և Սյունիքի մարզերում: Շատ օգտակար կլինի համեմատել ՀԴ-ի իրականացման մոտեցումները և այս մարզերում ստացված տվյալները Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի տվյալների և ՀԴ մոտեցումների հետ: Ծրագրի իրականացման ընթացքում շատ օգտակար կլինի տարբեր մակարդակներում համատեղ հանդիպումներ, սեմինարներ և թրեյնինգներ կազմակերպել փորձի փոխանակման և մոնիտորինգի համակարգի և տվյալների հավաքագրման և պահպանման համար:

Այս արդյունքի հետ կապված բոլոր գործողությունները պետք է սկսվեն ծրագրի իրականացման առաջին տարում. բոլոր կազմակերպչական աշխատանքները պետք է նախաձեռնվեն ծրագրի իրականացման առաջին երեք ամիսների ընթացքում: Առաջարկվող գործողությունների իրականացմանն անհրաժեշտ է տեղի բնակչության, բոլոր շահագրգիռ կողմերի անմիջական մասնակցությունը: Դրա համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է բարձրացնել ՀԴ -ի և ISLUP-ի վերաբերյալ նրանց գիտելիքների մակարդակը, ներառյալ արոտավայրերի և խոտհարքների պատշաճ կառավարումն ու օգտագործումը: Այս նպատակով պետք է կազմակերպվեն սեմինարներ բոլոր շահագրգիռ կողմերի համար: Բացի այդ, մասնագետների համար պետք է կազմակերպվի վերապատրաստում LUP4LDN ծրագրային փաթեթի վերաբերյալ, նախ՝ հասկանալու այս ծրագրի հնարավորությունները ազգային և տարածաշրջանային մակարդակներում գնահատման համար, և երկրորդ՝ տեղում բացահայտելու հողերի վերականգնման համար ամենակարևոր ոլորտները, ինչպես նաև որոշել, թե ինչ կայուն հողի կառավարման գործողություններ են օպտիմալ և իրագործելի ՀԴ-ին հասնելու համար:

Արդյունք 1.1.2 ՀԴ համատեղելի Տարածական և հողօգտագործման պլաններ (ISLUPs)՝ տեղեկացված կլիմայի փոփոխության խոցելիության, հողերի դեգրադացիայի էկոնոմիկայի (ՀԴԷ) և կենսաբազմազանության արժեքների վրա ընտրված համայնքներում

Ծրագիրը հիմնվելու է FAO-ի հողօգտագործման պլանավորման ուղեցույցների վրա և կիրականացնի ՀԴ-ին համատեղելի հողօգտագործման պլանավորում՝ փորձարկելով

(որքան հնարավոր է) UNCCD-ի կողմից աջակցվող նորարարական LUP4LDN ավտոմատացված համակարգը:

ՀԴԶ-ի «խուսափել-նվազեցնել-վերականգնել» հիերարխիան առանցքային է լինելու ծրագրի տարածքում (Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի 6 համայնքներ) հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորման համար: Հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորման մեջ ՀԴԶ հայեցակարգի կիրառման համատեքստում ՀԴԶ թեժ կետերը և ապագա դեգրադացիայի բարձր ռիսկի տակ գտնվող տարածքները կհաստատվեն Արդյունք 1.1.1-ում: Նախագիծը կփորձի օգտագործել (կամ հարմարեցնել) «LUP4LDN» (Land Use Planning for Land Degradation Neutrality) ծրագրային/գործիքը, որը ինտեգրում է ՀԴԶ-ն հողօգտագործման մասնակցային պլանավորման մեջ ինտերֆեյսի միջոցով, ինչը թույլ է տալիս օգտվողներին գնահատել հողօգտագործման և հողի կառավարման անցումային սցենարները՝ ապահովելով հողերի դեգրադացիայի օգուտների և կորուստների տեսողական և քանակական ներկայացում: LUP4LDN-ն աջակցում է օգտատերերին պատասխանելու, թե որտեղ են ամենակարևոր տարածքները կենտրոնացնելու հողի վերականգնման ջանքերը, և ո՞ր հողի կառավարման կայուն միջամտություններն են օպտիմալ և իրագործելի՝ ՀԴԶ-ին հասնելու համար: Կարող է դժվար լինել ՀԴԶ-ն դիտարկելով հողօգտագործման պլանավորման կենտրոնում, ինչպես նշված է UNCCD Science-Policy Interface (SPI) կողմից⁶³. «Ակնհայտ է ազգային սահմանափակ առաջընթաց, երբ խոսքը վերաբերում է հողօգտագործման պլանավորման արդյունավետ համակարգերի ստեղծմանը և դրանցում չեզոքության մեխանիզմի ներդրմանը»:

PPG փուլում որոշ տվյալներ են հավաքվել նախատեսված տարածքների վերաբերյալ (6 համայնք 2 մարզում), սակայն տվյալների հավաքումը պետք է լրացվի ծրագրի իրականացման առաջին փուլում (օրինակ՝ կլիմա, հողային ձևեր և հողեր, հողի ծածկույթ, ջրային ռեսուրսներ, բնական էկոհամակարգեր, բնական և մարդածին գործընթացներ, օրինակ՝ դեգրադացիայից/ազդեցության ենթարկված տարածքներ, ջրային և քամու էրոզիա, հումուսի պարունակության կորուստ և այլն, և սոցիալ-տնտեսական, օրինակ՝ բնակչությունը, ներառյալ տարիքային և սեռային բաշխվածությունը, հողօգտագործման տեսակների և կանանց դերերի ու պարտականությունների միջև կապերի գնահատումները, հողօգտագործման և հողի կառավարման վերաբերյալ որոշումների կայացման մեջ կանանց մասնակցության բացերը, մարդկանց բնակավայրերը և ընթացիկ տնտեսական գործունեությունը, շուկաներ մուտք գործելը և այլն): Այս արդյունքի ներքո աշխատող ծրագրի փորձագետները կաշխատեն ծրագրի մասնագետների հետ, ովքեր իրականացնում են կենսաբազմազանության գույքագրում և աջակցում են ՊՏ-ների գոտիավորմանը Արդյունք 2.1-ի համաձայն՝ «կենսաբազմազանության թեժ կետերը» քարտեզագրելու և LUPs/ISLUPS-ներում ներառելու անհրաժեշտ պաշտպանության միջոցները:

Հողային ներուժի բացահայտում և հողօգտագործման համապատասխան տեսակների և պրակտիկաների տարածական հատկացում՝ օգտագործելով մասնակցային պլանավորման մեթոդները, որոնք հաշվի են առնում բոլոր շահագրգիռ կողմերի կարիքները, տղամարդկանց և կանանց տարբերակված կարիքները և խոցելի խմբերի մասնակցությունը, տեղական գիտելիքները և համայնքների զարգացման առաջնահերթությունները: Այս փուլում ծրագրի տարբեր փորձագիտական թիմեր (կներգրավեն տարբեր արդյունքների աջակցելու համար) միասին կաշխատեն: Փորձագետների բազմաբնույթ խմբերը կգնահատեն հողօգտագործման տարբեր տարբերակների պոտենցիալ ազդեցությունները, հողերի դեգրադացիայի միտումների և

⁶³https://knowledge.unccd.int/sites/default/files/2019-08/UNCCD_SPI_2019_Report_1.2.pdf

ինտենսիվության գնահատումը հողօգտագործման յուրաքանչյուր տեսակի շրջանակներում շրջանի մակարդակով (օրինակ՝ արոտներ/արոտավայրեր, անտառներ, ոռոգելի տարածքներ) և կբացահայտեն հնարավոր հակակշիռների միջոցառումները յուրաքանչյուր հողօգտագործման տեսակի համար:

Այս փուլում պետք է որոշվեն համապատասխան տնտեսական գործունեությունը և չափերը յուրաքանչյուր հողամասի համար, որը չի սպառի հողի ռեսուրսները և կպահպանի էկոհամակարգերի ամբողջականությունը և երկարաժամկետ հեռանկարում կապահովի գյուղատնտեսական հողերի արտադրողականությունը:

Ծրագիրը կկիրառի նպատակային տեխնիկատնտեսական հիմնավորումներ/ռիսկի գնահատումներ (ներառյալ կլիմայի հետ կապված ռիսկերն ու խոցելիությունները) և տեղանքին հատուկ գնում ընտրված տարածքներում՝ բացահայտելու, կանխելու և մեղմելու հնարավոր տնտեսական տեղաշարժը և բացասական ազդեցությունը կրիտիկական կենսամիջավայրերի վրա: Տարբեր հողօգտագործողների և հողօգտագործողների և էկոհամակարգերի միջև հնարավոր հակամարտությունները կգնահատվեն, և նման հնարավոր կամ գոյություն ունեցող հակամարտությունները մեղմելու կամ վերացնելու միջոցառումները կհամաձայնեցվեն շահագրգիռ կողմերի հետ և կներառվեն համապատասխան ծրագրերում: Եթե հաստատվի, տնտեսական տեղաշարժի ռիսկը կկառավարվի Կենսամիջոցների գործողությունների ծրագրի բոլոր տարրերը տեղանքի համար համապատասխան պլանում ինտեգրելու միջոցով:

Տարածական և հողօգտագործման պլանավորման մոնիտորինգի և կիրարկման համակարգ կստեղծվի՝ հողային տեսուչներին տրամադրելով արձանագրություններ ՀԴԶ համատեղելի ISLUP-ների մոնիտորինգի համար: Հստակորեն կբացահայտվեն տարածքային պլանավորման մեջ ներգրավված պետական կառույցների դերերն ու պարտականությունները, և դրանց գործառնական դերերի հիման վրա հստակ կսահմանվի կիրարկումը:

Այս արդյունքի գործողությունները կապված կլինեն հողերի դեգրադացիայի գնահատումների և ՀԴԶ -ի մեխանիզմի սահմանման հետ: Հողերի դեգրադացիայի «թեժ կետերի» բացահայտումից հետո և դեգրադացված հողերի խուսափել-նվազեցնել-վերականգնել հիերարխիայի հիման վրա Համայնքային մակարդակով Հողօգտագործման պլանավորման միասնական աշխատանքային խումբ պետք է ստեղծվեն (6 խումբ): Դրա համար անհրաժեշտ է անցկացնել մի շարք սեմինարներ (հնարավոր է 2, յուրաքանչյուր մարզում մեկական): Չնայած ԳԷՀ-ի ցանկացած գործընթաց պետք է բաց լինի բոլոր նրանց համար, ովքեր ցանկանում են մասնակցել, առանձնահատուկ նշանակություն ունեն նրանք, ովքեր. ա) օգտագործում են հողը իրենց ապրուստի համար (հողօգտագործողներ), բ) լավ տիրապետում են տարածքի հողի կառավարման պատմությանը (ավագ սերունդներ), գ) ունեն բնական համակարգերի կամ հողերի դեգրադացիայի գործընթացների խորը գիտելիքներ (ընդարձակման աշխատողներ/ՀԿ-ներ), դ) բնության հատուկ պահպանվող տարածքներ պլանավորող մասնագետները (Շրջակա միջավայրի նախարարություն/ՀԿ) և, ե) տարածքի վերաբերյալ որոշումներ կայացնելու *իրավասություն ունեն (աղմինիստրատորներ/քաղաքական գործիչներ): Վերջին խումբը կարող է անակնկալ լինել, բայց կարևոր է հասկանալ, թե ինչպես են նրանք վերաբերվում ՀԴ-ին և ISLUP-ին:*

Ցավոք, երկու մարզերի 2017-2025 թվականների զարգացման առկա ռազմավարություններում և ընթացիկ ու նախատեսվող ծրագրերում բացակայում են ՀԴՉ և ISLUP հայեցակարգը: Աշխատանքային խմբերը պետք է որոշեն, թե ինչ փոփոխություններ և լրացումներ պետք է կատարվեն այս ռազմավարություններում և ծրագրերում:

Հողերի դեգրադացիայի գնահատումը ցամաքում (LADA) մոտեցման գլոբալ և տեղական գործիքները կարող են օգտագործվել հողերի դեգրադացիայի կարգավիճակը, միտումները և դրդապատճառները գնահատելու համար, ներառյալ գնահատումը, թե ինչպես են գենդերային տարբերություններն ու անհավասարությունները նպաստում հողերի դեգրադացմանը: Գործողությունը սկսվել է PPG-ի փուլում, սակայն գենդերային գնահատումը, ճշգրտումները և շահագրգիռ կողմերի խորհրդատվությունները ինչպես կին, այնպես էլ տղամարդ ֆերմերների հետ, կկատարվեն իրականացման փուլի առաջին վեց ամսվա ընթացքում:

Պահպանության մոտեցումների համաշխարհային ակնարկ (WOCAT) տեխնոլոգիաների (QT) և մոտեցումների (QA) հարցաթերթիկները կօգտագործվեն՝ գնահատելու դեգրադացիայի պատճառները և SLM-ի խոչընդոտները, ներառյալ հողի սեփականության հետ կապված խնդիրները, հիմնված հարցազրույցների և շահագրգիռ կողմերի հետ խորհրդակցությունների վրա: QT-ն արդեն ներառում է հարցեր հողօգտագործման իրավունքի և հողի սեփականության վերաբերյալ, որպես դեգրադացիայի պատճառ, որը խորությամբ կգնահատվի:

Հողերի դեգրադացիայի էկոնոմիկա (ՀԴԷ) գործիքներն ու գիտելիքները կօգտագործվեն՝ հողերի դեգրադացիայի ծախսերը գնահատելու և/կամ գնահատելու համար՝ բազմամակարդակ մոտեցման միջոցով՝ հողի կայուն կառավարման պրակտիկաների որդեգրումից բխող տնտեսական օգուտների քանակական գնահատման համար:

Հավելված 19. Կենսաբազմազանության ելակետային և իրագործելիության վերլուծություն Արդյունք 2-ի համար

Հայաստանը մաս է կազմում WWF-ի «Global 200»-ի և Conservation International-ի «Կովկասյան թեժ կետի»: Երկիրը գտնվում է երեք կենսաաշխարհագրական տարածքների (Կենտրոնական/Հյուսիսային Եվրոպա, Կենտրոնական Ասիա և Մերձավոր Արևելք/Հյուսիսային Աֆրիկա) հանգույցում: Հայաստանում միավորվում են երկու խոշոր կենսաաշխարհագրական գոտիներ՝ Արևելյան Անատոլիայի լեռնային տափաստանը և Կովկասի խառը անտառները: Հայկական լանդշաֆտները ներառում են անապատներ, կիսաանապատներ, ենթալպյան և ալպյան մարգագետիններ, լեռնային տափաստաններ և անտառներ, միջին բարձրությունը 1,850 մ է, ընդ որում՝ ավելի քան 90%-ը գտնվում է 1,000 մ բարձրությունից: Երկրի ամենաբարձր կետը 4,095 մ է (Արագած լեռ): Ամենացածրը 375 մ է (Դեբեդ գետ):

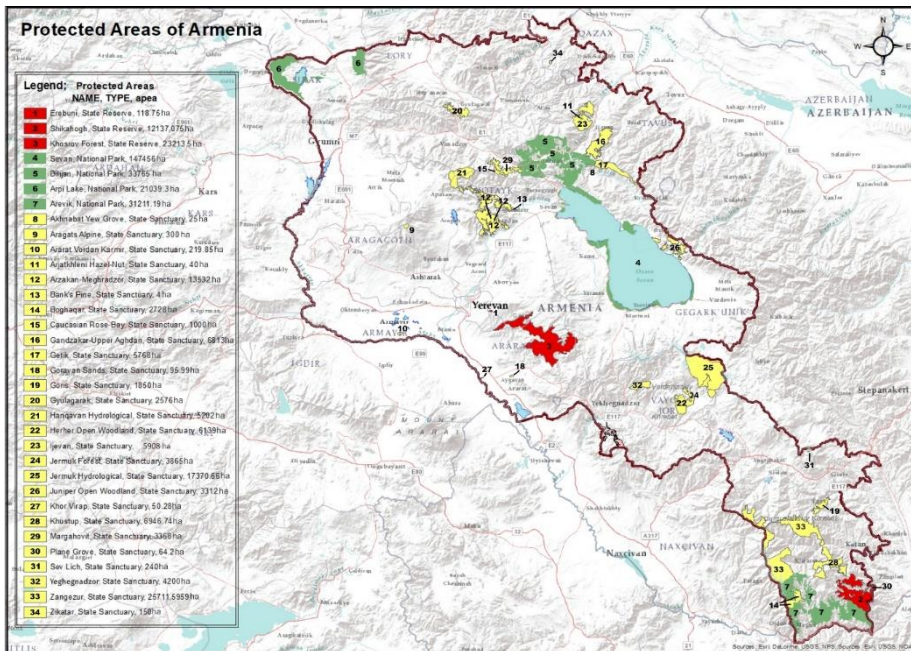
Աղյուսակ 1. Հայաստանում հայտնաբերված տեսակների գնահատված թիվը

Կարգավիճակ	Ընդամենը	Էնդեմիկներ	Տոկոս
Բույսեր	3,555	106	3%
Անողնաշարավորներ	17,000	316	1.8%
Ձուկ	30	9	30%
Սողուններ	8	1	12%
Թռչուններ	356	0	0%
Կաթնասուններ	83	0	0%

Աղբյուր՝ WWF Հայաստան

Բարձրության փոփոխության և կենսաաշխարհագրական համադրությունը նպաստում է կլիմայի լայն շրջանակին, հարմարեցված կենսավայրերին և համարժեք կենսաբազմազանությանը: Հայաստանն ունի էնդեմիզմի բարձր մակարդակ և հանդիսանում է գյուղատնտեսական բույսերի գենետիկական բազմազանության կենտրոն: Այս տարածաշրջանում են ծագել և ընտելացվել սննդային կուլտուրաներ, ինչպիսիք են փափուկ և կոշտ ցորենը, ոլոռը, հատիկավորը, տանձը, ողկույզավոր խաղողը և եգիպտացորենը: Հայաստանը դեռևս աջակցում է այս բնօրինակ մշակաբույսերի բազմաթիվ վայրի հարազատներին, այդ թվում՝ ցորենի աշխարհի չորս վայրի ազգակիցներից երեքի առկայությունը: Կան մշակովի բույսերի վայրի ազգակիցների 2,519 տեսակ, որոնք ներկայացնում են 113 ընտանիք և 429 սեռ: Դրանցից 97 տեսակ էնդեմիկ է, իսկ 266-ը գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում: Բույսերի մոտ 2,000 տեսակ օգտագործվում է սննդարար և բուժիչ հատկությունների, կերի կամ ձեթի, մեղրի և խեժի արտադրության համար: Դարերի ընթացքում ֆերմերների ընտրությունը հանգեցրել է խաղողի, ծիրանի և դեղձի տեղական տարատեսակների: Տեղական խոշոր կաթնասունների տեսակներից են կովկասյան ընձառյուծը (*Panthera pardus ciscaucasica*), գորշ արջը (*Ursus arctos*), բեզուարյան այծը (*Capra aegagrus*), հայկական մուֆլոնը (*Ovis orientalis gmelinii*) և գծավոր բորենին (*Hyaena hyaena*):

Նկ. 1. Հայաստանի պահպանվող տարածքներ

(Աղբյուր՝ Շրջակա միջավայրի նախարարություն)

Հայաստանի պահպանվող տարածքների ներկայիս համակարգը զբաղեցնում է 387,000 հա կամ տարածքի մոտավորապես 13%-ը: Եթե Սևան ազգային պարկը (147,456 հա) բացառվի, ապա ընդհանուր տոկոսը իջնում է մինչև 7%: Կենսավայրերի երկու տեսակները (անտառները և Սևանա լիճը) ներկայացնում են Հայաստանի պահպանվող տարածքների ներկայիս ցանցում ընդգրկված հողերի 91 տոկոսը: Կենսավայրերի այնպիսի կարևոր տեսակները, ինչպիսիք են անապատային-կիսաանապատային, խոնավ տարածքները, տափաստանային, մարգագետնային-տափաստանային և բարձր լեռնային էկոհամակարգերը, կազմում են Հայաստանի ընդհանուր ցամաքի մոտավորապես 80 %: Այնուամենայնիվ, այս էկոհամակարգերը, որոնք կարևոր են Հայաստանի խիստ վտանգված բուսական/կենդանական աշխարհի մեծ մասի համար, քիչ են ներկայացված պահպանվող տարածքների ներկայիս համակարգում:

Աղյուսակ 2. Հայաստանի պահպանվող տարածքների ներկայիս համակարգը

Տարածքի տեսակը	Քանակ	Ընդհանուր տարածքը (հա)	Ներկայացված տարածքի տոկոսը
Պետական արգելոցներ	3	35,469	1.2 %
Ազգային պարկեր	4	233,471	7.9 %
Ազգային արգելավայրեր	27	126,195	4 %
Բնության հուշարձաններ	232	N/A	-
Ընդհանուր			13.1 %

(Աղբյուր՝ Բնապահպանության նախարարություն)

Հայաստանում կովկասյան ընձառյուծի և բեզուարյան այծի ներկայիս կենսամիջավայրերի 10%-ից մի փոքր պակասն է պաշտպանված: Լեռնային սմբակավոր կենդանիները սովորաբար դառնում են որսագողերի թիրախը: Օրինակ՝ բեզուարյան այծը անհետացել է

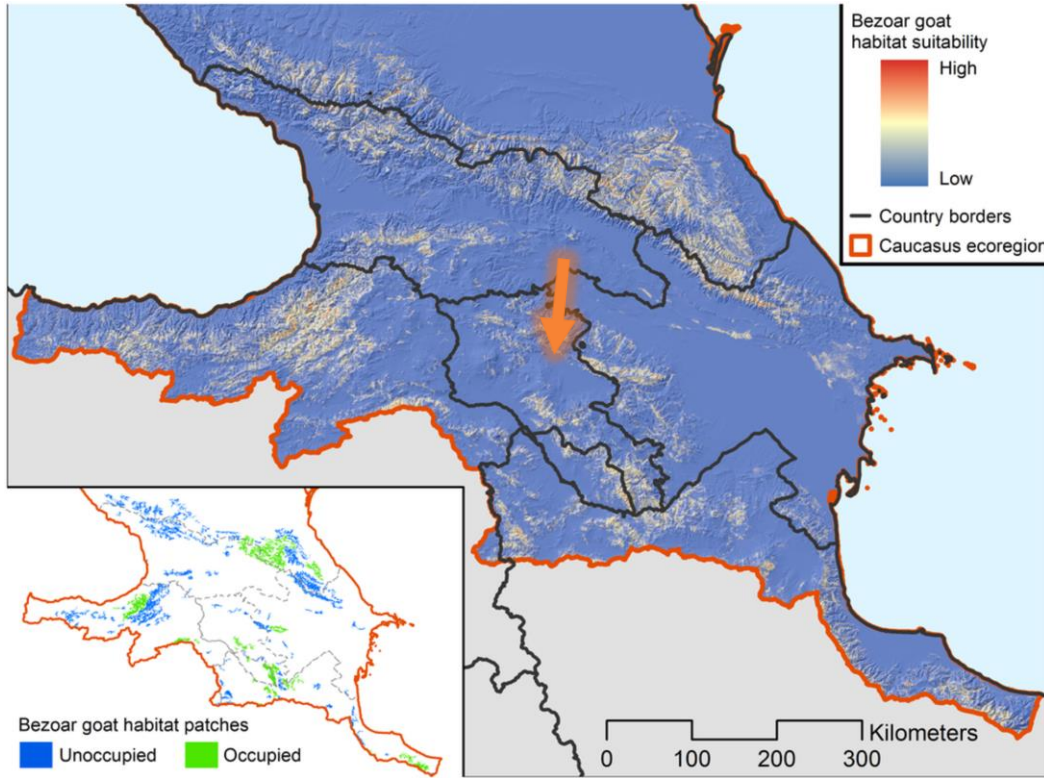
Փամբակի լեռնաշղթայից և Արագած լեռից և, այս տեսակն այլևս չի նկատվել Գեղարքունիքում(թեև Արտանիշ թերակղզում դեռ շատ փոքր պոպուլյացիա կարող է լինել) վերջին տարիներին որսագողության և կենսամիջավայրերի մասնատման պատճառով:

Լեռնային սմբակավորների պոպուլյացիայի վերականգնումը հաճախ սահմանափակվում է կենսամիջավայրերի համապատասխանության և առկայության, ինչպես նաև վերականգնման միջոցառումների տեսակների վերաբերյալ անբավարար տեղեկություններով, որոնք կօգնեն մեծացնել և կապել գոյություն ունեցող պոպուլյացիաները:

Critical Ecosystem Partnerhis Fund-ի կողմից իրականացված ուսումնասիրությունը⁶⁴ քարտեզագրել է Բեզարյան այծի (*Capra aegagrus*) հասանելի և հարմար կենսամիջավայրերը Կովկասում՝ օգտագործելով մեծ տարածման տվյալների հավաքածու և հայտնաբերելով կենսամիջավայրի համապատասխան հատվածները և գնահատելով դրանք կապակցվածության, պաշտպանության կարգավիճակի և այլ լեռնային սմբակավոր կենդանիների հետ մրցակցության տեսանկյունից: Արդյունքները հանգեցին այն եզրակացության, որ Բեզարյան այծերի գոյություն ունեցող պոպուլյացիան Կովկասում մասնատված է փոքր խմբերի (Արևելյան Մեծ Կովկաս, Հարավային Հայաստան և շրջակայք, Արևելյան Թուրքիա և Իրանական Ալբորզ լեռներ), որոնք մեկուսացված են միմյանցից, թեև կան լայն տարածում ունեցող հարմար չգրադեցված տարածքներ: նրանց միջև ընկած կենսամիջավայրերում: Այս ուսումնասիրության շրջանակներում WWF Հայաստանը քարտեզագրել է Հայաստանում Բեզարյան այծի առկա կենսամիջավայրերը և պոտենցիալ համայնքային պահպանության տարածքները Հարավարևելյան Փոքր Կովկասի էկոլոգիական միջանցքներում: Հարավային Հայաստանում և Վայոց Ձորի մարզում հետագա քարտեզագրումը կշարունակվի 2022-2023 թվականներին: ՄԱԶՕ/ԳԷՀ-ի այս ծրագիրը WWF Հայաստանի հետ համագործակցությամբ կհիմնվի այս նախկին և ընթացիկ արդյունքների և փորձարկված մոտեցումների վրա և կշարունակի Սևանա լճի ավազանում-Գեղարքունիքի մարզում Բեզարյան այծի վերագաղութացման համար հասանելի կենսամիջավայրերի քարտեզագրումը: Մինչև ժամանակ, հիմնվելով WWF Հայաստանի «Խնամակալների ցանցեր» մոտեցման վրա, ծրագիրը կաջակցի համայնքի կողմից հաստատված վայրի բնության անվտանգ միգրացիոն միջանցքներին՝ հեշտացնելու Բեզարյան այծերի պոպուլյացիայի ընդլայնումը դեպի Արտանիշ թերակղզի Գեղարքունիքի և Սևանի լեռնաշղթայի ԿԿՏ (որտեղ պատմականորեն բնակվում էր Բեզարյան այծերի պոպուլյացիան): Հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ մարդու կողմից բնության նկատմամբ բարձր ճնշումը, մասնավորապես որսագողությունը, հիմնական խոչընդոտ է հասանելի կենսամիջավայրերի վերագաղութացման և, որոշ դեպքերում, մրցակցության այլ լեռնային սմբակավոր կենդանիների հետ:

⁶⁴ <https://conbio.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/csp2.276>

Նկ. 2. Բեզոարյան այծի համար կենսամիջավայրերի համապատասխանությունը. Critical Ecosystem Partnership Fund-ի կողմից իրականացված ուսումնասիրություն (Մլաքը ցույց է տալիս Գեղարքունիքի, Սևանի լեռնաշղթայի հասանելի/հարմար կենսամիջավայրը)

Բեզոարյան այծը «գլոբալ մասշտաբով խոցելի/Vulnerable և հազվագյուտ, պոպուլյացիայով, որը հակված է կրճատվել արեալով և թվաքանակով⁶⁵»: Հայաստանում գոյություն ունեցող պոպուլյացիայի կլաստերները պահպանվում են Խոսրովի և Շիկահողի արգելոցներում և որոշ արգելավայրերում (Հեր-հեր, Ջերմուկ Անտառ, Եղեգնաձոր և այլն, որտեղ դեռ պահպանվում է Բեզոարյան այծը) և, ենթադրաբար, շատ սահմանափակ տարածքում՝ Սևան ազգային պարկի Արտանիշ թերակղզում, չնայած վերջինիս դեպքում վերջին տարիներին այն չի նկատվել: 2002 թվականից ի վեր WWF Հայաստանը և Կրիտիկական էկոհամակարգի գործընկերության հիմնադրամը (CEPF) և Կովկասի էկոմիջանցային հիմնադրամը (ECF), որոնք աջակցվում են Գերմանիայի կառավարության կողմից, օգնություն են ցուցաբերել Բեզոարյան այծի պահպանման համար:

Բեզոարյան այծի և լեռնային սմբակավոր կենդանիների պահպանության գործողություններում առաջ շարժվելը և քաղած դասերի վրա հիմնվելը ներառում է, օրինակ.

- Չորային տարածքների մեծ մասում լավ որակի խոտհարքների, նոսր անտառների և ջրային աղբյուրների պահպանում և վերականգնում (օրինակ՝ Ուրծի լեռնաշղթա, Սևանի լեռնաշղթա, և այլն);

⁶⁵ https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/cepf_caucasus_web_1.pdf

- հողօգտագործման համալիր պլանավորում, օրենսդրական և կանխարգելիչ միջոցառումների կիրարկում՝ հանքարդյունաբերությունը և ենթակառուցվածքների զարգացումը վերահսկելու համար
- տեղական բնակչության շրջանում այս տեսակների և այլ վայրի բնության մասին հանրային իրազեկվածության մակարդակի բարձրացում
- տեղական համայնքների ներգրավում վայրի բնության էկոմիջանցքներին աջակցելու գործում և մարդկանց խրախուսելու ետ կանգնել քայքայիչ վարքագծից, ինչպիսիք են որսագողությունը և գյուղատնտեսության անկայուն գործելակերպը.
- մոնիտորինգ և հետազոտություն՝ որպես բնակչության կարգավիճակի և տարածության և ժամանակի միտումները որոշելու և, հետևաբար, համապատասխան կառավարման և պահպանման գործողություններ ձեռնարկելու կարևոր գործիքներ:

Ընդհանուր նկատառումներ՝ կապված ՊՏ համակարգի (ներառյալ «Սևան» ազգային պարկի) կառավարման և էկոհամակարգի բարելաված կապակցվածության անհրաժեշտության հետ.

Կենսաբազմազանության ԳԷՀ-ի կողմից ֆինանսավորվող նախորդ ծրագրերը վերլուծել են Հայաստանի Պահպանվող տարածքների թերությունները (ինչպես, օրինակ, ԳԷՀ-ի «Հայաստանի պահպանվող տարածքների համակարգի զարգացում» ծրագիրը) կենսաբազմազանության ներկայացուցչականության և կառավարման առումով՝ ընդգծելով ՊՏ համակարգի ֆինանսավորման և կառավարման կարողությունների հետ կապված ընդհանուր թերությունները և ազդարարելով վատ իրավիճակի մասին վայրի բնության համեմատաբար մեկուսացված արգելավայրերում և բնական արգելոցներում, որոնցից շատերը, թեև օգտվում են իրավական պաշտպանությունից, այնուամենայնիվ ենթարկվում են սպառնալիքների՝ ՊՏ-ների անարդյունավետ պարեկության և իրավապահ մարմինների, ինչպես նաև համապատասխան մոնիտորինգի և հետազոտական գործունեության համար անբավարար կարողությունների պատճառով:

Հայաստանն ունի կենսաբազմազանության կառավարման **ավանդական մոտեցում**, և ստեղծել և շարունակում է ստեղծել «ավանդական» պահպանվող տարածքներ, որոնք հակված են մնալ թերաշխատակազմով և թերֆինանսավորմամբ: Ավելի փոքր պահպանված լանդշաֆտներ, ինչպիսիք են պետական արգելոցները և արգելավայրերը, ստեղծվել են կամ ավելի մեծ ազգային պարկերի կամ անտառտնտեսության իշխանությունների պատասխանատվության ներքո, որոնցից ոչ մեկը, սակայն, բավարար կարողություններ չունի արդյունավետ մոնիտորինգի և կենսաբազմազանության համարժեք կառավարման համար, հատկապես հաշվի առնելով կենսամիջավայրերի և տեսակների արեալների կլիմայի փոփոխության հետևանքով առաջացած փոփոխությունները: Թեև այս փոքր բնական արգելոցները շատ կարևոր են, դրանք էկոլոգիապես մեկուսացված են և, փաստորեն, հաճախ տեղակայված են այնպիսի հանրային տարածքներում, որտեղ կան ավանդական տնտեսական օգտագործում, ինչպիսիք են արածեցումը, որսը և վայրի բույսերի հավաքումը, և, հետևաբար, դրանց էկոլոգիական ամբողջականության ապահովումը բավականին դժվար է:

Բարդ լանդշաֆտները պաշտպանելու և էկոհամակարգերի կապակցվածությունը ապահովելու «կրեատիվ» հնարավորությունները վայրի բնության մեկուսացված արգելավայրերի, ԿԹՏ/ԿԿՏ-ների և արգելոցների միջև ներառում է տեղական համայնքներին պահպանության մեջ ներգրավելու հարմար, իրագործելի ուղիներ գտնելը, խրախուսելով նրանց հեռու մնալ կործանարար գյուղատնտեսությունից և

որսագողությունից և ներգրավել նրանց էկոհամակարգերի միացման և վայրի բնության միգրացիայի էկոմիջանցքներին աջակցելու գործում:

ԳԷՀ-ի PIMS 3986 «Հայաստանի պահպանվող տարածքների համակարգի զարգացում» կենսաբազմազանության ծրագրի վերջնական գնահատման հիմնական եզրակացությունները ցույց են տալիս, որ տեղական համայնքների ներգրավվածությունը կենսաբազմազանության պահպանման գործում վճռորոշ կլինի կենսաբազմազանության կարևոր արժեքների ապահովման համար, և շարունակական ուշադրություն պետք է դարձնել ՊՏ-ների մոնիտորինգի և հետազոտական և ինստիտուցիոնալ կարողությունների բարելավմանը:

Քանի որ սպառնալիքների մեծ մասը ծագում են հողօգտագործման և դրա փոփոխությունից, կարևոր է ընդգծել, որ Հայաստանում հողօգտագործման պլանավորումը գործնականում բացակայում է ազգային կամ տարածաշրջանային մակարդակներում, և որպես այդպիսին, ըստ ելակետային սցենարի քիչ բան կարելի է ակնկալել հողերի կառավարման մեջ կենսաբազմազանության ինտեգրման առումով: Չկա կենտրոնական կամ ինտեգրված պլանավորում, և չկան մասնագիտացված կազմակերպություններ և հաստատություններ, որոնք զբաղված են հողօգտագործման պլանավորմամբ, էլ չասած՝ հողօգտագործման պլանավորման գործընթացներում կենսաբազմազանության տարածական պահանջների ընդգրկման հետ կապված: Տեղական մակարդակում միայն հողօգտագործման փոփոխության հետ կապված հարցերն են լուծվում համապատասխան պետական կառույցների ներգրավմամբ (օրինակ՝ գյուղատնտեսական նշանակության հողերի կարգավիճակը արդյունաբերական հողի փոխելով և այլն), բայց քիչ կամ բացակայող փոփոխություններ, որոնք կնպաստեն կենսաբազմազանությանը: Այսպիսով, զարգացումը, կենսաբանական ռեսուրսների ապօրինի շահագործումը, գյուղատնտեսությունը ոտնձգություն են անում պարկերի և պահպանվող տարածքների վրա և սպառնում են ՊՏ համակարգից դուրս գտնվող ԿԿՏ/ԿԹՏ-ներին: ՊՏ-ների տարածքում ՊՏ անձնակազմի մոնիթորինգի և պարեկային կարողությունները չեն կարողանում ապահովել ՊՏ-ի ողջ լանդշաֆտի նվազագույն պարեկությունը, և որպես այդպիսին՝ առանցքային պահպանվող տարածքները, որտեղ վայրի բնությունը կարող է վերջին ապաստան գտնել, վտանգի տակ է կամ ստիպված միգրացիայի է ենթարկվել: Մասնավոր ձեռնարկությունները խրախուսված չեն բարելավելու իրենց գործունեությունը և նվազեցնելու իրենց բացասական ազդեցությունը բնական էկոհամակարգերի վրա: Ընդհանուր խոցելի տեսակներից շատերը, որոնք ընդգրկված են Հայաստանի Կարմիր գրքում, հիմնականում տուժում են կենսամառիջավայրի կորստից: Ու թեև կենսամառիջավայրի կորստի պատճառները հայտնի են և կան լուծումներ, սակայն դրա իրականացումը մնում է վիճելի: Պահպանման տեղեկատվության առկայությունը բազմիցս նշվել է որպես պահպանվող տարածքներից դուրս կենսաբազմազանության կառավարման խոչընդոտ, սակայն նույնիսկ այն դեպքում, երբ այդ տեղեկատվությունը կա, և կանոնները հստակ են, պահպանության վերաբերյալ տեղեկատվությունը չի մշտադիտարկվում և չի օգտագործվում պահպանվող տարածքների արդյունավետ կառավարման և շրջակա աշխարհագրական շրջանների հետ ավելի լավ ինտեգրվելու համար:

Չնայած կառավարության ջանքերին, սա գուցորդվում է **անբավարար ֆինանսական միջոցների** և պետական կառույցների **տեխնիկական կարողությունների** հետ՝ ապահովելու ծրագրի ուշադրության կենտրոնում գտնվող Պահպանվող տարածքների (Սևան ազգային պարկ) համարժեք պահպանություն և կառավարում: Ի լրումն, թվում է, թե պահպանվող տարածքի կառավարման պլանավորման մեջ բացակայում է բիզնես-

ուղղվածության մոտեցումը: «Սևան» ազգային պարկի համար PPG-ի ընթացքում ավարտված METT կարողությունների գնահատականը ցույց է տալիս ուժեղ և թույլ կողմերի որոշ ճանաչելի օրինաչափություններ: Ընդհանուր առմամբ, պահպանվող տարածքների իրավական ստեղծման, առանցքային գոտու սահմանագատման, կանոնավոր աշխատանքային պլանի և ռեսուրսների գույքագրման հետ կապված հարցերը պահպանվող տարածքների մեծ մասում ձեռնարկվում են ընդունելի չափորոշիչներով (չնայած զգալի բացթողումներ կան), ինչը նպաստում է պահպանման նպատակին հասնելուն: Ազգային պարկի ղեկավարությունը հակված է ավելի շատ կենտրոնանալ հենց Սևանա լճի և ավիամերձ տարածքի վրա, ավելի քիչ՝ ՊՏ-ի մնացած լանդշաֆտի վրա: ՊՏ հետազոտության և մոնիտորինգի, ինչպես նաև օրենսդրական դրույթների կիրարկման հետ կապված միջոցառումներն ավելի քիչ են ձեռնարկվում և նաև ավելի քիչ արդյունավետ են՝ հաշվի առնելով «Սևան» ազգային պարկի լանդշաֆտի բարդությունը և դրա կենսաբազմազանությանը սպառնացող վտանգների փոխկապակցված գործոնները:

Կենսաբազմազանության համար կարևոր տարածքները (ԿԿՏ/ ԿԹՏ), որոնք գտնվում են Պահպանվող տարածքներից և արգելավայրերից դուրս (IUCN կատեգորիա IV) ավելի նպատակահարմար կլինեն ներկայացուցչականության և կենսաբազմազանության պահպանման տեսանկյունից, սակայն Հայաստանում առկա իրավիճակում քաղաքականության մի շարք լուրջ թերություններ խանգարում են, որպեսզի արգելավայրերը ծառայեն որպես հողօգտագործման կառավարման իմաստալից կատեգորիա, որը պաշտպանում է հիմնական կենսամիջավայրերը և թույլ է տալիս ողջամիտ տնտեսական օգտագործումը: Թեև կան չորս հիմնական քաղաքականության գործիքներ, որոնք հնարավորություն են տալիս ուղղորդել արգելավայրերի ձևն ու գործառույթը (օրենսդրություն, կանոնակարգեր, կանոնադրություններ և կառավարման պլաններ), դրանք միշտ չէ, որ համարժեքորեն հստակեցնում են արգելավայրերի ձևն ու գործառույթը՝ որպես պաշտպանված խմբավորված կամ առանձնացված տարածք: Չկան նորացված ազգային գործառնական ուղեցույցներ կամ նորմեր/չափանիշներ, որոնք առաջնորդում են արգելավայրերի ստեղծման, պլանավորման և կառավարման գործընթացը, հատկապես կլիմայի դիմացկունության բարձրացման և էկոհամակարգերի ֆունկցիոնալության պահպանման առումով: Արգելավայրի կառավարմանը տեղական համայնքի մասնակցություն չկա: Ընթացիկ սցենարում ԿԿՏ/ԿԹՏ արգելավայրերի կառավարման ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը խճճված է ինչպես ազգային, այնպես էլ տեղական մակարդակներում: Այնուամենայնիվ, կան տեղական ինտեգրված լուծումների մի քանի ցուցադրումներ, որոնք գործում են ԿԿՏ/ ԿԹՏ-ների և համայնքային տարածքներում տեղակայված արգելավայրերի դեպքում: Այս մոդելներն աջակցվում են WWF Հայաստանի կողմից և իրականացվում են տեղական համայնքների ներգրավմամբ վայրի բնության միջանցքների պահպանման և պաշտպանության գործում:

Անհրաժեշտություն կա բացահայտելու և ճանաչելու և աջակցելու լրացուցիչ տարածքներ/ներդրումներ, որոնք և կարող են ապագայում ապահովել կենսաբազմազանության արդյունավետ պահպանություն: Օրինակ՝ Հայաստանում, ինչպես Արևելյան Եվրոպայի և ԱՊՀ տարածաշրջանի այլ մասերում, Տարածքի պահպանման այլ արդյունավետ միջոցների (OECM - Other Effective Area Conservation Measures) հայեցակարգը հիմնականում հայտնի չէ, սակայն (ինչպես նշվեց վերևում) գոյություն ունի համայնքի աջակցությամբ էկոմիջանցքների ստեղծման կարևոր հիմք Հայաստանում Կովկասի էկոմիջանցքային հիմնադրամի (ECF) և WWF Հայաստանի հարավարևելյան Փոքր Կովկասի էկոլոգիական միջանցքում վայրի բնության միգրացիոն

միջանցքների պաշտպանության աշխատանքների միջոցով⁶⁶, մինչ այժմ ստանալով պահպանության պայմանագրեր կնքած հինգ համայնքների աջակցությունը: Թեև WWF Հայաստանի կողմից իրականացվող համայնքային համաձայնագրերը ցույց են տվել, թե ինչն է աշխատում համայնքային մակարդակում, NBSAP-ը «Հետ-2020» կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակի առաջնահերթությունների համապատասխանեցնելու ջանքերը կարող են անհրաժեշտ հնարավորություն ներկայացնել OECM հայեցակարգի համար ավելի համահունչ շրջանակը ազգային մակարդակում կենսաբազմազանության և հարակից էկոհամակարգի ծառայությունների ու գործառույթների in situ պահպանման, և, որտեղ կիրառելի է, մշակութային հոգևոր, սոցիալ-տնտեսական և այլ տեղական արժեքների համար: OECM-ները միջոց են կենսաբազմազանության համար կարևոր նոր կամ գոյություն ունեցող տարածքները պահպանության պլանավորման մեջ ներառելու և կենսաբազմազանության Հայաստանի թիրախներին աջակցելու համար: Կլիմայի փոփոխությունն ավելի ու ավելի է մղում տեսակներին հարմարվելու՝ փոխելով իրենց տիրույթը, և նրանք պետք է կարողանան տեղափոխվել նոր պահպանվող տարածքներ, հետևաբար, նորովի է շեշտադրվում տեղական համայնքների ներգրավմամբ էկոլոգիական կապակցվածության կարևորությունը՝ ի տարբերություն ավանդական մոտեցման, որը լավագույն դեպքում կպահպանի կենսաբազմազանության մեկուսացված կղզիները:

Կենսաբազմազանության հիմնական սպառնալիքները. Հայաստանի կենսաբազմազանությունը վտանգված է տարբեր ուղղություններով: Կուտակային ազդեցությունները ներառում են խոցելի կենսամիջավայրերի և հարակից տեսակների արագացված կորուստը, էկոլոգիական ֆունկցիոնալության նվազումը և էկոհամակարգային ծառայությունների աճող անապահովությունը: Կենսաբազմազանությունից գոյացող պոտենցիալ սոցիալական և տնտեսական օգուտները գիտակցելու համայնքների հնարավորությունները կորչում են: Քանի որ խզվում են մնացած բնական տարածքների միջև կապակցվածությունը, Հայաստանի լանդշաֆտը գնալով ավելի է մասնատվում:

Մասնատված վայրի բնության պոպուլյացիաների և նրանց կենսամիջավայրերի սպառնալիքներ: Կովկասի էկոտարածաշրջանը կենսաբազմազանության համաաշխարհային թեժ կետ է: Հայաստանում լավ կայացած պահպանվող տարածքների սահմաններից դուրս վայրի բնության մասին օրենքի կիրարկումը թույլ է և անարդյունավետ: Խոշոր կաթնասունների, ինչպիսիք են մուֆլոնը և բեզուարյան այծը, որսագողությունը սպորտի և սպառման նպատակով մնում են բավականին տարածված: Ինչպես նշվեց վերևում, այս վայրի լեռնային սմբակավորները հաճախ հանդիպում են մասնատված պոպուլյացիաներով, քանի որ դրանք կախված են բարձրության գոտիներից, ինչպիսիք են ալպիական խոտածածկ տարածքները կամ լանդշաֆտային առանձնահատկությունները, ինչպիսիք են ժայռերը, որոնց վրա նրանք ապավինում են, որպես ապաստան գիշատիչներից: Այս խմբավորումների պատճառով վայրի սմբակավորներին համեմատաբար հեշտ է գտնել և որսալ: Հետևաբար, դրանց տարածական բաշխման և վայրի բնության միջանցքների ուրվագծումը տարածական և հողօգտագործման պլանավորման մեջ՝ պահպանության հստակ պահանջներով և կիրարկումներով, պետք է դառնա առաջնահերթություն: Ապօրինի ծառահատում վառելիքայտի համար, անասնաբուծության համար համայնքային խոտհարքների գերօգտագործումն արդեն բացասաբար է անդրադառնում տեղական կենսաբազմազանության և հիմնական տեսակների կենսամիջավայրերի վրա: Կլիմայի փոփոխությունը, հավանաբար, կփոխի տեսակների մեծ մասի տարածական

⁶⁶ <https://panorama.solutions/hy/solution/community-based-landscape-conservation-armenia>

պահանջները, և, հետևաբար, որոշակի ճկունություն և ճշգրտումներ պետք է լինեն լանդշաֆտի շրջանակներում, որը կառավարվում է հատուկ կենսաբազմազանության առավելությունների համար: Բացի այդ, հայերն ունեն կերակուր պատրաստելու համար վայրի բույսերի տեսակներ օգտագործելու երկարամյա և հիմնականում դրական ավանդույթներ: Քանի որ սոցիալ-տնտեսական պայմանները փոխվում են, ավանդական կիրառությունները աստիճանաբար դառնում են առևտրային: Կենցաղային վառելիփայտի համար պահպանվող տարածքների ռեսուրսների օգտագործումը շարունակական մարտահրավեր է:

Կենսամիջավայրերի կորուստ և գերշահագործում: Ամբողջ Հայաստանում կենսամիջավայրերի կորուստը, որն առաջացել է արածեցման, անկայուն անտառտնտեսության, աղտոտման, հանքարդյունաբերության և ենթակառուցվածքի ոչ ճիշտ մտածված զարգացման հետևանքով, սպառնում է կենսաբազմազանությանը: Անասնաբուծության անկայուն արածեցումը շարունակում է փոխել կենսամիջավայրերը «Մևան» ազգային պարկի, վայրի բնության արգելավայրերի ու արգելոցների, ինչպես նաև կենսաբազմազանության այլ թեժ կետերի և ԿԿՏ/ԿԹՏ-ների ներսում և մերձակայքում, որոնք իրավական պաշտպանության տակ չեն:

- **Անկայուն և ապօրինի անտառահատումներ** - դեռևս առաջացնում են կենսամիջավայրերի դեգրադացիա և սպառնում կենսաբազմազանությանը: Հիմնական շարժիչ ուժը վառելիփայտի պահանջարկն է գյուղական այն տնային տնտեսություններից, որոնք հասանելիություն չունեն կամ չեն կարող վճարել էներգիայի այլընտրանքային ձևերի համար, և եկամուտ են ստանում փայտի առևտրով: Այս ուղղորդիչներին նպաստում է անտառների կառավարման և վերահսկողության մարմիններում վերահսկողություն իրականացնելու կարողությունների բացակայությունը:
- **Գերարածեցումը** - կենդանիների սպառնում է տափաստանային, կիսաանապատային, ենթալպյան և ալպյան էկոհամակարգերին: Տարածաշրջանի մեծ մասում գերարածեցումը շրջակա միջավայրին վնաս է հասցնում տարածաշրջանի արոտավայրերի զգալի հատվածներ ենթարկվում են էրոզիայի: Տարածաշրջանի տափաստանների և կիսաանապատների ձմեռային արոտավայրերում ոչխարների արածեցումը վերջին երկու տասնամյակների ընթացքում զգալիորեն աճել է: Ինտենսիվ արածեցումը հանգեցրել է տեսակների բազմազանության և կենսամիջավայրերի դեգրադացիայի: Անտառային տարածքներում խոշոր եղջերավոր անասունների արածեցումը հանգեցնում է թերաճի և մրցակցություն է առաջացնում վայրի սմբակավոր կենդանիների համար:
- **Որսագողություն** - Լեռնային շրջաններում տարածված են օրենքով թույլատրված որսի տեսակների գերորսը և ոչ որսորդական տեսակների, որոնց մեծ մասը սակավ են, որսագողությունը: Երբեմն պետական կառույցները որսի տեսակների համար քվոտաներ են սահմանում՝ առանց որսի թվաքանակի և պոպուլյացիայի դինամիկայի վերաբերյալ համապատասխան հետազոտություններ կատարելու: Այսպիսով, քվոտաները հաճախ չափազանց բարձր են, որպեսզի ապահովեն որսի կենդանիների (հիմնականում սմբակավոր կենդանիների) կենսունակ պոպուլյացիաների պահպանումը: Պահպանվող տարածքների կառավարիչները իրավասու չեն պայքարել որսագողության դեմ իրենց սահմաններից դուրս: Խոշոր խոտակեր կենդանիների թիվը Հայաստանում, ինչպես նաև ողջ Կովկասի էկոտարածաշրջանում կտրուկ անկում ապրեց 1990-ականներին, հիմնականում Խորհրդային Միության փլուզումից հետո որսագողության և չափից ավելի որսի պատճառով: 21-րդ դարի սկզբից ի վեր ամենախոցելի տեսակների պոպուլյացիաները, ինչպիսիք են կովկասյան կարմիր

եղնիկը, բեզոարյան այծը, մուֆլոնը և գորշ արջը, սկսել են վերականգնվել՝ շնորհիվ նոր պահպանվող տարածքների ստեղծմանը աջակցությամբ: Սակայն խնդիրները դեռևս առկա են, և որսագողությունը պահպանվող տարածքներից դուրս առկա է:

- **Գեր-ձկնորսություն** - տարածված է Սևանա լճում և հարակից գետային համակարգերում՝ հիմնականում ձկնային ռեսուրսների անկայուն կառավարման և ապօրինի որսի հետևանքով: Ձկնորսության քվոտաները հաճախ սահմանվում են առանց կայուն հասանելի ռեսուրսների համարժեք հետազոտության, ինչը հանգեցնում է ձկան պաշարների նվազմանը: Սևանի ԱՊ-ն պատասխանատու է Սևանա լճում ձկնորսության կարգավորման համար, սակայն շատ հաճախ անգոր է կասեցնել գերձկնորսությունը՝ հնարավորությունների և աշխատուժի բացակայության պատճառով: Արդյունքում, ապօրինի որսը բազմիցս գերազանցում է ձկնորսության պաշտոնական քվոտաներին (4,000 տոննա 300 տոննա քվոտայի դիմաց, կամ 13 անգամ ավելի քան անգամ 2021 թվականին, համաձայն ՇՄՆ-ին Հիդրոէկոլոգիայի և ինֆորմացիայի ինստիտուտի հաշվետվության): Ապօրինի ձկնորսությունը ազդում է նաև Սևանա լճի վտակների և, առաջին հերթին, գետերի վրա, որտեղ հանդիպում են էնդեմիկ ձկնատեսակների ամենակարևոր ձվադրավայրերը: Գլոբալ վտանգված թառափի տեսակները որսացել են մինչև կրիտիկական մակարդակ՝ խավիարի պահանջարկի պատճառով:
- **Հանքարդյունաբերություն** - Հայաստանը հարուստ է արժեքավոր պաշարներով, այդ թվում՝ ոսկի, պղինձ, մանգան և մոլիբդեն: Հանքարդյունաբերության գործունեությունը և հարակից ենթակառուցվածքների զարգացումն ու շահագործումը վերջին տասնամյակների ընթացքում դարձել են տարածաշրջանի կենսաբազմազանության աճող սպառնալիք: Հանքարդյունաբերության ընդլայնումը հաճախ տեղի է ունենում տեղական համայնքների բարեկեցության հաշվին, որոնք կախված են կենսաբազմազանությունից և էկոհամակարգային ծառայություններից, որոնք ոչնչացվում կամ լրջորեն վնասվում են հանքարդյունաբերության հետևանքով: Սևանա լճի ջրհավաք ավազանի համար հանքարդյունաբերության հիմնական սպառնալիքը գալիս են Սոթքի ոսկու հանքից (Գեղարքունիքի մարզ, Վարդենիս առաջարկվող ծրագրի տարածքը, Մասրիկ գետի ջրհավաք ավազանը) և ակնկալվող Ամուլսարի ոսկու հանքից (Վայոց ձորի և Սյունիքի մարզերի սահմանին, Ջերմուկի առաջարկվող ծրագրային տարածքը, Արփա գետի ջրհավաք ավազանը Կեչուտի ջրամբարից վերև) ոսկի պարունակող հանքաքարերի հարստացումից:
- **Աղտոտվածություն** - Ջրի աղտոտվածությունը առաջանում է գյուղատնտեսական հողերում հանքային պարարտանյութերի օգտագործումից՝ հիմնականում հանքային ազոտի (N) և ֆոսֆորի (P) ձևերով: Հանքանյութերի N և P-ի պարունակության ավելացումը թունավոր ցիանոբակտերիաներով (հայտնի են նաև որպես ցիանոֆիտ և կապտականաչ ջրիմուռներով) Սևանա լճի ջրի պարբերական ծաղկման հիմնական պատճառն է՝ ծանր հետևանքներով զոոպլանկտոնի և զոոբենթոսի և, հավանաբար, իխտիոֆաունայի համար (օրինակ՝ սիգի գանգվածային նվազումը 1983-1985 թթ.): Սևանա լճի ջրհավաք ավազանում հողի աղտոտումը հիմնականում պայմանավորված է գյուղատնտեսական քիմիական նյութերով (թունաքիմիկատներ, ֆունգիցիդներ, պարարտանյութեր և այլն): Գյուղատնտեսական քիմիական նյութերի ներկայիս օգտագործումը, կարծես թե, զգալիորեն ցածր է, քան խորհրդային տարիներին՝ դրանց բարձր գների, գյուղմթերքի ցածր գների և մշակվող տարածքների կրճատման պատճառով: Լուրջ խնդիր է աղբը թափելը. Սևանի ԱՊ-ի տարածքում նրա դեկավարությունը քիչ թե շատ հաջողությամբ պայքարում է դրա դեմ: Կենցաղային և շինարարական աղբը հեռացվում է բնակավայրերից և հաճախ թափվում մոտակայքում

չարտոնված ինքնաբուխ աղբավայրերում: Կենսաբազմազանության վրա պլաստիկ աղտոտման սպառնալիքը, հատկապես ջրային էկոհամակարգերում, դժվար է չգերազանահատել: Նեյլոնե ցանցերն ու խեցգետնի ցանցերը որսում են ոչ միայն ձկներ և խեցգետնիներ, դրանցում գրանցվել են ջրային թռչունների սատկելու բազմաթիվ դեպքեր՝ coot, great grebe, pochard, great cormorant, սուզվող բադեր: Քաղցրահամ ջրում ցրված պլաստիկ ցանցերը երկար ժամանակ պահպանվում են՝ դառնալով թակարդ այն ամենի համար, ինչ կարող է մտնել դրանց մեջ առաջին հերթին է ջրի ստորին շերտում սնվող էնդեմիկ ձկների համար (Սևանի ստորջրյա իշխանը, բեղլուն և կողակը (Խրամուլյա): Բացի այդ, Սևանա լճի ավազանում գործում են մի քանի մասնավոր ձեռնարկություններ՝ Նորատուսի ձկնաբուծական կոմբինատը, Շորժայի կաթի գործարանը, Սևանի լիմոնադի գործարանը, Ծովագարդի գորգագործական արտադրամասը:

- **Ջրի չկարգավորված ներհոսք** - Գրեթե բոլոր գետերը՝ Սևանա լճի վտակները, ունեն ընդգծված սեզոնային բնույթ: Սևանա լճի հյուսիսային ափի գետերը (Շողակաթ և Վարդենիսի հյուսիս-արևմտյան մասում առաջարկված ծրագրային տարածքներ) ամռանը հաճախ ամբողջությամբ չորանում են: Բացառություն է կազմում Լիճք գետը (Մարտունու համայնք), որը սնվում է գրեթե բացառապես աղբյուրներով:
- **Փոքր հիդրոէլեկտրակայաններ** - Սևանա լճի ավազանը գործում է 4 **Փոքր ՀԷԿ** 2-ը ծրագրի համար առաջարկված Վարդենիսի տարածքում Մասրիկ և Մաքենիս գետերի վրա, և 2-ը՝ Մարտունի համայնքի առաջարկվող տարածքում Արգիճի և Վարդենիկ գետերի վրա: Դրանց նախագծման պարտադիր տարրը պետք է լինի ձկնուղիները, սակայն ջրի նմուշառման վայրից հեռավորությունը հաշվի չի առնվում: Բացի այդ, նմուշառումից հետո ջրի սանիտարական նվազագույնը շատ փոքր է (միջինի 10%-ը [պետք է ստուգել]), ինչը հաշվի չի առնում էնդեմիկ ձկնատեսակների կարիքները: Արգիճի ՓՀԷԿ-ի վերևում կառուցված ջրամբարը մասամբ ողողել է վերին գետի ոլորանները՝ Սևանի կողակի գետային ձևի և գորշ իշխանի եզակի էնդեմիկ ձկների կենսամիջավայրը: Սևանա լճի ջրհավաք ավազանի կազմում Արփա գետի և Վայոց ձորի մարզի նրա վտակների վրա գործում են մեծ թվով ՓՀԷԿ-եր, ինչպես նաև մի քանիսը Սյունիքի մարզում Որոտան գետի և նրա վտակների վրա: Կան մի քանի փոքր արևային էլեկտրակայաններ, որոնցից ամենամեծը գտնվում է Արտանիշ գյուղի հարևանությամբ՝ ծրագրում ներգրավող Շողակաթի առաջարկվող տարածքում: «ՖՌՎ ՄԱՍԸԻԿ» փակ բաժնետիրական ընկերության կողմից «Մասրիկ 1» արևային էլեկտրակայանի (ԱԷԿ) կառուցման ծրագիր կա: Շինարարության և շահագործման վերաբերյալ Շրջակա միջավայրի և սոցիալական ազդեցության գնահատման մանրամասն հաշվետվությունը հասանելի է:

Չկարգավորվող զբոսաշրջային գործունեություն - Սևանի ավազանում և նրա սահմաններից դուրս բնական գեղեցկության որոշ տարածքներ դառնում են ավելի հայտնի տեղական զբոսաշրջային ուղղություններ, և չնայած COVID-19 համաճարակի ընթացքում զբոսաշրջության անկմանը, ոլորտը դանդաղորեն վերականգնվում է: Այս գործողությունների ազդեցությունն ակնհայտ է: Ջրոսաշրջիկները պարբերաբար մեծ քանակությամբ աղբ են թողնում պիկնիկի վայրերի մոտ և հաճախ այդ գործողությունները հանգեցնում են անտառային հրդեհների բռնկմանը Ծառերը անկայուն կերպով հավաքվում են վառելիքայտի համար: Այս ազդեցությունները հատկապես նկատվում են արգելավայրերում, որտեղ բացակայում են զբոսաշրջության կառավարման կանոնակարգերը, պատշաճ վարքագծի դրդապատճառները և

գրոսաշրջության ծառայություններն ուղղորդելու և վերահսկելու համապատասխան մասշտաբային ենթակառուցվածքները:

Կլիմայի փոփոխություն - Այն զգալի և համընդհանուր վտանգ է ներկայացնում երկրում, հատկապես ՊՏ-ներում, բայց նաև պահպանվող տարածքներից դուրս կրիտիկական կենսամիջավայրերի էկոլոգիական գործառության համար, որտեղ տեսակները և կրիտիկական կենսամիջավայրերը չեն օգտվում որևէ իրավական պաշտպանությունից:

Կլիմայի փոփոխությունը հավանաբար կփոխի տեսակների մեծ մասի տարածական պահանջները: Եթե այս տեսակները կարողանան մուտք գործել անհրաժեշտ կենսամիջավայրեր, ապա առաձգականությունը պետք է լինի հատուկ կենսաբազմազանության համար կառավարվող լանդշաֆտում: Հայաստանի պահպանվող տարածքների ներկայիս ցանցը չի պարունակում ապրելավայրերի տեսակների համապատասխան ներկայացվածություն և/կամ քանակ, և իրավապահ մարմինները խնդրահարույց իրադարձություն են պահպանվող տարածքների համակարգերում: Համակարգը չի ներառում էկոլոգիական միջանցքներ կամ տարածքներ, որոնք կապում են պահպանության տարբեր տարածքներ: Արդյունքում կա սահմանափակ ճկունություն, որը թույլ կտա հարմարվել և արձագանքել կլիմայի փոփոխությանը տեսակների երկարաժամկետ գոյատևման համար:

Անտառների շարունակական դեգրադացումը հանգեցնում է կենսաբազմազանության կորստի, իսկ անտառահատումը վնասում է անտառային էկոհամակարգերի կարողությանը դիմակայելու և վերականգնելու հետագա ճնշումներից, ինչպիսիք են կլիմայի փոփոխության բացասական հետևանքները:

Համաձայն UNFCCC-ի չորրորդ ազգային հաղորդագրության՝ կլիմայի փոփոխությունը կհանգեցնի անապատային, կիսաանապատային և չոր տափաստանային տարածքների ընդլայնմանը վերին սահմանների ուղղահայաց տեղաշարժի պատճառով: Ավելին, տափաստանը կտեղափոխվի 250-300 մ դեպի վեր անտառային էկոհամակարգերի ուղղությամբ, միաժամանակ անտառային գոտու տեղաշարժը կնվազեցնի մարգագետնային էկոհամակարգերի տարածքը: Արդյունքում էկոհամակարգերի կազմի և կառուցվածքի էական փոփոխություններ կլինեն: Անտառների զարգացման անբարենպաստ պայմանների պատճառով կարող է կորել ավելի քան 17 հազար հեկտար անտառ: Հանրապետությունում հնարավոր են արոտավայրերի արտադրողականության մակարդակների փոփոխություններ, արոտավայրերի ընդհանուր մակերեսը և դրանց արտադրողականությունը ակնկալվում է 4-10%-ով, ենթալայան գոտու մակերեսը կկրճատվի 19%-ով:

Կենտրոնական լեռնային գոտու խոնավ անտառներում տեղի կունենան աստիճանական քսերոֆիտ պրոցեսներ: Մարգագետին-տափաստանների անցումը տափաստանային էկոհամակարգերի, հավանաբար, տեղի կունենա ավելի հաճախ, քանի որ կլիմայի փոփոխությունը կհանգեցնի խոնավության աստիճանական նվազմանը: Կլիմայի կանխատեսվող փոփոխության պայմաններում սպասվող ցածր խոնավության և քիչ տեղումների պատճառով առավել խոցելի կլինի հարավային լանջերի և ստորին անտառային գոտու քսերոֆիտ բուսականությունը: Նման պայմաններում քսերոֆիլ բույսերի տեսակները կսկսեն ակտիվորեն ներթափանցել անտառային էկոհամակարգեր, անտառվերականգնման գործընթացները կվատթարանան, ծառերի տարեկան աճի տեմպերը կնվազեն, ինչը կհանգեցնի անտառային էկոհամակարգերի փոխարինմանը թեթև անտառներով, այնուհետև կիսաանապատներով: Ընդհանուր առմամբ սպասվում է

քսերոֆիտացում, ինչը կհանգեցնի գոյություն ունեցող էկոհամակարգերի կառուցվածքի և տեսակային կազմի էական փոփոխության, կուժեղացնի հողերի և բնական արոտավայրերի դեգրադացումը: Երկրում հողերի և բնական էկոհամակարգերի դեգրադացիայի ներկա մակարդակը, ինչպես նաև առաջիկա տարիներին հնարավոր սցենարներով խնդիրների ի հայտ գալն ու խորացումը կարող են լուրջ մարտահրավեր հանդիսանալ երկրի տնտեսության համար, մասնավորապես պարենային անվտանգության առումով:

Այս տեսանկյունից LDN-ի իրականացումը հարմարեցված հողի կայուն կառավարման (SLM) միջոցառումների միջոցով զգալի չափով կնպաստի հողի արտադրողականության և սննդանյութերի պահպանմանը: Հողերի դեգրադացիայի չեզոք շրջանը/լանդշաֆտը նաև լանդշաֆտ է, որն ունի բարելավված կենսաբազմազանություն վարելահող և ոչ վարելահող գյուղատնտեսական հողերում: LDN-ով համատեղելի լանդշաֆտը և հողօգտագործման ինտեգրված պլանավորումը նաև կպաշտպանեն անհետացման վտանգի տակ գտնվող կենսաբազմազանությունը անտառահատումների կամ գյուղատնտեսության, հանքարդյունաբերության կամ այլ զարգացման համար նոր հողերի մաքրման/վերափոխման ճնշումից:

Կլիմայի միտումները

Հայաստանի կլիման կրում է Կովկասյան լեռների ազդեցությունը և տատանվում է չոր մերձարևադարձայինից մինչև ցուրտ ալպիական: Տարեկան միջին ջերմաստիճանը (1960-2015) 7,6°C է, բարձր լեռնային շրջաններում տատանվում է -8°C-ից մինչև ցածր հովիտներում 12-14°C: Ամենացուրտ ջերմաստիճանը արձանագրվում է դեկտեմբերից փետրվար (-3-ից -7°C), իսկ ամենատաք ջերմաստիճանը՝ հուլիսին և օգոստոսին (միջինը մոտ 20°C): Այնուամենայնիվ, ցածրադիր վայրերում ջերմաստիճանը հուլիսին և օգոստոսին կարող է հասնել 24-ից 26°C, իսկ բարձր ալպյան շրջաններում ջերմաստիճանը սովորաբար չի գերազանցում 10°C-ը: Հայաստանում միջին տարեկան տեղումները 524 մմ են (1960-2015 թթ.), 40 տոկոսից ավելի՝ ապրիլ-հունիս ամիսներին; ցածրադիր վայրերում տարեկան միջին տեղումների քանակը կազմում է 200-250 մմ, իսկ ավելի բարձր բարձրություններում՝ 800-1000 մմ: Մինչև 2050 թվականը կանխատեսվող փոփոխությունները ներառում են. (i) միջին տարեկան ջերմաստիճանի բարձրացում 1,60C-ից մինչև 2,20C; (ii) «տաք» օրերի և գիշերների թվի աճ և «ցուրտ» օրերի և գիշերների թվի նվազում. (iii) միջին տարեկան տեղումների անհետևողական փոփոխություններ, սակայն հունիսից սեպտեմբեր տեղումների միջին ամսական -7-ից -10%-ի հավանական նվազում. (iv) անընդմեջ չոր օրերի քանակի ավելացում 7-ից 11 տոկոսով. (v) Ծայրահեղ անձրևների օրերի աճը 22-ից 32 տոկոսով:⁶⁷ Համաշխարհային բանկի խմբի Կլիմայի փոփոխության մասին գիտելիքների պորտալի (CCKP) տվյալների հիմնական աղբյուրը զուգորդված մոդելի միջհամեմատական ծրագրի 5-րդ փուլի (CMIP5) մոդելներն են, որոնք օգտագործվում են Կլիմայի փոփոխության միջկառավարական խմբի Հինգերորդ գնահատման զեկույցում (AR5): IPCC), որը տրամադրում է ապագա ջերմաստիճանի և տեղումների գնահատականներ Չորս ներկայացուցչական համակենտրոնացման ուղիներ (այսինքն՝ RCP2.6, RCP4.5, RCP6.0 և RCP8.5) ընտրվել և սահմանվել են դրանց ընդհանուր ճառագայթման ուժով (բոլորից ջերմոցային գազերի արտանետումների կուտակային չափում): աղբյուրներ) ճանապարհ և մակարդակ մինչև 2100 թվականը RCP2.6 և RCP8.5, ցածր և բարձր արտանետումների ուղիների ծայրահեղությունները, առաջնային ուշադրության կենտրոնում են: RCP2.6-ը ներկայացնում է շատ ուժեղ մեղմացման սցենար, մինչդեռ RCP8.5-ը ենթադրում է սովորական բիզնես սցենար:

⁶⁷ԱՄՆ ՄՁԳ, Հայաստանի կլիմայական ռիսկի նկարագրություն

Հայաստանի համար այս մոդելները ցույց են տալիս հետևողական տաքացման միտում բոլոր եղանակներին: Այնուամենայնիվ, Հայաստանի համար տեղումները շարունակում են մնալ խիստ փոփոխական. Կանխատեսումները ցույց են տալիս միջին տարեկան տեղումների ավելացում մինչև դարի կեսերը. ամռան ամիսներին սպասվում է տեղումների նվազում: Մա վկայում է առատ տեղումների դեպքերի աճի մասին: Սպասվում է, որ ամենաքիչ տեղումները կլինեն արևելյան և հարավային շրջաններում: Հետևաբար, մոդելը գնահատում է Հայաստանում միջին տաքացումը ամենաբարձր արտանետումների ճանապարհով (RCP8.5) 2.8°C-ով միջին ջերմաստիճանի բարձրացում մինչև 2050-ական թվականները և 5.8°C մինչև 2090-ականները: Ամենացածր արտանետումների ուղու տակ (RCP2.6) տաքացման համույթի գնահատումները նույնպես ներկայացնում են 1.2°C ջերմաստիճանի միջին աճ մինչև 2050-ական թվականները և պահպանվում են մինչև դարի վերջը: Ջերմաստիճանի այս երկու բարձրացումներն էլ ավելի մեծ աճի տեմպեր են ներկայացնում, քան համաշխարհային միջինի տեմպերները: Մինչև 2090-ական թթ. Կանխատեսվում է, որ ջերմաստիճանը կբարձրանա 35-40%-ով ավելի, քան համաշխարհային միջինը: Բոլոր սցենարներով, բացառությամբ ամենացածր արտանետումների ուղու (RCP 2.6), ակնկալվում է, որ ամառային օրերի թիվը կավելանա, իսկ սառնամանիքների և սառցե օրերի թիվը կտրուկ կնվազի մինչև դարի վերջ:

Հայաստանի կլիման կարելի է բնութագրել որպես բարձրլեռնային մայրցամաքային՝ ամառային բարձրությունների (հունիս-օգոստոս) և ձմեռային ցածր (դեկտեմբեր-փետրվար) մեծ տատանումներով՝ արևադարձային և դեպի ցուրտ, բարձր լեռներ: Հայաստանի մայրաքաղաք Երևանում ամառային առավելագույն ջերմաստիճանը միջինը կազմում է 30°C–33°C, իսկ ձմռանը՝ 1°C–3°C: Ավելի լեռնային շրջաններում միջին ջերմաստիճանը ցածր է և ձյան ծածկույթի երկարատև շրջաններ: Միջին տարեկան տեղումների քանակը ցածր է՝ 526 միլիմետր (մմ): Տեղումների ինտենսիվությունն ավելի մեծ է Հայաստանի բարձրադիր շրջաններում, որոնցից մայիսը և հունիսը ամենախոնավ ամիսներն են: Հայաստանի համար բարձրությունը ամենաուժեղ վերահսկիչ գործոնն է, որը որոշում է Հայաստանում ջերմաստիճանի և տեղումների տարածական բաշխումը: Հայաստանի լեռնաշղթաներում սովորական են զրոյից ցածր միջին ջերմաստիճաններ, մինչդեռ ամենաբարձր միջին ջերմաստիճանը գրանցվում է համեմատաբար ցածրադիր արևմտյան հարթավայրերում: Հայաստանի ամենաբարձր գագաթներում տարեկան տեղումները կարող են հասնել 1000 մմ տեղումներ, մինչդեռ արևմտյան հարթավայրերում տեղումները կարող են հասնել մինչև 200 մմ: Հայաստանի NC4-ը հայտնում է, որ 1929-2016 թվականներին այն ունեցել է 1,23°C միջին ջերմաստիճանի բարձրացում: Ջերմաստիճանի այս պատմական աճը հանգեցրել է Հայաստանի լեռնային շրջաններում սառցադաշտերի արագ նվազմանը, որի տարածական տարածությունները նահանջում են տարեկան մոտ 8 մ-ով: 42°C. Հայաստանի NC4-ը հաղորդում է, որ 1935-2012 թվականներին արձանագրվել է տեղումների տարեկան միջին ծավալի 10% նվազում:

Առատ տեղումներ, ջրհեղեղ և սողանք

Հայտնի է, որ առատ տեղումների դեպքերը սողանքներ և ջրհեղեղներ են հրահրում Հայաստանի գյուղական վայրերում, որոնք հաճախ ազդում են ավելի աղքատ և մեկուսացված գյուղական համայնքների վրա: Հայաստանում գետերի մակարդակը հատկապես փոփոխական է, և բարձր հոսքերը հաճախ առանց նախազգուշացման հարվածում են համայնքներին, ինչը հանգեցնում է ջրհեղեղների աղետների: Ջրհեղեղը կարող է հանգեցնել կենսապահովման և գյուղատնտեսության վատթարացմանը ինչպես նաև խթանել աղքատության և առողջապահական խնդիրների առաջացմանը: Ջրհեղեղները նաև վտանգ են ներկայացնում ազգային տնտեսական արտադրողականության համար, հատկապես մայրաքաղաք Երևանի վրա: Թեև

կլիմայական մոդելների մեծամասնությունը կանխատեսում է ծայրահեղ տեղումների ինտենսիվության փոքր աճ, տեղումների կանխատեսումներում և մոդելային համույթի գնահատականներում մնում է անորոշությունը: Տեղումների սեզոնայնության ընդհանուր տեղաշարժը ամառային ամիսներից հեռու, Հայաստանի շատ սառցադաշտերի կանխատեսվող կորստի հետ միասին, հավանաբար, կուժեղացնեն ծայրահեղ իրադարձությունները և կընդգծեն աղետների ռիսկի նվազեցման միջոցառումների անհրաժեշտությունը: Այնուամենայնիվ, կլիմայի մոդելավորման ասպարեզում հետազոտություններ և զարգացումներ են անհրաժեշտ՝ որոշում կայացնողներին և պլանավորման ջանքերին աջակցելու համար, մասնավորապես, ավելի հուսալի կրճատված մոդելավորում և լրացուցիչ աշխատանք՝ գյուղական միջավայրի ազդեցության և խոցելիության ավելի լավ հասկանալու և քարտեզագրելու համար:

Բնության հատուկ պահպանվող տարածքներ (SNPAs) ծրագրի տարածաշրջաններում

Աղյուսակ 3. Սևանի ավազանի լանդշաֆտի պահպանվող տարածք և հարակից արգելավայրեր (թիրախային շրջաններ)

1	2	3	4	5
SPNA -ի	Կառավարության որոշում № Հաստատման տարեթիվը	Նպատակ	ՀՀ շրջաններ	
ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՐԳԵՐ				
Սևան	ՀԽՍՀ ՀԿԿ Կենտկոմ և Մինիստրների խորհուրդ, 1978 թ. մարտի 14, №125.	Սևանա լճի Էկոհամակարգերի պահպանում	Գեղարքունիք	147456,0

1	2	3	4	5
ՊԵՏԱԿԱՆ ՍՐԲԱՆԱՏՆԵՐ				
-ի բաց անտառներ Հերիեր	ՀՍՍՀ Մինիստրների խորհուրդ, 13 սեպտեմբերի, 1958 թ.,	Գիհի մասունքների բաց անտառների պահպանում	Վայոց ձոր	6 139.0
Ջերմուկի անտառ	ՀՍՍՀ Մինիստրների խորհուրդ, 13 սեպտեմբերի, 1958 թ., № -341	Կաղնի արևելյան լեռնային անտառների և հատուկ կենդանական աշխարհի պահպանություն	Վայոց ձոր	3 865.0
Ջերմուկի ջրաբանակ	ՀՀ կառավարության 17 սեպտեմբերի	Հանքային տաք աղբյուրների կերային	Վայոց ձոր	17370,66
Գիհու բաց անտառներ	ՀՍՍՀ Մինիստրների խորհուրդ, սեպտեմբերի 13, 1958, № -341	Բարձրահասակ գիհի Գետի գիհի և սովորական գիհի բաց անտառներ	Գեղարքունիք	3 312.0
Եղեգնաձոր	ՀՍՍՀ Մինիստրների խորհուրդ, 16 նոյեմբերի, 1971 թ., №375	Անտառային լանդշաֆտների և դրանց հատուկ կենդանական աշխարհի պահպանում	Վայոց ձոր	4 200.0

Կենսաբազմազանության արժեքները ծրագրի թիրախային շրջաններում

(ՊՏ-ների և արգելավայրերի տեսակների համապարփակ ցանկը ներկայացված է Կենսաբազմազանության և ՊՏ զեկույցում, որը կազմված է PPG-ում)

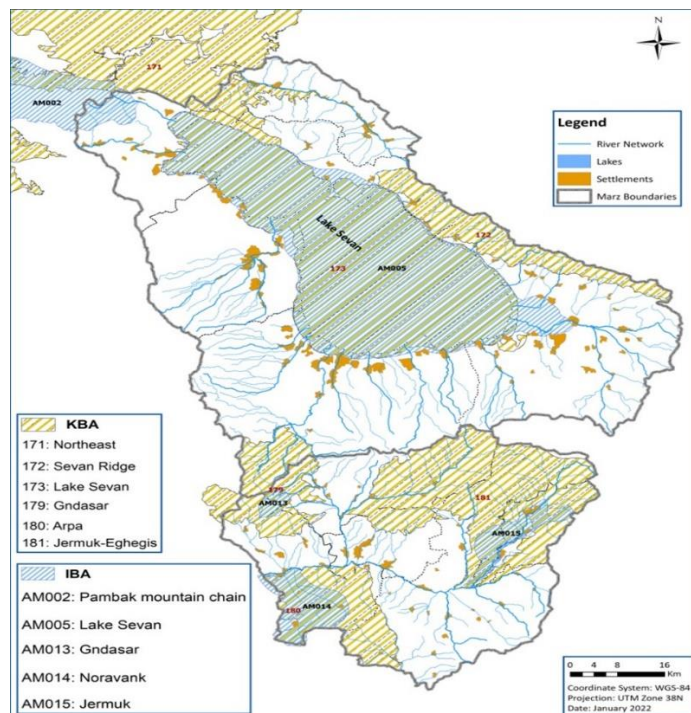
Հիմնական կենսաբազմազանության տարածքներ (KBA) և թռչունների և կենսաբազմազանության կարևոր տարածքներ (IBAs)

(PPG տեղեկատվական բազան համարվել է Հայաստանի IBA-ի վերջին վերանայմամբ⁶⁸ կատարվել է BirdLinks-ի և Շրջակա միջավայրի նախարարության մասնագետների կողմից, դրա վերլուծության հատվածները ներառված են ստորև բաժնում)

Ծրագրի թիրախային համայնքներում հիմնական KBA-ները և IBA-ները, որոնցից մի քանիսը մասամբ կամ ամբողջությամբ համընկնում են Պետական արգելավայրերի հետ, հետևյալն են.

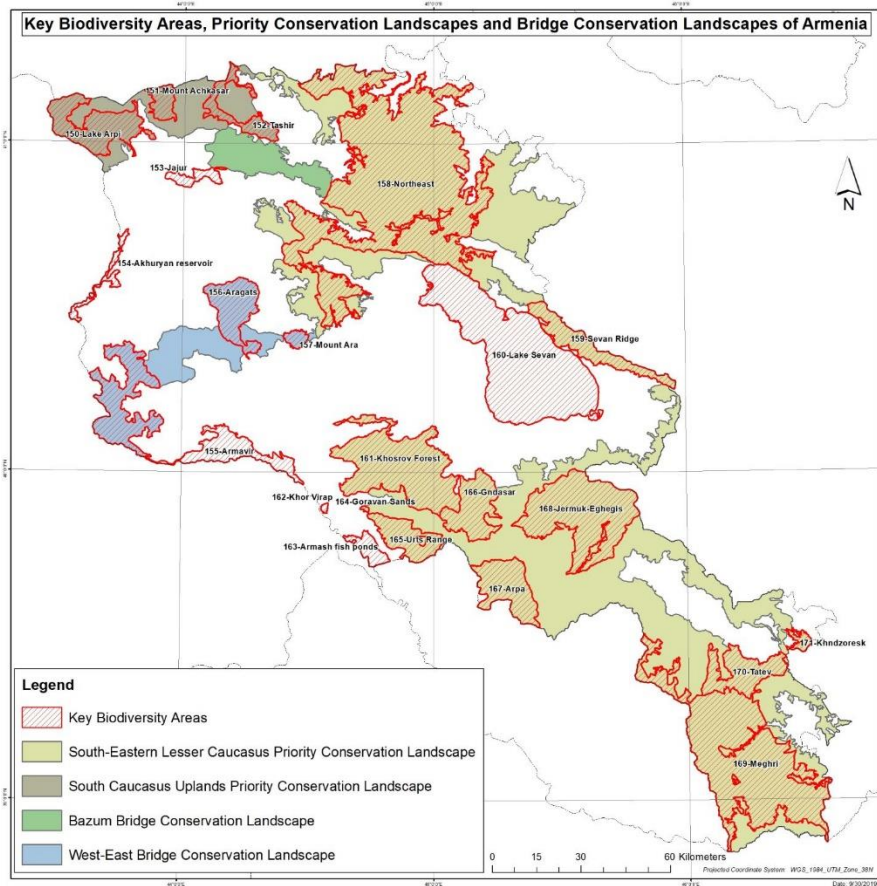
- Սևանա լճի KBA/IBA և Ռամսարի տեղամաս (IBA չափանիշներ A1, A4i, B1i)
  - Սևանի լեռնաշղթա ԿԲԱ
  - Գնդասար KBA/IBA (IBA չափանիշներ B1iv, B2)
  - Ջերմուկ-Եղեգիս ԿԲԱ, ներառյալ Ջերմուկի ԿԲԱ (IBA չափանիշներ A1, B2, B3)
- համընկնում է Ջերմուկի արգելավայրերի հետ
- Արփա ԿԲԱ, ներառյալ Նորավանքի ԸԲԱ (IBA չափանիշներ A1, B2)

Նկ. 3 KBAs/IBAs ծրագրի թիրախային շրջաններում (շնորհիվ WWF Հայաստան)

Նկար 4 KBA-ներ և էկոմիջանցքներ (շնորհիվ WWF Հայաստան)

⁶⁸ <https://medwinpublishers.com/IZAB/revision-of-important-bird-and-biodiversity-areas-of-armenia.pdf>

Սևան ազգային պարկ
Սևանի KBA/IBA եւ Ռամսարի տարածքներ
Սևանի լեռնաշղթա ԿԲԱ

Հիմնադրվել է 1978 թվականին 150100 հա մակերեսով այն գտնվում է Գեղարքունիքի մարզում և ամբողջությամբ համընկնում է Սևանի Ռամսարի տարածքի վրա: Պահպանության նպատակը լճի քաղցրահամ ջրային պաշարների, ձկնային պաշարների, բնական և պատմաճարտարապետական համալիրների պաշտպանությունն է. հանգստի և զբոսաշրջության գործունեություն. «Սևան» ազգային պարկը ներառում է Սևանա լիճը և հարակից տարածքները (որոնք նախկինում ծածկված էին ջրով) մինչև լիճը շրջապատող մայրուղին: Ազգային պարկը շրջապատված է բուֆերային գոտում՝ ներառելով մոտակա լեռնաշղթաների (Արեգունի, Սևան, Գեղամ, Վարդենիս և Փամբակ) լանջերը մինչև դրանց ջրբաժանները: Հետևաբար, ազգային պարկը բուֆերային գոտու հետ մեկտեղ ներառում է Գեղարքունիքի մարզը (4900 կմ²) իր բազմաթիվ բնակավայրերով և 270.000 բնակչությամբ:

«Սևան» ազգային պարկը ստեղծվել է 1978 թվականին (ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի թիվ 125 հրամանագիր, 14.03.1978 թ.): Նրա վերջնական նպատակը լիճը պաշտպանելն էր: Ազգային պարկը ներառում է լիճը և շրջակա տարածքները (24800 հա), որոնք մի քանի տասնամյակ առաջ ջրի տակ էին: Լիճ են թափվում 28 մեծ ու փոքր գետեր՝ Արգիճի, Մասրիկ, Գավառագետ, Կարճաղվյուր (Մակենիս), Վարդենիս, Ձկնագետ և այլն: Լճից դուրս է հոսում միայն Հրազդան (Զանգու) գետը: Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո Սևանա լիճը վճռորոշ դարձավ տնտեսության և էներգետիկայի զարգացման համար: Որոշվել է օգտագործել լճի դարավոր ջրային պաշարները և 50

տարում ցամաքեցնել Մեծ Սևանը: Աղետալի նախագիծը մեկնարկել է 1933 թ.: Սևան-Հրազդան կասկադը, որը ներառում է վեց հիդրոէլեկտրակայան, կառուցվել է էլեկտրաէներգիա արտադրելու և գյուղատնտեսական նշանակության հողերը ոռոգելու համար: Մինչ այդ Սևանա լիճը երիտասարդ օլիգոտրոֆ լիճ էր՝ մաքուր, թափանցիկ և էկոլոգիապես «մաքուր խմելու ջրով»: Ինչպես և աշխարհի մյուս քաղցրահամ լճերը, ակնկալվում էր, որ այն կծերանա շատ դանդաղ (բնական էվտրոֆիկացիայի պատճառով): Այնուամենայնիվ, խորհրդային ժամանակաշրջանի ավերիչ ջրի հետախուզման հետևանքները լճի ավեր նահանջեց՝ թողնելով մերկ տարածքներ և սպիտակ հողեր, որոնք նախկինում ծածկված էին ջրով: Նախկին Սևան կղզին վերածվել է թերակղզու, Մասրիկի դաշտի Ջիլի լիճը ցամաքել է, թողնելով միայն տորֆի փոքր տարածք: Սկսվեց Սևանա լճի արագ ծերացումը: Լճում օրգանական նյութերի, այն է՝ ֆիքսված ազոտի և ֆոսֆորի միացությունների ավելացումը տնտեսական գործունեության արդյունքում նպաստել է լճի ծերացմանը: 1963 թվականին սկսվեց լճի էվտրոֆիկացումը կամ ճահճացումը: Ջրի «ծաղկումը» առաջացել է կապտականաչ ջրիմուռների և բակտերիաների կտրուկ աճի պատճառով, ինչը հանգեցնում է ջրի գույնի և թափանցիկության փոփոխությանը: 1975-1978 թվականներին լիճը գտնվում էր ինտենսիվ էվտրոֆիկացիայի տակ: Ճահճանալու վտանգը տագնապալի դարձավ: Սևանա լճի խնդիրը առաջացել է որպես լճի էկոհամակարգի բնական հավասարակշռության մարդածին խանգարում:

Սևանա լիճը ռամսարի տեղանք է: Սևանա լճի Ռամսարի տեղամասը, որը նշանակվել է 1993 թվականին, զբաղեցնում է 490,231 հա տարածք, որը գտնվում է Գեղարքունիքի մարզում և ներառում է լճի ամբողջ հիդրոլոգիական համակարգը՝ ներառյալ ջրբաժանը, վտակները և արտահոսքը: Այստեղ գրանցվել է մոտ 1600 բուսատեսակ, այդ թվում՝ հազվագյուտ և էնդեմիկ տեսակներ: Տեղանքը կարևոր է այստեղ բնադրող, սնվող և/կամ հանգստացող ջրային թռչունների բազմաթիվ տեսակների համար, որոնցից մի քանիսը Հայաստանում վտանգված են:

Սևանա լճի ՊՏ 3700 հա արգելոցային գոտին բաղկացած է վեց արգելոցներից՝ Արտանիշ, Վարդենիս, Լիճք, Նորատուզ և Նորաշեն, ինչպես նաև մեծ գետերի հունների երկայնքով ձգվող այլ փոքր արգելավայրերից:

Բնական արգելոցներ «Սևան» ազգային պարկի տարածքում

Այգու արգելոցային գոտում կա 6 արգելոց՝ Արտանիշ, Լիճք, Նորատուզ, Գիլլի, Կարճաղբյուր, Նորաշեն և 10 արգելավայր:

«Նորաշեն».գտնվում է ազգային պարկի հյուսիս-արևմտյան մասում և զբաղեցնում է 839 հա տարածք, որից 341 հեկտարը հողատարածքն է, իսկ ջրայինը՝ 498 հա: Ընդհանուր երկարությունը 12,7 կմ է: Արգելոցի տարածքն ունի մոտ 3,9 կմ երկարություն և 3,0 կմ լայնություն: Արգելոցի նպատակն է ապահովել թռչունների բնականոն կյանքն ու բազմացումը (մասնավորապես՝ հայկական ճայը, որն այստեղ բնադրող միակ էնդեմիկ թռչունն է):

«Լիճք-Արգիճի».գտնվում է ազգային պարկի հարավ-արևմտյան մասում՝ Ծակքար, Լիճք և Արգիճի գետերի գետաբերանային հատվածներում և զբաղեցնում է 1175 հա տարածք, որից հողատարածքը՝ 482 հա, ջրայինը՝ 693 հա: Սահմանի ընդհանուր երկարությունը 13,3 կմ է: Արգելոցի տարածքն ունի մոտ 3,8 կմ երկարություն և 3,7 կմ լայնություն: Արգելոցի նպատակն է ապահովել Լիճք հանքային աղբյուրների, Արգիճ և Լիճք գետերի գետաբերանում գտնվող Արգիչ և Լիճք գետերի ճահճային և ջրային բուսականության պահպանումը, ինչպես նաև արժեքավոր և հազվագյուտ ձկնատեսակների բուծումը՝ ինչպիսին է Սեւանի իշխանը:

«**Գիլի**» գտնվում է ազգային պարկի հարավ-արևելյան մասում՝ Գիլի ջրանցքի, Մասրիկ և Գեղամասար գետերի գետաբերանում և զբաղեցնում է 1810 հա տարածք, որից 1325 հեկտարը հողատարածքն է, իսկ ջրայինը՝ 485 հա: Սահմանի ընդհանուր երկարությունը 23,3 կմ է: Արգելոցի տարածքն ունի մոտ 10,4 կմ երկարություն և 1,8 կմ լայնություն: Արգելոցի նպատակն է պաշտպանել Մասրիկ և Գեղամասար գետերի գետաբերանները արժեքավոր և հազվագյուտ ձկնատեսակների զարգացման համար, ինչպես նաև հարակից ճահիճների պաշտպանությունը որպես թռչնաբույն:

«**Արտանիշ**» գտնվում է ազգային պարկի արևելյան մասում՝ ընդգրկելով Արտանիշ թերակղզին և Արտանիշ ծովածոց թերակղզուն հարող հատվածը: Տարածքը զբաղեցնում է 3640 հա, որից 2142 հա հողատարածք, 1498 հա ջրային տարածք: Սահմանի ընդհանուր երկարությունը 25,9 կմ է: Արգելոցի տարածքն ունի մոտ 11,7 կմ երկարություն և 7,8 կմ լայնություն: Արգելոցի նպատակն է ապահովել Արտանիշ թերակղզու բազմաբնույթ ռելիեֆային բուսականությունը, գիհու նոսրանտառները, ինչպես նաև հազվագյուտ կենդանիները (հազվադեպ խայտաբղետ գորշ արջ և բեզուարյան այծ, ինչպես նաև ազնվական եղնիկ, վարազ և այլն): Ազգային պարկի տարածքում կան նաև «Գավառգետ» և «Գիհու կաղնու ռելիեֆային» արգելավայրեր՝ ավելի ցածր պահպանության ռեժիմով: Նրանք ունեն գրոսաշրջության համար անհրաժեշտ բոլոր ռեսուրսները և պահանջված են ակտիվ հանգստի սիրահարների կողմից: Տարածքների արդյունավետ օգտագործման համար անհրաժեշտ կլինի համապատասխան էկոտուրիզմի ենթակառուցվածք:

«**Գավառագետ**» գտնվում է Նորատուս թերակղզու ափին՝ ազգային պարկում և Գավառագետի գետաբերանում: Այն ընդգրկում է 845 հա տարածք, որից 552 հեկտարը հողատարածքն է, իսկ ջրայինը՝ 293 հա: Սահմանի ընդհանուր երկարությունը 26,4 կմ է: Սրբավայրն ունի մոտ 7,5 կմ երկարություն և 0,5-3,5 կմ լայնություն: Արգելավայրի նպատակն է ապահովել Գավառագետի գետաբերանում մնացորդային ավազանների պահպանությունը և Նորատուս թերակղզու ափին գտնվող թռչունների բները, ինչպես նաև արժեքավոր և հազվագյուտ ձկնատեսակների ձվադրումն ու զարգացումը:

«**Գիհու-կաղնու մասունք**» գտնվում է ազգային պարկի արևելյան մասում և տարածվում է Դարանակ գյուղից մինչև Զիլ գյուղ՝ մոտ 18 կմ երկարությամբ և 1,5-3,8 կմ լայնությամբ: Սրբավայրն ընդգրկում է տարածք|1807 հա. Տարածքը մասնատված է, կան տարբեր չափերի 5 հատվածներ, սահմանների ընդհանուր երկարությունը 55,0 կմ է: Արգելավայրի նպատակն է պաշտպանել Սևանի լեռնաշղթայի հարավ-արևմտյան լանջերին գիհու և կաղնու նոսր անտառները:

Սևանա լճի ջրասեր բուսականությունը (անոթավոր բույսերը) շատ հարուստ է: Հայաստանում աճող ջրային ծաղկաբույսերի 14 տեսակներից 9-ը 36 տեսակներից 19-ը հանդիպում են լճում: Հատկապես լավ ներկայացված է Շերեփուկախոտ/*Potamogeton* sp սեռը: և այլ ջրային բույսեր, ինչպիսիք են՝ Եղջերաստերև/*Ceratophyllum demersum*, *Myriophyllum verticillatum*, *Ranunculus kochii*, *Zannichellia palustris* և այլն: Ափամերձ տարածքը նեղ շերտի տեսքով շրջապատում է լիճը սոճու (*Pinus* sp.), բարդի (*Populus* sp.), փշատերև (*Elaeagnus* sp.), չիչխանի (*Hyppophae rhamnoides*) և այլ տեսակների արհեստական տնկարկներով: Խոտածածկը ներառում է ավազին հարմարեցված տեսակներ, ինչպիսիք են *Lactuca tatarica*, *Artemisia austriaca*, *Cleome iberica*, ինչպես նաև *Potentilla* sp. , *Carex* sp. and *Veronica* sp. բույսերի տեսակներ.

Արտանիշ թերակղզին ազգային պարկի ամենամեծ ցամաքային և լավագույն պահպանված տարածքներից մեկն է: Այն համարվում է բնության բացառիկ հուշարձան և

նշանակվել է որպես արգելոց: Տարբեր էքսպոզիցիայի լանջերը 2100-2200 մ բարձրությունների վրա՝ մոտ 2500 հա մակերեսով, ծածկված են յուրահատուկ բուսականությամբ: Առանձնահատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնում քարանձավներով հարավային քարքարոտ լանջը: Նախկինում ջրով ծածկված տարածքներն այժմ ծածկված են արհեստական անտառներով (սոճին, բարդի, չիչխան և այլն): Ավելի բարձր բարձունքներում կան գիհու տնկարկներ, որոնց գերակշռում է գիհր (*Juniper polycarpus*), ինչպես նաև վարդի (*Rosa sp*), ծորենի (*Berberis sp.*), *spirea* (*Spiraea sp.*), *astragalus* (*Astragalus sp.*) և փշերի խառնուրդը: (*Acantholimon sp.*): Բարձրագույն գոտու մարգագետնային բուսականությունը հարուստ է էնդեմիկ տեսակներով: Արտանիշի ծոցի ավերը Հայաստանում Վայրի ցորեն *Carex secale* (Willd. ex Wahlenb.) ցեղատեսակի միակ աճելավավայրն է: Սևանա լճի հարավ-արևմտյան ափին (Գեղամա-Վարդենիսի լեռնաշղթաներ) 1900-ական թթ. 2200 մ բարձրության վրա կան լեռնատափաստանային շրջաններում, որոնցում գերակշռում են *Festuca valesiaca*-ն և *Koeleria crispata*-ն: *Astragalus* և *Thymus* տեսակներ, որոնք վերացման սպառնալիքի տակ են գտնվում՝ գերշահագործման պատճառով: Ավելի բարձրադիր գոտիներում տափաստանները փոխարինվում են կենսաբազմազանությամբ հարուստ լեռնային մարգագետիններով, որտեղ գերակշռում է *Poaceae* բուսականությունը, աճում են այնպիսի տեսակներ, ինչպիսիք են *Festuca valesiaca*, *Festuca ovina*, *Carex humilis* և *Poa pratensis*: 2300 մ բարձրությունից բարձր ազգային պարկի բուսականությունը աստիճանաբար փոխվում է մերձալպյան մարգագետինների: Այստեղ աճող ամենատարածված ներկայացուցիչներն են՝ *Koeleria cristata*, *Poa alpina*, *Hordeum violaceum*, *Bromus variegatus*, *Scabiosa caucasica*: 2700-3200 մ բարձրությունները ծածկված են ալպիական մարգագետիններով և գորգերով, որոնց առկա են *Campanula tridentata*, *Taraxacum stevenii*, *Veronica gentianoides*, *Festuca ovina* և *Carex tristis* տեսակները:

Որոշ լեռնային կիրճերում տափաստանային թփերը հանդիպում են *Rosa spinosissima*, *Rosa canina* և *Spiraea crenata* տեսակների հետ: Տափաստանային թփերը լավ արտահայտված են լճի հյուսիս-արևելյան ափերին, Սևանի և Արեգունու լեռնաշղթաներում և Արտանիշ թերակղզում: Այստեղ հանդիպող տեսակներն են՝ *Sorbus kuznetsovii*, *Sorbus aucuparia*, *S. hajastana*, *S. graeca*, *Rosa spinosissima*, *Rosa canina*, *Spiraea crenata*, *Crataegus orientalis*, *Salix caprea* և այլն: Լճի հյուսիս-արևելյան ափի ստորին հատվածը՝ Արեգունի: Լճից հյուսիս գտնվող լեռները (Սանիի լեռնաշղթա) ծածկված են ենթատեսակների գերակշռությամբ տրազականոթ ոսկեգօծ *astragalus aureus*, *A. microcephalus* և *A. laguna*: 2000-2100 մ բարձրությունից տարածված է կաղնու մնացորդային անտառը (*Quercus macranthera*), չոր թփուտներով գիհիները, տափաստանային խոտը, ինչպես նաև մարգագետնային, մարգագետնատափաստանային բուսականությունը:

Գիհի նոսրանտառները մեծ տարածքներ են զբաղեցնում Զիլ, Դարանակ, Բաբաջան և Արտանիշ գյուղերի մոտ: Այստեղ գերակշռում են *Juniperus polycarpus* (*J. oblonga*) տեսակները, որոնք հանդիպում են ինչպես միայնակ, այնպես էլ խառը ծառերի մեջ: Գիհին ուղեկցում են այլ թփեր, ինչպիսիք են *spirea* *Spiraea crenata*, *S. hypericifolia*, *Sorbus hajastana*, *S. graeca*, կազակական գիհի (*Juniperus sabina*), սեղմված գիհի (*Juniperus depressa*) տեսակները զբաղեցնում են որոշ տարածքներ ենթալպյան գոտիներում և ալպյան լեռներում, իսկ երբեմն նույնիսկ տափաստանային գոտում: Ներգոնալ քարքարոտ բուսականությունը աճում է տնակներում, ժայռերի և ժայռերի վրա: Այն բավականին տարածված է Սևանա լճի ավազանում և հաճախ հանդիպում է լեռնաշխարհի որոշ հատվածներում: Լճի հարավային մասում առավել հաճախակի են ջրածահճային և լողալային տարածքները: Ծովինակ, Նորադուզ, Զոլաքար, Մարտունի, Լիճք գյուղերի մոտ կան փոքր ճահճային տարածքներ, որտեղ *Carex hirta*, *Cyperus longus*, *C. fuscus* և *Schoenopletan* կլաստերները: Լճի շրջակայքի ավազային տարածքը հիմնականում ծածկված է սերմերով, որոշ հատվածներ ճահճային են: Ճահճային տարածքների

բուսական աշխարհի կազմը հարուստ է մոլախոտերի բազմաթիվ տեսակներով: Ջրից ազատված տարածքները (լճի ջրի մակարդակի նվազման պատճառով) ծածկված են արհեստական տնկարկներով (սոճի, չիչխան և այլն):

Գիլի լճի մոտ նախկինում մշակվող հողատարածքներին կից պահպանվել են որոշ տափաստանային-ճահճային տարածքներ:

Հանգստի գոտին զբաղեցնում է 4200 հա ավամերձ տարածք: Այստեղ գործում են տարբեր հարմարություններ, ինչպիսիք են հյուրատները, հյուրանոցները, մասնավոր հանգստի օբյեկտները և այլ օբյեկտներ, որոնք տեղակայված են ամբողջ ավամերձ գոտու շուրջ, որոնք ավելի կենտրոնացած են լճի արևմտյան մասում: Հարմարավետ լողափերը, պատմաճարտարապետական և հնագույն ազգագրական հուշարձանները, ինչպես նաև գեղատեսիլ լանդշաֆտները լավ հնարավորություններ են տալիս էքսկուրսիաների և զբոսաշրջության համար: Տնտեսական գոտին ներառում է ձկնաբուծության և անտառային գործունեության տարածքներ: Ներկայումս թույլատրված է Սեւանի սպիտակ ձկան (*Coregonus lavratus*) եւ ոսկե ձկնիկի (*Carassius auratus*) ձկնորսությունը: Զարգանում է գետային խեցգետնի (*Astacus leptodactylus*) բուծումը: Լճի բուսական աշխարհը ներառում է ջրիմուռներ (*Chara*, *Spirogyra*, *Zygnemia*, *Euglena*, *Volvox*, *Oscillaria*, *Diatomeae* և այլն):

Տյորա և կենդանական աշխարհ

Տարբեր հասարակական կազմակերպությունների, ակադեմիական հաստատությունների և կամավորների աջակցությամբ «Սևանա լիճ» ազգային պարկը լայնածավալ հետազոտության է ենթարկվել: «Սևան» ազգային պարկում գրանցվել է անոթավոր բույսերի մոտ 1500 տեսակ, 70 լավ ուսումնասիրված փափկամարմիններ; 220 տեսակ բզեզ և 55 տեսակ թիթեռ; 4 տեսակ երկկենցաղներ, 16 տեսակ սողուններ և 9 տեսակ ձկներ, որոնցից 3-ը էնդեմիկ են: Սևանի իշխանը (*Salmo ischchan*) Սևանա լճի էնդեմիկ ձկնատեսակ է և կապված է գորշ իշխանի հետ: Ձուկը վտանգված է խորհրդային տարիներին լճում ներմուծված տարբեր միջավայրերի մրցակիցների, ինչպես նաև լճի ջրի մակարդակի փոփոխության պատճառով և ներկայումս գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում: Գոյություն ունի Սևանի իշխանի չորս ենթատեսակ. տարբերվում են միմյանցից մի շարք մորֆոլոգիական հատկանիշներով:

Սևանա լիճը KBA/IBA և Ռամսարի տեղամաս է: Այսպիսով, թռչունները կազմում են լճի կենդանական աշխարհի ևս մեկ կարևոր և հարուստ մասը: Ըստ Մ. Ադամյանի 2000թ. հրապարակած տվյալների՝ այգում կան ավելի քան 260 տեսակի թռչուններ, որոնցից 160-ը կանոնավոր բնադրում են այգում: Հայաստանում վերջերս (2022թ.) IBA-ի վերանայումը մեջբերել է «Այստեղ գրանցված է 291 տեսակ, որից 112 տեսակ բուծվում է, իսկ 179 տեսակ գրանցվել է միգրացիայի ժամանակ և ձմեռման ժամանակ, իսկ Սևանա լիճը կարևոր դեր է խաղում որպես չվող և ձմեռող թռչունների կանգար: Բազմանոց հիմնական տեսակներն են՝ Turtle Dove *Streptopelia turtur* (A1), Saker Falcon *Falco cherrug* (A1), Common Pochard *Aythya ferina* (A1), Marbled Teal *Marmaronetta angustirostris* (A1), Գետնագույն ցողունը *Aythya nyroca* (*Blaellus Vanaell*), և հայկական ճայ *Larus armennicus* (A4, B1b, B3a). Միգրացիայի ժամանակ՝

Լճի մակարդակի անկումից շատ են տուժել թռչունների ապրելավայրերը, այդ թվում՝ Սևանա լիճը, գետաբերանները և ավամերձ ճահիճները. լեռնատափաստանային բուսականությունը պահպանվել է միայն նախկին կղզու բլրի գագաթին:

Ինչ վերաբերում է կաթնասուններին, ապա Սևանի այգու լեռնային տափաստաններում տարածված տեսակներն են, օրինակ՝ հյուսիսում կարմիր եղջերուն, նապաստակը, աղվեսը, խայտաքիս, կզաքիսը և գայլը (ի թիվս այլոց): Շատ հազվադեպ կարելի է տեսնել վայրի խոզ, գորշ արջ և լուսան: Բեզոարյան այծը վերջին տարիներին չի գրանցվել, թեև տեսակը պատմականորեն բնակվել է տարածաշրջանում, և ենթադրվում է, որ շատ փոքր պոպուլյացիա/կլաստեր դեռ գոյություն ունի Արտանիշ թերակղզու բարձր լեռների լանջերին:

Գնդասար IBA/KBA (ներառյալ Արգիճի գետի վերին հոսանքը)

Տեղանքը գտնվում է Վարդենիսի լեռնաշղթայի լանջերին, ծովի մակարդակից 1894-2873 մ բարձրության վրա: Այն գնահատվել է որպես IBA 2002 թվականին: ԿՏԲ-ի տարածքը պատկանում է համայնքին և դրա մոտ 40%-ը տրվում է մասնավոր ընկերության՝ որպես երկարաժամկետ վարձավճար: ԿԹՏ-ը գտնվում է լեռնաշղթայի հարավային լանջերին, իսկ ստորին հատվածը ծածկված է թփուտներով, որոնք հերթափոխվում են չոր լեռնատափաստանային տարածքներով: Բարձրության աճի հետ լանդշաֆտը փոխվում է դեպի խոտածածկ լեռնատափաստան, այնուհետև մարգագետիններ, ապա ենթալպյան գորգեր: Գնդասարի ԿԹՏ-ի խորդուբորդ տեղանքը հարուստ է ժայռերով, ծերպերով և սողանքներով, իսկ մեջտեղում փորագրված է մի քանի խոր ձորերով: Մինչ ստորին հատվածում հանդիպում են գիհու հազվագյուտ անտառներ, բազմաթիվ կիրճերում կան սաղարթավոր անտառների մնացորդներ:

Տարածքում գրանցված է թռչունների 123 տեսակ, որոնցից 84-ը բազմանում են, իսկ 39-ը հանդիպում են միգրացիայի ժամանակ կամ հայտնաբերվել են բազմացման շրջանում՝ այս տեղանքը որպես կեր փնտրելու տիրույթի մաս [4]: Գնդասարի տարածքը կարևոր է բարձր լեռնային տեսակների պոպուլյացիաների բազմացման համար, ինչպիսիք են կասպյան ձնծաղիկը *Tetraogallus caspius* (B1b), Alpine Accentor *Prunella collaris* (B1b), բոսորագույն թևավոր Finch *Rhodopechys sanguineus* (B1b) և Սպիտակաթև ձնագեղձը (B1) . Ճախրող միգրանտները, ինչպես արագիլները, կռունկները և գիշատիչները, երբեմն հավաքվում են այստեղ՝ երբեմն հասնելով B3c չափանիշների շեմին:

Տարածքը հիմնականում օգտագործվում է որպես արոտավայր՝ շրջակա համայնքների կողմից քոչվորների արածեցման համար: Ավելի փոքր բաժին է հատկացվում խոտհունձի համար: Տարածքը ներառված է հասարակական որսորդական հողերի մեջ: Ցածր բարձրության վրա Գնդասարի ԿԹՏ բնական խոտհարքերը տուժում են արոտավայրերի ինտենսիվ օգտագործումից, որն առաջացնում է գերարածեցում և հողի էրոզիայի բոլոր հետագա խնդիրներով, ինչը հատկապես վտանգավոր է այս գառիթափ տարածքում: Լրացուցիչ սպառնալիքները գալիս են որսագողությունից, քանի որ որսի վերահսկողության մակարդակը էապես ցածր է:

Տարածքը ճանաչվում է որպես KBA: Նշվում է, որ Գնդասարի ԿԹՏ-ը պահպանվում է «Սևանա լիճ» ազգային պարկի տակ, սակայն այս վայրերի միջև համընկնումը չկա: Տարածքն ընդգրկում է ենթալպյան տարածքի ընդամենը մի փոքր մասը՝ բարձր լեռնային տեսակների զգալի մասը թողնելով դրսուտ: Հետևաբար, խորհուրդ է տրվում մի փոքր ընդլայնել ԿԹՏ-ի սահմանները՝ ապահովելու ենթալպյան թռչունների ենթապոպուլյացիաների ավելի լիարժեք ներգրավվածությունը:

Ապրելավայրերի և տեսակների պաշտպանության համար կարևոր է պաշտոնապես ճանաչել տարածքը որպես Էմերալդ տարածք, այնուհետև մշակել դրա կառավարման պլանը, որը կարող է դիտարկել կենսամիջավայրին հարմար արածեցման սխեմաներ և

աջակցել այս տարածքում վայրի բնության զբոսաշրջության զարգացմանը՝ այդպիսով ապահովելով անհրաժեշտ աջակցությունը: շրջակա համայնքները և հրահրել տեղական հյուրընկալության ծառայությունների զարգացումը էկոտուրիզմի չափանիշներին համապատասխան: Վայրի բնության զբոսաշրջությունից ստացված եկամուտները կարող են օգտագործվել տարածքի պահպանության համար՝ այդպիսով ապահովելով անհետացող թռչունների և կաթնասունների պաշտպանությունը որսագողությունից:

«Գիհու նոսրանտառային» պետական արգելոց

«Գիհու նոսրանտառային» պետական արգելավայրը ստեղծվել է ՀԽՍՀ ԻՊ 1958 թվականի սեպտեմբերի 13-ի թիվ 341 որոշմամբ, որը գտնվում է Հայաստանի Հանրապետության Գեղարքունիքի մարզում՝ Արեգունու և Սևանի լեռնաշղթաներում: Այն ձգվում է 3312 հա-ի վրա: «Գիհի «Պետական արգելավայրը գտնվում է Շրջակա միջավայրի նախարարության «Մեւան» ազգային պարկ ՊՈԱԿ-ի ենթակայության տակ, ընդգրկված է «Մեւան» ազգային պարկի կազմում՝ որպես արգելավայր:

«Գիհու նոսրանտառային» պետական արգելավայրի ստեղծման նպատակն է պահպանել գիհու բնական վերարտադրողական նոսրանտառները, դրանց կարևոր արժեքավոր կենսամիջավայրերը և բնական էկոհամակարգերի պահպանումը: Գիհի և կաղնու թափանցիկ անտառներով լեռնային լանդշաֆտը պատմականորեն բնակեցված է եղել Բեգոարյան այծով, որն այլևս չի նկատվել այստեղ նույնիսկ տարիների ընթացքում: Չնայած գործող օրենքներին և կանոնակարգերին, որոնք սահմանում են տարածքի խիստ պահպանվող ռեժիմ, գյուղատնտեսությունը ունեցություն է կատարում արգելավայրի նկատմամբ՝ հարակից արոտավայրերում և թափանցիկ անտառներում ապօրինի արածեցում իրականացնելով, որն էլ մեծ սպառնալիք է հանդիսանում կենսաբազմազանության համար:

«Հեր-Հեր» պետական արգելավայր

«Հեր-Հեր» պետական արգելավայրը հիմնադրվել է 1958 թվականին ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի կողմից: սեպտեմբերի 13, թիվ 341: Գտնվում է Արփա գետի աջ վտակին, Հարավային Հայաստանի Վայոց Ձորի մարզում, Հեր-Հեր ավազանում, 1400-2000 մ բարձրության վրա, զբաղեցնում է 6139 հա տարածք: .

«Հեր-Հեր» պետական արգելավայրը գտնվում է ՀՀ բնապահպանության նախարարության «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի «Եղեգնաձորի» անտառտնտեսության մասնաճյուղի ենթակայության տակ:

Լանդշաֆտում գերակշռում են գիհու չոր նոսր անտառները՝ *Juniperus oblonga* և *Juniperus polycarpus*, ինչպես նաև տանձի (*Pyrus sp*) ցեղի տարբեր տեսակներ, որոնք գերակշռում են լայնատերև գիհու էկոհամակարգում: Անտառահատված տարածքները ծածկված են չոր տափաստանային բուսականությամբ: Արգելավայրի բուսականության մեջ աճում են բույսերի շատ քիչ տեսակներ, այդ թվում՝ մշակովի բույսերի մի շարք վայրի ազգակիցներ, ինչպիսիք են Արարատյան ցորենը (*Triticum araraticum*), *T. boeoticum*, *Secale vavilovii*, ոսպ *Lens orientalis*), սպանախը (*Spinacia tetrandra*), Տանձի տասը տեսակ (*Pyrus sp.*), այդ թվում՝ Հայաստանի նեղ էնդեմիկ տանձատեսակը (*Pyrus gergerana*): Արգելավայրը չունի հատուկ կառավարման անձնակազմի միավոր, կառավարման պլան, կանոնադրություն և կառավարության կողմից հաստատված սահմանների նկարագրություն: Օրենսդրության համաձայն՝ կառավարումն իրականացնում է ՀՀ բնապահպանության նախարարության «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի «Եղեգնաձոր» անտառտնտեսության մասնաճյուղը, սակայն

անհասկանալի է, թե ոլորտում որքանով է հաջողված մոնիթորինգի և իրավապահ մարմինների իրավասությունների իրականացումը տվյալ դաշտում:

Ջերմուկի անտառ պետական արգելավայր

Ջերմուկի անտառ պետական արգելավայրը ստեղծվել է 1958 թվականին Հայկական ԽՍՀ Մինիստրների խորհրդի կողմից՝ սեպտեմբերի 13, թիվ 341 որոշմամբ: Գտնվում է Արփա գետի վերին հոսանքում՝ Հայաստանի Վայոց ձորի մարզում, 1100-2800 մ բարձրության վրա և զբաղեցնում է 3865 հա տարածք: Ջերմուկի անտառ պետական արգելավայրը գտնվում է ՀՀ բնապահպանության նախարարության «Հայաստան» ՊՈԱԿ-ի «Եղեգնաձոր» անտառտնտեսության մասնաճյուղի ենթակայության տակ:

Լանդշաֆտը ներկայացված է կաղնու անտառով (*Quercus macranthera*)՝ Վայոց ձորի խառը անտառների բնորոշ տեսակային կազմով: Փոքր տարածքները ծածկված են նոսր անտառներով, որոնցում գերակշռում են վայրի տանձենու տարբեր տեսակները, ինչպես նաև ժայռոտ բնակավայրերը և երկրորդական մարգագետինները: Արգելավայրում հայտնաբերվել են (*Pyrus*) ցեղի մի շարք 14 տեսակներ. Կան նաև մի շարք շատ դեկորատիվ տեսակներ, ինչպիսիք են *Nectaroscordum tripedale*, *Sambucus tigranii*, *Gladiolus kotschyanus*, *Lilium armenum*: Արգելավայրը չունի կառավարության կողմից հաստատված կառավարման պլան, կանոնադրություն և սահմանների նկարագրություն: Ինչպես Հեր-Հեր արգելավայրի դեպքում, այնպես էլ այս դեպքում կառավարումն իրականացնում է ՀՀ բնապահպանության նախարարության «Հայաստան» ՊՈԱԿ-ի «Եղեգնաձոր» անտառտնտեսության մասնաճյուղը, որոնց հիմնական սպառնալիքներն են անտառահատումները, ապօրինի հողօգտագործումը և հանքարդյունաբերությունը:

Ջերմուկի հիդրոլոգիական պետական արգելավայր

Ջերմուկի հիդրոլոգիական պետական արգելավայրը ստեղծվել է ՀՀ կառավարության 2009 թվականի սեպտեմբերի 17-ի թիվ 1063-Ն որոշմամբ ներառելով Արփա գետի վերին ջրհավաք ավազանի բնական էկոհամակարգերի, այդ թվում՝ կենսաբազմազանության, եզակի բնական հուշարձաններ, հանքային ջրերի տաք աղբյուրներ: Պահպանման, բնական վերարտադրության համար: Գտնվում է Վայոց ձորի մարզի Արփա գետի վերին հոսանքի ջրհավաք ավազանի տարածքում՝ ակունքից մինչև «Ջերմուկ» առողջարանի ջրաբանական կետ՝ 1100-2800 մ բարձրությունների վրա:

Ջերմուկի հիդրոլոգիական պետական արգելավայրը գտնվում է ՀՀ բնապահպանության նախարարության «Պահուստային համալիր» ՊՈԱԿ-ի ենթակայության տակ: Արգելավայրի հիմնական նպատակն է պաշտպանել հանքային աղբյուրների տաք աղբյուրները:

Ջերմուկի հիդրոլոգիական պետական արգելավայրի մակերեսը կազմում է 17370,66 հա:

Ջերմուկի հիդրոլոգիական պետական արգելավայրի պահպանության օբյեկտներն են բնական հանքային ջրերի տաք աղբյուրները, տարածքի բնական էկոհամակարգերը, այդ թվում՝ կենսաբազմազանությունը: Տարածքը պատկանում է Հայաստանի Դարավազյազի ֆլորիստիկական շրջանին: Արգելավայրի բուսածածկույթի հիմնական տեսակը՝ ալպյան մարգագետիններն ու խոնավ տարածքները: Արգելավայրն ունի կանոնադրություն. սահմանների նկարագրությունը և այն գտնվում է Շրջակա միջավայրի նախարարության իրավասության ներքո, բայց չունի կառավարման պլան և նվիրված դեկավար անձնակազմ՝ ֆինանսական ռեսուրսների սղության պատճառով:

Եղեգնաձոր /Եղեգիս/ Պետական արգելավայր

Եղեգնաձորի պետական արգելավայրը ստեղծվել է 1971 թվականին ՀԽՍՀ Մինիստրների խորհրդի կողմից նոյեմբերի 16-ի թիվ 375 որոշմամբ, գտնվում է Արփա գետի աջ վտակի վրա՝ Հարավային Հայաստանի Վայոց Ձորի մարզում, ավազանում: Եղեգիս գետը 1200-

2800 մ բարձրությունների վրա: Եղեգնաձորի պետական արգելավայրը գտնվում է ՀՀ բնապահպանության նախարարության «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի «Եղեգնաձոր» անտառտնտեսության մասնաճյուղի ենթակայության տակ: Եղեգնաձորի պետական արգելավայրի մակերեսը կազմում է 4200 հա:

Արգելավայրի հիմնական նպատակն է պահպանել արգելավայրի բնական, գիտական, պատմական, մշակութային և տնտեսական արժեքը, դրա բաղադրամասերը՝ հազվագյուտ, արժեքավոր կենդանիներ՝ բեզոարյան այծ, հայկական մուֆլոն, արևելասիական ընձառյուծ, ինչպես նաև բնական պահպանությունն ու վայրի ցորենի մեծ տեսականի անվտանգ օգտագործումը:

Լանդշաֆտը հարուստ է վեգետացիայի բազմազան համայնքներով: Կան տափաստանային համայնքներ՝ *Stipa capillata*, *S. pennata*, *S. pulcherrima*, *Festuca valesiaca*, *Bothriochloa schaeum* Juniper, գիհի polycarpus), գիհու համայնքներ՝ *Juniperus oblonga*, տափաստանային թփեր՝ *Spiraea hypericifolia*, *Berberis iorientalis*, *B. orientalis*, *B. Rosa* sp և այլն, տափաստանային ենթանտառի անտառային մնացորդներ՝ *Prunus divaricata*, *Euonymus latifolius*, *Fraxinus excelsior*, *F. rotundifolia*, վայրի տանձ (*Pyrus* sp.) և այլն: Այստեղ աճում է վայրի տանձի մոտ 10 տեսակ:

Արգելավայրը չունի կառավարության կողմից հաստատված կառավարման պլան, կանոնադրություն և սահմանների նկարագիր: Պաշտպանությունը տրամադրվում է «ՀՀ բնապահպանության նախարարության «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի Եղեգնաձորի անտառտնտեսություն.

Ջերմուկ ԿԹՏ տարածքը պատկանում է տեղական համայնքներին, իսկ մնացածը պատկանում է Ջերմուկի հիդրոլոգիական, Ջերմուկի անտառ և Հերիեր բաց անտառային պետական արգելավայրերին: ԿԹԹ-ի բնակավայրերը փոխվում են կիսաանապատից բարձրության բարձրացման, գիհու անտառների միջով անցնելու, կաղնու գերիշխող սաղարթավոր անտառի մեջ մտնելու և ենթալայան գորգերի մեջ անցնելու հետ մեկտեղ: Իր ճանապարհին Արփա գետը հոսում է կիրճում, որը ձևավորվել է բարձր ժայռերով, կիրճերով և սողանքներով: Տարածքում գրանցված է թռչունների 170 տեսակ, որոնցից 125-ը բազմանում են, իսկ 45-ը հանդիպում են միգրացիայի ժամանակ կամ հայտնաբերվել են բազմացման շրջանում՝ այս տեղանքը որպես կեր փնտրելու տիրույթի մաս: Ջերմուկի տարածքը կարևոր է մի քանի գիշատիչ թռչունների պոպուլյացիաների բազմացման համար, ինչպիսիք են եգիպտական անգղը (A1), մորուքավոր անգղը (B1a), ոսկե արծիվը (B1b), ցորենի բազեն (B1b) և արծիվ անգղը (B1b):⁶⁹

Նորավանքի ԿԲԱ (ընդգրկված է Արփայի ԿԲԱ-ում) գտնվում է Վայոց ձորի մարզում՝ Վայքի լեռների լանջերին Արփա գետից ծովի մակարդակից մոտ 935 մ բարձրության վրա: Տարածքի լանդշաֆտը առանձնանում է ափամերձ թփուտներով, կիսաանապատային և գիհու անտառներով մինչև չոր լեռնային տափաստաններ և մեզոֆիլ մարգագետիններ: Տարածքը հերթափոխվում է երկու խոշոր ձորերով՝ մինչև 200 մ բարձրությամբ ժայռերով: Ծովափնյա թփուտներում գերակշռում են Պոպուլուսը, Ռուբուսը և Փրագմիտները; կիսաանապատները ներկայացված են *Atraphaxis*, *Amygdalus* և *Rhamnus pallasii*-ով; գիհու անտառներում գերակշռում են *Juniperus polycarpus*, *Pyrus* և *Crataegus*; տափաստանային տարածքները ներկայացված են լոբազգիների զգալի ներկայացվածությամբ խոտաբույսերով, ինչպես նաև *Astracantha*-ով և *Onobrychis cornuta*-ով; և, ի վերջո, մարգագետինները ներկայացված են խոտաբույսերի և խոտերի լայն տեսականիով: Ընդհանուր առմամբ, այստեղ գրանցված է թռչունների 146 տեսակ, Դրանցից 100 տեսակ բազմանում է, իսկ 46 տեսակ գաղթում է տարածքով կամ ձմեռում է այստեղ: Տեղանքը

⁶⁹ <https://medwinpublishers.com/IZAB/revision-of-important-bird-and-biodiversity-areas-of-armenia.pdf>

հանդիսանում է կարևորագույն վայր եգիպտական անգղի (A1), մորուքավոր անգղի (B1a), կարճ մատով օձի արծվի (B1b), լևանտ ճնճղուկի (B1b), ոսկե արծվի (B1b) և արծվի (B1b) բազմացման համար: Տարածքը գտնվում է համայնքային հողերում, որոնց մի մասը հատկացվել է Արփայի պահպանվող լանդշաֆտին՝ միջհամայնքային պահպանվող տարածքին: Մնացած տարածքն օգտագործվում է այգեգործության և անասնապահության համար: Այստեղ հիմնական վտանգներն են ինտենսիվ արածեցումը, անվերահսկելի հնձումը և պտղատու այգիների տակ ապրելավայրերի ոչ համակարգված վերափոխումը: Հայտնաբերվել է որսագողության որոշ ձևեր և՛ որսի պաշտոնական սեզոնից դուրս գտնվող որսի թռչունների, և՛ որպես մրցանակ: Մեկ այլ սպառնալիք ծագում է մարդկանց կողմից առաջացած հրդեհներից, տեղի բնակիչները հաճախ այրում են *Astracantha* spp. և *Onobrychis cornuta* թփեր՝ կամ արագ կրակ պատրաստելու համար, կամ պարզապես զվարճանալու համար: Նման սովորությունը կարող է տարածքում լայնածավալ հրդեհ առաջացնել, ինչպես դա տեղի ունեցավ Վայք համայնքներում: Բնության համաշխարհային հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակը հաջողությամբ նպաստել է Արփա միջհամայնքային հիմնադրամի հետ համայնքային համաձայնագրերին՝ աջակցելու Արենիում և Խաչիկում ԿՏԲ-ի որոշ հատվածների կենսաբազմազանության կառավարմանը: 2016 թվականին տարածքը նշանակվել է որպես «Գնիշիկի պահպանվող լանդշաֆտ» էմերալդ տեղանք, իսկ 2017-2018 թվականներին ընդգրկվել է Արփայի ԿԲԱ-ում և ներառվել Էկոտարածաշրջանային պահպանության պլանում: Պահպանման հաջորդ քայլը Էմերալդ տեղանքի պաշտոնական նշանակումն է և Բնության համաշխարհային հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակը հաջողությամբ նպաստել է Արփա միջհամայնքային հիմնադրամի հետ համայնքային համաձայնագրերին՝ աջակցելու Արենիում և Խաչիկում ԿՏԲ-ի որոշ հատվածների կենսաբազմազանության կառավարմանը: *Կառավարման պլանը պետք է հաշվի առնի տարածքի պատմական, մշակութային և բնության զբոսաշրջության լայն հնարավորությունները, ներառյալ թռչնադիտարկումը և թիթեռնիկները, ինչպես նաև տեղական գյուղական համայնքների շահերը:*

Հավելված 20. Գյուղատնտեսության ոլորտի ելակետային և տեխնիկատնտեսական հիմնավորում 3-րդ արդյունքի համար

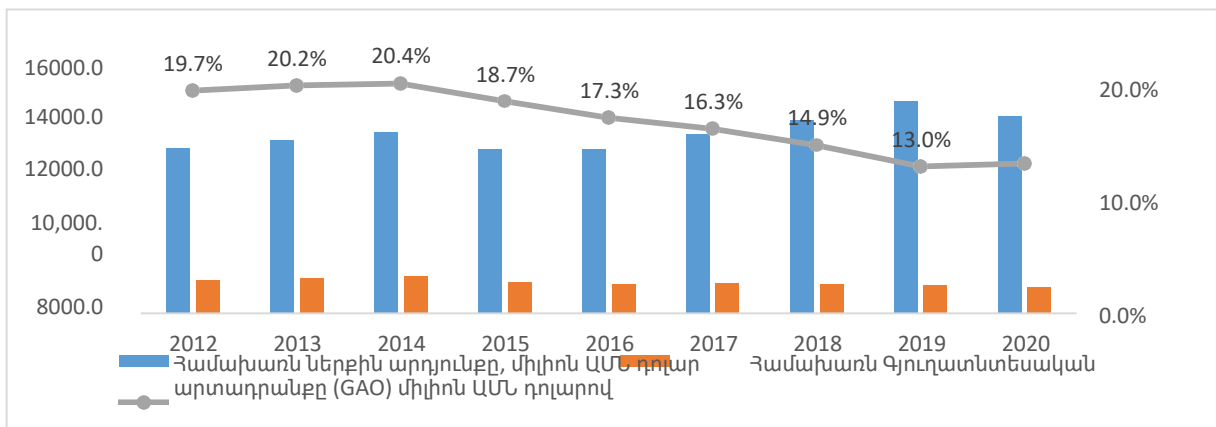
Գյուղատնտեսության ոլորտ

Երկրի մեծ մասը բարձր լեռնային սարահարթ է՝ վարելահողերի սահմանափակ տարածքով: Գյուղատնտեսական հասանելի 2,05 մլն հա հողատարածքից մոտ կեսը ներկայացված է լեռնային արոտավայրերով: Գյուղատնտեսական նշանակության հողերի միայն 25%-ն է (505000 հա) հարմար ինտենսիվ գյուղատնտեսության համար, որից 446700 հա-ն օգտագործվում է միայն, իսկ 57700 հա-ը՝ բազմամյա մշակաբույսերի համար: Մշտական արոտները կազմում են ևս 121,700 հա: Գյուղատնտեսական հողատարածքների 30%-ից պակասը ոռոգվում է, ընդ որում 110000 հա-ն հաղորդում է Ջրային պետական կոմիտեն, իսկ 92200 հա-ը՝ գյուղատնտեսության մարդահամարում:

Մարդահամարի տվյալների հիման վրա ոռոգելի հողերը կազմում են բուսաբուծության ընդհանուր արժեքի մոտ 45%-ը: Կլիման ցամաքային է, տաք ամառներով և ցուրտ ձմեռներով: Անձրևները ցածր են՝ ցածր շրջաններում 250 մմ-ից մինչև լեռներում՝ ավելի քան 800 մմ: Ոռոգման սահմանափակ տարածքը հիմնական խոչընդոտ է, և այս խնդիրը կխորանա կլիմայի փոփոխության հետևանքով առաջացած ջրային սթրեսի պայմաններում, քանի որ ոռոգման համար ջրի մատակարարումը կնվազի, իսկ ոռոգման պահանջարկը կաճի: Գերակշռում են փոքրածավալ, կիսակենցաղային տնտեսությունները: Գյուղատնտեսության ոլորտը հիմնականում պայմանավորված է կիսաբաց ֆերմաների արտադրողականության բարձրացմամբ, այլ ոչ թե բարելավված տեխնոլոգիաների համատարած ընդունմամբ և դեպի ժամանակակից գյուղատնտեսություն անցումով: Գյուղատնտեսության ոլորտում զբաղվածությունը 1991 թվականի 44,69%-ից նվազել է մինչև 24:

Հայաստանի տնտեսական զարգացման ընդհանուր միտումը մինչև COVID-19 համաճարակը դրական է եղել՝ բարձր տնտեսական աճի տեմպերով, արտահանման կայուն աճով, գործազրկության նվազմամբ և մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի աճով մարզերի մեծ մասում: Վերջին երեք տարիների կայուն աճից հետո, որը շարունակվել է նաև 2020 թվականի առաջին երկու ամիսներին, իրավիճակը փոխվել է COVID-19 համաճարակից հետո: ՀՀ Ազգային վիճակագրական կոմիտեի հրապարակումների համաձայն՝ 2020 թվականին ՀՆԱ-ն 2019 թվականի ՀՆԱ-ի համեմատ նվազել է շուրջ 5,8%-ով: Անհերքելի փաստ է, որ Հայաստանում գյուղատնտեսությունը գյուղական միջավայրի և ներդրման առումով կարևորագույն ոլորտն է երկրի Համախառն ներքին արդյունքի առումով (ՀՆԱ): Այնուամենայնիվ, հետևելով ՀՆԱ-ի նվազման միտումին, Ընդհանուր առմամբ 2020 թվականին Գյուղատնտեսական համախառն արտադրանքը (ԳԱՕ) կազմել է 1,675 մլն դոլար՝ բուսաբուծությունը՝ մինչև 47%, անասնաբուծությունը՝ 53%:

Նկար 1. ՀՆԱ-ի և համախառն գյուղատնտեսական արտադրանքի ծավալը

Հայաստանի գյուղատնտեսության ոլորտը հնարավորություն ունի հենվելու մի քանի եզակի մրցակցային առավելությունների վրա, ինչպիսիք են արտոնյալ մուտքը դեպի Եվրասիական տնտեսական միության (ԵԱՏՄ) մեծ շուկա, ի լրումն, որը նախատեսում է մուտք գործել ԵՄ, Ճապոնիա, Մերձավոր Արևելքի և Հյուսիսային Ամերիկայի շուկաներ. կոմպակտ աշխարհագրական հետք՝ քաղաքային և գյուղական շուկաների միջև սերտ հարևանությամբ. բարձրարժեք բույսերի երկարատև վեգետացիայի շրջան, բարենպաստ ագրոկլիմայական գոտիներ՝ երկար աճող սեզոններով և գյուղատնտեսական մթերքների վաղ բերքահավաքի ժամկետներով. հարուստ ագրոնոմիական ժառանգություն՝ որպես խաղողագործության և այնպիսի ապրանքների համաշխարհային ծննդավայր, ինչպիսիք են ծիրանն ու կեռասը. և, ամենակարևորը, բարենպաստ էկոլոգիական պայմաններ՝ բարձրորակ ջրով և բարձրադիր հողերով, որոնք հնարավորություն են տալիս արտադրել յուրահատուկ համեղ և բնական արտադրանք: Մյուս կողմից, Հայաստանի գյուղատնտեսության ոլորտը տուժում է ցածր արտադրողականությունից՝ պայմանավորված բազմաթիվ գործոններով, այդ թվում՝ ոռոգվող հողերի սահմանափակմամբ, անբավարար ենթակառուցվածքներով, ֆինանսավորման սահմանափակ հասանելիությամբ, արդյունավետ տեխնոլոգիաների պակասով, բնական վտանգների նկատմամբ խոցելիությամբ և շուկայի թերզարգացած մեխանիզմներով:

COVID-19-ի ազդեցությունը գյուղատնտեսության ոլորտի վրա

(հատված «Մենդի համակարգերի փոխակերպման ազգային ուսումնասիրություն 2030» վերնագրով ուսումնասիրությունից⁷⁰)

Հայաստանի կառավարությունը կիրառել է ոչ սակագնային միջոցներ՝ համաճարակի տարածումը զսպելու, մատակարարման պակասը կանխելու և մատակարարման շղթայի խափանումները նվազեցնելու համար: Առաջին ակիբի ընթացքում COVID-19-ի զսպման սահմանափակումները զգալիորեն բարդացրել են գյուղատնտեսական ապրանքների լոգիստիկան և բաշխումը և որոշակի խափանումներ են առաջացրել մատակարարման շղթայում: Քանի որ Հայաստանի արտաքին առևտուրը մեծապես կախված է ավտոմոբիլային տրանսպորտից, սահմանների փակումը և ճանապարհորդության սահմանափակումները ուռճացրին տրանսպորտային ծախսերը և զգալի ուշացումներ առաջացրին:

Այնուամենայնիվ, այս սահմանափակումների ազդեցությունը կախված էր նպատակակետ երկրից: Օրինակ, Իրանի հետ սահմանների փակումը և ազգային ճանապարհորդության արգելքը լրջորեն խաթարեցին արտահանումը, որն իրականացվում էր օդային ճանապարհով: Հիմնական ազդեցությունը տեղի է ունեցել ներքին տեղաշարժի սահմանափակումների տեսքով՝ արգելափակման միջոցառումների սկզբում: Կաթնամթերքի վերամշակումով զբաղվող հարցվողներից մեկը հայտնել է, որ 2020 թվականի մարտ-ապրիլին հասարակական տրանսպորտը դադարեցվել է ճամփորդական սահմանափակումների պատճառով: Ուստի, ամենօրյա մասնավոր փոխադրումների կազմակերպման պատճառով վերամշակողները ստիպված են եղել հավելյալ ծախսեր կրել: Առաջին խիստ արգելափակման միջոցառումները իրականացվեցին 2020 թվականի գարնանը, որոնք մեղմացվել են 2020 թվականի մայիսին, հանգեցրել են երկու ամսով ընդհատումների՝ ներմուծումների ներհոսքի: Այնուամենայնիվ, սահմանային մաքսային ծառայությունների հետ կապված ապրանքների ներմուծման այս ուշացումները չեն խաթարել գյուղատնտեսական մթերքների մատակարարումը, քանի որ տեղական մատակարարների և վերամշակողների մեծ մասը տնօրինում է պաշարները: Օրինակ, հարցմանը մասնակցած

⁷⁰ https://summitdialogues.org/wp-content/uploads/2021/09/Armenia_National-Pathway_2021_En.pdf

կաթնամթերքի վերամշակողը զեկուցեց, որ սեփական պաշարները կարող են թույլ տալ նրան աշխատել առանց լրացուցիչ միջոցներ ձեռք բերելու վեց ամսով, եթե արգելափակման միջոցառումները երկարացվեին: Քանի որ արգելափակման միջոցառումները թեթևացվել են, գյուղատնտեսական և ոլորտային գործունեությունը և տեղաշարժերը գյուղական վայրերում թույլատրվել են, եթե դրանք կապված են գյուղատնտեսության հետ: Ներդրումների մատակարարումն ավելի լուրջ վնաս է հասցվել Հայաստանի տրանսպորտային ուղիների սահմանափակ հասանելիությանը և գործընկեր երկրներում արգելափակման միջոցառումներին (UNECE 2020):

2020 թվականին COVID-19-ի գսպման միջոցառումների շնորհիվ գինու սպառումը նվազել է ինչպես ներքին, հիմնականում HoReCa հատվածի փակմամբ և զբոսաշրջիկների անկմամբ, այնպես էլ արտաքին շուկաներում, օրինակ՝ Ռուսաստանում:

Արդյունքում հայկական գինեգործական ընկերությունները գործել են միայն կես հզորությամբ կամ ընդհանրապես խաղող չեն մթերել գինու արտադրության համար: Փորձագիտական հարցազրույցները ցույց տվեցին, որ գինի արտադրողները ստիպված են եղել նվազեցնել ֆերմերներից իրենց գնումները, քանի որ ներքին և արտաքին շուկաներում նրանց վաճառքը կրճատվել է: Հիմնվելով տարբեր միջազգային կազմակերպությունների կողմից անցկացված հարցումների վրա՝ այս դեպքի ուսումնասիրության համար մշակվել է Diet Survey-COVID-19 հարցաթերթիկը⁷¹. Այս հարցումներից 471-ը իրականացվել էր երկրի չափահաս (18-65 տարեկան) շրջանում և տարեց (66 տարեկան և բարձր) բնակչության շրջանում: Հետազոտության արդյունքներն ընդգծում են այն փաստը, որ արտակարգ դրության պայմաններում երկրի բնակչության մեծամասնությունը սննդի առկայության հետ կապված որևէ խնդրի չի հանդիպել: Այնուամենայնիվ, մարդկանց 29,9 տոկոսը ունեցել է սննդի դեֆիցիտ, իսկ 42,5 տոկոսը ստիպված է եղել փոխել իր սիրած սնունդը ավելի էժան այլընտրանքով՝ ֆինանսական պատճառներով: Ընդհանուր առմամբ, COVID-19-ի մեկուսացման ընթացքում երկրի բնակչության սննդային սովորույթներն ավելի մեծ չափով վատթարացել են, քան ավելի զարգացած երկրներում:

Ուկրաինայում գինված հալամարտության հետևանքով հնարավոր ազդեցությունները
(հատված ՄԱԶԾ հայաստանյան համառոտագրից)

Ռուսաստանի Դաշնությունը և Ուկրաինան աշխարհում գյուղատնտեսական ապրանքների կարևորագույն արտադրողներից են: Երկու երկրներն էլ գյուղատնտեսական արտադրանքի զուտ արտահանողներ են, և նրանք երկուսն էլ առաջատար մատակարարման շղթայի դեր են խաղում սննդամթերքի և պարարտանյութերի համաշխարհային շուկաներում, որտեղ արտահանվող պաշարները հաճախ կենտրոնացած են մի քանի երկրներում: Այս համակենտրոնացումը կբացահայտի այս շուկաները ցնցումների և անկայունության նկատմամբ խոցելիության բարձրացմանը: Շատ երկրներ, որոնք մեծապես կախված են ներմուծվող սննդամթերքից և պարարտանյութերից, այդ թվում՝ մի քանիսը, որոնք պատկանում են ամենաքիչ զարգացած երկրների (LDC) և ցածր եկամուտ ունեցող պարենային դեֆիցիտային երկրների (LIFDC) խմբերին, ապավինում են ուկրաինական և ռուսական պարենային պաշարներին՝ իրենց սպառման կարիքները բավարարելու համար: Այս երկրներից շատերը, մինչև հալամարտությունը,

Ազդեցությունը պարենային անվտանգության վրա համաշխարհային մակարդակով սկսում է զգալ նաև Հայաստանում, որը 2020-2021 թվականներին ուներ 27%

⁷¹ https://summitdialogues.org/wp-content/uploads/2021/09/Armenia_National-Pathway_2021_En.pdf

աղքատության մակարդակ (Հայաստան 2020), պարենային անվտանգության մակարդակը 21.4% (ՊՀԾ, 2021թ.) և փետրվար ամսին. 2022 թվականին պարենային ապրանքների գնաճը հասել է ապշեցուցիչ 11,4 տոկոսի:

Պաշտոնական վիճակագրության համաձայն՝ Ռուսաստանը Հայաստանի հիմնական մատակարարն է ցորենի, եգիպտացորենի, գարու, արևածաղկի ձեթի և պարարտանյութերի, ի թիվս այլ ապրանքների, որոնք ունեն Սև ծովով Հայաստան մատակարարման հիմնական ուղիները: Տրանսֆերտների մասով հայերի ստացած տրանսֆերտների ընդհանուր 7%-ը Ռուսաստանից է: Ռուսական ռուբլու արժեզրկումը և Ռուսաստանում և Ուկրաինայում տնտեսական անկումը կանդրադառնա հայաստանյան տնային տնտեսությունների մոտ 56000-ի վրա և կհանգեցնի Հայաստանից սեզոնային աշխատողների աշխատանքի կորստի և նրանց տնային տնտեսությունների վրա բացասական ազդեցության: Մոտավոր հաշվարկներով՝ պատերազմի առաջին շաբաթվա ընթացքում Ռուսաստանից, Բելառուսից, Ուկրաինայից Հայաստան է տեղափոխվել մոտ 30 հազար մարդ, ովքեր երկար ժամանակով հող են վարձակալել և հաստատվել Հայաստանում:

Ըստ ՀՀ կառավարության՝ կարճաժամկետ և միջնաժամկետ հեռանկարում երկիրը չի բախվի ցորենի դեֆիցիտի՝ հաշվի առնելով երկրում առկա հացահատիկի պաշարը, ռուսական հացահատիկի ներկայիս ավելցուկը և Եվրասիական տնտեսական միության երկրներին տրված արտահանման առաջնահերթությունը: Ենթադրելով պարենային ապրանքների գների հետագա բարձրացում 20%-ով և ավելի, Հայաստանում պարենային ընդհանուր անապահովությունը ակնկալվում է 21,4%-ից մինչև 34% և ավելի, իսկ աղքատության միջին մակարդակը 27%-ից մինչև 43%՝ կախված հետևյալի կուտակային ազդեցությունից: Գործոններ. Հայաստանում գյուղատնտեսական ակնկալվող ցածր արտադրությունը (անձրևների նվազման և պարարտանյութերի բարձր գների պատճառով), ինչպես նաև ռազմական գործողությունների ազդեցությունը Ռուսաստանից սննդամթերքի արտահանման հասանելիության վրա. դրամական փոխանցումների կրճատում; հայկական ապրանքների և ծառայությունների պահանջարկը.

Գյուղատնտեսության աջակցության ծրագրերի և գյուղատնտեսության համար վճարումների ելակետ

(Քաղված PPG Expert Agriculture ոլորտի ֆինանսավորման ռեսուրսների ելակետային զեկույցից)

Գյուղատնտեսության զարգացման ռազմավարական ծրագրեր

2018-2020 թվականներին մեկնարկել են գյուղատնտեսության աջակցության նոր ծրագրեր: Հետանկախության տարիներին Հայաստանում մշակվել են գյուղատնտեսության կայուն զարգացման մի շարք կարճաժամկետ և երկարաժամկետ ռազմավարություններ: Ներկայումս գյուղատնտեսության ոլորտի պետական քաղաքականությունը հիմնված է մի շարք ծրագրային փաստաթղթերի վրա, մասնավորապես. ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտի տնտեսական զարգացումն ապահովող հիմնական ուղղությունների 2020-2030 թվականների ռազմավարությունը» ՀՀ կառավարության կողմից 2019 թվականի դեկտեմբերին հաստատված. «Գյուղատնտեսական նշանակության հողերի օգտագործման արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված միջոցառումների հայեցակարգը և ծրագիրը» (ՀՀ կառավարության 23.01.2020թ. N 68-Լ որոշում). Կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքները չեզոքացնելու տարբեր միջոցառումներ. Ռազմավարության նպատակն է

ապահովել կայուն, նորարարական, բարձր ավելացված արժեքով գյուղատնտեսություն, որը հոգ է տանում բնական ռեսուրսների մասին և էկոլոգիապես մաքուր է, ստեղծում է էկոլոգիապես մաքուր արտադրանք և երաշխավորում է գյուղական վայրերում ապրող մարդկանց բարեկեցությունը: Պետական բյուջեի ֆինանսավորումն ուղղված է գյուղատնտեսության ոլորտին և տնտեսվարող սուբյեկտներին աջակցող ծրագրերի իրականացմանը, որոնք կիրականացվեն համաներդրումային սխեմաների կամ մեխանիզմների միջոցով: Այդ ծրագրերից մի քանիսն ուղղակիորեն առնչվում են արոտավայրերի և խոտհարքների կայուն կառավարմանը, թեև ունեն տնտեսական բովանդակություն և ավելի շուտ ուղղված են նոր արժեք ստեղծելուն, գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի և եկամուտների ավելացմանը:

Գյուղատնտեսության ոլորտի ծրագրերի առաջնահերթությունները.

- Գյուղատնտեսության ոլորտում վարկային տոկոսադրույքների սուբսիդավորման և փոխհատուցման մեխանիզմների կիրառում,
- Գյուղատնտեսական և ագրոպարենային ոլորտներում տեխնիկական միջոցների լիզինգային մատակարարում,
- Ոռոգման ժամանակակից տեխնոլոգիաների ներդրում,
- Փոքր և միջին ջերմոցների, «խելացի» անասնաբուծական շենքերի ներդրում՝ փոխհատուցման մեխանիզմների կիրառմամբ,
- Անասնաբուծության զարգացման պետական աջակցության ծրագրերի իրականացում,
- Առաջատար տեխնոլոգիաների ներդրում անասնաբուծության ոլորտում,
- Բույսերի պաշտպանության միջոցառումներ,
- Բնական կերի նպատակային և համակարգված օգտագործումը և այլն.⁷²

2020-2022 թվականների համար մշակվել են ռազմավարության նպատակների իրականացման գործողությունների պլանը և ծախսերի արժեքը, որն արդեն արտացոլված է 2021 և 2022 թվականների պետական բյուջեներում: 2020-2022 թվականների ռազմավարության իրականացման միջոցառումների իրականացման ծախսերը գնահատվում են 19,5 մլրդ դրամ կամ 39,8 մլն ԱՄՆ դոլար:

Պետական աջակցության ծրագրեր

2018 թվականից կառավարությունն իրականացնում է գյուղատնտեսության աջակցության ծրագրեր, որոնց ուղղակի և անուղղակի շահառուներն են և՛ վերամշակող ընկերությունները, և՛ գյուղմթերք արտադրողները: Արոտավայրերի և բնական և մշակովի անասնակերի կայուն կառավարման պլանների մշակման համատեքստում դիտարկման ենթակա են պետական աջակցությունը խոշոր եղջերավոր անասունների և ոչխարաբուծական տնտեսություններին, ինչպես նաև գյուղմթերք վերամշակող ընկերություններին և սպանդանոցներին:

Անասնաբուծության աջակցության ծրագիր

Անասնապահությունը Հայաստանի Հանրապետության անասնաբուծության ոլորտի առաջատար ճյուղն է: Հանրապետությունում արտադրվող կաթի 95%-ը և մսի գրեթե 58%-ը ստանում են անասնապահությունից: Գյուղացիական տավարի մսի 93%-ը կովկասյան մոխրագույն ցեղատեսակ է, որն ունի կաթնամթերքի կողմնորոշում, որը լավ հարմարեցված է տեղական կլիմայական պայմաններին: Երկրում բուծվում են նաև

⁷² ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտի տնտեսական զարգացումն ապահովող հիմնական ուղղությունների ռազմավարությունը 2020-2030 թթ., <https://mineconomy.am/page/1467>

Հոլշտեյն, Շվից, Միմենտալ կենդանիներ: Հանրապետությունում անասնապահությամբ զբաղվում է շուրջ 170 հազար տնտեսություն և կոլտնտեսություն: 2007-2015 թվականներին Հայաստան է ներկրվել ավելի քան 2500 գլուխ Holstein, Schwitz և Simmental տոհմային երինջներ: Հանրապետության ցածրադիր գոտիներում տարածված է տնկարանային վարքագիծը շուրջտարի, նախալեռնային և լեռնային շրջաններում՝ արոտատնկարանային վարքագիծը: Անասունների ամենամեծ քանակությունը կենտրոնացված է Գեղարքունիքի և Շիրակի, ապա Արագածոտնի, Սյունիքի և Լոռու մարզերում:

2019-2020 թվականների ընթացքում հանրապետություն է ներմուծվել Միմենտալ, Հոլշտեյն և Աբերդին-Անգուս ցեղերի շուրջ 600 տոհմային հորթ կամ երինջ:

Անասնաբուծության ոլորտում նկատվում են ժամանակակից տեխնոլոգիաների ինտենսիվացման և ներդրման միտումներ, որոնց նպաստում են նաև իրականացվող պետական աջակցության ծրագրերը, մասնավորապես՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում անասնաբուծության զարգացման 2019-2024թթ» և «Փոքր կամ միջին» Սմարթ «անասնաբուծության կառուցում կամ վերակառուցում և դրանց տեխնոլոգիական աջակցություն» ծրագիր:

Ոչխարաբուծության աջակցության ծրագիր

Ոչխարաբուծությունն առավել զարգացած է Հայաստանի նախալեռնային և լեռնային շրջաններում, որտեղ կան ընդարձակ արոտավայրեր: Ամենաշատ ոչխարները բուծվում են Գեղարքունիքի և Սյունիքի, ապա Արագածոտնի և Շիրակի մարզերում: Վերջին տարիներին, բացի տեղական ցեղերից, ներմուծվել են նաև ոչխարների այլ ցեղատեսակներ, մասնավորապես Ռոմանով Էդիբանի ցեղատեսակների ոչխարներ, որոնք հաջողությամբ հարմարվել են տեղի բնակլիմայական պայմաններին: Հանրապետությունում տարեկան արտադրվում է մոտ 19 հազար տոննա ոչխարի միս, իսկ տարեկան արտահանման ներուժը կազմում է 180-200 հազար ոչխար:

2019 թվականի սեպտեմբերի 19-ին հաստատվել է «Հայաստանի Հանրապետությունում ոչխարաբուծության և այծաբուծության զարգացման 2019-2023 թվականների պետական աջակցություն» ծրագիրը: Միաժամանակ, «Հայաստանի Հանրապետությունում ոչխարաբուծության և այծաբուծության զարգացման 2019-2023 թվականների պետական աջակցություն» ծրագրի շրջանակներում 2019-2020 թվականների ընթացքում ձեռք է բերվել շուրջ 200 գլուխ Dorper ոչխար, ինչպես նաև 300. Ռոմանովի և 20 գլուխ Հիսարի ցեղատեսակի ոչխարների գլուխները:

Բուսաբուծության աջակցության ծրագիր

Բուսաբուծությունը գյուղատնտեսության հիմնական ճյուղերից է: Բուսական մթերքների շնորհիվ բնակչությանը ապահովում է սննդով, անասնաբուծությանը՝ անասնակերով, իսկ արդյունաբերության բազմաթիվ ճյուղեր (սննդի արդյունաբերություն, կերային, տեքստիլ, դեղագործական և օժանելիք)՝ բուսական ծագման հումքով: Դաշտաբուծությունը բուսաբուծության հիմնական ուղղություններից է, որը մասնագիտացած է հացահատիկային, կերային և տեխնիկական մշակաբույսերի արտադրության մեջ: Ըստ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի 2019 թվականի տվյալների՝ հանրապետությունում բազմամյա խոտաբույսերի ընդհանուր ցանքատարածությունը կազմում է 49728 հա, հիմնականում մշակվում են առվույտ և եգիպտացորեն:

«Աջակցություն հացահատիկային, հատիկաընդեղենային և կերային մշակաբույսերի սերմարտադրության զարգացմանը» ծրագրով աջակցություն է տրամադրվում սերմարտադրող չորս կազմակերպությունների: Գյուղատնտեսության առջև ծառայած խնդիրների լուծման և մրցունակության բարձրացման տեսանկյունից հատկապես

կարևոր է գյուղատնտեսության ոլորտում ֆերմերների համատեղ գործունեությունը, մասնավորապես, կոոպերատիվների ձևավորման միջոցով:

Համագործակցության խթանման քաղաքականությունը գյուղատնտեսության ոլորտում իրականացվող պետական քաղաքականության կարևոր բաղադրիչներից է: Այդ մասին են վկայում մի շարք հենանիշային ծրագրային փաստաթղթեր, որոնք ընկած են գյուղատնտեսության ոլորտում պետական քաղաքականության հիմքում: Դրանցից են 2019 թվականի փետրվարի 8-ի N 65-Ս որոշմամբ հաստատված ՀՀ կառավարության ծրագիրը, ՀՀ կառավարության որոշմամբ հաստատված Հայաստանի Հանրապետության 2014-2025 թվականների զարգացման ռազմավարական ծրագիրը, Հայաստանի 2014 թվականի մարտի 27-ի N 442-Ն, 2019 թվականի դեկտեմբերի 19-ի Կառավարության N 1886-Լ որոշմամբ հաստատված ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտի տնտեսական զարգացումն ապահովող հիմնական ուղղությունների 2020-2030 թթ. «Համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարման և մրցունակության ծրագիր», որի հիմնական նպատակն է բարելավել բարձր լեռնային և սահմանամերձ անասնաբուծական համայնքներում արտավայրերի և անասնաբուծական համակարգերի արտադրողականությունն ու կայունությունը: Արտադրված և շուկայահանվող ապրանքների ծավալների ավելացում. Ծրագիրն, ըստ էության, նպատակ ունի բարելավելու բնակչության բարեկեցությունը, ինչպես նաև բնապահպանական անվտանգությունը:

«Համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարում և մրցունակություն» ծրագրի շրջանակներում (CARMAC, CARMAC 2) ստեղծվել է մոտ 189 «Արտոգտագործողների միություն» սպառողական կոոպերատիվներ, որոնց հիմնական նպատակն է անասնապահության կառավարման և կառավարման միջոցով բարձրացնել անասնաբուծության արդյունավետությունն ու բարելավումը:

Մոտ 52 գյուղատնտեսական կոոպերատիվներ, որոնցից 14-ը վերամշակող կոոպերատիվներ են, ստեղծվել են Գյուղատնտեսության և գյուղի զարգացման եվրոպական հարևանության հիմնադրամի (ENPARD) հովանու ներքո, որն իրականացվում է ՄԱԿ-ի Պարենի և գյուղատնտեսության կազմակերպության կողմից:

Պետական աջակցության ծրագրերի ֆինանսավորում

Կառավարության կողմից հովանավորվող ընթացիկ ծրագրերը ներկայումս իրականացվում են համաներդրումային սխեմայի միջոցով, քանի որ վարկի տոկոսները սուբսիդավորվում են պետության կողմից՝ հետևյալ կերպ.

1. \$2,76 մլն (1,380,000,000 ՀՀ դրամ), համաներդրման տոկոսադրույքը կազմում է 50-70%:
2. Կլիմայական ռոռզում - 2022-2023 թվականներին պետական պլանավորված ներդրում - 4 մլն ԱՄՆ դոլար (2,000,000,000 ՀՀ դրամ), ներառյալ վարկերի սուբսիդիաները:

Համատեղ ներդրումների մակարդակը 16-18 տոկոս է:

3. Ինտենսիվ պտղատու այգիներ, խաղողի այգիներ - 2022-2023 թվականների համար նախատեսված ներդրումները կազմում են 260.000 ԱՄՆ դոլար (130.000.000 ՀՀ դրամ), համաներդրման տոկոսադրույքը՝ 50%: 3 մլն դոլար (1,500,000,000 ՀՀ դրամ) հատկացվում է վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորմանը:

4. Մերմեր - տարեկան 1,4-1,6 մլն դոլար (700-800 մլն դրամ) հատկացվում է վարկերի 50%-ի սուբսիդավորմանը:

5. Գյուղատնտեսական այլ ապրանքներ (գյուղատնտեսական տեխնիկա, ագրովերամշակում, ոչխարաբուծություն/անասնապահություն, հակակարկտային ցանցեր), վարկի տոկոսներն ամբողջությամբ սուբսիդավորվում են:

ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության 2021 թվականի հաշվետվությունը մանրամասն տեղեկատվություն է ներկայացնում գյուղատնտեսության աջակցության 13 պետական ծրագրերի վերաբերյալ:

Վարկեր

2018-2020 թվականների ընթացքում գյուղատնտեսական ձեռնարկություններին տրամադրվել է շուրջ 50,731 վարկ՝ 121,453.3 մլն դրամ (մոտ 249 մլն ԱՄՆ դոլար) ընդհանուր գումարով: Միաժամանակ, 2020 թվականին աջակցության ծրագրերի փոփոխությունների արդյունքում բարձրացվել են վարկերի առավելագույն շեմերը, մարման և արտոնյալ ժամկետները: 2018 թվականի համապատասխան ցուցանիշների համեմատ 2020 թվականին տրամադրված վարկերի թիվն աճել է 6.9 անգամ, իսկ գումարը՝ 2.9 անգամ:

2020 թվականին Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերում գյուղատնտեսական օպերատորներին տրամադրվել է համապատասխանաբար 4037 միավոր վարկ՝ մոտ 6 մլրդ դրամի (մոտ 12,3 մլն ԱՄՆ դոլար) և 1191 միավոր վարկ՝ մոտ 2 մլրդ դրամի չափով:

Գյուղատնտեսական վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման համար 2021 և 2022 թվականների պետական բյուջեներով նախատեսված է համապատասխանաբար 4,027.1 և 9,800.0 մլն դրամ:

2021 և 2022 թվականներին վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման համար նախատեսված գումարը կազմել է Գյուղատնտեսության խթանման ծրագրով նախատեսված պետական ծախսերի համապատասխանաբար 85.4%-ը և 93.7%-ը:

Գյուղատնտեսական տեխնիկայի ֆինանսական լիզինգի պետական լիզինգի աջակցության ծրագիր

Ծրագրի նպատակն է գյուղացիական տնտեսություններին մատչելի պայմաններով գյուղտեխնիկա մատակարարել՝ լիզինգի մեխանիզմների կիրառմամբ: Գյուղատնտեսական տեխնիկայի ձեռքբերման համար նախատեսվում է 10%-ի չափով համաֆինանսավորման հնարավորություն, կանխավճարի ֆինանսավորման դեպքում՝ ոչ ավելի, քան 10 մլն դրամ: 2020 թվականին լիզինգի գումարը կազմել է 2,7 մլրդ դրամ, սուբսիդիաներ՝ 245,5 մլն դրամ: Այս ծրագրի շրջանակներում ձեռք բերված գյուղտեխնիկայի թվով Գեղարքունիքի մարզը երկրորդն է՝ 103 միավոր, իսկ Վայոց ձորի մարզը վերջին տեղում է՝ 5 միավոր:

Գյուղատնտեսական տեխնիկայի ֆինանսական լիզինգի պետական աջակցության ծրագրով 2021 և 2022 թվականների պետական բյուջեներով նախատեսված է համապատասխանաբար 285,1 և 524,7 մլն դրամ:

Ագրոպարենային սարքավորումների ֆինանսական և պետական լիզինգի աջակցության ծրագիր

Պետական աջակցության այս ծրագրի պայմանների համաձայն՝ 0% տոկոսադրույքով տրամադրված լիզինգի ընդհանուր ծավալը 2020 թվականին կազմել է 6,3 մլրդ դրամ, իսկ սուբսիդավորմանը՝ 217,9 մլն դրամ:

Մտացված վարձակալության թվով (7 միավոր) Երևանի և այլ մարզերի մեջ վերջին տեղը զբաղեցնում են Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերը:

Ագրոպարենային տեխնիկայի ֆինանսական վարձակալության պետական աջակցության ծրագրով 2021 և 2022 թվականների պետական բյուջեներով նախատեսված է համապատասխանաբար 550,6 և 1,146,6 մլն դրամ:

Գյուղատնտեսական հումքի ձեռքբերման նպատակով ագրովերամշակման ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման ծրագիր.

Ծրագիրը գործում է 2018 թվականից և ամենանշանակալի հաջողությունը գրանցել է 2020 թվականին: Վարկերը տրամադրվել են 0% տոկոսադրույքով, առավելագույնը 24 ամիս վարկի մարման ժամկետով: 2020 թվականին տրամադրվել է 181 վարկ (Գեղարքունիքի մարզ՝ 5 և Վայոց ձորի մարզ՝ 11)՝ 22,3 մլրդ դրամի չափով: Սուբսիդիայի չափը կազմել է 703,4 մլն դրամ: 2021 և 2022 թվականների պետական բյուջեներով նախատեսվում է 1,633.0 և 2,300.0 մլն դրամի չափով սուբսիդավորել գյուղատնտեսական հումքի գնման (գնման) ագրովերամշակման ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքները:

Անասնաբուծության զարգացման 2019-2024 թթ

Ծրագրի շրջանակներում 2020 թվականին ձեռք է բերվել 391 գլուխ անասուն (2018 թվականին՝ 319 գլուխ)՝ 345.0 մլն դրամ արժողությամբ, սուբսիդավորման չափը՝ 51.5 մլն դրամ: 2021 և 2022 թվականների պետական բյուջեներով անասնաբուծության զարգացման 2019-2024 թվականների ծրագրի ֆինանսավորման համար նախատեսված է մոտավորապես 151,7 և 74,4 մլն դրամ:

Ոչխարաբուծության և այծաբուծության զարգացման պետական աջակցության ծրագիր 2019-2023 թթ.

2020 թվականին այս ծրագրի շրջանակներում գնվել է 652 անասուն (2019 թվականին՝ 203 գլուխ), տրամադրվել է 231.0 մլն դրամ և 4 վարկային միավոր: Սուբսիդիայի չափը կազմել է 22,2 մլն դրամ:

2021 և 2022 թվականների պետական բյուջեներով նախատեսված է 193.0 և 78.7 մլն դրամի ֆինանսավորում՝ 2019-2023 թվականներին ոչխարաբուծության զարգացման համար նախատեսված նպատակային վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման և փոխհատուցման համար:

Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզերում գյուղատնտեսության ոլորտի պետական աջակցության ծրագրերի արդյունքները.

Գեղարքունիքի մարզ.

- 4037 վարկային միավոր՝ 5,7 մլրդ դրամ
- 3,5 հա ինտենսիվ այգի,
- 1 խելացի անասնագոմ,
- 287 գլուխ մանր եղջերավոր անասուն,
- 103 գյուղտեխնիկա,
- Ագրոպարենային լիզինգ՝ 35,4 մլն դրամ,
- 7 պարենային պայմանագիր,
- 15 ապահովագրական պայմանագիր.

Վայոց ձորի մարզ.

- 1191 վարկային միավոր՝ 1,9 մլրդ դրամ
- 32,5 հա ինտենսիվ այգի,
- 5 գյուղտեխնիկա,
- 29.4 մլն դրամ ագրոպարենային լիզինգ,
- 69 գնումների պայմանագիր,
- 14 ապահովագրական պայմանագիր.

Միջազգային կազմակերպությունների դրամաշնորհներ և փոխառություններ

Գյուղատնտեսության ոլորտում իրականացվել են բազմաթիվ ծրագրեր, որոնք ֆինանսավորվել են միջազգային կազմակերպությունների կողմից տրամադրվող դրամաշնորհների և վարկերի տեսքով: Դրանք ուղղված են կարողությունների զարգացմանը, գյուղական ենթակառուցվածքների զարգացմանը, լաբորատոր կարողությունների զարգացմանը և պարենային անվտանգությանը:

Հայաստանը շարունակում է միջազգային դրամաշնորհներ և վարկեր ստանալ գյուղատնտեսության զարգացման համար:

Դրամաշնորհներ:

2021 թվականին գյուղական ենթակառուցվածքների վերականգնման և զարգացման, ինչպես նաև գյուղատնտեսության խթանման համար պետական բյուջեից ֆինանսավորումը կազմել է 3,1 մլրդ դրամ, որից 2,4 մլրդ դրամը՝ դրամաշնորհ, իսկ 735,4 մլն դրամը՝ համաֆինանսավորում: 2022 թվականի բյուջեով նույն նպատակների համար նախատեսված է 3,7 մլրդ դրամի ֆինանսավորում, որից 3,4 մլրդ դրամը միջազգային դրամաշնորհներ են, 393,4 մլն դրամը՝ համաֆինանսավորում:

Դրամաշնորհները տրամադրվել են Վերակառուցման և զարգացման միջազգային բանկի, Զարգացման ֆրանսիական գործակալության, Գլոբալ էկոլոգիական հիմնադրամի, ԱՄՆ կառավարության և Գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամի կողմից:

2021 թվականին Շրջակա միջավայրի նախարարության կողմից բնական ռեսուրսների և բնության հատուկ պահպանվող տարածքների կառավարման և պահպանության համար պետական բյուջեի ֆինանսավորումը կազմել է 2,1 մլրդ դրամ, որից Գերմանական զարգացման վարկային բանկի (KfW) կողմից տրամադրված դրամաշնորհը կազմել է 1,6 մլրդ դրամ, իսկ համաֆինանսավորումը կազմել է 511.7 մլն դրամ:

2022 թվականի բյուջեով դրամաշնորհներ չեն նախատեսվել ՀՀ շրջակա միջավայրի համար:

Վարկեր:

2021 թվականին էկոնոմիկայի նախարարության գյուղական ենթակառուցվածքների վերակառուցման և զարգացման, ինչպես նաև ենթակառուցվածքների և գյուղերի ֆինանսավորման բյուջեն կազմել է 3,1 մլրդ դրամ, որից 2,7 մլրդ դրամը վարկեր են, իսկ 389,8 մլն դրամը՝ համաֆինանսավորում:

2022 թվականին նույն ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար 1,5 և 1,3 մլրդ դրամ և 216,7 մլն դրամ:

Ծրագրերն իրականացվում են Համաշխարհային բանկի և Գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամի աջակցությամբ:

Արոտավայրեր և խոտհարքներ Հայաստանում

(հատված PPG արոտների և անտառների փորձագիտական վերլուծության զեկույցից)

Արոտների և խոտհարքների ընդհանուր մակերեսը գնահատվում է մոտավորապես 1049,87 հազար հա արոտավայրեր, 121,23 հազար հա խոտհարքներ: Արոտների մոտ 97%-ը համայնք-պետական սեփականություն է, 3%-ը՝ մասնավոր սեփականություն: Խոտհարքների 55%-ը համայնք-պետական սեփականություն է, 45%-ը՝ մասնավոր սեփականություն: Հայաստանի Հանրապետության (ՀՀ) տարածքում արոտները և խոտհարքերը հավասարաչափ բաշխված չեն. դրանց մեծ մասը գտնվում է Գեղարքունիքի, Լոռու և Սյունիքի մարզերում: Երկրի արոտավայրերն ու խոտածածկ տարածքները նրանց կողմից մատուցվող էկոհամակարգային տարբեր ծառայությունների

հետ միասին առանձնահատուկ և որոշիչ նշանակություն ունեն գյուղատնտեսական, մասնավորապես՝ անասնաբուծության զարգացման համար:

ՀՀ վարչական տարածքում բնական արոտավայրերը և խոտհարքերը հիմնականում տեղակայված են լեռնատափաստանային, լեռնատափաստանային, ենթալպյան և ալպյան բարձրլեռնային լանդշաֆտային գոտիներում՝ ծովի մակարդակից 1400-3500 մ բարձրության վրա: Փոքր, մասնատված արոտավայրերը տարածված են չոր տափաստանային-նախալեռնային և կիսաանապատային լանդշաֆտային գոտիներում: Հանրապետության արոտավայրերը հիմնականում օգտագործվում են ցածր և միջին լեռնային գոտիներում (լեռնատափաստանային, լեռնատափաստանային և ցածրալպյան լանդշաֆտային գոտիներ)՝ առկա տեխնիկական և սոցիալ-տնտեսական խոչընդոտների պատճառով:

Բարձր լեռնային (ենթալպյան և ալպյան) տարածքների արոտավայրերը մասամբ, թեև սահմանափակ տարածքով, օգտագործվում են խոշոր տնտեսությունների կողմից: Որոշ դեպքերում համայնքի փոքր և միջին տնտեսությունները միացել են նախիրներին, հատկապես թերաճ անասուններին՝ սեզոնային հեռավոր վարքագիծ կազմակերպելու համար:

Բարձր լեռնային գոտիներում արոտավայրերի սահմանափակ օգտագործման հիմնական պատճառը ներկայիս տեխնիկական և տնտեսական դժվարություններն են, ինչպես նաև անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների (ճանապարհներ, հովիվների/ընտանեկան կացարաններ, անասունների կացարան) բացակայության պատճառով այդ տարածքների սահմանափակ հասանելիությունը: և ջրային կետեր) կամ դրանց քայքայված ու անմխիթար վիճակը: Արդյունքում, անասունների սեզոնային միջքաղաքային տեղաշարժի հնարավորությունները խիստ սահմանափակ են, հատկապես փոքր տնտեսությունների համար: Նման խնդիրների պատճառով է, որ արոտավայրերի անասունների կերի ապահովումը ներկայումս հիմնականում իրականացվում է համայնքների հարևանությամբ ցածրադիր արոտավայրերից, որտեղ անասունների խտությունը բավականին բարձր է, իսկ արածեցումը շարունակական է և անկառավարելի, ինչը հանգեցնում է այդ շրջանների դեգրադացմանը:

Կենսամիջոցների, սոցիալ-տնտեսական ակնկալիքների և գյուղական ժողովրդագրության փոփոխությունները խթանող գործոններ են, որոնք տանում են դեպի դեգրադացիա համայնքի մոտ գտնվող ցածրադիր և միջին-բարձր լեռնային շրջաններում: Գերարածեցումը, անկանոն խոտհունձը և լանդշաֆտային ռեսուրսների չափից ավելի արդյունահանումը (վայրի հավաքում) ազդել են էկոհամակարգային ծառայություններ և լանդշաֆտների կարողությունների վրա: Առանց ավանդական մշակութային արտադրության և օգտագործումը կարգավորող սոցիալական համակարգերի, արոտավայրերի և խոտհարքների արտադրականությունը համեմատաբար ցածր է և հեռու է դրա ներուժից և սպառնում է այդ տարածքների կենսաբազմազանությանը և էկոլոգիական ամբողջականությանը:

Անկանոն կառավարման պատճառով բուսականության կրճատումն ու կորուստն ուղղակիորեն ազդում են հողի ծածկույթի վրա՝ հանգեցնելով հողի էրոզիայի, որը, ըստ պաշտոնական հաղորդագրությունների, լայն տարածում ունի: Վերջիններս լուրջ վտանգներ են ներկայացնում բնական էկոհամակարգերի կայուն զարգացման համար՝ ապահովելով անապատացման պոտենցիալ երևույթների հետագա զարգացման միտումներ, որոնք նույնպես նպաստում են կլիմայի ներկայիս փոփոխությանը GHG արտանետման և GHG պոտենցիալ սեկվեստրացիայի կորստի միջոցով:

Այս տեսանկյունից հատկապես վտանգված են Հայաստանի հարավային և միջին հատվածներում արոտավայրերը՝ ուժեղ արևելք-հարավ ուղղվածությամբ լեռնային լանդշաֆտները: Այստեղ կլիմայի փոփոխությունը և հողի խոնավության նվազումը նպաստում են արոտավայրերից ավելի խոնավ և ցածր խոնավ բույսերի տեսակների աստիճանական կրճատմանը դեպի հարկադիր միգրացիա՝ նպաստելով աստիճանական անապատացման դեգրադացմանն ու ձևավորմանը և զարգացմանը: Հատված տեղանքի, թեք լանջերի և այլ բնական պայմանների պատճառով Հայաստանի կերհանդակները (արոտներ և խոտհարքներ) միշտ եղել են դեգրադացիայի վտանգի տակ, ինչին էլ ավելի է նպաստել անկանոն կառավարման ներկայիս պրակտիկան: Մակայն հանրապետության անկախացումից հետո ստեղծված անկայուն սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը խիստ բացասաբար է անդրադարձել բնական արոտավայրերի և խոտհարքների վրա:

Ներկայումս հրատապ անհրաժեշտություն կա տեղում աջակցել արոտավայրերի կայուն կառավարման ընթացակարգերի իրականացմանը, ինչպես նաև խրախուսել դեգրադացված արոտների վերականգնման և բարելավման աշխատանքների ընդլայնումը: Նման գործողությունները ոչ միայն կնպաստեն կենսաբազմազանության պահպանմանը և կայուն օգտագործմանը, այլև սննդի և ջրի անվտանգությանը, կապահովեն աշխատատեղեր, կնվազեցնեն աղքատությունը, կնպաստեն բնական կապիտալի պահպանմանն ու կայուն օգտագործման՝ պայքարելու հողերի դեգրադացիայի և անապատացման դեմ և հարմարվելու կլիմայի փոփոխության հարմարվողականությանը:

Հայաստանի անտառների կարգավիճակը և դրանց կառավարումը

Հայաստանը անտառածածկույթով աղքատ երկիր է, ինչը պայմանավորված է երկրի աշխարհագրական դիրքով, կլիմայական պայմաններով, մարդու ազդեցությամբ և այլ գործոններով: Համաձայն ՀՀ հողային հաշվեկշռի 2021թ. Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 21.10.2021թ. N 1732), անտառային հողերը կազմում են երկրի տարածքի մոտ 11,23%-ը, մոտ 334,01 հազ հա, որից 283600 հեկտարը բնական անտառներ են, իսկ 50500 հա-ը՝ պլանտացիոն անտառներ: Հայաստանի անտառները լեռնային են, հանդիպում են հիմնականում հյուսիսային և հարավային շրջաններում: Կենտրոնական շրջանը գրեթե զուրկ է անտառներից, կան միայն անտառային կղզիներ կամ չոր անտառներ: Հայաստանում գերակշռում են լայնատերև անտառները: Գոյություն ունեն անտառային ամենատարածված տեսակների՝ հաճարենի, կաղնու, բոխի միատարր համակեցություն, ինչպես նաև խառը անտառներ՝ ուղեկցվող տարբեր տեսակներով: Անտառները տարածված են 500-2400 մ բարձրությունների վրա: Կան չորս հիմնական տեսակներ՝ կաղնու, հաճարենի, բոխի և չոր նոսրանտառներ: Անտառային տարածքները, կախված կլիմայական պայմաններից և մարդածին ազդեցությունից, բաշխված են անհավասարաչափ և ներառում են 3 անտառային գոտիներ՝ հյուսիսային և հյուսիսարևելյան (62%), հարավ-արևելյան (36%) և Կենտրոնական Հայաստանում (2%): Անտառներում կան մոտ 274 տեսակի թփեր, այդ թվում՝ էնդեմիկ, ռելիկտային և հազվագյուտ տեսակներ, որոնցից բնական անտառային հիմնական տեսակներն են կաղնին, հաճարենին, բոխին և սոճին: Հայաստանի անտառները և անտառային հողերը պետության սեփականությունն են: Պաշտոնապես պահպանվող տարածքներից դուրս Հայաստանի անտառները կառավարվում են պետության կողմից՝ «Հայանտառի» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն կողմից (ՊՈԱԿ-Պետական ձեռնարկություններ): Հայաստանի անտառներն աչքի են ընկնում իրենց հարուստ կենսաբազմազանությամբ: Անտառներն ունեն հողի պահպանություն, ջրապաշտպան և կլիմայի կարգավորման նշանակություն: Դրանք նաև սոցիալ-տնտեսական դեր են խաղում: Մարդկանց գերշահագործումը և բնական միջավայրի վրա ունեցած

բացասական ազդեցությունը ժամանակի ընթացքում զգալիորեն վնասել են Հայաստանի անտառային էկոհամակարգերը: Հանրապետության անանտառ տարածքների մեծ մասը վաղ անցյալում ծածկված էր անտառներով: Դարերի ընթացքում անկանոն շահագործումն ու հատումը, Հայաստանի անտառների մեծ մասը ոչնչացվել է, մի շարք արժեքավոր բուսատեսակներ վերացել են, պահպանվածներն ավելի ցածր արժեք ունեցող անտառներ են: Հայաստանի շատ անտառներ ներկայումս գտնվում են հատուկ պաշտպանության ներքո, հատուկ պահպանվող տարածքների մոտ 90%-ը անտառներ են: Ներկայիս սահմանափակ անտառածածկույթը լայնածավալ անտառահատումների և անտառների դեգրադացիայի արդյունք է, որը տեղի է ունեցել 1990-ականների սկզբի էներգետիկ ճգնաժամի ժամանակ: Անտառվերականգնման ներկայիս մակարդակը ցածր է, ապօրինի ծառահատումներ, նույնիսկ վերջին տարիներին ավելի խիստ պետական վերահսկողության ներքո, դեռևս տեղի են ունենում: Արժեքավոր ծառերի անվերահսկելի ընտրովի հատումները հանգեցնում են մնացած անտառի դեգրադացմանը: Անասունների անկանոն արածեցումը, հատկապես անտառային գոտու վերին սահմանի երկայնքով, խոչընդոտում է անտառների բնական վերականգնմանը: Անտառների շարունակական դեգրադացիան հանգեցնում է կենսաբազմազանության կորստի, իսկ անտառահատումները վնասում են անտառային էկոհամակարգերի կարողությանը դիմակայելու և վերականգնելու հետագա ճնշումները, ինչպիսիք են կլիմայի փոփոխության բացասական հետևանքները:

Ավելին, անտառահատումը կարող է հանգեցնել ջրի արտահոսքի, ինչը ստեղծում է սողանքների և հողի էրոզիայի վտանգ, կարող է խորացնել ջրուղիների աղտոտումը և դանդաղեցնել ստորերկրյա ջրային ռեսուրսների վերականգնումը: Հայաստանի անտառածածկույթի հնարավոր փոփոխությունները կապված են հողերի դեգրադացիայի և երաշտի հետ: Հայաստանի NC4-ը գնահատում է 14000-17500 հեկտարի պոտենցիալ կորուստ մինչև 2030 թվականը էկոհամակարգի աճի պայմանների փոփոխության, ինչպես նաև անտառային հրդեհների, վնասատուների, հիվանդությունների բռնկման և ինվազիվ տեսակների հաճախականության պատճառով: Հայաստանն արդեն սկսել է ադապտացիոն ծրագրեր մշակել անտառահատումները նվազեցնելու համար՝ իր Ազգային Անտառային քաղաքականության ռազմավարության, Անտառային հրդեհների բարելավման քաղաքականության և տարածքային հատուկ գործողությունների ծրագրերի միջոցով: Սպասվում է տեսակների շրջանակը ավելի բարձր բարձրություններ տեղափոխելու ընդհանուր միտում. ցածր բարձրությունների վերածումը չոր անտառային, տափաստանային և կիսաանապատային տեսակների:

Հայաստանի Հանրապետությունում անտառածածկ տարածքներն ընդլայնելու նպատակով Անտառային օրենսգրքը սահմանում է նաև համայնք-մասնավոր սեփականության իրավունքը նրանց կողմից ստեղծված անտառների նկատմամբ: Համաձայն Անտառային օրենսգրքի (2005 թ.) Հայաստանի անտառները, անկախ սեփականության տեսակից, դասակարգվում են ըստ իրենց նշանակության, պահպանության, հատուկ և արտադրական նշանակության: Պաշտպանական նշանակության անտառների խումբը ներառում է անտառի վերին և ստորին սահմանների 200մ լայնությամբ տարածքը, կիսաանապատային, տափաստանային, անտառատափաստանային գոտիներում աճող անտառները: Սա հատկապես կարևոր է կլիմայի փոփոխության նկատմամբ անտառների խոցելիությունը մեղմելու առումով, քանի որ անտառների այս խմբի անտառահատումները սահմանափակ են: ՀՀ կառավարության ծրագրով (2019թ.)՝ անտառների պահպանությունը, կայուն կառավարումը, Բնապահպանական կառավարման առաջնահերթ ուղղություններից են անտառածածկ տարածքների ընդլայնումը, անտառվերականգնումը, անտառապատումը, դրանց իրականացման կարողությունների շարունակական զարգացումը:

Կառավարության 2017 թվականի նոյեմբերի 30-ի թիվ 50 արձանագրային որոշմամբ հաստատվել է «Անտառային ոլորտի բարեփոխումների ռազմավարության, ռազմավարության և միջոցառումների ցանկը» հայեցակարգը, որն ուղղված է սոցիալական և տնտեսական կարիքների, կլիմայի և բնապահպանական պահանջների հավասարակշռության ապահովմանը:

Շրջակա միջավայրի նախարարությունը 2020 թվականի հունվարից նախաձեռնել է անտառների ազգային ծրագրի մշակումը, որը նպատակաուղղված է մինչև 2050 թվականը: Հայաստանի անտառապատումը հասցնել երկրի տարածքի 20,1%-ի: Այն կիրականացվի «Կլիմայի փոփոխության մասին ՄԱԿ-ի շրջանակային կոնվենցիայով ՀՀ ազգային մակարդակով սահմանված նախատեսվող գործողությունների/ներդրումների» համաձայն, որը հաստատվել է կառավարության 2015թ:

Արոտավայրերի և անտառային ռեսուրսների ներդրումը ժողովրդական տնտեսության մեջ

Ինչպես ցանկացած բնական ռեսուրս, արոտավայրերը և անտառային տարածքները կարևոր տնտեսական և բնապահպանական նշանակություն ունեն ազգային տնտեսության մեջ: Ի տարբերություն անտառային տարածքների, Հայաստանում արոտավայրերը դեռևս անբավարար ուսումնասիրված ոլորտ են. մինչ օրս հանրապետության արոտավայրերի էկոլոգիական և տնտեսական վիճակը հստակ գնահատված չէ: Ավանդաբար, արոտավայրերը լայն հասարակության կողմից ընկալվում են որպես ընտանի կենդանիների սննդի աղբյուր, անտեսվում է դրանց նշանակությունը տնտեսության այլ ոլորտների համար: Այնուամենայնիվ, արոտավայրերի դերը նշանակալի է նաև Հայաստանի տնտեսության այլ ճյուղերի համար, ինչպիսիք են դեղագործությունը, սննդի արտադրությունը, զբոսաշրջությունը, սելեկցիոն-սերմաբուծությունը և այլն: Անասնաբուծության ոլորտը մեծապես կախված է բնական կերային հողերից՝ արոտավայրերից և խոտհարքերից: Անասնաբուծությունը Հայաստանի գյուղատնտեսության հիմնական ճյուղերից է, ապահովելով գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի շուրջ 40%-ը վերջին տասը տարիների ընթացքում: Միաժամանակ գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի ծավալում աճել է անասնաբուծական արտադրանքի տեսակարար կշիռը՝ հասնելով 48%-ի: Երկրի ողջ տարածքում անասնաբուծական մթերքների մեծ մասն արտադրվում է արոտավայրում, ուստի արոտավայրերը սննդի մատակարարման մատչելի միջոց են, դրանք վճռորոշ են Հայաստանում անասնաբուծության ոլորտի զարգացման համար:

Հանրապետության նախալեռնային շրջանների գյուղական համայնքներում կառավարման հիմնական ոլորտներն են բուսաբուծությունն ու անասնապահությունը: Գյուղական համայնքների մեծ մասում բնակչության հիմնական ապրուստը հիմնականում ապահովվում է անասնապահությամբ, քանի որ ընտանեկան տնտեսությունների մոտ 58%-ը զբաղվում է անասնապահությամբ: Ինչպես միշտ, Հայաստանի գյուղական վայրերում հիմնականում արոտավայրերի անասնապահությունն է, քանի որ կլիմայական պայմաններից ելնելով արոտավայրերում հնարավոր է կերակրել մոտ 6-7 ամսական, իսկ 8-10 ամսական մանր եղջերավոր անասուններին: Այս տեսանկյունից վերջիններիս արոտավայրերն ու էկոնոմիկական վիճակը կենսական նշանակություն ունեն երկրում անասնաբուծության ոլորտի զարգացման համար: Բնական կերային դաշտերում (խոտհարքեր և արոտավայրեր), խոտի պաշարն ապահովում է ամառային կերային պահանջարկի բավարարումը և ձմեռային-մուրալային շրջանի կերային կոպիտ ծավալային պահանջարկը՝ ավելի քան 65-

70%: Ներկայումս տարեկան արտադրվող մսի ավելի քան 50-55%-ը, կաթի մոտ 70%-ը, բուրդի գրեթե 100%-ը արտադրվում է բացառապես կոմունալ արտադրանքի համակարգերի կիրառմամբ:

Բացի իրենց սոցիալ-տնտեսական դերից, արտադրարարները և խոտհարքերը եզակի բնական էկոհամակարգեր են, ինչպիսիք են անտառները, մասնավորապես.

- Լինելով բնական էկոհամակարգեր՝ դրանք ապահովում են կենսաբազմազանության կայուն զարգացումը, պահպանում են մշակաբույսերի վայրի ազգակիցների գենետիկական պաշարները:

- Կանխում է հողի էրոզիան, մեղմում սողանքները, հեղեղումները, երաշտները, կարգավորում միկրոկլիման, նպաստում է ջրագոյացմանը:

- Ապահովում է հիմնական լանդշաֆտային և էկոլոգիական գործառնություններ, սննդանյութերի շրջանառություն:

- Դրանք ածխածնի և այլ ջերմոցային գազերի բնական պահեստ են:

Բնապահպանության նախարարության տվյալներով (2015թ.) Հայաստանի Հանրապետության տարածքը պատկանում է Կենտրոնական Ասիայի տարբեր մշակաբույսերի՝ ցորենի, ոլոռի, ոսպի, խաղողի արտադրության կենտրոնին: Կա բերքի վայրի ազգակիցների հարուստ գենոֆոնդ, որը գենետիկական նյութի աղբյուր է, որն օգտագործվում է բուժիչ, երաշտի դիմացկուն, ցրտադիմացկուն, հարմարվողական այլ հատկություններով նոր սորտեր ստանալու համար: Գյուղական համայնքներում վայրի հավաքման և մեղվաբուծության զարգացման համար արտադրարարների և խոտհարքերի կարևորությունը լայնորեն կիրառվում է, որոնք ներկայումս առաջ են քաշվում որպես գյուղական կենսապահովման հնարավորությունների մեծացման և եկամուտների հոսքերի դիվերսիֆիկացման կարևոր բաղադրիչներ: Արտադրարարները նույնպես կենսական նշանակություն ունեն կլիմայի գլոբալ փոփոխությունները մեղմելու համար: Որպես ածխածնի բնական պաշարներ՝ նրանք առանցքային դեր են խաղում ածխածնի համաշխարհային ցիկլերում, մեթանի և ջերմոցային այլ գազերի արտանետումների կարգավորումը: Մինչև ժամանակ, ՄԱԿ-ի Պարենի և գյուղատնտեսության կազմակերպության տվյալներով, ամբողջ աշխարհում արտադրարարներում պահվող ածխածնի քանակը մոտ 50%-ով ավելի է, քան անտառներում ածխածնի համաշխարհային պաշարները (FAO, 2010):

Անտառները, որոնք հիմնականում լեռնային են, մեծ ներդրում ունեն երկրի ազգային տնտեսության մեջ. ունեն հողի պահպանություն, ջրային պահպանություն, կլիմայակարգավորիչ նշանակություն, ինչպես նաև բարձր սոցիալ-տնտեսական, գիտական, բնապահպանական արժեք, հարուստ կենսաբազմազանություն: Հանրապետության անտառների միջին բռնիտեղը 3,6 է, միջին ամբողջականությունը՝ 0,55, բնափայտի միջին պաշարը՝ ≈ 125 խմ/հա, տարեկան միջին աճը՝ $\approx 1,3$ խմ/հա: Հանրապետության յուրաքանչյուր բնակիչ ունի մոտ 12 խմ. բնական փայտի կենսազանգված: Լինելով մարդու կյանքի համար անհրաժեշտ էկոլոգիական միջավայր՝ Հայաստանի անտառներն ունեն էկոլոգիական նշանակալի նշանակություն: Այն անհրաժեշտ գործոն է երկրի կլիմայի ձևավորման, ջերմաստիճանի և ջրային ռեժիմների կարգավորման համար, օդի մաքրում վտանգավոր գազերից և այլ նյութերից, հողի պաշտպանությունը էրոզիայից, շրջակա միջավայրի սանիտարահիգիենիկ վիճակի ապահովումը. Հայաստանի բնակչության բարեկեցությունը և սոցիալական վիճակը սերտորեն կապված են անտառային կենսաբազմազանության պահպանման և կայուն կառավարման հետ, որը լինելով կենսունակ բնության և առողջ ապրելակերպի դեռևս թերագնահատված երաշխիքը, պետք է գերակա լինի երկրի մնայուն արժեքներից: Այս տեսանկյունից Հայաստանի անտառային տարածքները, ունենալով էկոհամակարգերի

կայունությունն ապահովող բարձր հատկանիշներ, միաժամանակ հանդիսանում են երկրի տնտեսական զարգացման կարեւոր նախապայմաններից մեկը:

Անտառային ռեսուրսները երկրի տնտեսությանն աջակցելու առանցքային գործոն են հատկապես գյուղատնտեսության, սննդի, թեթև արդյունաբերության, զբոսաշրջության, այլ ոլորտներին հումքի տրամադրման և հանգստի զարգացման առումով: Հայաստանի հարուստ անտառային կենսաբազմազանությունը լայն հնարավորություններ է ստեղծում նաև արտաքին անտառօգտագործման համար: Հատապտուղների, վայրի մրգերի, սնկերի, այլ ոչ փայտային անտառային մթերքների հավաքումը, վերամշակումը և վաճառքը, մեղվաբուծությունը կարող է զգալի եկամուտներ ապահովել ոչ միայն անտառտնտեսության, այլև գյուղական բնակչության համար՝ բարելավելով սոցիալական վիճակը, ստեղծելով աշխատատեղեր և նվազեցնելով ճնշումը բնական փայտի օգտագործման այն է՝ անտառների վրա: Հայաստանի Հանրապետությունում արտաքին անտառօգտագործման առաջնահերթություններից է անտառների ռեկրեացիոն հնարավորություններին, զբոսաշրջության և որսորդական տնտեսությունների զարգացմանն ուղղված միջոցառումների իրականացումը, ինչպես նաև ոչ անտառային տարածքներում գյուղատնտեսական նշանակության հողերի արդյունավետ օգտագործման մեխանիզմների մշակումն ու ներդրումը:

Հայաստանի Հանրապետության անտառները հիմնականում բնապահպանական նշանակություն ունեն. նախկինում դրանք էական դեր չեն ունեցել հանրապետության սոցիալ-տնտեսական կյանքում, բացառությամբ անտառային համայնքների, որոնց թիվը հանրապետությունում հասնում է 230-ի: Անտառային համայնքների համար անտառը միշտ էլ մեծ նշանակություն է ունեցել. այն հիմնականում օգտագործվել է որպես հանգստի վայր, բնակչության համար հավելյալ եկամտի աղբյուր, ոչ փայտային անտառային արտադրանք, անասնակերի կայուն մատակարարման բազա, համայնքի ջրի պահպանման, ոչ արտադրական (ոչ արդյունաբերական) վառելափայտի մթերման տարածք և այլն: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Հայաստանի Հանրապետության անտառները լեռնային են, պաշտպանական նշանակության, փայտանյութի պահանջարկը մի քանի անգամ գերազանցում է անտառների արտադրողականությունը. անհրաժեշտ է անտառի սոցիալ-տնտեսական նշանակությունը ստորադասել էկոլոգիական նշանակությանը:

Արոտավայրերի/խոտհարքների և անտառային տարածքների հողերի դեգրադացիայի միտումները և հարակից ծախսերը

Հայաստանի Հանրապետության անկախացումից հետո ստեղծված անկայուն սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը խիստ բացասաբար է ազդել բնական կերային հողերի (արոտավայրերի և խոտհարքների), ինչպես նաև անտառային տարածքների վրա, քանի որ ուժեղացել է մարդածին գործոնների ազդեցությունը: Բացի մարդածին գործոններից, կլիմայի փոփոխությունը լրացուցիչ էական վտանգ է ներկայացնում արդեն իսկ վտանգված էկոհամակարգերի համար: Բնական ռեսուրսների, անտառների, արոտավայրերի, խոտհարքների գերօգտագործումը լայն տարածում է գտել համայնքի կառավարման մարմնի (Տեղական ինքնակառավարման մարմնի) թույլ ինստիտուցիոնալ կարողությունների և երկրում աճող աղքատության պատճառով:

Կլիմայի փոփոխությունն ավելի մեծ ազդեցություն ունի ազգային արոտավայրերի վիճակի վրա՝ պետական կառույցների կողմից պահպանության և ուշադրության անբավարար մակարդակի պատճառով: Ոչ միայն պաշտպանելու, այլև արոտավայրերի

հասանելիությունն ապահովելու պետական հատուկ քաղաքականության բացակայությունը հանգեցրել է արոտավայրերի էկոլոգիական և արտադրողական պայմանների շարունակական վատթարացմանը՝ հանգեցնելով առավել խոցելի աճելավայրերի ընդլայնմանը և դեգրադացիայի երևույթների խորացմանը: Արոտավայրերի օգտագործման ռեժիմների փոփոխությունները հետսեփականաշնորհման շրջանում որոշ տարածքներում, հիմնականում ծայրամասային արոտավայրերում, հանգեցրել են բույսերի բազմազանության նվազմանը, ինչը հանգեցնում է տեսակների աճելավայրերի աճի վատթարացման: Գերարածեցումը հանգեցրել է հողի էրոզիայի և բույսերի բազմազանության նվազմանը: Տնտեսական անցումային շրջանի սկզբից ի վեր արածեցման հիմնական մեթոդները հիմնարար փոփոխություններ են կրել:

Անասնաբուծության փոքր և միջին պոպուլյացիան, ավելի հեռավոր վայրերում արոտավայրերի հասանելիության բարձր արժեքը, անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների բացակայությունը և խարխուլ վիճակը հանգեցրել են գյուղական վայրերում կենտրոնացված անասուններով արոտավայրերի գերարածեցմանը (համայնքի մերձակայքում): Այս տարածքները գտնվում են ծանր ճնշման տակ գերարածեցման պատճառով, մինչդեռ ավելի հեռավոր ամառային արոտավայրերը (հեռավոր տարածքները) և ալպյան մարգագետինները շարունակում են չօգտագործվել, որտեղ հողի մակերեսի վրա բույսերի մնացորդային մնացորդների կուտակումը տարիների ընթացքում նպաստել է մամուռի ձևավորմանը և քայքայմանը: օդափոխություն հողի շերտում: Նման պայմաններում զգալիորեն զարգացել է բուսածածկույթի ռեգրեսիվ զարգացումը, ինչը նպաստել է բուսականության որակական և արտադրողական ցուցանիշների անկմանը և բնական դեգրադացմանը: Նման իրավիճակ է հանրապետության բոլոր մարզերում, որտեղ համայնքի բնակչության կառավարման հիմնական ուղղությունը անասնապահությունն է: Տարբեր գնահատականների միջին տվյալներով՝ ՀՀ արոտավայրերի մոտ 80%-ը տարբեր աստիճանի դեգրադացված է, որից 20%-ը՝ ուժեղ, 45%-ը՝ միջին, 15%-ը՝ թույլ:

Ներկայումս սահմանափակ անտառածածկույթը լայնածավալ անտառահատումների և անտառների դեգրադացիայի արդյունք է, որը տեղի է ունեցել 1990-ականների սկզբի էներգետիկ ճգնաժամի ժամանակ: Անտառվերականգնման ներկայիս մակարդակը շատ ցածր է: Ապօրինի ծառահատումներ, նույնիսկ վերջին տարիներին ավելի խիստ պետական վերահսկողության ներքո, դեռևս տեղի են ունենում: Արժեքավոր ծառերի անվերահսկելի ընտրովի հատումը հանգեցնում է մնացած անտառի դեգրադացմանը: Անասունների չափից ավելի արածեցումը, հատկապես վերին անտառային գոտու երկայնքով, խոչընդոտում է անտառների բնական վերականգնմանը: Ներկայումս՝ 2022 թվականին, ամենալուրջ խնդիրը համարվում է էներգիայի (բնական գազի և էլեկտրաէներգիայի) թանկացումը, որը կարի գյուղական համայնքներում սոցիալ-տնտեսական խնդիրները, անխուսափելիորեն կուժեղացնի ճնշումը անտառների վրա՝ ապօրինի ծառահատումների միջոցով:

Անտառների շարունակական դեգրադացումը հանգեցնում է կենսաբազմազանության կորստի, իսկ անտառահատումը վնասում է անտառային էկոհամակարգերի կարողությանը դիմակայելու և վերականգնելու հետագա ճնշումներից, ինչպիսիք են կլիմայի փոփոխության բացասական հետևանքները:

Համաձայն Հայաստանում Կլիմայի փոփոխության սցենարների (ՄԱԿՓՇԿ-ի չորրորդ ազգային հաղորդագրություն), կլիմայի փոփոխությունը կհանգեցնի անապատային, կիսաանապատային և չոր տափաստանային տարածքների ընդլայնմանը վերին

սահմանների ուղղահայաց տեղաշարժի պատճառով: Ավելին, տափաստանը կտեղափոխվի 250-300 մ դեպի վեր անտառային էկոհամակարգերի ուղղությամբ, միաժամանակ անտառային գոտու տեղաշարժը կնվազեցնի մարգագետնային էկոհամակարգերի տարածքը: Արդյունքում հսկայական փոփոխություններ կլինեն էկոհամակարգերի կազմի և կառուցվածքի մեջ: Անտառների զարգացման անբարենպաստ պայմանների պատճառով կարող է կորել ավելի քան 17 հազար հեկտար անտառ: Հանրապետությունում հնարավոր են արոտավայրերի արտադրողականության մակարդակի ահռելի փոփոխություններ, արոտավայրերի ընդհանուր մակերեսը և դրանց արտադրողականությունը ակնկալվում է 4-10%-ով, ենթալայան գոտու մակերեսը կկրճատվի 19%-ով:

Միջին լեռնային գոտու խոնավ անտառներում տեղի կունենան որոշ քսերոֆիտ պրոցեսներ՝ տիպիկ տափաստանային, բաց անտառների, սիբյակի տեսակների ներթափանցում: Կանխատեսվում է մարգագետնատափաստանների անցում տափաստանային էկոհամակարգերի: Կլիմայի կանխատեսվող փոփոխության պայմաններում սպասվող ցածր խոնավության և քիչ տեղումների պատճառով առավել խոցելի կլինի հարավային լանջերի և ստորին անտառային գոտու քսերոֆիտ բուսականությունը: Նման պայմաններում քսերոֆիլ բույսերի տեսակները կսկսեն ակտիվորեն ներթափանցել անտառային էկոհամակարգեր:

Արդյունքում կվատթարանան բնական անտառվերականգնման գործընթացները, կնվազի ծառերի տարեկան աճի տեմպերը, ինչը կհանգեցնի անտառային էկոհամակարգերի փոխարինմանը թեթև անտառներով, ապա կիսաանապատներով: Ընդհանուր առմամբ, սպասվում է քսերոֆիտացում, որը կհանգեցնի գոյություն ունեցող էկոհամակարգերի կառուցվածքի և տեսակային կազմի էական փոփոխությանը, կուժեղացնի հողերի և բնական արոտավայրերի դեգրադացումը: Երկրում հողերի և բնական էկոհամակարգերի դեգրադացիայի ներկա մակարդակը, ինչպես նաև առաջիկա տարիներին հնարավոր սցենարներով խնդիրների ի հայտ գալն ու խորացումը կարող են լուրջ մարտահրավեր հանդիսանալ երկրի տնտեսության համար, մասնավորապես պարենային անվտանգության առումով:

Աճող խնդիրները լուծելու կամ հետեւանքները մեղմելու նպատակով ՀՀ կառավարությունը նախաձեռնելու է և շարունակելու է առաջարկել տարբեր լուծումներ: Մասնավորապես, Համաշխարհային բանկի կողմից համաֆինանսավորվող CARMAC-1, CARMAC-2 ծրագրերը, աջակցել գյուղական համայնքներին գյուղատնտեսական կոոպերատիվների զարգացման, տեխնիկական միջոցների տրամադրման, ինչպես նաև ենթակառուցվածքային ցանցերի բարելավման համար՝ խթանելու բուսաբուծությունը, անասնաբուծությունը, արոտավայրերի կայուն կառավարում, դեգրադացված տարածքների պահպանում և բարելավում: Ինչպես նախկինում, այժմ էլ կառավարությունը որոշակի արտոնյալ պայմաններով գյուղացիներին հնարավորություն է տալիս սուբսիդավորել գյուղտեխնիկան, ձեռք բերել որակյալ սերմացու, պարարտանյութ՝ հողը մշակելու համար: Ներկայումս գյուղատնտեսական գործունեության վարկավորման պայմաններն ու հնարավորությունները շատ ավելի հեշտացել են: 2020 թվականի հունվարից Շրջակա միջավայրի նախարարությունը նախաձեռնել է անտառների ազգային ծրագրի մշակումը, որի նպատակն է մինչև 2050 թվականը Հայաստանի անտառները հասցնել երկրի տարածքի 20.1%-ի: Նման մոտեցումները որոշակի հնարավորություններ են ստեղծում հողերի դեգրադացիայի դեպքերը աստիճանաբար նվազեցնելու՝ լուծելով ոլորտային խնդիրները, ինչը գլոբալ խնդիր է և երկրի համար լուրջ մարտահրավեր:

Արոտավայրերի և անտառային տարածքների դեգրադացիայի հիմքում ընկած սոցիալ-տնտեսական գործոնները

Ոչ պատշաճ կառավարումը և սոցիալ-տնտեսական խնդիրները հանդիսանում են ծրագրի երկու մարզերի՝ ընտրված թիրախային համայնքներում, արոտավայրերի և անտառային տարածքների դեգրադացիայի հիմնական պատճառը: Արոտներում դեգրադացիայի խորացման հիմնական պատճառը վատ կառավարումն է, որը հիմնականում պայմանավորված է շրջակա միջավայրի, բնական լանդշաֆտների և լանդշաֆտների պաշտպանության վերաբերյալ համայնքի բնակչության, մասնավորապես արոտագործների իրազեկվածության (ֆինանսական (տնտեսական, մասնագիտական) կարողությունների պակասով: Արոտավայրերի և խոտհարքների արդյունավետ օգտագործումը Արոտավայրերի դեգրադացումը հիմնականում պայմանավորված է անասնապահական տնային տնտեսությունների տնտեսական խնդիրներով, մասնավորապես՝ նյութական ռեսուրսների սղության պատճառով ձմեռային պահպանման կերերի կուտակման անբավարար վիճակով՝ վարելահողերի ցածր մշակմամբ, Հեռավոր արոտավայրերի օգտագործման տեխնիկական և տնտեսական դժվարությունների սահմանափակումներն ու աննպատակահարմարությունը (դժվար հասանելիություն, երկարաժամկետ կայուն վարքագծի համար պահանջվող ենթակառուցվածքի բացակայություն կամ խարխուլ վիճակ) դարձել են բնակելի տարածքներում մատչելի արոտավայրերում արածեցման գերարածեցման հիմնական պատճառ: Տարիներ շարունակ իրականացվող նման պրակտիկայի արդյունքում արոտային բուսականության մեջ նկատվում է ուտելի բուսածածկույթի աստիճանական նվազում, արոտավայրերի հողաշերտի ոչնչացում և բուսածածկույթի աստիճանական դեգրադացիա:

Արոտավայրերի դեգրադացիայի հիմնական պատճառներից են անասնապահների ավանդական սովորույթները, պահպանողական վերաբերմունքը արոտավայրերի օգտագործման, արոտային անասունների կառավարման մոտեցումը: Համայնքների տեղական ինքնակառավարման մարմինների ֆինանսական կարողությունների ցածր մակարդակը սահմանափակում է արոտավայրերի ենթակառուցվածքի զարգացումը՝ համայնքային սեփականություն հանդիսացող արոտավայրերում ներդրումներ կատարելով, դեգրադացված տարածքներում արհեստական վերականգնողական միջոցառումներ իրականացնելով. ինչը կարելի է համարել համայնքի մակարդակով թույլատրելի ծանրաբեռնվածությամբ արոտավայրերի կայուն կառավարման, արոտների դեգրադացման գործընթացների մեղմացման, արդեն իսկ հաստատված դեգրադացիայի հետեւանքների կանխարգելման կամ վերականգնման նախապայման: Լանդշաֆտային ռեսուրսների (ուտելի խոտաբույսեր, համեմունքներ, բուժիչ խոտաբույսեր և այլն) չափից ավելի արդյունահանում) նպաստում է արոտավայրերի և բնական խոտհարքների դեգրադացմանը (անկանոն վայրի հավաքում). ինչը զգալիորեն ազդել է լանդշաֆտների՝ էկոհամակարգային ծառայություններ մատուցելու կարողության վրա՝ միաժամանակ նպաստելով կենսաբազմազանության և գենետիկական ռեսուրսների աղքատացմանը: Առանց ավանդական մշակութային արտադրության և օգտագործումը կարգավորող սոցիալական համակարգերի, Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի արոտավայրերի և խոտհարքների արտադրողականությունը համեմատաբար ցածր է և հեռու է իր ներուժից, սպառնում է այդ տարածքների էկոլոգիական կայունությանը և արտադրական հնարավորությունների պահպանմանը:

Նմանատիպ խնդիրներ կան անտառային էկոհամակարգերում: Ներկայիս սահմանափակ անտառածածկույթը լայնածավալ անտառահատումների և անտառների դեգրադացիայի արդյունք է, որը տեղի է ունեցել 1990-ականների սկզբի էներգետիկ ճգնաժամի ժամանակ: Անտառվերականգնման ներկայիս մակարդակը շատ ցածր է ինչպես երկրում, այնպես էլ թիրախային շրջաններում: Անօրինական փայտահավաքը, նույնիսկ վերջին տարիներին ավելի խիստ պետական վերահսկողության ներքո, դեռևս տեղի է ունենում: Արժեքավոր ծառերի անվերահսկելի ընտրովի հատումները հանգեցնում են մնացած անտառի դեգրադացմանը: Անտառների օգտագործումը վառելափայտի համար հիմնականում պայմանավորված է գյուղական համայնքների վատ տնտեսական վիճակով:

Կենցաղային էներգիայի աղբյուրների (բնական գազ, էլեկտրաէներգիա, հեղուկ վառելիք) բարձր գները և գյուղական բնակչության վճարունակության ցածր մակարդակը համարվում են վառելափայտի աճող պահանջարկի հիմնական պատճառը: Խնդիրը հատկապես սուր է անտառածածկ տարածքներում, որտեղ, որպես կանոն, անկախ տարբեր ծագման էներգիայի աղբյուրների առկայությունից, վառելափայտը համարվում է ցուրտ սեզոնին ջեռուցման հիմնական էներգիայի աղբյուր: Անտառային հողերում կանխվում է հնարավոր բնական անտառների վերականգնումը (ինքնավերականգնումը), հատկապես անտառին հարող տարածքներում՝ արածեցնելով նման տարածքներում (ազատ վարքագիծ), որի դեպքում զանազան ծառերի և թփերի նոր ձևավորված երիտասարդ ընձյուղները մշտապես ոչնչացվում են՝ արածեցման կամ տրորելու արդյունքում: Այս շատ վտանգավոր գործընթացը շատ տարածված է հատկապես անտառային գոտու վերին սահմանի երկայնքով, հատկապես Վայոց ձորի մարզի Վայք, Ջերմուկ և Եղեգիս համայնքների անտառածածկ գյուղական բնակավայրերին հարող անտառահողերում (Արտավան, Սարավան, Եղեգիս, Հերմոն, Վարդահովիտ և Գողթանիկ):

Անտառների շարունակական դեգրադացիան հանգեցնում է կենսաբազմազանության կորստի, իսկ անտառահատումները վնասում են անտառային էկոհամակարգերի կարողությանը դիմակայելու և վերականգնելու հետագա ճնշումները, ինչպիսիք են կլիմայի փոփոխության բացասական հետևանքները: Ավելին, անտառահատումը կարող է հանգեցնել ջրի արտահոսքի, ինչը ստեղծում է սողանքների և հողի էրոզիայի վտանգ, կարող է խորացնել ջրուղիների աղտոտումը և դանդաղեցնել ստորերկրյա ջրային ռեսուրսների վերականգնումը:

SLM-ի և հովվական գործունեության խոչընդոտները Հայաստանում

Հայաստանի Հանրապետությունում պարենային անվտանգության ապահովումը համազգային առաջնահերթություն է, սակայն «փորձը ցույց է տալիս, որ երկրում բնական ռեսուրսների օգտագործման պրակտիկան ոչ միայն ուղղված չէ այդ խնդրի լուծմանը, այլև նպաստում է դրա ազդեցության խորացմանը»: Մասնավորապես, ըստ Շրջակա միջավայրի նախարարության, հողային ռեսուրսների, այդ թվում՝ արոտավայրերի ոչ ռացիոնալ օգտագործման արդյունքն այն է, որ դրանց մոտ 80%-ը գտնվում է անապատացման և էրոզիայի, հողի բերրիության նվազման և արտադրողականության նվազման վտանգի տակ: Բնականաբար, այս խնդիրների անտեսումը, դրանց բնական և արհեստական շարժիչ ուժերը կարգավորող քաղաքականության բացակայությունը կարող է անդառնալի հետևանքներ ունենալ ոչ միայն երկրի էկոլոգիայի վրա, այլ նաև ունենալ տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական հետևանքներ:

Այս համատեքստում արոտավայրերի զարգացման և բարելավված կառավարման հիմնական խոչընդոտները բացահայտվել են և նկարագրված են ստորև:

***Իրավական դաշտի բացերը**

Հայաստանում չկա օրենք կամ ամբողջական իրավական ակտ, որը կարգավորում է բնական արոտավայրերի և խոտհարքների օգտագործման և իրավական կանոնակարգերը: Փոխարենը երկու իրավական ակտեր վերաբերում են բացառապես բնական կերային դաշտի օգտագործմանը, որոնցով մասամբ կարգավորվում են կառավարման խնդիրները: Այս երկու գործողությունները հետևյալն են.

- «Արոտավայրերի և խոտհարքների օգտագործման կարգը սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության 28.10.2010թ. N 1477-Ն որոշում.
- «Հայաստանի Հանրապետությունում արոտավայրերի և խոտհարքների օգտագործման կարգը սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության 14.04.2011 N 389-Ն որոշում.

Միաժամանակ երկրում գործում են բազմաթիվ այլ իրավական ակտեր, որոնք որոշ չափով անդրադառնում են բնական ռեսուրսների կառավարմանը, տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորություններին, հողօգտագործմանն առնչվող խնդիրներին: Փաստաթղթերը հետևյալն են.

- ՀՀ հողային օրենսգիրք,
- ՀՀ անտառային օրենսգիրք
- «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքը,
- Հողօգտագործման վերահսկողության և պահպանման մասին ՀՀ օրենքը,
- Բուսական աշխարհի մասին ՀՀ օրենքը,
- Այլ իրավական ակտեր:

Հանրապետությունում բնական կերերի, արոտավայրերի, խոտհարքների կառավարման ողջ գործընթացը կարգավորող միակ փաստաթղթերը կառավարության «Արոտավայրերի օգտագործման կարգը սահմանելու մասին» N 1477-Ն (28.10.2010թ.) համապատասխան որոշումներն են և « Հայաստանի Հանրապետությունում արոտավայրերի և խոտհարքների օգտագործման կարգը սահմանելու մասին» N 389-Ն (14.04.2011թ.), որի համար անհրաժեշտ է առանձնացնել հետևյալ խնդիրները.

• Փաստաթղթերը կարգավորում են պետական սեփականություն հանդիսացող բնական արոտավայրերի օգտագործման կառավարման գործընթացները, և փաստաթղթով միայն համայնքի ղեկավարներին առաջարկվում է համայնքին պատկանող բնական կերերի ցանքատարածությունների օգտագործումն իրականացնել որոշման պահանջներին համապատասխան: Համապատասխանաբար, համայնքային սեփականություն հանդիսացող բնական անասնակերի դաշտերի օգտագործման և կառավարման վերաբերյալ հարցեր են մնում, և արդյունքը բնական կերերի ցանքատարածությունների կառավարման ոչ միասնական մոտեցումն է՝ հիմնված դրանց սեփականության վրա: Կառավարությունը չունի համայնքային գույքի օգտագործումը կարգավորելու իրավասություն. Համայնքային սեփականության օգտագործումը կարող է կարգավորվել միայն օրենքով: Բացի այդ, համայնքը, որպես իրավաբանական անձ, ազատ է տնօրինելու իր գույքը և շրջանցելու արոտավայրերի անհատույց օգտագործման իրավունքով տրամադրելու արգելքը. նույնիսկ եթե դա առաջարկվում է օրենքով,

• Փաստաթղթերն ընդունվել են համապատասխանաբար 2010 և 2011 թվականներին և այդ ժամանակից ի վեր երբեք չեն վերանայվել, ինչը վկայում է այն մասին, որ այն ժամանակ հաստատված բնական կերային դաշտերի կառավարման սկզբունքները կարող են ներկայումս կիրառելի չլինել:

Որպես թեմայի վերաբերյալ միակ կարգավորող փաստաթղթեր, դրանք գրված են շատ ընդհանուր ձևով, ուրվագծելով միայն ընդհանուր սկզբունքներ, որոնք կարող են հանգեցնել տարբեր համայնքների կողմից բնական սննդի կառավարման տարբեր սկզբունքների կիրառմանը: Օրինակ, լիազորությունների և պատասխանատվության

շրջանակում սահմանված չեն տեղական մակարդակով պատասխանատու մարմինների կողմից արտավայրերի առողջության և արտադրողականության մոնիտորինգի պահանջները:

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքը սահմանում է տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունները ընդհանուր հողօգտագործման, գյուղատնտեսության, անասնաբուժության, բուսասանիտարիայի, ինչպես նաև շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտներում: «Հողօգտագործման և պահպանության վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքը սահմանում է հողօգտագործման ոլորտում լիազորված տարբեր մարմինների վերահսկողության ոլորտները: Այնուամենայնիվ, դարձյալ փաստաթղթերը շատ ընդհանրական են, դրանք հատուկ չեն անդրադառնում բնական ռեսուրսների կառավարմանը վերաբերող խնդիրներին, չեն վերագրում դերեր և պարտականություններ կամ ֆինանսավորում:

*Արտավայրերի պահպանման քաղաքականության կամ ֆինանսավորման մեխանիզմների բացակայություն:

Հայաստանի Հանրապետությունում համայնքային և պետական սեփականություն հանդիսացող արտավայրերի կառավարման գործընթացը (օգտագործում, պահպանում, բարելավում) վերապահված է տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, որոնք չունեն համայնքի բյուջեով հաստատված հստակ միջոցներ՝ արտավայրերի կառավարման և պահպանման գործառույթներ իրականացնելու համար: Նման գործառույթներ իրականացնելու համար տեղական ինքնակառավարման մարմինները պետական բյուջեից ֆինանսական հատկացումներ չեն ստանում:

Նման աշխատանքներ իրականացնելու համար լավագույն դեպքում օգտագործվում են արտավայրերի վարձակալության միջոցները: Նման դեպքում արտավայրերի պահպանությունը, ինչպես նաև համայնքներում դեգրադացված տարածքների վերականգնումը հիմնականում չի իրականացվում կամ իրականացվում է մեկուսացված համատեքստերում՝ առանց հստակ շարունակականության կամ համապարփակ ռազմավարության: Ներկայումս համայնքներում արոտների վարձակալության և վարձակալության գործընթացներն իրականացվում են հիմնականում խոշոր անասնաբուծական տնտեսություններում, իսկ փոքր բիզնեսի մոտ դեռևս չի ձևավորվել վարձակալության պայմանագրերի կազմման կամ արոտօգտագործման համար վճարելու պրակտիկան:

Ներկայումս տեղական իշխանությունները սահմանափակ ֆինանսական հատկացումներ են կատարում արտավայրերում ենթակառուցվածքների կառուցման կամ բարելավման համար, ինչը առաջնահերթ խնդիր է արտավայրերի հասանելիությունն ապահովելու համար: Վերջին տարիներին նման խնդիրների լուծման նպատակով համայնքներին տրվել է որոշակի աջակցություն կառավարության կողմից հաստատված սուբսիդավորման ծրագրերով, որոնցում պետությունը տրամադրում է մինչև 50% համաֆինանսավորում համայնքային տարբեր ծրագրերի իրականացման համար:

*Անասնաբուծության վրա հիմնված կայուն բիզնես մոդելների բացակայություն, որոնք ուղղորդում են ներդրումները:

Հայաստանում անասնաբուծության ոլորտը զարգացնելու, անասնաբուծությունը բարելավելու, նորարարական տեխնոլոգիաների մեջ ներդրումների հնարավորություններ ստեղծելու հնարավորությունները հիմնականում անհասանելի են փոքր բիզնեսի համար, իսկ խոշոր բիզնեսի համար շատ դեպքերում շահութաբեր չէր այն առումով, որ չկար փորձ կամ. մոդելներ, որոնց վրա հիմնվում են ներդրումները: Այս

խնդրի վկայությունը հանրապետությունում խոշոր անասնաբուժական տնտեսությունների սակավությունն է: Ներկայումս այս ոլորտում որոշակի առաջընթաց կա, քանի որ կառավարությունը Էկոնոմիկայի նախարարության հետ առաջարկում է անասնաբուժության վրա հիմնված կայուն բիզնես մոդելներ և մատչելի վարկավորման պայմաններ՝ անասնաբուժության ոլորտը և խելացի գյուղատնտեսությունը զարգացնելու համար:

*Արոտավայրերի փաստացի պայմանների վերաբերյալ գիտական տեղեկատվության և տվյալների բացակայություն:

Երկրում արոտավայրերի դեգրադացիայի հիմնախնդիրների ամենակարևոր խոչընդոտը ազգի արոտավայրերի էկոլոգիական և տնտեսական վիճակի վերաբերյալ համապարփակ տեղեկատվական բազայի բացակայությունն է: Վերջին տարիներին Հայաստանում արոտավայրերի լայնածավալ մոնիտորինգ և գույքագրումներ չեն իրականացվել: Մոնիտորինգային աշխատանքներ են իրականացվել տարբեր մարզերում տեղական մակարդակներում (համայնքային կամ մարզային մակարդակով) տարբեր տեղական և միջազգային կազմակերպությունների կողմից տարբեր ժամանակներում իրականացվող ծրագրերի միջոցով: Իրականացվող ծրագրերի շրջանակներում արոտավայրերում մոնիտորինգի արդյունքների համակցումը ամբողջ երկրի մասին թերի տեղեկատվություն է տվել:

Մարզային և համայնքային մակարդակներում արոտավայրերի կարգավիճակի վերաբերյալ ամբողջական, թարմացված տեղեկատվություն միջոց չէ, որ հասանելի է: Կառավարման գործառույթների պլանավորումը հիմնականում պետք է հիմնված լինի մոնիտորինգի տվյալների վրա: Անբավարար կամ հնացած տվյալները խոչընդոտում են համայնքի մակարդակով արդյունավետ, կայուն կառավարման պլանավորման իրականացմանը:

ICARE հիմնադրամի կողմից GIZ-ի ֆինանսավորմամբ ՀՀ վարչական տարածքում իրականացվող «Հայաստանի խոտածածկ տարածքների վիճակի և կենսազանգվածի քարտեզագրում» ծրագրի շրջանակներում 2020թ. մարզերում որոշակի տվյալներ են ձևավորվել խոտածածկ տարածքների, այդ թվում՝ բնական խոտհարքների և արոտավայրերի էկոլոգիական և արտադրական պայմանների վերաբերյալ: Այս տվյալների առկայությունը կարող է հիմք հանդիսանալ տարբեր մարզերում արոտավայրերի կառավարման պլանավորման համար:

2014 թվականին GIZ-ի «Կենսաբազմազանության կայուն կառավարում Հարավային Կովկասում» ծրագրի շրջանակներում մշակվել է Հայաստանում արոտավայրերի մոնիտորինգի նոր մեթոդական ձեռնարկ «Արոտավայրերի մոնիտորինգի ձեռնարկ Հայաստան» խորագրով: Նպատակը ՀՀ կառավարությանը տեխնիկական աջակցություն ցուցաբերելն էր՝ երկրում արոտավայրերի մոնիտորինգի գործառույթները կարգավորելու համար: Մույն ձեռնարկում շարադրված տեխնոլոգիաներն ու մոտեցումները կիրառվել են արոտավայրերում տեղական հասարակական և միջազգային կազմակերպությունների (GIZ, UNDP, WORLD BANK, SDA) ծրագրերի շրջանակներում, հիմնականում ծրագրային մարզերում և համայնքներում: Ամբողջ երկրի համար թարմացված գիտական տեղեկատվությունը և տվյալները դեռևս բավարար չեն տարբեր մարզերում արոտավայրերի կայուն կառավարում պլանավորելու և իրականացնելու համար:

*Արոտավայրերի կայուն օգտագործման հմտությունների և գիտելիքների բացակայություն:

ՀՀ գյուղական համայնքների արոտավայրերում դեգրադացիայի ձևավորումն ու աճը պայմանավորված է արոտօգտագործողների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների անտեղյակությամբ: Շատ դեպքերում դրա դեգրադացմանը նպաստել է արոտավայրերի օգտագործումը ավանդական սովորույթներով և գաղափարներով: Խնդրի սրմանը հիմնականում նպաստում է տեղական ինքնակառավարման մարմիններում ագրոնոմիական կամ բնապահպանական մասնագետների բացակայությունը, այդ հարցերով ընդլայնման ծառայությունների բացակայությունը:

2015 թվականին GIZ-ի «Կենսաբազմազանության կայուն կառավարում Հարավային Կովկասում» ծրագրի շրջանակներում մշակվել է «Արոտավայրերի կայուն կառավարման պլանների մշակման և իրականացման ուղեցույց»: Նպատակն էր աջակցել ՀՀ կառավարությանը՝ բարելավելու բնական անասնակերի դաշտերի կառավարման գործառնությունները: Սույն ուղեցույցի մեթոդաբանության կիրառումը պահանջում է վերապատրաստում և խորհրդատվություն տեղական ինքնակառավարման մարմինների և գյուղական համայնքների անասնաբուծական ֆերմերների համար, ինչը որոշ մարզերում մասամբ իրականացվել է տարբեր ծրագրերով, սակայն դեռևս անբավարար արդյունքներով:

2019 թվականին GIZ-ի «Հարավային Կովկասում կենսաբազմազանության ինտեգրված կառավարում» ծրագրի շրջանակներում մշակվել է «Դեգրադացված բնական արոտավայրերի (արոտավայրերի և խոտհարքների) բարելավման ձեռնարկ»: Նպատակն էր աջակցել ՀՀ կառավարությանը Հայաստանում դեգրադացված արոտների վերականգնմանն ուղղված առողջ մեթոդաբանությամբ արհեստական վերականգնողական միջոցառումների պլանավորման և իրականացման գործընթացում:

*Բարձր ընկալվող ծախսերն ու ռիսկերը՝ կապված նոր տեխնոլոգիաների և պրակտիկայի հետ.

Արոտավայրերի էկոլոգիական և տնտեսական ամբողջականության պահպանման հիմնական գրավականը արդյունավետ և կայուն կառավարումն է, իսկ դեգրադացված տարածքների բարելավման հիմնական միջոցը բնական ինքնավերականգնման գործընթացներից բացի արհեստական վերականգնողական միջոցառումների իրականացումն է: Անտառային էկոհամակարգերի պաշտպանությունը պայմանավորված է նաև կայուն կառավարմամբ, իսկ դեգրադացված կամ անտառահատված տարածքների վերականգնման հիմնական միջոցը սերմերի կամ բնի ծագման բնական ինքնավերականգնման գործընթացներին զուգահեռ արհեստական վերականգնողական միջոցառումների իրականացումն է: Երկու դեպքում էլ համապարփակ կառավարումը ներառում է որոշակի բարդ տեխնոլոգիական միջոցառումների պլանավորում, որի դեպքում պահանջվում են ծախսեր և ներդրումներ: Արդյունավետ կառավարման պլանավորումը հիմնված է դաշտային մոնիտորինգի տվյալների, ինչպես նաև տիեզերական պատկերների հեռահար զոնդավորման վերլուծության արդյունքների վրա (ջրային կետեր, ճանապարհներ, հովիվների կացարաններ և այլն):

Արոտավայրերի ռոտացիոն օգտագործման իրականացման համար պահանջվում է արոտավայրերի քարտեզագրում, հսկիչ ստորաբաժանումների տարանջատում և շատ դեպքերում էլեկտրական ցանկապատերի կիրառում: Դեգրադացված տարածքների արհեստական վերականգնումը ենթադրում է տեխնիկական միջոցների շահագործում, նյութերի (խոտի սերմեր, պարարտանյութեր, սածիլներ) ձեռքբերում:

Վերոնշյալ տեխնոլոգիական միջոցառումները, անհրաժեշտ նյութերը, տեխնիկական միջոցները ենթադրում են ուղղակի ծախսեր, ներդրումներ, որոնց տրամադրումը խիստ սահմանափակ է համայնքների, անասնաբուժական ֆերմերների և անտառտնտեսության դեպքում: Նման խնդիրների առկայությունը և դրանց լուծման սահմանափակ հնարավորությունները համարվում են արտավայրերի դեգրադացիայի կանխարգելման, ինչպես նաև արդյունավետ և կայուն կառավարման գործընթացների իրականացման լուրջ խոչընդոտ:

Ի տարբերություն արտավայրերի, բնական խոտհարքների կառավարմանն առնչվող օրենսդրության անկատարության, Հայաստանի Հանրապետությունում անտառների, ընդհանրապես անտառային հողերի կառավարումն իրականացվում է ՀՀ Անտառային օրենսգրքով սահմանված կարգով. ընդունված 24.10.2005թ. Հայաստանի Հանրապետության անտառային օրենսգիրքը կարգավորում է ՀՀ անտառների կայուն կառավարումը. անտառների կառավարում, պահպանում, պահպանում, վերականգնում, անտառապատում և արդյունավետ օգտագործում, ինչպես նաև անտառների գրանցում, մոնիթորինգ, վերահսկողություն և անտառային հողերի հետ հարաբերություններ: Անտառային օրենսդրության համաձայն՝ ՀՀ-ում անտառային ոլորտում հարաբերությունները կարգավորվում են ՀՀ Սահմանադրությամբ, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով, Անտառային օրենսգրքով, ՀՀ հողային օրենսգրքով և այլ իրավական ակտերով: 2017 թվականի դեկտեմբերի 13-ին ընդունվեց «Անտառային բարեփոխումների հայեցակարգը», որի նպատակն է անդրադառնալ անտառների կայուն կառավարման, անտառների պահպանման, պաշտպանության, վերարտադրման, օգտագործման և ապօրինի ծառահատումների դեմ պայքարի արդյունավետության բարձրացմանը:

Հայաստանի Հանրապետությունը, որպես Հայաստանի անտառների միակ և բացառիկ սեփականատեր, ներկայումս ֆինանսական դժվարություններ ունի իր սեփականության իրավունքը պատշաճ կերպով իրականացնելու համար: Պետական բյուջեից ֆինանսավորումը, մասնավորապես անտառների կառավարմանը, սահմանափակ է, և Հայաստանի անտառները ներկայումս պետական աջակցության խիստ կարիք ունեն: Ավելին, պետական բյուջեից ստացված սահմանափակ աջակցությունը անտառապահներին ստիպում է հնարավորինս օգտվել անտառից՝ նվազեցնելով անտառվերականգնման ծախսերը: Սա հանգեցնում է մատչելի տարածքներում անտառների գերօգտագործմանը, անտառների վերականգնման գործընթացի կրճատմանը և անտառների կառավարման համապատասխան սկզբունքների խախտմանը:

ՀՀ անտառային ոլորտում կան տարբեր խնդիրներ՝ կապված անտառային համայնքների աղքատության, փայտանյութի պահանջարկի բարձր մակարդակի, ապօրինի անտառահատումների շարունակման, անտառների չհամակարգված օգտագործման, ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների դանդաղ ընթացքի, «Հայանտառ»-ի ցածր առևտրային կարողությունների հետ ՊՈԱԿ, ֆինանսական և մարդկային ռեսուրսների սակավություն և այլ պատճառներ, որոնք հանգեցնում են անարդյունավետ կառավարման, անտառների որակական և քանակական բնութագրերի նվազմանը: Բացակայում են անհրաժեշտ կառուցվածքային ստորաբաժանումները, համագործակցությունը անտառների կառավարման, համայնքների ներգրավվածության, տեղական բնակչության հետ թույլ է:

Մոցիալ-տնտեսական տարբեր խնդիրների, փայտանյութի մեծ պահանջարկի պատճառով անտառահատումները դեռ գերազանցում են բնական անտառների

վերականգնման ծավալները: Դա պայմանավորված է էներգակիրների գների բարձրացմամբ, սոցիալապես անապահով խավերի ցածր վճարունակությամբ, հանրային կրթության և անտառի մասին տեղեկացվածության ցածր մակարդակով: Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետության բնական անտառների մոտ 70%-ը դեգրադացված և ծերացած է, համեմատաբար դժվար հասանելի հասուն և գերհասուն անտառները ունեն զգալի փայտային պաշարներ, որոնք մասնատված և դժվարին պատճառով զրկված են անտառօգտագործման բազմաթիվ տեսակների հասանելիություն:

Անտառային ոլորտի զարգացմանը խոչընդոտող հիմնական ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական խնդիրներն են.

1. Անտառային ազգային ծրագրի թույլ կողմերը, ներառյալ անտառային ազգային քաղաքականության իրականացման միջոցառումներն ու մեխանիզմները.
2. Անտառների կառավարման ինստիտուցիոնալ կառույցների անկատարությունը և անտառների կայուն կառավարման բարելավմանն ուղղված անհրաժեշտ միջոցառումները:
3. Անտառային ոլորտում իրականացվող միջոցառումները կարգավորող օրենսդրական դաշտի առկա հակասությունները.
4. Անտառային ռեսուրսներից ստացված եկամուտների անարդյունավետ օգտագործումը.
5. Պետական բյուջեից անտառային ոլորտին տրամադրվող ֆինանսատեխնիկական միջոցների անբավարարություն.

Նախորդ ծրագրերը և միջամտությունները՝ կապված արոտավայրերի և ՀԴ-ի հետ

Ծրագրի կամ նախաձեռնության անվանումը	Գործակալություններ /Երականացման տարիներ	Համապատասխան քաղված դասեր
«Համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարում և մրցունակություն (CARMAC, Երկրորդ ծրագիր)»	Համաշխարհային Բանկ էկոնոմիկայի նախարարություն (նախկին գյուղատնտեսության նախարարություն) 2015-2022 թթ	Երկրորդ CARMAC ծրագրի հիմնական նպատակներն են թիրախ համայնքներում արոտավայրերի և անասնաբուծական համակարգերի արտադրողականության և կայունության բարելավումը և ընտրված անասնաբուծական և բարձրարժեք ագրոպարենային արժեքային շղթաների շուկայական արտադրանքի ավելացումը:
«Հայաստանի անտառների դիմակայունության, հարմարվողականության բարելավում գյուղական կանաչ աճը մեղմացման միջոցով» ծրագիր	FAO, շրջակա միջավայրի նախարարություն (8 տարի)	
«Հայաստանի բնության հատուկ պահպանվող տարածքներին հարակից	Շրջակա միջավայրի նախարարություն 2019-2022 թթ	

<p>համայնքների էկոհամակարգերի հարմարվողական կարողությունների բարձրացում» ծրագիր.</p>		
<p>«Հայաստանի Արարատյան դաշտում հողերի չեզոք դեգրադացիայի գաղափարի իրականացում» փորձնական ծրագիր.</p>	<p>UNEP / Շրջակա միջավայրի նախարարություն 2017-2019 թթ</p>	<p>2018 թվականի օգոստոսին Կորեայի Հանրապետության անապատացման դեմ պայքարի ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի քարտուղարության աջակցությամբ մեկնարկել է «Հայաստանի Արարատյան դաշտում հողերի դեգրադացիայի չեզոքության հայեցակարգի իրականացում» փորձնական ծրագիրը, որն իրականացվում է շրջակա միջավայրի նախարարությունը:</p>
<p>«Անասնաբուծության զարգացում Հայաստանի հարավում» նախագիծ.</p>	<p>Շվեյցարիայի համագործակցության և զարգացման գործակալությունը և Ռազմավարական զարգացման գործակալությունը՝ համագործակցելով Տարածքային կառավարման և արտակարգ իրավիճակների նախարարության, Գյուղատնտեսության նախարարության հետ. 2006-2021 (չորս փուլ)</p>	<p>Կին և արական սեռի ֆերմերների՝ ֆերմերային տնտեսությունների կառավարման նոր մոտեցումներ և մեթոդներ կիրառելու կարողությունների բարելավում, անասնաբուծության մեջ ներգրավված մսի և կաթի արժեչոյի մասնակիցների խորհրդատվական և տեղեկատվական ծառայություններ մատուցելու կարողությունների հզորացում և զարգացում: Ինչպես նաև գյուղացիական տնտեսությունների արտադրողականության բարձրացմանն ուղղված առանձին խորհրդատվական միջոցառումների իրականացմամբ (վերապատրաստում, փորձի փոխանակում, անհատական խորհրդատվություն և այլն):</p>
<p>«Անասնաբուծության զարգացում Հայաստանում. հարավ-հյուսիս» ծրագիր.</p>	<p>Շվեյցարական համագործակցության և զարգացման գործակալություն, Ավստրիական զարգացման գործակալություն (ADA) Շրջակա միջավայրի նախարարություն</p>	<p>Ծրագրի երկարաժամկետ նպատակն է բարձրացնել եկամուտները և նվազեցնել աղքատությունը թիրախ համայնքներում անասնաբուծության ոլորտի կայուն զարգացման և շուկայական հասանելիության բարելավման միջոցով:</p>

		2018-2021 թթ	
Հայաստանում, Ադրբեջանում և Վրաստանում իրականացվող «Բնական ռեսուրսների կառավարում և էկոհամակարգային ծառայությունների պաշտպանություն՝ հանուն կայուն գյուղական զարգացման Հարավային Կովկասում (ECOserve)» ծրագիր:	Գերմանիայի տնտեսական համագործակցության և զարգացման դաշնային նախարարություն (BMZ) GIZ տարածքային կառավարման նախարարության հետ 2018-2021 թթ	Հայաստանում ECOserve ծրագրի հիմնական ուղղություններն են արոտավայրերի կայուն կառավարումը և էներգաարդյունավետությունը/այլընտրանքային էներգիան: Ծրագրի նպատակն է կիրառել բնական ռեսուրսների կայուն կառավարման մոտեցումներ՝ հավասարակշռելու դրանց օգտագործումը և պահպանությունը՝ նպաստելով կենսաբազմազանության պաշտպանությանը և կլիմայի փոփոխության մեղմացմանը:	
«Կենսաբազմազանության ինտեգրված կառավարում Հարավային Կովկասում» ծրագիր, որն իրականացվում է Հայաստանում, Ադրբեջանում և Վրաստանում:	Գերմանիայի տնտեսական համագործակցության և զարգացման դաշնային նախարարություն (BMZ) GIZ տարածքային կառավարման նախարարության հետ 2015-2019 թթ	Ծրագրի նպատակն է մշակել կենսաբազմազանության և էկոհամակարգային ծառայությունների կայուն կառավարման ռազմավարություններ ոլորտային և վարչական շրջանակներում:	
«Հայաստանի պահպանվող տարածքների աջակցության ծրագիր (SPPA-Հայաստան)» ծրագիր.	Գերմանական ֆինանսական համագործակցություն (GFC) KfW զարգացման բանկի միջոցով Շրջակա միջավայրի նախարարություն 2015-2020 թթ	Ծրագրի առաջնահերթ նպատակն է պահպանել ՀՀ Սյունիքի մարզի 7 պահպանվող տարածքների բնական ռեսուրսները և բարելավել այդ տարածքների կառավարումը՝ բացասաբար չազդելով տեղի բնակչության կենսապահովման վրա:	
«Հայաստանում խոտհարքների տարածվածության, վիճակի և կենսազանգվածի քարտեզագրում» ծրագիր.	Գերմանիայի տնտեսական համագործակցության և զարգացման դաշնային նախարարություն (BMZ), ICARE հիմնադրամ GIZ տարածքային կառավարման նախարարության հետ 2020-2022 թթ	Ծրագրի նպատակն է քարտեզագրել Հայաստանի խոտածածկ և ոչ խոտածածկ տարածքները 2020 թվականին, գնահատել այդ տարածքների՝ արոտավայրեր կամ խոտածածկ մարգագետիններ դառնալու հնարավորությունները և քարտեզագրման միջոցով նկարագրել Հայաստանի խոտածածկ տարածքների և կենսազանգվածի արտադրողականության վիճակը:	

- «Համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարում և մրցունակություն (CARMAC, Երկրորդ ծրագիր)»
- «Անասնաբուծության զարգացումը Հայաստանի հարավում» և «Անասնաբուծության զարգացումը Հայաստանում. հարավ-հյուսիս» ծրագրերը, որոնք իրականացվում են «Ռազմավարական զարգացման գործակալություն» ՀԿ-ի կողմից
- «Պահպանվող տարածքներ-Հայաստան աջակցություն» ծրագիր
- Միջազգային համագործակցության գերմանական ընկերության (GIZ) «Կենսաբազմազանության ինտեգրված կառավարում Հարավային Կովկասում» ծրագիր
- «Բնական ռեսուրսների կառավարում և էկոհամակարգային ծառայությունների պահպանում կայուն գյուղական զարգացման համար Հարավային Կովկասում (ECOserve)» ծրագիր, որն իրականացվում է Գերմանական միջազգային համագործակցության ընկերության (GIZ) կողմից
- Շրջակա միջավայրի նախարարության կողմից իրականացվող «Հայաստանի հատուկ պահպանվող տարածքներին հարակից էկոհամակարգերի հարմարվողական կարողությունների ընդլայնում» ծրագիր

Վերոնշյալ ծրագրերն իրենց պլանավորման և տարբեր բաղադրիչներով ծրագրային գործառույթներում ուղղակիորեն վերաբերում են բնական ռեսուրսների կայուն կառավարման ստեղծմանը և ապահովմանը, տեղայնացմանը և գործնական ընթացակարգերի իրականացմանը՝ ուղղված հողերի դեգրադացիայի կանխարգելմանը, դեգրադացված էկոհամակարգերի բարելավմանը և վերականգնմանը տարբեր ընթացակարգերով, որոնք ուղղված են էկոհամակարգերի կայուն կառավարմանը և ընդհանրապես պահպանությանը: Իրականացվող ծրագրերի արդյունավետությունը բարձրացնելու, հնարավոր համագործակցությամբ և լրացումներով լայնածավալ ծրագրեր իրականացնելու համար տարբեր ծրագրային ստորաբաժանումներ ստորագրում են համագործակցության հուշագրեր՝ ծրագրային նպատակների իրականացումը հեշտացնելու համար: Նման համագործակցության արդյունքում 2018 թվականին ստեղծվել է «ՀՀ բնական կերային տարածքների՝ արոտավայրերի և խոտածածկ տարածքների կայուն կառավարման ծրագրերի համակարգման հարթակը», որը համաֆինանսավորվում է Ռազմավարական զարգացման գործակալության, Գերմանիայի միջազգային համագործակցության գործակալության և CARMAC II-ի կողմից: Նախագիծը իրականացվում է էկոնոմիկայի նախարարության կողմից: Հարթակի ստեղծման համար հիմք է հանդիսացել արոտավայրերի և խոտհարքների կայուն կառավարման ծրագրերի միջև արդյունավետ համագործակցության, տեղեկատվության փոխանակման և ծրագրային գործունեության համակարգման անհրաժեշտությունը: 2018 թվականից Պլատֆորմն ընդլայնել է իր աշխատակազմը: Այժմ Պլատֆորմի աշխատանքներին մասնակցում են ավելի քան 10 կազմակերպություններ, շենքեր, ծրագրեր, պետական կառավարման մարմիններ և գիտակրթական հաստատություններ, որոնք նպատակ են հետապնդում համատեղ ապահովել անասնաբուծության ոլորտում ներդրումների կենսունակությունը՝ ուղղված բնական կերերի դաշտերի, համայնքների տնտեսական հնարավորությունների պահպանմանը, ընդլայնմանը և անասնաբուծական մթերքներից եկամուտների աճին նպաստելուն, ինչպես նաև բնական կերհանդակների արդյունավետ և կայուն կառավարմանը:

«ՀՀ բնական կերային տարածքների՝ արոտավայրերի և խոտհարքների կայուն կառավարման ծրագրերի համակարգման հարթակի» նպատակներն են.

- Ծրագրային գործունեության, այդ թվում՝ տեղեկատվության և փորձի փոխանակման, աշխատանքի պլանավորման համակարգում
- Համագործակցության հնարավոր ոլորտների բացահայտում
- Համատեղ ծրագրերի և ծրագրային գործունեության իրականացում
- Աջակցություն բնական կերերի դաշտերի կայուն օգտագործման և կառավարման համար համապատասխան պետական քաղաքականության և օրենսդրության մշակմանն ու կատարելագործմանը:

Պլատֆորմի հիմնադրումից ի վեր նպատակ է դրվել նպաստել բնական կերհանդակների դաշտերի կառավարման գործընթացը կարգավորող օրենսդրական դաշտի և ինստիտուցիոնալ համակարգի կատարելագործմանը, ինչը կնպաստի Հայաստանում արոտավայրերի կառավարման արդյունավետ և համատեղ մեխանիզմի ներդրմանը: Նպատակին հասնելու համար մշակվել է Հայաստանի Հանրապետությունում արոտավայրերի կայուն կառավարման հայեցակարգը, որի հիման վրա ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարությունը մշակել է ՀՀ կառավարությանը հավանություն տալու որոշման նախագիծ: Մշակված նախագիծը ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության կողմից կներկայացվի կառավարություն՝ հաստատման:

Հայաստանում ներկայումս իրականացվում են տարբեր ծրագրեր, որոնցից մի քանիսը ներառում են թիրախային մարզերն ու ընտրված համայնքները: Սկսել և իրականացրել է արոտավայրերի և անտառների կառավարման, ինչպես նաև հողերի դեգրադացիայի մեղմացման և կենսաբազմազանության պահպանման հետ կապված տարբեր բաղադրիչներով ծրագրեր:

(Թիրախային արոտները/խոտհարքները և անտառային ռեսուրսները հետագայում նկարագրված են Հավելված 16-ի ծրագրի թիրախային լանդշաֆտում)

Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի ջրային ռեսուրսների վիճակի ելակետային վերլուծություն

(հիմք ընդունելով PPG ջրային ռեսուրսների և ռոտզելի հողերի կառավարման փորձագետի հաշվետվությունը և Սևան գետավազանային կառավարման պլանը)

Սևանա լճի էկոհամակարգը Հայաստանի Հանրապետության համար ունի ռազմավարական նշանակություն և տնտեսական, սոցիալական, գիտական, պատմամշակութային, գեղագիտական, ռեկրեացիոն և հոգևոր արժեք: Ներկայումս լիճը ջրի կարևոր աղբյուր է ռոտզման, հիդրոէներգիայի և ռեկրեացիոն օգտագործման համար: Ի հավելումն բնապահպանական, տնտեսական և ռազմավարական նշանակության, լճի դերը չափազանց կարևոր է ռոտզման ջրի պակասուրդի մեղմացման գործում: Մասնավորապես, լճից բացթողումները նպաստում են Ապարանի և Մարմարիկի ջրամբարների ավազաններին և Արարատյան դաշտի գյուղատնտեսական նշանակության հողատարածքներին և հարակից ենթալեռնային գոտիներին լրացուցիչ ջրամատակարարմանը: Սևանա լճի մակարդակը կտրուկ իջել է 1930-ից մինչև 1980-ական թվականներին չափից ավելի օգտագործման պատճառով, ինչը հանգեցրել է բնապահպանական և էկոլոգիական լուրջ խնդիրների, այդ թվում՝ ջրի որակի վատթարացման, բնական աճելավայրերի ոչնչացում և կենսաբազմազանության կորուստի: Սկսած 1980-ականներից սկսվեցին լճի մակարդակի կայունացման և բարձրացման ծրագրեր: Սա ներառում է Արփա-Սևան և Որոտան Արփա թունելների շինարարությունը՝ համապատասխանաբար մինչև 250 և 165 մլն մ³ տեղափոխող և տարեկան մինչև 170 մլն մ³ թողքի սահմաններ: Արդյունքում, Սևանա լճի մակարդակը

2001թ.-ից ի վեր անշեղորեն բարձրանում է: Սևանա լճում և շրջակայքում տնտեսական գործունեությունը բազմաթիվ աղտոտիչների աղբյուր է, ներառյալ ավելորդ սննդանյութերի հոսքը լիճ, ինչը հանգեցրեց զգալի փոփոխությունների, որոնք, ի վերջո, հասցրեցին լճի էվտրոֆիկացմանը, ջրի որակի վատթարացմանը, ի վերջո, կհանգեցնի էկոհամակարգի փլուզմանը, ինչը կհանգեցնի լուրջ բնապահպանական և տնտեսական հետևանքների էներգետիկայի, զբոսաշրջության և ձկնաբուծության ոլորտների համար:

Լիճը և նրա էկոհամակարգը փրկելու համար պետք է հրատապ միջոցներ ձեռնարկել, և առաջինը լճի ավազանի արդյունավետ կառավարման դաշտի ստեղծումն է: Ջրի կայուն կառավարման հասնելը պահանջում է բազմամասնագիտական, ամբողջական մոտեցում, որը կանդրադառնա տեխնիկական, բնապահպանական, տնտեսական, հասարակական և մշակութային խնդիրներին:

Սևանա լճի ավազանն այն տարածքն է, որտեղից մակերևութային և ստորերկրյա ջրերը հոսում են դեպի մայր լիճ: Ըստ «Սևանա լճի մասին» ՀՀ օրենքի՝ Կեչուտի և Սպանդարյանի ջրամբարները, ինչպես նաև Արփա և Որոտան գետերի ջրհավաք ավազանները նույնպես համարվում են Սևանա լճի ջրբաժանի մաս, քանի որ ջուրը Արփայով հասնում է Սևանա լիճ: Սևանի թունելը, ջրի փոխանցումները կդիտարկվեն որպես մուտքեր կամ ելքեր ջրային հաշվեկշռի հաշվարկման ժամանակ:

Գեղարքունիքի մարզ

Սևանա լճի ավազանը զբաղեցնում է Հայաստանի ընդհանուր տարածքի 1/6-րդ մասը: Սևանի գետավազանային տարածքի (ԳՍՏ) մակերեսը 4,721 քառ. կմ է: Սևանի ավազանը շրջապատված է Գեղամա լեռներով (Արևմուտքից), Վարդենիսի լեռներով (հարավից), Արեգունու լեռներով (Հյուսիս-արևելք) և Սևանի և Արևելյան Սևանի (Արևելք) լեռնաշղթաներով՝ մինչև 3,598 մ բարձրություններով (Վարդենիս): Սևանի ԳՍՏ-ը տարածվում է հյուսիսային լայնության 39°52'-ից մինչև 40°41' և արևելյան երկայնության 44°45'-ից 45°59': Հարավից հյուսիս առավելագույն ձգվածությունը 90 կմ է, արևելքից արևմուտք՝ 103 կմ: Սևանի ԳՍՏ-ի առանձնահատկություններից է ջրհավաք ավազանի և լճի մակերեսի փոքր հարաբերակցությունը (3:1) մյուս խոշոր լճերի համեմատ (միջինը 10:1) (Babayan et. al., 2006 թ.):

Սևանը բարձր լեռնային լիճ է, որը գտնվում է ծովի մակարդակից 1900,65 մ բարձրության վրա: Սևանա լիճը աշխարհի խոշոր բարձրլեռնային լճերի շարքում հինգերորդ տեղում է իր բարձրությամբ և մակերեսով (Տիտիկակա (Բոլիվիա, Պերու), Պուպո (Բոլիվիա), Նամցո (Չինաստան) և Ցինհայ (Չինաստան) լճերից հետո:)

Ըստ Լ.Ա. Չիլինգարյանի և համահեղինակների (Չիլինգարյան և ուրիշներ, 2002 թ.) Սևանի ԳՍՏ-ում կան երեք տեսակի գետեր.

- Գեղամայի արևելյան և Վարդենիսի լեռնաշղթայի հյուսիսային լանջերից հոսող գետերը (Գավառագետ, Վարդաձոր, Լիճք, Ծակքար, Բախտակ, Կարճաղբյուր, ինչպես նաև Արգիճի գետի մի մասը նրա միջին և ստորին հոսքերում) բավականաչափ սնվում են ստորերկրյա ջրերից: Թեև վերին հոսքերում գերակշռում է ձնհալը և անձրևային սնուցումը:
- Մասրիկ գետն իր միջին և ստորին հոսքերով սնվում է Մասրիկի դաշտի այլուվիալ-պրոյուվիալ նստվածքներում կուտակված ստորերկրյա ջրերից:
- Մնացած գետերում հիմնականում ձնհալ-անձրևային սնվում են: Դրանք ներառում են հյուսիս-արևելյան ափից լիճ թափվող գետերը (Չկնագետ, Դրախտիկ, Սպիտակաջուր, Արտանիշ, Ջիլ, Շամպիրտ (Ծափաթաղ), Փամբակ, Դարանակ, Արեգունի և այլն), ինչպես նաև նկարագրված երկու տեսակի գետերի վերին հոսքերը: վերևում:

Աղյուսակ 1. Գետային համակարգի հիդրոլոգիական բնութագրերը Սևան գետավազանային տարածք (ԳՍՏ)

Գետ	Մոնիտորինգի կայք	Ջրբաժանի բնութագրերը		Տարեկան հոսքի բնութագրերը			
		Ջրբաժանի տարածք, կմ ²	Միջին բարձրությունը, մ	Միջին հոսք, մ ³ /վրկ	Հոսքի ծավալը, մլն. մ ³	Միջին հոսքի մոդուլ, լ/վրկ x կմ ²	Հոսքի շերտի բարձրությունը, մ
Չկնագետ	Ծովագյուղ	82.6	2202 թ	1.08	34.06	13.08	412.34
Դրախտիկ	Դրախտիկ	39.2	2247 թ	0,24	7.57	6.12	193.08
Փամբակ	Փամբակ	20.4	2536 թ	0.21	6.62	10.29	324,64
Մասրիկ	Ծովակ	673.0	2319 թ	3.31	104.38	4.92	155.10
Կարճաղբյուր	Կարճաղբյուր	116.0	2521 թ	1.03	32.48	8.88	280.02
Վարդենիս	Վարդենիկ	117.0	2759 թ	1.53	48.25	13.08	412,39

Մարտունի	Գեղիովիտ	84.5	2761 թ	1.66	52.35	19.64	619,52
Արգիշի	Վ.Գետաշեն	366.0	2470 թ	5.39	169,98	14.73	464.42
Ծաղկաշեն	Վաղաշեն	92.4	2562 թ	1.52	47,93	16.45	518,77
Լիճք	Լիճք	33.0	2497 թ	1.88	59.29	56,97	1796,60
Բախտակ	Ծակքար	144.0	2514 թ	0,64	20.18	4.44	140.16
Գավառագետ	Նորատուս	467.0	2432 թ	3.49	110.06	7.47	235,68
Արփա-Սևան թունել	Ծովինար	-	-	3.75	118.26		

Առավելագույն հոսք. Գետերի առավելագույն հոսքերը Սևանի ԳԱՏ-ում հիմնականում դիտվում են գարնանային բարձր ջրային շրջանում: Ընդհանուր առմամբ, գրեթե բոլոր գետերի առավելագույն հոսքերը ձևավորվում են արագ ձնհալքի պատճառով: Երբեմն դրան գումարվում են գարնանային հորդառատ տեղումների ջրերը: Ձնհալից առաջացած առավելագույն արտանետումների արժեքը կախված է ոչ միայն կուտակված ձյան պաշարից, այլև ձնհալի տևողությունից և ինտենսիվությունից: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ խառը սնմամբ գետերի առավելագույն ելքերը հիմնականում ձևավորվում են 15-20 մմ-ից ավելի օրական ինտենսիվ տեղումների դեպքում:

Հաշվարկվում է, որ ընդհանուր առմամբ առավելագույն հոսքի միջին արժեքի մոդուլը 4-5 անգամ մեծ է տարեկան միջին հոսքի մոդուլից: Սակայն փոքր գետերի դեպքում առավելագույն թողքի միջին արժեքի մոդուլը 10-15 անգամ գերազանցում է տարեկան միջին հոսքի մոդուլը (օրինակ՝ Դրախտիկ՝ 24,3, Գեղամասար՝ 17,0, Ծափաթաղ՝ 14,9, Արեգունի՝ 13,4 անգամ):

Նվազագույն հոսք. Նվազագույն հոսքեր դիտվում են ամառ-աշուն և ձմեռային սակավաջրերի ժամանակաշրջաններում: Հարկ է նշել, որ ամառ-աշուն սակավաջուր շրջանի նվազագույն ելքային արժեքները աղավաղված են գյուղատնտեսական նպատակներով ջրառի մեծ քանակի պատճառով: Այդ պատճառով փոքր գետերը (մասնավորապես Սևանի և Արեգունու լեռնաշղթաներից բխող գետերը) երբեմն ամառվա ընթացքում չորանում են իրենց ցածր հոսքերում:

Սևանա լճի մակարդակի անկումը սկսվել է 1933 թվականին և շարունակվել մինչև 1981 թվականը: Սևանա լճի ջրի մակարդակի անկումը 1980 թվականի վերջին կազմել է մոտ 18,5 մ: Ջրի մակարդակի նվազման բացասական հետևանքները ակնհայտ էին հատկապես մեծ Սևանում: 1970-ականներին որոշվեց դադարեցնել ջրի բացթողումը և աստիճանաբար բարձրացնել մակարդակը՝ լիճը փրկելու համար: Նախատեսվում էր լճի մակարդակը բարձրացնել 6 մ-ով: Լճի օպտիմալ մակարդակն ապահովելու նպատակով կառուցվել է Արփա-Սևան թունելը (48,3 կմ, 1963-81), որը տարեկան պետք է փոխանցեր մոտ 250 մլն. մ³ Արփա գետից (նրա վտակ Եղեգիս) մինչև Սևանա լիճ ջուրը: Թունելը շահագործման է հանձնվել 1981 թվականին: 2004 թվականին ավարտվել է նաև Որոտան-Արփա թունելի (21,6 կմ) շինարարությունը, որը տարեկան փոխանցում է 165 մլն. մ³ Որոտան գետից մինչև Սևանա լիճ: 1981-2001 թվականներին լճի մակարդակը բարձրացել է (Արփա-Սևան թունելի շահագործումից հետո) 0,9 մ-ով (1981-1990 թթ.), այնուհետև կրկին նվազել է (լճի ջրերի չափից ավելի օգտագործման պատճառով) 1,68 մ-ով (1991 թ. -2001), հասնելով իր նվազագույն մակարդակին՝ 1896,32 մ. Այդ ժամանակից ի վեր լճի մակարդակը բարձրանում է (SHER, 2013): Սևանա լիճն ունի նաև մակարդակի սեզոնային տատանումներ: Տարվա ամենաբարձր մակարդակը դիտվում է հուլիսին, ամենացածրը՝ մարտին: Սեզոնային տատանումները մոտ 20-30 սմ են և կախված են լճի հիդրոոդերևութաբանական պայմաններից: «Սևանա լճի էկոհամակարգի վերականգնման, պաշտպանության, բնական զարգացման և օգտագործման

միջոցառումների տարեկան ծրագրի մասին» ՀՀ օրենքը նախատեսում է Սևանա լճից ջրի բացթողումների տարեկան առավելագույն քանակը մինչև 170 մլն խմ:⁷³

Ջրային պաշարներ Արփա գետի ավազանում (Վայոց ձոր)

Աղյուսակ 2. Արփա գետի ավազանում գետային համակարգի հիդրոլոգիական բնութագրերը

Ջրամբարների անվանումը	Գետի ավազան	Գործողության տարին	Պատվարի բարձրությունը, մ	Ընդհանուր ծավալը, մլն մ ³	Օգտակար ծավալ, միլիոն մ ³	Ջրային հայելու մակերես, հա	Օգտագործում
Աղավնաձոր	Արփա	1977 թ	18	0,823	0,823	5.0	Օ, Ա
Քարազլի	Ռիդ	1982 թ	20	0.18	0,15	3.5	Օ, Է
Հորս	Ռիդ	1987 թ	6.8	0,096	0,080	4.7	Օ, Է
Գնդեվազ	Արփա	1971 թ	19.0	0.21	0,15	3.0	Օ, Է
Հարթավան	Արփա	1971 թ	2.0	0,025	0,020	2.5	Օ, Է
Բարձրունի	Ջահուկ	1978 թ	8.0	0,092	0,08	2.0	Օ:
Մարտիրոս1	Արփա	1971 թ	1.5	0.12	0,09	10.0	Օ:
Մարտիրոս2	Արփա	1971 թ	3.5	0,041	0,035	0.9	Օ:
Կեչուտ	Արփա	1981 թ	50.0	25.0	3.2	120	Բ, Օ:
Her-Her	Արփա	1993 թ	74.0	26.0	23.0	122	Օ, Է
Ընդամենը				52.59	27.63	273.6	

Առավելագույն հոսք: Արփա գետի ավազանում առավելագույն հոսքերը ձևավորվում են գարնանային վարարումների ժամանակ՝ ձնհալի և անձրևի հետևանքով:

Գարնանային հեղեղումների առավելագույն արտահոսքերը երբեմն հասնում են աղետալի չափերի: Արփա գետի ամենամեծ առավելագույն էլքը դիտվել է 1969 թվականին՝ 340 մ³/վրկ: Արփա գետի ավազանում աղետալի հոսքերն ավելի մեծ հաճախականություն ունեն:

Նվազագույն հոսք. Բնապահպանական հոսքերի գնահատման համար կարևոր է նվազագույն էլքի ուսումնասիրությունը: Համեմատության համար Արփա գետի նվազագույն էլքերի բնութագրերից ուսումնասիրվել են միայն միջին ամսական նվազագույն էլքերը: Օրինակ՝ Արփայի ամենամեծ միջին ամսական նվազագույն էլքը, ըստ Արենիի դիտակետի՝ 13,27 մ³/վրկ դիտվել է 2013թ. դեկտեմբերին, իսկ ամենափոքրը՝ 5,62 մ³/վրկ, 2001թ. նոյեմբերին:

Սևանա լճի ավազանի արտադրական լանդշաֆտներում ջրօգտագործման օրինաչափությունները և ջրի կառավարման արդյունավետության գնահատումը

Գյուղատնտեսությունը Սևանի ՋԿՏ-ում տնտեսության առաջատար ճյուղերից է (12,7%): Գյուղատնտեսական նշանակության հողերը զբաղեցնում են Սևանի ՋԿՏ-ի ընդհանուր հողերի մոտ 56%-ը (264,360 հա), որից 224,200 հա-ն խոտհարքներ և արոտավայրեր են, 40,170 հա՝ վարելահողեր:

Գյուղատնտեսական նշանակության հողերի բաշխվածությունը հիմնական գետավազաններում ներկայացված է Աղյուսակ 7.1-ում: Բնչպես երևում է այդ աղյուսակից, գյուղատնտեսական նշանակության հողերի ամենամեծ տարածքները գտնվում են Մասրիկում (24,7%), Գավառագետում (17,5%), Արգիճիում (12,5%), Փոքր Մասրիկում (2,7%), Բախտակում (5,8%), Լիճքում (1.3%) գետավազաններ: Մյուս գետավազանները

⁷³«Սևան գետավազանային կառավարում» ԵՄ կողմից ֆինանսավորվող EUWI+ ծրագիր

միասին զբաղեցնում են ընդհանուր գյուղատնտեսական հողերի ավելի քան 35.5%-ը: Մասրիկին պատկանում է ընդհանուր վարելահողերի մոտ 52%-ը, որին հաջորդում են Արգիճի (17,5%) և Գավառագետը (8,6%): Ամենամեծ խոտածածկ տարածքները գտնվում են նաև Մասրիկի (21.1%), Գավառագետի (18.6%) և Արգիճի (11.8%) գետավազաններում:

Աղյուսակ 3. Գյուղատնտեսական նշանակության հողերն ըստ գետավազանների

Գետի ավազան	Հողատարածք գետավազանի հաշվով, հա	
	Վարելահողեր, ներառյալ փոքր կենցաղային տնտեսությունները	Խոտհարքներ և արոտավայրեր
Մասրիկ	12825.4	39,944.7
Արգիճի	4324.3	22,308.8
Գավառագետ	2123.7	35,175.9
Փոքր Մասրիկ	1750.4	4,075.9
Բախտակ	977.1	11 422.0
Լիճք	942.5	1 863.7
Մյուսները	1699.8 թ	74 099.0

ԳՏԲ-ում գյուղատնտեսական արտադրությունը կենտրոնացած է մշակաբույսերի և կարտոֆիլի վրա, որին հաջորդում են անասունները (կովեր, ոչխարներ և խոզեր): Սևանի ՋԿՏ-ում հիմնական մշակաբույսերը հացահատիկային են, որոնք մշակվում են մշակվող հողատարածքի մոտ 44%-ում, 14.7%-ը կերային և կարտոֆիլ են:

Գեղարքունիքի ջրօգտագործողների ասոցիացիա (ՋՕԸ) մատակարարում և սպասարկում է Սևանի ԳԱՏ-ի գյուղատնտեսական նշանակության հողերը: ՋՕԸ-երի ընդհանուր սպասարկման տարածքը 3,742 հա է: Ոռոգման ենթակառուցվածքը բաղկացած է շուրջ 19 երկրորդական ոռոգման ջրանցքներից, որոնք սպահովում են ջուրը գետերից և աղբյուրներից (Աղյուսակ 23): 2018 թվականի հունվարի դրությամբ ՋԿՏ-ում ոռոգման նպատակով թույլատրված տարեկան ջրօգտագործումը կազմել է 10356,242 հազար մ 3, ինչը կազմում է ընդհանուր թույլատրված ջրօգտագործման գրեթե 3.65%-ը: Ոռոգման ենթակառուցվածքների վատ վիճակի պատճառով ցանցում ջրի կորուստները ներկայումս կազմում են մոտ 50%:

Ըստ վիճակագրական տվյալների⁷⁴ հանքային պարարտանյութերի (ազոտ, ֆոսֆոր, կալիում և այլն) ընդհանուր տարեկան ներմուծումը կազմում է 21,000 տոննա, որը կազմում է հանրապետական ընդհանուրի 22,6%-ը (93,019 տ): Պարարտանյութերն օգտագործվում են միայն մշտական ցանքատարածությունների վրա, որոնցից տարեկան միջինը 8,000-10,000 հա է պարարտանյութով մշակվող հողերը: Ավազանում օգտագործվող օրգանական պարարտանյութերի վերաբերյալ տվյալներ չկան: 2012 թվականից մինչև 2017 թվականը թունաքիմիկատների տարեկան ընդհանուր սպառումը նկատելիորեն չի փոխվել՝ միջինում 400 տ (1,4 տ/հա): 2017 թվականին թունաքիմիկատներով մշակված ընդհանուր մակերեսը կազմել է 272,400 հա, որը կազմում է Սևանի ԳԱՏ-ի գյուղատնտեսական նշանակության հողերի 57%-ը:

Ջրային ռեսուրսների վրա թունաքիմիկատների ազդեցությունը գնահատելու համար անհրաժեշտ են մոնիտորինգի տվյալներ: Թունաքիմիկատների մոնիտորինգի տվյալները հիմնականում վատն են: Հիմնական թունաքիմիկատները ներառված են Հայաստանի

⁷⁴Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե. Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության համապարփակ մարդահամար Գեղարքունիքի մարզում. 2014 թ.

մոնիտորինգի ժամանակացույցում (ՀՀ կառավարության որոշում, 75-Ն, 27.01.2011թ.), սակայն վերլուծության արժեքը և տարվա կրիտիկական ժամանակաշրջաններում նմուշառման անհրաժեշտությունը (կապված թունաքիմիկատների օգտագործման ժամանակաշրջանների հետ) հաճախ բացառում են. լայնածավալ տվյալների հավաքածուի մշակում: Օգտագործված թունաքիմիկատների տեսակների մասին տեղեկություն չկա:

Վայոց ձոր

Արփա գետի ավազանում գյուղատնտեսական նշանակության հողերի կեսից ավելին արոտավայրեր և խոտհարքներ են: Տարածված են հացահատիկային կուլտուրաները, խաղողի և պտղատու այգիները, ինչպես նաև անասնապահությունը: Բացի անասնաբուծությունից, աստիճանաբար ընդլայնվում են նաև ջերմոցները, ինչը հնարավորություն է տալիս բնակչությանը ողջ տարին ապահովել թարմ բանջարեղենով: Արփա գետի ավազանում հողօգտագործման գնահատման տեսանկյունից գերակշռում են գյուղատնտեսական նշանակության հողերը, վարելահողերը, անտառները և թփուտները, որոնք միասին կազմում են Արփա գետի ավազանի զգալի մասը: Այլ նպատակներով հողօգտագործումը (քաղաքային, արդյունաբերական և այլն) կազմում է ընդհանուր տարածքի փոքր մասը:

Գետավազանի գյուղատնտեսական նշանակության հողերի մեծ մասը գտնվում է մինչև 7-8° թեքություն ունեցող տարածքներում, որոնք հարմար տարածքներ են գյուղատնտեսական օգտագործման համար: Հողատարածքի մեծ մասը գտնվում է արգելված տարածքներում մինչև 15° լանջերի վրա: Որոշակի տարածք են զբաղեցնում սառցադաշտերը, աղի ճահիճները, ժայռերը, ժայռային գոյացությունները և այլն:

Արփա գետի ավազանում ոռոգման համար ջրօգտագործումը կազմել է 73.2 մլն մ³ կամ 2,32 մ³/վ: Ոռոգվել է 5.8 հազար հա հողատարածք: Ջրամատակարարումն ապահովված է «**Եղեգնաձոր Ջրօգտագործողների ասոցիացիայի**» կողմից: Ջրառը հիմնականում մակերևութային ջրերից է:

Ջրի օգտագործումը ոռոգման համար. Արփա գետի ավազանում, 2015 թվականի Արարատի ՃՇԾ կառավարման պլանի համաձայն, 2013 թվականի հունվարի դրությամբ ընդհանուր ջրօգտագործումը կազմել է 952,5 մլն մ³, որը հիմնականում եղել է հիդրոէներգետիկ նպատակներով՝ կազմելով ընդհանուր ջրօգտագործման 89.5%-ը: Ոռոգման նպատակով ջրօգտագործումը կազմել է ընդհանուրի 7.7%-ը: Գետավազանում առանց հիդրոէներգիայի ընդհանուր ջրառը կազմել է 100,3 մլն մ³, որից 73%-ն օգտագործվել է ոռոգման համար:

Ցրված աղբյուրի աղտոտումը պայմանավորված է լայնածավալ գործունեություններով, ինչպիսիք են գյուղատնտեսությունը և այլ աղբյուրներ: Ցրված աղտոտման մակարդակները կախված են ոչ միայն մարդածին գործոններից, ինչպիսիք են հողօգտագործումը և հողօգտագործման ինտենսիվությունը, այլ նաև բնական գործոններից, ինչպիսիք են կլիման, հոսքի պայմանները և հողի հատկությունները: Այս գործոնները ազդում են այն ուղիների վրա, որոնք զգալիորեն տարբերվում են: N-ի համար ցրված աղտոտման հիմնական ուղին ստորերկրյա ջրերն են, իսկ P-ի համար՝ երոզիան: Դիֆուզ աղբյուրներից նյութերի արտանետումը չի կարող հեշտությամբ չափվել: Սևանի ավազանի ցրված աղբյուրի աղտոտվածության արտանետումների գնահատումը հնարավոր է միայն մաթեմատիկական մոդելավորման միջոցով: Ե՛վ N, և՛ P արտանետումների հիմնական նպաստողները բնակավայրերն են, որոնք չեն

սպասարկվում կոյուղու հավաքման և կեղտաջրերի մաքրման միջոցով: N աղտոտման համար գյուղատնտեսությունից ստացված մուտքերը (պարարտանյութեր, գոմաղբ, ձկան վանդակներ) ամենակարևորն է: P-ի համար գյուղատնտեսությունից արտանետումները (մշակվող տարածքներ, էրոզիա, լվացող միջոցներ, ձկան վանդակներ, անասունների գոմաղբ) երկրորդ ամենամեծ աղբյուրն են քաղաքային կեղտաջրերից հետո:

Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակում և պարարտանյութերի օգտագործում

Սևանի ԳԱՏ-ի գյուղատնտեսական նշանակության հողերի մոտ 11.6%-ը վարելահողեր են: 2017 թվականին մշակվել է գետավազանի 30,000 հա վարելահողեր: Սևանի ավազանում գյուղատնտեսական մշակաբույսերի 44%-ը կազմել է հացահատիկային մշակաբույսերը: Ամենաշատ մշակվող հողերը գտնվում են Մասրիկի, Գավառագետի և Արգիճի գետերի ավազաններում: Գեղարքունիքի մարզից ստացված տեղեկատվության համաձայն՝ 2017 թվականին գետավազանում գյուղատնտեսական մշակաբույսերի համար օգտագործվել է 2,000 տոննա հանքային պարարտանյութ: Պարարտանյութ օգտագործվել է միայն մշտական ցանքատարածությունների վրա՝ մոտ 8,000-10,000 հա մշակված միջին տարեկան տարածքով պարարտանյութով մշակված: Տվյալներ չկան ավազանում օրգանական պարարտանյութերի մասին: 1 հա-ի համար կիրառվել է մոտ 2,000 կիլոգրամ հանքային պարարտանյութ, ինչը նույնն է միջինում 150-200 կգ պահանջվող արժեքին 1 հա գյուղատնտեսական միանման մշակաբույսերի համար:

Մարդածին ազդեցության գնահատում Արփա գետի ավազանում. Մարդու տնտեսական գործունեությունը ազդում է ինչպես շրջակա միջավայրի, այնպես էլ ջրային ռեսուրսների քանակի ու որակի վրա: Արփա գետի ավազանի ջրային ռեսուրսների որակի և ռեժիմի վրա ազդում են կոմունալ-կենցաղային ջուրը, ոռոգման ջուրը, արդյունաբերությունից, գյուղատնտեսությունից, անասնապահությունից, հիդրոտեխնիկական կառույցներից ստացվող հետադարձ հոսքերը և այլն: Մեծ ազդեցություն ունեն ջրամբարները, որոնք արհեստականորեն կարգավորում են գետերի հիդրոլոգիական ռեժիմը: Պահպանելով զարնանային վարարումների հոսքերը՝ դրանք նվազեցնում են ջրամբարից ներքև գտնվող գետերի հունների առավելագույն ելքերի վնասակար ազդեցությունը:

Գետերի հոսքի ռեժիմի վրա ազդում է գետային հոսքի միջավազանային փոխանցումը:

Ոռոգման գնահատում և ջրային սթրես

Արփա գետի ավազանում ոռոգման ենթակառուցվածքները քայքայված են: Ոռոգման կիրառվող մեթոդները (հիմնականում մակերեսային) արդիական չեն, ինչը հանգեցնում է ջրի ընդհանուր կորուստների մինչև 40-50%-ի: Ամառ-աշուն ժամանակահատվածում գետի ջուրը գերօգտագործվում է ոռոգման նպատակով, ինչի հետևանքով Եղեգիս գետի ստորին և միջին հոսանքների էկոլոգիական հոսքը չի պահպանվում: Արդյունքում գետերի նշված հատվածներում էկոլոգիական հավասարակշռությունն ամբողջությամբ խախտվում է:

Այսպիսով, Արփա գետի ավազանում ոռոգման նպատակով ջրառը էական ճնշում է գործադրում ջրային պաշարների քանակի էկոլոգիական վիճակի վրա, Եղեգիս գետում ք. Հերմոնից Արփա:

Աղյուսակ 4. Տեղումների կանխատեսվող փոփոխություններ և ջերմաստիճաններ՝ ըստ կլիմայի փոփոխության սցենարների

Պարամետր	1961-1990 թթ	2011-2040 թթ		2041-2070 թթ		2071-2100 թթ	
		RCP6.0	RCP8.5	RCP6.0	RCP8.5	RCP6.0	RCP8.5
Ջերմաստիճանը, °C	5.5	+1.7	+1.8	+2.3	+3.2	+3.1	+4.7
Տեղումներ, մմ /%	592/100	+ 18,9 / + 3.2	+ 6,9 / + 1.2	+ 13.0 / + 2.2	+ 30,7 / + 5.2	+ 22.0 / + 3.7	+ 4.0 / + 0,7

Սևանի ավազանում տարբեր գետավազաններում մակերևութային հոսքի փոփոխությունները տարբեր բնույթ են կրում: Մակերևութային բնական հոսքի առավել կտրուկ նվազում բազային ժամանակաշրջանի համեմատ (1961-1990 թթ.) կանխատեսվում է Դրախտիկում (մինչև -64.8%), Ձկնագետում (մինչև -62.8%), Արգիճիում (մինչև -56%), Կարճաղբյուրում (մինչև -64.8%): մինչև -41%) և Ծաղկաշենը (մինչև -42.5%), իսկ ամենամեծ աճը կանխատեսվում է Լիճքում (մինչև + 36,6%), Վարդենիսում (մինչև + 20.2%) և Մասրիկում (մինչև +17.6%) գետերի ավազաններում: Այսպիսով, կլիմայի փոփոխության ազդեցությունները պետք է հաշվի առնվեն ապագայում ջրի պահանջարկի և մատակարարման պլանավորման և գնահատման ժամանակ:

Արփայի ավազանում գետի հոսքը նվազում է 1.7-ից մինչև 7.1%: Միայն նրա Եղեգիս վտակ ավազանում նկատվում է գետերի հոսքի 1.5-4.5% աճ, հիմնականում պայմանավորված այս տարածքներում անտառածածկ տարածքների առկայությամբ՝ ավելի քիչ գոլորշիացմամբ: Արփա-Արենի դիտակետում հոսքը նվազում է բոլոր եղանակներին, մինչդեռ Ջերմուկում միայն ամռանը մոտ 11%-ով պայմանավորված ամառային ջերմաստիճանի բարձրացմամբ: Եղեգիս-Հերմոն դիտակետում գետի հոսքը զարնանն ավելացել է 11.5%-ով, ինչը ենթադրաբար պայմանավորված է ձմեռային սեզոնին դիտվող ջերմաստիճանի բարձրացմամբ, հետևաբար՝ ձյան բծերից և ձյան շերտերից հալվող ջրի ավելացմամբ: լեռնային շրջաններ: Օրական հոսքի նվազման միտում կա Արփա-Եղեգնաձոր գետի հատվածներում և Արփա-Ջերմուկ, Եղեգիս-Հերմոն, Եղեգիս-Շատին և Արփա-Արենի հատվածներում:

Համաշխարհային ռեսուրսների ինստիտուտի կողմից Հայաստանը համարվում է որպես բարձր ելակետային ջրային սթրես ունեցող երկիր և ՄԱԿ-ի անդամ 164 երկրների շարքում 34-րդ ամենաշատ ջրային սթրեսով երկիրն է: Ըստ Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (ՏՀԶԿ)՝ Հայաստանը ջրային ցածր հասանելիություն ունեցող և ջրային սթրեսի ենթակա երկիր է՝ 45% ջրային շահագործմամբ, քանի որ Արփայի և Սևանի ԳԱՏ-ների հիմնական ջրօգտագործողը գյուղատնտեսությունն է, հետևաբար, պետք է ներդնել ֆերմերների համար ջրի հարմարվողականության միջոցառումներ:

Այս առումով առաջնահերթություն պետք է տրվի ռոռգման համակարգերին՝ ժամանակակից ջրախնայող տեխնոլոգիաների (կաթիլային ռոռգում, միկրո-ցողացող, քիչ էներգիա ծախսող համակարգեր) ներդրման և արտահոսքի նվազեցման միջոցով: Բացի այդ, անհրաժեշտ է կանխատեսվող կլիմայի փոփոխության համատեքստում հողի խոնավության պահպանման և գոլորշիացման ծավալների նվազեցման արդյունավետ ազդոտեխնիկական միջոցառումների բացահայտում և իրականացում: Սա ներառում է.

- Բարձր ջրի պահանջարկ ունեցող մշակաբույսերի փոխարինումը երաշտի դիմացկուն և դիմացկուն տեսակներով.

- Ցանքաշրջանառություն;
- Օգտագործելով օրգանական ցանքածածկ և կենսահումուս;
- Ագրոանտառային տնտեսության զարգացում;
- Անտառապատ տարածքների վերականգնում.

Ի լրումն, խորհուրդ է տրվում, որ վերապատրաստումներ անցկացվեն ֆերմերների համար՝ վերոնշյալ թեմաներով կլիմայի փոփոխությանը ջրի հարմարվողականության միջոցների ներդրման համար:

(Թիրախային ոռոգելի հողատարածքներն ավելի մանրամասն նկարագրված են Հավելված 16-ի ծրագրի թիրախային լանդշաֆտում)

Ջրի ոլորտում նախորդ նախաձեռնություններն ու ծրագրերը

Հայաստանում գետավազանային կառավարման պլանավորման մոդելային ուղեցույցներ, 2008 թ.

Այս ուղեցույցները պատրաստվել են Հայաստանում Ջրային տնտեսության ինստիտուցիոնալ և կարգավորող հզորացման USAID/PA ծրագրի և նրա ենթակապալառու «Geocom Ltd» կոնսորցիումի և «Կապանի համայնքների միավորում» ՀԿ-ի և Մեդրիգետ գետավազանային ջրային ոլորտի շահագրգիռ կողմերի հետ համագործակցությամբ: Հայաստանում գետավազանային կառավարման պլանավորման պատրաստված մոդել ուղեցույցի նպատակն է ջրերի կառավարման մարմիններին տրամադրել գործնական, օգտագործողի համար հարմար գործիքներ Հայաստանում գետավազանային կառավարման պլանների մշակման համար: Որպես ծրագրի փորձնական ավագան ընտրվել է Մեդրիգետ գետի ավագանը:

Անդրսահմանային գետի կառավարում Քուր գետի համար - II փուլ, 2008-2011 թթ.⁷⁵

ԵՄ-ի կողմից ֆինանսավորվող 5.2 միլիոն եվրո բյուջեով այս ծրագիրը նպատակ ուներ բարելավել Քուր գետի ավագանում ջրի որակը՝ անդրսահմանային համագործակցության և ջրային ռեսուրսների ինտեգրված կառավարման մոտեցման իրականացման միջոցով: Ծրագիրն աջակցեց միասնական մոնիտորինգի և տեղեկատվության կառավարման համակարգի մշակմանը՝ բարելավելու անդրսահմանային համագործակցությունը և ընդլայնեց բնապահպանական մարմինների և մոնիտորինգի հաստատությունների կարողությունները, որոնք ներգրավված են Քուր գետի ավագանում ջրային ռեսուրսների երկարաժամկետ ինտեգրված կառավարման մեջ:

Անդրսահմանային դեգրադացիայի նվազեցում Քուր-Արաքս գետի ավագանում, 2011-2014 թթ.⁷⁶

ՄԱԶԾ / ԳԷՀ-ի կողմից ֆինանսավորվող Քուր-Արաքս գետի ավագանում դեգրադացիայի նվազեցման ծրագիրն անդրադարձել է անդրսահմանային ջրային ռեսուրսների և շրջակա միջավայրի խնդիրներին ավագանի կայուն կառավարման ուղղությամբ, ինչպես նշված է առաջնահերթ հաջորդականությամբ՝ Անդրսահմանային ախտորոշիչ վերլուծության (TDA) գործընթացով և ընդգրկված է քաղաքականության, իրավական և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների և առաջնահերթ ներդրումների համաձայնեցված Ռազմավարական գործողությունների ծրագրում (SAP): ԳԷՀ-ի ֆինանսավորումն օգտագործվել է համապարփակ TDA-ի և SAP-ի ավարտականացման և ջրի որակի նպատակային

⁷⁵ <https://www.euneighbours.eu/en/eu-in-action/projects/transboundary-river-management-kura-river-phase-ii>

⁷⁶ <http://kura-aras.iwlearn.org>:

ցուցադրումների իրականացման համար, որոնք ճանաչվել են որպես առաջնահերթություններ նախնական TDA/SAP-ում: SAP-ի մշակումը սերտորեն կապված էր IWRM ազգային պլանների հետ:

Մաքուր էներգիա և ջուր, 2011-2014 թթ.⁷⁷

ME&A (Mendez England and Associates) իրականացվել է Հայաստանում ԱՄՆ ՄԶԳ կողմից ֆինանսավորվող «Մաքուր էներգիա և ջուր» ծրագրի (Clean Energy and Water Program / CEWP) կողմից: Այս 5.6 միլիոն դոլար արժողությամբ ծրագիրը աջակցություն է տրամադրել Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանը Հայաստանի էներգետիկ և ջրային անվտանգության բարձրացման և կլիմայի դիմակայունության բարելավմանն ուղղված իր ջանքերին՝ էներգետիկայի և ջրային ռեսուրսների համալիր պլանավորման բարելավման միջոցով: CEWP-ն աշխատել է համայնքային մակարդակում՝ բարելավելու էներգիայի և ջրի կառավարման պրակտիկան կարողությունների զարգացման և փոքրածավալ փորձնական ցուցադրական ծրագրերի իրականացման միջոցով՝ պետական և մասնավոր հատվածներին և համայնքներին ցույց տալու նոր մոտեցումների և նորարարական տեխնոլոգիաների կիրառման առավելությունները:

CEWP-ը ներդրել է տեխնիկական գործիքներ և մեխանիզմներ՝ բարելավելու երկրի ջրային ռեսուրսների ինտեգրացված կառավարումը և մշակել է որոշումների աջակցման համակարգ (Decision Support System / DSS)՝ գետավազանային կառավարման պլանավորման և ջրօգտագործման թույլտվության վերլուծական տեղեկատվություն տրամադրելու համար: DSS-ը աշխարհագրական տեղեկատվական համակարգի (GIS) հարմարեցված ծրագիր է, կարող է ստեղծել հիդրոլոգիական, տնտեսական և կլիմայի փոփոխության բարդ մոդելներ ողջ Հայաստանի վտանգված գետերի և ջրային ավազանների համար: Այս ծրագրի շրջանակներում մշակվել են Հայաստանի հարավային ԳԱՏ-ի 3 գետերի ավազանային կառավարման պլաններ:

Ախուրյանի գետավազանային կառավարման պլանի նախագիծ (Ախուրյանի և Մեծամորի գետավազաններ) 2011-2015 թթ.⁷⁸

ԵՄ կողմից ֆինանսավորվող այս ծրագիրն իրականացվել է «Միջազգային գետավազանների շրջակա միջավայրի պաշտպանություն» ծրագրի շրջանակներում (պայմանագիր թիվ 2011/279 - 666) Hulla & Co. Human Dynamics KG-ի գլխավորած կոնսորցիումի կողմից: Ախուրյանի գետավազանային շրջանի կառավարման պլանի նախագիծը մշակվել է ԵՄ ՋՇԴ մեթոդաբանության համաձայն: Ծրագրի նախագծի նպատակն է բարելավել ջրի կառավարման համար պատասխանատու իշխանությունների, կառավարման, Ախուրյանի ՋԿՏ-ի քաղաքական գործիչների և ընդհանրապես հանրության ընդհանուր պատկերացումները ՋՇԴ մեթոդաբանության առավելությունների և թերությունների վերաբերյալ, ինչպես նաև բարձրացնել տեխնիկական կարողությունները՝ ԳԱՊ-երի մշակման և ներդրման միջոցով:

Հայաստանի վեց ջրավազանային կառավարման շրջաններում ջրային ռեսուրսների համալիր կառավարման գլխավոր պլանի իրագործելիությունը, 2013 թ.⁷⁹

Ջրային ռեսուրսների կառավարման տեխնիկատնտեսական հիմնավորումը 6 ավազանային կառավարման տարածքում իրականացվել է SHER Ingenieurs - Conseils-ի

⁷⁷ <http://sbaic.org/usaidarmenia-funded-clean-energy-and-water-program-implemented-by-mea/>

⁷⁸ <http://blacksea-riverbasins.net/hy/pilot-basins/akhuryan-basin-akhuryan-and-metsamor>

⁷⁹ <http://www.sher.be/en/page/download-the-description-of-master-plan-for-integrated-water-resources-management-in-armenia.html>

կողմից WRMA-ի համար (ներկայումս Լիցենզիաների, թույլտվությունների և համապատասխանության վարչություն):

Ուսումնասիրության ընդհանուր նպատակն է աջակցել ջրային ոլորտի կառավարման ոլորտում առավել արդյունավետ կառավարման և կարգավորող մեխանիզմների մշակմանը:

Առանձնահատուկ նպատակներն են.

- ստուգել, թե ինչպես է Հայաստանի ջրային ոլորտի կազմակերպությունը համապատասխանում ԵՄ ՁԵԴ-ին.
- վերլուծել ապակենտրոնացման խնդիրները, և
- առաջարկել ջրային ոլորտի կայուն կառավարման համակարգ:

Ընդլայնված գիտություն և գործընկերություն ռեսուրսների ինտեգրված զարգացման համար (ASPIRED), 2015-2020 թթ.⁸⁰

ME&A (Mendez England & Associates) ներկայումս Հայաստանում իրականացնում է «Առաջադեմ գիտություն և գործընկերություն հանուն ինտեգրված ռեսուրսների զարգացման» (ASPIRED) ծրագիրը ԱՄՆ ՄԶԳ առաքելության համար:

ASPIRED Ծրագրի նպատակն է աջակցել Արարատյան դաշտի ջրային ռեսուրսների կայուն կառավարմանը և ջրօգտագործողների կայուն գործելաձևին գիտության, տեխնոլոգիաների, նորարարության և գործընկերության նախաձեռնությունների միջոցով: Վերջնական նպատակն է Արարատյան դաշտում ստորերկրյա ջրերի արդյունահանման տեմպերը հասցնել կայուն մակարդակի:

Շրջակա միջավայրի ընդհանուր տեղեկատվական համակարգի (ENPI-SEIS) ծրագիր, 2010-2015 թթ.⁸¹ և Շրջակա միջավայրի ընդհանուր տեղեկատվական համակարգի (ՇՄՏՀՀ) սկզբունքների և պրակտիկայի իրականացում ԵՀՔ արևելյան տարածաշրջանում (ENI-SEIS II EAST) ծրագրում, 2016-2020 թթ.⁸²

Շրջակա միջավայրի եվրոպական գործակալությունը (European Environment Agency / EEA) և Zoi Environment Network-ը ներգրավված են Եվրոպական հարևանության քաղաքականության (ԵՀՔ) երկրներում և Ռուսաստանի Դաշնությունում շրջակա միջավայրի մոնիտորինգի և տեղեկատվության փոխանակման բարելավման ծրագրի իրականացմամբ: Նպատակն էր աստիճանաբար ընդլայնել Համատեղ շրջակա միջավայրի տեղեկատվական համակարգի (ՇՄՏՀ) սկզբունքները: ENPI-SEIS ծրագրի հիմնական արդյունքները կանդրադառնան SEIS-ի երեք բաղադրիչներին՝ համագործակցությանը, բովանդակությանը և ենթակառուցվածքին, բնապահպանական տեղեկատվության ազգային կարողությունների հետ ընդլայնված ցանցի միջոցով: Ավելին, դա պետք է խթանի տեղեկատվության բաց հանրային հասանելիությանը համատեղելի և ազատ հասանելի փոխանակման գործիքների միջոցով:

Պիլոտային ծրագիրը նախաձեռնվել է ազգային իշխանությունների կողմից և աջակցվել է Շրջակա միջավայրի եվրոպական գործակալության կողմից՝ նպատակ ունենալով Հայաստանում Սևանա լճի ավազանի փոքր մասշտաբի SEIS հիմնել: Սևանա լճի վերաբերյալ նախապատմական փաստաթուղթ է պատրաստվել ավազանի համար հասանելի ելակետային տեղեկատվության և տվյալների հոսքերի տրամադրման, ինչպես նաև Հայաստանում Սևանա լճի համար փոքր մասշտաբի SEIS-ի մշակման և իրականացման համար: Այն նկարագրում է ավազանում առկա բնապահպանական

⁸⁰ <http://www.aspired.wadi-mea.com>:

⁸¹ <http://seis-sevan.am>:

⁸² <https://eni-seis.eionet.europa.eu/east/governance>:

խնդիրները, ինչպես նաև տարբեր կազմակերպությունների և նրանց արտադրանքի և մուտքի պայմանների կողմից իրականացվող մշտադիտարկման աշխատանքները:

Արարատյան դաշտում ջրի մասնակցային օգտագործումը և ռեսուրսների արդյունավետությունը (Մաքուր ջուր - Participatory Utilization and Resource Efficiency of Water in the Ararat Valley / PURE Water), 2017-2020 թթ.⁸³

Ծրագիրը ֆինանսավորվում է ԱՄՆ ՄԶԳ-ի կողմից և իրականացվում է «Ուրբան» կայուն զարգացման հիմնադրամի կողմից: Ծրագիրն աջակցում է ջրի հասանելիության բարելավման քաղաքականության և կարգավորող շրջանակի մշակմանը, նպաստում է թիրախ համայնքներում ջրի ինտեգրված կառավարման գործելակերպի մասնակցությանը և վերահսկմանը, ջրի հետ կապված խնդիրների վերաբերյալ հանրային իրազեկվածության բարձրացմանը և Արարատյան դաշտի ջրային շահագրգիռ կողմերի ջրի հետ կապված վարքագծի փոփոխությանը:

EUWI Plus EAST նախագիծ.⁸⁴

Ծրագիրն օգնեց Հայաստանին, Ադրբեջանին, Բելառուսին, Վրաստանին, Մոլդովային և Ուկրաինային իրենց օրենսդրությունն ավելի մոտեցնել ջրերի կառավարման ոլորտում ԵՄ քաղաքականությանը՝ հիմնական շեշտը դնելով անդրսահմանային գետավազանների կառավարման վրա: Այն աջակցում է գետավազանային կառավարման փորձնական պլանների մշակմանը և իրականացմանը՝ հիմնվելով բարելավված քաղաքականության շրջանակի վրա և ապահովելով տեղական շահագրգիռ կողմերի ուժեղ մասնակցությունը:

Ծրագրի հիմնական նպատակը Ջրային ռեսուրսների, մասնավորապես անդրսահմանային գետերի կառավարումը բարելավելն է, երկարաժամկետ հեռանկարում ջրի որակը և դրա հասանելիությունը բոլորի համար բարելավելու գործիքների մշակումը: Ավելի կոնկրետ, ծրագիրը նպատակ ունի աջակցել գործընկերակրներին իրենց ազգային քաղաքականությունն ու ռազմավարությունը համապատասխանեցնելու ԵՄ Ջրի շրջանակային դիրեկտիվին և այլ բազմակողմ բնապահպանական համաձայնագրերին:

Ծրագրի նպատակային արդյունքներն են.

Արդյունք 1. Բարելավել օրենսդրական և կարգավորող դաշտը ՋՇԴ-ի, Ջրային ռեսուրսների համալիր կառավարման և բազմակողմ բնապահպանական համաձայնագրերի համաձայն:

Արդյունք 2. Գետավազանների կառավարման պլաններ, որոնք մշակվել և իրականացվել են ՋՇԴ սկզբունքներին համապատասխան:

Արդյունք 3. Քաղված դասերը պարբերաբար հավաքվում, կիսվում և հաղորդվում են շահագրգիռ կողմերին:

Գետավազանային կառավարման պլանների մոդելային ուրվագիծը արդիականացվել է EUWI Plus EAST ծրագրի աջակցությամբ և ընդունվել ՀՀ կառավարության №45.6 որոշմամբ:

⁸³ <http://urbanfoundation.am/archives/2201:>

⁸⁴ <http://euwipluseast.eu/en/countries/armenia:>

Օրագրի միջամտությունների իրագործելիությունը արոտավայրերում/խոտհարքներում, ոռոգվող գյուղատնտեսական և անտառային տարածքներում

Օրագրի միջամտությունների իրագործելիությունը ոռոգելի տարածքներում

ԸՆՏՐՎԱԾ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐՈՒՄ ՈՌՈԳՎԱԾ ՀՈՂԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ, ՆԵՐԱՌՅԱԼ ՋՐԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ՄՊԱՍԱՐԿՈՒՄ, ՋՐՕԳՏԱԳՈՐԾՈՂՆԵՐԻ ՇԱՀԱԳՐԳԻՌ ԽՄԲԵՐԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ (ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՆԵՐԳՐԱՎՈՒՄ), ՈՌՈԳՄԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ԼԱՎԱԳՈՒՅՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱՆԵՐԻ ՆԵՐՄՈՒԾՈՒՄ

Նպատակն է Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի ընտրված 10,000 հա տարածքներում հողի և ջրօգտագործման վերականգնման և բարելավման համար մշակել Ջրի/հողամասերի համալիր կառավարման պլաններ:

Մարզերում ոռոգման համակարգերը կառուցվել են 60-70 տարի առաջ, և շատ տեղերում բետոնե ջրանցքների քայքայումն այնքան էական է, որ դրանք վերածվել են ցամաքային ջրանցքների՝ հանգեցնելով ոռոգման ջրանցքներից հոսքի մեծ կորստի և բարձրացման: ջրի սեղանը.

Ե՛վ ընտրված մարզերում, և՛ Հայաստանում, գյուղատնտեսության ոլորտում ջրի պահանջարկն աստիճանաբար կաճի առաջիկա տարիներին, ինչը կհանգեցնի կենսաբազմազանության և էկոհամակարգային ծառայությունների ջրի հասանելիության նվազմանը:

Կլիմայի փոփոխության (ներկայիս և կանխատեսելի) արդյունքում օդի ջերմաստիճանի և գոլորշիացման արագության կանխատեսվող աճը և տեղումների և գետերի հոսքերի կանխատեսվող նվազումները, որոնք բացասական ազդեցություն կունենան ջրային ռեսուրսների վրա, կհանգեցնեն ավելի չորային պայմանների:

Առաջիկա տասնամյակում ակնկալվում է, որ ընտրված ոռոգվող հողերի վրա ջրի պահանջարկը կավելանա 20-30%-ով: Ջրի պահանջարկը 1 հեկտարի հաշվով Ոռոգվող հողատարածքների մեկ հեկտարի համար ջրի պահանջարկը կավելանա մոտ 20%-ով: Մինչև 2040 թվականը հիմնական մշակաբույսերի ոռոգման տեմպերը կավելանան 10-15%-ով, ուստի կառաջանա լրացուցիչ ջրային ռեսուրսների պահանջարկ՝ առանց ոռոգվող հողերի ավելացման:

Հաշվի առնելով ոռոգվող տարածքների դեգրադացիայի և աղակալման աստիճանը, սեզոնային հիմունքներով մեկ հեկտարի վրա կօգտագործվի ավելի շատ ջուր (գուցե ավելի քան 1,2-1,4 անգամ): Ջրային անվտանգության վատթարացումը կխոչընդոտի ջրի հասանելիությանը և կազդի պարենային անվտանգության վրա գալիք տասնամյակների ընթացքում:

Կլիմայի փոփոխության, ինչպես նաև առանձին տարածքների աշխարհագրական դիրքի արդյունքում խոցելի կդառնա Սևանա լճի ջրբաժանի կենսաբազմազանությունը: Տարածքը կախված է էկոհամակարգային կարևոր ծառայությունների պահպանումից, ներառյալ բնական ծառայությունները՝ կապված ջրի պահպանման և կլիմայի փոփոխության կայունացման հետ:

Այս բաղադրիչի շրջանակներում իրականացվող նախագծային աշխատանքները կհանգեցնեն Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի մարզերի ընտրված համայնքներում ջրի

կայուն կառավարման պլանավորման շրջանակներում 10,000 հեկտար ոռոգելի հողերի բարելավմանը:

Ջրային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումն ու պաշտպանությունը շատ կարևոր է Հայաստանի համար, որտեղ ռեսուրսները նվազում են և խոցելի են կլիմայի փոփոխության նկատմամբ, և որտեղ կանխատեսվում է ջրի սակավություն և սրացում:

Կլիմայի կանխատեսելի փոփոխության արդյունքում մինչև 2040 թվականը օդի ջերմաստիճանը կբարձրանա ևս 1-1,5%-ով, իսկ տեղումները կնվազեն 5-10%-ով Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզերի առանձին հատվածներում՝ հանգեցնելով գետերի հոսքի 10%-ով նվազմանը: Արփա գետի ավազան (Վայոց ձորի մարզում):

Ծրագիրը կենտրոնանալու է գյուղատնտեսության մակարդակով ջրի կայուն կառավարման վրա և ջրի արդար բաշխմանը բազմաթիվ օգտագործողներին՝ հաշվի առնելով նվազագույն էկոլոգիական հոսքի բաշխումը: Ծրագիրը կփորձի բացահայտել հողերի դեգրադացումը ոչ պատշաճ գյուղատնտեսական պրակտիկայի և կլիմայի փոփոխության և ջրի սակավության պատճառների պատճառով և կառաջարկի լուծումներ:

Ընտրված տեղամասերը գտնվում են ԲՀՊՏ-ների (Հատուկ պահպանվող տարածքներ) և KBA-ների (Կենսաբազմազանության հիմնական տարածքների) շրջակայքում կամ տարածքներում: Բնական լանդշաֆտների մարդածին փոփոխությունների աստիճանը բարձր է ԲՀՊՏ-ների և ԿԲՏ-ների տարածքներում՝ բնական ռեսուրսների ինտենսիվ օգտագործման պատճառով:

Ընտրված տարածքներում ծրագիրը կաջակցի և կհամագործակցի տնային տնտեսությունների, ֆերմեր ձեռնարկատերերի և տեղական իշխանությունների հետ: Գեղարքունիքի մարզի Մարտունի և Վարդենիս համայնքների Ջրօգտագործողների ընկերությունների (ՋՕԸ) սպասարկման տարածքի հողերում հիմնականում աճեցվում են ցորեն, գարի և կարտոֆիլ, ինչպես նաև կերային կուլտուրաներ: Պտղատու այգիների չնչին տոկոսը կազմում են խնձորենիները և տանձենիները: Վայոց ձորի մարզի Եղեգիս համայնքում հիմնականում աճեցնում են ցորեն, գարի, կերային կուլտուրաներ, իսկ այգիներում՝ խնձոր, դեղձ, ծիրան, ընկույզ և խաղող: Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզերի ընտրված համայնքներում ՋՕԸ-երի կողմից սպասարկվող հիդրոտեխնիկական կառույցների 80-90%-ը 55-65 տարեկան է: Դրա շնորհիվ սպասարկման ցանցում ջրի կորուստները զգալի են՝ մոտ 60-70%:

Ջրի մեծ կորուստներն առաջանում են ոռոգման ջրանցքների կամ քայքայված բետոնե ջրանցքների և մաշված խողովակների պատճառով (որոնք առաջացնում են ջրի արտահոսքի մեծ կորուստներ), ինչպես նաև ջրատարների վրա ջրաչափերի բացակայությունը և ոռոգման ժամանակակից սարքավորումների ու մեթոդների բացակայությունը:

Թաղամասի ջրային ռեսուրսների սակավությունը սահմանափակում է ոռոգելի հողատարածքների ընդլայնումը: Ուստի անհրաժեշտ է օգտագործել ժամանակակից և ջրախնայող տեխնոլոգիաները, ինչպիսիք են ցողացիրով ոռոգումը, կաթիլային ոռոգումը և այլն: Ջրային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումն ու կառավարումը կիրականացվի որոշումների կայացման գործընթացում շահագրգիռ կողմերի ներգրավմամբ:

ՈՌՈԳՎՈՂ ՀՈՂԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՀԻՄՆՎԱԾ ԸՆՏՐՎԱԾ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ՇԱՀԱԳՐԳԻՌ ԿՈՂՄԵՐԻ ՀԵՏ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ, ՋՐՕԳՏԱԳՈՐԾՈՂՆԵՐԻ ԿԱՐԻՔՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ, ՋՐԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ և ՀԻԴՐՈՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԻ ՏԵՂԱԿԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ՎՐԱ.

2022 թվականի ապրիլ-մայիսին այցելություններ են կատարվել ընտրված բնակավայրեր/գյուղեր՝ պարզելու և գնահատելու ընտրված տարածքներում ոռոգվող հողերի վիճակը, ջրօգտագործողների կարիքները, ջրային ռեսուրսների վիճակը և հիդրոտեխնիկական կառույցները/տեղակայանքները: Ընտրված համայնքներում տեղի են ունեցել հանդիպումներ թիրախային և շահագրգիռ կողմերի՝ ֆերմերների, գյուղացիների, կոոպերատիվների, ՋՕԸ-ի, համայնքների և քաղաքապետարանների ներկայացուցիչների հետ: Հանդիպումների ընթացքում քննարկվել են հետևյալ հարցերը.

- *Ոռոգվող հողերը սպասարկող հիդրոտեխնիկական կառույցների առկայությունը և ներկա վիճակը*
- *Ջրի չափման խնդիրներ հիդրոտեխնիկական կառույցներում (անկախ նրանից, թե դրանք չափում են, եթե այո, որտեղ և ինչ հաճախականությամբ)*
- *Հիդրոտեխնիկական կառույցներից մինչև ջրօգտագործողների վիճակի և պահպանման հիմնախնդիրներ և ջրի կորուստներ*
- *Ցանքաշրջանառությունը ոռոգվող հողերում, մշակաբույսերի տեսակը, բերքատվությունը և ոռոգման եղանակները (օրինակ՝ սովորական)*
- *Կարիքներ, սահմանափակումներ, ջրի հասանելիություն (հատկապես աղքատների թիրախային խմբեր) հողօգտագործողներ (ֆերմերներ, գյուղացիներ, կոոպերատիվներ)*
- *Հիդրոտեխնիկական կառույցների բարեկարգման, վերանորոգման և արդիականացման կարիքներ*
- *Նորարարական ներդրումներ ոռոգման մեթոդների և հողօգտագործողների պատրաստվածության ոլորտում*

Ընտրված համայնքներում շահագրգիռ կողմերի հետ խորհրդակցությունների արդյունքում հայտնաբերված ոռոգվող հողերի, ջրօգտագործողների կարիքների, ջրային ռեսուրսների և հիդրոտեխնիկական կառույցների գնահատում

Վայոց ձորի մարզ

Բարդ լեռնային տեղանքը, նոսր ու ցրված ոռոգելի հողերը, հիդրոտեխնիկական կառույցների վատ վիճակը խոչընդոտում են ոռոգվող հողերի արդյունավետ օգտագործմանը:

Եղեգիս համայնք. Եղեգիս համայնքը սպասարկող ՋՕԸ-ի և Վայոց ձորի մարզի Եղեգնաձորի ներկայացուցիչների հետ ապրիլյան հանդիպումների արդյունքում պարզ դարձավ, որ Եղեգնաձորի ՋՕԸ Եղեգիս համայնքի ոռոգելի հողատարածքների մոտ 47%-ը փաստացի ոռոգելի է: Ծրագրով Եղեգիս համայնքում ընտրված ոռոգելի հողատարածքը կազմում է 480 հա, որից փաստացի ոռոգվում է մոտ 226 հա:

Ծրագիրը Եղեգիս համայնքում հատկացված ոռոգելի հողատարածքից որպես թիրախային տարածք ընտրել է Թառաթումբ գյուղի հողը՝ հաշվի առնելով հետևյալ պարամետրերը.

- *հողերի դեգրադացիայի բարձր աստիճանը*
- *բնակչության ցածր սոցիալական կարգավիճակը և աղքատության բարձր մակարդակը*
- *բնակավայրերի բնակիչների պատրաստակամությունն օգտագործելու նորարարությունը՝ հողերի մշակման և ոռոգման տեխնոլոգիաներ*
- *բավարար ջրային ռեսուրսների առկայություն*
- *հիդրոտեխնիկական կառույցների առկայությունը և վիճակը*
- *ԶՕԸ-ի ծառայության առկայությունը.*

Թառաթումբ գյուղի հողերը սպասարկում է Եղեգնաձոր ԶՕԸ-ն: Ընտրված թիրախային տարածքում ջրային տնտեսության ընկերության կողմից պահպանվող հիդրոտեխնիկական օբյեկտները գտնվում են անմխիթար վիճակում՝ կիսաքանդ ու կիսաքանդ, տեղ-տեղ՝ հողային ջրանցքներով:

Ընտրված թիրախային տարածքն ունի ընդամենը 52 հա հողատարածք, որից 27 հեկտարը փաստացի ոռոգվում է, իսկ 25 հեկտարը չի ոռոգվում ջրամատակարարման համակարգի բացակայության պատճառով:

Ընտրված տարածքի ջրային ռեսուրսների նկարագրությունը.

Ընտրված տարածքով հոսում է Սալիգետ գետը իր փոքր վտակներով՝ Հորս և Թառաթումբ: Թառաթումբ գյուղի մոտ Սալիգետի տարեկան հոսքը 0,98 մ³/վ է: Գետի հոսքը ունի բարձր և ցածր ջրային սեզոններ՝ կախված տարվա եղանակից: Սակավաջրային շրջանը համապատասխանում է ամառ-աշուն սեզոնի ոռոգման շրջանին, երբ ջրի պահանջարկը մեծ է: Ամառային սակավաջուր ժամանակահատվածում Սալիգետի հոսքը կազմում է մոտ 0,060-0,065 մ³/վ կամ 60-65 լ/վրկ, որից էկոլոգիական թողքը՝ 0,015 մ³/վ կամ 15 լ/վ, իսկ գետի հոսքը՝ 0,045-0,050 մ³/վ կամ 45-50 լ/վրկ:

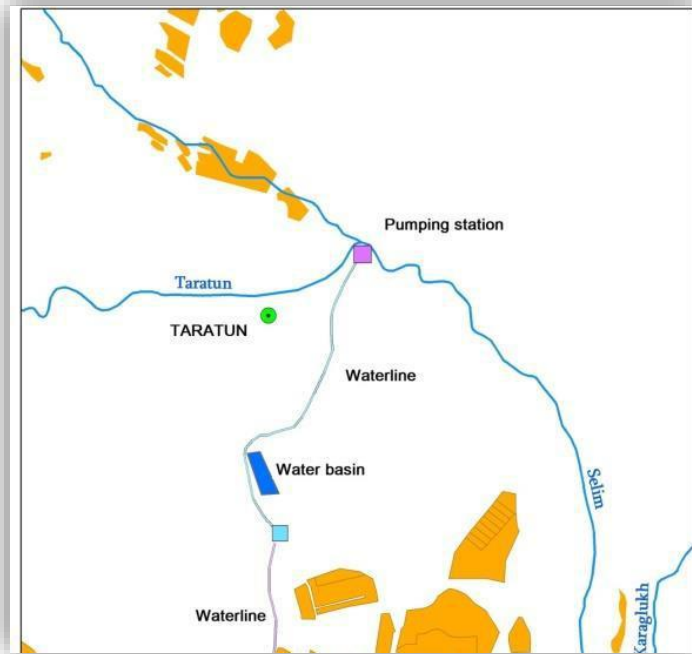
Ըստ Թառաթումբ գյուղի ջրօգտագործողների և ԶՕԸ մասնագետների՝ ոռոգման սեզոնին 52 հա հողատարածք ոռոգելու համար բավարար կլինի 0,045-0,050 մ³/վ ջրի ծավալը:

Հաշվի առնելով, որ տարածաշրջանում կլիմայի փոփոխությունը կնվազեցնի գետերի արտահոսքը մոտ 10%-ով առաջիկա 20-25 տարում, հողերի ոռոգման համար պետք է օգտագործվեն ջրի խնայողության նորագույն տեխնոլոգիաները՝ կաթիլային ոռոգում, հողային ակոսների փոխարինում պոլիմերային շերտերով և այլն:

Թառաթումբ գյուղի ոռոգելի հողատարածքի հիդրոտեխնիկական օբյեկտները գտնվում են անմխիթար վիճակում և վերանորոգման կարիք ունեն: Գյուղի մոտ՝ 1,594 մ բացարձակ բարձրության վրա՝ Սալիգետի ափին, կա պոմպակայան, որը գետից ջուրը մղում է դեպի ոռոգելի հողատարածք: Պոմպակայանի շենքը 40 մ², երկարությունը 10մ, լայնությունը 4մ) շատ հին է, կառուցված է խորհրդային տարիներին (կառուցվել է 1960-ական թվականներին) և ունի նորոգման կարիք, մուտքի դուռը բացակայում է, պատուհանները փոխարինման կարիք ունեն, հատակը մաշված է և հողային, և տանիքը կիսավեր վիճակում է: Պոմպակայանի շենքում երկու պոմպ կա, որոնցից մեկն աշխատում է, մյուսը՝ բացակայում:

Ոռոգման սեզոնին պոմպակայանից հող է հասցվում 50 լ/վրկ ջուր՝ մինչև 90-100 մ ճնշմամբ: Պոմպի և խողովակների քայքայված վիճակի պատճառով ջրի կորուստները կազմում են 50-60%: Պոմպի միջոցով ջուրը բարձրանում է մինչև տարանջատիչը մինչև

1,680 մ բացարձակ բարձրություն, ջրատարի առաջին հատվածի երկարությունը 1,150 մ է, խողովակի տրամագիծը՝ 200 մմ: Բաժանարարից հետո ջրագծի երկրորդ հատվածը շարունակվում է մինչև վերջին հատվածը 250 մ տրամագծով ասբեստե խողովակով և ունի 1,300 մ երկարություն (Նկար 1): Ջրագծի երկրորդ հատվածում ծառայությունն իրականացվում է ինքնահոս եղանակով: Այս հատվածի 250 մ ասբեստի խողովակը տեղ-տեղ կոտրված է և/կամ բացակայում է, ջուրը հոսում է վերգետնյա ջրանցքով:

Թառաթումբ գյուղի հյուսիսային մասում կա բետոնե ջրավազան՝ մոտ 7,200 մ³ ծավալով (երկարությունը՝ 120 մ, լայնությունը՝ 20 մ, խորությունը՝ 3 մ): Լողավազանը ամենօրյա կարգավորիչ է: Նախկինում լողավազանը լցված էր պոմպակայանի միջոցով մղվող ջրով: Ներկայումս լողավազանի բետոնե հատակը և կողային կոնստրուկցիաները տեղ-տեղ մաշված են, ինչի հետևանքով այն չի օգտագործվում: Լողավազանը կարող է շահագործվել քանդված տարածքներում բետոնապատումից և պոլիմերային ծածկույթից հետո:

Նկար 1. Թառաթումբ բնակավայրի հողատարածք և ջրմուղի գտնվելու վայրը

Հիդրոտեխնիկական կառույցների և ջրատարների նորոգման և բարեկարգման արդյունքում գյուղացիները պատրաստ են ոռոգել ամբողջ 52 հա հողատարածքը:

Գյուղապետարանի և բնակիչների հետ հարցազրույցներից հետո պարզ դարձավ, որ նրանք պատրաստ են ոռոգելի հողերի վրա այգիներ աճեցնել և կիրառել ոռոգման նորարարական տեխնոլոգիաներ:

Ընտրված տարածքը հարում է Գնդասարի կենսաբազմազանության կարևոր տարածքներին: Ներկայումս կենսաբազմազանության այս տարածքները բնակչության կողմից օգտագործվում են որպես բնօգտագործման տարածքներ: Արդյունքում, այս տարածքները հանգեցնում են գերօգտագործման և դեգրադացման: Լրացուցիչ հողատարածքների ոռոգումը կբարելավի կենսապահովման միջոցները, քանի որ դա կնվազեցնի ճնշումը այլ բնական ռեսուրսների օգտագործման վրա:

Ընտրված տարածքում ոռոգվող հողերի և ջրային ռեսուրսների կայուն օգտագործումը կօգնի նվազեցնել կամ կանխել Գնդասարի կենսաբազմազանության տարածքների դեգրադացումը:

Վարք համայնք. Մայիսի 5-ին համայնքապետարանի աշխատակազմի հետ հանդիպման և քննարկման ընթացքում պարզվել են սահմանամերձ մի շարք բնակավայրերի/գյուղերի ոռոգելի հողերի վիճակը և բնակիչների սոցիալ-տնտեսական կարիքները:

Համայնքի բնակավայրերում ոռոգման ջրի կարիքը շատ մեծ է: Ջրային բավարար պաշարներով հանդերձ հիդրոտեխնիկական օբյեկտների բացակայության պատճառով

զգալի քանակությամբ հողեր չեն ոռոգվում, ինչի հետևանքով բնակավայրերի բնակիչները սոցիալ-տնտեսական խնդիրներ են առաջացնում:

Համայնքի կողմից առաջարկ եղավ օգտագործել Կապուտ լճից ջուրը, որը կոռոզի Կապուտ, Գոմք և Զառիթափ բնակավայրերի մոտ 280-300 հա հողատարածք (գտնվում է պետական սահմանին մոտ): Ոռոգման արդյունքում կբարելավվի բնակիչների սոցիալ-տնտեսական վիճակը. Ներկայումս ոռոգման ջրի բացակայության պատճառով Կապուտ, Գոմք և Զառիթափ բնակավայրերի հողատարածքների մոտ 90%-ը չի ոռոգվում:

Ծրագրի շրջանակներում Վայք համայնքում հատկացված ոռոգելի հողատարածքներից թիրախային տարածքներ են ընտրվել Կապուտ, Գոմք և Զառիթափ բնակավայրերի հողերը՝ հաշվի առնելով հետևյալ սկզբունքները.

- *հողերի դեզրադացիայի աստիճանը*
- *բնակչության ցածր սոցիալական կարգավիճակը և աղքատության բարձր մակարդակը*
- *բնակավայրերի մերձսահմանային դիրքը*
- *բնակիչների պատրաստակամությունն օգտագործելու հողերի մշակման և ոռոգման նորարարական տեխնոլոգիաներ*
- *բավարար ջրային ռեսուրսների առկայություն.*

Կապուտ, Գոմք և Զառիթափ բնակավայրերի հողերը պահպանվում/սպասարկվում են համայնքի կողմից: ՋՕԸ-ի կողմից սպասարկվող ընտրված թիրախային տարածքում հիդրոտեխնիկական կառույցներ չկան:

Ընտրված տարածքի ջրային ռեսուրսների նկարագրությունը.

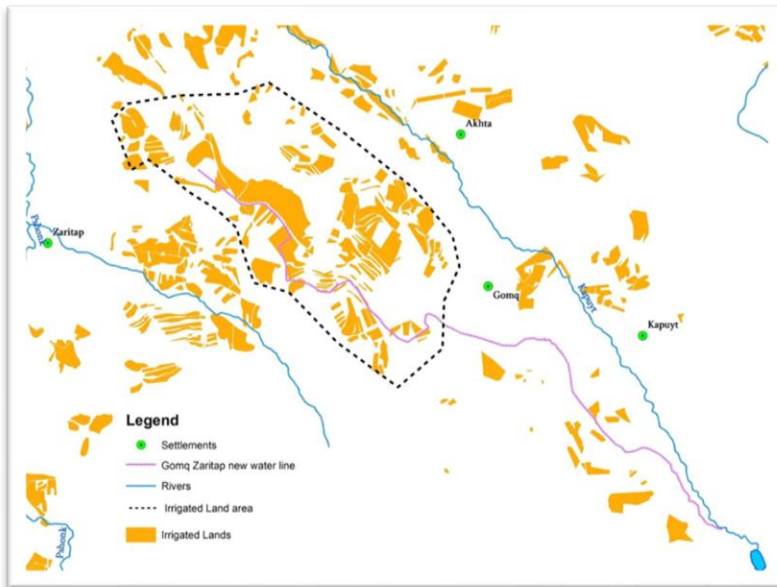
Ընտրված տարածքով հոսում է Կապուտ գետը, որտեղ Կապուտ լճի բարձրությունը 2,054 մետր է: Կապուտ գետի տարեկան հոսքը Կապուտ լճից կազմում է մոտ 0,29 մ³/վ: Ցածր հոսքի սեզոնին Կապուտ գետի հոսքը կազմում է մոտ 0,10 մ³/վ կամ 100 լ/վրկ, որից բնապահպանական թողքը՝ 0,050 մ³/վ կամ 50 լ/վ, իսկ կիրառելի գետի հոսքը՝ 0,5 մ³/վ կամ 50 լ/վ:

Վայք համայնքի գյուղատնտեսության և բնապահպանության վարչության մասնագետների հանդիպումների արդյունքում պարզվել է, որ ոռոգման սեզոնին 0,05 մ³/վ կամ 50 լ/վ ծավալը կբավարարի գյուղերի 280 հա հողատարածք ոռոգելու համար: Կապուտ, Գոմք և Զառիթափ:

Քանի որ կլիմայի փոփոխության արդյունքում տարածաշրջանում գետերի հոսքերը կնվազեն մոտ 7-8%-ով, հողերը ոռոգելու համար պետք է օգտագործվեն ջրի խնայողության նորագույն տեխնոլոգիաները:

Կապուտը, Գոմքը և Զառիթափը պետք է Կապուտ գետից 50 լ/վրկ ջուր տեղափոխեն Կապուտ լճի շրջակայքում:

Կապուտ գետից մոտ 2020 մ բարձրությունից պետք է 10 կմ ջրագիծ կառուցվի մինչև 1,850 մ բարձրությունը (Նկար 2): Սա պահանջում է Կապուտ գետում համապատասխան ջրառի կառուցում, 10 կմ երկարությամբ 350 մմ պոլիմերային խողովակներ և ջրահեռացման փականների տեղադրում յուրաքանչյուր 2 կմ 2.5 կմ ջրագծի համար:

Նկար 2. Վայք համայնքի Զարտիթափ, Գոմք և Կապուտ գյուղերի հողատարածք և ոռոգման համար կառուցված ջրատարի տեղակայում.

Վերոնշյալ ջրատարների կառուցման արդյունքում աղքատության բարձր մակարդակով նշանավորվող բնակավայրերի բնակիչները պատրաստ են հողերի լիարժեք

ոռոգմանը, ինչը կբարելավի բնակիչների սոցիալական վիճակը: Միգրացիան կնվազի: Աղմինիստրատորների և գյուղացիների հետ հարցազրույցների արդյունքում նրանք պատրաստակամություն են հայտնել ոռոգելի հողերի վրա այգիներ հիմնել և կիրառել ոռոգման նորարարական տեխնոլոգիաներ:

Ընտրված տարածքը հարում է Արփայի կենսաբազմազանության կարևոր տարածքին: Ներկայումս կենսաբազմազանության այս տարածքը բնակչության կողմից օգտագործվում է որպես բնօգտագործման տարածքներ: Արդյունքում տարածքը տանում է գերօգտագործման և դեգրադացիայի:

Ընտրված տարածքում վարելահողերի և ջրային ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործումը կնպաստի Արփայի կենսաբազմազանության կարևոր տարածքի գերօգտագործման և դեգրադացիայի նվազեցմանը կամ կանխմանը:

Գեղարքունիքի մարզ

Գեղարքունիքի մարզի ոռոգելի հողատարածքների մեծ մասը գտնվում է բնակավայրերի մերձակայքում: Հողատարածքի մեծ մասը գտնվում է Մասրիկի դաշտում, համեմատաբար հարթ տարածքներում, Սևանա լիճ ազգային պարկի մոտ: Համայնքի հողերը սպասարկող հիդրոտեխնիկական օբյեկտները գտնվում են անմխիթար վիճակում, ինչը թույլ չի տալիս արդյունավետ օգտագործել ոռոգելի հողերը:

Գեղարքունիքի մարզում ծրագիրը տիրացել է Մարտունի և Վարդենիս համայնքների հողատարածքներին:

Մարտունի համայնք. Մարտունու համայնքապետարանի աշխատակազմի հետ մայիսին տեղի ունեցած խորհրդակցության ժամանակ պարզվել է, որ համայնքի մի շարք բնակավայրերի զգալի տարածք չի ոռոգվում, ինչի հետևանքով բնակավայրերի բնակիչները սոցիալ-տնտեսական խնդիրներ են առաջացրել: «Գեղարքունիք» ՋՕԸ-ի Մարտունու մասնաճյուղը Մարտունի համայնքին սպասարկում է ոռոգելի հողատարածքներով: Հիդրոտեխնիկական օբյեկտների անմխիթար վիճակի արդյունքում համայնքի հողերի միայն մոտ 30%-ն է փաստացի ոռոգվում:

Ծրագրի շրջանակներում Մարտունի համայնքում ընտրվել է 2520 հա հողատարածք, որից մոտ 750 հա հողատարածք ոռոգվում է Գեղարքունիքի ՋՕԸ-ի Մատուն մասնաճյուղի սպասարկվող մատակարարման համակարգով:

Մարտունի համայնքում ընտրված ռոռգելի հողատարածքներից թիրախային տարածք են ընտրվել Մարտունի, Վաղաշեն, Աշտաձոր, Ջուլաքար և Վարդենիկ բնակավայրերի վարչական տարածքների հողերը՝ հաշվի առնելով հետևյալը. պարամետրեր:

- ✓ *հողերի դեգրադացիայի էական աստիճանը*
- ✓ *բնակավայրերի բնակիչների պատրաստակամությունն օգտագործելու հողերի մշակման և ռոռգման նորարարական տեխնոլոգիաներ*
- ✓ *բավարար ջրային ռեսուրսների առկայություն*
- ✓ *հիդրոտեխնիկական կառույցների առկայությունը և վիճակը, և*
- ✓ *ԶՕԸ-ի սպասարկման տարածքի առկայությունը.*

Ընտրված թիրախային տարածքի ռոռգելի հողատարածքը կազմում է մոտ 695 հա, որից մոտ 200 հա-ն փաստացի ռոռգվում է, իսկ մնացածը չի ռոռգվում ջրամատակարարման բացակայության պատճառով:

Ընտրված պիլոտային տեղամասում ջրային ընկերության կողմից շահագործվող հիդրոտեխնիկական կառույցների մոտ 75%-ը կիսավեր, որոշ տեղերում՝ հողային ջրանցքներով կիսավեր վիճակում են:

Ընտրված փորձնական տարածքի ջրային ռեսուրսների նկարագրությունը.

Տարածքով են անցնում Մաստունի, Ջուլաքար և Վարդենիկ գետերը:

Մարտունի գետի միջին տարեկան հոսքը Մարտունի և Վաղաշեն բնակավայրերի տարածքներում կազմում է 0.75 մ³/վ կամ 23.7 մլն մ³, որից բնապահպանական թողքը կազմում է 0.37 մ³/վ, կամ 11.7 մլն մ³:

Մարտունի գետի հոսքն ունի բարձր և ցածր ջրային շրջաններ՝ կախված տարվա եղանակից: Սակավաջրերի սեզոնը համապատասխանում է ամառային շրջանին, երբ ռոռգման և ջրի պահանջարկի հիմնական ժամանակը մեծ է: Ամառային սակավաջուր ժամանակահատվածում Մարտունի գետի միջին տարեկան հոսքը կազմում է 0.62 մ³/վ կամ 620 լ/վ (նվազագույն տարում 0.30-0.35 մ³/վրկ) կամ 300-350 լ/վրկ, որից էկոլոգիական թողքը կազմում է 0.22 մ³/վ կամ 220 լ/վ: Միջին տարվա կտրվածքով գետի միջին ծախսն ըստ ջրօգտագործման կկազմի 0.4 մ³/վ կամ 400 լ/վ:

Տեղի ջրօգտագործողների և ԶՕԸ մասնագետի խոսքով, ռոռգման սեզոնում 0.4 մ³/վրկ ջուրը բավարար է 695 հա հողատարածք ռոռգելու համար:

Մարտունի համայնքի տարածքում կլիմայի փոփոխության արդյունքում գետի հոսքը չի փոխվի առաջիկա 20-25 տարում: Հաշվի առնելով համայնքի առաջիկա տարիների տնտեսական զարգացման պլանավորումը՝ հողերի ռոռգման համար ջրի խնայողության համար անհրաժեշտ է օգտագործել ժամանակակից տեխնոլոգիաներ, քանի որ այս պահին արդեն սակավաջուր կա:

Ինչպես արդեն նշեցինք, Մարտունի և Վաղաշեն գյուղերի ընտրված նպատակային ռոռգելի հողատարածքների հիդրոտեխնիկական կառույցները գտնվում են անմխիթար վիճակում և վերանորոգման կարիք ունեն:

Ընտրված թիրախային տեղամասում Մանասի առուն և Մարտունու ջրանցքը Մարտունի գետի հիդրոտեխնիկական օբյեկտներն են:

Մանասի առվակը ներկայումս վերանորոգվում է ԶՕԸ-ի միջոցներով, իսկ Մարտունու ջրանցքը վերանորոգման կարիք ունի, քանի որ ջրանցքը սալապատված չէ, իսկ ջրի կորուստները կեսից ավելի են՝ մոտ 65-70%: Մարտունու ջրանցքի ընդհանուր

երկարությունը կազմում է 7.6 կմ, որից 2,0 կմ-ը վերանորոգվում է ՋՕԸ «Գեդարքունիք»-ի միջոցներով, իսկ 5.6 կմ-ը վերանորոգման կարիք ունեն, որոնք նախատեսվում է վերանորոգել նախագծով (Նկար 3): Մարտունու բաժանարար ջրանցքը զբաղեցնում է ավելի քան 500 հա տարածք: Չմշակման արդյունքում հողը 20-25% դեգրադացված է: Հողատարածքները հիմնականում համայնքային և մասնավոր են: Մարտունու ջրանցքի 5.6 կիլոմետրանոց հատվածը հողային է, որը կարող է փոխարինվել 300-350 մմ տրամագծով պոլիմերային խողովակներից պատրաստված ջրատարով:

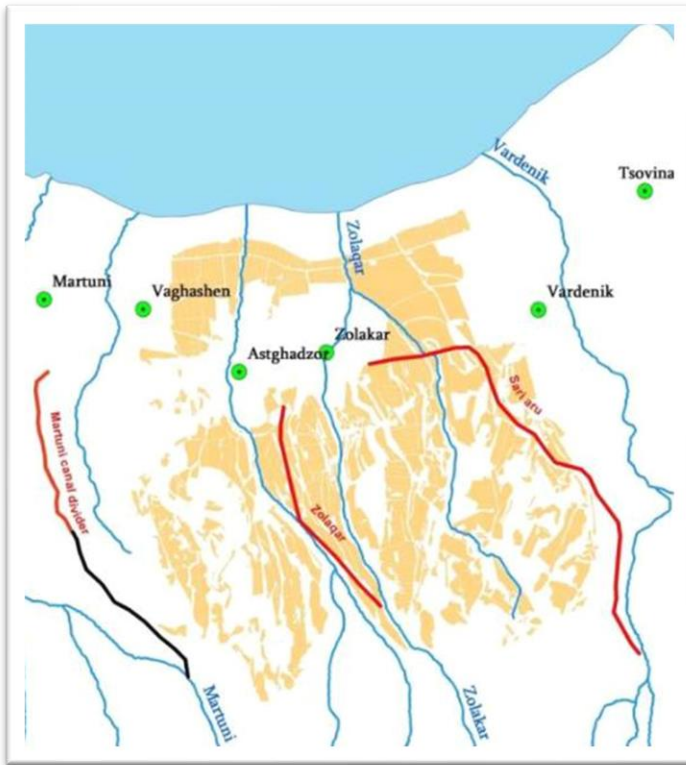
Կարևորն այն է, որ Մարտունու ջրանցքի վերանորոգման համար չի պահանջվի Վազաշենի և Մարտունու պոմպակայանների շահագործումը, ինչը կբերի մոտ 400 հազար կՎտ/ժ էլեկտրաէներգիայի խնայողության:

Ջուլաքարի ջրանցքը, որը սկիզբ է առնում Ջուլաքար գետից, ունի 2,300 մ բարձրություն, 5.3 կմ երկարություն, 0.4 մ³/վրկ 70% հզորություն (Նկար 3): Ջրանցքն ինքնահոսով սպասարկում էր Ջուլաքար և Աստղաձոր գյուղերի 300 հա ոռոգելի հողատարածք: Չմշակման արդյունքում հողը դեգրադացվում է 20-25%-ով: Հողամասը հիմնականում համայնքային սեփականություն է: 5.3 կմ երկարությամբ ջրանցքի ջրատարն ամբողջությամբ պետք է փոխարինվի 300-350 մմ տրամագծով պոլիմերային խողովակով, կառուցվի ջրընդունիչ և ջրանցքի համապատասխան հատվածներում տեղադրվեն 4 ջրահեռացման փականներ: Ոռոգման սեզոնին Ջուլաքարի ջրանցքի վերանորոգումից հետո 350-400 մմ տրամագծով պոլիմերային խողովակով կտեղափոխվի 60-65 լ/վրկ ջուր և կոռոգվի 150-200 հա հողատարածք:

Գյուղապետարանի և մի քանի բնակիչների հետ հարցազրույցներից հետո պարզ դարձավ, որ նրանք պատրաստ են ոռոգելի հողերի վրա այգիներ աճեցնել և կիրառել ոռոգման նորարարական տեխնոլոգիաներ:

Մարտունու քաղաքապետի հետ մայիսին կայացած հանդիպման արդյունքում կարևորվել է Սարի Արու ջրանցքի վերակառուցումը, քանի որ ջրանցքը կենսական նշանակություն ունի համայնքի ոռոգելի հողերի համար:

Սարի Արու ջրանցքը կառուցվել է 1950-ականներին, հողային է, չի շահագործվել 1990-ականներից և գրեթե ամբողջությամբ լցված է հողով: Լեռնային առվային ջրանցքի կառուցմամբ ոռոգման ջրով կապահովվի համայնքի Վարդենիկ, Ջուլաքար և Աստղաձոր վարչական շրջանների շուրջ 2,000 հա վարելահողեր: Լեռնահոսքի վրա նախկին ջրանցքի երկարությունը մոտ 10.5 կմ էր, որն ունի ամբողջական վերակառուցման կարիք (Նկար 3):

Նկար 3. Մարտունի համայնքի ընտրված թիրախային հողերը և հիդրոտեխնիկական կառույցի գտնվելու վայրը

Ընտրված տարածքի ջրային ռեսուրսների նկարագրությունը.

Այս տարածքով է հոսում Վարդենիկ գետը: Վարդենիկ գետի միջին տարեկան հոսքը դեպի Վազաշեն, Ջուլաքար և Վարդենիկ բնակավայրեր կազմում է 1.22 մ³/վ կամ 38.5 մլն մ³, որից բնապահպանական թողքը՝ 0.28 մ³/վ, կամ 8.83 մլն մ³: Վարդենիկ գետի հոսքն ունի նաև բարձր և ցածր ջրային շրջաններ՝ կախված տարվա եղանակից: Մակավազրերի սեզոնը համապատասխանում է ամառային ոռոգման սեզոնին, երբ

ջրի պահանջարկը մեծ է:

Ամռանը ցածր հոսքի սեզոնին Վարդենիկ գետի միջին տարեկան հոսքը կազմում է 0.94 մ³/վ կամ 940 լ/վ (նվազագույն տարում՝ 0.45 մ³/վ կամ 450 լ/վ), որից էկոլոգիական թողքը՝ 0.20 մ³: /վրկ կամ 200լ/վրկ. Գետի հոսքը, հաշվի առնելով ջրօգտագործումը, միջին տարին կկազմի 0.7 մ³/վ կամ 700 լ/վ, իսկ նվազագույն տարում՝ 0.25 մ³/վ կամ 250 լ/վ:

Նախագիծը 10.5 կմ երկարությամբ ջրատարի կառուցումն է: Ջրանցքը կսկսվի Վարդենիկ գետի 2350 մ բարձրությունից, իսկ վերջին մասը՝ 2,040 մ բարձրության վրա: Ջրանցքի կառուցման համար հարմար են LR-80 տիպի կիսախողովակները կամ 300-350 մմ տրամագծով պոլիմերային խողովակները:

Լեռնային առվային ջրանցքի կառուցումը ինքնահոս ոռոգման ջրով կապահովի վերը նշված բնակավայրերի մինչև 2,000 հա մակերեսով վարչական տարածքները:

Համայնքների զարգացման 2022-2026 ծրագրում առանձնահատուկ ուշադրություն է հատկացվել գյուղատնտեսության զարգացմանը, մասնավորապես՝ ոռոգման համակարգերի կառուցմանը, պահպանմանն ու շահագործմանը: Բնակավայրերին ոռոգման ջրով ապահովելը հրատապ անհրաժեշտություն է: Այն ծրագրի իրականացումը շոշափելի ազդեցություն կունենա գյուղատնտեսական ենթակառուցվածքների բարելավման, ինչպես նաև սոցիալ-տնտեսական նախագծերի իրականացման վրա: Համայնքում ծրագրի իրականացման արդյունքում կավելանան մշակվող բույսերի տարածքները, կուլտուրաների բերքատվությունը, ինչպես նաև կավելանան բնակչության եկամուտները, կկրճատվեն ջրի կորուստներն ու ծախսերը:

Ուղղակի շահառուները կլինեն ծրագրում նշված բնակավայրերի բնակչությունը՝ մոտ 18,000 մարդ: Ծրագրի իրականացումից հետո մարդկանց սոցիալ-տնտեսական վիճակը կբարելավվի, ջրի կորուստները կկրճատվեն, արտադրողականությունը և ոռոգելի հողերը կբարձրանան, կստեղծվեն նոր աշխատատեղեր, կնվազի միգրացիան, բնակչության բավարարվածության մակարդակը և կյանքի որակը: Կավելանա: Ծրագիրը կկանխի համայնքում ոռոգվող հողերի դեգրադացումը և կբարելավի հողերի ֆիզիկական և

քիմիական կազմը: Ընտրված տարածքները մոտ են կամ գտնվում են հատուկ պահպանվող բնական տարածքների և կենսաբազմազանության տարածքներում:

Ընտրված տարածքը հարում է «Սևան» ազգային պարկին և Սևանա լճի կարևոր թռչունների տարածքներին:Ներկայումս կենսաբազմազանության այս տարածքները բնակչության կողմից ինտենսիվորեն օգտագործվում են որպես բնօգտագործման տարածքներ: Արդյունքում, այս տարածքները հանգեցնում են գերօգտագործման և դեգրադացման:

Ընտրված տարածքում վարելահողերի և ջրային ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործումը կնպաստի «Սևան» ազգային պարկի կենսաբազմազանության կարևոր տարածքների գերօգտագործման և դեգրադացիայի նվազեցմանը և կանխմանը:

Վարդենիս համայնք. Մայիսին Վարդենիս համայնքում համայնքապետարանի աշխատակիցների հետ հանդիպման ժամանակ պարզվել է, որ համայնքի հողերը սպասարկող ջրանցքների և ստորգետնյա հորերի հիդրոտեխնիկական կառույցները գտնվում են անմխիթար վիճակում, ինչի հետևանքով համայնքի հողերի միայն մոտ 15%-ն է փաստացի ոռոգվում: . Ծրագրի շրջանակներում Վարդենիս համայնքում ընտրվել է 7,500 հա հողատարածք, որից մոտ 900-1000 հա-ն փաստացի ոռոգվում է «Գեղարքունիք» ՋՕԸ Վարդենիսի մասնաճյուղի կողմից:

Վարդենիս համայնքի ոռոգելի հողատարածքների մեծ մասը տարածված է Մասրիկի դաշտում և համեմատաբար կոմպակտ է: Վարդենիս համայնքի ոռոգելի հողատարածքները պահպանվում են «Գեղարքունիք» ՋՕԸ Վարդենիսի մասնաճյուղի կողմից: Համայնքի հողերի մոտ 80%-ը ոռոգվում է մակերևութային ջրերով՝ Մասրիկ գետի ջրերով, իսկ մոտ 20%-ը ոռոգվում է Մասրիկի դաշտի ստորգետնյա ավազանից:

Վարդենիս համայնքում ընտրված ոռոգելի հողատարածքներից թիրախային տարածք են ընտրվել Վարդենիս, Մեծ Մասրիկ, Փոքր Մասրիկ, Նորակերտ և Գեղամասար բնակավայրերի հողերը՝ հաշվի առնելով հետևյալ պարամետրերը.

- ✓ *հողերի դեգրադացիայի էական աստիճանը:*
- ✓ *Բնակավայրերի բնակիչների պատրաստակամությունն օգտագործելու հողերի մշակման և ոռոգման նորարարական տեխնոլոգիաները*
- ✓ *բավարար ջրային ռեսուրսներ*
- ✓ *հիդրոտեխնիկական կառույցների առկայությունը և վիճակը*
- ✓ *ՋՕԸ-ի սպասարկման տարածքի առկայությունը.*

Մասրիկի ջրանցքը պահպանվում է ջրային կառավարման ընկերության կողմից ընտրված թիրախային տարածքում, որը սկիզբ է առնում Ակունք բնակավայրի մոտ գտնվող աղբյուրներից, իսկ 10-րդ կմ-ից սնվում է նաև Մասրիկ գետի ջրերով: Այն շահագործման է հանձնվել 1937 թվականին: Բետոնե ջրանցքի երկարությունը 24,4 կմ է, իսկ հոսքի հզորությունը՝ 2 մ³/վ: Իր ներկայիս վիճակում ջրանցքը քայքայված է, և դրա մոտ 75%-ը կիսով չափ ավերված է (Նկար 4): Ծրագիրը կաշխատի ընտրված տարածքներում ֆերմերների, ձեռնարկատերերի և տեղական իշխանությունների հետ:

Նկար 4. Վարդենիս համայնքի ընտրված թիրախային հողատարածքը և հիդրոտեխնիկական կառույցների գտնվելու վայրը

Ընտրված տարածքի ջրային ռեսուրսների նկարագրությունը.

Ընտրված տարածքով անցնում է Մասրիկ գետը: Մասրիկի միջին տարեկան հոսքը դեպի Մասրիկի ջրանցք կազմում է 3.10 մ³/վ կամ 99.4 մլն մ³, որից բնապահպանական թողքը կազմում է 0.65 մ³/վ, կամ 20.5 մլն մ³:

Մասրիկ գետի հոսքը տարվա եղանակից կախված առանձնապես չի տատանվում, քանի որ ստորերկրյա ջրերի պաշարը կազմում է մոտ 80%: Ամառային ոռոգման շրջանում Մասրիկ գետի միջին տարեկան հոսքը կազմում է նվազագույնը 2.5 մ³/վ կամ 78.8 մլն մ³, որից էկոլոգիական թողքը՝ 20.5 մ³/վ: Գետի ջրօգտագործման միջին տարեկան հոսքը կկազմի 1.85 մ³/վ կամ 78.8 մլն մ³:

Ըստ տեղի ջրօգտագործողների և ՋՕԸ մասնագետի, ոռոգման սեզոնին ջրից 1.85 մ³/բավական է մոտ 2,200 հա հողատարածք ոռոգելու համար:

Վարդենիս համայնքի տարածքում կլիմայի փոփոխության արդյունքում առաջիկա 20-25 տարիներին գետերի հոսքի փոփոխություն չի լինի: Բայց հաշվի առնելով առաջիկա տարիներին համայնքի գյուղացիական տնտեսությունների պլանավորումը, անհրաժեշտ է կիրառել նորագույն տեխնոլոգիաներ, որոնք խնայում են ջուրը ոռոգման համար, քանի որ արդեն իսկ ջրի պակաս կա:

Ընտրված փորձնական ոռոգելի հողատարածքների հիդրոտեխնիկական շինությունները վերանորոգման կարիք ունեն: Մասրիկի ջրանցքը վերանորոգման կարիք ունի հիմնականում Մասրիկ գետից մինչև Գեղամասար բնակավայր: Ծրագրի շրջանակներում նախատեսվում է վերանորոգել Մասրիկ գետից սկսած նշված հատվածի 5 կմ հատվածը:

Վարդենիս համայնքում ոռոգման ու մշակության բացակայության հետևանքով հողերի մոտ 30%-ը գտնվում է դեգրադացիայի եզրին:

Մասրիկի ջրանցքի վերանորոգման ենթակա 5 կմ երկարությամբ բետոնե հատվածը բետոնապատման կարիք ունի կամ նախատեսվում է վերանորոգել գեոմեմբրանով:

Մասրիկի ստորգետնյա ավազանի խորքային հորերի պոմպերը նույնպես վերանորոգման կարիք ունեն Վարդենիս համայնքում հատկացված ռոռգելի հողերի սպասարկման տարածքում գտնվող հիդրոտեխնիկական կառույցներից:

Մասրիկ գետի վրա կան մի քանի պոմպակայաններ, իսկ Մասրիկ գետի Գիլի Ձովակ պոմպակայանը պետք է վերանորոգվեին և շահագործվեին մինչև 1990 թվականը, երբ մոտ 800 հա հողատարածք սպասարկվեց ռոռգման տարբեր եղանակներով: Այժմ պահպանվել է միայն պոմպակայանի շենքը:

Առաջարկվող ծրագրի արդյունքում Ծովակ, Վանեկան, Տորֆավան, Նորակերտ և Վարդենիս համայնքների ռոռգելի հողատարածքները կավելացվեն 800 հա-ով:

Ընտրված տարածքը հարում է «Սևան» ազգային պարկին և Գիլի կենսաբազմազանության (Ռամսար) տարածքին: Ներկայումս կենսաբազմազանության այս տարածքները բնակչության կողմից օգտագործվում են որպես բնօգտագործման տարածքներ: Արդյունքում, այս տարածքները հանգեցնում են գերօգտագործման և դեգրադացման:

Ընտրված տարածքում վարելահողերի և ջրային ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործումը կօգնի նվազեցնել և կանխել «Սևան» ազգային պարկի և «Գիլի» կենսաբազմազանության տարածքների գերօգտագործումն ու դեգրադացումը:

Վարդենիս համայնքի Ծովակ բնակավայր. Վարդենիս համայնքի մեկ այլ թիրախային տարածք կլինի Ծովակ վարչական շրջանը/բնակավայրը: Ծովակում ապրում է 2319 մարդ: Ոռոգելի հողատարածքը կազմում է մոտ 645 հա, որից մոտ 70%-ը չի ռոռգվում: Ջրային ռեսուրսների անմատչելիության պատճառով հողերը չեն ռոռգվում՝ քայքայված լինելու պատճառով. հիդրոտեխնիկական կառույցներ. Արդյունքում Ծովակի բնակիչների մեծ մասը զբաղվում է ձկնորսությամբ և անասնապահությամբ: Այս գյուղի ձկնորսների հետ խորհրդակցությունների ընթացքում նրանցից շատերը պատրաստակամություն են հայտնել դադարեցնել կամ նվազեցնել ձկնորսական պրակտիկան, եթե հնարավոր լինի ստեղծել համապատասխան պայմաններ հողերի մշակման և անասնապահության համար: Նրանցից շատերն ունեն այս պրակտիկան փոքր մասշտաբով, սակայն պատրաստ են ընդլայնել ռոռգումը և կտեղադրվի համապատասխան արոտավայրերի կառավարում:

Ծովակի հողերը սպասարկող հիմնական ջրային ռեսուրսը Կարճաղբյուր գետն է: Կարճաղբյուր գետից մինչև Ծովակ ռոռգելի հողերը սպասարկում են Ծովակ 1 և Ծովակ 2 ջրանցքները: Այս ջրանցքները խարխուլ են. դրանք շահագործվում են 30%-ով: Ջրանցքները վերանորոգման կարիք ունեն:

Ծովակի թիվ 1 ջրանցքի երկարությունը 6,450 մ է, իսկ Ծովակի թիվ 2 ջրանցքը՝ 3,600 մ:

Ընտրված տարածքի ջրային ռեսուրսների նկարագրությունը.

Ընտրված տարածքով անցնում է Կարճաղբյուր գետը: Կարճաղբյուրի միջին տարեկան հոսքը դեպի Ծովակ 1 ջրանցք կազմում է 1.10 մ³/վ կամ 34.7 մլն մ³, որից բնապահպանական թողքը կազմում է 0.45 մ³/վ կամ 14.2 մլն մ³.

Կարճադըյուրի միջին տարեկան հոսքը դեպի Ծովակ 2 ջրանցք 0.61 մ³/վ է կամ 19,2 մլն մ³, որից բնապահպանական թողքը կազմում է 0.23 մ³/վ կամ 7.25 մլն մ³.

Ամառային ոռոգման շրջանում Կարճադըյուր գետի միջին տարեկան հոսքը կազմում է նվազագույնը 0.65 մ³/վ կամ 20.5 մլն մ³, որից էկոլոգիական թողքը՝ 7.25 մ³/վ: Գետի ջրօգտագործման միջին տարեկան ծախսը կկազմի 0.38 մ³/վ կամ 12.0 մլն մ³:

Տեղի ջրօգտագործողների և ԶՕԸ-ի մասնագետի խոսքով, ոռոգման սեզոնին Ծովակ 1 ջրանցքից և Ծովակ 2 ջրանցքից 0.3 մ³/վրկ ջուրը բավարար է մոտ 500 հա հողատարածք ոռոգելու համար:

Նկար 5. Ծովակ գյուղի Կարճենիս համայնքի հիդրոտեխնիկական կառույցների ընտրված թիրախային հողատարածքը

ԱՌԱՋԱՐԿՎԱԾ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Նախատեսված գործողությունները ներառում են. ջրի կառավարում, հիդրոտեխնիկական վերանորոգում կամ բարելավում կառույցներ (օրինակ՝ պոմպեր, ջրանցքներ) և միջազգային լավագույն փորձի կիրառում, ջրի խնայողության նորարարական ոռոգման տեխնոլոգիաներ և մշակաբույսերի կայունության պրակտիկա: Այս միջոցառումները կկանխեն հողերի դեգրադացումը, կնվազեցնեն ճնշումը բնական պաշարների և կենսաբազմազանության վրա և կբարելավեն բնակչության սոցիալ-տնտեսական վիճակը:

3.1. Վայոց ձորի մարզի Եղեգիս համայնքի հիդրոտեխնիկական կայանքների վերանորոգման և ոռոգելի հողատարածքների բարելավման համար անհրաժեշտ աշխատանքներ.

Վայոց ձորի մարզ. Եղեգիս համայնք (Թառաթումբ բնակավայր/գյուղ)

Եղեգիս համայնքի Թառաթումբ բնակավայրում/գյուղում նախատեսվում են հիդրոտեխնիկական և ոռոգելի հողերի բարեկարգման հետևյալ անհրաժեշտ աշխատանքները.

- ✓ 40 մ² մակերեսով պոմպակայանի շենքի վերակառուցում (երկարությունը՝ 10 մ, լայնությունը՝ 4 մ), 1594 մ բացարձակ բարձրության վրա,
- ✓ հատակը ծածկել բետոնով,
- ✓ Ներքին պատերի սվաղում
- ✓ Երկու պատուհանների տեղադրում
- ✓ Մուտքի դռան տեղադրում
- ✓ Մեկ GHS 150/50 լ/վ պոմպի տեղադրում
- ✓ Պոմպակայանից մինչև բաժանարար ջրատարի երկարությունը 1150 մետր է՝ տեղադրելով PE 100 պոլիէթիլենային 250 մմ տրամագծով ճնշումային խողովակ

(սկզբնական հատվածը պետք է լինի PN16) 50 լ/վրկ ջուր կմղվի 1594 մ-ից մինչև 1680 մ: .

- ✓ Բաժանարարից երկրորդ հատվածը ինքնահոսով շարունակվում է մինչև վերջին տեղամաս 200 մ տրամագծով 1300 մ երկարությամբ խողովակով (Աղյուսակ 1):
- ✓ Լողավազան 7200 մ³ մակերեսով (երկարությունը՝ 120 մ, լայնությունը՝ 20 մ, խորությունը՝ 3 մ): Լողավազանի հատակը և կողքերը գտնվում են բետոնով լցված և պլաստմասե ծածկով պատված տեղերում (Աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1. Նորոգման ենթակա ապրանքների գները (ՀՀ դրամով)

Նյութ	Չափի միավոր	Տարածքը / երկարությունը	Մեկ միավորի արժեքը ՀՀ դրամ	Ընդամենը, ՀՀ դրամ
Պոլիմերային խողովակ	250 մմ	1150 մ	1 միավոր = 15000	17,250,000
Ծածկելով լողավազանը պլաստմասե թաղանթով	մ ²	3660 մ ²	3000 (ներառյալ գեոտեքստիլը, գեոմեմբրան և աշխատանքներ)	10,980,000
Պոլիմերային խողովակ	200 մմ	1300 մ	1 միավոր = 8 000	10,400,000
GHS պոմպ 180 (150) /50 Պոմպակայանի տանիքի, հատակի և պատերի վերանորոգում	50 ձիաուժ Պայմանական	1 հատ		7,000,000 2,500,000
Այլ ծախսեր				2,700,000
Ընդամենը	մոտ 90.000 ԱՄՆ դոլարին համարժեք 40.000.000 ՀՀ դրամ			

3.2. Վայոց ձորի մարզի Վայք համայնքի հիդրոտեխնիկական կառույցների վերանորոգման և ոռոգելի հողատարածքների բարելավման համար անհրաժեշտ աշխատանքներ.

Վայք համայնք (Գոմք և Զատիթափ բնակավայրեր/գյուղեր)

Գոմք և Զատիթափ վարչական տարածքների հիդրոտեխնիկական կառույցների վերանորոգման և ոռոգելի հողերի բարեկարգման աշխատանքներ.

- Կապուտ գետից 50 լ/վ ինքնահոս ջրի փոխանցում
- Կապուտ գետի ջրառը 2020 մետր բարձրությունից մինչև 1850 մետր բարձրություն: Ջրագիծը 10 կմ երկարություն ունի:
- Կապուտ գետի ափին ջրառի կառուցում,
- 300 մմ պոլիէթիլենային խողովակ 10 կմ երկարությամբ,
- Յուրաքանչյուր 2,5 կմ երկարությամբ ջրատարի վրա փականի կամ տուրբինի տեղադրում, որը կարող է էլեկտրաէներգիա մատակարարել համայնքին (Աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2. Վերանորոգման ենթակա սպրանքների գները (դրամով):

Ելուք	Չափի միավոր	Տարածքը / երկարությունը	Մեկ միավորի արժեքը ՀՀ դրամ	Ընդամենը, դրամ
Պոլիմերային խողովակ	300 մմ	10 000 մ	1 միավոր = 26 000	260,000,000
Պլաստիկ խողովակների տեղադրում	Պայմանական			40,000,000
Այլ ծախսեր				4,000,000
Ընդամենը	մոտ \$640,000 ԱՄՆ դոլարին համարժեք 304,000,000 ՀՀ դրամ			

3.3. Գեղարքունիքի մարզի Մարտունի համայնքի հիդրոտեխնիկական կառույցների վերանորոգման և ոռոգելի հողերի բարելավման համար անհրաժեշտ աշխատանքներ

Մարտունի համայնք (Մարտունիբաժանարար ջրանցք) Գեղարքունիքի մարզ

- ✓ Մարտունու բաժանարար ջրանցքի 5,6 կմ հատվածի կառուցում
- ✓ մինչև 400 լ/վ ինքնահոս ջրի մղում
- ✓ 500-550 մմ պոլիմերային խողովակի տեղադրում
- ✓ Փականների տեղադրում յուրաքանչյուր 2,5 կմ ջրատարի վրա (Աղյուսակ 3)

Աղյուսակ 3. Վերանորոգման ենթակա սպրանքների գները (դրամով):

Ելուք	Չափի միավոր	Տարածքը / երկարությունը	Մեկ միավորի արժեքը ՀՀ դրամ	Ընդամենը, դրամ
Պոլիմերային խողովակ	500 մմ	5600 մ	1 միավոր = 32 000	179,200,000
Պլաստիկ խողովակների տեղադրում	Պայմանական	-	-	12,000,000
Այլ ծախսեր				3,000,000
Ընդամենը	մոտ 408,500 ԱՄՆ դոլարին համարժեք 194,200,000 ՀՀ դրամ			

Գեղարքունիքի Մարզի Մարտունի համայնք (Մարի առու ջրանցք)

- Մարի Արու ջրանցքի 10,5 կմ նոր ջրագիծ՝ 2350 մետրից մինչև 2040 մետր,
- Փականների տեղադրում յուրաքանչյուր 2,5 կմ ջրատարի վրա
- 300 մմ տրամագծով պոլիմերային խողովակի տեղադրում. (Աղյուսակ 4):

Աղյուսակ 4. Վերանորոգման ենթակա սպրանքների գներ, ՀՀ դրամ

Ելուք	Չափի միավոր	Տարածքը / երկարությունը	Մեկ միավորի արժեքը ՀՀ դրամ	Ընդամենը, դրամ
Պոլիմերային խողովակ	300 մմ	10 500 մ	1 տող = 26 000	260,000,000
Պլաստիկ խողովակների տեղադրում	Պայմանական	-	-	40,000,000
Այլ ծախսեր				3,000,000
Ընդամենը	մոտ 638.000 ԱՄՆ դոլարին համարժեք 303,000,000 ՀՀ դրամ			

3.4. Գեղարքունիքի մարզի Վարդենիս համայնքի հիդրոտեխնիկական կառույցների վերանորոգման և ոռոգելի հողատարածքների բարելավման համար անհրաժեշտ աշխատանքներ.

Գեղարքունիքի մարզի Վարդենիս համայնք. Վարդենիս համայնքի հիդրոտեխնիկական կառույցների վերանորոգման և ոռոգելի հողատարածքների բարելավման համար անհրաժեշտ աշխատանքներ.

- ✓ Մասրիկի ջրատարի 5 կմ հատվածում կենդանիների գեոմեմբրանի և փշալարերի պաշտպանության տեղադրում,
- ✓ Մասրիկ գետի վրա գործող Գիլի Ջովակ պոմպակայանի վերակառուցում.
- ✓ D-360/50 կենտրոնախույս պոմպակայանի տեղադրում պոմպակայանում
- ✓ 300 մմ տրամագծով 2500 մ պոլիմերային խողովակի տեղադրում (Աղյուսակ 5)
- ✓ Վարդենիս համայնքում մինչև 100 հա դեգրադացված հողերի դեգրադացման և աղակալման նկատմամբ մշակաբույսերի դիմադրության լավ փորձի ներդրում:
- ✓ Առվույտի տնկում աղակալված և դեգրադացված ոռոգվող հողերի վրա, ինչը կհարստացնի հողի ազոտի պարունակությունը: Եկող տարվանից առվույտը որպես անասնակեր կօգտագործվի անասնաբուծության մեջ:
- ✓ Ավելի քիչ ջուր պահանջող մշակաբույսերի ռոտացիա և ընտրություն. առվույտի փորձարկում / ընտրություն:

Աղյուսակ 5. Վերանորոգման ենթակա ապրանքների գները (դրամով):

Նյութ	Միավորը չափել	Տարածքը / երկարությունը	Մեկ միավորի արժեքը ՀՀ դրամ	Ընդհանուր արժեքը ՀՀ դրամ
Գեոմեմբրանի տեղադրում և պաշտպանիչ փշալարեր կենդանիների համար Մասրիկի լճակում	-	5,000 մ	30,000	150,000,000
Տեղադրման աշխատանքներ	-	-	-	50,000,000
պոլիմերային խողովակ	300 մմ	2,500 մ	1 միավոր = 28,000	70,000,000
Պոմպ D 360/50	100 ձիաուժ	1 հատ	1,500,000	3,500,000
Այլ ծախսեր				4,000,000
Ընդամենը		մոտ 590,000 ԱՄՆ դոլարին համարժեք		273,500,000 ՀՀ դրամ

3.5. Գեղարքունիքի մարզի Շողակաթ համայնքի հիդրոտեխնիկական կառույցների վերանորոգման և ոռոգելի հողատարածքների բարելավման համար անհրաժեշտ աշխատանքներ.

Ծրագիրը կաջակցի Գեղարքունիքի մարզի Շողակաթ համայնքին:

Շողակաթ համայնքում խելացի ոռոգման համակարգի կառուցումն իրականացվում է ՄԱԶԾ «Կանայք և երիտասարդները հանուն տեղական նորարարական զարգացման» ծրագրի կողմից: Աշխատանքների շրջանակը մրցութային փուլում է, և մինչև այս ծրագրի մեկնարկը պատրաստ կլինի ոռոգման համակարգի նախագծումը:

Այս ծրագիրը կօժանդակի վարելահողերի վրա նորարարական ոռոգման համակարգերի տեղադրմանը (կաթիլային ոռոգում, ցողացիրով ոռոգման համակարգեր, շարժական ավտոմատ ցողացող ոռոգման գլանային համակարգ): Ծրագիրը կնպաստի որոշ աշխատանքներով/հատվածներով՝ 25,000 ԱՄՆ դոլար գնահատված ներդրումներով:

3.6. Գեղարքունիքի մարզի Շովակ բնակավայր/գյուղ Վարդենիս համայնքի հիդրոտեխնիկական կառույցների վերանորոգման և ոռոգելի հողերի բարելավման համար անհրաժեշտ աշխատանքներ.

Ծրագիրը կաջակցի Վարդենիս համայնքի Շովակ բնակավայրին/գյուղին:

Ծրագիրը կմասնակցի Շովակի թիվ 1 ջրանցքի և Շովակի թիվ 2 ջրանցքների վիճակի գնահատմանը և վերականգնմանը Շովակ վարչական տարածքում:

Ջրանցքի վերականգնման նախագիծը կպահանջի մինչև 150 հազար դոլարի ֆինանսական ներդրում:

Առաջարկվող գործողությունների ամփոփում

Ցուցադրել ոռոգման տեխնոլոգիական միջոցառումների լավագույն փորձը: Ծրագրի աջակցությամբ իրականացվող այս գործողությունները կիրականացվեն ընտրված համայնքներում՝ համաձայնեցված գործողությունների հիման վրա: Ընտրված համայնքներում միջոցառումների իրականացումը կնպաստի ջրավազանային պլանավորման և կառավարման բարելավմանը և հետագա զարգացմանը՝ ընտրված համայնքներում ոռոգման համակարգի վիճակի բարելավմանը:

Ստորև բերված աղյուսակ 6-ում ներկայացված են միջոցառումների իրականացումը թիրախ ընտրված համայնքային տարածքներում, ընդհանուր արժեքը, ԳԷՀ-ի կողմից տրամադրված գնահատված արժեքը, համաֆինանսավորողները, պետության կողմից տրամադրվող հնարավոր սուբսիդավորման չափը և շահառուների թիվը: միջոցառումների իրականացումը:

Միջոցառումները ներառում են միայն նյութերի և աշխատանքների արժեքը:

Առկա համաֆինանսավորումը ներառում է համայնքների և ջրային ընկերությունների մասնակցության չափը:

Աղյուսակ 6: ԳԷՀ ծրագրի շրջանակներում առաջարկվող ջրաբանական աշխատանքների ծախսերը (ԱՄՆ դոլարով) ընտրված համայնքային տարածքներում

ԳԷՀ ծրագրի շրջանակներում առաջարկվող հիդրոլոգիական աշխատանքների նկարագրությունը	Ընդհանուր արժեքը	Գյուղ/մարզ	ԳԷՀ-ի միջոցները	Ակնկալվող համաֆինանսավորում (ԱՄՆ դոլար)	Միջոցներ, որոնք պետք է մոբիլիզացվեն առաջարկներ գրելու միջոցով (կառավարության ծրագրերի շրջանակներում)	Շահառուների թիվը (աշխատանքներից շահող մարդկանց թիվը)
40 մ ² մակերեսով պոմպակայանի շենքի վերակառուցում. 200 մ երկարությամբ 1,300 մ պոլիմերային խողովակով ջրամատակարարում: Լողավազանի վերանորոգում. Լողավազանի ծավալը մոտ 7,200 մ ³ Լողավազանի քայքայված տարածքների բետոն և պոլիմերային ծածկույթ:	90,000	Վայոց ձորի մարզ, Եղեգիս համայնք (Թառաթումբ բնակավայր/գ.)	12,000	7,500- համայնք 7,500- ՀԳՄ Եղեգիս	63,000 - Սուբվենցիա	400

Վերակառուցման արդյունքում կոռոզվի 52 հա հողատարածք						
Կապույտ գետից 350 մմ տրամագծով պոլիմերային խողովակներով 10 կմ երկարությամբ խողովակի կառուցում: Յուրաքանչյուր 2.5 կմ-ի վրա ջրատարի վրա տեղադրեք ջրի փականներ: Վերակառուցման արդյունքում կոռոզվելու է 300 հա հողատարածք:	640,000	Վայոց ձորի մարզ, Վայք համայնք (Գուրք և Զառիթափ բնակավայրեր /գյուղեր)	142,000	50,000-համայնք	448,000 - Սուրվենցիա	1,400
Մարտունու բաժանարար ջրանցքի 5.6 կմ հատվածում 500-550 մմ պոլիմերային խողովակով ջրատարի անցկացում. Յուրաքանչյուր 2.5 կմ-ի վրա ջրատարի վրա տեղադրեք ջրի փականներ: Վերակառուցման արդյունքում կոռոզվելու է 600 հա հողատարածք	408,500	Գեղարքունիքի մարզ, Մարտունի համայնք (Մարտունի, Վաղաշեն, Ասթաձոր բնակավայրեր /գյուղեր)	52,550	30,000-համայնք 40,000-ԶՕԸ Գեղարքունիք	285,950 - Սուրվենցիա	20,500
Մարտունու Մարի Արու ջրանցքի 10.5 կմ-ի վերականգնում. Ջրամատակարարում 300 մմ պոլիմերային խողովակով: Վերակառուցման արդյունքում կոռոզվելու է 2,000 հա հողատարածք	638,000	Գեղարքունիքի մարզ, Մարտունի համայնք (Վազաշեն, Ասթաձոր Զոլաքար և Վարդենիկ) բնակավայրեր /գյուղեր)	51,400	70,000-համայնք 70,000-ԶՕԸ Գեղարքունիքի	413,000 - Սուրվենցիա	16,200
Մասրիկի ջրանցքի վրա գեոմեմբրանի տեղադրում և կենդանիների համար պաշտպանիչ փշալարերի անցկացում. Գիլի-Շովակ պոմպակայանի վերակառուցում. Պոմպակայանում 300 մմ երկարությամբ պոլիմերային խողովակի և 2,500 մ երկարությամբ D - 360/50 կենտրոնախույս պոմպակայանի տեղադրում: Վերակառուցման արդյունքում կոռոզվի 2,200 հա հողատարածք:	590,000	Գեղարքունիքի մարզ, Վարդենիս համայնք (Վարդենիս, Մեծ Մասրիկ, Փոքր Մասրիկ, Նորակերտ և Գեղամասար բնակավայրեր /գյուղեր)	57,000	40,000-համայնք 80,000-ԶՕԸ Գեղարքունիք	413,000 - Սուրվենցիա	18,000
Շովակի թիվ 1 և Շովակի թիվ 2 ջրանցքների վիճակի գնահատում և վերականգնում. Վերակառուցման արդյունքում կոռոզվի 500 հա հողատարածք:	150,000	Գեղարքունիքի մարզ. Վարդենիս համայնք Շովակ բնակավայր/գյուղ)	35,000	5,000-համայնք 5,000-ԶՕԸ Գեղարքունիք	105,000 - Սուրվենցիա	2,300
Ընդամենը (ԱՄՆ դոլար):	2,516,500	-	349,950	405,000	1,761,550	58,800

ԳԷՀ ծրագրի շրջանակներում առաջարկվող հիդրոլոգիական աշխատանքների արժեքը (ԱՄՆ դոլար) ներառում է.

Ընդհանուր արժեքը. 2,516,500

ԳԷՖ ֆոնդեր. 349,950

Ակնկալվող համաֆինանսավորում. 405,000

ՍուբվենցիաՄիջոցներ (ՀՀ կառավարության կողմից տրամադրված). 1,761,550

Շահառուների թիվը (աշխատանքներից շահառուների թիվը). 58,800

Ոռոգելի տարածք. 5,652 հա

ԱՌԱՋԱՐԿՎՈՂ ԴԱՍԸՆԹԱՑՆԵՐ

Ծրագիրը նախատեսում է վերապատրաստման դասընթացներ ոռոգվող հողերի և ջրային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման վերաբերյալ՝ ներգրավելով համայնքներին և ՋՕԸ-երի, գյուղացիական տնտեսությունների, ֆերմերների և այլ շահագրգիռ կողմերի ներկայացուցիչներ:

Ոռոգվող հողերի և ջրային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման վերաբերյալ վերապատրաստման դասընթացներ կանցկացվեն հետևյալ թեմաներով

- ✓ Ջրի արդյունավետություն և կայուն կառավարում / Ջրաչափերի օգտագործումը ջրի արդյունավետ օգտագործման համար
- ✓ Ջրային ռեսուրսների /բնապահպանական հոսքերի էկոլոգիական վիճակի պահպանում, ջրօգտագործման գնահատում
- ✓ Հողերի դեգրադացիայի գնահատում, կանխարգելում, նվազեցում և վերականգնում
- ✓ Ոռոգվող հողերի վերականգնման տեխնոլոգիաներ, մշակաբույսերի բերքատվության բարելավման մեթոդներ
- ✓ Անցում դեպի էկոլոգիապես մաքուր պարարտանյութեր ագրոքիմիական պարարտանյութերի փոխարեն՝ ջրի և հողի աղտոտումը կանխելու համար
- ✓ Ոռոգվող հողերի նպատակային օգտագործում և կայուն կառավարում (ցանքաշրջանառություն ոռոգվող գյուղատնտեսական հողերում, արդյունավետ ոռոգում՝ կլիմայի փոփոխության դեմ)
- ✓ Հողերի ոռոգման նորարարական տեխնոլոգիաների ներդրում, ինչպիսիք են կաթիլային և ոռոգումը
- ✓ Ծրագիրը կկազմակերպի դաշտային ճանաչողական այցեր ոռոգվող ցուցադրական հողամասեր
- ✓ Գրել առաջարկներ հողերի ոռոգման նոր տեխնոլոգիաների կիրառման ֆինանսավորման, հողերի երկարաժամկետ վարձակալության և վարկերի տրամադրման ֆերմերների հայտերի աջակցման համար (Հայաստանի Հանրապետության այգեգործության զարգացման ծրագիր 2020-2023 թթ. «Արդի ոռոգման համակարգերի ներդրման համաֆինանսավորման ծրագիրը հաստատելու մասին» «ՀՀ կառավարության 2019 թվականի մարտի 7-ի 212-Լ որոշմանը):
- ✓ Ծրագրի մասնագիտական թիմի կողմից կկազմակերպվեն ոռոգելի հողերի և ջրային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման վերաբերյալ դասընթացներ:
- ✓

ԻՆՏԵԳՐՎԱԾ ՋՐԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՊԼԱՆՆԵՐ, ՈՐՈՆՔ ԶԳԱՅՈՒՆ ԵՆ ԿԼԻՄԱՅԻ ՆԿՍՄԱՍԲ ԵՎ ՀԱՄԱՏԵՂԵԼԻ ՀԴԶ-Ի ՀԵՏ ԸՆՏՐՎԱԾ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐՈՒՄ

Ներդրեք կլիմայական զգայուն և LDN-ին համապատասխանող ջրի կառավարման ինտեգրված պլաններ ընտրված համայնքներում՝ նորարարական ոռոգման միջոցով հողի

պայմանները բարելավելու համար տեխնոլոգիաներ և կլիմայակայուն մշակաբույսեր՝ LDN սկզբունքներին համապատասխան: Ուժեղացնել ՋՕԸ-երի կարողությունները կայուն գյուղատնտեսական և ագրոանտառային միջոցառումներ ցուցադրելու համար:

ՀԱՄԱՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՈՒՄ

Ակնկալվում է, որ նախագիծը կձգտի համաֆինանսավորման ներդրում՝ նախատեսված միջոցառումների իրականացման համար: Կան համաֆինանսավորման մի քանի աղբյուրներ, մասնավորապես՝ պետական կառավարության սուբվենցիաներից, համայնքային բյուջեից և ՋՕԸ-ներից ստացված միջոցները: Համայնքի անդամները կարող են ներդնել բնեղեն մետաղադրամի ձևով, աշխատանքային կամ այլ տեխնիկական միջոցներով՝ տրամադրելով նաև նյութեր:

Ոռոգվող հողերին ջուրը մոտեցնելու և ոռոգման նորարարական համակարգերի տեղադրման համար ջրամատակարարման ցանցում ոռոգման հիդրոտեխնիկական կառույցների վերականգնման հիմնական աղբյուրը ՀՀ կառավարության պետական բյուջեով ֆինանսավորվող սուբվենցիոն սխեման է, որը կարող է ֆինանսավորել մինչև 70. Ծրագրի արժեքի տոկոսը:

Սուբվենցիոն ծրագրերը կարգավորվում են ՀՀ կառավարության 2006 թվականի նոյեմբերի 16-ի «Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեից սուբվենցիաների տրամադրման կարգը հաստատելու մասին» N-1708 որոշմամբ (<https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=143635>), ի թիվս այլ ծրագրերի, ներառված է «Ոռոգման համակարգի կառուցում/վերանորոգում» ծրագիրը, որը կաջակցվի սուբվենցիոն ֆինանսավորմամբ: Այս ծրագրի շրջանակներում առաջարկվող բոլոր գործողությունների համար համայնքներն իրավասու են դիմել սուբվենցիոն ֆինանսավորման համար:

Սույն որոշման ամենաթարմ փոփոխությունը 2022 թվականի հունվարի 13-ի դրությամբ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության «2006 թվականի նոյեմբերի 16-ի N 1708 որոշման մեջ փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» N 37-Ն որոշումն է, որտեղ ի թիվս այլոց. ավելացվել է ծրագրային նոր տող՝ «Հեռավոր արոտավայրեր տանող ճանապարհների բարելավում» և կիրառվող ծրագրի ծախսերի մինչև 60%-ը կարող է ծածկվել սուբվենցիոն միջոցներից:

Գեղարքունիքի և Վայոց Ձորի ընտրված համայնքները պատրաստ են մասնակցել ծրագրով առաջարկվող միջոցառումներին մինչև 10% համաֆինանսավորմամբ:

Ընտրված համայնքներում մասնավոր հատվածի ներկայացուցիչները (խոշոր հողօգտագործող ֆերմերներ) նույնպես պատրաստակամություն են հայտնել մասնակցել ծրագրի աշխատանքների իրականացմանը մինչև 10% համաֆինանսավորմամբ:

ՋՕԸ-երը կմասնակցեն մինչև 10% համաֆինանսավորմամբ՝ ՋՕԸ-երի սպասարկման տարածքներում պլանավորված գործողությունների իրականացմանը:

Միջոցառումների իրականացման համար ծրագիրը ձգտելու է վերահսկել և իրականացնել համայնքների և ՋՕԸ-երի կողմից առաջարկվող համաֆինանսավորման տոկոսները:

ՇԱՀԱԳՐԳԻՌ ԿՈՂՄԵՐ

Շահագրգիռ կողմերի վերլուծությունը բացահայտեց ծրագրի հիմնական շահագրգիռ կողմերին՝ ելնելով նրանց համապատասխան շահերից և ուժային դիրքերից՝ կապված համայնքի կարողությունների, կառավարման կառուցվածքի, ակադեմիական

կենտրոնացման, համայնքի մանդատների կամ ազգային քաղաքականության ուղեցույցների հետ: Համաձայն ՄԱԶԾ-ի ուղեցույցների, ՄԱԶԾ-ի Սոցիալական և բնապահպանական ստանդարտներում շահագրգիռ կողմերի ներգրավման վերաբերյալ ուղեցույցների նախագծի (SES), ծրագրի շահագրգիռ կողմերը անհատներ, խմբեր կամ հաստատություններ են, որոնք շահագրգռված են նախագծով կամ կարող են դրականորեն ազդել ծրագրի արդյունքների վրա: Շահագրգիռ կողմերը կարող են ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն ազդվել ծրագրի կողմից:

Պոտենցիալ շահագրգիռ կողմերի շրջանակը բազմազան է և կարող է ներառել ծրագրի թիրախային տարածքների շահագրգիռ կողմերին, տեղական ազդակիր համայնքներին կամ անհատներին, ազգային և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, հասարակական կազմակերպություններին (ՀԿ-ներին) (ինչպես տեղական, այնպես էլ երբեմն միջազգային), քաղաքականություն մշակողներին, ակադեմիային, մասնավոր հատվածին: Ընկերություններ, հատուկ շահերի այլ խմբեր, ՄԱԿ-ի գործակալություններ և այլ դոնորներ:

Ծրագիրը սերտորեն համագործակցելու է բոլոր շահագրգիռ կողմերի հետ՝ աջակցելու կառավարությանը, բնական ռեսուրսների կառավարման մարմիններին և հաստատություններին իրենց պարտականությունների կատարման գործում, ինչպես նաև ռեսուրսների օգտագործողների իրավունքների պաշտպանների հետ՝ իրենց իրավունքները պաշտպանելու հարցում:

Ծրագրի աջակցությամբ իրականացվող այս գործողությունները կիրականացվեն ընտրված վայրերում: Թիրախային տարածքներում: Ծրագիրը կաշխատի նահանգային և համայնքային կառավարությունների, ջրամատակարարման ծառայություններ մատուցողների, մասնավոր հատվածի և այլ շահագրգիռ կողմերի հետ: Ընտրված համայնքներում ակտիվորեն կներգրավվեն կոմունալ և ջրային ընկերությունների աշխատակիցներ, անհատ ձեռնարկատերեր, ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության և շրջակա միջավայրի նախարարության համապատասխան մարմինները:

Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության, Շրջակա միջավայրի նախարարության և Ջրային տնտեսության պետական կոմիտեի աշխատակիցները ակտիվորեն կներգրավվեն ծրագրի բոլոր փուլերում՝ ակնկալիքով, որ ծրագիրը կաջակցի ջրային ռեսուրսների համալիր կառավարման պլաններին, և որ բոլոր առաջարկները կլինեն: պաշտոնապես հաստատվել և իրականացվել համայնքի մակարդակով:

Վայոց ձորի մարզի Թառաթումբի վարչական տարածքում ծրագրի իրականացման շահագրգիռ կողմերը կլինեն Վայոց ձորի մարզպետարանը, Եղեգիս համայնքի տեղական ինքնակառավարումը, Եղեգնաձոր ԶՕԸ-ն: Ինչպես նաև Թառաթումբ բնակավայրի, մասնավոր հատվածի ՀԿ-ների և այլ շահագրգիռ կողմերի ներկայացուցիչներ: Վայոց ձորի մարզի Վայք վարչական տարածքում ծրագրի իրականացման շահագրգիռ կողմերը կլինեն Վայքի վարչակազմի, Վայք համայնքի (մասնավորապես՝ համայնքի գյուղատնտեսության և բնապահպանության վարչության մասնագետները), Զառիթափ և Գոմք վարչական շրջանի ներկայացուցիչները: ոլորտներ, մասնավոր հատված, հասարակական կազմակերպություններ և այլ շահագրգիռ կողմեր:

Գեղարքունիքի մարզի ընտրված համայնքներում ծրագրի իրականացման համար շահագրգիռ կողմերը կլինեն՝ Գեղարքունիքի մարզպետարանի, Մարտունի և Վարդենիս համայնքների, Գեղարքունիքի ԶՕԸ-ի, մասնավոր հատվածի, ՀԿ-ների և այլ շահագրգիռ կողմերի ներկայացուցիչներ:

ՌԻՄԿԻ ՆՎԱԶԵՑՈՒՄ

Առաջարկվող միջոցառումները կօգտագործեն ներկայումս գոյություն ունեցող ոռոգման ուղիների ենթակառուցվածքը/ցանցը, և նախագիծը կհամապատասխանի ԳԷՀ-ի միջոցներով աջակցվող ԳԷՀ-ի կողմից ֆինանսավորվող գյուղատնտեսական վերանորոգման SESP-ի պահանջներին, մինչդեռ այն կապահովի պետության կողմից ֆինանսավորվող աշխատանքների SESP պահանջներին: Ծրագրերը: Ոռոգման նորարարական տարրերը համարժեք նախագծված կլինեն, իսկ տեղադրման պայմանները կուսումնասիրվեն ծրագրի կողմից:

Ծրագրի փորձագետները/մասնագետները կվերահսկեն տեխնոլոգիաների ընտրությունը և գնումը ծրագրի ցուցադրական վայրերում: Սա կնվազեցնի ոչ պատշաճ որակի արտադրանքի և ոռոգման տեխնոլոգիայի վերանորոգման կամ բարելավման և օգտագործման հնարավոր ռիսկերը:

Մոնիտորինգի/անվտանգության փորձագետները/ընկերությունները կիրականացնեն բնապահպանական և սոցիալական աուդիտներ և գնահատումներ՝ համաձայն SES պահանջների՝ 3.1 արդյունքով պահանջվող բոլոր աշխատանքների համար՝ համապատասխան ներքին քաղաքականության և օրենսդրության և ՄԱԶԾ SES պահանջների:

Տեղական դաշտային աջակցության անձնակազմը կաշխատի մոնիտորինգ իրականացնող անվտանգության մասնագետների/ընկերությունների հետ՝ ապահովելու, որ ռիսկերի նվազեցման միջոցառումները համապատասխանեն ՄԱԶԾ-ի կորպորատիվ ռիսկերի կառավարման քաղաքականությանը և ազգային օրենսդրությանը և ամբողջությամբ իրականացվեն և մոնիտորինգի ենթարկվեն: Տարածքի ռիսկի նվազեցման առաջարկվող որոշ միջոցառումներ կներառվեն երրորդ կողմերի հետ պայմանագրերում, օրինակ՝

- ✓ Ապահովել, որ սարքավորումները ճիշտ տեղադրվեն արտադրողների կողմից տեղում
- ✓ Համոզվել, որ մարդիկ օգտագործում են անվտանգ աշխատանքային տեխնիկա, հատկապես երբ գործ ունեն էլեկտրական կոնտակտների հետ
- ✓ Անվտանգ շրջանցիկ ճանապարհներ՝ ջրանցքների ամբարտակների երկայնքով բնակավայրերի կամ տնտեսությունների միջև
- ✓ Գործառնական ճանապարհը կկազմակերպվի նվազագույն խանգարումով՝ հնարավորինս մոտ բնական լանդշաֆտի պահպանմանը: Ծրագրի համակարգողները և մասնագետ գնահատողները կաշխատեն կապալառուների հետ՝ ապահովելու աշխատանքի ազգային ստանդարտներին (Աշխատանքային օրենսգիրք) համապատասխանությունը, հանձնարարված առաջադրանքի համար համապատասխան վարձատրության վճարումը և երեխաների աշխատանքից խուսափելը:

Հավելված 21. Սոցիալ-տնտեսական, ապրուստի միջոցներ և զբոսաշրջություն

(Խնդրում ենք տեսնել առանձին զեկույց)

Հավելված 22. Գիտելիքների կառավարման պլան

Ծրագրի գիտելիքների կառավարման մոտեցումը ուղղված է կարողությունների բացերին և խոչընդոտներին վերացնելուն և ներառում է մի շարք պրակտիկաներ՝ բացահայտելու, հավաքելու, պահպանելու, ստեղծելու, թարմացնելու, ներկայացնելու և տարածելու գիտելիքները օգտագործման, իրազեկման և սովորելու համար: Առաջարկվող Գիտելիքի կառավարման պլանը ներառում է երեք տարր, որոնք համահունչ են ԳԷՀ-ի պահանջներին՝ խթանելու համապատասխան նախագծերից և ծրագրերից, նախաձեռնություններից և գնահատականներից ուսումնառությունը և փոխանակումը, որոնք կնպաստեն ծրագրի ընդհանուր ազդեցությանը և կայունությանը:

1. Սովորելով և հիմնվելով առկա դասերի և լավագույն փորձի վրա,
2. Արդյունքների գնահատում և փաստաթղթավորում,
3. Գիտելիքների փոխանակում և հաղորդակցություն:

1. Սովորելով առկա դասերից և լավագույն փորձից

Հայաստանում իրականացվող կամ շարունակվող հարակից թեմատիկ ծրագրեր		
Հիմնական նպատակը	Հատուկ նախաձեռնություններ	Հնարավոր սիներգիաներ ԳԷՀ ծրագրի հետ
<p>1. Սևանա լճի շրջակա միջավայրի պահպանությունը Prodoc EU4SEVAN UNDP Final Signed.pdf EU4Sevan, որն իրականացվում է GIZ-ի և ՄԱԶԾ-ի կողմից (Բաղադրիչ 5), աջակցվում է ԵՄ ֆինանսավորմամբ</p>		
<p>ԵՄ ֆինանսավորում</p>	<p>5,769,199 եվրո (ՄԱԶԾ բաղադրիչ 1,000,664 եվրո)</p>	
<p>Տևողությունը</p>	<p>2020 թվականի սեպտեմբեր - 2024 թվականի օգոստոս</p>	

<p>EU4Sevan ծրագիրը նպատակ ունի էլ ավելի բարելավել և կայուն բարելավել Սևանա լճի շրջակա միջավայրի պահպանությունը, կիրառել էկոհամակարգի վրա հիմնված մոտեցում՝ որպես հիմք Սևանա լճի ավազանում արտադրողական լանդշաֆտի պլանավորման և կառավարման և ինտեգրված ձևով ոլորտային զարգացման համար, որը կօգնի նվազագույնի հասցնել էկոհամակարգերի հետագա վատթարացումը: և բարելավել համայնքների համար կայուն կենսապահովման հնարավորությունները՝ կենտրոնանալով Սևանա լճի էկոհամակարգի կառավարման հետագա բարելավման վրա:</p>	<p>Ի տարբերություն ոլորտային պլանավորման, լանդշաֆտային մոտեցումը ապահովում է տարբեր ամենօրյա կարիքները երկարաժամկետ պահպանման նպատակների հետ հավասարակշռելու շրջանակ:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Քաղաքական միջավայրի ամրապնդում, «Սևանա լիճ» ազգային պարկի կառավարման պլանի մշակում • Ստեղծել կարողությունտեղական շահագրգիռ կողմերը էկոհամակարգի համար բարենպաստ և ջրապաշտպան հողօգտագործման և մշակման պրակտիկաների իրականացման համար • Բարելավել պետական և մասնավոր շահագրգիռ կողմերի կարողությունները՝ ապահովելու կեղտաջրերի բարելավված մաքրումը բնության վրա հիմնված լուծումների միջոցով • Բնապահպանական կարգավորման ավելի խիստ կիրառում՝ շնորհիվ բարելավված գոտիավորման, անտառների վերականգնման ծրագրի նախագծման • Սևանա լճի ջրի մակարդակի բարձրացման հետևանքների/ազդեցության հետ կապված ռիսկերի վերլուծություն • Բարձրացնել Սևանա լճի պաշտպանության կարևորության մասին իրազեկվածությունը ավազանային համայնքների, մասնավոր հատվածի և այլ շահագրգիռ կողմերի շրջանում. • Իրականացնել արագ գործողություններ՝ փոխհատուցելու COVID-19-ի տնտեսական և սոցիալական հետևանքները, ներառյալ մոտ 600,000 ուռենու հատումներ և պտղատու ծառեր տնկելը մի շարք գետերի ափամերձ գոտիներում: 	<p>Ներդաշնակեցում.</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Սևանա լճի շրջակայքում անտառների վերականգնման ծրագրի նախագծում. ✓ «Սևան» ազգային պարկի կառավարման պլանի մշակում ✓ Հողի կայուն կառավարման (SLM) միջոցառումներ ընտրված վայրերում. տեղակայման վայրերի ընտրության համակարգում և լավ փորձի փոխանակում: <p>Սովորեք հետևյալից.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Էկոհամակարգի համար բարենպաստ և կայուն ջրի/հողօգտագործման և մշակման պրակտիկաներ. ուսումնասիրելու համար, թե ինչ լավ պրակտիկա կարող է կրկնվել ԳԷՀ ծրագրի իրականացման ընթացքում: - Կեղտաջրերի մաքրման տեղադրման արդյունավետությունը և մատչելիությունը ԳԷՀ ծրագրի տարածքներում տեղական զարգացման տարբեր նախաձեռնությունների համար:
---	--	--

	<p>Աջակցեք տեղի ֆերմերներին կաղամբի նոր տեսակներ մշակելու համար՝ եկամուտը բարձրացնելու համար: տեղական ֆերմերներին և կիսով չափ կրճատել նրանց ջրի սպառումը</p>	
<p>2. Հայաստանի ՀԴԶ պարտավորությունների իրականացում հողի կայուն կառավարման և դեգրադացված լանդշաֆտների վերականգնման միջոցով FSPCEOEndorsementdocumentArmenia LDN FAO GEF13 JUL 2021 2.docx (live.com) ԳԷՀ Գործակալություն – ՊԳԿ, Կատարվում է շրջակա միջավայրի նախարարության կողմից</p>		
<p>ԳԷՏ-ի ֆինանսավորում 2,183,105 դոլար Տեւողությունը Հոկտեմբեր 2021 - հոկտեմբեր 2024</p>		
<p>Ծրագիրը նպատակաուղղված է հողօգտագործման համապարփակ պլանավորմանը՝ անդրադառնալով բազմաթիվ էկոհամակարգերի փոխկապակցվածությանը և փոխզիջումներին՝ հետևելով լանդշաֆտային մոտեցմանը, որը համահունչ է ԳԷՀ-ի տեսլականին՝ խթանելու կայուն ինտեգրված լանդշաֆտները հասնելու LDN-ին: Ծրագիրն ընդգրկելու է երկու մարզ՝ Լոռի և Սյունիք:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ակնկալվում է, որ SLM-ի ներդրման և ընդլայնման միջոցով նախագիծը կնպաստի. • Միջոլորտային քաղաքականության/իրավական դաշտի մշակում, որն աջակցում է LDN սկզբունքներին • Միջոլորտային (հորիզոնական և ուղղահայաց) համակարգման ամրապնդում • Ներկայիս կարգավիճակի, միտումների, դրդապատճառների գնահատում, ներառյալ կլիմայի փոփոխության և միգրացիայի ազդեցությունները և հողերի դեգրադացիայի ծախսերը • Գնահատվել և քարտեզագրվել են թիրախային Լոռու և Սյունիքի մարզերի LDN ցուցանիշները (հողածածկույթ, 	<ul style="list-style-type: none"> • Ներդաշնակեցում. • Առաջարկվող մեթոդոլոգիաներ տվյալների հավաքագրման համար LDN ելակետային գնահատումների և առաջընթացի մոնիտորինգի համար • LDN-ի և կենսաբազմազանության համար բարենպաստ արժեքային շղթաների վերաբերյալ համատեղ դասընթացների կազմակերպում, ներառյալ. • Տեղական իշխանությունների և տեղական բնական ռեսուրսների

	<p>հողի արտադրողականություն և հողի օրգանական ածխածին).</p> <ul style="list-style-type: none"> • LDN վերապատրաստման նյութ մշակված և LDN-ի վրա կարողությունների զարգացում հիմնական որոշում կայացնողների և պրակտիկ աշխատողների համար • Հողերի կառավարման ինտեգրված պլաններ, որոնք մշակվել են մասնակցային մոտեցումների կիրառմամբ և ինտեգրված թիրախային շրջաններում համայնքի հողօգտագործման պլանավորման առկա գործընթացներին • «LDN ուսուցման լանդշաֆտները» հաստատվել են SLM-ի լավագույն փորձով և լանդշաֆտների ինտեգրված վերականգնմամբ, որոնք ապահովում են ածխածնի առավելությունները • Արժեշտների կառավարման (օրինակ՝ շուկայավարում, վերամշակում, սերտիֆիկացում) վերապատրաստման ծրագրեր տեղական համայնքների համար • Գործում է LDN ցուցանիշների մոնիտորինգի համակարգ (հողածածկույթ, հողի արտադրողականություն և հողի օրգանական ածխածին): 	<p>օգտագործողների կարողությունների զարգացում և լավ փորձի փոխանակում՝ տարածաշրջանային մակարդակներում LDN թիրախներ սահմանելու և LDN-ի իրականացման համար միջոցառումների ու խթանների համար:</p> <ul style="list-style-type: none"> • UNCCD կոմիտեի կարողությունների և մանդատի ուժեղացում LDN-ի իրականացման և LDN-ի իրականացման մոնիտորինգի համար • LDN-ի պահանջների ներդաշնակեցում ազգային հնարավորությունների ապահովման քաղաքականության շրջանակում • Աջակցել վարքագծային և ինստիտուցիոնալ փոփոխություններին, որոնք հանգեցնում են LDN սկզբունքների ընդունմանը և իրականացմանը • Արդյունավետ հողի օգուտների և կորուստների հավասարակշռում LDN-ին հասնելու համար
--	---	--

3. Հայաստանի անտառների ճկունությունը, հարմարվողականության բարելավում և գյուղական համայնքների կանաչ աճը մեղմացման միջոցով

<https://www.greenclimate.fund/document/forest-resilience-armenia-enhancing-adaptation-and-rural-green-growth-mitigation-0>

<https://www.greenclimate.fund/sites/default/files/document/sap014-fao-armenia.pdf>

FAO-ն և Green Climate Fund-ը գործընկեր են Հայաստանում կլիմայի փոփոխության հարմարվողականության և կանաչ աճի համար

Կատարող անձ՝ Հայաստանի Հանրապետություն, որը գործում է Շրջակա միջավայրի նախարարության / FAO-ի միջոցով

GCF ֆինանսավորում.\$10,000,000

Ղուլափաթեթին: 04 նոյեմբերի 2021 - 04 նոյեմբերի 2029 թ

<p>Ծրագրի նպատակն է ուժեղացնել անտառների հսկայական կարողությունները՝ մեղմելու կլիմայի փոփոխությունը, հիմնականում անտառների դեգրադացիայի նվազեցման, նոր անտառների տնկման և գոյություն ունեցողների կառավարման միջոցով՝ կենտրոնանալով անտառ-էներգիա կապի վրա: Կլիմայի փոփոխության նկատմամբ առավել խոցելի են հանրապետության վարչական տարածքներից երկուսը՝ 105 գյուղական համայնք Լոռու մարզի 8 համայնքներում և 102 գյուղական համայնքներ Սյունիքի մարզի 7 համայնքներում:</p>	<p>Կայուն և կլիմայական պայմաններին հարմարվող անտառների կառավարման և գյուղական համայնքներ տեխնոլոգիաների փոխանցման ապահովման միջոցով ծրագիրը նպատակ ունի.</p> <p>a) Բնական ռեսուրսները կառավարող և կառավարող համայնքների դերի բարձրացում անտառային զիջումների և վառելափայտի բարելավման, փայտանյութի արտադրության և ոչ փայտային անտառային արտադրանքի միջոցով: Սա համեմատաբար նոր մոտեցում է Հայաստանում և ներուժ ունի օրինակ ծառայելու ողջ երկրի համար</p> <p>b) Աջակցություն մասնավոր հատվածում և գյուղական տնային տնտեսություններում էներգաարդյունավետ սարքերի օգտագործմանը՝ բնական էկոհամակարգերի վրա ճնշումը նվազեցնելու համար, միևնույն ժամանակ կլիմայի փոփոխության նկատմամբ խոցելի գյուղական վայրերում էներգետիկ անվտանգությունը բարձրացնելու համար:</p> <p>c) Անտառային ծածկույթի չափի և ճկունության բարձրացում կանխատեսվող կլիմայական փոփոխությունների դեմ՝ ներդնելով կլիմայական հարմարվողական անտառային տեխնիկա, ինչպիսին է կլիմայական հարմարվողական տնկիների արտադրությունը (տեղական հասանելի տեսակներ)</p> <p>d) ԶԳ արտանետումների գնահատում EX-ACT գործիքի միջոցով և մշտադիտարկվում է անկախ տնային տնտեսությունների հարցումներով՝</p>	<p>Սովորեք/կառուցեք.</p> <p>✓ Անտառների կոնցեսիոն մոդելը պետք է օգտագործվի բնական ռեսուրսների կառավարման և կառավարման համար համայնքների դերը բարձրացնելու համար, եթե այն կարող է կրկնօրինակվել նաև այլ բնական ռեսուրսների կայուն կառավարման համար:</p> <p>✓ Լավ փորձի փոխանակում տնկարանների ստեղծման գործում՝ օգտագործելով հայրենի կլիմայական դիմացկուն տնկիներ</p>
--	---	--

	նպատակ ունենալով գնահատել վառելիափայտի կառավարումը/սպառումը ծրագրի տարածքներում	
<p>4. SEVAMOD2 - Սևանա լճի գիտության վրա հիմնված կառավարման գործիքների ստեղծում, Հայաստան https://www.ufz.de/index.php?en=44302</p>		
<p>Ֆինանսավորող հաստատություն. Գերմանիայի կրթության և հետազոտությունների դաշնային նախարարություն (Ծրագրի ID 01DK20038; ծրագրված ծախսերի 91.5%), Հայաստանի Հանրապետության շրջակա միջավայրի նախարարություն (պլանավորված ծախսերի 8.5%).</p> <p>Տեւողությունը: 2020 թվականի ապրիլ – 2023 թվականի մարտ</p>		
<p>Սևանա լճի գիտության վրա հիմնված կառավարման գործիքների ստեղծում</p>	<p>Իրականացնել Սևանա լճի ամենամսյա նմուշառում Փոքր Սևանի և Մեծ Սևանի ամենախոր վայրերում տարբեր խորություններում՝ խորհուրդ տալու համար.</p> <p>a) Սևանա լճի սննդանյութերի բյուջեն և սննդանյութերի կառավարման հայեցակարգը</p> <p>b) Սևանա լճի զուգակցված ֆիզիկա-էկոլոգիական 1D էվտրոֆիկացման մոդել (սնուցիչներ, պլանկտոն, թթվածին)</p> <p>c) Սևանա լճի ջրի որակի գնահատման համար արբանյակային հեռահար զոնդավորման օգտագործումը</p> <p>d) Այլընտրանքային կառավարման սցենարների գնահատում և Սևանա լճի համար ջրի որակի հիմնական սպառնալիքների բացահայտում, ներառյալ քաղաքականության ամփոփագրի պատրաստումը</p> <p>Կարողությունների զարգացում Հայաստանում արբանյակային հեռահար զոնդավորման և լճերի մոդելավորման օգտագործման համար</p>	<p>Համագործակցեք SEVAMOD 2 նախագծի հետ՝ բացահայտելու Սևանա լճի մոնիտորինգի գիտության վրա հիմնված կառավարման գործիքները Սևան ազգային պարկի կարողությունների զարգացման գործում ներառելու ռացիոնալը:</p>
<p>5. Կենսաբազմազանության ուժեղացված պաշտպանությունն ու կայուն օգտագործումը Հայաստանում՝ եվրոպական չափանիշներին համապատասխան https://www.biodiversity.am/hy/news/72-կլոր-սեղան-օրենսդրության-և-ինստիտուցիոնալ-փոփոխությունների-բնության-պահպանման-վերաբերյալ https://cms.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Europa/EU-Twinning/April-Juni-20/Strengthened_protection_and_sustainable_use_of_biodiversity_in_Armenia_in_line_with_the_European_stand.</p>		

AM 19 ENI EN 01 19, ԹՎԻՆԻՆԳ ծրագիրն իրականացվում է չեխա-ֆիննական կոնսորցիումի կողմից և համակարգվում է ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարության կողմից:

ԵՄ ֆինանսավորում 1,000,000 եվրո

Տեւողությունը: 2021 թվականի մայիս - 2023 թվականի մայիս

Ամրապնդել Հայաստանում կենսաբազմազանության պահպանությունն ու կայուն օգտագործումը միջազգային/ԵՄ չափանիշներին համապատասխան՝ առաջարկելով օրենսդրական և ինստիտուցիոնալ փոփոխություններ՝ Հայաստանում բնության և կենսաբազմազանության պահպանության բարելավման նպատակով՝

- Ծրագիրն իր նպատակին կհասնի հետևյալի միջոցով.
- a) Աջակցել բնության և կենսաբազմազանության պահպանման նոր օրենսդրության նախապատրաստմանը
  - b) Աջակցել ինստիտուցիոնալ զարգացմանը և կառավարմանը բնության և կենսաբազմազանության պահպանման ոլորտում
  - c) Առաջարկվող օրենսդրության և ինստիտուցիոնալ փոփոխությունների վերաբերյալ տեղեկացվածության բարձրացում
  - d) Կենսաբազմազանության և բնության պահպանության ամրապնդում

Սովորեք / Կառուցեք.

Ազգային օրենսդրության ակնկալվող փոփոխություններն ուղղվածքնության և կենսաբազմազանության պահպանման բարելավում միջոցառումների սեփական պլանավորման և իրականացման ժամանակ հաշվի առնելու համար:

- ✓ Պաշտպանեք թռչունների բոլոր տեսակները նաև ՊՏ-ներից դուրս
- ✓ Պաշտպանել կրիտիկական կենսամիջավայրերը (օրինակ՝ իոնավ տարածքները)՝ պահպանվող տարածքներից դուրս՝ որպես թեժ կետեր անհետացող տեսակների համար
- ✓ Կանխել պահպանվող տարածքները կառավարող ՊՈԱԿ-ների մարդկային ռեսուրսների հաճախակի հոսքը

<p>6. Ազգային հարմարվողականության պլան (NAP) Հայաստանում հարմարվողականության միջնաժամկետ և երկարաժամկետ պլանավորումն առաջ մղելու համար</p> <p>http://www.nature-ic.am/Content/Projects/1030/PIMS%206036%20GCF%20NAP%20Armenia_ProDoc.pdf(ՄԱԶԾ)</p> <p>GCF ֆինանսավորում \$ 2,726,902</p> <p>Տեւողությունը: 2019 թվականի հունվար - 2022 թվականի դեկտեմբեր</p>		
<p>Աջակցեք Հայաստանի կառավարությանը՝ առաջ մղելու հարմարվողականության իր միջնաժամկետ և երկարաժամկետ պլանավորումը՝ վերացնելով առկա խոչընդոտները, աջակցելով առաջնահերթ ոլորտներում կլիմայի փոփոխության հարմարվողականության ներդրումների առաջնահերթությանը, ներառյալ ջրային ռեսուրսները, գյուղատնտեսությունը, էներգետիկան, առողջապահությունը, զբոսաշրջությունը և մարդկային բնակավայրերը, և ավելացնելով ֆինանսական տարբերակների նույնականացում.</p>	<p>Ծրագրի միջոցով ձեռք բերված.</p> <p>a) Խորհրդի ստեղծման միջոցով ամրապնդվում է միջգերատեսչական համակարգումը, թարմացվում են խորհրդի մանդատը, կառուցվածքը և կանոնակարգը:</p> <p>b) մայիսի 13-ին հաստատված «Կլիմայի փոփոխությանն ադապտացիայի ազգային գործողությունների ծրագիրը և 2021-2025 թվականների միջոցառումների ցանկը հաստատելու մասին» կառավարության որոշումը:</p> <p>- 2021-2025 թվականների միջոցառումների ցանկի իրականացմանն աջակցելու նպատակով մշակվել և 2021 թվականի նոյեմբերին ԷՆ Է ներկայացվել Հայաստանի ջրային ռեսուրսների ոլորտի հարմարվողականության պլանի նախագիծը:</p> <p>c) Սա և նախորդ ադապտացիայի պլանավորումը ծրագրերը նշանակալի դեր են խաղացել գյուղատնտեսական ռեսուրսների (արոտավայրեր, հողեր), ենթակառուցվածքների (ռոտզման) զարգացման, ինչպես նաև կլիմայի փոփոխության գործոնների ներքո կայուն տեխնոլոգիաների և պրակտիկայի կառավարման ցուցադրման գործում:</p>	<p>Ներդաշնակեցեք հետևյալի հետ.</p> <p>✓ Կլիմայի փոփոխությանը հարմարվողականության ազգային գործողությունների ծրագիրը և 2021-2025 թվականների միջոցառումների ցանկը՝ հարակից առաջնահերթ ոլորտներում.</p>
<p>7. II CARMAC ծրագիր - Համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարում և մրցունակություն</p>		

Ընդհանուր նախագիծ Արժեքը: 42,67 միլիոն դոլար (23 միլիոն դոլար ՎԶՄԲ, 9,67 միլիոն դոլար ՄԶԳ, 10 միլիոն դոլար ստացող), Էկոնոմիկայի նախարարության կողմից իրականացված

Փակման ամսաթիվը: Հունիս 2014 - 30 ապրիլի, 2022 թ

<p>Հիմնական նպատակներն են թիրախ համայնքներում (190 համայնքներում) արոտավայրերի և անասնաբուծական համակարգերի արտադրողականության և կայունության բարելավումը և ընտրված անասնաբուծական և բարձրարժեք ագրոպարենային արժեքային շղթաների շուկայահանվող արտադրանքի ավելացումը:</p>	<p>Ծրագրի գործողություններն ուղղված են.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Բարձրադիր և երկրի սահմանակից տարածքների թիրախային համայնքներում, որոնք աջակցում են արոտավայրերի և անասնաբուծության համակարգերի արտադրողականությունն ու կայունությունը բարելավելու մասնակցային կառավարման պլանների իրականացմանը, այնպիսի միջոցառումների միջոցով, ինչպիսիք են. <ol style="list-style-type: none"> a) ռոտացիոն արածեցում, վերականգնման տարածքներ, արոտավայրերի վերականգնում, հեռավոր արոտավայրերի հասանելիության բարելավում և լրացուցիչ կերերի արտադրության կարիքներ. b) պաշարների ռոտացիոն կետեր՝ արոտավայրերի ավելի հավասարակշռված օգտագործման համար c) Կենդանիների առողջության պահանջները և ցեղատեսակի բարելավման միջոցառումները, խոտի և կերերի արտադրության գյուղատնտեսական մեքենաներ, անասնաբուծական արտադրանքի շուկայականությունը բարելավելու միջոցառումներ. d) վերապատրաստման պահանջները e) կիրառելի միջոցներ՝ փոխելու ներկայիս պրակտիկան՝ արոտավայրերի կառավարման մեջ կլիմայի փոփոխության խոցելիությունը նվազեցնելու համար • Հայաստանի համար կարևոր ընտրված արժեշղթաների զարգացմանն աջակցելը 	<p>Սովորեք / Կառուցեք.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Տարբեր մարզերում հիմնել են արոտօգտագործողների կոոպերատիվներ (Արոտօգտագործողների կոոպերատիվներ): - Արոտավայրերի կառավարման և անասնաբուծության զարգացման առկա ծրագրերը - Արոտավայրերի մոնիտորինգի պլաններ.
---	--	---

	<ul style="list-style-type: none"> • 29 համայնքներում արոտավայրերի ջրամատակարարման համակարգի կառուցում, 91 համայնքներում մշակվել են բնապահպանական կառավարման և մոնիտորինգի պլաններ, որոնցից 27-ը՝ Գեղարքունիքի և 6-ը՝ Վայոց ձորի մարզերում: • Արոտագտագործողների կոոպերատիվներ (Արոտագտագործողների կոոպերատիվներ), որոնք բաղկացած կլինեն արոտագտագործողներից, կստեղծվեն ութ մարզերի մինչև 100 համայնքներում, որոնք ունեն զգալի արոտավայրեր: • Մանրի անվտանգության ծառայություններ • Սերմեր և սածիլների զարգացում • Լավ գյուղատնտեսական պրակտիկա (GAP) - ուղեցույցների մի շարք, որոնք ներառում են սննդի անվտանգությունն ու հիգիենան ֆերմայում. վնասատուների պատշաճ կառավարում և թունաքիմիկատների օգտագործում; կենդանիների արտադրություն, բարեկեցություն և թափոնների կառավարում; հողի կառավարում էրոզիան սահմանափակելու համար; ջրի որակի պաշտպանություն; և ֆերմերային տնտեսությունների աշխատանքի առողջությունն ու անվտանգությունը: • Անցկացնել ուսուցում համայնքի վրա հիմնված արոտավայրերի կառավարման պլանավորման և մոնիտորինգի վերաբերյալ 	
<p>8. ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտի տնտեսական զարգացումն ապահովող հիմնական ուղղությունների ռազմավարությունը 2020-2030 թթ.</p> <p>https://mineconomy.am/media/10030/Razmavarutyun.pdf</p> <p>https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/kar/2019/12,1/19_1886-2.pdf</p>		
<p>Պետական ֆինանսավորում՝ 3,300,000 ԱՄՆ դոլար</p>	<p>Համապատասխան միջոց.</p>	<p>LUP4LDN-ը կարող է տվյալներ փոխանցել Էկոնոմիկայի նախարարության</p>

Տևողությունը՝ 2020-2030թթ	- Մշակել գյուղատնտեսական նշանակության հողերի փոխազդեցության թվային քարտեզներ	նախատեսվող թվային համակարգին՝ LDN տվյալների կուտակման և մշակման համար SLM պլանավորման համար:
<p>9. Կենդանի լանդշաֆտներ շուկայի զարգացման համար Հայաստանում Factsheet 7F-10503.01 Կենդանի լանդշաֆտներ շուկայի զարգացման համար Հայաստանում LL_EN.pdf Ծրագիրն իրականացվում է Բնության համաշխարհային հիմնադրամի (WWF) կողմից՝ որպես ավելի լայն տարածաշրջանային ծրագրի «Էկո-միջանցք» հիմնադրամ Կովկասի համար (ECF):</p>		
<p>Բյուջե \$4,896,094 /CHF 4'500,000 Տևողությունը 2021 թվականի ապրիլի 15 – 2028 թվականի դեկտեմբերի 31</p>		
<p>Ծրագիրը նպատակ ունի բարելավելու հեռավոր շրջաններում ֆերմերների և գյուղական ձեռնարկությունների եկամուտները՝ տեղական բնական ռեսուրսների և կենսաբազմազանության ավելի լավ տնտեսական և կայուն օգտագործման շնորհիվ, ինչպես նաև նպաստելով շրջակա միջավայրի և կլիմայի փոփոխության քաղաքականության իրականացմանը:</p> <p>Ներգրավված են Տավուշի, Լոռու, Սյունիքի և Վայոց ձորի մարզերը:</p>	<p>Ծրագիրը կնախաձեռնի կամ կաջակցի այնպիսի գործողություններ, որպեսզի.</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Տեղական իշխանությունները ի վիճակի են աջակցել միջամտությանը՝ լանդշաֆտի վրա հիմնված ընտրված արժեքային շղթաներում տնտեսական հնարավորությունների ընդլայնման համար ➤ Թիրախային համայնքները ինտեգրում են լանդշաֆտի վրա հիմնված արժեքային շղթայի մոտեցումն իրենց պահպանության պայմանագրերում և իրենց լանդշաֆտի/հողօգտագործման կառավարման պլաններում ➤ Մշակվել է ազգային ուղեցույց՝ բնության պահպանության և գյուղական զարգացման ոլորտում լանդշաֆտի վրա հիմնված արժեքային շղթայի մոտեցման կիրառման համար և ներկայացվել պետական մարմիններին՝ հաստատման համար: ➤ Գյուղատնտեսական ծառայություններ մատուցողները բարելավում են իրենց գործունեությունը և/կամ ներդրումներ են կատարում շուկայական ենթակառուցվածքներում 	<p>Իմացք տեղական բնական ռեսուրսների կայուն օգտագործման ներդրված և հաջողված մոդելների մասին, վերլուծեք, թե լանդշաֆտային արժեքների շղթայի մոտեցման որ տարրերը կարող են կրկնօրինակվել Վայոց ձորի ընտրված համայնքներում և Գեղարքունիքում՝ հաշվի առնելով կլիմայական ռեժիմների տարբերությունը:</p>

	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Տերմերները բարելավում են իրենց հասանելիությունը տեղական, տարածաշրջանային և միջազգային շուկաներ ➤ Լանդշաֆտի վրա հիմնված արժեչղթայի մոտեցման սկզբունքներն ու փորձը կրկնօրինակվում են Հայաստանի այլ վայրերում. 	
10. Էկոմիջանցքների խթանում Հարավային Կովկասում		
KfW Զարգացման Բանկի ֆինանսավորում. Տեւողությունը: 2015 թվականի հունվար – 2019 թվականի հունվար		
<p>Ծրագրի նպատակն է Կովկասում (Հայաստան, Ադրբեջան, Վրաստան) ընտրված էկոմիջանցքներում էկոլոգիապես կայուն հողօգտագործման համար ֆինանսավորում ներդնել և այդպիսով նպաստել պահպանվող տարածքների փոխկապակցմանը և դրանց էկոլոգիական կայունության բարձրացմանը՝ ստեղծելով «Էկոտարածաշրջանային միջանցքային հիմնադրամ»: (ECF)՝ որպես էկոլոգիական միջանցքներում հողօգտագործման կայուն պրակտիկաների խթանման գործիք՝ պայմանագրային բնության պահպանման միջոցով:</p>	<p>Նպաստել լանդշաֆտների փոխկապակցվածությանը և տեղական բնակչության և համայնքների ակտիվ ներգրավմանը կենսաբազմազանության էկոլոգիական ամբողջականության պաշտպանությանը մեծ պահպանվող լանդշաֆտներում: ECF-ը նպատակ ունի պահպանել կենսաբազմազանությունը հարավկովկասյան տարածաշրջանի ընտրված էկոմիջանցքներում էկոլոգիապես կայուն հողերի և ռեսուրսների օգտագործման խթանման միջոցով:</p> <p>Երեք մարզերում (Արարատ, Սյունիք և Վայոց Ձոր) գտնվող 30 գյուղական բնակավայրերում տեղի բնակչության ուշադրությունը կենտրոնացած է եղել բնապահպանական խնդիրների վրա: 10 բնակավայրերում սկսվել են 5-10 տարի տևողությամբ պահպանության երկարաժամկետ ջանքերի իրականացումը և</p>	<p>✓ Սովորեք մեծ պահպանողական լանդշաֆտներում կենսաբազմազանության էկոլոգիական ամբողջականության պաշտպանության գործում համայնքների ներգրավման փորձից</p>

	<p>համայնքի ներդրումը ներգրավելու համար, որոնք կավարտվեն 2025-2028 թթ.</p>	
<p>11. Գյուղատնտեսության ոլորտում մասնագիտական կրթության և ուսուցման արդիականացում (MAVETA) https://www.bfh.ch/en/research/research-projects/2021-905-168-513/ https://sda.am/արդիականացում-արհեստագործական-կրթություն-և-ուսուցում-գյուղատնտեսություն-հայաստանում-maveta/?lang=am.</p> <p>Ռազմավարական զարգացման գործակալություն (SDA), շվեյցարական եկեղեցու օգնություն (HEKS/EPER), Բեռնի Կիրառական գիտությունների համալսարանի (HAFL) գյուղատնտեսական, անտառային և սննդի գիտությունների դպրոցը և GIZ-ը:</p>		
<p>SDC բյուջե \$7,759,721.60 / CHF 7'130'000 Տեւողությունը: 2021 թվականի դեկտեմբեր - 2030 թ</p>		
<p>Ծրագրի նպատակն է բարելավել գյուղական վայրերում ապրող երիտասարդների զբաղվածության հնարավորությունները՝ տեսական գիտելիքները մի շարք մասնագիտությունների գծով գործնական ուսուցման հետ համատեղելու միջոցով: Գյուղատնտեսության մեջ</p> <p>Ծրագիրը կիրականացվի Հարավային Սյունիքում և Վայոց Ձորում և մի քանի հյուսիսային մարզերում</p>	<p>Դիտարկվող մասնագիտական դասընթացները երիտասարդ ֆերմերներին հնարավորություն կտան ձեռք բերել որակավորման պաշտոնական վկայական, աղբյուրներն ընտրվում են առաջնահերթ ոլորտներին համապատասխան, ներառյալ.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Կաթի փոխակերպում - Անասնաբուժություն - Ընկույզի և մրգերի ագրոնոմիա - Ընդհանուր հողագործություն - Մսի վերամշակում - Սննդի անվտանգություն - Անտառային տնտեսություն - Գյուղական զբոսաշրջություն 	<p>Ծրագիրը նոր է սկսվել, կընդլայնվի՝ գրավելով հյուսիսային շրջանները: Գեղարքունիքում ԳԷՀ-ի նախագիծը կուսումնասիրի ներդաշնակեցումը՝ աջակցելու երիտասարդ ֆերմերների ներգրավմանը ՄԿՈՒ-ում:</p>

12. Հողի կայուն կառավարում հանուն Հայաստանում արտադրողականության բարձրացման ծրագիր (SLMIP)

<https://www.raed.am/am/programms/ongoing-programmes/infrastructure-and-rural-finance-support-programme.html>

<https://minfin.am/hy/content/international-fund-for-agricultural-development-ifad/#sthash.0MNOAmpZ.dpbs>

<https://ace.aua.am/files/2019/05/2015-IFAD-Sustainable-Land-Management-for-Increased-Productivity-in-Armenia.pdf>

IFAD/GEFTR համատեղ ծրագիր

GEFTF դրամաշնորհ\$3,937,500-ը կհամապատասխանի IRFSP-ի ելակետային ներդրմանը, որն ամփոփում է IFAD-ի 5,9 միլիոն դոլար արտոնյալ վարկը, 350,000 ԱՄՆ դոլարի IFAD-ի դրամաշնորհները և 23,2 միլիոն ԱՄՆ դոլարի OFID վարկը՝ \$33,410,500 ընդհանուր գնահատված արժեքով, որը ծածկում է 33,410,500 ԱՄՆ դոլար COF-ի դրամաշնորհը և GEF-ը: - ֆինանսավորում

Տևողությունը՝ 2015 - 2021 թթ

https://www.raed.am/images/pdf/GEF_FD241219.pdf-

<https://minfin.am/hy/content/միջազգային-ֆոնդ-գյուղատնտեսական-զարգացման-իֆադ/#sthash.VwPWw3TI.dpuf>

<p>SLMIP-ը հիմնված է IRFSP-ի (Ենթակառուցվածքների և գյուղական ֆինանսների աջակցության ծրագիր) ելակետային ծրագրի վրա՝ նպատակային բարձրարժեք ագրոտնտեսային և բանջարաբոստանային մշակաբույսերի մշակման մեջ հողի և ջրի պահպանման միջոցառումները ինտեգրելու և հողերի դեգրադացիայի և կլիմայական ռիսկերի նկատմամբ կայունությունը վերականգնելու համար: Էկոհամակարգեր՝ հողի կայուն կառավարման համակարգերում և տեխնոլոգիաներում ներդրումների միջոցով՝ բարձրացնելով Հայաստանի ռիսկային գոտիներում ապրող գյուղական համայնքների ընդհանուր ճկունությունը:</p>	<p>GEFTF/SLMIP միջամտություններ.</p> <p>1. Հիմնական միջամտությունների արդյունքում վերականգնված երրորդային ոռոգման համակարգերում կլիմայական պաշտպանված տեխնոլոգիաների ընդունումը և օժանդակել համայնքային սահմանային հողերի վերափոխմանը կլիմայի դիմացկուն ագրոտնտեսային տնկարկների, որոնք կառավարվում են արդյունավետ ոռոգման տեխնոլոգիաներով և հողի ու ջրի պահպանման ագրոտնտեսական համակարգերով, որոնք ուղղված են հատկապես կանանց: խմբերը</p> <p>2. Ընդունել Էկոհամակարգի վրա հիմնված լանդշաֆտային մոտեցում և բացահայտել հողերի դեգրադացիայի համար խոցելի վայրերը և իրականացնել լանդշաֆտի</p>	<p>Սովորեք կայուն փորձառությունների մասին՝</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ արդյունավետ ոռոգման տեխնոլոգիաներ և հողի ու ջրի պահպանման ագրոտնտեսական համակարգեր ✓ փորձարկված հաջողության մոդելներ կլիմայական խելացի ոռոգման սխեմաների, հողի էրոզիայի դեգրադացիայի կանխարգելման և բուսական ծածկույթի բարելավման համար
--	---	---

<p>Վայոց ձորի քաղաքապետարանները շահառուների թվում են.</p>	<p>վերականգնման համալիր միջամտություններ՝ բարձրացնելու ոռոգման սխեմաների գործունակությունն ու երկարակեցությունը, կանխելու հողի էրոզիայի դեգրադացումը և բարելավելու բուսական ծածկույթը ջրային հոսքերի, ջրհավաք ավազանների և լեռների լանջերի երկայնքով:</p> <p>3. Ստեղծել բարենպաստ միջավայր՝ փոքր ֆերմերների, որոշում կայացնողների և բոլոր համապատասխան դերակատարների կարողությունները բարձրացնելու, գյուղատնտեսության արտադրության և լանդշաֆտի վերականգնման լավ փորձը ներառելու համար, որոնք օգնում են մեղմել անապատացման և հողերի դեգրադացիայի խնդիրները:</p>	
<p>13. Շրջակա միջավայրի նախարարության կողմից պետական ֆինանսավորմամբ իրականացվող ծրագրերն ու միջոցառումները</p> <p>a) Սևանա լճի ողողված անտառային լանդշաֆտների մաքրում</p> <p>b) Սևանա լճում և Սևանա լճի ավազանում ձկան և խեցգետնի պաշարների հաշվառում</p> <p>c) Սևան ազգային պարկի պահպանություն, գիտահետազոտական և անտառային աշխատանքներ այգում (Սևան ազգային պարկի պահպանման ծախսեր)</p> <p>d) Անտառների պահպանության ծառայություններ (Հայանտառ ՊՈԱԿ-ի պահպանման ծախսեր և աշխատավարձ)</p> <p>e) Անտառային քաղաքականության մշակող և աջակցող ծառայությունների և նախագծերի համակարգում (Անտառային կոմիտեի ծախսեր)</p> <p>f) Հիդրոոդերևութաբանության և շրջակա միջավայրի մոնիտորինգ և տեղեկատվության տրամադրում («Հիդրոոդերևութաբանության և մոնիտորինգի կենտրոն» ծախսեր)</p> <p>g) Պայքար անտառային վնասատուների դեմ</p> <p>h) Անտառապատման և անտառվերականգնման աշխատանքներ</p> <p>i) Անտառների կառավարման պլանների մշակում</p> <p>j) Բնական ռեսուրսների արդյունավետ կառավարում և կենսաբազմազանության պահպանում</p>		

k) Բնական ռեսուրսների և հատուկ պահպանվող տարածքների կառավարում և պահպանում
https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/kar/2021/08/1395_7.pdf

պետական բյուջե \$11,401,813

236,326 3,235,220

15,180 87,422

863,959 836,023

2,670,970 377,065

495,255 2,584,393

Ընդամենը: 11,401,813

Տեղադրությունը: 2022 թվականի հունվար-դեկտեմբեր

14. Հարավային Կովկասում կայուն գյուղական զարգացման համար բնական ռեսուրսների կառավարում և էկոհամակարգային ծառայությունների պահպանում (ECOserve)»,

https://biodivers-southcaucasus.org/uploads/files/GIZ_Factsheets_A3_Aug_2019_ECO_ENG_ARM.pdf

<https://www.giz.de/en/downloads/ECOserve.pdf>/<https://www.giz.de/en/worldwide/76256.html>/<https://biodivers-southcaucasus.org/countries/armenia>

Իրականացվում է Հայաստանում (Լոռու և Շիրակի մարզերում), Ադրբեջանում և Վրաստանում

BMZ Բյուջե 17 760 870 եվրո (ներառյալ 4 000 000 եվրո ԵՄ համաֆինանսավորումը Հայաստանում և 260 870 եվրո SDC համաֆինանսավորումը Վրաստանում)

Տեղադրությունը: Դեկտեմբեր 2018 - նոյեմբեր 2021

<p>Բնական ռեսուրսների կայուն և կենսաբազմազանության համար բարենպաստ օգտագործումը հողօգտագործման գերիշխող համակարգերում (արոտավայրեր, գյուղատնտեսություն, անտառներ)՝ հաշվի</p>	<p>Արոտավայրերի հետ կապված արդյունքներ. ✓ Տվյալների հասանելիության բարելավում՝ որպես արոտավայրերի վերաբերյալ որոշումներ կայացնելու հիմք</p>	<p>Սովորեք հետևյալից. - Անտառային տնտեսության, արոտավայրերի, հողագործության և</p>
--	--	--

<p>առնելով գյուղական բնակչության էներգետիկ անվտանգությունը, որը հաճախ մեծապես հենվում է բնական ռեսուրսների վրա:</p>	<p>Արոտավայրերի կայուն կառավարման ինստիտուցիոնալ շրջանակի բարելավում</p> <p>Արոտավայրերի բարելավված կառավարման կրկնվող օրինակների մշակում</p> <p>Բնական ռեսուրսների կառավարման և գյուղական էներգետիկայի վերաբերյալ բնապահպանական իրազեկվածության մակարդակի բարձրացում</p> <p>Պիլոտային տարածքներում կմշակվեն պրակտիկա կամ նորարարություններ՝ բարելավելու հողօգտագործումը և բնական ռեսուրսների ավելի արդյունավետ օգտագործումը ջեռուցման նպատակով, խթանելու այլընտրանքային էներգիայի աղբյուրների, կենսավառելիքի օգտագործումը, մշակել և փորձարկել շուկայական ապրանքներ, որոնք հարմարեցված են հատուկ թիրախային խմբերին որն էլ ավելի կնվազեցնի ճնշումը անտառների և արոտավայրերի վրա</p> <p>✓ Կառավարման մակարդակի, տեխնիկական փորձագետների և ռեսուրսներ օգտագործողների կրթությունը կբարելավվի, որպեսզի նրանք նպաստեն բնական ռեսուրսների ավելի կայուն կառավարմանը:</p>	<p>կենսաբազմազանության վերաբերյալ տվյալների հավաքագրման մեթոդներ, օգտագործողների ուսուցում, թե ինչպես պահել տվյալները թարմացված</p> <p>- Տվյալների բազաների համախմբում, խտտհարքների և արոտավայրերի քարտեզագրում և այդ տեղեկատվության կապը գոյություն ունեցող տվյալների բազաների հետ, օրինակ, վտանգված տեսակների / կենսաբազմազանության վերաբերյալ</p> <p>- Արոտավայրերի կառավարման և էկոհամակարգային ծառայությունների ինտեգրման լավ փորձը խոշորացված համայնքներում պլանավորման մեջ</p> <p>- Իմացեք տեղական արհեստավորների կողմից արտադրված էներգաարդյունավետ վառարանների օգտագործման կայունության մասին, որոնք ներկայացվել են Հայաստանի շուրջ 50 գյուղական տնային տնտեսություններին:</p>
---	--	---

15. Հայաստանի գետավազանային կառավարման պլան (EUWI+)
https://unece.org/DAM/env/water/npd/EUWI_Plus/EUWI_Inception_Report.pdf

ՖինանսավորումՏՀԶԿ՝ 4 394 791 եվրո (ներառյալ համաֆինանսավորումը) UNECE՝ 3 316 000 եվրո (ներառյալ համաֆինանսավորումը) ԵՄ անդամ պետությունների կոնսորցիումը՝ 17 400 000 եվրո (ներառյալ համաֆինանսավորումը)
Տեւողությունը01.09.2016 - 31.08.2020

<p>Աջակցություն Հայաստանի կառավարությանը ջրի մասին օրենսդրությունն ավելի մոտեցնելու ԵՄ Ջրի շրջանակային դիրեկտիվին և մշակելու երեք գետավազանային շրջանների կառավարման պլաններ, որոնցից է Սևանի ավազանը: Աջակցություն Սևանի ավազանում գյուղատնտեսության բարելավմանը, ագրոանտառային միջոցառումներին և անտառային էկոհամակարգի կառավարման բարելավմանը. աջակցություն Սևանի ավազանի էկոհամակարգերի և տեսակների վերաբերյալ տվյալների ինտեգրված մոնիտորինգին և առկայությանը:</p>	<p>Նախագիծը մատուցեց.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Արդյունք 1. Իրավական և կարգավորող դաշտը բարելավվել է ՋՇԴ-ի, Ջրային ռեսուրսների համալիր կառավարման և բազմակողմ բնապահպանական համաձայնագրերի համաձայն: Ջրի որակի և ռեսուրսների կառավարման ոլորտում Հայաստանի ջանքերը՝ հարմարեցնելու իր օրենսդրությունը 5 դիրեկտիվներին. ✓ Ջրի շրջանակային հրահանգ ✓ Ջրհեղեղների մասին հրահանգ ✓ Քաղաքային կեղտաջրերի մասին հրահանգ ✓ Խմելու ջրի հրահանգ և ✓ Նիտրատների հրահանգ - Արդյունք 2. Գետավազանների կառավարման պլանները մշակվել և իրականացվել են ՋՇԴ սկզբունքներին համապատասխան Գետավազանային կառավարման պլան - EUWIPLUSEAST - Արդյունք 3. Քաղված դասերը պարբերաբար հավաքվում, կիսվում և հաղորդվում են շահագրգիռ կողմերին 	<p>Ներդաշնակեցում հետևյալի հետ.</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Սևանի ավազանային կառավարման պլան և գետավազանային մոտեցումներ; ➤ Սևանի ավազանում կայուն գյուղատնտեսական փորձի առկա լավ փորձը, ագրոանտառային միջոցառումները և անտառային էկոհամակարգի կառավարման բարելավումը. ➤ Սևանի ավազանի էկոհամակարգերի և տեսակների վերաբերյալ տվյալների ինտեգրված մոնիտորինգ և առկայություն
<p>16. ԵՄ-ն շրջակա միջավայրի համար EPC-ում – Ջրային ռեսուրսներ և շրջակա միջավայրի տվյալներ</p>		

<p>Բյուջե €12,750,000 ներառում է 600,000 ADC-ից և 150,000 Artois գործակալությունից - Նկար/FR Տեւողությունը 2022 թվականի հունվար – 2024 թվականի հունիս Իրականացվում է Հայաստանում, Ադրբեջանում, Բելառուսում*, Վրաստանում, Մոլդովայում, Ուկրաինայում</p>		
<p>Բարելավել բնական ռեսուրսների կառավարումը կանաչ ապագա կառուցելու համար. Բարելավել բնապահպանական, կլիմայական և սոցիալ-տնտեսական ճկունությունը և մարդու առողջության ամրապնդումը EUWI+-ի և SEIS I-ի վրա</p>	<p>Ուժեղացնել կառավարումը և կարողությունները ՋՌԿ-ի համար, ավելի կայուն ջրի օգտագործում</p> <p>Ընդլայնել շրջանակը տնտեսական կայունության, COVID-19-ի, ֆինանսավորման այլ հիմնական ասպեկտների վրա</p> <p>Ընդլայնել բնապահպանական տվյալների բազան գիտելիքի վրա հիմնված որոշումների կայացման և բաց տվյալների հասանելիության համար</p>	<p>Կառուցեք</p> <p>- Շրջակա միջավայրի մոնիտորինգի տվյալների բազա և գետավազանային կառավարման մոտեցումներ</p>
<p>17. Կենսաբազմազանության ինտեգրված կառավարում Հարավային Կովկասում /IBiS https://www.giz.de/en/downloads/giz2015-en-integrated-biodiversity-management.pdf https://www.giz.de/en/worldwide/20319.html Իրականացվում է GIZ-ի կողմից Հայաստանում, Ադրբեջանում և Վրաստանում</p>		
<p>Բյուջե 14,9 մլն. եվրո - դրանից 5 մլն. Եվրո (OeZA) երկրներ՝ Հայաստան, Ադրբեջան և Վրաստան Տեւողությունը 2015 թվականի դեկտեմբերից մինչև 2019 թվականի նոյեմբեր</p>		
<p>Կենսաբազմազանության և էկոհամակարգային ծառայությունների կառավարումը, որը համակարգված է տարբեր ոլորտներում, բարելավվել է ամուր ճշգրիտ (աշխարհատարածական) տվյալների կիրառմամբ, կենտրոնանալով բնական էկոհամակարգերի պահպանման և կայուն կառավարման վրա, մասնավորապես արոտավայրերի և խոտհարքների վրա:</p>	<p>- Կենսաբազմազանության և էկոհամակարգային ծառայությունների կառավարման իրավիճակը բարելավելու համար մշակվում կամ վերանայվում են ռազմավարություններ և կանոնակարգեր</p> <p>- Բարելավված է կարգավորող դաշտը</p>	<p>- Մովորեք էրոզիայի վերահսկման վերաբերյալ ձեռք բերված փորձից և տեղական ինքնակառավարման պարտավորություններից՝ կապված հողի կառավարման և բնապահպանական ուսուցման ուսումնական ծրագրերի հետ:</p>

	<p>- Փորձնական տարածքներում էրոզիայի դեմ պայքարի միջոցառումները հաջողությամբ փորձարկվել են</p> <p>- Կենսաբազմազանության թեմաները ներառված են ուսումնական հաստատությունների ուսումնական ծրագրերում</p> <p>- Տեղական ինքնակառավարման գործառույթներն ու պարտականությունները՝ կապված հողի կառավարման և շրջակա միջավայրի հետ կապված գործընթացների հետ</p>	
<p>18. Հողերի և անտառների կայուն կառավարման ինտեգրում հյուսիս-արևելյան Հայաստանի լեռնային լանդշաֆտներում https://www.thegef.org/projects-operations/projects/5353 Իրականացնում է ՄԱԶԾ-ն</p>		
<p>Բյուջե 2,977,169.00 ԱՄՆ դոլար Տեւողությունը 2016 թվականի հունվար - 2020 թվականի դեկտեմբեր</p>		
<p>Ապահովել հողի և անտառների կայուն կառավարում՝ ապահովելու բազմաթիվ էկոհամակարգային ծառայությունների շարունակական հոսք: Դրան կարելի է հասնել երկու հիմնական բաղադրիչի միջոցով, մասնավորապես.</p> <p>i. Անտառների և հողերի կայուն կառավարման նպատակների ինտեգրում անտառային էկոհամակարգերի պլանավորման և կառավարման մեջ՝ նվազեցնելու</p>	<p>- Համայնքի դեգրադացված արոտավայրերի ուսումնասիրություն անտառներում և անտառամերձ տարածքներում, քարտեզագրում, գնահատում, վերականգնողական միջոցառումների իրականացում.</p> <p>- Մշակում, անասնակեր անմշակ վարելահողերի ցուցադրական տարածքներում, խորհրդատվություն մշակաբույսերի ցանքի աշխատանքների</p>	<p>Սովորեք հետևյալից.</p> <ul style="list-style-type: none"> • հաջողություններ արոտավայրերի վերականգնման միջոցառումներում • արդյունավետ արածեցման համակարգեր, լրացուցիչ կերային բազա և անասունների ազդեցությունը հարակից անտառային էկոհամակարգերի վրա

<p>դեգրադացումը և բարելավելու Էկոհամակարգային ծառայությունները Տավուշի և Լոռու երկու մարզերում:</p> <p>ii. Անտառների կայուն կառավարման պրակտիկաները արդյունավետ կերպով ցույց են տալիս բարձր պահպանվող անտառների վրա ճնշումը և պահպանում է Էկոհամակարգային ծառայությունների հոսքը</p>	<p>կազմակերպման և պրոֆեսիոնալիզմի վերաբերյալ.</p> <p>- Աջակցություն արդյունավետ արածեցման համակարգերի ստեղծմանը, լրացուցիչ կերային բազայի և անասունների ազդեցության նվազեցմանը հարակից անտառային էկոհամակարգերի վրա</p>	
<p>19. Հայաստանում արտավայրերի և անտառների կայուն կառավարում՝ ցույց տալու կլիմայի փոփոխության մեղմացման և հարմարվողականության օգուտները և շահաբաժինները տեղական համայնքների համար /file:///C:/Users/gayane.gharagebakyan/Downloads/CE_ProDoc_ENG-1.pdf</p>		
<p>ԵՄ ֆինանսավորում. \$1,489,609 Տեղադրությունը մայիս 2013 - դեկտեմբեր 2016 թ</p>		
<p>Հայաստանի լեռնային էկոհամակարգերի վրա կլիմայի փոփոխության անբարենպաստ ազդեցության պայմաններում բնական ռեսուրսների կառավարման կայուն գործելակերպերի ընդունում՝ էկոհամակարգերի ամբողջականությունն ապահովելու և Էկոհամակարգային ծառայությունների կայուն տրամադրում, ներառյալ ածխածնի ներգրավումն ու պահեստավորումը:</p> <p>Ծրագրի միջամտության համար ընտրվել է Գեղարքունիքի մարզը (մարզը), մարզի հիմնական թիրախային շրջանը լինելու է Վարդենիսի տարածաշրջանը:</p>	<p>- Արտավայրերի կառավարման համակարգի ներդրում, ներառյալ 2000 հա մարգագետինների և անտառային գոտիների վերականգնում.</p> <p>- Խուսափել բնական ռեսուրսների հետագա վատթարացումից (կենսաբազմազանություն, հող, ջուր, անտառ), նպաստել կլիմայի փոփոխության ազդեցության և հարմարվողական կառավարման ներուժի հետ կապված խնդիրների ավելի լավ ըմբռնմանը, դրա սոցիալ-տնտեսական հարթությանը, գյուղատնտեսության արտադրողականությանը և պարենային անվտանգությանը, տեղական կարողությունների ընդլայնմանը: նրանց ապրուստի մակարդակը կլիմայի փոփոխության պայմաններում</p>	<p>Սովորեք / Կառուցեք.</p> <ul style="list-style-type: none"> Դիտարկենք Հայաստանի Գեղարքունիքի մարզի Վարդենիսի ենթաշրջանի լեռնաշղթաների և անտառային էկոհամակարգերի խոցելիության գնահատման համար ուղեցույցի հնարավոր օգտագործումը: https://ace.aua.am/files/2019/05/2014-UNDP-Guidelines-for-conducting-vulnerability-assessment.pdf

<p>20. Գյուղական տնտեսական զարգացում-Նոր տնտեսական հնարավորություններ (RED-NEO) http://card.am/hy/categories/1/projects/22 Իրականացնող ՔԱՐՏ</p>		
<p>ԱՄՆ ՄԶԳ ֆինանսավորում. Տեւողությունը: Փետրվար 2019 - Փետրվար 2024</p>		
<p>Խթանում է ներառական, կայուն տնտեսական անվտանգությունն ու աճը՝ կապելով արտադրողներին և գնորդներին, ստեղծելով ցանցեր՝ աջակցելու տնտեսական զարգացմանը և բարելավելով փոքր միջին ձեռնարկություններին և ֆերմերային տնտեսությունները՝ զարգանալու և աճելու համար: Ծրագիրն աշխատում է Հայաստանի բոլոր 10 մարզերի 60 համայնքներում և կենտրոնանում է այգեգործության արժեզրթայի և հյուրընկալության ոլորտի վրա:</p>	<p>Ծրագիրն աշխատում է հետևյալ արժեքային շղթաներով.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Այգեգործական արտադրություն, մրգի/հատապտուղների արտադրություն և վերամշակում, ջերմոցային արտադրություն, տնկարանային արտադրություն - Գյուղատնտեսական մեքենայացման ծառայություններ - Ագրոտուրիզմ և մեղվաբուծություն - Ընդհանուր առմամբ կտրամադրվի 100 փոքր դրամաշնորհ. դրամաշնորհներ կտրամադրվեն Հայաստանի 10 մարզերի 60 համայնքներում. 	<p>Ներդաշնակեցում.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ներուժը փոքր դրամաշնորհներ իրականացվել է Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզերում:

2. Արդյունքների գնահատում և փաստաթղթավորում:

Ծրագրի թիմը կապահովի քաղված դասերի և լավ փորձի արդյունահանումը և տարածումը, որը հնարավորություն կտա հարմարվողական կառավարում և ընդլայնում կամ կրկնօրինակում տեղական և տարածաշրջանային մասշտաբներով: Արդյունքները կտարածվեն թիրախային լսարաններին՝ տեղեկատվության փոխանակման համապատասխան ֆորումների և ցանցերի միջոցով: Ծրագիրը կնպաստի կենսաբազմազանության վերաբերյալ գիտական տվյալների բազայի ամրապնդմանը (Սևանի ավազանի լանդշաֆտի արժեքավոր տեսակներ և աճելավայրեր, հարստացնելով հիմնական տեսակների և աճելավայրերի վրա կլիմայի փոփոխության ազդեցության տվյալների բազան և հողերի դեգրադացիայի մասին տեղեկատվությունը, և ամրապնդել էկոլոգիական վիճակի վերաբերյալ առկա գնահատումները: մի քանի գետային համակարգեր, որոնք ներկայացնում են ձկների ձվադրման հիմնական վայրերը, հետևաբար, թույլ են տալիս փաստերի վրա հիմնված քաղաքականություն մշակել և աջակցել միջոլորտային համակարգմանը և շահագրգիռ կողմերի լայն մասնակցությանը:

Ծրագրի արդյունքների գնահատումը կարող է սկսվել ելակետ ստեղծելով, և նպատակային հարցաշար կարող է իրականացվել ծրագրի սկզբում և ծրագրի ավարտին մասնագիտացված PR ընկերության և/կամ տեխնիկական փորձագետների կողմից՝ ուղղված չորս խմբերին. (i) լայն հասարակություն, ՀԿ-ներ, ներկայացուցիչներ: ՋԼՄ-ների (ii) պետական պաշտոնյաների տեղական և ազգային մակարդակներում բնական ռեսուրսների կառավարմանն առնչվող գործունեությամբ. (iv) մասնավոր ձեռնարկություններ, միկրովարկային կազմակերպություններ, բանկեր. Հարցերը կգնահատեն տեղեկացվածությունը հետևյալ հիմնական խնդիրների վերաբերյալ.

- Անկայուն գյուղատնտեսական պրակտիկաները Սևանի ավազանային լանդշաֆտում և դրանց բացասական ազդեցությունը Սևանա լիճը և հարակից գետային համակարգերը, հողերի, խոնավ տարածքների և ափամերձ տարածքների դեգրադացումը: Կենտրոնանալ վարքագծի ցանկալի փոփոխության վրա, օրինակ. 1) ֆերմերները կիրառում են կայուն գյուղատնտեսական պրակտիկա. 2) ֆերմերներն օգտվում են հեռավոր արոտավայրերից, արոտավայրերի վարձավճար են վճարում. 3) տեղական իշխանություններն օգտագործում են արոտավայրերի վարձակալության վճարները արոտավայրերի ենթակառուցվածքների բարելավման համար. (5) ֆերմերներն օգտագործում են ձմեռային անասնակերը և հասկանում են, որ անկայուն արածեցումը (հատկապես վաղ գարնանը) հանգեցնում է հողերի դեգրադացիայի ավելացման. 6) ֆերմերներն օգտագործում են ջրի արդյունավետ կառավարման հավաքագրում, պահեստավորում և ներդրումներ կատարում ֆերմայում վերանորոգման համար. 8) տեղական համայնքներն օգտագործում են անտառային մթերքների (վայրի հատապտուղներ, սունկ) կայուն արգելակում.
- Հաբիթաթի ոչնչացում և կենսաբազմազանության ոչ պատշաճ կառավարում և համայնքի կողմից աջակցվող վայրի բնության միջանցքների անհրաժեշտությունը:
- Սևանի Ռամսարի տարածքի ջրաճահճային էկոհամակարգային ծառայությունները և դրանց նշանակությունը շրջակա միջավայրի և կենսապահովման համար.

PPG փուլի ընթացքում PPG թիմը ՄԱԶԾ հայաստանյան ինովացիոն լաբորատորիայի թիմի հետ համատեղ իրականացրել է վարքագծի փոփոխության իրագործելիության վերլուծություն և առաջարկություններ, որոնք ընդգծում են ինչպես ֆերմերների, այնպես էլ

քաղաքականությունն մշակողների վարքագծի փոփոխության կարևորությունը. տեղական բոլոր շահագրգիռ կողմերի միջև համագործակցությունը և տեղական համայնքների ներգրավվածությունը ՊՏ-ներում՝ հնարավորություն տալով նրանց մասնակցել բնական ռեսուրսների վերաբերյալ տեղական որոշումներին և խթանելով աստիճանական անցումը դեպի կանաչ բիզնես մոդելներ:

Միջամտությունների չափում(հատված PPG փուլում կատարված վարքագծի փոփոխության վերլուծությունից)

Միջամտությունների արդյունավետությունը չափելու համար առաջարկվում են տվյալների հավաքագրման և գնահատման մի քանի մեթոդներ: Տարբեր միջամտությունների համար կարող են օգտագործվել ինչպես փորձարարական, այնպես էլ ոչ փորձարարական մեթոդներ: Վարքագծի փոփոխության չափման ամենախիստ ձևը պատահական վերահսկվող փորձարկումների (RCT) փորձարարական մեթոդն է: RCT-ները պատճառահետևանքային կապերի ուսումնասիրության ոսկե ստանդարտն են, քանի որ պատահականությունն օգնում է վերահսկել արտաքին գործոնները, որպեսզի փոփոխությունը վերագրվի միայն իրականացված միջամտությանը: RCT-ն օգնում է չափել միջամտության արդյունավետությունը՝ համեմատելով արդյունքները բուժման և հսկողության խմբերի միջև: Բուժման խումբը միջամտություն ստացող խումբն է, մինչդեռ վերահսկիչ խումբը որևէ միջամտություն չի ստանում: Օրինակ, երկու նմանատիպ համայնքներում. առաջին համայնքը կստանա արհեստանոց, իսկ երկրորդը՝ ոչ: Ի վերջո, երկու համայնքներում կչափվի վարքագծի փոփոխությունը, և մենք կկարողանանք փոփոխությունը վերագրել անցկացված սեմինարին: Այն համայնքները, որոնք առաջին փուլում ընդգրկվել են վերահսկիչ խմբերում, կստանան նույն միջամտությունը, եթե փորձը ապացուցի միջամտության արդյունավետությունը: Հակառակ դեպքում, եթե փորձը ոչ մի ազդեցություն չույց չտա, միջամտության դիզայնը կբարելավվի նախքան այն կիրառելը այլ համայնքներում:

Հասկանալի է, որ չնայած փորձարարական մեթոդը գիտականորեն ամենախիստ մեթոդն է, RCT-ները պահանջում են ավելի շատ ժամանակ և ռեսուրսներ: Բացի RCT-ներից, հետազոտության այլ մեթոդներ և գործիքներ կարող են օգտագործվել նաև որպես գնահատման վավեր մեթոդներ: Հարցումների, նախնական և հետգնահատումների, որակական հարցազրույցների և վարչական տվյալների գրասեղանային հետազոտության մեթոդները կարող են արդյունավետորեն կիրառվել միջամտության արդյունքները գնահատելու համար:

Յուրաքանչյուր միջամտության համար պետք է որոշում կայացվի չափման մեթոդների վերաբերյալ՝ հիմնված սահմանված ստանդարտների վրա: Յուրաքանչյուր միջամտության համար փորձարարական կամ ոչ փորձարարական մեթոդների միջև ընտրություն կատարելու համար մենք առաջարկում ենք օգտագործել երկու չափանիշների վրա հիմնված մի պարզ կանոն. 1) միջամտության նշանակությունը Օրագրի մյուս գործողությունների շարքում. 2) միջամտության վրա ծախսված ռեսուրսների չափը՝ այլ գործողությունների համեմատ: Եթե միջամտությունը կարևոր է և ավելի շատ ռեսուրսներ սպառող, ապա խորհուրդ է տրվում այն չափել RCT-ով, որպեսզի խուսափենք թանկարժեք միջամտությունների մասշտաբից՝ առանց նախնական թեստավորման: Հակառակ դեպքում, վերը թվարկված այլ մեթոդներ և տեխնիկա կարող են օգտագործվել:

3. Գիտելիքների փոխանակում և հաղորդակցություն

Ծրագրի տեղեկատվության տարածման համակարգը հիմնված կլինի տարբեր տեղեկատվական թեմատիկ արտադրանքների փաթեթի վրա, որը կնպաստի շահագրգիռ կողմերի իրազեկվածության բարձրացմանը Սևան գետի ավազանի խոնավ տարածքների էկոհամակարգերի և կլիմայի փոփոխության ազդեցության մասին ճահճային տարածքների, անտառների և արոտավայրերի/խոտհարքների, կենսաբազմազանության վրա: ՊՏ-ներում և ԿԲԱ-ներում/ԿՏԲ-ներում պահպանում, ջրի/հողի ինտեգրված կառավարում՝ ներդաշնակեցված ՋՋՌԿ սկզբունքներին (Սևանի միջուկրտային համակարգող կոմիտեի միջոցով), կենսաբազմազանությանը բարենպաստ գյուղական բիզնես մոդելներ: Ծրագիրը կօգտագործի տեղեկատվական ուղիների խառնուրդ, ներառյալ ավանդական տպագիր և էլեկտրոնային նյութեր, լրատվամիջոցների հրապարակումներ, պաշտոնական և ոչ պաշտոնական ֆորումներ և դեմ առ դեմ հանդիպումներ, ինտերնետային կայքեր և ֆորումներ և սոցիալական լրատվամիջոցներ: Տեղեկատվության հարմարեցված առաքումը կապահովի առավել արդյունավետ,

Ծրագրի շահագրգիռ կողմերը բազմազան են գիտելիքների, իրազեկության, մշակութային ծագման, ազդեցության և հետաքրքրությունների առումով: Դրանք ներառում են տարածաշրջանային և տեղական մակարդակներում որոշում կայացնողներ, ֆերմերներ, ռեսուրսների տեղական օգտագործողներ, հասարակություն, ներառյալ ՋԼՄ-ները, ՀԿ-ները, զբոսաշրջության ոլորտի ներկայացուցիչներ, ուսուցիչներ, սահմանապահներ, նավթագազային ընկերությունների ներկայացուցիչներ, դոնորներ, ֆինանսական կազմակերպություններ, միջազգային ծրագրի խորհրդատուներ, ՄԱԶԾ և ծրագրի այլ միջազգային գործընկերներ և այլն:

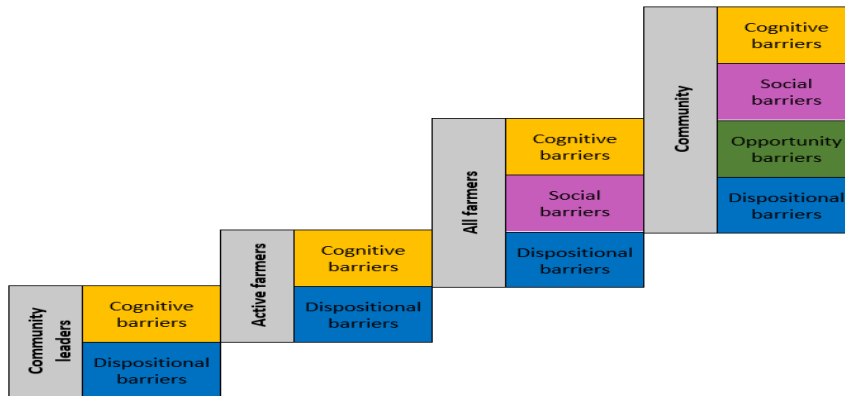
Վարքագծի փոփոխության ռազմավարությունները՝ հիմնված գնահատումների և առաջարկությունների վրա PPG փուլում (հատված Վարքագծի փոփոխության իրագործելիության վերլուծությունից)

Քանի որ մենք առնչվում ենք վարքագծային բարդ մարտահրավերների հետ, վարքագծի փոփոխությունը կպահանջի լուծումների համապարփակ փաթեթ, որոնք ուղղված են խոչընդոտների խմբերին փուլային եղանակով: Այս մոտեցումը կօգնի չսահմանափակել Ծրագիրը մեկանգամյա միջամտություններով, այլ աշխատել վարքագծի փոփոխության վրա, քանի որ Ծրագրի առաջընթացը: Վարքագծի փոփոխության միջամտությունները պետք է սկսեն անդրադառնալ այն խոչընդոտներին, որոնք ավելի հեշտ է հաղթահարել և անցնել ավելի բարդերի: Ինչպես առաջարկվում է շրջանակի կողմից Dessart et al.⁸⁵, որոշումների վրա ազդող գործոնների խմբերն ունեն տարբեր կշիռներ, հետևաբար՝ փոփոխության նկատմամբ դիմադրության տարբեր մակարդակներ: Նմանապես, տարբեր թիրախային խմբերում կան տարբերություններ, որոնցից ոմանք ավելի պատրաստ են փոփոխության, իսկ մյուսները ավելի քիչ հանդուրժող են փոփոխություններին: Համատեղելով այս երկու փոփոխականները՝ թիրախային խմբերը և գործոնների խմբերը, մենք առաջարկում ենք վարքագծային միջամտությունների կասկադ (նկ. 4):

Ինչպես ցույց է տրված գրաֆիկում, միջամտությունները պետք է սկսվեն «ամենահեշտ» թիրախային խմբից և խոչընդոտների ամենահեշտ խմբից՝ համայնքի ղեկավարների

⁸⁵Դեսարտ և այլք: (2019). Գյուղատնտեսական կայուն պրակտիկաների ընդունման վրա ազդող վարքագծային գործոնները.

ճանաչողական խոչընդոտներից: Մենք խորհուրդ ենք տալիս աշխատել այս թիրախային խմբի հետ առաջին փուլում, քանի որ, ըստ Արգելի վերլուծության արդյունքների, համայնքի ղեկավարներն ավելի հակված են նորարարական գործելակերպի կիրառմանը, հետևաբար նրանց վարքագիծը կարող է ավելի հեշտությամբ փոխվել հրահրման միջոցով: Հաստատվեց նաև համայնքի ղեկավարների ազդեցիկ խումբ լինելու վարկածը: Ինչպես նշեցին հետազոտության մասնակիցները, նոր գործելակերպը սովորաբար առաջինը փորձարկում են համայնքների ղեկավարները, և եթե նրանց փորձը հաջող է, բնակիչներն ընդունում և սկսում են կիրառել նոր մեթոդ կամ մոտեցում իրենց գյուղատնտեսական պրակտիկայում:

Նկար 4. Վարքագծի փոփոխության կասկադ

Bujold & Thulin-ը Կոլումբիայի ֆերմերների հետ կատարած իրենց հետազոտություններում տարբերել են ֆերմերների երեք տեսակ՝ ելնելով կայուն գյուղատնտեսական պրակտիկաների կիրառման նկատմամբ նրանց դիմադրողականության մակարդակից՝ ցածր դիմադրողականության ֆերմերներ, միջին դիմադրողական ֆերմերներ և բարձր դիմադրողական ֆերմերներ և առաջարկեցին աշխատել նրանց հետ առանձին: հրահրումների մի շարք փուլ առ փուլ համայնքի վստահության ձևավորումը⁸⁶. Հետևելով այս տրամաբանությանը, մենք առաջարկում ենք համայնքների ղեկավարներից հետո ներգրավել ֆերմերներին, որոնք բաց են փոփոխությունների համար և կրնան հետավոր արտավայրերի օգտագործման պրակտիկա, երբ լուծվեն նրանց ճանաչողական խոչընդոտները (այս հայեցակարգում մենք նրանց անվանեցինք Ակտիվ ֆերմերներ): Ակտիվ ֆերմերները պետք է լինեն խոշոր ֆերմերային տնտեսությունների սեփականատերերը, քանի որ խոչընդոտների վերլուծությունը ցույց է տվել, որ մանր անասնատերերի համար դա տնտեսապես շահավետ չէ: Առաջին երկու խմբերի հետ աշխատելուց հետո միջամտությունների շրջանակը կարող է աստիճանաբար ընդլայնվել՝ ընդգրկելով համայնքի մյուս բոլոր ֆերմերներին՝ օգտագործելով համայնքի ղեկավարների և ակտիվ ֆերմերների սոցիալական ազդեցությունը: Կասկադային մոտեցման վերջին փուլը նպատակաուղղված կլինի ողջ համայնքում տարածել հողի կայուն կառավարման գործելակերպի մշակույթը: Քանի որ դիսպոզիցիայի գործոնները ամենադժվարներից են փոխելու համար, Մենք խորհուրդ ենք տալիս ինտեգրել տարբեր լուծումներ, որոնք վերաբերում են այս տեսակի

⁸⁶Bujold P., Thulin E. (2021): Բարդ վարքագծային մարտահրավերները պահանջում են վարքագծային բազմակողմանի լուծումներ.

գործոններին բոլոր միջամտություններում՝ անկախ թիրախային խմբերից: Ինչ վերաբերում է հնարավորությունների խոչընդոտներին, քանի որ խոչընդոտների այս խումբը կապված է արտաքին գործոնների հետ, դրանց ազդեցությունը որոշակի վարքագծի կիրառման հնարավորության վրա նշանակալի է և միշտ չէ, որ կարող է լուծվել վարքագծային միջամտություններով: Խոչընդոտների վերլուծության արդյունքները ցույց են տվել, որ բացահայտված հնարավորությունների խոչընդոտների մեծ մասը (օրինակ՝ մատչելիության խնդիրները, շուկաների բացակայությունը, ճամբարային ենթակառուցվածքի խնդիրները) չեն կարող լուծվել միայն ընտրովի ճարտարապետությամբ: Վարքագծի փոփոխության միջամտությունները այստեղ արդյունավետ կլինեն միայն այն դեպքում, եթե դրանք լրացնեն Ծրագրի միջամտությունները, որոնք վերաբերում են կառուցվածքային և ինստիտուցիոնալ խնդիրներին (ինչպիսիք են ենթակառուցվածքների զարգացումը, հովիվների համար ապաստարանների կառուցումը և այլն): Այդ դեպքում,

Հատուկ ռազմավարություններ վարքագծի փոփոխության խոչընդոտները վերացնելու համար

Թեև համայնքի ղեկավարները, թվում է, տեղյակ են հողերի դեգրադացիայի վտանգներին և դեգրադացիայի վրա ազդող գործոններին, միևնույն ժամանակ նրանք ակտիվորեն չեն զբաղվում հողերի կառավարման, մասնավորապես հողերի բարեկարգման, արոտավայրերի գույքագրման, արոտավայրերի կառավարման պլանների մշակման և չվերահսկել արոտավայրերի օգտագործումը: Այս խոչընդոտը լուծելու և պատասխանատվության և սեփականության զգացում զարգացնելու համար, որին հաջորդում են հողի և արոտավայրերի կառավարման գործողությունները, մենք առաջարկում ենք կազմակերպել մասնակցային համատեղ նախագծման նիստեր՝ մշակելու արոտավայրերի գույքագրման և կառավարման պլաններ՝ վստահելի խորհրդատուի գլխավորությամբ: Նիստին կմասնակցեն համայնքի ղեկավարը, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներկայացուցիչներ, ակտիվ ֆերմերներ և ծրագրի փորձագետներ: Դիզայնի մտածողության տեխնիկան կարող է օգտագործվել կառավարման պլանները բավականին իրագործելի և կենսունակ դարձնելու համար՝ ապահովելու ոչ միայն պարտավորվածությունը, այլև համայնքների ղեկավարների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործողությունները: Ծրագրի փորձագետը կարող է կցվել յուրաքանչյուր համայնքին՝ որպես խորհրդատու, ով կնպաստի նիստերին և կօգնի առաջնորդել գործընթացը, սակայն ընդհանուր գործընթացը պետք է լինի մասնակցային և համագործակցային, որպեսզի համայնքի ղեկավարներն ու ֆերմերները զարգացնեն սեփականության զգացում: Վստահելի խորհրդատուների ազդեցությունը փորձարկվել է բազմաթիվ փորձերի միջոցով: Նիդեռլանդներում կաթնամթերքի ֆերմերների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ անասնաբուծության վերաբերյալ որոշումներ կայացնելու վարքագիծը զգալիորեն ազդել է կերի և առողջապահական խորհրդատուների կողմից: Ծրագրի փորձագետը կարող է կցվել յուրաքանչյուր համայնքին՝ որպես խորհրդատու, ով կնպաստի նիստերին և կօգնի առաջնորդել գործընթացը, սակայն ընդհանուր գործընթացը պետք է լինի մասնակցային և համագործակցային, որպեսզի համայնքի ղեկավարներն ու ֆերմերները զարգացնեն սեփականության զգացում: Վստահելի խորհրդատուների ազդեցությունը փորձարկվել է բազմաթիվ փորձերի միջոցով: Նիդեռլանդներում կաթնամթերքի ֆերմերների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ անասնաբուծության վերաբերյալ որոշումներ կայացնելու վարքագիծը զգալիորեն ազդել է կերի և առողջապահական խորհրդատուների կողմից: Ծրագրի փորձագետը կարող է կցվել յուրաքանչյուր համայնքին՝ որպես խորհրդատու, ով կնպաստի նիստերին և կօգնի

առաջնորդել գործընթացը, սակայն ընդհանուր գործընթացը պետք է լինի մասնակցային և համագործակցային, որպեսզի համայնքի ղեկավարներն ու ֆերմերները զարգացնեն սեփականության զգացում: Վստահելի խորհրդատուների ազդեցությունը փորձարկվել է բազմաթիվ փորձերի միջոցով: Նիդեռլանդներում կաթնամթերքի ֆերմերների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ անասնաբուծության վերաբերյալ որոշումներ կայացնելու վարքագիծը զգալիորեն ազդել է կերի և առողջապահական խորհրդատուների կողմից:⁸⁷ Այսպիսով, մասնագետի ներգրավումը կբարձրացնի համայնքի ղեկավարների և ակտիվ ֆերմերների վստահությունը առաջարկվող մեթոդների նկատմամբ:

Տեղական ինքնակառավարման ղեկավարության գործելու հանձնառությունը մեծացնելու համար կարող են օգտագործվել պլանավորման հուշումների և հանրային պարտավորության մեթոդները: Տարբեր ոլորտներից ստացված ապացույցներն ապացուցել են, որ պլանավորման հուշումները կարող են խրախուսել վարքագծի փոփոխությունը: Օգտատերերը գրում են կոնկրետ գործող պլաններ՝ ձևակերպելով գործողություններ, որոնք նրանք դրդված են իրականացնել: Գործողությունների շոշափելի ծրագիր ունենալը օգնում է նվազեցնել մտադրություն-գործողություն բացը: Հետազոտությունները նաև ցույց են տվել, որ երբ մարդիկ խոստանում էին կատարել առաջադրանք, նրանք հաճախ ավարտում էին այն: Մարդիկ իրենց պատկերացնում են հետևողական և ջանք կգործադրեն հասարակության մեջ այս տեսքը պահպանելու համար⁸⁸. Հետևաբար, խորհուրդ ենք տալիս ստեղծել մեխանիզմներ՝ հանրության հետ համատեղ մշակված գործողությունների պլանը ժամանակացույցով, ինչպես նաև առաջընթացի թարմացումներով կիսվելու համար համատեղ նախագծման նիստերի ավարտին (համայնքի կայքում, Ծրագրի կամ համայնքի սոցիալական մեդիա հարթակներում):

Բազմաթիվ վարքագծային միջամտությունների արդյունքները ցույց են տալիս, որ հիշեցումները օգնում են մեծացնել ցանկալի վարքագծի կիրառման հավանականությունը: Օրինակ, SDG Innovation Lab-ի կողմից անցկացված փորձի ժամանակ ստուգման հրավերների արդյունավետությունը զգալիորեն բարձրացավ, երբ հաջորդեցին հիշեցումները.⁸⁹ Ունենալով այս ապացույցը՝ խորհուրդ ենք տալիս պարբերաբար փոստով կամ SMS հիշեցումներ ուղարկել համայնքների ղեկավարներին՝ հիշեցնելով նրանց գործողությունների ծրագրի մասին:

Ցանկալի վարքագծի ընդունումը խթանելու մեկ այլ տեխնիկա՝ խթանների օգտագործումն է: Չնայած ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ դրամական խթաններն ավելի արդյունավետ են (օրինակ՝ SDG Innovation Lab-ի կողմից իրականացված ՃՇՇ պոլիէթիլենային տոպրակների օգտագործման կրճատման մասին⁹⁰), այլ խթաններ նույնպես կարող են օգտակար լինել: Օրինակ՝ գովաբանելով համայնքներին, նրանց

⁸⁷Bruijn, M., Hogeveen, H., Garforth, C., Stassen, E. (2013): Կաթնամթերքի ֆերմերների վերաբերմունքը և մտադրությունները կովի ոտքերի առողջության բարելավման նկատմամբ, Անասնաբուծական գիտություն, 155 (1): 103-113

⁸⁸Ղարաղ Բ., Կարլան Դ. և Նելսոն: Ս., (2010). «Պարտավորության սարքեր»: Տնտեսագիտության տարեկան ակնարկ 2 (1): 671-98.

⁸⁹Աստիլյան Ա, Բերտոնի Մ, Կորագիսի Լ. (2021). Արգանդի վզիկի քաղցկեղի զննման հրավերներ ցածր և միջին եկամուտ ունեցող երկրներում. ապացույցներ Հայաստանից. Soc Sci Med. 2021 Մարտ; 273:113739. doi` 10.1016/j.socscimed.2021.113739. Epub 2021 փետրվարի 7. PMID` 33609965:

⁹⁰Աստիլյան Ա, Կորագիսի Լ. (2021). Վերցրու ինձ քեզ հետ! Տնտեսական խթաններ, խթանող միջամտություններ և բազմակի օգտագործվող զննմաների պայուսակներ. ապացույցներ պատահական վերահսկվող փորձարկումից, աշխատանքային փաստաթղթեր, Տնտեսագիտության բաժին, Վենետիկի Կա Ֆոսկարի համալսարան, N08/WP/2021, ISSN 1827-3580

դեկավարներին կամ ֆերմերներին առաջընթաց գրանցելու համար: Գովաբանությունը կարող է լինել խորհրդանշական մրցանակներ ստանալու կամ «ամսվա համայնք» կամ «ամսվա հողագործ» կոչումների տեսքով:

Քանի որ ընկալում կա, որ գյուղական համայնքների կառավարումն առաջնահերթություն չէ միավորված համայնքներում, որտեղ համայնքային կենտրոնը քաղաքային բնակավայր է (Մարտունի, Վարդենիս, Վայք), համայնքապետերի հետ աշխատելու հատուկ կարիք կա՝ նրանց ուշադրությունը հրավիրելու համար: Գյուղատնտեսական խնդիրներին, ներառյալ հողերի դեգրադացումը և արոտավայրերի կառավարումը: Համայնքների դեկավարների համար վարքագծով տեղեկացված քարոզարշավները՝ շահերի պաշտպանության նյութերով, օգտագործելով հուզական կոչեր, որոնք ընդգծում են գյուղի և գյուղատնտեսության կարևորությունը համայնքի ընդհանուր զարգացման մեջ, կարող են օգնել լուծել այս խոչընդոտը:

Քանի որ խոչընդոտների վերլուծությունը հայտնաբերել է ինչպես համայնքի դեկավարների, այնպես էլ ֆերմերների կառավարման և գյուղատնտեսական հմտությունների պակասը, մենք խորհուրդ ենք տալիս սեմինարներ անցկացնել տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներկայացուցիչների և ֆերմերների հետ՝ բարձրացնելու կառավարման հմտություններն ու կարողությունները: Ուսուցման գործընթացն ավելի արդյունավետ դարձնելու համար մենք առաջարկում ենք փորձի փոխանակում ուսումնական այցերի միջոցով՝ որպես հաջողված պատմություն ունեցող համայնքներ սեմինարների մաս: Այս միջամտությունը կընդգրկի ֆերմերների ավելի լայն խմբեր, ներառյալ նրանց, ովքեր ավելի քիչ հանդուրժող են փոփոխություններին: Այդ իսկ պատճառով կարևոր է այստեղ ակտիվորեն օգտագործել սոցիալական լծակները, ներառյալ հասակակիցների հետ ուսուցումը, հաջողության պատմություններով դերային մոդելները և համայնքների միջև համեմատությունը: Հասակակիցների հետ ուսուցումը նույնպես կնպաստի Ծրագրի արդյունքների կայունությանը: Չնայած նրան,

Խոչընդոտների վերլուծության կողմից բացահայտված ընդհանուր խոչընդոտը գյուղատնտեսական հմտությունների բացակայության հետ մեկտեղ ֆինանսական գնահատման հմտությունների բացակայությունն էր: Հաշվի առնելով այս խոչընդոտը, միջամտությունը պետք է նպատակառոտված լինի ապացուցելու վարքագծի ընդունման արժեքը: Միշտ չէ, որ առաջարկվող վարքագծի հարաբերական առավելություններն ակնհայտ են: Եթե ֆերմերները չեն հասկանում, որ արժեք ունի նոր վարքագիծ ընդունելը, ապա նրանք, ամենայն հավանականությամբ, կպահպանեն ստատուս քվոն:⁹¹ Փորձագիտական գնահատականները կարող են կիսվել ֆերմերների հետ, որոնք ցույց են տալիս նոր գործելակերպի օգուտները, օրինակ՝ գնահատումներ այն մասին, թե ինչպես կաճի կաթի արտադրությունը և ինչպես այն կվերածվի դրամական շահույթի: Այստեղ կարելի է օգտագործել կորուստների նկատմամբ հակակրանքը՝ ցույց տալով, թե որքան գումար են կորցնում ֆերմերները, երբ անասուններին հեռավոր արոտավայրեր չեն տանում: Քանի որ գրականությունը ցույց է տալիս, որ ֆերմերների համար դեմ առ դեմ հանդիպումները/սեմինարներն ավելի արդյունավետ են եղել, քան տպագրությունն ու

⁹¹Սաթերլենդ, Լու Անջելես, Բարթոն, ՌՋ, Ինգրամ, Ջ., Բլեթթոթ, Կ., Սլի: Բ., Gotts, N. (2012): Առաջնորդվող փոփոխություն. դեպի գյուղացիական տնտեսությունների որոշումների կայացման հիմնական փոփոխությունների գործընթացների հայեցակարգում, Բնապահպանական կառավարման ամսագիր, 104: 142-151

⁹²Rose, DC, Keating, C., Morris, C. (2018): Հասկանալով, թե ինչպես ազդել ֆերմերների որոշումների կայացման վարքագծի վրա. ա հասարակագիտական գրականության ակնարկ, հաշվետվություն Գյուղատնտեսության և այգեգործության զարգացման խորհրդի համար, որն աջակցում է UEA Consulting Ltd.

տարածումը⁹³, այս տեղեկատվությունը կարող է տրամադրվել ֆերմերներին հասակակիցների կամ ազդեցիկ անձանց կողմից (համայնքի ղեկավարները կամ խորհրդատուները որպես տեղեկատվության վստահելի աղբյուր):

Վարքագծի փոփոխությունն ավելի կայուն դարձնելու համար կարևոր է հասարակության տարբեր շերտերի ներգրավումը: Նկատի ունենալով մատաղ սերնդին ֆերմերային բիզնեսը փոխանցելու խոչընդոտը, քանի որ վերջիններս չեն ցանկանում զբաղվել անասնաբուծությամբ, առաջարկում ենք միջամտություն՝ նպատակ ունենալով խրախուսել երիտասարդներին կրթություն ստանալ գյուղատնտեսական ոլորտում և շարունակել ընտանեկան բիզնեսը: Միջամտությունը կարող է համատեղել տեղեկատվության տրամադրումը, որը շրջանակված է սոցիալական նորմերի և հուզական կոչերի հետ՝ ընդգծելով նախնիների ժառանգության շարունակականության արժեքը և ընտանիքի քրտնաջան աշխատանքի կայունությունը պահպանելու կարևորությունը: Սա ավելի լայն միջամտություն է, որը խրախուսում է գյուղատնտեսական պրակտիկաների շարունակականությունը և ոչ միայն արոտավայրերի կառավարման գործելակերպը: Այս միջամտության արդյունքները տեսանելի կլինեն երկարաժամկետ հեռանկարում:

Տեղական մակարդակում վարքագծի փոփոխության հիմնական առաջարկվող գործողությունների ամփոփում

Թիրախային խումբ	Արգելքներ	Նպատակ	Միջամտության ռազմավարություն	Վարքագծային լծակներ և գործիքներ
- Տեղական իշխանությունները - Ակտիվ ֆերմերներ	- Ակտիվորեն չի զբաղվում հողի կառավարմամբ	- Մշակել պատասխանատվության և սեփականության զգացում, որին հաջորդում են գործողությունները - Խթանել համագործակցության մոտեցումները	- Համատեղ նախագծման նիստերի անցկացում - Խորհրդականներ - Համատեղ մշակված գործողությունների պլանը հանրության հետ կիսելով ժամանակացույցով, ինչպես նաև առաջընթացի թարմացումներով	- Տեղեկություն - Վստահելի աղբյուրներ (խորհրդականներ) - Սոցիալական ազդեցություն - Հասարակական պարտավորություն - Ընտրության ճարտարապետություն - Պլանավորման հուշումներ - Հիշեցումներ
- Տեղական իշխանությունները քաղաքային կենտրոններում	- Գյուղական համայնքների կառավարումը միավորված համայնքներում առաջնահերթ չէ	- Բարձրացնել գյուղատնտեսության ընդգծվածությունը	- Վարքագծի վերաբերյալ տեղեկացված արշավներ	- Տեղեկություն - Զգացմունքային կոչեր
- Տեղական իշխանությունները - Ֆերմերներ	- Կառավարման և գյուղատնտեսական հմտություններ	- Բարելավել գյուղատնտեսության և կառավարման	- Մեմիսարներ - Հասակակիցների ուսուցում - Ուսումնական այցեր	- Սոցիալական ազդեցություն - Համեմատելով համայնքները - Դեր մոդելներ

⁹³Նույն տեղում

	րի բացակայություն	հմտությունները		<ul style="list-style-type: none"> - Հաջողության պատմություններ - Խրախուսանքներ - Դրամական - Գովեստներ
- Ֆերմերներ	<ul style="list-style-type: none"> - Ֆինանսական գնահատման հմտություններ րի բացակայություն 	<ul style="list-style-type: none"> - Ցույց տվեք առաջարկվող վարքագծի առավելությունները 	<ul style="list-style-type: none"> - Դեմ առ դեմ - սեմինարներ համայնքի ղեկավարի և խորհրդատուների հետ 	<ul style="list-style-type: none"> - Տեղեկություն - Չգացմունքային կոչեր - Հնարավոր շահույթի դրամայնացում - Ընդգծելով կորստի հակակրանքը
- Երիտասարդ մարդիկ	<ul style="list-style-type: none"> - Անասնաբուծությանը զբաղվելու մոտիվացիայի բացակայություն - Խուսափեք գյուղատնտեսական կրթությունից 	<ul style="list-style-type: none"> - Խրախուսել երիտասարդներին կրթություն ստանալ գյուղատնտեսության ոլորտում 	<ul style="list-style-type: none"> - Ուսումնական նյութեր, որոնք ընդգծում են գյուղատնտեսության կարևորությունը - Կրթության հնարավորությունների մասին տեղեկատվական փաթեթներ 	<ul style="list-style-type: none"> - Տեղեկություն - Սոցիալական նորմեր - Չգացմունքային կոչեր - Շարունակելով նախնիների ժառանգությունը - Ընտանիքի քրտնաջան աշխատանքը պահպանելը

Աղյուսակ 1. Վարքագծային միջանտության ամփոփում

Հաղորդակցության և իրազեկության բարձրացման միջոցառումների ընդհանուր առաջարկվող նպատակները կարելի է ամփոփել ստորև.

1. Շահագրգիռ կողմերի իրազեկության, նրանց գիտելիքների մակարդակի և կայուն գյուղատնտեսության և հողի ու քաղցրահամ ջրերի կառավարման մոտեցումների ըմբռնման բարձրացում. Սևանի ավազանի լանդշաֆտի պահպանվող տարածքներում և շրջակայքում գտնվող ձեռնարկությունների կանաչապատման առավելությունները. խոնավ տարածքների էկոհամակարգային ծառայությունների կարևորությունը շրջակա միջավայրի և կենսամիջոցների համար. LDN-ին համապատասխան հողօգտագործման պլանավորման կարևորությունը, ներառյալ կենսաբազմազանության և կլիմայի փոփոխության նկատառումները. գյուղատնտեսական արտադրության ինտենսիվացման համար գոյություն ունեցող որոշ խթաններ վերաօգտագործելու կամ վերաուղղորդելու անհրաժեշտությունը դեպի կենսաբազմազանություն և գյուղատնտեսության ոլորտում բնության համար դրական լուծումներ: Այս նպատակի իրականացումը նպատակաուղղված կլինի կամրջել գիտելիքների և իրազեկման բացերը, որոնք ընդգծված են նաև վարքագծային փոփոխությունների վերլուծության արդյունքում (Հավելված 23); Ծրագրի թիմի և մասնագիտացված խորհրդատուների կողմից սկզբնական փուլում կիրականացվի ավելի հստակ և նպատակային հարցաթերթ/հարցումներ: Բաղադրիչ 4-ի իրականացման և վերջնական արդյունքի 4.1-ի իրականացման գործում զգալի ներդրում կապահովվի տեղական համայնքների և տեղական ռեսուրսների օգտագործողների վարքագիծը փոխելու նպատակով կրթական և տեղեկատվական արշավների անցկացմամբ (ներառյալ ՊՏ-ում և KBAs/IBA-ների շրջակայքում գործող մասնավոր ձեռներեցները): ինչպես նաև տեղական և ազգային

որոշումներ կայացնողների և ֆինանսական հաստատությունների ներկայացուցիչների՝ կանաչ ֆինանսավորումը խթանելու նպատակով:

2. Սևանի ավազանի լանդշաֆտային մակարդակում ծրագրի հիմնական շահագրգիռ կողմերի միջև հաղորդակցության և համագործակցության ամրապնդում և նմանատիպ կլիմայական պայմաններ ունեցող երկրների միջև տարածաշրջանային գիտելիքների փոխանակմանը Հայաստանի մասնակցության բարձրացում: Համաձայն EU4Sevan ծրագրի՝ ԳԷՀ-ի ծրագիրը կուժեղացնի Սևանի միջուկային կոմիտեի կարողությունները՝ ինտեգրված քաղաքականության մշակման և լանդշաֆտի կառավարման LDN-ին համապատասխան մոտեցումները IWRM և գետավազանային մոտեցումների հետ ներդաշնակեցնելու համար: Համագործակցությունը տարածաշրջանի այլ երկրների հետ (օրինակ՝ տարածաշրջանային LDN սեմինարի միջոցով և մասնակցությունը տարբեր KM հարթակներում) նմանատիպ միջավայրով և կլիմայական պայմաններով նույնպես կարևոր է լավագույն փորձի փոփոխություն, ճկուն էկոհամակարգեր և ապրուստի միջոցներ: Այս առումով կխթանվի համագործակցությունը տարածաշրջանային հարթակների (օրինակ՝ IW:Learn; WOCAT) և կազմակերպությունների հետ, ինչպիսիք են WWF, REC, FAO հարթակներ, GIZ գիտելիքային ցանցեր, ինչպես նաև զարգացման այլ գործընկերներ:

3. Ծրագրի մակարդակով հաղորդակցության զարգացում, դրա արդյունքների թափանցիկության և լայն տարածման ապահովում: Հատկապես կարևոր է նախագծում լրատվամիջոցների ներգրավվածությունը: Լրատվամիջոցների ակտիվ ներգրավվածությունը կնպաստի լրագրողների իրազեկվածության բարձրացմանը, ինչպես նաև հիմք կստեղծի ծրագրի թափանցիկության ապահովման և արդյունքների լայն տարածման համար՝ նպաստելով դրա կայունությանը:

Հավելված 23. Վարքագծի փոփոխության ելակետային վերլուծություն

(Խնդրում ենք տեսնել առանձին գեկույց)

Ծրագրի LDN ստուգաթերթին համապատասխանության ամփոփում

Չափանիշ Ա LDN հիմնարար սկզբունքներ.

- Օգտագործեք լանդշաֆտային մոտեցում. Սևանա լճի ավազանի լանդշաֆտը (տես Հավելված 16. Թիրախային լանդշաֆտը և քարտեզները):

- Խթանել առանց գուտ կորուստների. Բաղադրիչ 1-ը ներառում է լանդշաֆտի առանց գուտ կորուստների թիրախը սահմանելու գործողությունները և դրան հասնելու գործողությունների պլանը:

- Խուսափել-նվազեցնել-հակադարձ հիերարխիա. Ծրագիրը բխում է LDN-ին համապատասխան հողօգտագործման պլանավորումից (Արդյունք 1.1.1 և 1.1.2), որը կսահմանի այն ոլորտները, որտեղ արտադրողականության կորուստը պետք է խուսափել, ինչպես նաև այն տարածքները, որոնք մեղմացման կամ վերականգնման կարիք ունեն: . Կոնկրետ ներդրումները LDN-ով առաջնորդվող SLM-ի պլանավորման և ցուցադրման համար կապված են 3.1.1 Արդյունքների բնույթի հետ. 3.1.2; 3.1.3 3.1.4.

- Նպաստել ենթազգային թիրախներին: Բաղադրիչ 1-ի ներքո ծրագիրը սահմանում է ենթազգային (տարածաշրջանային) թիրախներ և իրականացնում է հիմնական գործողություններ՝ խթանելու դրանց ձեռքբերումը:

- Եղեք հարմարեցված կայքի/երկրի համար: Ծրագիրը լիովին համահունչ է ազգային և լանդշաֆտային համատեքստին:

- Ներառել LDN մոնիտորինգի համակարգը. ներկայացված է որպես Արդյունք 1.1.1 մաս

- Գենդերային նկատառումներ և շահագրգիռ կողմերի ներգրավվածություն. հասցեագրված է Գենդերային վերլուծության և գենդերային գործողությունների ծրագրի միջոցով:

Չափանիշ Բ. Տրամադրել բազմաթիվ առավելություններ:

- Կապը բազմաթիվ ԿԶՆ-ների, առանցքային տարածքի օգուտների և կայուն կենսամիջոցների հետ. սա է ծրագրի էությունը, դրա ռացիոնալը, նպատակը և դիզայնը լիովին համահունչ են բազմաթիվ օգուտների փիլիսոփայությանը:

- Տրամադրել տնտեսական խթաններ տեղական դերակատարներին. Ծրագիրը խրախուսում է տեղական դերակատարներին զերծ մնալ ապակառուցողական վարքագծից՝ նրանց ներգրավելով այլընտրանքային տնտեսական գործունեության մեջ (օրինակ՝ Արդյունք 2.2.1, 3.1.1; 3.1.2; 3.1.3), ինչպես նաև կենսաբազմազանության համար բարենպաստ: Կենսամիջոցներ Արդյունք 3.1.4.

- Հողամասի որոշումները հիմնել «գնահատման» մոտեցման վրա. հողօգտագործման պլանավորման ինտեգրված և բազմակողմանի բնույթը լիովին ապացուցված է Արդյունք 1.1.2.

Չափանիշ Գ. Ներառական կառավարման խթանում

- Պաշտպանել տեղական օգտագործողների հողի իրավունքները. Ինչպես բացատրվում է Արդյունք 1.1.2-ի նկարագրության մեջ, հողօգտագործողների ինտեգրված պլանավորման գաղափարը հենց այն է, որ երաշխավորվի, որ հողօգտագործողների իրավունքները հարգվեն՝ միաժամանակ նրանց հնարավորություն տալով առավելագույն երկարաժամկետ օգուտներ քաղել օգտագործումից: Էկոհամակարգային ապրանքներ և ծառայություններ: ՄԱԶԾ-ն ունի Սոցիալական և շրջակա միջավայրի պաշտպանության ընթացակարգ (SESP), որը ստուգում է նախագծերը (ներառյալ այս չափանիշը) և թույլ չի տալիս նախագծերը, որոնք չեն համապատասխանում:
- Ապահովել նախնական տեղեկացված համաձայնությունը. խուսափել հարկադիր տեղաշարժից; գործարկել բողոքների լուծման մեխանիզմը. Հասցեագրված է ՄԱԶԾ SESP արձանագրության միջոցով (վերը նշված):
- Սահմանել գենդերային արձագանքող ներգրավվածությունը. հասցեագրված, ինչպես քննարկվել է Գենդերային գործողությունների ծրագրում:

Հավելված 25. Համաֆինանսավորման նամակներ
(Խնդրում ենք տեսնել առանձին փաստաթուղթ)